

ЕТИМО-
ЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

Д
Копці

ТОМ 2

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

У семи томах

Наукова думка

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Том другий

Д

Копці

Київ 1985

**ПІДГОТОВКА ЕЛЕКТРОННОГО ВИДАННЯ:
«ІЗБОРНИК» <http://litopys.kiev.ua/>
24.VII.2006**

Второй том словаря содержит слова на буквы Д—К (**копці**), в нем дается этимология и характеризуется состояние этимологической разработки всех зафиксированных в XIX и XX вв. слов украинского литературного языка и диалектов, за исключением тех производных форм, которые наиболее регулярно образуются от приведенных в словаре, и устарелых или узкоспециальных терминов иноязычного происхождения. Рассматриваются также этнонимы и распространенные на Украине собственные имена людей. Рассчитан на языковедов, специалистов смежных отраслей науки, преподавателей и всех интересующихся происхождением слов.

Другий том словника містить слова на літери Д—К (**копці**), у ньому подається етимологія і характеризується стан етимологічної розробки всіх зафіксованих у XIX і XX ст. слів української літературної мови та діалектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм, пов'язаних із наведеними в словнику, і застарілих або вузькофахових термінів іншомовного походження. Розглядаються також етноніми і власні імена людей, поширені на Україні. Розрахований на мовознавців, фахівців суміжних галузей науки, викладачів і всіх, хто цікавиться походженням слів.

Редакційна колегія:

О. С. Мельничук
(головний редактор),
В. Т. Коломієць,
О. Б. Ткаченко

Редакція мовознавства

Е 4602020000-389
М221(04)-84 передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1985

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Над укладанням 2-го тому Етимологічного словника української мови працював авторський колектив у такому складі: Н. С. Родзевич (уклала статті *д* — *дебют*), Т. Б. Лукінова (*деб'я* — *достойний*, а також статті *ждюхати* і *жилляр*), Н. П. Романова (*достота* — *езул* та *Іліан* — *каня*³), О. Д. Пономарів (*ей* — *жюрі*), О. С. Мельничук (*з*¹ — *забузириць*, *кастити* — *кет*³, а також статті *д*, *дворянин*, *де*², *дендера*, *де-не-де*, *дерипліт*, *дешпетувати*, *дедина*, *дедя*, *джамурний*, *джегер*, *джемори*, *джиґира*, *джоло*, *дзвінець*, *дзвоник*, *дзюндзя*, *дибати*, *дість*, *доводитися*, *довтіп*, *довтоту*, *додик*, *дозолити*, *досталь*, *достаток*, *досто* — ², *дотеп*, *доти*, *догіль*, *дохнути*, *до-щерця*, *драгаль*, *драгіль*, *дразка*, *драконівський*, *драничка*, *дратувати*, *дреговичі*, *дриґала*, *дриглик*, *дризнуги*, *дрикиць*, *дримба*², *дрин*, *дриндати*, *дристун*, *дровітня*, *дудзуман*, *дудлити*, *дуель*, *думітувати*, *евен*, *евенк*, *егіда*, *експозиція*, *експропріація*, *ексцентричний*, *енець*, *ербій*, *ескалатор*, *ескімос*, *естрагон*, *евнух*, *егер*, *жарнівка*, *жарновець*, *жахлий*, *жби*, *железак*, *жентиця*, *жеревінка*, *жерій*, *жесткий*, *живиця*, *живокіст*, *жижак*, *жижуха*, *жизвий*, *жимена*, *жимок*, *жмайло*², *журавельник*, *журавець*, *забути(ся)*, *завиритися*, *завідний*, *заводи*, *загара*², *загова*, *заголоба*, *зіденок*, *зазол*, *зайви*, *заки*, *закіль*, *замандюрити*, *заповіт*, *заполонити*, *запроторити*, *заригувати*, *зарінка*, *заскорюзлий*, *затавати*, *заталь*, *затого*, *затомість*, *затон*, *затонистий*, *затульщина*, *затягти*, *затьмарити*, *заузок*, *захарапчити*, *зашидіти*, *зашколобитися*, *зашкруміти*, *зацінка*, *збуй*, *збулагчити*, *збурмати*, *збурмати(ся)*, *збушок*, *звадник*, *зверть*, *зволікати*, *згацькати*, *згоді*, *згріб'я*, *здебільшого*, *земняк*, *зимомірок*, *зікри*, *зіхати*, *злігодні*, *зодія*, *з-перед*, *зратитися*, *зрок*, *зсіль*, *зтіль*, *зубці*, *зувічити*, *зюоль*, *зчеховзь*, *зюбрувати*, *зябнути*, *іванчик*¹, *івасі*, *ізмені*, *ікавка*, *илець*, *ільтиця*, *илець*, *імат*, *инджибаба*, *инкол*, *Інна*, *ірвант*, *ирень*, *іржій*, *ириця*², *ириця*³, *іспанка*, *інія*, *ішов*, *іживник*, *із*, *іль*, *їсти*, *кабан*², *кавакати*, *кавер*, *кавуля*, *кадовб*, *калачики*, *калека*, *калічки*, *каманак*, *камінка*, *кам'яниця*, *канархати*, *канат*, *канва*, *канделябр*, *кандидат*, *канікули*, *каністра*, *каніфоль*, *канов*, *каноць*, *канонада*, *канонерка*, *канонір*, *кантичка*, *канцелярія*, *канцлер*, *као-лін*, *капець*², *капітальний*, *каракавка*, *каракати*¹, *касація*, *киба*¹, *кибалка*, *кий*², *киндибал*¹, *киндибал*², *кицяти*, *кишора*, *киях*, *кість*, *кладник*, *клекацька*, *клень*, *клепавка*, *клесувати*, *клець*, *клива*, *кліпати*, *клоць*, *кляпець*, *кльомзати*, *кнюпіти*, *ковба*, *ковбаня*, *ковеза*¹, *ковеня*, *коверкот*, *ковмо*, *коворот*, *ковтати*², *ков'язь*, *коза*², *коза*³, *коза*⁶, *козакін*, *козел*², *коїти*¹, *коїти*², *кой*, *колибахнути*, *колокоцей*, *кольза*, *комарник*, *комбінезон*, *комір*, *коміть*, *комонь*, *комора*, *компактний*, *компанія*, *компенсація*, *компетенція*, *комплекс*, *комплект*, *комплекція*, *комплімент*, *компостер*, *компроміс*, *комунікація*, *комюніке*, *конар*, *конара*, *конати*, *конверт*, *конденсувати*, *коник*¹, *коник*², *коничек*, *коноплі*, *коноплянка*, *консерва*, *консервативний*, *консерваторія*, *конспірація*, *констатувати*, *конституція*, *консгрукція*, *консультація*, *конт*¹, *конт*², *контекст*, *контентувати*, *контроль*, *конура*, *конус*, *конфета*, *конфетті*, *конфіденціальний*, *конфіскувати*, *концентр*, *концентрат*, *концентричний*, *копати*, *копирснути*, *копорснутися*, *копці*), В. Г. Скляренко (*забундоситися* — *зановат*), Г. П. Півторак (*заноза* — *ілем*), О. Б. Ткаченко (*кап* — *карапавка*, а також статті *давимука*, *дардан*, *дебила*, *еґзом*, *екіпаж*, *екстерн*, *ерлець*, *жолопати*, *калабурці*, *карауша*, *кар-карезний*,

Від редакційної колегії

кивайло, киликати, кимбрина, кинипа, кипень, Кирик, кисир, кистець, киця², киче-ленок, кишло, киянець, ківшиця, кілець, кінатов, кіпшіти, кір², класифікація, клевет, клегиня², клейонка, клейгов, клиби, кліщинець, кліщі, клопівник, клубники, ключик, клямати, кнікс, кнюх, ковалик, ковбир, ковдня, ковдоба, ковиртати, ковтях, козак⁴, козлинник, козник, козодрист, козулька, козьолок, кой-, кокатень, кокош², колан, коля, коловорот, колодюх, коломітний, колотати, колотечка, колошкати, колюби, кольо, комашня, коменя, комперя, комушка, кондричитись, кондури, конка, конодрист, конозити, контора, копаш², копінь, копка², копотіти), В. Т. Коломієць (*карапудитись* — *кастет*, а також статтю *кар*), А. П. Критенко (*кета* — *коблик*) і Р. В. Болдирев (*коблина* — *копут*).

У роботі над доопрацюванням і редагуванням тому брали участь як помічники редактора О. М. Гаркавець і Т. Г. Линник.

Над технічною підготовкою машинопису тому працювали В. А. Ткаченко, Т. А. Харитонова, Т. О. Черниш, Т. І. Баранова.

Том рецензували чл.-кор. АН СРСР О. М. Трубачов і співробітники керіваного ним сектору етимології і ономастики Інституту російської мови АН СРСР, а також В. В. Німчук, якому належить розробка вміщених у томі статей *дерикучник*, *дуби*², *езвіро*, *жандарик* і *жилляр* (останнє — разом з Т. Б. Лукиною).

[д] (прийменник з дав. в.) «до, к», [id, од СМ III] «тс.»; — очевидно, результат функціональної і фонетичної взаємодії прийменників *к* і *до*; безпосереднє виведення [д] з *до* (Ogonowski Studien 59) помилкове. — Мельничук СМ III 141. — Див. ще до, к.

да¹ «і, та (єднальний спол.); але, та (протиставний спол.); та (частка)»; — р. *да* «і, але; так (стверджувальна частка)», бр. *ды* «і, але», др. *да* «і, а; то; якщо», п. [da] (виг.) «гей, ой; і, а», ч. ст. слц. *да* «так», вл. *да* «ну, отже; же», нл. *да* «там, тоді; так; отже; теж», болг. *да* «так», м. *да* «тс.; а», схв. *dā* (*dā*) «так; а; (частка) ну й, аякже», слн. *dā* «так», стсл. *да* «так; і; але»; — псл. *да*, очевидно, з первісним значенням «так», звідки пізніше значення «і, але», виводять від займенникового кореня іе. *do- (пор. прус. *din*, *dien* (зн. в. одн.) «його, її», ав. *dīm* «тс.», *dit* «те»), що зберігся також у прийменнику псл. *до*, укр. *до* і компонентах деяких прислівників (напр., укр. *куди*, *тоді* тощо); псл. *да*, можливо, виникло з застиглої форми первісного орудного або відкладного відмінка; — споріднене з лат. *dō*-пес «доки», *quan-dō* «колись, бо», а також гр. *δη* «отже; після того, як», *ἦδη* «ужже» (<іе. *dē-/dō-); зіставляють також (Sławski I 135; Brückner 3; БЕР I 309—310; стриманіше Фасмер I 480) з псл. *да* «хай, щоб» (укр. *да* «тс.»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 3—4; Machek ESJČ 109; Skok I 369—370; Bezlaž ESSJ I 93; ЭССЯ 4, 180—181; Sl. prasł. II 323—326; Pokorny 181—183. — Пор. да², до¹, до².

да² (частка, рідк. заст.) «хай»; — р. *да* «хай», *дабы* (заст.) «щоб», др. *да* «хай»; *щоб*, п. ст. *да* «хай», нл. *da-si*, *da-s* (<*da-ti) «хай», болг. м. *да* «хай»; *щоб*», схв. *да* (частка із спонукальним

значенням, близька до *хай*); (спол.) «щоб; що; так що; з того часу, як; якщо», слн. *da* (спол.) «щоб; що; поки», стсл. *да* «хай; щоб»; — псл. *да* «хай», первісно, мабуть, форма 2 ос. одн. наказового способу дієслова *da-ti* «дати» (пор. п. ст. *да* «дай» <іе. *dō* «тс.»); як семантичну паралель пор. *давай підемо* «ходім»; функція *да* (*da*) як сполучника розвинулася лише в південнослов'янських мовах (р. *дабы* слід розглядати як церковнослов'янське); разом з тим, не може бути остаточно відкинута й думка (Sławski I 135; Brückner 3; БЕР I 309—310; ЭССЯ 4, 180; Sl. prasł. II 323—325; Vondrák II 515—519; певною мірою — Фасмер I 480) про походження *да* «хай», як і *да* «і, але», від займенникового кореня *do і розвиток його функції з початкового значення «так». — Ткаченко СМ IV 144—145; Мельничук СМ II 144—145; Шанский ЭСРЯ I 5, 4; Фасмер I 480; Skok I 369—370; Graenkel IF 43, 304—305. — Пор. да¹.

[да³] (частка, що вживається з числівниками й займенниками як показник неозначеності: [*да зо три роки*], [*дівідки*] «звідки(сь) О», [*дідде*] «де-небудь, десь, кудись» Ж, [*дідде*] «тс.», [*діддекой*] «інколи», [*діддеколи*] «тс.», [*дідден*] «хто-небудь», [*даінком*] «звідка», [*дакаде*] «куди, декуди» ЕЗБ 4, [*дакий*] «деякий» Ж, [*дакілько*] «декілька» ДзУЗЛП, [*дакоди*] «іноді», [*даколи*] «коли-небудь, колись, деколи» Ж, [*дакотрий*] «хто-небудь», [*дакто*] «дехто» Ж, [*дакудй*] «куди-небудь, кудись», [*дакто*] «хто-небудь, дехто, хтось», [*дацій*] «дечий» ДзУЗЛП, [*дашто*] «що-небудь, щось, дещо», [*дащо*] «тс.», [*даяк*] «як-небудь, якість»; — слц. *da-* (*dačo* «щось», *дајак* «якось, як-небудь», *даједен* «якийсь, котрийсь», *dakade* «подекуди» тощо); — задовільної етимології не має; пояснює-

ться як наслідок обниження артикуляції *e* в *де-хто*) і под. і переходу *e* в *a* (Зілінський RSI 9, 240, 244; Тимченко Курс історії укр. язика 125), виводиться з прислівника **кѣда* (Німчук НЗ УЖДУ 1958, 48), вважається генетично пов'язаним із спол. *да¹* (Sl. prasł. II 323, 325); можливо, запозичене з словацької мови, де також не має переконогового пояснення: виводиться з *bodaĵ* через проміжну ланку *roda-* (Machek ESJC 79). — Булаховський Пит. походж. 206; Дзендзелівський УЗЛП 151—154.

[**да-ба**] «та ба, та де там»; — результат об'єднання сполучника [da] «та, але» і вигуку *ба*. — Див. ще **ба**, **да¹**.

Давід, ст. *Давидъ* (1392—1393), *Давид* (1446), *Давидъ* «добрель рукою, або кротость, възлюбленны(й)» (1627); — р. *Давид*, *Давид*, бр. *Давид*, др. *Давидъ*, *Давидъ*, п. *Dawid*, ч. слц. *David*, болг. ст. *Давид*, слн. *Dávid*, стсл. **Давидъ**, **Давидъ**; — запозичено через старослов'янську мову з грецької; гр. *Δαυίδ*, *Δαβίδ*, *Δαυείδ* походить від гебр. *Dāwīd* «улюблений»; для стсл. **Давидъ** припускають також (Фасмер I 481) зв'язок через тюркські мови (пор. тур. тат. кипч. *David*) з ар. *Daud*, очевидно, пов'язаним з гебр. *דָּוִד* ім'ям. — Сл. вл. імен 207; Беринда 200; Фасмер I 481; Петровский 91; Суперанская 77; Илчев 153; Корещу́ Průvodce 53—54; Gesenius 180—181.

[**давимука**] «скнара» Ж; — неясне; семантично у своєму теперішньому пов'язанні з дієсловом *давити* і іменником *мука* (букв. «той, хто давить муку»), можливо, виникло з первісного **давимука*, що могло скластися як контамінація кальок двох польських складних слів на позначення скнари — *dusigrosz* (букв. «давигріш») і *liczykupa* (букв. «лічикрупа»), звідки **давикрупа* і пізніше **давимука*.

давити, *давнїти*, *давоңїти*, *давити́ся*, *дав* «давка, метушня» Ж, [dáva] «хвороба горла», *давіло* «прес», *давіль-ник*, *давільня*, *давільце* «жом», [dávиль-ця] «ципці для роздавлення горіхів», [dávитель] Ж, [dávильця] «дифтерит» Ж, [dávий] «тс». Я, *да́вка*, *давкотня́*, [дав-

лю́ка] «давка їжа» Па, [dávлю́чка] «прилад для видавлення меду з воску» Я, [dávля́нка] «груша, що застряє в горлі Ж; давка їжа Ме», *даво́к*, [dávї́н] «вбивця», [dávї́чка] «терпкий фрукт», *давкї́й*, *давлю́чий*, *да́ема*, [zadáva] «гачок для казанка в тринозі; жердина з гаком для притискання колісного обода; підойма для затискання дерева», [zadáví-ко] «душитель, куркуль», [zadáвка] «дифтерит» Ж, [zadávíчка] «тс. Ж; ангіна, жаба», *уда́в*, *уда́ека* (мед.); — р. *давіть*, бр. *давіць*, др. *давіти*, п. *dawić*, ч. *dáviti*, слц. *dáviti'*, вл. *dajić*, нл. *dajís*, *dawís*, полаб. *dově* «давить», болг. *да́вя*, м. *дави*, схв. *да́вити*, слн. *dáviti*, стсл. **ДАВИТИ**; — псл. **daviti*; — споріднене з лит. *dõvuti* «гнобити, мучити», фрїг. *đāvōs* «вовк», ав. *dav-* «давити, гнобити», гот. *af-dauips* «змучений», можливо, також *diwan* «умирати», двн. *tuwep* «тс.», англ. *death* «смерть», нвн. *Tod* «тс.»; іє. **dhau-* «давити», можливо, також **dheu-* «зникати, помирати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 4—5; Фасмер I 481; Sławski I 147; Brückner 85; Machek ESJC 112; Schuster-Šewc I 143; Olesch I 208; БЕР I 313; Skok I 384—385; Bezłaj ESSJ I 96; ЭССЯ 4, 198—199; Sl. prasł. II 362—364; Feist 4; Pokorný 235, 260.

[**даві**] «сьогодні вранці; недавно, допіру, колись Ж, ВеЗн», [dávї́да, dávї́ку] «тс.» Ж, [zadávíня] «зрання» Ж; — р. *да́веча*, [dávаe] «нещодавно», др. *давѣ* «вчора, нещодавно», вл. *dejeto*, ст. *dajeto* (<**davě-to*), нл. *dajto* (<**davě-to*) «раніше», полаб. *dõvaа* «щойно», болг. *odéve* «недавно», слн. *dávi* «сьогодні вранці», стсл. **ДАВѢ**; — псл. *davě*, пов'язане з *давьпъ*; — споріднене з лат. *dū*, *dūdum* «нещодавно, тільки-но», гр. *δύν* (<*δράν*) «довго, давно», дінд. *dūrāḥ* «далеко», вірм. *tew* «довгий час», хет. *tuwa* «вдалині»; іє. **dū-* (**dū-*, *dvā-*) «протягати» (стосовно простору і часу). — Шанский ЭСРЯ I 5, 4, 5—6; Фасмер — Трубочев I 480—481; Преобр. I 172—173; Sławski I 139; Bezłaj ESSJ I 95—96; ЭССЯ 4, 198; Sl. prasł. 360—361; Ondruš Sl. Wortst. 125; Bern. I 181; Būga RR II 679; Walde — Hofm. I 378;

Frisk I 381; Pokorny 219. — Пор. **да́вній**.

[давник] (бот.) «сідач конопляний, Eupatorium cannabinum L.» Мак; — неясне.

да́вній, давнєзний, [да́вній] Ж, да́в-нішній, [давняшній], [да́віна] «давнина», давнинá, да́вність, давнотá «давність» Ж, да́внити «робити давнім», да́внім-давно, да́вніш, да́вно, відда́вна, віднеда́вна, донеда́вна, [зда́вній] «давній», зда́внити, зда́вен СУМ, Ж, зда́вен-да́вна, зда́вна, зда́вену, зда́вня, за́давне-ний, за́давнійий, за́давнити, неда́вній, неда́вно, [одда́вній] «старий», одда́вна, [по́давно] «давно», по-да́вньому, прада́в-ній, прадавнинá, [преда́вній] Ж, [споза-да́вна] «дуже давно», [споза́давня, спра-да́вна] «тс.», уда́внитися «застаріти», уда́вні «давно, колись»; — р. да́вний, бр. да́ўні, др. да́внши, п. вл. нл. dawny, ч. dávny, ст. dávpi, слц. dávny, болг. отда́вна, схв. да́ван, да́вній «давній», слн. dáven, стсл. да́внѣ; — псл. давьпъ, пов'язане з davě. — ЭССЯ 4, 200. — Див. ще да́ві.

[да́га] «тесак, кинджал, шабля», ст. daga «стиллет, кинджал» (XVII ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. daga «стиллет, кинджал», dah, deka «тс.» походить від іт. daga, етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з лат. daga (ensis) «дакська (шпага)» або з слат. daga «шпага», запозиченим, очевидно, з кельтських мов; пов'язання з уг. dákos «кинджал» (Mikl. EW 39) сумнівне. — Grückner 84; Bern. I 176; Dauzat 227; Bloch 198; Kluge—Mitzka 125.

[дада́кати] «базікати; гелготати (про гусей)», [дада́кач] «базікало»; — похідне утворення від вигуку [да-да], що є, можливо, варіантом вигуку га-га (про крик гусей). — Пор. гага́кати.

[да'адже́ж] «звичайно, розуміється, так»; — результат злиття часток да¹, ад-же́, ж (див.).

Да́жбо́г «язичницький бог сонця» Ж, Да́жбо́жий Ж; — р. Да́ж(дь)бо́г, др. Да́жьбо́гъ, р.-цсл. Да́ждьбо́гъ «тс.», п. ст. Dačbog (особове ім'я, XIV ст.), Dadzboг «тс.» (XVII ст.); — псл. *Dadjь-bogъ, утворене з імперативної форми

дієслова *dadjь «дай» і основи іменника богъ «щастя, добробут». — Фасмер — Трубачев I 482; Зализняк ВСЯ VI 43; Grückner 84; ЭССЯ 4, 182—183; Sl. prasl. II 327; Будимир Зборник Филол. Фак. у Београду IV 37—39. — Див. ще **бог¹**, да́ти.

[да́жить] «навіть» Мо, [да́йжи] «тс.» Ме; — результат контамінації р. да́же «тс.», утвореного з часток да¹ і же, і укр. на́віть (перша форма) та дай же (друга форма).

[даз] (частка із значенням приблизності: даз два «зо два») НЗ УЖДУ 35, [даc] «тс.» (даc три «зо три») тж; — слц. [das] «тс.»; — очевидно, результат злиття часток [да] «майже» і з «приблизно»; не виключена й можливість запозичення із східних говірок словацької мови. — Німчук НЗ УЖДУ 1958, 35, 48. — Див. ще да³, з³.

[дай] (спол.) «тай» Ж; — результат злиття сполучників да «та» і і (й) (див.).

[дак] (спол.) «так, тільки, але, то», [дек, дик] «тс.» Л; — р. пд. [дак] «так», [эдак], бр. дык, болг. [дак] «а, же», схв. ст. dak «то, отже»; — давнє суфіксальне утворення від займенникового кореня d- (псл. d-), наявного також у сполучниках да «та», [до] «то»; відмінне від болг. дако «хоча», утвореного з сполучників да «та» і ако «як». — Sl. prasl. II 329—330. — Див. ще да¹, до¹, до².

да́ктиль, да́ктилі́чний; — р. да́к-тиль, бр. да́ктыль, п. ч. слц. daktyl, болг. да́ктїл, м. да́ктил, схв. да́ктил, слн. dáktil; — запозичення з латинської або грецької мови; лат. dactylus «дактиль» походить від гр. δάκτυλος «палець; найменша міра довжини; віршовий розмір», етимологічно неясного. — SIC 189; Шанский ЭСРЯ I 5, 8; Hüttl-Worth 68; Kopaliński 195; Frisk I 344—345.

[да́кус] «трохи», [дакусчик] «трошечки»; — складне слово, утворене з частки [да-] «де-» і прислівника [кус] «трохи»; оскільки частка [да-] до іменників не приєднується, спосіб виникнення слова не ясний; можливо, в основі лежить

контамінація [да́цю] «дещо, скільки-небудь» і [кус] «трохи». — Див. ще да³, куса́ти.

[дала́к] «хвороба овець (здуття живота внаслідок переїдання)» Я, [дала́ччутися] «здутися» (про корів, овець) Мо; — р. [дала́к] «хвороба овець», болг. *дала́к* «селезінка; хвороба овець (розширення селезінки)», м. *далак* «селезінка; набряк селезінки», схв. *да́лак* «набряк селезінки»; — запозичення з турецької мови; тур. *dalak* «селезінка» споріднене з аз. *далаг*, тат. башк. каз. кирг. *талак*, узб. *талок*, чув. *сула*, джурк. *солак* «тс.». — Фасмер I 482; Шипова 118; БЕР I 315; Младенов 119; Skok I 376; Bern. I 177; Mikl. EW 39; Lokotsch 37; Егоров 193, 229.

[д'але́] «але»; — результат злиття сполучників да¹ і але¹ (див.).

да́лебі́ «справді, слово честі» Г, Ж, [да́лебі́г, да́лебо, дали́бі Ж, да́льбо Л, де́лебі́], ст. *далибогъ, далибу, далибъгъ* «тс.» (XV ст.); — бр. *далибог* «тс.»; — очевидно, калька польського *dalibóg* «тс.», яке утворилося на основі словосполучення *da li bóg* «якщо дасть бог», що складається з форми 3 ос. одн. від дієслова *dać* «дати», частки *li* «якщо» та іменника *bóg* «бог». — Witkowski SOI 19/2, 210; Sławski I 137. — Див. ще бог¹, да́ти, ли.

[д'але́ж] «але ж, проте, втім»; — результат злиття сполучників да¹ і але¹ та частки *же* (ж) (див.).

да́ль, [да́лека] «віддалення», *дале́кість*, [дале́ня] «далечина» Ж, [да́лень] «задній план, тло» Ж, *да́леч*, [дале́чизна], *далечина́*, [далечиня́], *далечінь*, *далина́*, [далиня́ Ж, дальнина́], *да́льність*, *дале́кий*, [дале́зний] «дуже далекий», *дале́чезний*, *далеченний* «тс.», [дале́шній] «прибулий здалеку», [да́льний], *да́льний*, *да́льний*, [дале́нько], *далекува́то*, *далеченко*, *да́лі*, [да́лій], [да́лічко] «далеко», [де́лі] «далі», *дале́нїти* «виднітися; віддалятися», [да́літи] «віддалятися», [да́літи] «віддалятися», [ва́ля] «далечінь» Ж, [ва́далене́] «висилка, виселення» Ж, [ва́даленець] «виселенець» Ж, *видаля́ти* «усувати», *ва́далина* «далека відстань», *ва́далення* «видаляння; далечінь», *ва́даль*, *ва́далекі́* «збоку; на від-

стані», [ва́далеку́] Пі, *ва́дали* «віддалік», *ва́далік*, *ва́даля́*, [ва́далечі́тися] «віддалитися» Ж, *ва́даля́ти*, *ва́даліти* «відстати, віддалитися», *ва́да́лі*, *ва́далекі́* «здалеку», *ва́дали́*, *ва́далі́к*, *ва́даля́* «тс.», *ва́де́ка*, *ва́де́ку*, *ва́да́лі*, *ва́да́ля*, [ва́далекі́], *ва́да́лі*, *нева́лекі́* «недалеко», [нева́ленний] Ж, *нева́де́ко*, *нева́де́чко*, [нева́далекі́] «неподалік» Ж, [нева́дале́ць] «тс.» Ж, Пі, [нева́далекі́] Ж, *нева́далекі́* УРС, Ж, *нева́дале́ці* Г, Ж, *нева́дале́ць* Г, Ж], *нева́далі́к*, [ва́да́льний] «дальший, досить далекий» Вел, [ва́дале́ць] «недалеко» Ж, [ва́да́ль] «віддалік», [ва́далекі́] «тс.» Ж, Ме, [ва́да́льний] «віддалений» Ж, [ва́дали́] «здалека» Ж, *ва́далі́к* «тс.» Ж, [ва́далекі́] «здалеку, на віддалі» Па, [ва́даля́] «тс.» Ж, [ва́даліти́] «віддалитися» Ж, [ва́далекі́] «здалека; осторонь», [ва́дале́ць] «далі, осторонь», [ва́дале́ць] «на віддалі» Ж, *ва́далі́к*, *ва́дале́ць*, *ва́далі́ні*, *ва́далі́ні*, *ва́да́ль*; — р. бр. др. *да́ль*, п. *dal*, ч. *dál*, слц. *dál'a*, вл. нл. *daloki* «далекій», полаб. *dolěk* «далеко», болг. *дале́к* «далекій», м. *дале́чен* «тс.», схв. *да́ль* «даль», слн. *dálja*, стсл. *дала́* «тс.»; — псл. *daľь*; — етимологія непевна; можливо, походить від займенникового кореня *do-* «то-», наявного в сполучниках *да*, [до] і паралельного кореневі *to-*, відповідник якого вбачається також у лит. *tolùs* «далекій», лтс. *tàls* «тс.» (Sławski I 136); можливо також, що псл. *dal-* є результатом зміни давнішого **tal-*, спільного з балтійськими мовами, під впливом **dʲl̥gʷ* «довгий», *давьль* «давній» (Zubatý St. a čl. I 2, 94); менш вірогідне пов'язання з коренем **del-* (псл. **dʲl̥gʷ*, укр. *дво́гий*) із незазвичайним слов'янським кореневим вокалізмом *е, о* (Persson Studien 221; Meillet MSL 14, 373; Bern. I 177; подібно Skok I 376); питання спорідненості з уг. *távol* «далеко» (Machek ESJČ 110) залишається відкритим, як і ширша проблема можливих генетичних зв'язків індоевропейської мовної сім'ї з іншими мовами. — Шанский ЭСРЯ I 5, 9—10; Фасмер — Трубачев I 483; Sławski I 136; БЕР I 315; Holub — Кор. 136; Schuster-Šewc I 143—144; Olesch I 201—202; ЭССЯ 4, 184—185; Sl. prasl. II 333—334; Fraenkel 1106—1107.

дама¹ «пані, жінка»; — р. бр. болг. м. схв. *дама*, п. вл. *ḍama*, ч. слц. слн. *dáma*; — запозичено, очевидно, через посередництво російської і польської мов з французької; фр. *dame* походить від лат. *domina* «пані, господиня» (первісно «господиня дому»), похідного від *domus* «дім», спорідненого з псл. *domъ*, укр. *дім*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 11; Фасмер I 483; Преобр. I 174; Sł. wyr. obcych 133; Dauzat 227; Bloch 199; Walde — Hofm. I 367. — Див. ще *лім*.

дама² «гральна карта; шашка», *дамка* «шашка; карта», [*дамніця*] «шашечниця», ст. *дамы* «шашки» (гра) (XVIII ст.); — р. бр. *дама*, *дамка*, п. вл. *дана* «дам(к)а (у грі)»; ч. слц. слн. *dáma* «тс.», болг. *дама* «дамка; ферзь», схв. *даме* «шашки»; — очевидно, запозичене через посередництво російської і польської мов з німецької; нім. *Damenpiel* «шашки» (букв. «гра дам») є перекладом фр. *jeu de dames*, яке походить від ісп. *ajedrez de la dama* «дамські шахи», що, як вважають, виникло внаслідок спотворення з ар. (*aššitrang*) *attām* «гра в шахи»; виводиться також (Kluge — Mitzka 120) від назви подвійної шашки (дамки), перенесеної з гри в шахи, де *dama*, *dame* (первісно «господиня») в західноєвропейських мовах означає ферзя (королеву). — Шанский ЭСРЯ I 5, 11; Фасмер I 484; Holub — Lyeer 121. — Див. ще *дама*¹.

[**дамастіна**] «дамаська слива» ВеБ, [*дамасценка*] «тс.» Мақ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *damascena*, [*damasyna*], ст. *damaszczyna*, як і ч. *damazina*, [*damastinka*] «тс.», походить, мабуть, від лат. (*prunus*) *damascena* «(слива) дамаська» (назва дерева). — SW I 424; Brücker 84; Machek ESJC 110. — Див. ще *дамасценка*.

[**дамасценка**] «шабля з дамаської сталі» Ж, [*дамаска*, *доміха*, *дамашівка*] Ж, ст. *демешка* (XVII ст.) «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *damascenka*, *demeszka*, *demesz*, *demiesz*, як і ч. *damascenka*, слц. *damascénka*, слн. *damaščánka* «тс.», походять від лат. *damascenus* «дамаський», похідного від *Damascus* «Дамаск» — назви міста, де вироб-

лялися шаблі; частина українських форм могла утворитись незалежно від польської мови; болг. *дамаскіня*, можливо, також схв. *диміскија*, *димишкиња* «дамаська шабля» пов'язані з гр. *δαμασκηνός* «дамаський», *δαμασκη* «тс.» (БЕР I 317). — Richhardt 42; Sł. wyr. obcych 133. — Пор. *адамашка*.

дамба «вал для захисту місцевості від затоплення»; — р. *дамба*, ст. *дам*, бр. болг. *дамба*; — очевидно, через російську мову запозичено з голландської або нижньонімецької; гол. *dam*, нн. *dam* (> нн. *Damm*) «тс.» споріднені з дісл. *damme* «тс.», гот. *faūr-damþjan* «затикати, перегороджувати», можливо, також гр. *φεινέω* «закривати, закріплювати», *φεινέω* «основа», пов'язаними з *φείσω* «покладу», псл. *dēti* «покласти», укр. *діти* (дієслово). — СІС 189; Шанский ЭСРЯ I 5, 11—12; Фасмер I 484; Kluge — Mitzka 120; Feist 146. — Пор. *тама*.

дана (рефрен у піснях) Ж, [*дану*, *дайна*, *дай ну*, *діну*, *діна*, *діні*, *дуйна*] «тс.», [*данакати*] «співати дана», [*дайнакати*] «наспівувати»; — п. *dana* (приспів), *dajna*, *дупа*, *дупу*, слц. *danom* «тс.»; — не зовсім ясно; пояснюється як результат поєднання п. *da* (вигук у піснях; рідше — спол. «та»), спорідненого з укр. [*да*] «тс.», і вигуку п. [*па*] «ну» (Sławski I 137); зіставляється також з дінд. *dhan* «дзвеніти, звучати» як здавна успадковане слово, з яким пов'язується і молд. *дойна* (вид пісні), рум. *doină* «тс.» (Семчинський Мовознав. 1969/5, 63—67; Hasdeu *Din istoria limbei române* 1883, 11—32); менш імовірні припущення про зв'язок з лит. *dainà* «пісня» (Malinowski PF I 181) або про походження укр. *дана* від імені богині води *Дана* (ВеЗн 14), наявність якої в міфології слов'ян не доведено.

[**дәнець**] «танець» Ж, [*данцівнік*] «танцюрист», [*данцувати*] «танцювати», [*данцувати*] «тс.» Ж; — болг. *дәнець* «болгарський народний весільний танець»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. [*данец*], *данц* «танець» поряд з уживанішим *данс* «тс.», мабуть, походить від французького *danse* «тс.»; ц замість с у молдавській мові могло

з'явитись під впливом рідше вживаного поряд з дієсловом *банса́* (< фр. *danser*) «танцювати» варіанта *данца́*, який, можливо, походить від іт. *danzare* «тс.». — DLRM 214; БЕР I 319. — Див. ще *тане́ць*.

Даніло, [Даниле́й] Я, *Данько́*, ст. *Данило* (1394), *Даниилъ* «суд(ъ) б(о)-жий» (1627); — р. *Даниїл*, бр. *Даніла*, др. *Даниилъ*, *Данилъ*, *Данило*, ч. слц. *Daniel*, болг. рідк. *Даниїл*, слн. *Danijel*, стсл. *Даниилъ*; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. *Δανιήλ*) запозичено в давньоруську мову з гебрайської; гебр. *Dānī'ēl* утворене з присвійної форми іменника *dānī* «мій суддя» і іменника 'ēl «бог». — Сл. вл. імен 207; Беринда 200; Петровский 92; Суперанская 77; Корещу́ Původce 53; Gesenius 44, 195.

[**данило**] (бот.) «айстра степова, *Aster amellus* L.» Мак, [*данилке*] «тс.» Мак; — результат звичайного в українській народній номенклатурі перенесення власної назви (*Даніло*) на рослину (пор. *гріцики*); мотивація перенесення неясна. — Див. ще *Даніло*.

дантіст; — р. болг. м. *дантіст*, бр. *дантіст*, п. *dentysta*, ч. слц. *dentista*, вл. *dentist*, схв. *дѣнтист(а)*, слн. *dentīst*; — запозичено, мабуть, через російську мову з французької; фр. *dentiste* походить від лат. *dēns*, *dentis* «зуб», спорідненого з днн. *zap* (нвн. *Zahn*), днн. *tand*, лит. *dantis* «тс.», псл. **dēсна*, укр. *ясна*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 13; Фасмер I 484; Dauzat 237; Walde— Hofm. I 340. — Див. ще *ясна*.

дар, [дара́] «дарунок», *дара́* «причастя», [дарані́ця] «подарунок» Я, [даре́мщина] «подароване», [дарі́зна] «речі особистого користування, що даються в придане молодій» О, [дарі́зна] «тс.» О, [дарі́ця] «дарунок», [дарівні́к] «той, хто дарує», *дарі́щина* «подароване», [дармі́ця] «незначна річ, добро, що легко прийшло» О, *дарні́к* «артос (освячений хліб)», *дарні́ця* (заст.) «дарча грамота», [даровані́на] «дар» ВеЗа, *дарові́зна* «подаровані речі», *дарові́на* «жертва», [дарові́ця] «те, що дісталось даром», [дарові́ще] «вид дитячої гри», [даро́к] «дар» Ж, [даро́мщина] «дарова праця»

Я, [дара́ство] «дар» Я, *дару́нок*, [дара́бенний] «дарчий», [дара́вний] «даремний», *даре́мний*, [дарі́жний] «дарований», [дармі́й] «даровий» Ж, *дарові́й*, *дарові́тий*, [даровні́й] «даровий», *дара́чий*, [дара́мно] «даремно», *дара́ма* «даремно; не варто, хай», *дара́мне* «даремно», *дара́мо*, *дара́ром*, [дара́ма] «тс.», *дара́ми*, *дара́вати*, *дара́вати* «гаяти час; перебувати без ужитку», *бездар*, *бездара́*, [вдара́міцю] «надармо» Ж, *зіддара́рок* «взаємний подарунок», [задара́р] Ж, *задара́рне*, *задара́рма*, *задара́ром*, *надара́рний*, *надара́рне* «надаремно», *надара́рмо*, *нездара́ра*, [нездара́рісько], *обдара́ривати*, [оддара́ра] «віддяка» Ж, [оддара́рок] «тс.» Ж, *подара́рунок*, [придара́рність] «випадковість» Ж, [придара́рок] «випадок» Ж, [придара́рка] «тс.» Ж, [придара́рний] «випадковий» Ж, [роздара́рковуватися] «роздавати», *удара́рміцю*, [уздарара́р] «даром», [уздарара́р] «тс.» KIM; — р. бр. болг. м. *дар*, др. *даръ*, п. ч. слц. вл. нл. *dar*, схв. *dār*, слн. *dār*, стсл. *даръ*; — псл. *darъ*, пов'язане з *dati*, як *зігъ* з *žiti*, *рігъ* з *riti*; — споріднене з гр. *δῶρον* «подарунок», вірм. *tur* «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 5, 14; Фасмер I 484; Sławski I 137; Brücker 85; Machek ESJČ 110; ЭССЯ 4, 191—192; Sł. prasl. II 346—348; Bern. I 179; Trautmann 57; Pokorny 225. — Див. ще *дати*.

дара́б «шматок, грудка, згусток» Ж, [дара́бів] «тс.» Ж, [дара́бан] «розбитий горщик» Ж, [дара́бчик] «шматочок», ст. *дараб* «шматок, кусень» (XVII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. *darab* «шматок» походить, очевидно, від слн. *dřob* «шматочок, дрібничка; тельбухи, нутрощі» або слц. *dřob* «шматок, дрібка», споріднених з укр. *дріб*. — Бевзенко НЗ УжДУ 26, 177; ВеЗн 14; Тимч. 665; MNTESz I 593—594; Bączni 47. — Див. ще *дріб*.

дара́ба «пліт із сплавного дерева», [дара́бівка] «вода, якою можна сплавляти плоти» Мовозн. 1974/3; — очевидно, походить від уг. *darab* «шматок, штука» (*daraba* присвійна форма 3 ос. одн. «його шматок, штука»); зміна значення сталася, мабуть, уже на українському ґрунті у зв'язку з вимірюванням сплавлюваного лісу на *дараби* «штуки», кожному з яких становив окремих пліт; без-

підставно виводиться (Vincenz 8) з уг. *daraba* «пліт із сплавного лісу», у цьому значенні невідомого. — Манівчук Мовозн. 1974/3, 76. — Див. ще **дараб**.

[**дарак**] «гребінь для розчісування вовни та волокна» Мо, Дз, [дарачка] «тс.» Мо, [дарачити] «чесати вовну» Мо, Дз; — болг. *дарак*; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *дарак* «чесалка», рум. *darac* «щітка для чесання бавовни, шерсті, льону; карда» походять від тур. *tarak* «гребінь, чесалка (ткацька)»; початкове д (d) може пояснюватися походженням слова з турецького діалекту або грецьким посередництвом. — Бевзенко НЗ УжДУ 26, 178; СДЕЛМ 98; DLRM 215; БЕР I 320.

[**дардан**] «йолоп, телепень» Ж, [дарданський] (у виразі *дарданський осел* «тс.») Ж, ст. *дарданского* «троянського» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. рідк. *dardan* «великий безнадійний осел», *dardański* (у виразі *dardański dardanelski osieł* «тс.») виникли, очевидно, з словосполучення *dardański osieł*, яке склалося в середовищі школярів на підставі читання класичної (античної) літератури; походить від лат. *dardan(i)us* «троянський» (у зв'язку з довірливістю троянців, яких одурили греки), пов'язаного з *Dardanus* (<гр. *Δάρδανος*) «Дардан», місто біля Трої, яке своєю назвою дістало від імені його засновника *Dardanus* (<гр. *Δάρδανος*) «Дардан», родоначальника троянців; припущення про те, що *osieł* у польському виразі *dardański osieł* замінило *koń* з виразу *koń trojański* (*dardański?*) (SW I 426), непереконливе. — Тимч. 665; Brückner 85; Дворецкий — Корольков 251; Дворецкий I 343.

Дарія, *Даріна*, *Дарка*, *Одарка*, ст. *Даріа* «взыскáющая» (1627); — р. *Дарья*, заст. *Дария*, бр. *Дар'я*, болг. заст. *Дарши*, стсл. **Дарии**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Δαρεία* утворено від *Δαρείος* «Дарій», що є грецькою формою імені трьох давньоперських царів; у давньоперській мові йому відповідає *Dāraua^h-vañav*, яке означає «той, хто має добро»; оскільки відповідне жіноче ім'я виник-

ло, очевидно, вже на ґрунті грецької мови, пояснення його (Суперанская 86) як перського імені із значенням «сильна, переможна» не має підстав; необґрунтованим є виведення (Фасмер I 485) р. *Дарья* від *Дорофья*. — Петровский 92; Илчев 156; Bartholomae 738.

[**дармо́й**] «решето з великими отворами», [дармо́] «тс.» МСБГ, [дармоува́ти] «віяти зерно дармом» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *дырмо́й* «решето», *дырмо́н* (рум. *dîrmóiu*, *dîrmón*) «тс.», *дырмо́я* «просівати решетом» походить від нгр. *дромо́ни* «металева сито». — Дзензелівський НЗ УжДУ 13, 69; Бевзенко НЗ УжДУ 26, 178; Schedulko 131; СДЕЛМ 125; Vrabie Romanoslavica 14, 138; Niž-Armaş ta in. Romanoslavica 16, 84; DLRM 254.

да́та «календарний час», *датува́ти* «визначати час», ст. *дата* (XV ст.); — р. бр. болг. *дата*, п. вл. *data*, ч. *datum*, слц. слн. *dátum*, м. схв. *дату́м*; — запозичено з латинської мови, можливо, через німецьку (н. *Datum*); слат. *data*, діеприкетник жін. р. від дієслова *dare* «давати», спорідненого з укр. *да́ти*, є результатом скорочення формули, якою позначалась дата на документах, *data littera* (букв. «виданий лист»); пояснюється також (СІС 190; St. wug. obcuch 134) як форма множини від лат. *datum* «дане». — Шанский ЭСРЯ I 5, 17; Holub — Lyer 121; Kluge — Mitzka 122; Dauzat 228—229; Klein 403. — Див. ще **да́ти**.

да́ти, *дава́ти*, [да́яти] «давати», [дава́лець] «подавець» Я, [да́вани] «місце, де складають сіно і годують худобу», *да́ванка* «порція корму; годівля худоби взимку», [да́вань] «гостина, частування» О, [да́вач] «подавець, жертвуватель» Ж, [дава́чка] «повія» Я, [даве́ць] «той, хто подає, дає», [даді́й] «подавець» Ж, [да́йка] «дар, жертва», [да́на] «доля» Пі, [да́нець] «той, хто платить дань» Я, *дані́на* «дань», [да́не] «дане, дані; отрута; зілля» Ж, [да́нка] «дар, жертва», [да́нок] «тс.», [да́ння] «отрута; зілля; при-від, підстава Я», *дань* «данина», [да́т] «кількість молочних продуктів, що віддають як податок», [да́та] «порція корму для дійної корови» Ж, [да́тель]

«подавець, жертвуватель» Ж, [да́тка] «подачка», [да́ток] «дар, жертва», [да́точник] «рекрут» Ж, да́ча «давання; [данина]; разова порція корму», [да́чка] «податок», дава́льний, [да́тешний] «той, хто платить податок», [ва́дка] (у виразі на ва́дку чи «навряд»), ва́дість, [ва́дня] «привід, причина» Пі, [ва́ха] «удача» Ж, ва́ча «тс. Ж; характер, натура», [ва́чний] «доброта; доброякісність» Ж, ва́лий, [ва́тний] «вдалий; сприятливий; доброзичливий» Ж, видава́ти «давати; розкривати; друкувати; віддавати заміж; утворювати звук; говорити, представляти», видава́тися «здаватися; траплятися; виступати», [ва́дайки] «випросити», ва́вець «той, хто видає книги, редактор видання» Г, Ж, [ва́дка] «виявлення вини на суді» Я, ва́вник «видавець» СУМ, Ж, ва́вництво, [ва́вство] «видавництво» Ж, ва́вцем «за рахунком, за мірою», [ва́вця] «весільний батько нареченої» Ж, ва́ння, ва́тність «визначність; (тех.) віддача», ва́ток, ва́дка СУМ, Ж, ва́вничий, ва́вквий, ва́вний «визначний», ва́тний «що потребує багато витрат» Ж, ва́дати «повертати взяте; виражати, відтворювати; мати запах», ва́ватися «поринати (перен.); виходити заміж; відлунювати (про звук)», ва́вець «той, хто видає», [ва́вця] «весілля» Ж, ва́вця «наречена Г; дівчина на виданні Ме», ва́вність, ва́вток «те, що треба віддати», [ва́ва] «та, що видає», ва́дка, ва́вний, [ва́ввець] «перепродавець» Ж, [ва́вж] «перепродаж» Ж, дава́ти, до́дати, [до́дати] «додати» Ж, до́данок (мат.), до́даток «доповнення; граматичний об'єкт», [до́даний] «доданок» Ж, до́дати, до́датковий, до́даний (мат.), зава́ти, [зава́нка] «зігріте молоко з сметаною», зава́ння, зава́нок «урок», зава́ток, зава́ча «завдаток», [зава́лий] «удалий, гарний» Ж, зава́ти (тон), зава́тися «поводитися зарозуміло, гордувати», зава́ка, зава́ток, зава́ча, зава́чник, [зава́вець] «продавець; той, хто дає в оренду» Ж, зава́даж, зава́дажа Я, [зава́дане] «продаж» Ж, зава́данець, [зава́датель] «той, хто здає в оренду» Ж, зава́тися, зава́тися, зава́ч, зава́вець, [зава́вень]

«здібний артист» Я, [зава́чик] Я, зава́ча, [зава́лий] «здатний», [зава́ний] «тс.», зава́тний, [зава́тливий] «податливий» Я, нава́дати «багато дати; дати (можливість, право)», нава́ватися «пасувати, годитися; представлятися; скаржитися», нава́ча «додаток землі», [нава́вець] «той, хто дарує; засновник; відправник», [нава́вця, нава́тель Ж] «тс.», нава́лу «навмання», нава́ти «додати», нава́ток «додаток», нава́ча, нава́чу, нава́ва «скнара», нава́лиця «нездара», нава́тник, нава́ха, нава́ча, нава́чник КІМ, нава́лий, нава́тний, нава́ча, нава́цький «нікчема» Ж, [нава́ти] «обкласти податком» Ж, [нава́чик] «той, хто видає, відсилає» Ж, [нава́ха] «той, хто сплачує борг» Ж, [нава́ча] «віддача» Ж, нава́чувати, нава́ти «повідомити; зобразити; дати більше, ніж треба», нава́ч, нава́вець «нава́ч», нава́льник, [нава́ник Нед] «тс.», нава́ток «зайвина, надлишок», нава́чик, нава́ча «повідомлення; зображення», нава́льний, нава́тний, нава́точний, нава́ча «віддача комусь; поступка комусь», нава́чувати, нава́ж, [нава́чу] «перекупка», нава́ти «допомогти взяти; щось посилити; віддати на щось», нава́ло «підбурювач», нава́вок (спец.), нава́вий «вид гри», нава́вець, нава́вий, нава́ник (заст.) «підлеглий», нава́нок «тс.», нава́нка «піддана; кріпачка», нава́нство, нава́нський (рідк.) «кріпацький», нава́ча, нава́вий, нава́вчий (заст.) «пов'язаний з підлеглістю» Нед, [нава́вчий] «зручний» Нед, нава́тливий, нава́ти «вручати; зображати; повідомляти», нава́тися «рушити (переважно назад); відправитися; поступитися; розширитися; схуднути», нава́льний, нава́ч, [нава́чка] «повія» Пі, нава́вець «той, хто подає», [нава́вок], нава́ння, [нава́та] «податок» ВеУг, нава́тель, нава́ток, нава́ть, нава́ча «повідомлення; передача (у грі)», нава́чка, нава́яння, нава́тливий, нава́тний, нава́ти «додати; надати (про форму)», нава́тися «стати потрібним; вийти, вдатися», [нава́вка] «додача, домішка», нава́не, [нава́ни] «весільні гості, які супроводжують наречену до дому нареченого», [нава́вень]

да́нець] «гість наречених», [прида́нка] «весільна гостя нареченої» Л, [прида́ник] Л, [приданя́ни] «весільні гості від нареченої», прида́ток, прида́ча «додача; випадок, інцидент Ж», [прида́йний] «придатний», прида́тний, прода́ти, продава́льник (у весільному обряді), продаве́ць, продавни́ця «продавщиця», продави́ця, про́даж, про́дажка «продаж з аукціону», [про́дажник] (у весільному обряді), [про́дай] «продаж», [про́дан] «дитина, яку віддали в іншу родину» Нед, [про́дачу́ха] «продавщиця», про́дажний, роздава́тися «бути роздаваним; ставати ширшим; чути; розгулятися» Нед, роздава́льник, роздава́ч, [розда́вка] «дарування» Нед, [роздавни́к] «той, хто розподіляє» Нед, [розда́йко] «той, хто багато роздає», [розда́не] Нед, розда́ча, роздава́льний, розпродо́увати, розпродо́аж, розпродо́ажний, спродо́ати, [спродо́аець] «продавець» Нед, спродо́аж, спродо́ажка, [спродо́ажний] Нед, [спродо́айний] Нед, удава́ти «прикидатися; копіювати, зображати», уда́тися «успішно здійснитися; впасти в якийсь стан; вжити (заходів); податися; звернутися», [уда́ка] «удача», уда́лець «здібна людина», [удаль] «здібність до чогось», удава́льник «людина, яка щось (когось) удає», [уданя́н] «удача», [уданство́] «краса», уда́ність «нереальність, мнимість», уда́тність «здібність, майстерність», [уда́ток] «подарунок», [уда́ха] «здібна людина», уда́ча, уда́чник, уда́ваний, уда́лий «завзятий, молодецький; вродливий», уда́ний «зображений; здібний; гарний», уда́тний «вдалий, спритний», [уда́чий] «тс.», уда́чливий, [удза́ти] «відплатити» Нед; — р. да́ть, бр. даць, др. да́ти, дава́ти, да́яти, п. вл. да́, ч. слн. dáti, слн. dat', нл. daś, полаб. dot, болг. дам, м. два «дає», схв. да́ти, стсл. да́ти; — псл. dati, davati (< ie. *dō-, *dō-ц-); — споріднене з лит. duoti «давати», лтс. duoti, davoti, прус. dat, лат. dare, дінд. dádati «дає», гр. δίδωμι «даю». — Шанский ЭСРЯ I 5, 18; Фасмер I 480; Sławski I 138; Machek ESJČ 111; Schuster-Šewc I 142—144; Olesch I 204—207; БЕР I 310—311; Skok I 382—384; Bezljaj ESSJ I 95; ЭССЯ 4, 194—195; Sł. prast. I 353—

357; Bern. I 181; Trautmann 57; Топоров 302—307; Pokorny 223—226.

дах, даха́р «покрівельник», [дахівка] «черепиця, покрівля», дашо́к «ковпачок; знак (°) над о, е в українському етимологічному правописі; козилок картуза», дахува́тий «у формі даху», [даши́ти] «покривати дахом», підда́шок, підда́шиця, ст. дахъ (XVI ст.); — бр. дах, п. dach, ч. [dach]; — через польську мову запозичено з німецької; свн. dach (нвн. Dach), двн. dah «тс.» споріднене з дісл. rak, лит. stogas «дах», лат. tego «крию, покриваю», псл. stogъ, укр. стіг. — Фасмер—Трубачев III 763; Richhardt 42; Sławski I 136; Brückner 83; Kluge—Mitzka 119; Walde—Hofm. I 654. — Див. ще стіг.

[да́ха] «давалець», [да́хар] «тс.»; — р. даха́, даха́рь «тс.»; — похідні утворення від дієслова дава́ти; форми, подібні до зна́хар, р. жи́харь] «житель», можливо, пов'язані з давньою основою сигматичного аориста на -х- (пор. аорист I ос. одн. дахъ). — Див. ще да́ти.

да́ча «будинок для відпочинку за містом; (спец.) лісова ділянка, да́чник; — бр. болг. да́ча, ч. dača «тс.»; — запозичення з російської мови; р. да́ча (< псл. *datja, пов'язане з dati, укр. да́ти) спочатку означало подаровану (дану) володарем землю, подаровану ділянку лісу, згодом через звуження значення — «будинок на подарованій землі» — набуло значення «будинок для відпочинку за містом»; старе значення, пов'язане безпосередньо із семантикою дієслова да́ти (р. да́ть), збережено в р. спец. да́ча «порція, що дається в один раз», укр. да́ча «данина», схв. да́ће мн. (одн. да́ћа) «податки; мито», слн. dača «податок». — Шанский ЭСРЯ I 5, 18; Львов РР 1969/2, 100; Фасмер I 486. — Див. ще да́ти.

дба́ти «старатися, піклуватися; здобувати, набувати, заготовляти», дбайли́вець «дбач», дба́лість «старанність», дба́ха, дбач, дба́чка, дбайли́вий, дба́лий, [дба́йний] «вірности» Я, додба́ти «доповнити», занедба́ти, зане́дбувати, зане́дбаний, надба́ти «нажити, заробити», [на́дбанка] «надбання» Ж, надба́ння, [над-

банок] «нажите», *недба́лити* «неуважно ставитися до чогось», *недба́льствува́ти* «тс.», [недба́йлиця] «безтурботна людина», [недба́йличок, недба́йличка], *недба́йло*, [недба́лець, недба́лиця, недба́ха] «тс.», *недба́льство*, *придбава́ти*, *придба́ти*, *придба́ння*; — р. [дба́ть] «турбуватися, старатися», бр. *дбаць* «тс.»; не спати», п. *dbać* «дбати», ч. *dbáti* «тс.», ст. *tba*, *dba* «турбота», сл. *dbat'*, вл. ст. *dbać*, нл. ст. *dźbać*; — очевидно, псл. **dьbati* «шукати, здобувати; ходити з метою що-небудь знайти; обстежувати місцевість» (звідки ітератив *dьbati* «тс.»), давніше «копирсати землю чи сніг, шукаючи чого-небудь; колупати; тикати; робити заглибини»; — споріднене з р. [дьюба́ть] «клювати, дзьобати», п. ст. *dziubać* «видовбувати», лит. *du-būs* «глибокий», *dūbti* «ввалюватися, впадати», лтс. *dubt* «порожніти, западати»; іє. **dheub(h)-/dhub(h)-* «глибокий, порожній; заглибина»; недостатньо обґрунтовані припущення про походження від іменника **dba*, що нібито виник внаслідок метатези з **bda* (<**bьda*), похідного від псл. *bьdēti* «не спати, чатувати» (Sławski I 142—143; Schuster-Sewc Probeheft 49—50), про зв'язок з п. *wścibiać się* «втручатися» (Brückner 86), з псл. *doba* (Machek Recherches 66), як і про спорідненість з лат. *dubāre* «сумніватися» (Machek ESJĈ 112) або про походження (як запозичення) від ав. *d̥baēš-* (*dvaēš-*, *tbaēš-*) «ворогувати, кривдити» (Трубачев Етимологія 1965, 55—57; ЭССЯ 5, 172—173). — Мельничук Мовозн. 1975/5, 46—54; Mikl. EW 53. — Пор. *дїбати*, *допта́ти*.

два, *дві*, *двоє*, [двaє] «два» О, [двійе́] «залізо у рала з подвійним вістря́м», *двійка*, [двійко] «двоє», [двійло] «колода для запрягання двох чи трьох пар волів; ярмо О», *двійник* «особа, схожа з іншою; спарені предмети; [рід миски; листки позолоченого срібла Ж]», [двійня́к] «ячмінь двогранний Ж, Мак; горшки-близнята Ж», *двійня́та*, *двійця* «двійнята», [двійча́к] «вила» Ва, [двіла] «двійнята» Пі, [двоі́шки] «тс.» Я, *двоі́на*, *двоі́стість*, [дво́йка] «двостволка» Ж, [дво́йко́] «двоє, пара», *дво́йство* «дуалізм»

Ж, [дво́йча́к] «дволемішний плуг» Дз, [дво́йча́кі] «вила» Мо, [дво́йча́тка] «тс.» Ва, [дво́йча́тник] «двійник» Я, [дво́як] «монета в два гроші; двійка Ж; ячмінь двогранний Мак», [дво́я́н] «великі соснові бруси для сплаву», [дво́я́нка] (у виразі *у дво́я́нці* «у двох однакових одежинах»), [дво́йлови́й] «пов'язаний з двійлом», [дво́йля́чий] «тс.», *дво́йни́й* Ж, *дво́йча́стий*, *дво́йча́тий*, *дво́їстий*, [дво́йна́стий] ВеБ, *дво́йча́стий*, *дво́я́кий*, [дво́я́ки] «двічі» Л, [дво́йчи Ж, дво́йчи, дво́йчи] «тс.», *дво́чі*, [дво́єм] «удвоє», *дво́їти*, *дво́їни́ти*, *задво́їни́й* «подвійний», *задво́я́кий* «двох родів», *задво́є* «удвоє» Я, *надво́є*, *подво́ї́ник* «двійник», *подво́юва́ч*, *подво́ї́ний*, [ро́здво́їй] «роздвоєння; розбрат Нед», [ро́здво́ї́ство] «розбрат» Нед, [ро́здво́ї́чити] «ділити надвоє» Нед, *ро́здво́ї́ти*, [удво́ї́ку], *удво́ї́ці*, *удво́чі*, *удво́є*, *удво́х*, [у́подво́ї́ні] «удвоє»; — р. болг. м. *два*, *две*, бр. *два*, *дзве*, др. *дъва*, *дъвъ*, п. *dwa*, *dwie*, ч. *dva*, *dvě*, сл. *dva*, *dve*, вл. *dwaј*, *dwě*, нл. *dwa*, *dwě*, полаб. *davoј*, схв. *двā*, *двē*, слн. *dvā*, *dvé*, стсл. *дъва*, *дъвъ*; — псл. *d(ъ)va*, *d(u)vě* (< іє. **duцō* «два», **duцoi* «дві»); — споріднене з лит. *dù* «два», *dvì* «дві», лтс. *divi*, прус. *dwai*, дінд. *dvā*, *duvāu*, *duvā*, *dvāu*, *duvé*, *dvé*, гр. *δύο*, лат. *duo* «два», *duae* «дві». — Шанский ЭСРЯ I, 5, 19; Фасмер—Трубачев I 486; Преобр. I 173; Sławski I 182; Brückner 105; Machek ESJĈ 136; Erhart Sborník FFBru 14, 20; Holub—Кор. 111; БЕР I 323; Skok I 463—465; Bezlaj ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 185—186; Bern. I 247; Mikl. EW 53; Trautmann 64; Топоров 395; Pokorny 228—232.

два́дцять, [дво́йцять], *два́дцятро*, *двади́цятий*, *двади́цятка* «два десятки; монета; сорт полотна; рибальська сітка; бочка на 20 відер Дз; мисливська рушниця 20-го калібру Дз», *двади́цятник* «20 пасм», *двади́цятко* «двадцять», *удва́дцять*; — р. *двāдцать*, бр. *двāццать*, др. *двадесѣтъ*, п. *dwadzieścia*, ч. *dvacet*, сл. *dvadsat'*, вл. *dwaceci*, нл. *dważasća*, болг. *два́десет*, *дво́йсет*, м. *дваесет*, схв. *двāдесет*, *двāдест*, *два́ест*, слн. *dvāјset*, стсл. *дъвадѣсѣти*; — псл. *d(ъ)va deseti* — складений числівник, утворений з числівника *d(ъ)va* «два» і форми двоїни

від числівника *desęty* «десять». — Шанський ЭСРЯ I 5, 19; Фасмер I 486; Sławski I 182; БЕР I 223—224; ЭССЯ 5, 186; Берн. I 187. — Див. ще два, дéсять.

дванáдцять, [дванáйцять], дванáдцят-*теро*, дванáдцятний, дванáдцятка «полотно в 12 пасм; рибальська сітка», [дванáйцяток] «дюжина» Ж, [дванáдцятерник] «лампа, гніт, скло певного розміру» Дз; — р. *двенáдцать*, бр. *дванáццаць*, др. *дъванадесате*, *дъвънадесате*, п. *dwanaście*, ст. *dwana(ć)ście*, *dwanaście*, ч. *dvanať*, слц. *dvanašt'*, вл. *dwanaśce*, нл. *dwanaśco*, болг. *дванáдесет*, м. *дванаесет*, схв. *двáнаест*, слн. *dvánapjst*, стсл. *дъванадесате*, *дъвънадесате*; — псл. *d(ъ)va* на *desęte*, що складається з числівника *d(ъ)va* «два», прийменника на «на, понад» і форми місцевого відмінка числівника *desęty* «десять». — Шанський ЭСРЯ I 5, 21; Фасмер I 487; Sławski I 182; БЕР I 224; Bezłaj ESSJ I 123; Берн. I 187. — Див. ще два, дéсять, на¹. — Пор. вісімнáдцять.

двері, *дверки* «малі двері», [дверник] «швейцар», *дверці* «малі двері Г; [хвіртка ДзАтл I]», *дверцята*, [дверчáта, *дверчáтий*], [одверок] «одвірок» Ж, [одвір, *одвірець*, *одвір'є* Ж] «тс.», [одвірник] «деталь засува, що прибивається до одвірка», *одвірок* «рама дверей», [одвір] «біля дверей», *переддвер'я* «місце перед дверима», [придверє] «тс.» Ж; — р. *дверь*, *двѣри*, бр. *дзвѣры*, др. *двърь*, *дверь*, п. *drzwi*, [drgwil], ч. *dveře* (мн.), ст. *dřvi*, слц. *dvere*, вл. *durje*, нл. *žurja*, слн. *dūgi*, *dvęri*, стсл. *двъри* (мн.), *двърь* (одн. жін. р.); — псл. *dvęgь*, пов'язане з псл. *dvogь*, укр. *двір*; — споріднене з лит. *dūrys*, лтс. *duris*, гот. *daūr*, днв. *turi* (нвн. *Tür*), гр. *θύρα*, лат. *forēs*; ie. **dhwer-*. — Криченко Вступ 514, 550; Шанський ЭСРЯ I 5, 21—22; Фасмер I 487; Преобр. I 175; Sławski I 175; Brückner 101; Machek ESJČ 136; Holub—Kop. 111; БЕР I 324—325; Bezłaj ESSJ I 122; ЭССЯ 5, 171—172; Берн. I 241—242; Pokopny 278—279. — Пор. двір.

двіґати «пересувати, носити; [підіймати Ж]», *двіґатися* «рухатися», *двіґну́ти*, [двіґáнути] «підіймати, переносити важкі речі» МСБГ, [дзвіґáнути] «тс.»

тж, [двіґоні́ти] «трястися», *двіґоті́ти*, *двіґі́ти*, [двіґáти] «тс.», [двіґжáти] «рухати, носити», [двіґі́ти] «стугоніти; дрижати» О, *двіґнути* «двіґнути; рушити», [двіґжáти] «коливатися, трястися», [двіґі́ти] «тс.», [двіґ] (вигук на позначення руху), [двіґ] «рух; підойма» Ж, [двіґá] «важіль, пружина» Ж, [двіґáр, *двіґáч*, *двіґня*] «тс.» Ж, [двіґáнь] «двіґання» О, [двіґíт] «трясіння, тремтіння», [двіґн́ява] «трясовина» Я, *двіґу́н*, [двіґж́ник] «важіль» Ж, [двіґж́ня] «тс.» Ж, *двіґж́ок*, *дзвіґáти* «рухати, зрушувати; підіймати Ж», [дзвіґ] «скупчення; зрушення; реліґійне свято Воздвиження», [дзвіґ] «трясовина», [дзвіґженє] «спорудження» Ж, [дзвіґжá] «рух» Ж, [дзвіґж́я] «трясовина», [дзвіґж́вина] «тс.», [недвіґá] «нерухома істота (ім'я казкового собаки)», *недвіґий* «нерухомий» Ж, *недвіґімий*, *недвіґний*, [недзвіґж́ний], [недзвіґж́ний] «тс.», *пóдвіґ*, [пóдвіґíт] «корогви» Нед, *пóдвіґж́ник*, *пóдвіґж́ництво*, *спóдвіґж́ник*; — р. *двіґать* «рухати», др. *двіґнути*, *двіґати* «тс.», п. *dźwigać* «нести щось важке; підносити», ч. *zdvíhati* «підіймати, підносити», слц. *dvíhat'*, вл. *zběhać*, нл. *zwigaś*, полаб. *dvaignoť* «тс.», болг. [двіґам] «рухаю», м. *двіґи* «рухає», схв. *дйґнути*, *дйґзати*, *дйґи* «підіймати, підносити», слн. *dvigati* «тс.», стсл. *двигнѣти*, *двигзати* «рухати»; — псл. **dvigti* (**dvizō*, ітератив **dvidzati*) «підіймати, зрушувати», похідне від іменника **dvigь* «розсоха, розгалужена гілка» (що використовувалась як важіль для підіймання ваги), — пор. бр. укр. (поліське) [ródwih] «дубова розсоха, що підпирає полицю рала» (семантична паралель: слц. *socha* «розсоха», [sošit'] «підіймати, підносити»); — псл. **dvigь* споріднене з днв. *zwīg* (нвн. *Zweig* «гілка», дангл. *twī* (мн. *twīgu*) «тс.», разом з якими походить від ie. **du̯i-gh-o-s*/**du̯i-gh-o-s*, похідного від *du̯o* «два»; інші пояснення з припущенням первісного значення «рухати» — як пов'язаного з ірл. *dí-n-g* «утискати, мучити», нвн. *zwāpen* (Windisch KZ 23, 207; Stockes BV 21, 128), з днв. *zwīgōp* «стискати, шипати» (Uhlenbeck RBv 22. 542). як *d-* (нульовий ступінь префікса *ad-*) + відповідник

дінд. *vējatē* «мече, кидає» (Bern. I 240—241; Machek ESJČ 713—714; Skok I 401), як зіставлюваного з лат. *fīgo* «прикріплюю, встромляю», гр. *φύγαω* «торкаюся» (Соболевский *Slavia* 5, 443), як похідного від гот. *du-wigan* «рухати» (Мартынов *Тези V* сл. конф. 11) малоюмовірні (виклад цих гіпотез без власних припущень: Фасмер I 487; Sławski I 212—213).— Трубачев *Этимология* 1964, 4—6; Шанский ЭСРЯ I 5, 23—24; ЭССЯ 5, 168.— Див. ще два.

[двiзити] «обережно щось напинати, напружувати» Ж, [двизити] «тс.» Ж, [двизитися] «триматися на ногах; відпочивати» Ж;— пов'язане з др. *двизати*, закономірною фонетичною формою дієслова *двигати* із значенням багатозаповності; фонетичне з в цьому дієслові (з його основним значенням) у кратких формах замінилося на г (*двигати*) під впливом форми *двигнути*, де г цілком закономірне.— Див. ще двiгати.

[двiйє] «колода для впрягання двох чи трьох пар волів», [двiйя] «тс.»;— очевидно, результат контамінації *війя* і *двоє* (двоє волів запрягаються до *війя*).— Критенко *Мовозн.* 1969/1, 63.— Див. ще *війя*, два.

двір, *двірець* «малий двір; палац; вокзал», *двірка* (іст.) «дворова жінка», *двірник* «робітник при будинку; [хазяїн замку], *двірницька* (іст.) «приміщення для дворових людей», [двірницький] «лакей», *двірня* (іст.) «дворові люди», *двірняк* (іст.) «дворова людина», *двірнячка*, [двірок] «вілла» Ж, [двіре] «подвір'я» Ж, [дворець] «двірець; вокзал», *дворецький* (заст.), *дворище*, *дворка* (іст.) «дворова жінка», *дворняга* «дворовий собака», *дворняжка* «тс.», [дворак] (іст.) «дворянин при дворі (королівському і ін.); дворова людина, кріпак», [дворкіня] «фрейлина, двірська дама», [дворник] «двірник» Ж, [дворок] «загорода з очерету для ловлі риби» Дз, [дворський] (іст.) «дворова людина», [дворяк] «тс.», *двірський*, *дворовий*, [дворити] «лестити; красуватися» Ж, *дворувати*, [дворитися] «бавитися» ВеУг. ДзАтл II, [дворовати] «випорожнятися» О, [двір'я] «подвір'я» Ж, *задвірки*, *задвірок*, *задвірквий*, *знадвору*, [надвірняк] «кнур», *надвір'я*

«двір», *надвір*, *надворі* СУМ, Ж, *надвірний* «розміщений у дворі; зовнішній; придворний», [надворок] (заст.) «садиба у передмісті», *подвір'я*, [подвірня] «сіни» Нед, [подворець] «тс.», [подворисько] ВеБ, [подвірний] «дворовий», [придворець] (іст.) «шаредворець, придворний», [придворці] (іст.) «придворні пани» Ж, *придворний* (іст.), [двір'я] «місце за дворами», [дзвір'я] «тс.», [дворитися] «поселитися» Ж;— р. болг. м. *двор*, др. *дворъ* «будинок із садибою», п. вл. нл. *dwór*, ч. *dvůr*, слц. *dvor*, полаб. *dōg*, схв. *двѣр* «замок; палац; двір», слн. *dvór*, стсл. *дворъ*;— псл. *dvogъ*, пов'язане з *dvъti* «двері»;— споріднене з лтс. *dvars* «ворота», лат. *forēs* «двері», дірл. *dogus* «двері», дінд. *dvāgam* «ворота»; іє *dh₂og- з первісним значенням «простір, замкнений воротами, загорода».— Критенко *Вступ* 550—551; Шанский ЭСРЯ I 5, 28; Фасмер I 489; Sławski I 183; Brückner 105; Machek ESJČ 136—137; БЕР I 327; Skok I 465—467; Bezljaj ESSJ I 124; ЭССЯ 5, 169—170; Bern. I 241; Trautmann 63; Walde—Hofm. I 537; Pokorny 278—279.— Пор. *двєрі*.

двісті, [двіста, двáсто], *двохсотий*;— р. *двєсти*, бр. *дзвєсце*, др. *дѣвъ сътъѣ*, п. *dwieście*, ч. *dvěstě*, слц. *dvesto*, вл. нл. *dwěścě*, болг. *двѣста*, м. *двесте*, схв. *двѣста*, слн. *dvěsto*, стсл. *дѣвъ сътъѣ*;— псл. *d(ъ)vě stě*, що складається з числівника *d(ъ)va* «два», узгодженого з числівником *stō* «сто» у формі наз. зн. в. дв.; пор. дінд. *dvēšatē* «двісті».— Шанский ЭСРЯ I 5, 22; Фасмер I 487; Sławski I 182; БЕР I 325; Младенов 121; ЭССЯ 5, 187.— Див. ще два, сто.

двічі «два рази», [двічи, двiчи Ж, двiчи Ж, двiчи Ж, Л] «тс.»;— р. [двоичи, двоича], бр. *двѣйчи*, др. *двоичи*, *двоича*, п. ст. *dwójcy*, вл. *dwójcy*, *dwójce*, нл. *dwójcy*, болг. ст. *дваци*, стсл. *дѣвъшди*;— загальноприйнятої етимології не має; пояснюється (Трупицько *Słowiańskie przysłówki liczebnikowe typu stcsl. dvašdi, trišti*, Uppsala, 1947, 56) як результат поєднання дистрибутивного числівника *дъвојъ* із суфіксом *-tjъ*; другий компонент зіставляється також (Німчук Пр. XIII діал. н. 122—133; ЭССЯ

5,193) з основою *it-*, пов'язуваною з дієсловом *iti* «іти», подібно до того як компонент *-šdy* у семантично тотожних формах *dъvašdy* «двічі», *trišdy* «тричі» пов'язується з дієприкметником *šdy* (від *hoditi* «ходити»). — Див. ще **два**.

[двойго́] «двое» Я, [двiгнiя́] «двiгнiя» Ж, [двiгнiстий] «подвiгнiй» ВеБ, [удвiгнi] «удвох», ст. *двойга* «двое», *двойго* «тс.» (XVI—XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. ст. *dwójgo* «двое» утворилось від *dwa* «два» за аналогією до *czwogo* (род. в. *czworga*), яке, в свою чергу, виникло під впливом відмінювання збірного числівника *dwój* (*dwójgo*). — Klemensiewicz — Lehr-Spławiński — Urbańczyk Gramatyka historyczna języka polskiego 354. — Див. ще **два**.

дворянін, *дворянство*, *дворянський*, ст. *дворянинъ* (XVIII ст.); — бр. *дваранін*, болг. *дворянін*, м. *дворјанин*; — запозичення з російської мови; р. *дворянін* походить від др. *дворянинъ*, що, як і п. *dworzanin*, ч. *dvořenín*, сл. *dvorjan*, схв. *дворанин*, слн. *dvorjan*, є похідним від іменника *дворъ* (*dvogъ*) «двір володаря»; думка про утворення за зразком свн. *hövesch* «двірський» (нвн. *höfisch* «тс.»), яке, в свою чергу, є калькою фр. *courtois* «тс.», похідного від *court* «двір» (Фасмер I 489), викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 5, 30; Sławski I 183; Brückner 105; БЕР I 327; Falk — Торр 455. — Див. ще **двір**.

двоюрідний; — р. *двоюродный*, бр. *двајорадны*; — утворене від форми род.-місц. в. дв. словосполучення др. *дъвою родоу* (стсл. *дъвсю родоу*) «двох родів». — Шанский ЭСРЯ I 5, 30—31; Фасмер I 489. — Див. ще **два**, **рід**.

[д-гори́] «угору, догори» Ж; — результат злиття прийменника [d] і форми дав. в. одн. іменника *горá*. — Див. ще **горá**, **д**.

де¹ (прислівник місця і часу), [где, igde O], *ніде*, [нігдe]; — р. *где*, бр. *дзе*, др. *къде*, п. *gdzie*, ч. сл. *kde*, вл. (h) *dže*, нл. *že, zo*, болг. [de], *къде*, м. *каде*, схв. *гдe*, слн. [gdè], *kjè*, стсл. *къде*; — псл. *къ-de, займенниковий прислівник, який складається з питального займенникового кореня *къ, наявного також у псл. *къ-to, укр. *хто*, і частки або суфікса

-de (<*dhe); — споріднене з дінд. *kúha* (<*kudha) «де», ав. *kudā* «тс.», а також лит. *kuĩ* «тс.», що має іншу частку. — Шанский ЭСРЯ I 4, 43; Фасмер I 400; Преобр. I 122; Sławski I 271; Machek ESJČ 247; БЕР I 234; Skok I 386—387. — Див. ще **хто**. — Пор. **інде**, **онде**.

де² (частка, що вживається в неозначених прислівниках і займенниках типу *дeкiлька*, *дeколи* «іноді», *дeкотрий*, [дeодiн] «декілька» Ж, *дeкто*, *дeщо*, *дeякий*); — результат видозміни просторової семантики питально-неозначеного прислівника *де* у виразах з первісним значенням «десь котрийсь», «десь хтось» і под. — Див. ще **де¹**.

де- (префікс, що означає відокремлення, рух донизу, позбавлення, відсутність, напр.: *деградация*, *декваліфікация*); — р. болг. м. схв. *де-*, бр. *дэ-*, п. ч. сл. вл. нл. слн. *de-*; — результат засвоєння латинського префікса *dē-* з тим самим значенням, наявного в запозичених словах типу *дeдукция* (лат. *dēductio*), *дeкламация* (лат. *dēclāmatio*) та ін. і пов'язаного з прийменником *dē* «з, від», спорідненим з гр. *ἧ-θη* «уже», атт. *δῆ-τα* «напевне» (<іe *dē* «у напрямі»). — СІС 190; Sł. wug. *obcych* 134; Walde — Hofm. I 325—326.

дебати, *дебатувати*; — р. *дебáты*, бр. *дeбáты*, п. *debaty*, ч. сл. вл. нл. *de-bata*, болг. *дeбáти*, м. *дeбáта*, схв. *дeбáта*, *дeбáта*, слн. *debáta*; — запозичено, очевидно, через посередництво російської і польської, можливо, також англійської мов (англ. *debate* «дискусія, дебати») з французької; — фр. *débat* «суперечка; обмін думками» (мн. *débats* «дебати») утворене за допомогою префікса *dé-* (<лат. *dē-*) від дієслова *battre* «бити», що походить від нар.-лат. *battere*. — СІС 191; Шанский ЭСРЯ I 5, 33; Kopaliński 198; Dauzat 78; Bloch 72; Walde — Hofm. I 99. — Див. ще **батальйон**, **де-**.

дебелій «здоровий, міцний, товстий», *дебелáстий*, [дeбeлeзний] «дуже сильний» Ж, [дeбeлeнний] «великий, масивний», *дебелувáстий*, *дебелувáтий*, [дeбeлькyвáтий], [дeбeлeнь] «міцна людина, здоров'як», [дeбeлинá] «товщина», *дeбeлiсть*, [дeбeлiяк] «товста людина», [дe-

беліти «робити дебелім», *дебеліти* «ставати дебелім; поважніти; робитися твердим, черствим; пильно дивитися; дубіти, ціпеніти» СУМ, Ж, *дебелішати* «ставати білыш дебелім», [*дебелішати*] «товстіти», *задебеліти* «задубіти, затвердіти», [*здебела*] «товсто; щільно, міцно», *одебеліти* «остовпіти»; — р. *дебелый*, бр. *дзябёлы*, др. *дебелый* «товстий, грубий», болг. *дебел*, м. *дебел*, схв. *дѣбео*, слн. *débel*, стсл. *дѣвель*; — псл. *debelъ*; — споріднене з прус. *debīka* «великий», двн. *tarfa* «важкий», дісл. *dar* «тс.»; іє. **dheb-* «товстий»; далі пов'язується з *дбблесть*, *дббá*, *дббрий* (Шанский ЭСРЯ I 5, 33; Горяев 83; ЭССЯ 4, 201—203; Mikl. EW 40); сумнівне зближення (Кобилянський Зб. наук. праць I 78) з тур. (<ар.) *debdebili* «пишний, урочистий». — Фасмер I 490; БЕР I 328—329; Skok I 387; Sł. praśl. III 29—30; Топоров 310—311; Kluge—Mitzka 770; Pokorny 239.

[*дэбіла*] «щоденна, проста, незначна річ» Ж, [*дэбілиця*, *дэбела*, *дэбеліця*] «тс.» Ж; — очевидно, утворене з *де* (присл.) і [*бил*] «був»; щодо словотвору пор. *биліця* «бувальщина»; мотивація утворення неясна; можливо, виникло на підставі буквального перекладу традиційного початку угорських казок *hol volt, hol nem volt* «де був, де не був»; у такому разі вихідним значенням мало б бути «казка; брехні, пусті балачки; не варті уваги речі». — Див. ще *біти*², *бути*¹, *де*¹.

дэбра «яр, улоговина; [лісові хащі Ж], [*дэбэр*] «балка, узгір'я; крутий бік гори, горба» О, *добр* (*добрь*) «яр, улоговина», [*добріця*] «тс.» Ж, *дэбрі* «хащі, непрохідний ліс», [*добринэць*] «швидкий лісовий струмок» Ж, [*добрянець*] «тс.» Ж, [*добриняк*] (вид гриба) О, [*добріще*] «зсув, обвал» О, [*добрняк*] (вид гриба) О, [*добрка*] «балка, узгір'я; крутий бік гори» О, [*добр*, *добрів*, *добря*] «тс.» О; — р. *добрь*, *дэбри*, бр. *дзэбра*, др. *добрь*, *добрь*, *добрарь*, *дзбръ* «долина, що поросла лісом», п. [*debra*] «невеликий яр, вимитий водою», ст. *debrz*, *dziebra* «тс.; ліс, гай», ч. ст. *debř* «яр, місце, вимите водою», слц. [*debra*] «водорій», болг. *дэбри* (з рос.), схв. *Добар* (назва місцевості), слн. *debèr* «до-

лина», стсл. *дѣбрь* «долина, безодня»; — псл. **дѣбрь* споріднене з лит. *dubgū̃s* «вимивина, переважно наповнена водою», лтс. *dubga* «багно», ірл. *dobur* «вода», кіпр. ст. *dubg* «тс.»; має зв'язок також з псл. *dǫbrava* (*dǫbrova*), з яким пов'язане укр. *добрóва*; початкове значення — «заглибина, яма, долина, яр > густий ліс (який часто ріс у долинах)»; пов'язання з гр. *τάφος* «рів», *τάφος* «могила» (Schmidt Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus I 164; Zubatý ВВ 18, 261) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ I 5, 35; Фасмер—Трубачев I 490; Преобр. I 176; Sławski I 143; Brückner 86; Machek ESJĈ 112—113; БЕР I 329—330; Bezlaĵ ESSJ I 96; ЭССЯ 5, 176—177; Bern. I 242; Trautmann 45. — Пор. *добрóва*, *дно*.

[*дэбринэць*] (бот.) «герань криваво-червона, *Geranium sanguineum* L.»; — р. *дэбрянка* (бот.) «вид папороті, *Vlechništ*», бр. [*дубровіца*] «герань криваво-червона», [*дуброўка*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *дэбрі*; назва може мотивуватись тим, що рослина росте серед чагарників, на узліссях, у лісах. — БСЭ 10, 596. — Див. ще *дэбра*.

дэбют, *дэбютант*, *дэбютувати*; — р. болг. *дебют*, бр. *дэбют*, п. *debiut*, ч. слц. *debut*, вл. *debit*, м. *дебитант*, схв. *дѣбѣ*, слн. *debut*, *debí*; — запозичення з французької мови; фр. *début* «дебют, перший виступ; початок, виникнення» є похідним від дієслова *débuter* «робити перший хід у грі (початкове значення); уперше виступати (пізніше значення, під впливом *début*)», яке виникло з артилерійського терміна (XVII ст.) *de but* (en blanc) «з місця стрільби (в центр мішені)», що складається з прийменника *de* (<лат. *dē*) і іменника *but* (ст.) «артилерійська позиція (місце стрільби); мішень; мета», для якого на підставі дісл. *bútr* «низький пен» припускають походження від франк. **būt* «пень, колода». — СІС 191; Шанский ЭСРЯ I 5, 35; Фасмер I 490; Dauzat 121, 230; Ъloch 106—107. — Див. ще *де*.

[*дэб'я*] «ледве», [*дэбля*, *дібля*] «тс.; трохи» МСБГ; — запозичення із східно-романських мов; рум. *deabia*, молд.

[*деабел*] «тс.» утворені з прийменника *de* «з, від», що походить від лат. *dē* «тс.», та прислівника *abiā* «ледве» (молд. *абя* «тс.»), що зводиться до лат. *ad vix* «тс.», яке складається з прийменника *ad* «до» і прислівника *vix* «ледве, майже», пов'язаного, ймовірно, з *vincō* «перемагаю», спорідненим з лит. *viēkas* «сила, життя», псл. *věкъ*, укр. *вік*. — *Crânjală* 246; *Vincenz* 14; *Pușcariu* 1; *Walde—Hofm.* II 810, 792. — Див. ще **авантюра**, **вік**, **де**.

девіз; — р. болг. *девіз*, бр. *дэвіз*, п. *dewiza*, ч. слц. *devíza*, м. схв. *девіза*, слн. *devíza*; — запозичено через російську мову з французької; фр. *devise* «девіз» через нар.-лат. *dīvīsa* «розпізнавальний знак» пов'язане з лат. *dīvidō* «розподіляю; відрізняю», що є складним словом, перша частина якого *dī-* (*dis-*) «роз-» споріднена з гот. *dis-*, гр. *δια-* «тс.», пов'язаними з іє. **dūis-* «надвое», а друга зводиться до іє. **uidh-* «відділяти, роз'єднувати», з яким пов'язане псл. *vъdova*, укр. *удова́*; значення «стисле формулювання провідної ідеї, програми дій» розвинулося в західноєвропейських мовах у середні віки на основі значення «напис на гербі». — *SIC* 191; *Шанский ЭСРЯ* I 5, 37—38; *Фасмер* I 492; *Sł. wyg. obcych* 148; *Koraliński* 217; *Holub—Lyer* 129; *БЕР* I 332; *Dauzat* 243—244; *Kluge—Mitzka* 130; *Klein* 438; *Walde—Hofm.* I 359. — Див. ще **удова́**. — Пор. **дивізія**.

девон (геол.) «четвертий період палеозойської ери в історії Землі», *девонський*; — р. болг. *девон*, бр. *дэвон*, п. *dewon*, ч. *devon*, слц. слн. *devón*, схв. *дэвон*; — запозичення з англійської мови; англ. *Devon* є скороченою формою від *Devonshire*, назви графства, де вперше були знайдені морські відкладення цього періоду. — *SIC* 191; *Koraliński* 217; *Holub—Lyer* 129; *Klein* 438.

дев'яносто, *дев'яностий*, ст. *дев'яносто*, *девеносто* (XIV ст.); — р. *дев'яносто*, бр. *дзевяноста*, др. *дев'яносто* (з 1265 р.); — східнослов'янське слово, що відбиває, очевидно, псл. *!*devenozъto*, яке походить з іє. *!*neuepə(d)kmta* «дев'ять десятків», пор. лат. *pōnāginta*, гр. *ἐνενηκοντα*, гот. *niuntēhund*; якщо

так, то форма *deven-* продовжує іє. **neup-* (без *-t-*); менш імовірно припущення Ржиги (ФЗ 1879 III 1) про походження др. **дев'яносто* з **дев'ять-до-ста* (з дисиміляцією *д — н*) та Ендзеліна (LP 1949 I 3), що виводив *дев'яносто* з **деся-до-ста*. — *Этимол. словарь слав. языков. Проспект. Пробные статьи, М., 1963, 44—46; Фасмер—Трубачев* I 492; *Преобр.* I 176; *Булаховский Курс русск. литерат. языка* II 189; *Pisani Studia indoeuropeistyczne, Wrocław* 1974, 171—173; *Hamp Russian linguistics* 2/3—4, 219—222; *Vaillant BSL* 46, 178; *Meillet BSL* 29, 33; *Prusik KZ* 35, 599; *Соболевский Slavia* 5, 451 і далі; *ЭССЯ* 4, 220—221; *Bern.* I 189; *Walde—Hofm.* I 179—180. — Див. ще **дév'ять**, **сто**.

дев'ясіл (бот.) «оман високий, *Ipsula helenium* L.»; відкасник звичайний, *Carlina vulgaris* L., [*див'ясил* *Мак*, *дивесил* *Мак*, *дивосіл*, *дивосіль* *Ж*, *дівосил* *Мак*, *дев'ясин* *Вел*, *дев'єцел* *Мак*, *дев'ятьсил*, *дев'ясильник* *Мак*, *деветісильник* *Л*, *дев'етосильник* *Мак*, *дев'ятисил* *Мак*, *дев'ятисил* *Мак*, *дев'ятисильник* *Пі*, *дев'ятисельник* *Ж*, *дев'ятисінік* *Мак*, *дев'ятотисіна* *Г*, *Ж*, *дев'ятисильний* (*гбю*) *Я*, *дев'ятосельник* *Мак*, *дев'ятосіл*, *дев'ятосильник* *Ж*, *Л* «тс.», ст. *деветсѣль* «відкасник» (XVII ст.), *дивосилъ* «оман» (XVIII ст.), *девесилиевый* (XVII ст.); — р. *дев'ясіл* «оман; кремена, підбіл, *Petasites officinalis*», [*девесіл*] «оман; відкасник», *дев'ятисіл* «тс.», [*дивосіл*] «відкасник», бр. *дзівасіл* «оман» та ін., п. *dziewięsif* «відкасник; оман», [*dziewiesif*, *dziewiosif*, *dziewosif*, *dziwosif*] «тс.», ст. *dziewięsif*, ч. *devětsil* «кремена», ст. *devěsil*, слц. *devät'sil*, [*devásel*] «тс.», болг. *девесіл* «оман», [*деветсіл*, *девесіл*] «тс.», схв. *девѣсиль*, *девѣсилье* «смовдъ, *Peucedanum*», *невѣсилье* «ферула»; — псл. **devęsilъ* < **nevešilъ*; — складне утворення з основ числівника *deve-* (< **neve*) «дев'ять» та іменника *silā* «сила»; число дев'ять вважалося в давнину магічним, і назвою **devęsilъ* позначалися рослини, яким приписувалися особливі лікувальні властивості (пор. н. *Neunkrafft* «деревій; підбіл» та ін.); на думку Прусіка (*KZ* 33, 161), *deve-* відбиває давню форму без форманта *-t-*, а схв. *невѣсилье* збе-

рігає ще більшу давнину (іє. *peṭṭ-); можливо, проте, що схв. *неве-* є результатом зближення з *пе-ve-* (укр. *нев'яну-чий*), пор. схв. *невен* «*Calendula*» (Bern. I 189; Младенов 123); зближення в деяких мовах першої частини з *диво-* (*divo-*) та зміни в другій частині свідчать про деетимологізацію первісної назви. — Фасмер I 491; Преобр. I 176; Соболевский РФВ 64, 155; Савинов РФВ 21, 18; Меркулова Очерки 104—105; БЕР I 331; Brückner 111; Machek ESJČ 116—117; Jm. rostl. 259; Holub—Lyer 129; Holub—Kop. 100; Skok I 398; ЭССЯ 4, 221; Sł. prasł. III 81—83; Bern. I 189. — Див. ще *дév'ять*, *сіла*.

[*дев'ятдесят*] «*дев'яносто*», [*дев'яде-с'ять* МСБГ, *дев'ятьдэс'ять* Г, Ж, *де-в'ятдес'ятеро*, *дев'ятдес'ятка*, *дев'ятьдес'ятый* Ж], ст. *девятьдес'ять*, *деветдес'ять*, *девятьдес'ятъ* (XVII ст.); — р. [*дэ-в'ятьдес'ят*], бр. [*дзэв'яцьдзес'ят*], др. *дев'ятьдес'ятъ*, п. *dziewięćdziesiąt*, ч. *devadesát*, слц. *deväťdesiat*, вл. *dzewjećdziesiąt*, нл. *zewešszaset*, полаб. *diva(t)dišot*, болг. *деветдесет*, розм. *девейсе*, м. *деведесет*, схв. *деведес'ет*, слн. *devétdeset*; — слово виникло на ґрунті окремих слов'янських мов із словосполучення **devęť desęť*, пор. стсл. **ДЕВАТЬ ДЕСАТЬ**; у східнослов'янських мовах вживається рідко (зам. давнього *дев'яносто*), на Україні — в південно-західних говірках. — Бевзенко НЗ УжДУ 14, 31; ЭССЯ 4, 223—224; Sł. prasł. III 80—81. — Див. ще *дév'ять*, *дэс'ять*.

[*дев'ятёрник*] (бот.) «лілія лісова, *Lilium martagon* L.» Ж; — р. *девятёрник* «вужачка, *Ophioglossum vulgatum* L.», п. *dziewięciornik* «білозір, *Parnassia*; [печіночниця, *Hepatica* та ін.], [*dziewięciornik*, *dziewięciorn*], ч. *devaterník* «сонцесвіт, *Helianthemum* Mill.», слц. *deväťorník* «тс.»; — похідне утворення від числівникової основи **devęter-*; назва зумовлена приписуваною певним рослинам властивістю лікувати від дев'ятьох (тобто багатьох) хвороб. — Brückner 111; Machek Jm. rostl. 70. — Див. ще *дév'ять*. — Пор. *дев'ясіл*.

дев'ятый, *дév'ятеро*, *дев'ятерик*, *дев'ятёрко* «*дев'ятеро*», *дев'ятка*, *дев'ятіни* «поминки на дев'ятий день після

смерті», *дев'ятник* «*дев'ятый* четвер після великодня», [*дев'ятня*] «бердо на дев'ять пасом» Я, [*дев'ятіха*] «гречка, посіяна на дев'ятому тижні після великодня», *дев'ятінний* Я, *дев'ятёрный*, *дев'ятериковый*, *удév'ятеро*, *удев'ятбóх*; — р. *дев'ятый*, бр. *дзев'яты*, др. *дев'ятый*, п. *dziewiąty*, ч. *devátý*, слц. *deviaty*, вл. *dzewjaty*, нл. *zewęty*, полаб. *divotě*, болг. *дévети*, м. *деветти*, схв. *дэв'еті*, слн. *devēti*, стсл. **ДЕВАТЫ**, **ДЕВАТЬ**; — псл. *devęť* < **devyn-tos*; — споріднене з лит. *deviñtas*, лтс. *devīts*, *devítas*, прус. *newīnts*, гот. *piunda*, гр. *ἑνατος*, *ἑννατος*, іон. *εἴνατος*, які зводяться до іє. **peṭṭ-to-*, що становить поширення формантом *-to-* основи **peṭṭ-*, засвідченої в лат. *novem* «*дев'ять*», дінд. *páva*, гр. *ἑννέα*, гот. *piun*, тох. *ñu*, вірм. *inp* «тс.», а також на слов'янському ґрунті, як гадають, у словах *дев'яносто*, *дев'ясіл*, др. *Дев'ягорескъ*; припускається, що іє. **peṭṭ-* пов'язане з **peṭṭ-os* «новий»: коли рахунок вівся четвірками, з *дев'яти* починалася нова четвірка після двох перших; звук *d* на початку основи в праслов'янській та в балтійських мовах з'явився в результаті дисиміляції *p—n > d—n* (Schulze Kl. Schr. 58; KZ 42, 27; Эндзелин СБЭ 88) або під впливом наступного *desęť* (Persson Beitr. 504; Мейе ОЯ 31). — Шанский ЭСРЯ I 5, 40—41; Фасмер I 492; Преобр. I 177; Sławski I 199; Brückner 111; Machek ESJČ 116; ЭССЯ 4, 222; Bern. I 189; Mikl. EW 43; Trautmann 198; Pokorny 318—319. — Пор. *дév'ять*.

дев'ятнадцать, [*дев'ятна́йц'ять*, *дев'ятьна́дс'ять* Ж], *дев'ятна́дц'ятка* Ж, *дев'ятна́дц'ятеро*, *дев'ятна́дц'ятёрко*; — р. *дев'ятна́дц'ать*, бр. *дзев'ятна́ц'яць*, п. *dziewiętnaście*, ч. *devatenáct*, слц. *devātnást'*, вл. *dzewjatnaće*, нл. *zewešnaśco*, полаб. *divatnādist*, *divatnocti*, болг. *деветна́йсе*(*m*), м. *деветнаест*, схв. *дэв'етнаест*, слн. *devétnajst*, *devetnájst*; — слово виникло на ґрунті окремих слов'янських мов із словосполучення *devęť na desęte*, пор. стсл. **ДЕВАТЬ НА ДЕСАТЕ**. — Шанский ЭСРЯ I 5, 40; Holub—Lyer 129; ЭССЯ 4, 224—225; Sł. prasł. III 92—93. — Див. ще *дév'ять*, *дэс'ять*, *на*¹. — Пор. *дванáдц'ать*.

дев'ятсот, [дєв'ятьсѡт, див'ятсѡт], дев'ятсѡтний, [дєв'ятсѡтний Ж], ст. *девят сот* (XIV ст.);— р. *девятъсѡт*, бр. *дзєв'яцьсѡт*, п. *dziewięćset*, ч. *devět set*, слц. *devät'sto*, вл. *dzewjeć stow*, нл. *zeweš stow*, болг. *дѣветстотин*, м. *дєвєтстотини*, схв. *дѣвѣтстѡтїнѧ*, *дѣвєтстѡ*, слн. *devětsot*;— слово виникло в українській мові із словосполучення *дєв'ять сот*, пор. стсл. **ДЕВАТЬ СЪТЪ** та аналогічні сполучення в деяких сучасних слов'янських мовах; форма *сот* (сѡт) була родовим відмінком множини від сѡто «сто».— *Sl. prasl.* III 94—95.— Див. ще **дєв'ять, сто**.— Пор. **двісті**.

дєв'ять;— р. *дѣв'ять*, бр. *дзєв'яць*, др. *дєв'ять*, п. *dziewięć*, ч. *devět*, слц. *devät*, вл. *dzewjeć*, нл. *zeweš*, полаб. *dīvaŕ*, болг. м. *дѣвет*, схв. *дѣвѣт*, слн. *devět*, стсл. **ДЕВАТЬ**;— псл. **devęť*, утворене від порядкового **devęť* «дев'ятий»; менш імовірно, що *-ть* в псл. **devęť* продовжує іє. *-tis, як у дінд. *paṇatīḥ* «дев'ясто», ав. *paṇatī-* «тс.», дісл. *nī-* und «дєв'ять», гр. *ἐννεάς* «тс.» (Trautmann 198; Торр 295; Фасмер I 493).— Лукінова *СМ V* 63—65; Шанский *ЭСРЯ I* 5, 40; Преобр. I 177; Machek *ESJČ* 116; БЕР I 332; Skok I 398—399; Bezlaž *ESSJ I* 99; ЭССЯ 4, 222—223; Pokorny 318—319.— Див. ще **дєв'ятий**.

дегенєрат, **дегенєратство**, **дегенєрація**, **дегенєративний**, **дегенєрувати**;— р. болг. *дегенєрат*, бр. *дєгенєрат*, п. *degenerat*, ч. *degenerace*, слц. *degenerácia*, м. *дегенєрик*, схв. *дегенєрик*, слн. *degenerát*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēgenerātus* є діеприкетником від дієслова *dēgenerāre* «вироджуватися», що складається з префікса *dē-*, який виражає рух униз, позбавлення або відсутність чогось, і дієслова *generāre* «породжувати, створювати», пов'язаного з *genus* «рід».— *СІС 192*; Шанский *ЭСРЯ I* 5, 41; Holub—Lyer 123; Klein 416.— Див. ще **ген, дє-**.

деградация «занепад», **деградувати**, ст. *дєградация* «усунення з уряду, відібрання прерогатив», *дєградовати* «перемішати на нижчу посаду» (XVII ст.);— р. болг. *деградация*, бр. *дєградация*, п. *degradacja*, ч. *degradace*, слц. *degradácia*, вл. *degradowanje*, м. схв. *деградация*,

слн. *degradácija*;— запозичено в староукраїнську мову через польську з пізнолатинської, а в сучасному значенні— через російську мову з французької; фр. *dégradation* «розжалування, позбавлення чинів; занепад» походить від пізнолат. *dēgradatio* «пониження в чині, званні», пов'язаного з дієсловом *dēgradāre* «знижуватися, опускатися», утвореним з префікса *dē-* і основи дієслова *gradior* «ступая».— *СІС 192*; Шанский *ЭСРЯ I* 5, 42—43; Kopaliński 201; Holub—Lyer 123; Klein 416.— Див. ще **градус, дє-**.

дегустация, **дегустатор**, **дегустаційний**, **дегустувати**;— р. болг. *дегустация*, бр. *дєгустация*, п. *degustacja*, ч. *degustace*, слц. *degustácia*, схв. *дегустатор*, слн. *degustácija*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēgustatio* «проба, ознайомлення» пов'язане з *dēgustāre* «пробувати, знайомитися», утвореним за допомогою префікса *dē-* (у значенні відділення чи завершення дії) від *gustāre* «пробувати, випробувати», пов'язаного з *gustus* «проба, смак», спорідненим з гот. *kustus* «перевірка, іспит», дісл. *kostr* «вибір», днн. *kust*, дангл. *cyst*, кельт. **gustu-* «тс.».— *СІС 192*; Шанский *ЭСРЯ I* 5, 43—44; Kopaliński 202; Holub—Lyer 129; Klein 417; Walde—Hofm. I 628.— Див. ще **дє-**.— Пор. **куштувати**.

Дєдвал «пісна їжа Ж; все, що поїдається сирим Ж; висівки, полова, відходи від зерна Ж; переїди з сіна Шух»;— можливо, сюди ж р. [дєдєля] (бот.) «борщівник, *Heracleum L.*»; стебла борщівника їдять сирими (Даль);— неясне; можливо, пов'язане з [дудва] (бот.) «бутень, *Chaerophyllum L.*» (пор. р. [снєдѡк] «бутень»), а також з р. [дударь] «сміття», [дєдиль] (*вырасти дєдилєм* «піти в стрілку, а не в корінь»).— Пор. дудва.

Дєлѡк¹ (орн.) «вид дрібного птаха, подібного до горобця». Л, [дєдѡчок] «тс.» Л;— очевидно, пов'язане з *дід*; мотивація назви неясна.— Див. ще **дід¹**.

Дєлѡк² «моталка, прилад для перемотування пряжі в клубки» Л;— р. [дєдка] «рукоятка весла, держак», бр. [дзядкї] «виступ над задньою віссю у во-

зі», [дзедо́к] «гвинт», [дзядо́к] «пристрій для скручування ниток», п. [dziad] «деталь у млині», [dziadki] «вертикальна (під стіною) дошка на лаві; теслярська робоча лава», ч. [dědek] «пристрій для притримання дерева, що обробляється»; — очевидно, похідні утворення від *did*; мотивація назв неясна. — Див. ще *дід*¹. — Пор. *ба́бка*¹.

леду́кція, *дедукти́вний*, *дедукува́ти*, ст. *дедукция* «висновок» (1597); — р. болг. *дѣдукция*, бр. *дѣдукция*, п. *dedukcja*, ч. *dedukce*, слц. *dedukcia*, вл. *dedukcija*, м. схв. *дѣдукция*, слн. *dedúkcija*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēductio* «відведення» пов'язане з *dēducere* «відводити», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *ducere* «вести», спорідненого з гот. *tiuhan* «вести», двн. *ziohan* «тягти», дангл. *tēon* «тс.», кіпр. *dygaí* «тягну», алб. *nduk* «висмикую, вириваю волосся» (іє. **deuk-* «тягти»). — СІС 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 45; Kopaliński 199; Klein 413; Walde—Hofm. I 377—378. — Див. ще *де-*. — Пор. *ду́ка*, *конду́ктор*, *проду́кт*.

[дѣжма] (іст.) «частина врожаю, улову і под., що віддавалася власникові землі, водоїми», [дѣжма, дѣжма Ж] «тс.», ст. *дѣжма* «податок у розмірі десятої частини доходу» (XVIII ст.); — п. [dyžma] «десята частина врожаю, що віддавалася бессарабськими селянами власникам землі», слц. *dežma* «десята частина врожаю, що віддавалася поміщику», болг. *дѣжма* (заст.) «десятина», схв. *дежма* «десяток, десятина», *дѣзма*, слн. *děžma* «тс.»; — запозичення з молдавської і з угорської мов; молд. *дѣжма* (рум. *díjmă*) «оброк», уг. *dézsma* «оброк, десятина» через сербохорватську та словенську мови і далі італійську або провансальську чи, можливо, давньоверхньонімецьку (Bern. I 189—190) запозичено з латинської; лат. *decima* «десята частина» утворено від *decem* «десять». — Scheludko 131; Грінч. I 366; Vrabie Romanoslavica 14, 139; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 81—82; Machek ESJC 85; БЕР I 387; Bezlaž ESSJ I 100; Bączni 51; MNTESz I 627; Kniezsa 626—628. — Див. ще *дѣсять*, *дец-*.

[дежу́рний, *дежу́рка*, *дежу́рити*]; —

бр. *дзяжу́рны*, п. *dyžurny*, ч. *dežurný*, слц. *dežúrny*, болг. м. *дежу́рен*, схв. *дѣжу́ран*, слн. *dežúrten*; — запозичення з російської мови; р. *дежу́рний* утворено на основі французького виразу *de jour* «вдень» (*être de jour* «бути черговим»), що складається з применника *de* «з, від», який зводиться до лат. *dē* «тс.», та *jour* «день». — Шанский ЭСРЯ I 5, 46; Фасмер—Трубачев I 494; Горяев 88; БЕР I 333. — Див. ще *ажу́р*¹, *де-*.

дез- (префікс, що означає відсутність, знищення чогось, у запозичених словах типу *дезорганіза́ція*, *дезорієнта́ція*); — р. болг. м. схв. *дез-*, бр. *дѣз-*, п. ч. слц. слн. *dez-*; — разом із словами типу *дезорганіза́ція* запозичений з французької мови; фр. *dés-* «від-» є формою префікса *dé-* перед початковим голосним твірної основи, походить з лат. *dis-*, що означає відділення, роз'єднання, розчленування; на романському ґрунті префікс *dis-* частково змішався з *de-*. — СІС 193; Bloch 201, 214; Dauzat 229, 240; Walde—Hofm. I 354. — Див. ще *дис-*.

дезерти́р, *дезерти́рство*, *дезерти́рувати*; — р. *дезерти́р*, бр. *дѣзерці́р*, п. вл. *dezerter*, ч. слц. *dezertér*, болг. *дезертьо́р*, м. *дезерте́р*, схв. *дезерте́р*, слн. *dezertèr*; — через посередництво російської і, можливо, німецької мови (нім. *Deserteur*) запозичено з французької; фр. *déserteur* «дезертир» походить від *désert* «покидати, дезертирувати» або відбиває безпосередньо лат. *dēserto* «дезертир»; в обох випадках слово пов'язане з лат. *dēsere* «залишати, дезертирувати», утвореним за допомогою префікса *dē-*, що означає відділення, позбавлення, від *serere* «з'єднувати, зв'язувати», спорідненого з дісл. *serpaid* «з'єднує», гр. *εἶρω* «ставлю в ряд», дінд. *sarat-* «нитка», гот. *sarwa* «бродя», лит. ст. *seris* «нитка, дратва». — СІС 193; Шанский ЭСРЯ I 5, 47; Фасмер I 494; Dauzat 240; Дворецкий—Корольков 274; Walde—Hofm. I 522—523.

дезинфе́кція, *дезинфе́ктор*, *дезинфекці́йний*, *дезинфікува́ти*; — р. болг. *дезинфе́кция*, бр. *дѣзінфе́кция*, п. *dezynfekcja*, ч. *dezinfekce*, слц. *dezinfekcia*, вл. *desinfekcija*, м. *дезинфекција*, схв. *дезинфе́кция*, слн. *dezinfékcija*; — запо-

зичення з французької або німецької мови; фр. désinfection (нім. Desinfektion) «дезинфекція» утворене за допомогою префікса dés- (означає знищення, відсутність чогось) від infection (нім. Infektion) «зараження», що походить з пізнолат. infectio «тс.». — СІС 193; Шанський ЭСРЯ I 5, 48; Holub—Lyer 129; БЕР I 333; Dauzat 406. — Див. ще дез-, інфекція.

деінде, ст. *где инъде, гдѣ индѣ, где индей* (XVII ст.); — р. ст. *гдѣ индѣ*, п. *gdzie indziej*, ст. *gdzie indzie* (XV ст.); — результат поєднання прислівників *дета інде*, що часто вживалися в мові поруч (у староросійській мові зустрічається й *индѣ гдѣ*); можливо, поширеність словосполучення в українській мові підтримувалася вживаністю його в польській. — Бевзенко НЗ УЖДУ 37, 23; Sławski I 457; Суган Przysiówki polskie 20—21. — Див. ще **де¹**, **інде**.

[дѣйкати] «говорити, казати, поговорювати», *подѣйкувати*; — пов'язане з ст. *дей* «мов, мовляв», яке разом з р. *де*, п. ст. *dzie* «тс.», болг. *де* (частка) «же, ну» зводиться до псл. *děti* (*dějati*) «казати; діяти» (др. *дѣти, дѣяти* «тс.»). — Шанський ЭСРЯ I 5, 32; Фасмер I 489—490; БЕР I 328; ЭССЯ 4, 229—230. — Див. ще **діти²**, — Пор. **ді**.

[дѣйтися] «переводитися, пропадати»; — неясне.

[дѣйко] «ану, давай, нумо» (спонукальний вигук); — очевидно, результат видозміни незафіксованого **дай-ко*, можливо, уподібненого до вигуку *гей* (пор. також *далі* і [*дѣлі*], *далебі* і [*дѣлебі*]). — Див. ще **дати**, **-ка**.

дейнека (іст.) «народний повстанець», *дейнега Я, дейнек Ж, дейна Я* «тс.», *дейнецтво, дейнецький*, ст. *дейнека* (з XVII ст.; вперше *дейнеками*, за Літописом Величка, було названо солдатів піхотного полку, організованого у 1657 р. і озброєного рогатинами, косами, дрюччям та ін.); — п. *dejpek* «козак», *dejpak* «тс.» (з укр.), болг. *дегенек* «палка; удар палкою», схв. (заст.) *дегѣнек* «удар палкою»; — запозичення з турецької мови; тур. *değnek* «палка; удар палкою» походить від перс. *degānāk* «товста палиця, дрючок»; назва була перенесе-

на на повстанців, озброєних дрючками; тлумачення укр. *дейнек* як складного слова, що виникло із словосполучення *дѣ не який* (М. Костомаров, Гетманство Выговского, т. II, 72, за ним SW I 435), невірне. — Грінч. I 366; Brückner 86—87; Грабовецький Укр. істор. журнал 1962/2, 117.

дѣка¹ (муз.) «резонансна дошка у струнних інструментах; [покривало], [дѣйка] «резонансна дошка» Я, ст. *дека* «верхня дошка» (XVIII ст.); — р. болг. *дѣка* «резонансна дошка, бр. *дѣка* «тс.», н. *deka* «тс.; покривало, попона», [dek] «покривало», deko «резонансна дошка», ч. слц. нл. *deka* «покривало», полаб. *děk* «дах», схв. *дѣка* «покривало», слн. *déka* «тс.»; — через посередництво польської і чеської або словацької мов запозичено з німецької; н. *Décke* «покришка, покривало, верхня частина» пов'язане з *décken* «покривати», спорідненим з дінд. *sthágati*, *sthagayati* «покриває, закутує», гр. *στέγω* «покриваю», лат. *tego* «тс.», лит. *stógas* «дах», стсл. **о-стеґъ**, **о-стежъ** «одяг». — СІС 194; Шелудько 30; Шанський ЭСРЯ I 5, 52; Фасмер I 495; Горяев 439; Brückner 87; Holub—Kop. 98; Machek ESJČ 83; Kluge—Mitzka 124; Walde—Hofm. II 654—655. — Див. ще **стіг**. — Пор. **дах**.

[дѣка²] «залізна платформочка з дірочками на чотирьох колесах, для піджарювання м'яса» Я, [*дѣко*] «лист з бляхи, на якому печуть пиріжки, сковорода» Мо, Л, [*дѣчко*] «тс.» (зменш.) Мо; — запозичення з польської мови; п. (заст.) *deka* «лист з бляхи, на якому печуть пиріжки», очевидно, пов'язане з н. *Décke* «покришка». — Див. ще **дѣка¹**.

[дѣка³] «десять грамів» Ж, [*дико*] «тс.» О; — запозичення з польської мови; п. (розм.) *deka*, як і ч. слц. слн. *deka*, *deko*, схв. (розм.) *дѣка* «тс.», є результатом скорочення складного слова *deka-gram*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Sł. wug. obsyeh 138. — Див. ще **дека-**.

дека- (перший компонент складних слів типу *декаграм*, *декалітр*, *декагон*); — р. болг. м. *дека-*, бр. *дѣка-*, п. ч. слц. вл. *deka-*, схв. *дѣка-* «тс.»; — у складі відповідних слів запозичено із західноєвропейських мов (пор. н. *Deкаgrámm*,

Dekaliter, англ. decagram(me), decalitre, фр. decalitre, decagone), у яких походить з гр. *δέκα* «десять», спорідненого з псл. *desęty*, укр. *десять*.— СІС 194; Kopaliński 202.— Див. ще *десять*.— Пор. *деци*.

декабріст (іст.), *декабрізм*; — бр. *декабрыст*, п. *dekabrysta*, ч. *děkabrista*, слц. *dekabrysta*, вл. *dekabrist*, болг. *декабріст*, схв. *декабрист(а)*, слн. *dekabrist*; — запозичення з російської мови; р. *декабріст* з'явилося в 30-х роках ХІХ ст. як назва учасника повстання проти російського самодержавства 14 грудня 1825 р.; утворено від р. *декабрь* «грудень» (пор. укр. ст. *декабрь*, ХІV ст.), запозиченого у давньоруську мову з латинської через середньогрецьку; лат. *december* «грудень» пов'язане з *decem* «десять», спорідненим з псл. *desęty*, укр. *десять* (у римському календарі грудень був десятим місяцем, оскільки рік починався з 1-го березня).— Шанский ЭСРЯ I 5, 52; Фасмер I 495; Holub—Lyer 123.— Див. ще *десять*.

декаграм — див. **грам**, **дека-**

декада, *декадник*, *декадний*, *подекадний*; — р. болг. м. схв. *декада*, бр. *dekáda*, п. вл. нл. *dekada*, ч. слц. слн. *dekáda*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *décade* «декада, десятир'ччя», н. *Dekáde* «десяток; декада» походять від гр. *δέκας*, род. в. *δέκαδος* «десяток; декада», спорідненого з лат. *decem* «десять», псл. *desęty*, укр. *десять*.— СІС 194; Шанский ЭСРЯ I 5, 53; Kopaliński 203; Hüttl-Worth 14; Holub—Lyer 123; Klein 407.— Див. ще *десять*.— Пор. **дека-**

декаданс, *декадент*, *декадентізм*, *декадентство*; — р. *декаданс*, бр. *дэкаданс*, п. *dekadencja*, ч. *dekadence*, слц. *dekadencja*, болг. *декадентство*, м. *декаденција*, схв. *декаданса*, *декадєнција*, слн. *dekadéncja*; — запозичення з французької мови; фр. *décadence* «занепад; період занепаду в мистецтві» походить від слат. *dēscadentia* «занепад», утвореного за допомогою латинського префікса *dē-*, що означає рух униз, від *cadere* «падати», спорідненого з дінд. *šad-* «відпадати, випадати», вірм. *casnum* «падати, знижуватись», кіпр. *cesair* «град».— СІС

194; Шанский ЭСРЯ I 5, 53; Kopaliński 203; Holub—Lyer 123; БЕР I 334; Dauzat 230; Klein 407; Walde—Hofm. I 128.— Див. ще *де-*.

дєкан¹ «керівник факультету у вузі; [чин католицького священика] Ж», *деканат*, *деканство*, {*деканатик*} «квота для декана» Ж, [*деканова*] «дружина декана» Ж, [*деканівна*] «дочка декана» Ж, ст. *дзіеканъ* «чин католицького священика» (ХVІІІ ст.); — р. болг. м. *дєкан* «керівник факультету», бр. *дэкан*, п. *dziekán* «керівник факультету; чин католицького священика», ч. *děkan*, слц. *dekan*, схв. *дєкѧн*, слн. *dekán* «тс.»; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *decānus* «десятник, старший над десятьма (монахами, солдатами та ін.)», лат. *decānus* «десятник (у римському війську)» утворене від *decem* «десять», спорідненого з псл. *desęty*, укр. *десять*.— СІС 194; Richardt 42; Шанский ЭСРЯ I 5, 54; Фасмер I 495; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 203, 249; Holub—Kop. 98; Holub—Lyer 123; Machek ESJČ 113; БЕР I 334; Kluge—Mitzka 126; Klein 405.— Див. ще *десять*.

дєкан² — див. **дикан**.

декатірувати (текст.), *декатировка*, *декатірування*, *декатировальник*, *декатирований*, *декатіруваний*; — р. *декатировать*, бр. *дэкаціраваць*, п. *dekатыzować*, ч. *dekátovati*, слц. *dekátovat'*, схв. *декатирати*, слн. *dekátirati*; — запозичення з французької мови; фр. *décatir* «декатировати» утворене за допомогою префікса *dé-* від *catir* «лощити (тканини); (ст.) тиснути, пресувати; ховати, приховувати», пов'язаного з нар.-лат. **soactire*, утвореним від лат. *soactus* «примус, спонука», спорідненого з *сбгеге* «збирати, ущільнювати; примушувати», яке було утворене за допомогою префікса *co-* (варіант префікса-прийменника *сит*, спорідненого з псл. *къ*, укр. *к*) від *agere* «діяти; гнати, переслідувати».— СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 54; Фасмер I 495; Горяев 88; Kopaliński 203; БЕР I 335; Dauzat 149; Walde—Hofm. I 23—24, 242.— Див. ще *агєнт*, *де-*, *к*.

декламація, *декламатор*, *декламацій-*

ний, *декламувати*, ст. *деклямовати* «виразно читати літературний твір» (XVII ст.); — р. болг. *декламация*, бр. *дэкламация*, п. *deklamacja*, ч. *deklamace*, слц. *deklamacia*, вл. нл. *deklamacija*, м. схв. *декламация*, слн. *deklamacija*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēclāmatio* «вправа в красномовстві, декламация» утворене від *dēclāmāre* «вправлятися у виголошенні промов, декламувати», що є префіксальним похідним від *clāmāre* «кричати, закликати, оголошувати», спорідненого з гр. *καλέω* «кричу», псл. **kolkoľ* «дзвін», укр. [кологіл]. — СІС 195; Kopaliński 203; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 410; Dauzat 231; Walde—Hofm. I 227; Pokorny 548—549. — Див. ще *де-*, *кологіл*.

декларация, *декларативний*, *декларувати*, ст. *деклярация* «оповіщення, заява», *декляровати* «оголошувати» (XVI ст.); — р. болг. *декларация*, бр. *дэкларация*, п. *deklaracja*, ч. *deklarace*, слц. *deklaracia*, вл. нл. *deklaracija*, м. схв. *декларация*, слн. *deklaracija*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēclārātio* «вислів, прояв» пов'язане з *dēclārāre* «оголошувати, виражати», що є префіксальним похідним від *clārāre* «висвітлювати, поясняти», пов'язаного з *clārus* «гучний; ясний, світлий; зрозумілий», спорідненим з лат. *clāmāre* «кричати». — СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 55—56; Фасмер I 495; Kopaliński 204; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 410; Dauzat 231; Walde—Hofm. I 228; Pokorny 548—549. — Див. ще *декламация*.

деко — див. *дека*¹, *дека*².

декокт, ст. *декокт* (XVIII ст.); — р. *декокт*, бр. *дэкокт*, п. ч. слц. *dekokt*, слн. *dekokt*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēcoctum* «відвар» пов'язане з *dēcoqui* «відварюю, варю», утвореним за допомогою префікса *dē-* із значенням відділення або завершення дії від *coquo* «варю», спорідненого з дінд. *rācati* «варить, пече», ав. *raçaiti* «тс.», гр. *πέσσω* «варю», псл. **pekti*, укр. *пекті*. — СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 56; Фасмер I 495; Kopaliński 204; Klein 348, 411; Walde—Hofm. I 270—271. — Див. ще *де-*, *пекті*. — Пор. *кок*².

декольтё, *декольтований*, *декольтувати*; — р. *декольтё*, бр. *дэкальтэ*, п. *dekolt*, ч. слц. слн. *dekolté*, болг. м. *деколтё*, схв. *деколтё*; — запозичення з французької мови; фр. *décolleté* «декольтё» пов'язане з *décolleter* «декольтувати»; (ст.) знімати з шиї хусточку», утвореним за допомогою заперечного префікса *dé-* від *collet* «комірець» — демінутивної форми від *col* «комір», пов'язаного з *coi* «шия», що продовжує лат. *collum* «тс.», споріднене з гот. *hals*, дангл. *heals*, нвн. *Hals* «тс.»; іє. **q^hel-* «крутити, вертити» (до семантики пор. р. *вертеть* — *ворот*, *воротнік*). — СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 57; Фасмер I 495; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Dauzat 186, 187, 211, 231; Walde—Hofm. I 245. — Див. ще *де-*. — Пор. *кольё*.

декорация, *декоратор*, *декорум*, *декоративний*, *декораційний*, *декорувати*; — р. болг. *декорация*, бр. *дэкарация*, п. *dekoracja*, ч. *dekorace*, слц. *dekoracia*, вл. *dekoracija*, м. схв. *декорация*, слн. *dekoracija*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *decoratio* «оздоба, прикраса» пов'язане з *decorāre* «прикрашати», утвореним від *decus* (род. в. *decoris*) «краса», спорідненого з *decēre* «прикрашати; личити», дінд. *daśasyāti* «робить честь», ав. *dašta-* «зберігати(ся)», гр. *δέχομαι* «приймати, сприяти», можливо, також з сл. *десити* «знайти», *досити* «тс.», схв. *десити* «зустріти», укр. [судбситу] «тс.». — СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 57—58; Kopaliński 204; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 411; Walde—Hofm. I 330—331.

декрёт, *декретувати*, ст. *декрет* «наказ, постанова» (XVI ст.), *декретовати* «видавати декрет» (XVII ст.); — р. болг. м. *декрёт*, бр. *дэкрёт*, п. ч. вл. *dekrét*, слц. слн. *dekrét*, схв. *декрет*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēcrētum* «постанова» пов'язане з *dēcernere* «вирішувати», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *cernere* «враховувати, помічати, вирішувати», спорідненого з гр. *κρίνω* «відділяю, вибираю, вирішуюю», гот. *hrains* «чистий», лит. *krijas* «обід решета», лтс. *krija* «люб», псл. **kraijъ*, укр. *край*. — СІС 196; Richhardt 42; Шанский ЭСРЯ I 5, 58; Фасмер I 495;

Kopaliński 204—205; Holub—Lyer 124; Holub—Kop. 98; БЕР I 335; Walde—Hofm. I 205—206; Klein 411.— Див. ще **де-**, **край**.

делегат, *делегация, делегувати*;— р. болг. м. *делегат*, бр. *дэлегат*, п. вл. *delegat*, ч. слц. *delegát*, нл. *delegacija*, схв. *делёгат*;— запозичено з латинської мови, очевидно, через польське посередництво; лат. *dēlēgātus* «посланець» є дієприкметником від *dēlēgāre* «відправляти, доручати», утвореного за допомогою префікса *dē-* від *lēgāre* «відправляти послом», спорідненого з *lex* (род. в. *lēgis*) «закон».— СІС 196; Шанський ЕСРЯ I 5, 59; Фасмер I 496; Kopaliński 205; Holub—Lyer 124; БЕР I 336; Klein 418; Walde—Hofm. I 779—780, 789—790.— Див. ще **де-**, **легальний**.

делікатес, *делікатесний*;— р. болг. м. *делікатес*, бр. *даликатес*, п. *delikates(y)*, ч. слц. вл. *delikatesa*, схв. *делікатес*, *делікатеса*, слн. *delikatésa*;— запозичення з французької мови; фр. *délicatesse* «ніжність, вишуканість, легкість» утворене від *délicat* «ніжний, смачний, вишуканий», що походить з лат. *dēlicātus* «тс.».— СІС 196; Шанський ЕСРЯ I 5, 60; Фасмер I 496; Holub—Lyer 124; Dauzat 235; Klein 419.— Див. ще **делікатний**.

делікатний, [*делікація*] «делікатність» Ж, *делікатничати*, ст. *делікатъ* «розпечена людина», *делъкатъ* «тс.», *делектоватися* «розкошувати», *делікацкый* «витончений» (XVII ст.), *делікатный* «тонкий, м'який», *делъкатный* «м'який» (XVIII ст.);— р. *делікатный*, бр. *даликатны*, п. *delikatny*, заст. *delikat* «розпечена людина», ч. *delikátni*, слц. *delikátny*, болг. м. *делікатен*, схв. *делікатан*, слн. *delikáten*;— через польську мову запозичено з французької; фр. *délicat* «ніжний, тонкий» походить від лат. *dēlicātus* «тс.», дієприкметника від **dēlicāre*, спорідненого з *dēlicere* «зманювати, спокушати», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *lacio*, *lacere* (<**laq̥-iō*) «тс.», пов'язаного з *laqueus* «петля, пуга», дальші етимологічні зв'язки яких залишаються не зовсім ясними.— СІС 196; Акуленко 142; Шанський ЕСРЯ I 5, 60—61; Фасмер I 496;

Holub—Lyer 124; БЕР I 337; Dauzat 235; Gamillscheg 309; Kluge—Mitzka 126; Klein 419, 856; Walde—Hofm. I 336—337, 744—745.

[**делія**] «ведмежа або вовча шуба», ст. *делія*, *дълія*, *делъя* (XVI ст.), *делъа*, *делюра*, *делърка* (XVII ст.);— р. ст. *дылъя* (вид одягу), п. *delia* «плащ, верхній чоловічий одяг», *delja*, [*delura*, *deljura*], заст. *telej*, *talej* «тс.»;— очевидно, запозичення з тюркських мов; може бути виведене від тур. *telli* «затканий, гаптований золотими та срібними нитками», пов'язаного з *tel* «нитка; дротина»; п. *delia* зіставляється також із тур. *degiley*, *degle* (вид одягу) (*Sl. wug. obsyeh* 141).— Тимч. 691.

[**делонний**] «гарний» Ж, [*дел(ь)онний*] «ніжний, гарний», [*дельона*] «гарна дівчина» Ж;— запозичення з угорської мови; уг. *deli* «стрункий, ставний, гарний, милий», *delien* «струнко, гарно, люб'язно», очевидно, запозичено з турецької мови, можливо, через посередництво сербохорватської; схв. *дѐли* «сміливий, хоробрий», *дѐлија* «молодець, хоробра людина» походять від тур. *deli* «гарячий; запальний, хоробрий; божевільний, шалений», яке зводиться до ар. *delil* «дурний».— Bárczi 49; MNTESz I 608; Skok I 390; БЕР I 336—337.

[**дель**] «перегородка в хліві» Я, [*дѐлі*] «тс.» Я, *дѐліна* «дошка, брусок», *дѐління* (зб.), ст. *делевати* «будувати з дилів» (XVI ст.);— п. [*del*] «дошка, балка», *deliny* «підлога, паркет», ч. [*delina*] «підлога з дощок», вл. *delčica* «кахель; дошка (шкільна); паркет», нл. *deła* «дошка», *delanu* «зроблений з дощок», *delkanu*, *delkaty* «тс.», *delowaś* «вистилати підлогу дошками»;— через посередництво польської мови запозичено з нижньонімецької; снн. *dele* «підлога; сіни; тік», нн. *dēl(e)* «тс.» пов'язані з нвн. *Diele* «дошка, підлога».— Sławski I 185; Machek ESJČ 83, 114; Kluge—Mitzka 131—132.— Див. ще **диль**¹.

[**дэльва**] «бочка, діжка» Я, ст. *делва* (XVII ст.);— р. церк. *дѐлва*, *дѐльв*, др. *делва*, *дѐльв*, *дѐльв*, *дѐльв*, *дѐльв* (род. в. *дѐльве*) «тс.», болг. *дѐлва* «великий глиняний посуд з двома ручками», стсл. **дѐльв**;— псл. *dъly/dely* (род. в. *dъльвѣ*/

deľve) «бочка, діжка» споріднене з лат. *deľium* «тс.», ірл. *deľb* <*deľuā- «форма», дкімр. *deľu* «фігура», кімр. *deľw* «тс.»; іє. *deľ- «обробляти»; з цим же коренем пов'язують укр. *дѣля, долбня*; Боев (БЕ 1965/1, 14) вбачає в болг. *дѣлва* запозичення в праболгарську мову з аланської; виводиться також (Кримський Розвідки 57, 209—210) від ар. *dalw* «цеберка» (пор. Скорчев БЕ 1956/2, 163). — Фасмер I 496; Преобр. I 178; Младенов 124; БЕР I 336; Трубачев Рем. терминол. 241—245; ЭССЯ 5, 210; Bern. I 252; Trautmann 55; Walde—Hořm. I 364—365; Pokorny 194—195.

дѣльта «гирло річки, розгалужене на рукави»; — р. *дѣльта*, бр. *дѣльта*, п. ч. слц. вл. *delta*, болг. м. *дѣлта*, схв. *дѣлта*, слн. *delta*; — запозичення з західноєвропейських мов; нвн. *Delta*, фр. англ. *delta* «тс.» походять від назви грецької літери Δ «дѣлта», форму якої нагадує розгалужене гирло річки (спочатку *дельтою* називалося гирло Нілу); гр. *δѣлта* за походженням є гебрайським словом *dālet*, варіантною формою до *dēleth* «двері», спорідненого з фінікійським *daleth*, ак. *daltu*, угаритським *dl* «тс.»; назва літери була зумовлена подібністю її первісного написання (у фінікійців) до форми дверей. — СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 62; Holub—Lyer 124—125; БЕР I 338; Klein 398, 420; Dauzat 236.

дельфін, ст. *делфинъ* (XVII ст.); — р. *дельфін*, бр. *дѣльфін*, др. *дельфисъ*, п. вл. *delfin*, ч. слц. слн. *delfin*, болг. *делфин*, м. *делфин*, схв. *дѣлфін*; — через посередництво латинської і, можливо, німецької мов (лат. *delphin*, *delphinus*, нім. *Delphin*) запозичено з грецької; гр. *δѣлφίς* (род. в. *δѣлφίνος*) «дельфін» пов'язане з *δѣлφός* (анат.) «матка», яке зіставляють з дінд. *gārbha-ḥ* «утроба; зародок», ав. *garəwa* «тс.», *gərbuš-* «молода тварина», стсл. *жрѣва*, укр. *жеріб'я*; назва дельфіна зумовлена подібністю форми тіла тварини до анатомічного органа (Kretschmer DLZ 1893, 170), або, скоріше, тим, що дельфіни належать до живородних (Скорчев БЕ 1956/2, 161). — СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 63; Фасмер I 497; Holub—Lyer

124; Holub—Kop. 135; БЕР I 338; Dauzat 236; Klein 223, 420, 473; Frisk I 362—363; Boisacq 174—175; Pokorny 473. — Див. ще **жеріб'єць**.

демагог, *демагогія, демагогічний*; — р. болг. м. *демагог*, бр. *дѣмагог*, п. ч. вл. *demagog*, слц. слн. *demagóg*, схв. *демагог*; — запозичення з грецької мови; гр. *δημαγωγός* «народний вождь; демагог» є складним утворенням з основ іменника *δῆμος* «народ, країна», спорідненого з дірл. *dām* «натовп; послідовник», дкімр. *dauu* «залежний, підлеглий», кімр. *daw(f)* «зять», дкорн. *dof* «тс.», і прикметника *ἄγωγός* «ведучий», пов'язаного з *ἄγω* «веду, жену», спорідненим з лат. *ago* «тс.»; негативного значення слово *демагог* набуло ще в давньогрецькій мові. — СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 63; Holub—Lyer 124—125; БЕР I 339; Klein 421; Dauzat 236; Frisk I 380—381; Boisacq 10—11, 182. — Див. ще **агѣнт**.

демаркація, *демаркаційний*; — р. болг. *демаркация*, бр. *дѣмаркацыя*, п. *demarkacija*, ч. *demarkace*, слц. *demarkácia*, м. *демаркаціонен*, схв. *дѣмаркационнѣ*, слн. *demarkácija*; — через посередництво французької мови (фр. *démarcation*) запозичено з іспанської; ісп. *demarcación* походить від *demarcar* «позначити кордон», утвореного за допомогою префікса *de-* (з лат. *dē-*) від *marcar* «позначити», пов'язаного з *marca* «відмітка (кордону)», що відповідає свн. *marke* «тс.» — СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 64; Holub—Lyer 125; БЕР I 339; Dauzat 236, 461; Klein 421. — Див. ще **де-марка**.

[дѣмгатися] «підніматися, випрямлятися; набиратися духу» Ж; — неясне.

[дѣменіти] «довго десь баритися» Ж; — неясне.

дѣмѣно «кермо» Г, СУМ, НЗ УЖДУ 15, **[дѣмѣн]** «корма, стерно, кермо Пі, Бі; лавка на човні; човен Ж», **[дѣмѣна]** «лавка на човні; човен» Ж, **[дѣмін]** «човен» Ж, **[дѣменцик]** «стерновий» Бі, **[дѣмѣнний]** «тс.», **[дѣментовати]** «керувати судном» Бі; — р. **[дѣмѣнь]** «кермо», болг. *димѣн, дюмѣн*, схв. ст. *дѣмѣн* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *dümen* (*Idemen*) «кермо» походить від *it*.

tímóne «жермо, стерно, штурвал, дишло», яке зволиться до лат. tēmo (род. в. tēmōnis) «дишло», спорідненого з двн. dīhsala, дісл. fīsl, прус. teansis «тс.» і далі з ав. thanjayeiti «тягне», псл. tēg-poti, укр. *тягті́*. — Дзєндзелівський НЗ УжДУ 13, 84; Макарушка 7; БЕР I 469; Bern. I 259; Mikl. EW 46; TEI I 288; Räsänen Versuch 142; Walde—Hofm. II 658. — Див. ще *дiшло*, *тягті́*.

Демéнтій, *Домéтій*, [Дéмко] Ж, ст. *Дометій* «свыше дарованный» (1627); — р. *Демéнтій*, бр. *Дзямéнцій*, др. *Доментии*, схв. *Доментийан*, стсл. *Доменти*, *Доментии*; — через посередництво церковнослов'янської і середньогрецької мов (сгр. Домέτιος) запозичено в давньоруську мову з латинської; лат. Domitius, Domitius пов'язане з domitio «повернення додому, на батьківщину», що виникло через проміжну форму domitio «тс.» із словосполучення domus itio «тс.», в якому domus «додому» є зн. в. слова domus «дім», спорідненого з псл. domъ, укр. *дім*, а itio «ходіння, рух» пов'язане з itāge «ходити», Ite «іти», спорідненим з псл. itī, укр. *иті́*; виводиться також (Петровский 94; Сл. вл. імен 207) від лат. domāre (дієприкм. domitum) «приборкувати». — Фасмер I 497; Корш Сб. Дрннову 55; Constantinescu 45; Walde—Hofm. I 369—370, 406—409. — Див. ще *дім*, *іті́*.

Демiд, ст. *Демидовъ* (прикм., 1472), *Диомидъ* «дивень свѣтникъ або славно свѣщателъ» (1627); — р. *Демiд*, заст. *Диомид*, бр. *Дзямiд*, др. *Диомидъ*, стсл. *Диомидъ*, *Диомидии*; — через посередництво церковнослов'янської мови запозичено в давньоруську з грецької; гр. Διομήδης є складним словом, перша частина якого пов'язана з Δίος, род. в. від Ζεύς «Зевс», спорідненого з псл. дѣнь, укр. *день*, *дивитися* та ін., а друга містить основу дієслова μέδομαι «пiклююся, охороняю; обмірковую», етимологічно не зовсім ясного. — Сл. вл. імен 207; Беринда 41; Петровский 94; Constantinescu 44; Bogdan Romanoslavica 3, 289; Frisk I 396, 610—611, II 223. — Див. ще *день*.

[демiкáти] «рвати» Ж, [подемiкáти] «поламати, потрощити» ВеУг, [розди-

мiкати] «розбити, роздробити» Ж, [роздиmи́чити] «тс.» Ж; — ч. [demikát] «їжа з сиру», слл. rozdemikat' «розкидати (по кусках, по частинах)», demikát «їжа з покришених бринзи та хліба»; — запозичення із східнороманських мов; молд. *думикá* «дрібно нарізувати, кришити (харчові продукти); жувати», *думикáт* «кусок», рум. dumićá «кришити, дрібно різати», dumićát «кусок; їжа з покришеного хліба, пшона» походять від лат. *dēmīcāre «подрiбноувати», утвореного за допомогою префікса dē- від mīca «крихта, крупинка», спорідненого з гр. μικρός «малий, короткий», двн. smāhi «малий, незначний, низький», smāhen «зменшувати», дангл. smēalīc «дрібний; точний», дісл. smāg «малий», нвн. Schmach «ганьба», schmāhen «лаяти, ганьбити». — Machek ESJC 114; Crânjală 248; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 84; Vrabie Romanoslavica 14, 139; СДЕЛМ 123; Walde—Hofm. II 85. — Див. ще *де-*, *мiкро-*.

демiкотóн «напiвбавовняна тканина», *демикотóн* КiМ, [микитóн], *демикотóновий*, *демикотóновий*, [микитóновий]; — р. *демикотóн*, бр. *дэмкатóн*, слл. demikotón, болг. *демiкотóн*, *димикатóн*; — запозичення з французької мови; фр. demicoton «тс.» є складним словом, утвореним з основ demi «половина», що походить від нар.-лат. dīmedius «половинний», пов'язаного з лат. dīmidius «тс.», утвореним за допомогою префікса dis- (dī-) «роз-» від прикметника medius «середній», спорідненого з псл. *medja, укр. *межá*, і cotton «бавовна», запозиченого через посередництво італійської мови з арабської (ар. قطن, qūṭun «тс.»). — СiС 1951, 183; Фасмер I 498; Vrabie Romanoslavica 14, 139; Korsch AFSlPh 9, 497; БЕР I 391; Dauzat 211, 236; Klein 360; Walde—Hofm. I 353, II 57—58. — Див. ще *дис-*, *межá*.

демiсезóнний, *демiсезóн*; — р. *демiсезóнний*, бр. *дэмiсезóнавы*, п. demi-saison, болг. *демiсезóнен*; — запозичення з французької мови; фр. demi-saison «демiсезонне пальто; напiвсезон», є складним словом, утвореним з основ demi «половина» і saison «сезон». — СiС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 64—65; Kopalinski 207;

БЕР I 339; Dauzat 236, 646; Klein 422. — Див. ще *демикотѳн*, *сезѳн*.

[дѣмки] «бокові стінки дивана»; — очевидно, пов'язане з [дѣна] «перина», *дѣти*, *дѣму* (пор. [обдѣмок] «людина, що об'їлася, із здутим животом»). — Див. ще *дѣти*¹. — Пор. *дѣна*, *подѣшка*.

[дѣмнати] «запрошувати до столу; підбадьорювати, підганяти» Г, Ж, [дѣменѣти] «штовхнути»; — запозичення з молдавської мови; молд. *ындемнати* «спонукати, закликати, підганяти» походить з лат. **indēpnare* «тс.» (пор. також фр. *empener* «відводити, відвозити»), утвореного з прислівника *inde* (<**im-de*) «звідти», який складається з займенникової форми *im* (від *is*) та прийменника *dē* «з, від», і дієслова *pnare* «поганяти», спорідненого з лит. *minti* «м'яти», псл. *meŕi*, укр. *м'яти*; початкову частину *ын-* в українській мові опущено; менш переконливе пов'язання (Scheludko 131) з рум. *depn* «достойний, гідний». — *Vrabie Romanoslavica* 14, 139; *Pușcariu* 71—72; *Walde—Hofm.* I 692, II 90. — Див. ще *де-*, *йогѳ*, *м'яти*.

[дѣмня] «димар; горно; кузня» Ж, [дѣмня] «тс.» Ж; — власне українське утворення, пов'язане з основою дієслова [дѣмати] «дути (міхом)», [обдѣмати] «обчищати» (власне, «обдувати»); паралелізм *е:и* в реєстрових іменниках відповідає діалектному паралелізму голосних у коренях відповідних дієслів. — Див. ще *дѣмати*. — Пор. *дѳмна*.

демобілізація, *демобілізований*, *демобілізувати*; — р. болг. *демобілізація*, бр. *дѣмобілізація*, п. *demobilizacja*, ч. *demobilizace*, слц. *demobilizácia*, вл. *demobilizacija*, м. схв. *демобілізація*, слн. *demobilizacija*; — запозичення з французької мови; фр. *démobilisation* «демобілізація» походить від дієслова *démobiliser* «демобілізувати», утвореного за допомогою заперечного префікса *dé-* (з лат. *dē-*) від *mobiliser* «мобілізувати, приводити в рух», пов'язаного з прикметником *mobile* «рухливий, пересувний», який походить від лат. *mobilis* «тс.». — СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 65; *Holub—Lyer* 125; *Dauzat* 229, 479; *Klein* 422. — Див. ще *де-*, *мобільний*.

демократія, *демократ*, *демократизм*,

демократизація, *демократичний*, *демократизувати*, ст. *демокрація* (XVII ст.); — р. *демократия*, бр. *дѣмакратья*, п. *demokracja*, ч. *demokracie*, слц. *demokracia*, вл. нл. *demokratija*, болг. *демокрація*, м. *демократија*, схв. *демократија*, слн. *demokracija*; — запозичення з грецької мови; гр. *δημοκρατία* «народне управління» є складним словом, утвореним з основ іменника *δῆμος* «народ» і дієслова *κράτειν* «правити, володіти; бути сильним», пов'язаного з *κράτος* «сила, влада». — СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 66—67; *Фасмер* I 498; *Holub—Lyer* 125; *Holub—Kop.* 98; БЕР I 340; *Klein* 422; *Frisk* II 8—10. — Див. ще *аристократ*, *демагѳг*.

демон, [дѣмін] Я, *демонізм*, *демонічний*, ст. *дѣмонъ* (XV ст.); — р. болг. м. *дѣмон*, бр. *дѣман*, др. *демонъ*, *дѣмонъ*, п. *demon*, ч. слц. слн. *démon*, схв. *дѣмѳн*, *дѣмон*, стсл. *демонъ*, *дѣмонъ*; — через церковнослов'янську мову запозичено у давньоруську з грецької; гр. *δαίμων* «божество; дух; душа померлого; диявол» пов'язане з *δαίμασι*, *δαίω* «ділю, розподіляю» (як дперс. *bagā* «бог», псл. *bogъ* з ав. *bagā* «доля» або дінд. *bhāga* «доля; той, хто наділяє; пан» з *bhājati* «наділяє»), а також з *δῆμος* «народ, країна». — СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 67; *Фасмер* I 498; Преобр. I 178; *Holub—Lyer* 125; БЕР I 340; *Klein* 423; *Frisk* I 340—342; *Boisacq* 162.

демонстрація, *демонстрант*, *демонстратор*, *демонстративний*, *демонструвати*, ст. *демонстрація* «вияв, показ» (XVII ст.); — р. болг. *демонстрация*, бр. *дѣманстрация*, п. *demonstracja*, ч. *demonstrace*, слц. *demonstrácia*, вл. нл. *demonstracija*, м. схв. *демонстрація*, слн. *demonstracija*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēmonstratio* «показування» пов'язане з *dēmonstrāre* «показувати», утвореним з допомогою префікса *dē-* від *monstrāre* «тс.», яке через *mōnstrum* «знак, призивітка» пов'язується з *monēo* (<**monéjō*) «нагадувати, попереджати», що є формою каузатива до *memini* (<**mémōnai*) «пам'ятаю», спорідненого з гр. *μῆμονα* «прагнути, пригадувати» з неповною редуплікацією кореня

* меп- «думати», засвідченого також у лат. *mens* «розум, мислення», псл. *рапѣтъ*, укр. *пам'ять*. — СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 68; Фасмер I 498; Koraliński 208; Holub—Lyer 125; БЕР I 340; Klein 423, 1000; Walde—Hofm. II 65—67, 69—70, 107, 109—110. — Див. ще *де-*, *пам'ять*.

деморалізація, *деморалізований*, *деморалізувати*; — р. болг. *деморализация*, бр. *дэмараліза́цыя*, п. *demoralizacja*, ч. *demoralizace*, слц. *demoralizácia*, м. схв. *демораліза́ціја*, слн. *demoralizacija*; — запозичено через російську мову з французької: фр. *démoralisation* утворене за допомогою префікса *dé-* із значенням заперечення, відсутності чогось, що зводиться до лат. *dē-* «тс.», від *moalis* «моральний», яке походить від лат. *mōrālis* «тс.». — СІС 199; Шанский ЭСРЯ I 5, 69; Holub—Lyer 125; Dauzat 484. — Див. ще *де-*, *мораль*.

Дем'ян, *Дам'ян*, [*Демань* Ж, *Демнян*], *Демкоб*, *Демусь* Я, *Демо*, [*Демканя* ВеЛ, *Димань* Ж], ст. *Demian* (1395), *Даміанъ* «злопитател» (1627); — р. *Демьян*, заст. *Дамиан*, бр. *Дзям'ян*, др. *Даміанъ*, п. *Damian*, ч. слц. *Damián*, вл. *Demjan*, болг. *Дам'ян*, схв. *Damijan*, *Damjan*, слн. *Damijan*, стсл. *Даміанъ*; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. *Δαμιανός*, можливо, пов'язане з іменем богині *Δαμῖα* або з дієсловом *δαμάζω* «підкорюю»; вважається також (Илчев 155) запозиченням з гебрійської мови. — Сл. вл. імен 207; Петровський 94; Constantinescu 44.

денатурат, *денатурант*, *денатуратник*, *денатурация*, *денатураційний*, *денатурований*, *денатурувати*; — р. болг. *денатурат*, бр. *дэнатурат*, п. *denaturat*, ч. слц. *denaturát*, м. *денату́рира* «денатурує», схв. *денату́рисати* «денатурувати», слн. *denaturacija*; — терміни, пов'язані з лат. *denaturatus* «позбавлений природних властивостей», утвореним за допомогою префікса *de-*, що означає відсутність чогось, від *pātūra* «природа; природні властивості»; пор. фр. *dénaturer* «зробити неприродним». — СІС 199; Шанский ЭСРЯ I 5, 70; Sł. wyg. obcych 144; Holub—Lyer

126; РЧДБЕ 186. — Див. ще *де-*, *натура*.

дeнде — див. *дe-не-дe*.

[*дендeра*] (бот.) «дурман, *Datura stramonium* L.», [*дeндeра* ВеБ, *дeндeрeвa* Мак, *дeндeрeвo* Мак, *дeндeра*, *дeндeрeвo*, *дeндeрeвo*, *дeндeрeвo*] «тс.»; — п. *dendera*, *denderewa*, *dziędziera*, *dziędzierawa*, *dziędzierzawa*, *dziendziera* «тс.» (з укр.); — неясне; визнання за вихідну форми *дeндeрeвo* (Brückner 112) здається сумнівним.

дендувати — див. *дeндa*.

де-не-; — складова частина неозначених займенників [*дeнeякий* Ж, *дeнeкoтрий* Ж, *дeнeхтo* ВеБ] та прислівника [*дe-нe-кyдa*] ВеБ, що виникли в результаті контамінації неозначених форм типу *дeякий* і ст. *нeякий* чи п. *пeяки* (з пізнішою нефонетичною зміною *нe-* в *нe-*). — Див. ще *дe*². — Пор. *дe-нe-дe*.

дe-нe-дe, [*дeндe*]; — р. [*дe-нe-дe*] «зрідка», бр. *дe-нe-дe* «місцями»; — очевидно, неточна калька п. *gdzieniegdzie* «тс.», утвореного з прислівників *gdzie* «де» і неозначеного *niegdzie* «дeсь» (пор. р. *нe-дe*, стсл. *нe-кyдe*, псл. *пe-кyдe*), у якому початкове неозначене *пe-* (<пe-) при калькуванні було сприйняте як заперечне *пe-* (<пe-). — *Sygn Przynówki polskie* 45—46. — Див. ще *дe*¹, *нe*. — Пор. *дe-нe*.

[дeнeжка] «дрібна монета; 1/4 копійки», [*дeнeгaй*] «багатий», [*дeнeжний*] Ж, ст. *дeнгa*, *дeнeгa* (XV ст.), *дeнeжний* «вартістю в одну дeнeгy» (XVIII ст.); — р. *дeнeжкa*, похідне від *дeнeгa*, мн. *дeнeги*, ст. *дeнeжкa* (XV ст.), *дeнeгa*, *дeнгa* (XIV ст.), *тeнкa* (XV ст.), п. ст. *dziengi* (з р.); — запозичено, очевидно, в давньоруську мову з тюркських; пор. чаг. *tārkā* «срібна монета; металеві гроші», чув. *тeнкe* «срібна монета, карбованець», каз. туркм. *ккалп. тeңгe* «монета», башк. тат. *тeңкe* «карбованець», узб. *танга* «дрібна срібна монета; металеві гроші»; джерело тюркських слів вбачають у перс. *dānag* «монета» (сперс. *dāng* «тс.», дперс. *danake*), звідки також вірм. *danğ*, *dank* «дрібна монета»; думка про зв'язок р. *дeнeгa* з тюрк. *танга* «мітка, штемпель», *damga* «тс.» (Френ De origine vocabuli rosici denęgi, Ка-

зань, 1815; Mikl. EW 39; TEI 1, 281; Nachtr. 1, 26; Горяев 88; Преобр. I 179; Срезн. I 653) вважається застарілою. — Шанский ЭСРЯ I 5, 71—73; Фасмер I 499; Шипова 119; Brückner 109; Bern. I 183—184; Korsch AfSIPh 9, 496; Lokotsch 38; Егоров 242—243; Horn 118; Hübschmann 134; Ramstedt 395; Räsänen ZfSIPh 20, 449—450; MSFOu 98, 127—129.

Деніс, *Деніско*, ст. *Дениско* (1430), *Дионисій* (1627); — р. *Деніс*, заст. *Дионісій*, бр. *Дзяніс*, др. болг. *Дионісій*, п. *Dionízy*, ч. *Dionis*, *Dionýsius*, слц. *Dionýz*, схв. *Dionysius*, слн. *Dionizij*, стсл. *Дионисин*, *Дионисъ*; — запозичено через церковнослов'янську мову в давньоруську з грецької; гр. *Διονύσιος* походить від імені бога *Διόνυσος* «Діоніс», за припущенням, фракійсько-іллїрійського. — Сл. вл. імен 207; Петровський 94; Constantinescu 44; Frisk I 396.

денісена (сорт черешні), [денісена] «тс.» Я; — р. *денісена* «тс.»; — походить від нім. *Dönissens Knorpelkirsche* «черешня Денісена», утвореного за прізвищем особи, що вивела цей сорт у Німеччині (*Dönissen*); на українському й російському ґрунті відбулося зближення з ім'ям *Деніс*. — Атлас плодов России, вып. IV, СПб., 1903, 559.

[дєнніця¹] (дитяча хвороба); — др. *дъна* «подагра», п. *dna* «артрит», ст. *depnošć* «подагра», *denpa* піетос «ломота в костях», *dnawa* піетос «тс.», ч. *dennička* «пропасниця», *dna* «хвороба суглобів», слц. *dna* «подагра», болг. *дъна* «хвороба», *дна* «тс.», *дъно* «дитяча хвороба», схв. [днa] «колька», ст. *дна* «хвороба», стсл. *дъна* «хвороба», *дъна* «тс.»; — неясне; пов'язувалося з псл. дъпо «дно, глибина; нутроші» і, далі, «хвороба внутрішніх органів» (Bern. I 245; Sławski I 149; Machek ESJČ 121); зіставлялося з р.-псл. *дъгнa* «рана, шрам» (Потебня РФВ 7, 63); вважається також результатом контамінації іє. **dhēigʰn-* «колоти, різати», звідки псл. *дъгнa*, лит. *dūgti* «пробивати, проникати» та дъпо «дно» (БЕР I 457). — Фасмер I 517—518; ЭССЯ 5, 173—174. — Пор. денчánка, дна.

[дєнніця²] (бот.) «перстач, калган,

Potentilla erecta, *Potentilla tormentilla*; — як назва лікарської рослини пов'язане з [днa] «матка» (див.).

[денчánка] «сліпа кишка» ВєНЗн, [заднєна кішка] «тс.» ВєНЗн; — ч. [denpík] «перший шлунок у жуйних тварин; товста кишка; сліпа кишка», *denni* *sťevo* «сліпа кишка», ст. *denniík* «живіт», вл. *depo* «шлунок жуйної тварини; товста кишка», нл. *depo* «череву; шлунок у тварин», болг. [дъняк] «сліпа кишка», [дънешник] «тс.», [дънек] «шлунок тварини», *дънка* «ковбаса із свинини», слн. *dánka* «пряма кишка; сорт ковбаси», [denka] «тс.»; — похідне утворення від псл. дъпо «дно, глибина; нутроші». — Machek ESJČ 121; Bezlaĵ ESSJ I 94. — Див. ще дно. — Пор. дна, дєнніця¹.

денщík «солдат у царській армії, що прислужував офіцерові»; — бр. *дзянщык*, ч. *denščík*, *děňščík*; — запозичення з російської мови; р. *денщík* утворено за допомогою суфікса *-щик* від *день* (пор. давншу форму *деньщík*), можливо, під впливом фр. *de jour* «черговий», утвореного від *jour* «день» (пор. пізніше р. *днєвальный*). — Шанский ЭСРЯ I 5, 71—72; Фасмер I 499. — Див. ще день

день, *дєннік* «щоденник; загородка для худоби; [метелик *Diugpa* Ж]», [днєвник] «тс.» Г, Ж, [дєнніця] «ранкова зірка», [дєвній Ж, дєннійка ВєБ, дєвнійка ВєБ, дивнійка ВєБ, дивнійка ВєБ, дємнійка ВєБ, дємнійка ВєБ] «тс.», [дєньки] «оденки» Ж, *дніна*, [днівка] «робочий день» Ж, [дєньщиця] «чергова жінка в сім'ї, яка протягом дня обслуговує сім'ю за столом» Я, [дєнь-дєннички] «з дня на день» Ж, *дєнний*, [дєнічний Ж, днєзний Ж], *днєвальний*, [днєний], [днінський] «щоранку» Ж, [днінцьки] «тс.» Ж, *днєми* (присл.), *дніти* «світати», [дєніти] «тс.» Ж, *днєвати*, [днєвати] «тс.» Ж, [заднє] «вдень» Я, *напереддєні*, *одєнки* «зібрання жінок у зимові дні для рукоділля», *одєньки* «тс.», *одєнничка* «жінка, що прийшла на оденки», *переддєнь*, *переддєнь*, *переддєніти* Пі, *подєнний*, *подєнне*, *подєнка* (ент.), [подєнька] «тс.» Ж, *подєнник*, *подєнщик*, *подєнщина*, *удєнішній*, *удєнь*, [удєнно] Ж; — р. *дєнь*, бр. *дєнь*, др. *дєнь*, п. *dzień*, ч. *den*, слц. *deñ*, вл. *dzeń*, нл. *zeń*,

полаб. *dan*, болг. м. *ден*, схв. *дѣн*, слн. *dán*, стсл. *дѣнь*; — псл. *дѣнь* «день»; — походить з іе. **dī-n-* «ясний, блискучий», що є суфіксальним поширенням слабого ступеня кореня **dei-* «яснити, блищати», представленого в лит. *diēnà* «день», лтс. *diēna*, прус. *deīnap* (зн. в.) «тс.»; споріднене також з дінд. *dīnam* «день», ірл. *depus* «проміжок часу», гот. *sin-teīns* «щоденний», лат. *pūp-dīnae* (мн.) «9 днів, проміжок між двома торжищами»; іе. **dei-/di-* з іншими суфіксами (-*eu-*, -*u-* і т. д.) засвідчене в назвах неба та богів: дінд. *dyáuṣ* «небо», лат. *deus* «бог», *Jovis*, *Juppiter*, гр. *Ζεὺς*, а також у кіпр. *dyw* «день», псл. *diviti sę*, укр. *дивитися*. — Критенко Вступ 516, 550; Шанский ЭСРЯ I 5, 72; Фасмер I 498—499; Преобр. I 179; Sławski I 195; Brücker 109—110; Machek ESJČ 114; БЕР I 341—342; Skok I 379—380; Bezlaј ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 213—214; Bern. I 253—254; Meillet RES 5, 10—11; BSL 27, 126—127; Топоров 318—319; Trautmann 55; Skardžius ZfSIPh 26, 376; Pokorny 183—186; Specht 13, 159. — Пор. *дивитися*.

[дѣнька] «калюжа» Ж; — очевидно, пов'язане з *дно*, пор. [одѣньки] «залишки на дні», *одѣнки*, *подѣнки*, р. *подѣнки*, п. *odenki*, *oddenki*, *podenki* «тс.». — Див. ще *дно*.

департамент; — р. *департамент*, бр. *департамент*, п. вл. *departament*, ч. слн. слн. *departement*, болг. *департамент*, схв. *департман*; — запозичення з французької мови; фр. *département* «департамент, управління, відомство» походить від *départir* «розділяти», утвореного за допомогою префікса *dé-* «від-, роз-» (з лат. *dē-* «тс.») від *partir* «ділити на частини», пов'язаного з *partie* «частина», що зводиться до лат. *pars* (род. в. *partis*) «тс.». — СІС 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 73; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; Klein 427; Dauzat 238. — Див. ще *де-партія*.

депеша; — р. болг. заст. м. *депеша*, бр. *дѣпеша*, п. *depesza*, ч. *depeše*, слн. *depeša*, схв. *дѣпеша*, *депѣша*, слн. *depeša*; — запозичення з французької мови; фр. *dépêche* «депеша» утворено від *dépêcher* «швидко відправляти, приско-

рювати; (ст.) усувати перешкоди, звільняти», пов'язаного через антонімічне дієслово від тієї ж основи *empêcher* «заважати, перешкоджати» з слат. *impēdicage* «спіймати в пастку», утвореним від лат. *pedica* «петля, пастка; пута», яке походить від лат. *pes* (род. в. *pedis*) «нога». — СІС 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 73—74; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; БЕР I 343; Klein 427; Kluge—Mitzka 127; Dauzat 238, 275. — Див. ще *де-педаль*.

депó, *депóвець*; — р. болг. м. *депó*, бр. *дѣпó*, п. слн. *depo* «склад, депо», ч. *depo*, *depot* «тс.», вл. *depot*, схв. *дѣпó*, слн. *depo*; — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. *dépôt* «склад, депо» (ст. *depost*) походить від лат. *dēpositum* «річ, віддана на зберігання», пов'язаного з *dēpōpere* «складати, залишати», що є префіксальним утворенням від *rōpere* «класти». — СІС 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 74; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; БЕР I 343; Dauzat 239; Walde—Hofm. II 335—336. — Див. ще *де-пóза*¹.

депресія, *депресійний*; — р. *депресія*, бр. *дѣпрѣсія*, п. *depressja*, ч. *deprese*, слн. *depresja*, вл. *depressija*, болг. *депресія*, м. *депресія*, схв. *депрѣсія*, слн. *depressija*; — інтернаціональний термін (фр. *dépression*, н. *Depression*, англ. *depression*, іт. *depressione*), утворений від лат. *dēpressio* «заглибина», пов'язаного з *dēprimere* «придавлювати, пригнічувати», що є префіксальним похідним від *premere* «давити». — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 75; Holub—Lyer 126; Dauzat 239; Klein 429; Walde—Hofm. II 360. — Див. ще *де-прес*.

депутат, *депутация*, [депутований] Я, [депутатований] Ж, ст. *депутат* «посол, делегат» (XVII ст.), *депутовати* «посилати» (XVI ст.); — р. болг. м. *депутат*, бр. *дѣпутат*, п. *deputat*, ч. слн. слн. *deputát*, вл. нл. слн. *deputacija*, схв. *депұтат*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēputātus* «призначений, посланий, уповноважений» (слат. «особа, послана до двору імператора») пов'язане з *dēputāre* «передавати, вважати», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *putāre* «обмірковувати, впоряд-

ковувати; різати, очищати». — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 75; Фасмер I 499; Holub—Lyer 127; Holub—Kop. 99; БЕР I 343; Dauzat 239; Klein 429; Walde—Hofm. II 393. — Див. ще **де-**, **ампутація**.

дер (вигук, що імітує крик птаха деркача та інші звуки), *дер-дєр* «тс.; дитяча гра з тріскачкою», *дєркати* «видавати звук *дер*», *деркотати* «тс.; деренчати, торохтіти», *деркотіти*, *дерчіти* «тс.», [*дєркало*] «дитяча іграшка» Я, [*деркато́ло, дерка́ч*] «тс.» Я, *дерча́к* (ент.) «комаха (з породи коників)»; — ч. drkati «торохтіти», drkotiti «тс.; деренчати», сл. drkat' «торохтіти», drkotat' «цоко-тіти зубами», нл. derkotás «торохтіти», схв. дркати «дрижати, тремтіти», слн. drkotáti «торохтіти»; — звуконаслідувальне утворення, близьке до *дир*. — Mashek ESJC 128. — Пор. **дир**.

[**дєрба**] «дерен», [*дєрбіна*] «дернина», [*дєрбіна́*] «гушавина, хаші; цілина, переліг» Л, [*дєрбівий*], [*дєрбати*] «знімати дерен», [*дєрбувати*] «тс.»; — р. [*дєрба́*] «переорана цілина; переліг, порослий дерном», [*дєрбіна́*] «тс.», [*дєрбість*] «дряпати, шкрябати», [*дєрєбать*] «тс.», бр. *дєрба́к* «пружинна борона», ч. drbati «дерти, дряпати», drbatú «тертий», сл. drba «нерест», drbat' «трясти, скубти», слн. drbácati «шкрябати, чесати, рити»; — псл. *dьrb-/derb- «шкрябати, здирати» походить від іє. *derbh- «тс.», що є поширенням кореня *der- «дерти»; — споріднене з двн. zurba «дерен», нн. tof «дерен, трава», нвн. Tof «торф», дфриз. дангл. turf, дісл. tof(a), шв. tof «тс.», дат. tьrv «тс.; дерен; земля», дінд. darbhāh «трава, купина»; тлумачення ч. drbat як експресивного утворення до ч. dráti (Holub—Lyer 140; пор. також Holub—Kop. 106) безпідставне. — Фасмер I 499—500; Преобр. I 179; Bezlař ESSJ I 111; ЭССЯ 5, 219; Трубачев Рем. термиол. 238—240; St. prasl. III 62—63; Верн. I 211, 254; Kluge—Mitzka 783; Pokorný 211—212. — Пор. **дорба́йло**.

[**дєрба́к**] «ледар, негідник; каліка» Ж, [*дєрба́к*] «ледар, негідник» Вел; — очевидно, запозичення з словацької мови; сл. darebák «негідник, шалапут; ледар», як і ч. darebák «негідник, шала-

пут», dareba «тс.», п. [darebak, darembak, darembak] «тс.», daremnik «робітник, що працює задарма; дармоїд, негідник, шалапут; мала дитина», пов'язане з darebný (daremny) «даремний», утвореним від dar «дар», що відповідає укр. *дар*; на українському ґрунті слово *дєрба́к* деетимологізувалося. — Mashek ESJC 110; Holub—Kop. 96; Holub—Lyer 121. — Див. ще **дар**, **да́ти**.

дєрбі (спорт.) «змагання для трирічних і чотирирічних коней»; — р. болг. м. *дєрби*, бр. *дєрбі*, п. ч. сл. derby, схв. *дєрби*, слн. dьrbi; — запозичення з англійської мови; англ. Derby «дєрбі, щорічні кінні змагання в Епсомі» походить від прізвища лорда Дєрбі (Derby), який вперше провів ці змагання. — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 76; Koralifski 212; Holub—Lyer 127; Klein 430.

дєрбні́к (орн.) «сокіл, Aesalon columbarius»; — р. *дєрбнік* «тс.», [*дєрбнічок*] «яструб, Falco vespertinus», бр. *дєрбнік* «Aesalon columbarius», п. dzierba «сорокопуд, Lanius L.»; — пов'язане з *дєрба* «дерен» (пор. р. *дєрба́* «цілина, переліг, порослий дерном»); назва мотивується тим, що птах тримається відкритих місць. — Преобр. I 179; Горяев 88. — Див. ще **дєрба**.

[**дєрва́н**] «дернина» Ж; — р. [*дєрва́н*] «переліг», бр. *дєрва́н*, п. dywau «тс.»; — через посередництво білоруської мови запозичено з литовської; лит. dirvonas «переліг» походить від dirva «поле, земля», пов'язаного з dirti «здірати; звільняти від дерну» (Потебня К ист. зв. IV 18—19), спорідненим з псл. *dьrati, *derti, укр. *дєрти*; е в укр. *дєрва́н* з'явилося в результаті вторинного зближення з *дєрба*, *дєрти* і под. — Fraenkel 96—97. — Див. ще **дєрти**.

[**дєрводзю́бка**] (орн.) «дятел» Ж; — складне слово, перша частина якого *дєрво-* «дерево» є результатом редуції другої голосної повноголосся у деяких західних говірках, а в другій частині є основа дієслова *дзю́бати*; до словотвору пор. назву цього ж птаха *дзюбдєрево* — з іншим порядком розташування компонентів. — Див. ще **дєрево**, **дзю́ба́ти**.

дєрга «рядно; попона; чорний шерстяний жіночий одяг, подібний до за-

паски; ковдра», [дóрга] «тс.» Л, ст. *дєрга* «попона; килимок, коць», зменш. *дєрежка* (XVII ст.); — п. *derha* «килим, попона», *derka, dega* «тс.» (з укр.); — пов'язане з *джєрга* «запаска з непофарбованої тканини», *джєрга* «ковдра», що є торкізмами, які на українському ґрунті зблизилися з утвореннями від коренів *der-*, *dʳg- (*дєрюга, дєргати* та ін.). — Sławski I 144; Brückner 87. — Див. ще *джєрга*.

[**дерган**] «тарган» Ж, [*дєргун*] «тс.» Ж; — результат зближення слова *тарган* з [*дєргати*] (див.).

[**дєргати**] «смикати; чесати клоччя дергальним гребенем Ме», [*дєргоніти*] «смикнути», [*дєрга*] «залізна шітка для чесання прядива Мо; скребло Л», [*дєрзівка, дєрганка* Ме, Мо, Дз, *дєрганіця* Дз, *дєргачка* Ж, *дєргівка*] «тс.», [*дєргар*] «той, хто плете линви з прядива», [*дєргач*] «чесальник; знаряддя для витягування пвяхів», [*дєргун*] «той, що сильно рве Я; (іхт.) йорж Ва», *дєргунєць* «вид танцю», [*дєргальний*], *обдєржини* «зчесана з овчини вовна», [*дєржини*] «тс.»; — р. *дєргать* «смикати», бр. *дєрєаць*, др. *дєргати* «тс.», п. *dziergać* «чесати льон; гапувати; обшивати петлі; [трясти, смикати]», ч. *drhati* «тремтїти; терти (льон)», слц. *drgat'* «смикати, штовхати, трясти», вл. *dżerguć* «смикати, тріпати», нл. *zergaś* «тс.», полаб. *dargnoŕ* «смикати, чесати льон», болг. *дєргам* «тягну; чешу льон; [хапаю]», слн. *drgati* «терти, чесати»; — псл. *dʳgati «обробляти льон, обдирати його стебла (зривати головки та листя швидким рухом)» продовжує іє. *dergh-, що є поширенням кореня *der- «дерти» формантом -gh-; — споріднене з лит. *dirgti* «розслабитися», *dirginti* «подразнювати, збуджувати», лтс. *dragāt* «смикати, рвати», дангл. *tergan* «дратувати, збуджувати», снн. *tergen* «смикати, рвати; збуджувати», *targen* «тс.», гол. *tergen* «тягти; смикати; сердити, дратувати», свн. *zergan*, нвн. *zergen* «тс.», норв. (розм.) *terga* «дратувати»; зіставлення з лат. *stringo* «натягую, стискаю, зриваю» (Machek ESJČ 127—128) викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 5, 76; Фасмер I 500—501; Преобр. I 179—180; Sławski I 195—196; Brückner

110; Schuster-Šewc I 198; Olesch I 148—149; БЕР I 459—460; ЭССЯ 5, 221; Bern. I 254—255; Trautmann 55—56; Fraenkel 96; Matzenauer LF 7, 165; Pokorny 206—210. — Див. ще **дєрти**.

[**дєребєря**] «пустомолот» Я; — р. [*дєрєбить*] «дерти; шкрябати; кричати на все горло; голосно і безладно співати», ч. *drb* «наклеп, неправда», *drbat* «терти; наговорювати; зводити наклеп», ст. *drbal* «наклепник»; — експресивне утворення, пов'язане, можливо, з псл. *derb-/ *dʳb- «дерти, шкрябати». — Holub—Lyer 140. — Див. ще **дєрба**. — Пор. **теревєні**.

дєрево, [*дєрво*], [*дєрвєй*] (бот.) «кривавник, деревій, *Achillea millefolium* L.» Мак, [*дєрєвач*] (ент.) «скрипун, усач, *Сегамбух*; усач домовий, *Hylotrupes bajulus*; (орн.) дятел», [*дєрєвєй*] (бот.) «кривавник» Мак, [*дєрєвєнь*] «тс.» Мак, [*дєрєвєць*] (ент.) «довгоносик сосновий, *Hylobius* Ж, [*дєрєвєзна*] «деревина» Я, [*дєрєвєй*] (бот.) «кривавник» Мак, [*дєрєвєиця*] «тс.» Мак, *дєрєвєй* (бот.) «кривавник, *Achillea millefolium* L.; звїробїй, *Huregicum perforatum* L.», [*дєрєвєнь*] «(бот.) кривавник; дерев'яні частини в плузі», [*дєрєвєйка*] «горїлка, настояна на деревїй» Ж, *дєрєвєина* «дерево; зрубане дерево; дерева», [*дєрєвєина*] Ж, *дєрєвєина*, [*дєрєвєице*] «труна; дерев'яна ручка Ж», [*дєрєвєка*] (ент.) «совка, *Xylina* Ж, [*дєрєвєля*] «зрубані дерева», *дєрєвєня* «дерева; будівельний матеріал; [дєрєв'яний будинок]», [*дєрєвєня*] «дерев'яні частини в плузі», [*дєрєвєник*] «(бот.) кривавник; жимолость, *Lonicera*; (орн.) голуб-синяк, *Columba oenas* Шарл», [*дєрєв'єник*] (бот.) «жимолость», [*дєрєвєняк*] «дерев'яний плуг» Кур, [*дєрєвєцє*] «частина плуга; весільне гїльце», [*дєрєв'єка*] «дерево; поліно», [*дєрєв'єиця*] «дерев'яна нога», *дєрєв'єянка* виготовлений з дерева предмет; [дерев'яна миска; дерев'яний будинок] Ж; (ент.) волохокрилець, *Trichoptera* Л, [*дєрєв'єники*] «взуття на дерев'яній підшви» Л, [*дєрєв'єици*] «дерев'яні черевики» ВеЛ, [*дєрєвєлянки*] «тс.»; саморобні дерев'яні ковзани; дерев'яні гудзики Мо, [*дєрєв'єичля*] «дерева», [*дєрєв'єя*] «зрубані дерева» Кур, [*дєрєвєний*] Я, *дєрєвєинний*, [*дєрєвєистий*] Ж,

[деревкій] «твердий, міцний» Я, *деревний, дерев'яний*, [деревніти Ж, деревеніти, деревіти Ж], *дерев'яніти, здерев'янілий, задеревілий, задерев'янілий, одеревілий, одеревіти*; — р. *дѣрево*, бр. *дзѣрава*, др. *дерево*, п. *drzewo*, ч. *dřevo*, слц. *drevo*, вл. нл. *drzewo*, болг. *дряво*, схв. *дрѣво*, слн. *drevó*, стсл. *дрѣво*; — псл. **dervo*; — споріднене з лит. *dervà* «сосна; смола», лтс. *dařva* «смола», снн. *ter(e)*, дангл. *teoru*, дісл. *tjara* «тс.», кімр. *derwen* «дуб», гр. *δέρυ* «деревина, брус, спис», *δρός* «деревина, дуб», дінд. *dāru* (*dru-*) «деревина (матеріал)», ав. *dau-ru* «деревина», ірл. *deguis* «жолудь», хет. *taru* «деревина»; можливо, пов'язане з іе. **der-* «дерти» (як «обдерте від кори»). — Критенко Вступ 513; Шанский ЭСРЯ I 5, 78; Фасмер—Трубачев I 502; Преобр. I 180; Sławski I 174; Brückner 101; Machek ESJĀ 131; Schuster-Šewc Probenheft 51—52; Sl. Wortst. 14; БЕР I 439—440; Skok I 438—439; ЭССЯ 4, 211—213; Бернштейн Очерк 1974, 156—157; Bern. I 185—186; Mikl. EW 42—43; Trautmann 53; Meillet Études 360, 372; Mühl. — Endz. I 442; Walde—Hofm. I 765; Pokorny 214—217; Specht 54, 139. — Пор. *дрова, здоровий*.

дереворіт «ксилографія»; — фонетично адаптоване запозичення з польської або чеської мови; п. *drzeworyt*, ч. *dřevořyt*, утворені з основ іменника *drzewo* (*dřevo*) «деревина» і дієслова *řyt* (*řiti*) «рити, гравірувати», як і слц. *drevoryt*, вл. *drzeworyt*, е, очевидно, кальками нім. *Holzschnitt* «ксилографія» або гр. *ξύλογραφία* «різьба по дереву» — складних слів, у яких перші частини є основами іменників *Holz*, *ξύλον* «деревина», а другі пов'язані з *schneiden*, *γλύφω* «вирізувати». — SW I 574; Slovník spisovného jazyka českého I 416. — Див. ще *дерево, рити*.

дереза́ (бот.) «повій, *Lycium* L.; карагана кущова, *Saragana frutex*; [плаун, п'ядич, *Lycopodium clavatum* L.; гостриця, *Asperugo procumbens* L. Мак; настирлива людина; сварка] Г, Ж, [дариза] «повій» Мак, *дерезина, дерезняк* «жовта акація», [дерезка, *дерюза*] «тс.» Мак, [дерезіюк] «той, що живе в де-

резі; сварлива людина» Я; — р. *дереза́* «жовта акація; підмаренник чіпкий, *Galium aparine* L. та ін. (переважно колючі або чіпкі рослини)», [дерюза́] «тс.», [дерязжа́] «плаун», бр. *дзєраза́*, п. *dereza* (з укр.), *dzierazna, dzieraza* «тс.», ч. *derezek* (бот.) «верес, *Calluna*, *deryzda* «підмаренник чіпкий», схв. *дѣрезга* (бот.) «вех, *Sium latifolium* L.; настурція, *Nasturcium officinale* та ін.», слн. *deréze* «залізні кірті, що прикріплюються до взуття»; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *деру́*, *дѣрти* (ЭССЯ 4, 205—206; Горьев 89), з *дѣргати* (Преобр. I 180; Фасмер—Трубачев I 502), з *дразніти* (Варбот Sl. Wortst. 159—161); можливий зв'язок і з іе. **dhereǵh-* «міцний, міцно тримати» (тоді споріднене з дінд. *dṛhyati* «зміцнює», ав. *darəzayēti* «міцно зв'язує», *darəza* «прив'язка, причіпка», *dəgəz-* «зав'язки, кайдани, пута») або з *дѣрен* «кизил», дірл. *draigen* «терен; дика груша», кімр. *draen* «терен». — Sl. prasl. III 38—39; Pokorny 258.

дѣрен¹, *дерніна*, [дерніння] «місце, покрите дерном; торф», [дерніця] «кусок дерну, вирізаний для годівлі гусят», *дерню́ка* «дернина», [дерна́ Л, дерна́к Ж, дѣрня́ Г, Ж, дерня́г ВеВ] «тс.», [дерновина́] «місце, покрите дерном» Я, [дерня́к] «цілина» ЛексПол, [дерня́нка] (ент.) «дернова мушка, *Mugmica caespitum* Ж, *дерністий, дерновий*, [дерновінний] Я, *дернува́тий, дернува́ти, задерніти* Я, *одерніти*; — р. *дѣрн*, бр. *дзѣран*, *дзярно́*, др. *дѣрнъ*, п. *darń*, [darń], каш. [darńa, dzarńa], ч. слц. *dprn*, вл. *dopn*, нл. *derp*, *derno*, болг. *дрѣн* «грудка, кусок», слн. *dřp* «дерен», стсл. *дрѣнь* «тс.»; — псл. **dřpъ* «дерен», субстантивований пасивний дієприкметник від *dero*, *dygati* «дерти»; — споріднене з лит. *dirti* «зрізати дернину», дінд. *dīrñāḥ* «розщеплений», кімр. *darń* «частина, кусок»; малоімовірний зв'язок з лат. *frons* «листя, зелень», гр. *дрѣна* «квіти, трави» (Solmsen KZ 35, 474—476). — Шанский ЭСРЯ I 5, 82; Фасмер I 504; Варбот Этимология 1965, 111; Преобр. I 182; Sławski I 138; Brückner 85; AfSIPh 39, 12; Machek ESJĀ 128; БЕР I 437; Младенов 153; Bezlaĵ ESSJ I 115;

ЭССЯ 5, 224—225; Верн. I 256; Рокотну 206—208. — Див. ще **дёрти**.

дерен² (бот.) «кизил, *Cornus L.*; терен Мо», [деренка] «кизил (рослина і плід); ожина» ВеНЗн, [деренівка] «настойка на дерені», [дереняк] «тс.», [дерень] «кизил» Мак, [дрінка] «тс.» Мак; — р. дёрен, [дёрён, дерён], н. dereń, ст. derep «барбарис, *Berberis vulgaris L.*» (з укр.), drzop «тс.», ч. dřin «дерен», слц. driey, вл. drēn, нл. dřon, болг. дрян, м. дрен, схв. дрён, слн. drēn «тс.»; — псл. *derypъ, найімовірніше, пов'язане з dery, dьrati і паралельне до псл. *dьrьpъ «дёрен»; сюди ж тоді слід віднести каш. [dřon] «колочки», полаб. drēp «тс.», однак, оскільки кизил колючок не має, Бернекер припускає перенесення назви колючих кущів барбарису на кизил за схожістю плодів обох рослин і разом з тим зіставляє псл. *derypъ з дінд. dhārayati «тримає, підпирає», лат. firmus «міцний» через тверду деревину кизилу (пор. нвн. Hartriegel «дерен, бірючина» < двн. hart-trugil «тс.»); можливий також зв'язок з дірл. dгаigen «терен; дика груша», кімр. dгаен «герен», двн. dгpnbaum «дерен», що зіставляються з гр. τρέχυος «пагі, гілка» (Schuster-Sewc Probeheit 51; Рокотну 258); недостатньо аргументований погляд (Machek Jm. rostl. 170—171; ESJĀ 131; Skok I 435—436) на псл. *derypъ як на рефлекс субстратної назви, що відбилася також у двн. туpн «дерен», dгpnbaum «тс.», нн. dгnlein, dгerli, лат. cornus. — Фасмер—Трубачев I 502—503; Преобр. I 181; Sławski I 143—144; Brückner 87; Budziszewska 287; БЕР I 440; Bezlaj ESSJ I 112; ЭССЯ 4, 208—209; Sl. prasl. III 44—45; Верн. I 184. — Див. ще **дёрти**. — Пор. **дёрен**¹.

Дереніти «задирати голову» Я; — власне українське експресивне утворення на базі дієслова **дёрти** (пор. **дёрти нбса** «пихато поводитися»). — Див. ще **дёрти**.

деренькотати, деренькотіти, деренчати, [дзеренчати], дренчати, дренькати, деренчалю, дренькіт, деренькучий, деренчатий, деренчливий; — р. трёнькать, ч. drnkotati, drnkati, drnčeti, слц. drnkat', 'drnčat', болг. дрънкам,

м. дрнка, схв. дрънкати, слн. drēncati; — звуконаслідувальні утворення, пор. вигуки [дрень], ч. слц. drnk, болг. дрън. — Machek ESJĀ 128.

[дёрес] (бот.) «гірчак, *Polygonum L.*, [дересен] «спориш, *Polygonum aviculare L.*» Мак, [дересеня] «*Polygonum*» Мак, [дёресень] «*Polygonum minus*», [дересіна, дрясен] «водяний перець, *Polygonum hydropiper L.*»; — бр. драсён «гірчак», н. drest, drzest «гірчак», ч. dresnek, схв. дресен, dresan, слн. drēsen «тс.»; — остаточно не з'ясоване; реконструюються псл. *dersьpъ, *drēsьpъ, *derstь, *drēstь, споріднені з dristati, оскільки корінь рослини використовувався при лікуванні шлункових захворювань, пор. інші назви гірчака: укр. **дристун, дрестун**, р. **завязный корень, завязник, животный корень, червоня трава**, схв. **желудѣак, дривтавец** (Меркулова Очерки 41—42); пов'язується також з **рдёсник** (бот.) «*Potamogeton L.*», причому обидві форми розглядаються як результат деетимологізації псл. *perstьpъ, оскільки обидві рослини часто ростуть у воді, і в їх заростях нереститься риба (Machek Jm. rostl. 89; ESJĀ 510; пор. Bezlaj ESSJ I 113; SW I 571); форма [дёрес] виникла з [дёресень] і под., можливо, під впливом назви дуже поширеної рослини **вёрес**, яка також росте по вологих місцях. — ЭССЯ 5, 110—111. — Пор. **нёрест, рдёсник**.

[дёреч] «утеча» Ж; — експресивне утворення, пов'язане з **дёрти** в значенні «швидко бігати, утікати»; -еч з'явилося в цьому слові, можливо, під впливом синонімічного **втёча**. — Див. ще **дёрти**. — Пор. **драпак, дряпати**.

[дёреча¹) (бот.) «дереза, *Lycium barbarum*» Ж; — очевидно, пов'язане з **дёрти**, оскільки дереза має колючки, або є експресивною видозміною назви **дерёза** (див.). — Пор. **деріпліт**.

[дёреча²) (бот.) «сорт кислих вишень»; — очевидно, пов'язане з **дёрти** (пор. **дёрти у роті, горлі** — про щось терпке на смак, гірке й под.). — Мозуфські JP 37, 377. — Див. ще **дёрти**.

[дёреш] «чалий кінь або віл», [дёриш] «тс.» Па, [дирёшка] «чала кобила» Па, [дёрешуватий] «чалий; укритий шерх-

лим льодом (про шлях); трухлявий, порохнявий Л», [дирешкуватий] «чалий» Па; — п. *degesz* «сіруватий, сивуватий; лава, на якій б'ють», ч. *dereš* «лава, на якій б'ють», слц. *dereš* «тс.», схв. *dereš* «чалий кінь», *dereška* «чала кобила», *дєрєж* «лава, на якій б'ють»; — запозичення з угорської мови; уг. *deges* «вкритий інеєм; білуватий; сіруватий» (*deges ló* «сірий кінь») є похідним від *der* «іній»; значення «лава, на якій б'ють» є переносним, виникло на ґрунті угорської мови в XVIII ст. (пор. р. *кобыла* «дошка, до якої прив'язували для покарання батогами»). — Лизанець *Вопр. фин.-уг. языкозн.* 3, 160; *Lizanec I* 111; *Ślawski I* 144; *Zareba JP* 31, 118; *Brückner* 87; *Machek ESJC* 115; *Barczy* 50; *MNTESz I* 619.

держати «тримати; [управляти; мати за дружину]», [державувати] «царствувати» Я, [дєржа] «ручка» Ж, *держава*, *дєржава* «міцність; маєток; влада», *державець* «володар; поміщик Пі», [державина] «державна» Я, [державище] «тс.» Ж, [державка] «пристрій для закріплення різців на стругальних верстатах», *державник* «державна людина; монарх», *державність*, [дєржаво] «міцність», [державування] Я, *державця* «намісник», *держак* «ручка; [нижня частина кужівки; стебло соняшника Я]», *дєржално* «ручка», [дєржало] «тс.», *держальник*, [держан] «ручка» Ж, [держанка] «колодочка ножа» Л, [дєржанце] «ручка ложки», *держачка* «бильце», [дєрживо] «утримання», [дєрживно] «держак, ручка; частина мотовила; нижня частина кужівки», [держук] «держак», *державний*, [державський] Ж, *дєржанний* «не зовсім новий», *держкий* «чіпкий; стійкий», [вдєржливий] Ж, *видержка*, [видержалий] «витривалий» Ж, *видєржливий*, *додєржувати*, *здєржатися*, [здєржка] Ж, *здєржаний*, *здєржливий*, *здєржаність*, *задєржка*, *невдєржка*, *невдєржмий*, *невдєржний* Ж, *невидєржний*, *невидєржмий*, *недодєржка*, *нездєржний*, *неповздєржний* КІМ, *неповздєржливий* КІМ, *одєржати*, *одєржавити*, *одєржмий*, *одєржувач*, *передєржанець*, *передєржка*, *передєржувати* «тримати деякий час, [зберігати краде-

не]», *піддєржка*, *повздєржливість* «стриманість» Нед, *придєржка*, [придєржниця] «тюрма» Нед, [удєрж] Нед, *удєржавлення*, *удєржка*, *удєржувач* Нед; — р. *держать*, бр. (заст.) *дзяржаць*, др. *държати*, п. *dzierzyć*, ст. і діал. *dzi(e)rżec*, ч. *držeti*, слц. *držat'*, вл. *dzerżec*, нл. *žatžas*, полаб. *diržet*, болг. *държѧ*, м. *држи*, схв. *држати*, слн. *držáti*, стсл. **дрьжати**; — псл. *dʹrǰzati «тримати; володіти» походить з іє. *dheregh- «тримати; міцно тримати; міцний»; — споріднене з ав. *drǰajhe* «тримати, мати при собі, вести»; зіставлення з гр. *τρέφομαι* «міцнію» (майб. ч. *τρέφομαι*), *τρέφω* «годує, живлю (*утримую)», лат. *fortis* «сильний», *foretus* «тс. (*добре відгодований)», дінд. *dīṃhati* «робить міцним», *dīḥāḥ* «міцний», ав. *darəzayeiti* «міцно зв'язує, прив'язує», *dərəz-* «зв'язки, кайдани, пута» (Ernout—Meillet I 250; ЭССЯ 5, 231), з гр. *δράσσομαι* «обнімаю, хапаю», атт. *δράττομαι* «тс.» (Bern. I 258), з псл. *dʹrǰz- «дерзкий», лит. *dīžti* «тверднути», *dīžas* «ремінь» (Преобр. I 181; Brückner 110) недостатньо переконливі. — Шанский ЭСРЯ I 5, 78; Фасмер I 503; Machek ESJC 130—131; БЕР I 460—461; Skok I 448—449; Bezlaž ESSJ I 119; Boisacq 138—139; Walde—Hofm. I 535—536; Pokorny 254.

дерзати «насмлюватися», [дерзатися] «збиратися з силами» Ж, [дерзун] «сміливець» Ж, [дєрзость] Ж, *дерзаня*, *дєрзкість*, *дерзкий* «жорстокий, міцний; сміливий», *дєрзосний*, [одєрзнити] «одужати, поправитися» Ж; — р. *дерзать*, бр. *дзєрзкі*, др. *дързати*, п. *dziarski* «бадьорий, сміливий», ст. *darznač* «дерзнути», каш. [dzėrzy, dzėrski], ч. *držý* «зухвалий», ст. *držati* «дерзати», слц. *držý*, болг. *дръзвам*, *дръзна*, м. *дръне* «насмілиться», схв. *дръзнити*, слн. *dřzniti si* «насмілитися», стсл. **дрьзати**; — псл. *dʹrǰzati, утворене від атрибутивного імені *dʹrǰzъ, що продовжує іє. *dhr̥su-; — споріднене з дінд. *dhr̥sú-*, *dhr̥sṇá-* «сміливий, зухвалий», гр. *φρασός* «тс.; гордий», прус. *dyrsos* «сильний, міцний, сміливий», дангл. *dyrstig* «тс.», а також лит. *drąsus* «сміливий», лтс. *drūošs* «тс.» (з вторинним носовим), гот. *gadars* (*gadaúršan*) «наважитись»; слов.

з замість іе. s, відоме і в інших випадках, у цьому слові загальноприйнятого пояснення не має; думка про запозичення псл. *dʹǫzъ (къ) з германських мов (Hirt RBGv 23, 332) не аргументована. — Фасмер I 503—504; Шанский ЭСРЯ I 5, 79; Преобр. I 181; Sławski I 190—191; Brückner 85, 108; Machek ESJČ 130; Skok I 447—448; Bezlaĵ ESSJ I 119; ЭССЯ 5, 227—229; Берн. I 257; Топоров 349—350.

[дерібас] (бот.) «дереза, *Lycium L.*» Мо; — очевидно, результат видозміни форми *дереза́*; характер видозміни неясний; пор. *деріпліт*.

[дерігуз] «обідранець» Я; — складне слово, утворене з імперативної форми 2 ос. одн. дієслова *дёрти* і основи іменника *гуза́* «зад» (див.).

[дерікучник] «дерій, шкуродер, дерилюд, гнобитель» Ж; — складне слово, перша частина якого є формою імператива 2 ос. одн. від *дёрти* (пор. аналогічні *дерілюд*, схв. *дёркожа* і под.), а друга, очевидно, пов'язана з *куча* «приміщення для птахів і свиней»; первісне значення — «той, хто обдирає кучі (тобто грабує селян)». — Див. ще *дёрти*, *куча*.

[деріпліт] (бот.) «дереза, *Lycium L.*» Мо; — складне слово, утворене з імперативної форми 2 ос. одн. дієслова *дёрти* та іменника *пліт*; назва зумовлена тим, що дереза в селах найчастіше росла вздовж тинів (плотів), а іноді й сама виконувала роль тину (пор. *живопліт* «дереза»); перша частина слова пов'язана з тим, що колюча дереза дряпається (дере). — Див. ще *дёрти*, *пліт*.

[деркавій] «заїка, заїкуватий» Ж; — ч. *drkavý, drkotavý* «переривистий» (про мову та ін.), слц. *drkotavý* «який багатой швидко говорить»; — звуконаслідувальне утворення.

деркач (орн.) «*Crex crex L.*», [*дерга́ч*, *дерча́к*] «тс.» ВеНЗн, *деркача́* «пташеня деркача», *деркачиня́* «тс.», [*дёрти*] «видавати звук *дер*» (про деркача) ВеБ; — р. [*дерка́ч*], *дерга́ч*, бр. *дзерга́ч*, [*дзярга́ч*], *драч*, п. *derkacz* (можливо, з укр.), [*dzierkacz, durgacz, drekacz, dziergacz*] «*Crex crex*», *derkač* «видавати звук *дер*» (про деркача), ч. *drkač*, болг. *дъркавец*, *дър-*

дъвец, слн. *děrež*; — утворення від звуконаслідувального дієслова *дёркати*, пов'язаного з вигуком *дер*, що імітує крик птаха; відповідники з інших слов'янських мов виявляють деякі звукові відмінності звуконаслідувальної основи. — Булаховский Семас. этюды 159, 188—190; ИАН ОЛЯ VII 103; Мовозн. 1948, 43—44; Никончук Карп. диал. и оном. 153—154; Фасмер I 501; Шанский ЭСРЯ I 5, 76—77; Преобр. I 179; Струминський Slavia 38, 106—107; Sławski I 144; Brückner 87; Machek ESJČ 128; БЕР I 462; Mikl. EW 42. — Див. ще *дер*.

[дерленкотіти] «сумно дзвонити» (про дзвони) Ж; — звуконаслідувальне утворення, результат контамінації форм *дзеленькотіти* і *деркотіти*. — Див. ще *дер*, *дзелень*.

дерлюга — див. *дёрти*.

дерматін «тканина, що імітує шкіру»; — р. болг. *дерматін*, бр. *дэрмацін*, п. *dermatyn*, ч. *dermatin*, слц. *dermatin*; — через російське посередництво запозичено з французької або німецької мови; фр. *dermatine*, нім. *Dermatin* зводяться до гр. *δερμάτινος* «шкіряний», утвореного від *δέρμα* (род. в. *δέρματος*) «шкіра», пов'язаного з дієсловом *δέρω* «здираю», спорідненим з псл. **derti*, укр. *дёрти*. — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 81; Frisk I 368—370. — Див. ще *дёрти*.

дермо — див. *дёрти*.

[дерпак] (бот.) «драпак, ожина, *Rubus fruticosus* Ж; (орн.) деркач, *Crex crex* ВеНЗн»; — результат контамінації основ *драпак* (*дряпати*) і *дёрти* (див.).

дёрти «розривати на шматки; зривати; дряпати; брати зайве, грабувати; карати биттям; покvapно втікати», *дёртися* «розриватися; забиратися високо; [горланити], *дёрну́ти* «рвонути; взяти зайве; швидко побігти», *дерону́ти* «тс.», [*деркачува́ти*] «бити деркачем» Я, *дерка́читися* «стиратися» (про віник), *дра́ти* «розривати на шматки, дерти; здирати, грабувати; дряпати; швидко бігти; [піднімати цілину; переробляти зерно на крупу; терти сиру картоплю ЛексПол]», *дранкува́ти* «покривати дранкою», [*деріга́л*] «грабіжник» Я, [*де-*

ринник (бот.) «ожина сиза, *Rubus caesius* L.», *дерій* «грабіжник, шкуродер; напилек», [деріння] «ганчір'я», *деркач* «стертий віник», [дерлюга] «ганчірка» Ж, [дермо] «груба тканина» Ж, [дерніця] «дошка» Ж, *дерріна* «чагарник з колочих кущів», *дертъ* «борошно грубого млива», [дёртіця] «тонка дошка», *дерун* «грабіжник; хабарник; чесальник вовни; [(іхт.) йорж Ва; окунь Мос]», *деруні* «оладки з сирої тертої картоплі», [деруха] «батого квасолі» Л, *дьор* (у виразі *дати дьору* «втекти»), [драка] «бійка» Ж, [драло] «грабіжник» Я, [дралля] «жінка, що скубе пір'я» Ж, [дранець] «обшарпанець», [дранє] «дертий луб для плетіння кошиків» ВеНЗн, [дрань] «тс. ВеНЗн; драниця», [драник] «картопляник» Л, [дранина] «щілина» ЛексПол, *драниця* «дощечка», [драничина] «тс.», *дранка* «тонка дощечка, драниця; подерта, зношена одежина; [обшарпана жінка; їжа з запеченої тертої картоплі ЛексПол]», [драння] ЛексПол, [дрант] «лахміття», *дрантя* «тс.», *дрантіна* «ганчірка; [подерта одежина Ж]», [дрантіох] «подертий мішок» Ме, [дрань] «лахміття; драниці», [дранька] «драниця», [драта] «гноблення, побори» Пі, [драч] «задерика» Ж, [драча] «здиство, хабарництво; [здирик, хабарник Бі]», [драчка] «лісопилка; дошка; сварка; задерика Ж]», [драчине] «тирса» ВеБ, [дрянь] «драниця» Ж, [дерізний] «задерикуватий», [деркій] «шерехатий», [дёртічний] «зроблений з дертиці», [дерткій], *дертяний* «зроблений з дерті», [деручкій], *драний*, [дранкавий] Ж, [дрантавий] «подертий», *дрантівий* «тс.», [драчний] «хворий (зуб)» Ж, [дряний] «пошматований», [вдірливий] «причіпливий» Я, *видирати*, [видерство] «здиство» Я, [видертус] «здириця» Я, [видерця] «тс.» Я, *здирати*, [здрантиці] Ж, [здерка] (іхт.) «гольян, *Leuciscus phoxinus*» Ж, *здертя*, *здиральник*, *здирач*, *здірник*, [здірок] «жир на внутрішньому боці здертої шкіри», *здірство*, [здірця], *здірщик*, *здірщина*, *здір* «нутряне сало», *здиральний*, [здіркуватий] Я, *здірливий*, [здірський] Я, [здірствено] Я, *задирати*, [задєра] «тріска», [задерака] «задерикувата людина», *задеріка*, *за-*

дерій, *задіра*, *задирака* «тс.», [задерачка] «задирка коло нігтя», [задерки] «тс.» Я, [задеріжка] «запал» Я, [задіришка] «тс.; задерикувата людина» Я, *здірка* «задерта шкірочка коло нігтя; задерте місце; [сварка]», [задірга, *задірґа*] «тс.», [задра] «подряпина», [задьор] «причина сварки, бійки», *задьора* «задирака», *задерікуватий*, [задиракуватий, *задирикуватий*], *задіристий*, *задіркуватий*, *здірливий*, *здірчастий* «який має задирки», [задьорний] «задирливий», [навдєри] «навтіки», [навдеранці, *навдіранці*, *навдьорри*] «тс.», [надіра] «подряпина» Ж, [надра] «тс.» Ж, *обдирати*, [обдєртус] «обідранець», [обдєртіох] «тс.» Ж, [обдирайло] «грабіжник» Ж, [обдірка, *обдирство* Ж, *обдєрливий* Ж], *обдиральний*, *обдирний*, *обідранець* СУМ, Ж, [одерачка] «гребінь для розчісування льону», *передір*, [перєдірка] «сварка» СУМ, Ж, [перєдрантус] «обідранець» Ж, [перєдрачка] «сварка», [перєдри] (якась хвороба) Нед, [піддирати] «дерти гнізда; брати стільники з вуликів», *піддір* (гірн.), *піддиральник* (гірн.), *піддирач* (гірн.), *піддірка* (гірн.), [подерєча] «побори, податки», *придиратися*, *придірливий*, [продірини] «святування на другий день хрестин», *роздєр* «розбрат», *роздєрний* Нед, *удертя* «вторгнення», [удьорити] «швидко побігти, втекти»;— р. *драть*, *деру*, бр. *дзєрці*, др. *дьрати*, *дьрнути*, п. *drzeć*, ч. *dráti*, *dříti*, слц. *driet'*, вл. *drěc*, нл. *drēs*, полаб. *derē*, болг. *дерá*, м. *дере*, схв. *дєрати*, *drijèti*, слн. *dréti*, *dèrem*, стсл. **дьярати**, **дєрж**;— псл. **derti*, **dьrō* і *dьrati*, *derō*;— споріднене з лит. *dirti* «здирати; бити», лтс. *dĩrat* «здирати шкіру», гр. *δέρω*, аорист *έδάρην* «тс.», дінд. *dṛṇāti* «тріскається, розколюється», ав. *daṛ*- «колоти», кіпр. *daṛn* «шматок, частина», гот. *distairan* «розривати», дангл. *teran* «тс.», двн. *zєrren* «руйнувати», нвн. *zєrren* «шарпати, рвати», *Zorn* «гнів, лють», алб. *djeg* «знищую, гублю»; іє. **der-* «тріскатися; роздирати»; значення «швидко побігти» у *дєрнути* (пор. також р. *драть* «бігти», *удирати*, п. [drzeć] «швидко бігти», ч. [dere] «біжить», [zdírat] «утікати», слн. *dréti* «бігти» і под.), можливо, є вторинним,

пор. н. abhaueu «утекти», ausreissen «тс.», проте не можна відкидати припущення про зв'язок з дінд. drāti «біжить, поспішає», гр. διδρᾶσθαι, дрᾶσαι «бігти». — Шанский ЭСРЯ I 5, 186—187; Фасмер I 505; Преобр. I 193—194; Sławski I 173—174; Brückner 100; Machek ESJČ 126, 132; Schuster-Sewc I 167—168; БЕР I 343—344; Skok I 436—438; Bezlaj ESSJ I 113; ЭССЯ 4, 209; 5, 218; Bern. I 185; Мейе ОЯ 175; Trautmann 52; Pokorny 206—208.

дерюга «товста, груба тканина; рядно, покривало; килим, попона; плахта темного кольору»; — р. *дерюга* «груба тканина, ковдра або підстилка з неї», бр. *дзерюга*, *дзярюга* «тс.»; — утворене від дієслова *дєрти* за допомогою суфікса *-юг-*; в українській мові зблилося з *дєрга* «ковдра; попона; чорна запаска». — Шанский ЭСРЯ I 5, 82—83; Фасмер I 505; Горяев 90; Младенов 125; Mikl. EW 41. — Див. ще *дєрга*, *дєрти*.

[деряба¹] (орн.) «сойка, Garrulus glandarius L.»; — р. *[деряба]* «дрїзд, Turdus viscivorus L.; юрок, Fringilla montifringilla L.; задрака, крикун», *[дерябий]* «шерехатий», *[дерябина]* «подряпина», *[дерябник]* «колючий чагарник», *[дерябить]* «шкрябати; плакати; безладно співати; сперечатися, сваритися», п. dzierzba (орн.) «маленька хижа пташка»; — утворення з суфіксом *-аб-* (*-ęb-) від кореня *der-* «дерти»; назва птаха зумовлена, очевидно, тим, що сойки нерідко відбирають здобич у дрібних тварин, руйнують гнізда малих пташок; юрки іноді завдають шкоди посівам; менш переконливе пов'язання (Откупщиков 147) назви птаха р. *[деряба]* з назвою кушів *[деряба, дерябник]*. — Фасмер I 505; Преобр. I 182; Горяев 90; ЭССЯ 4, 206—207. — Див. ще *дєрба*, *дєрти*.

[деряба²] «корчма на битому шляху» Пі; — пов'язане з *дєрти* (пятак на грабіжників-корчмарів) та його давніми суфіксальними поширеннями. — Див. ще *дєрти*.

[дерябка] (бот.) «підмаренник чіпкий, Galium aparine L.»; — р. *[дерябка]* «тс.; лісова малина та ін.; терка; черства

хлібна скоринка; шерехата поверхня», *[дерябник]* «колючий чагарник», п. dzierzbieniec, dzierzernica (бот.) «Намрадугас»; — пов'язане з *дєрти*, очевидно, через чіпке стебло або через плоди з гачкоподібними щетинками; пор. інші назви цієї рослини: укр. *[лип'єць]*, р. *[леп'їца, липкая трава, лип'їчка]*, ч. lipkáč, lerp'kú rosmarýn, слц. lipkavec, вл. drapalca, болг. *лєпка, лєпавец*, схв. *липавица, прилипача* і под. — Фасмер I 505; Machek Jm. rostl. 219. — Див. ще *дєряба¹*.

[дерябнути] «видати непристойний звук» Я; — р. *[дерябать]* «дерти, шкрябати; голосно кричати», *[дерябнуть]* «голосно заспівати; вистрелити»; — очевидно, пов'язане з псл. [*deęęb-] «дерти, шкрябати» і є одним з експресивних значень цього кореня; могло виникнути і з *дєрти* за аналогією до *шкряб'їти*; не виключений також зв'язок із звуконаслідувальним вигуком *дер*. — Фасмер I 505. — Див. ще *дєряба¹*.

дєсант, *дєсантник*; — р. болг. м. *дєсант*, бр. *дєсант*, п. ч. слц. вл. *desant*, схв. *дєсант*, слн. *desánt*; — через російську мову запозичено з французької; фр. *descente* «сходження, спуск; десант» утворено від дієслова *descendre* «сходити вниз, спускати», пов'язаного з лат. *descendere* «тс.», утвореним за допомогою префікса *dē-*, що означає рух униз, від дієслова *scandere* «підійматися, сягати», спорідненого з гр. *σχάνδαλον* «пастка; спокуса; скандал», дінд. *skāpdati* «кидає; стрибає; бризкає», а також з лит. *skęsti* (*skęsta, skęndo*) «тонути». — СІС 202; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 5, 83; Фасмер I 505; Kopalinski 214; Holub—Lyer 127; БЕР I 346; Dauzat 240; Klein 431; Walde—Hofm. II 488. — Див. ще *дє-*, *скандал*.

[дєсбїч] «праворуч», *[дєсь-бїч]* «тс.» Ж, *[дєсбїчний, дєсьбїчний Ж, дєсьбїчний Пі]*, *[подєсьбїч]* «праворуч»; — власне український складний прислівник, перша частина якого пов'язана з прикметником *[дєсний]* «правий», а другу частину становить основа іменника *бїк*; до форми другої частини пор. *обабїч, праворуч* та ін. — Див. ще *бїк, дєсний*. — Пор. *шуйбїч*.

[дѣсень] «узор на папері для килима» Мо, десинатор «художник, що створює малюнки для тканин»; — бр. [дэс] «візерунок на тканині», п. desén «візерунок, малюнок; малюнок на тканині, оббивці і под.», ч. desén «візерунок на тканині», слц. dessin «візерунок, малюнок», болг. десен «візерунок на тканині», схв. дѣсен «візерунок (на тканині)», слн. desén «тс.»; — через польську мову запозичено з французької; фр. dessin «малюнок» є запозиченням з італійської мови; іт. disegno «малюнок» пов'язане з disegnare «малювати; намічати», що походить з лат. dēsīgnāre «позначати, відмічати», утвореного за допомогою префікса dē- від іменника sīgnum «знак, відмітка», до якого зводиться й укр. *сигнал*. — Brückner 88; Holub—Lyer 127; БЕР I 346; Dauzat 241; Walde—Hofm. II 504—505, 534—535. — Див. ще де-, сигнал.

десерт; — р. болг. м. *десерт*, бр. *дэсерт*, п. deser, ч. слц. desert, схв. дѣсерт, слн. desért; — запозичення з французької мови; фр. dessert «десерт, солодка страва, що подається в кінці обіду», є похідним від дієслова desservir «прибирати зі столу», утвореного за допомогою префікса des-, що означає роз'єднання, розчленування (з лат. dis- «тс.») від дієслова servir «служити; подавати на стіл», що походить від лат. servīre «служити». — СІС 202; Москаленко УІЛ 58—59; Шавский ЭСРЯ I 5, 83; Фасмер I 505; БЕР I 346; Dauzat 241, 664—665; Klein 434. — Див. ще дис-, сервант.

десіторіти — див. десятий.

[десний] «правий», [дѣсна] «правиця», десніця (заст. поет.) «тс.»; — р. десный, др. десныи, ч. заст. desnice «правиця», болг. м. десен «правий», схв. дѣсан, слн. desén, стсл. деснъ «тс.»; — псл. деснь «правий»; — споріднене з лит. dēšinas «тс.», dešinaī «праворуч; спритно», dešinė «правиця», дінд. dākšīnaḥ «правий; південний; діловий, спритний», ав. dašīna- «правий», гр. δεξιός, δεξιτερός, лат. dexter «тс.», ірл. dess «тс.; південний», кимр. dehen «праворуч», гот. taíhs-wa «правий», двн. zěso, алб. djabathtë «тс.»; можлива також спорідненість з гр. βέχομαι «приймаю», лат. decet «личить»,

іє. *deḱ- «подавати». — Фасмер I 506—507; Бурлакова ВСЯ 6, 61; Преобр. I 182; БЕР I 346; Skok I 394—395; ЭССЯ 4, 218—219; Bern. I 187; Mikl. EW 43.

дѣспот «жорстокий володар» СУМ, Г, деспотізм, деспотія, дѣспотство (заст.), деспотичний, ст. деспот «титул сербських володарів» (XVII ст.); — р. м. дѣспот, бр. дѣспат, п. ч. слц. despota, вл. despot, болг. дѣспот, схв. дѣспот, слн. despót; — запозичення з грецької мови; гр. δεσπότης «володар, господар дому» є давнім складним словом, у якому перша частина δεσ < *δευσ «дому» (род. в.) походить від іє. *dems «тс.», а другою є іє. *potis «пан, володар» (пор. аналогічні дінд. dámpatiḥ «володар», rátiḥ dān, ав. dāng paitiš «тс.»), що виступає також у псл. gospodъ, укр. *господь*; сучасне негативне значення слова витворилось у західноєвропейських мовах, пор. н. Despót «жорстокий володар», фр. despote, англ. despot «тс.». — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 84—85; Фасмер I 507; Преобр. I 182; Горяев 90; Holub—Lyer 128; БЕР I 347—348; Klein 434; Boisacq 179; Frisk I 371; Walde—Hofm. I 369. — Див. ще *господь*, дім.

дѣсть «формат паперу; міра паперу, що дорівнює 24 арк.», [дѣстá] «книга; папір», дѣстьовий, [дѣстóвий], ст. дѣсть «формат паперу; 24 арк.» (XVI ст.), дѣста «тс.» (XVII ст.); — р. дѣсть, бр. дѣсць, болг. тѣстѣ «дѣсть; комплект»; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. дѣсте «в'язка, пачка», полов. дѣстá, тур. deste «тс.; дюжина; ручка», кирг. дѣсте «жмуток; ручка», тѣсте «жмуток» походять від перс. *дāсте* «в'язка, пачка, жмуток; ручка», *дāст* «рука», спорідненого з ав. zasta- «рука», дінд. hásta- «тс.», лит. pažastis «пахва»; до семантики пор. фр. main de papier «дѣсть паперу» (букв. «рука паперу»). — Баскаков та ін. Взаимод. и взаимоотноог. 52, 61; Шанский ЭСРЯ I 5, 86; Фасмер I 507; Преобр. I 182—183; РЧДБЕ 720; Bern. I 187; Mikl. TEI I 283; Trautmann 367; Fraenkel 560; Bartholomae 1685.

десятий, десятирѣковий, десятирѣчний, десятирѣний, десятирѣнний, десятирѣський, десятирѣчний Ж, десятирѣковий, [де-

с'ятний] Ж, *десятьницький, десятчанний, десятеро, десятерик, десятеріця, десятерня, десятина, десятинець* (іст.) «селянин, що обробляв землю за десяту частину врожаю», [десяти́нник] «тс.» Я, [десятирня́] «десять гончарних виробів» Я, *десятка, десяток, [десяту́ха]* «десята п'ятниця після великодня» Ж, *десятник, десятничка* «дружина десятника», *десятниківна* «дочка десятника», *десятничок* (заст.) «монета в 10 коп.», [десяти́нство] (заст.) «територіальний підрозділ, яким управляв десятник» Я, *десяцький, [десятері́цею]* Ж, *десятеріти, десяткува́ти, десятникува́ти* «бути десятником», [деся́торі́ти] «говорити десять разів те саме» Ж, *удеся́те, удеся́теро, удеся́теріти*; — р. *деся́тый*, бр. *дзеся́ты*, др. *деся́тыш*, п. *dziesiąty*, ч. *desátý*, слц. *desiaty*, вл. *džesaty*, нл. *zasety*, полаб. *dišotē*, болг. *desēti*, м. *desetti*, схв. *дѣсѣтѣ*, слн. *desēti*, стсл. **ДЕСАТЬ**; — псл. **desęť* «десятий» продовжує іє. **dek'mtos* «тс.», утворене за допомогою прикметникового суфікса *-to- від *dek'm-* «десятка» (пор. лат. *decimus* «десятий», ав. *dasəma-*, дінд. *daśamā-* «тс.»); — з того ж іє. **dek'mtos* походять лит. *dešimtas*, лтс. *desmitais*, прус. *dessimts*, гот. *taihunda*, гр. *δέκατος*, тох. А *škānt*, тох. Б *škante*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 87; Фасмер I 507; Преобр. I 183; Sławski I 197; Brückner 110; ЭССЯ 4, 215—216; Sł. prast. III 69—70; Bern. I 187; Meillet BSL 29, 29—30; Топоров 333—334. — Пор. **дѣсять**.

дѣсять, *удесятьбох*; — р. *дѣсять*, бр. *дзѣсцяць*, др. *десять*, п. *dziesięć*, ч. *deset*, слц. *desat'*, вл. *džesać*, нл. *zaseś*, полаб. *disat*, болг. м. *дѣсет*, схв. *дѣсѣт*, слн. *desét*, стсл. **ДЕСАТЬ**; — псл. **desęť* «десять» походить з іє. **dek'm-t-* «десятка», пор. лит. *dėšimt*, *dėšimtiš*, лтс. *desmit*, прус. *dessimpts*, дінд. *daśāt-*, *daśati-*, гр. *δεκάς*, род. в. *δεκάδος*, дісл. *tiund*; первісно псл. **desęť* було основою на -nt-, що згодом, очевидно, за аналогією до утворень типу **reťь* «п'ять», **šestь* «шість» і под. набула форм відміни на -i; Соболевський (Slavia 5, 453) припускає, що псл. **desęť* є контамінацією первісної форми **desę* < іє. **dek'm-* (пор. лат. *decem* «десять», гот. *taihun*,

гр. *δέκα*, ірл. *deichn*, дінд. *dāsa*, ав. *dasā*, вірм. *tasn*, двн. *zēhan*, нвн. *zēhn*, тох. *šāk*) і вторинної **desęťь*; про можливий зв'язок іє. **dek'mt-* із давнім сполученням «дві руки» див. Meillet BSL 29, 36; Walde—Hofm. I 329, а про зв'язок з іє. **dek-* «брати» (пор. гр. *δέκομαι* «тс.») — Machek ESJCS 84. — Шанский ЭСРЯ I 5, 87—88; Фасмер I 507—508; Преобр. I 183; Sławski I 198; Holub—Kop. 99; Machek ESJCS 115; БЕР I 346—347; Skok I 394; Bezlaž ESSJ I 98; ЭССЯ 4, 216—217; Sł. prast. III 71—72; Мейе ОЯ 24, 344; Bern. I 187; Trautmann 53; Топоров 332—333; Mühl.—Endz. I 459; Frisk I 359—360; Pokorny 192. — Пор. **дѣсятий**.

десь¹, [дѣся, дѣси Ж]; — р. [дѣдѣкося], бр. *дзесь*, *дзѣсьці*, п. *gdzieś*, ч. слц. *kde-si*, нл. *žosy*; — результат злиття неозначеного (і питального) прислівника *кде* «де, десь» із формами давального (неповнозначного) і (мабуть, пізніше) знахідного відмінків зворотного займенника *si* (>*сь*, *ś*) і *ся*. — Мельничук Вступ 459. — Див. ще **де¹**, **ся**.

[десь²] «мабуть»; — р. (розм.) *дѣ-то* «тс.; приблизно»; — результат семантичної видозміни *десь¹* (див.).

деталь, *деталізація, детально́ний, деталізува́ти*; — р. м. *деталь*, бр. *дѣталь*, п. *detal*, ч. слц. вл. *detail*, болг. *детайл*, схв. *дѣталь*, слн. *detájl*; — запозичення з французької мови; фр. *détail* «деталь, частка» є похідним від *détailler* «різати на куски», утвореного за допомогою префікса *dé-*, що означає віднімання, усування (з лат. *dē-* «тс.»), від дієслова *tailler* «різати, краяти», яке продовжує лат. *tāliāre* «тс.», пов'язане з *tālea* «кілок, різка, пагін» і споріднене з гр. *τάλας* «доросла дівчина», лит. ст. *talokas* «молода дівчина», лит. а(t)lōlas «отава», дінд. *tālah* (бот.) «*Borassus flabelliformis*». — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 88—89; Фасмер I 508; Kopalinski 215; Holub—Lyer 128; БЕР I 348; Dauzat 242, 697; Klein 435, 1566; Walde—Hofm. II 643.

детектив; — р. болг. м. схв. *детектив*, бр. *дѣтѣтъѣ*, п. *detektyw*, ч. *detektiv*, слц. слн. *detektív*, вл. *detektiw*; — запозичення з англійської мови; англ. *detec-*

тив «агент таємної служби розшуку» виникло в результаті скорочення словосполучення *detective policeman* і субстантивзації прикметника, утвореного від *detect* «відкривати», яке зводиться до лат. *dēctectus*, діеприкметника минулого часу від дієслова *dētegere* «відкривати», що є префіксальним утворенням (лат. *dē-* означає брак чогось, усунення) від *tegere* «закривати, ховати», спорідненого з двн. *dah* «дах», нвн. *Dach* «тс.».— СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 89; Крысин ВКР 6, 179 —181; Kopaliński 215; Holub—Lyer 128; БЕР I 349; Klein 435; Walde—Hofm. II 654—655.— Див. ще *де-*, *дах*.

детектор;— р. болг. м. схв. *детектор*, бр. *дэтэктар*, п. ч. слц. вл. *dektektor*, слн. *detektor*;— інтернаціональний технічний термін (пор. н. *Detektor*, фр. *détecteur*, англ. *detector*), який виник на основі лат. *dēctector* «відкривач», пов'язаного з дієсловом *dētegere* «відкривати». — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 89.— Див. ще *детектив*.

дефект, *дефективний*, *дефектний*, ст. *дефектъ* (XVII ст.);— р. болг. м. *дефект*, бр. *дэфэкт*, п. ч. слц. вл. *defekt*, схв. *дэфекат*, слн. *defékt*;— запозичення з латинської мови: лат. *dēfectus* «відпадиння, зменшення; недолік, брак» походить від *dēficere* «не вистачати, бракувати», утвореного за допомогою префікса *dē-*, що означає брак чогось, усунення, від *facere* «робити», спорідненого з псл. *dēti* «подіти», укр. *діти*.— СІС 204; Шанский ЭСРЯ I 5, 94; Фасмер I 509; Kopaliński 199; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Klein 414; Walde—Hofm. I 440—444.— Див. ще *де-*, *діти*².

дефініція «визначення», *дефінітивний*;— р. болг. *дефиниция*, бр. *дэфініцыя*, п. *definicja*, ч. *definice*, слц. *definicia*, вл. *definicija*, м. схв. *дефиниција*, слн. *definicija*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēfīnītio* «визначення» походить від дієслова *dēfīnīo* «визначаю, обмежую», утвореного за допомогою префікса *dē-*, що означає завершення дії, від *fīnīo* «обмежую, встановлюю», пов'язаного з *fīnīs* «кінець, межа»; лат. *dēfīnītio* є, очевидно, калькою гр. *ὀριομός* «розмежування, визначення, умова».

— СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95; Hüttl—Worth 16; Kopaliński 200—201; Holub—Lyer 123; БЕР I 350; Klein 415; Walde—Hofm. I 502—504.— Див. ще *де-*, *фінал*, *фініш*.

дефіс;— р. болг. *дефис*, бр. *дэфіс*, ч. *divis*, слн. *divíz*;— через посередництво російської мови запозичено з німецької; н. *Divís* «знак відділення, дефіс» зводиться до лат. *dīvīsió* «поділ», що походить від *dīvīdere* «розділяти».— СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95; Holub—Lyer 136.— Див. ще *дивізія*.— Пор. *девіз*.

дефіцит;— р. болг. *дефицит*, бр. *дэфіціт*, п. *deficyt*, ч. слц. вл. *deficit*, м. *дефицит*, схв. *дэфицит*, слн. *deficit*;— через російську і далі через французьку чи італійську мову (фр. *déficít* «дефіцит, нестача», іт. *déficit* «тс.») запозичено з латинської; лат. *dēficít* «не вистачає, бракує» є формою 3 ос. одн. дієслова *dēficere* «не вистачати, бракувати».— СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95—96; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Dauzat 233; Klein 415.— Див. ще *дефэкт*.

деформація, *деформувати*, *деформований*;— р. болг. *деформация*, бр. *дэфармацыя*, п. *deformacja*, ч. *deformace*, слц. *deformacia*, м. схв. *деформација*, слн. *deformacija*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Deformation*, фр. *déformation*, англ. *deformation* походять від лат. *dēfōrmātio* «позбавлення форми, викривлення», пов'язаного з *dēfōrmāre* «позбавляти форми», утвореним за допомогою префікса *dē-*, який означає відсутність, позбавлення чогось, від *fōrma* «форма».— СІС 191, 205; Шанский ЭСРЯ I 96; Holub—Lyer 123; Klein 416.— Див. ще *де-*, *форма*.

деци- (складова частина похідних назв у метричній системі (*дециметр*, *дециграм* і под.), які означають десятю частину одиниць виміру, позначуваних основними назвами (напр., *дециметр* дорівнює 1/10 метра));— р. болг. м. схв. *деци-*, бр. *дэцы-*, п. *decy-*, ч. слц. вл. слн. *decí-*;— запозичення з французької мови; фр. *déci-* виникло шляхом скорочення лат. *decima* (*pars*) «десята (частина)», де *decima* є формою жін. р. від *decimus* «десятий», що походить від *decem* «де-

сять», спорідненого з псл. *desęty*, укр. *десять*. — СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 97; Kopaliński 199; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Klein 409. — Див. ще *десять*.

дешевий, *дешевизна*, *дешевина*, [*дешевінь*, *дешевня*], *дешевість*, *дешевіти*, *дешевішати*, *продешевіти*(ся) «занадто дешево продати»; — р. *дешёвый*, ст. *дешевый* (XV ст.), бр. [*дэшава*] «дешево»; — слово неясного походження; можливо, пов'язане з др. *десити* «знаходити, зустрічати», стсл. *дэсити*, схв. *дэсити* «тс.», *дешавати* «траплятися», *удешавати* «влаштувати, уладнувати, підганяти», ч. ст. *podesiti*, *udesiti*; другий ступінь вокалізму цього ж кореня засвідчений в укр. [*судосити*], бр. [*судошяць*] «зустрічати», др. *досити* «знаходити», стсл. *дэсити* «тс.»; у такому разі найдавніше значення прикметника *дешевий* — «зручний, уладнаний»; менш прийнятне зближення з *десніця*, стсл. *дэсна* «правий» (Горяев Доп. 2, 10); малопереконливі тлумачення слова як запозичення з англійської мови (англ. *dogcheer* «дуже дешевий», Павський у Преобр. I 183) або з тюркських мов (тат. *lōš-* «падати, опускатися», Matzenauer LF 7, 42), а також пов'язання з ав. *daŋhu-* «країна», дперс. *daŋhu-* «місцевість, країна» (тоді первинне значення слова — «місцеві продукти», тобто «недорогі продукти», — Pedersen IF 5, 65; Зализняк ВСЯ 6, 34). — Шанский ЭСРЯ I 5, 98—99; Фасмер I 509—510; Булаховський Пит. походж. 139; Преобр. I 183; Грот Фил. раз. II 428; Желтов ФЗ 1876, VI 58; ЭССЯ 4, 219—220; Sl. prasl. III 79; Bern. I 188; Brückner PF 7, 179.

[**дешперувати**] «втрачати надію», ст. *десперовати* «тс.», *десперація* «відчай», *дисперацький* «безнадійний» (XVII ст.); — р. ст. *десперація* «відчай», п. *desperować* «втрачати надію», *desperacja* «відчай», ч. *desperace*, розм. *dešperace*, *dišperace* «тс.», слц. *dešperovat'* «втрачати надію», схв. *дешператан* «безнадійний», слн. *desperat* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *desperare* «не мати надії» утворене за допомогою префікса *dē-*, що означає відсутність, брак чогось, від *spēs* «надія», спорідненого з

псл. *spēti*, укр. *спіти*. — СІС 203; Фасмер I 507; Kopaliński 214; Holub—Lyer 128; Walde—Hofm. II 573—574. — Див. ще *де-*, *спіти*.

[**дешпетувати**] «зчиняти галас, горланити», [*дешпінт*] «скандал, розгул»; — результат видозміни форм [*бешпет*] «бешкет», [*бешпéтити*], можливо, під впливом *деспект* (ст.) «зневага». — Див. ще *бешкет*.

дещиця «малість, дрібниця»; — власне українське утворення від займенника *дещо* за допомогою суфікса *-иця*, подібне до *абщиця*, *нісенітниця*. — Див. ще *де²*, що.

[**дедіна**] «село», [*дедіна*] «тс.» Ж; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. *dědina* «село, провінція», слц. *dedina* «село» є результатом зміни давнішого значення *dědina* «дідівське володіння» через проміжні етапи «спадщина від діда», «успадковане село»; пор. укр. ст. *двдина* «спадщина», *двднина* «тс.» (XIV ст.), др. *двдина* «тс.». — Mashek ESJČ 113. — Див. ще *дід¹*.

[**дядя**] «батько», *д'ядьо*, [*д'яде* Ж, *д'ядя* Мо]; — діалектна фонетична форма слова *дядьо* «тс.; дядько», в семантиці якої зберігається давнє об'єднання батька і дядьків у єдиній загальній категорії спорідненості. — Бурячок 46; Трубачев Терм. родства 85; ЭССЯ 4, 227—228. — Див. ще *дядя*.

дж (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета в повітрі), *джа* «тс.»; (дит.) удар різкоюю, [*джікнути*] «видати звук *дж*» (про кулю) Я, [*джакнути*] «накинутися на їжу, дуже швидко з'їсти» Я; — р. *жи* (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета), [*джвікнуть*] «хльоснути; швидко щось зробити», бр. *джвыг* (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета), [*джвігнуць*] «швидко вдарити; побігти»; — звуконаслідувальний вигук, аналогічний до *бжж*, *джиг*, *дзиг* і под.; — Пор. *джиг*, *дзиг*.

джа (спонукальний вигук, яким закликають дітей до порядку, тиші); — бр. *джа* «тс.»; — очевидно, результат взаємодії вигуків *ша*, яким закликають до тиші, і *джа*, що наслідуює пошвиств різки. — Див. ще *дж*, *ша*.

[джаган] «кирка, мотика», [джоган] «палка з залізним наконечником, якою відштовхуються при катанні на санках та ковзанах», [джуган Дз, джуган Мо, джигун] «тс.», чекан «тс.; кайло; бойова сокира», [чукан] «кайло», [джугатися] «відштовхуватися палкою з залізним наконечником під час катання» Дз;— р. чекан «кайло; інструмент для карбування; карбоване зображення; карбування; [молоток з довгою рукою]», бр. чакан «інструмент для карбування; карбоване зображення», др. чеканъ «кайло, кирка», п. džagan «тс.», szagan «тс.; музичний інструмент» (з музичного арго), szakan, szekan «тс.», ч. [čagan] «кайло; кована палка; музичний інструмент», čakan(a), šekan(a) «тс.», слц. čakan «кирка, мотика», болг. м. чекан «молоток», схв. чаканац «тс.», слн. čekàn «ікло»;— запозичення з тюркських мов; чаг. чакан «бойова сокира», кирг. чекан «тс.», дтюрк. čoγan «палка з загнутим кінцем, ковнівка», čögän «тс.» пов'язані з тур. çaktak «бити, вбивати (цвяхи і под.)»; варіант джигун виник на українському ґрунті внаслідок зближення з джигати. — Sławski I 115; Brückner 75; Machek ESJČ 93; Holub—Kop. 89; Holub—Lyer 116; Skok I 289; Bezlaž ESSJ I 77; Lokotsch 31. — Пор. чеканити.

джаз, джазіст;— р. бр. болг. джаз, п. jazz, džaz, ч. слц. džez, jazz, м. цез, схв. цез, слн. džez;— нове запозичення з англійської мови; англ. (амер.) jazz «джаз; жвавість; танцювати під джаз» етимологічно неясне; пов'язується з ім'ям негра-музиканта Jaz (Chas=Charles) (Фасмер I 510; Kluge—Mitzka 331); виводиться з західноафриканських мов (Klein 827); зіставляється також з креольським jazz «поспішати» (Holub—Lyer 145), з фр. jaser «базикати, тріскотати» (БЕР I 353) та ін.— Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 5, 100—101; Вишнякова РЯНШ 1974/5, 79—80.

[джамур] «розчин вапна» Я, [чамур] «розчин вапна з піском», [чамурувати] «робити стіни з глини» Мо;— р. [чамур] «глина; глиняна будівля»;— запозичення з тюркських мов, пор. тур. çamur «грязь, мул», крим.-тат. чамур «глина, грязь, мул». — Фасмер IV 313.

[джамурний] «красивий» Я;— очевидно, через посередництво тюркських мов пов'язане з ар. džamıra «бути красивим», džamır «красивий, прекрасний, привабливий».

[джандра] «багниста дорога, грязюка» МСБГ;— результат семантичної видозміни запозиченого молд. жандрэ «юшка із залишків мамалиги». — Див. ще дзяндра.

дžбан, жбан, жбанок, [жбанячий];— р. бр. жбан, р.-цсл. чьбанъ, п. заст. czban, ч. džban, žban, čban, слц. dzban, схв. жбѧн, жбѧъ, цбѧн, ст. чьбанъ, стсл. чьбанъ, чьванъ;— псл. сьбанъ, пов'язане з кубъ «куб, кубок»;— споріднене з лит. kibti (kimbù) «повиснути, зачепитись» або з лтс. siba «невеликий дерев'яний посуд для масла», можливо, також з гр. κίβη «хлібна чашка», лат. sumba «човен», дінд. kumbhāñ «горщик». — Трубочев Рем. терминолог. 253—255; Шанский ЭСРЯ I 5, 279; Фасмер—Трубочев II 36—37; Преобр. I 223; Sławski I 177—178; Skok III 671—672; ЭССЯ 4, 138—139; Sł. prast. II 365—366; Берп. I 165. — Пор. дзбан, куб¹, цѣбѣр.

[джвіндати] «неясно говорити, гугнявити» Ж, [жвиндіти, жвиндіти] «тс.» Ж, [жвиндіти] «лепетати» (про немовля); нарікати; сваритись» МСБГ, [жвиндіти, жвандіти] «тс.» тж, [(д)жвиндіти] «нарікати; сваритись» тж, [жвиндіти] «лепетун, неугавна дитина; вередун (про дорослих)» тж, [жвиндіти] «тс.» тж;— звуконаслідувальні утворення, аналогічні до дріндати (пор.).

[джв'якати]¹ «сильно вдарили», [джв'якнутися] «сильно впасти», [джв'якнутися, жв'якнути] «тс.»;— р. [жв'якати] «бити», [жв'якнутись] «впасти», схв. цв'якнути «стукнути, ударити», чв'якати «хльостати»;— експресивне утворення звуконаслідувального характеру, аналогічне до цв'ягати (цв'ягати) «хльостати» і под.

джв'якати², джв'якати — див. жв'якати.

джгут «хустка або що-небудь інше, скручене, як вірówka; [гра, в якій того, хто програв, б'ють джгутом]», [джгут Ж, джгут, жгут, жгут] «тс.», джгутик (зоол.), джгутикові (зоол.);— р. бр. жгут;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з дієслівним коренем *žeg-

*žьg- (р. *жгу*) як давній дієприкметник теперішнього часу *žegot-* з первісним значенням «запалювальний шнур»; зіставляється також (Шанский ЭСРЯ I 5, 279) з укр. *джергоніти* «сильно вдарити», р. *жигать* «бити чимсь тонким і гнучким», бр. *жыгачь* «тс.» (пор. р. [жигут] «джгут», бр. [жигун] «батіг»); виводиться (Варбот у зб. «Этимология русских диалектных слов», Свердловск, 1978) від іє. *ghegh- «гнути»; немає достатніх підстав розглядати це слово як запозичення з румунської мови (Kalužn. 10). — Фасмер II 38; Преобр. I 223; Горяев 107; Crânjälă 254; Pedersen IF 42, 182.

[джергер] «франт, хват»; — очевидно, результат видозміни форми *джергун* «баламут, ловелас, франт». — Див. *джигати*.

[джеріги] «остень, палка з гачком (для рибальства)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [джерган] «палка з залізним наконечником», [джерган, джуган, джигун] «тс.»; пор. також болг. *жегол* «кілок, до якого прив'язують худобу», *джігеля* «тс.», м. *жегол* «паличка, що закріплює шию вола у ярмі», *жеголач* «кочерга».

[джерітний] «чепурний» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з запозиченим з тюркських мов словом *джеріт* (див.).

[джерджерал] (орн.) «сойка, *Garrulus glandarius* L.»; — очевидно, пов'язане з [джерджеруха] «кокетка, чепуруха», [джерджеруха], *джерджеруха* «тс.»; у такому разі назва зумовлена красивим різнокольоровим забарвленням птаха; можливе також звуконаслідувальне походження від крику цього птаха, що передається як *джер* (Булаховський Мовозн. 6, 1948, 42); пор. також іншу назву сойки [верещайка] (ВєНЗн 16); можливий також вплив з боку п. *сієсіогка* «тетерка, *Tetrao tetrix*» (пор. аналогічне звукове співвідношення укр. *джерра* — п. *сієтга*). — Булаховський ВЯ 1968/4, 101. — Див. ще *джерджеруха*¹.

джерран (зоол.) «вид антилопи, *Gasella subgutturosa*»; — р. *джерран*; — через посередництво російської мови запозичено з тюркських мов Середньої Азії та Алтаю; кирг. *жеррен* «антилопа; сарна», каз. узб. *жайран*, алт. *jägän*,

jigän, як і монг. *žegeren*, калм. *žerę* «тс.», зводяться до перс. *джерран* «антилопа; сарна, газель», спорідненого з тадж. *чиран* «гнідий». — Шипова 121; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Щербак ИРЛТЯ 133; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 54; Räsänen Versuch 125; Ramstedt KWb. 474; Поппе Зап. Колл. востоковедов I 199 і далі; Владимирцов тж 340; Mikl. TEI I 289.

джер; — р. *джер*, бр. *джер*, п. *džem*, ч. слц. *džem*, ям, м. *цем*, схв. *цѐм*, слн. *džém*; — нове запозичення з англійської мови; англ. *jam* «консервовані фрукти, варення» пов'язане з *jam* «стискати», що розглядається як варіант дієслова звуконаслідувального походження *cham* «плямкати» або пов'язується з ар. *jāmid* «згущений», яке походить від *jamada* «робити густим» (NSD 1311). — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Holub—Lyer 145; Klein 266, 824; Skeat 270; Chambers 272.

джерпер; — р. *джерпер*, бр. *джерпер*, п. *džemper*, *jumper*, ч. *džempr*, *jumper*, слц. *jumper*, болг. *джерпър*, м. *цемпер*, схв. *цѐмпер*; — нове запозичення з англійської мови; англ. *jumper* «джерпер, блуза, матроська куртка» утворено від запозиченого з французької мови *jeure* «спідниця», давніше «жакет», що походить від ар. *džubba* «довгий одяг з вовни», звідки також укр. *шуба*. — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Holub—Lyer 145; БЕР I 359; Klein 836; Dauzat 422. — Пор. *шуба*, *юпка*.

[джерра] «темний ліс» Ж, [жері] «хаци» Ж; — запозичення з польської мови; п. *сієтга* «темрява; лісова гущавина», паралельне до укр. [тємря], слц. *temra*, пов'язане з *сієтпу* «темний», що відповідає укр. *тємний* (див.).

[джергалити] «кусати» (про комах); — власне українське експресивне утворення на основі слів [джергати] «кусати» (про комах), *жалити* та, можливо, [джерчик] «гедзь» (див.).

[джерджерувати] (про поїзд, що маневрує); — експресивне утворення, пов'язане, очевидно, з *джерджеруха* «франтиха, чепуруха»; в такому разі могло

мати більш загальне значення «рухатися туди й назад, не мати серйозної роботи». — Див. ще **дженджеруха**¹.

дженджеруха¹ «франтиха, чепуруха», [дженджеру́ха] «тс.», [джинджеру́ха] «пихата, чванькувата жінка» ЛексПол, [джинджеру́ха] «франтиха, чепуруха», [джиджеру́ха, джиджулу́ха, джиджулу́ха, дзуджуру́ха] «тс.», дженджеру́стий «кокетливий, чепуристий», [дженджеру́стий, джиджеру́стий, джиджу́стий Пі] «тс.», [джиджигил'я́стий] «кокетливий, вертлявий, франтуватий», [дженджеру́стий] «гордий, пихатий, чванливий» МСБГ, [джинджеру́стий] «кокетувати, чепуритися; хизуватися, чванитися ЛексПол», [дженджеру́стий] «пишатися, чванитися» МСБГ, [джонджеру́стий] «тс.» МСБГ, [дженджеру́ститися, джиджеру́ститися, джиджу́ститися] «тс.», [джинджеру́стити] «чепурити», [джиджеру́стити] «тс.; пишатися Ж», [дженджеру́ститися] «молодитися» Ва, [надженджеру́щений] «набундючений, настовбурчений» Ме, [надженджеру́щений] «набундючитися» Ж, [придженджеру́стити] «причепурити»; — п. *dżendżurzysty* «надутий», ст. *dziedierzysty* «тс.» (з укр.), схв. [ґанґер] «якась прикраса (перли?)»; чепурун (?), [ґенґир] «багатий», [ґинґува] «скляна намистина, штучні перли», [ґинґуха] «тс.», [ґанґерити] «чепурити» (?), *кинґурити се* «виряджатися»; — походить від уг. *gyöngyosor* «низка перлового намиста», яке складається з основ іменників *gyöngy* «перлина», запозиченого з тюркських мов (напр., тур. *ipci*, крим.-тат. *инджи*, уйг. *jipdžü* «тс.»), у яких виводиться від кит. *cep-či* «щирі перли», звідки також укр. р. *жемчуг*, та *сор* «ряд, низка», можливо, спорідненого з комі *sjort-* «робити зарубки, пази», удм. (*göri-*)*sjur* «борозна»; на оформленні українських іменників, прикметників, дієслів відбився, можливо, вплив відповідно *чепуру́ха, чепури́стий, чепури́ти(ся)*. — Потебня Заметки о малорусском наречии 63—64; SW I 668; *Bárczi* 104, 273; *MNTESz* I 1134—1135. — Пор. **генґоритися, го́я-дю́ндя, джундґовий, жемчуг**.

[дженджеруха²] (бот.) «красоля велика, жеруха, *Troaeolium majus* L.»

Ж; — назва виникла на українському ґрунті, очевидно, в результаті зближення *жеруха* з *дженджеруха* «франтиха, чепуруха» на основі звукової подібності та під впливом семантики інших назв жерухи — *красо́ля, красу́лька*. — Див. ще **дженджеруха**¹, **жеруха**.

дженджик «франт, чепурун», [дженджик] «тс.», *дженджикуватий* «франтуватий»; — очевидно, результат контамінації слів *жівжик* і *дженджеру́стий* «кокетливий, чепуристий», *дженджеру́ха* «франтиха, чепуруха». — Див. ще **дженджеруха**¹, **жівжик**.

джендльмєн, джендльмєнство; — р. *dżentl'mєn*, бр. *dżєntl'mєn*, п. *dżentl'mєn*, ч. *dżentl'mєn, gentleman*, слц. слн. *gentleman*, болг. *джендлемєн*, м. *дентлемєн, дентлмєн*, схв. *дєнтлмєн*; — запозичення з англійської мови; англ. *gentleman* «пан; добре вихована людина» є складним словом, утвореним як калька фр. *gentilhomme* «тс.» з прикметника *gentle* «родовитий, знатний; м'який, легкий», що зводиться як запозичення до фр. *gentil* «благородний», пов'язаного з лат. *gentilis* «родовитий, належний до того самого роду, похідним від *gens* (род. в. *gentis*) «рід», та іменника *man* «людина», спорідненого з нвн. *Maпn* «чоловік», псл. *пoзь* «тс.», укр. *муж*. — *SIC* 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; *Фасмер* I 510; *Kopaliński* 249—250; *Hołub*—*Lyer* 145; *БЕР* I 360; *Klein* 649; *Dauzat* 360. — Див. ще **ген**¹, **муж**.

[дженчик] (ент.) «гедзь, овід»; — неясне.

[джер] «пйло», [джеря] «тс.»; — очевидно, результат контамінації семантично близьких слів [джер] «сироватка» та [джер] «вівсяний кисіль». — *Crânpălă* 250. — Див. ще **дзер, джур**. — Пор. **чир**.

[джерга] «ковдра; підклад під голову», [джерга] «запaska з непофарбованої шерстяної тканини», [джерга] «вовняна ковдра» МСБГ; — болг. *чєрга* «дерюга, ряднина», схв. *чєрга* «циганське шаторо»; — запозичено з турецької мови, можливо, через посередництво східнороманських мов (рум. *sérgă* «ковдра, покривало з грубого сукна, попона», молд. *чєргэ* «тс.»); тур. *çerge* «легкий намет; навіс на двох стовпах» може бути зі-

ставлене з кар. *чэргев* (*чѣргяв*) «пелюшка», пов'язаним з дієслівною основою *чэрге-* (*чѣргя-*) «обвивати, сповивати, кутати». — Scheludko 131; Макарушка 6; Vincenz 9; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niță Armaș та ін. Romanoslavica 16, 79; Sławski I 144; Brückner 87. — Пор. *дѣрга*.

джерготати — див. **джеркати**.

[*джергѣля*] «коса на голові, укладена віночком» (звичайно в мн.: *джергѣлі*), [*джергѣлі*] Ж, [*джергѣлі*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *segegiela* (частіше в мн.: *segegiele*) «жіночі оздоби; церемонії», *segegiele* «тс.» походить від нім. *Ziegerēi* «оздоба; кокетування, манірність», пов'язаного з *Zieger* «оздоба, прикраса», спорідненим з дінд. *dī-dē-ti* «блищить, світить», гр. *δέσσει* «сяє», лит. *dygėti* «дивитись, витріщивши очі»; пор. ще ч. *sigát* «оздоба» з нім. *Ziegerat* «тс.» — Sl. wug. obcyh 107; Brückner 58; Kluge—Mitzka 883. — Пор. *цереглювати*.

джерѣло, [*джерѣло*, *джерло*, *жерѣло*], *жерло*, *джерлянка* (зоол.) «вид жаби, *Vombinator igneus*», [*джеряльце*] «струмочок, цівка», [*жерлянка*] (іхт.), [*жерельнець*] (мін.) «вапнистий туф» Ж, *джерельний*, *джереляний*, [*джерелястий*] «з великим отвором», [*джерелятий*] «тс.», *джерелястий* «багатий на джерела», [*джерельистий*, *джерельистий*, *жерельний*] Ж, *жерельистий* Ж, *жерельистий*, *жерельистий*], [*джерельистя*] «бити джерелом, струменіти», [*прижерельний*] Нед; — р. [*жерло*] «отвір; паща», *жерло* «тс.», бр. *жарало* «отвір; шийка великої посудини для вина; жерло», др. *жерело* «отвір; горло», п. *žródło* «джерело», ч. *zřídlo*, слц. *žriedlo*, вл. *žorlo*, нл. *žrědlo* «тс.», болг. *жерло*, *жерло* «ущелина, вузький прохід», схв. *жерло* «тс.»; глотка», *жерло* «тс.», слн. *žrělo* «паща; безодня; кратер»; — псл. **žerdlo*, **žr̥dlo* «горло», пізніше «отвір», потім частково у східних та західних слов'ян «отвір, з якого б'є вода»; утворене від **žerti*, **žgrati* і пов'язане чергуванням голосних з псл. **gʷrdlo*, укр. *горло*; споріднене з лит. *gerklė* «горло», *gerklos* (анат.) «глотка»; до дж < ж пор. ще [*джерворнок*, *джерук*] (Потебня К ист. зв. 13). —

Фасмер II 48; Варбот ВЯ 1967/4, 70; Преобр. I 229—230; Brückner 667; Machek ESJČ 719; Holub—Lyer 520; Trautmann 90. — Див. ще *жерти*. — Пор. *горуло*.

[*джеркати*] «цвірінькати, скрекотати, цвірчати; гелготати, базікати» Ж, [*джергати*] «балакати, базікати», *джеркотати* «скрекотати, цвірчати, дзюрчати» (про комах, птахів, воду та ін.), *джерготати* «тс.», [*джерготати*] «щербетати, цвірінькати; говорити незрозумілою мовою», *джеркотити* «тс.»; [нерозбірливо говорити Пі], *джерготити* «джерготати», *джерготити* «тс.», [*джеркотити*] «деренчати» Ж, [*жеркотити*], *джеркотнява* «скрекіт, щербетання, дзюрчання», [*джергати*] «щербетання; гучна розмова незнайомою мовою», *джерготня* «тс.»; — болг. *жеркам* «дзиччати» (про комах); — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *деркати*, *чѣркати* і под.

[*джермала*] «щипчики, якими чабани вичищають черв'яків з ран у овець», [*джермари*, *джермело*] «тс.», [*джермелити*] «очищати рани овець від черв'яків», [*джермелувати*] «тс.»; — запозичення з молдавської мови; молд. *вермар* «джермала», [*жермар*] «тс.» утворене за допомогою суфікса *-ar* від *верме* «черв'як», [*жерме*] «тс.», що походить від лат. *vermis* «тс.», спорідненого з гот. *waigrms*, нвн. *Wurm* «тс.» і далі з лат. *vertere* «вертити», псл. **vʷrtēti* «тс.», укр. *вертити*. — Scheludko 131; Vrabie Romanoslavica 14, 140—141; Crânjală 254; Pușcariu 176; Walde—Hofm. II 760, 763—765. — Див. ще *вертити*.

[*джермела*] «пристрій для подавання соломи, зроблений з пальців, зв'язаних мотузком» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з [*джермело*] «щипчики, якими чабани вичищають черв'яків з ран у овець» (за схожістю форми з *нарядь?*). — Пор. *джермала*.

джерсі «шерстяна або шовкова в'язана тканина, а також одяг з неї»; — р. *джерсі*, *джерсе*, бр. *джерсі*, п. вл. *jersej*, ч. *žerzej*, *jersey*, слц. *jersej*, слн. *jersey*, *džersi*; — запозичення з англійської мови; англ. *jersey* «джерсі» походить від назви острова Джерсі (Jersey),

де виготовлялася пряжа високої якості та в'язалися з неї тонкі вироби. — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 4, 101—102; ССРЛЯ 4, 764; JP 1970/2, 108; Klein 828; NSD 371, 1317.

[джёмори] «густий чагарник»; — очевидно, результат видозміни форми [джёмра] «темний ліс»; менш обгрунтована спроба (Vincepз 7) виведення від рум. țimpir, етимологічно неясного. — Див. ще джёмра.

[джівкати] «цвірінкати» (про горобців) ЛексПол, [дживкун] «горобець»; — р. *чив-чів* (вигук, що передає цвірінкання птахів), болг. *дживгар* «горобець», схв. *цїв-цїв* (вигук, що передає цвірінкання горобців), [цївцїн] (дит.) «горобець»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *гавкати*, *нявкати* і под. — Толстой ЛексПол 17. — Пор. жив³, цівкати.

[джиг] (вигук, що передає звук від швидкого переміщення предмета в повітрі); — бр. [джиг] «тс.; швидкий удар», [жиг] «тс.; швидкий укус»; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. дж, джигати, дзиг.

[джигало] «джоган, палка з залізним наконечником, якою відштовхуються при катанні на санках та ковзанах»; — результат контамінації слів [джоган, джигун] «тс.» та *жигало* «залізний прут для пропалювання отворів у дереві» (див.).

[джігати] «хльостати, бити різками; кусати (про комах)», *джигнути* «куснути, жальнути, кольнути», *джигоніти* «тс.», *жигати* «жалити», [джигавка] «муха, що сильно кусає», [джигалка] (бот.) «кропива, *Urtica urens*», [жигавка] «тс.», *жигалка* «тс.»; вид мухи; [комаха, що жалить], [жигучка] «кропива», [джигуха] «все, що хльостає або жалить: батіг, комаха, кропива», [джижуха] «кропива» Л, [жижуха, дзискуха] «тс.», [жигало] «рожен» Я, [жигало] «ніж, яким колють свиней» Л, [нідджигувати] «підбурювати», *уджигнути*, *уджигнути* «уколотити, ужалити; хльоснути; утекти»; — р. [джигать] «хльостати чим-небудь гнучким; швидко рухатися», [джигнуть] «ужалити; зробити швидкий рух», бр. *джгаць* «жалити; кусати; мчати»,

[джігаць] «хльостати чим-небудь гнучким; сікти», *жыгаць* «швидко бігати; колоти; сікти чимсь гнучким», [джгучка] «кропива», [жигучка] «тс.», [жйга] «дуже швидкий; підбурювач», [жигушка] «тонкий батіг», [джыгучы] «пекучий», п. *džgać* «кольнути, ударити чимсь гострим», *žgać, žgać* «тс.», *žyga, žega* «швидка, рухлива людина», *džygun* «танець» (з укр.), ч. [džigat] «штовхати, пхати», [džkátí] «ударяти, штовхати, scuбти», [žáhnouti] «хльоснути різкою», *žihadlo* «жало», сл. [džgat'] «колоти, товкти», вл. *žahadlo* «жало», м. *жига* «жалить (3 ос. одн.), коле, пробиває», *жега* «тс.», схв. *жигати* «заподіювати гострий біль; колоти (у боці, в грудях)»; — остаточно не з'ясоване псл. *džigati, džygati* «колоти, штрикати», яке зазнало впливу з боку *žegti, žigati «палити»; вважається також (Skok III 674) результатом видозміни форми žigati; зіставлення з лит. *diegti* «колоти», лтс. *diegt* «тс.» (Machek ESJČ 138, 727) натрапляє на труднощі фонетичного характеру. — Пор. джиг.

[джигели] «стегна»; — неясне, можливо, пов'язане з [джиліг] «лопатка (кістка) у вівці» (пор.).

[джигіря] (у виразі: *щоб він джигіри найвся*) Ме; — остаточно не з'ясоване; виводилось від молд. *жигєрає* «згага, хвороба тварин» (Мельничук Молд. ел. 166); може бути зіставлене також з тур. *сігга* «гострі колючки, терен» (пор. болг. [джігра] (бот.) «чортова колючка, чортів терен, *Paliurus aculeatus*» (БЕР I 363) або з [джигіря] «овеча горлянка з легенями та печінкою» (пор. болг. *ям си джигера* «злюся, серджуся», букв. «їм свою печінку»).

[джигіря] «овеча горлянка з легенями та печінкою»; — болг. *джигєр* «порохи (легені, печінка)», м. *цигер* «тс.» (бел *цигер* «легені», *цн цигер* «печінка»), схв. *цїгеріца* «тс.»; — запозичення з турецької або кримсько-татарської мови; тур. *сігєр* «печінка, легені», крим.-тат. *джигєр* «тс.»; овеча (та ін.) горлянка з легенями, печінкою й серцем походять від перс. *джегєр* «печінка, серце», спорідненого з ав. *jākaгə* «печінка», лат. *jesur*, гр. *ἧλαρ*, лит. *jėkpos* «тс.».

з якими пов'язують також псл. *ikra*, укр. *ікра*. — БЕР I 362; Младенов 126; Скорчев БЕ 1956/2, 163; Skok I 473—474; Räsänen Versuch 126; Walde—Hofm. I 673.

джигіт, *джигітовка*, *джигітувати*; — р. болг. *джигит*, бр. *джыгит*, п. *dzygit*, ч. *džigitovka*, слц. *džigit*; — запозичення з тюркських мов; кирг. каз. ккалп. *жигит* «молодець, хоробрий», туркм. *жигит*, ног. *йигит*, тур. *yigit* «тс.», уйг. *жигит* «юнак; жених», узб. *йигит* «юнак», кар. чаг. *jigit*, *igim*, чув. *йёкёт*, дтюрк. *jigit* «тс.» споріднені з монг. *jigede* «молодь»; виводяться також (Егоров 77) від дтюрк. *тәгин* (титул), яке, в свою чергу, зводиться до кит.-кор. *текин* «достойна людина»; зіставлення з тюрк. *džilit* «палка» (Mikl. TEL Nachtr. 2, 109) помилкове. — СІС 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 102; Фасмер I 510—511; Шипова 122; Преобр. I 183; Горяев 91; Räsänen Versuch 203.

джігра «іржа»; — очевидно, запозичення з східнороманських мов; рум. *jigăraie* «згага; розпад; хвороба», молд. *жигэраіе* «згага; хвороба тварин» утворені від рум. *jigări* (молд. *жигері*) «схуднути; зморщитися», що походить від уг. *szikár* «худий, худорлявий, суходорлявий», пов'язаного з *sziv* «ссати, смоктати». — Мельничук Молд. эл. 166; Scheludko 132; Cránjalá 253; СДЕЛМ 139; Bárczi 289. — Пор. **дзігерáй**.

джигун¹ «баламут; п'яниця, франт», [*жигун*, *жиган*] «тс.», *джигунство*, [*джигуноватість*] Ж; — бр. *джыгун* «верткий», [*жигун*] «жвавий, швидкий; ябедник»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*джігати*]; менш імовірно зіставлення з кабардинськ. *gëgun* «жартувати, грати» (Л. Г. Лопатинский, Сб. материалов для описания местностей и племен Кавказа, XII, 2, Тифлис, 1891, 53—54). — Пор. **джігати**.

джигун² «їжа з сирівцю»; — слц. *džiganec*, *žganec* «вид їжі», нл. *žaglaty* «гострий (про їжу)»; — очевидно, пов'язане з [*джігати*] «хльостати, кусати»; назва могла бути зумовлена різким смаком сирівцю. — Див. ще **джігати**.

Джйквас «гар з люльки або чубука» Я; — неясне.

[**джилé**] (вигук для відгону собак); — неясне.

Джиліг «лопатка (кістка) у вівці», мн. [*джелегá*] Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*джигéли*] «стегна» (пор.).

Джинджиріха «сіті з вічками діаметром у 7 мм, з яких роблять невід для вилову тюльки» Мо; — неясне.

Джйнькашливий «перебірливий у їжі» Ж, [*дженгашлівий*] «вередливий, вибагливий» МСБГ, [*дженгашливий*, *джинглишливий*] «тс.» МСБГ, [*жинькашливий*] «вередливий до їди» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *жингáш* «тс.; ніжний, тендітний» походить від уг. *gyöngé* (*gyenge*) «млявий, кволий; ніжний; молодий», етимологічно неясного; з уг. *gyenge* пов'язані також слц. *dengl'avú*, *gengl'avú* «слабий, недужий», схв. *гйнгав* «лінивий», слн. *gingav* «тс.» (Machek ESJČ 114—115). — Cránjalá 255; MNTESz I 1126; Bárczi 103.

Джирчати «деренькотати», [*джиркотіти* Ж, *дзирчати*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *бурчати*, *дзижчати* і под.

джінджюра, *джинджор*, *джинджора*, *джуджура* — див. **гіндзюра**.

джміль (ент.), [*жміль*, *чміль*], *джмеліний*, [*жмеліти*] «дзижчати, густя» BeHЗн; — р. *шмель*, [*чмель*, *щемель*], бр. *чмель*, п. *trzmieł*, [*czmieł*, *ćmieł*, *śmieł*, *przmiel*], ч. *čmel*, ст. *ščmel*, слц. *čmel'*, вл. *čmjela*, нл. *tšmjel*, полаб. *stamil*, слн. *čmrlj*; — псл. *цьмель* (<*skimel-) «джміль», чергуванням голосних пов'язане з *комагь*; споріднене з лит. *katānė* «джміль», *katinė* «дика бджола», лтс. *kaipenė* «джміль», прус. *camus*, двн. *humbał*, нвн. *Hummel* «тс.» і, далі, з лит. *kimùs* «хриплий», *kimti* «хрипнути»; іе. *kem- звуконаслідувального походження; спроба пов'язання з *бьčела* «бджола» (<*сьbela) (Machek ESJČ 105) малопереконлива. — Фасмер IV 459; Горяев 424; Brückner 79, 581; Schuster-Šewc Probeheft 44; Skok I 332; Bezlaž ESSJ I 84; ЭССЯ 4, 145—146; Bern. I 167; Trautmann 115—116; Топоров III 200—203; Fraenkel 212. — Пор. **комáр**.

Джмолá (ент.) «лісова бджола, Ху-лосора» Ж, [*чмолá*] «тс.»; — результат

контамінації слів *джміль*, [чміль] і *бджола*.— Фасмер IV 459.— Див. ще *бджола*, *джміль*.

джоґан, *джуґан* — див. *джаґан*.

джок (танець), [джоґ] «тс.»;—запозичення із східнороманських мов; рум. *joc* «гра, танець», молд. *жок* «тс.» походять від лат. *jocus* «жарт, гра, жартівлива пісня», спорідненого з двн. *jehan*, *gahen* «говорити», скіпр. *ieith*, кіпр. *iaith*, брет. *iez* «мова».— Фасмер II 60; *Vrabie Romanoslavica* 14, 181; *Ni-țã-Armaș* та ін. *Romanoslavica* 16, 88; *Pușcariu* 79; *Walde—Hofm.* I 715—716.— Пор. *ювелір*.

[*джолґоніти*] «ужалити» (про осу);—результат контамінації слів [*джоло*] «жало» та *джиґоніти* «сильно ужалити».— Див. ще *джоло*, *джиґати*.

[*джоло*] «жало»;—бр. [*джа́ла*] «тс.»;—результат видозміни слова *жа́ло*, ви-кликаної, очевидно, впливом семантично близького *бджола*.— Див. ще *жа́ло*.

[*джолобати(ся)*] «колупати(ся) Ме, Мо;—пов'язане з [*жолобати*] «тс.»; довба-ти»; до переходу *ж* → *дж* в українських говорах пор. [*жерело*] — *джерело*, [*жоломія*] — [*джоломія*], [*жиріт*] — [*джи-ріт*].— Див. ще *жолоб*.— Пор. *голоба-ти*.

джоломія — див. *жоломія*.

дждлонка, *дждьонва* — див. *ждьонва*¹.

[*дждьорни*] «шкварки» Ж, [*дждьорни*] «тс.» Ж;— очевидно, пов'язане з *жа́р(ити)*; характер зв'язку неясний.

[*дждос*] (у виразі *дждосу дати* «покарати») Кур;— очевидно, пов'язане з виразом *дати чосу* «тс.», де *ч* змінилося на *дж* внаслідок деетимологізації (пор. також *чума́к* — [*дждума́к*], *чума́* — [*дждума́*]).— Див. ще *чеса́ти*.

[*дждо́я*] (орн.) «со́я, со́йка, *Gargulus* (*Cogvulus*) *glandarius*», [*дждо́йка*] «тс.»;—остаточно не з'ясоване; розглядалось як звуконаслідувальне утворення або як результат зближення назв *со́я, со́йка* з назвою [*дждедждо́ра*] «тс.» (Булаховський Мовозн. 6, 1948, 42; ВЯ 1968/4, 101); залишається неясним зв'язок із формою [*згдо́я*] «тс.» (пор.).

дждуга́ра (бот.) «сорго кормове, *Sorghum cerpium* Willd.», *дждугара*, [*дждун-гара*] «тс.» Мак;— р. бр. *дждуга́ра*;— за-

позичення з східних мов; кирг. *жүгерү* «кукурудза; сорго», тадж. *чувори* «тс. (місцевий сорт кукурудзи)» походять з мови гінді.— СІС 207; Шипова 123.

[*дждугас*] «молот з гострим кінцем, кайло» Ж, ВеУг;— очевидно, результат взаєм впливу слів *дждуган* (*дждаган*) «кирка, мотика» і *дждубас* (ст.) «гострий кінець дждугана».— Див. ще *джаґан*, *дждубати*.

[*дждугастро*] (бот.) «клен польовий, *Acer campestre* L.» Пі, Мак, [*жугастро*] «тс.» Я;—запозичення із східнороманських мов; рум. *jugăstcu* «клен», молд. *жуга́стру* «тс.» походять з лат. **jugăst-gum* (бот.) «в'яз», утвореного від *jugum* «ярмо, коромисло», спорідненого з псл. *igo*, укр. *іго*; назва рослини могла бути зумовлена тим, що з міцної деревини в'язу вироблялися ярма, або тим, що плід клена формою нагадує ярмо.— СДЕЛМ 141; DLRM 438; *Pușcariu* 80; *Walde—Hofm.* I 728—729.— Див. ще *іго*.

[*дждугля*] «зимова шапка»;—запозичення з угорської мови; уг. ^т*czuklya* «башлик; капор, відлога, капюшон», *kuklya* «тс.» походить від лат. *cucul(l)a* «тс.».— MNTESz I 572; *Bárczi* 46; *Gârnjală* 254.— Див. ще *гүгя*¹.

[*дждуніти*] «ударити» ВеЗа;—запозичення з словацької мови; слц. *džugať* «штовхати, штурхати», очевидно, пов'язане з *džgať* «штовхати», яке вважається експресивним утворенням (Machek ESJČ 138).

[*дждуйга*] (вигук, яким нацьковують собак) Па;—пов'язане з *гидждга́* «тс.» (див.).

[*дждуклити*] «жадібно пити», [*дждужли-ти*] «тс.», [*надждужлитися*] «напитися п'яним»;—експресивне утворення, пов'язане з *жджуктити* і *дждудити* (див.).

[*дждукніти*] «швидко поїхати, утекти» Я;—експресивне утворення, пов'язане з [*джджикнути*] «зашуміти» (про кулю), [*уджджгніти*] «утекти», *шуджджніти* «промчатись; кинутись».

[*дждулий*] «безвухий» (про овець);—слц. [*čula*] «безвуха вівця», м. *чулав* «з малими вухами», *чуле* «той, що має малі вуха», схв. *чу́лав* «карнавухий», *чу́ласт* «тс.», *чу́лоња* «людина з малими вуха-

ми»;—запозичення з румунської мови; рум. ciul «карнавахий» (про овець, собака), можливо, запозичене із сербохорватської мови, в якій залишається нез'ясованим.—Scheludko 132; Vrabie Romanoslavica 14, 141; Machek ESJČ 108; Crânjala 244—245; DLRM 150.—Пор. **гүлий¹**, **шүлий**.

[**джулун**] «рибальський курінь, покритий повстю або шкурою» Я;—р. [**джулун**] «курінь» Дон;—запозичено через посередництво російської мови з калмицької: калм. *джолум* «верхня частина кибитки».

[**джуміга**] «осад на дні посуду з водою»;—результат контамінації слів [**джурджя**] «каламутна рідина» та [**дзяміга**] «м'язга» (див.).

[**джуміра**] «шапка з ягнячої шкіри, ззаду трохи загнута» Ж;—очевидно, результат видозміни форми *гамєра* (<**гамєра*) «в'язана шапка у вигляді усіченого конуса»; до паралелізму г || дж пор. *ґолобати* || *джолобати*, *ґенґоритися* || *джинджуритися*.—Див. ще **гамєра**.

[**джумніця**] «люлька» Я, [**думніця**] «тс.» Я;—очевидно, пов'язане з др. *дъмнища* «домна, піч для виплавлення заліза»; у замість очікуваного о і дж замість д —результат деетимологізації.—Див. ще **домна**.

джунґлі;—р. *джунґли*, бр. *джунґли*, п. *džungla*, ч. *džungle*, слц. *džungl'a*, вл. *džungl*, болг. *джунґла*, м. *дунґла*, схв. *цунґла*, слн. *džungla*;—через російську мову запозичено з англійської; англ. *jungle* «джунґлі» походить від гінді *jaṅgal* «пустка; ліс; незаселене місце», пов'язаного з дінд. *jaṅgalaḥ* «суха земля, пустка», етимологічно неясним.—СІС 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 104; Фасмер I 511; БЕР I 373; Holub—Lyer 146; Lokotsch 74; Kluge—Mitzka 145; Klein 836; Skeat 275; NSD 1332.

[**джунджовий**] «прекрасний, розкішний», [**дюдьбовий**] «тс.» Ж;—схв. *һүңһ* «перлина, бісерина», *һүңһен* «бісерний»;—похідне утворення від запозиченого уг. *гуӧпгу* «перли, бісер; з перлів; прекрасний, розкішний».—Див. ще **дженджеруха¹**, **дзюндзя¹**, **жёмчуг**.

[**джуплó**] «дірочка в чому-небудь м'я-

кому», зменш. [**джупельце**];—запозичення з польської мови; п. *dziupło* «дупло», *dziupla*, *dziupel* «тс.» відповідає укр. *дупло*; пом'якшення початкового d в польській мові пояснюється впливом близького за значенням слова *dziura* (Otrębski ŻW 275) або асиміляцією до наступного м'якого приголосного в такій формі, як *dziupla* (Sławski I 208).—Див. ще **дупло**.

джур — див. **жур**.

джура (іст.) «військовий слуга, зброеносець», *жу́ра*, *цю́ра*, *чу́ра*, *жу́рім Я*, *джу́рило Ж*, *чу́рило Ж*, *жу́ра́шійн* «тс.», *чурува́ти* «бути чурою», ст. *джу́ра* (1571);—п. *ciuga*, *cioga*, *ciug*, іст. «джура», розм. «нездара, гава»;—запозичення з східних мов, пор. кипч. *чога* (*сога*) «хлопець до коней», тюрк. *чӱр* «разом, у згоді» (Радлов III 2194), тадж. *чӱра* «друг, товариш», *чӱр* «згода».—Халимоненко УМЛШ 1977/9, 29; Sławski I 105; Kowalski Symb. Rozw. II 350—351; Crânjala 235; Wędkiewicz MRI 272.

джуральце — див. **джерело**.

[**джурбай**] (орн.) «чубатий жайворонок, *Galerida cristata L.*; степовий жайворонок, *Melanocorypha calandra L.*;—р. *джурбай* «степовий жайворонок»;—неясне; можливо, запозичене з тюркських мов (пор. узб. *жӱр* «степовий жайворонок»).—Булаховский Семас. этюды 183.

[**джурбан**] «мисливський ніж» Ж;—неясне.

[**джу́рга**] «скупчення людей, худоби»;—запозичення з угорської мови; уг. *csürhe* «стадо свиней; натовп, набрид» етимологічно неясне.—Bárczi 47; MNTESz I 582—583.

[**джу́рджа**] «густа каламутна рідина»;—експресивне нерегулярне утворення від [**джу́р**] «вівсяний кисіль»; до семантики пор. у Номиса: «*Каламутна вода, як кисіль, як джу́р*» (№ 12420).—Див. ще **жур**.

джурчати, *джу́рити*, *джю́ркало* — див. **дзюр**.

[**джус**] «джу́ра, хлопець, учень, студент» Ж;—п. *džus* «залицяльник» (з укр.);—неясне; можливо, утворене на основі *джу́ра*.

[джусь] (виг.) «геть»; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *дж*, що передає пошвист повітря при швидкому русі предмета; до кінцевого *-сь* пор. *дзусь*, р. *брысь* і под.

джут (бот.) «індійські коноплі, *Cochlosorus capsularis*»; — р. бр. *джут*, п. вл. *juta* «тс.», ч. слц. *juta* «текстильна сировина з джуту», *jutovník* «джут», болг. *júta*, м. *júta*, схв. *jŭta*, слн. *júta* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *jute* «джут» запозичене з індійських мов; бенг. *joto*, *jūt(o)* — назва рослини, поширеної в Бенгалії, гінді *jhuta* «хвилястий, кучерявий», *jhuto* «тс.» пов'язані з дінд. *jāṭa* «кучерявий; лишайник»; в індійських мовах рослину названо так, можливо, через те, що вона має сильно покручене коріння. — СІС 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 104; Горяев 445; Фасмер I 511; Lokotsch 54; Kluge — Mitzka 336; Klein 837; Holthausen 89; NSD 1335.

[джуфó] «хлопець, що добре грає на губах»; — неясне.

[дзáндзар] (бот.) «абрикос, мореля, *Armeniaca vulgaris* Lam.» Ме, Мо, [дзáндзара] «тс.» Дз, [дзáрзари] «абрикоси» Пі, Мо, Мак, [зáрзали] «маленькі абрикоси» Мо, [дзéндзár] «абрикос» МСБГ, [дзéндзур] Мо, [дзéнзар, дзéнзур, дзензурá, дзéрдзало, дзéрдзúл] «тс.» МСБГ; — болг. *зáрзала* «абрикос (дерево і плід)», [дзéрдзелия] «тс.», м. *зарделия* «сорт абрикосів», *зерделия* «тс.», схв. *зéрделия*, *зэрдéлија* «тс.»; — запозичення з східно-романських мов; молд. *зáрзэр* (рум. *zárzăr*) «абрикос (дерево)», *зáрзэрэ* (рум. *zárzără, zárzără*) «абрикос (плід)» походять безпосередньо або через посередництво болгарської мови від тур. *zerdali* «сорт абрикосів» (крим.-тат. *гаг. зердали* «абрикос»), що є запозиченням з перської мови; перс. *zárđalu* «абрикос», дослівно «жовта слива» є складним словом, утвореним з основ *zárđ* «жовтий, золотий» (ав. *zairita-* «жовтий») і *alu* «слива», з яким пов'язане і *аличá*. — Мельничук Молд. ел. 166; Бевзенко НЗ УжДу 26, 178, 197; СДЕЛМ 147; БЕР I 609; Скорчев БЕ 1956/2, 164. — Див. ще *аличá*. — Пор. *жердэля*.

дзбан, збан, дзбáнок, збáнок, [збáн-

ка, збаня], ст. *дзбанокъ* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *dzban*, [zban] вважається мазурським діалектним варіантом давнішої форми *czban*, яка відповідає укр. *дзбан*. — Sławski I 187—188; Трубачев Рем. термиол. 253. — Див. ще **дзбан**.

[дзвах] (вигук, що передає звук сильного падіння) Я; — очевидно, результат контамінації вигуків *дзвях* та *бах*. — Див. ще **бах¹, дзв'якати**.

дзвеніти, [звеніти, звенькотіти], дзвеніти, дзвénкит, дзвін, род. в. *дзвóну* (про звук), *дзвóна* (про предмет), [звін], *дзвóник, дзвінок*, [дзвонéць] «дзвінок», *дзвініця, [дзвоніця], дзвонáр, [дзвонáриха, дзвонáрiвна, дзвіннік, дзвонік ВеУг], [дзвоня́та]* «маленькі дзвони» Я, *дзвіновік* «міфічна істота, що живе у дзвоні або на дзвіниці» Ж, [звін, звінніця] Ж, [звон] «звучання» Ж, [звоновіна] «метал для лиття дзвонів» Ж, [дзвоня́р] «ливар дзвонів» Ж, [звінок], *дзвінкі́й, [дзвоні́стий* Ж, *дзвóнний, дзвінний, дзвоно́вий, дзвонко́вий], дзвіні́чний, [дзвонча́тий], дзвонáрський, [дзвоникувáтий, дзвінкúчий* Я], [звоні́стий] «дзвінкий» Ж, [бездзві́нний] «без дзвонів», *видзвóнювати* «дзвонити; (перен.) вибивати», *передзві́н, пóдзві́н, подзві́ння* (заст.) «дзвін по померлому», *подзві́нне* «плата за дзвін по померлому», [підзві́нне, пі́дзві́нне] «тс.» Пі; — р. *звенéть*, бр. *зві́нэць*, др. *звенѣти, звѣнѣти*, п. ст. *wznieć* (з метатезою), ч. *zníti* «звучати», ст. *zvynieti*, слц. *zniet'*, нл. *zněs*, болг. *звѣня́*, слн. *zvenéti*, цсл. **ЗВѢНѢТИ**; — посл. *zvyněti* «дзвеніти, звучати», пов'язане чергуванням із *zvopъ* «дзвін» так само, як пов'язані *grъměti* і *gromъ*, *zъgěti* і **zogъ* і под.; — споріднене з алб. *zë* «голос», *zâ* «тс.», вірм. *jain*; іє. **ǵh̥uon-/ǵh̥uon-* пов'язують з іє. **ǵhau-*, що відбилося в укр. *звiти* (Brugmann Grdr. I 295 та ін.; Преобр. I 245; Pokorny 490—491; Bloomfield IF 4, 76; Persson Beitr. 191, 586—587; Specht 280; Machek ESJČ 717—718; Фасмер II 87—88, проти Sławski I 210—211), або з іє. **svonos* (дінд. *sván-ati* «звучить», *svanáḥ* «звук», лат. *sonus* «тс.», дангл. *swin* «музика, спів», двн. *swap* «лебідь»), причому Соболевський (ИОРЯС 27, 330)

вбачає в слов'янському початковому з-поруч із s- в інших індоєвропейських мовах один з випадків індоєвропейського чергування «дзвінкий : глухий»; Фасмер вважає, що про дзвінкий початок слова свідчить ще алб. zēh «голос», zāh (<ie. *ǵhvospos), вірм. jaip; Мейє (IF 5, 333), Блумфільд (IF 4, 76), Младенов (189) пояснюють псл. z- впливом слова zъvati (Махек — zvučeti); Брандт (РФВ 25, 221 і далі) непереконливо пояснює псл. zvopъ із *svopъ фонетично; початкове укр. дз- на місці псл. z-, як і п. dz-, є, очевидно, наслідком дисиміляції (Sławski I 210); лит. zvāpas «дзвін», лтс. zvaps «тс.» запозичені з слов'янських мов (Mühl. — Endz. IV 765). — Шанский ЭСРЯ II 6, 77, 79; Brückner 114; Holub — Кор. 438; Pedersen KZ 36, 340; Meillet — Vaillant 29; Trautmann 374; Walde — Hofm. II 559—560. — Пор. зв'ати, звук.

[дзвенка́ч] (орн.) «зеленяк, Chloris chloris L.», [дзвіно́к, дзвоне́ць] «тс.»; — р. [звоні́к] «морський птах з родини мартинових, що дзвенить крилами в польоті», [звоні́ха, звонокри́лка] «тс.», п. dzwoniec «птах з родини в'юркових», ч. zvonek «зеленяк», слц. zvonec, zvonecok «тс.»; — утворення від основ *дзвен(іти)*, *дзвон-*; назви птаха зумовлені, очевидно, характером його співу — журкітливими трелями із своєрідним завершенням, що нагадує слово *дзвонши*; пор. також інші звуконаслідувальні назви цього ж птаха: *дзворка́ч*, ч. svupče, вл. čvunč, н. Schwanschel. — Machek ESJČ 720. — Див. ще дзвеніти.

[дзвинча́ти] «дзижчати, бриніти»; — результат контамінації дієслів *дзвеніти* та *дзинча́ти*, *дзижча́ти* (див.).

дзвіне́ць (бот.) «бубовник, Rhinanthus L.», [дзвінка ВеНЗн, дзвіно́к Мак, Дзвіночки Мак] «тс.», [дзвонець] «шолудивник, Pedicularis L.» Мак, [дзвоник] «льонок, Linaria L.; медунка, Pulmonaria officinalis L.» Мак, [звінець] «дзвінець великий, Rhinanthus major Ehrh.» Мак, [звіно́чки] «дзвінець малий, Rhinanthus minor L.», [звоник] «льонок» Мак, [звонки] «тирлич звичайний, Gentiana pneumonanthe L.» Мак; — р. [звоні́ць] «дзвінець, Rhinanthus; кравник, Odontites rubra R.», перестріч, Me-

laprugum arvense L.; вероніка, Veronica latifolia L.», [звоник] «льонок», бр. *звані́ць* «дзвінець», [дзвонець] «перестріч», схв. [звона́ць] «дзвінець», [звончи́й] «тс.», слн. zvónec «перестріч лісовий, Melampyrum silvaticum L.»; — псл. zvopъсь, похідне від zvopъ «дзвін»; — назва зумовлена дзвоникоподібною формою плодів, віночків або чашечок цих рослин, що належать переважно до рослини ранникових. — Вісюліна—Клоков 359, 386; Нейштадт 444, 454—455, 492, 502—503; БСЭ 33, 374; 12, 85; 27, 3. — Див. ще дзвеніти. — Пор. дзвоні́к.

дзві́нка «бубна» (у картах), [зві́нка, звонкі́] «тс.», *дзвіно́вий* «бубновий»; — р. [звоні́ки] «бубни»; — запозичено з польської мови; п. dzwonka «бубна» є калькою нім. Schelle «бубонець; дзвоник; бубна». — Sławski I 211. — Пор. бубна.

дзвоні́к (бот.) «Campanula L.», *дзвоніки* «тс.», *дзвіно́чки* «тс.»; орлики, Aquilegia vulgaris L. Мак», [дзвінки] «первоцвіт, Primula officinalis Jacq.» Мак, *дзвонікові*, [дзвоні́к] «дзвоник персиколісті, Campanula persicifolia L.» Мак, [дзвоні́чки] «дзвоник; орлики» Мак, [зві́нка] «дзвоник» Мак, [зві́нки] «тс.»; орлики» Мак, [звіно́к] «дзвоник» Мак, [звонець, звоник] «тс.» Мак, [звонкі́] «орлики; березка, Convolvulus sepium L.» Мак, [звоні́чки] «дзвоник» Мак, [звоні́тка] «аденофора, Adenophora Bess.» Мак; — р. [звонець болотний] «дзвоник болотні, Campanula patula L.», [звоні́ка] «дзвоник персиколісті», [звоні́к] «дзвоник; орлики», [звоні́ць, звоні́чки] «тс.», бр. *звані́чак* «дзвоник», *звані́к* «аденофора; [дзвоник]», [дзвані́кі] «дзвоник», [званкі́, званці́] «тс.», п. dzwonek «дзвоник», ч. zvonec, zvonek, слц. zvoneček, болг. звоні́чє, схв. звоні́чій, слн. zvoneček «тс.»; — можливо, вже псл. zvopъсь та ін., похідні від zvopъ «дзвін»; — назви зумовлені подібністю квітки рослини до невеликого дзвона. — Machek Jm. rostl. 229. — Див. ще дзвеніти. — Пор. дзвіне́ць.

дзв'я́кати «брязкати, звучати», *дзв'я́кнати*, *дзв'я́кнутися* «впасти», *дзв'я́котіти*, *дзв'я́к* «брязкіт», [дзв'я́кот] «тс.» Я, *дзв'я́кало* «базікало», *дзв'я́к* (виг.) «брязь»; — р. *зв'я́кати*, [зв'я́кати́], бр. *зв'я́каць* «дзво-

нити, бряжчати», др. *звякъ* «звук», *звякнути* «звучати», *звяцати* «звучати; дзвонити», п. *dźwięczeć* «дзвеніти, звучати», *dźwięk* «звук», ст. і діал. *źwіęczeć* «звучати», ч. ст. *zvek*, болг. *звек* «глухий металічний звук», схв. *звѣчати* «звучати; дзвеніти», *звѣкнути* «дзвякнути», *звѣк* «звук; брязкіт», слн. *zvėkati* «дзвеніти», *zvėk* «дзвін»; — псл. **zvēkati* (> *zvēcati*), *zvēčēti*, *zvēkъ* походять від того ж кореня, що і *zvьpēti*, *zvopъ*, укр. *дзвеніти*, *дзвін*; — паралельним утворенням з чергуванням голосного кореня е псл. *zvōkъ*, укр. *звук*; суфікс -к- при цьому корені виступає поруч з -g-, пор. укр. *дзвяньгати*, р. *звягать*, бр. *звягаць* і под. — Шанский ЭСРЯ II 6, 81; Фасмер II 88; Преобр. I 246; Sławski I 212; Machek ESJČ 720; Trautmann 374; Persson Beitr. 191; Pokorny 490—491. — Див. ще *дзвеніти*. — Пор. *дзвяньгати*, *звук*.

[*дзвяньгати*] «плаксиво говорити» Ж; — р. [*звягать*] «тс.; приставати; гавкати», бр. *звягаць* «гавкати; вимагати», др. *звягу* «співаю», *звягливъ* «гавкаючий», стсл. *звѣгъ* «співаю»; — псл. **zvēgati* є поширенням того самого звуконаслідувального кореня, який виступає в *zvьpēti*, *zvopъ*, утворення, аналогічне до **zvēkati*; — споріднене з лит. *žvangėti* «дзвякати», *žvaĩginti* «брязкати», *žvėngti* «іржати, реготати»; передсуфіксальне -п- і проривне г замість г з'явилися, очевидно, під впливом п. *dźwięgać* «жувати, плямкати» або укр. *дзенькати* і под.; Преображенський (I 246) вважає р. *звягать* звуконаслідувальним. — Фасмер II 88; Sławski I 212; Trautmann 374; Būga RR I 494; Persson Beitr. 586; Mühl. — Epdz. IV 765; Эндзелін СБЭ 194. — Див. ще *дзвеніти*. — Пор. *дзвякати*.

дзелень (виг.) «дзень», *дзеленькати*, *дзеленькотіти*, *дзеленчати*, [*дзеленькач*] «брязкальце» Я; — бр. *дзылін-дзылін* (вигук на означення дзвону), п. [*dzieleǵać*] «дзвонити»; — звуконаслідувальне утворення; може розглядатися також як дальше поширення вигуку *дзень* (див.).

[*дзѣмба*] «стбожка на капелюсі» (зах.); — фонетичні особливості та географія слова викликають припущення про запозичення з польської мови, од-

нак п. **dżęba* у словниках не засвідчено; можливо, йдеться про видозміну п. [*dziabał*] «тасьма з різнобарвних ниток, уживана як пояс у білоруських селян», запозиченого з білоруської мови (SW I 630).

[*дзѣмбати*] «гнуздати» (коня) Ба; — фонетика і географія слова свідчать про запозичення з польської мови, однак у польських словниках дієслово *(*d*)*żębać* не зафіксовано (воно було б паралельне до укр. *зубѣлити* «гнуздати», слц. *zubadlit'* «тс.»). — Див. ще *зуб*¹.

[*дземяк*] «картопля» ВеЛ, [*дзимяк* ВеЛ, *земляк* ВеНЗн, *зимяк* ВеНЗн, *зімак* ВеНЗн, *зімяк* ВеНЗн] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *ziemiak* «картоплина», *ziemak*, *ziemniak* «тс.», *ziemniaki* «картопля», як і слц. *zemiak* «картоплина», утворено від *ziemia* «земля», що відповідає укр. *земля* (див.).

[*дзѣнгель*] (бот.) «дягель, *Archangelica officinalis*»; — запозичення з польської мови; п. *dzięgiel* «тс.» є прямим відповідником укр. *дягель* (див.). — Пор. *дзінгель*¹.

[*дзендзелік*] «полум'я гнота» (у загадці: «червоний дзендзелік, чорна ниточка»); — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *дзіндзик* «китиця, що висить і хитається» (див.).

[*дзендзелія*] (бот.) «золототисячник, *Erythraea centaureum*»; — очевидно, запозичення з польської мови: п. [*dzendzelija*], *dzendzelja*, як і укр. [*ценцерія*, *центурія*] «тс.», походить від лат. *centaureum* «тс.» — Див. ще *центаврія*.

дзень (вигук, що передає короткий дзвінкий звук при ударі), *дзеньк* «тс.», *дзенькати*, *дзенькотіти*, *дзенькнути*, [*дзинчати*, *дзінькати* ВеУг], *дзеньк* «брязкіт», *дзенькіт*, [*дзѣня*] (дит.) «все, що дзвенить; розмінна монета Ж»; — р. [*дзень*], п. *dzeń*, болг. *дзѣн*, *зѣн*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дзінь* (пор.).

[*дзер*] «сироватка», [*дзѣра*] «тс.», [*дзѣравий* Терит. діал., *дзерівний*], [*дзѣрїти*] «підходить сироваткою» Терит. діал.; — п. *dżer* «посуд для молока», слц. *džer* «посуд для сироватки з овечого молока», болг. [*зѣр*] «сироватка»; — запозичення

із східнороманських мов; молд. *зэр* «сироватка, молочні відвійки», рум. *zeg*, *zäg* «сироватка» остаточно не з'ясовані; можуть бути субстратними елементами дакомізіійського походження; не виключений зв'язок з лат. *segitum* «сироватка, водяниста рідина» (з неясною відмінністю початкового приголосного щодо дзвінкості — глухості); висловлено також припущення про фракійське походження рум. *zäg* (у значенні «вода», *Philippide I* 444—447). — Дзенделівський Терит. діал. 84—85; Доп. УЖДУ 4, 110; Десницкая Сл. языкозн. 153; Scheludko 132; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Клепикова 133—137; Сл. и балк. языкозн. 191; Machek ESJCS 105; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 189; Crânjală 250—251; СДЕЛМ 155. — Пор. **джер**.

[дзёрдзик] (іхт.) «мересниця, гольян, *Rhoxinus percipurus* (Pallas)» Ж; — очевидно, назва риби, що водиться в невеликих слабопроточних водоймах, у торфових болотах, пов'язана з п. *dzerdza* (бот.) «вероніка, *Veronica L.*», окремі види якої ростуть по болотистих луках, грузьких берегах річок та озер; п. *dzerdza* є, очевидно, видозміною ботанічної назви *gdest*; пор. іншу назву цієї самої риби — *мересниця*, також пов'язану з назвою трави [м'ерест], у заростях якої нереститься риба. — Див. ще **рдест**.

[дзеренчати] «деренчати»; — результат видозміни форми *деренчати*, очевидно, під впливом вигуку *дзень* (див.).

дзеркало, [з'єркало], [дзеркальня] «дзеркало», *дзеркальний*, *віддзеркалювати*, *піддзеркальник* «підставка під дзеркало»; — р. *з'єркало*, др. *зерцало*, *з'єрцало*, п. *zwierciadło*, ч. *zrkadlo*, *zrcadlo*, слц. *zrkadlo*, полаб. *zarkódlü*, схв. *з'єрцало*, слн. *zrkálo*, *zrcálo*, стсл. **зр'цало**; — походить від псл. *z'rkati, *z'rcati «кидати погляд, оглядати» (пор. аналогічне за будовою і семантикою схв. *огл'єдало* «дзеркало»); припускається (Фасмер II 95; Schrader Reallexikon II 422), що слово є давньою калькою лат. *speculum* «дзеркало» від *specio* «дивлюся». — Шанский ЭСРЯ II 6, 89—90; Булаховський РСМ III 19—20; Преобр. I 250; Machek ESJČ 718—719; Holub—Kop.

439; Holub—Lyer 520; Brückner 651, 658. — Див. ще **зріти**¹.

[дзэстра] «посаг» Я, [дзэстри] «тс.»; все майно, крім худоби і грошей» Мо, [дзэстро] «тс.» Мо, [зэстра] «посаг» МСБГ, [зэстре МСБГ, зэстри МСБГ, зэстро МСБГ, зястра Ж] «тс.»; — болг. *зэстра*, м. [зестра] «тс.»; — запозичення із східнороманських мов; рум. *zestre* «посаг», молд. *зэстре* «тс.»; майно», мабуть, пов'язані з лат. *dextrae* «подарунок; урочиста обіцянка», що походить від *dextra* «права рука, десниця», спорідненого з псл. *despъ*, укр. *десний*; Младенов (191) помилково пов'язує болг. *зэстра* із стсл. **затъ**, укр. *зять*. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 100; СДЕЛМ 151; DLRM 954; Pușcariu 181. — Див. ще **десний**.

[дзібнути] «ударити»; — експресивне утворення.

[дзиг] (вигук, що наслідують посвист батога, дзиги і под.), *дзігнути* «пронестись, пролетіти з дзижчанням», [дзігнути] «продзижчати», [дзіготіти] «скрекотати, дзижчати», [дзікотіти] «тс.», [дзігор'уха] «базікало» ЛЧерк; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *джиг* (пор.).

дзіга, [дз'ога Ж, з'іга Пі], [дзігалка] «дзіга» Л, [кз'іга] «тс.» Пі, [дзігати(ся)] «вертїтис'я», [п'ридзіг'лянка] «безсоромна жінка» Пі, [п'ридзіг'льованка] «вертлява жінка», [п'ридзіг'льований] «вертлявий»; — р. [дзіга, зыга], бр. *дзіга*, п. *суга* «дзіга», слц. *сіга* «веретено»; — загальноприйнятої етимології не має; може розглядатись як звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуками *дзз* (передає дзижчання), *дзиг* (наслідують посвист батога, дзиги), дієсловами [дзіготіти] «дзижчати», [дзігнути] «продзижчати»; менш умотивоване припущення (Brückner 69; ZfSlPh 9, 333; Zareba JP 1951/3, 116—117; Sulan Slavica IV 134—137) про запозичення з угорської мови (уг. *cziga* «дзіга, спіраль; слимак», звідки й ч. заст. *čiha* «дзіга», схв. *ч'іга*, *ч'ігра* «тс.», слц. *čiga* «блок, ролик», етимологічно неясне, — Machek ESJČ 102; Skok II 322; Bárzci 40; MNTESz I 521) або зведення слів'ян-

ських і угорських форм до гр. ζειγαρα «щикада» і (гіпотетично) «дзига» (Steffen JP 1966/1, 51—58). — Фасмер II 109; Sławski JP 1966/1, 58.

дзигар «годинник», *дзигарі*, [дзигá-рок, дзигáрик, дзигáрки] «тс.», [дзигáр-ний], ст. *дзегаръ* (XVII ст.), *дзигаръ* (1706); — р. ст. *зегар* «годинник», бр. *зэгар* «великий годинник (на стіні, вежі)», п. [dzygar], *zegar* «годинник», [zygór], заст. *zygar*; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; нім. *Seiger* «висок (прилад); годинник (спочатку пісковий або водяний)» походить від свн. *seigære* «ваги, терези», утвореного від *seigen* «знижувати; важити» (за характерною деталлю механізму баштового годинника — пересувною гирею), що є формою фактитиву до *sīgen* «спускатися, знижуватися», нвн. *seihen*, [seigen] «цідити», спорідненого з дангл. *sīgan* «спадати, капати», дісл. *sīga* «тс.», а також з дінд. *sēcatē*, *sīfcāti* «лле, наливає», *sēka* «злива», псл. *съсати*, укр. *сікати*, *сеча*. — Фасмер II 91; Шелудько 30; Richhardt 45; Rozwadowski Wybór pism I 291; Brückner 651; Kluge—Mitzka 699. — Див. ще *сеча*, *сікати*.

дзйглік «стілець, табурет, триніжок», [дзйглятко] «стілчик»; — бр. [зэд-лік] «стілець», [зэдэль] «лавка», п. [zygiel] «стілець» (?), [zydel, zydlá, żydlá, zedel] «тс.; лавка зі спинкою», ч. [žyglá] «стілець», židle, [žid'á, žinglál] «тс.», слл. žigla «рундук, скриня для борошна та інших харчів», вл. židla «тс.»; — запозичено через посередництво західнослов'янських мов і, далі, середньовісньонімецької (свн. *sidel(e)* «стілець; скриня, на якій можна сидіти») з латинської; лат. *sedīle* «сідалище (стілець, лавка, крісло)» походить від *sedēre* «сидіти», спорідненого з псл. *sēdēti*, укр. *сидіти*; на українському ґрунті відбулося вторинне зближення слова за звуковою подібністю з *дзіґа*. — Шелудько 30; Потєбня РФВ I—II 263; Machek ESJČ 727; Walde—Hofm. II 507—508. — Див. ще *сидіти*.

[дзигоніти] «тремтіти, дрижати від холоду» МСБГ, Ме, [дзигоніти] «тс.» МСБГ; — експресивне утворення звуко-

наслідувального характеру, аналогічне до [циконіти, дзикотіти, дзиркотіти], *дзенькотіти* і под.

дзижчати «бриніти», *дзізкати* «швидко проноситься, пролітати з дзижчаням», [дзизчати, дзидзікати Ж, дзиндзікати, дзинчати, дзичати] «тс.», *дзизкучий*; — утворення, пов'язані з вигуком *дзз*, що передає звук від польоту комахи і под.

дзиз «гедзь, овід»; — очевидно, зворотне утворення від дієслова *дзізкати* (*дзижчати*); пор. подібні за звучанням назви гедзя р. [дзык], укр. [бзык] тощо. — Див. ще *дзижчати*.

[дзізли(й)] «набряклий, припухлий, брезкий» (про людину) Л, [озізти] «забрезкнути»; — неясне; можливо, пов'язане з бр. [дрўзьль] «набряклий».

[дзик] «докучлива, набридлива людина» Я; — очевидно, походить від р. [дзык] «гедзь, овід», що є звуконаслідувальним утворенням або видозміною іншої назви гедзя — [бзык], укр. [бзык] (пор. Фасмер I 511). — Див. ще *бзык*.

[дзйнгель¹] (бот.) «дудник, *Angelica silvestris* L.»; — результат видозміни назви [дзёнгель] «дягель, *Archangelica officinalis*», оскільки рослини дуже схожі (пор. російську назву дудника *дьягиль лесной*). — Див. ще *дзёнгель*.

[дзйнгель²] (орн.) «щиглик, *Carduelis carduelis* L.», [цйнгель] «тс.»; — неясне.

[дзйндзик] «китиця або інша висяча прикраса», [дйндик] «тс.» ВеБ, [дзйндзель] «сопля» ВеУг, [дзйндзиль] «льодова бурулька» ВеУг, [дзйндзоль] «тс.» ВеУг; — п. *dzyndzyk* «те, що висить, — китиця, дзвінок»; — експресивні утворення на ґрунті дієслова [дйндати] «хитатися; гойдати ногами», п. *dyndać* «висіти, хитаючись»; можливо, пов'язане з [дзйндзя] «висяча прикраса». — Див. ще *дйнда*. — Пор. *дзйндзя*¹.

[дзиркотіти] «деренчати; сюрчати, щєбетати», [дзирчати] «деренчати»; — звуконаслідувальне утворення, що виникло, можливо, внаслідок зближення дієслів *диркотіти* та [дзинчати] «дзенькати».

[дзіворон] (орн.) «сиворакша, сиворонка, *Coracias garrulus* L.» Ж; — р.

сизоворонка; — результат гаплогенетики та деетимологізації назви *сиво(во)рон(ка) або *сизоворон(ка), що є складними словами. — Див. ще *ворон, сівий, сізій*.

[дзігерай] «нежить»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *jigăaie* «згага; хвороба тварин, що полягає у запаленні глотки», молд. *жигэрае* «тс.» утворені відповідно від рум. *jig* «згага», молд. *жиг* «тс.», запозичених з слов'янських мов (пор. схв. [жйг] «рана, шрам», пов'язане з *жйгати* «завдавати гострого болю, колоти» — *Vrabie Româno-slavica* 14, 141) або з рум. *jigări* «схуднути, змарніти», молд. *жигэрі* «тс.», що є запозиченнями з угорської мови або пов'язані з слов. *žigati* (Tiktin 871; Crânpălă 253). — Scheludko 132; СДЕЛМ 139; DLRM 436; Kalužn. 14; Bárczi 289. — Пор. *джігра, джигіра*.

[дзідик] (зоол.) «землерийка, *Sorex araneus* ВеБ; — неясне; можливо, результат видозміни деетимологізованих форм типу [дзіордзик, жджок] «тс.», зближених з *дідик, дідок* на основі звукової подібності. — Пор. *дзюрдз, дідик¹, жджок*.

[дзілінь-котора] «шкіряна торбина, мішок для збирання грошей у церкві» Ж, [дзінь-катора] «тс.» Ж, [дзінькатор] «калітка» Пі; — неясне; перша частина слова пов'язана (вторинно?) із звуконаслідувальним *дзінь, дзелень*.

[дзіндзівер] (бот.) «калачики, мальва, *Malva mauritiana* L.», [дзінзівер] Пі, *дзінзівер* Мак, *жинзівер, зінзівер, дзюндзя* Мак, *діндзя* «тс.», [дзіндзюр] «собача рожа, *Lavatera thuringiaca* L.» Мак, [зензівер] «калачики лісові, *Malva silvestris* L.» Мак, [зінзівер, зінзівір] «тс.» Мак; — р. [дзіндзів'єр, зинзів'єр] «*Malva mauritiana*», [зинзів'єй] «*Malva pusilla, Malva silvestris*», п. [zázwól] «імбир», [zazwír], ч. слц. *zázvor*, болг. *дзіндзифіл*, схв. [zinziber, d'indiber, dzen(dz)efil, d'endefil] «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. *zénzero* «імбир», [zenzovero, zenzavero] через латинську (*zingiber(i)* «тс.»), грецьку (пізньогр. ζγγίφερις «тс.») та арабську мови запозичено з мови палі (*singivera*, від дінд. śṅṅavegam «свіжий імбир», дослівно «рогоподібний корінь»), звід-

ки іншими шляхами прийшло також слово *імбір*; на ґрунті східнослов'янських мов на деякі мальвові перенесено назву імбиру, ймовірно, за схожістю будови коренів або за пряним запахом; припускається також запозичення з індійських мов через посередництво турецької та арабської (тур. ар. *zendzefil*). — Фасмер II 94, 97, 129; Преобр. I 252; Потєбня К ист. зв. II 67; Machek ESJČ 712; БЕР I 365; Младенов 192; Skok I 480—481; Mikl. EW 420; Bern. I 259; Lokotsch 153; Kluge—Mitzka 327; Šmilauer SaS 14, 130. — Пор. *імбір*.

[дзіндзівер-зух] «молодець, хват»; — бр. [дзеньдзівір] «неворотка людина, ледар», [дзєндзівір'ць] «марнувати час, ледарювати»; — складається з синонімічної пари слів; перше з них *дзіндзівер*, очевидно, пов'язане з назвою високої стрункої рослини [дзіндзівер] «мальва» (пор. Потєбня К ист. зв. 63); думка про зв'язок бр. [дзеньдзівір] із фразою «дзєнь ідзі ў вір» (Носович 129) є невірною (див. Šerech ZfSlPh 23, 160). — Див. ще *дзіндзівер, зух*.

дзіндзора, дзіндзура — див. *гіндзюра*.

[дзінь] (вигук, що передає тонкий дзвін), *дзінь-дзінь* «тс.»; — р. *дзінь, дзінькать*, бр. *дзын, дзынкаць*, п. *dziń, dzyń*, ч. *dzin, dzinkati*, болг. *дзън*; — звуконаслід. утворення, аналогічне до *дзєнь, цінь* і под.; пор. також лит. *džin*, англ. *jingle*. — Sławski I 205; Rozwadowski JP 5, 137; БЕР I 379; Младенов 156.

[дзінькувати] «дякувати» Ж, [по-дзінькован'ня] «прощальна промова священика над домовиною покійного» Ба, ст. *денковати* «дякувати» (XVII ст.); — бр. [дзєньковат'ь] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *dziękować* «дякувати» утворено від *dzięki* «подяка», що походить від свн. *dapc* «тс.; думка». — Онышкевич Исслед. п. яз. 231; Richhardt 45; Sławski I 204; Bern. I 193—194. — Див. ще *дяка*.

[дзоз] «кокетлива людина, франт» Я; — неясне.

[дзор-дзор] (вигук, що передає брязкіт) Ме, [дз'оркати] «брязкати (вшибку)» Ме, [дз'уркати] «брязкати, бряжчати» МСБГ, [дз'оркало], [дз'уркало] «дзвінок; калатало, брязкальце» МСБГ; — очевид-

но, запозичення із східнороманських мов; рум. зог (вигук, що передає дзенькіт, брязкіт; пор. похідні від нього зогпă «дзвеніти, дзвякати, брязкати», zógnel «брязкіт, дзвін»), молд. зор «дзінь» є звуконаслідувальними утвореннями. — DLRM 959—960.

дзуга — див. цуга.

[дзудзуснути] «дзвінко випити» Я; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру; пор. з подібним значенням *джуклити* «жадібно пити», *дюдлити* «тс.», р. [дзвікнуть] «ударити прутом; випити чарку горілки», п. *dudnąć się* «випити (зокрема горілки)».

дзусь (вигук для відгону котів); «зась, не можна», *дзус*, *дзуськи*, *дзуски*, [зу До, зус До] «тс.»; — афективний вигук, очевидно, з первинним значенням відгону, заборони, звернених до котів (пор. свистячі звуки в інших вигуках, що стосуються котів: укр. *киць-киць*, р. *кис-кис*, *брысь* та ін.).

[дзюба¹] «дівчина з обличчям, поритим віспою», [дзюбана дівка] «тс.», [дзюбастий] «рябий від віспи», *дзюбатий* «тс.»; — р. [дзюба] «рябий, поритий віспою» (з укр.), [дзюбаный] «тс.», ч. *d'ubatý* «рябий»; — утворено від *дзюбати* «клювати» (обличчя наче подзюбане). — Див. ще *дзюбати*.

[дзюба²] «дівчина» Ж; — п. *dziuba* «тс.» (з укр.); — неясне; Трубачев (Терм. родства 56—57), зіставляючи з п. [dziopa] «дівчина», болг. м. [чупа] «дівчина, дочка», припускає можливість запозичення з албанської мови; алб. *çupë* «тс.», неясного походження, непереконливо виводилося (Meuer EW 450) від серб. *чупа* «жмут волосся», *чупа* «жінка з нечесаним волоссям». — Пор. *дзюба*¹.

дзюбати «дзюбати; довбати», *дзюб* (вигук, що позначає дзюбання), *дзюб* «дзюб», [дзюбка] «тс.», *дзюбак* «тс.»; мотика, кирка; [(орн.) вид голуба з довгим дзюбом МСБГ], [дзюбань] «дзюбатий», [дзюбай] «тс.» Ж, [дзюбер] «послід від зерна» КІМ, [дзюбок] «дзюб; носок взуття» МСБГ, [дзюбок] «гострий залізний гак на спеціальному інструменті карпатських дереворубів», [дзюбрик] «пташина лапка» Ж, [дзюбун] «той, хто дзю-

бає», *дзюбатий* «з великим дзюбом», [дзюбастий] «тс.»; — р. [дзюбати] «дзюбати», бр. *дзюбаць* «тс.»; довбати чимсь гострим»; — запозичення з польської мови; для п. *dziubać* (відоме з XVII ст. у значенні «видовбувати, робити виїмки», пізніше «дзюбати»), спорідненого з ч. *d'ubat'* «довбати, дзюбати», *d'oubati*, [dibatí, d'ubkat'], слц. *d'ubat'* «тс.», р. [дзюбати] «дзюбати», припускається зв'язок з ст. *dziub'* (*dziup'*, *dup'*) «дупло», що походить з іє. **dheub-*, **dheup-* «глибокий і порожній»; варіант з кореневим *o* (*dziobać*), засвідчений з XVIII ст., з'явився під впливом фонетично та семантично схожого слова *zobać* «їсти, дзюбати» (XV—XVIII ст.); припущення (Brückner 113, 655) про приставне *d* в п. *dziub* < псл. *zovъ* (подібно до *dzwon* з давнішого *zvopъ*) неприйнятне. — Sławski I 205—206; JP 36, 278; Nitsch JP 31, 145; Machek ESJČ 90, 100; Holub—Lyer 142. — Див. ще дупло — Пор. *дзюб*.

[дзюгура] (орн.) «дятел» ЛЧерк, [дзюра] «тс.» ЛЧерк; — неясне.

[дзюндзя¹] «висяча прикраса» ВеБ; — болг. *джюнджур* «льодова бурулька», схв. *đinđuha* «прикраса з скляних кульок», *đinđuva*, *đunđuva* «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *gyöngy* «перлина; скляна прикраса», *gyünygy* «тс.» походить з давньотюркської мови; тюрк. ст. *yıncü*, кичч. *jıñjü*, тур. *ıncı*, тат. *әнjü* «тс.» зводяться до кит. *šen-çu* «перлина», від якого походить також р. укр. *жэмчуг*. — Skok I 481; MNTEŠz I 1134—1135. — Пор. *гоя-дюндя*, *дженджеруха*¹, *дзюндзик*, *жэмчуг*.

[дзюндзя²] «vulva (?)», [дзюндзик] «розпусник» Я, [дзюнька] «повія» Я; — неясне; можливо, пов'язане з утвореннями звуконаслідувального характеру укр. [дзюдзі] «мочитися», бр. [дзюндзиць] «тс.»; імовірно, сюди ж бр. [дзюндзя] «п'яниця, ледар», п. [dziundzia] «п'яниця»; Максимович (Собр. соч. II 1877, 523) пов'язує укр. *дзюндзя* з слц. *D'uh'd'a*, що зустрічається в приспіві однієї з найстаріших словацьких веснянок, а також у деяких західноукраїнських піснях; у такому разі це слово

було б тотожне з дзюндзя¹ (див.).— Пор. го́я-дю́ндя.

дзюр (вигук, що передає дзюрчання води), *дзюрити* «текти струмком», *дзюркотіти*, *дзюркотіти* «тс.», *дзюркнути* «политися струмком», *дзюрча́ти* «текти з шумом», [дзю́рціти] «текти струмком» Ж, [дзю́рканіти] «лити; дудлити, багато пити» МСБГ, [дзю́рканіти, дзю́рканіти] «тс.», [дзю́рча́ти] «текти з шумом», [дзю́р] «джерело», [дзю́ркало, дзю́ркач, дзю́ркач, цю́ркач] «тс.» МСБГ, *дзю́ркіт* «шум від протікання води», [дзю́ркітонька] «вода, що дзюрчить», *дзю́ро́к* «ціпка; [струмок, що витікає з криниці по дерев'яному жолобу МСБГ]», *дзю́ркітонька*, *дзю́ркітонька*, *дзю́ркітонька* «струмком»; — р. *жу́рча́ць*, бр. *дзю́рча́ць*, *жу́рча́ць*, п. *zürzyc* «іти (про дощ)», ч. *zurčet* «дзюрчати» (з рос.), слц. *džurdžat'*, *džurčat'*, вл. *žurčec* «тс.»; — північнослов'янське звуконаслідувальне утворення, паралельне до *цюрити*. — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Шанский ЭСРЯ I 5, 300; Фасмер II 68; Преобр. I 238—239; Горяев 112; Sławski I 105—106; Mikl. EW 30.— Пор. *цюрити*.

[дзю́ра] «діра»; — запозичення з польської мови; п. *dziura* «прямим відповідником укр. [дюра́] «діра» (див.).

[дзю́рдз] (зоол.) «землерийка, Sorex» ВеНЗн, [дзю́рдз, дзю́рдзик, дзю́рдз] «тс.» ВеНЗн; — пов'язане з [жджок, рджок] «тс.»; характер зв'язку і етимологія неясні. — Пор. *жджок*.

[дзя́бочка] (вид птаха) Я; — очевидно, зменшувально-пестлива форма від [дзя́бок] «зяблик, *Fringilla coelebs L.*» (Шарлемань 19), що є одним з варіантів назви *зя́блик*; до переходу з > дз на початку слова пор. *змій* > [дзі́мій], [дзі́ркало] > [дзі́ркало], *зя́б* > [дзі́аб] і под. — Див. ще *зя́блик*.

дзяв (вигук, що передає гавкання цуценяти), *цяв* «тс.», *дзя́вкати* «гавкати; [настирливо, невідступно просити МСБГ]», *дзя́вкотіти*, *ця́вкати*, [дзя́вір] «дзявкання», *дзя́вк* «тс.», *дзя́вкало*, *дзя́вкіт*, *дзя́вкіт*; — р. *тяв*, бр. *дзі́йкаць* «гавкати», п. *dziawkać*, *dziawkać* «тс.», болг. *дзяв* (вигук, що передає гавкання), *джаф* «тс.»; — звуконасліду-

вальне утворення, аналогічне *гав.* — Фасмер IV 139.

[дзя́веля] «довгорогий віл» Ж; — неясне.

дзяво́літи «дзявкати», [дзяво́літи] «завиваючи гавкати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [dziawolić] «скавучати; тихо плакати (про дітей); сварити(ся)» е, очевидно, експресивним утворенням на базі звуконаслідувального дієслова *dziawkać* «дзявкати».

[дзі́ама] «юшка, м'ясний відвар; фруктовий сік МСБГ», [дзі́ама] «відвар картоплі, квасолі та бобів із шматочками хліба Г; густий сік; підлива, юшка Ж», [дзі́ама] «тс.» Я; — п. *dziama* «затірка», *сіама* «тс.», *сіама* «густа затірка» (з укр. ?), слц. *džama* «сік; почавлені фрукти»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *zeată* «відвар, сік, соус», молд. *zámă* «відвар, суп, сік» запозичені, очевидно, ще в пізньолатинський період (DLRM 953) з грецької; гр. ζέμα «відвар» пов'язане з ζέω (<ζέσω) «киплю, варю(ся)», що відповідає дінд. *yásati* «б'є джерелом, кипить». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 61; Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 105—106; Дзендзелевський Молдаванизми 154; Бевзенко НЗ УжДУ 26, 105—106; Шаровольський 36. заходозн. 53, 59; Дешицкая Сл. язуконз. 158, 160; Scheludko 132; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 100; Crânjala 249; Machek ESJCS 105; СДЕЛМ 147; Frisk I 612; Boisacq 309.

[дзі́ямдзя] «кваша» (про людину) Я; — запозичення з польської мови; п. *dziamdzia* «неповоротка людина, розтелепа», *ciamcia*, *dziamdzialamcia*, *dziomdzia*, *dziomdzia*, *dziama* «тс.», як і *dziamać* «неохоче їсти, робити повільно і погано», *dziamdziac* «бурмотіти, невиразно говорити», є утвореннями звуконаслідувального характеру, пов'язаними з вигуком *dziam-dziam*, що передає повільне, флегматичне мовлення. — Brückner 113.

[дзя́міга] «м'язга; товкач, яким товчуть ягоди або виноград» ВеУг, [дзя́мігати] «давити ягоди, виноград» ВеУг, — очевидно, експресивне утворення на основі слова [дзі́ама] «сік; відвар» (див.).

[дзяндра] «солона юшка із залишків мамалиги» Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. *жяндрэ (джяндрэ)* «юшка із залишків мамалиги», можливо, пов'язане з рум. *janț* «сироватка», звідки також укр. *жентіця* (див.).

дзяпка, дзяпканістий, дзяпкати — див. **цяпка**.

[дзярати] «кричати; сперечатися, лягтися» Ж, **[зяркати(й)]** «крикливий, галасливий» Л; — неясне; можливо, афективне утворення.

дзьоб, [дзоб] ВеБ, **[дзьобак]** (орн.) «дятел, *Picus L.*» Ж, **[дзьобавка]** (орн.) «дятел; повзик, *Sitta europaea L.*» ВеБ, **[дзьобань]** «мотика, кирка з гострими кінцями», **дзьобатий** «з великим дзьобом», **дзьобати, [дзьобати]** ВеБ, **піддзьобок** «частина шиї під дзьобом»; — бр. **дзѣб** «дзьоб»; — запозичення з польської мови; п. *dziob, dziub* виникло в XVIII ст. як вторинний дериват від *dziobać* (< *dziubać*), де **о**, як і в ч. *d'obati* «дзьобати», з'явилося внаслідок зближення з фонетично та семантично схожим **зобаc** «істи, дзьобати» (XV—XVIII ст.). — *Ślawski I* 205—206; *Nitsch JP* 31, 145—150; *Machek ESJČ* 90; *Holub—Lyer* 137. — Див. ще **дзюбати**.

[дзьобавка] «каша з пшениці»; — р. **[зобь]** «їжа; корм», **[зобѣц]** «ячна полова», др. **зобь** «корм», ч. **zob** «корм (пташиний)», болг. **зоб** «зерно для годівлі худоби», **зобя** «годуу зерном», схв. **зѣб** «овес», **зѣбити** «годувати зерном»; — псл. **зобь** «їжа, корм» (очевидно, спочатку «зерно»), пов'язане з **zobati** «поїдати (клювати) зерно»; в українській формі початкове **дз** є результатом вторинного зв'язку з **дзьобати**. — Див. ще **зобати**.

[дзьобня] «чотирикутна вовняна торба, що одягається через плече», **[дзьобѣнка, дзьоблєня]** Ж, **дзьобліна** МСБГ, **дзьобліна** «тс.»; — р. **[зобня]** «торба для вівса (коням)», **[зобніца]** «тс.», др. **зобня** «міра синких тіл», **зобьница** «тс.», болг. **зѣбник** «кінська торба», м. **зобник** «торба для вівса», **зобница**, схв. **зѣбница** «тс.»; — похідне утворення від псл. **зобь** «їжа; корм» (очевидно, спочатку «зерно»); первісне значення «торба для зерна»; пор. споріднені лтс. *zebenieks*

«торба з вівсом для коня», лит. *žibikas* «торбинка». — Див. ще **зобати**. — Пор. **дзьобавка**.

[дзьобро] «ребро», **[зѣбро]** «тс.» ВеЗ; — запозичення з польської мови; п. **[ziobro, ziebro]** «тс.», фонетично закономірні для мазурського діалекту, походять через проміжне *gzebgo* з псл. *gebgo*; до переходу початкового **з** > **дз** в українській мові пор. **зѣб** > **[дзѣб]**, **змій** > **[дзмій]**, **[зѣркало]** > **дзѣркало** та ін. — *Brückner* 654. — Див. ще **ребрѣ**.

[дзьобвѣк] (орн.) «дятел, *Picus L.*» ВеУг; — результат контамінації **[дзьобвѣк]** «тс.» з дієсловом **довбати**. — Див. ще **дзьоб, довбати**.

[дзьобгати] «клювати ВеБ; колоти; (перен.) дорікати МСБГ», **[дзьобган]** (орн.) «дятел, *Picus L.*» ВеНЗ; — результат видозміни форми **дзьобати**, можливо, під впливом **[дзьобнути]** «штовхнути, кольнути».

[дзьобглік] (орн.) «дятел, *Picus L.*» ВеНЗ, **[дзьобгладок, дьѣбглік]** «тс.» ВеНЗ; — результат видозміни форм **[дзѣглік** < **дѣклик** < **дѣтлік]** «тс.» (діалектних варіантів форми **дѣтлік**) під впливом **[дзьобгати]** «клювати». — Див. ще **дятел**. — Пор. **дзьобгати, дьокул**.

[дзьобпа¹] «дівчина»; — запозичення з польської мови; п. **[dziopa]** «тс.; підліток», зменш. **[dziopka, dziopię]**, згруб. **[dziopiagal]** етимологічно неясне; можливо, пов'язане з **dziocha** «тс.»; Трубаčov (Терм. родства 56—57), зіставляючи п. **[dziopa]** з укр. **[дзюба]** «дівчина», болг. м. **[чюпа]** «тс.; дочка», припускає можливість запозичення з албанської мови; алб. **çirë** «тс.» неясне, непереконливо пояснювалося як запозичення з сербської (схв. **чюпа** «жмут волосся», **чюпа** «жінка з нечесаним волоссям» — *Meyer EW* 450). — Пор. **дзюба², дзьоба**.

[дзьобпа²] «стара хустка»; — запозичення з польської мови; п. **[dziopa]** «хустка» неясне.

[дзьоркач] (орн.) «зеленяк, *Chloris chloris L.*»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до **[дѣркач, дзвенкач]** «тс.»; назва зумовлена, очевидно, своєрідним криком та співом птаха. — Пор. **дзвенкач**.

[дз'ю́ха] «дівчина, жінка»; — запозичення з польської мови; п. [dziocha] «дівчина», dziócha, dzioucha, dziowcha «тс.», зменш. [dzioszka, dziószka] є деформованим скороченням слова dziewucha, утвореного від dziewa «дівчина», відповідника до укр. *дiва*; пор. інші експресивні форми, що виникли в польській мові з dziewucha: [dzieucha, dziaucha, dziwucha, dziosal. — Див. ще *дiвa*.

ди́бати «ходити повільно і незграбно, ходити на ходулях; дріботіти, чимчикувати Ж», *ди́бі́тися* «ставати дибом; ставати на диби», *дибуля́ти* «ходити повільно, шкандибати» [*диби́цовати*] «тс.» Я, *диб*, *диб-диб* (вигук, що відображає переступання ніг), *ди́бе-ди́бе*, *ди́бки-ди́бки*, *дибу́ль*, *дибу́ль-дибу́ль* «тс.», *дибу*, *дибу* (приспів у пісні), *дибу́ні* (дит.) «ходити», *дибу́ці* «тс.», *ди́ба* (іст.) «знаряддя катувань», мн. *ди́би* «ходулі; (іст.) колодки, які накладали на ноги арештантів; (триніг для підвішування колиски Л)», [*ди́бан*] «хто погано ходить» Я, *ди́бка* «ніжка у стола; підставка», *ди́бці* зменш. до *ди́би*, *ди́бі́ці* «тс.», *ди́ба* «сторчма», *ди́бом* «тс.», *ди́бі* (у виразі *ста́ти на ди́бі*), *ди́бка* «на диби», *ди́бки* «тс.», *ди́бки-ди́бки* «навшпиньках», *дибу́лі* «на диби», *дибула́* (у виразі *дибула́ ста́ти* «стати дибом»), *ди́бощи* (у виразі *на ди́бощах* «навшпиньках»), [*дибуля́ка*] Я, *видиба́ти* «важко виходити, важко сходити нагору», *видибуля́ти* «важко зійти нагору», *зди́бати* «зустріти; забити в колодки», *зди́бити* «підняти вгору», *зди́блювати*, *зди́блений*, *зди́бочки* (у виразі *на зди́бочках* «навшпиньках»), *нади́бати* «зустріти, знайти», [*нади́бки*] «навшпиньки» Л, [*нади́бках*] «навшпиньках» Л, [*нади́бок*] «дибом» Я, [*нади́башках*] «навшпиньках» Л, [*нади́башки*] «навшпиньки» Л, [*нади́бешки*] «тс.» Л, [*нади́бцах*] «навшпиньках» Л, [*нади́б*] «назустріч», *поди́бати* «поплентатись; зустріти, знайти», *приди́бати* «приплентатись; [піймати, захопити, застигти Нед], [*приди́ба́ха*] «вигадка, небилиця Л; схильність Нед», [*приди́ба́чка*] «пригода», [*приди́ба́шка*] «тс.»; привід Нед», [*приди́бка*] «епілепсія; біль у животі» Нед; — р. [*ди́баты*] «іти, ходити, крокувати; іти ти-

хо; іти нетвердо, невпевнено, з труднощами; іти швидко, великими кроками; ходити без мети, швендяти, тинятися; ставати навшпиньки, ходити навшпиньках; стояти без діла, стовбичити; гоїдати, хитати, розгойдувати; гоїдатися на гоїдалці; дрімати, клювати носом», бр. *ды́баць* «ступати, піднімаючись навшпиньки; шкандибати; іти, ходити», др. *ды́бати* «ходити крадькома», п. *dybać* «чигати, чатувати, цілитися; (заст.) іти обережно, крадькома, підстерігати; прямувати; обережно підходити, повільно переслідувати; [досягти, зустріти; іти поволі, раз у раз обертаючись; іти в темряві]», нл. *dybaś* «штовхати, штрикати; попадати; рухати, стукати (про серце), битися», схв. *diabati se* «хитатися, коливатися»; — псл. *dybati* «ходити з метою що-небудь знайти; ходити, оглядаючи місцевість; обстежувати», давніше «шукати чого-небудь під ногами; копирсати землю, болото чи сніг, шукаючи чого-небудь; колупати; тикати; робити заглибини», ітератив до **dъbati* «тс.», далі пов'язане з *dъbrъ* «долина, ущелина», стсл. *дъбрь* «тс.», укр. *дѣбр(а)* «яр, улоговина», болг. [*дъбок*] «глибокий»; — споріднене з р. [*дю́баты*] «клювати, дзьобати», п. ст. *dziubać* «видовбувати», лит. *dubùs* «глибокий», *dùbtì* «ввалюватися, впадати; осідати», гот. *diups* «глибокий», днв. *tiof* «тс.»; іе. **dheub(h)-/dhub(h)-* «глибокий, порожній; заглибина; кіл; клин; бити»; іменникові значення «палиця, жердина, ходуля» розвинулись на основі значення «тикати, копирсати», значення «дерев'яна колода з заглибинами для ніг» — на основі значення «видовбувати»; інші точки зору див. у ЕССЯ 5, 197—198. — Мельничук Мовозн. 1975/5, 46—54; Schuster-Sewc Sl. Wortst. 14; Фальк Sc.-Sl. 4, 273—274. — Див. ще *дба́ти*.

ди́в «зле божество у вигляді птаха; міфічна тварина»; — р. *див* «міфічний птах, що віщує нещастя; одуд; чудовисько; велетень; демон», др. *дивъ* «чудовисько, gryphus», п. *diw* «демон», ч. *div* «міфічний птах, що віщує нещастя», болг. *див* «велетень; злий дух; чудовисько», *дiва* «зла чаклунка», *самодiва* «тс.», м. *див* «велетень», схв. *дiв* «тс.»; —

загальноприйнятої етимології не має; вважається давнім сармато-аланським запозиченням (Баскаков та ін. Взаємод. і взаємобог. 52) або запозиченням з перської мови через посередництво тюркських, пор. тур. *dev* «демон, злий дух, велетень», перс. *dēv* «демон», ав. *daēva-* «божество; демон, злий дух», інд. *dēvāḥ* «бог», споріднені з лат. *deus* (<**deivos*), лит. *diēvas* «тс.», псл. *divъ* «дикий», *divo* «диво» (Горяев 91; Mikl. TEI Nachtr. I 29; EW 46; Bern. I 202; Machek ESJĀ 119; Skok I 409; проти Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 287; БЕР I 384); припускається також, що слов'янське слово є здавна успадкованим індоєвропейським, як і іранські (БЕР тж; Polák Slavica 46, 288); не виключається й вторинне зближення запозичення з псл. *divъ* «дикий». — Шанский ЭСРЯ I 5, 112; Фасмер I 512; ЭССС 5, 35; Мартынов Язык 46—47; Менгес 192—193; Зеленин II 99; Dukova ZfSl 24/1, 12—13. — Див. ще **дівий**, **діво**¹.

диван «канана; збірка східних поезій; (іст.) державна рада в Туреччині»; — р. болг. м. *диван*, бр. *дыван* «тс.», п. *dywan* «килим; (іст.) державна рада в Туреччині», ч. *divan* «канана», *divan* «(іст.) рада в Туреччині; збірка східних поезій», слц. *divan* «канана; збірка східних поезій», схв. *divān* «канана; (іст.) рада, нарада, бесіда», слн. *divan* «канана; державна рада в мусульманських країнах»; — запозичення з турецької мови (у першому, більше вживаному значенні, через посередництво західноєвропейських мов, пор. фр. *divan* «канана; (іст.) державна рада в Туреччині», н. *Divan* «тс.»); тур. *divan* «збірка творів; вища рада; суд» запозичено через посередництво арабської мови з перської (перс. *dīvān* «збірка віршів; суд; (іст.) державна рада; канцелярія для складання дипломатичних документів»; значення «канана» запозичено в європейській мові з арабської мови Єгипту. — СІС 207; Макарушка 7; Шанский ЭСРЯ I 5, 112—113; Фасмер I 512—513; Горяев 91; Sławski I 187; Brückner 107; Kopaliński 248; Machek ESJĀ 119; Holub—Lyer 136; БЕР I 384; Младенов 127; Mikl. TEI I 285; Bern. I 202; Mikl. EW

46; Lokotsch 42; Dauzat 251; Klein 467. — Пор. **дуван**.

[**дівдерево**] (бот.) «дурман, *Datura stramonium*», [*дівдерево*, *дівдур* Мак, *дівдур* МСБГ] «тс.»; — п. *dywderewo* «дурман», *diwderewo* «тс.» (з укр.); — очевидно, результат деетимологізації і видозміни назви [*дендєра*] «тс.» (див.).

диверсія, *диверсант*, *диверсійний*; — р. болг. *диверсия*, бр. *дыверсия*, п. *dywersja*, ч. *diverse*, слц. *diverzia*, вл. *diversija*, м. *диверзија*, схв. *дивєрсија*, *дивєрзија*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Diversión* «диверсія» походить від фр. *diversion* «відхилення, відвернення; (військ.) диверсія», яке зводиться до слат. *diversio* «відхилення», пов'язаного з дієсловом *divertere* «бути відмінним, розходитися», утвореним за допомогою префікса *di-* (*dis-*) від *vertere* «повертати», спорідненого з псл. **v'rtěti*, укр. *вертіти*. — СІС 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 114; Фасмер I 513; Kopaliński 248; Holub—Lyer 136; Klein 468; Walde—Hofm. II 763—765. — Див. ще **дис-**, **вертіти**.

[**дивізія**] «диво»; — експресивне утворення на базі слова *діво* (пор. подібне [*дивація*] «дивина»); можливо, виникло в бурсацькому арго як результат зближення з лат. *visio* «видіння, явище, образ». — Див. ще **діво**¹. — Пор. **дивовізія**.

[**дівий**] «дикий», [*дівий*] «тс.» Пі; — р. [*дівий*], бр. [*дзівий*] «лісовик», др. *дивий* «дикий», п. *dziwy*, ч. *divý*, *diví*, слц. *divý*, вл. *dziwi*, нл. *žiwy*, болг. м. *див*, схв. *дівьї*, слн. *divji*, стсл. **Дивии**; — псл. **divъ* «дикий», споріднене з **dikъ* «тс.»; поширення кореня **dei-* суфіксами *-vъ* і *-kъ*; мабуть, ще на праслов'янському ґрунті **divъ* поширилося також суфіксом *-ъj-* (укр. [*дівий*], р. [*дівий*], ч. ст. *diví*, стсл. **Дивии** та ін.); — далі зіставляється з дінд. *dēvāḥ* «бог», прус. *deiw(a)s*, лит. *diēvas* «тс.», лтс. *dievs* «небо, бог»; як паралелі наводяться також лтс. *dieva žales* «бур'ян», *dieva zuosis* «дикі гуси» (власне «божа трава, божі гуси»), лит. *dievo karvutė* (ент.) «сонечко» (власне «божа коровка»). — Фасмер I 513; Преобр. I 184; Brückner 113; Machek ESJĀ 118—119; Holub—

Кор. 102; Zubatý St. a čl. I 2, 94—95; БЕР I 381—384; Младенов 127; Skok I 202—203; ЭССЯ 5, 35—36; Sł. prasl. III 228—231; Bern. I 303—304; Meillet Études 363, 378—379; Trautmann 54. — Див. ще **дйкий**. — Пор. **дйво**¹.

дивина́ (бот.) «коров'як, Verbascum L.», [деванка] «дивина чорна, Verbascum nigrum L.» Мак, [девина] «дивина» Мак, [девина] «дивина скіпетровидна, Verbascum thapsiforme Schrad.» Мак, [дивана] «дивина ведмеже вухо, Verbascum thapsus L.» Пі, [диванна Мак, дивань Ж] «тс.», [дивино] «дивина залізняковидна, Verbascum phlomoides L.» Мак, [дивина] «дивина» Мак, [дивана] «дивина ведмеже вухо» Мак, [диванна] «дивина скіпетровидна» Мак, [дивенна] «дивина» Ж, Мак, [дивина] «енотера дворічна, Oenothera biennis L.», [дивина] «дивина» Мак, [дивинна, дівина] «тс.» Мак; — р. [дивена] «коров'як», [дивина], бр. *dziwanna*, п. *dziewanna, dziwizna*, ст. *dziwanna, dziewana, dziewiana, dziewina*, ч. *divina, děvina*, слц. [dziewana], вл. *dziwizna*, болг. [дивизна], схв. *дивизма, [дивин, девин]*, слн. *divin* «тс.»; — псл. *divina, divizna*, похідні від **divъ* «дикий»; пор. аналогічне болг. *дйвина* «дичина»; висловлювалося також припущення про зв'язок з *divo* «диво», зумовлений уявленням про чудодійність рослини (Machek ESJČ 119; Mareš VPS 3, 1960, 9—10), або з *diviti* *«ясніти» (дивина вживалась для освітлення) (Sł. prasl. III 219—221). — Горяев Доп. 2, 10; Sławski I 198; Brückner 111; БЕР I 385; Bezlaj ESSJ I 103; ЭССЯ 5, 32, 33.

диві́тися «глядіти», [диві́ти] «дивувати» Ж, [дивля́тися] «дивуватися; роздивля́тися» ВеУг, [дйвень] «хліб у вигляді кільця, крізь який наречена дивиться на гостей», [диві́дло] «вид», *видити* (у виразі *в. очі* «зіпсувати очі»), *додиві́тися* «помітити», *додивля́тися, [здивля́тися]* «задивля́тися, помічати», ст. *divitisia* «дивуватися (XV ст.), глядіти (XVII ст.)»; — р. *дивіть(ся)* «дивуватися», бр. *dziwićca*, др. *diviti(ся)* «тс.», п. *dziwić* «дивувати», ст. *dziwić się* «дивуватися», ч. *diviti se* «тс.», *divati se* «дивитися», слц. *divit' sa* «дивуватися», *divat' sa* «дивитися», вл. *dziwaś*

so «дивуватися», нл. *žiwaś* «дивитися», *žiwaś se* «дивуватися», болг. *дивя́ (се)* «дивувати(ся)», м. *диви се* «дивуватися», схв. *дйвитисе* «захоплюватися», слн. *diviti se* «дивуватися», стсл. **ДИВИТИ СЯ** «тс.»; — псл. *diviti se* «дивитися з інтересом, подивом», очевидно, похідне від *divo* «диво»; в українській мові значення «глядіти» є вторинним, що розвинулося з давнішого «дивитися з подивом»; псл. *diviti se* пов'язують також з іє. **dei-* «блищати, яснити», поширеним суфіксом -*ц-* (Sławski I 209; Преобр. I 184; Brückner 114; Bern. I 203; Trautmann 50; Pokorny 183—184; інакше Rozwadowski Studia 62, прим. 2), тоді спорідненими є лит. [*deivoti*] «спостерігати», гр. *δέατο* «здавався», *δῆλος* «видимий, ясний», *δέελος* «тс.», дінд. *dīvyati* «випромінює», а також численні назви неба та богів; є малопереконливі спроби пов'язання також з дінд. *dhī-* «думка, молитва», *dhīra* «мудрий» (Mikl. EW 46; Meillet Études 372—373; RÉS 6, 167—168; Zubatý St. a čl. II 2, 95; Reichelt KZ 39, 50; Machek ESJČ 119). — Зализняк ВСЯ 6, 34; Шанский ЭСРЯ I 5, 115—116; Фасмер I 513; Горяев 91; Holub—Kop. 101; БЕР I 386; Bezlaj ESSJ I 103; ЭССЯ 5, 32—33; Walde—Hofm. I 345. — Див. ще **дйво**¹.

диві́дэнд; — р. болг. *дивидэнд*, бр. *дывідэнд*, п. *dywidenda*, ч. слц. *dividenda*, м. *дивиденда*, схв. *дивиденда*, слн. *dividenda*; — інтернаціональний фінансовий термін (англ. *dividend*, фр. *dividende*, н. *Dividende* та ін.); походить від лат. *dividendum* «те, що підлягає розподілу», пов'язаного з дієсловом *dividere* «розподіляти». — СІС 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 114—115; Фасмер I 513; Kopaliński 248—249; Holub—Lyer 136; БЕР I 385; Klein 468; Walde—Hofm. I 359. — Див. ще **девіз**.

дивізія, *дивізіон*; — р. болг. *дивізія*, бр. *дывізія*, п. *dywizja*, ч. *divise*, слц. *divizia*, вл. *divizija*, м. *дивизија*, схв. *дивізіон*, слн. *divizija*; — через польське і пізніше французьке посередництво (фр. *division* «військова частина») запозичено з латинської мови; лат. *divisio* «відділення, розділ» пов'язане

з *dīvidere* «розділяти, ділити». — СІС 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 115; Фасмер I 513; Преобр. I 184; Горяев 91; Коралиński 248—249; Holub—Kop. 101; Holub—Lyer 136; БЕР I 385; Klein 468—469; Dauzat 251—252. — Див. ще *девіз*.

*дiво*¹, *див*, *дивак*, [дiвaло] Ж, [дiвaцiя] «дивина», *дiвaцтво*, [дiвeсa] «дива» (мн.) Ж, [дiвeсник] Ж, *дiвeць* Ж, *дiвiнa*, [дiвищe], [дiвкa] (у виразі *не мa дiвки* «не дивно»), [дiвiння] Я, *дiвниця*, *дiвoвiнa*, *дiвoвиськo*, *дiвoвищe*, [дiвoтa Г, Ж, дiвoцi Ж, дiвeнний, дiвeсний] Ж, *дiвний*, *дiвнувaтий*, [дiвoзний] Ж, *дiвoчний*, *дiвувaти(ся)*, [дiвoвити, дiвoчити], [здiв] «здивування» Ж, *зadиvовaний*, [здiв] «здивування» Ж, [здiвo] «диво», *здiвoваний*, *здiвувaння*, [здiвiлий] Ж, *здiвaчнити* «стати диваком» Ж, [наздiв, на-продiвo Ж, передив Пi], *пoдив*, [пoдивлaти] «дивувати, захоплювати», [пoдивлaч] «поклонник» Ж, [пoдiвний], *пeдiвний*, [пeдiвeнний] Ж, [пpодiвo] «велике диво» Нед; — р. *дiво*, др. *дивo*, бр. *дзiвa*, п. *dziwo*, частіше *dziw*, ч. слц. *div*, вл. *dziw*, нл. *ziw*, болг. *дiвeн* «дивний, чудовий», схв. *дiвaн* «чудовий», слн. заст. *diven* «тс.», стсл. *дивo*, *днeв* (мн. *дiвeсa*, мабуть, вторинне під впливом семантично близького *чoудo*); — псл. *divo* «диво», субстантивована форма с. р., аналогічна до *čudo* (пор. чол. р. п. *dziw*, ч. слц. *div* та ін.); — очевидно, споріднене з дiнд. *dhī-* «споглядати, спостерігати»; менш переконливим є зіставлення (Берн. I 203; Rozwadowski RO I 103) з дiнд. *devāḥ* «божий; бог», лат. *divus* «божий», *deus* (<**deivos*) «бог», лит. *diēvas* «тс.», що зводяться до іе. **dei-* «ясний»; розглядається також як зворотний дериват від *diviti se* (Sławski I 209) або *divati* (Machek ESJC 118): *divъ*, *divo* : *diviti se*, як *čudъ*, *čudo* : *čuti*, подiбно і гр. *θεῖμα* : *θεῖομα* (Берн. I 202); лит. *dūvas* «диво» запозичено з білоруської мови (Skardžius 64). — Шанский ЭСРЯ I 5, 115—116; Зализняк ВСЯ 6, 34; Фасмер I 513—514; Преобр. I 184; Горяев 91; Brückner 114; Holub—Kop. 101; БЕР I 385; Skok I 409—410; ЭССЯ 5, 32—35; Sł. praśl. III 221. — Пор. *дивитися*.

[*дiво*²] «танок, хоровод»; — неясне; можливо, пов'язане з *дивитися*, *дiво*¹ (пор.).

[*дiвoбyсь*] «фламінго»; — штучна складна назва, першою частиною якої є основа *див(о)-*, а друга пов'язана з словом *бyсол*. — Див. ще *бyсол*, *дiво*¹.

дiвoвiжa «незвичайне видовище; дивина; [сцена] Ж», [дiвoвiжa] «тс.» Ж, [дiвoвiди] «тс.» (мн.), *дiвoвiддa* «видіння», *дiвoвiжний*, *здiвoвiжений* «дуже здивований», *навдiвoвiжy* СУМ, Ж, *невдiвoвiжy*, *удивoвижy* КІМ; — р. [дiвoвeжa] «диво», п. *dziwowiedz* «видовисько; дивак; чудовисько, потвора», *dziwowid* «цікава річ»; — складне слово, першу частину якого становить іменна основа *div(o)-* «дивний, цікавий», а другу — дієслівна основа *vid-/vęd-* (можливо, що паралельні форми *дiвoвiжa* — *дiвoвeжa* (р. *дiвoвeжa*) відбивають ще праслов'янське чергування); на відносну давність утворення вказує кінцевий формант *-ja*; пор. аналогічні складні слова з подібними ж значеннями [дiвoглaд, дiвoглaдъ, дiвoзiрка]. — ЭССЯ 5, 35. — Див. ще *дiво*¹, *вид*.

[*дiвoвiзiя*] «дивовижа»; — експресивне утворення на базі слова *дiвoвiжa* або результат взаємовпливу слів *дiвoвiжa* та [дiвiзiя] «диво». — Див. ще *дiвiзiя*, *дiвoвiжa*.

[*дiвoсiл*] (бот.) «оман, *Inula Helēnium* L.»; — р. [дiвoсил], п. *dziwosił* «тс.»; — результат деетимологізації давньої складної назви [дeв'ясiл] та зближення першої її частини з *дiво*. — Див. ще *дeв'ясiл*.

[*дiвoшyб*] «сват» Я; — результат видозміни деетимологізованого слова *дiвoслyб* «тс.» (див.).

дигiтaлiс (бот.) «наперстянка, *Digitalis purpurea* L.»; — р. *дигиталис*, бр. *дыгиталис*, п. слц. *digitalis*, ч. слн. *digitális*, схв. *дигиталис*; — слово латинського походження; лат. *digitalis* «такій, що стосується пальця», *digitale* «наперсток» утворено від *digitus* «палець», яке виникло, можливо, з **dic-itus* «покажчик, показник», пов'язаного з іе. **deik-* «показувати», звідки також дангл. *tāhe*, *tā* «палець на носі», нвн. *Zéhe* «тс.»; у значенні ботанічного терміна лат. *digitalis* було запроваджено в 1542 р. ні-

мецьким ботаніком Л. Фуксом як калька німецької назви цієї ж рослини Fingerhut (букв. «наперсток», за подібністю форми квітки).— СІС 208; Kopaliński 224; Holub—Lyer 152; Klein 448; Walde—Hofm. I 351.

[диготати] «здрігатися, дрижати» Ж, [dʲigotati] «тс.» Ж;— р. [dʲigaty] «гнути, хитатися під тягарем; присідати; здрігатися», бр. [dʲygaць] «уклонятися; іти повільно, присідаючи», [dʲygi] «поклони; повільна хода», п. dygotać «дрижати, трясатися», dygać «тс.», слц. [dygotac s'el] «трясатися», [dygat'] «coire»;— загальноновизнаної етимології не має; можливо, запозичення з польської мови, де dygotać утворено від dygać, що пов'язується з вигуком dygu-dygu, ст. dyk-dyk [Sławski I 185] або з dęga «дуга» (Brückner 106); р. [dʲygary] зіставляється також з нвн. ducken «схиляти (голову)», свн. tücken «швидко схилятися», tücken «тс.», снн. dūken, днн. tūhhan, англ. duck «нахилити; пірнати» (Фасмер I 557; Преобр. I 205; Горяев 100; ЭССЯ 5, 198—199; Bern. I 249); Махек (ESJCS 104) у слц. [dygotac s'el] вбачає полонізм неясного походження.

дидактика, дидактизм, дидактичний;— р. болг. м. схв. дидактика, бр. дыдактыка, п. dydaktyka, ч. слц. didaktika, слн. didaktika;— через посередництво західноєвропейських мов (н. Didaktik, англ. didactics) запозичено з грецької; гр. διδακτικός «повчальний» пов'язане з дієсловом διδάσκω «вчу», що, можливо, виникло внаслідок дисиміляції редуплікованої основи *di-da-k-s-ko; споріднене з лат. discere (<*didkskere) «вчити»; основа da-k- походить з іє. *dək-, пов'язаного з *dēk «брати, приймати, визнавати».— СІС 209; Шанский ЭСРЯ I 5, 116; Kopaliński 240; Holub—Lyer 131; БЕР I 387; Младенов 127; Klein 445—446; Boisacq 185; Frisk I 387.

[дїдлавий] «недорікуватий (такий, що вимовляє д замість р)» Ж;— звуконаслідувальне утворення.

[дидорця] (бот.) «цикорій, петрові батого, Cichorium intybus L.»; Ж;— р. [dʲydor] (бот.) «дурман», [dʲudor] «тс.»;—

неясне; р. дыдор виводилось від дінд. dhattūra- «дурман», гінді dhudhūra (Petersson KZ 46, 139); шляхи запозичення не з'ясовані.— Фасмер I 558.

дїжма, дїжма — див. дїжма.

дїзель, дизеліст;— р. dʲizelʲ, бр. дызель, п. Diesel, dyzel, ч. розм. dieselovka, літ. Diesel'ų motor, вл. dizelowy, болг. м. дїзел, схв. дїзел, слн. dizel, diesel;— назва двигуна походить від прізвища його винахідника — німецького інженера Дізеля (R. Diesel, 1858—1913).— СІС 209; Kopaliński 223; БЕР I 387; Klein 446.

дизентерія, дизентерик, ст. дисентерія (XVII ст.);— р. дизентерія, бр. дызентѣрѣя, п. dysenteria, ч. dysenterie, слц. dyzentéria, вл. dyzenterija, болг. дизентѣрия, м. дизентерија, схв. дизентѣрија, слн. dizenterija;— латинізований термін dysenteria «тяжкий понос», що походить з грецької мови; гр. δυσεντερία «тс.» утворено за допомогою префікса δυσ- «не-» від εντερον «нутро, кишки, черво», що продовжує іє. *nter- «тс.», звідки і псл. *otr-, укр. нутрѠ.— СІС 209; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 249; Holub—Lyer 145; БЕР I 387; Klein 492; Frisk I 524—525.— Див. ще диспепсія, нутрѠ.

[дикан] «інструмент для молотіння Я, [dekán] «терка для тертя соломи на полюв» Мо, [dekánka] «тс.» Мо;— болг. дикан «дерев'яне знаряддя для молотіння (з гострими камінцями вниз)», дикань, диканя «тс.»;— запозичено з грецької мови (можливо, через посередництво болгарської); гр. τὸ ξάβη «молотарка» утворено від τὸ ξηρὸς «кирка, сокира», що походить з іє. *tuk-, звідки і стл. тькнжти, укр. тїкати; початкове д пояснюється міжслівною фонетикою на грецькому ґрунті.— БЕР I 388; Скорчев БЕ 1956/3, 280; Младенов 127; Frisk II 941—942.— Див. ще тїкати.

дїкий, [диковѣнный] Ж, диковинний, дикуватий, дичковий, [дик] «дикий кабан», [дикар] «дикун Ж; вид каменю Г; вид голуба Я», [дикарство] Ж, дїкість, диківїна, диківинка, дикїн «дика людина; [дикий кабан Ж], дикїнство, [дикунча] «дике поросся», дикїха «дикунка», дич «дика орда, дикуни», [дич] «дичина»,

дичавина «глушина», [дича́к] «дикий звір; (бот.) дикий горошок Мак», *дичина́*, [дичко́] «дикий кінь», *дїчка* «дике плодове дерево», *дичо́к* «тс.; [бджолиний рій, що залетів з чужого вулика]; дикий кінь; (бот.) вівсюг», [дикува́тися] «ховатися» МСБГ, *дича́вити*, *дичіти*, *здича́влений*, *задича́влений*, *задича́влений*, [предикова́нний] Нед; — р. *дїкий*, бр. *дзікі*, др. *дикыи*, п. *dziki*, вл. *džiki*; — псл. (пн.) [*díkъ] одного кореня з *dívъ, *dívъjъ (Sławski I 204; Meillet Études 378—379; Верп. I 199—200; Trautmann 54); про суфікси *-ко/*-во див. ще Solmsen KZ 37, 598; Fraenkel Glotta 4, 38; Sprech 64; — псл. *díkъ далі зіставляється з лит. *dūkas* «порожній, бездіяльний» (Сенн, однак, вважає його запозиченням із слов'янських мов — Language 9, 206—208), лтс. *dīks* «тс.», а також, менш переконливо, з кімр. *dig* «гнів, гнівний» (Lane Language 8, 297; 9, 268—270), нвн. *Ziege* «коза», двн. *ziga* «тс.» (Zubaty St. a čl. II 95; Lewy ZfSIPh I 415—416), гр. *δίω* «побоююсь, утікаю», дінд. *dīyati* «летить». — Шанский ЭСРЯ I 5, 118; Фасмер I 514; Преобр. I 184—185; Горяев 91; Меркулова Sl. Wortst. 142—143; Brückner 113; БЕР I 388; Skok I 403—404; ЭССЯ 5, 29—30; Otrębski LP 6, 179. — Див. ще **дївий**.

дикт; — р. *дикт*, п. *dykta*; — запозичення з німецької мови; н. *Dikte* «тонка дошка» у якийсь спосіб пов'язане з *dick* «товстий» або *dicht* «щільний, густий». — SW I 614.

дикта́т, **дикта́нт**, **дикта́тор**, **дикта́торство**, **дикта́тура**, **дикто́вка**, **дикту́ра**, **дикта́торствувати**, **диктува́ти**, ст. *диктат*, *диктатор*, *диктовати* (XVII ст.); — р. *дикта́т*, *диктова́ть*, бр. *дыкта́т*, *дыктава́ць*, п. *dyktat*, *dyktować*, ч. *diktát* «диктант», *diktovati*, слц. *diktát* «диктант», *diktovat'*, вл. *diktat*, *diktować*, нл. *diktat*, *diktowaś*, болг. *дикта́т*, *дикту́вам*, м. *дикта́т*, *дикту́ра*, схв. *дїкта́т* «диктат, диктант», *дїктовати*, *дикту́рати*, слн. *diktát* «диктант, диктат», *diktírati*; — запозичення з латинської мови; лат. *dictātus* є дієприкметником мин. ч. від дієслова *dic-tāre* «часто говорити, повторювати; диктувати, наказувати», пов'язаного з dī-

сеге «говорити», *dicāre* «проголошувати; присвячувати», спорідненими з оск. *deikum*, *deicum* «говорити», дінд. *dišāti* «показує», хет. *tekkuššamī* «показую», гр. *δείνωμι* «тс.», гот. *ga-teihan* «оголошувати», дангл. *toesap* «показувати, вчити». — СІС 209—210; Шанский ЭСРЯ I 5, 119—120; Kopaliński 242; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Младенов 127; Klein 445; Walde—Hofm. I 348—349. — Пор. **дїкція**.

[дикува́ти] «примазувати очеретяний гребінь на хаті глиною» Мо, [дикова́ка] «покриття хати очеретом»; — запозичення з польської мови; п. заст. *dyktować* «затирати щілини», *dychtować* «тс.», *dyk* «щільно, міцно», *dykt*, *dycht* «тс.», *dyktowny* «щільний», *dychtowny* «тс.» походять від нвн. *dichten* «робити щільним; замазувати», утвореного від *dicht* «щільний, густий, непроникний», спорідненого з ірл. *técht* «густиий, щільний», лит. *tančius* «тс.», псл. *toča*, укр. *тї́ча*. — Brückner 106; Kluge—Mitzka 131. — Див. ще **тї́ча**.

дїкція, **дїктор**; — р. болг. *дїкція*, бр. *дыкцыя*, п. *дуксја*, ч. *dikse*, слц. *dikcía*, м. *дикција*, схв. *дїкција*, слн. *dikcija*; — запозичення з латинської мови; лат. *dictio* «вимова, вислів» пов'язане з дієсловом *dīcere* «говорити». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 120; Kopaliński 241; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Klein 445. — Див. ще **дикта́т**.

дїлда «здоровило»; — р. *дїлда* «дуже висока людина; жердина», [дїлдить] «гинятися», бр. *дылда* «висока незграбна людина», п. *dylda* «тс.»; — похідне утворення з суфіксом -д(а) (про цей суфікс у збільшувальних та зневажливих назвах, прізвиськах і под. див. Vondrák I 601) від *диль* «дошка, брусок, колода» (пор. р. перен. [дїли] «ноги, ходулі», звідки [дїлять] «крокувати, шкутильгати»); непереконливо зіставляється з [дїль] «далечінь» (Ильинский РФВ 60, 432) та др. *дѣл-гыи* (Откупщиков 120); до семантики пор. н. *lange Latte* «здоровань, висока людина». — Шанский ЭСРЯ I 5, 221—222; Фасмер I 558; Преобр. I 205; Горяев Доп. 2, 11; Соболевский РФВ 66, 338; Желтов ФЗ 1876/1, 23. — Див. ще **диль**¹.

дилéма; — р. *dilemma*, бр. *дылéма*, п. *dylemat*, ч. слц. *dilemat*, болг. м. *дилéма*, схв. *дилéма*, слн. *diléma*; — через посередництво пізньолатинської мови (*dilemma*) і західноєвропейських мов (н. *Dilemma*) запозичено з грецької; гр. *δίλημμα* «альтернатива» є складним словом, утвореним з основ *δι-* «дво-», пов'язаної з *δύω* «два», і *λήμμα* «припущення; логічна посилка», пов'язаної з *λαμβάνω* «беру, приймаю», спорідненим з *λάζομα* (<**λαζομαι* або *λαγγομαι*) «беру». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 120—121; Фасмер I 514; Kopaliński 242; БЕР I 389; Klein 449, 878; Kluge—Mitzka 133; Boisacq 553; Frisk II 77—78. — Див. ще **два**.

дилетáнт, *дилетантизм*, *дилетантиство*; — р. болг. м. *дилетáнт*, бр. *дылетáнт*, п. *dyletant*, ч. слц. вл. *diletant*, схв. *дилетáнт*, слн. *diletánt*; — через посередництво французької або німецької мови (фр. *dilettante*, н. *Dilettánt*) запозичено з італійської; іт. *dilettante* «дилетант» пов'язане з дієсловом *diletarsi* «знаходити приемність, розважатися, кохатися в чомусь», що є зворотною формою дієслова *diletare* «тішити, давати задоволення, насолоду», яке походить від лат. *dēlectāre* «тс.», пов'язаного з *dēlicere* «спокушати, переманювати», утвореним за допомогою префікса *dē-* «від-» від *lacere* «спокушати, вабити». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 121; Фасмер I 514; Горяев 91; Kopaliński 242; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Klein 449; Kluge—Mitzka 133; Walde—Hofm. I 744—745. — Див. ще **делікáтний**.

диліжáнс; — р. болг. (заст.) м. схв. *дилижáнс*, бр. *дылижáнс*, п. *dyliżans*, ч. *diligence*, слц. (заст.) *diligencia*, слн. *diližánsa*; — запозичення з французької мови; фр. *diligence* «диліжанс» виникло внаслідок еліпсації словосполучення *voiture de diligence* (*carrosse de diligence*) «швидкий екіпаж», де *diligence* походить від лат. *dīligēns* «старанний, уважний», пов'язаного з дієсловом *dīligere* «високоцінувати, поважати», утвореним за допомогою префікса *dī(s)-* від *legere* «збирати; проходити; читати». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 121; Фасмер I 514 —

515; Горяев 91; Kopaliński 242; Dauzat 247; Klein 449. — Див. ще **дис-**, **лéкція**.

[**диль**¹] «товстий брусок; стіна, паркан; (зб.) дошки, колоди», *дильна* «дошка», *дильня* (зб.), [дильне Ж, дилья, дилья, дилье МСБГ] «тс.», *дильований* «зроблений з дилів», *дильовати* «будувати з дилів», ст. *диль* (1619), *дильованье* «паркан, зроблений з дилів» (XVII ст.), *дильованье* «тс.» (XVII ст.); — р. [диль(ь)] «широкий брусок, колода», [дилья] «нога», [дильи] «ноги; ходулі», [дильять] «крокувати, шкутильгати», [дилья] «утекти», бр. *дилья* «товста дошка», *дильюка*, п. *dyl*, *dylina*, *dylowina* «тс.», *dyłowka* «підлога», *dyłować* «укладати з дилів», *dyłowanie* «перегородка», слц. *dyl'a* «товста дошка», нл. *dela*, слн. *díla* «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. *Diele* «дошка, підлога» споріднене з дангл. *fille* «дошка», дісл. *fil(i)* «дошкана перегородка», шв. *tilja* «дошка для підлоги» і далі з дінд. *tala* «поверхня, рівнина», *taliman* «поміст», гр. *τήλια* «шахова дошка», лат. *tellus* «земля, земна поверхня», псл. *tylo* «основа», укр. *тло*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Шелудько 30; Richhardt 44; Фасмер I 558 (під *дылда*); Преобр. I 205; Горяев Доп. 2, 11; Sławski I 185; Brückner 106; Bern. I 200; Mikl. EW 46. — Див. ще **дель**, **тло**.

[**диль**²] «полотно рибальської сітки» Дз, [дель] «тс.» Дз; — р. [диль, дель] «тс.»; — очевидно, пов'язане з [диль] «нитки, з яких плетуть рибальські сіті»; розширення голосного у корені виникло внаслідок деетимологізації слова. — Див. ще **діль**.

[**диль-диль**] (вигук, що відображає дрижання ніг) усн., [дидилькати] «дрижати, трястися, хитатися при падінні» Ж, [дилькати] «дрижати, труситися; дзвонити, дзвякати» Ж, *дилькотати* «дрижати», *дилькотіти* «тс.»; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру.

дим, *димár*, *димáрня* «коптильня», [дима́шка] (орн.) «димчаста ластівка», *Hirundo rustica* Ж, [димівка] «тс.» Ж, [димінець] «димар», *дймка* «серпанок», [дймлянка] «овочі, що після сушіння від-

гонять димом» Я, [димнiк] «димар», [димнiця] «тс.», [дiмня] «тс.; горно, кузня» Ж, димовiще, дiмний, [димiстий] Ж, димлiвий, димовiтий, димовий, димiчий, [димiчий] Ж, дiмчатий, димчiстий, димiти, димiтися, димiти, димiтися, димувати, [диминiти] «димiти, палати» Ж, бездiмний, задiмлений, задiмлювати «вкривати кiптявою», здiмiти, [здиминiти] «пустити з димом» Ж, [здiмнiти] «зникнути, як дим» Я, [здимчитися] «тс.» Я, [здимувати] «очиститися вiд диму» Я, [дiддiмок] «все копчене», подiмне (iст.) «податок вiд диму (= хати)», [подимовщина] Нед, подiмщина «тс.», подiмний (iст.), продiмлювати, продiмляти; — р. бр. дым, др. дымъ, п. ч. слц. вл. нл. дум, полаб. daim, болг. м. дим, схв. dīm, слн. dīm, стсл. дымъ; — псл. думъ; — вiдповiдає лит. dūmai «дим» (мн.), лтс. dūmi, прус. dumis «тс.», гр. θῦμός «дух; пристрасть», лат. fūmus «дим», дiнд. dhū-māḥ, двн. toum «тс.»; — iе. *dhū-mo-s «дим», походить вiд *dheu-/dhou- «вирувати, нестися клубами», поширеного суфiксом *-mo-; цей же корiнь виступає також в укр. дух, душá, дiхати та iн. — Шанский ЭСРЯ I 5, 222; Фасмер I 558; Преобр. I 205—206; Горяев 100; Sławski I 185; Brückner 106; Machek ESJĀ 137; Schuster-Sewc I 190; Holub—Kop. 112; BEP I 390—391; Skok I 404—405; Bezłaj ESSJ I 101; ЭССЯ 5, 203; Bern. I 250; Trautmann 62—63; Топоров 390; Walde—Hofm. I 561; Frisk I 693—694. — Див. ще дихати, душá.

дiма «тонка прозора смугаста тканина», дiмка «тканина; вибiйчана смугаста спiдниця; [нижня спiдниця з грубоi тканини Ж], [димáр] «вибiйник» Ж, димkáр «тс.», димовий, димковий; — р. дiмка «шовковий крeп», п. дума «бавовняна тканина», думка «довга спiдниця» (ймовiрно, з укр.), болг. [димiя] «вид тканини; шаровари з цiєї тканини», м. димиш «шаровари (у мусульман)», схв. dīmijе «тс.», dīmīt «лляна або бавовняна тканина; вiзерунчаста тканина»; — запозичення з турецької мови; тур. dīmī «бумазея; вiзерунчаста тканина» походить вiд гр. δίμιτος, δίμιτον, що є складним словом, утвореним з ос-

нов δι- «дво-» і мiтос «нитка» неясного походження (до будови грецького слова пор. ще ἑξάμιτος «з шести ниток»); на схiднослов'янському ґрунті на основi фонетичної подiбності зблизилося з дим. — Макарушка 7; Шанский ЭСРЯ I 5, 222—223; Фасмер I 558—559; Преобр. I 205; Горяев 100; Brückner 106; Sł. wyg. obcsuch 165; BEP I 392; Младенов 127; Bern. I 200; Mikl. TEL I 284; Nachtr. I 28; Корш AfSIPh 9, 497; Frisk II 245—246. — Див. ще два, дилéма.

[димáн¹] «вiл темно-коричневого кольору», [димáновий]; — похiдне вiд дим (пор. назви кольорiв чи вiдтiнкiв: дiмчатий, димчiстий); до словотвору пор. бiлáн. — Див. ще дим.

[димáн]² (бот.) «буквиця, Betonica officinalis L.»; — р. [дымáн] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з ч. dymian «чебрець, Thymus serpyllum L.», що є варіантом назви tymian, пов'язаної з гр. θῦμός «дух, запах» (Holub—Lyer 145, 495; Holub—Kop. 112).

[димáрка] «плавильна пiч» Ж; — не зовсiм ясне; могло бути утворене вiд димáр, що походить вiд дим; можливий, однак, i зв'язок з [дiмати] «дути». — Пор. дим, дiмна.

[дiмати] «дути мiхом», [дiмавка] «ручка у ковальського мiха або водяного насоса», [дiмало] «мiхур» Ж, [димáч] «мiхи» Ж, [димiнець] «пухлина», [дiминицi] «тс.», [дiминиця] «варив» Ж, [дiменiця] «тс.», [задiмка] «заметiль», [надiми] «пахова грижа», [роздимáнчик] «сарафанчик» (?) Нед; — р. [надымáть] «надувати», п. вл. думає «дути», ч. dumatī, нл. думає «тс.», схв. надiмати се «роздуватися, набухати», слн. padimati se «тс.», стсл. надымати сá «надуватися»; — псл. dumatī є iтеративною формою до dōti «дути», dōmō «дму» з часо-кiлькiсним чергуванням голосних у коренi. — Фасмер I 558; Преобр. I 205; Machek ESJĀ 124; ЭССЯ 5, 202; Bern. I 249—250; Mikl. EW 54, 55. — Див. ще дiти¹.

[дiмен] «вiтер» Ж, [димiнник] «вiт-рогон» Ж; — власне українське утворення вiд дiєслова [дiмати] «дути»; до

словотвору пор. подібне *дѣрен* від *дѣр-ти*. — Див. ще *дїмати*.

[димидіти] «випаровуватися, всихати, зникати» Ж; — результат експресивної видозміни дієслова [диминіти] «диміти, палити», утвореного від *дим*; до семантики пор. *здїміти* «зникнути, як дим», [здїмчитися] «тс.». — Див. ще *дим*.

[димїтриця] (бот.) «хризантема» Мо; — запозичено з болгарської мови через посередництво румунської (рум. *dimitrițe* «тс.»); болг. [дїмїтриче] «вид хризантеми», [дїмїтрише], *дїмїтровче*, [дїмїтровка] «тс.» походять від особового імені *Димїтър*, що відповідає укр. *Дмитро*; назва зумовлена тим, що квітка цвіте під час свята св. Димитрія (болг. *Димитровден* — 8 листопада). — БЕР I 391—392; Младенов 127; DLRM 266. — Див. ще *Дмитро*.

[дїмка¹] «цибуля, яку коптять» Ж; сорт кушової цибулі, саджанка МСБГ», [дїмавка] «цибуля, яку коптять» Ж, [дїмїрка] «тс.» Ж, *піддїмка* «дрібна цибуля на насіння»; — п. *думка* «цибуля, яку коптять»; — вважається запозиченням із польської мови (Онышкевич Исслед. п. яз. 241); може йтися й про не залежні від польського відповідника утворення від *дим* (див.).

[дїмка²] «невеликі круглі сливи», [дїмна, дїмніця, дїмениці Мак, дїмнички Мак] «тс.»; — п. *думка* «слива, прокопчена в димі», слц. [dybničku, dibničku] «сорт слив» (?); — очевидно, походить від *дим* (пор. значення польського слова); проте для українських слів не виключений зв'язок із *дїмати* (за формою круглих, наче надутих плодів). — Machek ESJČ 137. — Пор. *дим*, *дїмати*.

[димнїанка] (бот.) «рутка, *Fumaria officinalis* L.» Ж, [дїм'янка, дїмка] «тс.» Мак, [дїмніця] «тс.»; маршанція, *Marchantia polymorpha* L.» Мак; — р. *дым'янка* «тс.», ч. *dupnivka* «ряст, *Corydalis Medic.*»; — калька латинської назви *Fūmāgia*, утвореної від *fūmus* «дим»; назва зумовлена сіруватим димчастим забарвленням або досить сильним неприємним запахом рослини. — Див. ще *дим*.

[дїмтїянка] «повія», [дїмчїанка] «тс.»

Ж; — очевидно, результати видозміни форми [дїптїянка] «тс.» під впливом слова [дїмен] «вітер» (на основі тих самих асоціацій, що і в *повія*) або під впливом п. *думаць* «дмухати; швидко йти; тяжко працювати; *coïge*». — Див. ще *дїптїянка*.

динамік «гучномовець, репродуктор з підсилювачем»; — бр. *дынамік*, слц. *dynamický reproduktor*; — запозичення з російської мови; р. *динамік* утворено на базі виразу *електродинамический репродуктор* «тс.». — Див. ще *динаміка*.

динаміка, динамізм, динамічний; — р. болг. м. *динаміка*, бр. *дынаміка*, п. ч. слц. вл. *dynamika*, схв. *динаміка*, слн. *dināmika*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Dynamik*, фр. *dynamique*, англ. *dynamics* утворені на базі гр. *δυναμικός* «сильний, могутній», що походить від *δύναμις* «сила, здатність», *δύναμι* «могти; бути сильним», етимологічно неясних. — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Kopaliński 242—243; Holub—Lyer 145; БЕР I 392; Klein 492; Frisk I 423—424; Boisacq 204. — Пор. *динамік*, *динаміт*, *динамо*, *династія*.

динаміт, динамітник; — р. болг. м. *динаміт*, бр. *дынаміт*, п. ч. слц. *dynamit*, схв. *динаміт*, слн. *dinamit*; — через посередництво західноєвропейських мов (н. *Dynamit*, фр. *dynamite*, англ. *dynamite*) запозичено з шведської мови; шв. *dynamit* утворено в 1867 р. винахідником цієї вибухівки шведським хіміком Нобелем на основі гр. *δύναμις* «сила». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Фасмер—Трубачев I 515; Holub—Kop. 112; Holub—Lyer 145; БЕР I 392; Klein 492; Kluge—Mitzka 150; Dauzat 260. — Див. ще *динаміка*.

динамо «машина, що перетворює механічну енергію на електричну», *динамка*; — р. болг. м. *динамо*, бр. *дынама*, п. ч. слц. вл. нл. *dupamo*, схв. *дїнамо*, слн. *dipāmo*; — запозичення з англійської мови; англ. *dupamo* виникло в 1882 р. внаслідок еліпсації складного німецького терміна *Dupamo-Maschine*, що є скороченням первісного терміна *Dupamo-elektrische Maschine*, утвореного винахідником апарата німецьким

інженером Сіменсом; н. Dupaмо походить від гр. δύναμις «сила». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Holub—Kop. 112; Holub—Lyer 145; БЕР I 393; Kluge—Mitzka 150; Klein 492. — Див. ще **динаміка**.

динар «старовинна монета мусульманських країн; грошова одиниця в Югославії, Іраку, Ірані, Тунісі, Алжирі та ін.»; — р. *динар*, бр. *дынар*, др. *динарий* «срібна монета», п. *denar*, *dunar*, ч. *denár*, *denár*, слц. *denár*, м. *динар*, схв. *дїнар*, слн. *denár*, стсл. **динарь**; — через посередництво грецької мови (гр. δηνάριον) запозичено у давньоруську з латинської, пізніше в українську з сербохорватської та ін.; лат. *dēnārius* «римська срібна монета, що містить 10 асів (бронзових монет)» набуло цього значення внаслідок еліпсації словосполучення *denarius nummus* «тс.» (*nummus* «монета»); походить від дистрибутивного числівника *dēni* «по десять» (з давнішого **dec-poi*), пов'язаного з *decem* «десять», спорідненим з псл. *desęť*, укр. *десять*. — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 123; Фасмер I 515; ГСЭ II 229; ГСЭ III 54; Преобр. I 185; Горяев 91; Kopaliński 209, 224; Brückner 87; Machek ESJČ 114; Holub—Lyer 133; БЕР I 393; Младенов 128; Skok I 405—406; Bern. I 200; Mikl. EW 46; Klein 424; Walde—Hofm. I 339. — Див. ще **десять**.

династія, *династичний*; — р. болг. *династія*, бр. *династія*, п. слн. *dynastia*, ч. *dynastie*, м. *династія*, схв. *династіа*, слн. *dinastija*; — через посередництво французької мови (фр. *dynastie*) та, можливо, латинської (лат. *dynastia*) запозичено з грецької; гр. δύνασταια «влада, могутність» утворено від δύνασταις «володар», пов'язаного з δύναμις «могти, бути сильним». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 123—124; Фасмер I 515; Горяев 445; Kopaliński 243; Holub—Lyer 145; БЕР I 393; Dauzat 260. — Див. ще **динаміка**.

дїнго «дикий собака, який водиться в Австралії, *Canis dingo*»; — р. *дїнго*, бр. *дїнго*, п. ч. слц. *dingo*, схв. *дїнго*, слн. *dingo*; — запозичено з англійської мови; англ. *dingo* відбиває тубільну назву тварини (слово походить з австра-

лійських мов). — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 124; Kopaliński 225; Holub—Lyer 133; Klein 451.

[**дїнда**] «швендя», [*дїндати*] «швендяти; дригати ногами», [*дєндувати*] «шукати їжу» (мисливський термін, переважно про лисиць) Я, [*диндиліндати*] «теплітися»; — п. *dynnda* «річ, що висить і хитається», ч. *dynnda* «гойдалка; підвісок, дзвінок; серга», слц. *dynndať* «висити і хитатися», нл. *dynndaś* «швендяти», болг. *диндѣкам* «підкидаю дитину на руках»; — утворення звуконаслідувального характеру (найімовірніше, пов'язане з відтворенням звуку, що видає било в дзвоні, пор. п. [*deńdać*] «дзвонити; висіти і хитатися»); пор. також лит. *dindėti* «дзвонити», *dundėti* «гучати», фр. *dandiner* «хитатися». — Sławski I 186; Brückner 106; БЕР I 393; Pokorny 277.

[**диндирá**] «вигук у грі в жмурки; гра в жмурки» Мо; — неясне; можливо, утворення з вигуків *дин* і *дир*.

[**диндурити**] «пручатися; дрижати від страху» Ж; — очевидно, результат експресивної видозміни слова [*дудуритися*] «тс.»; *дин-* на початку слова з'явилось, можливо, під впливом фонетично та семантично близького [*дїндати*] «дригати ногами»; пор. м. *дундури се* «сердитися». — Див. ще **дудуритися**.

динозавр; — р. *динозавр*, бр. *дыназавр*, п. *dinozaur*, ч. слц. *dinosaurus*, вл. *dinosawri*, болг. *динозавър*, схв. *диносаур*, слн. *dinozaver*; — запозичення з новолатинської наукової номенклатури; новолат. *dinosaurus* утворено на базі гр. δεινός (<*δῖει-νος) «страшний», пов'язаного з *δείδω* «боюся», *δέος* (<*δῖει-ος) «жахливий», спорідненими з дїнд. *dvěšaň* «ненависть», ав. *dvæða-* «погроза» і, можливо, з лат. *dīrus* «страшний», та *σαῖρος* «ящірка», етимологічно неясного. — СІС 212; Шанский ЭСРЯ I 5, 124; Kopaliński 225; Holub—Lyer 133; Klein 451, 454; Frisk I 357—358; II 683—684; Boisacq 171.

дїня (бот.) «*Melo Adans* (рослина і плід); [кормовий гарбуз, *Cucurbita L. МСБГ*], *дїнник* «гарядка з динями; [гарбуз *VeH3n*], [*дїнище*] «місце, засіяне динями», [*динніче*] «диняче бадилля» Ж,

диня́ка «велика диня», [диня́тко] «маленька диня», [диня́чка] «плід дині» Ж, [динячо́к], [динькі́] (мн.) «насіння з динь» Ва, дiнний, дiнничий, дiньо-вий; — р. бр. дыня, др. дыня, п. dynia «гарбуз», ч. dypně «тс.», слц. ду́па «диня; кавун; [гарбуз]», вл. дупја «диня», болг. дiнја «кавун», м. дыня «диня», схв. дiнья, слн. dinya «тс.»; — псл. дупја; — остаточно не з'ясоване; вважається за-позиченням з грецької мови: гр. κωδώνια μάλα «яблуко з Кідонії, айва» (*κωδῶνια > *gdūnja > *dūnja > dynja); щодо значення вказується на схожість розрізаних айви та дині (Knutsson ZfSlPh 4, 383—385; Sławski I 186—187); зiставляється також з псл. dy-mati, dōti і реконструюється значення дупја «надутий овоч» (Mikl. EW 118; Bern. I 250; Преобр. I 206; Горяев 100; Ho-lub—Kop. 112; БЕР I 393; Младенов 128); вважається праєвропейським (Machek ESJĀ 137; Ho-lub—Lyer 145); менш переконливі спроби пов'язання з слат. tūpna «бочка», нвн. Topne «тс.» (Brückner 106) та з маньчжурським dygga(n) «кавун» (Sköld LG 45). — Шанский ЭСРЯ I 5, 223—224; Фасмер I 559; Skok I 406; Bezlaĵ ESSJ I 102. — Пор. дyля.

диплoм, дипломант, дипломат, дипломатика, дипломатія, дипломник, дипломатичний, дипломований, дипломувати, бездипломний, ст. дипл(i)ома, рідше дипл(i)омъ (XVII ст.); — р. диплoм, бр. дыплoм, п. dyplom, ч. слц. вл. dip-лом, нл. diplomata, болг. диплома, рідко диплoм, схв. диплома, слн. dip-лoма; — через посередництво латинської мови запозичено з грецької; гр. δίπλωμα «аркуш, документ (складений удвоє)» пов'язане з δίπλω «складаю вдвоє», утвореним з основ δι- (dís) «дво-» і πλ- (нульового ступеня від іє. *pel-) «складати, згинати», спорідненої з гот. falþan «тс.», дангл. fealdan, нвн. falten, англ. fold «тс.». — СІС 212; Шанский ЭСРЯ I 5, 124—125; Фасмер I 515; Марковский РЯШ 1973/4, 28; Горяев 91; Kopaliński 243; Ho-lub—Lyer 133; БЕР I 394; Klein 453; Frisk I 121—122, 398. — Див. ще дилéма.

[дiпoль] «удар» (у вразі дати диптo «побити»); — схв. дiптити «ударяти»; —

неясне; можливо, пов'язане з [допtáти] «топтати», п. deptać «тс.». — Пор. доп-тáти.

[диптáм] (бот.) «ясенець, Origanum dictamnus» Ж, [диптамин] «ясенець білий, Dictamnus albus L.» Мак, [диптан білий] «тс.» Мак; — п. dyptam, dyptan, deptan «тс.», ч. diptam «тс.»; — через посередництво польської, німецької та латинської мов (н. Diptam, лат. dictam- nus) запозичено з грецької; гр. διχταμνον «ясенець» пов'язується з назвою гори на о. Криті Δίχτη. — Brückner 107; Machek Jm. rostl. 138; Frisk I 394.

[диптjánка] «повія», [диптjánка] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з [допtáти] «топтати», пор. п. deptać «топтати; зневажати; coige». — Пор. дим-тjánка, допtáти.

дир (вигук, що імітує відповідний природний звук) усн., дiркати «деренькотіти; кричати (про деркача)», дирчати «тс.», дiркало «тріскачка», диркач «деркач; [тріскачка; вертоліт МСБГ]», [дирка́тий] Ж; — ч. drkat, drcati, drčeti «деренчати», слн. drkotat', схв. дiрцати, дiркати «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Ho-lub—Lyer 141; Ho-lub—Kop. 107. — Пор. дер.

[дiрдати] «тупотіти; стрибати; підстрибувати» Ж, [дирдóха] «дівчина-пустунка» Ж; — бр. дырдóха «дівчина-пустунка», дырдас «пустун», п. dyrdać «швидко бігти підтюпцем; тікати; важко нести, тюпати (про коня)», derdać «швидко бігти; тікати», dyrdośić «тс.», dyrdos «кінь, що біжить труськом», w dyrdu «прудко, швидко», w derdy, (w) dyrdaka, dyrda, dyrdem «тс.», ч. drdati «іти, підстрибуючи; базікати; скубти», болг. дърдóря «базікаю», дърдóрко «базіка», м. дрдори «базікає», дрдорко «базіка»; — звуконаслідувальне утворення (пор. п. [dyr, dyr, dyr] «наслідування звуків, утворюваних при біганні», [dr, dr, dr] «тс.»); розглядається також як часткова редуплікація кореня дієслова дыгати (Bern. I 254); подібну будову мають лит. dardėti «гримати, грюкати», лтс. dārdėt «тс.». — Sławski I 187; БЕР I 460.

директiва; — р. болг. м. схв. дирек-тiва, бр. дырeктiва, п. dyrektywa, ч.

direktiva, слц. слн. direktíva, вл. direktíwa; — через посередництво німецької або французької мов (н. Direktíve, фр. directíve «директива») запозичено з середньо-латинської; слат. dīrēctīvus «скерований, впроваджений» походить від dīrēctus «прямий», що є дієприкметником мин. ч. від dīrigere «спрямовувати, вирівнювати». — СІС 213; Шанский ЭСРЯ I 5, 126; Kopaliński 243; Holub—Lyer 133; Dauzat 248; Kleip 454. — Див. ще **диригувати**. — Пор. **дирéктор**, **дирижáбль**.

дирéктор, **директорáт**, **директорíя**, **дирéкторство**, **дирéкторша**, **директрíса**, **дирéкція**, **директорувáти**, ст. **директор** «керівник», **директ** «тс.», **дирекція** (XVIII ст.); — р. болг. м. **дирéктор**, бр. **дырэктар**, п. **dyrektor**, ч. слц. вл. **direktor**, нл. **directaŕ**, **direkcija**, схв. **директор**, слн. **diréktor**; — запозичення з латинської мови; лат. dīrēctor «той, хто спрямовує, направляє» походить від dīrigere «спрямовувати, вирівнювати». — СІС 213; Шанский ЭСРЯ I 5, 127; Фасмер I 515; Горяев 91; Sl. wug. obcsuch 166; Holub—Lyer 133; БЕР I 395; Младенов 128. — Див. ще **диригувати**. — Пор. **директíва**, **дирижáбль**.

дiрза (бот.) «столокос, Bromus arvensis L.», **дирзiна** «стебло столокоса»; — р. **дiрса** «столокос», бр. **дiрса** (**гирса**) «трава, що росте в пшениці», **гiрса** «столокос житній, Bromus secalinus L.», п. **dyrsa** «столокос»; — запозичення з литовської мови; лит. **dirsa** «тс.» споріднене з двн. **turd**, **turth**, **durd**, нвн. **Dort**, днн. **durd** «тс.» і, далі, з лит. **dirsyti** «випорожнятися», лтс. **dirst** «тс.». — Brückner FW 201; Fraenkel 96. — Пор. **тирса**².

диригувати, **диригéнт**, ст. **дириговати** «керувати», **дириговати** «тс.» (XVII ст.); — р. **дирижiровать**, бр. **дырыжiраваць**, п. **dyrugować**, ч. **dirigovati**, слц. **dirigovat'**, вл. **dirigować**, нл. **dirigowaś**, болг. **дирижiрам**, м. **диригiра**, схв. **дiриговати**, слн. **dirigirati**; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. dīrigere «скеровувати, спрямовувати» утворено за допомогою префікса **dis-** від **regere** «правити, керувати». — СІС 213; Фасмер I 515; Kopaliński 243; Holub—Lyer 133; БЕР I 395;

Младенов 128. — Див. ще **дис-**, **рéгент**. — Пор. **директíва**, **дирéктор**, **дирижáбль**.

дирижáбль; — р. **дирижáбль**, бр. **дырыжáбль**, болг. **дирижáбъл**, схв. **дирижáбл**; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. **dirigeable** «дирижабль», букв. «керований», з'явилося внаслідок еліпсації словосполучення **ballon dirigeable** «керований балон» і субстантивації прикметника, утвореного від **diriger** «керувати», що походить від лат. **dīrigere** «скеровувати, спрямовувати». — СІС 213; БЕР I 395; Dauzat 248. — Див. ще **диригувати**.

дiркатися «сперечатися»; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру на основі вигуку **дир**, аналогічне до **гiркатися** «сперечатися, сваритися».

дирлига — див. **гирлига**.

дис- «роз-; не-» (префікс, що означає втрату, заперечення, порушення чогонебудь, у запозичених словах латинського походження типу **дисгармонiя**, **дисквалiфікація**, **диспропорція** і под.); — р. бр. болг. м. схв. **дис-**, п. **dys-**, ч. слц. вл. нл. слн. **dis-**; — лат. **dis-** (перед приголосними **d, g, l, m, n, r, v** — **di-**), що означає роз'єднання, розчленування, відповідає дфриз. **te-, ti-**, двн. **ze-, zi-**, гот. **dis-** «нарізно», гр. **δίς** (<***dis-**) «тс.; через»; іє. ***dis-** походить з ***d(u)is** «надвоє, навіпл», пов'язаного з ***d(u)u-** «два», звідки й псл. **d(ъ)va**, укр. **два**. — СІС 209; Kopaliński 243; Holub—Lyer 145; Walde—Hofm. I 354—355; Frisk I 383. — Див. ще **два**. — Пор. **диспéнсія**.

дисертáція, **дисертáнт**, **дисертáційний**; — р. **дисертáция**, бр. **дысертáция**, п. **dysertacja**, ч. **disertace**, слц. **dizertácia**, вл. **disertacija**, болг. **дисертáция**, м. схв. **дисертáция**, слн. **disertácija**; — запозичення з латинської мови; лат. **dissertatio** «трактат» пов'язане з дієсловом **dissertare** «міркувати, обговорювати», фреквентатива від **disserere** «досліджувати, обговорювати, викладати», утвореного за допомогою префікса **dis-** від **serere** «сплітати, поєднувати, зв'язувати; обговорювати». — СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 134; Фасмер I 516; Kopaliński

244; Holub—Lyer 134; Младенов 128; Klein 463.— Див. ще **дис-**, **серія**.

дисиміляція, **дисимілятивний**, **дисимілюватися**; — р. *диссиміляція*, бр. *дысіміляцыя*, п. *dysmilacja*, ч. *disimilace*, слц. *disimilácia*, болг. *дисиміляція*, м. схв. *дисиміляція*, слн. *disimilácia*; — через посередництво німецької мови (н. *Dissimilatiōn*) запозичено з середньолатинської; слат. *dissimilatio* «дисиміляція» виникло на базі дієслова *dissimilare* «робити несхожим», пов'язаного з *dissimilis* «несхожий», утвореним за допомогою префікса *dis-* від *similis* «подібний», спорідненого з дінд. *samañ* «рівний, той самий», псл. *samъ*, укр. *сам*. — СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 135; Sl. wyr. obcuch 169; Holub—Lyer 134; Klein 463.— Див. ще **дис-**, **сам**. — Пор. **асиміляція**.

диск, **дискувати**; — р. болг. *диск*, бр. *дыск*, п. *dysk*, ч. слц. слн. *disk*, м. *дискос*, схв. *дйск*; — запозичене з грецької мови, очевидно, через посередництво французької (фр. *disque*); гр. *δίσκος* (<**δισκοσ*) «диск, металевий круг» утворено від *δίζεῖν* «кинути», що вважається пов'язаним з *δείκνυμι* «показувати», спорідненим з дінд. *dišati* «вказує», гот. *ga-teihan* «доносити, обвинувачувати», днв. *zhan* «обвинувачувати», лат. *disco* (<*deico*) «говорю». — СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 128; Фасмер I 515—516; ГСЭ III 55; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Frisk I 355—356, 392, 399; Boisacq 189.

дискант, [дишкánt, дишкулá] «дискант», ст. *дишканцъста* (1627); — р. *дискант*, бр. *дыскант*, п. *dyskant*, ч. *diskant* (розм. *diškant*), слц. *diskant*, болг. *дискант*, схв. *дйскант*, слн. *diskánt*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *discantus* «злагоджений спів» (згодом «голос, який виділяється з-поміж інших високим тоном») утворене за допомогою префікса *dis-* від *cantare* «співати», звідки також укр. *кантата*. — СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 129; Фасмер I 515; Горяев 91; Sl. wyr. obcuch 169; Holub—Lyer 134.— Див. ще **дис-**, **кант**².

дискредитувати, **дискредитація**; — р. *дискредитировать*, бр. *дыскредытаваць*, п. *dyskredytować*, ч. *diskreditovati*,

слц. *diskreditovat'*, болг. *дискредитирам*, м. *дискредитира*, схв. *дискредитовати*, слн. *diskreditirati*; — запозичення з французької мови; фр. *discréditer* «позбавити довір'я» утворено від *discrédit* «недовір'я», запозиченого з італійської мови; іт. *discredito* «тс.» пов'язане з *discredere* «не вірити», утвореним за допомогою префікса *dis-* (з лат. *dis-*) від *credere* «вірити, позичати» (з лат. *credere* «вірити»). — СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 130; Kopaliński 245; Holub—Lyer 134; Dauzat 249; Klein 458.— Див. ще **дис-**, **кредит**.

дискримінація, **дискримінаційний**, **дискримінувати**; — р. болг. *дискримінация*, бр. *дыскрымінацыя*, п. *dyskryminacja*, ч. *diskriminace*, слц. *diskriminácia*, м. схв. *дискримінація*, слн. *diskriminácia*; — інтернаціоналізм (пор. н. *Diskrimination*, фр. англ. *discrimination*), який виник на базі пізньолат. *discriminatio* «розрізнення», пов'язаного з *discriminare* «відділяти», утвореним від *discrimen* «різниця», пов'язаного з *discernere* «відділяти», яке складається з префікса *dis-* та дієсл. *cernere* «розрізняти», спорідненого з гот. *hraips* «чистий», днв. *hreiņi* «тс.», а також псл. **kraja*, укр. *край*. — СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 131; Kopaliński 245; Klein 458; Walde—Hofm. I 205—206.— Див. ще **дис-**, **край**. — Пор. **концёрн**.

дискусія, **дискусійний**, **дискутувати**, ст. *дискусійне* (присл., XVIII ст.); — р. *дискуссия*, бр. *дыкүсія*, п. *dyskusja*, ч. *diskuse*, слц. *diskusia*, вл. *diskusija*, болг. *дискусия*, м. *дискусија*, схв. *дйкүсія*, слн. *diskusija*; — запозичення з латинської мови; лат. *discussio* «розхитування», пізніше «дослідження, розгляд» пов'язане з *discutere* «розбивати, руйнувати, спростовувати», пізніше «досліджувати, обговорювати», утвореним за допомогою префікса *dis-* від *quatere* «трясти; хитати; бити», спорідненого з лит. *kutėti* «струшувати», *kučrūs* «рухливий, жвавий», днв. *scutten* «трясти, хитати», нвн. *schütteln* «тс.», дангл. *scūdan* «прискорювати, поспішати» і, можливо, з стсл. **скытати сл** (іє. *(s)kūt «трясти»). — СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 131; Kopaliński 245; Holub—Lyer

135; БЕР I 397; Klein 458, 1286; Walde—Hofm. II 399—400.— Див. ще **дис-**.

дислока́ція, *дислокаційний*, *дислокува́ти*, *передислока́ція*, *передислокува́ти*;— р. болг. *дислока́ция*, бр. *дыслака́ция*, п. *dyslokacja*, ч. *dislokace*, слц. *dislokácia*, м. схв. *дислока́ција*, слн. *dislokácija*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Dislokation*, фр. англ. *dislocation* походять від слат. *dislocātio* «переміщення», пов'язаного з *dislocāre* «мінати місце», що складається з префікса *dis-* та дієслова *locāre* «вміщати», похідного від *locus* «місце».— СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 132; Kopaliński 245; Holub—Lyer 135; Klein 460.— Див. ще **дис-**, **лока́льний**.

дисо́нанс, *дисонува́ти*;— р. *диссонанс*, бр. *дысананс*, п. *dysonans*, ч. *disonance*, слц. *disonancia*, болг. м. *дисонанс*, схв. *дисо́нанца*, слн. *disońanca*;— запозичення з французької мови; фр. *dissonance* походить від пізньолат. *dissonantia*, пов'язаного з лат. *dissonāre* «різко звучати», утвореним за допомогою префікса *dis-* від *sonāre* «звучати».— СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 135; Kopaliński 246; Holub—Lyer 135; Klein 464.— Див. ще **дис-**, **со́ната**.

диспансе́р, *диспансериза́ція*, *диспансеризува́ти*;— р. болг. *диспансе́р*, бр. *дыспансе́р*, ч. *dispensář*, слц. *dispenzár*, м. *диспанзе́р*, схв. *диспа́нзер*, слн. *dispanzêr*;— через посередництво російської та французької мов (фр. *dispensaire*) запозичено з англійської; англ. *dispensary* «безкоштовний лікувальний заклад» утворено від *dispense* «роздавати, розподіляти», запозиченого через посередництво французької мови (фр. *dispenser* «тс.») з латинської; лат. *dispensāre* «тс.» є формою фреквентатива від *dispendere* «розважувати (на терезах)», пізніше «розподіляти, роздавати», утвореного за допомогою префікса *dis-* від *pendere* «важити».— СІС 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 132; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Dauzat 249; Klein 461.— Див. ще **дис-**, **пенсі́я**.

диспéпсія, *диспенсі́чний*;— р. *диспéпсия*, бр. *дыспенсия*, п. *dyspersja*, ч. *dyspersie*, слц. *dyspersia*, схв. *диспенси́я*, слн. *dispersija*;— запозичене з ла-

тинської мови, очевидно, через західноєвропейські (нім. *Dyspersie*, фр. *dyspersie*, англ. *dyspersia*); лат. *dyspersia* «погане травлення» походить від гр. *δυσπεψία* «тс.», пов'язаного з *δύσπεπτος* «який важко перетравлюється», утвореним з префікса *δυσ-* (означає заперечення і под.), спорідненого з дінд. *duṣ-*, *dur-*, ав. *duš-*, *duž-*, гот. *tuz-* «тс.», і прикметника *πεπτός* «варений», пов'язаного з *πέπτειν* «варити».— СІС 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 133; Kopaliński 246; Holub—Lyer 145; Klein 493; Dauzat 260; Frisk I 425.— Див. ще **пепсі́н**.— Пор. **дизентерія**, **дис-**.

диспéрсія, *диспéрсний*, *дисперсі́йний*;— р. *диспéрсия*, бр. *дыспéрсия*, п. *dyspersja*, ч. *disperze*, слц. *disperzja*, схв. *диспéрзи́я*, слн. *disperzija*;— запозичено з латинської мови через західноєвропейські (н. *Dispersión*, фр. англ. *dispersion*); лат. *dispersio* «розсіяння, розпорошення» пов'язане з дієсловом *dispergere* «розсипати, розсіювати», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *spargere* «сипати, сіяти», спорідненого з дангл. *sprearka* «іскра», снн. *sparke* «тс.», дінд. *sphūrgjati* «потріскує», ав. *sparəra* «гілка, пагін», гр. *σφαραγέω* «тріщити», лит. *spragėti* «тріщати, тріскатися; шипіти».— СІС 216; Kopaliński 246; Holub—Lyer 135; Klein 461, 1481; Dauzat 250; Walde—Hofm. II 566—567.— Див. ще **дис-**.

диспéтчер, *диспетчериза́ція*, *диспéтчерська*;— р. *диспéтчер*, бр. *дыспéтчар*, п. *dyspeczer*, ч. слц. *dispečer*, вл. *dispatcher*, болг. *диспéчер*, схв. *диспéчер*, слн. *dispečer*;— запозичення з англійської мови; англ. *dispatcher* «диспетчер, експедитор» утворено від *dispatch* «відправляти», що походить від ісл. порт. *despachar* «поспішати; прискорювати», утвореного за допомогою префікса *des-* (з лат. *dis-*) від нар.-лат. **rastāre* «прив'язувати, зв'язувати», що є формою фреквентатива від лат. *rangere* «тс.», спорідненого з *raciscī* «домовлятися», *рах* «мир».— СІС 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 133; Sl. wyg. *obscych* 167; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Klein 461.— Див. ще **дис-**, **пакт.**— Пор. **депéша**.

диспут, *диспутант*, *диспутувати*, ст. *диспута*, *диспутовати(ся)*, *диспутація* «диспут» (XVI ст.); — р. м. *дѣспут*, бр. *дыспут*, п. *dysputa*, ст. *dysput*, ч. *disput* (розм. *dišput*), слц. заст. *dišputa*, вл. *disput*, болг. *диспѹт*, схв. *дѣспут*, слн. *dīspūt*; — запозичення з латинської мови; лат. *disputāre* «сперечатися, міркувати» утворено за допомогою префікса *dis-* від *putāre* «міркувати, думати, вважати, яке пов'язується з *puteus* «яма, колодязь», *putō* «утоптувати, трамбувати» або виводиться (у значенні «чистити») від *putus* «чистий», спорідненого з *putus* «тс.». — СІС 217; Шанський ЕСРЯ I 5, 133—134; Фасмер I 516; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 247; Holub—Lyer 135; Klein 462, 1276; Walde—Hofm. II 393. — Див. ще **дис-**.

дистанція, *дистанційний*; — р. болг. *дистанция*, бр. *дыстанция*, п. *dystans*, ст. *dystancja*, ч. *distance*, слц. *dištancia*, вл. *distanca*, м. *дистанција*, схв. *дѣстанца*, *дѣстанција*, слн. *distānca*; — через російську і польську мови запозичене з латинської; лат. *distantiā* «відстань» походить від *distans* (род. в. *distantis*), дієприкметника теп. ч. від *distāre* «знаходитися на відстані», утвореного за допомогою префікса *di-* (*dis-*) від *stāre* «стояти», спорідненого з псл. *statī*, укр. *ста́ти*. — СІС 217; Шанський ЕСРЯ I 5, 135—136; Фасмер I 516; Горяев 91; Sł. wug. obcych 168; Holub—Lyer 135; Младенов 128; Klein 464. — Див. ще **дис-**, **ста́ти**.

дистиляція, *дистилят*, *дистилятор*, *дистиляційний*, *дистилюваний*, *дистилювати*, ст. *дыштеловати* (XVIII ст.); — р. *дѣстилляція*, бр. *дыстыляция*, п. *destylacja*, ч. *destilace*, слц. *destilacija*, болг. *дестилация*, м. схв. *дѣстиляција*, слн. *destilacija*; — запозичено з німецької або французької мови через посередництво російської; н. *Destillation*, фр. *distillation* «перегонка, дистиляція» походять від лат. *distillatio* (*dēstillatio*) «капання, витікання», пов'язаного з *distillāre* (*dēstillāre*) «капати», утвореним за допомогою префікса *dē-* (означає відокремлення, рух униз) від *stillāre* «капати», похідного від *stillā* «крапля» < **stir(a)lā*, що є демінутивом

від *stīra* «тс.», спорідненого з дісл. *stīra*, гр. *στῆρα* «тс.», лит. *styrstū*, *stūrty* «тверднути, тужавіти». — СІС 217; Шанський ЕСРЯ I 5, 136; Kopaliński 215; Holub—Lyer 128; Klein 465, 1515; Walde—Hofm. II 595. — Див. ще **де-**.

дистрибутивний; — р. *дистрибутивний*, бр. *дыстрыбутивны*, п. *dystrybutywny*, ч. *distributivní*, слц. *distributívny*, болг. *дистрибутивен*, схв. *дѣстрыбутиван*, слн. *distributíven*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *distributív*, фр. *distributif*, англ. *distributive* походять від пізньолат. *distribūtīvus*, пов'язаного з лат. *distribuere* «розділяти, розчленовувати», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *tribuere* «ділити», яке походить від іменника *tribus* у значенні «частина». — СІС 217; Sł. wug. obcych 168; Holub—Lyer 135; Klein 466. — Див. ще **дис-**, **атрибу́т**.

дистрофія, *дистрофік*, *дистрофічний*; — р. *дистрофія*, бр. *дыстрафия*, п. *dystrofia*, ч. *dystrofiе*, слц. *distrofia*, схв. *дѣстрофија*, слн. *distrofiја*; — запозичення з новолатинської наукової термінології; нлат. *dystrophia* утворене за допомогою префікса *dys-* грецького походження (гр. *δυσ-*, що означає заперечення) від *τροφή* «живлення, харчування». — СІС 217; Шанський ЕСРЯ I 5, 137; Kopaliński 247; Klein 466. — Див. ще **диспéпсія**, **трoфі́ка**.

дисципліна, *дисциплінарний*, *дисциплінований*, *дисциплінувати*, ст. *дисципліна* (XVII ст.); — р. болг. м. схв. *дисципліна*, бр. *дыцыпліна*, п. *dyscyplina*, ч. вл. *disciplina*, слц. слн. *disciplína*; — запозичення з латинської мови; лат. *disciplīna* «вчення; виховання; дисципліна; звичаї» утворено від *discipulus* «учень, послідовник», пов'язаного з **discipere* (<**dis-cipere*) «схопити, зрозуміти», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від дієслова *capere* «брати; захоплювати», спорідненого з лтс. *kampt* «хапати», гр. *καπτεῖν* «хапати (ротом), жадібно пожирати», гот. *hafjan* «піднімати, підносити», дангл. *hebban* «тс.», гот. *haban* «мати», дангл. *habban* «тс.», н. *haben* «тс.»; [тримати], а також, можливо, дінд. *karatī* «дві жмені», псл. *horiti*, укр. *хапа́ти*; встанов-

лення етимологічного зв'язку між лат. *discipulus* та *discere* «вчити» (Горяев 91; Holub—Lyer 134; Holub—Kop. 100) безпідставне.— СІС 217; Шанский ЭСРЯ I 5, 137; Фасмер I 516; Kopaliński 244; БЕР I 397; Младенов 128; Klein 236—237, 456; Walde—Hofm. I 159—160.— Див. ще *дис-*, *хапати*.

[*дитинець*] «дерев'яна підлога; ящик на дні колодязя»;— р. [*детинец*] «верша; ящик, куди стікає смола», *детёныш*] «невеликий зруб на дні колодязя, наповнений вугіллям і піском для очищення води», [*дѣтыш*] «тс.», др. *дѣтиньць* «внутрішнє укріплення»;— остаточно не з'ясоване; виводиться від іменника др. *дѣти* «діти» (зокрема в переносному значенні «внутрішня, менша частина складного предмета»); пов'язується також з дієсловом *дѣти* «дівати; класти, ставити; будувати».— Варбот РР 1977/1, 80—85; ЭССЯ 5, 15.

дитя, *дитина*, *дитинець* «дитяча хвороба», *дитинник* (анат.) «матка», *дитинство*, *дитинча*, *дитиня*, [*дитун*] «батько багатьох дітей» Я, *дитятко*, [*дитятіхно* Ж, *дитятя* Ж, *дитяцтво*], *дитяча* «дитяча кімната», *дитинний*, [*дитинський*], *дитинячий*, *дитячий*, *дитинитися* «поводити себе, як дитина», *дитиніти* «тс.»;— р. *дитя*, бр. *дзіця*, др. *дитя* < *дѣтя*, п. *dziecię*, ч. *dítě*, слц. *diet'a*, вл. *džěso*, *džěsca*, нл. *zěse*, полаб. *detā/detä*, болг. *детѣ*, м. схв. *dēte*, *dijēte*, слн. *dēte*, стсл. *дѣтиштѣ*;— псл. **dētę* «дитина» походить з **dētent-* (<**dhojtent-*) «годоване груддю», пов'язаного з псл. *dojiti*, укр. *доїти*; може розглядатися також як похідне від зб. **děty*, утворене за допомогою суфікса -*ęt-* аналогічно до інших іменників, що позначають молоді істоти (Machek ESJC 117—118; Holub—Kop. 100); кореневе *ę* може бути як з *oi*, так і з *ē* (Meillet MSL 14, 348; Преобр. I 185; Bern. I 196); и на місці *ѣ* у східнослов'янських мовах пояснюється асиміляцією до суфіксального и: *дѣтина* > *дитина* (Фасмер I 516) або існуванням псл. **dite*, паралельного до лтс. *dīle* «теля, що ссе», лат. *filiius* «син», дінд. *dhītāḥ* «нагодо ваний» (Rozwadowski BB 21, 154;

Брандт РФВ 21, 218).— Трубачев Терм. родства 35—38, 144; Шанский ЭСРЯ I 5, 138; Горяев 91—92; Sławski I 193; Brückner 108—109; Holub—Lyer 128; Schuster-Šewc I 199—200; БЕР I 348—349; Младенов 125; Skok I 402—403; Bezlaž ESSJ I 98; ЭССЯ 5, 12—13; Bern. I 196; Mikl. EW 44; Trautmann 51; Pokony 241—242.— Див. ще *діти*¹, *доїти*.

диференціал, *диференціація*, *диференціальний*, *диференційований*, *диференційовати*;— р. *дифференциал*, бр. *дыференцыял*, п. *dyferencjał*, ч. слц. слн. *diferenciál*, болг. *диференциал*, м. *диференцијал*, схв. *диференцијал*;— запозичення з німецької мови; н. *Differenzial* «диференціал» виникло на базі лат. *differentia* «різниця, відмінність», що походить від *differre* «розносити», утвореного за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *ferre* «носити», яке відповідає псл. *berę*, укр. *беру*.— СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 140—141; Kopaliński 241; Holub—Lyer 131; Walde—Hofm. I 483—484.— Див. ще *дис-*, *брати*.

дифіра́мб, *дифіра́мбичний*;— р. *дифира́мб*, бр. *дыфіра́мб*, п. *dytyramb*, ч. *dithyramb*, слц. *dityramb*, болг. *дитира́мб*, м. *дитирамб*, схв. *дитирамб*, слн. *ditirámб*;— запозичення з грецької мови; гр. *διδυράμβος* «пісня на честь Діоніса» є запозиченим словом доеллінського походження.— СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 138—139; Kopaliński 248; Holub—Lyer 136; Klein 466—467; Frisk I 391—392.

дифтерія, *дифтері́т*, *дифтері́тний*, *дифтері́тний*;— р. *дифтерія*, *дифтері́т*, бр. *дыфтеры́т*, п. *dyfteria*, *dyfteryt*, ч. *diftérie*, слц. *diftéria*, болг. *дифтері́т*, м. *дифтерија*, схв. *дифтѣрија*, слн. *difterija*;— запозичення з французької мови; фр. *diphthérie* «дифтерія» утворено лікарем Бретано (P. Bretonneau, 1778—1862) на основі гр. *διφθεῖρα* «шкура, шкіра; перетинка», пов'язаного з *δέφω*, *δέφω* «мну, розминаю, розм'якую» неясного походження; термін *дифтері́т* походить від гр. *διφθερίτις νόσος* «плівкова хвороба» (при захворюванні дифтерією в горлі з'являється біла плівка).— СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 139; Фасмер I 517; Горяев 446; Кора-

liński 241; Holub—Lyer 132; БЕР I 397; Dauzat 248; Frisk I 400; Boisacq 191.

дифтoнг, *дифтонгізація*, *дифтонгічний*; — р. болг. м. *дифтoнг*, бр. *дыфтoнг*, п. *dyftong*, ч. слц. *diftong*, схв. *дифтонг*, слн. *diftong*; — через пізньолатинську мову (*diphthongus* «дифтонг») запозичено з грецької; гр. *δίφθογγος* «такий, що має два звуки» складається з основ *ди-* «два» та *φθόγγος* «голос, звук, мова», пов'язаного з *φθέρωμαι* «звучу; вимовляю», етимологічно неясним. — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 139—140; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 241; Klein 452; Frisk II 1012. — Див. ще **дилема**.

дифузія, *дифузбр*, *дифузійний*, *дифузійний*, *дифундувати*; — р. *диффузія*, бр. *дыфузія*, п. *dyfuzja*, ч. *difuze*, слц. *difúzia*, болг. *дифузія*, м. *дифузија*, схв. *дифузія*, слн. *difúziја*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Diffusion*, фр. англ. *diffusion* походять від лат. *diffusio* «розлиття, розширення, поширення», пов'язаного з *diffundere* «розливати, поширювати», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *fundere* «лити», спорідненого з гот. *giutan*, дангл. *gēotan*, двн. *gīozan*, нвн. *gießen* «тс.». — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 141; Kopaliński 241; Holub—Lyer 132; Klein 447, 616; Walde—Hofm. I 563—564. — Див. ще **дис-**. — Пор. **гейзер**.

дихати, *дихнути*, [*дих*] «вдих» Ж, [*дихи*] «частина тулуба від ребер до сидничних кісток Г; западини по боках у тварин Ж», *дихавіця* «астма, задишка; запал (у коней); болотиста місцевість» СУМ, Ж, *дихавка* «тім'ячко у малої дитини; западина перед стегном у тварини; [гортань МСБГ]», [*дихало*] «дихальне горло», *дихальце* «отвір, що служить для дихання (у комах)», [*дихан*] «тварина» ВеУг, [*дихиця*] «трахея» Ж, [*дишка*] «дихальне горло Я; бронхи Ж», [*дишкі*] «бронхи» Я, [*дишник*] «трахея» Ж, [*дишниця*] «тс.» Я, *дихавічний* «хворий, що страждає задишкою; хворий на запал (про коней)», *дихальний*, [*диховий*], [*дихиий*] «дихальний», *бездиханний*, *вдихати*, *вдих*, *вдихальний*, *видихати*, *видих*, *видихальний*, *віддихати* «дихати; відпочивати», *віддих* «дихання; [відпочинок]», [*віддиха*] «відпочинок», [за-

дихати] «тхнути чимось» Ж, *задихатися*, *зідих* «астма», *зидишка*, *зидиханий*, [*зидихлиий*], *зидишкуватий*, *зидишлиий*, [*зидихати*] «дохнути, гинути (про тварин); [зітхати]», *зідихатися* «позбавитися», [*зидиховічитися*] «задихнутися» (про коня), [*зідхати*] «зітхати», [*зідих*] «загибель; дохлятина», [*зидиханка*] «видих; зітхання», *зидихання* «тс.», *зідхля* «квола істота», [*зидихлячина*] «дохлятина» Ме, *надихати* «давати натхнення», *надих* «натхнення; дихання, повів», *одішка*, [*навідихало*] «людина, що страждає задишкою» Па, *передіх*, *передишка*, *подихати* «здыхати; віяти (про вітерець)», *підих*, *прідихатися* «мати неприємний запах», *прідих*, *прідиховий*, *продихати*, *продихатися*, *продих*, *продиховий*, [*продихишки*] «продуховини» Нед; — р. *отдыхать*, *вдыхать*, *дышать*, бр. *дыхаць*, др. *дыхати*, п. вл. *dychać*, ч. *dýchatí*, слц. *dýchat'*, нл. *dychać*, полаб. *dojха* (=дыхаеть), болг. *дихам*, м. *дише* «дихає», схв. *дихати*, слн. *díhati*, стсл. **дыхати**; — псл. *дыхати* (**dyxaję*) є формою ітеративу до *дъхнѣти* (аналогічно до **сухати*: *съхнѣти* і под.), яке походить з давнішого **dus-*, що має нульовий ступінь вокалізму при іє. **dves-*; найближчими відповідниками є лит. *dūsoti* «дихати», *dūsėti* «тс.»; інший ступінь вокалізму в цьому корені виступає в укр. *дух*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 224—225; Фасмер I 559; Преобр. I 192; Горяев 99—100; Sławski I 185; Brückner 106; Machek ESJČ 137; Holub—Kop. 110; БЕР I 398; Младенов 128; Skok I 372—374; Bezlaј ESSJ I 100—101; ЭССЯ 5, 199; Берн. I 249. — Пор. **дим**, **дохнути**, **дүти**^{1, 2}, **дух**, **тхнути**.

[**дихтіти**] «швидко і важко дихати (в спеку)»; — бр. *дыхцѣць* «пахнути», ч. *dychtiti* «сильно чогось бажати, прагнути», ст. *dychtēti* «важко дихати», слц. *dychtit'* «тс.»; прагнути, болг. [*дихтя*] «дихаю», слн. *dichtēti* «важко дихати; прагнути; пахнути»; — експресивне утворення на базі дієслова *дихати*; до будови пор. *двигтіти*, *пихтіти*. — Machek ESJČ 137; Holub—Kop. 110; ЭССЯ 5, 200. — Див. ще **дихати**.

дійшло, *дійшель*, [*дійшинь*] ДзАтл I, [*дійшлик*] «дійшло у рала» Ж, [*дійшьо*]

вій) «випивка при від'їзді гостей з двору хазяїна» Я, *дишельний*, *дишлевій*, *дишовій*, ст. *дишель* (XVIII ст.); — р. *дышло*, бр. *дышла*, [дышаль], п. *dyszal*, [dyszla], сл. [dyšel, dišel], болг. *дышло*, *дышла*; — через посередництво польської мови запозичено з північноверхньонімецької; вн. *dīhsel* «дишло» (вн. *Deichsel* «тс.») походить з давнішого **rihslō*, спорідненого з псл. *teḡ-ṗoti*, укр. *тягті*. — Дзенделівський УЗЛП 50—51; Шелудько 30; Richhardt 44; Шанский ЭСРЯ I 5, 225; Фасмер I 560; Преобр. I 206; Горяев 100; Sławski I 187; Sł. wug. obcych 169; Brückner 107; Machek ESJCS 105; БЕР I 398; Bern. I 250; Kluge—Mitzka 125. — Див. ще *тягті*.

диявол, *дяволеня*, *дияволка*, [дьябель, дьявиль, дяволяка], *дявольський*, *дяволенний*, [дьяволённый, дявольський], ст. *дьяволъ* (1433), *дияволъ* (XVI ст.), *дьяволъ* (XVII ст.), *диабель*, *дябль* (XVIII ст.); — р. *дывол*, бр. *д'ябал*, др. *дияволъ*, *диаволъ*, *дыволъ*, *дияволь*, п. *diabel*, ч. *d'ábel*, сл. *diabol*, вл. нл. *djabol*, болг. *дѣвол*, схв. *ħǎzǒ*, стсл. **диаволя**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено у давньоруську з грецької; гр. *διάβολος* «диявол; наклепник» пов'язане з *διαβάλλω* «перекидаю; сію розбрат; зводжу наклеп; обвинувачую», утвореним за допомогою префікса *δια-* «через-, по-», спорідненого, можливо, з лат. *dis-* «роз-», від дієслова *βάλλω* «кидаю; руйную; ображаю», спорідненого з ав. *pi-γrā-ige* «вони були кинути вниз», тох. А В *klā-* «падати». — Фасмер I 560; ГСЭ II 230, III 53; Шанский ЭСРЯ I 5, 225—226; Преобр. I 206; Горяев 100; Sławski I 146; Brückner 88; Machek ESJCS 109; Holub—Lyer 120; БЕР I 470—471; Младенов 128; Bern. I 199; Mikl. EW 45—46; Frisk I 215—217, 383.

диякон, [дьякон], *дьякон*, [дьякóнный] «книга, за якою диякон править службу в церкві» Ж, [дьяконство] Ж, *дяконувати*, [дьяконувати] Ж, [піддиякон] Ж, ст. *дыаконъ* (1322), *диаконъ* (1421); — р. *дыакон*, бр. *дыякан*, др. *дияконъ*, *диаконъ*, *дыаконъ*, *деяконъ*, п. ч. сл. *diakon*, болг. *дѣкон*, схв. *ħǎkon*, сл. *diákon*, стсл. **диаконъ**; — через посеред-

ництво старослов'янської мови запозичено в давньоруську з грецької; у гр. *διάκονος* «диякон», давніше «слуга» виділяється дієслівна основа **kop-*, **kep-* (пор. *ἔγ-κονέω* «поспішаю», споріднене з лат. *cōpnāgi* «намагатися, пробувати») при неясному префіксальному *δια-*. — Фасмер I 560; ГСЭ I 395; II 230; Шанский ЭСРЯ I 5, 226; Преобр. I 206—207; Горяев 100; Holub—Lyer 130; БЕР I 472; Младенов 158; Bern. I 198—199; Mikl. EW 45; Chantraine 276—277; Frisk I 384—385, 439; Boisacq 184.

[ді] «а саме, власне, отже» Ж, ст. *дѣ* «отже, власне» (XVIII ст.), *дей* «мов, мовляв» (1433), *дий* «тс.» (XVII ст.); — р. *де* (<*дѣ*) «мовляв» (частка, вживана при передачі чужих слів), п. ст. *dzie* «тс.», болг. *де* «тс.» (частка, вживана у виразах типу *ела де*, *кажи де*), давніше *дей*, сл. [de, deil], стсл. **дѣкши** «хіба (не)», **дѣи** «тс.»; — алегроформа, що виникла з **děje*(ть) «говорить» (3 ос. одн. від *děti* «діяти; класти», звідки й укр. *діти*, *діяти*); значення «говорити, казати» виникло у *děti* на основі виразу *děti imę* «давати (букв. робити, покладати) ім'я». — Шанский ЭСРЯ I 5, 32; Фасмер I 489—490; Преобр. I 209; Соболевский Лекции 96; ЖМНП 1897 листопад 63, 1903 вересень 162; Machek ESJCS 118; БЕР I 328; Bezlaĵ ESSJ I 97; Zubatý St. a čl. I 90—91; Bern. I 191—193. — Див. ще *діти*². — Пор. *дій*.

діабет, *диабетик*, *диабетичний*; — р. болг. *диабѣт*, бр. *дыабѣт*, п. *diabetyk* «хворий на діабет», ч. сл. *diabetes*, м. *dijabetes*, схв. *dijabétes*, сл. *diabétes*; — через посередництво сучасних західноєвропейських та латинської мов (н. *Diabēt*, фр. *diabète*, англ. *diabetes*, лат. *diabētēs*) запозичено з грецької; гр. *διαβήτης* «діабет» є складним словом, утвореним з *δια-* «через» (можливо, з **disá* від *dis* «двічі», що походить з іє. **dis-* < **duis-* «надвоє, навіл»), та *βήτης* «який ходить, рухається», пов'язаного з *βαίνειν* «іти», від якого походить також укр. *база*; буквальне значення і мотивація грецької назви хвороби єдиного пояснення не мають; назва тлумачиться як «(людина) з широко розставленими ногами» (характерна поза діабетика) або

як «те, що проганяє (рідину через організм)». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 104—105; Kopaliński 218; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Chantraine 157; Klein 440. — Див. ще **ба́за**, **дис-**.

діагно́з, *діагно́ст*, *діагно́стик*, *діагно́стика*, *діагно́стичний*, *діагно́стувати*; — р. *дийгно́з*, бр. *дыягна́з*, п. вл. *diagnosa*, ч. слц. слн. *diagnóza*, болг. *диагно́за*, м. схв. *дијагно́за*: — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Diagnóse*, фр. *diagnose* «діагностика», англ. *diagnosis* «діагноз» походять від гр. *διάγνωσις* «розпізнавання, визначення», утвореного з *διά-* «через, наскрізь» та *γνώσις* «пізнання, наука; ясність», пов'язаного з *γινώσκω* «пізнаю», спорідненим з псл. *znati*, укр. *знати*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 195; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще **діабéт**, **знáти**.

діагона́ль¹ (мат.), *діагона́льний*; — р. *диагона́ль*, бр. *дыяганáль*, п. *diagonalpu*, ч. *diagonál*, слц. слн. *diagonála*, вл. *diagonala*, болг. *диагона́л*, м. схв. *дијагона́ла*; — інтернаціональний математичний термін (н. *Diagonále*, фр. *diagonale*, англ. *diagonal*), який виник на базі слат. *diagōnālis* «діагональний, проведений з одного кута в другий», що є похідним від запозиченого з грецької мови *diagōnios*, утвореного з *δια-* «через» та *γωνία* «кут», спорідненого з *γόνυ* «коліно», якому відповідає дінд. *jānu*, дангл. *spēo*, гот. *kniu*, лат. *genū* «тс.», можливо, також р. *звенó*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 106; Фасмер I 512; Горяев 446; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441, 668; Frisk I 336—337; Boisacq 153—154. — Див. ще **діабéт**.

діагона́ль² (текст.); — р. *диагона́ль*, бр. *дыяганáль*, п. *diagonal*, ч. слн. *diagonál*, схв. *дијагонал*; — результат еліпсациї англійської назви тканини *diagonal cloth* «тс.» (букв. «діагональна тканина» — через рубчики, що проходять по тканині навскіс). — Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Kopaliński 219. — Див. ще **діагона́ль**¹.

діагра́ма; — р. *диагра́мма*, бр. *дыягра́ма*, п. ч. слц. вл. *diagram*, болг.

диагра́ма, м. *дијаграма*, схв. *дија́грам*, слн. *diagram*; — через західноєвропейські мови (н. *Diagramm*, фр. *diagramme*, англ. *diagram*) запозичено з грецької; гр. *διαγράμμα* «креслення, малюнок» є похідним від *διαγράφειν* «позначати лініями, малювати», утвореного з *δια-* «через» та *γράφειν* «писати, малювати», звідки також укр. *графá*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще **графá**, **діабéт**.

діадéма, ст. *діадима* (1627); — р. болг. *диадéма*, бр. *дыядéма*, п. *diadem*, ч. слц. слн. *diadém*, м. *дијадéма*, схв. *дијадéм*, *дијадéма*; — запозичення з грецької мови (спочатку безпосередньо, пізніше через посередництво західноєвропейських мов); гр. *διάδημα* «вінець, пов'язка на голові» є похідним від *διαδέειν* «зв'язувати з обох боків», утвореного з *δια-* «через» та *δέειν* «зв'язувати», спорідненого з дінд. *dy-áti* «зв'язує», да-ман «те, що зв'язує, скріплює; зв'язок», алб. *del* «сухожилля» (іє. **de(i)-*, **də-* «в'язати»). — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Фасмер I 512; Kopaliński 218; Holub—Lyer 130; Младенов—Кор. 100; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 440; Frisk I 374—375; Chantraine 269—270. — Див. ще **діабéт**.

діалéкт, *діалекті́зм*, *діалекта́льний*, *діалектний*, ст. *діалектъ* «мова» (1596); — р. болг. *диалéкт*, бр. *дыялéкт*, п. ч. слц. вл. *dialekt*, м. *дијалéкт*, схв. *дијалéк(а)т*, слн. *dialékt*; — запозичення з грецької мови; гр. *διάλεκτος* «мова; розмова; діалект» є похідним від *διαλέγω* «розмовляю», утвореного за допомогою префікса *δια-* від *λέγω* «говорю, називаю», пов'язаного з *λόγος* «слово, мова». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 108; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 15; Булька 94—95; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441; Frisk II 94—96. — Див. ще **діабéт**, **логіка**. — Пор. **діалéктика**.

діалéктика, *діалéктик*, *діалекті́чний*, ст. *діалектика* (1627), *діалекти́чий* (XVII ст.); — р. болг. *диалéктика*, бр. *дыялéктыка*, п. *dialektyka*, ч. слц.

вл. *dialektika*, м. *дијалектика*, схв. *дијалєктика*, слн. *dialéktika*; — запозичення з грецької мови; гр. *διαλεκτική* (τέχνη) «мистецтво вести розмову, дискусію» є формою жі. р. прикметника *διαλεκτικός*, що походить від *διαλέγομαι* «веду бесіду, обговорюю», префіксального утворення від *λέγω* «говорю». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 108—109; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 130—131; Holub—Kop. 100; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще діалєкт.

діалектологія «галузь мовознавства, що вивчає народні говори (діалекти)», *діалекто́лог*, *діалектологічний*; — р. болг. *диалектология*, бр. *дыялекталогія*, п. *dialektologia*, ч. *dialektologie*, слц. *dialektológia*, вл. *dialektologija*, схв. *дијалектолòгија*, слн. *dialektologija*; — запозичення з німецької або французької мови; н. *Dialektologie*, фр. *dialectologie* утворено на базі гр. *διάλεκτος* «розмова, діалект» за допомогою звичайного для назв наук компонента гр. *-λογία*, пов'язаного з *λόγος* «слово». — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 109; Kopaliński 219—220; Klein 441. — Див. ще діалєкт, лóгика.

діалог, *діалогічний*, ст. *диалогъ*, *диалогъ*, *диалога* «розмова; твір у формі розмови двох осіб» (XVII ст.); — р. *диалог*, бр. *дыялог*, п. ч. вл. *dialog*, слц. слн. *dialóg*, болг. *диалог*, м. *дијалог*, схв. *дијалог*; — запозичення з грецької мови; гр. *διάλογος* «розмова, бесіда» пов'язане з *διαλέγω* «розмовляю», утвореним з *δια-* «через; по» та *λέγω* «говорю»; форма з наголосом на останньому складі в українській та російській мовах відбиває посередництво західноєвропейських мов (н. *Dialóg* «діалог», фр. *dialogue* «тс.»). — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 109—110; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 15; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 131; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441. — Див. ще діабєт, лóгика.

діамант, [ди́ямєнт, діямєнт Ж, діямєнтівий Ж, дітмєнтівий Ж], ст. *дыяментъ* (XVI ст.), *диамєнтъ*, *диамєнтъ*, *диамєнт* (XVII ст.); — р. болг. *диамант*, бр. *дыямєнт*, п. *diamant*, ч. слц.

вл. *diamánt*, м. *дијамант*, схв. *дијамант*, слн. *diamánt*, *démant*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *diamās* (зн. в. *diamantem*) «алмаз, діамант» походить від гр. *ἀδάμας* (род. в. *ἀδάμαντος*) «твердий метал, сплав, сталь (?)» неясного походження; у середньолатинській мові початок слова *dia-* з'явився під впливом гр. *διαφανής* «прозорий». — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 110; Hüttl-Worth 15; Kopaliński 220; Machek ESJČ 114; Holub—Lyer 131; Holub—Kop. 98; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 442; Frisk I 19, 346. — Пор. алма́з.

діаметр, *діаметральний*; — р. *диаметр*, бр. *дыяметр*, п. ч. *diameter*, слц. *diameter*, болг. *диамєтър*, м. *дијамєтар*, схв. *дијамєтар*, слн. *diámeter*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *diameterus* «діаметр» походить від гр. *διάμετρος* «поперечник», утвореного з *δια-* «через, наскрізь, по» та *μετρέω* «міряю», спорідненого з псл. *měra*, укр. *міра*. — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 110; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 220; Holub—Lyer 131; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 442. — Див. ще діабєт, міра. — Пор. метр.

діапазон; — р. болг. *диапазон*, бр. *дыяпазон*, п. *diapazon*, ч. *diapason*, слц. слн. *diapazón*, м. *дијапазон*, схв. *дијапазон*; — запозичення з французької мови; фр. *diapason* походить від лат. *diapason*, утвореного з гр. *διὰ πασῶν* «через усі», яке виникло внаслідок скорочення словосполучення *διὰ πασῶν χορδῶν συμφωνίᾳ* «гармонія через усі струни» (через ноти, октаву), де *πασῶν* є формою род. в. мн. від *πάς* «увесь». — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 111; Фасмер I 512; Горяев 446; Kopaliński 220; БЕР I 380; Dauzat 245; Klein 442. — Див. ще діабєт, пан-.

ді́аріуш (заст.) «щоденник, журнал» Пі, *ди́аруш* «тс.», ст. *ди́аріушъ* (XVII ст.); — п. *diariusz* «щоденник, книга протоколів сейму», ч. *diář* «щоденник»; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. *diarium* «денна порція, пайка» утворено від *diēs* «день», спорідненого з псл. *дьнь*, укр.

день. — Булыка 95; Kopaliński 220; Holub—Lyer 131. — Див. ще *день*.

діафра́гма, *діафрагмува́ти*; — р. болг. *диафра́гма*, бр. *дыяфра́гма*, п. ч. слц. *diafragma*, м. *дијафра́гма*, схв. *дијафра́гма*, *дијафрагма*, слн. *diafragma*; — через посередництво латинської мови (пізньолат. *diaphragma*) та західноєвропейських запозичено з грецької; гр. *διάφραγμα* «перегородка» пов'язане з *διαφράσσειν* «перегороджувати», утвореним з *δια-* «через» та *φράσσειν* «відгороджувати, прикривати, наповнювати», спорідненого, можливо, з лат. *faciō* «запихати, напихати», *frequēns* «напханий; частий». — СІС 222; Шанский ЭСРЯ I 5, 111—112; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 381; Klein 442; Frisk II 1038—1039. — Див. ще *діабет*.

дібро́ва, [дубро́ва], [дубра́к] (бот.) «горлянка, *Ajuga L.*» Ж, [дубрі́вка] (зоол.) «вовчок лісовий, *Myoxus nitela*» Ж, [дубрі́вник] (бот.) «перстач прямостоячий, калган, *Potentilla tormentilla* Nees. (P. erecta)», [дубрі́вка, дубровка] «тс.» Мак, *дубро́вина*, [дубро́вник] (бот.) «гриб щирак», *дібро́вистий*, [піддубро́вник] (бот.) «айстра степова, *Aster amellus L.*» Мак; — р. *дубро́ва*, *дубра́ва*, бр. *дубро́ва*, др. *дубрава*, п. *daßrowa*, ч. *doubrava*, слц. *dubrava*, вл. нл. *dubrawa*, болг. *дъбра́ва*, схв. *дубрава*, слн. *dobráva*, стсл. *ДЖЕРВА*, *ДЖЕРАВА*; — псл. *dǫbrava* «ліс», *dǫbrova* «тс.» походять від **dǫbrъ* «тс.» (пор. болг. ст. *дъбрь*, п. [daßrza] «дубина», ч. ст. *dúbra* «полонина»), що дальшої загальноприйнятої етимології не має; розглядається як результат контамінації *dǫbrъ* «дуб» і **dǫbrъ* (**dǫbrъ*) «нетрі» (БЕР I 453); реконструюється іє. **dhumb-g-* «багнисте місце, поросле лісом» → «дубовий ліс», звідки виводиться також лтс. *duĩbrs* «багно, багнистий», *dumbra* «багнисте місце», *dumbraĩs* «тс.», лит. *duĩblas* «багно, мочар», *dumbur̃s* «вибоїна, калюжа» (Sławski I 140—141); зіставляється з балтійськими словами, але заперчується зв'язок з *dǫbrъ* (Brückner 85—86; Vaillant RÉS 14, 223—224; Rozwadowski Studia 55); Фасмер (I

548), навпаки, пов'язуючи *dǫbrava* з *dǫbrъ*, вважає зближення з лтс. *dumbra* і под. позбавленим підстав (пор. ЭССЯ 5, 93—94; Bezlaĵ ESSJ I 106); припускається спорідненість псл. **dǫbrъ* з гр. *δρυμός* «ліс» (Machek ESJČ 123; Holub—Kop. 105); зіставляється з дінд. *dhūmrāh* «димний, сірий, темний» (Leir-Spřawiński JP 17, 107—109; Milewski PF 15, 198—199), з лит. *duobė* «яма» (Ильинский РФВ 78, 207); пов'язується також з гіпотетичним **dondrōvā*, звідки гр. *δέυδρεον* «деревцо», стсл. *ДР ЪВО*, укр. *дерево* (Meillet Etudes 373), вважається (Skok I 449), що форма *dǫbrova* первісно була прикметником; укр. *і* в *дібро́ва* з'явилося нефонетично, пор. ст. *добро́ва* (XIV ст.), що виникло внаслідок деетимологізації слова та асиміляції першого складу наступному (Булаховський НЗ КДУ 1946 V 1, 102—103). — Шанский ЭСРЯ I 5, 203; Преобр. I 200; Holub—Lyer 139; Sł. prast. IV 181—183. — Див. ще *дуб*.

діва́ СУМ, Ж, [дівана́] «дівчина» Я, [дівася́], *діва́ха*, *дівізна* «посаг», *дівіця*, *дівич*, *ді́вка*, *діво́нька*, *діво́та* (зб.) «дівчата», *діво́ха*, *діво́цтво*, *діво́чка*, [дівочча́] «дівочий одяг, прикраси і под.» Я, [дівочина́] «майно, придбане за час дівування», [дівствéнниця́] Ж, [дівствó] Ж, *дівува́ння*, *діву́ля*, [діву́ся, діву́ха, діву́ця], *дівча́*, *дівча́та*, *дівча́тко*, *дівчачу́р* «залицяльник», *дівча́на*, *дівчинка*, *дівчині́на*, *дівчиня́тко* Я, *дівчи́сько*, [дівчу́к] «дівчина-підліток» Ж, *дівчу́р* «залицяльник; гермафродит», *дівочий*, *діво́ча* (заст.) «кімната для служниць у панському дворі», *діво́цький*, [дівочний́] Я, *дівча́чий*, [дівчачу́рний] Я, *дівчинин*, *діво́чтти* «дівувати», *діво́читися* «удавати з себе дорослу дівчину», *додівчити* «зберегти невинність до заміжжя», *піддівок* «дівчинка-підліток», [піддіво́ча] «тс.», [роздіво́чити] «позбавити невинності» Нед; — р. *дéва*, бр. *дзéва*, др. *дъва*, п. *dziewa*, ч. *děva*, слц. *deva*, вл. *dżowka* «дочка», нл. *żowka* «тс.», полаб. *devə* «дівчина-служниця», болг. м. *дéва* «дівчина», схв. *дјевѣ́ка*, слн. *děva*, стсл. *ДѢВА* «тс.»; — псл. *děva* «дівчина» походить з **doi-цā*, для якого реконструює-

ться первинне значення «здатна годувати груддю» або «яка ссе» (Meillet MSL 21, 45—48; Mikl. EW 44); іє. *dhē(i)-«ссати; годувати груддю», з яким пов'язане також псл. dojiti, *dēte, укр. доїти, дитя, лат. fēmina «жінка», гр. θῆλυς «жіночий», зіставляється з дінд. dēvī «богиня» (Rozwadowski Qu. gr. et I 418, проти Jagić AfSlPh 20, 434); припускається існування в минулому складного прикметника *dē(to)-voјna «яка тужить за дітьми (хоче стати матір'ю)», де друга частина пов'язана з дінд. vēti «тужити за чимось», звідки виводиться *dēvoјna > *dēvoja > dēva (Machek ESJČ 116; Holub—Lyer 129). — Трубачев Терм. родства 114—117; Шанский ЭСРЯ I 5, 36—37; Фасмер I 491; Преобр. I 207; Горяев 100—101; Sławski I 199—200; Brückner 111; Holub—Lyer 99; Schuster-Šewc Probeheft 54; БЕР I 330—331; Младенов 123; Skok I 415—416; Bezlaј ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 17—18; Bern. I 197; Trautmann 51; Meillet Études 372. — Див. ще доїти. — Пор. дитя, діти¹.

Діва (зодіакальне сузір'я), Дівка, Дівчина з відрами «тс.», ст. Дѣва знаменіе н(е)б(е)сное (1642); — р. Дѣва, бр. Дзѣва, п. ч. слц. Раппа «тс.»; — калька латинської назви того ж сузір'я Virgo, що походить від virgo «діва, дівчина».

діва́ти — див. діти².

дівер «брат чоловіка», [дівир, ївер] «тс.» Ж, [дівєре] (зб.) Ж, діверка «дружина діверя», діверко (зменш.), [дівєря] (зменш.) Я; — р. дѣверь, бр. дзѣвер, др. дѣверь, п. ст. dziewierz, ч. ст. devěř, слц. заст. dever, болг. м. дѣвер, схв. дїѣвер, слн. заст. dévér; — псл. dēverь «брат чоловіка»; — споріднене з лит. dieveris, лтс. diēveris, дінд. dēvā-, dēvār-, гр. δαίηρ < *daīēh̥r «тс.», лат. lēvir < *daiuēř, двн. zeiħhur, вірм. taigr; іє. *daiuēř «брат чоловіка». — Трубачев Терм. родства 133—134; Шанский ЭСРЯ I 5, 37; Фасмер I 491; Преобр. I 176; Brückner 111—112; Machek ESJČ 116; БЕР I 331; Младенов 123; Skok I 415; Bezlaј ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 19; Sl. prast. III 179—180; Bern. I 198; Meillet Études 405; Trautmann 43; Fraenkel 94; Mühl. — Endz. I 484.

[Дівія́н] (бот.) «вовчук, Oenonis hirci-pa», [дівіян] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з divъ «дикий»; у такому разі кореневе і замість и з'явилося на українському ґрунті внаслідок деетимологізації (пор. аналогічне [дівина] «Oenothera biennis» < дівина). — Див. ще дівий.

[Діво́йник] (бот.) «еспарцет, Opobrychis sativa» Г, Ж; — неясне.

[Дівока] (бот.) «булатка, Cephalanthera bifolia»; — очевидно, пов'язане з [діво́кий] «дикий» як субстантивована форма жін. р. цього прикметника. — Див. ще діво́кий.

[Діво́кий] «дикий» (у виразі діво́ка я́года) Ж; — запозичення з західнослов'янських мов; п. ст. dziwoki «дикий», слц. divokú «тс.» виникло внаслідок поширення псл. divъ «дикий» суфіксом -ok-. — Sławski I 204—205; Machek ESJČ 119. — Див. ще дівий. — Пор. дикий.

[Діво́нка] (ент.) «Phryganea L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з дівий «дикий»; пор. п. [dziwonia] (вид птаха), болг. [дива́нка] (гірський птах).

[Діво́роува́ти] «грати в гаївку, водити дівчачий хоровод на великдень» Ж; — складне слово, утворене з основ слів дів(а) «дівчина» і рай (пор. [райцова́ти] «співати святкові побажання на великдень» Ж, [райцівка] «побажання на великдень» Ж); о < а тут — наслідок деетимологізації і зближення з роїти-ся. — Див. ще діва́, рай.

[Діво́сліоб] «сват, староста; обряд сватання», [діво́сліобу] «сватання» Ж, [дівошлю́б] «тс.»; — п. dziewostąb «сват, староста»; — варіанти форми дівоснуб, що виникли в результаті деетимологізації складного слова та зближення його другої частини -снуб «шлюб, заміжжя» (слова з цією давньою основою в українській мові вийшли з самостійного вжитку) з коренем лоб- (пор. до діво́сліоби синонім злю́бини) та словом шлюб. — Вгюскнер 111. — Див. ще дівоснуб. — Пор. діво́шуб.

[Діво́снуб] «сват, староста», [дівоснубу́би] «обряд сватання» Ж, [діво́снуб] «сват» Я, [дівоснубни́й] (напр., д. сир «обрядова їжа під час сватання»); — ч. ст. dēvosnub, болг. [девосно́б, дѣвєсно́п]

«тс.»; — псл. *dēvosnqbъ «сват» утворене з основ іменника dēva «дівчина» і дієслова *snqbiti (пор. др. снубити «звідникувати», снубокъ «звідник», п. ст. snēbić «видавати заміж» (XV ст.), ч. snoubiti «сватати», слц. snúbit' (sa) «заручатися», snúbenec «наречений», snúbenica «наречена», snúbenka «тс.», нл. заст. snubić «виходити заміж», слн. snúbiti «свататися»), спорідненого з лат. nūbere «виходити заміж», гр. νόμφη «наречена; дівчина; німфа», νόμφεω «одружуюсь»; іє. *sneu-bh- «одружуватися»; висловлювалося думка (Machek ESJČ 564), що псл. *snqbiti вживалося тільки тоді, коли йшлося про жінок. — Sławski I 200—201; Otrębski ŻW 274; Brückner 111; KZ 42, 364; Slavia 5, 433—435; Младенов 123—124; ЭССЯ 5, 21; Trautmann 273. — Див. ще дівá, німфа.

[дівунка] (бот.) «підмаренник справжній, медівник, Galium verum L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [дивана] «коров'як, Verbascum thapsus L.», або дивіна́, [дівина] (пор. із суфіксом -к-р. дивáнка «тс.»); в такому разі виникло в результаті деетимологізації та зближення з дівка, діву́ля.

[дівчурка] «невелика червона картопля» Ж; — неясне.

діготь, дігтяр, дігтярня — див. дьб-готь.

дід¹ «батько матері або батька; стара людина; жебрак», *діді* «предки; поминки; тіні по темних кутках», *дідик*, *дідізна* «спадщина», [дідіна] «жебрак» Ж, *дідісько*, [дідіха] «жебрачка» Ж, [дідіцтво] «спадщина» Ж, [діднина] «тс.» Ж, *дідич* «поміщик, [спадкоємець Ж]», [дідичанка] «дочка поміщика» Ж, *дідичка* «дружина поміщика», [дідичність] «спадщина» Ж, [дідичня] «родовий маєток» Ж, [дідиччук] «син поміщика» Ж, *дідівщина* «спадщина; давні часи», [дідо] «дід», [дідова́] (зб.) «старі люди; жебраки», [дедовей] «дід» ЛексПол, [дідовін] «жебрак», *дідок*, [дідора] «здоровий, кремезний дід; жебрак» Ж, [дідорáка] «здоровий, кремезний дід» Я, *дідугá*, *дідугáн*, [дідуй], *дідунь*, [дідуник] Ж, *дідуньо*, [дідуряга] «дід великого зросту»

Я, *дідусь*, [дедúхно] ЛексПол, *дідізний* «успадкований; дуже старий», *дідічний* «успадкований», [дідічене] «успадковане» Ж, *дідівський*, *дідувати* «бути дідом; жебракувати; сторожувати на баштані», *одідічити* «успадкувати», *прáдід*, *прáдідизна*, *прáдідівщина*, *прапрáдід*, *прáдідний*, [прéдід] «прадід» Нед; — р. *дед*, бр. *дзед*, др. *дѣдъ*, п. *dziad*, ч. *děd*, слц. *ded*, вл. *džed*, нл. *žed*, болг. *дядо*, *дѣда*, м. *дедо*, схв. *дјѣд(а)*, слн. *déd*, стсл. *дѣдъ* — псл. *dědъ* «батько матері або батька; стара людина» виникло в дитячій мові внаслідок редуплікації приголосного *d* з голосним; — до псл. *dědъ* найближчі лтс. *dėds* «стара людина; опудало», *dėdēt* «кволіти» (лит. *dėdė* «дядько» є запозиченням із слов'янських мов), гр. *τήθη* «бабуся», *τήτις* «тітка», *δεδος* «дядько», *δεία* «тітка»; пор. також тур. *dede* «дід»; зближення з лит. *didis* «великий» (Брандт РФВ 21, 218—219) невірне. — Бурячок 45—50; Трубочев Терм. родства 69; Шанский ЭСРЯ I 5, 44; Фасмер I 494; Преобр. I 207; Горяев 101; Sławski I 189; Brückner 107—108; Machek ESJČ 113; Holub—Lyer 122; Holub—Kop. 97—98; БЕР I 471—472; Младенов 157; Skok I 411—412; Bezlaž ESSJ I 96; ЭССЯ 4, 227—228; Sł. praśł. III 120—123; Bern. I 191; Meillet Études 235; Mikl. EW 44—45; Trautmann 47; Mühl. — Endz. I 461. — Пор. **дідько**.

[дід²] (бот.) «будяк, Carduus L.; осот, Cirsium L.; хрестовниця, Crucianella L. Мак; тирлич хрестовидний, Gentiana cruciata L. Мак, [деді] «осот» Л, [дідик] «жовтозілля, Senecio L.; герань криваво-червона, Geranium sanguineum L.», [дідич] «льон, Linum vulgare L.» ВєНЗн, [дідівник] «осот; лопух, Arctium lappa L.», [дідок] «хрестовниця» Мак, [дідуй] «білоцвіт весняний, Leucожum vernum L.» Ж; — р. [дед] «будяк; осот; лопух», [дедівник] «тс.», [дедік] (мн.) «лопух», [дедóк] «тс.», [дедільниця] «яглиця звичайна, Aegoropodium podagraria L.», [дедішник] «осот городній, Cirsium olegaceum L.», бр. [дзядбўнік] «будяк», п. *dziad* «причіпка, плід, що чіпляється (лопуха та ін.)», *dziady* «кущі малини, ожини або їх плоди», схв. *дјѣд* «осот,

будяк», *dede* «тс.», *djēdāk* «відкасник, *Carlina acaulis* L.», *djēdovina* «тс.»;— пов'язане з *did*¹; в основі перенесення назви лежить, можливо, подібність якихось елементів рослини, здебільшого плодів — чіпких, колючих та ін. — до бороди (пор. Фасмер I 494); імовірніше, однак, що ці назви пов'язані з давніми віруваннями слов'ян: «діда» — сніп колючої рослини — будяка, осоту і под. ставили біля воріт або дверей хати чи хліва, щоб відігнати нечисту силу (пор. інші назви будяка: [*чортоло́х*] Мак, р. *чертоло́х*, *чертогón*, п. *czartopłoch*) або заманити домовика; зіставлення бр. [*дзядбóуник*] «будяк» з [*дзі́да*] «колючка», тюрк. *džida* «спис, піка» (Носович 133) невірне. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Меркулова Очерки 98—99; Преобр. I 207; Sławski I 189. — Див. ще *дід*¹. — Пор. *дід*³, *дідько*.

[*дід*²] «сніп соломи або очерету, зв'язаний так, що половина верхівок з одного боку, а половина — з другого; [сніп, що стоїть на почесному місці в хаті Я]», [*ді́ді*] «зв'язані по два качани кукурудзи, що підвішувались у гуцульських хатах під іконами», [*ді́дик*] «мітелка з соломи, трави і под.», [*ді́док*] «джгут з соломи, який прибивають восени по краях дверей, щоб закрити щілини», [*ді́дики*] «тс.» Ва, *ді́дѹх* «жмут соломи або очерету для загорожі або для обшивки стін куреня; солома, яку стелили в хатах перед різдвом; затичка з соломи; гніт, просочений воском; сніп хліба на народному різдвяному обряді»;— р. [*дѣ́дик*] «мітелка з соломи, трави і под.», п. *dziadek* «останній сніп, зібраний з поля; опудало з соломи», *dziadki* «копиці сіна на полі»;— пов'язане з *did*¹; можливо, що *ді́дом* спочатку називався пучок, сніп певної рослини — будяка, осоту, лопуха та ін., що пов'язане з давніми віруваннями слов'ян. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Sławski I 189. — Див. ще *дід*¹. — Пор. *дід*².

[*ді́д*⁴] «їжа з пшона та муки»;— п. *dziadki* «суп з муки на воді»;— пов'язане з *did*¹, можливо, як культова їжа. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Sławski I 189. — Див. ще *ді́д*¹. — Пор. *ба́ба*³.

[*ді́д*⁵] (вид танцю); пор. у Номиса:

«Дай хліба — поскачу діда»;— очевидно, пов'язане з *did*¹ (див.).

[*ді́дик*¹] (ент.) «ведмедик, *Gryllotalpa vulgaris*», [*ді́дѹх*] «тс. ВеНЗн; тарган Ж», [*ді́дѹнь*] «коренеїд шовковистий, *Dorcadion holosericeum*»;— пов'язані з *did*¹ (зменш. *ді́дик*); в основі перенесення назви — подібність поведінки (повільність рухів, неповоротність, пор. назву *ведмедик*) або зовнішності (довгі вуса). — Див. ще *ді́д*¹.

[*ді́дик*²] «шкіряний гудзик» Я;— очевидно, пов'язане з *did*¹ (зменш. *ді́дик*); мотиви перенесення назви неясні. — Див. ще *ді́д*¹. — Пор. *де́док*².

[*ді́дїнець*] «двір»;— бр. *дзядзінець* «місце в церкві, де стоять жebraки (діди); [місце навколо церкви, де поховані предки (діди); великий двір];— вважається запозиченням з польської мови (Sławski I 194); п. *dziedziniac* «огорожене місце перед будівлею, подвір'я (раніше тільки при палацах та замках)», *dziesiniac* «тс.» розглядається як результат взаємовпливу запозиченого з східнослов'янських мов *dziesiniac* (р. заст. *деті́нець* «внутрішня укріплена частина міста на Русі», др. *дѣтиньць* «тс.») та *dziad* «ді́д», *dziedzina* «маєток, спадщина» (Фасмер I 508; Brückner 108—109; Malinowski Rozprawy 10, 454; PF 2, 250); пов'язується також безпосередньо з *dziad* «ді́д» (Bern. I 191) та з *dziedzina* «маєток, спадщина» (Fraenkel Satura Berolinensis 32). — Див. ще *ді́дїнець*, *ді́д*¹.

[*ді́до*] (деталь ткацького верстата);— утворено від *did*¹; мотивація найменування неясна. — Sławski I 189. — Див. ще *ді́д*¹.

ді́док «назва гри; дерев'яна куля, що вживається в цій грі»;— очевидно, пов'язане з *did*¹ (пор. назву гри *ба́бки*). — Див. ще *ді́д*¹.

ді́дько «чорт, біс; домовик», [*ді́дко*, *ді́тько*, *ді́тьтво* Ж] «тс.», [*ді́дїця*] «бісова жінка; наклепниця» Ж, [*ді́дчий*] «диявольський», [*зді́дкатися*] «стати схожим на чорта», ст. *дѣдько* «чорт, біс» (XV ст.), *ді́дко* (1619);— р. [*дѣ́дка*] «домовик», [*дѣ́душка*] «тс.», [*ді́тка*] «чорт, привид», бр. *дзѣ́дка* «домовик», п. [*dziadzi*] «чорти», ч. заст. *děd* «домо-

вик», ст. *dědek* «тс.», слц. *dedkovia* (мн.) «домовики, духи предків, що охороняють дім», болг. [*дидейн*] «злий дух, що приходиться за померлим на 40-й день після його смерті», *дидейко* «упир»; — похідне від *дід*¹, псл. *dědъ*; вважається евфемізмом (Фасмер I 494; Зеленин 2, 97), однак, як свідчать відповідні факти з інших слов'янських мов, слово пов'язане з дохристиянськими віруваннями слов'ян, обоженнюванням духів предків, у яких бачили покровителів домашнього вогнища; зведення до *дядько*, [*дядько*] (Кобилянський Мовозн. 1980/1, 42—43) непереконливі. — Лукінова Сл. мовозн. 91; *Sł. prasł. III* 114—115. — Див. ще *дід*¹. — Пор. *дід*², *дід*³.

дієвідміна, *дієвідмінювати*; — граматичний термін, створений в українській мові в середині першої половини ХХ ст. (вперше вжитий у проекті «Українського правопису» 1926 р.); складається з основ іменників *дія* і *відміна*. — Москаленко Грам. терм. 147—148. — Див. ще *діяти*, *міна*¹.

дієприкметник; — граматичний термін, створений в українській мові наприкінці ХІХ ст.; складається з основ іменників *дія* і *прикметник*. — Москаленко Грам. терм. 216. — Див. ще *діяти*, *прикметник*.

дієприслівник; — граматичний термін, створений в українській мові наприкінці ХІХ ст.; складається з основ іменників *дія* і *прислівник*. — Москаленко Грам. терм. 216. — Див. ще *діяти*, *прислівник*.

дієслово, *бездієслівний*, *віддієслівний*; — бр. *дзеяслоў*; — граматичний термін, створений в українській мові в середині ХІХ ст.; вперше вжитий у «Практичній граматиці німецької мови» невідомого автора, виданій у Відні в 1863 р. (ч. II); складається з основ іменників *дія* і *слово*. — Москаленко Грам. терм. 84—85. — Див. ще *діяти*, *слово*.

дієта, *дієтик*, *дієтичний*; — р. болг. м. схв. *диѣта*, бр. *дыѣта*, п. ч. вл. *dieta*, слц. слн. *diéta*; — через посередництво латинської мови (лат. *diæta* «правильний спосіб життя, дієта») запозичено з грецької мови; гр. *δίαιτα* «спосіб життя;

побут; житло; дієта» є зворотним утворенням від *διαίτων* «підтримувати, захищати», у якому виділяється префікс *ди-* (з *δια-*) та основа іменника *αἷσα* (<**αἷσα*) «доля», спорідненого з ав. *aēta* «тс.», оск. *aeteis* (род. в.) «чиясь частина», тох. В *ai-* «давати»; пов'язується також з іє.**g^hiəi-* «жити» (Boisacq 184; Brugmann Grundriss I 2, 174, 593). — СІС 222; Фасмер I 517; Горяев 92, 439; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 223; Holub—Lyer 131; БЕР I 387; Младенов 127; Klein 446; Frisk I 44, 384. — Див. ще *діабет*.

діжа, [*діж*, *дейжа* ВеУг], *діжка*, *діжничця*, [*діжнін*], *діжничина* СУМ, (Ме), *діжковий*, *діжкуватий*, [*діжистий*], [*діжитися*] «зіпсуватися» (про тісто); — р. *дежа*, бр. *дзежа*, др. *дѣжа*, п. *dzieża*, ч. *džže*, *dž*, ст. *diežē*, слц. *dieža*, вл. *džžža*, нл. *žžža*, схв. [*діжа*, *дйжа*], слн. *děža*; — псл. *děža* <**déz-ja* «ліжа»; — споріднене з дінд. *dēhmi* «мажу, ліплю», *dehī* «нашип», гот. *deigan* «місити», *daigs* «тісто», нвн. *Teig* «тс.», лат. *figūra* «фігура, зовнішній вигляд», *figulus* «гончар», *figo* «формую, ліплю», гр. *τεῖχος* «мур», *τοῖχος* «стіна, мур», вірм. *dēz* «купа»; зв'язок з лит. *diežti*, *dūžti* «сікти, бити» (*Zubatý St. a čl. I* 2, 94; пор. також *Ondruš Sl. Wortst.* 125) вважається менш певним, хоча й наводиться як семантично паралельне п. *wlepić kołtuś* «ударити» (*Sławski I* 201); іє.**dheigh-* «виробляти з глини, формувати; місити тісто»; припускається, що через метатезу з цього кореня виникло іє.**g^heidh-* «ліпити з глини, будувати», звідки стсл. **зиджж**, **зідати** «будувати», **зідь** «мур», лит. *žiēsti* «робити з глини» та ін. — Трубочев Рем. термиол. 209—210; Буракова ВСЯ 6, 54—55; Шанский ЭСРЯ I 5, 45—46; Фасмер I 494; Brückner 112; Machek ESJČ 119; Holub—Kop. 102; Schuster-Sewc I 204—205; *Zubatý St. a čl. II* 94; *AfSiph* 16, 391; Skok I 411; *Bezlaj ESSJ I* 100; ЭССЯ 5, 23—24; Bern. I 198; Mikl. EW 45; Mühl.—Endz. I 487; *Walde—Hofm. I* 501—502; *Pokorny* 244—245.

діжма — див. **дэжма**.

[**дій**] (вигук, що виражає подив, до-

[діли́нця] «тс.» Ж, ділення, [ділець] (бот.) «чашолистник» Ж, [ділітель] «той, хто ділить» Ж, [ділі́й] «тс.», [діло́к] «хаша; поросла лісом гора» ВеУг, [діля́нця] «поділ», діля́нка, дільба́, дільник (мат.); «той, хто ділить Ж», дільни́ця, [дільни́ця] «межа між селом і полем, рів, огорожа Мо; тин з лому ВеЗн», [ділн́ця] «кошара, обора для овець» Мо, ділі́льний, ділі́мий, діля́нковий, дільни́чний, дільчий, [дільма́] «ділячи» Ж, виді́ляти, виді́лятися, відді́л, відді́ловий, [виді́ловач] Ж, виді́льний, відді́л, відді́лок, відді́лення, відді́льник (тех.), [відді́лімий] Ж, відді́льний, [заді́літися] «помилитися при роздаванні карт», [заді́лянець] «горець» Ж, наді́ляти, на́діл «ділянка; [відплата, нагорода]», [на́ділок Ж, наді́льний Ж], невідді́льний, [неді́лєжний] Ж, непода́льний, [обді́льний] Ж, переді́л, [переді́лля] «рубіж, межа» Ж, пере́ділка «перегородка; [кужіль, половина мички]», перерозпо́діл, [підді́лянець] «горець» Ж, підрозді́л, по́діл, по́ділка, [поді́лля] «частина, що дісталася в наділ», [поді́лок] «наділ», [поді́лунок] «поділ» Ж, поді́льник, [поді́лом] «по частинах», поді́льний, [поді́лючий], поді́лючий, псді́льчивий, приді́ляти, приді́л «боковий вівтар; призначення», проді́ляти «розділяти волосся», [про́діл] (у зачісці); «перегородка» Ж, проді́лка, про́діль (у зачісці), ро́зділ, [ро́зділень] «частина» Ж, [ро́зділі́тва] «розподіл» Ж, [ро́зділі́тові] «тс.» Ж, [ро́зділка] Ж, розді́ловач, [розді́ляч] Ж, розді́льник, розді́ловий, розді́ловальний, розді́льний, розді́льчий, розпо́діл, розподі́льник, розподі́льний, розподі́льчий, [уді́ловувати] Ж, уді́л, уді́льний; — р. деліть, бр. дяліць, др. дѣлити, п. dzielić, ч. děliti, слц. deliti', вл. džělić, нл. žěliš, полаб. delē «ділить», болг. деля́, м. дели, схв. дѣлити, слн. deliti, стсл. д'ѣлити; — псл. děliti «ділити», утворене від іменника *dělъ «частина», спорідненого з гот. dails, двн. teila, англ. deal, дангл. dæl, dāl «тс.»; припускається запозичення у прагерманську мову з праслов'янської (Мартынов Сл.-герм. взаємод. 112—116; Milewski RSl 26, 130; Machek ESJČ 117; Kluge—Mitzka 776; Pedersen KZ 39, 372; проти — Фасмер I

496; Sławski I 189); ie. *dāi-l-, засвідчене ще в лит. [dailaū, dailýti] «ділити» (Буга РФВ 67, 236; Trautmann 43), в дінд. dāti «відрізує», dāyate «діляти», гр. δαίωμα «ділю» (три останні слова вказують на ie. d-, а не dh-). — Шанський ЭСРЯ I 5, 61; Филин Происх. яз. 537—538; Преобр. I 208—209; Горяев 101; Sławski I 194—195; Brückner 108; Hołub—Kop. 100; Hołub—Lyer 132; БЕР I 338—339; Младенов 157; Стоянов 78—79; Skok I 406—407; ЭССЯ 4, 233—234; 5, 8—9; Берн. I 195; Pokorny 175—176.

[ділка] (анат.) «мигдалик» Ж; — не зовсім ясне; можливо, утворене від доля́¹ «частина» (див.).

діло, [діля́тель] «працівник» Ж, [ді́льний] «працьовитий чоловік», [ді́льник] «тс.» Ж, [ді́лнця] «працьовита жінка», діло́к, діля́га, діля́цтво, [ді́льня] «кімната для роботи» Ж, [діла́льний] Ж, [ді́льний] «робочий», [ді́льний] «тс.» Ж, діло́вий, діло́втий, діля́цький, [діла́ти], безді́лля, безді́льний «недіяльний, лінивий», безді́льник, [безді́льничати] Ж, [доді́льний] «діловий; працьовитий» Я, [зді́лка] «факти» Ж, [зді́льниця] «мастачка, майстерниця» Я, [зді́ливий] «послужливий» Ж, [зді́лишливий] «тс.» Ж, [зді́льний] Ж, [незді́ливий] ВеЗн, заді́л (техн.), [заді́лувати] «заховати» Ж, [підді́льний] «штучний» Нед, [проді́ляти] «проробити, пробити» Нед; — р. м. дѣло, бр. дзѣла, др. дѣло, п. dzieło «справа, робота», dzieło «гармата», ч. dílo «справа, робота», dělo «гармата», слц. dieło «робота, витвір», вл. džěto, нл. žěto, полаб. d'olū «тс.», болг. дѣло, дя́ло, схв. дѣло, слн. délo, стсл. д'ѣло; — псл. dělo «робота; результат роботи», найімовірніше, утворене від дієслова děti за допомогою суфікса -lo (пор. з цим же суфіксом укр. віяло від віяти, р. оде́ло від одѣяти, болг. опелó «похоронна відправа» від опѣя і под.); тоді спорідненими є лит. radėlis «покладок, ящик, підкладене в гніздо», priedėlis «додаток», дісл. dali-dup «здійснили», можливо, і dæll «легкий; ввічливий»; зіставляється також з лит. dailė «мистецтво; ремесло», dailūs «витончений, гарний», rata-dailė «колісник» (пор. стсл. д'рѣво д'ѣло «тесля»), лтс. dailis «гарний» (Топоров 339—340;

Büga RR I 436—437; Брандт РФВ 21, 220; Pott KZ 6, 33, проти — Sławski I 190). — Шанский ЭСРЯ I 5, 62; Фасмер I 496—497; Преобр. I 207—208; Горяев 101; Brückner 109; Machek ESJČ 117; Holub—Kop. 100; Holub—Lyer 124, 136; БЕР I 338; Младенов 157; Skok I 412—413; ЭССЯ 5, 7—8; Neckel ZfSlPh 6, 67—69; Bern. I 194—195; Mikl. EW 45; Meillet Études 415; RÉS 6, 169; Trautmann 48. — Див. ще діти².

[ділoвáння] «паркан», [ділньниця] «ого-рожа з поламаних бурєю дерев» ВеЗн, [дінниця] «огорожа», [заділувати] «огородити парканом»; — результат деетимологізації форми *дил(ь)вáння* «тс.», утвореної від *дилювати* «будувати з дилів», і зближення її з *діліти* чи, можливо, *діло*, *ділати*; безпосередньо пов'язувати укр. [ділoвáння] «паркан» з *діло* < *dělo* (Преобр. I 208) невірно. — Див. ще *диль*. — Пор. *діліна*.

[діля] «для» Ж, [дільма] «тс.»; — р. [дѣля, дѣльма], бр. *дзѣля*, др. *дѣля*, *дѣльма*, п. ст. *dzielas*, [dziele], нл. *žēla*, схв. ст. *диль*, слн. *-delj*, стсл. *дѣла*, *дѣльма*; — псл. *dělja*, очевидно, пов'язане з *dělo* як його відмінкова форма — орудн. одн. (Bern. I 195—196) або аблатив (Ильинский РФВ 64, 433); розглядалося також як аблатив імені **děly* «частина» (Лозбэ ЭИРЯ 6, 75—89); здебільшого вважається спорідненим з лит. *dėl* «для», ст. *dėla*, *dėliai*, лтс. *dėl* «тс.», хоча балтійські форми можуть бути й зазначеними з слов'янських мов (Эндзелін ЛП I 82—83; Vaillant Gr. comp. II 2, 698); сумнівний зв'язок з псл. **ды-*, звідки р. *длинный* (Mikl. EW 45); зіставлялося безпосередньо з *діліти* (Горяев 92). — Фасмер I 497; Преобр. I 208; Bezlej ESSJ I 97; ЭССЯ 4, 234—235; ESSJ Sl. gr. I 55—59; Trautmann 48. — Див. ще *діло*, *діль*. — Пор. *для*.

[діль] «нитки для рибальських сіток»; — р. [дѣль] «рибальська сітка; частина рибальської сітки; сітчаста тканина з товстих ниток, яка використовується в рибальстві; товста нитка для сітки», др. *дѣль* (у виразі *дѣли неводные*); — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з псл. *děliti* (пор. болг. *дель* «пасмо

волосся», тобто «частина волосся, що відділяється від усієї його маси»); реконструювалося др. *дѣль* «частина» (Лозбэ ЭИРЯ 6, 75—89); зіставлялося також (Горяев Доп. 1, 11) з дінд. *dā-* (*-dyati*, *-dyanti*) «в'язати», *dīta-* «зв'язаний», *dāta* «шнурок», гр. *δέω* «в'яжу»; не включений зв'язок з псл. *dělo*, *dělati*, пор. р. [дѣль] «борт»; отвір у борті чн у вулицю», що пов'язується з *dělo*, *děti* (Фасмер I 497). — Див. ще *діліти*, *діло*.

дім, [дом], [дoма] (жін. р.) «дім», [домáр] «хазяїн», [доматáр, доматóр] «тс.» Ж, [домáрство] «сидіння вдома» Ж, [домаря́та] «домашні (хатня челядь)» Ко, [домівці] «тс.» Ж, [домáха] «житло, стоянка рибалок; перший улов поблизу стоянки», [домáшність] «господарство» Ж; дім із садибою Я, [домéць] «палац», *домівка*, *домівник* «домочадець», [домівні́ця] «служниця» Ж, [домівство] «дім», [домовéць (слезавій)] «домашній грибок, *Megulius lacustrans*» Ж, *домовій*, *домовік*, [домові́ще] «будівля» Ж, [домовні́к] «домочадець; домовик», [домóвність] «батьківщина» Ж, *домонтáр* (заст.) «домосід; [хазяїн Я], *домотур* «тс.», *домонтáрство*, *домáшній*, [домáшниний Я, домівський], *домовій*, *домові́тий*, [домóвний], *дoма* (присл.), [домáки] «вдома» Ж, [домів] «додому», [домій] «тс.» Ж, [домарі́ти(ся)] «сидіти вдома», [домáторствувати] «хазяйнувати» Ж, [бездомівник] Ж, *бездóмник*, *бездóмок*, *бездóмний*, *додóму*, *додóмку*, *додóмоньку*, *додóмочку*, [задомáшний] Ж, *одомáшнювати*, [подімство] «садиба», *прідóмок* «флігель», [роздомáшніти] Нед, *удóма*, [удомáшніти] Нед; — р. бр. болг. м. *дом*, др. *домъ*, п. слц. вл. нл. *dom*, ч. *dům*, полаб. *dům*, схв. *дѣм* (род. в. *дѣма*), слн. *dóm*, стсл. *домъ*; — псл. *домъ* є давньою основою на -и; — споріднене з лат. *domus* «дім», дінд. *dāmaḥ* «тс.», ав. *dam-* «дім», гр. *δομος* «будівля», *δέω* «будую», лит. *dimstis* «маеток», гот. *timþjan* «будувати, споруджувати», дісл. *timbr* «будівельний ліс», гр. *δομα* «дім», *δομαρ* «хазяйка, дружина»; іє. **dōm-*, **dēm-*, **dṃ-*, **dm-* «дім, будівля». — Шанский ЭСРЯ I 5, 164—165; Фасмер—Трубачев I 526—527; Преобр. I 190—191; Горяев 94; Sławski I 155;

Brückner 93—94; Machek ESJČ 134; Holub—Kop. 110; БЕР I 410—411; Младєнов 138; Skok I 424—425; Bezlaј ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 72—73; Bern. I 210—211; Trautmann 44; Mühl.—Endz. II 692—693; Pokorny 198—199.

дімєніця — див. дімати.

дінниця — див. діловання.

діра́, дірка, [діравка] «друшляк», [діркавиця, дирковница МСБГ] «тс.», [діркавница] «частина ткацького верстата; металічна планка з багатьма отворами» МСБГ, діркувальня «прилад, яким роблять отвори», [дірjвка] «дірявий предмет (сумка, миска і под.)» Я, [дірjа] Ме, дірка Ме, [дірjвий, дірjстий Ж, диркjвий МСБГ, діркjтий, дирковjтий МСБГ], діркувjтий, дірчjвий, дірчjстий, дірчjтий, дірjвий, [дірjвий (Ме), діркjватий (Ме), дірjвiти Ж, діркjватiти ВеБ], дірчjвiти, дірjвiти, дірjвiти, [подіркувjтий, продір, продіркувjти];— р. дыра́, [дирjа], бр. дзіра́, дзірjа, др. дира, п. dziura, ст. dura, ч. díra, ст. diega, dĕgavŭ, [doural], слн. diega, вл. džĕga, нл. žĕga, ст. [žura], полаб. dařa, болг. дiрjа «слід», схв. дiра, дiра, [дiра], слн. dĕga, стел. дира́, дири;— віддієслівне ім'я із значенням «подране, роздерте», пов'язане з псл. dьrati «дерти», *derti «тс.»; голосний кореня в різних слов'янських мовах свідчить про наявність у праслов'янській мові паралельних форм *dĕga (від *dĕgati) і dīga (від *dirati); форми р. дыра́, п. ст. dura єдиного пояснення не мають; розглядаються як балтослов'янські варіанти кореня *deg- з голосними заднього ряду, споріднені з лит. dūrti «колоти, пробивати», dūris «укол» (Brückner 113; Pokorny 208; Sławski I 208), як результат контамінації псл. *dora (гр. дорjа) і dīga (Meillet Études 252; Фасмер I 559), як пов'язані з dveri, гр. φjρα (Соболевский Slavia 5, 444; ЖМНП 1886 вересень 148) та ін.; п. dziura, до якого зводять укр. [дірjа], бр. дзірjа, пояснюється як результат видозміни п. ст. dura під впливом dziora (<*dera) (Sławski I 209); чергування голосних кореня пояснюється й як рефлексія варіантів коренів іє. *dĕg- (der-)/*dĕr- (deur-)

*dĕr- (dur-) (Ondruš Sl. Wortst. 126) або як явище, викликане експресивними факторами (Holub—Kop. 100).— Варченко Терит. діал. 108—109; Фасмер I 515, 559; Преобр. I 206; Горяев 100; Machek ESJČ 117; Holub—Lyer 133, 140; Schuster-Šewc I 204; Olesch I 147—148; БЕР I 396; Skok I 437—438; Bezlaј ESSJ I 97—98; ЭССЯ 5, 12, 30—31; Mikl. EW 41.— Див. ще дерти.

[діробjя (Гванок)] (бот.) «звіробій, Hypericum perforatum L.» Ж, [діробjвjтi] «родина звіробійних» Ж;— складне слово, утворене з основи іменника діра́ і основи бой-, пов'язаної з дієсловом бiти; назва зумовлена тим, що листки звіробою всіяні крапчастими залозками, які просвічують; пор. інші назви цієї рослини: [діркjч, прозірник, звіробієник дірjвий], а також латинську номенклатурну назву H. perforatum, букв. «Г. поколотий».— Див. ще бiти¹, діра́.— Пор. звіробіє.

діскуватися — див. ськати.

дістати «взяти, витягти, досягти, здобути», діставати, дістатися «добратися», дістаний;— р. достjть, бр. дастjць, др. достатися, п. вл. dostać, ч. dostati, слн. dostat', нл. dostaś, схв. дdстати «вистачити», слн. dostajati, стел. достати «тс.»;— псл. dostati (dostavati) «досягти (стоячи); вистачити, достояти» є префіксальним утворенням від stati «стати».— Шанский ЭСРЯ I 5, 174; Sławski I 157; Machek ESJČ 575; Zubatý St. a čl. I 104; ЭССЯ 5, 84; Sl. prař. IV 137—140.— Див. ще стjти.— Пор. достjток.

[дість] «досить»;— результат закономірного розвитку давнішого *дость, що виникло внаслідок скорочення форми дость подібно до п. doř (<*dosyć) або з'явилося як запозичення з польської мови.— Див. ще дoсiть.

дітвора́, [дітвора́ Я, дєтвора́чя ЛексПол];— р. дєтвора́, бр. дєтвора́;— утворено на східнослов'янському ґрунті від *dьтвjа (пор. схоже за структурою р. мошкарjа); висловлювалося припущення, що суфіксальний елемент у цьому слові з'явився під впливом утворень типу *četvory, *pĕtory, укр. чєтверо, н'jтеро (Lohmann KZ 58, 213); менше

підстав розглядати це слово як давнє складне, де першою частиною є та сама основа, що в *dět-i*, а другою — основа, засвідчена в лит. *vogà* «низка», *rauga* «передача, привод». — Трубачев Терм. родства 39; Фасмер I 508; ЭССЯ 5, 16; Sł. prast. III 171; Vern. I 196; Trautmann 351. — Див. ще *діти*¹.

*діти*¹, [dítvá] (зб.), [dítvága] (зб.) Ж, *dítváк*, [dítváччя], *дітище*, [dítка, дітство Ж, *dítváчий*, *дітінський* Ж, *дітний* Ж, *дітбчий* Ж, *дітський* Ж, *діцький*, *дітчий*], [бездіткіня Ж, *бездітник*, *бездітїха* Я], *бездітний*, [бездітський] Ж; — р. *děti*, бр. *džeci*, др. *đьти*, п. *dzieci*, ч. *děti*, слл. *deti*, вл. *džěci*, нл. *žěši*, полаб. *detaj*, болг. [děti], стсл. *дѣти*; — пізнє псл. *děti* є формою множини від майже втраченого в сучасних слов'янських мовах збірного іменника **děť* (пор. схв. [dūjet], ч. [dět']), що походить з давнішого **doj-t-* <**dəj-t-* «годоване груддю», пов'язаного з іє. **dhēi-* «годувати груддю», звідки також псл. *dojiti*, *děva*, укр. *доїти*, *діва*; про суфікс *-t-* в інших назвах спорідненості (він виділяється також в іменнику із збірним значенням р. *знать*) див. Specht 226; — споріднене з лит. *dīle* «теля, що ссе», *dēls* «син», лат. *filius* «тс.», *fēlāge* «ссати», лит. *dėlė* «п'явка», *rigmdėlė* «корова, що отелилася вперше», гр. *θηλή* «материнська груди». — Трубачев Терм. родства 38; Шанский ЭСРЯ I 5, 91; Фасмер I 516; Sławski I 192; Brückner 108—109; Rozwadowski BB 21, 154; Machek ESJĀ 118; Holub—Lyer 128; Holub—Kop. 100; БЕР I 348—349; ЭССЯ 5, 12—13, 14; Sł. prast. III 165—166; Vern. I 196; Мейе ОЯ 369; Lohmann KZ 58, 229; Pokogny 242. — Див. ще *дитя*, *доїти*. — Пор. *діва*.

*діти*² (*діну*), *дівати*, *вдіти*, *задіти*, *надіти* «одягти», *одіти*, *одівати*, [одіяти Ж, *оденїти*], [одів] «одяг» Ж, [одіва] «тс.», *одівання*, [одівачка] «одяг, одяжина» Ва, [одівець] «той, хто одягає», [одівка] «покривало» Ж, [одіво] «одяг», *одіння*, [одінок Ж, *одінь* Ж, ВеУг, *одія* Г, Ж] «тс.», *одіяло* «ковдра; [одяг Ж], *одіяльце* (зменш.), *одіяння*, [одітний] «добре одягнений», *подіти*, *проді-*

ти «всилити», [роздіти, *роздівати*], [уздіти] «одягти» КІМ; — р. *děť* (*děny*), *zaděť*, *oděť*, бр. *džecь*, п. [dziec] «подіти; чинити; ткати», ч. *díti* «діти», слл. *diet'* «тс.», вл. *džecь* «прясти, ткати», *džecь so* «снитися», нл. *žasь* «прясти, ткати», болг. *děna*, *dяна* «діти», м. *dene* «тс.; вдівати, нанизувати», схв. *djěti* «сховати, подіти», слл. *děti* «діти», стсл. *дѣти*, *дѣж* «класти»; — псл. *děti* «класти»; — споріднене з лит. *dėti*, лтс. *dēt* «тс.», лат. *fēcī* «вчинив» (форма перфекта від *facege* «чинити»), гр. *τίθημι* «ставлю, кладу», днв. *tōn*, *tuon* «робити», нвн. *tun* «тс.», дінд. *dádhāti* «кладе», ав. *dađāiti* «тс.»; іє. **dhē-* (**dhō-/dhə-*) «класти»; стсл. *деждж* (1 ос. одн.) є давньою редукованою основою (Meillet Études 18—19; Vaillant RÉS 14, 79); розвиток значення «класти > робити» відбувся ще в дослов'янський період (пор. лат. *fēcī* «вчинив», нвн. *tun* «робити»), пізніше розвинулося значення «говорити» (*Zubaty St. a čl. I 90—102; Liewehr ZfSlPh 15, 74.*) — Шанский ЭСРЯ I 5, 93—94; Фасмер I 509; Преобр. I 209; Sławski I 188—189; Brückner 107; Machek ESJĀ 118; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 107; БЕР I 351; Skok I 414—415; ЭССЯ 4, 229—230; Vern. I 192—193; Mikl. EW 43—44; Pokogny 235—237. — Пор. *діяти*.

дітлахі, *дітлашя* (зб.); — експресивне утворення, можливо, від основи збірного іменника *dítvá* за допомогою суфікса *-ax-* (суфікси з елементом *-x-* поширені в експресивно забарвлених словах, пор. укр. *діваха*, *дівоха*, п. *dzieciuch*, *dziewucha* і под.); в твірної основи могло перейти в л під впливом експресивного характеру слова або внаслідок гіперистичної заміни, пов'язаної з вимовою *ı* у польських словах як *v*. — Див. ще *діти*¹. — Пор. *дітвора*.

[дітський] «екзекутор Ж; урядник Пі», [дещький] «тс.» Пі, ст. *дѣцький* «княжий, а потім судовий посланець» (1444); — р. заст. [дѣтский] «охоронець, прислужник князя (на Русі)», др. *дѣтський*, *дѣтцьський*, *дѣцький* «княжий отрок», п. [dziecki] «судовий виконавець (у Литві)», [dzieczski] «тс.»; — субстантивований прикметник, пов'яза-

ний, очевидно, з *děť «діти» (в значенні «слуги князя»); у польській мові з східнослов'янських (SW I 638).— Див. ще діти¹.

[діцкувати] «брати в заставу» Ж, [діцок] «застава» Ж, ст. *дицковати* «брати в заклад майно, накладати на нього судову заборону» (1446);— запозичення з польської мови; п. ст. *dzieckować* «брати щось у заставу; виконувати вирок» утворене від *dziecki* «судовий виконавець», що розглядається як запозичення з східнослов'янських мов (SW I 638).— Див. ще дітський.

діяти, діятися, [діець] «діяч» Ж, [дійник] «тс.» Ж, діяство, дія, діяльність, [діянка, діятель Ж], діяч, [дівий] «діювий» Ж, дієвий, діювий, діючий, діяльний, [діяльний] Ж, бездіяство, бездіяльний, [здійкатися] «трапитися» Кур, [задіяна] «виснажена» (про землю), заподіяти, недія КІМ, [недійний] Ж, подія, подіяти «зробити; [зробити щось погане чаклунством]», сподіяти «вчинити»;— р. *дѣять*, др. *дѣяти* «робити; чіпати; говорити», п. *dziać się* (<dziejać się) «діятися», [dzieć] «діяти», [dziejać] «тс.», ч. *dití* «сказати», *dití se* «діятися», слц. *diat'* «тс.», нл. *žás* «сказати», стсл. *дѣяти* «діяти»;— псл. *dějati* «діяти, чинити, робити», утворене від *děti* «класти, подіти; робити»; про розвиток значення див. *Zubatý St. a čl.* I 98—102; *Liewehr ZfSlPh* 15, 74.— Фасмер I 509; Преобр. I 209; Горяев 101; *Sławski* I 188—189; *Brückner* 107; *Machek ESJČ* 118; *Младенов* 124; ЭССЯ 4, 229—230; *Sł. prast.* II: 126—128; *Bern.* I 191—193; *Mikl. EW* 43—44.— Див. ще діти².

длубати «копирсати; колупати», длубатися «копирсатися; повільно щось робити», длубаніна «повільна робота»;— бр. *длубаць* «довбати; повільно щось робити»;— запозичення з польської мови; п. *dłubać* «тс.» є прямим відповідником укр. *довба́ти* (див.).

[длужани] «кукурудзяне бадилля» Мо;— неясне; можливо, пов'язане з молд. *глузь* (мн.) «кони снопів, кукурудзиння і под.».

для, [дле, ді Ж, глі Кур, гля], задля, [заділі] Ж;— р. *для*, [дле, длі], бр. *для*, п. *dla, dle*, ч. слн. *dle*, слц. *dí'a*, вл. нл.

dla;— загальноприйнятої етимології не має; розглядається як варіант [діля] (др. *дѣля*) «для», скорочення якого відбулось у ненаголошеній позиції (*Лозбэ ЭИРЯ* 6, 75—89; Фасмер I 517; *Соболевский* Лекции 99; Горяев 92); виводиться від колишнього іменника *dъlja* «довжина» (п. ст. ч. ст. *dla*), пов'язаного з р. *длить, длина*, укр. *довгий*, причому як паралель до семантичного розвитку наводиться лат. *propter* «внаслідок, через», у якому причинне значення розвинулося з просторового (Преобр. I 185—186; *Sławski* I 146—147; *Brückner* 89; *Holub—Кор.* 98; ЭССЯ 4, 234—235; *ESSJ Sl. gr.* I 58—59; *Bern.* I 252—253; *Mikl. EW* 55); є спроба розрізнити за походженням ч. *dle* в причинному значенні (з псл. **dělja*, спорідненого з псл. *dělo*) та в просторовому (з псл. **dъlja*—*Machek ESJČ* 120); припускається і взаємовплив рефлексів псл. **dъlja* та псл. **dělja* (*Sławski* I 147).— Пор. діля.

дліяти «затягувати; не поспішати», дліятися «баритися», [дліятися] «тс.» Ж, длівий «повільний»;— р. заст. *длить* «дліяти», п. *prodlic* «продовжити», ч. *dliti* «затягувати, продовжувати», ст. *dleti*, вл. *dlic*, схв. ст. *dliti* «тс.», стсл. *prodълити*;— псл. *dъliti*, похідне від **dъль* «довжина», пов'язаного з **dъlgъ*, укр. *довгий*, **dъlina*, р. *длина*.— Шанський ЭСРЯ I 5, 142; Фасмер I 517; Преобр. I 185—186; Горяев 92; *Brückner* 89; ЭССЯ 5, 210; *Bern.* I 252—253.— Див. ще довгий.— Пор. біля.

Дмитро́. *Митро́*, [Гмитро́, Дмітер Я, Дмітерко Я], *Дмітрик*, *Мітрик*, [Гмітрик, Дмитра́шко Я], *Дмітрійсь*, [Дмітрійхно Я, Діма́ра Я, Мітя, ст. *Димитри* (1366), *Димитрій* «землен, плод зем(е)льний, з збожа. аб(о) двоєматерній» (1627);— р. *Дмітрий*, заст. *Димитрий*, бр. *Дзімтрій*, др. *Димитрий*, *Дмитрей*, ч. *Dimitrij*, ст. *Dimitr*, слц. *Demeter*, [Demiter], болг. *Димітър*, м. *Димитар*, заст. *Димитрија*, схв. *Dmítar*, слн. *Demetrij*, стсл. *Димитри*;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Δημήτριος за формою є присвійним прикметником від імені богині земле-

робства та родючості Δημήτηρ, яке розглядається як складне слово з первісним значенням «мати землі»; другий його компонент μήτηρ «мати» відповідає укр. *мати* (род. в. *матері*), перша частина слова неясна: вона тлумачиться як іллірійське слово або як назва землі *d̥t̥, існування якої не підтвержене; пов'язується також з δηαί «ячмінне зерно»; зіставляється з іє. *d̥ms (род. в. від *dem- «дім»). — Сл. вл. імен 207; Петровський 97; Младенов 127; Корецьнұ Průvodce 55; Chantraine I 272—273; Frisk I 379—380. — Див. ще *мати*.

дмұхати «дути, віяти; пихтіти», *дмұхнұти* «подути; вдарити; випити; побігти», *дмұх* (виг.), [дмұхач] «вітер», [дмұхача дати] «втєкти», [задмұх] «схильність» Ж, *підмұх* «повів»; — р. [дмұхатъ] «дути», бр. *дмұхаць*, п. dmuchać, ч. dmuchati, нл. [dmuchaś] «тс.»; — псл. [*d̥m̥uxati < *d̥m̥ousatei], похідне від d̥ot̥i «дути», d̥m̥o «дую»; суфікс -их- можна пояснити впливом основи d̥ūx- (пор. псл. *доуҳати*) (Otrębski ZW 268); може також розглядатися як контамінація *дұхати* з основою d̥m̥-φ, пор. ще вторинні ч. dmouti «дути», сл. dmút' sa «надуватися, випинатися» — від d̥m̥o. — Фасмер I 517; Горяев 92; Sławski I 149; Brückner 86, 90; Łoś Gr. p. II 4; Machek ESJČ 124; Holub—Lyer 137, 139; Младенов 154; Berg. I 244—245. — Див. ще *дұти*, *дімати*, *діхати*. — Пор. *надма*.

[дна] (анат.) «матка, Uterus» Ж; — р. ст. *д̥на* «тс.», ч. ст. (s)t̥f̥evo dennie «товста кишка», вл. depo «шлунок тварини; товста кишка», нл. depo «череве, шлунок тварини», болг. [д̥нек] «шлунок тварини», [д̥н̥як] «сліпа кишка», [д̥н̥ешник] «тс.», слн. d̥anka «пряма кишка»; — псл. d̥na (< *d̥bna) з первісним значенням, імовірно, «глибина, внутрішня частина», потім «нутро, внутрішня частина людського тіла» (звідси — назви різних внутрішніх органів і, нарешті, хвороб внутрішніх органів), пов'язане з d̥no (є формою жін. р. цього ж іменника, пор. чол. р. у болг. *д̥н*, або формою мн. від d̥no — див. BER I 400); до семантики пор. лат. fundulus «сліпа кишка» (демінутив до

fundus «дно»), шв. [botten, botting] «сліпа кишка жуйної тварини» від botten «дно», нвн. [poudn-säck], Boden-sack «сліпа кишка» від [poudn] «дно»; менш вірогідне зіставлення з др. *д̥гна* «рана, шрам» (Потебня РФВ 7, 63—64); Фасмер (I 517—518) вважає слово неясним. — Sławski I 149; Machek ESJČ 121; Zubatý St. a čl. I 292; Holub—Kop. 102; Holub—Lyer 137; BER I 457; Bezlaž ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 173—174; Berg. I 245—246. — Див. ще *дно*. — Пор. *денница*¹, *денчанка*.

[днесь] «сьогодні», [днеська, днеськи, днески ВеЗа, днись НЗ УжДУ 14, ннись тж, дніська тж, нніська тж, дніськи тж, нніськи тж] «тс.», [днєшній], [пředнесь] «напередодні» Нед; — р. [днесь], др. *д̥ньсь*, п. dziś (< d̥zińś), ч. dnes, ст. dens, сл. d̥nes, вл. d̥zens, džensa, нл. žins, žinsa, полаб. dans, болг. м. *днес*, схв. *д̥нас*, слн. [d̥nès], d̥anes, стсл. *д̥ньсь*; — псл. d̥n̥p̥ь «сьогодні» є прислівником, що виник із сполучення d̥n̥p̥ь с̥ь букв. «день цей». — Дзензелівський НЗ УжДУ 14, 131; Німчук Пр. XII діал. н. 266—267; Шанский ЭСРЯ I 5, 143; Фасмер I 519; Sławski I 206—207; Brückner 113; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 103; BER I 400; Младенов 128; Bezlaž ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 215. — Див. ще *день*, *сей*. — Пор. *сьогдні*.

[дніні] «нині» Ж; — результат контамінації слів [днесь] і *ніні* (див.).

дно, [д̥енница] «дошка в дні воза» Л, *д̥енце*, *денцівка* «сопілка з денцем», [д̥енціще] «днище» Я, [д̥н̥енце] «посуд для пиття» Ж, *дніця* «поперечна дошка в колесі водяного млина», *дніще* «дно; дошка, на одному кінці якої сідає пряля, вставляючи в другий гребінь чи куделю», [до днища] «до низу» (про складки на довгому одязі) КІМ, [дніщик] «майстер, що виготовляє днища» Я, [дні] «всередині» Ж, [днұка] «тс.; всередину» Ж, *д̥онний*, *дніти* «вставляти дно», [безд̥енок] «вулик без дна» Ж, [безд̥на] Ж, *безд̥одня*, [безд̥одень] Ж, *безд̥енний*, *безд̥онний*, *безд̥одній*, [віддніти] «вийняти дно», [відднівка] «бездонна бочка» Ж, [зад̥енати] «вставляти дно» Ж, [зад̥енчїти], *задинати*, *задніти* «тс.», [зад̥енїний

Ж, заднѣваний Ж], [одѣнок] «копиця, стіжок на дерев'яній підстилці; дерев'яна підстилка під копицею, стіжком», одѣнки «залишки на дні», [одѣньки, подѣне Ж] «тс.», [подѣнок] «тс.»; нижня дошка у возі» Нед, піддѣн, піддѣнник, подѣнний, придѣнний, передніти «поміняти дно», роздѣнати «виймати дно», роздѣнїти, [роздѣнїчити, розднїти Нед, розднїти Мол, розднїти тс.]; — р. бр. м. дно, др. дѣно, п. ч. слц. вл. нл. дпо, полаб. dāpū, болг. дѣно, схв. днѣ, слн. dnō, стсл. дѣно; — псл. дѣно (<*dъbno) «дно, глибина» (до семантики пор. також укр. у дну «всередину», др. дѣнѣ «всередині», дѣну «тс.», изъ дѣну «зсередини»); — споріднене з лтс. dubens «дно, діbens «дно, глибина», dibins «тс.»; іе. *dhub-/dheub- «глибокий, видовбаний»; у балто-слов'янських словах корінь поширений суфіксом -по-, без нього виступає ще в лит. dubūs «глибокий», dūbtī «занурюватися», dau-bà «яр», лтс. daūba «тс.», dubt «занурюватися», прус. padaubis «долина», гот. dīps «глибокий», нвн. tief, кіпр. dwfп «тс.»; з глухим кінцевим приголосним іе. *dhip- виступає в псл. dīpa, укр. дїпа, дуплѣ; є спроби пояснити псл. *dъbno як наслідок метатези *bъdno, що зіставляється з н. Boden «дно; земля, ґрунт», гр. βυθός «дно, низ», дінд. budhnaḥ «тс.», ав. bīpō «дно, глибина», bupō «тс.» (Zubatý St. a. čl. I 294; Machek ESJČ 121; Holub—Kop. 103). — Шанский ЭСРЯ I 5, 143—144; Фасмер—Трубачев I 519; Преобр. I 186; Горяев 92; Sławski I 149—150; Brückner 91; Holub—Lyer 137; БЕР I 457—458; Младенов 156; Skok I 418; Bezlaј ESSJ I 104—105; Трубачев Этимология 1970, 10—12; ЭССЯ 5, 174—175; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 14; Bern. I 245—246; Mikl EW 54; Trautmann 45—46; Mühl.—Endz. I 261—262; Откупщиков 243; Pokorny 268. — Пор. дѣбра.

днѣвка «одноденна зупинка на відпочинок; [день відпочинку Ж]»; — запозичення з російської і з польської мов; р. днѣвка «одноденна зупинка», п. dniówka «день відпочинку» утворені від р. день, п. dzień «день», що відповідають укр. день (див.).

до¹ (применник), [di] «тс.» Ж, до- (префікс), di- «тс.»; — р. др. болг. м. схв. до, до-, бр. да, да-, п. ч. слц. вл. нл. слн. do, do-, стсл. до, до-; — псл. do «тс.»; — споріднене з лтс. [da] (применник), лит. [da-] (дієслівний перфективний префікс), проте не виключається можливість запозичення останніх із слов'янських мов (Sławski I 150; Trautmann 42; Endzeliņ Lettische Grammatik 449—450); відповідає лат. -do в endo «в», а також гр. -де (енклітика, що вказує напрям, пор. оїмаде «додому»), ав. -da (енклітика з тим самим значенням) і далі дангл. tō, англ. to, двн. zuo, нвн. zu, ірл. do; іе. *do (de), пов'язане з займенниковим коренем *do, що відбився також у псл. да, укр. да (сполучник, частка). — Шанский ЭСРЯ I 5, 144; Фасмер I 519; Преобр. I 186; Горяев 92; Brückner 91; Machek ESJČ 121; Holub—Kop. 103; БЕР I 400; Младенов 128; Skok I 418—419; ЭССЯ 5, 37—38; Sl. prasl. III 277—283; ESSJ Sl. gr. I 59—66; Bern. I 203; Mühl.—Endz. I 427; Pokorny 181—182. — Пор. да¹, до².

[до²] «то» (співвідносне слово, частка у складнопідрядних реченнях, напр.: Ой, як прийду додомоньку, до всі мене лають); — варіант частки то, можливо, генетично пов'язаний із сполучником і часткою да (як то з та). — Див. ще да¹. — Пор. до¹.

до³ (муз.) «перший звук музичної гами і нота, що його позначає»; — р. бр. болг. до, п. ч. слц. do; — запозичення з італійської мови, де всі назви звуків гами — ut, re, mi, fa і г. д. — походять від початкових складів латинського гімну св. Іоанну; назву do замість ut уперше вжив у 1673 р. Дж. Бонончіні. — СІС 223; Kopalіński 902—903; Holub—Lyer 445; БЕР I 400.

доба «день і ніч, 24 години; час; вік; період; епоха», [dib] (жін. р.) «час; вік», добові (субст.) «гроші, що виплачуються за кожен добу перебування у відрядженні», [здіб] «зовнішність», [дѣба] «тс.», здібний «розумний, талановитий», [надѣбний] «привабливий, гάρний», [невѣб] «неорна земля» ЛЧерк, [невѣба Л, невѣб'в Л, невѣбба ЛЧерк] «тс.», [неподѣба] «не слід», неподѣбство, [не-

подобистий «незграбний» Ж, [*неподобливий*] Кур, *оздóба* «прикраса», *оздóблювати* «прикрашати», [*подіб'є*] «подоба» Нед, *подібність* «схожість», *подóба* «тс.; зовнішність; [потреба]»; у присудковому значенні «можна, слід» (частіше з запереченням: *не подóба*), [*подобєнство*] «можна, слід» (у присудковому значенні), [*подобєнь*] «красень», *подобізна* «зовнішність; схожість», [*подобина, подóбинь*] «тс.» Нед, *подібний* «схожий; [гарний]», [*подобний*] «гарний», [*подобати*] «полюбити, облюбувати», *подобатися*, *подобати*, *подобитися* «ставати схожим», [*подобно*] «зручно; потрібно», *придóба* (заст.) «вигода», *придóбний* (заст.) «вигідний», [*приподóба*] «уподоба» Нед, [*приподобанє*] Нед, *сподобний* «гарний», *сподобати*, *сподобити*, *сподобитися*, [*удобєн*] «придатний», [*удобєнний*] «тс.», *уподóба* «смак», у присудковому значенні «можна, слід», *уподобання*, *уподобний* «який подобається», *уподобити*, *уподобати*; — р. [дóбá] «час; вік», бр. *дóба* «подібність, схожість; [стан]», др. *дóба* «користь», п. *doba* «час; період; епоха; 24 години», ст. *dob'* «тс.», ч. слц. нл. *doba* «час; період», вл. *doba*, *dobo* «тс.», болг. *дóба* «час», м. *дóба* «тс.; вік (людини)», схв. *дóба* «час; період; епоха; вік», *дóб* «вік», слн. *dóba* «тс.», стсл. *подóва* «прикраса»; — псл. *doba* «щось стосовне, властиве»; до семантики пор. *год*, *година*, *годитися*, *гідний* і под.; — споріднене з лит. *dabà* «натура, вдача», лтс. *daba* «тс.», *dabàt* «благоволити», labdabls «гарний на вигляд», можливо, також і лит. *dabaĩ* «тепер», далі з гот. *gadaban* «підходити, пасувати», *gadofs* «дібраний, стосовний»; іє. *dhabh-; менш імовірно припущення (Machek ESJĈ 121—122; Holub—Lyer 137; Bezlaĵ ESSJ I 105) про різні шляхи виникнення *doba* «час» (з псл. *dova, де *v* > *b*; *dova пов'язується з гр. дор. *δοῦν* «довго» < <δοῦν «тс.») і *doba* «вид, спосіб» (зіставляється з лит. *dabà*, а також з гр. *δέμας* «вид, форма»; припускається заміна *m* > *b* за часів балто-слов'янської єдності). — Кочерган УМЛШ 1970/3, 75—76; Фасмер I 519—520; Якубинская-Лемберг, зб. «Проблемы языкознания», Л., 1961, 244—256; Преобр. I 186—

187; Горяев 92; Балясникова, зб. «Брянские говоры» III, Л., 1975, 162—170; Sławski I 150; Brückner 91; Holub—Kop. 103; Machek Recherches 69; БЕР I 401; Младенов 129; Skok I 419—420; ЭССЯ 5, 38—39; Sl. prař. III 283—286; Мартынов Сл.-герм.взаимод. 156—159; Bern. I 203—204; Meillet Études 252; BSL 27, 31; Mikl. EW 47; Lohman ZfSlPh 7, 376—377; Trautmann 42—43; Топоров 281; Fraenkel 79; Mühl.—Endz. I 427. — Пор. *дебєлий*, *дóблєсть*, *дóбрый*, *на́дїбок*.

дóбавити, *добавляти*, *дóбавка* — див. *вїбавити*.

[*дóбалá*] «догори ногами» Я; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми [*дибулá*] «дибки», утвореної від *дїба*. — Див. ще *дїбати*. — Пор. *дубалá*.

дóберман «доberman-пінчер» (порода собак); — р. *доberman*, бр. *даberman*, *дóberman-пінчер*, п. слц. *doberman*, ч. *dobman*, болг. *дóberman*, схв. *ддberman*, слн. *dóberman* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. *Dóbergmann*, *Dóbermannpінcher* «тс.» утворено на основі прізвища німецького собаководо Л. Дóбермана (L. Dobermann), який вивів цю породу в 70-х рр. XIX ст. схрещуванням короткошерстих пінчерів з французькими вівчарками і гладкошерстими лягавими. — Шанский ЭСРЯ I 5, 145; БСЭ 14, 595; Вайсман Службное собаководство 104; Sl. wуг. obcyh 154; Holub—Lyer 137.

дóбиток, *дóбивáтель*, *дóбитча*, *дóбих*, *дóбич*, *дóбїча*, *дóбїчник*, *дóбїччаний* — див. *бїти*².

дóблєсть, *дóблєсний*; — р. др. *дóблєсть*, бр. *дóблєць*, болг. м. *дóблєст*, слн. [dóbelj (doblji)] «здатний, придатний», [dobljēst] «здатність»; — запозичено у давньоруську мову з старослов'янської; стсл. *дóблєсть* пов'язане з *дóблѣ* «дóблєсний, благородний, сильний», що походить від псл. *doba* «щось стосовне, властиве», до якого зводиться також псл. *dobgь*, укр. *дóбрый*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 145; Фасмер I 520; Преобр. I 187; БЕР I 402; Младенов 129; Bezlaĵ ESSJ I 105; ЭССЯ 5, 40; Bern. I 205;

Trautmann 43; Mühl.—Endz. I 427.— Див. ще добá.— Пор. дебéлий, доб́рий.

[добош] «барабанщик; литаврист» Ж, [дóбуш] «тс.» Ж, ст. *добошъ* «військовий барабанщик» (XVIII ст.);— п. *dobosz* «тс.», схв. *ддбош* «барабан», *добошйа* «барабанщик»;— запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво польської; уг. *dobos* «барабанщик» є похідним від *dob* «барабан, бубон», що загальноприйнятої етимології не має; Горяев (446) невірно зіставляє з тюрк. *def*, ар. *duff* «бубон».— Sławski I 151; Sł. wug. *obcuch* 158; Brückner 91; Bern. I 204; Mikl. EW 47; MNTESz I 650; Vár-czi 52.

доб́рий, доб́рєзний, доб́рєнний, доб́рєнький, [доб́рінєнький, доб́рінкий Ж, доб́ріський Ж, доб́ростлівий], доб́ротливий, доб́ротний, доб́рячий, доб́рящий, [доб́рєга] «добра людина» Я, [доб́рінця Ж, доб́рун Я], доб́ряга, доб́ряк «тс.», [доб́ріло] «тс.; все, що присмачує їжу» Я, доб́риво, [доб́рина] «хороша якість», доб́рість, [доб́рітка] «святенник» Ж, доб́ро, доб́рота, доб́ром, доб́рити «задобрювати, хвалити; вносити добрива», доб́ритися «піддобрюватися; (безос.) щастити», доб́рити, доб́рішати, [вїдобрити] «добрити», [зад́обре] «дуже добре», за́добрити, зд́обрілий, [зд́обриво], зд́обрити, зд́обритися, под́обрілий, пред́обрий, розд́обрілий, розд́обрити «розтовстити», розд́обрїхатися «роздобритися», уд́обрювальний, уд́обрити, уд́обрювач;— р. доб́рый, бр. доб́ры, др. доб́рыш, п. вл. нл. *dobry*, ч. слц. *dobrý*, полаб. *dübrë* «добре», *döbge* «тс.», болг. *добър*, м. *добар*, схв. *ддбар*, *ддбрї*, слн. *dóber*, стсл. **добръ**;— псл. *dobъ* «відповідний,⁵ підходящий, корисний», утворене від *doba* «доба» (про розвиток значень див. Friedrich Pog. *jęz.* 1937—1938, 105—108);— зіставляється з лат. *faber* «ремісник, що працює над твердим матеріалом, зокрема коваль, тесля», вірм. *darbin* «коваль», з іншим суфіксом лит. *darbùs* «гарний, граціозний»; далі можлива спорідненість з двн. *tarfar* «хоробрий, сильний, міцний», нвн. *tarfer* «тс.», дісл. *darf* «зашкарублий»; менш прийнятне припущення про те, що псл. *dobъ* виникло внаслідок метатези з *vodъ* «бадьо-

рий», пов'язаного з дінд. *bhadgrāh* «зручний», гот. *batiza* «кращий», н. *besser*, англ. *better* «тс.» (Machek ESJC 122; Holub—Lyer 137).— Критенко Вступ 556; Шанский ЭСРЯ I 5, 147—148; Фасмер I 520—521; Преобр. I 187; Sławski I 151; Brückner 91—92; Schuster-Sewc I 156; Olesch I 176—182; БЕР I 402—404; Skok I 420—421; Bezljaj ESSJ I 105—106; ЭССЯ 5, 45—46; Bern. I 204—205; Mikl. EW 47; Ernout—Meillet I 208; Trautmann 43; Walde—Hofm. I 436—437; Pokorny 233—234.— Див. ще добá.— Пор. дебéлий, доб́лєсть.

[доб́рі] «ледве, мало (не)» (напр.: *Добрі мене собаки не з'їли*);— очевидно, запозичення з польської мови; п. *dobrze*, як і слц. *dobre* «тс.; добре», набуло значення «ледве, мабуть», внаслідок еліпсації виразів типу *dobrze, że nie...* (букв. «добре, що не ...»).— Див. ще доб́рий.

[доб́рówka] (бот.) (назва трави) Я, [доб́равка] «грушанка круглолиста, *Pigola rotundifolia* L.» Мак, [дїбрївка] «вовчі ягоди пахучі, *Daphne neopomum* L.» Мак;— очевидно, відповідає р. *дубрówka* (бот.) «перстач, *Potentilla tormentilla*; горлянка, *Ajuga reptans* L.; вероніка, *Veronica chamaedrys* L.; самосил, *Teucrium sibiricum*», *дубрówka* «тс.», бр. *дубрówka* «тс.», п. *dąbrowka* «горлянка та ін.», ч. *doubravník* «меліса, *Melissa officinalis* L.», *doubravnice* «тс.»;— пов'язане з дїбрóва; пор. іншу назву вовчих ягід пахучих: *боровік* (запахний).— Див. ще дїбрóва.

[доб́руха] «лихоманка» Я;— р. [дубр́уха, доб́рава] «тс.», болг. [д́обра] «хвороба»;— утворене від доб́рий як евфемістична назва хвороби, пор. р. *кума, тётка, сосёдка* «тс.».— Фасмер I 520; Потебня РФВ 7, 68; Зеленин 2, 76.— Див. ще доб́рий.

добу́ти, добува́ти, добу́тися, добува́тися, [добува́нка] «добування» добува́ч, [добудча́] «незаконнонароджена дитина», добу́ток, добу́ття, добувний, добу́тий, [добу́тний], віддо́буток, здобува́ти, здобу́ти, [здобува́нець] «грабіжник» Ж, [здобува́нина] «здобуток», [здобудча́] «незаконнонароджена дитина» Я, здобу́ток, здобу́ття, роздобу́ток;— р. добу́ть, бр.

здаб^ыць, др. *добыти* «здобути, розшукати», п. вл. *dobuś*, ч. *dobyti*, сл. *dobut'*, нл. *dobyś*, болг. *добивам*, м. *добие* «одержати, виграти», схв. *дѣбити* «тс.», сл. *dobiti* «одержати, дістати», стсл. *дѣбѣти*; — псл. *dobyti* «добути», утворене за допомогою префікса до- «до-» від *byti* «бути»; первісне значення: «перебуваючи досягти, добутись до». — Див. ще *бүти*¹, до¹.

[добушівка] «сокирка з тонким лезом» Ж; — неясне; можливо, походить від імені Олексі Довбуша (Добуша), вожака селянського руху в середині XVII ст. в західноукраїнських землях.

довадити¹, довáда, довáдливи́й, дова́дний — див. *ва́дити*.

довáдити² — див. *ва́дкий*.

довба́ти «колупаючи, робити отвір, заглиблення; зубрити», *довбти́* «тс.», *довба́тися* «щось повільно робити, воститися», *довбти́ся* «тс.», [дóвба] «рябий», [довба́к] «дятел» ВеБ, [дóвбавка] «тс.»; той, хто довбає» Ж, [довба́ль, довба́ч, довба́чн] «тс.», [довба́ло] «інструмент для довбання, зубило» Я, *довба́ло* «тс.»; [дятел ВеБ, Мо], *довба́льник*, [довба́льня] «верстат для видовбування дірок», [довба́нина] «причепливість» Ж, *дóвба́нка* «предмет, видовбаний із суцільного шматка дерева», [довба́нкі] «солом'яні або плетені з осоки черевики на дерев'яній підшві» МСБГ, [дóвба́нці] «тс.» МСБГ, [дóвбар] «майстер, що видовбує з дерева різні предмети» Я, [довба́рство] «видовбування з дерева різних предметів» Я, [довба́чка] «зубочистка» Ж, *довба́нька* «мала довбня; інструмент вибійника; [барабанна паличка]» Ж, *довба́ха* «йолоп; довбня; калатало», *довба́шка* «тс.», [дóуби́нька] «ополонка» Мо, *дóвбня* «великий дерев'яний молот або велика палиця з потовщенням на кінці; йолоп», [довба́ньк] «йолоп», [довба́ньр] «молотобоець», [дóвбом], *довба́льний*, *дóвба́ний*, *видовбина*, *видóвбувач*, *надовба* «протитанкова перешкода, вкопана в землю», *надовбе́нь* «тс.»; [йолоп], [пóдовба́к] «дятел», [пóдовба́ч] «тс.»; — р. *долба́ть*, *долба́ть*, бр. [даўба́ць], др. *дълбати*, п. *dłubać*, ч. *dlubati*, *dloupati*, сл. *dlbat'*, вл. *dołbaś*, нл. *dłupaś*, *dłupaś*, болг. *дълбая*, м. *длаби*, схв. *дѣпс-*

ти, сл. *dólbsti*; — псл. **dʹʹb-ati* «довбати», **dʹʹb-ti* «довбти»; той самий корінь з іншим ступенем вокалізму **dolb-* засвідчений в укр. *долобкувати*, *долоб*, *надолоб*, ч. *dlabati*, а в ступені **delb-* відбитий в болг. *длѣто*, схв. *длѣѣто*, сл. *dléto*; — споріднене з лит. *dėlba* «держак вил», лтс. *daiba* «жердина для розлякування риби», *daibs* «тс.», *daibuot* «заганяти жердиною (рибу до сітки)», *dalbat* «тс.», н. *dölben* «бити», дангл. *delfan* «копати; хоронити», двн. *bi-telban* «закопувати», свн. *delben*, *telben* «копати»; іє. **dhelbh-* «копати, видовбувати». — Шанський ЭСРЯ I 5, 160; Фасмер I 523—524; Преобр. I 188; Горяев 93; Фортунатов ИГ II 147; Sławski I 148; Brückner 89; Machek ESJC 119; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 102; БЕР I 455; Младенов 155; Skok I 460; Bezlaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 206; Трубачев Рем. термиол. 153—154; Bern. I 250—251; Mikl. EW 40; Trautmann 54; Fraenkel 81; Mühl.—Endz. I 434; Pokorny 246.

дóвби́ш (заст.) «литаврист» СУМ, Ж, *дóвби́шка* «жінка литавриста»; — п. *dowbysz* «литаврист» (з укр. ?); — очевидно, результат зближення [дóбош] «барабанщик» з *довбти́*, *довба́ти* або з похідними від цих дієслів *довба́ха*, *довба́шка* «дерев'яний молоток; булавка». — Bern. I 204. — Див. ще *дóбош*.

[довбо́ніс] (орн.) «костолуз, Coccothraustes coccothraustes» Шарл, [довбо́ніска] «тс.» Шарл; — результат видозміни форми *дубо́ніс* «тс.» з наближенням першої частини складної назви до основи дієслова *довба́ти*. — Див. ще *дубо́ніс*.

[дóвбош] (орн.) «дятел» МСБГ, [дóвбуш] «тс.» Ж, [довба́ш] «повзик» Шарл; — очевидно, виникло в результаті поширення кореня *довб-* (пор. інші назви дятла, утворені від цього кореня: *довба́к*, *довба́ль*, *довба́ч* та ін.) суфіксом угорського походження *-ош* (уг. *-os*). — Див. ще *довба́ти*. — Пор. *дóвби́ш*.

[довг] «борг; обов'язок», [дóвжнік] «боржник» Г, Ж, [дóвжний Ж, довжє́н Ж], [дóвжно] «повинно» МСБГ, [задовж́ити] «заборгувати» Ж, [задовж́итися] «заборгуватися», [надовж́ити] «набрати

в борг» Ж, [удовжїтися] «заборгувати»;— р. м. *долг*, бр. *доўг*, др. *дълъгъ*, п. *dług*, ч. *dluh*, слц. *dlh*, вл. *doĭh*, нл. *dług*, полаб. *daug*, болг. *дълъг*, схв. *дўг*, слн. *dólg*, стсл. *ДЛЪГЪ*;— псл. **d^hlgъ* «борг, обов'язок»;— остаточно не з'ясоване; вважається спорідненим з гот. *dulgs*, ірл. *dliged* «тс.», *dligim* «заслужувати» (іє. **dh^hgh-*); зближується також з *довгий* (Преобр. I 188—189; Горяев 94; Brückner 90; Holub—Lyer 137; БЕР I 455; Младенов 129, 155); запропоновано (Ondruš Slovenská reč 39, 136—139) виведення від іє. **del-/dol-* «рубати» (борг як зарубка); необґрунтовані припущення про давнє запозичення з германських мов (Bern. I 244; Hirt PBrV 23, 322) або з кельтської (Jancko Slavia 9, 348).— Шанский ЭСРЯ I 5, 160—161; Фасмер I 524; Sławski I 148; Machek ESJĀ 121; Holub—Кор. 102; Skok I 453; Bezlaĵ ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 179—180; Mikl. EW 40.

дóвгий, довгáвий, [довгалéцкий] МСБГ, [довганáстий], довгáстий, [довгелéзний, довгелéцкий Я, довгелю́чий, довгенéзний, довгéнный], довгéнький, [довгилéнный] МСБГ, довгéсний, [довгóвастий, довгóватий, довговíстий] ВЕНЗн, ВеУг, довгонáстий, довгóтний, довгувáтий, [довжáстий] Ж, довжéзний, довжелéзний, [довженéзний], довжéнный, [довзівэний] ЛексПол, [довгáль] «ковальський молоток з довгим гострим дзьобом; висока худа людина», [довгáнь] «тс.», [довганя] (зоол.) «веретільниця, змія мідянка, *Anguis fragilis*; ящірка», [довгастінки] «довгасті сливи» Ж, [довгáч] «висока людина» Я, [довгéля, довгéля] «тс.», довготá, довгунéць «сорт льону», [довж] (у виразі *у всю довж*) «довжина», [дóвжа] «довгота» ЛексПол, [дóвжанка] «поздовжня оранка; високий глечик для молока», [дóвжáнчик] «високий глечик» КІМ, [дóвжéвінь] «довжина» Ж, [дóвжéнь Ж, дóвжéнь Ж, дóвжнія, дóвжня Ж] «тс.», дóвжніá, [дóвжиникóм], [дóвжїти], дóвшати, віддóвжений, віддóвжити, віддóвжувати, [взподóвж Па, впродóвж Ж], задóвгий, задóвго, здóвж, здóвжений, здóвжувальний, здóвжувач, нáдóвго, [нáдóвжниця] «кілька плотів лісу, з'єднаних один за одним», [навздóвж, наздóвж],

невдóвзі, [невздóвзі, неодóвго Ж, неодóвзі Ж, неподóвзі, подовгáстий, подóвгий Нед, подовжáстий], подовгувáтий, [подóвжний], подóвжний, подóвжувальний, подóвгу, подóвж, [подóвши], подóвжити, подóвшити, поздóвжний, предóвгий, [придóвжити] (заст.) «пройти ралом уздовж засіяного поля», *продовгáстий, продóвжувáтий, продóвжений, продóвжний, продóвжний*, [продовгáнитися] «забаритися», [продовжáтель] Нед, *продóвжувати, продóвження, [продóвжка], продóвжувач, удóвж, [удóвжінь], удóвжки, [удóвши, удóвики, удóвжувати, узáдóвзі], уздóвж, уподóвж, [упродóвж]*;— р. *дóлгий*, бр. *дóўгі*, др. *дълъги*, п. *długi*, ч. *dlohý*, слц. *dlhý*, вл. *doĭhi*, нл. *dołgi*, полаб. *daud'ě*, болг. *дълъг*, схв. *дўг*, слн. *dólg*, стсл. *ДЛЪГЪ*;— псл. **d^hlgъ* «довгий»;— споріднене з лит. *ilgas*, лтс. *ilgs*, дінд. *dīrghāh*, ав. *dareγa-*, хет. *daluga-*, гр. *δολιχός* «тс.», лат. *indulgeo* «бути милостивим» і далі, можливо, з лат. *longus*, гот. *laggs* «довгий», нвн. *lang*, англ. *long* «тс.» (з **dlongos* «тс.», див. Specht 126); іє. **d^hgh-* «довгий»; цей же самий корінь виступає в укр. *длѣти* і, можливо, *длѣ*.— Критенко Вступ 519, 556; Шанский ЭСРЯ I 5, 161; Фасмер I 524—525; Преобр. I 189; Горяев 93; Sławski I 148; Brückner 90; Machek ESJĀ 121; Holub—Lyer 137; Holub—Кор. 102; Schuster-Sewc I 159; Младенов 155; Skok I 452—453; Bezlaĵ ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 208—209; Bern. I 251; Mikl. EW 40; Trautmann 55; Топоров III 40—41; Fraenkel 183—184; Mühl.—Endz. I 705; Pokorny 197.

[дóвгомíна] «домовина» Ж;— результат деетимологізації слова *домовíна* і зближення його частини з основою прикметника *дóвгий*.— Див. ще *домовíна*.

[дóвэндитися] «забаритися»;— неясне; можливо, пов'язане з п. *wędzić* «вудити», вжитим метафорично; в такому разі первісне значення мало бути «досидітися з вудкою; захопившись вудінням, прогавити час».

[дóвж] «планка для закривання льотка вулика-дуплянки» Л, [дóвжж] «тс.» Л, *дóвжик* (у будівництві) «ложок», *довжикóвий* «ложковий»;— р. *должь* «паз льотка у вулику», [дóлжея] «тс.», *дóлжик* «поздовжня деревина в теслярстві», бр.

[доўж] «дверцята у вулику», п. *dłużec* (*dłużnica*) «дощечка, якою закривається отвір у вулику», ч. *dłuż*, слц. *dłuż*, схв. *džжалица*, слн. *dólž* «тс.»; — псл. **d'žь* «довгаста дощечка» (термін пасічників та ін.); очевидно, споріднене з **d'žgь* «довгий», укр. *дóвгий* (Фасмер I 525; ЭССЯ 5, 211—212; Bern. I 251—252); зіставляється також з ч. *dláha* «шина (мед.); деревина, на яку набиваються дошки підлоги», п. *dložka* «підлога», схв. [длага] (мед.) «шина», далі з ірл. *dluigim* «розколюю», *dluge* «щілина», дісл. *talga* «різання, обтісування», *telgia* «обтісувати, розрізати», свн. *zelge* «гілка» (Фасмер I 525; Machek ESJČ 121; Bern. I 207). — Горяев Доп. 2, 10. — Див. ще *дóвгий*. — Пор. *підлóга*.

[дóвжнік] (бот.) «очанка, *Euphrasia officinalis*» Г, Ж; — неясне.

дові́датися, *дóвідка*, *дові́дник* — див. *вiдати*.

дові́льний, *довóлі*, *довóльний*, *довольнітися*, *довóльність* — див. *вóля*.

дові́ра, *дові́рливий*, *дові́ря*, *дові́ряти* — див. *вiра*¹.

довкóла, *довкiл*, *довкóлишній*, *дóкола*, *доокóла* — див. *кóло*².

довмі́тися, *довміти*, *довмі́тися*, *доумі́тися* — див. *ум*.

довóдити, *довóдитися*, *дóвiд*, *довóдка* — див. *вéсті*.

довóдитися (безос.) «бути необхідним або можливим»; — р. *доводиться*, бр. *давóдзіца* «тс.»; — префіксальне утворення від *вóдить-ся* (*ведéться*) (безос.) «є звичайним, буває», що розвинулось, очевидно, на ґрунті значення *вóдитися*, *вéстися* «плодитися, розводитися». — Див. ще *вéсті*.

[дóвтіп] «дотеп, кмітливість» Пі, [дóвціп] «тс.» Я, Пі, [дотіпал] «здібність, здатність» Бі, [дотіпний Пі, довтіпний Ж, достіпний Пі, стіпний Пі], ст. *довтѣпъ*, *довстѣпъ*, *довципная* (XVI ст.), *довтипъ*, *довципъ*, *довцѣпъ* (XVII ст.); — бр. *дóвціп* «дотеп»; — запозичення з польської мови; п. *dowcip*, *dowcipny*, ст. *dofcip*, *dochcip*, очевидно, походить від ч. *důvtip* «дотеп, жарт, спритність», *vtip* «тс.», споріднених з укр. *дотéпний* (з іншим ступенем чергування голосних) і, очевидно, зближених із *stíbatì* «встром-

ляти». — Булька 98—99; Sławski I 158; Machek ESJČ 577, 703. — Див. ще *дóтеп*.

[дóвтóту] «скоро, вчасно» Я; — неясне; можливо, результат злиття прийменників *до*, *в* і займенника [*тот*, *томá*] «той, та», що міг бути пов'язаний з виразом типу *в тому годину*. — Пор. *дóки*, *дóти*, *пóки*.

дог (порода собак); — р. бр. болг. *дог*, п. *dog*, ч. слц. *doga*, схв. *дога*, слн. *dóga*; — запозичене з англійської мови, можливо, через посередництво французької (фр. *dogue* «тс.»); англ. *dog* «собака», дангл. *dogga* «тс.» неясного походження. — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 150; Sł. węg. obcych 155; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 103; Klein 471.

[дóга] «клепка», [дóгарь] «бондар» МСБГ; — запозичення з східнороманських мов; рум. *doágă*, молд. *доагэ* «тс.» походять від лат. *doga* «різновид посуду», що зводиться до гр. *δοχή* (*дохі*) «вмістилище», пов'язаного з *δέχομαι* (*дехоμαι*) «приймати», спорідненим з лат. *deset* «личить» і, можливо, з стсл. *десити* «знаходити», укр. [*судóсити*] «зустріти». — Scheludko 132; Шаровольський 36. заходозн. 55; Skok I 454; Vrabie Romanoslavica 14, 139; СДЕЛІМ 117; Pușcariu 27; Walde—Hofm. I 363—364; Frisk I 373—374.

[догáн] «сорт тютюну», [дохан Мак, доган Мак, дугáн] «тс.», [дуганчák] «кисет», [дуганяр] «торговець тютюном»; — п. [duchan] «тютюн», ч. [dohán, dohan, doháň], слц. *dohán*, [duhan, ducháň], болг. *духán*, схв. *дүхán*, *дүвán*, слн. *duhán* «тс.»; — запозичено з угорської мови (можливо, через посередництво словацької); уг. *dohány* «тс.» походить від тур. *duhan* «дим; тютюн», яке, можливо, через посередництво перс. *duxān* «тс.», зводиться до ар. *duḥān* «дим». — Гнатюк ЕЗБ 2, 238; Machek ESJČ 122; Jm. rostl. 208; БЕР I 450; Skok I 454; Bern. I 234; MNTESz I 653—654.

[доглѣбати] «доплентатися, насилу дійти»; — результат видозміни форми **доглибати* «тс.» (пор. схв. *доглибати* «добратися, насилу дійти (по грязі, болоту)»), викликаной деетимологізацією і, можливо, зближенням з п. *gleba* «брила

землі, ґрунт, рілля». — Див. ще **глібати**, до¹.

[доглекати] «добити» Я; — очевидно, експресивне утворення від слова *глек* «глиняна посудина»; в основі асоціації може бути фразеологізм *розбити глек*; не виключені також асоціації з словом *глег* «гра, в якій палками намагаються збити встромлену в землю палку». — Див. ще **глек**, до¹.

до́гма, *до́гма́т*, *догма́тик*, *догма́ти́зм*, *догма́ти́чний*, ст. *догма*, *догма*, *догматъ*, *догматъ* (XVI ст.); — р. бр. болг. м. *догма*, др. *догматисати* «виражати у формі догмата», п. *dogmat*, ч. слц. вл. *dogma*, схв. *до́гма*, слн. *doǵta*, стсл. **догъ́матъ**; — запозичення з грецької мови; гр. *δογμα* (род. в. *δογματος*) «думка, рішення», пізніше «філософське вчення» пов'язане з *δοξέω* «вважаю, думаю», що відповідає лат. *doseo* «вчу» і вважається спорідненим з стсл. **десити** «знаходити», р.-цсл. **десити**, **досити** «тс.»; зустрічати», укр. [*судобсити*] «зустріти». — СІС 223; Горяев 93; Kopalinski 229; Holub—Lyer 137; БЕР I 405; Klein 471; Frisk I 404—406. — Див. ще **судобсити**.

[до́дик] (орн.) «одуд, Урира ерорс L.»; — очевидно, результат спрощення зменшеної форми **удбдик*, пов'язаної з *удбд* «тс.».— Див. ще **блуд**.

[додіва́ти] «докучати Ж; заподіювати шкоду ВеУг.»; — р. [*додевать*] «набридати, докучати», бр. *дадзьяваць* «тс.», п. [*dozdiewać*] «діяти на когось, спонукати когось», слц. *dođievat'* «дражнити», болг. *до́дявам* «набридати, докучати», *до́дѣя* «тс.», м. *додева*, схв. *додидјавати* «тс.», стсл. **до́дѣвати** «примушувати, наполягати»; — псл. *dođevati* «тс.», утворене за допомогою префікса *do-* «до-» від *děvati*, ітератива до *děti* «діти; робити», пізніше також «говорити»; первісне значення «доторкатися, зачіпати» (пор. р. *задѣть* «зачепити»). — БЕР I 406. — Див. ще **діти**², до¹.

[до́дміря́ти] «прямувати додому» Ж; — експресивне утворення неясного походження.

[до́ду́ра] «прохід, проникнення» Ж; — р. [*доду́р*] (у виразі *додуру нет* «багато людей, не можна пройти, пробитися»), *додо́р* (у виразі *додору нет* «тс.»); — не-

ясне; можливо, пов'язане з *де́рти*; пор. *продѣртися* «пробратися, насилу пройти», болг. *до́дир* «знос, зношування» (про одяг), схв. *до́дир* «дотик, доторк, контакт». — Фасмер I 521. — Див. ще **де́рти**.

[до́ду́ти] «додуматися, зрозуміти» Ва; — р. (розм.) *доду́ть* «тс.»; — очевидно, результат метафоричного вживання дієслова *доду́ти* (префіксального утворення від *ду́ти*); метафора могла бути зумовлена звуковою близькістю слів *до́думатися* і *доду́ти*. — Див. ще до¹, ду́ти.

[до́жджа́нка] (зоол.) «саламандра, Salamandra maculosa» ВеНЗн 26, [*дождженка*] «тс.» ВеУг; — схв. *даждѣвнѣк*, *даждѣвнѣк*, [*dužděvnjak*] «тс.»; — похідне утворення від *доиц*; назва зумовлена народним уявленням про зв'язок п'явки саламандри з дощем. — Верхратський ЗНТШ 30/4, 215. — Див. ще **дощ**.

[до́жка] «бочка для води» Ж; — очевидно, результат контамінації слів *діжка* та *доиц*; пор. р. [*дождейка*] «бочка, що ставиться під ринву», бр. [*дошник*] «велика бочка». — Див. ще **діжа**, **дош**.

[до́жні] «навіть» Пі; — р. *да́же*, бр. [*дайка*], др. *дожи (до)*, *дожь*, *доже (до)*, стсл. **дожи (до)**, **доже (до)**; — очевидно, результат приєднання до прислівника *дожь*, утвореного з прийменника чи сполучника *до* та частки *же*, заперечної частки *ні*. — Горяев 86; ЭССЯ 5, 90. — Див. ще до¹, до², же¹, ні.

до́за, *до́затор*, *дозува́ти*, *дозува́льний*; — р. бр. болг. м. схв. *до́за*, п. *doza*, ч. *doze*, слц. слн. *doza*; — через посередництво західноєвропейських мов (н. *Dose*, фр. англ. *dose*) запозичено з середньолатинської; слат. *dosis* «давання, доза» походить від гр. *δοσος* «давання, дар; доля, частина», пов'язаного з *δί-δομι* «даю», спорідненим з лат. *dō* «тс.», псл. *dati*, укр. *да́ти*. — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 153—154; Фасмер I 552; Горяев 446; Sl. wyg. obcych 158; Holub—Lyer 139; БЕР I 407; Klein 476; Frisk I 388—389. — Див. ще **да́ти**.

дозвоблити, *дозволя́ти*, *до́звіл*, *дозві́ля*, *дозві́льний*, *дозво́лений*, *дозво́ленийний*, [*подозвоблити*] «дозволити»,

[предозвілля] «привілля», [удозвіль] «досхоучу»; — р. *дозволять*, бр. *дазваляць*, п. *dozwalać*, нл. *dozwołiś*, болг. *дозволявам*, м. *дозволи*, схв. *дозвдлити*; — результат поширення префіксом до- дієслова *звблти* «погодитися» (з др. *изволити* «захотіти, побажати, воліти, вибирати», псл. *izvoliti* «тс.», що з'явилося внаслідок поширення префіксом *iz-* «з-» дієслова *voliti* «воліти», пов'язаного з вол'я «воля»); р. *дозвблти* вважається запозиченням з польської мови (Фасмер I 522; Bern. I 440), хоча може походити й з української. — Шанский ЭСРЯ I 5, 154; Sławski I 159. — Див. ще *вбля*, *до¹*, *з²*.

дозір, *дозірець*, *дозбр*, *дозборець*, *дозбóрний* — див. *зрїти¹*.

дозолїти «дошкулити, досадити», *назолїти* «набриднути; зробити неприємність», [назб́ла] «той, хто завдає багато клопоту», [надозолїти] «досадити, надокучити»; — р. [дозолїть] «досадити», [назолїть] «досаджати, засмучувати», [назб́ла] «сум, туга, досада, прикрість», [назб́л] «тс.», [назб́льник, назб́льний, назб́листий, назб́ловатий], *назб́йливий* (<*назолъливий), бр. *назальць* «надокучати», вл. *zelić* «голосно лаятися», *zazelić do zemje* «проклясти»; — очевидно, споріднене з [зб́лок] «запалення, налив, виразка, хвороба», далі з лит. *žalà* «шкода», лтс. *zalba, zelba* «тс.»; пошкодження», дісл. *gallì* «шкода; помилка» і, можливо, з псл. *zъъ* «злий», укр. *злий*; пов'язання р. *назб́йливий* з [зб́й] «крик» (Фасмер III 39; Желтов ФЗ 1875/3, 8) у семантичному відношенні малопереконливе; вл. *zelić* без східнослов'янських відповідників зіставлялося (Шустер-Шевц Етимологія 1970, 89) з р. [га́лїтьсѧ] «глузувати», бр. [га́лїць] «підганяти, понукати», п. [gałuszyc] «бушувати». — Ильинский РФВ 61, 229; Matzenauer LF 11, 181; Endzelin KZ 44, 66; Fraenkel 1286. — Пор. *зб́лок*,

дої́дати, *дої́дливий* — див. *ї́сти*.

дої́стний — див. *ї́стний*.

дої́ти, [дб́йницѧ] «дб́йниця» ВеБ, [дб́й] «дої́ння, надб́й», [дб́йво] «дої́ння» Ж, *дб́йво* «надб́й; молоко», [дб́йливо] «тс.», [дб́йло] «тс.»; місце для дої́ння» Ж, *дб́йка*, [дб́йна́рка] «загорода, де доять корів», [дб́й-

нік] «дб́йна худоба; дб́йниця», *дб́йницѧ*, [дб́йняк] «дб́йна худоба» Ж, *дої́льницѧ* «доярка», [дб́йк] «дб́йка», [дб́йнік] «дб́йна худоба», [дб́йницѧ] «дб́йниця», [дб́йняк] «дб́йна худоба», [дб́йничка] «дб́йна корова», [дб́йнка] «дб́йниця» Л, [дб́йн] «надб́й (?)», [дб́йка], *дояр*, *доярка*, *дб́йна* (прикм. жін. р.), [дб́йна] «тс.», *дої́льний*, [дб́йї] «надб́й» Ж, [дб́йїнік] «той, хто відкупує молоко» Ж, *надб́й*, [недб́йка] «корова, що не дої́ться» Ж, *передб́й*, [подб́йї], *роздб́й*, *удб́й*, *удб́йїний*, *удб́йїність*; — р. *дої́ть*, бр. *даїць*, др. *доїти* «годувати груддю», п. *doić* «доїти», ч. *dojiti*, слц. *dojit'*, вл. [dójić], *dejić*, нл. *dojś* «тс.», полаб. *düjë* «доїть», болг. *доя* «доїти; годувати груддю», м. *дои* «доїти», схв. *дб́јати*, слн. *dojiti* «тс.», стсл. *доїти* «годувати груддю»; — псл. *dojiti* «тс.» розглядається як форма каузатива, подібна до аналогічних *rojiti* «поїти», *gojiti* «гоїти» (Sławski I 152—153; Trautmann 51); — споріднене з лтс. *dēt*, *dēju* «ссати», *dēls* «син», *dēle* «п'явка», дінд. *dháyati* «ссе», вірм. *dien* «ссу», осет. *dæjɔn* «ссати», гот. *daddjan* «тс.», двн. *tāen* (<герм. *dējan) «годувати груддю», дшв. *día* «ссати», а також з дінд. *dhēnā*, *dhēnūh* «дб́йна корова», ав. *daenu* «жінка», лат. *fēmina* «тс.», *fēlāre* «годувати груддю», *fīlius* «син», гр. *θῆσατο* «він ссав», лит. *piņm-dēlė* «корова, що вперше отелилася»; іє. *dhē(i)- «ссати, годувати груддю», звідки також псл. *dēva, *dēte, укр. *дїва*, *дїтїя*. — Критенко Вступ 509, 552; Шанский ЭСРЯ I 5, 155; Фасмер I 522; Преобр. I 188; Brückner 92; Machek ESJČ 122; Holub — Кор. 103; Schuster-Sewc I 147; БЕР I 416—417; Младенов 150; Skok I 422—423; Bezlaј ESSJ I 106—107; ЭССЯ 5, 53—54; Клепикова 98—105; Bern. I 205—206; Mühl. — Endz. I 463; Pokorny 241—242. — Пор. *дїтїя*, *дїва*.

[дб́йка] «мамка, годувальниця», [дб́йка] «тс.» ВеУг, [дб́йчїти] «бути годувальницею, годувати груддю»; — запозичення з східнороманських або угорської мов; рум. *dóică* «годувальниця», молд. *дб́йка*, уг. *dajka* «тс.» походять від болг. *дб́йка*, що, як і слн. [dojka] «тс.», схв. *дб́јка* «тс.»; вим'я, слц. *dojka* «годувальниця; дб́йна корова, вівця»,

вл. [dójka], нл. [dojka] «тс.», походить від псл. dojiti «доїти; годувати груддю». — Scheludko 132; Булаховський Пит. походж. 204—205; Панькевич Укр. говори Підкарп. Русі 400—401; БЕР I 407; Младенов 137. — Див. ще доїти.

док, *дóкер*; — р. бр. болг. м. *док*, п. ч. слц. *dok*, схв. *дѣк*; — через посередництво російської і, можливо, англійської мов запозичено з голландської; гол. *dok* «док» походить від снідерл. *doske* «водостічна канава, риштак», що пов'язується з іт. *dossia* «тс.», пізнюлат. **ductiā* «водопровід, акведук», утвореними від лат. *dūco* «веду» (Klein 470; Kluge—Mitzka 136); зіставляється також з гол. *doga*, ст. *dokke* «канал», для яких вбачають джерело в гр. *δοχή* «вмістилище», пов'язаному з *δέχομαι* «приймати, вміщати» (Chambers 135). — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 156; Фасмер I 523; Сергеев РР 1975/1, 77—80; Коралиński 229; Holub—Lyer 137; БЕР I 407; Vries NEW 123. — Пор. душ.

дока «знавець своєї справи; дойда», [доковитий] «розумний, здібний» Я; — р. *до́ка*; — неясне; можливо, виникло в семінарському середовищі на базі гр. *δοκω*, *δοκέω* «знаю, вважаю, думаю»; р. *до́ка* зіставляється з лат. *doctus* «вчений», що походить від *docēre* «вчити» (Преобр. I 188; Горяев 93) або вважається спорідненим з *добилый*, пов'язаним з *дошел*, *шел* (<šьdlъ <*xīd-, hod-) (Зеленин РФВ 54, 118). — Шанский ЭСРЯ I 5, 156; Фасмер I 523.

доки, [док, недóки Пі]; — р. [дока] «доки», п. [doki, do kie], слц. *dokým*, болг. *докатѡ*, м. *докај*, схв. [дѣк, *дока*, *доке*, *доку*]; — виникло на базі словосполучень типу **до кы(ѣ) поры* чи **до кы(ѣ) добы*. — Мельничук СМ IV 107; Фасмер I 523. — Див. ще до¹, хто. — Пор. дóти, пóки.

[дóкіль] «доки», [дóкаль Ж, *докіля*, *дóків*, *дóкля*, *дóкóли*, *доко́ль* ВеУг, *дóкуль*]; — р. *доко́ль*, *доко́ле*, [доке́ль, *доку́ль*, *доко́лево*, *доку́лева*, *доко́лича*, *доку́лича*], бр. *даку́ль*, др. *доко́ль*, *доко́ль*, *доко́ля*, п. [do kiela], слц. *dokial'*, вл. *do kelž*, нл. [dokul], *dokulž*, *dokulaž*, болг. *доклѣ*, схв. *дѣклѣ*, [дѣклѣ, *дѣклѣ*], слн. *doklēj*, *dokler*, стсл. *дѣкелѣ*, *доколи*; —

результати стягнення виразу *do kolě* (>*do kolě*), що складається з прийменника *do* та прислівника *kolě*, пов'язаного з *колі* «коли», звідки й укр. *колі*. — Мельничук СМ IV 107; Шанский ЭСРЯ I 5, 157; Фасмер I 523; БЕР I 408; Младенов 137; Bezłaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 58. — Див. ще до¹, *колі*. — Пор. дóсіль.

[докіптіти] «дослідити» Ж; — м. *докопчува* «схоплювати»; — очевидно, пов'язане з *коптіти* «старанно, ретельно займатися чим-небудь» (див.).

дóкір, *докірливий*, *докірний*, *докірник*, *доко́ра*, *доко́ритель*, *доко́рище*, *доко́ряти* — див. *ко́рїти*.

Докія, *До́ка*, *До́ця* — див. **Євдокія**.

докладний «дуже повний, ґрунтовний»; — бр. *дакладны*, ч. *důkladný*, слц. *dōkladný*, вл. *dokładny* «тс.», слн. *do kláden* «додатковий»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dokładny* утворено від *dokład(ka)* «додаток», яке походить від дієслова *dokládat* «докладати», утвореного за допомогою префікса *do-* (відповідає укр. *до-*) від *klaść*, *kładę* (відповідає укр. *кла́сти*, *кладу́*); до семантики пор. також п. ст. *dołożny* «детальний, докладний», *dołożliwy* «тс.», р. *прилєжнїй* «ретельний, старанний», пов'язані з синонімічним дієсловом *ложїти* (*лежати*). — Sławski I 154; Brückner 236. — Див. ще до¹, *кла́сти*.

доконати, *доконатися*, *доко́наний* — див. *ко́нати*.

дóктор, [докто́рат] Ж, *докторант*, *докторанту́ра*, [дóкторка Ж, *докторо́ва* Ж], *дóкторша*, *дóкторство*, *докторальний*, [дохторувати] «лікувати» Я, [дохторювати] «лікуватися» МСБГ, *дохторизуватися* Ж, ст. *докторъ* «учений, учитель; лікар» (XIV ст.); — р. болг. м. *дóктор*, бр. *дóктар*, п. ч. слц. вл. *doktor*, схв. *дѣктор*, слн. *dóktor*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *doctog* «учитель» пов'язане з лат. *docere* «учу, пояснюю», спорідненим з гр. *δοκέω* «вважаю, думаю», стсл. **десити** «знаходити», р.-псл. **десити**, **досити** «тс.; зустрічати», укр. *судсити* «зустріти»; іє. **deġ-/doġ-* «брати, приймати, визнавати; прийнятний, належний, добрий». — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 157—158; Фасмер I 523; Горяев 93;

Brückner 92; Kopaliński 229—230; Holub—Lyer 137; БЕР I 408; Walde—Hofm. I 330—331. — Див. ще **судобсити**.

доктрина, *доктринёр*, *доктринёрство*; — р. болг. м. схв. *доктрина*, бр. *дактрѣна*, п. *doktryna*, ч. вл. *doktrina*, слц. слн. *doktrina*; — запозичено з латинської мови через західноєвропейські (н. *Doktrine*, фр. *doctrine*); лат. *doctrīna* «вчення; навчання» утворено від *doctor* «учитель». — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 159; Kopaliński 230; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 104; БЕР I 408; Klein 470. — Див. ще **доктор**.

докуди «доки»; — р. *докуда*, [доку́дова, доку́д], бр. [доку́ды], п. *dokud*, ч. *dokud*, слц. ст. *dokud*, *dokud'*, нл. *dokud*, болг. *докуде́*, *до куде́то*, схв. *докуд(а)*, слн. *dokód*; — результат злиття колишнього виразу **do kōda* (**do kōdъ*). — Фасмер I 523; Sławski I 153—154; Holub—Kop. 104; Младенов 138; ЭССЯ 5, 59. — Див. ще **до¹**, **куди**.

документ, *документация*, *документальный*, *документовать*, ст. *документъ* (XVII ст.); — р. *документ*, бр. *дакумент*, п. ч. слц. вл. *document*, болг. м. *документ*, схв. *докумен(а)т*, слн. *document*; — запозичення з латинської мови; лат. *documentum* «доказ; приклад; повчання» пов'язане з *doseo* «учу, доводжу». — СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 159; Фасмер I 523; Горяев 93; Kopaliński 230; Holub—Lyer 137; БЕР I 408; Walde—Hofm. I 330—331. — Див. ще **доктор**.

докус «зовсім» Ж; — неясне; можливо пов'язане з [кус] «трохи» (<кус «шмат»), пор. [ні кус] «нічого». — Пор. кус.

докучати, *докука*, *докуча*, *докучник*, *докучливий*, *докучний* — див. **кучити**.

докучна «дитяча гра» Ж; — неясне.

долар; — р. *доллар*, бр. болг. м. *долар*, п. ч. вл. *dollar*, слц. *dolár*, схв. *дōлār*, слн. *dólar*; — запозичення з англійської мови; англ. *dollar* «долар, грошова одиниця США і деяких інших країн» походить від нім. *Taler*, що є результатом скорочення назви *Joachimstaler* «йоахімстальська (монета)», похідної від назви міста *Joachimsthal*. — СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 163; Kopaliński

230; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 104, 387; БЕР I 410; Skeat 149. — Див. ще **галаяр**.

долати «перемагати; справлятися; оволодівати», [вїдолати] «подолати», [вїдоліти] «тс.», *здолати* «подолати, змогти», *здоліти*, [нездолящий, нездольный, одоливати], *подолати*, *подоліти*, *подолувати*; — р. [долеть] «пересилювати, переборювати», [дблїть] «тс.»; мучити, непокоїти; хилити до сну», *одолевать*, *одолеваць*, [вздолиць] «могти, бути здоровим», [суздолиць] «подолати, змогти», др. *одолати*, *одоляти*, *одалати* «перемогти», *одолювати* «перемагати, пересилювати», *одолювати* «суперничати», п. *dołać* «боротися, воювати», *zdołać* «зуміти, змогти, справитися», *podolać* «тс.», ч. *odolati* «встояти, утриматися», *udolati* «перебороти, пересилити», *zdolati* «тс.», слц. *doliet'* «бути в змозі», *odolat'* «устояти, утримати», болг. *одолявам* «перемагати, переборювати», м. *одолеє*, схв. *оддлети*, *одолєвати*, слн. *odoleti*, стсл. **одолѣти**, **одолити**, **одолѣвати**, **одоловати** «тс.»; — псл. *dolati* «пересилювати, переборювати» розглядається як відименне утворення; — дальші зв'язки неясні; здебільшого пов'язується з *дбля* (Фасмер I 525; Преобр. I 189—190; Sławski I 154—155; Brückner 92; Holub—Kop. 104), хоча можливий і зв'язок з *діл*, р. *дол* (Фасмер—Трубачев I 525); зіставлялося також з дінд. *dhaḡ-* «витримати, пересилити, встояти» і реконструювалося псл. **ob-dolъ* — пор. ч. *odol* «відсіч» (Machek ESJČ 123); висловлювалося припущення про те, що псл. **dol-* є варіантом на -l- кореня **dher-* (там же) або кореня **dog-*, засвідченого в укр. *здоров'я* (Горяев 277). — Holub—Lyer 137; ЭССЯ 5, 62; Bern. I 206—207; Mikl. EW 47. — Пор. **доля¹**, **недолугий**.

долдон «ледар, йолоп» Я; — р. [долдон] «йолоп; базікало»; — можливо, звуконаслідувальне, пор. р. [долдонить] «базікати, теревенити, говорити швидко й незрозуміло».

долегати «дошкуляти, допікати; наполягати», [долігати, долягати Ж] «тс.», [долеглівість] «неприємність, прикрість» Г, Ж, [долєжність Ж, долєглівість, до-

лягливість Ж] «тс.», [долегливи́й] «докучливий, наполегливий», ст. *долегати* «докучати, турбувати, робити прикрість» (1538);— бр. *далегіць* «надокучати, заважати», слц. *doliehat* «наполягати; мучити»;— запозичення з польської мови; п. *dolegać* «докучати, робити комусь прикрість», [dolegać], *dolec* «тс.» є префіксальним утворенням від *legać* «лягати», [legać] «тс.», ієс «лягти», що відповідає укр. *лягати, лягти*; до будови та семантики пор. синонімічні укр. *наполягати, досадити*, р. *досадить*, н. *jemandem zusetzen* «надокучати, досаджати».— Див. ще до¹, лягті.

доліна, ділі, долівка, ділішній — див. діл.

долілиць «обличчям до землі, вниз», [долівлиць] «тс.»;— складний прислівник, утворений поєднанням прислівника ділі «вниз», що походить від діл, з іменником лице́ у давній формі невідмінюваних імен на -ь (і-основ), як у віч-на-віч, голір'юч і под.— Див. ще діл, лице́.— Пор. горілиць.

[долініць] «обличчям до землі» Ж;— результат видозміни форми долілиць «тс.», зближеної з ниць «униз».— Див. ще долілиць.

[долініж] «ногами вниз»;— складний прислівник, утворений поєднанням прислівника ділі «вниз», що походить від діл, з іменником но́га у давній формі невідмінюваних імен на -ь (і-основ).— Див. ще діл, но́га.— Пор. долілиць.

долічерева «животом униз»;— складний прислівник, утворений поєднанням прислівника ділі «вниз», що походить від діл, з основою іменника чéрево; закінчення -а з'явилося, очевидно, за аналогією до інших прислівників на -а іменного походження (*вчбра, діма, довкола, донедавна* і под.).— Див. ще діл, чéрево.

[ділник] (заст.) «міра рідини»;— очевидно, пов'язане з діля, діліти.— Див. ще діля¹.

[долобкувати] «видовбувати» Ж, [долобавка] (орн.), *надолобень* «надобва; йолоп, дурень», [придолоб] «граділь», [прідолоб] «тс.» Нед;— р. [долобка] «стежка», ч. *dłabati* «довбати»;— похідні утворення від псл. *dolb-, пов'язаного

чергуванням голосних з *d¹lb- «довбати».— Див. ще довба́ти.

[долівня] «здобич» Ж;— очевидно, пов'язане з дієсловом *ловіти*; пор. ч. *dolov* «закінчення лову».— Див. ще до¹, ловіти.

доломан «гусарський мундир, розшитий галунами», [долман, даламан] «тс.», ст. *доломанъ* «короткий гусарський плащ» (XVII ст.), *даламанъ* (XVIII ст.);— р. *доломан* «гусарська куртка», *долиман, дблман* «тс.», п. *dołoman* «короткий військовий плащ; угорська куртка, обшита смушком», *dołaman, dołman, dołman, dołoma* «тс.», ч. *dolomán* «угорський військовий мундир з галунами», *dołman*, слц. *dolomán* (заст.) «тс.», болг. *долман* «старовинний чоловічий одяг з грубої матерії», *долама*, м. *долама* «тс.», схв. *ддолама* «каптан; доломан», [долиман], слн. *dołman* «тс.»;— запозичення з турецької мови; тур. *dolaman, dolama* «верхній одяг яничар» утворено від дієслова *dolamamak* «закутувати, обгортати», спорідненого з аз. туркм. *дола-*, чаг. *тула-* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 525—526; Горяев 94; Корш ИОРЯС 8/4, 44; Brückner 92; Kopaliński 230; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 138; БЕР I 409; Младенов 138; Skok I 423; Mikl. EW 47; TEL I 286; Lokotsch 42; Егоров 235.

[доломина] «домовина» Ж;— результат деетимологізації слова *домовина* та, можливо, зближення першої частини з діл (*дблу, дблів*).— Булаховський Мовозн. 8, 1949, 49.— Див. ще домовіна.

долоня¹, [долонь ВеУг, ладоня Ж], *долонька*, [долонистий] Ж, *долонний, долончатий, долонюватий*, [надолонка] «нашивка на долоні рукавиці», [надолончити] «нашити надолонки»;— р. *ладонь*, [дблонь], бр. *далбнь*, др. *долонь*, п. *dłoni*, ч. слц. *dłan*, вл. нл. *dłón*, полаб. *dlan*, болг. м. *длан*, схв. *длән*, слн. *dłan*, стсл. *длань*;— псл. *dolpъ «долоня»;— споріднене з лит. *dėlna, dėlnas*, лтс. *dėlpa* «тс.»; дальші зв'язки непевні; зіставлялося з псл. *doľъ* «діл, заглиблення», пор. п. заст. *dolina* rēki «долоня» (Sławski I 147—148; Mühl.—Endz. I 454), з лит. *dilti* (*dilti*) «стиратися, сточуватися», лат. *dolāre* «обробляти» та ін. (іє. *del-

«відтинати, обробляти» (Walde—Hofm. I 364—366; Pokorný 195), з іє. *dērti «дерти» (Brückner 89), з гр. $\theta\acute{\epsilon}\nu\alpha\rho$ «долоня, заглиблення», двн. *tenar* «долоня» (Machek ESJČ 120; Otrębski Idg. Forsch. 75); укр. [ладо́ня], р. *ладо́нь* виникли внаслідок метатези.— Критенко Вступ 542; Фасмер I 526; II 448; Преобр. I 185; Горяев 92; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 102; Schuster—Sewc I 151—152; БЕР I 399; Skok I 417; Bezljaj ESJČ I 104; ЭССЯ 5, 64; Sł. prasł. IV 65—66; Bern. I 208; Meillet Études 455; Mikl. EW 47.

[доло́ня²] «тік, вирівняне і сильно втопане місце, де молотять» Я;— р. [доло́нь] «тік; рівне і тверде місце», [доло́нщики] «молотильники»;— пов'язане з *доло́ня¹* і виникло, мабуть, внаслідок перенесення назви; якщо припустити, що *доло́ня¹* пов'язане з *діл*, псл. *doľ* (пор. Sławski I 147—148), то в *доло́ня²* могло зберегтися давніше значення («рівне місце»); припускається й можливість протилежного наряду розвитку значень: «пласке, низьке місце» (>«тік») >«долоня (частина руки)» (ЭССЯ 5, 64).— Фасмер I 526; Mikl. EW 47.— Див. ще *доло́ня¹*.

долото́, [долото́кватий] Ж, [долото́ти] «довбати» Ж;— р. *долото́*, бр. *дóлата*, др. *долотити* «довбати», п. *dłuto*, ст. *dłoto*, ч. сл. *dláto*, вл. *błócko*, нл. *błotko*, болг. *длето́*, [дла́то], м. *длэто*, схв. *длїдэто*, слн. *dléto*, цсл. *длато*;— псл. **dolto* (**dolto*) < **dolbto* (**delbto*) «долото, інструмент для видобування», віддієслівний іменник на -to (пор. аналогічні *пїто*, *сїто*), пов'язаний з **d'jbt* «довбти»;— споріднене з прус. *dalptan* «долото», лит. *dálba* «довбня».— Трубачев Рем. термиол. 154; Варбот Этимология 1965, 110; Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 526; Преобр. I 189; Горяев 94; Sławski I 149; Brückner 89; Machek ESJČ 120; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 102; Schuster—Sewc Probeheft 22; БЕР I 399—400; Младенов 128; Skok I 417—418; Bezljaj ESSJ I 104; ЭССЯ 5, 60—61; Bern. I 208; Trautmann 54—55; Топоров 291—294.— Див. ще *довба́ти*.— Пор. *долобкува́ти*.

долуба́ти «длубати», [долуба́й] «огірок, видовбаний курами», [долуба́йка]

«тс.»;— бр. [долуба́ць] «довбати»;— пов'язане з псл. **dolbat* «довбати», звідки закономірною формою мало б бути **долуба́ти*; -у- з'явилося, очевидно, під впливом запозиченого з польської мови *длубати* або під впливом *колупати*, *лупати*.— Див. ще *довба́ти*.— Пор. *долобкува́ти*.

до́ля¹ «частина; талан», *до́лька* «(анат.) мигдалик; [ділянка поля ЛЧерк]», *до́льник* «вид тоничного вірша», [безді́ля, безді́льний], *бездо́лець*, *бездо́лля*, *бездо́льний*, *бездо́льник*, *здо́льний*, *здо́льщина*, *знедо́лений*, *знедо́лити*, [недо́лець] «бездолець» Ж, *недо́ля*;— р. бр. *до́ля*, др. *доля*, п. *dola*, ч. *dola* (з рос.), ст. *dole*, сл. *doľ'a*, схв. ст. [дол(а)];— псл. **dolja* «частина», пов'язане з *dēliti* «ділити»;— споріднене з лит. *dalis* «частина», [dalià] «тс.»; *доля*, *щастя*, *dalýti* «ділити», лтс. *daļa*, [dalis] «частина», дінд. *dalam* «тс.»; *шматок*, *половина*, *dálati* «тріскається, розривається», снн. *tol*, *tolle* «гілка, дюйм», свн. *zol*, *zolle* «колода, кляп, дюйм» (з **d]po-*), лат. *dolāre* «обробляти, обтісувати»; до семантики «частина» > «доля» пор. р. *удѣл* «доля», *участь* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 526; Преобр. I 189—190; Sławski I 154—155; Brückner 92; ЭССЯ 5, 62—63; Sł. prasł. IV 81—82; Bern. I 209—210; Būga RR I 437; Trautmann 44; Mühl.—Endz. I 435.— Див. ще *діліти*.— Пор. *долати́*.

[до́ля²] (бот.) «молодило, *Sempervivum globiferrum*;— пов'язане з *до́ля¹*; мотивація назви не зовсім ясна; назва могла бути зумовлена народним уявленням про те, що рослина приносить щастя (пор. іншу назву цієї рослини *молоділо*).— Див. ще *до́ля¹*.

[до́льчиця] «варення» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *дулча́цэ* «варення, ласощі» утворене від прикметника *ду́лче* «солодкий», що походить від лат. *dulcis* (< **d]kci-*) «тс.», яке зіставляється з гр. $\gamma\lambda\upsilon\chi\acute{o}\varsigma$, вірм. *k'ałcɛ* «тс.».— Vrabie Romanoslavica 14, 139; DLRM 265; Walde—Hofm. I 379—380.

до́ма;— р. бр. м. схв. *до́ма*, др. *дома*, п. [doma], ч. сл. вл. нл. *doma*, полаб. *dūmo*, болг. *домá*, слн. *domá*, стсл. *до́ма*;— псл. *doma*, відмінкова форма

від domъ «дім»; здебільшого розглядається як давня форма місц. в. одн. dom̄(u) від основ на -u (Ильинский РФВ 74, 134; Holub—Kop. 104; Hujer IF 23, 154; Zubatý AfSlPh 14, 150; Bern. I 210; Meillet Etudes 241); висловлювалося припущення й про те, що це форма родового відм. одн. (Brugmann Grundriss II 2, 696; Voldrák II 4—5), аблатива одн. (ЭССЯ 5, 66—67) або наз.-знах. в. мн. (Skok I 424); менш обгрунтоване зіставлення з дінд. amā < *oma «дома», де початкове d могло з'явитися під впливом domъ «дім» (Machek ESJČ 123; Zubatý St. a čl. I 2, 86—87).—Шанский ЭСРЯ I 5, 165; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Holub—Lyer 138; БЕР I 411; Bezlaј ESSJ I 107; St. prasl. IV 83—84.—Див. ще дім.

[домаз] «віл, відгодований дома» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з *дба*, *дім* (пор.).

домáха — див. дамáсценка.

Домáха, Дóма, Домáня, Домáся — див. Дóмна.

дóмбра (казахський народний музичний інструмент), *домбріст*;— р. *дóмбра*, бр. *дамбра*, ч. слц. *dombга*;— запозичення з казахської мови; каз. *домбыра* (музичний інструмент), споріднене з кирг. *домбура*, тат. узб. *дўмбра*, башк. *думбыра* «тс.», виводиться від стягненого перс. *domba bāgге* «овечий курдюк» (Будагов I 566) або від перс. *dānbāgā* (Lokotsch 17).—Шанский ЭСРЯ I 5, 165; Шипова 125—126; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Горяев 94; Егоров 236—237.— Пор. дóбра.

[домигун] «ловелас, гульвіса» Я;— очевидно, пов'язане з *мигати* в значенні «моргати, підморгувати» (див.).

домі́нанта, домі́нанти́й, домі́ну́чий, домі́нува́ти;— р. болг. схв. *доминанта*, бр. *дамінанта*, п. ч. слц. *dominanta*, вл. *dominowaś*, м. *доминантен*, слн. *dominanta*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Dominante*, *dominieren*, фр. *dominante*, *dominer*, іт. *dominante*, *dominare* походять від лат. *domināns* (род. в. *dominantis*) «пануючий», *domināre* «панувати, управляти», пов'язаних з *dominus* «пан, хазяїн дому», похідним від *domus* «дім», що відпові-

дає псл. *domъ* «тс.», укр. *дім*.—СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 165—166; Коралиński 231; Holub—Lyer 138; Klein 474; Walde—Hořm. I 367.—Див. ще дім.— Пор. доміні́он, доміно́^{1,2}.

Домі́ніка;— р. болг. *Доминика*, бр. *Дамініка*, слц. *Dominika*;— ім'я походить з латинської мови; лат. *dominica* «панська» пов'язане з *dominus* «пан, хазяїн дому».—Сл. вл. імен 238; Петровский 98.—Див. ще доміна́нта.— Пор. Дóмна.

доміні́он;— р. болг. м. схв. *доминион*, бр. *дамініён*, слн. *dominiön*;— через посередництво англійської мови (англ. *dominion* «володіння, влада») запозичене з середньолатинської; слат. *dominio* (род. в. *dominionis*) «тс.» пов'язане з лат. *dominus* «пан, хазяїн дому».—СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 166; БЕР I 411; Klein 474.—Див. ще доміна́нта.— Пор. доміно́^{1,2}.

доміно́¹ «вид маскарадного костюма»;— р. *доминó*, бр. *дамінó*, п. ч. слц. вл. *domino*, болг. м. *дóмино*, схв. *дóмино*, слн. *dómino*;— запозичення з французької мови; фр. *domino* «маскарадний костюм» походить від іт. *domino* «довгий одяг ченців; маскарадний костюм схожого крою», що зводиться до лат. *dominus* «пан, хазяїн дому»; назва чернечого одягу *domino* пов'язується з еліпсацією характерного для духовних осіб привітання *Benedicamus domino* «благословляємо бога».—СІС 224—225; Шанский ЭСРЯ I 5, 166—167; Фасмер I 527; Holub—Lyer 138; Holub—Kop. 104; БЕР I 411; Dauzat 254; Klein 474.—Див. ще доміна́нта.— Пор. доміні́он, доміно́².

доміно́² (гра);— р. *доминó*, бр. *дамінó*, п. ч. слц. вл. *domino*, болг. м. *дóмино*, схв. *дóмино*, слн. *dómino*;— через посередництво французької мови запозичено з італійської; іт. *domino* «пан» походить від лат. *dominus* «пан, хазяїн дому»; мотивація назви загальноприйнятого пояснення не має; за різними версіями, гру названо *domino* через схожість забарвлення камінців цієї гри до маскарадного костюма (Dauzat 254), через те, що той, хто першим викладає всі свої камінці, проголошується

паном гри (Kluge—Mitzka 138), або за прізвиськом гаданого винахідника гри італійського аббата Доміно (Брокгауз—Ефрон 16, 613).—СІС 224—225; Шанський ЭСРЯ I 5, 166; Фасмер I 527; Holub—Lyer 138; Holub—Kop. 104; БЕР I 411; Klein 474.—Див. ще домініанта, домініо¹.

домітувати — див. мітити.

До́мка, До́мця — див. До́мна.

домкрат; — р. домкрат, бр. дамкрат; — запозичене з голландської мови (можливо, через посередництво німецької, пор. н. Daumkraft «домкрат»); гол. doemtekracht «тс.» є складним словом, у якому перша частина doemte ідентична норв. [dumte, doemte] «кут, клин в отворі дверей чи вікон», свн. doim «клин, втулка», а друга частина є словом kracht «сила», що відповідає нвн. Kraft, двн. kraft, англ. craft «тс.», які пов'язуються з іє. *geḡ- «вертити, крутити, намотувати», поширеним формантом -p- (*geḡp- : *g(e)ḡp-). — СІС 225; Шанський ЭСРЯ I 5, 167; Фасмер I 526—527; Горяев 94; Matzenauer 386; Kluge—Mitzka 398; Falk—Topr 148. — Пор. банькрат.

до́мна, до́менник, до́менщик, до́менный, піддо́менник; — р. бр. до́мна, др. дѣмьница «домна»; — пов'язане з псл. dѣmo, dѣti «ду, дуги» (пор. вираз задѣти до́мну). — Шанський ЭСРЯ I 5, 167; Фасмер I 528; Горяев Доп. 11, Доп. 2, 10; ЭССЯ 5, 182; Matzenauer 7, 168. — Див. ще дмухати, дуги¹. — Пор. де́мня.

До́мна, Домні́ка, Домні́кія, До́ма, Домі́ня Я, Домі́ся, Домі́ха, До́мка, До́мця, ст. Домна «пані» (1627); — р. До́мна, Домні́ка, Домні́кія, бр. болг. До́мна, стсл. До́мна; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. Δομνίκα) запозичено з латинської мови; лат. Domna утворене на основі іменника domna (domina) «пані», форми жін. р. до domīnus «пан, хазяїн дому». — Сл. вл. імен 238; Беринда 201; Петровський 98. — Див. ще домініанта. — Пор. Домні́ка.

домові́на «труна; могила», [дово́міна, дугулі́на] ЛЧерк «тс.»; — р. [домо́віна] «труна», бр. дамаві́на, п. domowina «тс.»; — утворене від дім; висловлю-

валася думка, що це евфемізм (Фасмер I 528; Берн. I 210); пор. інші утворення від дім з тим же значенням: р. [домові́ще, домовь'є], бр. [дамбу́ка] «могила», а також характерну форму, що виникла в результаті деетимологізації, — укр. [довгомі́на]. — ЭССЯ 5, 70; Булаховський Нариси 52. — Див. ще дім.

домонта́р (заст.) «домосід», домон-та́рство, домоту́р, ст. доматуръ (XVII ст.); — очевидно, виникло на основі запозичення з польської мови; п. domator «домосід» утворене від dom «дім», що відповідає укр. дім, за допомогою латинського суфікса -(t)or; пор. болг. домоша́р «домосід», домаша́р «тс.».— Див. ще дім.

домоча́дець; — р. домоча́дець, бр. дамача́дзець, др. домочадыць, болг. домоча́дие, схв. domočedac; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. ДОМОЧА́ДЦЬ утворено з основ слів ДОМЪ «дім», що відповідає укр. дім, і ЧАДО «дитина» як кальку гр. οἰχογενής, що складається з основ іменників οἶκος «дім» і γένος «нащадок». — Шанський ЭСРЯ I 5, 169; Младенов 139. — Див. ще дім, чадо.

до́бра (російський народний музичний інструмент); — р. до́бра, бр. до́бра, п. ч. doḡra (з рос.); — запозичення з тюркських мов; уйг. ног. тув. хак. домра (музичний інструмент) відповідає каз. домбыра, кирг. домбура «тс.».— Шипова 125—126; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Горяев 94; Егоров 236—237. — Див. ще до́бра.

дон, до́нна, до́нья; — р. бр. болг. схв. дон, п. ч. слц. dop, слн. dōp; — запозичення з іспанської мови; ісп. don «пан», як і іт. don «тс.», походить від лат. dominus «тс.».—СІС 225; Kopaliński 232; Holub—Lyer 138. — Див. ще домініанта.

Дона́т, ст. Донатъ «дарованийий» (1627); — р. Донат, бр. Данат, ч. ст. Donat, слц. Donát, вл. Natuš, стсл. До́натъ; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. Δονάτος) запозичено з латинської мови; лат. Donatus утворене на основі діеприкетника donātus «подарованийий», пов'язаного з donāre «дарувати», що походить від donum «подарунок», спорідненого з дінд.

dānam «дарунок, пожертвування», кіпр. dawn «дар», стсл. **дань** (іє. *dōnom, похідне від *dō- «дати»).—Сл. вл. імен 208; Беринда 201; Петровский 98; Walde—Hofm. I 371—372.—Див. ще **да́ти**.—Пор. **до́нор**.

до-на́щаду — див. **доша́ду**.

[**до́нігатися**] «втомитися, знаходитися»;— неясне.

[**донка**] (бот.) «пшениця-арнаутка, *Triticum vulgare variet.*» Мак;— можливо, пов'язане з назвою р. *Дон*, пор. інше найменування цієї ж рослини *кубанка*.

[**до́нник**] (бот.) «буркун, *Melilotus Adans, Melilotus officinalis*; яловець козацький, *Jupiperus sabina L.*»;— р. *до́нник* «буркун; таволга, *Spiraea ulmaria L.*; зозулинець, *Orchis militaris L.* та ін.», *донная трава* «буркун»;— пов'язується з др. *до́на* (хвороба), р. [**до́нна**] «тс.», оскільки буркун використовувався як лікарська рослина (Меркулова Очерки 85—86; Анненков 212); не виключено також, що слово виникло внаслідок деетимологізації та зближення на основі звукової подібності з *дно*, *до́нний* іншої назви цієї ж рослини р. *до́йник*; (тоді р. *донная трава* може бути результатом видозміни назви *дойная трава*), оскільки буркун — прекрасна кормова рослина з молокогінними властивостями (пор. Кримський Звенигородщина 347; Анненков 213; Шейк. I 137); зіставлялося також безпосередньо з *дно* та з р. *дятлина* (Горяев 94; Доп. 2, 10).— Див. ще **де́нниця**¹, **до́ти**.

до́нор (мед.), *до́норство*, *до́норський*;— р. *до́нор*, бр. *до́нар*;— запозичення з англійської мови; англ. donor «жертвуватель, донор» утворено на базі лат. *donāre* «дарувати, жертвувати», етимологічно спорідненого з *donum* «подарунок», *dāre* «давати», псл. *dati* «дати», укр. *да́ти*.—СІС 225; Шанский ЭСРЯ I 5, 169; Skeat 179.— Див. ще **да́ти**.—Пор. **До́на́т**.

[**допе́ньгати**] «доплентатися, пришкандибати; насилу донести, дотягти щось важке» МСБГ;— експресивне утворення неясного походження; можливо, пов'язане з п. ре́га «пуга, батіг», що відповідає укр. *пуга* (пор.).

допінати — див. **п'я́сті**.

допіру, *допіро*, [допір ВеЗа, *допéрво*, *допéрва* Ж], ст. *допъро* (XVI ст.), *допиро*, *допоро* (XVII ст.);— запозичення з польської мови; п. *dopiero* (засвідчене з XV ст.), *dopiru*, *dopiro*, паралельне болг. *допърва* «тепер», походить із словосполучення *do p'гvъ «ото вперше», де do за походженням є вказівною часткою, паралельною to (te), а *p'гvъ — порядковим числівником, що відповідає укр. *пéрвий*; зникнення v та поява кінцевого o під впливом інших прислівників на o є вторинним явищем.—Лисенко ДБ V 43; Richhardt 9, 43; Sławski I 156; Brückner 94.— Див. ще **до**², **пéрвий**.— Пор. **тепéр**.

доповідати, *доповідач*, *доповідна*, *доповідний*, *доповідь*, *доповіді* — див. **відати**.

допомогті, *домо́га*, *допоміжний*, *допомічний*, *допомо́га*, *допомо́чі*, *допомо́чний* — див. **помогті**.

до́прік, *допріка́ти* — див. **прек**.

[**допта́ти**] «топтати»;— п. *deptać*, ч. *deptati*, слц. *deptat'*, нл. [deptaś] «тс.»;— очевидно, псл. *dъbъtati, похідне від *dъb-ati «копирсати (ногою)»; пояснення звукової форми з початковим d- як давнього фонетичного варіанта основи псл. *tъpъtati* «топтати» (Sławski I 143; Brückner 87) викликає сумнів з огляду на рідкість подібного паралелізму в слов'янських мовах; пов'язувати п. *deptać* і т. д. з схв. *дѣптити* «ударяти» (Machek ESJČ 115; Sławski I 143) неможливо через відмінність кореневих голосних (ъ : е).—Мельничук Мовозн. 1975/5, 51.— Див. ще **дба́ти**, **диба́ти**.

[**дор**¹] «бажання» МСБГ;— запозичення з румунської мови; рум. *dor* «палке бажання, прагнення; сум, туга; любов» пов'язується з лат. *dolor* «біль, страждання, туга», *dolere* «журитися, страждати», яке зіставляється з лтс. *dilt* «зношуватися», лит. *dilti* «стиратися, сточуватися».—Puşcariu 47; Walde—Hofm. I 364.

[**дор**²] «дуже» (*Дор хочеси побачити міні дитину*) МСБГ;— очевидно, пов'язане з *дор* «бажання»; до розвитку семантики пор. р. (розм.) *стра́сть хочеться* «дуже хочеться».— Див. ще **дор**¹.

[дoрa] (кул.) «пaскa; пpocкyрa; їжa, яку святять нa великдень МСБГ», ст. дoрa «пpocкyрa» (XVIII ст.), дaрa «тc.» (XVI ст.); — р. дoрa, др. дoрa, псл. дoрa «тc.»; — чeрeз пoсeрeднштвo цeркoвнo-слoв'янськoї мoви зaпoзичeнo в дaвньo-pyськy з гpeцькoї; гр. δoρa є фopмoю мнoжини вiд iмeнникa δoρoν «дaр», щo вiдпoвiдaє псл. daγъ, yкp. дap. — Пoнoмapiв Мoвoзн. 1973/5, 65; Фaсмep I 529; ГСЭ 55; Mikl. EW 49. — Див. щe дap.

Дoрa, Дoрця; — р. бp. бoлг. м. схв. Дoрa, ч. слп. слн. Дoгa; — виниклo як змeншyвaльнe дo Дaрiя, Дoрoтeя, Фeдoрa i пoд.; пoв'язaння з гр. δoρoν «дaр, дaрyнoк» (Сл. вл. iмeн 238) викликaє сyмнiв. — Пeтpoвский 99. — Див. щe Дaрiя, Дoрoфiй, Фeдoрa.

дoрiкaти — див. peктi.

дoрмeз «стapoвиннa кapeтa, пpистo-сoвaнa для спaння в дoрoзi», [дoрмeзa] «тc.» Ж; — р. дoрмeз, п. doymeza, схв. дoрмeзa «тc.»; — зaпoзичeнo з фpaнцyзькoї мoви чeрeз poсiйськe i пoльськe пoсeрeднштвo; фp. doymeuse «тc.» yтвopeнe вiд дiєслoвa dormir «спaти», щo пoхoдить вiд лaт. dormire «тc.», спopиднeнoгo з псл. drēmati, yкp. дpимати. — СiС 225; Фaсмep I 530; Сl. yyг. obcych 58; Walde—Hofm. I 372. — Див. щe дpимати.

[дoрник] «пpoбiй (стрижень для пpo-бивaння дiрoк) МСБГ; — р. дoрн, п. doжник, dojn, бoлг. [дoрник, дoрен, дoрна] «тc.»; — чeрeз пoсeрeднштвo пoльськoї мoви зaпoзичeнo з нiмeцькoї; н. Dojn «кoлoчкa; пpoбiй», двн. dojn «кoлoчкa, тeрeн», спopиднeнe з дaнгл. dфpиз. aнгл. thorn «тeрeн (кyщ)», гoт. raunus «кoлoчкa», зiстaвляeтьcя з стсл. тpънъ, щo вiдпoвiдaє yкp. тeрeн. — СiС 225; Сl. yyг. obcych 58; БЕР I 413; Kluge—Mitzka 139. — Див. щe тeрeн.

[дoрникa] «coкиpa нa довгoмy тoпoрищi», [дoрникa] «тc.» Кo; — пoв'язaнe з нaзвoю рyмyнськoгo мiстa Дoрнa Вaтpа, звiдки тaкi coкиpи пpивoзилиcя. — Гpинач. I 426.

[дoрoбaйлo] «стapa кoрoбкa; oбичайкa» Ж, [дoрoбaдлo] «oбичайкa; oбiд рeшeтa, сигa, бyбнa» Я, [дoрoбaлцe] «тc.» Мo, [дoрoбa] «вид рибaльськoї нaкидки» Дз, [дoрoбa] «тc.» Дз, [дoрoбaйлo] «стapa

кoрoбкa; oбичайкa» Ж, [дoрoблo] «тc.» Ж; — р. [дoрoбeйничeк] «кpишкa нa дiжy, зpoблeнa з лyбкa aбo слoмoм», [дoрoбoк] «кoзyб, кoрзинa», [дoрoбья] «кoзyб з вибитим днoм», [дoрoбчaстий] «лyб'яний, плeтeний», [дoрoбить] «зги-нaти, гнyти», [дoрoбa] «стapий, битий гopщик», [дoрoбa] «тc.», бp. [дoрaб] «кoрoб», [дaрoбкa] «кoрoбкa», [дaрoбкaвий, дoрaбaвий], [дaрoбиць] «кoрoбити», др. yдoрoбь «пoсyдинa», п. [doroбайto] «oбичайкa» (з yкp.), [doroбайto] «тc.», [drobka] (чacтiше мн. [drobki]) «яслa; вид тeнeт», [drabka] (чacтiше мн. [drabki]) «тc.», ч. [nádrabli] «пoсyд, нaчиння», nádrabí «пoсyд; сигa», [nádrabeli] «мeб-лi», вл. draby «стapi рeчi, лaхmitтя»; — псл. *dorb(a) «пoсyдинa» (спoчaткy, мoж-ливo, плeтeнa); — спopиднeнe з двн. zerbep «кpyтитиcя», дiнд. dṛbháti «зв'язye, в'є, плeтe», sán-darbháḥ «в'язaнкa, жмyтoк, вiхoть», aв. dərəwδa «вyзoл м'язiв; м'язи»; iє. *dorbh-/derbh-/dṛbh- «плeсти, кpyтити», звiдки тaкoж псл. *dṛba, yкp. дeрбa. — Тpyбaчeв Рeм. тeрминол. 238—241; Фaсмep I 530; Пpeoбp. I 179, 191; Гopяeв 94, Дoп. 11; Machek ESJČ 125; ЭССЯ 5, 74; Сl. pашl. IV 112—113; Zubatý St. a čl. I 2, 96; Bepn. I 211, 254; Pokorný 211—212. — Пop. дeрбa.

дoрoбaлo (знев. — пpo гpoмiздкий пpeдмeт aбo нeзгpaбнy, тoвстy лyдинy), дoрoблo «тc.», [дoрoбa] «нeрoзтopoпнa лyдинa» Дз, [дoдoрoбa] «тc.» Дз, oдoрoбa-лo «вeликий гpoмiздкий пpeдмeт; нeзгpaбнa лyдинa», oдoрoблo «тc.»; — п. [doroбайto] «нeзгpaбний пpeдмeт» (з yкp.), [doroбайto] «тc.»; — oчeвиднo, пoв'язaнe з [дoрoбaйлo] «стapa кoрoбкa; oбичайкa» (див.).

дoрoгa, дoрiжкa, [дoрoжкa] «piзнo-вид вишивки» Я, дoрoжник «спeциaлiст з бyдiвництвa i екcплyaтaцiї дoрiг; [(бoт.) пoдoрoжник, Plantago lanceolata L.], [дoрoжнe] «митo нa пpoвeзeння тyтyнy» Я, дoрoгoю (пpисл.), [дoрiж-ний], дoрoжний, [дoрoжиний] «зpyчнiше (дoбipaтися), бiльшe пo дoрoзi», бeздoрiжжя, [бeздoрoжжя], бeздoрiжний, бeздoрoжний, здoрoжeний «стoмлeний; дoрoгoю», здoрoжити «стoмити в дoрoзi», [нaдoрoжний] Ж, пoдoрiж, [пoдoрiжeць] Нeд, [пoдoрiжжя], [пoдoрiжник] «(бoт.)

подорожник великий, *Plantago major* L. ВеНЗн, Мак; (орн.) жайворонок чубатий, посмітюха, *Galerida cristata* L. ВеБ», *пóдорож*, [пóдорóжє] Нед, *пóдорожáнин* «мандрівник», [пóдорóжний] Нед, *пóдорóжник* «тс.»; (бот.) *Plantago*; (орн.) (у виразі *сніговий п.*) пуночка, *Plectrophenax nivalis* L.; [дорожній щоденник], *пóдорóжникові* (бот.), [пóдорóжничий] ВеЛ, *пóдорóжній*, *пóдорóжня* (субст.) «дорожній документ», *по-дорóжньому*, *пóдорóжувати*, *пóдорóжизна* (заст.) «платня за проїзд по дорозі», *придорóжній*, *роздорóжжєся*, *рóздорóж*, *уздорóжжєся* КІМ; — р. др. *дорóга*, бр. *дарóга*, п. *droga*, [dróga], ч. *dráha* «вигін; дорога», [dráha] «слід ноги», слц. *dráha* «дорога», вл. *dróha*, *droha*, нл. *droga* «тс.», болг. *дрáга* «спуск, спадина, пологість», схв. *дрáга* «вузька затока; долина, ущелина; (ст.) дорога», слн. *drága* «рівчак, канава; западина; дорога», стсл. *Драга* «долина, западина»; — псл. **dorga* «заглиблення, борозна, рівчак», вважається спорідненим з **dʰrgati* «дергати, тягти, рвати», звідки й укр. *дéргати*; у такому разі первісне значення було «розчищене в лісі місце»; менш переконливо зіставлялося (Skok I 429; Trautmann 45; Persson Beitr. 492; Pokorny 257) із шв. [dråg] «довга вузька западина в ґрунті, низина, долина», норв. [drog] «тс.»; стежка, слід тварини», гот. *dragan* «тягти», дісл. *draga*, дангл. *dragan*, англ. *to draw* «тс.» (<іє. **dherāgh-* «тягти»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 171; Фасмер I 530; Улуханов ЭИРЯ II 155; Варбот Этимология 1965, 134; Куркина Этимология 1968, 100; Преобр. I 191; Горяев 94—95, Доп. 2, 10; Sławski I 167; Brückner 97; Machek ESJČ 125; Holub—Kop. 105—106; БЕР I 418; Bezlaј ESSJ I 109; ЭССЯ 5, 74—75; Sl. prasl. IV 113—115; Bern. I 212; Meillet Études 253; Mikl. EW 49. — Див. ще *дéргати*.

дорогий, *дорогуватий*, *дорóжчий*, [дорóжнє] «дорожнеча», [дорóжитнє] Ж, *дорóготóва* «тс.», [дорóгúла Я, дóрож Лекс-Пол, *дорóжнєта*, *дорóжнєча*, [дорóжнє], *дорóжшати*, *дорóжити*, *дорóжити-ся*, *дорóжчати*, [дорóжшати], *здорóжувати*, *предорóгий*; — р. *дорóгой*, бр. *да-*

ragi, др. *дорóгыи*, ч. слц. *drahý*, п. нл. *drogi*, вл. *drohi*, болг. м. *драг*, схв. *дрáг*, слн. *drági*, стсл. *Драгъ*; — псл. **dorgъ* «дорогий»; — зіставлялося з лтс. *dārgs* «тс.», прус. *Darge* (власне ім'я), проте не виключене їх запозичення з слов'янських мов (див. Brückner 97—98); дальші зіставлення ще більш непевні: лит. *dogà* «добре, корисно», *degeti* «бути вартим, корисним, годитися», лтс. *deget* «годитися, наймати», ірл. *dġ* «належний», *dġe* «обов'язок, належне», дінд. *ā-driyatē* «враховує, ставиться з повагою», *ā-dṛtaḥ* «поважний, шановний»; малоймовірна спорідненість з гр. *στέρω* «люблю» (з заміною *d >sd >st* — Machek ESJČ 125). — Шанский ЭСРЯ I 5, 171; Фасмер I 531; Преобр. I 191—192; Горяев 95; Sławski I 168; Holub—Lyer 140; Holub—Kop. 106; БЕР I 417—418; Младенов 151; Skok I 428—429; Bezlaј ESSJ I 109; ЭССЯ 5, 77; Sl. prasl. IV 119—121; Bern. I 213; Mikl. EW 49; Trautmann 45; Mühl.—Endz. I 448.

[*дорожбá*] «аукціон» Ж; — ч. слц. *dražba*, схв. *дрáжба*, слн. (заст.) *drāžba* «тс.»; — пов'язане з *дорогий*; утворене, можливо, за зразком ч. слц. *dražba*, пов'язаного з *drahý* «дорогий», що відповідає укр. *дорогий*. — Holub—Kop. 106. — Див. ще *дорогий*.

[*дорóта*] «товста кишка (зокрема, свині)» Ж, [дорóтна] (у виразі *д. кишка*) ВеНЗн; — запозичення з західнослов'янських мов; п. [dorota] «свиняча товста кишка, вживана для приготування ковбаси», [dorka] «тс.», ч. *dorota* «ковбаса, начинена кров'ю або кашею», слц. *dorka* «ліверна ковбаса» виникли з жіночого імені *Dorota*, що відповідає чоловічому *Dorotej*, *Doroteus*, укр. *Дорофій*; до вживання особових імен на позначення нутрощів тварин та їжі з них пор. п. *pasiek* «свиняча тонка кишка, вживана для приготування ковбаси» (із зменшувальної форми до чоловічого імені *Maciej*, *Mateusz*), ч. [kateřina] «ковбаса з товстої кишки», [barbora] «тс.», [martin] «ковбаса з шлунка» і под. — Brückner 94, 317; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 138. — Див. ще *Дорофій*.

Дорофій, *Доротей*, *Дорохтєй*, *Дорош*, *Дорошєнко* Пі, *дорошенківщина*

(іст.), *Доротѣя, Дорѡта, Дѡра*, ст. *Дорофѣи* (1473); — р. *Дорофѣй*, бр. *Дарафѣй*, др. *Доровей*, п. ч. *Dorota*, слц. *Dorotej*, болг. *Доротѣй*, схв. *Dorotej*, *Doroteuŝ*, слн. *Doroteja*, стсл. *Дорорѣѣи*; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. *Δωροθεος* утворене з основ іменників *δωρον* «дар», що відповідає псл. *darъ*, укр. *дар*, і *θεός* «бог», спорідненого з псл. *дьпъ*, укр. *день*; загальне первісне значення імені — «дарований богом» (пор. відповідне укр. *Богдан*). — Сл. вл. імен 208; Петровский 99. — Див. ще *дар*, *день*. — Пор. *Федір*.

[дорш] «навага; страва з неї» Я; — р. *дори* «тріска», п. *dorsz* «тріска; м'ясо тріски», вл. *dogŝ* «тріска»; — через посередництво польської та німецької мов (н. *Dorsch* «тріска, навага») запозичене з давньоісландської; дісл. *þorskr* «тс.» споріднене з н. *dorren* «сохнути, в'янути», *dürr* «сухий» (назва риби зумовлена, очевидно, тим, що її в'ялили); не виключена також можливість зв'язку з укр. *тріска*. — Горяев 95; Sl. wyr. obcych 158; Kluge—Mitzka 139. — Пор. *тріска*.

досада «незадоволення, смуток», [досадник] «той, хто посажає» Ж, *досадливий*, *досадний*, *досадувати*, [досаджувати] Я, *досаждати*; — р. болг. *досада*, др. *досада*, схв. *ддсада* «нудьга», стсл. *досада* «огуда, ганьба, образа»; — префіксальне утворення, пов'язане з дієслівним коренем *сад-* (з псл. *saditi* «садити»); до семантики пор. [долегати] «дошкуляти, допікати; наполягати», н. *zusetzen* «досаждати»; зіставлялося також з дінд. *šadra* «страждання, біль, горе», гр. *μήδος* «журба», гот. *hatis* «ненависть» (Горяев Доп. 11). — Булаховський Труды ИРЯ I 173; Фасмер I 531; БЕР I 414; Младенов 147; ЭССЯ 5, 80—81. — Див. ще *до¹*, *сад*. — Пор. *надсадити*.

досвід, *досвідченість*, [досвідчення] «переконання», *досвідний* «заснований на досвіді», *досвідний* «досвідчений», [досвідчаний] «тс.» Ж, *досвідчений*, [досвідіти] «азнати, переконатися», [досвідчіти] «тс.» Г, Ж, [досвідчати] «свідчити; узнавати; доводити», [досвідчатися] «по-

силатися на чие-небудь свідчення; переконуватися», [досвідчитися] «переконатися, дізнатися», *недосвід*, *недосвідний*, ст. *досвѣдчати* «підтверджувати доказами (XIV ст.); випробовувати, дізнаватися (XVI ст.)», *досвѣдчити* «підтвердити» (XVI ст.); — бр. *дасвѣдчаны* «досвідчений»; — очевидно, є зворотним утворенням від запозиченого з польської мови *досвідчений* (*досвідчити*); п. *doświadczony* пов'язане з дієсловом *doświadczyc* (пор. вл. *doswѣdcować* «засвідчувати»), що є префіксальним утворенням від *świadek* «свідок» (первісно «знаючий»), похідного від *wiedzieć* «знати, відати», яке відповідає укр. *відати*. — Brückner 535; Sl. prast. IV 149. — Див. ще *до¹*, *відати*. — Пор. *свідок*.

[досвідки] «до побачення» Я; — очевидно, пов'язане з р. *до свідання*, де *свідання* є префіксальним утворенням від дієслова *відеть*, що відповідає укр. *відіти*. — Див. ще *до¹*, *вид*.

досить «достатньо; багато; [задоволення] Я», *досита* «до повної ситості, до повного задоволення», [до сити] Ж, *задосить* «цілком достатньо», *предосить* «тс.»; — р. [досыть] «доволі, достатньо», *досыта* «до ситості», [досыти] «тс.», бр. *досыць* «достатньо», др. [досыти] «до ситості; досить», п. *dosyć* «доволі, достатньо», ч. слц. *dosyta* «до ситості; достатньо», вл. *dosyta*, болг. *досита*, схв. *ддсита*, стсл. *до сыти* «тс.»; — псл. *do syti* «до ситості», сполучення прийменника *do* «до» та род. в. іменника *syti* «ситість», пов'язаного з *syti* «ситий»; до розвитку значення пор. лат. *satur* «ситий»: *satis* «досить, доволі». — Фасмер I 532; Sławski I 157—158; Brückner 94; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 139; Holub—Kop. 103; Bezlaj ESSJ I 108—109; ЭССЯ 5, 86—87; Zubatý St. a čl. I 1, 102—108. — Див. ще *до¹*, *ситий*.

досі, [доси] Ж, Я; — очевидно, виникло з словосполучення *до себ пори* чи *до себ добы*. — Див. ще *до¹*, *сей*. — Пор. *доки*, *доти*.

[досіль] «досі», [доселішній] «дотеперішній» Ж; — р. *досель*, *доселе*, бр. [досыль], *досыля*, *досюль*, *дасюль*], др. *досель* «до цього часу», п. [dosiela], ч. [dosesl], слц. *dosial'*, нл. [dosall], схв. *дд*

селе, дѡслѣ, слн. *doslěj, doslě*, стсл. *доселѣ, досели*; — псл. *doselě*, результат злиття приименника *do* «до», вказівного займенника *se* «се» і частки *lě* (чи вказівного прислівника *selě*). — Шанський ЭСРЯ I 5, 172; Фасмер I 531; ЭССЯ 5, 81. — Див. ще *до¹*, *ле*, *сей*. — Пор. *докіль*.

доскона́лий, [*докона́лий*] Ж, *доскона́льний*, [*доскона́нний* Ж, *доскона́льство* Ж], *удоскона́лення*, *удоскона́лити*, *удоскона́лювач*, ст. *доскона́лий* «довершений; цілковитий; чудовий» (XVI ст.); — р. *доскона́льний* «справжній, точний», бр. *даскана́лы* «довершений; детальний»; — запозичення з польської мови; п. *doskonały* «прекрасний, ідеальний», як і ч. слц. *dokonały* «довершений», нл. *doekonaal* «тс.», є префіксальним утворенням від дієслова псл. *konati* «закінчити, виконати», що відповідає укр. *конати*; первісне значення «завершений, виконаний, викінчений». — Москаленко УІЛ 31; Шанський ЭСРЯ I 5, 173; Sławski I 157; Brückner 252. — Див. ще *до¹*, *з³*, *конати*.

[*доску́ка*] «скука» Я; — результат контамінації слів *доку́ка* та *ску́ка*. — Див. ще *до¹*, *ку́чити*, *ску́ка*.

доску́ла, *доску́лити*, *доску́лювати* — див. *дошкúлити*.

дослі́д, *дослі́дження*, *дослі́дник*, *дослі́дництво*, *дослі́дний*, *дослі́дний*, *дослі́дничий*, *дослі́дницький*, *дослі́дчий*, *дослі́дити*, *дослі́джувати*, *дослі́дувати* (юр.), *піддослі́дний*; — р. [*дослѣд*] «ходіння слідом», бр. *дѡслѣд* «дослід», п. *došledzenie* «тс.», *došledzić* «дослідити», вл. *doslědzíc* «тс.»; — префіксальне утворення від *слі́дити*, пов'язаного із *слі́д*; можливо, є калькою р. *иссле́дование*, *иссле́довать* чи п. *došledzenie*, які, в свою чергу, відповідають словотворчій моделі фр. *investigation*, що походить від лат. *investīgatio* «тс.», пов'язаного з лат. *investīgare* «досліджувати, відшукувати по слідах», утвореним з префікса *in-* «на-, в-» і основи іменника *vestīgium* «слід». — Див. ще *до¹*, *слі́д*.

[*досѡвкати́ся*] «доплентатися, добратися»; — експресивний варіант до дієслова *досѡвати́ся*, префіксального утворення від *сѡвати́ся*. — Див. ще *до¹*, *сѡвати́ти*. — Пор. *сѡвгати́ся*, *сѡвдати́ти*.

[*доспино́вувати́ся*] «добиватися перемоги в суперечці, обстоювати свою думку, доводити» Ме; — очевидно, експресивне утворення на основі дієслова [*допина́ти́ся*] «дотягатися, домагатися чогось», що є префіксальним утворенням від *пни́ти́ся*. — Див. ще *до¹*, *п'ясти́*.

до́спіх — див. *спіти*.

[*до́ста*] «досить, доволі», [*дост* ВеБ, *пѡдост*] «тс.»; — бр. *доць*, п. *dość*, ч. *dost, dosti*, слц. *dość*, заст. [*dostil*], вл. нл. *dość*, полаб. *düst*, болг. м. *дѡста*, схв. *дѡста*, заст. *dost, dosti*, слн. *dōsti*; — не зовсім ясне; найімовірніше, пов'язане з *дѡсѡти́*, *дѡсѡта*, де кореневий голосний міг зникнути, зокрема, під впливом слова *dostati* «вистачити» (Sławski I 158, проти БЕР I 415); реконструюється також псл. **do s̥ti*, аналогічне до *syti*, де **s̥ty* і *syty* мають бути однокореневими словами з різними ступенями чергування голосного (ЭССЯ 5, 86—87; Zubaty St. a čl. I 1, 105—107); менш переконлива реконструкція псл. **do sti*, де **sti* пов'язувалося з іє. **es-* (*s-*) «бути» і зіставлялося з ав. *aiwištiš* «вивчення (святого) письма», літургічне читання», *ura-stiš* «мешкання», лит. *ar-stūs* «рясний, багатий» (Zubaty тж). — Pijliskij AfSIPh 28, 460; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 139; Holub—Kop. 103; Младенов 148. — Див. ще *до¹*, *сі́тий*. — Пор. *до́сѡти́*.

до́сталь «доволі, достатньо», *недѡсталь*, *удѡсталь*, ст. *досталь* «решта, залишок» (XVI ст.); — р. [*дѡсталь*] «залишок», [*вдѡсталь*] «зовсім, до кінця», бр. [*дѡсталь*] «тс.», др. *досталь* «зовсім», *достоль* «тс.»; — похідне утворення від псл. *dostati* «вистачити, залишитися». — Див. ще *достáток*.

[*достарча́ти*] «доставляти, постачати», [*достарчѡти*], ст. *достарчѡти* «тс.» (XVIII ст.); — бр. [*достарча́ць*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *doftaraczać* є префіксальним похідним від *staraczać, starczyć* «вистачити» (засвідчене з XVI ст.), що виникло внаслідок дисиміляції з *staczycь* «тс.», похідного від *statek* «стан, власність», пов'язаного з псл. *statъ* «стан; стояння», *stati* «стояти». — Brückner 514. — Див. ще *ста́ти*.

достáток, *достáча*, *достачáння* «поставлення», *достáтком* (присл.), *достáтний*, [достáтбóчний Ж, достáтковатий Я], *достачáти*, *достáчити*, [достаткyвáти Ж, достáтчити Ж], *недостáтність*, *недостáток*, *недостáча*, *подостáток*, *подостáтком* (присл.), *удостáчу*, ст. *достатокъ* «велика кількість, багатство» (XVI ст.), *достаточний* (XV ст.), *достатный* (XVII ст.); — р. *достáток*, бр. *дастáтак*, др. *достати* «вистачити, залишитися», п. ч. *dostatek*, слц. *dostatok*, вл. *dostatk*, болг. *достáтъчен*, м. *достаточен*; — псл. **dostatъkъ*, похідне від *dostati* «вистачити», первісно «достояти (до відповідного моменту)». — Шанский ЭСРЯ I 5, 173; ЭССЯ 5, 84—85. — Див. ще до¹, стáти. — Пор. дістáти.

достемéнный «справжній, дійсний», *дестемени́сінський* «точно такий», [досте́мено] «саме так, точно так», [достомéнно] «тс.», *стемéнный* «дуже схожий», *стемени́сінський* «тс.», *стемéнно* «саме так, точно так», *стемени́сінсько* «тс.»; — очевидно, утворено від прислівника *достомéнно* <**достоимéнно*, що походить від *имéнно* «саме (так)» (пов'язане з *им'я*, пор. також р. *именно* «тс.»), ускладненого підсилювальним формантом *досто-*. — Див. ще *досто*⁻¹, *им'я*.

досто⁻¹ (перша частина складних прикметників типу *достові́рний*, *достопáм'ятний*, має значення «достойний чогонебудь» або підсилює значення другої частини), ст. *досто(чесний)* (XVII ст.); — р. др. болг. схв. *досто-*, стсл. *досто-*; — з'явилося в старослов'янській мові з *достоинъ* внаслідок калькування грецьких складних слів з першою частиною *ἀξιο* «достойно-», пов'язаною з *ἀξιος* «достойний»: стсл. *достеславьнь* (гр. ἀξιόπαινος), псл. *достовѣрьнь* (гр. ἀξιόπιστος), псл. *достодивьнь* (гр. ἀξιοθαύματος) і под.; пор. також паралельні стсл. *достойновѣрьнь* і псл. *достовѣрьнь*, псл. *достойнохвальнь* і *достохвальнь* та ін.; менш обгрунтована думка про те, що *досто-* походить з *доста* (БЕР I 415), оскільки у старослов'янській мові прислівник *доста* не засвідчений. — Див. ще *достóйний*.

досто⁻² (перша частина складних при-

слівників типу *достобіса*, *достоліха*); — результат афективного ускладнення виразів типу *до біса*, *до лиха*, можливо, за допомогою слова *сто* (пор. *сто чортів* і под.).

достóйний, *достóйнство* «позитивна якість; гідність, [посада, звання] Я, *достóйник* (заст.) «особа, що займає високу посаду, має високе звання» Я, *достóйність*, *удостóити*; — р. *достóйный*, бр. *дастóйны*, др. *достоиньи*, п. вл. нл. *dostojny*, ч. *důstojný*, слц. *dôstojný*, болг. *достóен*, м. *достоен*, схв. *дѣстѣжан*, слн. *dostójen*, стсл. *достоинъ*; — пов'язане з псл. *dostojati*, *dostati* «вистачити, бути достатнім» з дальшим розвитком значень «бути відповідним, придатним, гідним»; пор. др. *достоино есть* «годиться», п. ст. *dostojno (jest)* «тс.», ч. ст. *dostati* «бути гідним, заслужити», схв. *достѣжати* «виявитися гідним». — Sławski I 157; Brückner 94; БЕР I 415; Младенов 148; ЭССЯ 5, 85—86; Zubatý St. a čl. I 1, 104—105. — Див. ще *достáток*.

[достóта] «якість, властивість, характерна ознака; перевага» Ж, [достóтний] «благородний» Ж; — неясне.

достóту «точно, саме так, достеменно», [достóтку, довстóтку, достóку, достóтне] «тс.» Ж, [достóтний] «саме такий, цілком подібний»; — очевидно, результат стягнення і видозміни виразу **до істоти* «саме так»; пор. [істóтне] «точно так», [істóтний] «саме такий, дійсний, справжній». — Див. ще до¹, істóта.

дотáція; — р. болг. *дотáция*, бр. *дотáцыя*, п. *dotacija*, ч. *dotace*, слц. *dotácia*, вл. *dotacija*, м. схв. *дотáциja*, слн. *dotácija*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *dotation* «дар, внесок», нім. *Dotation* «дар, визначені комусь прибутки» походять від слат. *dōtatio* «дар», утвореного від лат. *dōtare* «давати, дарувати», пов'язаного з *dāre* «давати», що відповідає псл. *dati*, укр. *дáти*. — СІС 226; Kopaliński 233; Holub—Lyer 139; Dauzat 255; Walde—Hofm. I 360—362. — Див. ще *дáти*.

дóтеп «жарт», [дотéпа] «здібність, здатність» Пі, *дотéпник*, *дотéпний*, [дотéпувати] Ж, *недотéпа*, [недотéпа] Бі,

[*нестѳпний*] «недотепний», [*удотѳпленний*] «здібний, талановитий» Нед; — р. *недотѳпа* (з укр. ?); — очевидно, походить від псл. *дотърьпъ* «дотичний, вникливий», пов'язаного з *tĕpati* (<**toip-*) «трясти; бити», збереженим в укр. *tiná-tи*, і з *tĕpati* «ударяти, дотикати», до якого зводиться ч. *vtip* «жарт, спритність», *dĕvtip*, слц. *vtip*, *dĕvtip* «тс.»; відношення сюди ч. *stĕbat* «встромляти» (Machek ESJČ 577, 703) неясне. — Матвеева-Исаева УЗ ЛГПИ 92, 100—101; Брандт РФВ 24, 195; Sławski I 158. — Пор. *дѳвтĕп*.

дѳти «до того часу», [*подѳти*] «до того місця» Ме; — очевидно, результат еліпсації і злиття словосполучення **доты(ѳ) поры* (*добы*), до складу якого входить прийменник *до* і вказівний займенник *тѳ(у)* «той» у формі род. в. одн. жін. р. — Див. ще *до¹*, *той*. — Пор. *дѳки*.

[*дотихчасѳвий*] «минулий, досьогочасний» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dotychczasowy*, як і вл. *dotychčasny* «тс.», виникло на основі словосполучення *do tych czasów* «до цих часів», компоненти якого відповідають укр. *до*, *той*, *час*. — Желех. I 202. — Див. ще *до¹*, *той*, *час*.

[*дѳтĕль*] «до того часу», [*дѳтĕль* Ж, *дѳтĕля*, *дѳтĕля* Ж, *дѳтĕль* Ж] «тс.», ст. *дотуль* (XV ст.); — р. [*дотѳле*, *дѳтуль*, *дотель*], бр. *датѳль*, др. *дотолѳ*, п. [*dotyla*, *dotela*], слц. *dotial'*, нл. ст. *dotul*, схв. *дѳтлѳ*, *дѳтолѳ*, слн. *dotlĕj*, стсл. *дотолѳ* «тс.»; — псл. *dotolĕ*; виникло з прийменника *до* «до» і прислівника *tolĕ* «стĕльки», пов'язаного з займенником *tolĕ* «такий великий», утвореним з займенникових основ *t(o)*- «той» і *l(i)*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 179; ЭССЯ 5, 87. — Див. ще *до¹*, *ле*, *той*. — Пор. *тĕльки*.

дотлѳ — див. *гло*.

[*дотѳматисѳ*] «додуматисѳ» Мо, [*дотѳмкатисѳ*] «тс.»; збагнути, зрозумĕти» Ва; — неясне; можливо, результат контамінації дієслова *додѳматисѳ* і іменника [*тумѳ*] «обман, одурманення, засліплення» або *тумѳк* «штовхан».

дохѳ¹ «вид кожуха з хутряним верхом», заст. *дѳха* «тс.»; — р. *дохѳ*, *дахѳ*, бр. *дахѳ*, слц. *dascha* «тс.»; — запозичен-

ня з монгольських мов; пор. калм. *daɣɣ* «кожух вовною назовні», монг. *daɣu* «тс.», бур. *daɣa*, *daɣu* «хутрянний верхній одяг». — Фасмер I 485, 532; Ramstedt 72.

дѳха² «місце збору (сектантів)» Я; — неясне.

дохан — див. *доган*.

дѳхнути «гинути, здихати», [*дох*] «падіж» Я, [*дохліна*, *дохлѳка* Я], *дохлѳтина*, *дѳхлий*; — р. *дѳхнутъ*, бр. *дѳхнуць*, др. *дѳхнути*, п. (z)*dechnać*, слц. *dochnút'*; — зворотне утворення від *дѳхнути*, псл. *izdĕxnŕti* букв. «видихнути (повітря, умираючи)». — Див. ще *дѳхати*, *здѳхнути*, *зĕхати*.

[*дохрѳпатисѳ*] «дĕйти, дістатисѳ, доступитисѳ» Ж, [*дохрѳпатисѳ*] «тс.» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dochnępać się* «насилу дĕйти» пов'язане з *chnępać* «хрѳпіти, сапати», спорідненим з укр. *хрѳпіти*, і первісно означало «дĕйти, важко дихаючи». — Див. ще *до¹*, *хрѳпіти*.

доцѳнт, *доцентѳра*; — р. болг. м. *доцѳнт*, бр. *дацѳнт*, п. ч. слц. вл. *docent*, слн. *docĕnt*, схв. *дѳцент*; — запозичення з німецької мови; нім. *Dozent* походить від лат. *docĕns*, *docentis* «той, хто навчає», дієприкметника від *docere*, *docĕre* «учити, пояснювати», спорідненого з гр. *δοξѳω* «вважаю, думаю», стсл. *дѳсити* «знаходити», укр. *судѳсити* «зустріти». — СІС 226; Koraliński 228; Walde—Hofm. I 331. — Див. ще *судѳсити*. — Пор. *дѳктор*.

[*доцигонĕти*] «догнати» ВеУг; — афективне утворення, можливо, пов'язане з дієсловами [*догонĕти*] і *циганĕти*.

дѳчкѳ, *дѳня*, *дѳнькѳ*, *дѳця*, [*дѳч*, *дѳчер*, *дѳчѳхна*], *дѳньчин*, *дѳчĕрній*, *дѳчĕйн*, *пѳдчерка*, *пѳдчĕрка*, *удѳчĕрĕти*, *удѳчĕрѳти*; — р. *дѳчь*, бр. *дачка*, др. *дѳчи*, п. *čŕka*, ст. *čŕga*, ч. *dcera*, ст. *tcĕ*, слц. *dcĕra*, болг. *дѳчĕрѳ*, [*дѳцил*], м. *кѳрка*, схв. *кѳй*, слн. *hĕi*, стсл. *дѳѳци*; — псл. **dĕkti*, род. в. **dĕktere*; — споріднене з лит. *duktĕ* «дѳчка», прус. *dukti*, дĕнд. *duhitŕ*, ав. *dugĕdar-*, гот. *daũhtar*, нвн. *Tochter*, гр. *θυγѳτηρ*, вірм. *dustr*, тох. А *skācar*, В *tkācer*; ie. **dhughĕter*; питання про зв'язок цієї назви з дієсловом, що означає «дѳйти; годувати

грудю» (пор. дінд. duhitá: duh- «доїти», іє. *dheugh-) остаточно не розв'язане. — Бурячок 36—39; Критенко Вступ 504, 540; Трубачев Терм. родства 54—58; Шанский ЭСРЯ I 5, 180—181; Фасмер — Трубачев I 533; Sławski I 107—108; Brückner 66—67; Machek ESJČ 112; БЕР I 467; Skok II 71; Bezlaĵ ESSJ I 192; ЭССЯ 5, 178—179; Верп. I 243—244; Mikl. EW 55; Trautmann 62; Топоров 387—388; Fraenkel 110; Pokorny 277.

[дошатрїтися] «натрапити на слід» Ж; — префіксальна форма запозиченого з польської мови дієслова; п. szatrzeć «догадуватися, пізнавати, бачити», szatgać «пригадувати, пам'ятати», споріднене з ч. šetřiti «берегти, заощаджувати; (ст.) дивитися, спостерігати; опікуватися», слц. šatřiti' «дивитися, спостерігати», зіставляється з лит. skatýtis «оглядатися, зважати», лтс. skatīt «дивитися, уважно проглядати» (Machek ESJČ 606) або виводиться від ір. *xšatraya-, пов'язаного з ав. xšaθra- «влада, панування; царство, володіння» (Трубачев Етимологія 1965, 52—53).

[дошєльпатися] «добитися толку» Я; — неясне; очевидно, пов'язане з шоллопати «ритися, перебирати», розшоллопати «зміркувати, зрозуміти, втямити» (див.).

[дошїмрати] «докопатися, дізнатися, догадатися», [дошїмратися] «тс.» Ж; — афективне утворення.

дошка¹, [до́шка] «полиця (у плузі)» ДзАтл II, [дошї́на] Ж, дошї́ник, дошечка, дошї́ний, дошї́тий, [дошкoвї́й] Я; — р. дoска, [цка], бр. дoска, др. дъска, п. deska, ст. ска, ч. deska, [deška], ст. dska, deška, слц. doska, нл. ска, болг. дъска́, схв. дoска, ст. ска, цка, слн. deskà, dáska, стсл. дъска; — псл. дъска, дъсцька (<*dъskъка), запозичене в праслов'янську мову з латинської, очевидно, через германське посередництво; снідерл. disk «блюдо, стіл», дангл. disc, днв. tisk «тс.», нвн. Tisch «стіл» (спочатку «стіл як дерев'яна плита») походять від лат. discus «круг, блюдо», яке виводиться з гр. δίσκος «диск, круг, блюдо», похідного від дієслова δίσκειν «кидати», етимологічно неясного; голосний ь у

псл. дъска замість ь < і відбиває непалатальне германське di; думка про безпосереднє запозичення з народної латини (Kiparsky GLG 112; van Wijk Slavica 15, 232; Sławski I 144—145), як і з грецької мови (Преобр. I 192; Брандт РФВ 18, 30), неприйнятна. — Критенко Вступ 532; Шанский ЭСРЯ I 5, 172—173; Фасмер I 532; Филин Образ. яз. 168; Brückner 88; Machek ESJČ 115; БЕР I 466; Bezlaĵ ESSJ I 98; ЭССЯ 5, 184; Мартынов Сл.-герм. взамод. 61—63; Stender-Petersen 500; Bern. I 246; Kluge—Mitzka 779—780. — Пор. диск.

[до́шка²] «огорожа» Я; — результат видозміни значення слова до́шка «плоский кусок дерева», зумовленої застосуванням дощок при спорудженні огорож. — Див. ще до́шка¹.

дошкóлїти «дійняти, допекти, датися взнаки» УРС, Ж, дошкóлїти, [дошкóлїти, дошкóлївати] «тс.» Ж, дошкóлїний УРС, Г, [дошкóлїкий], [дошкóла] «докучання, сильний неспокій, біда» Ж; — похідні утворення від іменника скóла «налив, болячка»; зміна ск > шк, як у скло > шкло, скребтїй > шкребтїй та ін. — Див. ще скóла.

[дошкóркий] «болочий, дошкульний»; — результат видозміни форми [дошкóлїкий] «тс.» під впливом слова шкóр(к)а. — Див. ще дошкóлїти.

дош, [дож Л, дождж Л, дорц, диш Кур], [дожджáник] (зоол.) «дошовий черв'як», [дошáвиця] «дошова вода» ЛексПол, дошї́вка «тс.», дошoвї́ця «дош», [дошї́внїк] «плащ від дощу», дошoвї́к «тс.; гриб Lycoperdon; дошовий черв'як», дошoвáння, [дошáний, дошoвї́й Ж, дошї́стий], дошoвї́й, дошoвї́тий, дошoвáльний, [дошoвáтий], дошї́ти, дошoвáти, [бездoжжa, бездошї́в'я]; — р. дождь, бр. дождж, др. дъждь, п. deszcz, ст. deždž, ч. dešť, ст. dešč, слц. dažd', [dožd], вл. dešč, нл. de(j)šć, полаб. dāzd, болг. дъжд, м. дожд, схв. дāжд, дāжд, слн. dēž, [deždž], стсл. дъждь; — псл. *dъždъ, можливо, з давнішого *dъzdъ; — дальші зв'язки точно не встановлені; більшість дослідників (Trubeckoj ZfSPh 4, 62—64; Vaillant RÉS 7, 112—113; Мейе ОЯ 107; Sławski I 145; Specht 16; По-

korny 185, 227) схиляється до припущення, що це давній композит *dus-dju- «поганий день», утворений з пейоративного префікса іє. *dus- (пор. ав. duš-, дінд. duš-, dug- «погано», гот. tuz-, гр. δυσ- «не-, недо-») і кореня *dju- (djeu-, dei-eu-) «день, світло, небо» (пор. ав. duav «небо», дінд. dyc-, duauš «тс.», гр. εἶδος «тихий, ясний», εὐδία «ясна погода»); зіставлялося також (Bern. I 248; Младенов 115; Преобр. I 188) з дісл. dust «пил», снн. dust, нвн. Dust «тс.», dusel «мряка», норв. dusk-regn «дрібний дощ», dysja «дрібно сіятися» (з іє. *dusk-jo-, *dust-jo-); пов'язувалося ще з лит. duzgti «дзиччати, гудіти» (Brückner 88; Kořínek 132—133; ЭССЯ 5, 195—197) або з дперс. *duž- «доіти» (Абаев ИЭСОЯ I 372). — Булаховський Пит. походж. 64; Критенко Вступ 550; Фасмер—Трубачев I 521—522; Machek ESJČ 116; Skok I 385—386; Bezlaј ESSJ I 100; Маргынoв Язык 48.

[доща́ду] «до кінця, зовсім, остаточ-но» Ж, [до-на́щаду Ж, до-на́щадку Ж, дооща́дку] «тс.»; — прислівникове утворення, до складу якого входить основа щад «пото́мство» (пор. [щадок], на́щадок); очевидно, було підтримане в західних говорах впливом з боку п. ст. do szczędu «доценту» (первісно «до потомства»). — Brückner 542. — Див. ще ча́до, ща́док. — Пор. доще́нту.

доше́нту «остаточно, до кінця», [до-ще́ти] «тс.», ст. дощети (XVII ст.), дощету (1627); — запозичення з польської мови; п. ст. do szczętu «до кінця, остаточно», замість ст. do szczędu «тс.», виникло з форми do szczątku < do szcządku, яке первісно означало «до потомства». — Булаховський Нариси 31; Brückner 542. — Пор. доща́ду, уше́нт.

[до-ще́рця] «до дна, без залишку, до кінця»; — результат видозміни форми [до-щі́рця] «тс.» під впливом прислівника уше́рть. — Див. ще уше́рть, щі́рець¹.

[доші́вка] (зоол.) «зелена жабка, деревесниця, Nyct arborea» BeH3n; — похідне утворення від дощ; назва семантично мотивується народною прикметою, за якою стрекотання цих жаб віщує дощ. — Верхратський НЗН 24. — Див. ще дощ.

драб¹ (заст.) «озброєний слуга, піхотинець Ж; бідняк, жебрак; негідник, волоцюга», [драба́ня, драбі́ха, драбня́ (зб.), драбу́га, драбі́уга] Ж, [дра́бський] Я, Ж, ст. драбъ «піхотинець (XVI ст.); зброєносець (XVII ст.)»; — запозичення з польської мови; п. drab «нероба, волоцюга», ст. «піший солдат; слуга», як і слц. dráb «ландскнехт, наймит; кат, стражник», вл. drab(ar) «вершник», походить від ч. dráb «розбишака, (ст.) піший воїн, стражник», яке виникло, очевидно, в результаті скорочення форми ч. ст. drabant «солдат особистої охорони шляхтича», що зводиться до нім. Drabant, Trabant «тс.», етимологічно неясного. — Шелудько 30; Richhardt 8, 43; Sławski I 160; Brückner 95; Machek ESJČ 124—125. — Див. ще драба́нт.

[драб²] (бот.) «фіалка піщана, Viola ageraria L.»; — очевидно, результат перенесення назви драб «бідняк, волоцюга» (пор. близьку семантику інших назв різних відмін цієї рослини: укр. сиріт-ки, п. sierotki, ч. pětbolesti, схв. бос-и-гологлав, сирота, сиротица, хрома љубица («крива фіалка»), удовица, р. сороконедужная); мотивація перенесення назви неясна. — Див. ще драб¹.

драба́нт «солдат особистої охорони», ст. драбанти, драбантовали «подорожували» (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. drabant, trabant «піхотинець», можливо, через чеське посередництво (ч. слц. drabant, схв. [граба́н(a)т, бараба́н(a)т], слн. drabant, grabant «тс.») запозичено з німецької; ранне нвн. Drabant «піхотинець», нвн. Trabant «охоронець, військовий слуга» виводять з свн. drab, trab «рись», traben, draben «бігти риссю», нвн. Trab «загал маршируючих» (Vortrab, Nachtrab) (Bern. I 218—219; Фасмер I 533; Brückner 95); цьому суперечить вказівка (Kluge—Mitzka 785; Paul DWb II 620) на походження слова з території Чехії, де воно спочатку означало гуситських воїнів; існує припущення (Mikl. EW 49; Lokotsch 39) про зв'язок слова через посередництво рум. daraban з перс. dārbān «вартовий» (з перс. dār «двері» i bān «захисник, володар»); пор. тур. derbeder «бродяга, блукач». — СІС 226; Sławski

I 160. — Machek ESJČ 125. — Пор. драб¹.

[драби] «другі коноплі» ВЕНЗн; — неясне. — Пор. дріги.

драбина, [дра́ба] Я, драбкі «драбини у возі», драбиняк «віз із драбинами», [драбинчак Я, драбастий], драбинастий, драбінний, драбінчастий, драбинястий, [драбній] Ж, драбчастий, ст. драбина (1624), на драбинчастомъ (XVII ст.); — р. [дрябы] «віз для снопів», бр. драбіна, [драбы] «драбини у возі», п. drabina «драбина, сходи», [drab', drab, drabkal, ч. [drabina], слц. drabina «тс.»; — псл. drabъ, drabina; — очевидно, споріднене з свн. trappe, treppe «сходи», нвн. Trappe, Treppe «тс.», англ. trap «пастка», як спільне звуконаслідувальне утворення (пор. нім. trappen «тупати, важко йти», лит. drebėti «трястися, тремтіти»); менш переконливе об'єднання (ЕССЯ 5, 100—101) з вл. draby «одяг; лахміття», зіставлення (Brückner 94—95) з лит. dąrbas «робота», а також припущення (Karłowicz SWO 129; Шелудько 30) про запозичення з німецької мови; безпідставним є твердження (Witkowski SO 1970/2, 208; Brückner 94) про запозичення української форми з польської мови. — Дзєндзелівський УЗЛП 52—53; Фасмер I 545; Sławski I 160; Machek ESJČ 105; Sl. prasł. IV 201—203; Bern. I 219; Mikl. EW 49; Kluge—Mitzka 789—790. — Пор. трап.

дра́га¹ «землечерпальний агрегат», дра́гер «робітник на дразі», драгірувати «добувати драгою; поглиблювати драгою»; — р. бр. болг. дра́га, п. draga «драга; вид якоря», м. драг «довга палиця, багор», схв. дра́гер «волочильна сітка, трал, землечерпалка»; — запозичено з англійської мови через французьку (фр. drague «черпак, трал, землечерпальна машина», початково «сітка», drague «механік на землечерпальці, тральщик») і російську; англ. drag «сітка, гачок, борона, землечерпалка», to drag тягти, волочити, чистити» споріднене з дангл. днн. dragan «тягти», дфриз. draga, drega, дісл. traga «тс.», двн. tragan «нести», свн. нвн. trafen «тс.», а також, можливо, з псл. *dorga «дорога», укр. доро́га. — СІС 226; Шанский

ЭСРЯ I 5, 181; Kopaliński 234; РЧДБЕ 214; Bern. I 212, 228; Klein 480, 481, 484; Bloch 232; Dauzat 256; Pokorny 257. — Пор. доро́га.

[дра́га²] «пристрій для відтягування кіньми половини і битой соломини від молотарки» Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. дрáгэ «тс.; трал» походить від фр. drague «черпак, трал, землечерпальна машина, волочильна сітка». — Див. ще дра́га¹.

[дра́галь] «сволок» ДзАтл II, [дра́гар, гра́гар, грегар] «тс.» тж, ст. драгаръ (XVII ст.); — запозичення з німецької мови; нвн. Träger «балка, брус; носій» пов'язане з tragen «нести», двн. tragan «тс.», спорідненим з дісл. draga «тягти». — Дзєндзелівський RJK ŁTN 15, 125—126; Kluge—Mitzka 786. — Див. ще дра́га¹. — Пор. драгіль¹.

драгва́ «трясовина, болото; [холодець ЛексПол]», [драганець] «холодець» ДзАтл I, [драгліна] «трясовина», драглі «холодець, застигла маса», [драгно́] «трясовина», драговина́, [дрегва́] «тс.», [дреглі] «драглі», [дрогва́] «тс.» ЛексПол, [дрягва́] «драговина», дряговина́ «тс.», [драгвінятий] «грузький» Я, [дра́глий] «застиглий; грузький», драглістий «тс.», [драглінастий] «грузький», драглюва́тий, драгліти «коливатися, трястися; густішати», [дряготіти] «тремтіти», [дрягтіти] «тс.»; — р. дря́гва́ «трясовина», [дря́гать] «смикати, дригати», [дря́гаться] «смикатися», бр. [дрегва́] «трясовина», п. [drahle] «драглі», [dragle] «тс.» (з укр.); — похідні утворення від псл. dregati «дрижати, трястися»; назви пов'язані з тим, що болотистий ґрунт і холодець можуть дрижати; нор. трясовина́ — трястї; в українських формах простежується діалектне ствердіння р (дра-) або польська рефлексія є як е (дре-); зведення до псл. дрэг- «дрижати» (ЕССЯ 5, 139) викликає сумнів; зіставлення з лит. drėgnas «вологий», drėgti «сиріти», лтс. drėgnas «вологий», норв. dragen «тс.» (Фасмер I 536—537) позбавлене підстав. — Фасмер I 545; Куркина Этимология 1967, 137; Bern I 222; Mikl. EW 50—51. — Пор. дрижа́ти.

[дра́ги] (с.-г.) «розпашник» Мо; — неясне.

[драгіль¹] «візник» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. [дрягиль] «носій, вантажник» виводиться від гол. нн. drager «носій», пов'язаного з днн. dragan «нести», двн. tragan «тс.», дісл. draga «тягти». — Фасмер I 545; Kluge—Mitzka 786. — Пор. драгаль.

[драгіль²] «граділь (частина плуга)» Я; — р. [дрягиль, дрягиль] «верхня частина задньої подушки у возі надвісью»; — результат видозміни форми *гряділь* «частина плуга», можливо, викликаной впливом р. *дрягиль* «носій, вантажник», яке виводиться від гол. нн. drager «носій» (Фасмер I 545). — Див. ще *гряділь*.

[драглі] (бот.) «гриб Tremella mesenterica», [дригли] «тс.» Мак; — результат перенесення назви *драгли* «холодець, застигла маса», очевидно, за спільною ознакою тремтливості, коливання (пор. р. *дрожалка* «Tremella», лат. tremella від tremulus «тремтливий»). — Див. ще *драгва*. — Пор. *дрожачка*, *дрижати*.

[драглювати] «очищати вишні від кісточок» — результат видозміни деетимологізованої форми *дрилювати* «тс.», зближеної з основою *драгли*. — Див. ще *дриль*.

[драголюб] (бот.) «вовконіг, Lycopus europaeus L.; польова м'ята, Mentha arvensis L.; шавлія лісова, Salvia nemorosa L.»; — складне утворення з двох прикметникових основ *драг*- «дорогий» і *люб(ий)*; за фонетичною формою першої основи може бути запозиченням з якогось словацького або чеського діалекту чи з південнослов'янських мов (пор. схв. *драголюб* «красоля, Tropaneolum L.; [аконіт, Aconitum napellus (L.) Murb.; шириця, Amaranthus purpurascens Otto; конвалія, Convallaria majalis L.; вовчок, Orobancha L.; любка, Platantnera bifolia Rich.]); назва могла бути мотивована застосуванням однієї з цих трьох морфологічно близьких рослин для виготовлення «любовного» напою. — Див. ще *дорогий*, *любий*.

драгоман¹ «перекладач», ст. Драгоманъ (назва села, 1448); — р. [драгоман], бр. драгаман, п. dragoman, [drogman, drogoman] «перекладач; керівник, що володіє мовами», ч. слц. dragoman «тс.», болг. драгоман, драгоманин «стар-

ший у групі жінок, робітників; перекладач у дипломатичній місії», м. драгоман «тс.», схв. драгдман «перекладач (звичайно при дипломатичному представництві)»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. δραγομανος (драгоманос) «перекладач», як і слат. dragomanus «тс.», походить від ар. (ег.) tarḡaman (tarḡaman) «перекладач», яке зводиться до ассір. tarḡūmanu «тс.». — Макарушка 14; Kopaliński 234; Sł. wyr. obcych 158; SW I 549; Kluge—Mitzka 140; Klein 480.

[драгоман²] (бот.) «кушова рослина з шпильками, як у сосни» Ва; — неясне.

[дражина] «розвора у гарбі» Мо, [дражок] «розвора у возі» Мо; — очевидно, залишок псл. *drežina, пов'язаного з dręgъ «жердина» (пор. п. drag «тс.», лит. drąga «довгий віз»); у такому разі р в українських формах зазнало діалектного ствердіння. — Sławski I 162; Berg. I 212.

[дражнік] (бот.) «ожина, Rubus fruticosus L.» Ж, [дразнік] «тс.» Ж; — похідне утворення від *дражніти*; назва мотивується колючістю рослини; пор. назву [драпак] «тс.», мотивовану тією ж ознакою. — Див. ще *дражніти*.

дражніти, дразніти, [дражніти] «мжичити» (про дощ) Ж, дражлівий, дразлівий, передражник, [подражнітися] «дражнитися», подражнювати, подражливий, подражний, подражнювальний, подражнення, подражник, роздражнений; — р. дразніть, роздражять, бр. дражніць, др. раздражити, раздражати, п. drażnić, drażnić, ч. drážditi, ст. drážiti, слц. dráždit', нл. dražniś, болг. дражня, схв. дражити, ст. драждити, дражджити, слц. dražiti, drástiti «збуджувати», стсл. раздражити; — псл. *draziti, -dražati (<*drazjati), dražo (<*drazjo), *drazny, drazniti; — можливо, пов'язане з іе. *der- «дерти, дряпати, рвати» з розширенням його нульового ступеня чергування: *draz-, як п. drasnąć «зачепити, образити»; щодо значення пор. задиратися «чіплятися, дражнити», п. zadierać się «зачіпати; драгувати»; порівнюють також з дінд. drāghate «мучить» (Berg. I 220—221), dhrājati «пролітає, тягне», лтс. dragāt «рвати, шарпати» (Zubatų

St. a čl. II 130), з гр. τραχός (*dhraghos) «шорсткий; роздратований» (Machek ESJČ 94), з гол. tergen, нім. zergeп «смикати, драгувати» (Scheftelowitz KZ 56, 242; Lewy KZ 52, 306; Абаев ИЭСОЯ I 197), лит. dróžti «стругати, бити», лтс. drázt, -žu, -zu «вирізати; бити, кидати» (Agrell, Zwei Beiträge zur slavischen Lautgeschichte, Lund, 1918, 48), але ці зіставлення, як і інші, залишаються непевними. — Шанский ЭСРЯ I 5, 182; Фасмер I 534; Преобр. II 193; Sławski I 162; БЕР I 412; Skok I 431; Bezłaj ESSJ I 111; ЭССЯ 5, 104—105; St. prаш. IV 212—215; Варбот Sl. Wortst. 160—161; Pokorny 273—274. — Пор. дэрти.

[дрáзка] «лико з сосни; тріска, скіпка; колючка» Л, Мо, [дрáзга] «колючка» ДБ V 43, [дрáска] «скіпка» ЛексПол; — пов'язане з р. [дрязг] «бузелом, сушняк», п. dręzг «тріска, колючка», стсл. дрáзга «ліс, гай» (<псл. dręzga); в українських формах виявляється результат діалектного ствердіння р. — Фасмер I 546; Bern. I 222. — Пор. друзки.

дрáїти «натирати, начищати»; — бр. дрáїць; — запозичення з російської мови; р. дрáїть «чистити; (заст.) натягувати» походить від гол. draaien «крутити, точити», спорідненого з днн. thrājan, двн. drāen, нвн. drehen «повертати», гр. τείρω «тру», лат. tego, лит. trīnū, псл. *tьгъ «тс.» — Фасмер I 534; Vries NEW 131; Falk—Торп I 154. — Див. ще тэрти. — Пор. дриль.

[дрáйка] «здоровенна дівка» Ж; — неясне; можливо, походить від нвн. drall «здоровенний, огрядний, дебелий».

[дрáкати] «деркотіти» Ж, [дрéкати] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до дрéкати «тріщати».

дракóн, [драк] Ж, дракóнячий Я, роздракóнити; — р. бр. дракóн, п. [drak, drach], ч. слц. drak, болг. дрáкон, м. драконски, схв. дрáкѣн, дрóкѣн, слн. drákonіsen, заст. drakѣп, стсл. дрáкoуѣъ, дрáкoнѣъ; — запозичене через старослов'янську мову з грецької; гр. дрáκων «дракон», первісно «той, хто має гострий погляд», пов'язане з дрéκoμα «дивлюся», спорідненим з дінд. drś- «погляд», дрáг- «дивитися», ав. drəsař «побачити», алб. dritë «світло», гот. (ga)tarhjan «ро-

бити виразним, особливим», двн. zogaht «ясний, світлий»; форма драк походить або від п. [drak, drach] з нвн. Drache(n), або від рум. drac(ul) (Scheludko 132; Niǎ-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 84). — СІС 226; Шачский ЭСРЯ I 5, 182—183; Фасмер I 534—535; Richhardt 43; БЕР I 419; Bern. I 220; Mikl. EW 49; Frisk I 414.

дракóнівський «дуже жорстокий»; — р. дракóновский, бр. дракóнаўскі, п. drakoński, ч. drakonický, drakonský, слц. drakonický, болг. дрáконовски, м. драконски, схв. дрáкoнскѣ, слн. drákonski, drákonіsen; — запозичення з західноєвропейських мов; н. drakonisch, фр. dracónien «тс.» походять від імені афінського законодавця Дракона, гр. дрáκων, закони якого (бл. 621 р. до н. е.) відзначалися винятковою суворістю покарань. — Фасмер I 535; Кораліński 234; Kluge—Mitzka 140.

дрáла «бігом, геть, шасть», д. дати «утекти», [дрáли] «заячі ноги», [дралу-вáти] «швидко тікати» Ж; — р. [дрáло] «втеча», бр. дрáла даць «утекти», п. drała dać «тс.» (з укр.?) — давня іменникова форма, утворена від дієслова дрáти (дэрти) з переносним значенням «утікати» (пор. р. удирáть «тс.»). — Пор. дрíзнýти.

дрáма, драматíзм, драматизáція, драмóваний, драмовий Пі, драмний Пі, драматизувáти, заст. драмувáти «створювати драми»; — р. бр. драм. м. схв. дрáма, п. dramát, ч. вл. drama, слц. слн. dráma; — запозичення з латинської мови; лат. drāma, drāmaticus походять від гр. дрáμα «дія; сценічний твір», драματικός «діючий», пов'язаних з дрáω «роблю», спорідненим, очевидно, з лит. darýti «робити, творити», лтс. darít «тс.» — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 183; Фасмер I 535; Будагов Ист. слов 194—197, 207—211; Горяев 96; Kluge—Mitzka 141; Frisk I 416.

драмату́рг, драматургія; — р. бр. болг. м. драмату́рг, п. ч. слц. вл. dramaturg, схв. драматург, слн. dramátúrg «завідуючий репертуаром»; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. dramaturge, н. Dramátúrg походять від

гр. δραματοῦργός «драматург», що складається з основ іменників δράμα (род. в. δράματος) «дія; сценічний твір» і ἔργον «праця», спорідненого з вірм. gogc «тс.», gogset «працювати», двн. wegc «справа, робота», нвн. Werk «тс.»; н. Dramaturgie походить від гр. δραματοῦργία «драматичне мистецтво», пов'язаного з δραματοῦργός «драматург». — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 184—185; Dauzat 257; Klein 481; Frisk I 548—549. — Див. ще **дра́ма**. — Пор. **верста́т**.

[**драні́чка**] (бот.) «садова айстра китайська, Callistephus chinensis Ness.»; — неясне; можливо, пов'язане з *драні́ця* «тоненька дощечка, дранка» (за виглядом пелюсток?).

[**дрантогу́з**] «голодранець»; — складний іменник, утворений з основ іменників [дрант], *дра́нтя* і *гуза́* «зад». — Див. ще **гуза́**, **де́рти**, **дра́ти**.

драп «вид сукна»; — р. бр. *драп*, п. ч. слц. *drag*; — запозичення з французької чи німецької мови; н. *Drag*, фр. *drag* походять від слат. *drappus* «сукно», яке зводиться до гал. **drappo-*, можливо, пов'язаного з дінд. *drāriþ* «полотно, одяг», лит. *drāpanos* «одяг, льняна білизна», лтс. *drāpa* «сировина, сукно», гр. *дрέλω* «зриваю», укр. *дра́пати*. — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 185—186; Фасмер I 535; Bern. I 220; Dauzat 257; Bloch 232; Kluge—Mitzka 141; Klein 481; Walde—Hofm. I 373. — Див. ще **дра́пати**.

[**драпа́к**] (бот.) «лісова ожина, *Rubus caesius* (fruticosus) L.» Ж, [драні́чник ВеБ, ВеНЗн, *драпачильник* ВеБ] «тс.»; — похідні утворення від [дранати] (*дра́пати*); назви мотивуються колючістю рослин. — Див. ще **дра́пати**. — Пор. **дражні́к**, **дра́пач**.

[**дра́пати**] «дряпати», [дранка́ти] «тс.», [драпакува́ти] «підпушувати землю» Ме, Дз, [драні́чити] «тс.» Дз, ЛЧерк, [драні́читись] «ставати пухким, рихліти» ЛексПол, [драпцюва́ти] «тікати» Ж, [драпані́тись] «вилізати на щось» Ж, *драп* (виг.), [дранá] «сільсько-господарське знаряддя для загладжування ріллі» Мо, Дз, [дранáк] «копито (у рогатой худоби чи свині) Ж; трикутна борона з зігнутими зубцями Дз; розпу-

шувач землі Л, ЛЧерк; віник із сухого бур'яну Ме», [дранакі́] «вила з двома зубцями для гною» ЛексПол, [драні́ч] «культиватор, розпушувач землі; старий віник» Ж, [драні́чка] «вид вишивки; знаряддя (кам'яне) для обробки льону Ж», [дранáнка] «вид писанки» Я, [драні́чина] «бідолаха» Ж, *драпі́ка* «лихвар, грабіжник», *драпі́жник* «тс.»; [нічний церковний сторож], *драпі́жка* «обдирання; [звірятко Ж]», [дранкі́] «плетіння з ниток, що залишилися нетканими на краю полотна» ЛексПол, [драні́чн] «виткане з ганчір'я рядно» Л, [драні́ве] «лахміття» Бі, [драні́тий] (про вишивку), *драпі́жний* «хижий», [драні́жний] «тс.» Пі, [драні́ем] «бігом, швидко» Ж, [драні́ці] «тс.» Ж; — р. *дра́пати* «рвати, дряпати; тікати», бр. *дра́пачь* «тс.», п. вл. *drapač* «шкребти», ч. *drapati*, слц. *drapat'*, нл. *drapač* «тс.», схв. *дра́пати* «чесати, шкребти, щипати», слн. *drapati* «тс.»; — псл. *drapati*; — споріднене з гр. *дрόλω* «розбиваю, ламаю», *дрόλαξ* «смоляний компрес на голову для видалення волосся», *дрέλω* «щипаю; зриваю», лтс. *drūpstala* «кусочок, кришка», лит. *drāpana* «одяг»; ie. **drōp-*, похідне від **der-/dr-* «дерти». — Фасмер I 535; Stawski I 161; Machek ESJČ 126; Bezlaj ESSJ I 110; ЭССЯ 5, 101—102; Bern. I 220, 256; Chantraine 300. — Див. ще **де́рти**. — Пор. **дра́пати**.

[**дра́пач**] (бот.) «будяк, *Carduus crispus* L.» Пі; — п. *drapacz* «*Carduus benedictus*», вл. *drapačka* «черсак, *Dipsacus* L.», ч. [drapač] «тс.», слц. *drapač* «мишка сторчова, *Nardus stricta* L.»; — похідне утворення від *дра́пати*; назва мотивується колючістю рослини; та ж семантика і в основі латинського терміна *carduus* «будяк», пов'язаного з слат. *cageo*, -ēge «дряпати, чіплятися». — Machek Jm. rosl. 225. — Див. ще **дра́пати**.

драпірува́ти, *драпува́ти*, *драпіро́вка*; — р. *драпировать*, бр. *драпі́раваць*, п. *drapować* (się), [draperiować, draperować], ч. *drapovatí, draperovat, drapírovat*, слц. *drapírovat'*, болг. *драпі́рам*, слн. *drapírati*; — запозичене з німецької мови, очевидно, через посередництво російської і польської; нім. *drapieren* «тс.» походить від фр. *draper* «оббивати

сукном», утвореного від іменника drap «сукно». — Шанський ЭСРЯ I 5, 186; Kluge—Mitzka 141; Dauzat 257; Bloch 232. — Див. ще драп.

драпрі «драпіровка; порт'єри на вікнах або дверях; тканина, що обтягує стіни замість шпалер», [драпéрія] «сукно, вживане на завіси; фалди на одязі або завісі»; — р. драпрі, бр. драпрі, п. draperia, слц. draperia, болг. драпéрия, м. драперија, схв. дрáпéрија, слн. draperija; — запозичення з французької чи німецької мови (нім. Drapeirie «тс.»), очевидно, через посередництво російської і польської; фр. draperie «виробництво сукна; суконний товар; сукно і драп, укладені в фалди» утворено від drap «сукно». — СІС 226; Шанський ЭСРЯ I 5, 186; Kluge—Mitzka 141; Dauzat 257; Bloch 232. — Див. ще драп.

[драпустáн] (бот.) «азалія, Azalea pontica L.» Пі; — очевидно, результат своєрідної гіперистичної видозміни форми [дряпоштáн] «дерева, Lysium barbarum L.» Л, утвореної з основ дієслова [дрáпати] і іменника штáни (див.).

[драпчáстий] «кульгавий; такий, що погано ступає» Ж; — очевидно, похідне утворення від [дрáпкати] «дряпати» (зокрема, ногою по землі); пор. п. drapacz «поганий, спрацьований кінь». — Див. ще драпати.

драсіла — див. дрезіло.

дрáтва «просмолена або навошена нитка», дрáтвиця, [дрáтниця Ж, дратов Бел], дрáтовка «тс.», ст. дратву (XVI ст.); — р. бр. дрáтва; — запозичення з польської мови; — п. dratwa, [dratew], як і ч. dratev, ст. dratva, слц. dratva, нл. drétwa, схв. дрéтва, дрéта, слн. dréta, drétva, походить від свн. drāt «дріт», пов'язаного з drehen «крутити, повертати»; в українську мову це слово пізніше було вторинно запозичене як дрит. — Шелудько 30; Richhardt 43; Фасмер I 535; Sławski I 161; Machek ESJČ 126; Kluge—Mitzka 140; Верп. I 221. — Пор. дріт¹.

[дрáтвенник] (зоол.) «жук з породи шкідників хлібних коренів» Я; — п. dratewnica «черв'як, Vernus», ч. drátovec «личинка ковалика, шкідник сільськогосподарських рослин»; — похідне утво-

рення від дрáтва; назва мотивується, мабуть, зовнішньою подібністю комах до дратви чи дроту (пор. укр. дрот'яник, бр. драця́нік, рос. про́волочный червь, про́волочник та ін.). — Див. ще дрáтва. — Пор. дріт¹.

дрáти, дрáка, дрáло, дрáля, дрáнець, дрáне, дрáний, дрáник, дрáнина, дрáниця, драничіна, дрáнка, дранка́вий, дра́нн'я, дра́нт, дра́нта́вий, дра́нтівий, дра́нтіна, дра́нтих, дрáнтя, дра́нь, дрáнька, дрáта, драч, дрáча, драчі́не, дрáчка, дрáчний — див. дёрти.

[дрáтка] «стежка» Ж; — очевидно, похідне утворення від дрáти «дёрти»; назва могла бути зумовлена тим, що крізь зарості стежку треба було продирати, проривати. — Пор. до́рога.

дратува́ти «дражнити», [дрáтовати] «дражнити; мордувати, мучити; підбурювати» Пі, [дрáта] «пригнічування, мордування», [дрáтвіля] «тс. Ж; роздражнювання Я», дра́тві́ник, дра́тві́н, дра́твілі́вий, дра́тві́ний, [дра́тлі́вий], [дра́тований] «дражливий»; — р. [дра́товáть] «дражнити»; болг. [дрéтам] «підбурюю», [дрéтам се] «уперто проявляю ворожість, прискипаю»; — пов'язане з дрáти; виведення болгарських слів від алб. dredhi «хитрість» (БЕР I 426) викликає сумнів. — Див. ще дёрти.

дрáхма (грецька грошова одиниця), ст. дрáхма (1627); — р. бр. др. болг. м. дрáхма, п. drachma, dragma, ч. слц. drachma, схв. дрáм, слн. dráhma, стсл. Драгма, дра́хма; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; сгр. δραχμή, дархмі́ «вага; срібна монета» (первісно «пригорща») пов'язане з δραχμή «пригорща», дрáχμα «зв'язка» або «те, що можна ухопити», похідною формою від дієслова δράσσομαι «схопити, затиснути» неясного походження (Boisacq 199), можливо, спорідненого з вірм. trçak «в'язанка», стсл. по-дрогъ «край, кайма», двн. zarga «лижа» (Klein 480). — СІС 226; Шанський ЭСРЯ I 5, 187; Фасмер I 535; Преобр. I 194; Frisk I 415—416; Chantraine 296—297.

драцена «драконове дерево, Dracaena draco L.»; — р. болг. схв. драце́на, бр. драце́на, п. ч. слц. dracena; — запозичене з латинської мови книжним шляхом;

слат. dracaena «дракон» (жін. р.) походить від гр. δράκων «змія», жін. р. від δράκων «тс.»; назва зумовлена тим, що червоний сік стебла цієї рослини має властивість згортатися, подібно як — за грецькими легендами — кров дракона зсідається у смолу (пор. інші назви цієї ж рослини: схв. дракуѣа крв, змајева крв, аждајина крв, змајевац, нім. Drachenbaum, Blutbaum). — СІС 226; Словн. бот. 183; Kopalinski 234; Симонович 174; Frisk I 414. — Див. ще дракóн.

[драч] «колючий чагарник»; [драчина] «малина, Rubus idaeus L. ВеЗа; польова ожина, Rubus caesius L. ВеНЗн», [драчинь] «тс.» ВеДо (Мак); — др. драчие «чагарник, рослинність», п. dracz «барбарис», ч. ст. слц. dráč «тс.», болг. ст. драчь (рослина), схв. дрѣч «чагарник», дрѣчје (зб.), слн. dráče «хмиз»; — похідні утворення від дрѣти; назви мотивуються колючістю рослин. — Machek Jm. rostl. 52, 101—102; Budziszewska 287. — Див. ще дёрти. — Пор. дражнік, драпак, драпач.

[драшка] «доріжка, стежечка» ЕЗб 4; — запозичення з словацької мови; слц. dražka, як і ч. drážka, є зменшеною формою від dráha «стежка, дорога», яке відповідає укр. дорóга (див.).

[драшпак] «чинбарська щітка Мо; стара карга, відьма Ж», [дреишпак] «кігтеподібний залізний гребінь у вівчарів для розчісування вовни на обробленій овечій шкурі», [дришпак] «задерикувати, сварлива людина» Я, [гришпак] «гребінь для очищення шкури» Я; — неясне; можливо, пов'язане з дрѣшпати (див.).

[драшпати] «рвати» Ж, [драшинѣти] «рвонутися» Ж, [драшпанка] «квіти, виготовлені з п'р'я» Ж; — не зовсім ясне; можливо, афективне похідне утворення від дрѣти, зближене з дрѣпати.

[дрѣяти] «кидати якір і причалювати пліт до берега» Я; — очевидно, пов'язане з р. [дрѣить] «витягати, туго натягати», яке зводиться до гол. draaien «крутити». — Фасмер I 534. — Див. ще дрѣїти.

[дрéботати] «швидко говорити» Ж, [дрéботѣти] «тс.» Бі, [дрѣмбѣти] «при-

танцювати», [дрѣмботѣти] «швидко говорити» Я, [дрéботѣга] «щокотуха» Ж; — п. [drebotac, drobotac] «швидко і дрібно йти; швидко і лагідно говорити», слц. [drebotit] «теревенити», [drebolit] «тс.», [drebtat'] «белькотати», м. дроби «верзти нісенітницю», схв. дрѣбити «тс.», слн. drobiti «співати, щебетати»; — псл. drebot-, drobot- пов'язане з drob- «дріб, дробити»; початкове значення «дрібно (тобто швидко) говорити». — Див. ще дріб.

дрéвній «стародавній», [предрéвній] «дуже старий» Нед; — р. дрéвний, п. ст. drzewiejszy «давній, колишній, старий», ч. dřívější «тс.», dříve «колись», ст. dřevní «стародавній», слц. dřevny, болг. м. дрéвен, схв. дрéван, слн. ст. дрévišnij, стсл. дрéвльнь, дрéвльнь; — псл. dřevьль; — етимологія не з'ясована; одні вбачають найбільшчі відповідники в прус. druwis «віра», лит. drūtas «сильний», гр. δροῦν «сильний, витривалий», дінд. dhruvá- «постійний, незмінний», гот. triggws «вірний» (Sławski I 174; Brückner 100; Zubatý St. a čl. I 1, 6—13) з розвитком значень «сильний, міцний, незмінний, старий, давній»; інші зіставляють ще з лит. drėve «дуплистий стовбур, вулик», лтс. dreve «вулик, видовбане дерево», а також з лит. dravėti «видовбувати», drovė, drėvė «дуплисте дерево» (Būga RR I 327; Эндзелін СБЭ 98—99); сумнівне зіставлення (Machek ESJČ 132) з лат. dūdum «давно, первісно» як видозміненим dūrum (іє. *dreu-/deur-). — Фасмер I 536; Skok I 434; ЭССЯ 5, 106—107; Bern. I 291—292.

[дрéвнѣти] «сиріти, мокріти, ставати рідким» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з лит. drėgnas «сирій, вологий», лтс. grėgnas, drėgnas «тс.». — Пор. драгва, здрегнѣти.

дрéво (заст. діал.) «дерево», [дрéвó] «бук, дрючок, кий, дерево» ЕЗб 4, дрéво, [дрéвно] «гниле дерево» Ж, [дрéвїна] «деревина» Г, Я, [дрéвіночка] «дерев'яна мисочка» Ж, дрéвесїна, [дрéвєсниця] (зоол.) «вид метелика» Я, дрéвєсний; — фонетичний варіант повноголосної форми дрéрово, що поширився під впливом старослов'янської та західнослов'янських мов. — Див. ще дéрево.

[древецвітна] «сорт пізніх груш» Я; — не зовсім ясне складне утворення з основ іменників *дрéво* і *цвіт* (див.).

[дрéгес] «згарини від тютюну в люльці», [дрéгез] «тс.»; — неясне.

[дрéгнути] «втєкти, дременути»; — очевидно, афективне утворення, паралельне до [дремну́ти], [дремну́ти «тс.»].

дреговичі «східнослов'янське плем'я на північ від Прип'яті»; — р. *дреговичі*, бр. *дрыгавичі*, др. *дреговичи*, *друговичи*, *дърьговичи*, п. *dregowicze*, сюди ж гр. *Дрoυγoυβίται* «тс.»; плем'я в Македонії (Костянин Багрянородний); — псл. [*dъгъvitjil], похідне від *dъгъtva «трясовина, болото, дряговина»; назва племені була зумовлена болотистим характером займаної місцевості; поява назви на території Македонії пов'язана з давнім розселенням східних слов'ян. — Трубачев ВЯ 1974/6, 62; Фасмер I 536—537; Lehr-Spławiński Słownik starożytności słowiańskich I 2, 379; ЭССЯ 5, 139. — Див. ще **дрижати**. — Пор. **драгва**.

[дрезвіне] «дрантя, мотлох, манаття» Ж; — може бути зіставлене з вл. *drasta*, *drasće* «одяг, вбрання», нл. *drasta*, *drastwa* «тс.», ч. *drásta* «вбрання; скіпка, осколок», а також болг. *дрéха* «одяг», схв. *дрéха* «одежина, баракло»; — усе це похідні утворення від іє. *der-/dr- «дерти»; пор. лит. *drískis* «драний одяг, лахміття», *drėksti* «роздирати, дряпати, дерти». — Sławski I 173; Skok I 432; Трубачев С.-луж. сб. 162; Горяев 97; Верн. I 220; Mikl. EW 42. — Пор. **дрóскати**.

[дрезіло] (бот.) «підмаренник чіпкий, черепа, *Galium aragipe* L.» Мо, [драсіла] «тс.» Мо; — неясні утворення, очевидно, пов'язані з *дереза* (див.).

дрезіна «залізничний візок, що пересувається по рейках»; — р. болг. *дрезина*, бр. *дрызіна*, п. *drezyna*, слц. *drezina*, м. схв. *дресіна*, слн. *drezina*; — запозичення з німецької мови; нім. *Draisine* «тс.» утворено від власного імені німецького винахідника Драйса (Drais, 1785—1851). — СІС 226; Шанський ЭСРЯ I 5, 188—189; ССРЛЯ 3, 1107; Kopaliński 235; Fremdwörterbuch 148.

дрейф, *дрейфувати*, *дрейфити* (розм.) «боятися»; — р. *дрейф*, ст. *дрйф*,

бр. *дрэйф*, п. *dryf*, ч. *drift*, болг. *дрейф*, схв. *дрифт*; — очевидно, запозичене з голландської мови через російське посередництво; гол. *drijfven* «проганяти; рухати; плавати, дрейфувати» споріднене з дісл. *drifa*, гот. *dreiban*, двн. *trīban*, нвн. *treiben* «тс.»; менш обгрунтоване виведення (Matzpenauer 147) з англ. гол. *drift* «дрейф», нім. *Drift* «тіла, які пливають по воді». — СІС 226—227; Шанський ЭСРЯ I 5, 189; Фасмер I 537; Vries NEW 136; Falk—Torp I 56.

[дрéліх] «грубе полотно» Ж, [дрілах] «тс.» Я, [дрéлік] «бавовняна тканина» О, [дреліхár] «той, хто виготовляє дреліх» Ж; — бр. [дрьліх] «пістря», п. *drelích*, [drylich], ч. *drilich* «тс.»; — запозичене через посередництво польської мови з німецької; двн. *drilīch* «потрійний», свн. *dril(i)ch* «льняна тканина з потрійною основою», нвн. *Drillich* «тс.» походять від лат. *trilīx*, -īcis «в три нитки», що є складним утворенням з числівника *trēs* «три» і іменника *īcium* «утік; нитка; тканина» неясного походження. — Шелудько 30; Sławski I 163; Kluge—Mitzka 143; Walde—Hofm. I 798, II 705; Ерпout—Meillet I 357. — Див. ще **три**.

дремну́ти «швидко побігти, втєкти», [дрéнути] «тс.»; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з *дёрти*, 1 ос. мн. *деремó* (п. *drzeć*, 1 ос. мн. [dremy, drem]), пор. *дрáти*, *дёрбу дáти* «тс.» — Пор. **дрепенути**.

[дремехну́ти] «вдарити» Ж; — афективне утворення, пов'язане з *дремну́ти* «швидко побігти, втєкти»; вставне *х*, можливо, з'явилося під впливом слів типу *махну́ти*, *бáхнути*. — Див. ще **дремну́ти**.

[дрéмлик] (бот.) «зозулинець, *Orchis morio* L.»; — р. *дрéмлік*, бр. *дрэмлік* «тс.», схв. *дрéмак* «підсніжник, *Galanthus nivalis* L.», *дрéмовац*, *подремунак* «тс.»; — пов'язане з *дрімати*; мотивація назви неясна.

дрéна «підземний водостік», *дрен* «тс.», *дренувати*; — р. *дрéна*, п. *dren*, *drenu* «глиняна труба для осушування ґрунту», *drenować*, ч. слц. слн. *dřen* «осушувальний канал, труба для відведення води», болг. *дрен*, схв. *дрён* «тс.» — запозичення з англійської мови;

англ. drain «труба для відведення води; дренажний рів» пов'язане з drain «осушувати», яке зводиться до дангл. drūge «сухий», спорідненого з дангл. droog, двн. trocchan, нвн. trocken «тс.».— СІС 227; Kopaliński 235; Skeat 152; Klein 480, 485.

дрена́ж, *дренажува́ти*; — р. болг. *дрена́ж*, бр. *дрэна́ж*, п. *drenaž*, ч. слц. *drenáž*, м. схв. *дрена́жа*, слн. *drenáža*; — запозичення з французької або англійської мови; фр. англ. drainage «осушення, стік» утворено від drain «дрена, трубка, що відводить воду», яке походить від англ. drain «осушувати». — СІС 227; Шанский ЭСРЯ I 5, 190; Kopaliński 235; Dauzat 256. — Див. ще **дрена**.

дрень (вигук, що відтворює звук струнного щипкового інструмента, розбитого скла тощо), *дренькати*, *дренчати*, [дреньчати, дрентіти] Ж, *дренькотіти*, [дренькіт, дрентівкі] «яблука, в яких калатають стиглі зернята» ВеНЗн; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до р. *трень-брень*, *тренькати*, п. [dɾɯn], ч. dřenčeti, схв. *дрьнати*. — Пор. **брень**, **деренькотати**.

[дрепену́ти] «швидко побігти, втекти»; — афективне утворення, що виникло, можливо, в результаті контамінації дієслів *драпо́нути* «тс.», пов'язаного з *дрáпати* «тікати», і *дремну́ти* «тс.» (див.).

дресирува́ти, [дресува́ти], *дресирова́ка*, *дресирува́льник*; — р. *дресировать*, бр. *дрэсіраваць*, п. *tresować*, ч. *drezírovati*, *dresovati*, слц. *drezírovat'*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво; н. *dressieren* «дресирувати», фр. *dresser* «тс.» походять від пізнолат. **dřectiāre*, пов'язаного з лат. *dřigere* «керувати, випрямляти». — СІС 227; Шанский ЭСРЯ I 5, 191; Фасмер I 538; Dauzat 257; Bloch 232; Kluge—Mitzka 142. — Див. ще **директор**, **диригент**.

[дрига́ла] «пристрій для підвішування коліски на полі» Л; — бр. [дрьга́лы] «припасовані до кінців задньої осі воза криві жердини для перевезення колод»; — неясне; може бути зіставлене з р. *дрогá* «поздовжній брусок, що з'єднує передню і задню осі воза», укр.

дрóги «довгий віз без кузова» або з п. *drağ* «жердина, важіль», ч. *drouh* «важіль, колода», болг. *дръг* «дрючок», схв. ст. *друг* «тс.», слн. *drōg* «жердина, драбина», стсл. **држгъ** «дрючок», укр. *дрюк*.

[дрига́ти] «молоти (на жорнах)» Мо; — неясне; можливо, походить від нвн. *drehep* «вертити, крутити».

дрига́ти «робити швидкі рухи ногами, судорожно пересмикуватися», *дрига́ти* «тс.», *дрига́тися*, [дригну́ти] «вмерти» Я, [дриг] (виг.), [дрига́л] «той, хто дригає ногами» Ж, [дрига́йло] «тс.» Я, [дрига́вка] «кермо», [дрига́лька] «рух ногами, ніби у танці», [дриготлівий] «холодний» (про погоду) Ж, [подрьгу́с] (у виразі *вклонитися з подрьгу́сом* «розшаркати з викрутасами»); — р. *дрьга́ть*, бр. *дрьгаць*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *drugać* «підскакувати, брикати; тремтіти, труситися; боятися, тривожитися» відповідає укр. *дрижа́ти*, *здрига́тися*. — Richhardt 44; Вегп. I 231; Brückner 97, 99. — Див. ще **дрижа́ти**.

[дрьги́] «рідко, спеціально на насіння посіяні коноплі» Мо; — неясне. — Пор. **драби**.

[дрьглю́к] (орн.) «дрімлюга, Carpinus еигораеus L.» Ж, [дрьле́ць] «тс.» Шарл; — очевидно, результат видозміни форм типу *дремлю́га*, *дрімлю́х* «тс.», зближених з *дрига́ти*.

[дригна́віти] «пліснявити і тому ставати крихким» Ж, [здрегна́віти] «запліснявити» Ж; — очевидно, пов'язане з [дрегва́] «грузьке болото, драговина», [дрягва́] «тс.» (у болоті звичайно пвіте вода й утворюється пліснява); пор. також лит. *drėgnas* «вологий», лтс. *drėgnas* «тс.»; можливий зв'язок з формами [древні́ти] «сиріти», [здрентві́ти] «запліснявити». — Див. ще **драгва́**. — Пор. **древніти**, **здрентвіти**.

[дриго́ла] «снасть для лову сомів» Дз; — п. *drugá* «вид невода для осетрів; сіть з трьома стінками», *drugawica* «рибальська сіть», *drugubica* «сіть з трьома стінками»; — очевидно, пов'язане з [крьга́] (рибальська снасть) (див.).

[дригті́ти] «застигати, драгліти», [дригави́ця] «застигла маса, драглі», [дрі-

гавиця] «тс.», [дриглі] «драглі, холодець» Ж, [дригльовіна Ж, дриженець, дриженіна] «тс.»; — варіант ітеративно-го дієслова [дриготіти] «тремтіти», пов'язаного з дрижати (псл. *drgati/*drug-); розвиток нової семантики зумовлений тим, що деякі застигли речовини, зокрема страви, дрижать. — Див. ще дрижати. — Пор. драгва.

дрижати, [дріжати, дрожати, дреготіти, триголіти, тригоніти Ж, ЛЧерк, триготіти, тригуліти Ж, дриготіти, дрігтіти Я, дрогати Ж, дрэгот, дреготá, дриготá], дриготи, [дриж, дріжá, дріжавка Ж], дрижак, дрижакі, [дріжик] «тремтіння» Ж, [дріготá], дріж, [дріжакі, дроготá Ж, Пі], дрож, [дрожедж Ж, дроц], дрижачий, дрижкий, [дрогка] «грузько» Л, здригáтися, [здрігáтися], [здріжáтися] «затремтіти» Ж, [здроснітися Ж, здриг, здріги, здрігливий Я], продрогнути, [продрогті], продроглий; — р. дрожать, дрогнуть, бр. дрыжáць, дрыгаець, п. drżeć, drgać, drugać, ч. drhати, слл. drhnul, вл. ržeć, нл. (d)ržaś, žaś, полаб. drážě, схв. дрхтати «тремтіти», слл. drgetáti, drhtéti; — псл. drgžati (< *drgžeti), *drgžati, drugati; споріднене з лит. drugys «пропасниця» лтс. drudzis «(холодна) пропасниця», можливо, також з прус. drogis «очерет», свн. turc «хитання, падання», нвн. torkeln «хитатися»; іє. *dhrēugh- «дрижати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 194; Фасмер I 540—541; Преобр. I 196; Sławski I 165, 175; Machek ESJČ 127; Skok I 434—435; Bezlaj ESSJ I 114; ЭССЯ 5, 137—138, 144; Bern. I 231; Fraenkel 105; Pokorny 275. — Пор. драгва.

[дриз] «хмиз»; — очевидно, результат контамінації форм хмиз і дрізки «тріски, шматочки» (див.).

[дризіха] «базика» Я; — п. dryzdnąć, dryznać «безсоромно збрехати», слл. drīstaf «базикати, говорити дурниці, drīstul «тс.»; — результат семантичного розвитку псл. drīstati «дрістати, страждати поносом»; звукосполучення -зд- (-zd-) на місці -st- пояснюється асиміляцією до початкового дзвінкого д- (d-). — Sławski I 172—173. — Див. ще дристати. — Пор. дрізнати.

дрізнати «побігти, втекти, дременути;

ударити», [дрізати] «забиратися геть» Бі, [дриза дати] «побігти» [подрізати] (зруб.) «піти»; — очевидно, результат афективної видозміни дієслова дрáти в значенні «швидко бігти» (пор. драла дати, [дремнути, дрепенути]). — Див. ще дёрти.

[дрикийць] «вигук на позначення швидкого і несподіваного руху ногою чи падіння» Я; — очевидно, результат контамінації слів дрігати і беркіць (див.).

дриль «свердло», [драль] «тс.» Ж, [дріля] «отвір, прокручений дрилем», [дрилювати] «свердлити; очищати плоди від кісточок»; р. дрель, [дриль, дрыль], бр. дрыль; — запозичення з польської мови; п. dryl «свердло», drel «тс.», drylować «свердлити; очищати плоди від кісточок», як і вл. drylować «крутити, свердлити», походять від нвн. Drill «свердло», Drell «тс.», drillen «свердлити», споріднених з drehen «вертати». — Шелудько 30; Шанский ЭСРЯ I 5, 190; Фасмер I 537; Mikl. EW 49; Kluge—Mitzka 143. — Пор. драїти.

дрімба¹ «залізний музичний інструмент, по якому вдаряють пальцями, тримаючи його в зубах; варган», [дрімля] «тс.» Ж, [дрімба] «музичний інструмент взагалі; музикант» Я; — п. drumla «дримба», [dromla, dremła] «тс.», [dymba] «кобза», слл. drumbl'a «дримба», [druml'a, drumblical], схв. дрмбуля, слл. drómlja «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. Drommel (Trommel) «варган; барабан; труба», свн. trum(b)el, trum(b)e, trumte зводиться до двн. trumba звуконаслідувального походження; з української мови — рум. drimbă; припущення зворотного шляху запозичення з румунської (Scheludko 132; Vincenz 5) помилкове. — Richhardt 44; Brückner 99; Machek ESJČ 70; Mikl. EW 51; Kluge—Mitzka 792; DLRM 262.

[дрімба²] «здоровенна дівка Ж; висока тонка жінка Мо; худа корова Ме; нечепура; жінка легкої поведінки», [дрімба] «висока тонка жінка» Мэ; — експресивне утворення; пор. болг. дрўнда «здоровенна негарна жінка».

дрімбати, дрімботіти — див. дреботати.

[дрин] «палиця» Мо; — очевидно, запозицієння з російської мови; р. [дрын] «дрючок», [дрынѧ] «кіл» етимологічно неясне, можливо, пов'язане з [дрюк] «дрючок», укр. *дрюк*, п. *drağ* «палиця».

[дрінда] «візок, дрожки; буркотун Я»; — р. [дрьнда] «вид плуга», бр. [дрьнда] «тс.; ледащо», п. *drunda* «тарадайка; погані дроги», ч. сл. *druda* (знев.) «пліткарка»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер I 545; Sławski I 172; Brückner 99.

[дріндати] «бігти риссю; тупати, дрібно ступати Ж», [дринт] «повільний крок» (про коня) ВеУг, [дріндик] «той, що дріботить» Ж, [дріндом] «риссю»; — бр. *дрьндаць* «байдикувати, ходити наспівуючи», п. *drundać* «махати, кивати; повільно їхати возом; валандатися; незграбно танцювати», ч. *drudati* (se) «впочитися, махати, йти похитуючись», сл. *drudat'* «іти підскакуючи, бродити, тиняться»; — афективне утворення, паралельне до [дрімбати, дрімботити]; п. *drundać* пов'язується (менш переконливо) із звуконаслідувальним *drunda* «погані дроги, тарадайка» (Brückner 99; Sławski I 172); чеські і словацькі форми зводяться (Machek ESJČ 654) до псл. *dyg-ati* «дерти», що теж сумнівно. — Пор. **дреботати**.

[дріпи] «ганчір'я», [дріп'я] «тс.», [дріпа] «забризканий брудом (?)», [дріпанець] «брудна, засмикана людина» Я, [дріплѧ] «обідранець, нікчема» Г, Ж, *задріпанка* «неохайна жінка, нечепура», [задріпанка] «тс.», [задріпа] «забризканий болотом», [задріпанець] «тс.», *задріпанатися*, [задріпати]; — вл. *dřira* «щілина», *dřirać* «розщеплювати», *dřirać* «рвати одяг», ч. *dřipati* «рвати на ганчір'я», *dřira* «лахміття», ст. *dřip* «тс.», болг. м. *дріпа* «ганчір'я, зношений одяг», схв. *дрпати* «рвати, розривати», *дрпав* «обідранець», сл. *dřipati* «страждати поносом», *dřira* «понос»; — псл. **dřipati* (**dřipati*) «рвати», що, можливо, є розширенням іє. **deg-* «дерти». — БЕР I 428; Skok I 444—445; Bezlaj ESSJ I 114; ЭССЯ 5, 115; Bern. I 220, 224, 256; Mikl. EW 50.

[дрісля] (бот.) «підмаренник, *Galium verum* L.»; — неясне.

дрістати «страждати поносом», *дрись* (виг.), [дрискуля] «сорт м'якої дині; слива-скороспілка», [дрісливка ВеБа, дрислівка, дріслявка] «тс.», [дрісливиці] «понос», [дрісля, дрисн'я, дрішля, дрішня] «тс.», *дрістун*, *дрістуха* «та, що страждає поносом; [рідкий ґрунт, що виступає при копанні колодязя], [дріша] «дрістун», [дріщик] «тс.; слаба, нікчемна людина» Я, [задрістанець] Я; — р. *дрістать*, бр. *дрьстаць*, п. *dryzdać*, [drystać], ч. *dřístati*, *dřízdati*, сл. *dřístat'*, вл. *dřistać*, нл. *tryščas*, болг. *дріскам*, м. *дрска*, схв. *дріскати*, [дрістати], сл. *dřiskati*, *dřístati*, *dřiska* «понос»; — псл. *dřístati* (|| *dřisk-*), яке, можливо, з **dřid-stati*; — споріднене з дісл. *dříta* «випорожнятися, бруднити», дангл. *dřítan*, нн. *dříten* «тс.», гол. *dreet* «бруд, нечистоти»; виводиться (ЭССЯ 5, 115) від кореня **dr-/der-* «дерти»; пов'язують також (Sławski I 172—173; Brückner 99—100; Machek ESJČ 131—132) з лит. *tride* «понос», *trieda* «тс.», *triesti* «проносити», проти чого заперечують Бернекер, Фасмер, Френкель. — Фасмер I 538; Machek LP 4, 128—129; БЕР I 428—429; Skok I 440; Bezlaj ESSJ I 114; Sł. prast. IV 237—238; Bern. I 224; Fraenkel 1122.

[дрістокѧз] (бот.) «просуреньки, шафран сітчастий, *Crocus variegatus* (reticulatus)», [дріщики] «тс.» Мак; — складне утворення з основ дієслова *дрістати* і іменника *коза*; виникло, очевидно, за аналогією до форми [козодріст] «підсніжник, *Galanthus nivalis* L.» з огляду на схожість обох рослин, що цвітуть напровесні. — Див. ще **коздріст**.

[дрістун] (бот.) «спориш, гірчак, *Polypodium lapathifolium*», [дрістун] «тс.» Мак; — результат видозміни деетимологізованих назв *дерес(ень)*, *дрясен* «тс.» під впливом основи *дрістати*. — Див. ще **дерес**, **дрясен**.

[дрішпель] «хвастун» Я; — неясне.

[дрішпут] (орн.) «невеликий кулик (очевидно, з родини дерихвостових, *Glareoidae*)» Я; — неясне.

[дрія] (мн. *дрій*) «яма, витолочена худобою» ВеНЗн; — неясне.

дріб, [дріб'я] «вівці, кози» Ба, *дрібка*, [дрібля] «свійська птиця» ВеНЗн,

[дрібна́к] «вовк з породи дрібних» ВеНЗн, [дрі́бник] «виготовлювач дрібних речей на склозаводі» Ж, *дрі́бни́ця* «щось дрібне, незначне; [дрі́б'язок; дрі́бно вишита плахта; вид зачіски з дрібно заплегених кіс]», *дрі́бно́та*, *дрі́бня́к* «дрібні гроші», *дрі́бо́к* «крихта, кусочок, крупинка», [дробо́к Ж, Пі, дробо́к] «тс.», [дрі́бостка] «подробиця» Ж, *дрі́боту́н* «той, хто швидко говорить», *дрі́боту́ха*, *дрі́бушка* «вид танцю, мелодії; дрібно заплетені коси; [дрі́бни́ця Ж]»; *дрі́бушкі* «тс.; вид гри; [крихти Ж]», *дрі́б'язок*, *дроб* «вид барабанного бою», *дробáрка*, [дробеля́ва] «дрібно́та», [дробеля́чів'я] «вівці, кози», *дробі́лка* «дробарка», *дробі́льник*, *дробина́* «малі діти; [свійська птиця; дрібно́та; трохи ЛексПол]», [дробі́нник] «пастух гусей; приміщення для свійської птиці», [дробі́нниця] «доглядачка свійської птиці», [дробі́тько] «той, хто швидко говорить», *дробі́вка* «дробовик», *дробі́вни́ця* «посуд для дробу», [дробля́] «вівці» Доп. УЖДУ, [дробні́ця] «дрібні речі» Я, *дробові́к*, [дробоза́] «дрі́б'язок» ЛексПол, [дроботі́ло] «той, хто швидко говорить», [дроботу́н] «тс.» Пі, [дробу́н] «той, хто дрібно ступає» Я, [дроб'я́ка] (заст.) «прикажчик, що ділив землю» Я, [дроб'я́та] «вівці», [дрі́бку] «грошки», *дрі́бни́й*, *дрі́бен*, [дрі́бни́стий], *дрі́бничко́вий*, *дрі́бнува́тий*, [дрі́бацьки́й] ВеУг, *дрі́бчастий* «який складається з маленьких частинок», [дрі́бча́тий] «який складається з крупинок», [дрі́б'язкі́й], *дрі́б'язко́вий*, *дрі́б'язни́й*, [дрі́бен] Ж, *дробі́льний*, [дробува́тий] «великими крупинками», [дрі́бен], *дрі́бни́ти*, [дрі́бни́чити] Ж, *дрі́бни́ти*, *дрі́бни́шати*, *дрі́ботати*, *дрі́боти́ти*, [дрі́боши́ти, *дрі́буши́ти*], *дрі́бцюва́ти* «робити дрібні кроки в танці», *дробі́ти*, [дроботі́ти] Пі, *відрі́бцем*, [відробе́ць] «дрібний крок» Ж, *здрі́бно́вач*, *здрі́бни́лий*, *нарзо́дрі́б*, [о́дрі́бки] «дрібниці» Ж, *одробі́на* «крихта», [подо́рбі́] (чол. р.) «потрухи», [подо́рбі́] (жін. р.) «дрі́б'язок», [подо́рбі́'є] «дрібниці» Ба, *подробі́ця*, *ро́здрі́б*, *ро́здрі́бно́вач*, [ро́здроб] Нед, *ро́здрі́бни́й*, *ро́здрі́бно́вальни́й*, *ро́здроблюва́льний*, *ро́здробни́й*, *ро́здрі́буши́тися*, *уро́здрі́б*; — р. *дробь*, бр. *дроб*, др. *дробьныи*, п. *drob* «свійська птиця; дрібни́ця»,

ч. *drob* «крихта; дрібни́ця», сл. *droba* «діти; молоді тварини», вл. *drob* «крихта», нл. *drobjeica* «тс.», болг. *дробя* «дроблю», м. *дробен* «дрібний», схв. *дробан* «тс.», слн. *drob* «дрібні частинки», *droben* «дрібний», стсл. *ДРОВЪНЪ* «тс.»; — псл. *drobь*, *drobьль*; — очевидно, споріднене з гот. *ga-draban* «вирізувати, висікати, видовбувати», дісл. *draif* «рештки, осколки», двн. *treffen* «досягати; боротися», лит. *drebežnos* «уламки, руїни», *drābanas* «лахміття», лтс. *drapsnas* «крихти, кусочки, відходи», іе. **dhrebh-*; зіставляється також (Sławski I 166; Machek ESJČ 128; Holub—Kop. 107; Skok I 441—442) з лит. *trapus* «крихкий, слабкий», *trupus* «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 5, 192; Фасмер I 536, 539; Преобр. I 195; БЕР I 429—430; Bezlaј ESSJ I 115—116; ЭССЯ 5, 119—121; Sł. prasł. IV 243—248; Bern. I 226; Fraenkel 103; Falk—Torp I 159; Pokorny 272—273.

дрі́жджі, [дрі́жчі, дрóжчі (Me), дрі́ці Ж, дрі́жджарня, дрі́жджівня], [дрі́жджіти] «класти дрі́жджі»; — р. *дрóжди*, *дрóжжи*, бр. *дрóжджы*, др. *дрожди*, *дрождия*, п. *droždze*, ст. *droždza*, ч. *droždí*, сл. *droždje*, вл. *droždze*, нл. *droždzeje*, болг. *дрóжди*, схв. *дрóжда* (жін. р.), *дрóждина* «осад у вині», слн. *drozga* «відвар солоду», *droži* «осад, гуща; дрі́жджі», стсл. *дрóжди́а*, *дрóжди́а*, *дрóжди́а*; — псл. **drozg-ьje* «закваска, дрі́жджі», збірний іменник від *drozga* «осад, відстій, дрі́жджі»; — споріднене з прус. *dragios* «осад, дрі́жджі», лит. *drāgės*, дісл. *drėgg* «тс.», алб. *drā* «осад з олії, масла», гр. *θράσσω*, *ταράσσω* «змішую, непокою», *ταραχή* «неспокій, замішання». — Шанский ЭСРЯ I 5, 194; Фасмер I 540; Преобр. I 196; Sławski I 169; Machek ESJČ 129; БЕР I 430; Skok I 228; Bezlaј ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 128—129; Sł. prasł. IV 260—263; Bern. I 228—229; Otrębski LP 8, 284; Haas LP 7, 75; Trautmann 58; Топоров 363—365; Fraenkel 100.

дрі́жки-дрі́жки — див. *брись-брись*.

дрі́зд (орн.) «*Turdus viscivorus* L.», *дрозд*, [дрóзди́ця] ВеУг, ВеНЗн; — р. бр. болг. *дрозд*, п. *drozd*, ст. *drzozd*, ч. сл. *drozd*, ст. *droz(e)n*, вл. *drozп*, нл. *drozп(a)*, м. *дрозд(алец)*, *дроздален* «*Turdus*

musicus», схв. *дрѡзд*, *дрѡздаль*, *дрѡзак*, слн. *drozg*, *drozd*, стсл. *дрѡзгъ*; — псл. *drozdъ* (*drozgъ*) < **trozdъ*; — споріднене з прус. *tresde*, дісл. *ṙrostr*, лит. *strāzdas*, лтс. *strazds*, норв. *trost*, шв. *trast*, свн. *trostel*, нвн. *Drossel*, лат. *turdus*; — очевидно, давнє звуконаслідувальне утворення — від крику дрозда *dr̥rti* (як, напр., і новіше схв. [*dr̥šć*, *dr̥skač*] «дрізд» під впливом звуконаслідувального *dr̥skati* «тріщати»). — Булаховський Семас. етюди 188, 189; Критенко Вступ 521; Шанський ЭСРЯ I 5, 194—195; Фасмер I 541; Sławski I 168—169; Machek ESJČ 129; Skok I 443—444; Bezłaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 126—127; Откупщиков 146—147; Sł. prasz. IV 259—260; Bern. I 227; Specht 49.

дрізки «тріски; шматочки»; — п. *drzazga* «скалка, скіпка; (ст.) стебло, трава, бур'ян», [*drzezga*], ч. [*dřízka*], ст. *dřieska* «тс.»; — псл. *dr̥zga*; — загальноприйнятого пояснення не має; пов'язувалося з болг. *драскам* «дряпаю», укр. [*дрѡска-ти*] «тс.» (Bern. I 224; Фасмер I 546), псл. *tr̥eska*, укр. *тріска* як варіант з дзвінкими приголосними (Sławski I 173; ЭССЯ 5, 111), з псл. *dr̥zga* «ліс, гай», укр. [*дрѡзка*] «тріска, скіпка, колючка» як варіант з ь, паралельним до ę (Łoś Gr. p. I 121). — Sł. prasz. IV 233—234. — Пор. *дрѡзка*, *дрѡскати*, *дрѡзки*, *тріска*.

дрійну́ти «штовхнути, брикнути»; — очевидно, результат фонетичної видозміни форми [*дригнѡти*] «зробити швидкий рух ногою». — Див. ще *дрігати*.

дрік¹ (бот.) «чагарник родини бобових, *Genista tinctoria* L.», [*дрок*] «тс. Ж; пень ВеУг»; — р. *дрок* «дрік», *дрѡчник*, п. *drok* (*gladki*), *dryk* «тс.» (з укр.); — пов'язується з *деру́*, *драти* як назва, мотивована колючістю деяких видів цієї рослини (пор. рос. *шильная трава*, п. *drok kolący*, *drok ciernisty* «*Genista germanica*»), причому припускається можливість зв'язку з рос. [*дрок*] «буйство худоби, на яку нападають гедзі», укр. *дрік* «гедзь», *дрочіти*; менш переконливе зіставлення (Преобр. I 197) з сгр. *дрѡκος* «дракон». — Шанський ЭСРЯ I 5, 195; Фасмер I 541; Горяев 97; Вісюліна—Клюкер 218; Нейштадт

341; SW I 561; ЭССЯ 5, 124; Sł. prasz. IV 254—255. — Див. ще *дрочіти*.

дрік² «певна частина сорочки» Ж; — неясне.

дрік³, *дрик*, *дріковіця*, *дрок*, *дроковіця* — див. *дрочіти*.

дрімати, *дрема* «дрімота», [*дріма*] «вид весняної танкової гри», [*дрімота*] «дрімота», *дрімки*, *дрімлівиці*, [*дрімля*] Ж, *дрімніці*, *дрімнівиці* «тс.», *дрімота* СУМ, Ж, [*дрімак*] «сонько, сплюх», *дрімайло* «тс.», [*дрімко*] «бог дрімоти» Ж, *дрімлівий*, *дрімотний*, *дрімучий*, *недрімний*, *недріманий*, *недрімний* КІМ, [*передрімка*] «короткий сон» Нед; — р. *дремать*, ср. *драмаць*, др. *дрѣмати*, п. *drzemać*, ст. і діал. *drzumać*, ч. *dřímati*, слц. *driemat'*, *driemkat'*, вл. *dr̥emać*, нл. *dr̥emaś*, болг. *дрѣмам*, *дрѣмя*, м. *дрема*, схв. *дрѣмати*, слн. *dr̥emati*, стсл. *дрѣмати*; — псл. **dr̥emati*; — найближче споріднене з лат. *domio*, -*īre* «спати, дрімати», далі з дінд. *dr̥āti*, *dr̥ayāti* «спити», гр. *δαρδάνω* «сплю», аорист *ἔδραδον* «я спав». — Шанський ЭСРЯ I 5, 190; Фасмер I 537; Sławski I 174; Machek ESJČ 131; БЕР I 425; Младенов 153; Skok I 435; Bezłaj ESSJ I 112; ЭССЯ 5, 108; Sł. prasz. IV 229—230; Bern. I 223—224; Mikl. EW 420.

дрімлюга (орн.) «сплюшка, *Caprimulgus europaeus* L.», [*дрімлюх*], *дрімлючка*, [*дрімұх*], *дремліга* «тс.»; — р. *дремлюга* «тс.», п. *drzemlik*, *drzymlik* «хижий птах з родини соколів, *Aesalon lithofalco*», ч. *dřemlík*, *dřemelík*, *drmlíček*, слц. *dremelík* «тс.»; — похідне утворення від *дрімати*; назва пояснюється нічним способом життя птаха (пор. *сплюшка*, рос. *полунічник* «тс.»). — Булаховський ИАН ОЛЯ 7/2, 101; Воїнств. — Кіст. 204—205. — Див. ще *дрімати*. — Пор. *дріглик*.

дрінгом «швидко, скоро» ЕЗБ 30; — слц. [*dringom*] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. *dringend* «терміново, спішно» пов'язане з дієсловом *dringen* «проникати; наполягати», спорідненим з гот. *ṙreihan* (<**ṙrinhan*) «пригнічувати», дісл. *ṙrungva* «давити», ав. *ṭraṭa* «стиснутий». — Kluge—Mitzka 143.

дрінка (бот.) «дерен кров'яний, куросліп, *Cornus sanguinea* ВеНЗн; — оче-

видно, запозичення з чеської мови; ч. dřínka «плід дерену, кизил» є похідним від dřín «дерен», що відповідає укр. *дерен* (див.).

дріт¹, [дрот] Пі, Бі, [дріть] «сплечений удвоє мідний дрот, вживаний для гуцульських виробів», *дрóтик* «метальний спис; спиця», *дроті́на* «кусок дроту», [дротáръ] «той, хто виготовляє дрот або обв'язує дротом посуд» Ж, [дрітáръ, дрітовач] «тс.», [дротівка] «вудка з дроту» Ж, *дротя́нка* «нагайка з дроту; (єнт.) дротяник; [ліхтар, обплетений дротом]», *дротя́ник* «вид черв'яка, личинка деревної блощиці; [личинка бджоли ВеНЗн]», [дротáръня] «фабрика, де виготовляють дрот», [друтáръня] «тс.» ДзУЗЛП, *дрóтовій*, *дротяній*, [дріт'яній Бі, дротóваний Я], [дротувáти] «обмотувати дротом Ж; лагодити посуд ДзУЗЛП», [дротовáти] «тс.» ДзУЗЛП, [дротáрити] «працювати ремісником-дротарем» ДзУЗЛП, [друтáрити] «тс.» тж, ст. *дротомъ* (XVII ст.); — р. [дрот], бр. *дрот*, п. *drut*, ст. *drót*, нл. *drót*, вл. *grót*, ч. *drát*, слц. *drót*, схв. *дрѣт*, *дрѣт*; — запозичене з німецької мови через польське посередництво; нвн. *Draht* «дріт», свн. *drāt*, двн. *drāt(t)* «тс.» пов'язується з нвн. *drehen* «крутити, повертати». — Richhardt 43; Фасмер I 542; Преобр. I 193, 197; Brückner 95; Machek ESJČ 126; Kluge—Mitzka 140. — Див. ще **дрáти**. — Пор. **дрáтва**.

дріт² — див. **дрочіти**.

[дрічний] «люб'язний, милий; [гарний, сильний ЕЗБ 30]»; — запозичення з словацької або чеської мови; ч. [dřičný] «стрункий, добре збудований, гарний», [dřičný, grýčný, gryčný], слц. *dřiečny*, [dřiečny] «тс.», як і слн. *dřečen* «повний, здоровий», пов'язані з ч. dřík «тулуб, корпус, стовбур», слц. *dřiek* «тс.» (слн. *drek*) і споріднені з лит. *draikas* «витагнутий, стрункий (про дерево)», *driėkti* «тягтися (про нитку); ширитися»; в українській мові видозміна значення відбулася, мабуть, внаслідок асоціації з [дрічний] «люб'язний, ввічливий». — Machek ESJČ 131; Trautmann 58—59; Fraenkel 100—101.

[дріще] «болото» Ж; — очевидно, результат видозміни форми *тріст'я* (*тріс-*

те) «трясовина» під впливом інших фонетично близьких основ.

[дріяква] (бот.) «цикламен, альпійська фіалка, *Scutellaria europaeum* L.»; — р. *дря́ква*, *дрія́ква* «тс.», ст. *териак* «протиотрута, ліки»; — запозичення з польської мови; п. *driakiew* «ліки, вживані проти отрути; загоююча мазь; (бот.) *Scabiosa* L.», *driakiew*, *dryjakiew*, [drejaka, dryjak, dryjal], ст. *dryjaka*, *drzakiew*, *tyrjaka* «протиотрута; ліки; (бот.) *Scabiosa* L.», як і ч. *dryák* «ліки», ст. *driák*, *dřiak*, *triák*, вл. *drjejak*, слн. *terjāk* «тс.», слц. *druácsnik* «шарлатан», походить від свн. *drīakel* «ліки», *trīakel*, *tyriacke* «тс.», яке через фр. ст. *tiriaque*, *triacle* і слат. *tiriaca* < *theriaca*, *theriacum* зводиться до гр. *θηριακά* «протиотрута, засіб від укусу отруйних змій», (з *θηριακή αντίδοσις* або *θηριακόν 'αντίδοτον* «тс.»), утвореного від *θηριακός* «належний до диких чи отруйних тварин», похідного від *θηρ* «звір», спорідненого з псл. *zvěř*, укр. *звір*; ботаничне значення розвинулося шляхом перенесення назви з препарату (спочатку тваринного, потім рослинного) на рослину. — Фасмер I 546; Sławski I 165—166; Brückner 99; Machek ESJČ 130; Jm. rostl. 173; Bern. I 232; Klein 1604; Frisk I 672. — Див. ще **звір¹**.

дрова, [дирва] Ж, [дрівó] «колода» ВеУг, *дрові́на*, [дрівно] «тс.», [дрівня] «колода, на якій рубають дрова» ЛЧерк, *дрівця́*, [дровáръ] «той, хто займається дровами», [дровáръня] «дров'яний склад», [дровáльня, дровáръня ВеУг] «тс.», *дровеня́та*, *дровні́к* «дров'яний склад», *дровця́*, *дров'янік* «дров'яний склад; [той, хто займається дровами]», [дров'янка] «ліс, придатний лише на дрова» Л, [дров'янкí] «оси, що живляться соком рослин» Ж, *дров'яній*, [бездрóв'я]; — р. *дровá*, бр. *дровы*, *дрывá*, др. *дръва*, п. *drwa*, ч. *drva*, *drvo*, слц. [drvo], болг. *дръва́*, м. *дрва*, *дрво*, схв. *дръво*, слн. *dr̥va*, стсл. *дръво*, мн. *дръва*; — псл. **dr̥va* (з іе. **dr̥u-*, слабкого ступеня чергування до **degu-* «дерево»); — споріднене з дінд. *dru-* «дерево (матеріал)», ав. *dru-* «тс.», *drvaēna* «древ'яний», гр. *δρῦς* «дерево, дуб», алб. *dru* «деревина, жердина», з іншим вокалізмом гот. *triu* «дере-

во», лит. dravis «борть», лтс. drava, dreve «тс.», прус. drawine «вулик». — Фасмер I 539; Sławski I 171; Brückner 101; Machek ESJĈ 131; БЕР I 458—459; Младенов 156; Skok I 438—439; ЭССЯ 5, 141—142; Эккерт ВСЯ IV 112—114; Bern. I 232; Trautmann 61; Mühl.—Endz. I 493; Frisk I 421. — Пор. **дерево**.

дровітня «колода для рубання дров; приміщення для дров», [дрівітня] «колода або місце для рубання дров» ЛЧерк, [древітня Ж, дрівітня, дрівитинь ЛЧерк, дрівитня ЛЧерк, дривітня, дрівотень, дрівітня, дрівотня, дривутня] «тс.»; — р. [дровотня] «місце, де рубають дрова», бр. [дроватоня] «тс.», дривотня «приміщення для дров», п. dręwotnia «місце, де рубають і складають дрова», [drewotnia, drywotnia, drewotnia] «тс.», слц. [drvotěń], drvotnisko «місце, де рубають дрова», слн. drvotōn «тс.», схв. дрвотоъ «стіс дров»; — псл. *dгъvotoпъ, *dгъvotoпa, утворені з основ іменника dгъva «дрова» і дієслова tětī, тьпo «тяти, рубати». — Даль I 493; Sławski I 164; Bezlaĵ ESSJ I 118; ЭССЯ 5, 143. — Див. ще **дрóва**, **тяти**.

дрóги «довгий віз без кузова; віз для перевезення трун», дрóжки, [дрóжка Я, дорóжка], [дрогаль] «візник», [дрогай Я, дрожка́р] «тс.»; — бр. дрóжкі, п. dorożka, [drożka, derożka], ч. слц. нл. drožka, вл. dróžka, болг. дрóжки; — очевидно, запозичення з російської мови; р. дрóжки, дрога́ «поздовжній брусок, що з'єднує передню і задню осі воза, розвора», дрóги «нижня частина воза» остаточно не з'ясовані; можливо, споріднені з дісл. draga «тягти», дангл. dragan «тс.», яке зводиться до іє. *dhegāgh- (Bern. I 226; Pedersen KZ 39, 346; Фасмер I 540); припускався ще зв'язок з *dгъgati (рос. *дрожать*) (Преобр. I 196); виводилось також із пракельт. *drogon «колесо», ірл. droch (Sachmatov AfSIPh 33, 89) та ін. — Шанський ЭСРЯ I 5, 193—194; Sławski I 156; Machek ESJĈ 129.

[дрожáчка] (бот.) «трясучка, Briza media L.»; — бр. дрóжжик, п. drżaczka «тс.»; — похідне утворення від [дрожáти]; назва зумовлена тремтінням колосків рослини, що звисають на тонких

стеблах; пор. інші її назви у слов'янських мовах, мотивовані тією ж ознакою: р. *трясунка*, ч. třeslice, [třaslačka], слц. traslica, схв. *треслиця*, [трепетница, тресу́ля, тришлиця], болг. [триперушка], а також нім. Zittergras. — Machek Jm. rostl. 280; Симоновіи 80. — Див. ще **дрижати**.

[дрозéра] (бот.) «росичка, Drosera L.»; — п. drościczka, rosiczka, схв. *дрозера*; — засвоєне з латинської ботанічної номенклатури; походить від гр. дрoсepoс «росистий, вологий», пов'язаного з дрoсoс «роса», очевидно, спорідненим з гот. driusan «спадати», свн. tгoг «роса, дощ»; назва зумовлена властивістю рослини виділяти краплини липкого соку, схожі на роси (пор. рос. *росянка*, схв. [росика, росна трава, росичина], *рoсу́ля* «тс.»). — Вісюліна—Клоков 180; Симоновіи 175; Frisk I 419—420.

[дрóндзя] «худа жінка у довгому вбранні, неохайна жінка» Мо, [дрóндзяти] «танцювати» Мо; — афективні утворення, паралельні до семантично відповідної пари слів [дрімба] «висока тонка жінка; неохайна жінка; жінка легкої поведінки» і [дрімбати] «танцювати».

дропáк (танець); — бр. драпáк «тс.»; — результат видозміни форми *тропáк* «тс.», зумовленої, очевидно, впливом слова *дрáпати* «швидко бігти, тікати»; пор. семантично тотожне *дати дропака* «побігти, втекти» (п. dać drapaка «тс.»). — Див. ще **тропáк**. — Пор. **дрáпати**.

[дрóскати] «дряпати; розщепляти» Ж, [дрóскатися] «тріскатися» Ж, [дрóска] «тріщина (на шкірі); тріска» Ж; — п. draspać «дряпнути», ч. drásati (dráspouti) «дряпати, розривати», ст. drastiti «дряпати», drás(t)ka «скіпка; дрібничка», drástva «тс.», слц. drásat' «роздирати», [drast'] «скіпка», болг. *дрáскам* «дряпаю», *дрáсвам* «тс.», *дрáска* «дряпина», м. *драска* «дряпає», *драсканиця* «дряпина», слн. [drásati] «відділяти, розв'язувати, пороти», [dráskal] «дряпина»; — очевидно, псл. *draskati/drasati «дряпати, шкребти» (у чергуванні з *drěsk-, пор. Bern. I 221), що є розширенням кореня іє. *der- (>*ders-, *dre-s-, *dre-sk-); — найближче споріднене з лит. drėksti, draskýti «дряпати, роздирати», україн-

ські форми з *o*, можливо, викликані аналогією до *трóскати* «тріщати, лящати» (пор. *трóща* «очерет, чагарник, галуззя»); виводиться також від псл. **drapsati*, яке пов'язується з *drapati* «дряпати» (Machek ESJČ 126).— Sławski I 101; БЕР I 421; Bezljaj ESSJ I 110; Sl. prasl. IV 209—210; Берн. I 220—221.

дрóхвá (орн.) «*Otis tarda* L.», [дрóфа, дрáфа] Ж, дрóхвіч «дрохва-самець», [дрохвічка] «дрохва-самка», дрохвеня;— р. дрóфá, драфá, [дрохвá, драхвá], бр. драфá, п. dgor, ст. dgor', dgoria, ч. dgor, ст. dgor'va, dgorfa, drofa, слц. drachva, нл. dgor, болг. дрóпла, м. дронка «дика гуска», схв. дрóпля «дрохва», слн. dróplja «тс.»;— очевидно, псл. **dgoru*, род. відм. **dgorъve* (з наступним переходом *rv > f > xv*, пор. стсл. оупъвати, п. ufač), поряд з псл. **dgorja*, **dgorъ*, представленими в західно- і південнослов'янських мовах;— ці форми зводять до іє. **dr̥go-* «бігти» (за характерною ознакою дрохви, більш здатної до швидкого бігу, ніж до льоту), як споріднені з дінд. dr̥gati «біжить», гр. 'ало-дидр̥α̃σκω «тікаю», з формантом -р- ще гр. др̥α̃λέτης, др̥αλών «утікач», дінд. dr̥gáruati «проганяє, змушує бігти»; праслов'янська назва реконструюється також (ЭССЯ 5, 125; Machek ESJČ 129) як **dgo-ръtu*, (**dygo-ръtva*) букв. «біго-птах», паралельне до *куго-ръtu* (*куго-ръtva*) «куропатка», або зводиться до тюрк. *toɣdak* «дрохва», монг. *togadak* «тс.» (Räsänen FUF 29, 196; Добродомов РР 1968/4, 100—104); свн. *trar*, нвн. *Trarre* «тс.», очевидно, слов'янського походження; припущення зворотного шляху запозичення (Шелудько 30; Горяев 1896, 97) необгрунтоване.— Булаховский Семас. этюды 185; Шанский ЭСРЯ I 5, 195—196; Фасмер I 542; Sławski I 168; БЕР I 431; Skok I 443; Bezljaj ESSJ I 116—117; Moszyński PZJP 303; Берн. I 226—227.

дрочіти «дражнити, дратувати», *дрочітися* «кидатися від укусів гедзів (про тварину); дражнитися, сердитися», [дрік] (ент.) «гедзь», [дрик Ж, дрок Ж, дрім Ж, дротик ВеНЗн] «тс.», [дріковіця] «період, коли гедзі особливо до-

шкульні для тварин» Ж, Пі, [дроківіця] «тс.», [дрóки] «глузування, дошкульні жарти» Ж, [дроківістий] «вередливий, дражливий», [дрочлівий] «дратівливий», [здрік] «гедзь», [здрок], піддрóчка;— р. [дрочіть] «дратувати; пестити, гладити», [дрочіться] (про тварину) «упиратися, кидатися, шаленіти», бр. *драчей* «сверблячка», р.-цсл. *дрочитиса* «гордо виступати», *дроченье* «пиха», п. *dro-czyć się* «дражнитися» (з укр.), болг. *дрóча* «ледарювати, розважатися», м. *дрочи* «тс.», стсл. *дрочити(са)* «бути пихатим», *дрочьнъ* «сміливий, зухвалій»;— етимологія неясна; можливо, пов'язане з псл. **dyrati*, **derti* і відповідає лтс. *dracít*, *dracu* «ляяти, ганити», лит. *drākas* «сварливий, задержуватий», *drīktī*, *drīnkū* «шаленіти, казиритися».— Фасмер I 542; Sławski I 166; БЕР I 431—432; Sl. prasl. IV 252—254; Вўга RR I 437 (проти Берн. I 226; Преобр. I 197).

[друбáк] «черв'як, личинка комахи»;— результат видозміни форми *гробáк* «тс.» під впливом форм типу [дрўбен] «дрібен», [друбóк] «дрібок», похідних від *дробіти*.— Див. ще **гробáк**, **хробáк**.

друг, *другіня* «подруга», [другінець] «другий рій бджіл» ВеНЗн, [другáк] «тс.; дворічне лоша чи теля» Бі, [дрўжа] «подруга» Ж, *дрўжба* «приязнь; [весільний товариш]», *дружінна* «загін, почет; жінка», [дружинá] «загін» Ж, *дружінник*, *дружіще*, *дрўжка* «подруга нареченої» УРС, Пі, *дружко* «весільний товариш», [дрўжник] «охоронець» Ж, [дрўжчини] «свято дружок» Ж, *дружяка* «друг», [друзь] «тс.», *дрўгий*, *дрўжний* «одностайний», *дрўжній* «товариський», *дружіти* «товаришувати», *дрўжити* «бути дружною», [дрўжити, *дружкувáти*, *дружикувáти* Ж] «тс.», *здрўга* (іст.) «патріархальна сімейна община у південних слов'ян», [здрўге] «вдруге», *здружіти*, *недруг*, *одружений*, *одружувати*, [піддружба] «помічник весільного товариша» Г, Нед, [піддружбик Нед, піддружжя, піддружий, піддружко Нед, піддружний Нед] «тс.», [піддружка] «помічниця подруги нареченої» Г, Нед, [пóдруг] «чоловік, подружжя», *пóдруга*, *пóдружжя*, [пóдружінна] «по-

друга» Г, Нед, *подрўжниця* «тс.», *подрўжий, подрўжній, [по-дрўзьки]* Нед, *подругувати, удрўге, удружїти*; — р. бр. *drug*, др. *drugъ*, п. *druh* (з укр. чи бр.), [druch, druchna], ст. *drug* «друг», *drugī* «другий, інший», ч. *druh, druhý*, слц. *druh*, вл. *druh* «друг», *druhak* «інший», нл. ст. *drug, drugi*, полаб. *draug* «інший», болг. м. *drug* «інший», болг. *drugár* «товариш», схв. *drūg, drūgār* «тс.», *drūgēi* «другий», слн. *drúg* «товариш», *drúgi* «інший, другий», стсл. *дроугъ* «товариш; інший»; — псл. **drugъ* «товариш, приятель»; — споріднене з лит. *draūgas* «супутник, товариш», *draūg, draugė* «разом, спільно», *sudrūgti* «приєднатися», лтс. *draūgs* «товариш, колега; другий член пари; інший», прус. *draugī* «з-» (*draugīwaldūnen* (зн. в.) «співспадкоємець»); пор. також гот. *gadrūhts* «солдат», *drūgan* «воювати, боротися», днн. *truht* «громада, загін, кортеж», *truhtīn* «воєначальник», дісл. *drōtt* «загін охоронців, почет», дангл. *druht* «тс.»; іє. **dhrugh-* (**dherough-*) «бути готовим, міцним», похідне від **dher-*; за іншим поясненням (Трубачев Терм. родства 172—173; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 205—207) псл. *drugъ* виводиться з іє. **dhrēu-/dhru-* «міцний, тривкий, надійний, вірний» (звідки й іє. **dhereco-* «дерево; надійний, вірний», пор. нім. *trauen* «вірити»); в такому разі пов'язується з гот. *triggws* «вірний», дісл. *tryggr*, дангл. *getruwe*, днн. *trīuwī*, днн. *gītrīuwī* «тс.»; Мартинов висловлює припущення про запозиченість прагерманських форм (прагерм. **drauga* «друг», **draugti* «дружина») з праслов'янської мови; із сполучень типу стсл. *дроугъ дроуга* розвинулися прикметникове і числівникове значення «інший, другий», засвідчені в усіх слов'янських мовах; останнім часом запропоновано нове зіставлення з дінд. *druh-* «ворожа демонічна істота», ав. *druхš* «Друг — демонічна істота, уособлення злих сил» (Іванов Сл. и балк. языкозн. 67—70). — Шанский ЭСРЯ I 5, 196; Фасмер—Трубачев I 543; Sławski I 169—170; Brückner 98; Machek ESJČ 130; BEP I 432; Skok I 446—447; Bezlaј ESSJ I 118; ЭССЯ 5, 131—132; Sł. praśl. IV 269—272; Bern. I

230—231; Trautmann 59; Būga RR I 554; II 173, 193, 331, 365, 577.

[*другаль*] «перекладина на плоті (паромі)» Ж, [*другалька*] «якась деталь ткацького верстата» Доп. УжДУ 1957/1, [*друганка*] «тс.» тж; — форми, пов'язані з псл. **drōgъ* «палиця, жердина»; можливо, утворені від зворотного запозичення з румунської мови (рум. *drug* «палиця, жердина, веретено» походить від схв. *drūg* «тс.») (Scheludko 132; СДЕЛМ 121); припускають також зв'язок з п. *draǵal* «великий незграбний чоловік; пеньок, колода» (Bern. I 229; Richhardt 43). — Див. ще *дрюк*. — Пор. *другár*.

[*другár*] «весло, кермо; держак рульового весла на плоті; молода сосонка»; — пов'язане з псл. **drōgъ* «палиця, жердина» і, очевидно, утворене від рум. *drug* «палиця (дерев'яна чи залізна), жердина, веретено», що, в свою чергу, походить від схв. *drūg* «тс.» (Scheludko 132); припущення про польське посередництво (Bern. I 229; Richhardt 43) мало обгрунтоване (пор. відмінність значення і наголосу у п. *draǵarz* «візник-ваговіз»), так само, як і зведення форми до відмінного за значенням сгр. *δρουγγάρης* «військовий загін на постої» (Bern. I 229; Фасмер ГСЭ III 56). — Пор. *другаль*.

[*другати*] «сплітати, зв'язувати, обмотувати» Ж; скручувати нитку на веретені Шух», [*другáл*] «велике веретено» St. sl. 13, [*другáлка, другáлка, другáлниця, другáлька*] «тс.» тж; — п. [*drugac*] «прясти мотузку з клоччя»; — запозичено з чеської чи словацької мови, можливо, через посередництво польської; ч. слц. [*drugat'*] «прясти вовну», походить від [*drugal*] «веретено для прядіння вовни», запозиченого із сербохорватської мови; схв. *drūga* «велике веретено» пов'язане з [*drūg (drūk)*] «палиця, жердина», спорідненим з укр. *дрюк*, стсл. *држчъ*. — Дзєндзелівський St. sl. 13, 214—215; Machek ESJČ 130; Skok I 445—446. — Див. ще *дрюк*. — Пор. *другаль, другár*.

[*дру́жбарт*] «вид картярської гри»; — запозичення з польської мови; п. *drużbart* «давня картярська гра; чирвовий

король» походить від нім. Drosselbart «борода дрозда» (усіченої частини назви гри Königsdrosselbartspiel «гра в короля з дроздовою бородою»), утвореного з іменників Drossel «дрізд», спорідненого з укр. *дрізд*, і Bart «борода», спорідненого з укр. *борода*; видозміна слова відбулася у польській мові, очевидно, внаслідок зближення з družba. — Шелудько 30; SW I 566; Brückner 99; Kluge—Mitzka 54, 144. — Див. ще *бородá*, *дрізд*.

[**друзки**] «тріски, шматочки», [*друзка*] «лико з сосни для плетіння кошелів; тріска, скіпка» Л, [*друзати*] «розтинати» Ж, ст. *дружкъ* «хмиз, сушняк» (1627); — р. [*друзг*] «хмиз, бурелом», [*друзга*] «гілки, опале листя», бр. *друз* «щербинь», *друзачка* «кришечка, шматочок»; — єдиного пояснення не має; одні дослідники пов'язують з псл. *druzgati «з тріском ламати, трошити» (пор. укр. *дріцкати*, п. *druzgotać*), спорідненим з лит. *drūzgas* «шматочок, крихта», *druskà* «сіль», лтс. *druska* «крихта», гот. *draú(h)spnos* «крихти (від хліба)» (Фасмер I 543; Sławski I 170, 173; Trautmann 61—62; Būga RR I 437); за іншими поясненнями (Rozwadowski RS II 112; Bern. I 222, 228), зводиться до псл. *družg-, пов'язаного з *družg- (<*družk-), *družg- (пор. стсл. *дрязга* «ліс, бурелом», рос. діал. *дрязг* «хмиз, сушняк») як назалізованого варіанта іє. *dergh- (псл. *d'rgati). — Otrebski LP 9, 17; Walde—Pok. I 801, 872. — Пор. *дрізки*, *друцкати*.

друк, *друкár*, *друкáрка*, *друкáрня*, [*дрюкáрня*], *друкáрство*, *друкáрицьк* (заст.) Пі, [*друківля*] «шрифт (?)»; друкування», *друкувати*, [*дрюкувати*], *друкований*, *перэдрук*, ст. *дружкъ*, *друкаръ*, *друкарня*, *друковати* (XVI ст.); — бр. *друк*, п. *druk*, *drukować*, слц. *drukovať* «переводити узор на тканину»; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; нім. *Druk* «тиснення, друкування», двн. *druc* «тс.» споріднене з дісл. *frūga* «тиснути», нвн. *drohen* «загрожувати», псл. *truti* «натирати», укр. *травіти*. — Акуленко 134; Шелудько 30—31; Brückner 99; Machek ESJČS 96; Kluge—Mitzka 144; Specht 206, 208. — Див. ще *травіти*.

[**друкваниця**] «спідниця з синьої вибілки»; — п. [*drukówka*, *drukowanka*] «кольорова спідниця з перкалю; перкалева сукня темно-синього кольору»; — похідне утворення від основи дієслова [*друкувати*] «вибивати (на тканині), витискати». — Див. ще *друк*.

[**друліти**] «штовхати, кидати», [*друляти*, *дріліти* Ж, *дріляти* О] «тс.», [*друл*] «тачка»; — п. [*drulić*] «штовхати», слц. [*drúlit'*] «штовхнути, вдарити»; — очевидно, варіант форми [*труляти*] «тс.» (як [*друхніти* — *трухніти*]); у польській і словацькій мовах, можливо, з української; зіставлення з схв. *дрляти* «дряпати, боронувати», *дрьліти* «оголювати», ч. *droliti* «кришити, дробити» (Варбот Етимологія 1970, 78—79) викликає сумнів. — SW I 565. — Див. ще *трүтити*.

[**друлі**] «дошки» Ж; — неясне.

[**друлівнік**] «знаряддя, яким гуцульські мосяжники вирізують при орнаментуванні металу круглі лінії»; — очевидно, пов'язане з *дріль* «свердло»; заміна *и* на *у* могла відбуватися під впливом *друліти* «штовхати» (пор. [*дріліти*] «тс.»). — Див. ще *дріль*.

[**друмхатися**] «шкребтися, дряпатися» Ж; — афективне утворення, можливо, пов'язане з початковою частиною основи *драти* (*дряпати*).

[**друмхнути**] «зірватися, побігти, кинутися»; — афективне утворення, пов'язане з *дремнути*, *дмухнути* (перен.) «побігти, втекти», [*дремхнути*] «вдарити» (див.).

[**друхніти**] «трухлявіти», [*друхнб*] «порохно» Ж; — варіант форми *трухніти* «гнити, ставати порохнявим» (як [*друляти* — *труляти*]). — Див. ще *трухá*.

[**друхнути**] «тріщати, з шумом вдарятися, розбиватися, деренчати», [*друхотати*] «розбивати на шматки» Ж; — очевидно, результат контамінації дієслів [*грухнути*] «з шумом упасти, стукнутися» і [*дріцкати*] «роздрібнювати, товкти, розбивати» (див.).

[**друцкати**] «роздрібнювати, товкти, розбивати» Ж, [*подруцкати*] «потовкти (варену картоплю); побити когось» Ба; — бр. *друзгатаць* «трошити», п. (*z*)*druzgo-*

tać, ст. druzgać, druzgotać, слц. drúz-gat', drizgat' «тс.», схв. дрўзгати «давити, чавити», здрўзгати «розтрити», слн. [drúzgati] «чавити, розминати», drózgati «розчавлювати»; — псл. druzgati (*druskati) «з тріском ламати, кришити»; — найближчими відповідниками є лит. druzgėti «кришитися», лтс. druskāt «тс.», druska «крихта», пор. також гр. θραύω «дроблю, розламую»; іє. *dhreu-«ламати, трістити»; -цк- в основі слова замість -зг- розвинулося, очевидно, внаслідок дисимілятивного оглушення кінцевих приголосних основи. — Фасмер I 543; Sławski I 170; Skok I 444; Bezłaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 133—134; Bern. I 228; Fraenkel 107. — Пор. друзки.

друшляк «посудина з дірочками», ст. рушлякъ (1570), друшлякъ (1597); — р. дуришлаг «тс.», бр. друшляк «пробійник; друшляк», п. druszlak, durszlak, вл. durślak; — запозичено з німецької мови через посередництво польської; нім. Durchschlag «пробійник; решето; друшляк» пов'язане з дієсловом durchschlagen «пробивати, пропускати», утвореним з префікса durch- (двн. durah, thuruh) «через», спорідненого з гот. þairh, ав. taras-ča, дперс. tre, tri, лат. trāns-, і дієслова schlagen «бити», пов'язаного з двн. slag «удар», дісл. slag(r), гот. slahs «тс.», кельт. slachta «битий»; перестановка звуків відбулась на ґрунті польської мови. — Москаленко УІЛ 28—29; Шелудько 31; Шанский ЭСРЯ I 5, 213—214; Фасмер I 555; Brückner 99; Kluge—Mitzka 148, 652.

дрюк «кий, палиця», [друк] Ж, Бі, дрючок, [дручок], дрючина, [дручина] «кийок; обрубок дерева Бі», дрючя (зб.), [дрючя] Ж, [дручня] «насосні важелі» Ж, [дрючник] «полиця, горизонтальна жердина», [дрючник] «тс.», [дручковий] Ж, [дрючений] «мучений» Бі, [дручити] «мучити» Бі, [дрюкувати] Я, [відрюкувати] «побити дрючком»; — р. [друк, дрюк], бр. друк, др. дручити «мучити, пригнічувати», п. drač, dračzek, ч. drouh, слц. druk, болг. дрѣг «стебло, прут», м. драг «палка, жердина», схв. дрўге, [дрўга, друк], слн. dróg «жердина, стовп, сходи», стсл. дрѣгъ; — псл. drǫgъ (drǫkъ) «палиця, жердина»; — спорідне-

не з лит. жем. [dránga] «велика жердина», сх.-лит. [drángos] «віз без коліс», дісл. drangr «камінь, що стирчить із землі», drengr «товстий стовбур, палиця», ірл. dringim «піднімаю», кімр. dringo «тс.»; походження форм з кінцевим -к поряд з -g (-r) неясне; форми з ю поряд з у в українській мові розвинулися, очевидно, внаслідок впливу говорів з м'якою вимовою р або як гіперизм. — Фасмер I 543—544; Преобр. I 198—199; Sławski I 162; SW I 553; Machek ESJČ 129; БЕР I 434; Skok I 445—446; Bezłaj ESSJ I 116; ЭССЯ 5, 129—130; St. praf. IV 264—266; Bern. I 229—230; Trautmann 59; Fraenkel 101; Specht 206, 211. — Пор. дрюгаль, другар, дрюкати.

[дрюх] (ент.) «ковалик, Elater»; — неясне; можливо, звуконаслідувальне (пор. рос. щелкун «тс.»).

дряблій, дрябнути, дрябліти, дряблуватий; — запозичення з російської мови; — р. дряблій, дрябнуть етимологічно неясні; порівнювалися з лит. drimbū, drībtī «сочитися, густо капати», drabnūs «опасистий», dramblys «товстопузій; слон», з гр. θρόμβος «згусток», θρομβέτον «грудочка». — Шанский ЭСРЯ I 5, 197—198; Фасмер I 545; Преобр. I 199; Bern. I 222; Mikl. EW 420.

[дрябчак] (бот.) «осот, Cirsium lanceolatum L.»; — очевидно, пов'язане з дряпати (пор. р. [дряпать] «дряпати»); назва мотивується колочістю рослини (пор. інші її назви: [бодлак, терен свинячий], р. бодяк, свиной терн, м. бодлика, схв. ббдаль, сјекавац, слн. skrba-zobca, sgranec, sgrje, нім. Kratzdistel). — Вісколіна—Клоков 330. — Див. ще дряпати.

дрягва́, дяговина́, дяготіти, дягтіти — див. драгва́.

[дряглий] «старий, підгнилий, зношений», [драглий] «слабий, безсилий»; — пов'язане з дряхлий (<псл. *dreg-s-) «тс.» як результат його видозміни під впливом [драглий], драглистий або як давній словотворчий варіант основи без поширювача -s-. — Див. ще дряхлий. — Пор. драгва́.

[дрягнути] «висихати, просихати»; — результат видозміни форми тряхнути

«просихати» як [друхніти — трухніти] і под. — Див. ще **тряхнути**.

дряпати, *дряпатися*, *дряпакувати* «обробляти землю дряпаком» Дз, [дряпотити], *дряп* (виг.), [дряпа] «щітка для розчісування вовни», *дряпак* «знаряддя для підпушування землі; кіготь, подряпина; старий віник», *дряпач* «тс.», [дряпець] «той, хто легко видирається на висоту», *дряпаніна*, *дряпина*, *дряпіжка* «здирство; драпіжник», *дряпіжник* «грабіжник, лихвар», [дряпіка, дряпічка ПІ] «тс.», [дряпіжство], [дряпня] «обдирання, шкребіння», [дряпота] «обдирання», *дряпуга*, [дряп'я] «дрантя», *дряпіжний*, *дряплівий*, *дряпучий*, *подряпина*; — р. [дряпаты], слц. dgiarat'; — результат видозміни звукової форми *дрapati* і т. д. з експресивним чи, можливо, гіперстичним пом'якшенням р. — Фасмер I 535; Machek ESJĈ 126. — Див. ще **дрapati**.

дрясен — див. **дерес**.

[дрясувати] «топати», [дрясувати] «мучити» ПІ; — очевидно, результат видозміни форми [грасувати] «розчищати (стежку); вигоптувати» (див.).

дряхлий «старий, підгнилий, зношений» СУМ, Ж, [дряхлівий] Ж, [дряхлівий] «хворобливий» ВеУг, *дряхліти*, [дряхлявіти], [одряхнути] «одряхліти» Ж; — р. *дряхлый*, *дряхлеть*, *дряхнуть*, бр. *драхлы*, *драхлеть*, др. *дряхлыш* «понурий, сумний», *дрясльш*, *друхль* «тс.», п. ст. (z)drechnaĉ «ставати нужденним, знемагати», ч. [drachly] «сумний», вл. drjechly «брудний, нечистий», схв. ст. дрѣсео «сумний» (жін. р. дрѣсела), дреселити «сумнішати», слн. [dresel] «похмурий, сумний», стсл. *драхль*, *драсель* «сумний, зажурений»; — очевидно, псл. dręxль, *dręxoti (з *dreg-s-), *dręszь (dręszь), етимологічно неясне; можливо, пов'язане з *dregati, р. [дрягаты] «третіти, смикатися» або з *труха*; зіставляється також (ЕССЯ 5, 112—113) з лит. drūfsti «мутити, перемішувати», drumzlūs «мутний». — Фасмер—Трубачев I 544, 546—547; Преобр. I 199—200; Горяев 440; Бернар БЕ 1957/5, 455—457; Skok I 433; Bezlaĵ ESSJ I 112; Верг. I 222—223. — Пор. **дряглий**.

[дрячка] (бот.) «шипшина, *Rosa ca-*

pispa L.» ВеУг; — пов'язане з *драти*; назва мотивується ключою рослини; пор. схв. *дръч* «терен, колючка», *пасја драча* «шипшина»; пом'якшення р, можливо, викликане аналогією до *дряпати*. — Див. ще **драти**.

[дрьохати] «сплескуватися» (про рибу) Я; — афективне утворення.

дуб (бот.) «*Quercus robur* L.; деревина дуба; дубильна речовина; (діал., іст.) вид великого човна», [дуба] «людина високого зросту» Я, [дубарь] «великий дуб», *дубець* «молодий дуб; прутик», [дубило] «дубильна речовина», [дубитель, дубле Ж] «тс.», *дубильник* «той, хто дубить шкіри; [червоний вовняний верхній одяг Шух], *дубильня* «приміщення, в якому дублять шкіри», *дубіна* «дуб; дубовий ліс; палиця; [дубові дрова Ж]», *дубіння* «дубняк», [дубиняк] «дубова різка» Ж, [дубинякі] «судари палкою» Ж, *дубівка* «сорт дині; [чорний горіх; горілка, настояна на дубових бруньках Ж]», [дубівнік] «той, хто дубить шкіри, дубильник» Ж, [дубівник] «тс.» Ж, [дубінка] (бот.) «чорний горіх» Ж, [дубленець] «видублена шкіра», *дублянка* «дублений кожшонок», *дубнік* «дубовий ліс», [дубніця] «дубильно-травильний розчин» Ж, *дубняк*, [дуб'як] «дубняк», [дубок] «дрова», [дубовець] (ент.) «голуб'янка дубова, *Lusceps quercus*» Ж, [дубовік] «власник човна-дуба», [дубовіна] «дубова труна» Ж, *дубчак* «молодий дубок», *дуб'я* (зб.) «дуби», [дубля] «тс.», [дуб'яніці] «вид постолів з дубленої шкіри», *дубільний*, *дублений*, [дублений] «червонопофарбований» Шух, [дубленийістий] «червоножовтуватий, кольору дубленої шкіри», [дубній] «дубильний» Ж, *дубовий* Г, Ж, *дубуватий*, *дубіти*, [дубити] «здирати (гроші)», [дубитися] «ставати догори; коробитися», *дубіти*, [дубіти] «дубити (рибальські сіті)» Мо, [дубувати] «мерзнути Г; не спати; бродити на свободі Ж», [дубиця] «залишки дубової кори, що йдуть на дубіння» Я, [дубіти] «здерти» Я, [дубитися] «одубіти», *задубіти*, *задубити*, *задубити*, *задубілий*, *задублий*, *одубеніти*, *одубітися* «вмерти, околіти», *одубіти*, *одубити*, *одубіти*, *одубілий*, *падуб* «*Ilex aquifolium* L.»

niddubeny «гриб синяк, дубовик, *Boletus luridus* (?), [niddubecy] ВеБ, *niddubnik*, [niddubovik], *niddubok* СУМ, Г «тс.»; — р. бр. *дуб*, др. *дубъ* «дерево; дуб», п. *daub*, ч. слц. вл. нл. *dub*, полаб. *dumb*, болг. *дъб*, м. *даб*, схв. *дѹб* «дуб; [дерево]», слн. *dob*, стсл. *дѣвъ* «дерево; дуб»; — псл. *дѹвъ*; — дальші зв'язки визначаються по-різному; останньою за часом є спроба (Falk Scandoslavica IV 265—285) виведення з більш раннього псл. **dumbās* «дуло, дуплице; дерево», паралельного до лит. *duĩbas* «заглиблення, порожнина», *dũbti* «дупліти», *dubũs* «глибокий, запалий», *dumbũs*, *dumbrũs* «тс.», *dũba*, *dublyũs* «дуло», лтс. *duĩbũms* «заглиблення, печера», *dũobt* «видовбувати» (пор. слц. *dbol* «вулик, дуло», п. *dub*, *dziub*, *dziubnia* «дуло»), як назалізованого варіанта кореня псл. **dũb- > *dъb-*, що зводиться до іе. **dheub-* «глибокий, низько розташований»; найближчі відповідники: дірл. *domaĩn* «глибокий», гот. *diups* «тс.», норв. *dump* «заглиблення в землі», дат. [dump] «печера, заглиблення», нвн. *Tũmpel* «калюжа; невеликий ставок»; розвиток нової семантики пояснюється як наслідок ототожнення понять «дуло» і «дуплисте дерево» та перенесення цієї назви на дуба за характерною перш за все для нього ознакою дуплистості; інші дослідники (Vaillant RÉS 14, 223—224; Sławski I 139—140; ЭССЯ 5, 95—97), відносячи псл. *дѹвъ* разом з *дѹв-г-ава*, *дѹв-г-ова* до назалізованої форми іе. **dheu-b-*, **dhum-b-* «глибокий, низько розташований», пов'язують його з лит. *duĩblas* «трясовина, болото», *daubà* «долина», лтс. *duĩbrs* «болотиста місцевість» і припускають такий розвиток значень: «низько розташована місцевість» — «долина» — «волога долина, поросла лісом» — «ліс» — «дерево» — «найбільш звичайне дерево, дуб»; зіставлялося ще (Bern. I 216—217; Miłewski IF 16, 198—199) з гр. *τυφλός* «сліпий, темний; дурний», *τῦφος* «дим, чад», дангл. *dumb* «німий», дісл. *dumbr* «тс.», ірл. *dub* «чорний», двн. *tumb* «німий; дурний» (як «чорне дерево»); припускалося також (Фасмер I 547; Brückner 85) початкове значення «дере-

во» (пор. полаб. *jorjeedumb* «яблуня») і пов'язувалося (Mikkola Ursl. Gr. 124; Брандт РФВ 21, 220; Uhlenbeck KZ 40, 554; Mikl. EW 48) з гр. *δέμω* «будую», дісл. *timbr*, дангл. *timber*, двн. *zimber* «будівельний матеріал; будова; кімната», гот. *timrjan* «будувати», псл. *domъ* «дім»; зіставлялося (Brückner 85; Machek ESJC 132) з двн. *tanna* «ялина» (з герм. **danwō*), дінд. *dhánvan-*, *dhánuh* «дуга, звід». — Шанский ЭСРЯ I 5, 199—200; Фасмер—Трубачев I 547—548; Преобр. I 200—201; БЕР I 453; Słok I 449; Bezlaj ESSJ I 105; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 14, 17; Moszyński LP 33, 354—355.

[дубá] «сторч» Г, Я, [дубом] «сторч, догори ногами» Ж, [дубки] «вертикально, без сторонньої допомоги» ЛексПол, [дубци] (дит.) «тс.» Ме; — бр. *дубам* «сторч», п. *dębem* «тс.», слц. *dubkom* (*vstavati*) «щулитися», схв. *дѹнком*, *дѹнкѣ* «тс.», м. *дуба* «вниз головою»; — очевидно, результат видозміни слова *дѹбом* (*дѹбки*) «тс.» під впливом аналогії до іменника *дуб*; викликає сумнів припущення (Machek ESJČS 100) про запозиченість цих форм з латинської мови (від лат. *stupere* «дерев'яніти, мертвіти, застигати»), як і порівняння слц. *zadubený* «тупий, дурний» з лат. *stupidus* «тс.». — Див. ще *дѹбати*. — Пор. *дуб*.

[дуба²] (кличка вівці) Доп. УжДУ 4, [дубѣла, дубѣша, дупкѣша] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [дублѣний] «червоно пофарбований», [дубленістий] «червоно-жовтуватий; кольору дубленої шкіри». — Див. ще *дуб*.

[дубалá] «дубом, сторч», [дубалка] «сторч, стійма», [дуболá Мо, дѹбора] «тс.» — прислівники, утворені, очевидно, в результаті контамінації форм [дѹбá] і [дѹбулá] «тс.». — Див. ще *дѹба*, *дѹбá*.

[дубás] «великий ніж», ст. *дубас* «видовбаний човен, дуб» (XVIII ст.), *дубасникъ* «власник дубаса», *дубащина* «податок від дубаса» (XVI ст.); — р. [дубás] «човен, видовбаний із суцільного дерева, баржа», бр. [дубás] «великий ніж», п. *dubas* «тупий ніж» (з укр.); — походить, очевидно, від *дуб* «великий човен», звідки ст. *дубас* (пор. рум. *du-bás* «великий рибальський човен, шаланда»); на формі слова, можливо, по-

значився вплив тур. *tombaz* «вид річкового човна; понтон; буй, бакен» (пор. Mikl. TEI 2, 178, проти Фасмер II 548); пор. синонімічні назви у польській мові *dub, dubas, dubica, tumbaz, dombaza* «вид човна; шхуна, паром». — Фасмер I 548; SW I 576; Sł. prasł. IV 171—172.

дубасити «бити, лупцювати; сильно стукати»; — р. *дубасить*, бр. *дубасіць*, п. [dubasić] (з укр. або бр.) «тс.», слц. *dubasiť* «тупати, танцювати»; — очевидно, пов'язане з [дубас] «великий ніж; човен, видовбаний з дуба»; мотивація творення слова і розвиток нового значення неясні. — Див. ще **дубас**.

[дубати] «тупати» Ж, [дубкати, дубніти, дубнути] Ж, [дубоніти] «тс.», [дубити] «кінський тупіт» Бі, [здубоніти] «затупотіти» Ж; — слц. *dubit'* «тупати, танцювати», *dupat'*, *dupkat'*, *dupnut'* «тс.»; — дзвінкий варіант звуконаслідувального дієслова *тупати*, можливо, викликаний впливом форм словацької мови. — Див. ще **тупати**. — Пор. **топтати**.

[дубелець] «тубілець»; — результат видозміни слова *тубілець*, [туболець] під впливом форми *дуб* (перен.) «дурний чоловік». — Див. ще **дуб**, **тубілець**.

[дубельт] (орн.) «бекас, дупель, Сколорах шаюг», *дупель* «тс.»; — р. *дупель*, *дубель*, бр. *дупель*, п. *dubelt* «дупель, бекас»; — запозичено з німецької мови, можливо, через посередництво польської; нім. *Doppelschnepfe* «подвійний (великий) бекас» є складним словом, перша частина якого (в XVII ст. *dubelt* «подвійний») походить від лат. *duplus* «тс.» — Richhardt 44; Фасмер I 554; Горяев 99; Brückner 101; Sł. wug. obsyeh 161; Bern. I 238. — Див. ще **дублювати**.

дубельтівка (заст.) «двостволка», [дубильтáк] «подвійне залізо в рубанку» ЛексПол, [дубельтóвий] «подвійний»; — бр. *дубальтóўка*; — запозичення з польської мови; п. *dubeltówka* створено на основі старого прислівника *dubelt* «подвійно», запозиченого з німецької мови; нім. ст. *dubbelt* «подвійний» походить від лат. *duplus* «тс.» — Шелудько 31; Richhardt 44; Bern. I 238; Sł. wug. obsyeh 161. — Див. ще **дублювати**. — Пор. **дубельт**.

дублювати, *дублét*, *дублёр*, *дубліка́т*, ст. *дупловати* «виконувати двічі» (XVII ст.), *дублета* «коштовний напівштучний камінь» (XVIII ст.); — р. *дублю́ровать*, бр. *дублі́раваць*, п. *dublować*, ч. *dublovati*, слц. *dublovat'*, болг. *дублі́рам*, м. *дублі́ра*, *дуплі́ра*, схв. *дублі́рати*, *дуплі́рати*, слн. *dublírati*; — повторне запозичення, що в староукраїнську мову потрапило з латинської, а в сучасну українську — з французької, можливо, через польську; фр. *doublet* «подвоювати» (звідки похідні *doublet* «подвійний», *doubleur* «подвоювач; сукальник») походить від лат. *duplāre* «подвоювати», пов'язаного з прикметником *duplus* «подвійний», спорідненим з гр. δι-πλός (δι-πλόος) «тс.», і утвореного з основ *du* (*duo*) «два» і *-plus* (від іє. **pel-* «робити складки»); остання основа споріднена з алб. *paľ'e* «складка, ряд», гот. *falþan* «складати» (пор. двн. *zwi-falt* «подвійний»); похідне *дубліка́т* — з німецької мови (нвн. *Duplikát*), можливо, через російську. — СІС 228; Тимч. 840—841; Шанский ЭСРЯ I 5, 201—202; Фасмер I 548, 554; Sł. wug. obsyeh 161; Bern. I 238; Dauzat 255; Bloch 230; Walde—Hořm. I 383—384; Kluge—Mitzka 145. — Див. ще **два**, **дубельт**, **фáлда**.

дубовік (іхт.) «лящ, Abramis brama L.» Ж; — пов'язане з *дуб*; назва виникла у зв'язку з тим, що ляща легко ловити в період, коли розвиваються дуби. — Желех. I 208. — Див. ще **дуб**.

дубоніс (орн.) «довгоніс, Nucifraga Griss.»; — р. *дубонós*, бр. *дубанós*; — складне утворення з основ іменників *дуб* і *ніс*; назву дано за ознакою довгого і міцного дзьоба, яким птах добуває їжу. — Булаховский Семас. этюды 162; Воїнств. — Кіст. 234. — Див. ще **дуб**, **ніс**. — Пор. **довбоніс**.

дубрák, *дубрívка*, *дубрívник*, *дубрóва*, *дубрóвина*, *дубрóвник* — див. **дібрóва**.

[дубурити] «порушувати, піднімати, збурювати, бунтувати»; — результат контамінації слів *дуб* і *бурити* «хвилювати; [руйнувати, нищити, рити]», пов'язаних між собою семантичними асоціаціями (пор. *ставати дубом* «ставати догори ногами, сторч»). — Див. ще **бурити**, **дуб**. — Пор. **дубалá**.

[дуван] (заст.) «розподіл, частина, пай», [дуванити] «ділити», [дуванчик] «рибалка, що працює за пай» Мо, ст. *дуван* «здобич» (XVIII ст.);— р. *дуван* «високе відкрите місце; збори козаків для розподілу здобичі; здобич»;— запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. чаг. *divan* «рада, збори», каз. *duan* «окружний суд, резиденція властей» походять від ар. *dīwan* «тс.», запозиченого з перської мови.— Москаленко УІЛ 31; Фасмер I 549; Добродомов РР 1978/2, 121—122; Кузнецова РР 1971/3, 153—155; Горяев 98; Дмитриев 533; Шипова 127; Lokotsch 42.— Див. ще диван.

дуга́ «округла лінія; зігнутий видовжений предмет; частина упряжі; веселка», [дугар] «той, хто робить дуги» Я, [дугінець, дужник] «тс.» Я, [дужки розділовий знак]; [«ключиці» Я], [дужка] «ручка відра, кошика», [дугівка] «райдушна оболонка ока» Ж, дугастий, [дужний];— р. бр. *дуга́*, др. *дуга* «веселка», п. *dega*, *dağa* «дуга; веселка», [duha] «частина упряжі», [duga] «тс.» (з укр.), ч. слц. вл. *duha* «дуга; веселка», болг. *дъга́* «тс.», схв. *дуга* «веселка», слн. *dōga* «тс.», стсл. *Джга* «дуга; веселка»;— псл. *dōga* «тс.», початково «кривизна»;— споріднене з лит. *dangà* «покриття», *dangūs* «небо», з іншим вокалізмом *deĩgti* «прикрити», *diĩgti* «зникнути», лтс. *daĩga* «вибоїна, яма», *daĩdzis* «вінець, обід колеса», прус. *dangus* «небо; піднебіння», можливо, також з псл. **dōgъ* «сила, міць»; спроби знайти дальші відповідники у дісл. *toŋg*, нім. *Zange* «обцецьки» (Mikkola Ursl. Gr. I 72), у псл. *tegnōti* «тягти» (Machek ESJĈ 133) та ін. непереконливі.— Шанский ЭСРЯ I 5, 204; Фасмер I 549; Преобр. I 201; Sławski I 145; Moszyński JP 35/2, 115; БЕР I 453—454; Skok I 453—454; Bezłaj ESSJ I 106; ЭССЯ 5, 98—99; Sł. prasł. IV 192—195; Bern. I 217; Trautmann 44—45; Топоров 361—362.

дугуліна — див. домовіна.

[дугулька] (бот.) «полин, *Artemisia reptans* L.»;— неясне; можливо, пов'язане з *дввгий* (початково **довгулька*); назва могла виникнути у зв'язку з особливостями будови стебла рослини, що досягає 100—150 см висоти.

дуда́¹ «вид сопілки; [нижня частина рукава сорочки Я]», [дудан] «стебло рослини з невеликою кількістю листя чи пагонів» ЛексПол, *дудар*, [дударка] «гонориста жінка», [дуди] «обшлагги на рукавах», [дудиця] «тс.Ж»; соломка для плетіння капелюхів; стрілка», *дудка* «сопілка; трубка; порожнєсте стебло рослини», *дудник* «той, хто виготовляє сопілки або грає на них» Г, Ж, [дудашник ВеУг, дудлик Ж] «тс.», *дудкуватий*, [дудкуватий], *дудчастий*, [дударитися] «чванитися», [дудати] «грати на сопілці» ВеУг, *дудіти*, *дудіти* «тс.», [на-дудковатий] «з порожнистим стеблом» Ж, [одудкуватий] «дудчастий»;— р. *дуда́*, *дудка* «сопілка», бр. *дуда́* «волинка, сопілка», п. ч. слц. *dudy* «вид духового інструмента», вл. *duda*, *dudy* «волинка», нл. *dudy* «тс.», схв. *дуда*, *дудалька* «сопілка», слн. *dūda* «волинка»;— псл. *duda* «трубка» звуконаслідувального походження;— найближче споріднені схлит. *daudytē* «сопілка», *dūdēnti* «безперервно гудіти», лтс. *duđināt* «бовкати, бурчати»; менш обгрунтоване припущення про запозичення з тюркських мов, пор. тур. крим.-тат. чаг. *dūdük* «дудка, флейта» (Mikl. TEI I 287; Bern. I 233; Lokotsch 43; Шипова 128).— Шанский ЭСРЯ I 5, 205—206; Фасмер I 550; Преобр. I 201; Sławski I 177; Brückner 102; Machek ESJĈ 133; Skok I 452; ЭССЯ 5, 146; Sł. prasł. V 71—75; Trautmann 46—47.— Пор. дудніти.

[дуда²] (іст.) «подать за право хрестити дитину», [дудек] «старовинна дрібна польська монета; у старій Польщі плата орендарию при народженні дитини», [дудок] «тс.» Ж, [дудка] «гроші взагалі; певна сума, заробіток» НЗ УжДУ 14;— запозичення з польської мови; п. [dudek] «монета вартістю 6 польських грошів; гроші взагалі», [dutek, dydek, dytek, detk, detek] «тс.», як і ч. ст. *dudek* (дрібна монета), слц. *dudek*, *dydky*, ст. *dudok* «тс.», утворилося на основі *dudek* «одуд» внаслідок жартивливого переосмислення назви орла, зображеного на монеті; польські форми [dytek, detk, detek] постали як результат зворотного запозичення з німецької мови (нн. *Düttke*, вн. *Düttchen*

«тс.»). — Дзензелівський НЗ УЖДУ 14, 136; Чернов ЛБ 7, 39—40; Шелудько 31; Brückner 103; Machek ESJČ 133. — Пор. дудб́к.

[дудва́] (бот.) «болиголов плямистий, *Copium maculatum* L.; бутень, *Chaerophyllum temulum* L. та ін.»; — р. [дудки] (назви різних рослин родини зонтичних); — не зовсім ясне; вважається запозиченням з угорської мови (ВеЗн 16; Балецький St. sl. 9/1—4, 338); уг. dudva «бур'ян» нез'ясованого походження (Вагца 54); пов'язується також з дудá, дудка «сопілка; трубка» з огляду на трубчасту будову стебла рослин родини зонтичних (Меркулова 67).

[дудзуман] «дурень» Ж; — афективне утворення, викликане, можливо, частковою контамінацією слів дурень і туман «тс.».

[дудик] «невеликий камінець у глині»; — неясне; можливо, результат видозміни форми [дудик] «щось порожнисте» під впливом слова дудка «трубка».

[дудич] (зоол.) «вид жука, *Egighipus*» Ж; — похідне від дудá «сопілка; трубка»; назва зумовлена трубкоподібною формою присоска жука; пор. н. Hohlgrüsselkäfer «тс.» (букв. «жук з порожнистим присоском»). — Див. ще дудá¹.

дудлити «жадібно пити»; — р. [дудб́л-л-ить] «тягти, смоктати», [дудіть] «тс.», п. dudlic «погано грати на сопілці; дудлити, пити», ч. [dudati] «смоктати», [dudlati] «сати», [dud(l)ak] «соска», dudel «тс.», схв. дудл-ити «сати»; — не зовсім ясне; можливо, давнє звуконаслідувальне утворення, що спочатку відобразало смоктання (Machek ESJČ 133), або результат видозміни значення дудіти за схожістю дії стиснутих губ; можливо, що вихідною була іменна основа псл. *dudьlo «дуло, трубка», пов'язана з duti «дути» (ЕССЯ 5, 148—149). — Sł. prasz. V 79—80.

[дудло́] «дуло», [дудла Ж, дудва́] «тс.», [дудлівий] «дуплавий», [дудла́вий] «тс.» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. dudło «трухляве дерево», dudławу «порожнистий, трухлявий», dudława, dudniawa «трухлява деревина», як і слц. dudlavý «порожнистий,

трухлявий», нл. dudawa «порожнисте стебло», р. [дудль] «дуло; дуплисте дерево», походять від псл. dudьlo «дуло», пов'язаного з duti «дути» або duda «дуда». — ЭССЯ 5, 149; Sł. prasz. V 80; Берп. I 237. — Див. ще дудá¹, дудіть².

дудніти «гудіти, шуміти», дудоніти «тс.»; — п. dudnić, dudnieć, ч. dudněti (<*dudněti), слц. dudniet', вл. dudnić, нл. dudliś «тс.», болг. дудна «бубоніти», слн. [dūdnjati] «гриміти»; — псл. *dudьněti звуконаслідувального походження, пов'язане, очевидно, з duda, duděti; — може бути зіставлене з лит. dundėti «гриміти, гуркотіти»; менш переконливе зіставлення (Brückner 103; Otrębski LP 9, 17; Німчук Тези V сл. конф. 92) з псл. *tūtьль (стсл. тѣтьльѣти «гудіти, шуміти», п. tętnić «гуркотіти», схв. тутьити «гриміти», болг. тѣтна «тс.»). — Sławski I 178; Machek ESJČ 134—135; БЕР I 443; ЭССЯ 5, 149—150.

[дудб́к] (орн.) «одуд, Урира еропс L.» Г, ВеНЗн, [дудило, дудб́к, дуддало ВеНЗн] «тс.»; — п. duded, ч. duded, ст. dedek, vdedek, dud, слц. dudok, duduk «тс.»; — звуконаслідувальні утворення, пов'язані з вигуком, що відтворює голос цього птаха (пор. ч. ст. du-du — про крик одуда), далі з дудá; — аналогічне до лит. dudukas, dudūtis «одуд». — Булаховский Семас. этюды 180; Фасмер I 550; Sławski I 177—178; Brückner 102—103; Machek ESJČ 133; ЭССЯ 5, 150; Sł. prasz. V 78. — Пор. дудá¹, бдуд.

[дудрати] «бурчати, сваритися; погано працювати» ВеЗа, [дудра] «буркотун; шарлатан, нечесний працівник» ВеЗа, [дудрак, дудрик, дудрош] «тс.» ВеЗа; очевидно, запозичення з польської або словацької мови; п. [dudrać, tutrać] «бурчати; порпатися; марнувати час, робити недбало», слц. dudrat', hundrat' «бурчати» можуть бути звуконаслідувальними утвореннями.

[дуду́ритися] «настовбурчуватися; опиратися від страху»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. dudogdik «випирати, стирчати», dudog «опух, набряк» вважаються звукоекспресивними утвореннями. — MNTEsz I 682.

[дуду́рка] (бот.) «дзвоники, Самра-

pula L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [дудуритися] «настовбурчуватися» (пор.).

дуэль, дуеліст, дуелянт; — р. бр. *дуэль*, ч. слц. *duel*, болг. *дуел*, м. *дуел*, схв. *дүүл*, слн. *duéi*; — через російську мову запозичено з німецької; нім. *Duell*, очевидно, через фр. *duel*, походить від слат. *duellum* «поєдинок, двобій», яке в архаїчний період було звуковим варіантом слова *bellum* «війна», а пізніше за народною етимологією зблизилося з словом *duo* «два»; зіставляється з гр. *δῆϊός* «ворожий», *δῆϊόω* «забиваю; спустошую», дінд. *dupōti* «ранить, мучить, палить». — СІС 228; Шанский ЭСРЯ I 5, 220; Holub—Lyer 142; Hüttl-Worth 16; Kluge—Mitzka 146; Dauzat 259; Walde—Hofm. I 100—101.

дуёт; — р. бр. *дуёт*, п. ч. *duet*, слц. *duo*, *dueto*, болг. м. *дуёт*, схв. *дўет*, слн. *duét*; — запозичення з італійської мови — безпосередньо або через німецьку (нім. *Duét*); іт. *duetto* «спів удвох» походить від лат. *duo* «два», спорідненого з укр. *два*. — СІС 228; Фасмер I 557; Koraliński 238; Walde—Hofm. I 382. — Див. ще два.

дужий «сильний; здоровий», [дуж] «тс.», [дужак] «силач», [дужень] «тс.», [дужітники] «пироги, призначені на перший день посту» Ж, [дужінь] «сила, могутність; здоров'я», *дужість*, [дужати] «поправлятися; міцніти», [дужатися] «боротися», *дужчати*, *дуже*, [дужей] «сильно» Кур, [дужо] «тс.; здорово», [дужч] «сильніше» Ж, *бездужний* «хворий», *відужати*, [відужанець] «той, хто видужує», [відужник] «тс.», *відужний* «який піддається лікуванню», *здужати* Г, Ж, *недужа* «хвороба», *недужувати* «хворіти», *недужати*, [недужник] «хворий» Ж, *недужий*, *недужний*, [недужа] «хвороба» Ж, [недужжя] «тс.» Пі, *недужати*, *недужатися*, [недужалий] «хворий, слабкий» Ж, *одужати*, [нідужувати] «потроху одужувати», [подужий] «сильний» Нед, [подужа] «перемога» Нед, *подужати*, [прідужати] «здужати, змогти», [продужатися] «одужати» Нед; — р. *дюжий* «міцний», [дужий] «сильний», *недуж* «хвороба», бр. *дужы* «сильний; великий», п. *duży* «тс.», *dużyc* «спрямо-

увати, поспішати, старатися», ч. [duží] «сильний, міцний, тривалий», *peduh* «вада, хвороба», слц. *dúži* «дужий», *duh* «сила, справність», болг. *недѣг* «хвороба; недолік», [не-дѣг(a)] «хвороба», [не-дѣгав] «хворий», стсл. **недѣгъ** «хвороба»; — псл. **dugъ* «сила, міць», **dugъjь* «дужий» і **dogъ* «сила, міць» (<іе. **dheugh-*, **dhough-* «дотикатися, тиснути» і **dhengh-*, **dhongh-* «досягти, сильно схопити; сильний», які, очевидно, зазнали семантичного зближення на праслов'янському ґрунті); — споріднені з лит. *daũg* «багато», *dauḡinti* «множити», лтс. *daũdz*, *daudzi* «багато», гот. *daug* «придатися», двн. *touk* «здатний, додатний», нвн. *taugen* «годитися», гр. *τεύχω* «готую, справляю», ірл. *daingen* «твердий, міцний», *dingim* «струмую», дінд. *dagnóti* (<**dhnggh-*) «сягає». — Фасмер—Трубачев I 550; Шанский ЭСРЯ I 5, 227; Sławski I 141—142, 181—182; Brückner 104—105; Machek ESJČ 394; ЭССЯ 5, 100, 150, 166—167; Bern. I 217—218; Būga RR I 272; Meillet MSL 17, 63; Benveniste BSL 30, 73—74; Pokorny 250, 271.

дузь-дузь — див. дунь-дунь.

[дук] «ямка в землі при іграх; огороджене місце у формі кола», [дуча] «отвір у жорнах для зерна», [дучай, дучайка, дучійка] «тс.», [дучейка] «отвір у бочці», [дучка] «ямка при іграх; отвір у жорнах для веретена або для засипання зерна» Г, ЛексПол; — р. [дук] «ямка при іграх», [дучка] «тс.», [дучай] «отвір у жорнах», [дучайка] «ямка, заглиблення», п. *duk* «скриня, голубник; порохнявий пеньок», *duca* «вид гри; отвір у жорнах для зерна; круглий кіш», *ducaka* «тс.», *duczka* «тс.; труба для відведення дубильної рідини», *ducza* «отвір», *duczaj* «отвір у жорнах для зерна», *duczaj* «тс.», ст. *duczaja* «вита трубка; ямка для коша», *duczajka* «ямка в землі», ч. *dučej* «канал; свищ», мор. [dúča] «багницько», ст. *dučějě* «водоспад», слц. [duča] «ямка», *dúčeľ* (a) «трубка»; — очевидно, запозичене з італійської мови, можливо, через польське посередництво; іт. *doccia* «водостічна труба; ринва; душ» походить від слат. *doccia* «канал; труба», пов'язаного з *ductio* «відвід, водостічна

труба», *dūcere* «вести», спорідненими з *got. tūhan* «гягти», *dvi. zūhan*, *дангл. tēon* «тс.»; значення розвивалося через семантичні зв'язки «труба» — «кіш подібної форми» — «заглиблення»; менш імовірним, у зв'язку з географією слова, видається припущення про його власне слов'янське походження (*Brückner* 176; *Ильинский ВЯ* 1957/6, 95; *Opdruš Sl. Wortst.* 126); цікавою є спроба (*Абаев ИЭСОЯ* I 376, 406) пов'язати це слово з *ос. dūg* «ямка під стіною, куди заганяють горіхи (у дитячій грі)», *ягнобськ. duk* «яма, діра, ніша». — *Дзензелівський ДБ VIII* 87; *Richhardt* 44; *Фасмер—Трубачев* I 550—551; *Sławski* I 176; *Walde—Hofm.* I 377. — Пор. *дүкát*, *душ*.

дүка (заст.) «господар, багач, князь», *дук*, *дукáр*, *дукáч*, [*дүкош* ЕЗБ 4, *дукáсáр* Ж] «тс.», [*дуківство*] «князівство» *Пі*, [*дуківщина*] «князівський маєток» *Пі*, [*дукарня*, *дукарячя*] (зб.) *Я*, ст. *дүка*, *дукс* (XVII ст.); — р. [*дук(a)*] «вельможа, знатна людина», п. *duk*, *diuk* «князь, магнат», *болг. дук* «герцог, принц», схв. [*дүка*] «герцог», стсл. *доу-кьсь* «князь, вождь»; — запозичення з італійської чи французької мови; *ит. dusa* «вождь», *фр. duc* «тс.» походять від лат. *dux* «тс.», утвореного від *dūcere* «очоловати, вести»; стара форма *дукс* — безпосередньо з латинської або через старослов'янську і середньогрецьку мови. — *Тимч.* I 2, 832; *Фасмер* I 551. — Див. ще *дук*. — Пор. *дүкát*.

дүкát «(іст.) старовинна монета, червінець; (заст.) жіноча прикраса у вигляді монети, яку носили на шиї» *СУМ*, *Ж*, *дукáч* «тс.», [*дукатівий*] *Ж*, ст. *дукатъ* «золота монета (18 польських злотих)» (1421); — р. бр. *болг. м. дукáт*, п. *dukat*, *dukacz* (з укр.), ч. слц. слн. *dukát*, схв. *дүкат*; — запозичено з італійської мови, очевидно, через німецьку та польську; *ит. ducato* «герцогство; монета», звідки ранне нвн. *ducát* «монета», нвн. *Dukáten* «тс.», походить від слат. *ducatus* «герцогство, князівство», утвореного від лат. *dux* «вождь»; нове значення виникло внаслідок переосмислення слова, яке було на перших латинських монетах (*ducato d'Apuglia* «кня-

зівство Апулія»). — *СІС* 228; *Тимч.* I 2, 238; *Richhardt* 44; *Фасмер* I 550; *SW* I 581; *Kluge—Mitzka* 146. — Див. ще *дук*. — Пор. *дүка*.

[*дүксати*] «бити, штовхати кулаками», [*дүцати*] «злегка бити лобом» *Ме*, [*дүцкати*] «штовхати» *Ж*, [*дүцнути(ся)*] «вдаритися» *Я*; — *вл. dusać* «бити ногою», *слн. dúsniti* «штовхнути»; — афективно-звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*түцати*] «штовхати, бити», *бүцати* «бити рогами, лобом». — *Куркина Этимология* 1970, 92. — Пор. *буц²*, *туц*.

[*дулáп*] «водочерпалка» *Мо*; — запозичення з болгарської або турецької мови; *болг. долáп* «шафа, вбудована в стіну; водяне колесо; поливальний пристрій», *дулáп* «тс.» походить від тур. *dolar*, яке зводиться до перс. *dōlāb*, ар. *dūlāb* «водяне колесо, зрошувальна машина». — *БЕР* I 409; *Младенов* 138, 154; *Lokotsch* 42, 43.

[*дулѐба*] «дурень» *Ж*; — р. [*дулѐб*, *дулѐбина*] «бовдур, дурень», п. [*duleb*] «тс.», [*dulębal*] «незграбна людина» (з укр.); — пов'язане з *дуліби* (давньоруське плем'я на Волині); переосмислення назви, можливо, було підтримане асоціацією з *дурѐпа*. — *Фасмер—Трубачев* I 551; *Трубачев ВЯ* 1974/6, 53. — Див. ще *дуліби*.

[*дулѐвина*] «сильно загартована сталь», [*дульовина*] «тс.» *ВЕНЗн*; — очевидно, похідне від *дүло* «ствол вогнепальної зброї». — *Наконечний* (усно). — Див. ще *дүлѐ*.

[*дулѐй*] «місце для сторожових собак при овечій отарі»; — запозичення з молдавської мови; молд. *дулзу* «великий кудлатий собака, вівчарка, сторожовий пес» нез'ясованого походження; виводилося від п. (*pies*) *do ȳowu* «гончий (пес)», похідного від *ȳowic* «ловити» (*ȳoganescu* 305; *СДЕЛМ* 123); пов'язувалося також з аром. *dulāi* «крутитися, вертїтися», що зводиться до тур. *dolay* «околиця, коло, контур; навколо» (*Parahagi* 418), і з семантичного боку пояснювалося розвитком значень «кружляти» — «робити коло навколо оселі, отари» — «сторожувати» (*Vrabie Romano-*

slavica 14, 139—140).—Scheludko 132; Linde I 178; DLRM 565.

[дулігати] «смоктати» Ж;— очевидно, результат контамінації форм *дудли* і *лигати* (див.).

дуліби «давнє східнослов'янське плем'я на Волині; [гарбузи ЕЗб 4];—р. *дулєбы* «дуліби», бр. *дулєбы*, др. *дулѣбы*, п. *Dulebi* «тс.», ч. *Doudleby* (назва місцевості), ст. *Dudlebi*, слн. *Dudlebi* «тс.»;—остаточно не з'ясоване; псл. **du(d)lěby* пов'язується з **du(d)lo* «духова труба»; назва племені могла бути пов'язана з військовою (чи організаційною) функцією цього інструмента (Rudnicki Prasl. II 164); інші дослідники розглядають цю форму як різного виду запозичення з німецької мови, напр., із зах.-герм. **daud-laiba-* букв. «спадщина померлого» (Трубачев ВЯ 1974/6, 53) чи з *Deudo-* і *laifs*, пор. *Dietleip*, *Detlef* (Фасмер I 551; *Rozwadowski RS* 6, 55, 70) або як переклад німецькою мовою форми *Волинь*—нім. *Dudl-eiba* «країна волинок» (*Nahtigal Slavistična revija* 4, 1956, 95—96); сумнівне тлумачення (*Ondruš Studia Academica Slovaca* 3, 246—247) **dudl-ěb-* від псл. *dudla* «яма, заглиблення»; непереконливе виведення (*Brückner Slavia* 3, 11) від сполучення сл. *duda* і відповідника лит. *laibas* «стрункий, тонкий».—Петров Етногенез слов'ян 1972, 52—54; Фасмер—Трубачев I 551; *Lehr-Spławiński Słownik starożytności słowiańskich* I 2, 399; ЭССЯ 5, 147—148; *Sł. prasl.* V 76—77.

дулівка—див. **гдўля**.

дўло «ствол вогнепальної зброї; передній отвір ствола; ковальський міх» Г, Ж, [дўлко] «мундштук духових інструментів»;—р. *дўло*, бр. *дўла*, п. *dules* «сигарета», болг. *дўло*, *дўлец* «мундштук дудки; водопровідна труба», схв. [дўло, дўло], *дўлац* «трубочка, сопілка», слн. *dúles* «мундштук»;—псл. **du(d)lo* «прилад для дуття», похідне від **duti*, **dujō*;—близькі за коренем дінд. *dhūliḥ*, *dhūlī* «пил», лат. *fūlīgo* «сажа», лит. *dūlis* «туман; порох», *dūlkis* «пил», лтс. *dūlajs*, *dūlejs* «чадний смолоскип».—Булаховский Труды ИРЯ II 169; Трубачев Рем. терминолог. 379; Шанский ЭСРЯ I 5, 207; Фасмер I 551; Преобр. I 201;

БЕР I 445; Skok I 462; Bezlaž ESSJ I 120; ЭССЯ 5, 148—149; *Sł. prasl.* V 77; *Bern.* I 237.—Див. ще **дўти**.

[дулутій] «кульгава людина» Я;— неясне.

дўля¹ (згруб.) «фіга», [дулювати] «показувати дулю» Ж;—р. бр. *дўля*, *дўлька*, п. *dula* «тс.»;—можливо, пов'язане з *дўля* (сорт груш), вжитим у переносному значенні.—Див. ще **гдўля**.

дўля²—див. **гдўля**.

[дулєти] «жіноче вбрання з м'якої шовкової тканини», [дулєта] «тс.» Ж;—п. *duljet* «шовковий каптанець на ваті»;—запозичене з французької мови, можливо, через польську; фр. *douillet* «м'який, витончений» пов'язане з ст. *douille* «тс.», що походить від лат. *ductilis* «м'який, ковкий, тягучий», пов'язаного з *dūcere* «вести, тягти».—Желех. I 209; SW I 582; Bloch I 230; *Dauzat* 256.—Див. ще **дук**.—Пор. **дўка**, **дўкат**.

дўма «роздум, гадка; народна ліроепічна пісня; орган управління у царській Росії», [дум] «думка», [думайло] «дивак, фантазер» Ж, *дўмець* (іст.) «член думи», [дўмець] «мислитель» Ж, *дўмка*, [думця] «порадник» Ж, *думливий* «задумливий», *дўмний* «тс.», [думоватий] «вдумливий», *дўмський*, [дўмчий] «ідейний; з фантазією» Ж, *дўмати*, [думіти] «вагатися, сумніватися» Ж, *бездўм'я*, *вдўмливий*, [відум Ж, відумця Ж], *відумщик*, *зідум*, *зідумця*, [здумітися] «здивуватися» Ба, [здумітися] «тс.» Ж, [недодўма] Ж, *одўматися*, *підум*, [подўмка] Нед, *підумки*, [прідуми] Ме, [роздўмкувати] Нед, *рідум*, [роздўма Нед, *роздўмка* Нед], *роздўм'я*, *роздўмливий*;—р. бр. *дўма*, др. *дума* «рада; думка», п. *duma* «пиха; гордість; сумна пісня», ст. *задума*, ч. слц. *duma* «епічна пісня; думання» (з п. ?), болг. *дўма* «слово; мова», м. *дума* «думка; слово», схв. [дўмати, дўмām] «говорити, думати»;—псл. *duma*;—здебільшого вважається запозиченням з германських мов; джерело запозичення докладно невідоме; зіставляються гот. *dōms* «суд; слава», *dōtīan* «судити», днвн. *tuom*, дангл. *dōm* «гадання; думка; збори»; перехід *ō* в *u* звичайний для германських запозичень у слов'янських мовах (пор.

бук, *Дунай*); досить переконливо пов'язується також (G. Jacobsson *Studia slavica Gunnaro Gunnarsson sexagenario dedicata* 1960, 35; Младенов 154; Stender-Petersen 485—486) із псл. *dъmъ* «дму, дую» (пор. п. *duma* «гордість, пиха», р. *надмѣнный*; пор. також с.-цсл. *оД(ъ)м'ѣ сѧ* «відповів»); малопереконливими були інші спроби довести слов'янське походження слова: як похідного від *doměti* (Vaillant *Gr. comp.* I 199) або як віддієслівного утворення від **dumati*, що виникло з **mūd-* (наявно в **mūd-sli->mysl*), причому у замість у пояснювалося впливом семантично близького **umъ* (Machek *ESJČ* 134).—Шанский *ЭСРЯ* I 5, 208—209; Фасмер—Трубачев I 552; Преобр. I 202; Sławski I 179; БЕР I 446; Георгиев *Бълг. етим. и оном.* 103; Skok I 456; Bezlaј *ESSJ* I 120; ЭССЯ 5, 154—156; Мартынов *Сл.-герм. взаимод.* 82—84; Верп. I 237.

[*думітувати*] «вагатися, сумніватися» Ж;—запозичення з польської мови, зближене з *дѹмати*; п. заст. *dubitować* «роздумувати, вагатися» походить від лат. *dubito* «сумніваюсь, вагаюсь», пов'язаного з *dubius* «сумнівний, непевний», утвореним з *du-* (<*duo*) «два» і етимологічно неясної кінцевої частини, можливо, пов'язаної з **bhu-* «бути».—*Sł. wуг. obcsych* 161; *Walde—Hofm.* I 375—376.—Див. ще *два*.

думний «гордий», [*дѹмалий*] «пихатий» Ж, [*дѹмна*] «згорда» Ж, ст. *дума* «гордість, пиха» (XVI ст.), *думный* (XVII ст.);—бр. *дѹмны* «гордий», слц. *duma* «пиха»;—запозичення з польської мови; п. *duma* «гордість, пиха», *думny* «гордий» пов'язане з ст. *duma* «задума, думання», укр. *дѹма*.—Sławski I 179; Brückner 103.—Див. ще *дѹма*.

[*дѹна*] «перина» ДзАтл II, [*дѹнна*, *дѹня*, *дѹньга*] «тс.» тж;—п. [*duchna*, *ducha*] «велика подушка, перина; нічний пуховий очіпок», ч. [*duchna*] «перина», слц. *duchna*, *duchŋa*, схв. *дѹња*, *дѹхња* «тс.»;—неясне; можливо, пов'язане з *дѹти* (Machek *ESJČ* 134; Верп. I 235); припускалось також запозичення з німецької мови, пор. нвн. *Dupe* (Daupe) «пух, пушинка», нн. *dūne*, снн. *dūn(e)* «тс.», споріднені з псл. *duti* «ду-

ти» (Mikl. *EW* 52); із слов'янських мов запозичено уг. *duyha*, *duppa* «перина», звідки, можливо, походять українські форми.—SW I 578; Skok I 454—455; MNTESz I 688; Bārczi 55.

[*дунай*] «розлив, повінь; великий потік»;—р. [*дунай*] «струмок», п. *dupaj* «глибока ріка, далека і невідома», слц. *dupajíček* «потічок»;—пов'язане з *Дунай* (назва ріки) з псл. **Dupaļь*, запозиченого з готської мови; гот. **Dōpawī* (**Dūpawī*) походить від кельтсько-лат. *Dāpuvius* (Dānubius), назви верхньої течії Дунаю, спорідненої з ав. *dāpu-* «річка», дінд. *dāpu-* «текуча рідина», ос. *don* «річка» (пор. *Дон*); численні інші тлумачення видаються непереконливими.—Фасмер—Трубачев I 552—553; Преобр. I 202; Brückner 103; Machek *ESJČ* 134; Георгиев *Бълг. етим. и оном.* 25; БЕР I 446—447; Skok I 457; Bezlaј *ESSJ* I 120—121; ЭССЯ 5, 156—157; Moszyński *PZJP* 151, 153; Schwarz *AfSIPh* 42, 306; Gamillscheg *ZfSIPh* 3, 149—154; Förster *ZfSIPh* 1, 1—15.

[*дундер*] «грім» Ба;—п. [*dunder*] «тс.», [*donder*] «блискавка; диявол», нл. *dunder* «грім», *dundrowaś* «гриміти; проклинати», вл. *dunder* «грім; чорт»;—запозичене через польську мову з німецької; нвн. *Dōpner* «грім», свн. *doner*, *toner*, *tupre*, двн. *thonar*, снн. *dunner*, *doner* «тс.» споріднені з лат. *tonāre* «гриміти», *tonitrus* «грім», дінд. *tanayitnūh* «гримлячий», гр. (еолійськ.) *τέννει* «гримить, шумить», перс. *tundar* «грім», далі з дінд. *stānati* «гримить», *stānayitnūh* «грім».—Ба 13; Kluge—Mitzka 138.

[*дундук*] «уперга людина; старий холостяк Ж; тупа, нерозвинена людина Ба; індійський півень; старий бовдур»;—р. [*дундук*] «безтолкова людина; товстун», [*дундѹл*] «бовдур, телепень», вл. *dundak* «нероба, волоцюга», схв. *дѹдук* «бовдур», м. *дудук* «тс.»;—не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*дѹнда*] «товстун; ледар; дурень; надуга людина», болг. *дѹнда* «товста жінка або дівчина», схв. *дѹнда* (*дѹнда*) «лебела жінка», слн. *dōnda* «росла дівчина; лялька», яке зіставляється з лит. *dupdūlis* «товста людина, черевань» (Непокупний *Мовозн.* 1974/6, 56—57; Гутшмидт *Сл. и*

балк. языкозн. 206; Младенов 154); припускається також (Scherech ZfSIPh 23, 164) можливість запозичення з тюркських мов; пор. кар. *тенътяк* «дурень, простак», *тэнтэк* «тс.»; недбаха», тат. *тинтэк* «дурень», ног. туркм. *тентек* «тс.», кирг. *тентек* «дурень, пустун», чаг. *тинтек* «дурень», які, можливо, походять від **dudug* (пор. узб. *дудуг* «заїка»).

[**дунь-дунь**] «вигук, яким підкликають індиків» ЛЧерк, [*дузь-дузь*] «тс.» Мо; — п. *duñ-duñ* «тс.»; — неясне; можливо, наслідування крику індиків.

[**дўнька**] (іхт.) «плітка, плотиця, *Leuciscus rutilus* (або *erythrophthalmus*) Ж; підуд звичайний, *Chondrostoma nasus* L. ВеНЗн», [*дўнка*] «плотиця» Ж; — п. [*dunka, duńka*] «тс.» (з укр.); — давніше **донка*, пов'язане з *дно* (пор. бр. [*днъянка*] «тс.») і вторинно зближене з жіночим ім'ям [*Дбнька, Дўнька*]; плітка держиться здебільшого коло дна. — Коломиец Происх. назв. рыб 46—48. — Див. ще *дно, Євдокія*.

[**дўпа**] «гузка, зад Г; лівий берег Дністра Ж; нижня частина снопа ЛексПол», [*дўпка*] «вид зачіски» Ж, [*дўпки (кўрячі)*] (бот.) «воловик лікарський, *Anchusa officinalis* L.», [*дўпний*] «належний до заднього проходу», [*ніддупки*] «частина кінської упряжі» Нед, [*ніддупці*] «частина воза, у яку вставляється дишель» Нед; — р. [*дўпа*] «сідниці», п. *dura* «зад; тил, низ (воза, снопа)», [*durka*] «виймка в жорнах», [*dur*] «виймка, дупло», [*dziur, dub', dziub'*] «тс.», [*durpu*] «спорохнілий, видовбаний», ч. ст. *doupa* «нора, яма», слц. *dúřa* «дупло; нора», вл. *dura* «отвір, діра», нл. *dura* «заглиблення, печера», болг. *дўпе* «зад», *дўпка* «яма, печера», м. *дупка* «ямка, заглиблення», схв. *дўпе* «зад», слн. *dúra* «печера», стсл. **доўпина** «дірка, отвір»; — псл. *dura*, початково «заглиблення, довбанка», пов'язане з *durьo* (укр. *дупло*); в українській мові з'явилося, мабуть, під впливом польської. — Richhardt 44; Фасмер I 554; Sławski I 179—180; Machek ESJČ 124; БЕР I 448; Skok I 459—460; Bezlaj ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 157—158; Sł. prasz. V 95—97, 98—99; Bern. I 237—238. — Див. ще **дуплó**.

[**дупак**] «валет» Ж; — запозичення з польської мови; — п. [*dupak*] (знев.) «валет» (про нікчемну людину), [*dupnik, durek*] «тс.», очевидно, постало на основі лат. *duplus, dupla* «подвійна ціна» у зв'язку з визначеною у грі вартістю цієї карти у два очка; у польській мові також можливі пізніші асоціації з *dura* «зад». — SW I 584. — Див. ще *дубельт, дублювати*. — Пор. **дўпа**.

дуплó, дуплáвина «дупло», [*дуплак*] «голубок ВеНЗн; дикий сизий голуб ВеБ», [*дуплє*] «дупло» ВеУг, [*дуплій*] «порожнисте дерево» Я, *дуплáвина* «дупло», [*дуплájк*] «дуплясте дерево; колода-вулик ЛексПол», *дуплájнка* «вулик з видовбаної колоди; [опеньок, *Agaricus ostreatus* Ж], [*дупелна́вий* Ж, *дупелна́тий* Л], *дуплáвий*, [*дуплані́стий*] ВеБ, *дуплáстий*, [*дупленáвий* Пі, *дупленáстий* Ж, *дупленáтий* Пі, Бі, *дуплинáвий*], *дуплинáстий*, [*дуплинáтий*], *дуплі́стий*, *дуплу́ватий*, *дуплájвий*, *дуплájстий*, [*дупнáстий* Ж, ЛексПол, *дупчáстий*], [*дуплі́ти*] «остовпіти, бути здивованим» Ж, [*віддуплавити* Ж, *здуплáвити* Ж]; — р. *дуплó, [дуплє]*, бр. *дуплó*, др. *дупль* «заглиблення; пустота», п. *dziupia* «дупло», [*dupel, durjo, dziurjo, dziupel*] «тс.», ч. *douře* «дупло, нора», [*doupa, durě*] «тс.», нл. *durpawjeř* «порожніти», *durpjeř* «тс.», *durpawu* «пустий», болг. *дўпло, дўпљл* «порожнистий», м. *дуло* «дупло», схв. *дўпља* «тс.», слн. *dúřlo*, стсл. **доўпина** «дупло»; — псл. **durьa/durьo* «порожнина, дупло», що початково могло бути субстантивованим прикметником (пор. др. **доўпини** «порожнистий»); — споріднене з лтс. *duplis, dupis* «посуд для солі чи сала», свн. *tobel* «заглиблення; узвіз», нвн. *Tobel* «виряк у лісі (горах)», дангл. *dūřap* «занурюватися»; іе. **dhoup-/dheup-/dheub-* «глибокий, видовбаний», що частіше виступає з суфіксом -b-: лит. *daubà* «улоговина, узвіз», *dūbtì* «спорожнитися, бути пустим», лтс. *dobs* «дуплистий», прус. *pa-daubis* «долина», гот. *diups* «глибокий», нвн. *tief, дісл. diurp* «тс.». — Шанський ЭСРЯ I 5, 210—211; Фасмер I 544; Преобр. I 202—203; Горяев 99; Sławski I 179—180, 207—208; Brückner 104; Machek

ESJĈ 124; БЕР I 448—449; Skok I 459—460; Bezlaj ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 159—160; Sl. prast. V 95—97, 98—99; Bern. I 237—238. — Пор. **дэбра, дно.**

дур «дурість; запаморочення; пустоші», *дура́к*, [дура́сiй Я, дура́ця Ж, дура́чество Ж], [дурба́р] «дурень» Ж, [ду́рба́с Г, Ж, дурби́ло Я] «тс.», *ду́рень*, [ду́рєньство] Ж, *ду́рєна*, [дури́лєй Я], *дури́на* «дурість», *дури́нда*, [дури́чка] «обман» Бі, *ду́ристь*, *ду́рка*, [ду́рми́ло] «велика і дурна людина» Я, [ду́рналю́ка] «тс.» Я, [ду́рна́с], *ду́рне́ча*, *ду́рник*, *ду́рни́ло*, [ду́рни́на] «дурість», *ду́рни́ця*, *ду́рни́чка* «дрібниця», *ду́рни́сть*, [ду́рновáнь] ВеБ, *ду́рнові́ч* «дурень» Ж (з п.), *ду́рно́та*, [ду́рнóха] «нервова гарячка», [ду́рня́ка] «тс.», [ду́рня́] «дурень» Ж, *ду́рня́к*, [ду́ронда́] «дурень» Я, *ду́рочка*, *ду́році́*, [ду́ракува́тий, ду́рковáтий Ж], *ду́рний*, *ду́рнісі́нький*, *ду́рнува́тий*, [ду́рря́чий] «ледачий» Я, *ду́рно* «даремно», *ду́рiти*, *ду́рiти*, [ду́рiть] «клянчити» ЛексПол, *ду́рiти*, *ду́рiшати*, [ду́рнува́ти] «бути без ужитку; дуріти», *вiду́рiти*, [зду́рня́ти] Ж, *зду́ру*, [заду́рка́ти], *заду́рно* «даремно» Я, [на́дду́рiстий] «гарячий; запальний», *о́дур*, *о́ду́рливий*, [обду́р, обду́рка Пі, приду́р Нед], *приду́ркува́тий*, [приду́рива́тий], *приду́рюва́тися*, *уду́рні* «даремно»; — р. *ду́рь*, *ду́рнóй* «поганий; [дурний]», бр. *ду́р*, *ду́рнóй* «поганий», п. *dur* «несвідомий стан; тиф», *durpu*, *durpu* «дурний», ст. «гордий; шалений», ч. [durnú] «дурний», слц. *durnú* «тс.; полохливий; злий», м. [ду́рли] «ледарює», [ду́рла] «ледар», схв. *ду́ран* «поривчастий, злий», *ду́рлив* «запальний, гарячкуватий», слн. *dúr* «дикий», стсл. **доу́ръкъъ**; — псл. *durъ* (*durъpъ*), яке виводять з іє. *dheur-, суфіксального розширення *dheu- «дути, швидко рухатися»; — зіставляють із прус. *dūgai* «полохливий», гр. *δοῦρος* «стрімкий, несамопитий», *ἀδύρος* «граюсь, розважаюсь», *ἄδύρος* «гра», лат. *figo* «шалію; збуруюсь», а також з лит. *radūgmai* «стрімко», *radūgti* «бухливо, поривчасто» (Būga RR I 327—328; Bern. I 239; Boisacq 349); проти останнього зіставлення заперечує Урбуціс (Vilniaus Universiteto Mokslo Darbai XXVI. Kalbotyra I, 1958,

216), пов'язуючи лит. *radūgmai, radūgti* з лит. *dūrti* «колоти, втикаги», рос. *дыра́*, п. *dziura*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 213; Фасмер—Трубачев I 555; Преобр. I 203; Горяев 99; Sławski I 180; Machek ESJĈ 135; Skok I 460—461; Bezlaj ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 163; Sl. prast. V 166—168; Bern. I 239; Frisk I 689—690; Walde—Hofm. I 570—572; Pokorny 266—267; Persson Beitr. 577.

[дуранля́си] «дурниці»; — складний іменник, утворений з основи *дуран-*, що асоціюється з *дурний*, та іменника *ля́си* (пор. *ляси точити* «базікати»). — Макарушка 7. — Див. ще **дур, ляси.**

[ду́рець¹] (бот.) «пажитниця п'янка, дурі́йка, Lolium temulentum L.» ВеНЗн, *дури́йка* «тс.», [дури́ця] «тс. ВеНЗн; блекота, Hyoscyamus niger L.», [ду́рець] «блекота, Hyoscyamus niger L.; медунка, Pulmonaria obscura Dum. ЛексПол», [ду́рнець] «тс.» ЛексПол, [ду́рніца] «буяхи, Vaccinium uliginosum L.» ЛексПол; — р. [ду́ра́ха] «буяхи», [ду́рні́ка] «тс.; блекота», бр. [ду́рні́ка] «буяхи», [ду́рні́ца, ду́рні́чик] «тс.», п. *durpica* «пажитниця п'янка»; — похідні утворення від *ду́рiти*, *ду́рiти*, *ду́рний*; назви зумовлені отруйними властивостями рослин. — Див. ще **дур.**

[ду́рець²] (орн.) «волове око, Troglodytes parvulus» Шарл, ВеНЗн, [ду́рiльце, ду́рич, ду́рiйчик] «тс.» тж; — похідні утворення від основи *ду́рiти*; назва зумовлена, очевидно, особливостями поведінки чи характером співу птаха; пор. інші його назви: [ду́риба́ба, ду́риба́бка, ду́рихло́пчик, ду́рiсвіт, ду́рiсвіт, зводі́й, облúда, блúдик]. — Див. ще **дур.**

[ду́рк] «стукіт», [ду́ркіт] «тс.» Дз УЗЛП, [ду́рка́ти] «стукати»; — п. [durkaś] «вдаряти, стукати» (про дош), [durkpać] «тс.», слц. [durk] «шум, гуркіт», *durkot* «тс.», [durkat'] «тріщати, шуміти», [durk(ot)at', durknút']; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *ту́рк(it)*, *ту́ркати* «стукати, торохтіти»; можливо, поширилося під впливом словацької мови; сумнівним видається виведення (Scheludko 132) від рум. *durui* «гриміти, гуркотіти». — Дзендзелівський УЗЛП 55—56. — Пор. **ту́ркіт.**

дурман¹ (бот.) «*Datura stramonium* L.; [блекота, *Hyoscyamus niger* L. ЛексПол]; — р. бр. *дурман* «*Datura stramonium* L.», п. [durman], ч. слд. *durman* «тс.», м. *дерман* «тс.; ліки»; — загальноприйнятого пояснення не має; вважається запозиченням з тюркських мов; тат. башк. *turman* «кінські ліки», тур. *derman* «ліки» зводяться до перс. *dārmān* «ліки, зілля» (Дмитриев 533; Mikl. TEI I 283; Korsch AfSIPh 9, 497); виводиться також від основи *дурний*, *одуряти* з огляду на отруйні властивості насіння дурману (Фасмер I 555; Machek ESJC 135; Jm. rostl. 208). — Шипова 129—130.

дурман² «одуряючий засіб; [дурна людина Я], *дурманний*, [дурмануватий] «придуркуватий» Я, *дурманити*, *одурманений*, *одурманливий*; — пов'язане з *дурити*, *дурний*; форма зумовлена впливом з боку *дурман¹* «*Datura stramonium* L.». — Див. ще *дур*.

дурноп'ян¹ (бот.) «дурман, *Datura stramonium* L.»; — р. [дурноп'ян], бр. *дурнап'ян*, п. *durnopjan* «тс.» (з укр.); — складне утворення з основ прикметників *дурний* і *п'яний*; назва зумовлена отруйними властивостями рослини. — SW I 586. — Див. ще *дур*, *п'яний*. — Пор. *дурман¹*.

дурчати «бурчати»; — очевидно, результат контамінації форм *дуркати* «стукати, гриміти» і *бурчати*. — Див. ще *бур¹*, *дурк*.

дусатися «сердитися, дутися»; — п. *daśac się* «тс.», *daś* (*daśy*) «примха; витівка», ч. заст. *dus* «сапання; нехіть; пирскання від гніву (з пол.); задишка», *dušati* «гніватися, важко дихати», схв. [дўса] «заздрість, ненависть», [дўсати се] «сердитися», слн. *dušéti* «важко дихати від гніву»; — псл. *dośь* (*dośati*), що є суфіксальною формою дієслова *doťi*, *doťo*; розвиток значення відповідний до укр. *дуться*, р. *дўться*, п. *daś się* «надиматися, бути незадоволеним»; зіставляється також (Machek ESJC 135) з нвн. *Dampf* «пара, дим, чад» і реконструюється псл. **doť-sati*. — Sławski I 141; Bezlaĵ ESSJ I 122; Bern. I 218, 245. — Див. ще *дўти¹*.

дўтель «загибель, пропажа» Ж, Пі,

[*дўтельний*] «небезпечний, смертельний» Ж, Пі; — виникло, очевидно, на основі фразеологічного звороту [*дўтеля з'їсти*] «вмерти» (початково, мабуть, «зазнати невдачі», пор. [*дўтель*] «порожній горіх»), пор. також [*дудика з'їсти*] «втрагити; нічого не одержати». — Див. ще *дўти¹*.

дўти¹ (*дму*), *дўтися* «сердитися», [*дўтель*] «порожній горіх», [*дўтик*] «щось порожнє; опецькувате обличчя» Ж, *дўтка* «бусинка; [дудка Ж]», *дўтий*, [*дўтчастий*] «порожній» Ж, [*дїмáти*], *дїмáти*, *вїдма* «піщане місце, з якого вітер зносить пісок», *вїддїмáти*, *задїмáти*, *надїмáти*, [*надїми*] «пахова грижа», *одўтлий*, [*обдїмáти*] «здувати» (про живіт), [*обдїмок*] «той, хто об'ївся, з надутим животом», [*обдїмкуватий*] «повний», [*подїмáти*] «повівати» (про вітер), *продїмáти*, *роздїмáти*; — р. *дуть*, ст. *дму*, бр. *дуць* (*дму*), др. *дути* (*дѣму*), п. *dać* (*dme*), ч. *douti*, *dmouti*, *dmu*, полаб. *dāpē* «дме», схв. ст. *dūti* (*dmē*), слн. (na)*dóti se*, (na)*dmem*, стсл. *дѣти*, *дѣмѣ*; — псл. *doťi*, *doťo*, зближене пізніше з псл. *duťi*, *duĵo*; — споріднене з лит. *dūmti*, *dumiù* «дути, віяти»; пор. також прус. *dumsle* «сечовий міхур», дінд. *dhāmati* «дме», ос. *du-tun* «дути, курити», свн. *dimpfen* «парувати, курити»; іє. **dhm̥-/dhem-/dhemə-* «дути, дим, туман; хмарний, темний»; очевидно, неслушним слід вважати припущення (Vaillant RÉS 21, 168—170) про первісну форму інфінітива без носового (**duťi* замість **doťi*) і про вторинний характер польських і словенських назалізованих форм. — Шанский ЭСРЯ I 5, 214; Фасмер I 555—556; Преобр. I 203—204; Sławski I 141; Machek ESJC 124; Skok I 462; ЭССЯ 5, 99—100; Sł. prasl. IV 196—198; Bern. I 244—245; Trautmann 63; Frisk I 691; Persson Beitr. 798. — Пор. *дўти²*.

дўти² (*дўю*), *дўнўти*, [*дўявїця*] «завірюха», [*дўяка*] «тс.» Ж, [*дўйний*] «який сильно дме», [*дўймóм (подути)*] «швидко (побігти)», *вдўвати*, *вдўвальный*, *вдўвати*, *вдўвальник*, *вдўвний*, *здўвати*, *задўвати*, *надўвати*, [*надўв*] Ж, *надўвальник*, *надўвний*, *обдўвати*, *піддўвати*, *піддўвало*, [*піддўвка*] Нед, *подўвати*,

*пóдув, продува́ти, прóдув, продува́льний, продувний, роздува́ти, роздува́льний, роздува́льний; — р. дуть (дўю), п. [duc (duje)], ч. douti, duji, слц. [dut', (dujem)], вл. duc (duju), нл. duś (dujom), болг. дўя, м. дуге, схв. дўти (дўјем), слн. dúti (dújem), стсл. ДОУНЖТИ, ДОУНЖ; — псл. duti, dujo, зближене пізніше з псл. dōti, dъmъ; — споріднене з лит. dūja «пил, мжичка», дінд. dhūpōti (dhuvāti) «хитає, потрясає», гр. θῦω «димлю, спальною жертву», θῦνω «прагну, бушую», θῦνέω «тс.», θύελλα «бура, хуртовина», дісл. дўја «дути, трясти, коливати», діпп [пушинка], дапп «запах, дух», гот. daups «запах, випаровування», нн. dūpe «дюна» (пор. щодо значення укр. ві-дма «піщане місце»); іє. *dheu-, *dheca- «курити, димити, дути, віяти». — Фасмер I 554, 555; Преобр. I 203; Sławski I 176; Machek ESJČ 124; БЕР I 452; Skok I 462; Bezlaј ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 166; Sl. prasl. V 116—117; Bern. I 236; Trautmann 62. — Пор. дўти¹.*

[дўтка] «сопло, насадка на кінці повітродувної труби; трубочка, згорток з паперу» Ж, [дўдка] «трубочка, згорток, мішечок з паперу» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. dutka «сопло, насадка на трубі; трубочка, згорток з паперу» походить від свн. dütte, dute «згорток, мішечок з паперу», нвн. Düte, Dute (Tute, Tüte) «тс.»; насадка на трубі, Düse «сопло, насадка на повітродувній трубі» (<t(h)üsel «труба, через яку повітря нагнітається до плавильної печі»); у німецькій мові виводиться від ч. duše «душа; (тех.) серцевина, ядро». — Richhardt 44; Brückner 104; SW I 589; Kluge—Mitzka 149. — Див. ще душá.

[дўфáти] «довіряти, сподіватися» Ж, Ме, [дўфáти Мо, дўхвáти] «тс.», [дўхвáлий] «самовпевнений», [здўфáлий] «зухвалий» Ж, [здўфáлувáти] «насміятися» Ж, [подўфáлий] «занадто довірливий; зухвалий» Нед, [подўфáний] «тс.» Нед, [подўфáльний] «хвальковитий» Ме, [подўфáйло] «самовпевнена людина» Мо, [подўфáльство] Нед, ст. дўфáючи, дўфáньем (XVI ст.), дўфáность (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. dufac (відоме з XV ст.) виникло внаслідок

стягнення з do-ufac (пор. ч. ст. doufati), яке зводиться до псл. *do-urъvati «довіряти», похідного від urъvati (>р. упова́ть, п. ufac, ч. ufati, слц. ufat', полаб. орат, болг. [уфам се], схв. ўфати се, слн. úrati «сподіватися, довіряти», стсл. ОУНГВАТИ), утвореного з ръvati «мати довір'я, надію» (>п. ст. rwati, стсл. ПГВАТИ), спорідненого з хет. (ka)ppuvāi- «думати, вважати», лат. ruto «тс.»; можливість запозичення з нім. hoffen «надіятися» чи, принаймні, його вплив на псл. urъvati (Stieber PJ 1960/3, 111—112) припускається, оскільки поява -f- замість -rъv-, що виступає також у чеській, словацькій і сербохорватській мовах, не характерна для цих мов. — Дзенделівський УЗЛП 56; Онышкевич Исслед. п. яз. 233; Sławski I 178; Machek ESJČ 123—124; Mikl. EW 269. — Див. ще упováти. — Пор. півний.

дух, [дўхало] «ковальський міх» Я, дүхї, дүхївнїк, дүхївнїцтво, дүхївнїця «заповіт», [дүхївня] «тс.» Ж, [дүхнїця] «димар» Я, дүховєнство, [дүховїк] «лівер», [дүховїна] «незамерзаюче місце на верці; легка земля Ж», [дүховна] «заповіт», [дүховнїця] «тс.», [дүховнїк] «дүхївнїк» Ж, [дүховнїянка] «вихованка дүховного училища» Я, дүхобá, дүшнїк, дүхмїяний, дүховїй Г, Ж, дүховїтий, дүховнїй, [дүшїстїй, дүшїлівїй Ж], дүшнїй, дүшнүвãтий, [дүхати] «дмүхати; дути, віяти», дүхмїянїти, дүшїти «кропити духами; видавати запах Я», [дүшїти] «пахнути; сильно випаровуватися Ж», [дүшкүвãти] «під час спеки, скупчившись, важко дихати» (про овець), [дүхá] «швидко, бігом» Я, дүхом, дүшкóm, віддүх, віддүшїна, здүхвина (анат.), здүховїна «тс. Г, Ж; трясовина Мо», [оддүшїна] Ж, прóдүх, прódүха, прódүхвина «ополонка», прódүховина, [прódүшнїк] «отвір у стелі» Мо, [прódүхвãн] «вид жіночого одягу» Нед; — р. бр. болг. м. дүх, п. ч. слц. вл. нл. duch, схв. дўх «дихання», дўх «тс.», слн. dúh, стсл. ДОУХЪ; — псл. duxъ (<*dous-), пов'язане чергуванням голосних з *dъхъ, *dъхnōlї (<*dūs-), duxati (<*dūs-); — споріднене з лит. dāšos «повітря; (літ.) невідомо тепла країна, рай», з іншим вокалізмом також лит. dvasià, dvāsi

«дух, душа», *dvěsti* «дихнути», можливо, і гр. θεός «бог», гот. *dīus* «дикий звір», дісл. *dūg*, дангл. *dēog*, двн. *tioog*, нвн. *Tieg* «тс.» (пор. щодо розвитку значень лат. *anima* «душа» і *animal* «тварина»). — Шанський ЕСРЯ I 5, 215; Фасмер I 556; Преобр. I 204; Sławski I 175—176; Machek ESJС 133; БЕР I 450; Bezlaј ESSJ I 119; ЭССЯ 5, 153—154; Верн. I 234—236; Trautmann 65. — Пор. *дихати*, *дўти*², *душа*, *душити*.

*духан*¹ «невеликий ресторан (у Криму, на Кавказі), шинок», *духанник*; — р. *духан*, *духанщик*, болг. *дюкян* «крамниця; майстерня», м. *дукан* «крамничка», схв. *дўһан* «тс.; майстерня»; — запозичення з тюркських мов; тур. *dükân* «шинок, крамничка», крим.-тат. уйг. *дукан*, аз. *дукан*, *дукан* «тс.» походять від ар. *dukkân* «крамничка; майстерня; торговельний заклад». — СІС 229; Шанський ЕСРЯ I 5, 215; Фасмер I 556; Шипова 130; Горяев 99; Дмитриев 558; Верн. I 237; Mikl. TEL I 287; Lokotsch 43.

[*духан*²] «стусан»; — очевидно, пов'язане з *дух* «дихання, подих»; могло виникнути на основі фразеологізму *давати духу* «бити; лупцювати».

духопéлик «стусан, тумак», *духопéл* «тс.», *духопéлити* «бити, лупцювати, давати стусанів»; — неясне; в якийсь спосіб пов'язане з [*духан*] «стусан».

духовка; — бр. *духобўка*; — запозичення з російської мови; р. *духовка* пов'язане з *дух* (у значенні «тепле повітря», пор. *духово́й шкаф*). — Див. ще *дух*.

дўцати, *дўцкати*, *дўцнути* — див. *дўксати*.

дўча, *дучай*, *дучайка*, *дучейка*, *дучийка*, *дўчка* — див. *дук*.

душ, *душовá* (кімната); — р. *душ*, [*дўша*, *душь*], бр. болг. *душ*, п. *tusz*, заст. *dusz*; — запозичення з французької мови; фр. *douche* «душ» походить від іт. *doccia* «водопровідна труба», утвореного від *doccione* «труба, відведення води», яке зводиться до лат. *ductio* (зн. в. *ductiōnem*) «відведення води, очищення», пов'язаного з *dūco* «веду, тягну». — Шанський ЕСРЯ I 5, 217—218; Фасмер I 556; Bloch 230; Dauzat 255; Gamillscheg 330. — Див. ще *дук*. — Пор. *дўка*, *дўкát*.

душá, [*души́*] (мн.) «начинка в варениках» ЛексПол, *души́ця* (знев.) «душа», [*души́вка*] «наділ землі на душу», *дўшка* «приємна людина; [кохана людина Ж; сукня без рукавів із вирізом ззаду]; *дўся* «душка», *душéвний*, [*дўшиний*] «душевний» Ж, *бездўшиний*, *бездўшиня*, *задушéвний*, *обездўшувати*, *одушевляти*, *подўшине* (іст.), *подўшник* (іст.), *подўшний* (іст.), [*побўши*] «у достатку, досить» Нед; — р. бр. болг. *душá*, др. *душа*, п. *duza*, ч. *duše*, слц. нл. вл. *duša*, полаб. *dausa*, м. схв. *дўша*, слн. *duša*, стсл. *доуша*; — псл. *duša* (<**dux-ja* <**dhousiā*); — споріднене з лит. *dvasiā* «дух, дихання»; розвиток значення аналогічний в лат. *anima* «вітер, подих» — «душа», у гр. ψύχω «видихаю, дму» — ψυχή «душа». — Шанський ЕСРЯ I 5, 218; Фасмер I 556; Sławski I 181; Machek ESJС 135—136; БЕР I 451—452; Bezlaј ESSJ I 122; ЭССЯ 5, 164; Верн. I 239; Топоров 393—394; Persson Beitr. 555, 615; Trautmann 65. — Див. ще *дух*.

душити «давити, пригнічувати», *душитися* «задихатися», [*дусити*] «давити» Ж, [*дўскати*] «душити, чавити» Ж, [*душені́на*] «тушковане м'ясо», [*душені́ця*] «тісний до задухи простір» Ж, [*душéники*] «коржі з конопляним молоком» Я, *душитель*, *задўха*, *задўхуватий*, *задўшливий*, *задўшний*, [*побўха*] «духота, задуха» СУМ, Нед, [*прбўха*] «тс.» Нед, *прдўха* «кисневий голод (риб); загибель риби від кисневого голоду», [*удушиніти*] «зімліти від спеки», *удушитель*, *удўшиня*, *удушливий*; — р. *душить*, бр. *душыць*, [*дусиць*], п. *dusić*, ч. *dusiti*, слц. *dusit'*, вл. *dušyc*, нл. *dušyś*, болг. *душá*, м. *души*, схв. *дўшити*, *гўшити*, слн. *dušiti*; — псл. *dušiti*, *dušiti*, пов'язані з *dux* «дух» та ін.; паралелізм s||š і розвиток значення поки що задовільного пояснення не мають. — Sławski I 180—181; Machek ESJС 135; Bezlaј ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 164—165; Sł. praš. V 112—113; Zubatý St. a čl. I 2, 96; Верн. I 218; Būga RR II 248.

[*дўшка*] «ямка під шиєю» Я, *душá* «тс.»; — р. [*дўшка*] «тс.», [*дўшки*] «шийне хутро лисиці і соболя»; — очевидно, пов'язане з *душá*, *дух* і утворене вна-

слідок локалізації уявлення про душу або у зв'язку з уявленням про дихальне горло (пор. м. *душник* «дихальне горло»); виведення форми (Зеленин ИОРЯС 8/4, 258—259) з **-духа* (в *пазуха*) і зближення з дінд. *dōḥ* «передпліччя», ав. *daōš* «плече», перс. *dōš* «тс.» сумнівне. — Фасмер I 557; Верп. I 234. — Див. ще *дух*, *душá*.

душман (заст.) «тиран, гнобитель», [*душма́к*] «тс.»; — п. *duszman* «тс.», болг. *душманин* «ворог; злочинець», м. *душман(ин)*, схв. *дүшман, дүшманин* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *düşman* «ворог; злочинець; деспот» походить від сперс. *dišman* «тс.», пов'язаного з ав. *dišmanah-* «ворожий, неприязний», що відповідає гр. *δισμενής* «тс.», дінд. *dirmanāḥ* «пригнічений, сумний» і зводиться до іє. **dus-* «поганий» і **tep-* «думати»; в народній етимології пов'язується з *дүшүти* «гнітити, давити». — Потебня К ист. зв. III 105; Макарушка 7; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Асланов Тюркизмы 216—217; Vasmer ZfSlPh 29, 385; Верп. I 239; Mikl. EW 53. — Див. ще *дис-*, *дош*, *пам'ять*.

[*дүшне*] «якраз (не); зовсім (не)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. *dusznie* «живо, сердечно, інтенсивно» (пор. [*дүшьне*] «швидко, в одну мить» ЕЗб 30).

[*дүюн*] «подачка, жертвування» Я; — неясне; можливо, походить від тур. *duşun* «насищення, ситість; задоволення».

[*дүгати*] «бити, штовхати» Ж, [*дүгнути* ВеУг, *дүгнути* ЛексПол, *дүгүвати* Ба] «тс.», [*дүбгнути*] «штовхнути, кольнути», [*дүг*] «удар, поштовх» Балецкий St. sl.; — п. [*diugać, dziugać, diugnać*] (з укр.), слц. [*d'ugat', d'ugnut', džugat', džugnut'*] «тс.»; — афективне звуконаслідувальне утворення. — Балецкий St. sl. 3, 232—233; SW I 454.

[*дүговник*] «жовтозілля, Senecio L.» ВеУг; — похідне утворення від [*дүг*] «гусінь дейлефілі» та ін.; очевидно, відповідні види гусені живуть на жовтозіллі. — Див. ще *дюк*.

дүдя (дит.) «холод, холоднеча»; — бр. *дзюдзя* «бог зими»; — неясне; пор. [*дүзя*] «холод, холодно» Л, р. [*дүдя*]

«дідусь», п. *dziudzia* «заспана, обважніла людина».

[*дүдька*] (орн.) «повзик, Sitta europaea L.»; — неясне.

дүжина, *недүжинний*, *подүжинний*; — р. *дүжина*, бр. *түзін*, п. *tuzin*, ч. слц. *tucet*, болг. *дүзіна*, м. *дүзена*, схв. *түце*, слн. *dúcat*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *douzaine* «дүжина», пов'язане з *douze* «дванадцять», що походить від лат. *duodecim* «тс.», утвореного з *duo* «два», спорідненого з псл. *d(ъ)va*, укр. *два*, і *decem* «десять», спорідненого з псл. *desęty*, укр. *десять*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 228; Фасмер I 560; Преобр. I 209—210; Matzenauer 151; Dauzat 256; Walde—Hofm. I 327—329, 382—383. — Див. ще *два*, *десять*.

дүйм; — р. болг. *дүйм*; — запозичено з голландської мови, очевидно, через російську; гол. *duim* «великий палець» споріднене з нвн. *Daumen* «тс.», свн. *snn. dūme*, двн. *thūmo*, дангл. *řūma*, англ. *thumb* «тс.», ав. *tuma* «сильний» (розвиток значень, як у лат. *pollex* «великий палець» до *pollēre* «бути сильним»). — СІС 229; Шанский ЭСРЯ I 5, 228; Фасмер I 560; Vries NEW 142; Kluge—Mitzka 123.

[*дүюк*] «гусінь комахи дейлефілі молочайної, *Deilephila euphorbiae*; хрущ ВеНЗн; нічний метелик, *Sphinx L.*; гусінь з рогом на передостанньому членнику хвоста; нічний метелик дейлефілі молочайної ВеЛ; демон, чорт, злий дух ЕЗб 24; хвороба чи смерть, викликана злим духом; черв'як, що призводить до захворювання худоби; мор, хвороба худоби St. sl. 3», [*дүюк*] «тс.» Ж, ВеЛ, ЕЗб 24, St. sl. 3, [*дүюкш, дүюговиця, дүюговник*] St. sl. 3, *Vážný* 119; — п. [*dziuk, diug, diuga*] «чорт, злий дух; жук, що викликає захворювання; хвороба; велика волохата гусінь; нічний метелик» (з укр.), слц. *diuk, dug, d'uk* «злий дух, чорт; хвороба худоби; нічний метелик» (з укр.); — запозичено з румунської мови, очевидно, ще в XIV—XV ст.; рум. *diug, dug* «падло, стерво; ледащо, нероба» походить від уг. *dōg, deg* «падло, стерво; мор, заразна хвороба; чума».

dogleni «падати» (про худобу); ентомологічне значення розвинулось пізніше, з української мови шляхом зворотного запозичення з'явилося уг. *gyuk* «нічний метелик». — Балецкий *St. sl.* 3, 223—233; *Vážný* 118—120. — Пор. **дюговнік**.

[**дюк-дюк**] «вигук, яким підкликають індиків» ЛЧерк; — неясне; можливо, пов'язане з [*дунь-дунь, дузь-дузь*] «тс.».

дюндьбвий — див. **джундзбвий**.

[**дюра́**] «діра», [*дюрка, дюра́й*] Я [«тс.», [*дюравий*]]; — бр. *дюрá*; — можливо, запозичення з польської мови; п. *dziura* «отвір, нора, яма», [*dzióra, dzióra*], ст. *dura, dóra*, як і ч. [*d'ura, d'oura*], нл. ст. *žura* < *žóga*, очевидно, пов'язане з псл. **dьrati, *derti*; у замість більш звичайного у слов'янських мовах і характерне, мабуть, для давніх балтослов'янських варіантів слова; пор. споріднене лит. *dūrti* «колоти, пробивати», *dūris* «укол»; відрив псл. **d'ura* від *dira* (Machek ESJČ 124) і припущення про спорідненість із гр. *θύρα* «двері» (Ilijinskij AfSPh 29, 489; Соболевский *Slavia* 5, 444) малопереконливі. — Richhardt 45; Преобр. I 206; Sławski I 208—209; Brückner 113; Bern. I 185, 201—202. — Див. ще **діра́**.

[**дьябель**] «диявол», [*дьябел* ЛексПол, ДзУЗЛП, *дьябол* Ж] «тс.»; — запозичення з польської і словацької мов; п. *diabeł*, слц. *diabol* відповідають укр. *диявол*. — Дзендзелівський УЗЛП 48; Richhardt 45. — Див. ще **диявол**.

[**дьяга**] «щось велике, важке, роздуте» Ж, [*дяз*] «смушка лика» ЛексПол; — р. [*дьяга*] «ремінь», [*дьяглый*] «сильний, здоровий», [*дьягнуть*] «поправлятися, розвиватися, міцніти; ставати кращим», бр. *дьяга* «ремінь», р.-псл. **дагъ** «ремінь, пояс», п. [*dziaha*] «ремінь, очкур» (з бр.), [*dziażyc*] «шмагати», слн. ст. *dęga* «ремінь від ярма, ремінь для перенесення важких речей», *degati* «кидати, метати; надоїдати, примушувати»; — псл. **dęg-*, пов'язане чергуванням голосних з **dog-*, наявним в укр. *дужий, недуга*; — споріднене з лтс. *dėiktis* «сильний, міцний, ставний», *dėičis* «хлопець-підліток», дісл. *tengja* «зв'язувати»,

tengsl (мн.) «мотузки, канати», англ. *tangle* «заплутувати», нвн. *Zange* «обцецьки». — Фасмер I 561; SW I 632; Безлай ВЯ 1967/4, 52; Bezlay Eseji 136; Bezlay ESSJ I 96; ЭССЯ 5, 24—25; Bern. I 190, 217; Mühl. — Endz. I 455; Fraenkel IF 52, 147; Топоров 338. — Пор. **бдыг, дужий**.

дьягель (бот.) «яглиця, *Archangelica officinalis* (*Angelica archangelica*); [дудник лісовий, *Angelica silvestris* L.]», [*дьягиль* Ж, *дьягіль* Г, Бі] «тс.», ст. *Дягил* (ім'я) (1498); — р. *дьягель* «*Archangelica*; [дудник]», [*дьягил, дьягеля, дьягилі, дьягильница, дьягловник, дегель, дигель, дидель, дидиля, дедюлька, гйгель*], ст. *дьягил, дьягиль, дигиль, дьягель* (з XV ст.), бр. *дзягіль* «тс.», п. *dzięgiel* «дудник», ст. *dzięgil* «тс.; хвороба коней, худоби», ч. *děhel* «дудник», ст. *děhýl*, вл. *džehel* «тс.»; — остаточно не з'ясоване; деякі дослідники вважають слово видозміненним запозиченням з латинської мови (через посередництво німецької і польської, Преобр. I 210); п. *dzięgiel*, ч. *děhel* пояснюють як результат видозміни нн. **de-engil* «тс.» або нвн. *die Engel* (wurz) (Karłowicz SWO 144; SW I 654—655), (Wal)d-Engel (wurz) чи (Wil)de Engel (wurz) «тс.» (Machek ESJČ 113; Jm. rostl. 162), де міг відбутися перерозклад основ у процесі запозичення; останні в свою чергу зводять до пізньолат. *angelica* «тс.», пов'язаного, очевидно, з лат. *angelus* «ангел»; такому поясненню, малопереконливому з фонетичного боку, суперечать і факти ранньої фіксації слова в російських пам'ятках (Меркулова Очерки 59—60); тому здається можливим і виведення назви (Brückner 112; Фасмер I 561; Филін Образ. яз. 208; Schuster-Sewc Sl. Wortst. 19) з псл. **dęgylь* (**dęglyь*), початково «рослина з сильною дією» (дьягель здавна вживався як тонізуючий засіб), пов'язаного з р. [*дьяглый*] «здоровий», [*дьягнуть*] «здоровішати, поправлятися». — Фасмер—Трубачев I 561; Sławski I 203—204; ЭССЯ 5, 25; Moszyński JP 33/5, 345.

[**дьяглиця**] (бот.) «яглиця, *Aegopodium podagraria* L.», [*дядлиця*] «тс.» Machek Jm. rostl. 158; — очевидно, пов'язане з *дьягель* (бот.) «*Archangelica officinalis*»

palis», оскільки обидві рослини належать до тієї самої родини зонтичних. — *Ma-chek Jm. rostl.* 158; Вісюліна—Клоков 229, 240, 244. — Див. ще **д'ягель**. — Пор. **яглиця**.

[дяглів] «рубанок; шатківниця» ДзАтл I, II, [дялів, дялюб(в)] «тс.» Ж, [дяловець] «рубанок» ДзАтл II, [дяловіня] «стружка» УЛГ, [дялувати] «стругати рубанком; шаткувати» УЛГ; — запозичення з угорської мови; уг. *gyalu* «рубанок, струг» загальноприйнятого пояснення не має. — Дзендзелівський УЛГ 54—56; ДзАтл I 70, II 221; Лизанець НЗ УЖДУ 26, 134; MNTESz I 1118—1119.

[дядлитися] «поволі збиратися, зволікати, порпатися» Я; — очевидно, результат афективної видозміни форми **[дядитися]** «тс.». — Див. ще **дліяти**.

дядя, **дядько**, **дядьво**, **[дядик]** «батько», **дядина** «дружина дядька», **[дядини]** «проводи, день поминання померлих родичів», **[дядинки]** «тс.» Ж, **[дядини]** «звичай роздавати бідним у великодній вівторок свячену їжу», **[дядна]** «дядина», **[дядянець]** «дядько» Я, **[дядьковей]** «тс.» ЛексПол, **[дядькович]** «син дядька» Я, **[дядьковицна]** «спадщина по дядькові» Я; — р. **дядька**, **дядя**, **[дядина]**, **дядина**, бр. **дзядзька**, **дзядзіна**, др. **дядя**, **дядько**, **дядьковичь**, п. [dziadzia, dziadzio, dziadko, dziadz'kol] «дядько» (з бр. і укр.); — результат давньоруської видозміни форми **дѣдя** «дідусь» у дитячій мові; припускається, що в минулому це слово мало значення «батько». — Бурячок 83; Трубачев Терм. родства 69—70, 85; Шанский ЭСРЯ I 5, 230—231; Фасмер—Трубачев I 561; Филин ЯиМ XI 338; Соболевский РФВ 64, 118. — Див. ще **дід**.

дяк, **дяківна**, **[дяківнич]** «син дяківни» Я, **[дяківня]** «дім дячка», **[дяківство]** «посада дяка; (зб.) дяки», **дячєнко**, **[дяченківна]**, **дячєня**, **[дячїло]** «товстий, великий дяк» Я, **дячїха**, **дячок**, **дякувати** «бути дяком»; — р. **дьяк**, бр. **дзак**, др. **диякъ** «диякон, дяк», **диакъ**, **дьякъ** «тс.», п. **djak**, ст. **dziak** «церковний співак, писар», **zak** «учень», ч. **žak**, слц. **žiak** «тс.», болг. заст. **дяк** «учень; причетник», м. **žak** «служба, причетник», схв. **ђак** «учень», слн. **diják** «студент, учень», стсл.

Диакъ «диякон»; — очевидно, через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; сгр. **διάκος**, **διάκων** «слуга, диякон», гр. **διάκωνος** «тс.» етимологічно не зовсім ясне. — Шанский ЭСРЯ I 5, 226; Фасмер I 560; Machek ESJC 721; Holub—Lyer 130; БЕР I 472; Bezlaj ESSJ I 101; Bern. I 198—199; Frisk I 384—385. — Див. ще **диякон**.

дяка «вдячність; [бажання Ж; охота, намір, настрої, воля ДзУЗЛП], **[дякованець]** «учасник весільного почту» Ж, **[дякованці]** «дякування» Я, **дякувати**, **[дячити]**, **[дякнути]** «дати» ЕЗБ 2, **[дячийсья]** «добре поводитися, траплятися» ДзУЗЛП, **[дячїти собі]** «подобати» Досл. з мовозн. 1962, **[дячний]** Ж, **[дячно]** «охоче, радо» Ж, **вдячний**, **[вдячитися]** «удатися, потрапити» Ж, **віддяка**, **[віддяка]** Ж, **віддячливий**, **віддячити**, **завдячувати**, **завдячливо**, **завдякі**, **[невдяка]** Ж, **невдячник**, **невдячливий** Ж, **оддяка** Пі, **оддячка**, **подяка**, **[подячливий]**, **подячний**, **удячний**, ст. **дяковати** (1433); — р. **[дяка]**, **дяковать**, бр. **дзак**, **падзьяка**, **дзьякаваць**, п. **dzięk**, **dzięka**, **dzięki**, **dziękować**, ч. **dík**, **děkovati**, ст. **diek(a)**, **děk**, слц. **d'aka**, **d'akovať**, вл. **dzak**, **dżakować** so, нл. **žěk**, **žěkować** se; — запозичене з німецької мови через польську (у закарпатські говори, можливо, і через словацьку); п. **dzięk** є старим запозиченням із свн. **dank** «подяка, думка» (нвн. **danken** «дякувати»); слов'янське **ę** на місці **an** пояснюють впливом форми множини іменника **denke** «думки» і дієслова **denken** «думати» (звідки і свн. **dank**) (Kiparsky GLG 143—144); двн. **denken** споріднене з дангл. **þensan**, дісл. **þekkja**, гот. **þagkjan** «тс.», лат. **tongeo** «знаю». — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 34; Дзендзелівський УЗЛП 48—49; Потебня РФВ I 263; Шелудько 31; Richhardt 45; Филин Происх. яз. 623; Фасмер I 561; Sławski I 204; Kluge—Mitzka 127.

[дїра] «діра» Ж; — неясне; зіставляється з **дїра**. — Bern. I 201.

дятел (орн.) «Picus», **[дїтель]**, **дьялик** Ж, **дїтер**, **дядьок** ВеБ, **дєдлик**, **дєдох** ВеБ, **дєклик** ВеБ, **дєкол** ВеБ, **дє-**

твол, дятленя, [ятел, ятол, ятлик];— р. *дъятел*, бр. *дзяцел*, др. *дятьлѡ*, п. *dzięciol*, [dzięciol, dziędziol, dzięciel, dzięciel], ч. *datel*, [d'atel, jatel, jetel], ст. *dētel*, слц. *d'atel*, [detel'], вл. *dzećele*, нл. *žećele*, болг. м. *детел*, схв. *дѣтао*, род. *дѣтла*, ст. *дѣтео*, род. *дѣтела*, [дѣтао], слн. *détel*;— псл. *dętelъ/dętelъ/dętylъ;— позаслов'янські зв'язки відсутні, і етимологія непевна; пов'язувалося з псл. *delbti, *d'łbti «довбати», звідки *d'łbtylъ «той, що довбає», а згодом внаслідок старої дисиміляції (l—l > n—l) і спрощення *d'łb-tel- > *d'nb-tel- > *d'np-tel- > dętel- (Mikkola Ursi. Gr. 104; Фасмер I 562; Sławski I 202—203; Machek ESJĀ 111); пор. і інші назви цього птаха за тією ж ознакою довбання: укр. [довбач Мо, довбало Мо], р. [долбѣлка]; інші етимологи (Mikl. EW 41; Bern. I 190—191; Moszyński JP 33/5, 364—365; Булаховский ИАН ОЛЯ 7, 110) визначають *dętelъ як звуконаслідувальну назву і пов'язують її з лтс. *dęmti*, *diñt*, *diñstu* «гриміти, дзвеніти», стсл. **ДЪМЪТИ** та **О-ДЪМЪТИ** «відповідати (голосом), віддзвонювати» (пор. слн. *odpëv* «луна»); виводиться також (Schuster-Šewc Probeheft 52—53) від іе. *dhen- «бити, штовхати» і зіставляється з норв. [datta] (<*danton) «стукати», [dental] «злегка штовхати»; припущення зв'язку з іе. *dent- «зуб» (Погодин Следы 200; Rječnik II 452) або з псл. *tęt- (п. *tętent*, Brückner 112) видаються менш вірогідними.—Шанский ЭСРЯ I 5, 231; Преобр. I 211; БЕР I 349; Skok I 413—414; Bezlaj ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 27—28; Sł. prasł. III 101—103.

[дятліна] (бот.) «конюшина, *Trifolium pratense* L.», [дъятловина] «тс.; *T. alpestre* L. Бі», [дъятлѡвник] «*T. montanum* L.» Я, [дъятельник] «*T. pratense*» ЛексПол, [дзятліна, дзяцяльніна] «тс.» тж;— р. [дъятина, дъятловина, дъятельник], бр. [дзятліна] «*T. repens* L.», [дзяцеліна] «тс.; *T. montanum*», п. *dzięcielina*, ч. *jetel*, [dētel, datelina, jetelinal], ст. *dētel*, слц. *d'atelina*, болг. *детелина*, м. *детелина*, схв. *дѣтелина*, слн. *dételja*;— очевидно, псл. *dętelina; дальша етимологія непевна, позаслов'янські паралелі відсутні; більшість дослідників

пов'язує з псл. *dętylъ, *dętelъ «дятел»; семантичний зв'язок шукають у спільній ознаці строкатості птаха і рослини (Jagić AfSlPh 9, 327; Bern. I 190—191; Skok I 413); висловлювалось припущення (Меркулова Очерки 89—90) про утворення на основі виразу *dętelъpъ gogъ «дятлів горох» (у деяких слов'янських мовах конюшину називають горохом); припущення про зв'язок слова з псл. *dęti, *dęmъ (звідки *dem-tel-jъ > dętelъ «той, що здуває») на основі спостереження про те, що конюшина викликає здуття худоби (Machek ESJĀ 224), сумнівне з фонетичних міркувань (видібною мала б бути гіпотетична форма *dęti, *dęmъ); припущення (Погодин Следы 200) про походження форми від зниклого у слов'ян кореня *dęt- <іе. *dent- «зуб» (за ознакою зубчастого листа рослини) підтримується останнім часом (Moszyński JP 33/5, 363—364).—Фасмер—Трубачев I 562; Sławski I 201—202; БЕР I 349—350; Bezlaj ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 27; Sł. prasł. III 100—101, 103—104.

ДЬОГНУТИ — див. **ДЬОГАТИ**.

ДЬОГОТЬ, [дѣготь, діготь, дбготь Ж], *дігтяр*, *дігтярня*, [дїгтярѣнко, дігтярївна, дігтярка, дігтярство, дігтярчїк], *дьюгтяр*, *дьюгтярня*, [дїгтяруѣтїл];— р. *дѣготь*, бр. *дзѣгаць*, п. *dziegieć*, ст. *dziegić*, ч. *dehet*, слц. *decht*, ст. *dechet*;— псл. *degъty;— етимологія остаточно не з'ясована; одні дослідники вважають давнім запозиченням з литовської мови; лит. *degūtis*, *degūtas* «дьюготь» пов'язане з *degū* «палю», спорідненим з алб. *djék* «запалити» (дьюготь випалювали з березової смоли) (Шанский ЭСРЯ I 5, 42; Фасмер I 493; Карский РФВ 49, 18; Mikkola Berühr 111, 121; Sławski I 194; Zubatý AfSlPh 16, 423; Malinowski PF I 181); інші вважають слово власне слов'янським, спорідненим з лит. *degūtas* «дьюготь», *dęgti* «горіти», лтс. *degūts*, *deguots* «дьюготь», *degt* «горіти», дінд. *dāhati* «горить», алб. *djék* «запалити», лат. *foveo* «зірїваю», гр. *φελτᾶνός* «запалений» (з іе. *dheg^h- «горіти») (Соболевский РФВ 14, 297; Brückner 109; AfSlPh 20, 518; Machek ESJĀ 113; ЭССЯ 4, 204—205;

Вегп. I 182—183; Trautmann 49; Meillet Études 288; Pokorný 241; Specht 289, 291); для підтвердження Бернекер поси- лається на наявність ще стч. deĥpa «чорт», dahněti «тліти, горіти», слн. [dēgnem, dēgniti] «горіти, випускати дух», зв'язок якого з формою *degъть Фасмер вважає сумнівним; Булахов-

ський (Пит. походж. 165) припускає, що укр. *д'ьоготь* запозичено з білору- ської мови.—Москаленко УІЛ 31; Фасмер I 493; Преобр. I 177; Бернштейн Езиков. проучв. Георгиев 206—212.

[д'ьокул] (орн.) «дятел, Pícus»;— не- ясне; мабуть, у якийсь спосіб пов'язане з *д'ятел*.

Е

е (вигук незгоди, подиву, недовір'я, рішимості);— р. *э* (вигук незгоди, подиву, недовір'я, жалкування), бр. *э* (вигук заперечення, нетерпіння), п. нл. *e* (вигук знеохочення, нетерпіння, протесту), ч. слц. *e* (вигук незаінтересованості, байдужості, роздратування, відрази, зневаги, розгубленості, схвалення), вл. *e* (вигук, яким зупиняють коней), болг. м. *e* (вигук незадоволення, докору, схвалення), схв. *ē* «тс.», слн. *é* (вигук задоволення, вагання, розгублення; питальна частка), *è* (вигук досади);— псл. *e*, первісний вигук, паралельний до лит. *é* (вигук заклику, відмови), *é* (вигук подиву, осуду), гр. *ἔ* (вигук болю, співчуття).— Преобр. II 125; Sławski I 214—215.

евакуюва́ти, евакува́ти, евакуа́тор, евакуа́ція, евакуаці́йний, евакуа́ваний;— р. *эвакуировать*, бр. *эвакуіраваць*, п. вл. *ewakuować*, ч. *evakuovať*, слц. *evakuovat'*, болг. *евакуйрам*, м. *евакуйра*, схв. *евакуйрати*, слн. *evakuirati*;— через польське посередництво запозичено з пізньолатинської мови; пізньолат. *evacuare* «випорожняти, звільняти» утворено за допомогою префікса *ē-* (*ex-*) «з-» від дієслова *vacuare* «опорожняти», похідного від прикметника *vacuus* «порожній, незайнятий».— СІС 230; Kopaliński 296—297; Bloch I 278; Dauzat 302.— Див. ще **вакуум, екс-**.

евен́;— р. бр. *эвен*;— запозичення з евенської мови; евенське *эвэн* є самоназвою колишніх тунгуських ламутів.— Новикова Яз. нар. СССР V 88; Фасмер IV 513—514.

еве́нк, евенкі́йський;— р. бр. *эвенк*;— запозичення з евенкійської мови; північноєвенкійське *эвенки* є самоназвою колишньої північної частини евенкійської народності.— Фасмер IV 513—514.

евкалі́пт (бот.) «*Eucalyptus* L.»;— р.

экаліпт, бр. *эўкаліпт*, п. *eucalyptus*, ч. *eucalypt*, слц. *eucalyptus*, вл. *eukalyptowc*, болг. *евкаліпт*, схв. *еукаліптус*, слн. *evkalípt*;— наукова назва, засвоєна з новолатинської ботанічної номенклатури; нлат. *eucalyptus* утворено в 1788 р. французьким ботаніком Лерітьє де Брютелем з оснсв грецьких слів *εὖς* «добрий», спорідненого з хет. *aššuš*, дінд. *vásuḥ* «тс.» (іє. **(u)esu-*), і *καλυπτός* «укритий», пов'язаного з дієсловом *καλύπτω* «обгортаю, укриваю, ховаю», спорідненим з дірл. *selim* «ховаю», двн. *helan* «приховувати, покривати», гот. *huljan* «покривати» (іє. **kel-* «ховати»); свою назву (букв. «добре вкритий») рослина одержала за властивість зберігати пелюстки закритими навіть під час цвітіння.— СІС 230; Sl. wyg. obcych 204; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Klein 548; Frisk I 594—595, 768—769; Boisacq 400.

еволю́ція, еволюціо́нізм, еволюціо́ніст, еволюці́йний, еволюціо́ністичний, еволюціо́нува́ти;— р. *эволюция*, бр. *эвалюцыя*, п. *ewolucja*, ч. *evoluce*, слц. *evolúcia*, вл. *ewolucija*, болг. *еволу́ция*, м. схв. *еволу́ција*, слн. *evolúcija*;— запозичено з латинської мови книжним шляхом; лат. *ēvolūtio* «розвиток, розгортання» пов'язане з дієсловом *ēvolvo* «розвиваю, розгортаю, розкочую», утвореним за допомогою префікса *ē-* (*ex-*) «з-» від дієслова *volvo* «кочу, обертаю, валю», спорідненого з гр. *ἐλύω* «в'ю, згинаю», лит. *vėlti* «валяти, м'яти», псл. *valiti*, укр. *ва́лити*.— СІС 231; Kopaliński 297; Walde—Hofm. II 832—833.— Див. ще **ва́лити, екс-**.

егé (вигук для вираження підтвердження, подиву, заперечення; питальна частка), [ег, егé] «тс.» Ж, *еге-гé*, *егéкало*, *егéкати* «підтакувати»;— р. (розм.) *эгé* (для вираження подиву), бр. *эгэ* «тс.», ч. *ehe*, *ehé* (для вираження подиву, не-

сподіванки, попередження), слц. *ehe*, *é* «тс.», болг. *e*, *é-e* (питальна частка), *exé* (стверджувальний вигук), схв. *ē* «тс.», слн. *ehé* (вигук задоволення та ін.);— виникло в частині праслов'янських говірок внаслідок подвоєння псл. *e* як вказівної частки (з іє. **e*-; пор. збереження давнього вказівного значення в західноукраїнських діалектах: укр. [*ege*] «он там» Доп УЖДУ 2) з пізнішим з'єднанням їх у вимові звуком *г* придихового походження, як в українській і інших східнослов'янських мовах, або злиттям у довге *ē* в слов'янських мовах з фонематичною часокількістю.— Фасмер IV 513; Преобр. II 125; ЭССЯ 6, 7; Верп. I 259—260.— Див. ще *есé*.

[**егзом**] «негайно, невідкладно, зараз» Ж;— запозичення з польської мови; п. [*egzom*] «зараз, негайно; конче, будь-що» виникло з поєднання лат. *ex* «з, від» і *pup* (<**pup-se* або **pup-ce*) «тепер, зараз, негайно», якому з іншим розташуванням складників відповідає хет. *ki-pup* «тепер» і яке складається з первісного прислівника **pup* (або **pup*), спорідненого з псл. *pupě*, укр. *ніні*, і вказівної частки **-с(е)* «тут», спорідненої з псл. *сь* «цей», укр. *сей*.— SW I 676; Walde—Hofm. I 192—193, II 187—188.— Див. ще *екс-*, *ніні*, *сей*.

егіда;— р. *эгйда*, бр. *эгйда*, п. ч. слц. вл. *egida*, болг. *егйда*, схв. *егйда*, слн. *egida*;— через посередництво німецької і латинської мов (н. *Ägide*, лат. *aegis*) запозичено з грецької; гр. *αἰγίς* (род. в. *αἰγίδος*) «щит богів Аполлона, Афіни, Зевса», очевидно, пов'язане з *αἶξ* (род. в. *αἰγός*) «коза», спорідненим з вірм. *aic* «тс.»; первісне значення — «щит з козиної шкіри»; виводиться також від дієслова **αιγω*, що мало відповідати дінд. *ejati* «рухається, здригається» (Kretschmer Glotta 27, 28; Thumb IF 14, 314—315).— СІС 232; Kopaliński 255; Holub—Lyer 146; Frisk I 32; Chantaine 30, 36.

егоїзм, *егоїст*, *егоїстичний*;— р. *эгоїзм*, бр. *эгаїзм*, п. вл. нл. *egoizm*, ч. *egoismus*, слц. *egoizmus*, болг. *егоїзъм*, м. *егоїзам*, схв. *егоїзам*, слн. *egoizem*;— очевидно, запозичення з французької

мови; фр. *égoïsme* є книжним утворенням від лат. *egō* «я», спорідненого з гр. *ἐγώ* «тс.», стсл. *азъ*, укр. *я*.— СІС 232; Sł. wyr. obcych 173; Dauzat 269; Walde—Hofm. I 395—396; Weise 54, 407.— Див. ще *я*.

ей (вигук оклику, радості, подиву, перестороги, незадоволення);— р. *эй* (вигук оклику, перестороги, досади), п. *ej* (вигук радості, нетерпіння, погрози, сумніву), ч. слц. *ej* (вигук подиву, захоплення), вл. нл. *ej* (вигук захоплення), болг. *ей* (вигук подиву, захвату, перестороги), м. *ej* «тс.», схв. *ēj* (вигук жалю, бажання), слн. *èj* (вигук перестороги);— первісний вигук, що постав, очевидно, з псл. *e* та дійктичної частки *-i* (<іє. **-ī*, пор. дінд. ав. *-ī*, підсилювальна частка); зв'язок з іншими подібними індоєвропейськими вигуками — пор. лит. *eī* (вигук перестороги), свн. *ei* (вигук радості, подиву, погрози), лат. *ei* (вигук жалю, заклопотаності), гр. *εἶ* (вигук вимоги, спонування) — скоріше типологічний, ніж генетичний.— Фасмер II 12, IV 514—515; Преобр. II 125; Sławski I 215; БЕР I 484; Schuster-Sewc 207; Верп. I 263.— Див. ще *е*.

[**ейньє**] «тьху; до дідька; сто чортів» ЕЗб 30;— складне утворення, першою частиною якого, очевидно, є вигук *ей*; друга частина неясного походження, можливо, є діалектним варіантом заперечної частки *ні*.— Див. ще *ей*.

екватор, *екваторіал*, *екваторіальний*;— р. *экватор*, бр. *экватар*, п. вл. нл. *ekwator*, ч. слц. слн. *ekvator*, болг. м. *екватор*, схв. *екватор*;— можливо, через посередництво німецької мови (н. *Aquator*) запозичено з середньолатинської; слат. *aequator* пов'язане з лат. *aequo* «рівняю, вирівнюю», похідним від *aequus* «рівний», етимологічно нез'ясованого; слово *aequator* у середньовічній латині виникло, очевидно, під впливом уже наявних виразів на позначення поняття «екватор» — гр. *ἰσημερινός κόκλος* букв. «рівноденне коло» і лат. *circulus aequinoctialis* букв. «рівнонічне коло» — як назва уявного кола, яке, на думку середньовічних учених, робило рівними день і ніч.— СІС 233; Фасмер IV 515; Sł. wyr. obcych 182; Holub—

Lyer 147; Bloch I 264; Klein 535; Walde—Hofm. I 17—18.

еквівалент; — р. *еквивалент*, бр. *еквивалент*, п. вл. *ekwiwalent*, ч. слц. *ekvivalent*, болг. м. *еквивалент*, схв. *еквивален(а)т*, слн. *ekvivalent*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Äquivalent*, фр. *équivalent*, англ. *equivalent* походять від пізньолат. *aequivalēns* (род. в. *aequivalentis*) «рівноцінний», утвореного з основи прикметника *aequus* «рівний» і дієприкметника *valēns* від дієслова *valēre* «бути сильним; важити; мати ціну, бути вартим». — СІС 233; Hüttl-Worth I 6; Sl. wyg. obcyh I 82; Holub—Lyer 147—148; Dauzat 289; Bloch I 265; Klein 536; Walde—Hofm. I 17—18, II 727—728. — Див. ще **Валентин**, **екватор**.

екза́мен, *екзамена́тор*, *екзаменаці́йний*, *екзаменува́ти*, ст. *екзамен*, *екзаменова́ти* (XVII ст.); — р. бр. *екза́мен*, п. *ekzamin*, *ekzamen*, ч. *examen*, слц. *exāmen*, вл. *eksamen*, болг. *екза́мен*, схв. *егза́мен*, слн. *eksāmen*; — запозичення з латинської мови; лат. *exāmen* (род. в. *exāminis*) «рій (перев. бджіл); стрілка терезів, ваги; (перен.) зважування; іспит; дослідження» виникло з первісного **eks-ag-smen* букв. «виганяння (бджіл для утворення рою); зрушення з рівноваги стрілки ваги», що складається з префікса *ex-* і суфіксальної основи **agsmen* від дієслова *ago* «жену». — СІС 233; Тимч. 869; Фасмер IV 515; Горяев 431; Holub—Lyer 157; Dauzat 304; Klein 554; Walde—Hofm. I 424—425. — Див. ще **а́гент**, **екс-**.

екзе́ма, *екземато́зний*; — р. бр. *екзе́ма*, п. *egzema*, ч. слц. *ekzém*, болг. *екзе́ма*, м. *егзе́ма*, схв. *єкцѣм*, слн. *ексѣт*; — походить від лат. (мед.) *egzema*, пов'язаного з гр. *ἐκζεμα* «википання; висип», похідним від *ἐκζέω* «скипати, спалахувати; висипати (про висип)», утвореного за допомогою префікса *ἐκ-* (*ἐξ-*), спорідненого з псл. *iz-*, укр. *з*, і дієслова *ζέω* «кипіти». — СІС 234; Kopalinski 256; Holub—Lyer 148; Dauzat 267; Klein 449, 1767; Frisk I 612. — Див. ще **дзя́ма**, **з²**.

екземпля́р, ст. *екземпларъ* (1627); —

р. бр. *екземпля́р*, п. *ekzemplarz*, ч. *exemplář*, слц. *exemplár*, вл. *eksemplar*, нл. *eksemplarny* «зразковий», болг. *екземпля́р*, м. *егземпля́р*, схв. *екзѣмпля́р*, слн. *eksemplár*; — запозичення з латинської мови; лат. *exemplar* (<**ex-em-lom*) «список, копія, взірець, модель» пов'язане з дієсловом *eximo* (<**ex-emo*) «виймаю», утвореним з префікса *ex-* «з- (ви-)» і дієслова *emo* «беру», спорідненого з псл. **eti* (**ǰьto*) «брати», укр. [*іма́ти*]. — Тимч. 869; Фасмер IV 515; Горяев 431; Holub—Lyer 157; Dauzat 305; Klein 554—555, 558; Walde—Hofm. I 400—402, 426. — Див. ще **екс-**, **іма́ти**.

екзо́тика, *екзо́ти*, *екзотичний*; — р. *екзо́тика*, бр. *екзо́тыка*, п. *egzotyka*, ч. слц. *exotika*, вл. *eksotika*, болг. *екзо́тика*, м. *егзотика*, схв. *егзѣтика*, слн. *eksótika*; — очевидно, запозичення з російської мови, в якій могло бути утворене від прикметника *экзотический* (за аналогією до відношень типу *лири́ческий* — *лірика*, *фізиче́ский* — *фізика* і под.), що походить від фр. *exotique* «екзотичний», яке через лат. *exōticus* «іноземний, чужинний» зводиться до гр. *ἐξωτικός* «тс.», пов'язаного з прислівником *ἐξω* «ззовні, знадвору», похідним від *ἐξ* «від, з», спорідненого з лат. *ex*, псл. *iz*, укр. *із*, *з*. — СІС 235; Holub—Lyer 159; Bloch I 282; Dauzat 306; Klein 561, 764; Frisk I 524, 530. — Див. ще **з²**.

екіпа́ж, *екіпіро́вка*, *екіпірува́ти*; — р. *екіпа́ж*, бр. *екіпа́ж*, п. *ekwiraž*, ч. *екура́ж*, слц. *ekviraž*, вл. *ekwiraža*, болг. м. *екіпа́ж*, схв. *екіпѣж*, слн. *ekviraža*; — запозичення з французької мови; фр. *équipage* «каре́та; команда; спорядження» пов'язане з *équiper* «споряджати, устатковувати» (<ст. *esquiper* (*eschiper*) «завантажувати корабель; споряджати корабель»), що походить від герм. *skip-* «корабель», можливо, безпосередньо від дісл. *skira* «споряджати корабель», спорідненого з дісл. гот. *skip* «корабель», днн. *skif*, нвн. *Schiff*, англ. *ship* «тс.», пов'язаними з лтс. *šķibīt* «рубати, різати» (<іе. **skēi-* «різати»); похідне *екіпірува́ти* за посередництвом р. *екіпировать* походить від нвн. *equipieren*, що зводиться до фр. *équiper*. — СІС 235; Фасмер IV 515; Горяев 431;

Gamillscheg 386; Dauzat 288; Klein 536; Kluge—Mitzka 169, 648.

еконómія, [оконо́мія, яконóмія], *еконóm*, [око́ном Г, Ж, окóман Г, Ж, окóмон Г, Ж, яконóм], *економíст, економíка, економíзація, економíзм, економíмка, економíша, економíчний, економíний, економíмити, економíзувати́ся, економíничати*, ст. *економíя* (XVII ст.), *икономíа* (1627);— р. *еконóмíя*, бр. *еканóмíя*, п. *екопомíа, ч. екопомíе, слц. екопомíа*, вл. *екопомíја, болг. иконóмíя, м. економíцја, схв. еконóмíя*, слн. *екопомí-ја*;— запозичення з латинської мови; лат. *оесопомíа* «правильне господарство» походить від гр. *οίκονομία* «керування домашнім господарством», утвореного з основи іменника *οἶκος* «дім, житло, батьківщина», спорідненого з лат. *vicus* «житловий квартал, село», псл. *вьсь* «село», р. *вьсь* «тс.», і компонента *-νομíа*, пов'язаного з *νέμω* «розподіляю, присуджую», спорідненим з гот. *піпап* «брати», лтс. *дєти, дєйт* «тс.», ав. *пəтап* «позика», лат. *пумегус* «число»; ст. *икономíа* походить безпосередньо від гр. *οίκονομία*, відбиваючи новогрецьку вимову слова; форми [оконо́мія, окóном, окóман, окóмон] постали внаслідок народної етимології — як переосмислення *еко-* в *око-* у зв'язку із значенням «нагляд, контроль». — Пономарів Мовозн. 1974/2, 41—42; Тимч. 870; Горяев 431; Kopalіński 260; Holub—Lyer 147; Dauzat 265; Frisk II 301, 302—304.

екран, *екранíзація, екранíзувати, екранувати*; — р. бр. *екрán*, п. *екран*, болг. *екрán*, м. *екран*, схв. *єкрán*, слн. *екрán*;— запозичення з французької мови; фр. *écran* «екран, ширма, заслона», ст. *escrep* «тс.», походить від франк. **skērm*, спорідненого з днн. *skērm* «щит, ширма, заслона, захист», *skirm* «тс.», нвн. *Schirm* «парасолька; козирок; екран, ширма», лат. *scortum* «шкіра», *corium* «тс.»; менш переконливе припущення (Dauzat 266; Фасмер IV 516) про зв'язок фр. *écran* з свн. *schrank* «загорожа, ґрати, замкнене приміщення». — СІС 236; Gamillscheg 349; Klein 1403; Kluge—Mitzka 650, 678. — Пор. *шірма*.

екс- (префікс у словах типу *ексголова́, екс-президéнт, екс-чемпіон* із зна-

ченням «колишній»);— р. бр. *екс-*, п. слн. *екс-*, ч. слц. *ех-*, болг. м. схв. *екс-*;— запозичено з латинської мови через французьку (фр. *ex-ministre* «колишній міністр» і под.); лат. *ex, ē* (*ex-, ē-*) «із, ви-» споріднене з псл. *iz- < * (j)ъz (-)*, укр. *з(-), із(-)* (прийменником і префіксом); функцію префіксального компонента із значенням «колишній» *ex* у народній латині розвинуло в словосполученнях з іменником спочатку в формі аблатива (*ex consule* «(вийшовши) з (посади) консула»), що згодом замінилась формою називного відмінка (*expatricius* «колишній патрицій»). — СІС 236; Sł. wug. obcuch 176; Kopalіński 260; Holub—Lyer 156; Dauzat 303; Klein 554; Walde—Hofm. I 423. — Див. ще *з²*.

екскаватор, *екскаваторник*; — р. *екскаватор*, бр. *екскаватор*, п. *ekskawator*, ч. слц. *ехкаватор*, болг. *екскаватор*, схв. *екскаватор*, слн. *екскаватор*;— запозичено через російську і польську мови з німецької або англійської; н. *Ekskavátor*, англ. *excavator* походять від лат. *excavāre* «видобувати, бурити», що стало із префікса *ex-* «з-, від-» і дієслова *cavāre* «робити порожнім, видобувати», пов'язаного з прикметником *cavus* «порожнистий, увігнутий». — СІС 236; Kopalіński 261; Klein 555; Holub—Lyer 158. — Див. ще *екс-*, *каватіна*.

екскурсія, *екскурсі́нт, екскурсійний*; — р. *екскурсія*, бр. *екскурсія*, п. *ekskursja*, ч. *exkurse, exkurze*, слц. *ехкурзіа*, вл. *екскурсіја*, болг. *екскурсія*, м. *екскурзіја*, схв. *екскурсіја*, слн. *екскурзіја*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Exkursión*, фр. англ. *excursion* походять від лат. *excursio* «вибігання вперед, вилазка, поїздка, екскурсія», пов'язаного з дієсловом *excurre* «вибігаю, від'їжджаю, подорожую, роблю екскурсію», утвореним з префікса *ex-* «із-, ви-» і дієслова *curre* «біжу». — СІС 237; Kopalіński 262; Holub—Lyer 158; Dauzat 305; Gamillscheg 406. — Див. ще *екс-*, *курс*.

експáнсія, *експансіоні́зм, експансіоні́ст, експансі́вний*; — р. *експáнсія*, бр. *експáнсія*, п. *ekspansja*, ч. *expanse, expanze*, слц. *ехпанзіа*, вл. *експансіја*, болг. *експánвля*, м. *експанзіја*, схв. *екс-*

pānzija, слн. *ekspranzija*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (н. *Expānsiōn*); фр. *expansion* походить від слат. *expansio*, похідного від лат. *expandere* «розкривати, розпускати», утвореного з префікса *ex-* «ви-, із-» і дієслова *pandere* «розпускати, розправляти, розширювати, розстилати», пов'язаного з *patere* «простилатися, бути відкритим, виявлятися», спорідненим з ав. *raṇapa-* «широкий, далекий», гр. *πετάνωμι* «розстилаю», *πίτυμι*, *πίτυω* «тс.», дісл. *faðmr* «обійми, нитка (на довжину розставлених рук)», дангл. *fæðm* «розставлені руки; захист», двн. *faðam* (*fadum*) «нитка», нвн. *Faden* «тс.». — СІС 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 159; Dauzat 306; Walde—Hofm. I 244—245, 262. — Див. ще *екс-*.

експедиція, *експеди́тор*, *експеди́рувати*, *експедиційний*, ст. *експедиція* (XVII ст.); — р. *експеди́ция*, бр. *експеди́цыя*, п. *ekspedycja*, ч. *expedice*, слц. *expedicia*, вл. *ekspedycja*, болг. *експеди́ция*, м. схв. *експеди́ция*, слн. *експеди́ција*; — запозичення з французької мови; фр. *expédition* походить від лат. *expeditio* «воєнний похід; установа; приведення в порядок», пов'язаного з дієсловом *expedio* «розплутую, розв'язую, звільняю; приводжу в бойовий порядок, підготовляю», утвореним за допомогою префікса *ex-* «ви-, з-» від іменника **pedis* «пу́та», пов'язаного з *pes* (*pedis*) «нога». — СІС 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 159; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Walde—Hofm. I 428—429, II 293—295. — Див. ще *екс-*, *педа́ль*.

експеримент, *експериме́натор*, *експериме́наторство*, *експериме́нтальний*, *експериме́нтувати*; — р. *експериме́нт*, бр. *експеры́мент*, п. *eksperyment*, ч. слц. *experiment*, вл. *eksperiment*, болг. м. *експериме́нт*, схв. *експериме́н(а)т*, слн. *eksperiment*; — запозичення з латинської мови; лат. *experīmentum* «дослід, спроба» пов'язане з *experīrē* «робити спробу, досліджувати, вивчати», утвореним з префікса *ex-* «з-, від-» і дієслова **perīrē*, пов'язаного з *perītus* «досвідчений, вмілий», *perītulum* «дослід, спроба» і спорідненого з гр. *πεῖρα*

«тс.», *ἐμπειρος* «досвідчений», а також з вірм. *p'orj* «дослід», гот. *faigpa* «вина», двн. *fār* «переслідування, небезпека»; сумнівним видається припущення (Фасмер IV 516) про німецьке посередництво запозичення. — СІС 237; Kopaliński 263; Holub—Lyer 159; Klein 562—563; Walde—Hofm. II 288—289. — Див. ще *екс-*.

експерт, *експерті́за*; — р. бр. *експёрт*, п. вл. *ekspert*, ч. слц. *expert*, болг. м. *експёрт*, схв. *експерт*, слн. *ekspert*; — запозичення з французької мови; фр. *expert*, *expertise* походять від лат. *expertus* «досвідчений, випробуваний», пов'язаного з *experīrē* «випробувати». — СІС 237; Kopaliński 263; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Walde—Hofm. II 288—289. — Див. ще *екс-*, *експериме́нт*.

експлуата́ція, *експлуата́тор*, *експлуата́ційник*, *експлуата́ційний*, *експлуато́ваний*, *експлуатува́ти*; — р. *експлуата́ция*, бр. *експлуата́цыя*, п. *eksploatacja*, ч. *exploatace*, слц. *exploatácia*, болг. *експлоата́ция*, м. схв. *експлоата́ция*, слн. *експлоата́ција*; — запозичення з французької мови; фр. *exploitation* «експлуатація, визиск (1834, Бланк); використання; оцінка (XVIII ст.); (ст.) захоплення» пов'язане з *exploiter* «експлуатувати, визискувати (XIX ст., Прудон); використовувати; працювати», ст. *exploitier* (*espleitier*) «виконувати; здійснювати», що походить від *exploit* (ст. *exploit*, *espleit*) «подвиг», яке зводиться до лат. *explicitum*, субстантивованого пасивного дієприкметника мин. ч. від *explīcare* «виконувати, чинити; розгортати», утвореного за допомогою префікса *ex-* «з-» від дієслова *plīcare* «згортати», спорідненого з гр. *πλέκω* «плету», лат. *plectere* «плетсти», псл. *plesti*, укр. *плеті́ти*. — СІС 238; Sl. wug. obcych 179; Kopaliński 263; Holub—Lyer 159; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Bloch I 283; Klein 563; Walde—Hofm. II 321. — Див. ще *екс-*, *плеті́ти*.

експози́ція, *експона́т*, *експоне́нт*, *експозиці́йний*, *експонува́ти*; — р. *експози́ция*, *експони́ровать*, бр. *експази́цыя*, *експанавáць*, п. *ekspozycja*, *ekspozować*, ч. *exposice*, *expozice*, *exponovati*, слн. *expozícia*, *exponovat'*, вл. *ekspozycja*, *ekspozować*, болг. *експози́ция*, *експони́-*

рам, м. експозиція, експоніра, схв. експозиція, експонірати, слн. ekspozicija, ekspozirati;— запозичено з латинської мови, очевидно, через німецьку (н. Expositiön «виставка», exponieren «викладати»); лат. expositio «виклад» пов'язане з ехрпо «виставляю, розкладаю, показую», утвореним з префікса ех- «ви-, з-» і дієслова рпо «кладу».— СІС 238; Kopaliński 263, 264; Holub—Lyer 159; РЧДБЕ 230; Walde—Hofm. II 335—336.— Див. ще **екс-, позиція.**

експорт, експортёр, експортувати;— р. *экспорт*, бр. *экспарт*, п. ч. слц. *export*, вл. *eksport*, болг. *експорт*, м. *експорт*, схв. *експорт*, слн. *eksport*;— запозичення з англійської мови; англ. *export* «вивіз» походить від лат. *exporto* «вивожу, відпускаю, виганяю», що складається з префікса ех- «з-, від-» і дієслова *porto* «несу, приношу», спорідненого з гот. *farjan* «іхати», днв. *farjan*, нвн. *fahren* «тс.», дінд. *pirarti* «перевозити», гр. *πρωω* «переїжджаю», стсл. **пърати** «літати»; похідне *експортёр*, очевидно, зумовлене впливом французької мови (фр. *exportateur* «тс.»).— СІС 238; Фасмер IV 516; Holub—Lyer 159; Klein 564, 1219—1220; Dauzat 308; Bloch I 283; Walde—Hofm. II 343—345.— Див. ще **екс-**.

експрес;— р. *экспресс*, бр. *экспрэс*, п. вл. *ekspres*, ч. слц. *ekpres*, болг. *експрес*, м. *експрес*, схв. *експрес*, слн. *ekspres*;— запозичено з англійської мови за посередництвом німецької (н. *Expreß*) і французької (фр. *express*); англ. *express* «експрес, кур'єрський поїзд» як прикметник, що зазнав субстантивзації внаслідок скорочення словосполучення *express train* «кур'єрський поїзд», походить від фр. *expres* «терміновий; точний; рішучий», яке зводиться до лат. *expressus* «виразний, ясний, чіткий», пов'язаного з дієсловом *exprimo* «витискаю; роблю опуклим; домагаюся від когось; ясно вимовляю; висловлюю», утвореним з префікса ех- «з-, від-» і дієслова *premo* «давлю, тисну».— СІС 238; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Dauzat 308; Bloch I 283; Gamillscheg 407; Kluge—Mitzka 178; Klein 564.— Див. ще **екс-, преса.**

експресія, експресіонізм, експресіоніст, експресивний;— р. *экспрессия*, бр. *экспрэсія*, п. *ekspresja*, ч. *expresse*, слц. *expresia*, вл. *ekspresija*, болг. *експресія*, м. *експресія*, схв. *експресія*, слн. *ekspresija*;— запозичення з французької мови; фр. *expression* «вираз, виразність» походить від лат. *expressio*, -ōnis «тиснення, вираження, висловлення», пов'язаного з дієсловом *exprimo* «витискаю, роблю опуклим; ясно вимовляю, висловлюю».— СІС 239; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Dauzat 308; Gamillscheg 407.— Див. ще **експрес.**

експропріація, експропріатор, експропріювати;— р. *экспроприация*, бр. *експрапріяція*, п. *ekspropriacija*, ч. *expropriace*, слц. *expropriacia*, вл. *ekspropriacija*, болг. *експропріація*, м. схв. *експропріація*, слн. *ekspropriacija*;— запозичення з німецької мови; н. *Expropriation* походить від пізньолат. *expropriatio*, пов'язаного з *expropriare* «позбавляти власності», утвореним за допомогою префікса ех- «ви-, з-» від прикметника *proprius* «власний», етимологічно не зовсім ясного.— СІС 239; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Fremdwörterbuch 182; Walde—Hofm. II 373—374.— Див. ще **екс-**.

екстаз, екстатичний;— р. бр. *екстаз*, п. вл. *ekstaza*, ч. *extase*, *extáze*, слц. *extáza*, болг. *екстаз*, м. *екстаз*, *екстаза*, схв. *екстаза*, слн. *ekstáza*;— запозичення з французької мови; фр. *extase* «екстаз, захоплення» запозичене з латинської мови; лат. церк. *extasis* «тс.» походить від гр. *ἔκστασις* «зміщення, переміщення, відхід, несамовитість, екстаз», пов'язаного з дієсловом *ἐξίστημι* «зміщувати, виводити, розладнувати, робити несамовитим», утвореним з префікса *ἐξ* «із-, ви-», спорідненого з лат. *ex* «тс.», псл. *iz-*, укр. *із-*, і дієслова *ἵστημι* «стою», спорідненого з псл. *stati*, укр. *стати*.— СІС 239; Фасмер IV 516; Kopaliński 264; Holub—Lyer 160; Dauzat 308; Gamillscheg 408; Chantraine 470—471.— Див. ще **з², стати.**

екстерн «той, хто складає іспити в навчальному закладі, не навчаючись у ньому», *екстернат*;—р. *экстерн*, бр. *екстэрн*, п. *ekstern*, ч. *externí* «зовнішній»,

слц. *externý* «тс.», болг. *екстерна́т*, м. *екстерен*, схв. *ѣктѣрнѣ*, слн. *ekster-níst* «екстерн»; — запозичення з французької мови; фр. *externe* «тс.» походить від лат. *externus* «зовнішній; чужий, сторонній», пов'язаного з *exterus* (*exter*) «тс.», утвореним від прийменника *ex* «з, від» за допомогою суфікса *-tero-* на позначення місця, спорідненого з гр. *-теро-* (*δεξι-терός* «правий»), дінд. *-tara-* (дінд. *án-taraḥ* «внутрішній»); споріднене з дірл. *s-echtair*, *ap-echtair* «назовні, ззовні» (<*eks-tri або *eks-teri). — СІС 239; Kopaliński 265; Holub—Lyer 160; Dauzat 309; Bloch I 284; Klein 566, 1603; Walde—Hofm. I 433; Ernout — Meillet I 204. — Див. ще **екс-**.

екстра́кт «згущена витяжка; лікувальний препарат з витяжок; витяг, стислий виклад», *екстра́ктор*, *екстра́кція*, *екстрактивний*, *екстракційний*, *екстрагувати*, ст. *екстрактъ* «витяг» (XVII ст.); — р. бр. *екстра́кт*, п. вл. *ekstrakt*, ч. слц. *extrakt*, болг. м. *екстра́кт*, схв. *ѣкстракт*, слн. *ekstrákt*; — запозичення з латинської мови; лат. *extractum* «витягнуте» пов'язане з дієсловом *extrahō* «витягаю, видобуваю», утвореним з префікса *ex-* «ви-, з-» і дієслова *trahō* «тягну». — СІС 239—240; Фасмер IV 516; Kopaliński 265; Holub—Lyer 160; Walde—Hofm. II 698—699. — Див. ще **абстрагувати**, **екс-**.

ѣкстрений; — бр. *ѣкстранны*, болг. *ѣкстрен*; — запозичення з російської мови; р. *ѣкстренный* виводиться від *ѣкстра* «терміновість, невідкладність», запозиченого, очевидно, з німецької мови; н. *Extra* «окреме видання, особливий випадок» походить від лат. *extrā* (*ordinem*) «поза (нормою, порядком)», пов'язаного з *ex* «із». — СІС 240; Фасмер IV 516. — Див. ще **екс-**.

ексцентри́чний «позбавлений спільного центра; заснований на різких контрастах, смішних прийомах; незвичайний», *ексцѣнтрик*; — р. *ексцентри́чний*, *ексцентри́ческий*, бр. *ексцѣнтричны*, п. *ekscentryczny*, ч. слц. *excentrický*, вл. *ekscentriski*, болг. *ексцентри́чен*, м. *ексцентри́чен*, схв. *ексцѣнтричан*, слн. *eks-céntričen*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *exzentrisch*, фр. *ex-*

centrique походить від пізньолат. *excentricus* «позбавлений центра», утвореного з прийменника *ex* «із» та іменника *centrum* «середина, центр». — СІС 240; Sł. wyr. obcsuch 177; Holub—Lyer 157; Dauzat 304. — Див. ще **екс-**, **центр**.

еластичний, *еластик*; — р. *еластичный*, *еластический*, бр. *еластичны*, п. *elastyczny*, ч. слц. *elastický*, вл. нл. *elastiski*, болг. *еластичен*, м. *еластичен*, схв. *еластичан*, слн. *elástičen*; — очевидно, походить від фр. *élastique*, що зводиться до нлат. *elasticus*, яке походить, мабуть, від нгр. *ελαστικός* «гнучкий, еластичний; ковкий», пов'язаного з гр. *ἐλατός* (*ἐλαστός*) «тс.», що є похідними від дієслова *ἐλάω* (*ἐλάύνω*) «жену; скеровую; кую», спорідненого з вірм. *elapem* «виходити, підійматися», *elanim* «ставати», дірл. *ad-ellaim* «підходити; відвідувати», *do-ellaim* «ухилитися». — СІС 241; Фасмер IV 517; Holub—Lyer 148; Holub—Kop. 112; Dauzat 269; Bloch I 245; Klein 505; Frisk I 482—483.

елева́тор; — р. *елеватор*, бр. *елеватор*, п. вл. *elewator*, ч. слц. слн. *elevátor*, болг. м. *елеватор*, схв. *елѣватор*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Elevátor* походить від пізньолат. *ēlevātor* «підіймач», пов'язаного з *ēlevāre* «підіймати, обирати», утвореним з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, ви-» і дієслова *levāre* «підіймати, полегшувати», пов'язаного з *levis* «легкий», спорідненим з псл. *lъgъкъ* «легкий», укр. *лѣгкій*. — СІС 241; Sł. wyr. obcsuch 187; Holub—Lyer 148; Klein 508, 883; Walde—Hofm. I 788—789. — Див. ще **екс-**, **лѣгкий**.

елега́нтний, *елегантський*, *елегант* «чепурун, франт» Ж; — р. *елегантный*, бр. *елегантны*, п. *eleganski*, ч. *elegantní*, слц. *elegantný*, вл. *elegantny*, болг. м. *елегантен*, схв. *елегантан*, слн. *eleganten*; — запозичено з французької мови за посередництвом російської і польської; фр. *élégant* «елегантний, вишуканий; чепурун, франт» походить від лат. *elēgāns*, *-antis* «вишуканий, витончений», пов'язаного з *ēligāre* «вибирати, вишукувати», утвореним з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і дієслова *legere* «знаходити, вибірувати», спорідненого з гр. *λέγω* «збираю, лічу; говорю», алб. *mb-leđ*

«збираю (зокрема, урожай)». — СІС 242; Sł. wуг. obcych 183; Holub—Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 246; Klein 506, 507, 875; Walde—Hofm. I 397, 780. — Див. ще **екс-**.

елегія, *елегійний*; — р. *елегія*, бр. *елегія*, п. *elegia*, ч. *elegie*, слц. *elégia*, вл. *elegija*, болг. *елегія*, м. *елегија*, схв. *елэгѳја*, слн. *elegija*; — запозичено з німецької мови, очевидно, через посередництво польської; н. *Elegie*, як і фр. *élégie*, англ. *elegy*, походить від лат. *elegĭa*, яке зводиться до гр. *ἐλεγεία* «елегія», первісно «жалібна пісня», похідного від *ἐλεγεος* «голосіння», етимологічно неясного. — СІС 242; Фасмер IV 517; Kopaliński 268; Holub—Lyer 148; Chantaine 334.

електрика, *електризація*, *електрик*, *електрика*, *електричний*, *електризувати*; — р. *електричество*, бр. *електрычнасьць*, п. (розм.) *elektryka*, *elektryczność*, ч. слц. *elektrika*, вл. *elektricitä*, нл. (заст.) *elektrica*, болг. *електрика*, м. *електрика*, схв. *елєктрика*, слн. *elėktrika*; — запозичення з новолатинської наукової мови; нлат. *electricä*, утворене англійським лікарем В. Джільбертом (1544—1603) на позначення тіл, які, подібно до бурштину, наелектризуються від тертя, пов'язане з нлат. *electricus* «янтарний, властивий янтарю; електричний», похідним від *electrum* «янтар», що походить від гр. *ἤλεκτρον* «тс.». — СІС 242; Kopaliński 268; Dauzat 269; Klein 506; Chantaine 409. — Див. ще **електрѳн**.

електрифікація, *електрифікатор*, *електрифікувати*; — р. *електрифікація*, бр. *електрыфікацыя*, п. *elektryfikacja*, ч. *elektrifikace*, слц. *elėktrifikacija*, вл. *elektrifikowanje*, болг. *електрифікація*, м. схв. *електрифікація*, слн. *elėktrifikacija*; — запозичено, можливо, через російську мову з західноєвропейських; нвн. *Elektrifikation*, фр. *électrification*, англ. *electrification* створені на основі нлат. *electricus* «електричний» за допомогою компонента *-ficatio*, пов'язаного з лат. *facere* «робити, чинити», за аналогією до вже наявних слів типу лат. *modificatio* «встановлення міри, розміру». — СІС 242; Sł. wуг. obcych 186. — Див. ще **електрика**, **факт**.

електро- (перша частина термінів типу *електроагрегат*, *електроапаратура*, *електровізок*, *електроводолікарня*, *електрогідростанція*, *електродвигун*, *електродинаміка*, *електродинамометр*, *електродоїлка*, *електродоїння*, *електроенергія*, *електроємність*, *електрозварник*, *електрозварювач*, *електрозварювання*, *електрокардіограма*, *електрокардіограф*, *електролікарня*, *електролінія*, *електромагістраль*, *електромагнетизм*, *електромагніт*, *електромашинна*, *електромережа*, *електрометалургія*, *електромеханік*, *електромеханіка*, *електромолотіння*, *електромонтаж*, *електромонтёр*, *електромотор*, *електронасос*, *електробранка*, *електропередача*, *електропилосос*, *електроніч*, *електроплуг*, *електропромисловість*, *електросітка*, *електропѳїзд*, *електропостачання*, *електропровідність*, *електросталь*, *електростанція*, *електростатика*, *електротепліця*, *електротерапія*, *електротехнік*, *електротехніка*, *електротрактор*, *електроустаткування*, *електроутіг*, *електрохімік*, *електрохімія*, *електронегативний*, *електропозитивний* та ін.); — р. *електро-*, бр. *електра-*, п. ч. слц. вл. слн. *електро-*, болг. м. схв. *електро-*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *électro-*, англ. *electro-*, нім. *Elektro-* в аналогічних складних утвореннях походять від основи гр. *ἤλεκτρον* «янтар», опосередковано пов'язаної також із словом *електрика*. — Sł. wуг. obcych 183; Klein 507; Bloch I 245. — Див. ще **електрѳн**. — Пор. **електрика**.

електрѳн, *електрѳніка*; — р. бр. *електрѳн*, п. ч. вл. *elektron*, слц. слн. *elėktrŃn*, болг. м. *електрѳн*, схв. *елєктрон*; — очевидно, запозичено за посередництвом російської мови з французької (проти запозичення з англійської або з німецької мови свідчить наголос — пор. англ. *electron*, нвн. *Elėktron*); фр. *electron* походить від англ. *electron*, створеного в 1891 р. англійським ученим Стоуні на основі гр. *ἤλεκτρον* (і -ος) «янтар; сплав золота і срібла», слова спільного походження з гр. *ἤλεκτρον* (-ρος) «блискучий», очевидно, спорідненого з дінд. *ulka* «вогняне явище, метеор, головня». — СІС 244; Kopaliński 268; Holub —

Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 245; Kluge—Mitzka 162; Klein 507; Frisk I 629.

елемент, *елементарний*, ст. *елемента* (XVI ст.);— р. бр. *елемент*, п. ч. вл. нл. слц. *element*, болг. м. *елемент*, схв. *елѣмен(а)т*, слн. *elemēt*;— запозичено в середні віки з латинської мови безпосередньо, а в новіші часи — повторно, очевидно, через німецьку мову; нвн. *Element* походить від лат. *elementum* «елемент; стихія; (давніше) літера; (перен.) початок навчання», етимологічно нез'ясованого; можливо, через проміжну форму **elerantum* «літера з слонов'ї кістки для навчання грамоти» пов'язане з гр. *ἐλέφαντα*, знах. в. одн. від *ἐλέφας* «слон, слонова кістка», і зазнало звукової зміни під впливом етруської мови; з його пізнішого значення «елемент; стихія» слово набуло як калька гр. *στοιχεῖον* «тс.; (одна з літер, розташованих у певному порядку)», похідного від *στειχῶ* «крокую, іду». — Тимч. 873—874; Фасмер IV 517; Hüttl-Worth 16; Holub—Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 246; Kluge—Mitzka 162—163; Klein 507; Walde—Hofm. I 397—398.

Елеонора, *Леонора*;— р. *Элеонора*, бр. *Элеанора*, п. ч. *Eleonora*, слц. слн. *Eleonóra*, болг. *Елеонора*;— нове запозичення з однієї з західноєвропейських мов, найвірогідніше через німецьку (нвн. *Eleonore*) з англійської;— англ. *Eleonor* (*Elinor*) є ім'ям, запозиченим через старофранцузьку мову (фр. ст. *Eliepor*, *Aliepor*) із старопровансальської; пров. ст. *Aliepor*, можливо, походить від гр. *ἔλεος* «милосердя, співчуття, убоління», етимологічно нез'ясованого; менш переконливе пояснення імені (Paul Kl. Vpb. 89) як гебрійського за походженням із значенням «бог — мое світло», при якому припушено гебрійського прототипу не наводиться.— Петровский 231; Суперанская 91; Корещу́ Průvodce 59; Klein 506; Frisk I 490.

[*елетá*] «нутроці, потрухи» Я, [*лелетá* Я, *ялитй*, *лелюхи* Ж] «тс.»;— р. [*литонья*] «третє відділення шлунок жуйних тварин», бр. *ялиты* «ядра тварини-самця», п. *jelito* «кишка; стравохід», *jelita* (мн.) «нутроці», [*lelochy*] «тс.»,

ч. *jelito* «кров'яна ковбаса», ст. «кишка; ковбаса», слц. *jelito* «кров'яна ковбаса; шлунок; черев», вл. *jelito*, *jélto* «шлунок жуйних тварин», нл. *jelito* «нутроці; шлунок тварини», схв. [*олито*, *длито*, *олито*, *јѣлито*] «кишка; ковбаса», слн. [*jelita*] «вид ковбаси», [*lilito*] «кишка»;— псл. (*j*)*elito*, пд.-сл. [*lilito*] «кишка»;— загальноприйнятої етимології не має; найбільш імовірно видається спорідненість з лат. *ſilia* (мн.) «нутроці; кишки; живіт», пізнім гр. *ἴλια* «жіночий статевий орган» (Brückner KZ 206; Walde—Pok. I 163—164; Walde—Hofm. I 678); інші дослідники (Фасмер II 503; Bern. I 452—453; Mikl. EW 425; Matzner LF 8, 28) пов'язують псл. (*j*)*elito* з прус. *laítian* «ковбаса»; Бернекер вважає, що початкове *je-* (*o-*) виникло з префікса *ie. *e-*, **o-* і допускає також можливість зв'язку псл. *(*j*)*elito* або з гр. *ἀλίνω* «намащую», *λίτος*, *λεῖος* «гладкий», лат. *lino* (*lēvī*), *litum* «намащую», або з дінд. *lāyate*, *līyati* «прилягає, тулиться»; сумнівне зближення з псл. *liti* «лити» (Holub—Kop. 86), а також з лат. *botulus* «ковбаса» (Machek ESJČ 222; Holub—Lyer 221) як слова праєвропейського походження; [*лелюхи*], на думку Славського, походить від п. [*lelochy*].— Sławski I 557—558.

еліпс, *еліпсис*, *еліпса*, *еліпсoid*, *еліпсисний*, *еліпсний*, *еліпсоїдальний*, *еліпсоїдний*, *еліптичний*;— р. *эллипс*, *эллипсис*, бр. *э́липс*, *э́липсис*, п. ч. слц. вл. *elipsa*, болг. м. *елипса*, схв. *еліпса*, слн. *elipsa*;— через російську і через польську (*elipsa*) мови запозичено з французької; фр. *ellipse* походить від слат. нлат. *ellipsis* (лінгв., мат.), яке відбиває гр. *ἐλλειψις* «еліпсис (лінгв.); брак, нестача», утворене з префікса *ἐλ-* (<*ἐν-*) «в(-)», спорідненого з лат. гот. нвн. англ. *in*, прус. *ep* «тс.» (<*ie. *eni*), і дієслова *λείπω* «залишаю», спорідненого з псл. *lixь*, укр. *лихий*; форма *еліпсис*, очевидно, походить від р. *эллипсис*, яке відбиває, мабуть, лат. *ellipsis*; форма *еліпсoid* походить від фр. *ellipsoïde*, утвореного від *ellipse* за допомогою суфікса грецького походження *-oïde* «подібний».— СІС

246; Фасмер II 505, IV 517; Holub—Lyer 148; Dauzat 271; Bloch I 246; Klein 509; Frisk I 508, II 99—100; Hofmann 70.— Див. ще *лихий*.

еля́ (вигук, яким відганяють свиней) Ж;— результат видозміни вигуку *алья* «тс.», в якому частку *а-* заміщено вигуком *е*.— Див. ще *алья*, *е*.

ема́ль, [ема́лія] Ж, *емалюва́льник*, *ема́левий*, *емалюва́льний*, *емальова́ний*, *емалюва́ти*;— р. бр. *эма́ль*, п. *emalia*, ч. слц. *email*, вл. нл. *emaļa*, болг. *ема́йл*, м. *ема́йл*, схв. *ема́ль*, слн. *emaјl*;— за посередництвом російської і польської мов запозичено з французької; фр. *émaíl* (ст. *esmal*) походить від франк. **smalt*, спорідненого з двн. свн. *smalz* (нвн. *Schmalz*) «жир (перев. м'який)», до якого зводиться й укр. *сма́лець*; пор. нвн. *Schmelz* «емаль», *schmelzen* «плавити».— СІС 247; Преобр. II 334; Фасмер IV 518; Горяев 431; Holub—Lyer 149, 443; Dauzat 271; Bloch I 247; Klein 517; Kluge—Mitzka 164.— Див. ще *сма́лець*.

ембле́ма, *емблемати́чний*, заст. *емблемува́ти*, ст. *емблема* (XVIII ст.);— р. бр. *эмбле́ма*, р. ст. *емвлима*, п. *emblemata*, *emblemata*, ч. слц. *emblem*, болг. *ембле́ма*, схв. *емблём*, слн. *emblem*;— запозичення з середньолатинської мови; слат. *emblēma* «різьба; живопис; рельєф» походить від гр. *ἐμβλήμα* «вставка; рельєфне зображення», похідного від *ἐμβάλλω* «вводжу, вміщаю», утвореного з префікса *εμ-* (*ἐν-*, *ἐνι-*) «в-» і дієслова *βάλλω* «вставляю, вміщаю, кидаю», спорідненого з тох. А В *klā-* «падати», дінд. *ud-gūṛa* «піднятий», можливо, також з дінд. *galati* «капає», двн. *quellap* «струменіти, бити джерелом».— Hüttl-Worth 14; Фасмер IV 518; Горяев 431; Kopaliński 272; Holub—Lyer 149; Dauzat 272; Bloch I 248; Klein 512; Frisk I 215—217.— Див. ще *єліпс*.

ембрио́н, *ембрио́нальний*;— р. *эмбрио́н*, бр. *эмбрыён*, п. *embrión*, ч. слц. *embryo*, вл. *embryon*, болг. м. *ембрио́н*, схв. *ёмбрио*, слн. *embrio*;— запозичення з французької мови; фр. *embryon* через посередництво латинської мови (лат. *embryo*) запозичено з грецької; гр. *ἐμβρυον* «новонароджене ягня; зародок» утворене з префікса *ἐν-* (> *εμ-*)

«в-» і основи дієслова *βρούω* «цвісти, квітнути, кипіти, вливати, вирощувати», етимологічно не з'ясованого.— СІС 248; Kopaliński 272; Holub—Lyer 149; Dauzat 273; Frisk I 274—275; Chantraine 200.— Див. ще *єліпс*.

емігрува́ти, *емігрант*, *емігра́ція*, *емігранти́щина*, *еміграці́йний*;— р. *эмигрува́ть*, бр. *эмигрува́ць*, п. вл. *emigrować*, ч. *emigrovati*, слц. *emigrovat'*, болг. *емигру́рам*, м. *емигру́ра*, схв. *емигру́рати*, слн. *emigrirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. *émigrer*, *émigrant*, *émigration*, н. *emigrifēten*, *Emigránt*, *Emigratióń* походять від лат. *ēmigrāre* «виселятися, переселятися», утвореного з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і дієслова *migrāre* «блукати, вештатися; мінятися».— СІС 248; Kopaliński 273; Holub—Lyer 149; Bloch I 249; Dauzat 274; Klein 514; Walde—Hofm. II 86.— Див. ще *екс-*, *мігра́ція*.

Емі́лій, *Емі́ль*, *Емі́лія*, *Емі́ла*;— р. *Эмили́й*, *Эми́ль*, ст. *Емили́й*, *Эмили́я*, бр. *Эми́ль*, *Эми́лія*, п. *Emilja*, ч. *Emil*, *Emilie*, *Emila*, слц. *Emil*, *Emília*, вл. *Mila*, болг. *Еми́л*, *Еми́лія*, схв. *Емї́лије*, *Емї́лија*, слн. *Emil*, *Emilija*;— очевидно, походить від лат. *Aemilius* «Емі́лій» (назва римського роду), можливо, утвореного від прикметника *aemulus* «суперник; той, хто змагається; прихильник», похідного від *aemulārī* «змагатися», пов'язаного з *imitārī* «підроблювати, відтворювати, замінити», *imāgo*, *-inis* «відтворення, образ»; пов'язують також з гр. *αἰμόλιος*, *αἰμόλος* «лагідний, облесливий» (Петровський 232), що менш переконливо.— Суперанская 83, 91; Корєчнý Průvodce 61; Constantinescu 51; Klein 514; Walde—Hofm. I 17.— Пор. **Омеля́н**.

Е́мма;— р. *Э́мма*, бр. *Э́ма*, п. *Emma*, ч. слц. *Ema*, слн. *Ema*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Emma* виникло з *Egma* (інша форма *Igma*), першого компонента давньгерманських складних жіночих імен (типу *Egmen-trud*, *Irm(in)-gard*), яке пов'язують з «Ірмін (божество давніх германців)» (Paul Kl. Vnb. 90, 104) або пояснюють, менш переконливо (Klein 515), як «весь, загальний» (*er-*

мін); сумнівне пояснення (Суперанская 91) як давньогерманського «лагідна, приязна», яке не обґрунтовується наведенням відповідного германського слова. — Корєспнŭ Prŭvodce 60—61.

Еммануїл, ст. *Еммануїлъ* «с нами б(ог)ъ» (1627); — р. *Эммануїл*, ст. *Еммануїл*, бр. *Эмануїл*, ч. слц. вл. Emauel, болг. *Емануїл*, слн. Emauel, стсл. **Емануїлъ**; — за посередництвом старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἐμμανουήλ відтворює гебр. ʾĪmānūʾēl букв. «з нами бог», утворене з применника ʾim «з; при», спорідненого з ар. maʾ(a) «тс.», що виступає в сполучній формі ʾimā- разом із займенниковим суфіксом I ос. мн. -пи (ʾimānī «з нами») та іменника ʾēl «бог», спорідненого з ак. ʾl (ilu) «бог, божество». — Беринда 204; Петровский 232; Корєспнŭ Prŭvodce 61; Constantinescu 51; Klein 515; Gesenius 44, 632, 637. — Пор. **Мануїл**.

емо́ція, *емоційний*, *емоціональний*; — р. *эмбция*, бр. *эмбция*, п. емосја, ч. емосе, слц. емо́сія, вл. емосіја, болг. *емо́ция*, м. *емоција*, схв. *ёмбција*, слн. емо́сія; — запозичення з французької мови; фр. émotion «хвилювання, збудження» пов'язане з дієсловом émouvoir (ст. esmouvoir) «рухатися; хвилювати, бентежити», що походить від нар.-лат. *exmovēre, лат. ēmovēre «виходити (з чогось); хвилювати, збуджувати», складеного з префікса ē- (ex-) «з-, від-» і дієслова movēre «рухати, хвилювати», очевидно, спорідненого з дінд. mīvati «штовхає», тох. А В mus- «рухати», лит. máuti, máuti «позбавляти, здирати» (іє. *mečə-, *mječə- «відсувати»); іменник émotion було утворено за зразком motion (ст.) «приведення в рух», що походить від лат. mōtio «тс.», пов'язаного з mōtus «рух», первісно дієприкметником від дієслова movēre «рухати». — СІС 248; Kopaliński 273; Sł. wŭg. obcych 189; Holub—Lyer 150; Bloch I 250; Dauzat 274; Klein 515, 1010; Walde—Hofm. I 386, II 116. — Див. ще **екс-**.

ему́льсія, *емульсійний*, *емульсувати*; — р. *эмulsion*, бр. *эмulsion*, п. emulsja, ч. emulse, emulze, слн. emulzija,

вл. emulsija, болг. *ему́лсия*, схв. *ему́лзија*, слн. emúlzija; — запозичення з французької мови; фр. émulsion «рослинне молоко; емульсія» утворено на основі лат. ēmulsus, дієприкметника від дієслова ēmulgeo «дою, видною», що складається з префікса ē- (ex-) «ви-, із-» і дієслова mulgeo «дою», спорідненого з гр. ἀμέλω, сірл. bligim «тс.», двн. mēlchan «доїти», дангл. melcan «тс.», псл. *melko «молоко». — СІС 249; Kopaliński 274—275; Holub—Lyer 150; Dauzat 276; Gamillscheg 363; Klein 517; Walde—Hofm. I 121. — Див. ще **екс-**, **молóзиво**, **молоко́**.

енéргія, *енергетизм*, *енергетик*, *енергетика*, *енергетичний*, *енергійний*, ст. *енергия* (XVII ст.); — р. *энэргия*, бр. *энэргия*, п. слц. energia, ч. energie, вл. нл. energija, болг. *енéргия*, м. *енергија*, схв. *енéргија*, слн. energija; — запозичення з грецької мови; гр. ἐνέργεια «діяльність; сила» (звідки і пізньолат. energĭa «тс.») утворено Аристотелем від ἐνεργής (пізня форма до ἐνεργός) «діловий, активний», яке складається з префікса ἐν- «в-» і основи іменника ἐργον (дор. Ἔργον) «праця», спорідненого з ав. va-gəzəт, двн. werc, нвн. Werk, дісл. verk, вірм. gorc «тс.». — СІС 251; Тимч. 874; Фасмер IV 518; Горяев 432; Kopaliński 276; Holub—Lyer 150—151; Dauzat 278; Bloch I 255; Klein 521; Frisk I 548. — Див. ще **éліпс**.

енець «представник енецької народності на Таймирі»; — р. бр. *энец*; — запозичення з енецької мови: енецьке ennet'e' «людина». — Фасмер IV 518.

ентомоло́гія, *ентомолог*, *ентомологічний*; — р. *энтомология*, бр. *энтамалогія*, п. entomologia, ч. entomologie, слц. entomolǒgija, вл. entomologija, болг. *ентомоло́гия*, м. *ентомологија*, схв. *ентомолдзија*, слн. entomologija; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Entomologie, фр. entomologie походять від гр. ἐντομολογία «наука про комах», утвореного з основи іменника ἐντομον «комаха» (букв. «те, що має надрізи, тобто членування»), пов'язаного з ἐντέμνω (іон. дор. ἐντάμνω) «надрізаю», утвореним з ἐν- «в-» і τέμνω «ріжу, січу», спорідненого з псл. tētī, укр. *тяти*,

та компонента -λογία «учення, наука» (вживаного лише як друга частина складних слів), пов'язаного з λόγος «слово, (наукове) пояснення». — СІС 252; Sl. wyg. obcych 193; Holub—Lyer 151; Dauzat 282; Bloch 258; Klein 526; Frisk I 508—509, II 95—96; Boisacq 954. — Див. ще **еліпс**, **логіка**, **тяти**.

ентузіазм, *ентузіаст*; — р. *ентузиазм*, бр. *ентузіязм*, п. *entuzjasm*, ч. *enthusiasmus*, слц. *entuziazmus*, вл. нл. *entuziazm*, болг. *ентузиазъм*, м. *ентузијазам*, схв. *ентузиіазам*, слн. *entuziázem*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Enthusiasmus* походить від гр. ἐνθουσιασμός «божественне натхнення, захоплення» (нлат. *enthūsiasmus* «тс.»), пов'язаного з ἐνθεός «сповнююсь божественним натхненням», утвореним з ἐν-θεός «той, у кому є бог», яке складається з префікса ἐν- «в-» та іменника θεός «бог», нез'ясованого походження, можливо, спорідненого з вірм. *di-k'* «боги», лат. *fēgiae* «канікули», дінд. *dhiṣṇiya* або з лит. *dvasià* «дух», свн. *getwās* «привид». — СІС 252; Фасмер IV 519; Горяев 431; Kopaliński 279; Holub—Lyer 151; Bloch I 258; Klein 526; Kluge—Mitzka 168; Frisk I 517, 662—663. — Див. ще **атеїзм**, **еліпс**.

енциклопедія, *енциклопедізм*, *енциклопедіст*, *енциклопедичний*; — р. *енциклопедия*, бр. *энвйклапедыя*, п. *encyklopedia*, ч. *encyklopedie*, слц. *encyklopedia*, вл. *encyklopedija*, болг. *енциклопедия*, м. *енциклопедија*, схв. *енциклопедија*, слн. *enciklopedija*; — запозичення з французької мови; фр. *encyclopédie* походить від пізньолат. *encyclopaedia*, утвореного з гр. ἐγκύκλιος παιδεία букв. «кругове (загальне) виховання (навчання)», що складається з прикметника ἐγκύκλιος «круговий, циклічний», похідного від κύκλος «коло, обвід», спорідненого з псл. *коло*, укр. *коло*, та іменника παιδεία «виховання, навчання», похідного від παιδ-, *παις* «дитина», спорідненого з псл. *рѣта «птах», укр. *птах*. — СІС 253; Фасмер IV 519; Kopaliński 275; Holub—Lyer 150; Dauzat 278; Gamillscheg 368; Klein 519; Frisk II 44—45; Boisacq 739. — Див. ще **еліпс**, **коло**¹, **педагог**, **птах**, **цикл**.

епігон, *епігонство*; — р. *эпигон*, бр. *епігон*, п. ч. вл. *epigon*, слц. слн. *epigón*, болг. *епигон*, схв. *епігѡн*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Epigóne*, фр. *épigones* (мн.), англ. *epigone* походять від гр. ἐπίγονος «народжений пізніше, нащадок», пов'язаного з дієсловом ἐπίγοναι, утвореним з префікса ἐπι- «на-, по-», похідного від прислівника ἐπι, ἐπί «тс.», спорідненого з дінд. *apí*, ав. *apí*, дперс. *apíu*, і дієслова γίγνομαι «родитися», пов'язаного з γένος «рід». — СІС 253; Kopaliński 281; Holub—Lyer 152; Fremdwörterbuch 169. — Див. ще **ген**¹, **зять**.

епіграма, *епіграматіст*, *епіграматичний*, ст. *епіграмма* (1625); — р. *эпиграмма*, бр. *епіграма*, п. *epigram*, *epigramat*, (рідк.) *epigrama*, ч. слц. вл. *epigram*, болг. *епиграма*, м. *епиграм*, схв. *епіграм*, слн. *epigrám*; — запозичення з латинської мови; лат. *epigramma* «напис; короткий сатиричний вірш, епіграма» походить від гр. ἐπίγραμμα «напис, елегійний двовірш», пов'язаного з ἐπιγράφω «надписую», утвореним з префікса ἐπ- (επι-) «на-, до-, при-» і дієслова γράφω «креслю, пишу». — СІС 254; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Kopaliński 281—282; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Bloch 263; Klein 531; Frisk I 324—326, 535. — Див. ще **графіка**, **епігон**.

епідемія, *епідемічний*; — р. *эпидемия*, бр. *епідемія*, п. *epidemia*, ч. *epidemie*, слц. *epidémiá*, вл. *epidemiya*, болг. *епидемия*, м. *епидемија*, схв. *епидемија*, слн. *epidemija*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *epidēmia* утворилося із скороченого грецького виразу ἐπιδημία νόσος «поширена в народі хвороба», до якого входить прикметник ἐπιδημιος, утворений з прийменника ἐπί «на, до, при» та основи іменника δῆμος «земля; населення, народ». — СІС 254; Фасмер IV 519; Kopaliński 281; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Gamillscheg 382; Kluge—Mitzka 169; Klein 531; Frisk I 380. — Див. ще **демократія**, **епігон**.

епізод, *епізодичний*; — р. *эпизод*, бр. *епізод*, п. *epizod*, ч. *episoda*, слц. слн. *epizóda*, вл. *epizoda*, болг. *епизод*, м. схв. *епізода*; — запозичення з французької

мови; фр. *épisode* «епізод» походить від гр. ἐπεισόδιον «епісодій (у стародавній трагедії — діалог між двома виступами хору); вставка, інтермедія, епізод», пов'язаного з прикметником ἐπεισόδιος «сторонній; вставний, додатковий», похідним від іменника ἐπεισόδος «прихід, поява; вхід, проникнення», що складається з префікса ἐπ(ι)- «на-, до-, при-» та іменника εἶσδος «вхід, проникнення, прибуття», утвореного з префікса (<при-слівника) εἰς- (<ενς-) «в-, на-», грецького новотвору, що виник з поєднання прислівника ἐν «в» з -σ за зразком ἐξ «з», і іменника ὁδός «дорога, подорож», спорідненого з псл. *ходъ*, укр. *хід*. — СІС 254; Фасмер IV 519; Горяев 432; Kopaliński 283; Holub—Lyer 153; Dauzat 286; Bloch I 263; Klein 533; Frisk I 471, II 349—350. — Див. ще *ἐπίπν*, *ἐπιγόη*, *χίδ*.

епілепсія, *епілептик*, *епілептичний*, ст. *epilepsia* (XVIII ст.); — р. *епілепсия*, бр. *epilepsja*, п. *epilepsja*, ч. *epilepsie*, слц. *epilepsia*, вл. *epilepsija*, болг. *епилепсия*, м. *епилепсија*, схв. *епилепсија*, слн. *epilepsija*; — запозичення з латинської мови; пізньолат. *epilepsia* «падуха хвороба» походить від гр. ἐπιληψία «тс.», похідного від дієслова ἐπιλαμβάνω «нападаю, захоплюю», утвореного з префікса ἐπ(ι)- (ἐπι-) «на-, при-, до-» і дієслова λαμβάνω «беру, хапаю» (майб. ч. *λῆψομαι*, звідки прикметникові форми *ληπτός*, *ληπτός* і іменник *ληψίς* «хапання; приступ хвороби»), спорідненого, очевидно, з дангл. *læscan* «хапати», англ. *latch* «тс.», дінд. *lābhate*, лит. *lōbis* «багатство», *lābas* «добро». — СІС 255; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Kopaliński 282; Holub—Lyer 152; Bloch I 263; Dauzat 286; Klein 532; Frisk II 71, 77—78, 91. — Див. ще *ἐπιγόη*.

епілог, ст. *epilogē* (1627); — р. *эпilog*, бр. *epilog*, п. ч. вл. *epilog*, слц. слн. *epilóg*, болг. *епилог*, схв. *епiлог*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *épilogue* (XII ст.), н. *Epilóg*, англ. *epilogue* походять від лат. *epilogus*, яке зводиться до гр. ἐπιλόγος «висновок; кінець промови», пов'язаного з ἐπιλέγω «додам, скажу після чогось, у кінці», утвореним з префікса ἐπ(ι)- «на-, до-

при-» і λέγω «розповідаю, кажу». — СІС 255; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Hüttl-Worth 14; Горяев 432; Kopaliński 282; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Bloch I 263; Klein 532. — Див. ще *ἐπιγόη*, *λέξικα*, *λόγικα*.

епітет; — р. *эпитет*, заст. *епитет*, бр. *epitet*, п. *epitet*, ч. *epit(h)eton*, слц. *epiteton*, болг. м. *епитет*, схв. *епитет*, слн. *epiteton*; — очевидно, походить від фр. *épithète* «епітет», пов'язаного з лат. *epitheton* «означення», що зводиться до гр. ἐπίθετον «епітет; означення або присвійське» (букв. «додане»), яке виникло з виразу ἐπίθετον ὄνομα первісно «додане ім'я», до якого входить прикметник ἐπίθετος «доданий; захоплений; запозичений; штучний», пов'язаний з дієсловом ἐπιτίθημι «кладу, додаю», яке складається з префікса ἐπι- «на-, до-, при-» і дієслова τίθημι «кладу», спорідненого з псл. *děti* «класти», укр. *діти*. — СІС 255; Фасмер IV 519; Горяев 432; Kopaliński 283; Holub—Lyer 152; Bloch I 264; Dauzat 287; Klein 534; Boisacq 269—270. — Див. ще *δίτις*, *ἐπιγόη*.

епопея; — р. *эпопея*, бр. *эпанея*, п. слц. вл. *еропея*, ч. *еропеј*, *еропеје*, болг. *епопеја*, м. схв. *епопеја*, слн. *еропеја*; — очевидно, походить від слат. *eropoea*, пов'язаного з гр. ἐποποιεῖα «епічна пісня, епопея», утвореним з основ іменника *ἔπος* «слово, оповідання» і дієслова *ποιέω* «роблю, складаю». — СІС 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Kopaliński 284; Dauzat 287; Bloch I 264; Holub—Lyer 153; Klein 534. — Див. ще *éпoc*, *поэма*.

éпoc, *éпик*, *éпика*, *эпичний*; — р. *эпoc*, бр. *эпac*, п. ч. слц. вл. *epos*, болг. м. *éпoc*, схв. *эпoc*, слн. *ép*, *épos*; — запозичення з німецької мови; нім. *Épos* через латинське посередництво (лат. *eros* «героїчна пісня») запозичено з грецької мови; гр. *ἔπος* (кіпрське *Ἐέπος*) «слово, оповідання, епічний вірш» споріднене з дінд. *vāsaḥ* «слово», ав. *vaśah-* «тс.», лат. *vōx*, *vōcis* «голос». — СІС 256; Фасмер VI 520; Горяев 432; Kopaliński 284; Holub—Lyer 153; Bloch I 263; Klein 534, 1719; Frisk I 545; Chantaine 362. — Пор. *вокал*.

епóха, *епохáльний*; — р. бр. *эпóха*, п. ерока, ч. слц. вл. нл. ероча, болг. *епóха*, схв. *ѣпоха*, *епòха*, слн. ерòха; — запозичено з грецької мови, очевидно, за посередництвом латинської (нлат. ероча) і російської; гр. *ἐποχή* «затримка, вихідний момент; визначений час» утворено від дієслова *ἐπέχω* «затримую», що складається з префікса *ἐπ-*, *ἐπι-* «на-, до-, при-» і дієслова *έχω* «тримаю; несу; володію», спорідненого з дінд. *sáhañ* «сила, перемога», ав. *hazah-* «тс.», гот. *sigis* «перемога», нвн. *Sieg* «тс.». — СІС 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 284; Holub—Kop. 113; Holub—Lyer 153; Frisk I 603—604; Chantraine 392—394. — Див. ще **епігón**.

ера; — р. бр. *эра*, п. вл. ега, ч. слц. *éра*, болг. м. *эра*, схв. *ѣра*, слн. *éра*; — запозичення з латинської мови; нар.-лат. аега «окреме число, вихідна цифра (у тому числі в хронології); ера» виникло з первісної форми множини від *aes, -ris* (<**ājos, *ajses*) «руда; бронза, мідь; гроші», спорідненого з гот. *aiz*, дісл. *eig*, двн. *ēg* «руда», дінд. *áyañ*, ав. *ayañ* «метал, залізо». — СІС 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Kopaliński 285; Holub—Kop. 113; Holub—Lyer 153; Walde—Hofm. I 19; Klein 537.

ербій (назва хімічного елемента); — р. *эрбий*, бр. *эрбий*, п. *erb*, ч. слц. *erbit*, болг. *эрбий*, слн. *érbij*; — запозичення з новолатинської мови; новолат. *erbitum* утворено шведським хіміком К. Мозандером у 1843 р. від назви шведського міста Ітербі (Ytterby) як позначення одного з двох нових елементів, добутих з ітербійської пегматитової жили. — Волков 60; Kopaliński 285. — Пор. **ітербій**.

[**ерлєць**] «знак на вусі у худоби: вирізка в вусі у вигляді прямого або гострого кута», [*ирлєць*] «тавро на вівці» Я; — неясне; можливо, походить від тур. *yağal* «поранений; той, хто має рану, поріз» (пор. також *yağ* «рана, поріз») або його відповідника з якоїсь іншої тюркської мови, пов'язаного з дієсловами *yağılmak* «розсікатися», *yağmak* «розсікати».

ерóзія, *еродбваний*, *ерозівний*, *еро-*

зі́йний, *еродувáти*; — р. *эро́зия*, бр. *эро́зия*, п. *erozja*, ч. *eroze*, слц. *erózia*, болг. *ерóзия*, м. *еро́зия*, схв. *ѣрòзия*, слн. *erózia*; — через західноєвропейські мови (н. *Erosiön*, фр. *érosion*, англ. *erosion*) запозичено з латинської; лат. *ērōsio, -ōnis* «роз'їдання» пов'язане з дієсловом *ērōdere* «роз'їдати», утвореним з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і дієслова *gōdere* «гризти, виїдати», пов'язаного з *gādere* «скребти, дряпати» і спорідненого з дінд. *gādati* «дряпає, скребе», *gadanañ* «зуб», свн. *güezel* «тс.», нвн. *Rüssel* «хобот» (іє. **ṛgōd-*), а також (з іншим вокалізмом: іє. **ṛerd-*) псл. **verdъ*, укр. *вєред*. — СІС 258; Kopaliński 287; Sł. wyr. obcych 198, 199; Holub—Lyer 153; Dauzat 289; Bloch I 266; Kluge—Mitzka 616; Klein 539, 1353; Walde—Hofm. I 423—424, II 415, 439—440. — Див. ще **екс-**, **вєред**. — Пор. **корóзія**.

ерóтика, *ероті́зм*, *ероті́чний*; — р. *эрóтика*, бр. *эротика*, п. *erotyka*, ч. слц. вл. *erotika*, болг. м. *эротика*, схв. *ерòтика*, слн. *erótika*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Erotik* походить від гр. *ἐρωτικός* «любобний», *ἐρωτικά* «любобні стосунки, пригоди», похідних від *έρως* (*έρωτος*) «кохання», пов'язаного з дієсловом *ἐραμαι* «кохаю; бажаю», етимологічно неясного. — СІС 258; Kopaliński 286—287; Holub—Lyer 153; Fremdwörterbuch 172—173; Frisk I 547; Chantraine 363—364.

еруді́ція, *еруді́т*, *ерудбваний*; — р. *эруді́ция*, бр. *эруды́ция*, п. *erudycja*, ч. *erudice*, слц. болг. *еруди́ция*, м. схв. *еруди́ция*, слн. *erudicija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Erudition*, фр. *érudition*, англ. *erudition* походять від лат. *erudītio* «ученість, освіченість», пов'язаного з *erudīre* «навчати, давати освіту», утвореним з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і прикметника *rudis* «необроблений, грубий, дикий» (<**rudius*) нез'ясованого походження. — СІС 258; Kopaliński 287; Sł. wyr. obcych 198; Holub—Lyer 153; Klein 540; Walde—Hofm. II 447. — Див. ще **екс-**.

[**есé**] «оце» ВеУг; — слн. [esej] «цей», стсл. **есе**, **кесе** «ось»; — псл. **e-se* «оце», вказівний займенник, утворений сполученням колишньої вказівної частки *e-*

(пор. болг. м. *e* «он там», схв. *ē* «ось»), наявної в р. *átot*, дінд. *a-sáu* «той», *a-dáñ* «те», гр. *é-хеї* «там», *é-хеїνος* «кожний», лат. *e-quidem* «звичайно», оск. *e-tanto*, умбр. *e-tantu* «така», гот. *i-bai*, *i-ba* (питальна частка), дангл. дісл. *ef* «чи, коли» (іє. **e-*), та займенника *сей* у формі середнього роду (*се*). — Фасмер IV 513, 523; Преобр., вип. останній 125—126; Bern. I 259—260; Mikl. EW 56, 297; Chaptaine 329. — Див. ще *сей*. — Пор. *egé*.

еска́дра, *ескадрон*, *шкадрон* (заст.), *ескадрілья*, *ескадрений*; — р. *еска́дра*, ст. *исква́дра*, *исквадрон*, п. ч. слц. *eskadra*, болг. м. *еска́дра*, схв. *ěskādra*, слн. *eskādra*; — запозичено з італійської або іспанської мови за посередництвом французької; фр. *escadre* «ескадра, флот» (ст. *escadre*, *squadre*) походить від іт. *squadra* «чотирикутний бойовий порядок; загін, відділення» або ісп. *escuadra* «тс.»; ці форми продовжують пізні нар.-лат. **exquadra* «чотирикутний (війська)», утворене з префікса *ex-* «з-, від-» і основи іменника *quadrum* «чотирикутник, квадрат», спорідненого з псл. *četyre*, укр. *чотири*; на відміну від форми *ескадрон*, яка прийшла з італійської мови через французьку (фр. *escadron*), *шкадрон* походить безпосередньо від іт. *squadrone* «ескадрон» (букв. «великий чотирикутний війська»), що є збільшувальною формою від іт. *squadra*; похідне *ескадрілья* запозичено через французьке посередництво (фр. *escadrille*) з іспанської мови (ісп. *escuadrilla*). — СІС 258; Фасмер IV 521; Горяев 432; Kopaliński 288; Holub—Lyer 154; Dauzat 290; Bloch 267; Gamillscheg 388; Klein 1499; Kluge—Mitzka 687; Walde—Hofm. II 395—396. — Див. ще **екс-**, **квадрат**, **чотири**.

ескалатор; — р. *ескалатор*, бр. *ескалатор*, п. *eskalator*, ч. слц. *eskalátor*, болг. *ескалатор*, схв. *ескалатор*, слн. *eskalátor*; — запозичення з англійської мови; англ. *escalator* пов'язується з фр. *escalader* «підніматися, сходити», похідним від *escalade* «сходження; приступ, штурм», що походить від іт. *scalata* «приступ, штурм з драбинами», пов'язаного з *scala* «драбина», яке зводиться до лат. *scālae* (мн.) (<**scandsla*) «тс.», похідного

від *scando* «піднімаюсь». — СІС 258; РЧДБЕ 251; Kopaliński 288; Klein 541; Dauzat 290; Walde—Hofm. II 486. — Див. ще **скандувати**. — Пор. **шкала**.

ескіз; — р. *ескіз*, заст. *ескис* (два *ескиса*, 1815 р.), бр. *ескіз*, болг. *ескіз*; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *esquisse*, яке набуло своєї форми на російському ґрунті, очевидно, внаслідок гіперистичного сприйняття первісного кінцевого **с** як **з**, що зазнало оглушення, походить від іт. *schizzo* «ескіз; схема, конспект». — СІС 258; Сорокин 162, 458; Фасмер IV 521; Горяев 432; Dauzat 294; Bloch I 270; Gamillscheg 393. — Див. ще **шкіц**.

ескімо́с; — р. *ескімо́с*, бр. *ескімо́с*, п. *Eskimosi* (мн.), ч. *Eskymák*, слц. *Eskimák*, вл. *Eskimowc*, болг. м. *ескімо́с*, схв. *Ėskīm*, слн. *Ėskime* (мн.); — запозичення з французької або англійської мови; фр. *esquimau*, англ. *Esquimo* походять від алгонкінськ. *eskimanzik* «ті, що харчуються сирим м'ясом». — РЧДБЕ 251; БСЭ 49, 181.

еспарцёт (бот.) «багаторічна кормова трав'яниста рослина, *Onobrychis sativa* L.», [*еспарцёт*] «тс.» Ж; — р. *еспарцёт*, бр. *еспарцёт*, п. *esparceta*, *sparceta*, ч. *esparseta*, *šparsetka*, болг. *еспарцёт*, слн. *esparzéta*; — запозичення з французької мови; фр. *esparcette*, *esparcet* «тс.» походить від пров. *esparceto* «тс.», очевидно, генетично пов'язаного, як і фр. *épars* «розкиданий, розсіяний», ст. *esparde* «розсипати, розсіювати», з лат. *spargere* «тс.», спорідненим з лит. *sprogà* «іскра», англ. *sprak* «тс.», гр. *σπαράω* «набрякаю; сильно жадаю»; свою назву рослина одержала, мабуть, узв'язку із способом її сівби. — СІС 259; Sl. wyg. obcych 199, 615; Dauzat 284, 293; Bloch I 269; Walde—Hofm. II 566.

еспера́нто, *есперанти́ст*; — р. *еспера́нто*, бр. *еспера́нта*, п. ч. слц. вл. *esperanto*, болг. *еспера́нто*, схв. *еспера́нто*, слн. *esperánto*; — термін на позначення штучної мови, утворений за псевдонімом її винахідника лікаря Л. Заменгофа (1859—1917) *Esperanto*, який мовою *есперанто* означає «той, хто сподівається» і є акт. діеприкметником теп. ч. від діє-

слова *esperé* «сподіватися», утвореного від романського кореня (пор. фр. *espérer* «сподіватися», ісп. *esperar* «тс.»), що продовжує лат. *spĕro* «сподіваюся», споріднене з псл. *spĕti* «іти вперед до якоїсь мети», укр. *спіти*, *їспіх*.—СІС 259; Kopaliński 289; Sł. wyr. obcych 199; Holub—Lyer 154; Dauzat 293; Bloch I 269; Klein 542; Walde—Hofm. II 273.—Див. ще **спіти**, **їспіх**.

ест, **естонець**, **Естонія**;— р. *эст*, *эстонец*, бр. *эстонец*, п. *Estończyk*, ч. *Est*, *Estonec*, слц. *Estónc*, вл. *Est*, болг. *естонец*, м. *Естонец*, схв. *Естонац*, слн. *Estópec*;— очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. *Este* «ест, естонець», *Estland* «Естонія» пов'язане з назвою балтійського племені *Aestii*, *Aesti*, відомої нам уперше в такій формі з твору римського письменника Тацита «Германія» (98 р. н. е.), яка відбиває, очевидно, германську назву цього племені і відповідає дісл. *Eist(i)r*, дангл. *Estum* і, можливо, пов'язана з дісл. *eīði* «перешийок» або з гот. *aistan* «боятися, лякатися», згодом «страхиття»; пояснення *Aesti(i)* як «східні» (очевидно, в зв'язку з прерм. **austa-* «схід») (Каск Яз. нар. СССР III 35) менш вірогідне фонетично; **Естонія** походить від слат. *Estonia*, утвореного від цього етноніма; у самих естонців назва *aestlane* «естонець» (де *-lane*—суфікс на позначення місця, споріднений з фін. *(eesti-)lainen* «тс.»),— очевидно, з німецької мови,— поширилася лише з середини XIX ст., до того часу естонці себе називали *maarahvas* «корінне населення» (букв. «народ (цієї) землі»); у давньоруських літописах естонці разом з іншими прибалтійсько-фінськими племенами називалися *Чудь* (пор. р. *Чуд-ское озеро*).— Фасмер IV 522.

естафета;— р. бр. *естафета*, п. заст. рідк. *estafeta*;— запозичено, очевидно, за посередництвом російської мови з французької; фр. *estafette* (початково *staffette*, 1631) походить від іт. *staffetta* «тс.».—СІС 259; Фасмер IV 522; Марковский РЯШ 1972/1, 107—108; Преобр. I 127; Горяев 432; Holub—Lyer 472; Dauzat 295; Bloch 271; Gamillscheg 395.—Див. ще **штафета**.

естёт, **естетизація**, **естетизм**, **естетик**, **естетика**, **естетство**, **естетичний**, **естетний**, **естетствувати**;— р. *эстет*, бр. *эстет*, п. *esteta*, ч. слц. *estét*, вл. *estetik* «естетик», нл. *estetisk* «естетичний», болг. м. *естёт*, схв. *естет(a)*, слн. *estét*;— запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (н. *Asthét*); фр. *esthète* (1882) утворено від гр. *αἰσθητής* «той, хто відчуває» при наявному вже на той час фр. *esthétique* «естетика» (від нлат. *aesthetica*, терміна німецького філософа Баумгартена, утвореного в 1750 р. від гр. *αἰσθητικός* «який відчуває; сприйманий чуттями»); гр. *αἰσθητής*, *αἰσθητικός* пов'язані з дієсловом *αἰσθάνομαι* (<**ǎfīc-θ-άνομαι*) «відчуваю, сприймаю», одного кореня з гр. *ἄω* (<**ǎfīc-ω*) «чую» і спорідненого з лат. *audio* (<**auis-d-іо*) «тс.», дінд. *āvīḥ* «явний», аваті «зважає», псл. *aviti* «виявляти», укр. *явити*, псл. *ихо* (<**ausos*), укр. *вүхо*.—СІС 259; Фасмер IV 522; Горяев 432; Sł. wyr. obcych 199—200; Holub—Lyer 155; Bloch I 271; Dauzat 295; Gamillscheg 396; Klein 544; Frisk I 45, 48—49.—Див. ще **вүхо**, **явити**.

естрагон (бот.) «астрагон, *Artemisia dracunculus* L.»;— р. бр. *эстрагон*, п. ч. *estragon*, слц. *estragón*, болг. *эстрагон*;— запозичення з французької мови; фр. *estragon* є результатом видозміни давнішого *targon* «естрагон», запозиченого через латинське посередництво (лат. бот. *tarchon*) з арабської мови; ар. *ṭarḡūn* «тс.» зводиться до гр. *δρακόντιον* букв. «драконів», похідного від *δράκων* «дракон»; пор. р. *дракон-трава* «естрагон», лат. *dracunculus* «тс.»; назва зумовлена, очевидно, гострим смаком рослини, що належить до роду полину.—СІС 260; Фасмер IV 522; Holub—Lyer 155; Dauzat 296; Gamillscheg 396.—Див. ще **дракон**.— Пор. **тургүн**.

естрада;— р. бр. *эстрада*, п. вл. *estrada*, ч. слц. слн. *estráda*, болг. схв. *естрада*;— запозичення з французької мови; фр. *estrade* (1674) «підвищення, кін, поміст» походить від запозиченого ісп. *estrado* «тс.», яке продовжує лат. *strātum* «поміст, підлога; брук; ковдра, постіль; в'ючне сідло; попона» (букв.

«(те, що) простелене, простерте»), пов'язане з дієсловом *sterno* «стелю, простираю; покриваю», спорідненим з псл. **sterti*, укр. *простёрти*; фр. *estrade* виводиться також від пров. *estrada* «вулиця», яке походить від нар.-лат. *strāta* «тс.», пов'язаного з лат. *strātum* (Gamillscheg 396); значення «музично-драматичне мистецтво, пов'язане з виконанням невеликих творів» у слова *естра́да* в українську мову запозичено з російської, де воно вперше виникло. — СІС 260; Фасмер IV 523; Kopaliński 290; Sł. wyg. obcych 201; Holub—Lyer 155; Dauzat 296; Bloch I 272; Fremdwörterbuch 175; Klein 544, 1523; Walde—Hofm. II 590, 601. — Див. ще **сторонá**.

ет (вигук для вираження нетерпіння, незадоволення, розчарування, досади), [um]; — п. *et* «тс.»; — очевидно, новотвір, що виник фонетично з вигуку **амь*, колишньої частки із значенням «хай»; — утрата м'якості відбулася, можливо, під впливом вигуку *ат*, варіанта **амь*. — Sławski I 215. — Див. ще **ат**.

ета́ж (рідк.) «поверх», *ета́жність*; — запозичення з російської мови; р. *эта́ж*, як і п. *etaž* «(заст.) поверх; (спец.) підріз на шкірі для рукавичок за довжиною пальців», ч. слц. заст. *etaž*, вл. *etaža*, болг. м. *ета́ж*, схв. *ета́ж*, слн. *etaža*, походить від фр. *étage* «поверх, ярус, ступінь, ряд», ст. *estage* «житло», що через форму нар.-лат. **staticum* «те, що стоїть» зводиться до лат. *statio* «стоянка, позиція; пост», пов'язаного з дієсловом *stare* «стояти», спорідненим з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — Фасмер IV 523; Горяев 432; Holub—Lyer 155; Dauzat 297; Bloch I 272—273; Gamillscheg 397; Klein 545; Walde—Hofm. II 587. — Див. ще **ста́ти**.

етаже́рка; — р. *этаже́рка*, бр. *етаже́рка*, п. *etażerka*, ч. слц. *etažér*, болг. м. *етаже́рка*, схв. *ета́же́р(ка)*, слн. *etažera*; — запозичення з французької мови; фр. *étagère* «поличка, шапка для книжок» пов'язане з дієсловом *étager* «розміщувати ярусами», похідним від *étage* «поверх, ярус, ступінь». — Фасмер IV 523; Горяев 432; Sł. wyg. obcych 202; Holub—Lyer 155; Dauzat 297; Bloch I 272—273; Klein 545. — Див. ще **ета́ж**.

етало́н; — р. бр. *еталон*, п. ч. вл. *etalon*, слц. слн. *etalón*, болг. *еталон*; — запозичення з французької мови; фр. *étalon* «еталон» (спочатку «кілок, паличка для вимірювання») продовжує фр. ст. *estalon* «кілок», очевидно, германського походження (пор. франк. **stollo* «опора, стовп», днн. *stollo* «тс.»). — СІС 260; Sł. wyg. obcych 200; Holub—Lyer 155; Dauzat 298; Bloch I 273; Gamillscheg 298.

ета́п, *ета́пник*; — р. бр. *эта́п*, п. *etap*, заст. *etapa*, ч. слц. вл. *etapa*, болг. *етáп*, м. *етáпа*, схв. *етáпа*, слн. *etápa*; — запозичення з французької мови; фр. *étape* «етап, перехід; місце зупинки, продовольчий пункт на шляху пересування військ» розвинулося з фр. ст. *estople* (*estaple*) (1280) «склад», яке походить від снідерл. *stápel* «підпора, жердина; фундамент; купа (товарів); склад». — СІС 260; Фасмер IV 523; Преобр. II 127; Горяев 432; Holub—Lyer 155; Holub—Kop. 113; Dauzat 298; Bloch I 274; Gamillscheg 399; Kluge—Mitzka 176; Klein 545. — Див. ще **ста́пель**.

етика, *етичний*; — р. *этика*, бр. *этыка*, п. *etyka*, ч. слц. вл. *etika*, болг. м. *етика*, схв. *етика*, слн. *etika*; — запозичено з грецької мови через латинську і західноєвропейські (нц. *Éthik*, фр. *éthique*); лат. *ethika* походить від гр. *ἠθικῆ* (*т́ε χυη*) «етика» (букв. «етичне, стосовне моралі (вміння)», тобто — «уміння бути моральним»), форми жіночого роду від прикметника *ἠθικός* «етичний, який стосується моралі», пов'язаного з *ἥθος* «звичай, правило», *ἔθος* «тс.», спорідненим з дінд. *svadhā* «звичай, властивість», гот. *sidus*, днн. *situ*, нвн. *Sitte* «тс.», лат. *sodālis* (<**swedhalis*) «товариш, співучасник»; іє. **sudh-* «властивість», результат поєднання іє. **s(ц)е*, кореня зворотного займенника, пов'язаного з псл. *sę*, укр. *ся*, і **dhē-*, наявного в псл. *dějō*, *děti* «класти», укр. *діти*. — СІС 260; Фасмер IV 523; Горяев 432; Kopaliński 294; Holub—Lyer 155; Dauzat 289; Bloch I 274; Kluge—Mitzka 176; Frisk I 444, 625; Chantraine 407—408. — Див. ще **діти²**, **ся**.

етикѐт «установлені норми поведінки в товаристві», *етикѐтка* «наклейка з клеймом, написом», *етикетува́ти* «прикріплювати етикетки»;— р. бр. *етикѐт*, *етикѐтка*, п. *etykieta*, *etykietka*, ч. сл. вл. *etiketa*, болг. *етикѐт*, м. схв. *етикѐта*, слн. *etikéta*;— очевидно, через російську і польську мови запозичено з французької; фр. *étiquette* (ст. *estiquette*) спочатку «штифтик (шпеник) для прикріплення папірця», далі «папірець (з написом, зокрема на судовій справі)», звідки (у XVIII ст.) «церемоніал, етикет (згідно з картками, папірцями, розташованими у порядку придворних рангів)» походить від дієслова *estiquier* (*estiquer*) «прикріплювати», яке утворилося з нідерл. *stikken* «приколювати», похідного від *stēken* «втикати; штовхати» (гол. *steken* «втикати»), спорідненого з двн. *stēhhan* (нвн. *stechen*), гр. *στίζω* «тс.», лит. *stigtī* (*stingù*) «перебувати спокійно на одному місці».— СІС 260; Фасмер IV 523; Горяев 432; Kopaliński 294; Holub—Lyer 155; Dauzat 289; Bloch I 275; Gamillscheg 401; Kluge—Mitzka 176; Klein 547; Vries NEW 695. 700.

етимоло́гія, *етимоло́г*, *етимологіза́ція*, *етимологічний*, *етимологізува́ти*, ст. *етимологія* (XVI ст.), *етимонъ* (XVII ст.);— р. *етимоло́гія*, бр. *этымалогія*, п. *etymologia*, ч. *etymologie*, сл. *etymológia*, вл. *etymologija*, болг. *етимоло́гія*, м. *етимологија*, схв. *етимолдѐгія*, слн. *etimologija*;— запозичено з грецької мови за посередництвом латинської (лат. *etymologia*), про що свідчить, зокрема, наголос; гр. *ἐτυμολογία* «етимологія; істинне, тобто первісне, значення слова або встановлення первісного значення слова» складається з основи іменника *ἐτύμων* «правда, істина; етимон, справжнє, тобто первісне, значення слова», пов'язаного з прикметником *ἐτύμος* «істинний, правильний», похідним від *ἐτέος* «дійсний; правдивий, правильний» чи від *ἐτός* (<**se-tós* «який є»), можливо, пов'язаних з дієсловом *ἐστί* «є»,— пор. дінд. *satyáh* (<**snt-jos*) «дійсний; правильний», гот. *sunjīs* (<**sent-* від **es-*) «тс.», і компонента *-λογία*, що виступає тільки як друга частина складних слів

і походить від *λόγος* «слово; значення; поняття; наука».— СІС 261; Kopaliński 294; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Bloch I 277; Klein 548; Kluge—Mitzka 177; Frisk I 580, 584; Chantraine 380, 381; Boisacq 291.— Див. ще **логіка**.

етні́чний, *етнос*;— р. *етні́ческий*, бр. *етні́чны*, п. *etniczny*, ч. сл. *etnický*, болг. *етні́чески*, м. *етнички*, схв. *етничкї*, слн. *étničen*;— запозичено з грецької мови через латинську (слат. *ethnicus*); гр. *ἔθνικός* «племінний, народний; язичницький» є похідним від *ἔθνος* «громада; плем'я, народ», очевидно, як і гр. *ἔθος* «звичай», пов'язаного з зворотним займенником іє. **sce*: *ἔθνος* (<**scedh-nos*) за походженням і значенням близьке до гот. *sibja* (<**s(u)ebh-* «плем'я», отже, первісне значення— «група своїх людей».— СІС 261; Kopaliński 293; Holub—Lyer 155; Klein 547; Frisk I 448; Chantraine 315; Boisacq 218.— Пор. **етика**.

етнографі́я, *етно́граф*, *етнографі́зм*, *етнографі́чний*;— р. *етнографі́я*, бр. *етнаграфі́я*, п. сл. *etnografia*, ч. *etnografie*, вл. *etnografija*, болг. *етнографі́я*, м. *етнографија*, схв. *етнографі́я*, слн. *etnografija*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Ethnographie*, фр. *ethnographie* утворено з основи гр. *ἔθνος* «плем'я, народ» і компонента *-γραφία*, вживаного тільки в складних іменниках і пов'язаного з гр. *γράφω* «пишу».— СІС 261; Kopaliński 293; Сł. wуг. *obscych* 202; Dauzat 299; Bloch I 275; Klein 547.— Див. ще **графіка**, **етнічний**.

етю́д, заст. *етю́да* Ж, *етю́дник*;— р. *етю́д*, бр. *эцю́д*, п. *etiuda*, заст. *etiud*, ч. сл. вл. *etuda*, болг. *етю́д*, схв. *етю́да*, слн. *etúda*;— запозичено з французької мови, очевидно, через російську і польську; фр. *étude* (ст. *estude*, *estuide* XII ст.) «етюд; вивчення, дослідження, нарис» утворене від лат. *studium* «прагнення, заняття; вивчення».— СІС 261; Фасмер IV 524; Kopaliński 293; Сł. wуг. *obscych* 202; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Bloch I 277; Gamillscheg 403; Klein 547, 1527—1528.— Див. ще **студі́я**.

ефѐкт, *ефектíвний*, *ефѐктний*, ст. *до ефекту* (XVII ст.);— р. *эфѐкт*, бр.

ефѐкт, п. ч. слц. вл. *efekt*, болг. *ефѐкт*, м. *ефект*, схв. *ѐфекат*, слн. *efékt*;—запозичення з латинської мови; лат. *effektus* «виконання; дія; вплив; результат» пов'язане з дієсловом *efficio* «виготовляю, виконую; призначаю; доводжу», утвореним за допомогою префікса *ex-* (>*ef-* внаслідок асиміляції) «з-» від дієслова *facio* «роблю».—СІС 262; Фасмер IV 524; Kopaliński 253; Sl. wyg. obcych 174; Holub—Lyer 146; Dauzat 267; Bloch I 243; Klein 501; Walde—Hofm. I 444.—Див. ще *екс-*, *акт*.

ефѐс;—болг. *ефѐс*;—запозичення з російської мови; р. *эфѐс*, ст. *ефѐс*, *гефѐс*, як і п. заст. *giefes*, *gifes*, походить від нім. *Gefäß* «ефес, держак шаблі; посудина; судина», пов'язаного з *fassen* «хапати», первісно «уміщати в посудину, приймати в себе», спорідненим з гот. *fētjan* «прикрашати», початково «облямовувати, охоплювати», лит. *pėdas* «сніп», *pūdas* «горщик», лтс. *pėda* «в'язка».—СІС 262; Фасмер IV 524; Hüttl-Worth 17; Преобр. I 218; Горяев 104; Kluge—Mitzka 186, 194, 226, 240.—Див. ще *під*.

ефір, заст. *етѐр*, заст. *етеричний Ж*, *ефірний*, ст. *ефирским'*, *эфвр рѐскіи*, *евірськое* (XVII ст.);—р. *эфір*, бр. *эфір*, др. *еверь*, *еверь*, *евир(отеча)*, *еферь*, *етерь*, *етирь*, п. вл. *eter*, ч. *éter*, *ether*, слц. слн. *éter*, болг. м. *éter*, схв. *ѐтар*, *ѐтер*;—запозичено з грецької мови в двох варіантах: першому — в давньоруську мову безпосередньо з грецької, в другому — за посередництвом латинської і польської; лат. *aethēr* «ефір», як хімічний термін застосований уперше німецьким ученим З. Фробеніусом у 1730 р., походить від гр. *αιθήρ* «ефір, верхні шари повітря; небо», пов'язаного з *αιθήω* «запаляю, горю» (давні греки вважали верхні шари атмосфери вогняними), очевидно, спорідненим з лат. *aedēs* «храм; дім», *aestās* «літнє повітря, літо», дінд. *édhaḥ* «паливо, дрова», двн.

eit «жар, вогнище».—СІС 262; Понома-рив Мовозн. 1974/2, 42; Тимч. 876; Фасмер IV 524; Sl. wyg. obcych 202; Kopaliński 292; Holub—Lyer 155; Dauzat 299; Bloch I 274; Klein 546; Frisk I 37—38; Chantraine 32—33.

ех (вигук невдоволення, нарікання, докору, вболівання, радості, подиву), *ехехѐ*;—р. бр. *эх* (вигук докору, жалю), п. ч. *ech*, *eh* (вигук невдоволення, нетерпіння, знеохочення), слц. *ech*, *eh* «тс.», болг. м. *ех* (вигук захоплення, вболівання, незгоди), слн. *èh* (вигук обурення);—псл. *ехъ*;—первісний вигук, що має відповідники в деяких інших індоєвропейських мовах — пор. англ. *eh* (вигук перепитування, здивування), фр. *eh* «е, ей», лат. *ēheu* «ех, ах», — характер зв'язків яких із слов'янськими встановити важко.—Преобр. II 125; Sławski I 215.

ець-ець — див. *ваць*.

еч — див. *ач*.

ешафот;—р. бр. *ешафот*, п. *szafot*, вл. *šafot*, болг. *ешафот*, схв. *ешафот*, слн. *šafót*;—запозичення з французької мови; фр. *échafaud* «поміст, риштування, ешафот» виникло під впливом *échelle* «драбина» з фр. ст. *chafaud* (XII ст.) «риштування», яке походить від нар.-лат. *catafalicum* «катафалк».—СІС 263; Фасмер IV 524; Горяев 136, 432; Kopaliński 942; Dauzat 156; Bloch I 236; Gamillscheg 205.—Див. ще *катафалк*.

ешелон, [шало́н], *ешелонувати*;—р. *ешелон*, бр. *ешалон*, п. *eszelon*, ч. *ešelo*, *ešalon*, слц. слн. *ešalón*, болг. *ешелон*, схв. *ешалон*, *ешелон*;—запозичення з французької мови; фр. *échelon* «східець, приступка; ешелон» пов'язане з *échelle* «драбина, сходи» (згодом перен. «місце їх розташування при розвантажуванні»), яке походить від лат. *scāla* «сходи, трап».—СІС 263; Фасмер IV 524; Dauzat 263; Bloch I 238; Gamillscheg 344.—Див. ще *шкала*.

є (форма теп. ч. всіх осіб одн. і мн. дієслова *бўти*, давніше — 3 ос. одн.), *єсть* «тс.», *єсьм* (1 ос. одн.), [-*ем*, -*ем*, -*м*] (скорочені допоміжні форми 1 ос. одн.), *єси* (2 ос. одн.), [-*єсь*, -*єсь*, -*сь*] (скорочені допоміжні форми 2 ос. одн.), *єсьмб* (1 ос. мн.) Ж, [-*сьмо*] (скорочена допоміжна форма 1 ос. мн.), *єстє* (2 ос. мн.), [*єсьтє*] «тс.» Ж, [-*сьте*] (скорочена допоміжна форма 2 ос. мн.), *єствб*; — р. др. *єсть*, бр. *ěць*, п. *jest*, ч. *jest*, je, слц. вл. je, нл. jo, болг. м. *e*, схв. *jěst(e)*, *jě*, слн. *jě*, стсл. **єсть**; — псл. *(j)єсть, *(j)єсьм, *(j)єсі, (j)єсьмъ, (j)єсте, форми 3, 1, 2 ос. одн. і 1, 2 ос. мн. атематичного дієслова теперішнього часу від іє. *es-/*s- (з сильним ступенем вокалізму у чергуванні із слабким, який виступає у 3 ос. мн. *сѣть*, укр. *суть*); — найближчі відповідники: дінд. *ásti*, *ásmi*, *ási*, ав. *asti*, *ahmi*, *ahi*, гот. *ist*, *im*, *is*, гр. *ἔστι* (*ἔστι*), *εἶμι*, *εἶ*, лат. *est*, *es* (ст. *ess*), прус. *asmai*, *assai*, *essei*, лит. *ėsti*, *est*, *esù* (ст. і діал. *esmù*), *esi* (іє. **esti*, **esmi*, **esi*); форма *є* постала внаслідок скорочення (j)єсть, цей процес спостерігається вже у старослов'янській мові. — Шанский ЭСРЯ I 5, 266; Фасмер II 28; Sławski I 566—567; Верп. I 265—266; Machek ESJC 231—232; Нахтигал 123, 130; Wijk AfSIPh 36, III—116; Мейе ОЯ 105, 108, 157; Топоров 122—128. — Пор. **бўти**¹, **суть**.

Єва, [Iva], ст. *Eva* (1627); — р. бр. болг. *Єва*, п. ч. нл. *Eva*, слц. *Eva*, *Jeva*, схв. *Jěva*, *Jevga*, *Eva*, слн. *Eva*, стсл. **Євга**, **Ювга**, **Ювѣга**, **Євга**, **Є҃га**, **Є҃га**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Εὔα*, *Εὐῤα* походить від давньоєврейського біблійного імені Наїцїа́, пов'язаного з *hāiā* «жива» і утвореного від основи *hāiā-hāiā* «він жив», спорідненої з араам.-сір. *hāyā*, ар. *hāyuā* «тс.», гебр. *hāyūtīm*

«життя», арам. *hāyūtīm*, *hāyūḗ*, ар. *hāyā^h* «тс.». — Сл. вл. імен 239; Беринда 205; Фасмер II 5; Петровский 100; Суперанская 86; Корецнý Průvodce 63; Constantinescu 53; Klein 552; Gesenius 252; Heller Arch. orient. 24/4, 636—656.

[**єва**] (орн.) «ivolga, *Oriolus galbula*», [*євка* ВеНЗн, *євник* Ж, *євола* Ж, *євила* ВеНЗн] «тс.». — очевидно, результат видозміни форми *ivolga*, пов'язаний з тенденцією переносити на птахів жіночі імена. — Булаховский Мовозн. VI 1948, 56. — Пор. **євка**.

єв́ангеліє Г, Ж, [*єв́ангелія*], *євангеліст*, *євангеліт* (сектант) Я, [*євангелік*] «протестант» Ж, [*євангелічний*] Ж; — р. болг. *єв́ангелие*, бр. *єв́ангелле*, др. *євангелие*, *єуангелие*, *єуаггелие*, п. *ewangelia*, ч. *evangelium*, слц. *evanĵelium*, вл. *ewangelij*, нл. *ewangelij*, ст. *evangelio*, *evangelion*, *evangelium*, м. *євангелие*, схв. *jev́anĵелиje*, *єв́анĵелиje*, *єв́анĵеље*, слн. *evangélij*, стсл. **єв́ангеліє**, **єв́ангеліє**; — запозичено з грецької мови у давньоруську через церковнослов'янське посередництво; гр. *εὐαγγέλιον* «винагорода за радісну звістку; добра, радісна звістка; євангеліє» пов'язане з *εὐάγγελος* «благовісник», утвореним від основи прикметника *εὖς* (*εὖ-*) «добрий, сильний», що походить від іє. **esu-*, **цесu-*, наявного також у хет. *aššuš* «добрий», дінд. *vásuḥ*, ав. *vohu-* «тс.», ірл. *feb* «чудовість», та іменника *ἄγγελος* «посланець, вісник». — Шанский ЭСРЯ I 5, 243; Фасмер II 5; Преобр. I 211; Holub—Lyer 156; Klein 552; Frisk I 594. — Див. ще **ангел**.

Євѓен, *Євѓеній*, [Iвген Пї, Iвген, Юѓеній], *Євѓенія*, [Iюѓанія], *Ївга*, *Юѓина*, [Ѓенія, Єня], *Ж́еня*, ст. *Евѓеній* «бл(а)-городень» (1627), *Евѓенія* «благородная» (1627); — р. болг. *Евѓеній*, *Евѓенія*,

бр. *Яўг'єн, Яўг'єній, Яўг'єнія*, п. Eugeniusz, Eugenia, ч. Eugen, Evžén, Eugenie, Evženie, слц. Eugen, Eugénia, схв. *Еуген, Еуг'єніј(е), Јев'г'єније, Еуг'єнија, Јев'г'єнија*, слн. Evgen, Evgenija, стсл. **Євгении, Євг'єнъ, Євг'єниа**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐγένης, Εὐγένιος (чол. р.), Εὐγενία (жін. р.) походять від прикметника εὐγενής «благородний», складеного з основ прикметника εὖς «добрий» і іменника γένος «рід, покоління; порода». — Сл. вл. імен 208; Фасмер II 5; Суперанская 77, 86; Петровский 100; Корецькú Průvodce 62; Илчев 193; Frisk I 297; Constantinescu 54. — Див. ще **ген¹**, **ев'анг'єліє**.

евг'єніка «наука про поліпшення біологічних властивостей людини», *евг'єніст, евг'єнічний*; — р. болг. *евг'єника*, бр. *еўг'єника*, п. ч. слц. eugenika, слн. evgénika; — запозичення з англійської мови; англ. eugenics «евгеніка» утворено англійським ученим Ф. Галтоном (1883) від англійського прикметника eugenic «який поліпшує спадковий розвиток», складеного з основ гр. εὖς (εὖ-) «добрий» і γένος «рід». — СІС 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 244; Kopaliński 295; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Klein 49; Frisk I 297, 594. — Див. ще **ген¹**, **ев'анг'єліє**.

Євграф, [*Євг'рап, Йовг'рап, Йєг'рап*], ст. *Евграфъ* «доброписець» (1627); — р. *Евграф*, бр. *Јуѳграф*, стсл. **Євѳграфъ**; — запозичено з грецької мови через церковнослов'янську; гр. Εὐγράφος походить від прикметника εὐγραφής, εὐγραφος «добре написаний, накреслений», утвореного з основ прикметника εὖς «добрий» і дієслова γράφω «пишу, креслю». — Сл. вл. імен 208; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 77; Constantinescu 54; Frisk I 325—326. — Див. ще **графіка**, **ев'анг'єліє**.

Євдокім, *Јевдокім, [Йовдокім]*, ст. *Евдокимъ* «благонискусень, или бл(а)гониспытатель» (1627); — р. болг. *Евдокім*, бр. *Еўдакім*, схв. *Јевдоким*, стсл. **Єудокимъ, Єдекимъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐδοκίμος походить від прикметника εὐδοκίμος «оточений доброю сла-

вою, славний, шановний», утвореного з прикметників εὖς «добрий» і δόκιμος «випробований, славний», похідного від дієслова δοκέω «уявляюся, вважаю, думаю», спорідненого з псл. *desiti «знаходити, зустрічати», укр. [*суд'єсити*] «зустрічати». — Сл. вл. імен 208; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 77; Илчев 193; Frisk I 373, 405—406; Constantinescu 53. — Див. ще **ев'анг'єліє, суд'єсити**.

Євдокія, *Вівдя, [Євд'єха, Йовд'єха], Јевд'єха, [Овдокія, Одокія], Докія, [Д'єня]*, ст. *Евдокия* «бл(а)говолєніє» (1627); — р. *Евдокія, Авд'єтя*, бр. *Еўдакія*, др. *Еудокѳя*, болг. *Евд'єкія*, схв. *Јевдокија*, слн. Evdokija, стсл. **Єудокіа**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Εὐδοκία відповідає іменникові εὐδοκία «доброзичливість», похідному від εὐδοκέω «задовольняюся, схвалюю, доброзичливо ставлюся», утвореного з прикметника εὖς «добрий» і дієслова δοκέω «уявляюся, вважаю, думаю, бажую». — Сл. вл. імен 239; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 86; Илчев 193; Constantinescu 53. — Див. ще **ев'анг'єліє, Євдокім**.

Євза «пропасниця» (у замовлянні); — очевидно, результат видозміни форми *язва* «чума; болячка» (див.).

Євка (орн.) «ковалик, вівчарик, Phylloscopus collybita»; — очевидно, пов'язане з [*єва*] «волга»; назву дано, мабуть, на підставі спільності загальних ознак обох птахів (співучість, жовтаве забарвлення, дрібні розміри тіла). — Воїнств. — Кіст. 301—302. — Див. ще **єва**.

Євкл'єй (рідк.), [*Євкл, Євкла*]; — р. *Евкл'єй, Евклий*; — очевидно, походить від гр. Εὐκλής, пов'язаного з прикметником εὐκλής «вкритий великою славою» (букв. «доброславний»), утвореним з εὖς (εὖ-) «добрий» і κλέος «чутка, слава», спорідненого з дінд. śrávaḥ «слава» (пор. власне ім'я Vásu-śrávaḥ «той, хто має добру славу»), ав. sravaḥ- «слово», псл. slovo, укр. *сл'єво*. — Frisk I 869—870. — Див. ще **ев'анг'єліє, сл'єво**.

Єв'л'ампій, [*Л'амп'є*] Ж, *Єв'л'амп'є*; — р. *Ев'л'ампий, Ев'л'ампия*, бр. *Ју'л'амп, Ју'л'ампий, Ју'л'амп'є*, болг. *Ев'л'ампий*,

Евламнія, стсл. **Евлампи**, **Евлампъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Εὐλαμπίος* (жін. р. *Εὐλαμπία*) походить від прикметника *εὐλαμπής* «блискучий, осяйний» (букв. «добросвітний»), утвореного від прикметникової основи *εὐ-* «добрий» та іменника *λαμπάς*, *-άδος* «смолоскип; лампада». — Сл. вл. імен 209; Суперанская 77; Петровский 103; Илчев 194; Constantinescu 54. — Див. ще **єв'ангеліє**, **лампада**.

Євмєн, [*Йовмєн*, *Воймєн*, *Вемін Я*, *Євко Я*], ст. *Евмєній* (1627); — р. *Евмєний*, *Евмєн*, бр. *Яумєн*, *Яумєній*, болг. *Евмєний*, стсл. **Єумєни**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Εὐμηνής*, *Εὐμενής* зводиться до прикметника *εὐμενής* «прихильний, доброзичливий, привітний», що походить від дієслова *εὐμενέω* «бути прихильним, милостивим», утвореного з прикметника *εὖς* (*εὐ-*) «добрий» і іменника *μένοσ* «дух; мужність; сила; думка», спорідненого з дінд. *тапаһ*, ав. *тапаһ* «дух, воля, прагнення» (пор. дінд. *su-tapaһ* «дружній, прихильний», власне ім'я дперс. *Наха-тапіш* «тс.»), а також з лат. *mēns*, *-tis* «розум», дінд. *ma-ti* «тс.», лит. *mėnas* «розуміння, мистецтво», псл. **ram'ntь*, укр. *пам'ять*. — Сл. вл. імен 209; Беринда 206; Петровский 105; Илчев 194; Frisk II 208. — Див. ще **єв'ангеліє**, **пам'ять**.

євнух, ст. *євнухъ* (XVI ст.); — р. *євнух*, бр. *єўнух*, п. ч. слц. *eupuch*, болг. *євнѹх*, м. *євнух*, схв. *євнух*, слн. *євнѹх*; — запозичення з грецької мови; гр. *εὐνοῦχος* «євнух, охоронець ложа» утворене з основ іменника *εὐνή* «ложе, постіль», нез'ясованого походження, і дієслова *ἔχω* (|| *-ουχ-*) «маю; здобуваю; охороняю», спорідненого з дінд. *sāhate* «долає, перемагає». — СІС 263; Тимч. 878; Шанский ЭСРЯ I 5, 244; Фасмер II 6; Hüttl-Worth 15; Frisk I 589, 602—604.

Євпраксія, *Пракся*, ст. *Евпракѡа*, *-ѡа* «щасливая» (1627); — р. *Євпраксія*, бр. *Праксѡда*, др. *Євпраксія*, п. *Prakseda*, болг. *Євпраксія*, схв. *Євпраксія*, стсл. **Євпраксія**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької;

гр. *Εὐπραξία* зводиться до іменника *εὐπραξία* «щастя, розкошування, процвітання», утвореного з *εὐ-* «добрий» і *πραξίς* «справа, результат, успіх». — Сл. вл. імен 239; Беринда 206; Boisacq 810; Constantinescu 54. — Див. ще **єв'ангеліє**, **п'рактика**.

єв'ра́х — див. **хов'ра́х**.

єв'ре́й, *єв'ре́йство* (зб.) «євреї», *гебр'е́й* (рідк.) «належний до давньоєврейського (гебрайського) народу», *гебраїстика* «наука про гебрайську мову і писемність», *гебраїст* «фахівець з гебраїстики», *ів'рїт* «сучасна гебрайська мова», *єв'ре́йський*, *гебра́йський*; — р. *єв'ре́й*, бр. *яўрэ́й*, др. *єв'реи*, п. рідк. *Hebrajczyk*, ч. слц. вл. *Hebrej*, нл. *Hebrejař*, ст. *Евгејаř*, болг. *єв'реин*, м. *Єв'реин*, схв. *Јеврејин*, слн. *Hebréjes*, стсл. **єв'рѣи**; — запозичено в давньоруську мову через церковнослов'янську з середньогрецької і пізніше (в формі *гебр'е́й*) ще раз в українську через західнослов'янські з латинської; лат. *Hebraeus* зводиться до гр. *Ἑβραῖος* (пізніше в середньогрецький період вимовлялося *evreos*), яке походить, очевидно, від арам. *'iḇrāi*, *'eḇrai* «єврей», пов'язаного з гебр. *'iḇrī* «тс.; єврейський» (букв. «потойбічний, той, хто прийшов до Ханаану або Палестини з того боку Євфрату»), як мали називати євреїв давні мешканці Ханаану, що говорили близькими до гебрайської семітськими хананейськими діалектами; гебр. *'iḇrī* утворено від *'ēḇer* «той бік, заріччя, замор'я», співвідносного з основою *āḇar* «він пройшов (через або над)», спорідненою з арам.-сір. *'aḇar*, ар. *āḇara* «він пройшов (через)», ак. *eḇēru* «проходити (над)», гебр. *'eḇrā* «гнів, лють»; *ів'рїт* походить безпосередньо від гебр. *'iḇrīt* (фон. *ivrit*) «мова іврит (гебрайська мова)», похідного від *'iḇrī* «єврей». — Фасмер II 6; Преобр. I 211; Klein 712, 820; Gesenius 596; Дьяконов Языки древней Передней Азии 355—356.

Євстигній, [*Євсаган*]; — р. *Євстигнєй*, розм. *Євсигнєй*, *Сигнєй*, ст. *Євсигний*, бр. *Єўсцїгнєй*, стсл. **Єўсигнии**, **Єўсигнѣ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Εὐστίγιος*, з початковим значенням «благознамен-

ний» складено з гр. εὖ- «добрий» і лат. signum «знак, знамення». — Сл. вл. імен 209; Петровський 105—106; Суперанская 77. — Див. ще **евангеліє**, **сигнал**.

Евстрат, *Івстрат*, *Істрат*, *Нистрат*], ст. *Евстратій* «бл(а)гъ воинъ, або добръ воинствуйаъ» (1627); — р. *Евстрат*, *Евстратий*, бр. *Яўстрат*, болг. *Евстрати(й)*, схв. *Јевстратије*, стсл. **Евстрати**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐστράτος, Εὐστράτιος є складним утворенням з εὖ- «добрий» і στρατός «войовничий», похідного від στρατιά «військо, армія, натовп». — Сл. вл. імен 209; Беринда 206; Петровський 106; Boisacq 918; Constantinescu 55. — Див. ще **евангеліє**, **стратегія**.

Евтіхий, [Юфтіфій], *Евтіх*, [Евтіх, *Івтіх*, *Йовтіх*], *Явтіх*, [Явтіх, *Евтихіан*], ст. *Евтіхий* «бл(а)гочастливъ» (1627); — р. *Евтіх*, *Евтіхий*, ст. *Евтихиан*, розм. *Евтіфій*, бр. *Яўціхій*, *Яўтіх*, др. *Евтихий*, *Евтихий*, стсл. **Евтихи**, **Евтухъ**, **Евтихъ**, **Евтихъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Εὐτύχος, Εὐτόχος походить від складного прикметника εὐτόχης «щасливий, багатий», утвореного з прикметника εὖς (εὖ-) «добрий» і іменника τόχη «доля, щасливий випадок», спорідненого з ірл. *tocad*, кіпр. *tynghet*, *tynged* «успіх» (іє. *dheugh-). — Сл. вл. імен 209; Петровський 106; Boisacq 989, 995; Constantinescu 55; Frisk II 940—941. — Див. ще **евангеліє**.

евшан (бот.) «степовий полин»; — р. [евшан, *емшан*], др. *евшанъ*; — запозичення з тюркських мов; пор. туркм. *евшан*, тур. *уавшан*, кумик. *ювшан*, аз. *ювшан*, чаг. *јаушан*, каз. *жусан*, башк. *юшан* «тс.». — Тимч. 878; Фасмер II 7; Шипова 130; Менгес 188.

[евя] «клубня, сушарня» Ж, [евня] «тс.» Ж; — р. [евня] «зерносушарка особливої конструкції», бр. *ёўня* «клубня», [ёўня], ст. *ёвья* (1557) «тс.», п. [jew(n)ja, jow(n)ja]; — запозичено з литовської мови через посередництво білоруської; лит. *јаўја(s)* «сушарня, клубня» споріднене з лтс. *јаўја* «тс.», псл. *(j)evipъ, укр. [бвин] «клубня»; форми з -н- виникли,

очевидно, під впливом п. [skunia] «амбар» (<лит. *skūnià, skūnė* «тс.») (Отрефський SO 19, 474) або бр. укр. *клубня*; про балтійське походження свідчить поширення слів у слов'янських мовах, що мають зв'язки з балтійськими; менш вірогідна думка про праслов'янське походження від *(j)evъnja (Шахматов Очерк 140; Фасмер II 6), форми явно вторинної і пізньої. — Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Fraenkel 192; Соболевский Slavia 5, 450; Ильинский Slavia 2, 263; Топоров III 21—22; Вўга RR II 622; Карский РФВ 49, 19; Потебня РФВ 5, 254. — Див. ще **бвин**.

егер «мисливець, що керує полюванням; солдат особливого стрілецького полку; доглядач тварин у парках, радгоспах»; — р. *егерь*, бр. болг. *егер*, п. *jegier*, слц. *jäger*, схв. *јегер*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Jäger* «мисливець; стрілець» пов'язане з дієсловом *jaĝen* «полювати, гнати», двн. *jaĝōn* «тс.», можливо, спорідненим з дінд. *yaĝū-* «невтомний, з молодими силами, син». — СІС 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 245; Фасмер II 7; Kopaliński 454; Kluge—Mitzka 329.

[ег'ера] «яга, відьма» Ж; — неясне; можливо, виникло внаслідок діалектної видозміни форми *ягá*, зближеної з *мег'ера* (пор.).

[ег'ерь] «стояк у будівлі»; — неясне; можливо, пов'язане з етимологічно неясним п. *węgar* «в одвірках або віконних рамах одна з двох бокових вертикальних частин, що мають гаки або завіси», яке Брюкнер зіставляє з нвн. *Apker* «якір» (Brückner 609).

Ег'ова, *Ягв'е*, *еговіст* (член секти); — р. *Еговá*, *Иеговá*, п. *Jehowa*, ч. слц. *Jehova*, *Јаһве*, слн. *Jehova*; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво запозичено з гебрайської мови; гебр. *יְהוָה* (*jah^awe, jahō*) є урочистою назвою бога, первісну вимову (вокалізм) і значення якої точно не встановлено; можливо, означала «незмінний; вічний; вірний» (букв. «той там є, (який) буде»); очевидно, пов'язане з дієсловом *hācā* «(він) був», яке зіставляють з ар. *hācā* «(він) упав» (з розвитком значення «па-

дати» — «ставатися (випадати, пор. *випадок*), відбуватися» — «бути»). — SW II 167; Constantinescu 50; Вујаклија 380; Klein 827; Gesenius 209, 322—323.

Єгѳр, [Ягѳр, Ігѳр]; — р. *Егѳр*, *Егѳрий*, бр. *Ягѳр*, др. *Егорей*, *Гегорей*, *Георгий*, *Егоргий*; — результат видозміни в давньоруській мові форми *Георгий*, очевидно, зближеної з *Григорий*. — Сл. вл. імен 209; Фасмер II 8; Петровский 107; Суперанская 77. — Див. ще **Геѳр-гий**. — Пор. **Юрій**.

[**єгурд́атися**] «ганьбити, топтати ногами» Ж; — неясне.

едва́б «шовк», [гедваб] Шелудько, *едва́бница* «вид шовкової тканини» Я, ст. *едвабъ* (XVI ст.), *едвабномъ* (XV ст.); — бр. *едва́б*, р.-цсл. *годовабаль*, *госвапаль*, *годова́ль*, *гъдовабаль*, болг. ст. *годовабьль* «шовковий», с.-цсл. *годовабаль* «шовк»; — запозичення з польської мови; п. *jedwab* «шовк», ст. *jedwab'*, пов'язане з ч. *hedváb(i)*, ст. *hedvábie* «тс.», яке зводиться до давнішого **gъd(ъ)vabъ* «тс.», очевидно, запозиченого з якоїсь германської мови; пор. днн. *gotawebbi* (*gotawebbi*) «божа тканина; дорога тонка тканина», днн. *godowebbi*, *goduwebbi*, дангл. *godwebb* «тс.», утворені з основ іменників *god-* (*got-*, нвн. *Gott*) «бог», спорідненого з дінд. *hū* «кликати (богів)», і *web-* (нвн. *Webe*) «тканина»; первісно означало «тканина літургійного призначення»; у церковнослов'янській мові, очевидно, є раннім моравським запозиченням. — Тимч. 879; Шелудько 41; Richhardt 59; Фасмер I 426; Sławski I 551; Machek ESJČ 164; Holub—Kop. 121; Vern. I 316. — Пор. **ва́фля**.

[**ед́ен**] «один», [і́д́ен, *ед́ин*, *ед́на*, *ед́не*, *ед́но́*], [*ед́ина́к*] «єдиний син; старий дикий кабан, що живе одинаком; чернець Я», [*ед́инéць*] «єдиний син; чернець Я», [*ед́ини́ця*] «одиниця; єдина дочка», [і́дени́ця] «тс.», *ед́ини́сть*, [і́д́инчик] «одинак» Ж, [і́д́инчи́к] «єдиний син», [і́д́на́нка] «примирення; винагорода за образу», [і́д́на́ни́ца] «примирення», [і́д́нанки́] «тс.», [і́д́на́ч] «примиритель» Я, *ед́ни́сть*, [і́д́но́та] Ж, *ед́ини́й*, [і́д́на́кий, і́д́на́ковий, і́д́на́кови́й], *ед́на́льний*, [і́д́ини́ти] Ж, [і́д́ина́читися] «товаришувати», [і́д́инкува́ти] «прори-

вати грядки, куші», *ед́на́ти*, [і́д́на́ти, *ед́но́чити*], [і́д́на́к] «однак» Ж, [і́д́на́к] «тс.», [і́д́ед́нач] «посередник, посланець» Я, [і́до-ед́ен] «кожний, усі до одного» Ж, *з'ед́нувач*, [не́ед́ни́ця] «незгода» Ж, *об'ед́на́льник*, *об'ед́на́нство*, *об'ед́на́ння*, *об'ед́нувач*, *об'ед́на́льний*, *об'ед́на́вчий*, [і́до-ед́ен] «дехто» Нед, [і́до-ед́инка] «одностовл-ка», *і́до-ед́ино́к*, [і́до-ед́инкови́й] «простий, одинарний» Нед, [і́до-ед́инчи́й] «тс.» Нед, [і́до-ед́ини́] «насамоті», [і́до-ед́инцем, і́до-ед́инці, і́до-ед́инцю], [і́до-ед́инчи́я] «одиначка» Нед, [і́до-ед́на́] «зрідка, поодинокі» ВеУг, *при́ед́нувальни́й*, *роз'ед́на́льник*, *роз'ед́нувач*, *роз'ед́нувальни́й*, *уедино* КІМ, ст. *ед́енъ*, *еди́нъ* (1400); — р. *ед́ини́й*, бр. *ед́на́ць* «єдність», *яд́ни́ць* «єднати»; — фонетично неприродні для східнослов'янських мов форми з початковим *е-* (і́-), відповідні до закономірних тут форм з *о-*, запозичені частково ще в давньоруський період із старослов'янської мови (форми з основою *єдин-*), а пізніше з польської і, можливо, словацької; ряд похідних утворено вже на українському ґрунті від запозичених форм; думка про нібито закономірне для східнослов'янських мов збереження початкового *є* перед складом з *ь* (Німчук ДБ VIII 44) не підтверджується фактами (пор. р. укр. *однѳѳ*, р. *ольха́*, укр. *вільха́* та ін.); тлумачення [і́д́ин] як запозичення з польської мови (Richhardt 59) необґрунтоване. — Шанский ЭСРЯ I 5, 250—251; Фасмер II 9; Sławski I 544—545. — Див. ще **од́ин**.

ед́ну́с (заст.) «жетон, монета, дукат як жіноча прикраса на шиї; кільце на шнурку коралів»; — результат видозміни форми **яѓну́с* (пор. *яѓну́сик* «велике намисто з дукатами; дешевий медальйон»), можливо, зближеної з [і́д́ин, і́д́ен] (дукат). — Білецький-Носенко 130. — Див. ще **яѓну́сик**.

[**э́жа**] (бот.) «грестиця, *Dactylis L.*; — бр. [я́жа] «грестиця збірна, *Dactylis glomerata L.*; — запозичення з російської мови; р. *э́жа* «тс.» пов'язане з *э́ж* «їжак»; назва зумовлена тим, що колоски грестиці зібрані в пучки, подібні до їжаків. — БСЭ 15, 486. — Див. ще **і́ж**.

єз — див. **яз**.

[éзвіро] «глибока вимоїна в горах, наповнена водою»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з болг. *язовір* «водосховище, велика штучна водойма».

езуїт «член католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса» (нлат. «Societas Jesu Christi»); (перен.) лицемірна, підступна людина», *езуїта* ПІ, *езуїтство*, *езуїтствувати*, *позезуїтити*, ст. *езуита* (XVII ст.);— р. *иезуїт*, бр. *езуїт*, п. *Jezuīta*, ч. слц. *jezuīta*, вл. *jezuīt*, болг. *езуїт*, схв. *језуит(а)*, слн. *jezuīt*;— через польське і німецьке посередництво (нвн. *Jesuīt*) запозичено з новолатинської мови; нлат. *Jēsuīta* утворено від лат. *Jēsus*, біблійного власного імені, запозиченого через грецьке посередництво (гр. Ἰησοῦς) з гебрайської мови; гебр. *Іēšūa'* від давнішого *І'ħōšūa'* є власне ім'я з первісним значенням «бог (є) спасіння, допомога», що складається з *ī'ħō* (*ī'ħoūā*) «бог» і *šūa'* «щастя, багатство; крик про допомогу».— Фасмер—Трубачев II 12; Sł. wug. obcsuch 324; SW II 174; Holub—Lyer 223; БЕР I 484; Kluge—Mitzka 332—333; Klein 820, 823, 828; Gesenius 324, 358, 826.— Див. ще **Егóвá**.

езул (бот.) «*gison*, *Hyssopus officinalis* L.» ПІ;— неясне.

ей (вигук запевнення), *ей-ей*;— р. др. болг. *ей*, схв. *éja* (стверджувальна частка), стсл. **ей**, **кй**;— псл. *jei*, утворене з займенникової основи *(j)e, наявної в р. *éva* «он», болг. *e* «ось», схв. *ē* «он», гр. *έμεϊ* «там», лат. *esse* «ось», та індоєвропейської вказівної частки *ī, якій відповідає дінд. ав. *ī* (енклітична підсилювальна частка).— Шанский ЭСРЯ I 5, 255; Преобр. I 213; Фасмер II 5, 12; БЕР I 484; Bern. I 263.

ей-бóгу, [*і́й-бóгу*, *ейбó*, *і́йбó*, *айбó*];— р. болг. *ей-бóгу*;— очевидно, результат скорочення вислову «присягаю богу» та злиття його з вигуком *ей*.— Шанский ЭСРЯ I 5, 255.— Див. ще **бог¹**, **ей**.

[елень] (орн.) «іволга, *Oriolus galbula*» Ж;— очевидно, результат контамінації назв типу [*éva*, *ілова*, *олійник*] «тс.» (див.).

Елизавéта, *Лизавéта*, *Лисавéта*, [*Лисовéта*, *Ялисовéта*], *Ліза*, ст. *Елиса́-*

вееъ (1627);— р. *Елизавéта*, бр. *Ліза-вéта*, др. *Елисаветъ*, п. *Elżbieta*, ч. *Alžběta*, слц. *Alžbeta*, болг. *Елисаветá*, слн. *Elizabetha*, стсл. **Елисаветъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἐλισάβετ походить від гебр. 'Elišeba' букв. «бог — моя клятва; богом я присягаюсь».— Сл. вл. імен 240; Беринда 204; Фасмер II 15; Петровский 109; Суперанская 86; Gesenius 49, 912.

еліна, *елка*, *ель*, *ельця* — див. **яліна**.

Елисе́й, *Ялисе́й*, ст. *Елиссе́й* «Б(о)жее здоров(ь)е, аб(о) Бо(гъ) сп(а)сал(ъ)» (1627);— р. болг. *Елисе́й*, бр. *Елисе́й*, слц. *Elizej*, стсл. **Елисеи**, **Елисефи**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Ἐλισσαῖος походить від гебр. 'Eliša' букв. «бог — спасіння».— Сл. вл. імен 209; Беринда 204; Фасмер II 16; Петровский 109; Суперанская 78; Gesenius 49, 912.

елібно — див. **ялібний**.

елівнік, *еловéга*, *елочéр* — див. **яловий**.

елкій — див. **ілкйй**.

елом, *еломок* — див. **йолóm**.

émка, *émкiсть*, *émнiсть*, *емкйй*, *émкiсний*, *émний*, *émнiсний* — див. **імáти**.

ено — див. **іно́**.

енóт (зоол.) «*Procyon*»;— р. *енóт*, бр. *янóт*;— запозичено, можливо, через посередництво німецької (нвн. *Genettkatze*) або голландської мови (гол. *genetta*) з іспанської; ісп. *jineta* «ласиця, *Mustela vulgaris*; генетта, *Genetta* (під хижих ссавців родини віверрових)» походить від ар. *ǰanaiṭ* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 258—259; Фасмер II 20; Преобр. I 215; Matzenauer 184; Vries NEW 196; Dauzat 359; Gamillscheg 475.

[енчіти] «тужити, побиватися (?)» Я;— запозичення з польської мови; п. *jęczeć* «стогнати» є прямим відповідником укр. [*ячіти*], *ячіти* (див.).

епіскоп, *епіскопство*, ст. *епіскопъ* (XIV ст.), *епіскупъ* (XV ст.);— р. болг. *епіскоп*, бр. *epískap*, др. *episcopъ*, *episcupъ*, п. *biskup*, ч. слц. *episkop*, вл. нл. *biskop*, м. *episkop*, схв. *èпископ*, слн. *episkop*, стсл. **епискоупъ**, **епископъ**;—

через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. ἐπισκοπος «наглядач, хоронитель; єпископ» пов'язане з дієсловом ἐπισκοπέω «дивлюся, спостерігаю, охороняю», утвореним за допомогою префікса ἐπι- «на-, над-, при-» від дієслова σκολέω (σκέλομαι < *σλεχ-) «дивлюся, оглядаю, спостерігаю», спорідненого з лат. spescio «дивлюся», дінд. pásyati, ав. srasyeiti «дівиться», двн. spehōn «стежити». — СІС 263; Тимч. 891; Шанский ЭСРЯ I 5, 259—260; Фасмер II 21; Преобр. I 215; Sadn. — Aitz. VWb. I 323; Frisk I 725—726. — Див. ще епігón. — Пор. біскуп.

єрепéнитися; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. *єрепéниться*, мабуть, походить від [єрепéй] «реп'ях» і первісно означало «бути сердитим (колючим), мов реп'ях»; пов'язання з [єропá] «надутий» (Горяев 104) викликає сумнів. — Преобр. I 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 261. — Див. ще реп'ях.

[єрепúд] «мала на зріст, але важка людина», [ярепúд] «тс.» Ж, [єрепúдин] (лайл.) «проклятий», [ярепúдів] «тс.», [ярепúдний] «єретицький, чортів» Ж, [ярепúдівий] «тс.» Ж, [яропúджий] «розбійницький» Ж, [яропúжний] «тс.» Ж; — неясне; зв'язок у деяких значеннях з *єретік*, *яр* і [пúдити] «лякати» може бути лише народоетимологічним.

єресь, *єретік*, *єретіцтво*, [єретіця] «єретичка», [єретнік] «єретик» Я, *єретічний*, [єретéнный] «єретичний», *єретічий*, [яретічий Нед] «тс.»; — р. *єресь*, бр. *єрась*, др. *крьсь*, п. herezja, ч. here-se, hereze, слц. heréza, вл. herezija, болг. м. *єрес*, схв. *јѣрѣс*, стсл. *кресь*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. αἵρεσις «вибір; ересь» походить від дієслова αἱρέω «беру, обираю, вибираю», етимологічно неясного. — СІС 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 261—262; Фасмер II 24; Преобр. I 216; Chantraine 38; Frisk I 43; Boisacq 9—10.

[єретік] «бараняча печінка» Я; — неясне.

єрик «невелика протока»; — р. *єрик*; — запозичення з тюркських мов; тур. уагk «щілина, тріщина, провалля»,

тат. *ярык*, крим.-тат. *ярыкъ*, чаг. jaγuγ «тс.» пов'язані з тур. уаг «байрак, рів», крим.-тат. тат. *яр* «тс.», тур. дюрк. уаг «розколювати, розділяти»; пов'язання з тюрк. *арык* «арик» (Шанский ЭСРЯ I 5, 262; Фасмер II 24) сумнівне. — Шипова 134; Менгес 190; Севортян 189; Räsänen Versuch 188, 189. — Пор. *яр*.

єрихónський — див. *єєрихónський*.

Єрма́к — див. *Єрмола́й*.

Єрмола́й, *Єрма́к*, *Ярмола́й*, [Ярма́к], ст. *Єрмола́й* «сила людей, или речистъ людский» (1627); — р. *Єрмола́й*, бр. *Єрмала́й*, стсл. **Єрмолаи**; — запозичення з грецької мови; гр. 'Єрмóλαος утворене з основ власної назви 'Єрμῆς, пов'язаної, мабуть, з *єрμα* «підпора, захист», що зводиться, можливо, до іє. *suēr-mṗ «велика вага, камінь», та іменника λαός «народ», етимологічно неясного. — Сл. вл. імен 210; Фасмер II 25; Петровский 113; Frisk I 561—563, II 83—84; Chantaine 373—374.

Єрофі́й, *Єрофе́й*, [Єротéй, Єрóха, Ярохтéй], *Ярош*; — р. *Єрофе́й*, бр. *Єрафе́й*, болг. *Йеротéй*; — запозичене з грецької мови; гр. 'Єрóφθεος утворене з основ прикметника ієρός «святий, священний», спорідненого з дінд. iṣirāh «міцний; жвавий» та іменника θεός «бог», етимологічно неясного. — Сл. вл. імен 210; Фасмер II 26; Петровский 113; Frisk I 662—663, 712—714; Chantraine 429—430.

[єрува́ти] «прошивати, стьобати» (кожух) Ж, [їрований] «шитий тонкими нитками дрібними стібками»; — неясне.

єсау́л — див. *осау́л*.

Єси́п, *Єсько́* — див. **Йóси́п**.

[єсли́] «якщо» Ж, [сли] «тс.» Ж; — р. *єсли*, п. ješli, ч. jestli; — результат злиття дієслова *єсть* (<псл. jestь) та умовної й питальної частки *ли* (<псл. li <*lei) «чи», очевидно, пов'язаної з іє, наявним в *але*, [лем], п. lecz «лише»; в українську мову, як і в російську, очевидно, запозичено з польської. — Булаховський Вибр. пр. II 522; Шанский ЭСРЯ I 5, 264; Фасмер II 28; Преобр. I 218; Grüskner 297; Machek ESJČ 330. — Див. ще *але́*¹, *є*, *лем*.

[єфна́р] «весільний батько, розпорядник весільного обряду» Ж; — очевидно,

перекручене запозичення з німецької мови; нвн. Hofnarr «придворний блазень» складається з іменників Hof «двір», спорідненого з нвн. Hübel «горб», ав. kaofa «гора», псл. кура, укр. *ку́па*, і Narr «дурень, блазень», що походить від пізньолат. *pāgiō* «насмішник, той, хто морщить ніс», пов'язаного з лат. *pāgis* «ніздря, ніс», спорідненим з дінд. *pāsa* «ніс», псл. пось, укр. *ніс*. — Kluge—Mitzka 312, 317, 502; Walde—Hofm. II 143—144. — Див. ще *ку́па*, *ніс*.

єфре́йтор (військ.), [фр^айтер] «тс.» Нед; — р. болг. *єфре́йтор*, бр. *яфре́йтар*, п. *jefrejtor*, *gefrejter*, *fejter*; — запозичення з німецької мови; н. *Gefreite(r)* «тс.» (букв. «звільнений») є калькою лат. *exemptus* «звільнений (від вартування)». — СІС 264; Шанский ЭСРЯ I

5, 267; Фасмер II 29—30; Преобр. I 218; Kluge—Mitzka 240.

Єфрém, Єхрém — див. Схрím.

ехи́дна (зоол.) «*Echidna aculeata*», *ехи́да* «зла, хитра, в'їдлива людина», *ехи́дство*, [яхи́дство, ехидкува́тий], *ехи́дний*, [яхи́дний], *ехи́дничати*, *ехи́дствувати*; — р. болг. *ехи́дна*, бр. *яхи́дна*, др. *ехидьна*, стсл. **ѦХИДЬНА**; — запозичення з грецької мови; гр. *ἐχιδνα* «гадюка, змія» пов'язане з *ἐχις* «тс.», спорідненим з дінд. *áhiḥ*, ав. *aži-*, вірм. *iz* «тс.»; разом з тим *ἐχις* виявляє близькість до гр. *ὄφις* «змія», з яким можуть бути зіставлені ті самі позагрецькі відповідники. — Шанский ЭСРЯ I 5, 267—268; Фасмер II 30; Frisk I 601—602; Chantaine 392; Boisacq 302.

ж — див. же¹.

жа́ба (зоол.) «*Rana*», [жаба́лу́ха] «велика жаба», [жабелу́ха] «тс.», жабеня́, [жаба́р] «калюжа, в якій багато жаб», [жабовина́, жабови́ння] «тс.», [жабері́на] «жаб'яча ікра», [жаберові́на, жабі́ни] «тс.», [жабі́на] «зеленава рідина під час блювання» Ж, [жа́бич] (лайливе слово) Я, [жабкі́] «візерунок на великодній писанці; хвороба коней» Я, жабня́ (зб.) «жаби», [жабові́на] (зб.) «жаби» Ж, [жаборі́ння] «жаб'яча ікра», [жабу́ка] «велика жаба» Я, [жабу́р] «місце, де жаби відкладають ікру» Ж, [жабури́ння] «жаб'яче гніздо» Пі, [жабури́ння] «жаб'яча ікра», жаб'я́тина «жаб'яче м'ясо» Я, [жаб'я́ний] Ж, жаб'я́чий, [жабі́й], нажа́битися «розсердитися, надутися»;— р. бр. др. болг. м. жа́ба, п. žaba, ч. слн. žaba, слц. вл. нл. žaba, полаб. zobo, схв. жа́ба, стсл. жъба;— псл. žaba <*gēba;— споріднене з прус. gabawo «жаба», дангл. swab «тс.», свн. qarре «пуголовок», днн. qarра «тс.», снн. qarbbe, quobbe «мокра маса», можливо, з лат. būfō «жаба»; іе. *gʷēbhā «жаба»; менш переконливе тлумачення (Machek ESJČ 721; Skok III 669) псл. gēba як звуконаслідувального утворення, паралельного до лазьк. žabu, мінгрельськ. žabu, žbavu.— Шанский ЭСРЯ I 5, 271; Фасмер II 31; Преобр. I 257; Вгückner 660; БЕР I 519—520; Хэмп Этимология 1981, 35—37; Топоров II 124—126; Kluge—Mitzka 572; Specht 40.

[жаба́к] (зоол.) «вид істівної черепашки, *Apodonta cygnea*» Ж, [жаб'я́чка] «тс.»; вид річкової черепашки, *Unio margaritana*» Ж;— назви, пов'язані з жа́ба; виникли, мабуть, за суміжністю.— Див. ще жа́ба.

[жа́бинець] (бот.) «жовтець, *Ranunculus L.*», [жабисток] «жабурник, *Hydrocharis morsus ranae L.*» Мак, жабні́к

«грудна травка, *Filago arvensis L.*; [калюжниця болотна, *Caltha palustris L.*; жабурник Мак; пшінка весняна, *Ficaria verna Huds.* Мак; перстач, *Potentilla L.* Мак], [жабовник] «перстач повзучий, *Potentilla reptans L.*» Мак, [жабури́нець] «пшінка весняна» Мак, жабурі́ння «водорості *Conterva L.*; [слизька маса на стоячій воді], жабурні́к «*Hydrocharis L.*; [калюжниця болотна Ж]»;— р. [жабіне́ць] «жовтець бульбистий, *Ranunculus bulbosus L.*», жа́бник «грудна травка; [перстач сріблястий, *Potentilla argentea L.*; пшінка весняна], [жабо́вник] «перстач», бр. жа́бнік «жабурник; [перстач сріблястий]», схв. [жа́бляк] «жовтець; пшінка весняна», [жа́бняк] «тс.», [жабогриз] «жабурник»;— похідні утворення від жа́ба; назви зумовлені тим, що ці рослини ростуть у воді, на болотах або на берегах водойм, де бувають жаби; пор. лат. *ranunculus* «жовтець», похідне від *gana* «жаба», англ. *frog-bit* «жабурник» (букв. «укус жаби»), нвн. *Froschbiß* «тс.».— Носаль 59, 96; БСЭ 8, 347; 19, 453; 25, 569; 47, 406; Симоновић 391; Machek Jm. rostl. 41, 49.— Див. ще жа́ба.

[жабі́йка] (вид грибів), [жабію́рка] «мухомор, *Agaricus muscarius*» Мак;— ч. žabina «поганка»;— назви, пов'язані з жа́ба; зумовлені, очевидно, отруйністю грибів.— Див. ще жа́ба.

[жабник] (бот.) «кульбаба, *Taraxacum officinale Wigg.*»;— пов'язане з жа́ба; мотивація назви неясна.— Див. ще жа́ба.

[жабо́ніти] «бубоніти подібно до жаб». [жабу́ніти] «тс.»;— неясне; можливо, результат видозміни форми жебо́ніти «белькотати; бубоніти» під впливом слова жа́ба.— Пор. жебо́ніти.

жа́бра «зябра», жа́бри, [жабракі́ Мо] «тс.», [жаберна́тий] «зябровий, який має

зябра» Ж, [жабѣрний] «тс.» Ж; — р. м. *жа́бра*, бр. *жа́бры*, ч. *žábга*, слц. *žiabга*, вл. *žabга*, болг. *жа́бри*; — очевидно, псл. *žębга*, яке може бути пов'язане з р. [жа́ба] (<žęba) «рот, паща»; первісно могло означати «рот, паща; вилиця, щелепа» (пор. снн. *keve* «щелепа; зябра»); менш переконливим є зіставлення з лит. *žióbrgis* (*žióbrgys*) «вид риби» (Mikl. EW 405) і дінд. *jāmbhate* «схоплює» (Потебня РФВ 1880/4, 210). — Шанский ЭСРЯ I 5, 271—272; Меркулова Этимология 1963, 76—78; Фасмер II 31—32; БЕР I 521. — Пор. *зябра*¹.

жабрій (бот.) «*Galeopsis L.*», [жабрі́й, жи́бри́й] «тс.»; осот, *Cirsium arvense*, *Cirsium incanum*», [жа́бри́к] «жабрій звичайний, *Galeopsis tetrahit L.*», [жа́бри́ця] «*Seseli L.*», [жа́бри́й] «осот», [жа́бри́й] «тс.» Ж, Мак, [жа́бри́й] «зеленчук жовтий, жовта глуха кропива, *Galeobdolon luteum Guds.*» Мак, [жа́бри́й] «жабрій», [жа́бри́й] «тс.»; — р. [жа́бри́й] «жабрій та ін.», *жа́бри́ця* «жабриця», [жа́бри́й] «жабрій», бр. [жа́брык], *жа́бер*, ч. [žabг], слц. [ziabog, zābog] «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язується з *зябля* «зоране (на зиму) поле», *зуб*, стсл. *zabъ* «проростаю» (первісно «роздираю»), лит. *žėmbti* «краяти», *žėmbėti* «проростати», дінд. *jāmbhāyati* «дробити»; пояснюється також (Плевачава Етимология 1966, 90—96) як похідне від *жа́ба* (*žaba*) з огляду на подібність віночка жабрію та інших губоцвітих до жаб'ячої морди і на зумовлене цим застосування відповідних рослин для лікування різних хвороб, які мали назву *жа́ба* (*žaba*) чи похідні від неї. — Фасмер II 110—111; Меркулова Этимология 1963, 78; Ильинский ИОРЯС 24, 125—126; Machek Jm. rostl. 196; Bezlaj Eseji 134. — Див. ще *зуб*¹, *зяб*.

жавель «хлористий розчин для прання білизни», [живі́ль] «вапно»; — р. бр. *жавель*, болг. *жавел*; — запозичення з французької мови; фр. *eau de Javel* «жавелева вода» походить від назви передмістя Парижа Жавель, де почали вживати цей розчин. — Шанский ЭСРЯ I 5, 272; ССРЛЯ 4, 7; РЧДБЕ 256; Dauzat 418—419

[жавкани́стий] «розпечений, гарячий»

(жавканисті або свічканисті лица у вовка) ВЕНЗн; — неясне.

[жа́вра] «собака» Ж, [жа́вра Ж, жа́вра, жа́вра Ж] «тс.», [жа́вратий] «крикливий» Ж; — п. [žęgwa] «злий пес» (з укр. ?); — запозичення з молдавської мови; молд. *жа́врэ* «брехливий собака» етимологічно нез'ясоване. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180.

жа́вряти — див. жа́вряти.

жа́га СУМ, Ж, жа́гота, жа́гливий, жа́гучий, [жа́жкий] «жагучий», жа́гнути «ужалити», [рожа́гати] «поправити вогонь у печі, щоб він розгорівся»; — р. [жа́гаты] «пекти, обпикати», [жа́гнути], др. *жагало* « жало », бр. [жа́га] «згага», ч. слц. *žaha* «тс.», вл. *žaha* «закалець», нл. *žagliņa* «спека», *žagliwy* «розпечений»; — псл. *žaga* <*žęga, основа з подовженим кореневим голосним, пов'язана з дієсловом *žęgti «палити»; зведення ч. *žaha*, слц. *žaha*, вл. *žaha* до псл. *gōg- (Machek ESJČ 727) помилкове. — Преобр. I 231; Vondrák I 350. — Див. ще *жегті*. — Пор. *зга́га*.

[жа́гва́] «трут, гніт або висушений гриб, що застосовується для викресування вогню»; — р. [жа́гва], п. *žagiew*, ч. *žáhev* «тс.»; — похідні утворення від кореня з подовженим голосним *žag-* (<*žęg-), пов'язаного з *žęgti «палити»; пор. схв. *жа́грити* «обпалювати». — Фасмер II 32—33; Преобр. I 220; Вгückner 664. — Див. ще *жегті*. — Пор. *жа́га*.

[жа́глик] «невелике вітрило» Ж, ст. *жагель*, *жагель* (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. *žagiel* «вітрило» походить від н. *Segel* «тс.», спорідненого з снн. *sęgel*, *sigel*, двн. *sęgal*, дангл. *sęgl* «тс.», дісл. *sęg* «відірваний шматок; смуга», далі з нвн. *Säge* «пилка», псл. *sekyga* «сокира», **sękti* «сікти». — Вгückner 660—661; Kluge—Mitzka 697. — Див. ще *сікти*.

жа́гльва — див. жуля́вка.

жа́дати, [жа́днува́ти], жа́дува́ти, [жа́ждувати, жа́да́], [жа́да́к] «жадібний» Я, [жа́данка] «жадана», жа́дання, [жа́данча́] (ірон.) «бажаний гість» Ж, жа́дню́га, жа́доба́, [жа́дота́], [жа́ду́ха] «скупа жінка», жа́даний, жа́денний, [жа́ден], жа́дібний, жа́дливий, жа́дний, жа́дню́чий, [жа́добен Ж, жа́добний Ж, жа́дучий Ж,

жаждѣнный Ж, жаждѣвий, жаждлѣвий Ж, жаждѣущий Ж], [вѣждадний] «жадний» Ж, [пожада] Ж, пожада́ння, пожада́ний «бажаний», пожадливий, пожадний; — р. [жада́ть], жа́дний, бр. жада́ць, др. жа-дати, жядати, п. žadać, ч. žádati, слц. žiadat', вл. žadać, нл. žedaś, болг. жаду́вам, м. жедува, схв. же́хати, же́хати «відчувати спрагу», слн. žéja «спрага», стсл. жа́дати; — псл. žędati <*gendati з інфіксальним -п-, що закріпилося в інфінітиві під впливом основи теперішнього часу *gend- (інакше Machek ESJČ 721); — споріднене з лит. gedauti «бажати, сумувати», pasi-gendù «помічаю відсутність», godùs «жадібний», прус. gT-dan «сором», нвн. geizen «скупитися; прагнути», свн. gTten «бути жадібним», дірл. -gessam «просимо», гр. θέσσασθαι (сигматичний аорист від ποθέω «прошу»), дигр. jadiyāmi «прошу», ав. jaideumi «тс.»; іе. *g^hhedh- «просити, бажати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 273; Фасмер II 33; Преобр. I 220; Brückner 663; Holub — Кор. 441; Стоянов 45—46; БЕР I 522; Skok III 675; Fraenkel 149—150; Frisk I 668; Pokorny 488. — Пор. жа́дати.

[жа́ждень] «щодня, щодень, щоразу» Я; — неясне; можливо, виникло внаслідок регресивного уподібнення з *каждень (<кожний + день).

жа́йворон (орн.) «Alauda L.», жа́йвір, жа́йворонк, [жа́йворінок], [жа́йворонник] «клітка для жайворонків», жа́йворонча́, [жа́йворончиха] Я, жа́йвороня́, [жа́льворонк Ж, жа́лворонк Ж, жб́рванок Ж, джаворок, джаворонк, джя́воронк, за́йворонк], жа́йворонячий, [жа́йворінячий, жа́йвороночий Ж]; — р. жа́воронк, бр. жа́варанак, полаб. zevópnak; — остаточно не з'ясоване; перша частина слова, на думку Булаховського (Вибр. пр. III 283—285), пов'язана з жар; на думку М. Рудницького (LP 6, 117), це один із варіантів префіксів, що виступають у германських мовах як ga-: ge-: gi-, а в слов'янських як go-: ga-: za- (<іе. *g^hhlē-); Потєбня (РФВ 1879 I 257) зіставляє початкове жа́й- з дінд. gāyati «співає»; очевидно, початкове жа́й- пов'язане з га́й- у а́йворон; друга частина слова тотожна

з во́рон. — Шанский ЭСРЯ I 5, 272; Фасмер II 32; Преобр. I 220; Горлев 63, 105; Георгиев БЕ 1978/3, 202. — Див. ще во́рон. — Пор. га́йворон.

[жа́йдіти] «таланти, щастити» Я; — неясне.

жа́к¹ «ятір», ст. жакъ (XVIII ст.); — р. бр. [жак], п. žak «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. Sack «мішок, вид сітки», двн. свн. sac «тс.», пов'язане з лат. saccus «мішок, торба». — Фасмер II 33; Brückner 661; Mikl. EW 406; Kluge — Mitzka 618. — Див. ще сак¹.

жа́к² (заст.) «школяр, бурсак, церковний співак», жа́ківка «приміщення для церковних співаків», ст. жакъ (з XV ст.); — р. [жак] «учень католицької школи»; — запозичено з чеської мови, ма́буць, через польську; п. žak, ч. žák, як і слц. žiak, через посередництво однієї з романських мов (про що свідчить початкове ž < dj), можливо, італійської, зводяться до нар.-лат. diacus «слуга, служник», що походить від гр. διάκος «тс.» — Фасмер II 34; Brückner 661; Machek ESJČ 721. — Див. ще дя́к, дя́к.

[жа́к³] «розкрадання, грабування», [жа́кува́ти] «розкрадати», [же́хува́ти] «тс.» Ж, ст. жакъ (XVIII ст.); — р. [жак] «розхапування»; — запозичення з польської мови; п. žak «розкрадання, грабування» пов'язане, очевидно, з фр. sac, що походить від іт. sacco «тс.», утвореного від нар.-лат. saccage «грабувати (на війні)», глобша етимологія якого тлумачиться по-різному. — Linde VI 776; Dauzat 644; Gamillscheg 787.

[жа́к⁴] «праця всією громадою за умови, що кожен одержує продукту (напр., сіна) стільки, скільки за однаковий час устигне виробити»; — неясне; можливо, пов'язане з жак «розкрадання, грабування».

[жа́к⁵] (ент.) «гедзь, Tabanus bovinus L.»; — неясне.

жа́кѣт, жа́кѣтка, [жикѣт, жикѣтка]; — р. бр. болг. жа́кѣт, п. žakiet, ч. слц. вл. žaket, м. жакет, схв. жа́кѣт, жа́кѣта, слн. žaket; — запозичення з французької мови; фр. jaquette «тс.» пов'язане з жа́ке «куртка», яке похо-

дять від ар. *šakk* «кольчуга», запозиченого через іспанське посередництво (ісп. *jaco*); менш переконливе виведення (Bloch 333; Holub—Lyer 521; БЕР I 522) фр. *jaque* від поширеного у Франції особового імені *Jasque*. — Москаленко УІЛ 66; Шанский ЭСРЯ I 5, 273; Фасмер I 34; Dauzat 418; Gamillscheg 544; Kluge—Mitzka 329.

[жаліва́л] (бот.) «кропива, *Urtica urens* L., *Urtica dioica* L.» [жаля́чка] «тс.» [жалкѹшка] «*Urtica urens*» Л, [піджалі́вник] «байстрюк» Ж, [пожалі́вник] (орн.) «кропив'янка, *Sylvia*» Нед; — похідне утворення від *жаліти*; назва рослини зумовлена її жалючістю. — Див. ще жа́ло.

жа́ло, [жило́], [желавá] «гадюче жало» Я, [жалыцѐ] «вістря голки» Ж, [жа́лиця] (ент.) «жигалка, *Stomoxys*», *жаліти*, *жалкій*, [жавкій], *жаллі́вий*, *жалю́чий*; — р. жа́ло, бр. джа́ла, [жа́ла], др. жало, п. *žadlo*, каш. [žangło], слн. *žialo*, полаб. *zǫdlǫ*, болг. *жѐло*, *жіло*, м. *жило*, схв. *жа́лац*, *жа́ока*, слн. *želo*, стсл. **жалло**; — псл. *žedlo < *geldlo (внаслідок розподібнення); — споріднене з лит. *gėlti* «жалити», *geluonis* « жало », лтс. *dzelt* «жалити», прус. *gallan* «смерть», двн. *quelan* «страждання; страждати», нвн. *Qual* «мука», дірл. *at bail* «умирає», дангл. *swelan* «умирати», гр. βέλος «стріла», βέλλιδες «оси»; іє. *g^hel- («золоти, жалити»; існує також думка (Zubatý St. a čl. I 2, 129; Věga RR 495; Trautmann 86) про етимологічну спорідненість жа́ло з жа́ти, жну. — Шанский ЭСРЯ I 5, 274—275; Фасмер II 34; Преобр. I 220—221; Горяев 105; Трубачев Этимология 1963, 49; Brückner 663; БЕР I 533; Младенов 167; Skok III 670. — Пор. жаль.

[жалобѐць] (ент.) «ванеса, *Vanessa antiopa* L.» Ж; — очевидно, калька р. траурни́ца або н. Trauermantel «тс.», букв. «траурний одяг»; назва зумовлена своєрідним забарвленням метелика з темною смугою поперек крила. — Див. ще жаль.

[жалова́нник] «прісний житній хліб, що його їли у піст» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми [жі-

лавник] «вид печива; прісний корж». — Див. ще жи́ла.

жа́ль, [жа́ліб], *жалі́бник*, *жалі́слівець*, *жа́лість*, [жа́лля] «жаль», [жа́лноці], *жа́лоба*, [жа́лобник, *жа́лосник*], *жа́лоці*, [жа́льноці, *жа́ліблівий*], *жа́лібний*, *жа́ліслівий*, *жа́лісний*, *жалкі́й*, [жавкі́й, жалоблі́вий Я], *жа́лбний*, [жа́лова́сний] «слізливий» Ж, [жа́лосливий, *жа́лосний*, *жа́лості́вий* Ж], *жалю́чий*, *жа́льний* «сумний», [жа́льчлі́вий], *жа́лко* «шкода», [жа́лько, *жа́льно*] «тс.», [жа́літися] «жалітисся», *жалі́сний*, *жалі́ти*, *жалі́тисся*, *жалкува́ти*, [жа́лкува́тися], *жа́лувати*, *жа́луватися*, *безжа́льний*, [пожа́ль] «співчуття» Нед, *розжа́лити*, *розжа́лобити*, *розжа́лувати* «позбавити звання, понизити»; — р. бр. *жаль*, др. *жаль*, *жяль*, п. *žal*, ч. *žal*, *žel*, слц. *žial'*, вл. *žel*, нл. *žal*, болг. м. *жал*, схв. *жа́о*, слн. *žal*, стсл. **жалъ** «гробниця»; — псл. *žalь* < *gēlь; — споріднене з лит. *gėlà* «біль; жаль», *gėlti* «боліти», *gilti* «жалити», лтс. *žēl* «жаль», прус. *gallan* (зн. в.) «смерть», нвн. *quälen* «мучити», двн. *quāla* «мука», дангл. *swelan* «умирати», вірм. *kef* «нажив, виразка». — Шанский ЭСРЯ I 5, 274—275; Фасмер II 35; Преобр. I 221; Brückner 661; Machek ESJC 724—725; Holub—Kop. 441; БЕР I 522—523; Skok III 671; Супрун Езиков. проучв. Георгиев 268—272; Trautmann 83; Топоров II 142—145, 334—336; Fraenkel 145—146. — Пор. жа́ло.

[жа́лькоті́ти] (про спів жайворонка) Ж, [жа́ркоті́ти] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, близьке до *джеркотіти*

жа́льман, *же́льман* — див. зе́льман.

[жа́мка] «м'ятний пряник, пофарбований з лицьового боку в червоний колір» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [жа́мка] «вид пряника», на думку Фасмера (II 35), пов'язане з [жа́мкати] «тиснути», похідним від *жати* «тс.». — Див. ще жа́ти².

[жандáрик] (орн.) «одуд, *Urica erops* L.» Ж; — похідне утворення від [жа́ндáр]; назва зумовлена, можливо, тим, що чубик на голові одуда в формі віяла нагадує пучок пір'я, який носили на капелюхах угорські жандарми. — Див. ще жа́ндáрм.

жандарм, [жандар], жандармерія, [шандар];— р. жандарм, бр. жандар, п. žandarm, ч. žandarm, žandár, слц. žandár, вл. žandarm, болг. жандар, жандарин, м. жандарм, схв. жандарм, жандарм, слн. žandár;— запозичено з французької мови, можливо, через німецьку; фр. gendarme (>н. Gendarm) виникло з gent d'armes букв. «люди зброї», яке складається з фр. ст. gent «народ, раса», пов'язаного з лат. gens «рід, клан», genus «походження, рід», укр. ген, та armes «зброя», мн. від arme, що походить від лат. arma «тс.».— СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 276; Фасмер II 35; Holub—Lyer 522; Dauzat 48, 358—360; Gamillscheg 50, 474.— Див. ще армія, ген¹.

жанр, жанрист;— р. бр. болг. м. жанр, п. žanrowy «жанровий», ч. слн. žánr, слц. žáнег, схв. жánр;— запозичення з французької мови; фр. genre «рід, вид, жанр, стиль» походить від лат. genus (род. в. generis) «рід, плем'я».— СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5 276; Фасмер II 35; Dauzat 359.— Див. ще ген¹.

жар, жарá, [жáрево] «заграва» Я, [жáренка] «смажена картопля» Л, [жáреня] «печення», [жáриво] «багаття, що допливає», жаріна СУМ, Ж, [жáрище] «вогнище» Ж, [жарівка] «жаровня» Ж, [жарівниця] «тс.», жарівня, жарінь, жарівня, [жаромня] Дз, [жарницья] «випалювальна піч», [жарничка] «сковорода» Мо, жарота, [жарьоха] «прочухан; биття», жаркэ «печення», жарений, жаристий, жаркий, [жарливій], жарити, жарити, віджарити «відлущувати», піджарка, пожар, пожарина, пожарище, [пожарка] «пожежна машина», пожарник, пожарня, [пожарник] «сухий хмиз» ВеУг, прожарювач, розжарювач, розжарилій;— р. бр. болг. м. жар, др. жаръ, п. žag, ч. слн. žág, слц. žiaг, вл. žag, схв. жáр, стсл. жáръ;— псл. žagъ (<*gęgъ), пов'язане чергуванням голосних з goręti «горіти».— Шанский ЭСРЯ I 5, 277; Фасмер II 35; Преобр. I 221—222; Brückner 661—662; Machek ESJC 722; Holub—Kop. 442; БЕР I 524—525; Skok I 591—593.— Див. ще горіти¹.

[жарáвий] «гнилий, трухлявий, крихкий» (жарáве дерево) ВеНЗн, [жирувáтий] «порожнистий, дупластий» ВеБ;— р. [жаробвий] «високий, прямостовбурний; засохлий на пні», [жарáвий] «високий, стрункий», бр. [жарына] «соснове дерево»;— остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з жар (Преобр. I 221), з лтс. garš «довгий, далекий» (Горяев 106); найбільш імовірно видається думка (Меркулова Етимология 1963,78—80) про походження р. [жаробвий, жарáвий] від псл. *žagovъ «високий, прямий», що відбиває ступінь подовження іе. *gheг- «видаватися, виступати, рости».— Фасмер—Трубачев II 35—36.— Пор. грань¹, грóно.

[жараннік] (бот.) «яловець, Juniperus L.» Ж;— певної етимології не має; можливо, є результатом видозміни чи контамінації інших назв ялівцю — [жéрén, жене́пін] тощо.

жаргón, жаргонізм;— р. бр. болг. жаргón, п. žargon, ч. вл. žargon, слц. слн. žargón, м. жаргон, схв. жáребн;— запозичення з французької мови; фр. jargon (ст. gargon) у XII ст. означало «незрозуміла мова; пташина мова»; загальноприйнятої глибокої етимології не має.— СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 277; Фасмер I 35; Dauzat 418; Gamillscheg 544.

[жáрий] «вогняно-червоний, жовто-червоний» Ж, [жáрий] «тс.» Ж;— р. [жарь] «блискітки; яскраве світло»;— похідне утворення від жар; щодо семантичного переходу пор. жовтогарячий; аналогічне явище є в індоіранських мовах, де від кореня suk- з основним значенням «горіти» походять дінд. śukráḥ «ясний, яскравий, білий», śukláh «тс.», ав. su xgo «червоний».— Львов ЭИРЯ IV 70.— Див. ще жар.

[жáрка] (бот.) «еритрея, Erythraea centaureum» Ж;— утворене від жар, очевидно, як калька гр. ἐρυθρός «червоний», що входить до латинської назви цієї рослини.— Див. ще жар.— Пор. жáрий.

[жарливій] «жалючий»;— результат дисимілятивної зміни форми [жалливій] «тс.», підтриманий, очевидно, семантичним зближенням з жáр(ити).— Див. ще жáло.— Пор. жару́ха.

[жарнівка] «частина ручного млинка»; — запозичення з польської мови; п. żagnowka «ручка для обертання каменя в жорнах», похідне від żagna «жорна», відповідає укр. [жорнівка] «тс.». — Див. ще жорно.

жарновéць (бот.) «мітлиця, Sagotampus scorarius», [жерновéць] «тс.» Ж; — р. жарновéц, бр. жарнóвец, п. ст. żagnowiec; — остаточно не з'ясоване; виводиться від п. ст. zanowiec, ч. [zanovec] «тс.» (укр. [зánовать] «дрік, Genista tinctoria L.; лядвенець, Lotus corniculatus L.»), яке пояснюється як утворене на основі сполучення за пова «за нового (місяця)», з огляду на час, коли цю рослину збирають для лікувальних цілей (Machek Jm. rostl. 118); пояснювалось також як результат видозміни форми jenesta (>ženesta), пов'язаної з лат. genista «дрік» (Bern. I 439).

жарт, [жáрта] Ж, жартівні́к, жарту́н, [жарту́ха] Я, [жарту́шки] «жарти», жартівлі́вий, жартівні́й, жартлі́вий, [жартоблі́вий] Ж, жáртом, жартома́, жартува́ти; — р. [жарт], бр. жарт, п. żart, ч. žert, ст. žertovati «обдурювати», слц. žart; — через посередництво польської і чеської мов запозичено з середньовісньонімецької; свн. sērtēn «обдурювати, мучити, бити» пов'язане з sēgen «ранити», спорідненим з двн. sēg «болючий», нвн. sehg «дуже», дангл. sār, дісл. sagt «тс.; поранений», лат. saevus «лютий», лтс. sīvs «гострий, жорстокий»; пізніше ч. žertovati зблизилося з нвн. scherzen «жартувати»; безпосереднє виведення ч. žert від нвн. Scherz «жарт» (Фасмер II 36; Преобр. I 222; Brückner 662) помилкове. — Machek ESJČ 726; Holub—Lyer 523; Holub—Kop. 444; Kluge—Mitzka 698—699.

[жару́ха] (бот.) «кропива, Urtica L.»; — похідне утворення від жар, жáрити як результат семантичного зближення цих слів з жалі́ти, жа́ло. — Див. ще жар. — Пор. жарлі́вий, жеру́ха.

[жас] «жах», жаскі́й «страшний», [жасні́й] «тс.», [жасáти, жасну́ти] Ж; — р. болг. м. ѝжас, др. ужасъ, п. ст. žaspač sie, ч. žasnouti «зчудуватися, ужахнутися», ч. слц. ůžas «зчудування, подив», схв. ѯжас «жах», стсл. оужасъ

«тс.»; — псл. žas- (<*gēs-); — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з псл. gasnōti «гаснути», лит. gēsti, лтс. dzist, тох. A kās, B kās, ка «тс.» (Фасмер IV 151; Bern. I 295) або з лит. gāsti «лякати», gāstas «страх» (Brückner 662; Младенов 560) чи з гот. us-geispan «ужахнутися», нвн. Geist «дух» (там же; Holub—Kop. 442; Machek ESJČ 722; це зіставлення вважається сумнівним — Feist 531).

жасмі́н (бот.) «Jasminum L.»; — р. болг. жасмін, бр. язмін, п. jašmín, ч. jasmín, слц. jazmín, вл. jasmín, схв. ја́смин, м. јасмин, слн. jasmín; — запозичення з французької мови; фр. jasmin (<jassemin) «тс.» походить від ар. jāsemīn (jāsamīn) або перс. jāsemīn «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 5, 277—278; Фасмер II 36; Hüttl-Worth 13; Dauzat 418; Gamillscheg 545; Lokotsch 75. — Пор. ясмін.

жати́¹ (жну), жнивува́ти, [жа́лка] «жниварка», [жа́ля] «жниця», [жа́тва] «жнива» Ж, жа́тка, жатка́р, [жа́тник] «жнець» Я, жаття́, [жа́чка] «жниварка», [жéнник] «жнець» Ж, [жéнничка] «жниварка», жéнчик, жєнчї́ха, [жєнь] «ужинок», [жєнькі́ня] «жниця», [жєньчáр] «жнець», жєньць, жні́ва, жнива́р, жнива́рка, жні́во, [жниво́їця] «жнива» Я, жниво́їще, жні́ця, [жні́й] Ж, жні́я, жа́тний, [жнив'я́ний] Я, [вижéн] «ужинок» Ж, [дожї́н, дожї́нки] ЛекСПол, зажї́н, зажї́нки, нажї́н, обжї́н, обжї́нки, [обжні́ва] «обжинкова пісня» Ж, [обжні́вка] Пі, переджні́в'я, переджні́вний, [пóжєнь] «стерня» Л, [пóжня] «тс.» Пі, Л, пожні́вний, [прóжен] «прожата чи прорубана смуга» Дз, [прожóн] «дорога, прокошена в очереті» Мо, ужї́н, ужї́нок; — р. жать, бр. жаць, др. жати, п. жа́ц, ч. žiti, розм. žnouti, ст. žietī, слц. žat', вл. же́ц, нл. же́с, полаб. zapa «жнива», болг. жѣна, м. жнее, схв. жѣти, слн. žēti, стсл. жати; — псл. *žēti, žьpǫ; — споріднене з лит. genėti «обрубувати гілки», лтс. dzenēt «тс.», ірл. be-pim «б'ю», лат. dē-fendo «захищаю, обороняю», гр. θείνω «б'ю», θένω «влучаю», ав. jainti «убиває», дінд. hanti «б'є, вбиває», вірм. ganel «сікти», а також з псл. гъпати, укр. гнати і його відповід.

никами; іє. *g^hnep- «бити». — Шанский ЭСРЯ I 5, 278; Фасмер II 36, 60; Преобр. I 223; Горяев 106; Brückner 662—663; Machek ESJČ 728; Holub—Kop. 445—446; БЕР I 565-566; Skok III 678; Топоров II 341—345; Fraenkel 152—153; Frisk I 657—658; Pokorny 491—493. — Див. ще гна́ти.

жа́ти² (*жму*), *-жимати*, *жим*, [*жериння*] «макуха», [*жемихи*] «вичавки, жом» Я, [*жмаки*, *жміхи*, *жму́ха* Я], *жом* «тс.», [*жимкий*] «легко стискуваний» Я, *віжим*, *віжимка*, *віжимки*, *віджимний*; — р. *жатъ*, бр. *жаць*, п. *žáč*, ч. *ždímati*, слц. *žmýkat'* «вижимати», вл. *žimaš*, нл. *žimaš*, схв. *жѣти*, слн. *žéti*, стсл. **жати**; — псл. *žęti, *žьтq; — споріднене з лит. *gūmulas* «грудка, клубок», *gūmūti* «м'яти, брати», лтс. *gumt* «гнути, згинатися (під тягарем)», норв. *kumla* «місити, м'яти, тиснути», двн. *uoquetilo* «виноградний сік, вино», ірл. *gemel* «пута, кайдани», лат. *gemo* «зітхаю, стогну, волаю», гр. γέμο «бути повним, навантаженим», γόμος «корабельний вантаж, вага»; іє. *gem- «охоплювати, стискати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 278; Фасмер II 36, 59; Преобр. I 222—223; Горяев 106; Machek ESJČ 723; Skok III 678—679; Fraenkel 132; Frisk I 296—298; Pokorny 368—369. — Пор. **жме́ня**.

жах, [*жаханка*] «жахання», [*жахіття*], [*жахляк*] «боягуз» Ж, [*жахота*], *жахлівий*, *жахний*, *жахати*, *жахнітися*, [*жахіти*] «жахатися» Ж, *нажаханий*, [*пожахачка*] «боягузка»; — бр. *жах*, п. *žachac* сіє «жахатися»; — результат фонетичної видозміни основи *жас-* (<*gēs-), можливо, викликаной впливом основи *страх-* (страх-). — Фасмер II 36; Brückner KZ 43, 303—304; Эндзелін СБЭ 70. — Див. ще **жас**.

[**жахати**] «вириватися, спалахувати», [*жахатъ*] «блискати без грому» Л, [*жахніти*] «кинутися», *жа́хнути* «вдарити», *жахтіти* «палати», [*жэ́кнути*] «стрімко кинутися на когось» Ж; — р. *жа́хнутъ* «ударити»; — неясне; можливо, афективне утворення на ґрунті української і російської мов; може бути зіставлене з болг. [*жа́скъм*] «жбурляю; різко смикаю».

[**жахлі́й**] «справжній, істинний; прозорий, чистий; дуже подібний» Ж, [*жехлі́й*, *жіхлі́й*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з нім. *sachlig* «діловий; істотний».

жбан, *жба́нок*, *жба́нчий* — див. **джан**.

[**жбѣвхнути**] «сильно штовхнути» Ж, [*жбихну́ти*] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. **жбух**.

[**жби**] «хвилі, що набігають» Ж, [*жбіхи*] «тс.» Ж, [*жбириліти*] «здійматися високими хвилями» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*жбир*] «скеля, гора».

[**жбир**] «скеля, гора; височина; намул, мілина; сіножаті, порослі купиною та кущами»; — слц. заст. *žbāg(a)* «підпірка, жбер «тс.»; — очевидно, псл. *žьbīgъ; — у такому разі споріднене з лат. *gibber* «горбатий; бугристий», *gibber* «горб, бугор», *gibbus* «випуклий», *gibbus* «горб»; іє. *geibh- «гнути, згинати, нагинати». — Ильинский ИОРЯС 23/2, 125; Walde—Hofm. I 597.

жбу́рити, *жбу́рляти*, *жбу́рніти* — див. **шпурля́ти**.

[**жбуртіти**] «з шумом ударитися» Ж; — очевидно, експресивне утворення, пов'язане з *жбу́рляти*. — Див. ще **шпурля́ти**.

[**жбух**] (вигук, що відображає раптове виливання великої кількості рідини), *жбу́хати* «литися з великою силою; вириватися (перев. про вогонь)»; — звуконаслідувальні утворення. — Пор. **жбѣвхнути**,

жва́вий, [*жва́лий*] «жвавий» Ж; хитрий ВеБ», *жва́вість*, [*жва́ота*], *жвавішати*, *пожва́влений*, *пожва́влення*, *пожва́вити*, ст. *жва́вий* «швидкий; зубатий» (XVIII ст.); — бр. *жва́вы*; — можливо, запозичення з польської мови; п. *żwawy* «тс.», до XVII ст. «наклепник, обмовник», остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з словами *żuć*, *żwać* «жувати» (Brückner 667); пор. ч. ст. *žvavý* «балакучий», пов'язане з *žvati* «жувати»; виводилось також від того самого кореня, що й *живій* (Косвен УЗ БГУ. Серія філолог., вип. 1, 193) або від пов'язаних з цим коренем іранських основ *ju-*, *žw-* (Трубачев Етимологія 1965, 63—64).

жва́кати «чавкати; жувати» СУМ, Ме, *жвакува́ти*, [жва́хтати, жва́кати, жня́кати] Ж, *джва́кати*, *джвя́кати*, [жва́ка] «жуйка», [жвя́ка] «тс.» Ж, [жвако́та, жвако́н], [жва́чка] «згар із люльки», [жвика́ніна] Ж; — р. [жва́каты, жва́каты], бр. *жва́каць*, п. *żwacz* «жуйна тварина; рубець (частина шлунка жуйних тварин)», ч. *žvukati*, сл. *žviakat*, вл. *žwjenkaś*, болг. *жва́кам*, м. *жвака*, схв. *жва́кати*, сл. *žvekati*, *žvēčiti*; — псл. **žvakati*, **žvękati*, похідні від *žvati* «жувати». — Machek ESJČ 732; Holub — Кор. 448; БЕР I 526; Skok III 689—690. — Див. ще **жува́ти**. — Пор. **ча́вкати**.

[жвинді́ти] «незрозуміло говорити; ревти» Ж, [жвинда́ти, джвинда́ти] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення.

[жві́р] «дрібний білий шлак з-під чавуну» Я; — бр. *жві́р* «гравій»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *żwir* «гравій, жорства, щебінка», *zwir* «тс.», як і схв. *зві́ст* «вид м'якого каменю», зводиться до того самого кореня, що й у слові *жорства́*; споріднене з лит. *žviřzdai* (*žviřgždai*) «гравій», лтс. *zvirgzdi* «тс.». — Brückner 668; Skok III 668. — Див. ще **жорства́**.

жвяхті́ти «чвакати» (про мокре взуття), *жвяхкоті́ти* «тс.»; — ч. *žvachtat* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення.

жгут — див. **джгут**.

жгучка — див. **жегті**.

[жґринджати́ся] «сваритися», [зґринджати́ся] «тс.» Вел; — сл. *žgřnat* «запекло сперечатися»; — неясне.

жда́ти, [жда́льня] «чекальня» Я, *жда́ники* «те, чого чекають», *жданки*, [жда́нок] Ж «тс.», *дожда́льня* «чекальня», [ожида́ти] «очікувати» Ж, ВеБ, [ожида́нка] Ж, [ли́дждо́д] «очікування», *пожда́ники* «жданики»; — р. *ждать*, бр. *ждаць*, др. *жьдати*, п. *ždać*, ч. *ždati*, сл. *ždat*, болг. [жда] «чекаю», [жѣда] «тс.», сл. *ždėti*, стсл. *жидѣ*, *жѣдѣ*, **жѣдѣти**; — псл. *ždati*, *-židati* (<*gei-datei); — споріднене з лит. *geidžiù*, *geįsti* «пристрасно бажати», лтс. *gaidīt* «чекати», прус. *gėidi* «чекають», нвн. *Geiz* «скупість», двн. свн. *gīt* «користолюбство, жадібність», дангл. *gitsian* «жа-

дати»; іє. **gheidh-* «вимагати; жадати; бути скупим». — Шанский ЭСРЯ I 5 279; Фасмер II 39; Преобр. I 223; Brückner 663; Holub — Кор. 442; Machek ESJČ 723; БЕР I 562; Trautmann 82; Топоров II 192; Kluge — Mitzka 243; Pokorny 426—427. — Пор. **год**.

[жджок] (зоол.) «землерийка, Sorex», [зѣдзьок Вел, рджок, ирджок, ирчок] «тс.»; — пов'язані з [дзюрдз, джурдз, дзідик] «тс.»; — характер зв'язку і етимологія неясні. — Пор. **зі́дик**, **дзюрдз**.

[ждію́хати] «штовхати, товкти», [ждію́хнути] «тс.» Ж; — п. [žduchać] «колоти, шпигати», ч. *žd'uchat* «штовхати», *žd'uchnout*, сл. *žd'uchat'*, *žd'uchnúť* «тс.»; — афективне утворення, можливо, запозичене з словацької або чеської мови.

же¹ (частка), *жс*; — р. др. *же*, бр. *жа*, *ж*, п. *že*, ч. сл. сл. *že*, стсл. **же**; — псл. *že* (<*ge), пов'язане з *go* (схв. *nęgo* «але»), *ga* (вл. *što ha* «що ж»); — загальнослов'янська енклітична підсилювальна частка, спочатку вживалася лише з займенниками, пізніше — з будь-якими словами як засіб протиставлення; — споріднене з дінд. *ha*, *gha*, *ghā* «тс.», гр. *-γε*, можливо, також *δε* «же», *θε* (*εἶθε*) «якби», лит. *betai-ga* «але», іє. **g^hhe*, **g^he*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 279—280; Фасмер II 39; Преобр. I 223—224; Machek ESJČ 723; ESSJ Sl. gr. 1, 334—335; Мейе ОЯ 389; Frisk I 452; Pokorny 417.

[же²] (підрядний спол.), [жо] «тс.» Ж; — очевидно, запозичення з польської і словацької мов; п. *že*, як і ч. сл. *že*, вл. *zo*, нл. *žo*, є скороченим варіантом відносного слова *ježe* «що, яке», що утворилося внаслідок злиття вказівного займенника **je* «воно, те» з часткою *že* «же». — Brückner 663; Machek ESJČ 723. — Див. ще **же¹**, **його**.

[же́бі] «щоб», [жеб] «тс.», ст. *же бы* (XV ст.), *жебъ* (XVII ст.); — запозичення з польської і словацької мов; п. *żeby*, як і сл. *žebu*, утворилося внаслідок злиття сполучника *že* «що» і частки *by* «би». — Дзєндзелівський УЗЛП 56. — Див. ще **би**, **же²**.

жебоніти «белькотати; гомоніти, бубоніти Mel», [же́бін] Ж; — очевидно,

звуконаслідувальне утворення.— Пор. **жабоніти**.

жєбрати *жєбракувати, жєбрати́ти, жєбрувати, [жабрувати] Л, жєбра́к, [жєбра́н], [жєбрані́на]* «жєбракування; милостиня», *[жєбранка]* «пісня сліпого жєбрака» Я, *жєбра́цтво, жєбри, жєброта, жєбру́чий, жєбру́чий, жєбра́чий, жєбром*, ст. *жєбрати* (XVIII ст.);— бр. *жабрава́ць*;— запозичення з польської мови; п. *żebrać*, як і слц. *žobrat'*, вл. *žebrić*, нл. *žebrić*, походить від ч. *žebati*, яке пов'язується з ч. ст. *škebrati* «канючити», звуконаслідувальним утворенням, можливо, контамінованим з двн. *sefer* «блукач, волоцюга».— Brückner 663; Machek ESJČ 611, 724; Holub—Kop. 443.

жєбрій — див. **жабрій**.

жєвжик «горобець; легковажний, хверцюватий чоловік», *[жєвжик]* «тс.», *жєвжикувати́й, [жєвжикувати́ти, живжикувати́ти]*;— п. *[žeuzyk]* «особа або звіря, мале, зле і сміливе» (з укр. ?);— звуконаслідувальне утворення, що відображає шебетання горобця; друге значення переносне.— Пор. **жєжєвкати, жив²**.

жєвріти, жєврітися, [жєврати Л, жєвретити Л, жєврати ЛЖит, жєврати, зєврат ЛЖит], жєвриво, [жєврі́й] «сине полум'я над тліючим вугіллям», *розжєврити, розжєврений, розжєврілий*;— не зовсім ясне, можливо, запозичене з якоїсь іншої слов'янської мови і фонетично видозмінене; пор. слц. *žegavie* «щось «розпечене», болг. *[жєрава]* «жар», схв. *жєрава* «жарина», *жєравица* «тс.», стсл. *жєрвник* (зб.), споріднені із словом *жар*; спроба зведення до колишнього *gečeg- (Львівський ЗІФВ 22—23) непереконлива.— Булаховський Вибр. пр. II 272.— Див. ще **жар, жєрій**.

[жєгті (жєгті́)] «палити, пекти» Ж, *[жєгчи, жєчі]* «тс.» Ж, *жєгати* «обпікати; жалити, кусати», *[жєгучка]* (бот.) «жалка кропива, *Urtica urens* L.» Ж, *[жєглі]* «розпечене залізо» Ж, *[жєговіця]* «хвороба, гарячка» Я, *[жєгавка]* «жалка кропива», *[жєгійло]* «підбурювач» Я, *жєгійлка* «вид мухи; [комаха, що жалить; жалка кропива]», *жєгало* «залізний прут для пропалювання отворів», *жєгін*, *[жєгилій]* «запальна людина» Я,

[жєгунець] «скипидар», *[жєгучка]* «кропива», *жєжжа* (дит.) «вогонь; гаряче», *[жєжель]* «головешка» Л, *[жєжжа]* «кропива» Л, *[жєжжє]* «жвава людина» Я, *[жєжжєх]* «кропива» Л, *[жєжжє]* «жигало», *[жєжжа]* «жалка кропива» ЛЖит, *[жєгало]* «жигало», *[жєга]* «згага, печія» Л, До, *[жєжжій]* «гарячий» Ж, *[жєгуватий]* «гострий на язик» Я, *[жєжжжій]* «пекучий», *[жєжжє]* «гаряче», *[вєжжєгати]* «випалювати» Ж, *вєжжє* «золото або срібло, здобуте випалюванням; [випалене місце Ж]», *[зжєга]* «підпал», *[піджєга]* «тс.; підбурювання», *[піджєги]* (у виразі *[п. давати]* «підливати масла в вогонь») Ме, *[пжєга]* «пожежа», *[пжєга]* «підпал, спалення» Нед, *пжєжжа, пжєжжєще, пжєжжєжик, пжєжжєжє*;— р. *жєчь, жєгу*, др. *жєчи*, п. ст. *žes*, ч. *žici*, ст. *žeci*, слц. *žihat'*, вл. *žes*, болг. *жєжя*, м. *жєже*, схв. *жєжи*, слн. *žgati*, стсл. *жєчи, жєж*;— посл. *žegq, *žegq, *žegti* <*gegti;— споріднене з лит. *dėgti* «горіти; палити, випалювати», лтс. *degt* «тс.», дінд. *dāhati* «палити, спалює», ав. *dažaiti* «спалює; згоряє», брет. *devi* «спалювати», алб. *djek* «тс.», гр. *τέφρα* «попіл, порошок», лат. *favilla* «розпечений попіл, сажка», сірл. *daig* «вогонь»; іє. *dheg^h- «палити»; початкове ж (<g) замість д (d) остаточно не з'ясоване.— Шанський ЭСРЯ I 5, 289; Фасмер II 38; Преобр. I 231—232; Брандт РФВ 25, 223; Младенов 165; Brückner 663—664; БЕР I 529—530; Skok III 674—675; Верн. I 182—183; Meillet MSL 14, 334—335; Brugmann Grundriss I 542; Pokorny 240—241.— Пор. **жєгя, згєга**.

[жєгун] «джигун» Ж, *[жєгун]* «тс.»;— очевидно, результат контамінації слів *[жєгті]* та *джєгун¹* (див.).

[жєгунка] (зоол.) «аурелія (велика медуза), *Aurelia aurita*» Ж;— похідне утворення від дієслова *[жєгті]* «пекти»; назва зумовлена тим, що медуза жалиться, обпікає.— Див. ще **жєгті**.

[жєжєвкати] «цвірінкати» (про горобців) Я;— звуконаслідувальне утворення.— Пор. **жєвжик**.

[жєжель] «місце, відкрите для вітру», *[жєжель]* «тс.»;— можливо, пов'язане з *[жєгті]* «палити»; первісно могло означати «незатінене місце, відкрите для

сонця», потім «відкрите місце» взагалі; проте пор. п. [žegolec] «вітер не сильний, але різкий, морозний». — Див. ще жегті.

жезл, [жезло], ст. *жезлъ* (XV ст.); — р. *жезл*, бр. *жазлô*, др. *жьзлъ*, *жезлъ*, ч. слц. *žezlo*, болг. *жѣзъл*, м. *жезол*, схв. *жѣзло*, слн. *žezlo*; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. *жьзлъ*, очевидно, споріднене з дісл. *geisl* «палка», двн. *geisala* «бич», гр. *χαῖος* «палиця пастуха», гал. *gaesum* «важкий металний спис» (Трубачев Ез.-етн. изсл. 138; Преобр. I 224—225; Machek ESJC 726); зіставлялося також з лат. *virga* (<*g^hi-zga) «лозина, тонка гілка» (Hirt BB 24, 258), з двн. *kegil* «паля; кіл» (Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Младенов 165; Skok III 679; Uhlenbeck PBrV 26, 300; Pedersen KZ 38, 420) та ін.

желатин, *желатина*, *желатинуватий*; — р. болг. м. *желатин*, бр. *жѣлацѣн*, п. *želatyna*, ч. вл. *želatina*, слц. слн. *želatina*, схв. *жѣлатѣна*; — запозичення з французької мови; фр. *gélatine* утворене від лат. *gelātus* «заморожений», пов'язаного з *gelo* «заморожую, замерзаю, застигаю», спорідненим з гот. *kalds* «холодний», двн. нвн. *kalt* «тс.», дісл. *kala* «мерзнути», дангл. *salan* «тс.». — СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Фасмер II 40; Dauzat 358; Walde—Hofm. I 585—586.

[желв] «черепаха» Ж; — р. [жолвь], др. *желва*, *жолва*, п. *žolw*, ч. слц. *želva*, вл. *želwja*, нл. *žolw*, болг. [желва́, жѣлва], схв. [жѣлъка], слн. *želva*, р.-цсл. **желы**, **желъве** «тс.»; — псл. *žely, род. в. *želъve*, зн. в. *želъвъ*; — споріднене з гр. *χέλιδ* «тс.», можливо, також лат. *helvus* «янттарно-жовтий, буланій»; іє. *ghe-lū. — Фасмер II 41; Brückner 666; Machek ESJC 725; Holub—Kop. 443; Младенов Этимология 1968, 109—110; Frisk II 1086—1087. — Пор. **жобно**.

[желіза́к] «навив із затверділою поверхнею» Ж, [желізни́ця] «пухлина залоз» Я; — пов'язане з *зало́за*; первісно могло означати хворобу шийних залоз (пор. *залозя́ка* «велика залоза»); пізніше могло відбутися зближення з [желізо] «залізо». — Див. ще *зало́за*.

[желізнний дощ] «дощ із крижинками,

ожеледь» Ж; — здається пов'язаним із [желізо] «залізо» (з огляду на тверді крижинки), але не виключена й можливість зв'язку з словом *ожеледь*.

[желіпа́ти¹] «голосно кричати», [жєліпнѣти], [желіпало] «крикун»; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з *зіпнѣти* «тс.». — Пор. **зіпа́ти**.

[желіпа́ти²] «повільно їсти», [жєліпало] «той, хто повільно їсть»; — афективне утворення; пор. бр. [жалалпа́ць] «пити, хлебтати».

жемері — див. **джэ́мра**.

[жэмої́дь] «жерун, обжера» Ж, [жимої́дник] «тс.»; — складне утворення, другий компонент якого пов'язаний з *їсти*, а перший залишається неясним; (може бути зіставлений з ч. *žemle* «булочка», слц. *žemla* «тс.»). — Див. ще *їсти*. — Пор. **жимéна**.

жэмчуг, [жэ́нчуг, жєньчугѣй, жємчѣжина, жємчѣжєнїця], ст. *жємчюгъ* (XV ст.), *жємчугъ* (XVII ст.); — р. *жэмчуг*, бр. *жэмчуг*, др. *жємчугъ*, *жєньчюгъ*; — запозичення з тюркських мов; дюрк. *žepčü, дав. в. від *žepčü*, походить від кит. *šep-ši* «справжні перли»; так називалася також р. Сирдар'я; безпосереднім джерелом запозичення могло бути чув. ст. *žipžü, звідки походить і уг. *gyöngy* «перлина»; пор. уйг. *jipžü*, слов. *інджі*, аз. *инчи*, тур. *incı*, ст. *jepčü* «тс.». — Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ I 5, 284; Шипова 136—137; Филин Образ. яз. 284; Добродомов ИАН СЛЯ 1966/1, 57—64; Фасмер II 46; Преобр. I 227—228; Менгес 94—100; Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 287; Корш ИОРЯС 8/4, 41. — Пор. **дженджеруха¹**, **дзю́ндзя¹**.

[женепі́н] (бот.) «яловець, *Juniperus communis* L.» Ж, [жєнятѣн, жєнепѣр] «тс.» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *жєняпєн*, *жєняпєн* походить від лат. *juniperus* «тс.», перша частина якого пов'язується з *juncus* «комиш, ситник», спорідненим з дісл. *einig* «яловець», а друга залишається неясною. — Sche-ludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 436; Walde—Hofm. I 731. — Пор. **жєреп**.

[жєніло], *жєніти*, *жєніх*, *жєниха́тїся*, *жєнихлївий*, *жєнішїна*, *жєніш-*

лівий, жéниціна, жєнячка — див. жонá.

[жентіця] «сироватка з овечого молока», [жінтіця] «тс.», [жентічник] «той, хто вживає жентіцю»; — п. žętyca, žętyca «сироватка з овечого молока» ч. žipčice, слц. žipčica, žepčica, žentica «тс.»; — запозичення з румунської або молдавської мови; рум. jįntiřa, молд. жінтицэ «осадок сироватки з крупинками овечого сиру» виводиться від псл. *žętica «віджата сироватка», похідного від žęti «жати, давити»; менш переконлива спроба (Brückner 664) пов'язання з ч. žipě «кінський волос» (що використовувався для цидилок). — Дзензелівський Терит. діал. 85—86; Vrabie Romanoslavica 14, 181; Клепикова 124; Сл.и балк. яз.козн. 189; Machek ESJČ 727—728; СДЕЛМ 140. — Див. ще жáти².

[жень] «драбина для вилання на дерева при добуванні меду» Ж, [жинь] «тс.» Ж; — р. [жень] «тс.»; — можливо, споріднене з лит. genųs «мотузяна драбина», geinųs, лтс. dženis, dzeinis «тс.», пов'язаними з лит. genėti «обрубувати», псл. žęti, žępо «жати», gъpati «гнати». — Фасмер II 47; Būga RR I 494; Fraenkel 143—144. — Див. ще гнáти, жáти¹.

жердэля (бот.) «сорт дрібних абрикосів, Armeniaca vulgaris», [жерделá Я, жéрдель Я, жерделівка Я]; — р. [жерделá, жердёл]; — запозичення з турецької мови; тур. zerdali (сорт абрикосів) походить від перс. zardālū «золотий плід», у якому компонент zard «золотий» є етимологічним відповідником псл. *zolto, укр. зóлото. — Фасмер II 47; Mikl. EW 399; TEI II 188; Nachtr. I 68. — Див. ще зóлото. — Пор. дзáндзар.

[жердь] «дишло для повертання вітряка», жердїна, жéрдка, жéрдя (зб.), [жéрдка] (деталь воза) Я, жердяний, [жердїти] «обгороджувати жердинами» Ж; — р. жердь, бр. жéрдка, др. жьрдь, п. žerdž, ч. žerd, слц. žrd', вл. žerdž, нл. žerdka, žerž, болг. [жéрда], слн. žřd, стсл. жрѣдь; — псл. *žřdь (<*gřd-), пов'язане чергуванням голосних з *gord- «город»; — зіставлення з двн. gerta «прут», gart «колючка; важіль» (Преобр. I 228; Младенов 166; Uhlenbeck PBrV 19, 520) помилкове. — Шанский ЭСРЯ I

5, 285—286; Фасмер II 47; Machek ESJČ 726; Holub—Kop. 444; БЕР I 537; Gořab LP 16, 58. — Див. ще гóрод.

жéреб «жеребок; [ділянка землі Я]», [жеребэн] «жеребок» Ж, [жеребїй] «ділянка землі» Ж, жеребóк, жеребóм Ж, жеребкувáння, [жерекувáти]; — р. [жéребий] «жеребок; кусок (металу і под.)», жрéбий, [жéреб], бр. жэрабя, др. жеребий, жеребей, п. žreb, žzeb (ист.) «ділянка ґрунту, маєток», ч. заст. hřebí «жеребок» (первісно «відрізана тріска»), слц. слн. žřeb, болг. жрéбий, м ждрѣб, схв. ждрѣб, стсл. жрѣвь, жрѣви; — псл. *žerbьъ (<*gerb-); — споріднене з прус. gřbin «число», двн kęřian «робити насічку, забулювати», нвн kerben «тс.», дфриз. kęřva, дангл. seorřan, англ. carve «різати, ділити, розтинати», гр. ῥάψω «пишу», дряпаю, розтинаю»; іє. *gerbh- «дряпати, насікати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 47—48; Преобр. I 229; Горяев III; Machek ESJČ 187; БЕР I 554; Skok III 673; Топоров II 217—219, 242; Kluge—Mitzka 364; Pokorny 392. — Пор. графіка.

жеребéць, [жéреб], жереб'я, [жеречáтко Я, жеребїло Я], жереб'ячий, жеребна, [жерібна], жеребїтися, [жеречовáти]; — р. жеребéц, бр. жарабéц, др. жеребь, жеребьць, п. žrebiec, ч. hřebec, hřibě, слц. žrebec, вл. нл. žřebc, полаб. zřiba, болг. жребéц, м. ждрѣбец, схв. ждрѣбац, слн. žřebec, стсл. жрѣвьць; — псл. *žerb- (<*gerb-); — споріднене з дінд. gárbhař «материна утроба; зародок», ав. garəva, сперс. gawr «тс.», гр. βρέφος «дитина, немовля; зародок»; іє. *g^herbh-, *g^helbh-/*g^holbh- «матка; звірення». — Шанский ЭСРЯ I 5, 286; Фасмер II 48; Преобр. I 228—229; Holub—Kop. 134—135; БЕР I 554; Skok III 673; Хэмп Этимология 1981, 37; Журавлев там же 41; Frisk I 266; Chantaine 195.

[жерєбінка] «черепашка» Ж; — пов'язане з жéреб (<*gerb- «нарізувати, дряпати») з огляду на гострі краї черепашок. — Див. ще жéреб.

[жеребінь] «розвора, шворинь» Ж; — очевидно, пов'язане з жéреб, яке зводиться до псл. *gerb- (іє. *gerbh- «дряпати, насікати»); — Див. ще жéреб.

жерелó, *жерели́нець*, *жерелáтий*, *жереля́нка*, *жереля́стий*, *жерлó*, *жерли́стий* — див. дже́релó.

[жерелу́ха] (бот.) «хрінниця посівна, крес-салат, *Lepidium sativum* L.», [жерлу́ха] «тс.»; — результат видозміни форми *жеру́ха* «тс.», очевидно, зближеної з словом [жерелó] «джерело». — Див. ще жеру́ха.

[жеренкотіти] «звучати, лунати» Ж, [жеренча́ти] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дзеленькотіти*, *деренча́ти*.

же́рен (бот.) «гірська сосна, *Pinus mughus* Scop.; [яловець, *Juniperus* L.], [же́реб, *жура́пина*, *жура́пник*] «тс.» Ж, [же́ре́пник] «жереповий ліс» Г, Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *jipeáráp* «яловець», *jpeáráp*, *jpeáráp* «тс.» походить від лат. *jūniperus* «тс.». — *Scheduko* 133; *Vrabie Romanoslavica* 14, 180. — Див. ще *женепін*.

жереті́я, *жереті́й* — див. *же́рти*.

же́рех¹ (іхт.) «білизна, *Aspius garax*»; — р. *же́рех*, бр. *же́рах*; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *жерти*, що підтверджується зажерливістю цієї риби (Преобр. I 229; Горяев Доп. 2, 12; Leder 66); з другого боку, вважається спорідненим з шв. *gärs* «йорж», норв. *gjørs* «тс.», можливо, також з дінд. *jhasáh* < **jharsáh* «велика рибина» (Фасмер II 49; Lidén RBtB 15, 508; Torbiörnsson LM I 35, II 108); виводиться також (Герд Белар. лексикал. і етым. 37—38) від тат. *жерех* «тс.», яке, проте, саме може бути запозиченим з російської мови.

же́рех² — див. *ше́рех*².

[же́рїй] «сине полум'я» Я, [же́рївий] «палючий»; — очевидно, залишки давньої основи з кореневим *є*, відповідні до ч. слц. *žeravý* «розпечений, палючий», слц. *žeravina* «щось розпечене», болг. [же́рава] «жар», схв. *же́рава* «жарина», *же́равица* «тс.», стсл. *же́рвик* (зб.); — псл. *žeg-* (< **ger-*), пов'язане чергуванням голосних з *gorēti* «горіти», *žagъ* (< **gēgъ*) «жар». — Варбот ВЯ 1967/4, 70, 71. — Див. ще *горі́ти*. — Пор. *жа́р*, *же́врїти*.

жеркоті́ти — див. *дже́ркати*.

[же́рлига] «велика вудка»; — р. *же́р-*

ли́ца «вудка на шуку», [же́рли́ка]; — не зовсім ясне; пов'язується з *жерлó* «джерело; горло». — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Шанский ЭСРЯ I 5, 286; Фасмер II 49; Преобр. I 229.

жерлó «дуло гармати; вузький і глибокий отвір; [джерело], [же́рло] «русло річки» Ж, [же́рлістий] «джерелистий»; — р. *же́рлó*, бр. *же́рла*, вл. *žoglo* «джерело», схв. *же́рло* «глотка, паща; ущелина», псл. *жрѣло*, *ждрьло*; — псл. **žrdlo* < **gʹrdlo*, пов'язане чергуванням голосних з **žerdlo* (< **gerdlo*) «джерело», **gʹrdlo* «горло». — Шанский ЭСРЯ I 5, 286—287; Варбот ВЯ 1967/4, 70—71; Фасмер II 49; Преобр. I 229—230. — Див. ще *го́рло*, *дже́релó*.

[же́рля́нка] «вид невеликої риби»; — похідне утворення від [же́рлó] «джерело» (див.).

[же́рні́ця] «стерня»; — очевидно, результат дисиміляції *нн* > *рн* в незафіксованій формі **женні́ця* «тс.», похідній від *жа́ти*, *жну* (пор. р. *жнивѣ* «тс.»). — Див. ще *жа́ти*¹.

же́рсть, *же́рсті́на*, *же́рсті́ник*, *же́рсті́янка*, *же́рсті́ний*, [же́рсті́ти], ст. *же́рсті́аний* (XVIII ст.); — р. *же́сть*; — запозичено з тюркських мов або з монгольської мови через посередництво російської; пор. узб. *жез* «жовта мідь», кирг. *жез* «мідь, латунь», чаг. алт. телеут. *čas* «жерсть; бронза», тур. *jäs*, *jis* «мідь, латунь», монг. *žes* «тс.»; -р- в українській мові з'явилося, очевидно, під впливом слова *шерсть*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 288; Фасмер II 51; Преобр. I 231; Шипова 137; Räsänen Versuch 199.

же́ртва, *же́ртвува́тель*, [же́ртві́ник], *же́ртві́ник*, [же́ртві́нник Ж, же́ртві́ня Г, Ж], *же́ртві́ний*, *же́ртвува́ти*, *поже́ртва*; — р. болг. *же́ртва*, др. *же́ртва*, п. *žertwa*, *žartwa*, ч. слц. *žertva* (з рос.), вл. *žertwa*, м. *жртва*, *жертва*, схв. *жртва*, слн. *žrtev*; — очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови; стсл. *жрѣтва*, пов'язане з *жрьж* «принести жертву», *жрьць* «жрець», зводиться до псл. **žrtva*, спорідненого з лит. *girtì* «хвалити, вихвалити», прус. *girtwei* «тс.», лат. *grātus* «приемний, привабливий, гідний подяки, вдячний», ав. *ga-* «хвала, хвальна пісня; нагорода»,

дінд. *grāti* «кличе; оспівує»; пов'язується також (Варбот ВЯ 1967/4, 70) з основою **ger-/gъg-/gog-* «горіти, палити». — Шанский ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 50; Преобр. I 230; Trautmann 88—89. — Пор. **жрець**.

жёрти, [*жерёти* Ж, *жрати* Ж], [*жеретий*] «обжера», [*жеретія*] «тс.»; змія, що лазить по деревах», *жерун*, [*жирливість*] Ж, *жерущий*, [*жерущий* Ж, *жручий* Ж, *жарлиивий* Ж], [*жировитий*], *жерцем*, *зажерливий*, [*нежар*] «торішня трава на корені; неїстівна трава», [*нежер*, *нежир*] «тс.», *ненажера*, [*ненажир*], *ненажерливий*, *ненажерний*, *ненажирний*, *обжера*, [*обжира*], *обжерство*, [*обжирець*] Бі, [*обжирство*], *обжерливий*, [*обжирливий*] Г, Ж, *обжерний*, [*обжирний*] Ж, *пажера*, [*пажерак* ВеЛ, *пажерач* ВеЛ, *пажеристий* Нед], *пажерливий*, [*пажерний*], *пожирати*, *пожирач*, [*пожорливць*] Нед, [*пожирний*] Нед, [*пожара*] «ненажера» Нед, *прожера*, *прожир*, *прожера* «тс.», *прожерливий*; — р. *жрать*, бр. *жэрици*, др. *жърание*, п. *žreć*, ч. *žrāti*, ст. *žřieti*, слц. *žrat'*, вл. *žraś*, *žrěś* «пити (про тварин); пиячити», нл. *žraś*, *žrěś* «тс.», схв. *жэдэрати*, слн. *žrėti*, стсл. **жрѣти**; — псл. **žerti*, **žrati*; — споріднене з лит. *gėrti* «пити; вбирати; пиячити», лтс. *dzeĩti* «пити; пиячити», двн. *querdar* «принада, приманка», лат. *vogo* «пожираю, проковтую», гр. *βορά* «їжа, корм», *βορός* «ненажерливий», *βιβρόσμο* «ім, поїдаю, пожираю», дінд. *girāti*, *grāti* «ковтає, поглинає, пожирає», *gañ* «напій, питво», ав. *gar-* «проковтувати», вірм. *ker* «корм»; іє. **g^her-* «ковтати, глитати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 296; Фасмер II 62; Преобр. I 236; Brückner 666—667; Holub—Kop. 447; Machek ESJČ 730; Trautmann 89; Kluge—Mitzka 387; Pokorný 474—475.

жеруха (бот.) «*Cardamine L.* СУМ, Г; [хрінниця, *Lepidium sativum L.*; грицики, *Capsella bursa pastoris*; красола велика, *Tropaeolum majus L.* Ж], [*жерявка*] «красола велика» Ж; — р. *жеруха* «настурція, *Nasturtium R. Br.*; [хрінниця], бр. [*жаруха*] «*Cardamine*», п. *žerucha* «хрінниця; (ст.) настурція», *žežucha* «хрінниця», ч. *řeřicha* «*Cardamine*; *Lepidium*», [řeřucha] «*Lepidium*»,

[*žeřucha*] «тс.», слц. *žerucha* «*Lepidium*», *žerušnica* «*Cardamine*»; — похідне утворення від кореня *жер-* (<*žeg-* <**ger-*) у значенні «роз'їдати» або «пекти, бути пекучим, гірким»; назва зумовлена смаковими якостями рослин або їх насіння. — Меркулова 82—83; Етимологія 1964, 74—75; Варбот ВЯ 1967/4, 71; Machek Jm. rosl. 60, 67. — Див. ще **гіркий**, **горіти**, **жёрти**. — Пор. **жерюшник**.

жерюшник (бот.) «гіркуша, *Picris cardaminis*» Ж; — р. *жерюшник* «*Roripa Scor.*», бр. *жарюшник* «тс.»; — похідне утворення від *жер-* (<*žeg-* <**ger-*), пов'язаного з *гор-* «горіти; бути пекучим, гірким»; назва зумовлена гірким смаком кореня гіркуші; пор. п. *gogucz* «гіркуша», ч. *horyč* «тс.» — Меркулова Етимологія 1964, 74—75; Machek Jm. rosl. 234. — Див. ще **гіркий**, **горіти**. — Пор. **жеруха**.

жест, *жестикуняція*, *жестикуняційний*, *жестикунювати*; — р. болг. *жест*, бр. *жэст*, п. *gest*, ч. слц. *gesto*, вл. *gesta*, м. *gest*, схв. *гѣст*, слн. *gęsta*; — запозичення з французької мови; фр. *geste* походить як запозичення від лат. *gestus* «положення, поза; рух тіла», пов'язаного з *гего* «несу; маю; виконую», етимологічно ізолюваним. — Шанский ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 50; Hüttl-Worth 17; Dauzat 361; Walde—Hofm. I 595—596.

жесткий «хрипкий, хрипливий» Ж; — р. *жѣсткий* «жорсткий», *жестокый* «жорстокий», др. *жестокъ*, *жестъкъ* «твердий, міцний, сильний», болг. *жесток* «жорстокий», м. *жесток*, схв. *жѣсток* «різкий, сильний, міцний», стсл. **жѣсть**, **жестокъ** «твердий, жорсткий; жорстокий»; — псл. *žestь*, *žestъкъ*, *žestokъ*; — можливо, споріднене з двн. *kes* «твердий грунт», дісл. *qos* «купа (каміння)», дірл. *gall* (<**gasla*) «камінь» (Шанский ЭСРЯ I 5, 288; Фасмер II 50, 51; Преобр. I 231; Topr 42); виводиться також (Skok II 677) від псл. *žeg-* «палити»; зіставляється (Топоров II 179—180) з лтс. *dzėsnis* «чорний лелека; чапля» (за ознакою твердості дзьоба). — Пор. **жорсткий**.

жетон; — р. болг. м. схв. *жетон*, бр. *жэтон*, п. *žeton*, ч. *žeton*, *jeton*, слц. *jeton*, *žeTON*; — запозичення з фран-

цузької мови; фр. *jeton* пов'язане з *jeton* «кидати», що походить від нар.-лат. *jectare* «кидати», лат. *jecto, jectare* «тс.», ітератива від *jasio* «кидаю», спорідненого з гр. ἵημι «зрушую, кидаю»; іє. *djak- «кидати». — СІС 265; Dauzat 419; Gamillscheg 547; Walde—Hofm. I 666—667.

жехувати — див. **жак**³.

жékнути — див. **жахати**.

[жібець] (бот.) «зубниця бульбиста, *Dentaria bulbifera* L.» Г, Мак; — р. [жибѣцъ] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; зіставлялося з укр. [жибрій] «жабрій, *Galeopsis* L.», р. [жибриий] «серпій, *Serratula* L.», слн. *žibrc* «китятки, *Polygala chamaebuxus*» (Фасмер II 51), а також з р. [жбечок] «ликова мотузка», лат. *gibber* «горб», *gibbus* «тс.» (Ильїнський ИОРЯС 24/1, 125).

жибрій — див. **жабрій**.

жив¹, **живець**, **живий**, **живіти** і **т. д.** — див. **жити**.

жив² (вигук, що передає цвірінкання горобця), **жив-жив** «тс.», [живкун] «горобець» Л, [живун, живчик] «тс.» Л; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з [дживкать] і зближене з давньою формою *живъ* «живий». — Див. ще **дживкать**.

живжик, **живжикувати** — див. **жéвжик**.

[живіла] «жила» Я; — результат контамінації слів *жилá* і *живий*, *живіти*. — Див. ще **жилá**, **жити**.

живиця «соснова смола», **живичний**, [живичуватий]; — р. *живица*, бр. *живица*, п. *żywica*, ч. *živice*, слц. *živica*, вл. *žiwiца*, нл. *żywica*; — посл. *živica*; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з вірм. *kiv* «деревна смола» і далі, разом з р. [жвак] «смола модрини», з посл. *žvati* «жувати» (Фасмер II 37, 51; Lidén Měl. Mikkoła 119—120) або виводиться від іє. *g^hei- «зціляти» (Pleváčová Sborník FFBrU 13, 25—33). — Шанський ЭСРЯ I 5, 289; Фасмер—Трубачев II 51.

живіль — див. **жавель**.

живіт — див. **жити**.

[живкій] «гіркий» Ж; — походить, мабуть, від **жилкий* < *жалкий* «який жа-

лить». — Див. ще **жалб**. — Пор. **прижálити**.

живокіст (бот.) «*Symphytum* L.», [живокість] «тс.»; конюшина блідо-жовта, *Trifolium ochroleucum* Huds., [живокостник] «фіалка дивовижна, *Viola mirabilis* L.» Ж, [живокость] «*Symphytum*»; — р. *живокость* «дельфіній, *Delphinium* L.»; живокіст та ін., бр. *жывакост*, п. *Żywokost* «тс.»; — складне утворення з основ дієслова *живіти* та іменника *кість*; назва зумовлена сприятливим впливом рослини на зрощення кісток; пор. ч. *kostival* «живокіст». — Machek Jm. rostl. 191. — Див. ще **жити**, **кість**.

живосилом «силоміць»; — бр. *жывасілам* «тс.»; — виникло на підставі слів *живий* та *сила*; характер семантичного зв'язку між складовими частинами слова неясний. — Див. ще **жити**, **сіла**.

[живучка] (бот.) «горлянка, *Ajuga laxmannii* Я; — р. *живучка*, бр. [жывучка] «горлянка повзуча, *Ajuga reptans* L.»; — похідне утворення від *живучий*; мотивація назви неясна. — Див. ще **жити**.

жіга «старовинний англійський народний танець»; — р. болг. *жіга*; — запозичення з французької мови; фр. *gigue* походить від англ. *jig* «тс.», яке, в свою чергу, зводиться до фр. ст. *gigue* «скрипка; скрипаль» або *gigue* «танцювати». — СІС 265; Шанський ЭСРЯ I 5, 291—292; РЧДБЕ 257; Dauzat 362; Gamillscheg 478.

[жигаль] «суха жила; жилка в капустяному листкові»; — неясне.

жигилій — див. **жегті**.

жигун — див. **жегун**.

жид (заст.), **жиденя**, **жидівка**, **жидівство**, **жидівчá**, **жидовін**, [жидовиця] Я, **жидя**, **жидовіти**, **жидувати**, **зжидовілий**, **зжидовіти** Ж, ст. *жидъ*, *жыдъ* (XIV ст.); — р. болг. *жид*, бр. *жыд*, др. *жидъ*, *жидинъ*, *жидовинъ*, п. *Żyd*, ч. слц. вл. слн. *Žid*, нл. *žyd*, схв. *Жйдов*, стсл. *жидъ*, *жидинъ*, *жидовинъ*; — запозичено в дописемний період з італійської мови; іт. *giudeo* «еврей» походить від лат. *Jūdaeus* «іудей, єврей», яке зводиться до гебр. *jəhūdī* «іудей», утвореного від особового імені гебр. *jəhūdā* «Іуда» (загальне значення «слав-

лений, хвалений»); давнє žū- (<giu-) в слов'янських мовах закономірно перейшло в žy-. — Фасмер II 53; Преобр. I 232; Machek ESJČ 727; Stieber RSI 26/1, 33—34; Gesenius 322.

[жидел] «міра рідини в Галичині», [жидель] «тс.» Шелудько; — запозичення з польської мови; п. ст. żydel, як і ч. ст. židel, походить від свн. sīdel «кухоль». — Шелудько 31.

[жидик] «чорний жук» Ме, [жидбочок] «тарган» Мо; — похідні утворення від жид, аналогічні до назв комах москалик, пруса́к і под. — Див. ще жид.

[жидівник] (бот.) «тамарикс, Tamarix gallica» Я; — р. [жидовник, жидовинник] «тс.», ч. židovinnik «мірикарія, Myricaria Desv.», židovinnik «тс.» (з рос.); — похідне утворення від жид; назва пов'язана з тим, що висохлий солодкий сік тамариксу синайські ченці продавали як біблійну манну. — Machek Jm. rostl. 70—71. — Див. ще жид.

жіжа — див. жегті.

[жижакі] «дрижаки»; — очевидно, утворилося на основі виразу *жижки дрижати*.

[жіжда] «мотуз, на який збирається крило рибальської сітки» Дз; — неясне; можливо, пов'язане з [жічка] «червона вовняна нитка», болг. жіца «нитка, дріт», схв. жіца «тс.»; пор. також р. [жижолка] «вірówka».

жіжкі «задня сторона коліна», [жижальки] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з гіжкі «ніжки в холодці», гішель «гомілка» (див.).

[жизуха] (бот.) «хрінниця посівна, крес-салат, Lepidium sativum L.»; — запозичення з польської мови; п. [rzeżucha] «тс.» є однією з діалектних видозмін назви żegucha «тс.», яка відповідає укр. жеруха (див.).

[жизвий] «жавний, бадьорий» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. gzeżyw «тс.» є прямим відповідником укр. [різвий] (див.).

жіла СУМ, Л, [жілавець] «вид печива Ж; твердий хліб Я», [жілавник] «вид печива Ж; прісний корж Ме», жілка «нитка з сухожилля; фібра», [жилонік] «пульс» Я, жилкування (біол.)

[жилун] Я, [жілянік] «корж» Г, Ж, [жільник] «дріт, линва, кабель», [жільниця] «судинна оболонка» Ж, жілавий, [жилістий Ж, жилкий Ж], жилкуватий, жілуватий СУМ, Ж, [жілявий, жіляний Ж], жілястий, жільний, жілавіти, [жилувати] «втягати жили з м'яса Ж; зв'язувати задні ноги (вівцям, козам) Ж; туго перев'язувати (корові) ногу (щоб не гедзкалась) Ме», віджілок «відгалуження рудоносної жили», [нажілювати] «примушувати надмірно працювати», піджилки, [пожилкувати] Нед, [прижилувати] «приметати», пробжілок; — р. др. болг. м. жіла, бр. жібла, п. żyła, ч. слн. žila, слц. žila, вл. нл. žyła, схв. жіла, стсл. жила; — псл. *žila < *gīla (*gīsla); — споріднене з р. [жіца] «кольорова вовняна пряжа», болг. жіца «нитка, дріт», схв. жіца «тс.», лит. gýsla «жила», gijà «нитка», лтс. dzisla «жила», прус. gislo «тс.», лат. fīlum «нитка», ав. juā «тягива, сухожилок», дінд. j(i)uā «тс.», гр. βίος «лук», вірм. jil «нерв»; іє. *g^hhejə-, *g^hhī- «жила; зв'язка»; зв'язок з двн. keisala «батіг, канчук», нвн. Geißel «тс.», дісл. kvisl «гілка, розгалуження» (Machek ESJČ 727; Mikkola BB 22, 245—246) непевний; можлива давня спорідненість із жіти. — Шанский ЭСРЯ I 5, 292; Фасмер II 54—55; Преобр. I 232; Горяев III; Brückner 669; Holub—Kop. 445; БЕР I 545; Skok III 680; Fraenkel 150; Walde—Hofm. I 497—498; Frisk I 237; Specht 95; Pokorny 489.

[жилатка] (бот.) «лисичка звичайна, Cantharellus cibarius» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [желтійка] «тс.» або [жиловатик] «білий гриб з довгим коренем».

жилёт, жилётка, жилётник; — р. м. жилёт, болг. жилётка; — запозичення з французької мови; фр. gilet, можливо, через посередництво ісп. jileco і ар. jaleco «плащ, куртка» зводиться до тур. yelek «жилет»; зведення французької назви до власного імені блазня Gille (Шанский ЭСРЯ I 5, 292) помилкове. — Москаленко УІЛ 56; Фасмер II 55; Добродомов РЯШ 1968/3, 90; РЧДБЕ 257; Dauzat 362; Gamillscheg 478—479.

[жилляр] «селянин, що не має землі», **[жиллярити]** «мешкати в чужій хаті»;— очевидно, запозичення з словацької мови, зближене з **[жилля]** «заселене місце»; слц. želiar «наймит», як і схв. [željar] «безземельний селянин-орендар», слн. želár «безземельний селянин», [željer] «той, хто живе в чужій хаті», виводиться від нвн. Söldner (ISöllner) «тс.», утвореного з свн. solt (нвн. Sold) «винагорода за службу», що походить від фр. ст. solt, паралельного іт. soldo «тс.».— Machek ESJČS 593; Kniezsa 974—975; Bárczi 346; Kluge—Mitzka 714.— Див. ще **жобнір**, **солдát**.

[жільне] «удосталь; сильно» Ж;— неясне; можливо, результат видозміни форми **[сильне]** «дуже» під впливом **жілавий**.

жільник — див. **жіла**.

[жимéна] «пара булок, що призначаються для кумів» Ж;— очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. żemła «булка», [żemełka] «тс.» (зменш.), як і ч. žemle, слц. žeml'a «тс.», походить від н. Semmel «тс.», запозиченого з латинської мови; лат. simila «пшеничне борошно вищого сорту» разом з гр. σμιλλάλις «тс.» запозичено з якоїсь східної мови (пор. ак. samīdu «дрібне борошно», груз. samindali «пшениця»).— Brückner 664; Kluge—Mitzka 703; Walde—Hofm. II 538.— Пор. **жéмоїд**.

[жімок] (бот.) «глечак, Malaxis pophyllous» Ж;— похідне утворення від **-жимати** (**жати**); назва зумовлена м'якістю рослини (пор. р. **мякóтница**, бр. **мякатница**, ч. měkčilka, měkkyně, слц. mäkküša «тс.» як кальки лат. malaxis «тс.», що походить від гр. μάλαχος «м'який»).— Machek Jm. rostl. 300.— Див. ще **жати**².

жімолюсть (бот.) «деревник, Loniceга L.», **[жімолодь]** «бирючина, Ligusticum vulgare L.» Я;— р. **жімолюсть** «Loniceга», **[жимоліста**, **жілолюсть**, **жиломудина**, **жіломус**], бр. **[жымалóсьць**, **жыламаць**, **жыламосць**, **жыламўсьцік**], п. [zimołza], ч. слц. zimolez «тс.»;— остаточно не з'ясоване; зводилось до ***зи-молист**, як назва рослини, що не скидає взимку листя (Преобр. I 233; Machek Jm. rostl. 223); при цьому порівнюва-

лося з схв. **зімозелён** «барвінок», ч. слц. zimolez < *zimozel < zimozelen; відносилось до одного кореня з **жіла** (Погодин Следы 277); останнім часом розглядається як складне слово, перша частина якого *ži- зводиться до іе. *ghi- *gheid- «коза», а друга — *-molzть може бути зведена до слов'янського *m^hzq «дою» (Трубачев ВЯ 1959/1, 22; Фасмер—Трубачев II 55—56; Trubačev ZISl 3/5, 680).

жинзівер — див. **дзіндзівер**.

жинькашливий — див. **джинькашливий**.

[жіпавий] «батьорий, сильний, мускулястий» Ж; жвавий, швидкий Ме;— очевидно, результат контамінації слів **жілавий** (<**жіла**) та **[шупавий]** «жвавий» (див.).

жир¹ «сало; корм; буковий горіх; жолудь», **[жирва́к]** «жировий наріст на тілі» Я, **[жиркі]** «черви» ВЕНЗн, **жировик** (мін., мед.), **[жиробвина]** «зеленава рідина під час блювоти» Ж, **[жиробисько]** «місце годівлі» Ж, **[жировище]** «тс.» Ж, **[жировіця]** «муха, що надягається на вудку для принади», **жирówka** (техн., мисл.), **жірний**, **жирнуватий**, **жирнючий**, **жировитий**, **жиріти**, **[жиркувати]** «пастися» (про качок і гусей), **жирувати** «розкошувати; добувати їжу, пустуючи та гуляючи» (про тварин), **[зажируватися]** «добре підхарчуватися», **знежирити**, **ожиріння**, **ожирілий**, **обезжирити**, **прожирити**, **розжирілий**;— р. **жир**, бр. **жыр** «годівля», др. **жиръ** «пасовисько; багатство», п. Żyr «корм, їжа», Żeg, ч. слц. žir «тс.», болг. **жир** «сало; жолудь», м. **жир** «жолудь», схв. **жйр** «тс.», слн. žir «букові горіхи, жолуді для годівлі свиней; родючість», стсл. **жиръ** «пасовисько; багатство»;— псл. žigъ;— загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з псл. žiti «жити», як рігъ з piti (Mikl. EW 411; Brückner 669; БЕР I 547; Mühl.—Endz. I 557), або з псл. žьrati, žerti «жерти» (Holub—Kop. 445; Jakobson Word 8, 388); припускався також зв'язок з вірм. gēg «жирний», гр. χοῖρος «поросся» (Lidén Mélanges Mikkola 118) або з гр. χιλός «зелений корм» (Machek Изследв. Дечев 54—55).— Фасмер—Трубачев II 56.

жир² «трефа», *жирівка* «те.», *жирівий*; — р. [жир] (жаргонна назва карт, що не мають значення при їх лічбі); — пов'язане з *жир*¹ «жолудь, буковий горіх»; набуло значення назви масті карт через те, що на картах цієї масті малювали жолуді. — Див. ще *жир*¹.

жирáфа, *жирáф*, *жирáф'ячий*; — р. *жирáф*, *жирáфа*, бр. *жырáфа*, п. *žugafa*, ч. слц. вл. *žigafa*, болг. м. схв. *жирáфа*, слн. *žigáfa*; — запозичення з італійської або французької мови; фр. *girafe* походить від іт. *giraffa*, яке зводиться до ар. *zirāfa* «жирафа». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 293; Фасмер II 56; Dauzat 363; Gamillscheg 479.

жірий — див. **жарій**.

жиркій «вправний, бравий» Ж; — очевидно, пов'язане з *жир*¹ «сало; корм» (див.).

жирлівість — див. **жёрти**.

жировліна — див. **журавліна**.

жирувати «пустувати, жартувати», *жирún*, *жирúха*; — р. *жировать*; — результат перенесення значення з *жирувати* «добувати їжу, пустуючи та гуляючи» (про тварин). — Див. ще *жир*¹.

жируватий — див. **жаравий**.

жирúшка «частина ручного млинка»; — очевидно, пов'язане з *жёрно* (див.).

жистя́к (бот.) «туя, *Thuja L.*» Ж; — очевидно, калька н. *Lebensbaum* «тс.», букв. «дерево життя»; утворено від [жисть] «життя». — Див. ще **жити**.

житéць (бот.) «стоколос, *Bromus mollis L.*», [житвенна трава] «тс.» Мак; — похідне утворення від *жéто*; назва зумовлена, очевидно, схожістю цього бур'яну з житом (пор. схв. *двсѣк* «стоколос»). — Див. ще **жито**.

жити, *живáти*, *живі́ти* «оживляти; давати живлення; [тимчасово зшивати Мо]», *живі́шати*, *животі́ти*, [живочі́ти] «животіти» Ж, [живті́] «жити», *живцюва́ти* (садівн.), [жійжкати] «жити, існувати», [житкува́ти] «живитися, харчуватися» Ж, [живетéнь] «підґрунтя», [живéць] «джерело» Л, *живéць*, [живі́ло] «засіб для оживлення», *живі́льник*, *живі́на* «жива істота», [живі́тель], *живі́сть*, *живі́ти*, [живі́тт'я] «життя», *живі́лення*, [живі́ліна] «тварина» Ж, [живі́ло] «усе живе», [живі́еча] (зб.) «тварини» Ж, [живі́ніка]

«бальзам» Ж, *живі́ність*, [живі́няк] «щетина з живих свиней», [живі́оті́] «майно» Ж, Я, *животі́на* «тварина; [живі́ті]», [животі́нник] «скупник худоби на забій», [животі́нство] (зб.) «тварини» Ж, [животі́нн'я] «нутроці», [животні́к] (якась лікарська рослина) Я, [животні́сть] «життєвість» Ж, [животт'я] «життя», *живчик*, [жиздэ] «життя» Ж, [жизні́сть] «життя; родючість», [жизня́] «життя» Л, *жизнь*, *жизэ* Ж, *жилба́* «тс.», *жилéць*, [жілі́ще] «місце проживання» Г, Ж, [жилля́] «заселене місце», [жилó] «житло» Я, [житво́] «тс.», [жисть] «життя» Ж, [жі́телець] «квартирант» Я, *жі́тель*, *жі́тець* «мешканець», [жі́тище] «житло» Я, *жі́тіе́*, [жі́тка] «життя» Л; спосіб життя», [жі́тлэць] «житель, мешканець» Пі, [жі́тлик] «хатинка» Я, [жі́ти́лище] «житло» Я, *жі́тло*, [жі́то в'я́] «життя; житло», *жі́ту́ха* «життя», *жі́тт'я*, [живéць] «джерело» Л, [жив] Я, *живі́й*, *живі́льний*, [живкі́й] «жвавий», *живлю́чий*, *живлю́щий*, [живні́й], [животі́атий] Ж, *живу́чий*, *живу́щий*, [жизні́й] «життєвий; родючий», [жизня́ний], *жилі́й*, [жирові́й] «придатний до мешкання» Я, *жіві́ський*, [житéчний], *життєві́й*, *життєво́й*, [жівлово] «жваво» Я, *живцём*, [живці́] «живцем» Ж, *живі́ти*, *безжівні́й*, [вжі́ток] «користь» Ж, [вжі́тки] «достатки» Ж, [вжі́лий] «пристаркуватий» Ж, [вжі́тний] «розкішний» Ж, *ви́жива́ти* «залишатися живим; витіснити», *ві́живичити* «зловити рибу сачком, підтягнувши її до човна чи берега», [ви́живне́] «гроші на харчі» Ж, *ві́дживі́ти*, [ві́дживі́ти] «ожити», [ві́дживі́ний] «поживний» Ж, *ві́джі́лий*, *ві́джі́тий*, [до́живо́те] «довічна пенсія» Ж, [до́живо́тний] «довічний» Ж, [до́житки] «переживання» Ж, *до́житт'я*, *зжива́ти* «позбуватися», *зжива́ти* «гоїтися; споживати», [за́жив] «харчування Г; гоїння» Ж, [за́живок] «зародок; харчування; зароблене майно; виворіт шкіри тварини», [за́живні́й] «товстий, угодований; поживний», [за́жі́лий] «огрядний, товстий» Ж, [за́жі́тий] «заможний», *за́життєві́й*, *за́життєво́й*, *за́живо*, *за́жі́ток* «достаток», [зне́жі́тися] «знепритомніти», *на́жива́тися*, *на́живля́ти* «насаджувати наживу; [пришивати]», [на́жі́во] «нажив-

ка», *нажіва* «тс.; зиск», *нажівка*, *наживний*, *нажитний* «придбаний; наживний», [неужіток] «непридатна для обробітку земля» Ж, *невжівчивий*, *невжіточний*, [неужітний] «некорисний» Ж, *оживати*, *оживляти*, *ожівчий*, *ожілий*, *обживати*, *обжітий*, *переживати* «перебувати, жити довше; відчувати», *переживання*, [перезиті] Ж, *перезіток*, *перезітковий*, *перезіточний*, *підживати* «гоїтися; здобувати; перебувати», *піджіва*, *піджівлувач*, [піджілий] «старечий» Нед, *поживати* «їсти», *пожіва*, *поживління* «їжа», *пожівок* «тс.», *пожилець*, *пожиліця*, *пожітки*, *пожіток* «користь», *пожиття* «співжиття; прожиття», *поживний*, [пожитний] «поживний» Нед, *пожіточний* «корисний», *приживалка*, *приживаність*, *прижілий*, *прижітий*, *прижиттєвий*, *прижиттєвий*, *проживатися* «бідніти», *прожіток*, *прожиття*, *прожітий*, *прожитковий*, *розживатися*, *розжіва*, [розжитво] «гарне життя», *розжіток*, *споживати*, *спожіва*, *споживач*, *спожівок*, *спожіток*, *спожиття*, *споживний*, *спожівчий*, [спрожіток], *уживати*, *ужиткувати*, [ужівок] «користь», *ужітки* «достатки», *ужіток*, *ужиття*, [уживальний], *ужіваний*, *ужівчивий* K1M, [ужитковий] «придатний до вживання», [ужітний] «тс.», [ужіточний] «корисний»; — р. *жить*, бр. *жыць*, др. *жити*, п. *žyc*, ч. *žiti*, сл. *žit'*, вл. *žić* «лікувати; жити», *žiwic* so «жити», нл. *žyś* «лікувати, видужувати», *žywis* se «жити», болг. *живея*, м. *живее*, схв. *живети*, сл. *živéti*, стсл. *жити*; — псл. *žiti*, *živ-*; — споріднене з лит. *gýti* «загоюватися, видужувати», *gyvúoti* «жити», лтс. *dzít* «загоюватися, видужувати», прус. *giwa* «живе», гот. *qius* «живий», нвн. *kesk* «живий, жвавий», двн. *quek*, *chec*, днн. *quik*, дангл. *swic*, *swicu*, *sucu* «живий», дірл. *biu*, *beo* «тс.», *biad* «їжа», лат. *vīvo* «живу», дперс. *jīvā* «він живе», ав. *jvaiti*, дінд. *jīvati* «тс.», *jīvāñ* «живий», гр. *βίωσι* «живу», *βίωσι*, *ζῶ* «тс.», *δύατα* «спосіб життя», алб. *ngë* «сила», вірм. *keam* «живу»; іе. **ǵʰei-* «жити». — Шанский ЭСРЯ I 5, 294; Фасмер II 52; Преобр. I 233—234; Holub—Kop. 445; Machek ESJĈ 728; Brückner 669; БЕР I 539—

540; Skok III 681—682; Топоров II 251—255; Fraenkel 154—155; Mühl.—Endz. I 560; Pokopny 467—469.

ЖИТНЯК (бот.) «кормова трава з роду пирій, *Eragrostis*»; — р. *житняк* «тс.»; — похідне утворення від *жіто*; назва зумовлена зовнішньою подібністю обох рослин. — Див. ще *жіто*.

ЖИТО (бот.) «*Secale L.*», *житина* «стеблина, зернина жита», [жітище] «житнице», [жітник] «селянин (у загаді); жук, що з'являється, коли наливається жито в колосі; житнице Л», [жітники] «житні пряники Я; волошки, *Centauria cyanus L.* ЛексПол», *жітниця*, *жітницько*, *жітнице*, [житнівка] «самогон із жита» Я, [жітнічка] «сорт яблук, які досягають під час жнив» Л, *житняк* «житній хліб», *жітнякка* «житня солома» Г, Ж, [житнячки] «хлібинки з житнього борошна» Ва, [житівник] «трава, що росте на мокрих луках, *Phalaris arundinacea*» Я, [житівня] «комора на жито та інше зерно» Я, [жітнякка] «житня солома» Ж, [жітельний] «житній», [житкій] (*житке просо* «просо, посіяне на житнищі») Я, [житковий] «тс.», [житняний] «житній», [жітняний] «зроблений із житньої соломи»; — р. [жіто] «збіжжя», бр. *жіта*, др. *жито* «збіжжя; хліб на корені, в снопах; багатство», п. *žyto*, ч. сл. *žit*, нл. *žyto*, полаб. *zaitü*, болг. м. *жіто* «збіжжя, пшениця», схв. *жіто* «тс.», сл. *žit*, стсл. *жито* «городина, збіжжя»; — псл. *žito*, пов'язане з *žiti* «жити»; — споріднене з прус. *geits*, знах. в. *geitan* «хліб», дангл. *sīdh* «пагін, паросток», свн. *kīt* «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 294; Фасмер II 57; Преобр. I 233; Горяев 111; Филин Происх. яз. 552—554; Machek ESJĈ 728; Holub—Kop. 446; БЕР I 548—549; Skok III 681; Топоров II 194—197. — Див. ще *жити*.

[жіхлий¹] «жвавий» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *живий*. — Див. ще *жити*. — Пор. *жэхлий*, *жвэвий*.

ЖИХЛИЙ² — див. *жэхлий*.

[жихунець] (бот.) «чистотіл звичайний», *Chelidonium majus L.*; — можливо, пов'язане з [жегті], *жигати* з огляду на те, що ця рослина вживається для виве-

дення (випікання) бородавок. — Носаль 235—236. — Пор. жегті.

[жйця] «ложка», [жйчка] «тс.» Вел, [жйчник] «полічка на ложки» Я; — др. лѣжица, ч. lžíce, [žice], вл. lžica, нл. lžusa, полаб. lazaic (<*lžica), болг. лѣжица, м. лажйца, схв. лѣжица, слн. žlisa (<*lžica), стсл. лѣжица; — псл. *lžica, паралельне до lžька «ложка»; в українській формі відпало початкове л(ь). — Macek ESJČ 346; Holub—Kop. 213. — Див. ще лѣжка.

жйчйти, жйчйти, жйчйливий — див. зйчйти.

[жйчка] «червона вовняна нитка, вовняна стрічка», [жйчкувати] «нашивати» Ж, ст. жйчка (XVIII ст.); — р. [жйца, жйчка] «кольорова вовняна пряжа», бр. жйчка «червона стрічка», п. žuczka «гасьма», болг. м. жйца «нитка, дріт», жйчка «тс.», схв. жйца «пасмо; струна, дріт», слн. žica «тс.», стсл. жйца; — псл. *žica; — споріднене з лит. gijà «нитка», лтс. dzija «прядиво, вовняні нитки», дінд. j(i)uā «тятйва, сухожилок», ав. jūā «тс.», гр. βίος «лук», кімр. gi «жила, нерв»; іе. *g^hhejə-, *g^hhī- «жила». — Фасмер II 57—58; Преобр. I 232; Младенов 167; БЕР I 549; Skok III 679—680; Трубачев Рем. термиол. 101—102; Fraenkel 150; Specht 95; Pokorny 489. — Пор. жйла.

жйнка, жйнівá, жйнівáта, жйнівáцтво, жйнівáчий — див. жонá.

[жйпнути] «причаїтися, сісти навпочіпки» Ж, [жйпнйти] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з р. жйпна (вульг.) «зад», етимологічно неясним. — Фасмер II 61—62.

[жйлоб] «глйтай, куркуль»; — р. жйлоб (вульг.); — неясне.

жйлуктáти «пожадливо й багато пити», жйлуктйти, [жйлуктйти Ж, жйлоктйти Ж, жйльогáнйти Ме] «тс.», [жйлуктйтйй]; — р. [жйлуктáть] «жйлуктйти», бр. жйлукцйць «тс.»; — неясне; можливо, звуконаслідувальне; пов'язується також (Непокупний Мовозн. 1968/6, 36) із жйлуктó. — Пор. джйклйти.

жйлуктó «дерев'яна посудина для зоління білизни» Г, Ж, [жйлук, жйлут, жйлутó] «тс.» Я, [жйлуктйти] «золити в жйлуктй», ст. жйлуктяный (XVIII ст.); — р. [жйлук, жйлуктó], бр. жйлукта (с. р.), п.

[žlukta (жйн. р.), žlukto, žlókto]; — запозичення з литовської мови; лит. žlūgtas «замочена білизна; бочка, в якій перуть білизну», пов'язане з žliūgti «мокнути», спорідненим з лтс. žlugt «танути, розчинятися», žluga «кашоподібна маса, сніг з водою, брудна рідина»; генетичні зв'язки поза балтійськими мовами непевні. — Непокупний Мовозн. 1968/6, 34, 36; Фасмер II 58; Преобр. I 234—235; Brückner 665; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Fraenkel 1318.

[жйльóпати] «хлебтати, дудлити» Ж; — очевидно, походить від п. žlorač «тс.», спорідненого з укр. [жйлопáти] «жертй» (див.).

[жмайло¹] «жмйкрут» Я; — пов'язане з жáти² (жму) (див.).

[жмайло²] «нечепура»; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з жáти, жмакати (як позначення людини в м'ятому одязі).

[жмак] «оберемок, пучок Г; макуха Ж», [жмака] «затискач», жмаки «макуха, жом», [жмаківня] «яма на жмаки», [жмакóм] «зібгано», жмакати «м'яти; жувати» СУМ, Ме, ВеУг, жмакувати «тс.»; — бр. [жмак] «оберемок; віхоть»; — пов'язане з жáти (жму); значення «жувати» в дієсловах з'явилося, очевидно, під впливом жвáкати. — Див. ще жáти².

жмєня, [жмйн] «жменя» Ж, [жмйнка] «тс.» Ж; — р. [жмєня], бр. жмєня, ч. žemně «жмут льону», слц. žьпей «жменя»; — псл. *žьпьпь, похідне від žęti, žьпф «тиснути»; первісне значення «затиснене (в руці)». — Винник 82; Фасмер II 58; Трубачев Рем. термиол. 68. — Див. ще жáти².

[жмйк] «пучок» Ме, [жмйкати] «м'яти, бгати»; — слц. žпúкат' «тиснути, витискувати»; — утворене від дієслова жáти, жму (псл. žęti, žьпф) за допомогою суфікса -ик- (-ук-). — Macek ESJČ 591. — Див. ще жáти². — Пор. жмак, жмєня.

жмйкрут «куркуль, скнара», жмйкрутня (зб.) «куркульство», жмйкрутство; — очевидно, результат з'єднання слів жáти (жму) і крутйти у формі 2 ос. одн. наказового способу: жми + крути > жмйкрути > жмйкрут. — Див. ще жáти², крутйти.

жмит, жмиток — див. жмут.
 [жмінда] «скнара» Ж, [жміндавий] Ж, [жміндати] «скупитися» Ж; — бр. жмінда «скнара»; — очевидно, походить від п. žminda «тс.», утвореного за допомогою складного форманта -ind-a нез'ясованого походження від žač (žme), спорідненого з укр. жати (жму). — Brückner 662; Łoś Gg. II 61. — Див. ще жати².

[жміхати] «бити, розбивати; штовхати; товкти, чавити» Ж; — експресивне утворення на основі дієслова жати (жму). — Див. ще жати².

[жмондій] «млява, незграбна людина» Ж; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з дієсловом жатися (жміся).

[жморнути] «різно кинути»; — очевидно, результат видозміни дієслова жбуρνити «тс.». — Див. ще шпурляти.

[жмук] «пучок, жмут» Л, [жмуком] «зібгано»; — слн. [žmúkelj] «брила, купа; пучок», [žšokelj] «тс.»; — похідне утворення від дієслова жати (жму), псл. žeti (žšto), паралельне іменникові [жмак] «оберемок, пучок» і прислівникові [жмаком] «зібгано». — Куркина Етимологія 1970, 102. — Див. ще жати². — Пор. жмак.

жмурити, жмуритися, жмуритися, жмури, [жмуриця] «третя повіка» (у коня) Я, [жмурий] «людина, що постійно мружить очі» Ж, [жмурінка] «гра в хованки» Ж, [жмуркайло] «жмурій» Ж, жмурки, [жмурко] «жмурій», [жмурлівий] Ж, [лажмурки] Пі, піжмурки, пріжмур, [пріжмурки] «піжмурки» Нед; — р. жмурить, бр. жмуриць, п. žmurzyć, слн. žmúrit', схв. жмурити, слн. žmúriti; — псл. žmuriti, утворене шляхом метатези з мъuriti (пор. ч. mžourati), що є суфіксальним похідним від мъžiti «мружитися; дримати» (пор. р. [мжить] «мружитися; куняти», бр. [мжыць] «заплющувати очі» і їх позаслов'янські відповідники — лит. migti (mingù) «заснути», прус. ismigē «(він) заснув»); пов'язане чергуванням голосних з мигати; метатеза (мъuriti > жмурити) відбулася, можливо, під впливом жати (жму). — Шанский ЭСРЯ I 5, 295; Фасмер II 60, 617; Преобр. I

235. — Див. ще мигати. — Пор. мружити.

жмут, [жмит, жмиток] Ж, жмуття, жмуткуватий; — похідні утворення від дієслова жати (жму). — Див. ще жати².

жнець, жнівá, жнивár, жнивárка, жніво, жнивовище, жніця — див. жати¹.

жовна¹ (орн.) «Dryocopus martius L.; дятел, Picus L., Dendrocopos Koch; іволга, Ogiolus L.», [жонва, желонка, жолонка ЛЧерк, джонза, джолонка]; — р. желна, бр. жаўна, п. žofna, ч. žluna «дятел», слн. žlpa «тс.»; іволга, вл. нл. žořna, болг. жълна, м. жолна, схв. жуна «дятел», жуња, [жунá] «тс.», слн. žolpa, цсл. жълна; — псл. *ž'pna; — споріднене з лит. [gilnà], лтс. dziłna «тс.»; — дальша етимологія висвітлюється по-різному; пов'язується з псл. *ž'p'tь (<*g'p't-) «жовтий», лит. geltonas «тс.» (Шанский ЭСРЯ I 5, 281—282; Фасмер II 43; Преобр. I 226; Brückner 665); зближується також (Откупщиков 247—249; Machek ESJČ 729—730; Holub—Kop. 447; Ferienc Názv. vtákov 139) з лит. gilti (giliù) «жалити», іе. *gel-/gļ- «колоти, жалити; довбати». — Закревська Досл. і мат. III 70—71.

[жовна²] «вапнисті жоренця в шлункові рака, що відкладаються під час його линяння» Я, [жовни] (мн.) «тс.» Я; — неясне; може бути зіставлене з жовно і з жорно.

жовнір (іст., діал.) Г, Ж, [жовняр, жовнярін Я, жовнярина Я, жомнір Ж, жовнірство, жовнірщина, жовнірувати], ст. жолнере (мн., 1389), жолниревъ (1439), жовнѣрѣ' (XVIII ст.); — р. заст. жолнѣр, бр. жаўнѣр; — запозичення з польської мови; п. żołnierz < żołdnierz, як і ч. žoldněř, слн. žoldnier, походить від свн. soldenæge «найманець, найманий солдат», яке зводиться до фр. ст. solde «плата» (від назви монети, що походить від лат. (nummus) solidus «тверда (монета»). — Дзензелівський RČJ ŁTN 15, 129; Фасмер II 61; Hüttl-Worth 19; Brückner 665; Machek ESJČ 730. — Див. ще солідний. — Пор. жилляр, жолд, солдат.

жовно «хвороблива пухлина на тілі; мускул на вилиці», мн. жовна, жовни

«тс.», [жовна́к] «золотушна пухлина» Ж, [жовнелъ] «пухлина залоз на шиї» Я, [жонви, жо́нови] «тс.» (мн.) Ж, жовна́стий, [жовнува́тий, жо́новатий] Ж; — р. желва́к, [жольв, желеві́й], бр. жаўла́к, ч. žlupa «золотуха», слн. želva «залоза»; — очевидно, псл. *ž^bva; — споріднене з лтс. dzelva «здуття на шкірі»; пов'язане, мабуть, з псл. *žely «черепиха» (Фасмер II 41); зіставляється також (Трубачев ВСЯ II 31—34; Шанский ЭСРЯ I 5, 280—281) з псл. *golva «голова», *želza «залоза», *želzo «залізо».

жовтень, жовтеня́ — див. **жовтий**.

жовтець (бот.) «Ranunculus L.», жовтце́ві; — пов'язане з **жовтий**; назва зумовлена жовтим кольором цвіту рослини. — Вісюліна—Клоков 118, 123. — Див. ще **жовтий**.

жовтий, жовкли́й, жовта́вий, [жовтля́вий], жовтува́тий, жовтя́вий, жовтяні́чний, [жовтя́стий], [жовкля́к] «жовтяк», [жовпля́к] «тс.» Л, [жовта́чка] «жовтяниця», [жовта́ня] «корова жовтої масті» Я, [жовті́ля] «жовта фарба для крашанок» Ж, жовтеня́, жовтень «десятий місяць року; жовта фарба», Жовтень, жовті́зна, [жовті́ло] «жовта фарба», жовті́на, [жовті́нець] «чобіт із жовтого сап'яну», жовті́нка «жовта пляма; жовтуватий відтінок», [жовті́нник] «вид трави» Я, [жовті́льниця] «жовтяниця», жовті́сть, [жовті́ка] «жовта фарба», [жовткови́на] «жовток», [жовтля́к] «жовтяк» (про огірок), жовто́к, [жовті́рка] (орн.) «вівсянка, Emberiza citrinella L.» Ж, [жовті́лька ВеБ, жовті́шка Л, жовті́шка ВеБ] «тс.», жовті́ха «жовтяниця; [жовта земля Ж]», жовтя́к, жовтяні́ця (мед.), жовтя́нка (спец.), [жовть] «жовтизна Я; жовч, жовч, [жовчі] «нутроші риби або птаха» Я, [жовчо́к] «жовток», [жовчу́к] «тварина жовтого кольору» Я, [жолква́] «болотяна рослинисть жовтого кольору» Я, [жолото́к] «жовток» ВеБ, [жолля́к] «жовтий огірок» Ж; [жовкні́ти] «жовкнути», жовкнү́ти, жовті́ти, жовті́ти, жовті́шати, безжовча́ «жовчна недостатність», дожовтнє́вий, зажовка́ти, зажовкли́й, пережовкли́й, пожовкли́й, пожовті́лий, пожовтнє́вий, [пожовтя́вий] «жовтува-

тий», [пожовтка́] «жовта фарба», прижовкли́й, [прижовті́й] «жовтуватий», прижовка́ти, прижовкнү́ти, прожовкли́й, прожовть, прожовкнү́ти; — р. же́лтый, бр. жоўты, др. жьлтыи, п. žolty, ч. žlutý, слн. žltý, вл. нл. žolty, болг. жълт, м. жолат, схв. жу́т, слн. žolt, стсл. жа́тъ, жа́тъ; — псл. *ž^bitъ; — споріднене з лит. geltà (мед.) «жовтяниця», gėltas, geltonas «жовтий», gėlsvas «жовтявий», лтс. dzeltens «жовтий», прус. gelatupa «тс.», двн. galla «жовч», нвн. Galle «тс.», лат. fel, fellis «жовчний міхур, жовч», flāvus «золотавий, жовтий», гр. χόλος, χολή «жовч»; іе. *ghel- «жовтий; зелений; сирій». — Шанский ЭСРЯ I 5, 282; Фасмер II 43—44; Преобр. I 226; Brückner 665—666; Machek ESJČ 730; БЕР I 563—565; Skok III 689; Топоров II 198—199; Fraenkel 145; Walde—Hofm. I 473—474; Pokorny 429—431.

жовтик (ент.) «лимонниця, Goperteguh rhamni» Ж; — похідне утворення від **жовтий**; назва зумовлена лимонно-жовтим забарвленням самців цього метелика. — БСЭ 23, 533; Uganja Tierr. Insekten 602. — Див. ще **жовтий**.

жовтіло (бот.) «роман фарбувальний, Anthemis tinctoria L.»; [жовті́льниця] «скабіоза, Scabiosa arvensis», [жовті́х] «сонцепвіт, Helianthemum vulgare» ВеНЗн, [жовті́шка] «цмин, Helichrysum arenarium (L.) DC.»; кульбаба, Taraxacum L. Ж, [жовті́шка] «тс.» Ж, жовті́шник «Erysimum L.», жовтяні́ця «Chrysosplenium», [жовто́чниця] «тс.», [жовтя́нка] «підмаренник справжній, Galium verum L.» Пі; — р. желті́шник «Erysimum»; жовтіло, Anthemis], [желті́шка] «жовтіло», бр. жаўті́шнік «Erysimum», [жаўті́шка] «тс.», ч. заст. žlutník «жовтяниця, Chrysosplenium», žlutník, схв. žutina «тс.»; — похідні утворення від **жовтий** (псл. *ž^bitъ); назви рослин зумовлені кольором квіток (пор. р. желтый цвет «роман фарбувальний», схв. жу́та рада, жу́ти жармен «тс.», жу́то смильє «цмин»). — Вісюліна—Клоков 275, 304, 319, 324; Носаль 162; БСЭ 38, 406; Словн. бот. 206; Machek Jm. rostl. 98; Симонович 38, 225, 226. — Див. ще **жовтий**.

жовтогарячий «яскраво-жовтий, оранжевий»; — очевидно, калька п. *žóltogorasy, gorasožóity* «тс.», утвореного з прикметників *žóity* «жовтий» і *gorasy* «гарячий; яскравий». — Див. ще **гарячий, жовтий**. — Пор. **жарий, червоногарячий**.

[жовтогарячка] (бот.) «цмин пісковий, *Helichrysum aeneum* (L.) DC.»; — похідне утворення від *жовтогарячий*; назва зумовлена кольором листочків обгортки суцвіття цієї рослини. — Вісюліна — Клоков 324. — Див. ще **жовтогарячий**.

[жовтожар] «оранжевий колір»; — складне утворення з основ прикметника *жовтий* та іменника *жар*, паралельне до *жовтогарячий*. — Див. ще **жар, жовтий**.

[жовторуз] (орн.) «вівсянка жовтогруда, *Emberiza citrinella* L.» Ж, [*жовтогрузда* Ж, *жовторубок* ВЕНЗн] «тс.»; — можливо, результат видозміни форми [*жовтогрудка, жовтогрудок*] «тс.» у зв'язку з їх деетимологізацією. — Булаховський Вибр. пр. III 277.

[жовтіх] (орн.) «вид очеретянки, *Luscinola*; — утворено, очевидно, від *жовтий* у зв'язку з забарвленням верхньої частини тіла цих птахів. — Воїнств. — Кіст. 303; БСЭ 19, 561. — Див. ще **жовтий**.

жовч, жовчі — див. **жовтий**.

жоден «ні один, ніякий; (діал. заст.) кожний», *жодний, жаден, жадний* «тс.», ст. *жадний* (XIV ст.), *жоденъ, жодный* (XVII ст.); — бр. *жадны* «кожний; ні один», *жадзен, жодны, жодзен* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *žaden* «ні один», ст. *žadny*, як і ч. *žadný*, слц. *žaden, žiadny*, вл. *žadyn*, нл. *žeden* «тс.», виникло, очевидно, під впливом *každy* з **žeden*, про що свідчить нл. *žeden* і запозичене з польської мови лит. *žėdnas* «кожний; жодний»; п. **žeden* є результатом стягнення і спрощення виразу *piže + jeden* «ні(же) один»; на давнішому етапі звукосполучення *жа* (*ža, ža*) могло бути й закономірним результатом стягнення *žeje* через стадію *žē* (пор. *час* із **čēsъ* < **kēs-*, *жар* із **žēgъ* < **gēg-* та ін.); укр. *жоден* (*жодний*) або виникло пізніше з *жаден* (*жадний*) під впливом *ні один* або (що менш імовірно)

є результатом давнього розвитку виразу **ниже один*; думка про походження п. *žaden* (*žadny*) з ч. *žadný* (< **žedьpъ*(*зь*)) «жадібний» (Machek ESJCS 590; Holub—Kop. 441) непереконлива. — Бевзенко 181—182; Доп. УжДУ 4, 104—105; Трубачев ВЯ 1959/1, 28—29; Brückner 660. — Див. ще **ніже, одін**.

[жолá] (бот.) «земляний горіх, *Agachis hypogaea* L.» Ж; — псл. **[žela]* < **gela*; — споріднене з дінд. *golaḥ* «куля», снн. ннн. *kolle, kol* «голова; верхня частина куща або дерева», норв. *koll* «вершина; голова; тім'я», дісл. *kollr* «кругла вершина дерева або гори; голова», що мають інший вокалізм; пов'язання з псл. **golva*, укр. *голова* (Persson Beitr. 66—67) малоімовірно. — Фасмер I 429; Mühl.—Endz. I 596—597; Джаякян 153.

[жолд] «плата солдатам» Ж, Я, [*жолда́к*] «найманий солдат», [*жовда́к*] «тс.», [*жалда́к*] «жевжик» Ва, [*жолда́цтво* Бі, *жолдашн́я*], ст. *жолдъ* (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. *žold*, як і ч. слц. *žold*, походить від снн. *žold* (нвн. *Sold*) «плата за службу», яке через фр. ст. *solde* «плата» (від назви монети) пов'язується з іт. *soldo* «тс.», що походить від лат. (*punius*) *solidus* «тверда (монета)». — Brückner 665; Machek ESJCS 730; Kluge—Mitzka 714; Lexer 202; Dauzat 671—672; Walde—Hofm. II 472. — Див. ще **солідний**. — Пор. **жилляр, жовнір, солдат**.

жлоб, [жолі́б, жолуб Ж], *жолобина, жолобінка, [жолоби́ця, жолобні́ця Г, Ж]*, *жолобкувáтий, жолобувáтий, жолбча́стий, жолбча́тий, [жолубча́стий, жолуб'яний Ж]*, *жолобити, жолобитися* «вигинатися, кривитися», [*віжолобок*] «рівчак» Ж; — р. *жѣлоб*, бр. *жо́лаб*, др. *жело́бъ*, п. *žlob*, ч. *žlab*, слц. *žl'ab*, вл. нл. *žlob*, болг. м. *жлеб*, схв. *жлѣб*, слн. *žléb*, стсл. *жлѣвъ*; — псл. **želbъ*; — загальноприйнятої етимології не має; вважається спорідненим з гр. γλάφω «видовбути, видряпути», що виводиться від іє. **gel-bh-*; викликає сумнів пов'язування з гр. δελφύς «утроба матері» (Hirt BB 24, 258), снн. *klam* «корч, спазм» (Štrekelj AfSlPh 27, 71), *глибо́кий* (Holub—Kop. 447; Holub—Lyer 524), а та-

кож з дісл. golf «порожина посудини; підлога; відгороджене місце» (Фасмер II 43, 61; Преобр. I 226; Machek ESJĀ 729; БЕР I 549—550), що передбачає початкове *gh-. — Шанский ЭСРЯ I 5, 282; Skok III 549—550; Persson Beitr. 77.

[жолобнік] (ент.) «червиця, шашіль, Sigex L.» Ж; — похідне утворення від *жолоб*; назва зумовлена тим, що ці комахи вигризають у деревині довгі ходи, схожі на жолоби. — УРЕ 16, 263. — Див. ще *жолоб*.

[жоломіга] (жарт.) «vulva»; — очевидно, пов'язане з [жоломія] «сопілка»; сумнівна думка (Шелудько 31) про зв'язок з нвн. Schamglied «статевий орган». — Див. ще *жоломія*.

[жоломія] «сопілка», заст. *жоломійка*, [доломія] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. szalamaja «тс.», [szolomaje] (мн.) «скрипка», як і ч. šalmaj «сопілка», ст. šalmějě, слц. šalmaj «тс.», походить від свн. schal(e)mi(e) (нвн. Schalměi) «сопілка, дудка», яке через посередництво фр. ст. chalemie «тс.» зводиться до сгр. *καλαμια* «сопілка, дудка з очерету», пов'язаного з гр. *καλαμος* «очерет, тростина, стебло», спорідненим з укр. *солóма*. — Шелудько 30; Brückner 540; SW IV 560, 646; Machek ESJĀ 601; Kluge—Mitzka 633; Frisk I 760—761. — Див. ще *солóма*.

жолóнка — див. *жóвна*¹.

[жолóпати] (вульг.) «жертги»; — п. žlорас «хлебтати, жалібно пити», слн. žlampáti (<*žlapati), žlempáti (<*žlepati) «тс.»; — псл. *želpati; — споріднене з двн. quēllan «бити джерелом», нвн. quellen «тс.», дінд. gálati «капає, стікає», гр. βαλανεύον «купання»; іє. *g^hel- «капати; кидати», до якого в слов'янській формі приєднано елемент -р-, що є, очевидно, давнім каузативним суфіксом, як у дінд. sthā-p-aṇa-ti «зупиняє»; в такому разі первісне значення псл. *želpati було «вливати, змушувати стікати (в себе)». — Kluge—Mitzka 574.

[жолóдок] «шлунок» Ж, Л; — р. *желлудок*, др. *желудъкъъ*, п. žoładek, ч. žaludek, слц. žalúdok, вл. нл. žoıdk, болг. *желудък*, м. *желудок*, схв. *жёлудац*, слн. želódec, стсл. *желѣдъкъъ*; — псл.

*želqđкъъ; — дальші зв'язки неясні; може бути споріднене з лит. skilāndis «сичуг», гр. χολάδες «кишки, нутроші» або з двн. kēla «горло», нвн. Kehle, лат. gula «тс.», дінд. jalūkā «п'явка», перс. zelū, zālū «тс.», дірл. gelim «поглинаю, пожираю»; менш вірогідні зближення з *жолудь* (Brückner 665), дангл. glitriān «ковтати» (Holthausen AeWb. 132), гот. kilþei «утроба матері» (Mikkola BB 21, 224). — Шанский ЭСРЯ I 5, 282—283; Фасмер II 44; Преобр. I 227; Machek ESJĀ 722; Holub—Kop. 442; БЕР I 534; Младенов 165; Skok III 675—676.

[жолудя́нка] (зоол.) «морський жолудь, баянус, Balanus» (вид молоска) Ж; — назва походить від *жолудь* за подібністю форми тіла цього моллюска до жолудя; можливо, це калька лат. balanus «тс.», букв. «жолудь». — УРЕ 9, 374; БСЭ 16, 207. — Див. ще *жолудь*.

жолудь, *жолуддя* (зб.), [жолудик] «жолудь» Ме, *жолудистий*; — р. *жёлудь*, бр. *жолуд*, др. *желудь*, п. žoładž, ч. žalud, слц. žalud', вл. žoıdž, нл. žořž, полаб. zelóđ, болг. *желъд*, м. *желад*, схв. [жёлуд], слн. želod, цсл. *желѣдъ*; — псл. *želqđъ < *g^helandis; — споріднене з лит. gilė, лтс. žilė, ldzilel, прус. gile, лат. glāns (род. в. glandis) «тс.», дінд. gulaḥ «жолудь; penis», гр. βάλανος «жолудь», вірм. kaṭin «тс.», іє. *g^hel- «дуб»; припускається зв'язок з іє. *g^helə- (і *g^herə-) «жертги» (Holub—Kop. 442; Holub—Lyer 522); пов'язання з гр. βάλλω «падаю» (Шанский ЭСРЯ I 5, 283; Specht 173) викликає сумнів. — Фасмер II 44—45; Преобр. I 227; Brückner 665; Holub—Lyer 521—522; Holub—Kop. 442; Machek ESJĀ 721—722; БЕР I 533—534; Skok III 675; Бернштейн Очерк 1974, 266—267; Топоров II 234—235; Mühl.—Endz. I 556; Fraenkel 151; Walde—Hofm. I 604—605; Frisk I 213; Pokorny 472—473.

жона́ (рідк.) «дружина; жінка», [женá] «жінка» Ж, [женіло] «хлопець, якому час одружуватися», *женіх*, *женихівство*, *женишиня* «один із двох закоханих», *женищина*, [женячка] «одруження», [жінва́] (зб.) «жіноцтво», *жінка*, *жінота*, [жінóтва], *жінóцтво*, [жінóчник] «ба-

бинець» Ж, [жінóщина] (зб.) «жіноцтво», [жоніх, жонóта Г, Пі], [жонóха] «жінка», [женихлівий, женишилівий], жіноцький, жіночий, жіночий, жіничин, жонáтий, жeníти, женихáтися, [жонóвáти] «бути заміжною жінкою» Я, [безжéнець, безжéнство] Я, [нежонáч] Л; — р. болг. жéна́, бр. жóнка, др. жéна, п. žopa, ч. слц. žepa, вл. нл. žopa, м. жéна, схв. жéна, слн. žéпа, стсл. жéна; — псл. žepa (<*genā); — споріднене з прус. gepo «жінка», гот. qipō «жінка», qēps «дружина», двн. qiēpa «жінка», днн. qiāp «дружина», qiēpa «тс.», англ. queen «королева», дангл. swēp «жінка», дірл. bep «дружина», ав. gēpā-, yēpā, yūpā «жінка, дружина», дінд. jāpi- «жінка», gnā «богиня», гр. γυνή «жінка», беот. βανᾶ́, тох. А šāp, тох. В šāpa «тс.», вірм. kíp «жінка, дружина»; іе. *g^hepā «жінка»; питання про дальші етимологічні зв'язки (зокрема, з коренями іе. *g^hep- «родити» або *g^hep- «приходити») остаточно не висвітлене. — Шанский ЭСРЯ I 5, 284; Фасмер—Трубачев II 46; Преобр. I 228; Holub—Kop. 444; Holub—Lyer 522; Machek ESJČ 725; БЕР I 535—536; Skok III 677; Трубачев Терм. родства 105—110; Топоров II 207—210; Pokorny 473—474.

жонглёр, жонглёрство, жонглювати; — р. жонглёр, бр. жанглёр, п. žongler, ч. слц. žonglér, болг. жонгльор, м. жонглер, схв. жонгелёр, слн. žonglêr; — запозичення з французької мови; фр. jongleur «жонглер, штукар» (під впливом фр. ст. jangler «базікати») є назалізованою формою від фр. ст. joleor «менестрель; штукар, фокусник, балаганний закликальник», що походить від лат. jocularor «жартівник, забавник, дотепник», утвореного від jocus «жарт, дотеп, жартівлива пісня, розвага, гра», спорідненого з брет. iez «мова», двн. jēhan «говорити», jiht «визнання», bi-jiht «сповідь», нвн. Beichte «тс.». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 296; Фасмер II 61; Dauzat 420; Walde—Hofm. I 716.

Жорж, Жóра; — р. болг. Жорж; — запозичення з французької мови; фр. George походить від грецького Γεώργιος (>лат. Geórgius) «Георгій». — Илчев 205;

Dauzat Dict. des pots 288. — Див. ще Геóргій.

жоржіна (бот.) «Dahlia Cav.»; — р. георгін, георгіна, п. georginia, ч. jīina, слц. слн. georgína, болг. гергїна, м. ğургина, георгіна, схв. георгіна; — походить від нвн. Georgíne «жоржина», утвореного (1801 р.) від прізвища петербурзького ботаніка акад. І. Георгі (Georgi); майже скрізь у слов'янських мовах фонетичне оформлення назви квітки пристосовано до вимови імені Геóргій: українська звукова форма, можливо, виникла під впливом імені Жорж. — Фасмер I 402; Machek ESJČ 227; Kluge—Mitzka 119—120. — Див. ще Жорж. — Пор. георгінія.

жорілка «кільце із сплетеної лози, що править за нашійник для телят, а також за зав'язку на воротах»; — р. [жерéлок] «нашийник для телят; наместо», [ожерéлок] «тс.», ожерéлье «намисто; (ст.) комір»; — очевидно, виникло з первісного *ожорілка (пор. горóд < огород тощо); пов'язане з др. жерело «горло, гирло» (пор. також р. [жерéло] «горло, паща»), від якого утворено й укр. джерéло, [жерéло]. — Фасмер II 48, III 124—125; Преобр. I 229—230. — Див. ще джерéло.

жорло «русло річки» Ж; — результат видозміни слова жерло; наголос на першому складі з'явився, можливо, під впливом горло. — Див. ще жерло. — Пор. джерéло.

жорно, [жéрно] Ж, жорна (мн.) «ручний млинок», [жорнáк] «частина ручного млинка» Ж, [жорнáтка Ж, жорнівка] «тс.», [жорник] «маленький млиновий камінь» Я, жорновік, [жорняк] «камінь для жорен» КІМ, жорéнний, [жернувати] «молоти» Ж, [жорнáти, жорнувати] «тс.» Ж; — р. жёрнов, бр. жорны, др. жьрновъ, п. žagna, ч. žernov, слц. žagnov, болг. жёрка «водяний млин, млин», схв. жрвaть «жорно, ручний млинок», слн. žřnev «тс.», стсл. жръны; — псл. *žřnu, род. в. *žřnpъve; — споріднене з лит. gīrnos «жорна», лтс. dziřnas «ручний млинок», dziřnavas «млин», прус. gīrnouwis «жорно», гот. (asilu) qairnis «(ослячий) камінь, жорно», дісл. kverp «ручний млинок», двн. kuerna, cign «тс.», дірл. brō «жорно», кімр. bre-

пап «ручний млинок», дінд. grāvan «камінь для вичавлювання соми», вірм. ег-кап «млинок»; іє. *g^heg- «важкий, тяжкий». — Шанский ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 49—50; Преобр. I 230; Brückner 662; Holub—Kop. 444; Младенов 166; БЕР I 537; Skok II 685—686; Топоров II 245—247; Fraenkel 153—154; Specht 94—95; Pokorný 476—477.

[жорст¹] «жердка в хаті для навішування одягу» Я, [жорость] «колода, що вживається для зв'язування річкового плоту», [жорост] «жердина, на якій укріплюють у церкві хрест» Я;—р. [жерэдь] «товста жердина», [жерсть, жересть] «тс.»;— очевидно, результат видозміни основи [жердь]; характер формальних змін не цілком ясний; р. півд. [жорость] «товста жердина» е, мабуть, українізмом. — Фасмер II 50. — Див. ще жердь.

[жорст²] (бот.) «бутень, Chaerophyllum L.» Ж, [жерест] «жостір, Rhamnus L.» Мак;—р. [жэрест] «жостір»;—псл. [*ž^hstь] < *ghirstos;— очевидно, як і жостір, споріднене з дангл. gorst «колючий дрік», дінд. ghṛṣṭiḥ «дикий кабан, вепр»; обидві рослини колючі, жорсткі. — Фасмер II 48—49; Machek Jm. rostl. 145; Вісюліна—Клоков 242. — Пор. жостір.

жорствá «гравій, щебінка», [жерствá, жорствáння, жорост Я] «тс.»;—р. (зах.) [жерствá, жерствá], бр. жарствá;—псл. *ž^hsty;— при допущенні чергування задньопіднебінних можлива спорідненість з ав. zarstva- «камінь», а також з гр. χεράς, род. в. χεράδος «змішаний з камінням та піском струмок», χεράδος «рінь»; пов'язання з лит. žiēzdro, žiēgžros (Mikl. EW 410) неможливе. — Фасмер II 50; Petersson AfSlPh 34, 380.

жорсткий, жорстокий, жорсткість, жорстокість, [жорсточність, жорсточки Я];—бр. жорсткі;—результат видозміни др. жестъкъ, жестокъ, можливо, під впливом слова шорсткий. — Див. ще жесткий.

жостір (бот.) «Rhamnus L.», [жэстер, жэстіль ВеБ, жостелина Я, зостіль Мак] «тс.», [жость] «бирючина, Ligustrum vulgare L.»;—р. [жэстер] «жос-

тір», [жесть, жбстер], бр. жасцёр «тс.», болг. [жэиля, жэщель] «клен», схв. жэсте, жэстика «чорноклен»;— споріднене з дангл. gorst «колючий дрік», дінд. ghṛṣṭiḥ «дикий кабан, вепр»; праслов'янська форма в її стосунку до псл. *ž^hstь, *žerstь, укр. [жорст, жерест] «тс.» не зовсім ясна; пов'язується (Топоров II 179—180) з [жесткий], псл. žestькъ. — Фасмер II 48—49; Вісюліна—Клоков 198; Machek Jm. rostl. 145; БЕР I 539; Младенов 166; Топоров II 178—180. — Пор. жорст².

[жбхлі] (присл.) «тільки один раз» Ж;— неясне.

жрець, [жерць] Пі, жриця, жрецьво;—р. болг. м. жрец, бр. жрэц, др. жьрьць, ч. слц. žrec (з рос.), схв. жрѣц, слн. žréc, стсл. жьрьць;—псл. *žьгьсь, утворене від того самого кореня, що й *ž^htva «жертва». — Шанский ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 63; Holub—Kop. 444, 447. — Див. ще жбтва.

[жубеліти] «густи, дзижчати» Ж, [жубовіти, жубоніти Ж] «тс.»;—звуконаслідувальні утворення, паралельні до жбоніти.

[жубелиця] (ент.) «гнойовик, Seagabaeus stercorarius L.»;— неясне; можливо, пов'язане з [жубеліти] «густи, дзижчати».

[жуберниця] «жабури́ння» Ж, [жбурь] «тс.» Бі;—слц. žubriєnka «пуголовок»;— очевидно, результат видозміни форми жабурі́ння чи якогось її варіанта. — Див. ще жаба.

жувати, [жовати, жути] Ж, жованка, [жованик] Дз, жува́льце, [жувáчка] Ж, жу́йка, жува́льний, жу́йний;—р. жевáтъ, бр. жавáць, др. жьвати, п. žuć, žwać, ч. ст. žvāti, слц. žuvat', žut', вл. žwać, žuć, нл. žuś, полаб. žavat, болг. преживям «пережовувати» (про жуйних тварин), схв. жвáтати, слн. žvēciti «жувати», žvále «вудила», стсл. жьв-ти;—псл. *žvati;— споріднене з лит. žiáunos «зябра; щелепи», лтс. žaiņas «тс.», žaupāt «потроху їсти», дісл. tyggia, tyggva, дангл. sčowan (англ. chew), двн. kiuvan «жувати», нвн. kauen «тс.», тох. А В šwā- «їсти», перс. jāvīdān «жувати», вірм. kiv «деревна (первісно жувальна) смола»; іє. *gīe- «жувати». —

Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Фасмер II 39—40; Преобр. I 224; Brückner 667; Machek ESJC 732; Holub—Kop. 448; Младенов 164; Skok III 689—690; Бурлакова ВСЯ VI 55; Fraenkel 1302—1303; Kluge—Mitzka 359; Pokorny 400.— Пор. **жвáká-ти, живiця**.

[жугá] «чвари, незгоди»;— р. [жéга, жóга] «метушня, лайка; прочухан, биття»;— неясне; можливо, пов'язане з [жегтiй] «палити».

жугáстро — див. **джугáстро**.

жу́желиця (ент.) «жук родини Scarabidae; вид мух»;— р. *жу́желиця*, бр. *жу́жель*, др. *жу́жель* «жук, Scarabaeus», *жу́желиця* «черв'як», ч. *žizala, žoužel* «хробак», слц. *žizala, žuzala* «тс.», вл. *žizelica* (вид комахи), схв. *жу́жак* «черв'як», слн. *žizelka* «комаха», стсл. **жу́желица** «черв'як»;— псл. *žizelica* < **žizelika*;— звуконаслідувальне утворення від редукованої основи *жу-* (за Міклошичем, від **жузг-*) із значенням «густи, дзижчати»; малоюмовірно пов'язання (Berneker IF 10, 156) з дінд. *gijjati* «дзижчить, бурчить».— Шанский ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 63—64; Преобр. I 236; Holub—Kop. 446; Mikl. EW 412.— Пор. **жук**.

жу́жиль «шлак», *жу́желиця*, [жу́жель, жу́жельце Ж] «тс.», [жу́желитися] «давати нагар»;— р. *жу́желиця*, бр. [жу́жаль] «шлак; рідка грязь», п. *žizel* «тс.», слц. *žizol'* «вугілля», [žuzel', žuh] «тс.»;— неясне; можливо, утворилося від звуконаслідувальної основи *жу-* «густи, дзижчати», бо шлак сичить і видає тріскіт; пов'язувалося також (Горяев III) з *жу́жа* «вогонь».— Фасмер II 64; Brückner 668.— Пор. **жу́желиця**.

жу́жмити «бгати», *жу́жмом* «зібгавши, безладно»;— р. [жу́жма] «достаток»;— очевидно, утворене від псл. [**žizьтъ*], іменника, що походить від балто-слов'янського кореня **geug-* «щось овальної форми; горбок, шпиль»;— споріднене з *гу́гля* «гуля», р. [гу́гля] «гуля, жовно», п. *guga* «гуля», лит. *gaūgas* «гірська верховина», *gūnkla* «жовно, наріст», *gugà* «пагорок»; менш обгрунтоване пов'язання (Фасмер II 64) із звуконаслідувальними р. *жу́желиця*, *жу́жжать* з припущенням первісного зна-

чення «кишіння (комахи)».— Ільїнський ЗІФВ 21—22, 3; Буга РФВ 67, 239; Persson Beitr. 938.

жук, [жу́кан] «Scarabaeus» Ж, [жу́ковець] «Gamusus coleoptratorum» Ж, [жу́ковка] «Tetyra scarabaeoides» Ж, [жу́к] «жук-гноювик, Geotrupes stercorarius L.» ВеБ, *жу́ченя*, *жу́чи́ха*, [жу́чикі] «гатунок намиста» Я, [жу́чок] «ланка в ланцюгу» Я, *жу́куватий* «дуже смаглявий», [жу́жчи́ця] (ент.) «акар жучний, Asarus coleoptratorum» Ж;— р. бр. *жук*, др. *жукъ*, п. *žuk*, ч. *žukati* «дзижчати, густи», вл. *žuk*, полаб. *zeuk* «гноювик»;— утворення від звуконаслідувальної основи *жу-* (<**geu-*); можливо, споріднене з *гук* (Berneker IF 10, 156).— Шанский ЭСРЯ I 5, 298; Фасмер II 64; Преобр. I 236—237; Brückner 667.— Пор. **гук**¹.

[жу́ковина] «перстень з каменем» Ж;— р. [жу́ковина] «блискучий камінь або скло в персні», [жу́ковiна] «перстень з печаткою», бр. [жу́ковiна] «перстень», др. *жу́ковина* «перстень з каменем в оправі»;— неясне; можливо, пов'язане з *жук*.— Фасмер II 54, 64.— Див. ще **жук**.

[жу́лiдик] «зернина кукурудзи» Мо;— неясне; можливо, виникло як фонетичний варіант слова *жу́лiдик* «жу́лудь»; назва могла бути зумовлена зовнішньою схожістю.

жу́лик, *жу́льман*, *обжу́лювати*;— бр. *жу́лік*, ч. *žulík*;— запозичення з російської мови; р. *жу́лик* у блатному жаргоні має значення «учень злодія; гострий ніжик»; друге значення, мабуть, первісне; пов'язується з болг. *жу́ля* «здираю шкіру, дряпаю»; схв. *жу́лити* «здирати шкіру, лушити», слн. *žuliti* «посилено терти, жувати», а також схв. *гу́лити* «дерти», яке Младенов (РФВ 68, 383) пов'язує з укр. *гу́лий*, вірм. *gul* «тупий, обрізаний»; існує також думка (Шанский ЭСРЯ I 5, 298), що р. *жу́лик* є похідним від [жу́ль] «злодій, шахрай», яке пов'язується з [жу́лiть] «привласнювати чуже», [жу́лла] «скнара; очий привласнювати чуже».— Фасмер II 65; Преобр. I 237; Младенов 168.— Пор. **гу́лий**¹.

[жу́лфа] «сік із конопляного насіння» Мо;— запозичення з молдавської або ру-

мунської мови; молд. *жу́лфэ* «товчене конопляне насіння з медом», рум. *júlfă*, [*juľă*] «тс.» походять від уг. [*zsuľa*], що виводиться від нвн. [*supfe*] «суп», [*suľ*, *sauf*], пов'язаного з свн. *sūfe* «тс.», похідним від *sūfen* «сьорбати; пити; їсти ложкою». — СДЕЛМ 141; DLRM 438; MNTESz III 1226; Bárczi 483; Tamás 483; Kluge—Mitzka 627. — Пор. суп.

[жуля́вка] «щучка» Ж, [жагла́вка] «тс.» Ж; — можливо, утворене від несавідченого *жул, що могло бути пов'язане з п. *žul* «намул».

[жу́мрати] «уминати, жувати», [жу́мрити] «тс.»; — р. [жу́брить] «жувати», [жу́бреть, жу́борить], ч. *žumlat* «тс.»; — неясне; зіставляється з лит. *žiaũberoti* «гризти по-конячому» (Фасмер II 63; Būga RR III 659).

[жу́па¹] «соляна копальня», [жу́пище], [жу́пник] «управляючий жупи», [наджу́пник] «тс.» Ж; — р. [жу́па], п. *žura*, стсл. жоу́пиште «могила»; — псл. **žura* < **geur*; — споріднене з гр. *γύρη* «гніздо, кубло», ав. *guřa* «глибокий; прихований, потаємний», дінд. *guptah* «потаємний», свн. *kobe* «клітка, хлів», нвн. *Koben* «притулок, сховище», дісл. *kofi* «хатина, курінь», пов'язаними з іе. **gour*- «робити склепіння; видовбувати; ховати, рятувати». — Фасмер II 65; Преобр. I 237; Brückner 667—668; Machek ESJČ 731; БЕР I 559; Младенов 168; Kluge—Mitzka 386.

[жу́па²] «область, округа», [жу́пан] «начальник жупи», [наджу́пан] «тс.» Ж, [наджу́панство] Ж; — р. ст. *жу́па* «селище, село», п. *žura*, ч. слц. вл. *žura* «область», нл. *žura* «окружний гарнізон», болг. *жу́па, жу́пан*, м. *жу́па*, схв. *жу́па*, слн. *žúra*; — можливо, слово того самого походження, що й *жу́па* «соляна копальня»; Фасмер припускає, що *жу́па* «область», засвідчене в Густинському літописі (1611 р.), яке він помилково вважає давньоруським (Фасмер II 65), і семантично близькі слова слід відділяти від *жу́па* «копальня» і пов'язувати з дангл. *gëar* «просторий, місткий», гот. *gawi* «округа» (нвн. *Gau* «тс.»). — Machek ESJČ 731; БЕР I 559; Skok III 687—688. — Пор. жу́па¹.

[жу́па³] «куль соломи (для покрівлі)», [жу́пнок] «сніп», [жу́пнито] «крити кулями соломи»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *zsur* «оберемок (в'язка) соломи» походить від свн. *schour* «тс.» (нвн. *Schober* «купа снопів, соломи або сіна»), пов'язаного з двн. *scubil* «жмут волосся або соломи». — Дзендзевський St. sl. X 1—2, 91; MNTESz III 1228; Bárczi 348; Kluge—Mitzka 674.

жу́пан, жу́паніна, [жу́пання], [жу́пниця] «жупан» Я, ст. *жу́панъ* (XVI ст.); — р. бр. *жу́пан*, п. *žura*, ч. слц. вл. *žura*; — запозичено з італійської мови, можливо, за посередництвом польської; іт. *giubbone* (*giurpone*) «селянський каптан» є аугментативом від *giubba* (*giurra*) «куртка», що походить від ар. *ğubbah* «верхній одяг із широкими рукавами»; менш вірогідна думка (Mikl. EW 413) про те, що першоджерелом цього слова є слат. *юра*. — Шанський ЭСРЯ I 5, 298; Фасмер II 66; Преобр. I 237—238; Brückner 668; Holub—Кор. 448; Dauzat 422; Kluge—Mitzka 334. — Пор. шу́ба, ю́пка.

жу́пел «кипляча смола; сірка, що горить (у пеклі); опудало»; [жу́пель, джу́пель] «тс.» Ж; — р. бр. болг. *жу́пел*, др. *жу́пелъ*, схв. [*žvëpell*], слн. *žvëplo*, *žërlo*, *žurlo* «сірка», стсл. жоу́пелъ; — через старослов'янську мову запозичено з германських, найвірогідніше, давньоверхньонімецької; двн. *swëbal* «сірка», *swëal*, гот. *swibls*, снн. *swel*, дангл. *swefl*, нвн. *Schwefel* споріднені з лат. *sulp(h)ur* «тс.» — Шанський ЭСРЯ I 5, 298—299; Фасмер II 66—67; Преобр. I 238; БЕР I 560; Младенов 168; Skok III 690—691; Kluge—Mitzka 691. — Див. ще сульфат.

[жу́пеня] «страва з кукурудзяних круп і квасолі» Ж; — можливо, походить від п. [*žura*] «юшка, суп», що є діалектним варіантом слова *юра* «тс.».

[жу́пляк] «жовтий гіркий огірок, жовтяк» Ж; — результат діалектної видозміни звукової форми [жовпляк] «тс.» — Див. ще жо́втий.

жу́р «кисла страва з вівсяного борошна», [жу́равік Л, жу́ріна, джу́р] «тс.»; — бр. [жу́р, жу́рыха] «тс.», п. *žig* «кисла

юшка», ч. вл. нл. žug «тс.», ч. žoug «кисле тісто», слн. žug(a) «сироватка»; — походить від двн. sūg (нвн. saueg) «кислий», свн. sūg «кисле тісто», спорідненого з псл. sугъ, укр. *сирий*. — Шелудько 31; Трубачев Slavia 29, 16; Фасмер — Трубачев II 67; Brückner 668; Machek ESJČ 731; Valčáková Et. Brun. 132—133; Kluge—Mitzka 626. — Див. ще *сирий*.

жу́ра, *жура́шин*, *жури́м* — див. *джу́ра*.

[жура́бки] «вовняні шкарпетки»; — р. [жура́пки, джура́пки, шура́пки] «перські кольорові з візерунками шкарпетки», болг. *чора́п* «панчоха, шкарпетка», м. *чорап* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *çorap* (çorabı) «панчоха, шкарпетка» походить від ар. *ḡirāb* «панчоха». — Фасмер I 511, II 68; Младенов 687.

жураве́ль, *жура́в*, [жураве́ць], *жура́вка*, *журавле́ня*, *журавлі́ця*, [жураві́на], *журавлі́ний*; — р. жура́вль, бр. жураве́ль, *жбраў*, др. *жеравь*, *жеравль*, п. žugav, ч. jeřáb, ст. žeřáv, слц. žerjav, вл. žogaw, нл. žogawa, болг. м. *же́рав*, схв. *ждра́л*, *ждра́о*, *же́рӑв*, слн. žerjav, цсл. **же́равль**; — псл. *žegavъ; — споріднене з лит. gėrvė, лтс. dzėrvė, прус. gerve, лат. grūs, гр. ἑράνος, двн. kranuh (нвн. Kranich), дангл. cran (англ. crane), кіпр. gagan, вірм. křunk «тс.», а також дінд. jāratē «співає, кличе», двн. keran «кричати»; іє. *ger- «хрипко кричати»; псл. *žegavъ тлумачиться також (Семерень ВЯ 1967/4, 16) як результат злиття іє. *ger(a)- «журавель» і *avi-s «птаха». — Булаховський Вибр. пр. III 260—261; Шанский ЭСРЯ I 5, 299; Фасмер II 67—68; Преобр. I 238; Brückner 666; Machek ESJČ 222; Fraenkel 137—138; БЕР I 536; Skok III 672; Топоров II 180—182, 223—227; Kluge—Mitzka 400; Chantraine 216; Specht 48; Pokorny 383—384.

[жураве́льник] (бот.) «герань, Geranium L.», *жураве́ць* «тс.»; — р. жураве́льник, слц. žerjavnik «тс.»; — пов'язані з жураве́ль; назви зумовлені подібністю головки рослини з довгим носиком до голови журавля; може бути й калькою наукової назви лат. geranium, що походить від гр. ἑράνος «журавель»; пор. та-

кож ч. čaplina «Geranium Robertianum», похідне від čap «лелека», нвн. Storchschnabel «герань» (букв. «лелечин дзьоб»). — Machek Jm. rostl. 134. — Див. ще жураве́ль.

[жураве́ць] (бот.) «звіробій, Hypericum perforatum L.»; — результат видозміни і зближення з основою жураве́ль деетимологізованого запозичення з польської мови; п. dziugawiec «тс.» пов'язане з dziuga «діра»; мотивація назви та сама, що і в укр. *діробій* «звіробій» (див.).

журавлі́на (бот.) «клюква, Oxycoccus Adans.», [жураві́на, жировлі́на, журахва́іна, жураві́ха Ум. — Сп.] «тс.», [жураві́нник] «страва з журавлиновим узваром» Я; — р. [жураві́на, жураві́ка], бр. жураві́ны, жураві́на, п. žugawina, ч. žogavina, žegavina, слц. žogavina, вл. žogawa; — назва виникла, мабуть, унаслідок скорочення словосполучки журавліна ягода; ця рослина росте на болотах, де водяться журавлі. — Откупщиков РЯШ 1973/3, 111; Machek Jm. rostl. 179; Brückner 666. — Див. ще жураве́ль.

журапи́на, *жура́пник* — див. *же́реп*.

[жура́т] «суддя»; — запозичене з румунської мови; рум. jurát «той, що присягався; непримиренний; присяжний засідатель» пов'язане з jurá «присягтися», що походить від лат. jūro «присягаюся». — Vrabie Romanoslavica 14, 181; DLRM 439. — Див. ще *юри́ст*.

жури́ти, *жури́тися*, [жури́вати Ж, жур, жура́], *журба́*, *журба́та*, [жури́лиха] «горілка» Шух, [жури́льник Я, жури́ця, жу́рка], [журба́вий], жури́вий, журни́й, безжу́рний, зажу́ра, зажу́рений, зажу́рливий, [нежу́рниця] «горілка» Ж, нежури́лий; — р. жури́ть «ганити», бр. жури́ца, слц. žuriti «ляяти, ганити», вл. žugnoš «клопіт, зусилля», нл. žurpiš «утомлювати, робити неприємним», схв. [жури́ти се] «скаржитися», жури́ти «квалитися, поспішати», слн. žuriti se «тс.»; — псл. *žuriti < *gheur-; — неясне; зіставлялося з схв. *гу́рати* «штовхати», слн. gúgati «зношувати; притупляти; мучити», гот. gauhs «журний, сумний», gaujan «журити, смутити», двн. gōgag «жалюгідний; сумний», ірл. gúge «хворобливість», дінд. ghōghā «страш-

ний, жажливий», прус. *gürtns* «бідний», лит. *gūrti* «кришитися; слабнути; занепадати»; пов'язується також (Супрун Езиков. проучв. Георгіев 268—272) з бр. [журляць] «тліти». — Шанский ЭСРЯ I 5, 299; Фасмер II 68; Преобр. I 238; Горяев 112; Петлева Этимология 1967, 178; Топоров II 346—348; Petersson IF 24, 253—254; Feist 208.

[журка] «верхній одяг у вигляді піджака» Ва; — утворилося, можливо, від слова *тужурка* внаслідок відпадиння початкового складу *ту-*, мабуть, через неправильне сприйняття його у знахідному відмінку однини як відповідної форми вказівного займенника *та* (напр., *надягну тужурку* > *ту* + *журку*). — Див. ще *тужурка*.

журнал, *журналіст*, *журналістика*; — р. бр. болг. м. *журнал*, п. *žurnal* «журнал мод», ч. слц. слн. *žurnal*, вл. нл. *žurnal*, схв. *журнāl*; — запозичення з французької мови; фр. *journal* «газета» виникло як скорочення словосполучення *parier journal* «газета» (букв. «щоденний папір (листок)») і походить, очевидно, від фр. ст. *jour* «день» або від слат. *diurnālis* (*diurnāle*) «щоденний»; можливо також, що значення «газета (щоденне видання)» виникло в фр. *journal* під впливом іт. *giornale* «газета; журнал», слова того самого походження; менш вірогідне пояснення (Фасмер II 68) фр. *journal* як похідного від слат. *diurnālis* (*diurnāle*) «щоденна звістка». — СІС 265; Москаленко УІЛ 49; Шанский ЭСРЯ I 5, 299—300; Аркадьєва РЯШ 1973/3, 102—103; Kopaliński 1057; Holub—Lyer 525; Dauzat 421; Gamillscheg 550; Bloch 400. — Див. ще *ажур*¹.

журчати, [журкати] Я, *журкіт*, [журчливий] Я; — р. *журчатъ*, бр. *журчаць*, слц. *žurčat'*, вл. *žurčes'*; — звуконаслідувальне утворення. — Шанский ЭСРЯ I 5, 300; Фасмер II 68; Преобр. I 238—239. — Пор. дзюр.

[жухнути] «жбурнути (щось усере-

дину)» Ж; — р. [жухнуть] «сильно вдавити», бр. [жухнуць] «несподівано побігти», ч. *žuchnout* «grimнути, з шумом кинути додолу», *žuch* (виг.), слц. *žuch-pút'*; — експресивне утворення, можливо, звуконаслідувального характеру; зіставлення з псл. *žvati* «жувати» (Варбот РР 1975/3, 102—103) сумнівне. — Machek ESJČ 731. — Пор. жахати.

жухівка «формочка для випікання хліба» Мо; — неясне; можливо, утворене на підставі запозиченого п. *žuchwa* «щелепа», пов'язаного з *žuč* (*žučę*) «жувати (жую)»; як семантичну паралель пор. укр. *челюсті* «зовнішній отвір печі» (*«щелепи») — р. *челюсти* «щелепи».

Жучка (собача кличка) Я; — бр. *Жучка*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *Жучка* «тс.» походить від *жук* (спочатку такі клички мали чорні собаки); менш переконливе виведення (Фасмер II 64) від іншої собачої клички *Жужу*, що походить від фр. *joujou* «цяцька». — Див. ще *жук*.

жучний «небезпечний» Пі; — можливо, споріднене з р. *жучить* «карати, сікти різками», яке пов'язується (Фасмер II 63, 68) з р. [жудá] «жах, лихо», зіставляваним з лит. *žavinti* «занапащати», *žūti* «гинути», лтс. *zusti* «зникати», *žūdit* «занапащати», дангл. *gietaņ* «убивати»; іє. *g'heud- «зникати, гинути»; сумнівне пов'язання (Преобр. I 239) із *жгут* (через *жгүтить* «бити джгутом»).

жюрі; — р. *жюрі*, бр. *журьі*, п. ч. слц. *jury*, болг. *жүри*, м. *жири*, схв. *жйрї*, *жирїја*, слн. *jiříja*; — запозичення з французької мови; фр. *jury* походить від англ. *jury* «жюрі», яке зводиться до фр. ст. *jurée* «присяга, клятва», похідного від *jurar* «присягати, клястися», генетично пов'язаного з лат. *iūrāre* «тс.», що походить від *ius* (род. в. *iūris*) «право як сукупність законів». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 301; Фасмер II 69; Dauzat 422; Klein 837; Walde—Hofm. I 733. — Див. ще *юрист*.

З

з¹ (прийменник з род. в. для введення назв предметів, на поверхні яких знаходиться початковий пункт руху, дії), *із, зі* «тс.»; *з-* (префікс дієслів, що означає рух згори та ін.), *с-* «тс.»; — р. *с, со, с-, со-*, бр. *з, са, з-, с-, са-*, др. *сѡ, сѡ(н)-*, п. вл. нл. *z, ze, z-, ze-, s-, ч. s, se, s-, se-, z-, слц. s, so, s-, z-*, болг. м. *с-, схв. с, са, с-, са-, з-*, слн. *s, se, z, ž, s-, z-*, стсл. **съ, съ(н)-**; — псл. **съ, съ(п)-** < *съп; — зіставляється з лат. *com* «з», *cum*, дкіпр. *can̄t*, ірл. *cét* «тс.», гр. *κατά* (<κῆ-*ta*) «вниз, вздовж»; поширена думка про етимологічну тотожність з¹ і з³ (Skok III 179—180; Fraenkel AfSlPh 39, 89; Vondrák I 163, 418) натрапляє на труднощі семантичного характеру; іе. *kop; в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *съп збіглося фонетично з псл. *iz*. — Мельничук Вступ 491; Фасмер III 539—540; Brückner 641—642; Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—246, 249—252, 254—255; Pedersen Kelt. Gr. I 138, II 293; Meillet MSL 9, 51—52. — Пор. з², з³.

з² (прийменник з род. в. для введення назв предметів, усередині яких знаходиться початковий пункт руху, дії), *із, зі* «тс.»; — р. *из, из-*, бр. *з, са*, др. *изѡ, из(ѡ)-*, п. вл. нл. *z, ze, ч. z, ze, z-, слц. z, zo, z-*, болг. схв. *из, из-, м. [из]* «крізь; по», *из-* «ви-», слн. *iz, iz-, стсл. из, из-*; — псл. *iz, iz-* (<*jъz); — споріднене з лит. *iš* «із», [iž], лтс. *iz*, прус. *is, is-* «тс.», алб. *ith* «за, позаду», лат. *ex* «із», гр. *ἐξ, ἐκ*, гал. *ex*, ірл. *ess*; іе. *egʰs або *ek(s); в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *iz* фонетично збіглося з псл. *съп. — Мельничук Вступ 491; Фасмер I 119—120; Преобр. I 267; Fortunatov KZ 36, 35; Brückner 641—642; Machek ESJČ

706—707; Skok I 739; ЭССЯ 9, 6—8; ESSJ Sl. gr. I 76—82; Meillet Études 160; Топоров II 91—97, III 70—75; Эндзелин ЛП I 98—99; Walde—Hofm. I 423. — Пор. з¹, з³.

з³ (прийменник з орудн. в. для позначення сумісності), *із, зі, [зо]* «тс.», *з-* (префікс дієслів, що означає з'єднання, зосереджування), *із-, зі-* «тс.»; — р. *с, со, с-, со-*, бр. *з, са, з-, с-*, др. *сѡ, сѡ(н)-*, п. вл. нл. *z, ze, z-, ze-, s-, ч. s, se, s-, se-, слц. s, so, s-, болг. с, сѡс, с-, сѡ-, м. со, [с], с-, со-*, схв. *с, са, с-, са-*, слн. *s, z, s-, z-*, стсл. **съ, съ(н)-**; — псл. **съ, съп-** (<*съп), пов'язане з *sq-*, укр. *су-* (*сусід* і под.); — споріднене з лит. *sąp-* «су-, з-», *sa-*, лтс. *suo-*, прус. *sap-* «з-», *sep* «з», дінд. *sam*, ав. *ham-* «тс.», дісл. *sam-* «разом», гр. *ὁμός* «спільний, подібний, рівний», лат. *similis* «подібний»; іе. *son; етимологічне ототожнення з³ і з¹ (Skok III 179—180; Vondrák I 163, 418; Fraenkel AfSlPh 39, 89) викликає труднощі семантичного та іншого характеру; в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *съп, у якому збіглися іе. *son і *kop, у свою чергу, фонетично збіглося з псл. *iz*. — Мельничук Вступ 491; Фасмер III 539—540; Brückner 641—642; Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—249, 254—255; Trautmann 249—250; Fraenkel 753—754. — Пор. з¹, з², су-.

з⁴ (частка для позначення приблизності), *зо, із* «тс.»; — р. *с*, бр. *з*, др. *сѡ* (прийменник із зн. в. для позначення приблизності міри, однакової кількості, крайньої величини, місця спрямування руху, місця перебування), п. *z* (вираз для позначення приблизності), ч. *s* (прийменник із зн. в. для позначення відповідності), слц. *z* (частка

для позначення приблизності), *ze* «тс.»; — псл. *sz* (<*szp), приєдник із зн. в., очевидно, тотожний із *sz* (<*szp), приєдником з род. в. — Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—246, 252—253, 254—255. — Див. ще *z*¹.

z- (префікс, що надає дієслівним основам семантичного відтінку раптового руху вгору, підняття, раптового початку дії і под.), *s-* «тс.» (напр.: *збалмутити*, *збудити*, *злетіти*, *скипити*, *скрикнутити*, відповідно до р. *vz-*, *vs-*, *voz-*, *vos-*, бр. *uz-*, *us-*, др. *vъz-*, *vъc-*, п. *wz-*, *ws-*, ч. *vz-*, *vze-*, слц. *vz-*, *vzo-*, вл. нл. *wz-*, *z-*, болг. *vъz-*, м. *voz-*, схв. *uz-*, *us-*, слн. *vz-*, *vs-*, стсл. **въz-**, **въc-**); — результат видозміни др. *vъz-*, *vъc-* (з яким пов'язаний застарілий приєдник укр. *уз*) і злиття його на українському ґрунті з префіксом *z-* (*s-*), що зводиться до др. *uz-* і *sz-*. — Див. ще *uz*. — Пор. *z*¹, *z*², *z*³.

*za*¹ (приєдник), *za-* (префікс); — р. бр. др. болг. м. схв. *za*, *za-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. *za*, *za-*, стсл. **за**, **за-**; — псл. *za*, *za-*; — очевидно, споріднене з лит. [ažũ (<*ažũo), až] «за», лтс. [az] «за, по той бік», [âz, aiz-] «тс.»; іє. *g'ho- «ззаду; потім». — Шанский ЭСРЯ II 6, 3; Фасмер II 69; Преобр. I 239; Brückner 642; ESSJ Sl. gr. I 283—294; Trautmann 336; Fraenkel 28; Эндзелин ЛП I 10—11; Рокотпу 451—452.

*za*² (частка при питаннях типу *що за людина* і под.); — р. бр. *za*, п. ч. слц. вл. нл. слн. *za*; — очевидно, результат видозміни приєдника *za* (*za*), вживаного для позначення заміни; залишок приєдникової функції простежується ще в чеській мові, в якій іменник при со *za* вживається не в називному відмінку, як у інших слов'янських мовах (подібно до називного при питальному *який*), а в знахідному; думка про походження питального виразу *що за* в слов'янських мовах від нім. *was für* (Шанский ЭСРЯ II 6, 3; Фасмер II 69; Jagić AfSlPh 4, 710—711) необґрунтована. — Мельничук СМ II 124—128; Machek ESJČ 707; Safarewicz JP 41, 316—317. — Див. ще *za*¹.

za- (частка для позначення надмір-

ності: *замалий*, *забагато*, *занадто*); — бр. *za-*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *za* «занадто» (у сполученні з прикметниками і прислівниками, напр., *za maty*, *za dužo*) розвинулось на основі приєдникового значення «понад». — Див. ще *za*¹. — ESSJ Sl. gr. I 293—294.

[**забагарадитись**] «задовольнитися, заспокоїтися; забагатіти; забажатися» Ва; — очевидно, результат видозміни давнішого **забогарадитись*, пов'язаного з [богарадити] «матеріально допомагати, виявляти добродійність», утвореним на основі виразу *бога ради*; значення «забажатися» могло виникнути пізніше як результат контамінації форм *забагарадитись* і *забáгтись* «забажатися» або безпосередньо на основі виразу *просити бога ради*. — Див. ще *богарадити*.

[**забандуритися**] «забутися, загавитися»; — очевидно, пов'язане з р. [*забáндаться*] «загаються», [*забантáжиться*] «забалакатися, загаються», похідними від [*бáндать*] «гаються, зволікати», [*бáндаться*] «возитися, гаються, робити щось повільно; проводити час за балачками», які, можливо, зводяться до виразу [*бáнды бить*] «байдикувати; базікати, займатися пустими балачками», пов'язаного з [*бáлды бить*] і, очевидно, укр. *байдики бити* «тс.».— Пор. *байдики*.

забандюритися «захотітися, закортіти», [*забандючитися* О, *прибандюритися* Ме, *прибандюжитися* Ме] «тс.»; — неясне.

[**забáти**] «прибрати до рук» Пі; — результат видозміни значення дієслова *забáти* «укласти щось куди-небудь; запхати, заховати», похідного від *бгáти* «м'яти; складати, згортати; вкладати, втискаючи щось куди-небудь». — Див. ще *бгáти*, *за*¹.

забéяти — див. *бéйкатися*.

[**забербэрити**] «обмочити»; — неясне; можливо, афективне утворення.

[**забийкруча**] (бот.) «ломиніс цілолистяй, *Clematis integrifolia* L.», [*забий-крúча* Ж, *зйбій-круча* Мак] «тс.»; — неясне; у народній легенді тлумачиться

як назва рослини, що виросла на тому місці, де татари перебили загін козаків.— Анненков 103.

[забільний] «незайнятий, вільний» (про землю) Я, [забільняк] «зайвий від у чумаків; зайва людина»;— р. [забільний] «непридатний»;— неясне; можливо, пов'язане з р. [забіль] «забуття».

[забірдатити] «забрюхати»;— афективне утворення, паралельне до [забріндатити] «тс.».

[забільшити] «спустити, збути» Я;— неясне; можливо, є результатом видозміни форми [заплішити] «тс.».— Яворницький 231.

[забісований] «наполегливий, упертий»;— р. [забесованный] «відважний, спритний; упертий; жвавий, веселий»;— очевидно, похідне утворення від незафіксованого *забісувати «вселити біса»; пор. р. [бесоватъ] «шаленіти».— Див. ще біс¹.

забобн «передсуд, повір'я» СУМ, Ж, [бобона] «тс.» Ж, забобони, забобонник, [забубони] «забобони»;— р. [забобоны], бр. забобоны, п. zabobon, ч. [zábobon(ka)] «вгадка, повір'я», bobonek «знахарство», слц. [zábobonky] «забобони», bobopa «повір'я», babopa «тс.»;— очевидно, пов'язане з схв. ст. бобонити «шуміти», бобдѣати «базикати», що пояснюється як звуконаслідувальне утворення або пов'язується з [бѣати] «розповідати; ворожити», р. бѣать, іє. *bha-; виведення від bobo «страховище» (Brückner 643), як і зведення до основи бол- (<*top-) «мислити» (Machek ESJČ 58—59), позбавлене підстав.— Кравчук УМП 1957/4, 79; Фасмер II 70; Skok I 177; ЭССЯ I 111—112; Sadn.— Aitz. VWb. I 160—161; Bern. I 36—37.— Пор. бабони.

забѳр (заст.) «посилання неплатника податку на польові роботи» Ж, забѳрѳнство «тс.», у забѳрѳти «йти на відробіток несплаченого податку або боргу», [заборѳнин] «той, хто йде в забѳр»;— очевидно, результат злиття применникового виразу за борѳ, подібний до набѳр, набор.— Див. ще борѳ, за¹.— Пор. набѳр.

[забѳра] «загородження; гребля Ж; очеретяна стінка поперек річки для

ловіння риби; ряд каменів поперек річища»;— р. забѳр «паркан»;— остаточно не з'ясоване; зіставляється з днв. бага «огороджена земля», свн. баг «бар'єр, огорожа», лит. bāgas «частина поля, оброблювана за один раз», лат. ferus «доріжка навколо грядки», ferio «б'ю, колю», гр. φάρος «ділянка землі» (Bern. I 76; Mühl.—Endz. I 265; Walde— Hofm. I 537; Фасмер II 70); пов'язується також з брѳти, берѳу (Pokrovski ZfSlPh 9, 102; Grünenthal IF 46, 103); найімовірніше, як і забѳрѳло, пов'язане з борѳти.— Булаховский ПСМ III 8; Brückner 36.— Див. ще борѳти.— Пор. забѳрѳло.

заборѳло (іст.) «частина шолома; щит на мурі фортеці»;— р. [заборѳоло] «огорожа», др. забѳрѳоло «міська стіна; паркан на міській стіні», п. [brodlo] «стіжок сіна; легка покрівля над током», ч. [bradlo] «поручні; скеля», слц. bradlo «скеля», стсл. забрѳало «стіна міської фортеці»;— псл. *(za)bordlo;— пов'язується з борѳти, псл. *borti.— Фасмер II 70; Шанский ЭСРЯ II 6, 10; Преобр. I 240; Brückner 36; Machek ESJČ 63; Bern. I 73.— Див. ще борѳти.

[забѳта] «турбота» Ж;— очевидно, запозичення з російської мови; р. забѳта пов'язане з [зобѳіться] «турбуватися», [зобѳяться, зобліться] «тс.», [збѳля] «турбота», [зобѳать] «клювати, їсти, гризти», спорідненими з укр. [зобѳати] «дзьобати», схв. зѳбѳати «їсти (зерно)», слн. zobatı «клювати, дзьобати, пожирати»; семантичний розвиток, як в укр. [грѳжа] «журба, турбота», болг. грѳжа «турбота» від псл. gryzti «гризти»; помилкове виведення від р. [ботѳать] (псл. botati) «биги» (Соболевский РФВ 65, 418—419; Lehr-Splawıński RSl 9, 38; Bern. I 78; Mikl. EW 90); пор. р. [заботѳать] «змучити, втомити».— Шанский ЭСРЯ II 6, 9—10; Фасмер— Трубачев II 70—71; Срезн. I 896.— Див. ще зобѳати.

[забоцень] «стільник, кусок стільникового меду», [забоцень] «задній стільник у вулику, завжди наповнений медом» Бі;— р. [забочень] «товстий шар стільників з медом біля стін вулика»;— пов'язане з бік як назва бокового стіль-

ника; в українській мові слово зазнало деетимологізації і, очевидно, зближення з [боц] «грудка, балабуха». — Див. ще б'ік, за¹.

забрало «частина шолома»; — бр. *забрала* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *забрало* «тс.» вважається результатом семантичної видозміни давнішого *забрало* «стіна міської фортеці», що походить із старослов'янської мови; стсл. *заврало* «тс.» є прямим відповідником укр. *заборло*. — Шанський ЕСРЯ II 6, 10; Сендровиц РЯШ 1968/3, 63. — Див. ще *заборло*, **забрэндатися** — див. **брэндати**.

[забрець] (бот.) «зілля, корисне для зубів» Пі; — неясне; можливо, пов'язане з [зябрій], *жабрій*.

[забріндзати] «забрьохати»; — афективне утворення, паралельне до [забірндзати] «тс.».

[забринжати] «забриніти»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *забриніти*. — Див. ще **брень**.

[забушований] «запечатаний» (про мед у вуликах) Я; — очевидно, пов'язане з [брусати] «пакувати» (див.).

[забрыкатися] «забратися, залізити» (в канаву і под.) Я; — афективне утворення.

[забўдка] (бот.) «чорнобиль, *Artemisia vulgaris* L.» Ж, [забўдьок] «тс.»; — бр. [забудкі] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *забўти*; мотивація назви неясна.

[забудувати] «зарізати» (людину) Я; — неясне; можливо, через проміжну форму *забудувати пов'язане з *забодати «заколоти». — Пор. **бості**.

[забужавіти] «забруднитися» (про вікна); — р. [забузіть] «забруднити», [забузіняти] «замутити», бр. [бузуваць] «бруднити, темнити»; — очевидно, пов'язане з [буза] «бруд у немітій вовні; осад у рідині». — Див. ще *буза*. — Пор. **забузанити**.

[забужувати] «обпалити пір'я і пух (у птиці)»; — неясне; можливо, пов'язане з [будіти] «коптити», *буженіна*. — Пор. **будіти**².

[забузанити] «забити, не дати ходу Я; заговорити, понести нісенітницю», [забузувати] «забити, заповнити, засипати, заліпити брудом»; — неясне; мож-

ливо, пов'язане з [бузанити] «бити; багато і важко працювати», [бузувати] «тс.; докоряти, лаяти»; може бути зіставлене і з [буза] «бруд у немітій вовні; осад у рідині». — Пор. *буза*, **бузувати**,

[забузірити] «заспішити» До; — афективне утворення.

[забундоситися] «зробити обличчя суворим і непривітним» Ж; — очевидно, результат контамінації слів *бундючитися*, [бундюжитися] «бундючитися» Ж і [бурмоситися] «дутися, виявляти незадоволення» (див.).

забўртати, забуртіти — див. **бурт**.

[забусуватися] «замотатися, заплутатися» Я; — результат видозміни форм [заборсуватися, заборсатися] «заплутуватися, заплутатися» (пор. [забурсовуватися] «замотуватися, заплутуватися» Я), похідного від дієслова [борсати] «низати, сляти, шнурувати» (див.).

забўти(ся), забувати(ся), забувачка «забудькувата людина» Ж, [забўдка] «забуття» Ж, [забўдь] «тс.» Ж, [забўдька] «забутий предмет; забутий у печі хліб», [забўдьок] «тс.», *забўдько*, [забушки] «забуте» Я, *забўток* «залишок, пам'ятка; [забуття], *забуття*, *забўдькуватий*, [забўдьчивий] Ж, [забўтьковий] «який викликає забуття», *забўтливий*, [забўтній] «забудькуватий; який викликає забуття», *забўтній* «тс.»; — р. *забўть*, *забўться*, бр. *забўць*, *забўцьца*, др. *забути(ся)*, п. ст. *zabywać*; — псл. [zabyti sę] «забутися», похідне від *byti* «бути»; первісне значення «засидітися, занадто довго десь пробути» з пізнішим розвитком значення «пробути за однією справою чи без діла, не роблячи іншої потрібної справи, звідки «забути(ся) про якусь справу, перестати пам'ятати»; тлумачення первісного значення як «бути за чимсь» (Sadn. — Aitz. VWb. I 90) позбавлене ґрунту. — Мельничук Етимологія 1967, 63; Фасмер — Трубочев II 71. — Див. ще **бўти**¹, **за**¹.

[забухторити] «покласти чи сховати так, що потім важко відшукати» Па; — очевидно, результат видозміни форми *запроторити* (пор. [запофторити] «запроторити» Ме), можливо, під впливом [бухати] «кидати». — Див. ще **запроторити**.

зав; — р. *зав*; — результат скорочення слова *завідувач* або *завідуючий* за зразком російської мови (р. *завѣдующий*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 12. — Див. ще **відати**.

зав- (префікс прислівників *завбільшки*, *заввішкі* Г, Ж, [*заввиш*] «заввишки», *завглибшки*, [*завглибкі*] «завглибшки» Г, Ж, [*завглиб*, *завглубишкі*] Ж) «тс.», *завгрюбишкі* Г, Ж, [*завдальшки*, *завдалекі*], *завдівжкі* Г, Ж, [*завздівжки*, *завдівж*, *завдівж*, *завкрашкі*] Ж, *завтовішкі* Г, Ж, [*завтовіш*, *завшіршкі* Г, Ж, [*завшірки*, *завшір*]); — результат злиття частки [*за*], що означає близькість ознаки, з префіксом *в-* (*у-*), наявним у давніших прислівниках [*убільшки*] «завбільшки», [*увішки*] «заввишки», [*углибшки*] «завглибшки» тощо, утворених від прикметників за допомогою суфікса *-ки* (або без нього); пор. також прислівники дієслівного походження *мівчки*, *півтайки* (*півтай*), *навствячки* тощо. — Див. ще **за²**, **у¹**.

[завадка] «значення, вага» Пі; — очевидно, неправильне утворення від дієслова *заважувати*, *заважити* «мати вагу; мати значення» за аналогією до *завада* «перешкода» при похідному від нього *заважити* «перешкоджати, бути на заваді». — Див. ще **вага**.

[завалец] (бот.) «тюльпан лісовий, *Tulipa silvestris* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з **[завали]** «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», **[завалки]** «тс.; припухлі залози Ж»; назва могла бути зумовлена подібністю цибулини тюльпана (з боковими цибулинками) до припухлої залози. — Див. ще **завали**.

[завали] (мн.) «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», **[завалки]** (мн.) «тс.; припухлі залози Ж; ангіна Мо; дифтерит Я; запор Я»; — р. **[завал]** «закупорення в протоці, в трубці, в судинах живого тіла, з опуханням і ствердінням залоз або інших органів», бр. **[завал]** «жовно, залоза», **[завалкі]** «залози; хвороба залоз», п. *zawałki* «хвороба горлових залоз у дітей; тверді, опухлі залози на шиї»; — похідне утворення від *валіти* (пухлина ніби завалеє горло). — Див. ще **валіти**.

завбачити, *завбачник*, *завбачливий* — див. **бачити**.

[завгарити (комусь)] «утруднити (когось), затримати (когось)»; — очевидно, результат видозміни дієслова **[завгорити]** «зашкодити», можливо, під впливом *гарувати* «важко, без відпочинку працювати». — Див. ще **завгорити**.

[завгар] «ледар» Ж, **[завгарувати]** «лінуватися, ледарювати» Ж; — неясне.

[завгеть] «за винятком, крім», **[завгет]** «тс.» Ж; — похідне утворення від *геть*, [*гет*]; значення розвивалося, як від др. *кромъ* «геть; поза, зовні; крім» до укр. *крім*, р. *кроме* «крім»; пор. р. *вон* «геть», *вне* «поза, зовні», ч. *ven* «геть», *vně* «поза, зовні». — Див. ще **геть**.

[завгорити] «зашкодити; завдати горя, неприємностей»; — очевидно, префіксальне утворення від **[угорити, вгорити]** «робити, чинити всупереч» Бі, похідного від **[угора, вгора]** «перекір» Бі; зазнало семантичного впливу з боку іменника *горе*. — Див. ще **горе**, **угора**.

завгосп; — р. *завгос*; — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин членів словосполучення *завідувач (завідуючий) господарством* (р. *заведующий хозяйством*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 22. — Див. ще **зав**, **госп**.

завдати, *завдіванка*, *завдівання*, *завдівнок*, *завдівток*, *завдівача*, *завдівалий* — див. **дати**.

[завдарім] «задарма, за безцінь»; — результат видозміни форми *задаром* за аналогією до співвідношення форм *зідати* — *завдати*; заміна *-ом* на *-ім* неясна. — Див. ще **дар**.

завдякі, *завдячіти*, *завдячити*, *завдячувати* — див. **дяка**.

заведенція (жарт.) «заведений звичай, порядок; правило»; — р. **[заведенція]** «звичай», бр. **[заведенція]** «тс.»; — семінарське утворення від **[заведення]** «тс.» (р. *заведение* «тс.») за допомогою лат. *-entia*. — Фасмер II 71; Зеленин РФВ 54, 115. — Див. ще **вєстї**. — Пор. **поведенція**.

[завезиско] «місце, де глибоко осів ґрунт», **[завезиско]** «тс.»; — похідне утворення від *вєстї*; початково озна-

чало «місце, яке засипається завезеною землею, сміттям тощо»; пор. [завбжу-вати] (яму) «засипати завезеною землею» Ж, п. *zawieźć* (*zawozić*) «заповинити, зарівняти чимось навезеним», ч. *zavézt* «засипати, завалити, закидати» (яму і т. п.), слц. *zavozit'* «тс.». — Див. ще **вєзті**.

[завєрба, *завєрб*] «верба пурпурова, *Salix purpurea* L.» ВеНЗн, [завєрбник] «вид верби» Ж, [завєрбок] «тс.» Ж; — похідні утворення від *верба* з початковим значенням «другорядна верба; те, що стоїть за вербою» (пор. [завтра] «друге вогнище» Ж, [загуба] «лежанка, грубка» Дз); назва зумовлена тим, що ця верба (кущ, зрідка деревце) значно поступається розмірами перед іншими вербами. — Див. ще **верба**, **за**¹.

завжди, [завжде, *завжди* Бі, *завда* Я, *завди* Бі], *завждєнний*, *завждишній*, [завждишній], *назавжди*; — бр. *заўжды*; — запозичення з польської мови; п. [zawždy] «завжди», [zawszegdy, *zawszedyl*], ст. *zawždy*, *zawdy*, *zawde* «тс.» є результатами злиття прийменника *za* «за» і прислівника *wždy* [wszegdy] «завжди», спорідненого з укр. *лусіди*. — Brückner 635—636; ZsIPIh 2, 297. — Див. ще **за**¹, **усігди**. — Пор. **завше**, **завсігди**.

завзятий, *завзяту́щий*, *заповзя́тий*, *завзятець*, *завзяття*, [завзяток] «злість»; — р. *завзя́тый* «справжній, істинний; [жвавий, заповзятливий, здатний постояти за себе]» (з укр.), бр. *заўзяты* «завзятий»; — запозичення з польської мови; п. *zawzięty* «завзятий, заповзятий, запеклий, жорстокий» утворене від дієслова *zawziąć się* «затятися, упертися», похідного від *wziąć* «взяти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 16; КЭСРЯ 152; Witkowski SOr 19/2, 209. — Див. ще **яти**.

[завивошник] (бот.) «льон жовтий, *Linum flavum* L.» Мак; — похідне утворення від *віти*; назва зумовлена тим, що ця рослина має розгалужене кучеряве стебло; пор. [витошник] «тс.». — Див. ще **віти**¹.

[завідіти] «заздрити» Ж, *завідувати*, [завистити Ж, *завистувати* Ж, *завістовати* Я] «тс.», [завід] «ревнощі»

ВеБ, [завіда] «тс. ВеБ; заздрісник, заздрісниця», *завідки* СУМ, Г, *завідник* «заздрісник СУМ, Г; [ненависник Ж]», [завідоуці], [завідь] «заздрісник, недоброзичливець» Ж, [завісник] «заздрісник», *завість*, *завідливий* «заздрий; [ревнивий, жадібний Ж]», *завідний* «який викликає заздрість, вартий заздрості; [заздрісний, ревнивий, жадібний Ж]», [завідуючий], *завідуючий*, [завісливий, *завісний*], [завісуючий] «дуже заздрісний» Я; — р. *завідовать* «заздрити», бр. *завіду́чы* «заздрісний, завідний», др. *завідѣти* «заздрити», п. [zawidzieć], ч. *závidět*, слц. *závidiet'* «тс.», вл. *zawidzieć* «не бажати кому чогось, заздрити», нл. *zawidzēs*, *zawidowaś* «тс.», болг. *завіждам* «заздрю», *завідя* «позаздрю», м. *завидува* «заздрить», *завиди* «позаздрить», схв. *завидети* «заздрити», слн. *zavidati*, стсл. **завідѣти** «тс.»; — псл. *zaviděti* «заздрити», утворене від *viděti* «бачити»; значення «заздрити» ґрунтується, очевидно, на уявленні про лихе око; пор. лат. *invideo* «дивлюся з недоброзичливістю, наврочую; заздрю», похідне від *video* «бачу»; непереконливим є пояснення Махека (Sborník FFBrU 4, 25) з **neid-*, спорідненим з нвн. *Neid* «заздрість»,¹⁾ гр. *ὄνειδος* «ганьба, сором», лтс. *paids* «ненависть». — Шанский ЭИРЯ II 130—132; Фасмер — Трубочев II 72. — Див. ще **вид**.

завидія — див. **вєсті**.

[завилець] (бот.) «ранник вузлуватий, *Scrophularia nodosa* L.» Мак; — очевидно, результат видозміни форми **завалець* (пор. р. [завалец] «тс.»), пов'язаної з [завали] «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», [завалки] «тс.; припухлі залози»; назва зумовлена вживанням цієї рослини при захворюванні залоз; пор. наукову назву лат. *scrophularia*, похідну від лат. *scrophula* «пухлина шийної залози». — Нейштадт 493. — Див. ще **завали**.

[завинперитися] «упертися»; — неясне; виведення від н. *sich emperen* «поставати, бунтувати, обурюватися» (Шелудько 31) здається непереконливим.

[завіритися] «розгніватися, розсердитися, надутися», [завіритися] «тс.» Ж, [завіряти очі] «водити очима, супи-

тися, нахмурюватися» ВеЛ, [завірений] «сердитий» Ж; — р. [вириць] «дивитися», др. вирити «скосити» (про очі), схв. вірити «виглядати»; — псл. viriti; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з вігъ «вир»; у такому разі, початково означало «водити очима, свердлити очима, дивитися косо»; співвідношення з схв. звірити «виглядати, заглядати» (Шахматов ИОРЯС 17/1, 288; Skok I 642) з формального боку неясне. — Див. ще **вир**. — Пор. віритися, **закавірити**.

[зави́рўшка] (орн.) «тинівка, Rupella modularis L.» Воїнств. — Кіст., [заві́рўшка] «вівсянка очеретяна, Embeliza schoeniclus L.»; — запозичення з російської мови; р. зави́рўшка «тинівка» пов'язане з дієсловом *врать* «брехати» (пор. р. [зави́рўха] «той, хто багато бреше»), утвореним від псл. *vъг- «говорити», спорідненого з лит. *vaĩdas* «ім'я, назва», лтс. *vaĩds* «тс.», прус. *wĩrds* «слово», лат. *verbum*, гот. *waĩrd* «тс.», гр. *εἶρω* «говорю», дінд. *vṛātān* «заповіт, наказ; закон»; назва дана птахові, очевидно, через те, що він «співає, ніби передражнює солов'я» (Даль), пор. р. *варáкуш(к)а* «бrehун», (орн.) «синьошийка» (добре наслідує голоси інших птахів, зокрема солов'я). — Шанский ЭСРЯ I 3, 192—193; Фасмер II 361; Преобр. I 100.

заві́тати, **заві́тати** — див. **ві́тати**.

заві́тати, **заві́тка**, **заві́тка**, **заві́ток**, **заві́ткя** — див. **ві́ти**¹.

[зави́хіль] «заметіль, хуртовина»; — утворене від *віхола* «тс.» (пор. [ві́холка] «тс.», [ві́хола] «сильний, поривчастий вітер»), очевидно, під впливом синонімічного *заметіль*. — Див. ще **віхола**.

[зави́хтуритися] «сильно і раптово захотітися»; — очевидно, пов'язане з [ві́хторити] «щось швидко робити, влаштовувати», [зави́хторити] «мати на думці». — Див. ще **ві́хторити**.

зави́кати, **зави́кнути**, **зави́кти**, **зави́чити**, **зави́чка** — див. **звика́ти**.

[зави́шниця] «спазми, болі в шлунку» Я; — очевидно, пов'язане з *заві́йна* «тс.», [зави́шниця] (вид хвороби) Ж. — Див. ще **заві́йна**.

[заві́д¹] «професія, фах, спеціальність» Ж; — запозичення з польської

мови; п. *zawód* «тс.» утворене від дієслова *zawodzić* «заводити», похідного від *wodzić* «водити». — Див. ще **вє́сті**.

заві́д², **заві́дний**, **заві́дня**, **заві́дський**, **заві́дця**, **заві́дчик** — див. **вє́сті**.

заві́д³, **заві́домити**, **заві́домляти**, **заві́дувати**, **заві́дувач**, **заві́дця** — див. **ві́дати**.

[заві́дний] «приїжджий; чужий», [заві́дний] «захожий, зайшлий», [заві́дник] «жених, сватач» Ж; — очевидно, пов'язане з [заві́дати] «зайти попитати (позички)», похідним від *ві́дати* «знати»; пор. *відві́дати*, [дoвíдатися] «наві́датись» та ін. — Див. ще **ві́дати**.

[заві́дь] (у виразі *чоботи зшити під з.* «каблук пришити драгвою так, що над ним утворюється рубець»), [заві́вть] «дріт на закаблуці чобота»; — неясне.

заві́й, **заві́йка**, **заві́йник**, **заві́йниця** — див. **ві́ти**¹.

заві́йна «різкий біль у грудях або животі; [параліч Ж], **заві́йниця**, **заві́йна** «тс.»; — п. *zawianie* «параліч»; — похідні утворення від *ві́яти* (пор. *заві́йна підві́яла когось* «когось паралізувало» Ж); назви пов'язані з народними уявленнями про те, що параліч виникає від протягу повітря, від безпосереднього зіткнення людини з вихором (SW VIII 337; Karłowicz VI 333); значення «різкий біль у животі» могло розвинути́сь під впливом дієслова *ві́ти*¹ (пор. *заворот кишок*). — Див. ще **ві́яти**.

[заві́лькуватий] «з хвилястими звивинами» (про дерево); — пов'язане з *вилья́ти*, [вильний] «звивистий»; коренева *ві-* є діалектним варіантом більш звичайного в цьому корені *ви-*.

заві́рюха, [заве́рўха] «завірюха», [заве́рўха Пі, зави́рўха Ж, зави́рўха] «тс.», [заві́рюшний], [заві́рюшливий]; — р. *зави́рўха*, [заве́рўха], бр. *зави́рўха*, п. *zawierucha*, ст. діал. *zawierzucha*; — очевидно, пов'язане з псл. вігъ «вир», вьгѣти «кипіти, бурлити»; зіставлення з п. *zawierucha* «завірюха» як початковою формою (Булаховський Мовозн. 8, 1949, 47) непереконливе. — Brüskner 646. — Див. ще **вир**.

заві́с, **заві́са**, **заві́систий**, **заві́сь** — див. **ві́шати**.

завіт, [завітувати, завітання Ж, завітатель Ж, завітати Ж]; — р. болг. *zavět*, бр. *zavětičъ* «заповідати», др. *zavětъ*, ч. *zavět'*, сл. *zavět*, м. схв. *zavět*, стсл. **завѣтъ**; — псл. *zavětъ*, утворене від дієслова *zavětiti* «заповідати», первісно, очевидно, «загородити вітами» (призначувану комусь ділянку землі); українські форми є, очевидно, церковнослов'янізмами. — Мельничук Вост.-сл. яз. козн. 108; Шанский ЭСРЯ II 6, 15; КЭСРЯ 113; БЕР I 574. — Див. ще **відвічати**. — Пор. **віче**, **завічати**.

[**завіхтирити**] «схопитися вихором»; — очевидно, результат контамінації форм [*віхтелити*] (про сильний вітер, бурю) і *віхорити*. — Див. ще **віхор**, **віхтелити**.

завіч, *завоч* — див. **око**¹.

[**завічати**] «передвіщати»; — р. [*завечать*] «обіцяти; задумувати; загадувати; заповідати; дарувати; визначати умови; накладати заборону; помічати, враховувати», болг. *zavěštija* «заповідаю», м. *zavěšta*, схв. *zavěštati* «заповісти», стсл. **завѣщати** «укладати угоду; обіцяти, заповідати»; — псл. **zavětjati*, ітеративна форма від **zavětiti* «заповісти, обіцяти», первісно «загородити вітами, гілками» (призначувану, обіцяну комусь чи відчужувану ділянку землі). — Мельничук Вост.-сл. яз. козн. 108. — Див. ще **віт**¹. — Пор. **віче**, **завіт**.

завкóm, *завкóмівський*; — р. *завкóm*, бр. *заўкóm*, болг. *завкóm*; — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин членів словосполучення *заводський комітет* (р. *заводской комитет*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 19. — Див. ще **вєсті**, **комітєт**.

завкрівдно, *завкрівдно* — див. **крівда**.

завляги, *завляг* — див. **лягати**.

завód, *заводень*, *заводи*, *заводина*, *заводини*, *заводити*, *заводище*, *заводій*, *заводіяка*, *заводня*, *заводський*, *заводця*, *заводчик* — див. **вєсті**.

[**заводи**] «перегони» Ж, *у заводи* «щодуху», [*в завід*, *в заводи*] «навивпередки; галопом» Ж, *заводитися* «вступати в суперечку», [*навзавód*], *навзаводи*; — п. *zawody* (одн. *zawód*) «гонки, змагання», *w zawody* «навивпередки», ч.

сл. *závod* «гонки, змагання», о *závod* «навивпередки»; — очевидно, псл. *zavodъ* < **-vād-*, пов'язане чергуванням голосних з *vaditi* «перешкоджати, суперечити»; зіставлення з *věstii*, псл. *vesti* (Grückner 646), мабуть, помилкове. — Machek ESJČ 711; Holub — Lyeř 517. — Див. ще **вадити**.

[**завóдистий**] «ввігнутий, зігнутий» Ж; — очевидно, похідне від дієслова *заводити*; розвиток значення неясний. — Див. ще **вєсті**.

[**завóєць**] (бот.) «лілія лісова, *Lilium martagon* L.» Ж, [*завóйок*] «тс.» Ж; — похідні утворення від *віти*; назва зумовлена тим, що довгі листочки оцвітини лілії загнуті (завиті) назад; пор. *лілія кучерява*, р. *царские кудри* «тс.». — Див. ще **віти**¹.

завóїстий¹; — пов'язане з *віти*¹ (див.).

завóїстий² — див. **воювати**.

завпéд — р. *завпéд*; — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин перших двох слів словосполучення *завідувач (завідующий) педагогічної частини* (р. *заведующий педагогической частью*). — Див. ще **вадати**, **педагóg**.

[**завперувати**] «стати впертим» Ж; — незаконómірне похідне утворення від *упёртися*, [*уперáтися*] «упиратися» Ж; пор. бр. [*заўпáртаваць*] «упертися» від [*упáртаваць*] «упиратися». — Див. ще **пёрти**.

завсiгдi «завжди» СУМ, Г, *завсiди*, [*завсiгдá* Г, Ж, *завсегдá*, *завсiуди*] «тс.», *завсiдний*, [*завсiдний*], *завсiдник*, [*осiгди*] «завжди»; — р. *завсегдá*, [*завсэгдбi*, *завсядбi*], бр. *заўсёды*, *заўсядбi*, п. [*zawszegdy*, *zawszedy*]; — результат злиття применника *за* в часовій функції і прислівника [*усiгди*] «завжди» (див.).

завтра, *завтре* «завтра», [*завтрички*] «тс.» Ж, *завтрашній*, [*завтрашний* Ж, *завтришний* Ж, *завтрий* (день) Ж], [*завтрий*] «завтрашній» Ж, *назавтра*, [*назавтре*] «назавтра», [*назавтрыо*] «тс.» Ж, *позавтра* «післязавтра», [*позавтромау*, *позавтрыому*, *позавтрыу*, *позавтрим* Па, *позавтрей* ЛексПол 58] «тс.», *позавтрашній* «післязавтрашній», [*позавтришний* Ж, *позавтрий*] «тс.», [*позазавтра*] «через три дні» Ж, [*позазавтрей*]

«тс.» ЛексПол 58, *уза́втра*; — р. *за́втра*, [*за́втре*, *заўтра́*], бр. *заўтра*, др. *заутра*, *завтра*, ч. *zejtra*, *zítra*, слц. *zajtra*, м. *заутре* «післязавтра», схв. *сўтра*, слн. *zájtra* «завтра вранці», *záu- tra* «тс.», стсл. *заоўтра*; — результат злиття прийменника псл. за «за» і форми род. в. одн. іменника *utro* (*utra*) «ранок», яке в такому звуковому оформленні в українській мові не збереглося. — Шанский ЭСРЯ II 6, 21; Фасмер II 73; Преобр. I 240; Булаховский Труды ИРЯ I 197. — Див. ще *за*¹, *ютро*.

[**зав'якати**] «могти, сміти щось зробити» Ж; — очевидно, пов'язане з [*тякнуди*] «бути на користь, підходити, служити» (див.).

за́вше «завжди, повсякчас», [*за́вший*] «повсякчасний» Ж, *наза́вше* «назавжди»; — запозичення з польської мови; п. *zawsze* «тс.» є результатом злиття прийменника за та прислівника [*wszegdy*] «тс.», що походить від псл. **vъsъgdy*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Булька 116; Brückner 646. — Див. ще *усігди*. — Пор. *за́вжди*, *за́всгди*.

[**за́в'язник**] (бот.) «перстач прямо- стоячий, калган, *Potentilla tormentilla* Neck. (*Potentilla erecta* L.)»; — р. [*зав'язник*] «тс.»; гірчак ракові шийки, *Polygonum bistorta* L., [*зав'язний ко- рень*] «перстач прямостоячий»; — похідне утворення від *в'язати*; назва мотивується тим, що в народній медицині корені цієї рослини застосовуються як в'язучий засіб при лікуванні ран, кровотеч тощо. — Носаль 96—97. — Див. ще *в'язати*.

[**за́га**] «печія, згага»; — слц. *záha*; — результат спрощення форми *за́га*, в якій занепало перше *г*; пор. ч. *žáha* із **žháha* (Holub — Кор. 441). — Див. ще *згага*.

[**за́гадка**] (бот.) «злінка їдка, *Erigeron aser* L.; злінка канадська, *Erigeron canadensis* L. Ж, Мак»; — р. [*зага́дка*] «злінка їдка»; — похідне утворення від *зага́дувати*; назва зумовлена тим, що цією рослиною гадають (щось загадавши, зривають і втикають її в щілину хати, а потім спостерігають, чи розквітне). — Даль I 1413—1414. — Див. ще *гадати*, *за*¹.

[**зага́куватися**] «заїкатися», [*зага́к- ливець*] «заїка», [*зага́кливий*] «заїкува- тий»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*заго́куватися*] «заїкати- ся», [*загі́куватися*] «тс.».— Пор. *гіка́ти*.

зага́л, [*зага́лень*] «загальне місце, ба- нальна фраза» Ж, *зага́льник* «тс.», [*за- га́льниця*] «тиждень, протягом якого все можна їсти», [*зага́льний*] «загальні збори» Ж, *зага́лом*, *зага́льний*, [*зага́ловий*] «загальний» Ж, *взага́лі*, [*нага́лом*] «під- ряд» Л, [*узага́лі*], *узага́льнювати*; — п. [*zagałem*] «загалом, взагалі, разом, оп- том», [*zahałem*] «разом, без вибору, оп- том»; — недостатньо з'ясоване; пов'язу- ється (Потебня РФВ III 163) з *го́лий*, як і *огу́лом* (букв. «усе наголо»).

[**загалава́нитися**] «загавитися»; — не- ясне; можливо, афективне утворення.

[**загаме́ти**] «вигадки, баловство» Я; — неясне.

[**зага́мта́ть**] «закутати» Л, [*зага́мту- вать*] Л; — неясне.

[**зага́пкати́ся**] «загавитися»; — ре- зультат видозміни запозиченого п. *zaga- pić się* «тс.», можливо, під впливом імені *Га́пка*; п. *gapić* «ловити гав, гавити» утворене від іменника *гара* (орн.) «гава», звуконаслідувального за по- ходженням; непереконливим є його ви- ведення (Karłowicz SWO 176; SW I 801) з нн. *garep* «ловити гав, гавити», нвн. *gaffen* «тс.», як і пов'язання (Brück- ner 134) з назвою озера *Gorjo*. — Sławski I 255—256. — Див. ще *га́ва*.

[**зага́ра**¹] «бажання, пристрасть, старанність, завзяття в роботі», [*зага́рли- вець*] «старанна людина, ентузіаст» Я, [*зага́рливий*] «старанний, завзятий в ро- боті»; — р. [*зага́рал*] «меткий, завзятий хлопець, молодець»; — очевидно, пов'язане з *горі́ти*, псл. *gořeti* (пор. *запа́л*, *запальний* від *палі́ти*); у значенні «старанність, завзяття в роботі» можна припустити вплив дієслова [*гарува́ти*] «важко, без відпочинку працювати». — Див. ще *горі́ти*¹.

[**зага́ра**²] (бот.) «татарське мило, зір- ки городні, *Lychnis chalcidonica* L.» Ж; — пов'язане з *горі́ти*; назва мотивується яскраво-червоним забарвлен- ням квіток; пор. р. *горицвѣт*, п. *pló- mieńczyk*, ч. *plamenečnice* «тс.».— БСЭ

4, 269; Machek Jm. rostl. 78. — Див. ще горіти¹.

[загáрмати] «загарбати» Ж; — очевидно, результат злиття виразу *за гар (й)мати «брати за данину». — Див. ще гáрма-дáрма. — Пор. гáрбати, гáрний.

[загедзéлити] «почати верзти нісе-нітницю»; — очевидно, похідне утворення від іменника [Гéдзел] (ент.) «гедзь»; первісно могло означати «втратити самоконтроль у розмові і поведінці» (як роздрочена гедзем тварина). — Див. ще гедзь.

[загергéлитися] «дати дуба»; — афективне утворення.

[заглушка] (бот.) «стокос житній, Vgopus secalinus L.» Мак; — пов'язане з *заглушáти*; назва зумовлена тим, що цей бур'ян при поганих сходах хлібів дуже розростається, заглушаючи сходи. — Див. ще глухій, за¹.

[заглюбáти] «проклинати» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [гліпкати (дідьками)] «проклинати; лаяти» (див.).

[загмороздіти] «глибоко встромити в землю»; — неясне.

[зáгниця] «пах, здухвина» Ж; — очевидно, похідне утворення від *гну́ти* (див.).

[загни́тиця¹] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем», [загнети́ця ВєЗн, зáгніт Ж] «тс.»; — результат видозміни форми [зáнігти́ця] «тс.» під впливом *гні́тити* «давити, тиснути»; пор. п. *zagniotek u palca* «нігтьоїда». — Див. ще за¹, ніготь.

[загни́тиця²] (бот.) «аспленій, Asplepium L.» Мак; — пов'язане з [загні́тиця] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем»; перенесення назви зумовлене тим, що ця рослина через нігтеподібну форму її листків вважалася придатною для лікування нігтьоїди. — Machek Jm. rostl. 31. — Див. ще загни́тиця¹. — Пор. зáнігти́ця².

загни́тник (бот.) «пароніхія головчаста, Paronychia cephalotes (M. V.) Bess.»; — пов'язане з [загні́тиця] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем»; пор. *paronychia* від гр. *ὄνυξ* «ніготь», р. *приноготівник* (бот.) «пароніхія» при [приноготі́ница] «нігтьоїда», нім. *Nagel-*

kraut (бот.) «пароніхія» від *Nagel* «ніготь»; назва зумовлена приписуваною цій рослині властивістю допомагати при лікуванні нігтьоїди. — Machek Jm. rostl. 31. — Див. ще загни́тиця¹.

[загну́щáтися] «погребувати»; — за-позичення з церковнослов'янської мови (щ з'явилося під впливом слів типу *зну́щáтися*); стсл. *гноушати сá* «гребувати», *гнжшати сá* «тс.» (ж виникло, очевидно, під впливом попереднього н — Вєрп. I 314) утворене від *гноу́сь* «грязь, бруд» (псл. **gnusъ* «тс.»), спорідненого з дісл. *гнѹа* «терти», *гнѹја* «шуміти», гр. *χναῖω* «скребу, шкрябаю», *χνόος* «вишкребок». — Шанский ЭСРЯ I 4, 109; Фасмер I 422; Преобр. I 132; Торп 138; Boisacq 1064; Holthausen AeWb. 133.

[загóвá] «заздалегідь, завчасно»; — очевидно, споріднене з ч. *záhy*, вл. нл. *zaha* «тс.»; дальша етимологія неясна (пор. *Zubatý St. a čl. I 1, 284—289*; *Holub — Кор. 430*; *Machek ESJČ 709*, які українського слова не згадують). — Німчук Терит. діал. 74.

[загóвтаний (з-а сокіра)] «дуже при-туплений» Ж; — очевидно, пов'язане з [гóвтати] «уговтувати, уговкувати»; характер семантичного зв'язку неясний. — Див. ще гóвтати.

за́годя, за́годі — див. год.

[загóкуватися] «заїкатися», [загoк-лівий] «заїкуватий»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [за-гáкуватися] «заїкатися», [загíкуватися] «тс.» — Пор. гíкáти.

[заголóба] «клопіт, морока» Ж; — очевидно, пов'язане з [заголóбити] «закріпити клинами, з'єднати заклепками»; первісне значення — «небажане за-клинення, звідки «перешкода», «утруднення», «морока»; пор. р. *загвóздка* «забивання цвяхами; предмет, що забивається замість цвяха; складне завдання; морока; утруднення». — Див. ще голóбити.

[заготу́ритися] «загавитися; забути про все, задивившись на щось»; — похідне утворення від [гóту́р] (орн.) «глухар», пов'язане з тим, що самці глухарі під час токування, видаючи свої характерні звуки, нічого не чують; слово

могло зазнати семантичного впливу з боку [загу́ритися] «забавитися чимсь і забути про потрібне». — Див. ще го́тур.

за́грава, [за́грева, за́грево, зéврово] Л; — результат контамінації слів [за́рево] «блиск, відблиск» або [за́ря] «заграва на небі» і гра́ти «переливатися» (пор. сонце, зірниця, місяць грає). — Див. ще гра́ти, зоря.

[загра́кати́ся] «загавитися»; — бр. [заграка́цца] «загавитися, задивитися»; — похідне утворення від грак, паралельне до за́гавитися від га́ва. — Див. ще грак¹.

[заграни́цьник] (бот.) «галінсога дрібноцвіта, Galinsoga parviflora Cav.» Мак; — похідне утворення від [загра́ни́ця] «закордоня»; назва зумовлена тим, що рослина занесена з-за кордону (з Європи, куди вона потрапила на початку ХІХ ст. з Америки). — Machek Jm. rostl. 244. — Див. ще гра́ни́ця¹, за¹.

[загру́зі́тися] «загрунути»; — пов'язане з гру́з¹ (див.).

загс; — р. бр. загс; — аббревіатура, утворена в радянський час із початкових букв членів словосполучення (відділ) запису актів громадянського стану за зразком р. загс — (отдел) записи актов гражданского состояния. — Шанський ЕСРЯ ІІ 6, 27.

загу́рити, загу́ритися, загуря́ти, загуря́тися, загу́ря — див. гу́рити.

[загу́тати́ся] «забутися, загавитися»; — запозичення з словацької мови; сл. zahútat' sa «задуматися, замислитися» утворене від hútat' «задумуватися, думати» неясного походження. — Machek ESJČS 151; ESJČ 192.

зад, задо́к, за́дник, [за́дники] «невеликі прибудови до задньої стіни клуні» Я, [за́дниця] «кусок сукна, що надівається ззаду» Я, [за́діння] «пряма кишка і задній прохід» Я, [за́дні́як] «корма (задня частина судна)», [за́д] «слідом за, позаду», [за́ді(сь)] «позаду, ззаду» Ж, за́дки, за́дній, [за́дні́чий] «задній» Я, за́дкува́ти, [ва́д] «назад», [ві́дза́ддя] «полова», за́ду, наза́д, наза́ді «ззаду», [наза́дбець] «реакціонер» Ж, [наза́дник] «тс.», [наза́дні́цтво] «регрес» Ж, [наза́дній] «реакційний» Ж, оза́док, поза́д, поза́ду, [поза́дъ] «залишки зерна, змішані зі сміттям», [поза́ддя] «тс.», [поза́дки] «за-

лишки від рідкої їжі на дні» ЛексПол, [поза́дниця] «задня половина запаски», [поза́дний] «задній» Ж, поза́дній «задній», уза́д «назад»; — р. бр. зад, др. задъ «спина, зад», п. сл. вл. zad «зад», ч. záda «спина», záд «корма», болг. зад «за, позаду, ззаду», м. зад «тс.; слідом за; після», схв. за́днѣй «задній; останній», сл. zádñji «тс.», zád «позаду, ззаду», стсл. за́дъ «спина»; — псл. zadъ, яке часто пов'язується з ав. zadañ «зад», гр. ὑόδανος «тс.», ὑέζω «випорожняюся», вірм. jet «хвіст (собаки, лисни, лева)», дінд. hádati «випорожняється», ірл. gead «зад» (з дангл.), алб. dhjes «випорожняюся», нн. gat «зад» (Младенов 173; Boisacq 1052—1053; Torp 123; Osten-Sacken AfSIPh 32; Hübschmann Arm. 470; Pedersen Kelt. Gr. I 160; Uhlenbeck 357; Holt-hausen ZfSIPh 24, 267); більш імовірним здається пояснення псл. zadъ як утворення з прийменника za і суфікса -дъ (Шанський ЕСРЯ ІІ 6, 27; КЭСРЯ 113; Преобр. I 240; Brückner 643; Machek ESJČ 708; Meillet RÉS 9, 127; Wiedemann BB 30, 222 і далі); пор. структуру і походження слів над, під, пе́ред; при цьому Ме́йє порівнює -дъ з гр. -θα, -θεν, а Відеман — з гр. -δον (у ἐν-δον «всередину»), спорідненим з -δην, -δα, -δε. — Фасмер ІІ 73. — Див. ще за¹.

зада́ва, за́давка — див. да́вити.

задава́тися «заснаватися, хвастати, чванитися, задава́ка»; — р. задава́ться «заснаватися», бр. задава́цца «тс.»; — похідне утворення від дава́ти, да́ти; значення може бути виведене від задава́тися «наміряться»; в такому разі первісно означало «хвастати передчасно, тим, чого ще немає». — Див. ще да́ти.

[за́дві́йник] (бот.) «озоуліні слъози яйцелисті, Listera ovata (L.) R. Br.» Ж, Мак; — похідне утворення від за́дві́йний «подвійний»; назва мотивується тим, що стебло рослини в нижній своїй частині має два яйцеподібні листки; пор. інші назви цієї рослини: [дво́йли́ст, дво́ули́стник]. — Див. ще два.

[заде́нок] «задня стінка ящика на возі» Ме; — не зовсім ясне; може бути

результатом контамінації основ *зад* (*задóк, задній*) і [*заденáти*] «вставляти дно».

задѣра, задержáка, задержáжа, задержáрика, задержáкуватий, задержáй, задержки, задíра, задержáка, задержáкуватий, задержáчка, задíрга, задержáкуватий, задержáристий, задíршика, задíрка, задержáкуватий, задíрливий, задíрчастий, задíдра, задьóр, задьóристий, задьóрний — див. *дѣрти*.

[*зáдiр*] «вишита кайма на перемітці» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [*зáбiр*] «вишивки на кінцях перемітки», можливо, під впливом *дѣрти*. — Див. ще *брати*.

зáдля; — результат злиття прийменників *за* і *для*. — Мельничук СМ III 173. — Див. ще *для, за*¹.

задовільний, задоволення, задовольняти — див. *вóля*.

[*задрúтець*] «мученик, страдальник» Пі, Ж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. *zadręczyć* «замучити», похідним від *dęczyć* «мучити», спорідненого з р. [*дручiть*] «пригнічувати, засмучувати, мучити, виснажувати, обтяжувати», укр. *дрюк*. — Фасмер I 544; Brückner 96—97. — Див. ще *дрюк*.

[*заéдно*] «гуртом, разом; постійно, завжди»; — бр. [*заéдно*] «разом»; — запозичення з польської мови; п. *zajedno* «завжди, постійно», як і ч. слц. *zajedno* «заодно», болг. м. *зáедно* «разом», схв. *зáједно* «тс.», є результатом злиття прийменника *за* «за» з числівником середнього роду (зн. в. одн.) *једно* від *једен*, спільного походження з укр. *одiн*. — Див. ще *одiн*.

зáець СУМ, Ж, [*зáєчка*] «зайчиха», *зáйчиха* СУМ, Ж, *зáйчiця*, [*зáйчиха*] Ж, *зáйчá*, *зáйчáтина*, *зáйчáтко*, [*зáйчáтник*] «мисливський собака» Я, *зáйченя*, *зáйченятко*, *зáйчик* «світла плямка від сонячного променя, відбита блискучою поверхнею; [вид дитячої гри]», [*зáйчина*] «заяча шкурка» Ж, [*зáйчiна*] «великий заець» Я, [*зáюк*] «заець», [*зáяець* Ж, *зáянець* Ж, *зáяць* Ж] «тс.», *зáятина*, [*зáяченя*] Ж, *зáячина*, *зáячий*; — р. *зáяц*, [*зáец*], бр. *зáяц*, [*зáюк*], др. *зáяць*, п. *zajęc*, [*zajęc*, *zajk*, *zajek*], ч. *zajęc*, слц. вл. полаб. *zajęc*, нл. *zajęc*,

болг. *зáяк*, [*зáек*, *зáец*], м. *зáяк*, схв. *зáяц*, *зéц*, слн. *zájęc*, *zęc*, стсл. **зáяць**; — псл. **zajęcь*; — на думку більшості дослідників, з первісним значенням «плигун, стрибун» (і з розширенням основи на -п-) споріднене з дiнд. *háуаћ* «кiнь», *jihTē* «пiдкакує, летить», вiрм. *ji* «кiнь», лит. *žáisti* «плигати, стрибати», можливо, також з лат. *haedus* «козел», гот. *gaits* «коза», лит. *zuĩkis* «заець» (лтс. *zakis* «тс.» запозичене з білоруської мови); ie. **g'hēi-* «плигати, скакати»; пов'язується також (Machek ESJČ 709) з дієсловом **zъjajǫ* «зяю, зiяю» (через наявність «зяючої», роззявленої верхньої губи або через те, що заець спить з розкритими очима): **zъjaj-ъп-ьсь* > *zajęcь*; помилковим є зіставлення (Loewenthal AfSIPh 37, 379) з лит. *žaĩbas* «блискавка», гр. *γαῖα* «земля». — Шанський ЭСРЯ II 6, 75; Фасмер II 84; Преобр. I 243—244; БЕР I 587—588; Младенов 174; Skok III 647—648; Zupitza GG 200 і далі.

[*зажáртий*] «озлоблений, розлючений, запеклий, запальний»; — запозичення з польської мови; п. *zazarty* «запеклий, заядлий, завзятий, запальний» походить від дієслова *żęć* «жертити», спорідненого з укр. *жѣрти*. — Brückner 666—667. — Див. ще *жѣрти*.

зажóга — див. *жегти*.

[*зажóгнутися*] «запалитися», [*зажóхáтися*] «захворювати від спеки (про жирних тварин) Г, Ме; хворіти або гинути від спраги (про свиней, глузливо про людей) Ме», [*зажóхнутися*]; — утворення від форми [*зажóгся, зажóхся*], запозиченої з російської мови; р. *зжгся* є формою мин. ч. чол. р. одн. від *зажéчься* «запалитися», пов'язаного з укр. [*жегти*] (див.).

зázдалегiдь СУМ, Бі, [*зázдалегiди*] «зázдалегiдь», [*зázдалегiдь* Ж, *зázдалегiди* Ж, *зázдалегiдь* Л, *зázдалегiдь* Л, *зázдалегiдь* Ж, *зázдалегiдь* Ж] «тс.», *зázдалегiдний*; — результат контамінації слів *зáгодя* і *зáлека*, *зázля*. — Іст. граматики 372; Наконечний Наук. конф. філол. ф-ту ХДУ 1959, 6. — Див. ще *год, далéко*.

зázдрити, [зázдрiтися] «зázдрiсно, скося дивитися» Ж, [*зázрiтися*] «тс.»

Ж, *за́здросити*, [*за́дростити*] «заздросити», [*заздрува́ти*] «тс.», [*за́здра!*] «заздрість, ревності» Ж, *за́здроці*, [*за́дроці*], *за́здрісник*, [*за́здросник*] «заздрісник» Я, [*заздросливець*] «тс.» Бі, [*за́йдра*] «заздрість» Бі, [*заздрéний*] «зздрий», *за́здрий* «заздрісний; [ревнивий, недоброзичливий Ж]», [*заздрівний*] «зздрий», [*за́здрісливий*] «заздрісний, ревнивий, недоброзичливий» Ж, *за́здрісний*, [*за́здросний*], [*за́здросний*] «ревнивий, заздрісний» Ж, [*за́йздросли́вий*] «заздрісний» Бі; — бр. *за́йздрасць* «заздрість», [*за́йздрóсциць*] «заздрити», [*за́здрóсциць*], п. *zazdrość* «заздрість», *zazdrościć*, ст. *zajzdrosić*; — похідне утворення від дієслова *здріти* «бачити»; пор. др. *зазрѣти* (*зазрѣти*) «заздрити» від *зрѣти* (*зрѣти*) «бачити», псл. *zaviděti* «заздрити» від *viděti* «бачити»; значення «заздрити» ґрунтується, очевидно, на уявленні про лихе око. — Brückner 646. — Див. ще *за*¹, *здріти*.

[*заззя́ти*] «засяяти»; — бр. *заззя́ць* «засяяти, заблискати, забличати»; — очевидно, пов'язане з [*сся́ти*] «сяяти» як варіант з одзвінченим кореневим *сс'* під впливом префіксального *з* або як результат зближення з основою *зя(я)ти*.

[*зазі́знити*] «замиршавіти, зачахнути» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*зиз*] «косоокість», пор. *дивитися зизом* «кидати косі погляди, тобто «дивитися недоброзичливо, бути лихим на очі»; в такому разі *зазі́знити* первісно могло означати «зачахнути від лихого ока».

[*зазимча́к*] (зоол.) «нічний метелик, *Operophtera brumata* L. (*Cheimatobia brumata*)» Ж; — похідне утворення від *зима́*; назва зумовлена тим, що ці метелики з'являються на початку зими (точніше, пізньої осені, коли настають перші морози); пор. слц. [*mǫáznica*] «тс.» від *mǫáz* «мороз», нім. *Frostspanner* «тс.» від *Frost* «мороз; зима». — Vázný 200—201. — Див. ще *за*¹, *зима́*.

[*за́зно́бка*¹] «прикрість Г; шрам, рубець, опік; сором, ганьба Ж»; — р. *зазно́ба* «досада, прикрість; туга, скорбота, горе!», [*зазно́бушка*] «сум, прикрість», бр. [*зазно́ба*] «тс.»; предмет суму, прикрість»; — очевидно, похідне від *зно-*

біти «морозити» (щодо серця, почуттів тощо); пор. р. [*знобіть*] «розчаровувати, охолоджувати захоплення». — Фасмер II 74. — Див. ще *знобіти*.

[*зазно́бка*²] «друга жінка в чоловіка; незаконна жінка, коханка» Ва; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *зазно́ба* «кохана», давніше «досада, прикрість; обморожене місце» пов'язане з дієсловом *знобіть* «знобити, морозити»; помилково пов'язувалося (Желтов ФЗ 1876/1, 21) із р. *зно́й* «спека» з огляду на [*зазно́й*, *зазно́я*] «кохання». — Одинцов Этимология 1974, 117—120; Шанский ЭСРЯ II 6, 31—32; Потєбня, О некоторых символах в славянской народной поэзии, Х., 1860, 33—34. — Див. ще *знобіти*.

[*зазо́л*] (у виразі [*нема й зазо́лу*] «не можна побачити?») Я; — неясне; можливо, пов'язане з бр. *зо́лак* «світанок».

зазува́ти, *зазу́ти*, *зазу́ванець*, *зазу́вистий* — див. *взу́ти*.

зазулі́нець, *зазули́нці* — див. *зозу́линець*.

[*зазу́лька*] «сонечко семикрапкове, *Coccinella septempunctata* L.», [*зазуле́йка*] «тс.» ВеДо; — похідне утворення від [*зазу́ля*, зменш. *зазу́лька*] «(орн.) зозуля Г; червона (масть і кличка корови) Ме»; — назва зумовлена, очевидно, перістим забарвленням сонечка (червоного з чорними крапками на спині), пор. *зозуля́стий* «перістий, в чорних і білих плямочках»; співвідношення слів [*зазу́лька*] «сонечко семикрапкове» і [*зазу́ля*] «зозуля; червона (масть корови)» нагадує співвідношення форм [*бе́дрик*] «сонечко» і [*(коза́) бе́дра!*] (з казки) «ряба, періста, з плямами іншого кольору» (Коломієць Мовозн. 1967/3, 51); не виключена також можливість, що ця назва дана сонечку через те, що воно, як і зозуля, використовується при ворожінні (якщо сонечко при цьому впаде з руки на землю, то це віщує дівчині скору смерть — ВеДо 102). — Див. ще *зозу́ля*.

заїда́тися, *за́йди*, *за́йди*, *за́йдливий*, *за́йдник*, *за́йдня́*, *за́йжка*, *за́йлий*, *за́йтися* — див. *їсти*.

заї́ка, заї́кати́ся, заї́кувати́й — див. гіка́ти.

[за́йви] (у виразі [у з. взяти] «позичити») Ж; — результат видозміни форми за́йми під впливом прикметника за́йвий. — Див. ще іма́ти.

за́йвий «який не використовується в даний момент, вільний; надмірний» СУМ, Ж; [запасний Бі]», [за́йвик] «зайвий, запасний бик» Я, за́йвинá, за́йво, [за́йвоі] «зайво, непотрібно, даремно», [уза́йві] (у сполучі [у. бути] «бути зайвим»); — р. [за́евый, за́ивый] «зайвий, запасний; не потрібний, вільний, незайнятий» (з укр.); — неясне.

за́йда¹, за́йде́й, за́йде́я, за́йдене́й, за́йде́нний — див. іти́.

[за́йда²] «мішок, сумка» ВеУг, [за́йдо́чка] «в'язка» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zajda* «мішок для носіння на спині сіна, городни тощо; в'язка, клунок» етимологічно неясне.

за́йма́, за́йма́н, за́йма́нка, за́йма́нщина, за́йма́нь, за́йма́ти, за́йма́тися, за́йми, за́йма́на, за́йма́нка, за́ймиско, за́йма́стий, за́йма́т, за́йма́ти, за́йма́тися, за́йма́ще, за́йма́т — див. іма́ти.

[за́йчик] (бот.) «хрінниця вонюча, *Lepidium ruderale* L.; заяча конюшина багатоліста, *Anthyllis vulneraria* L.» Мак; — похідне утворення від *за́ець*; назва зумовлена тим, що ці рослини є гарними кормовими травами для зайців та кролів. — Нейштадт 291. — Див. ще за́ець.

[закаба́їти] «забрести, доплентатися» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [закаба́ї] «вибоїни; заглиблення».

[закаба́й] «заглиблення, щілина» ЛексПол, [закаба́ї] «вибоїни; заглиблення, щілини» ЛексПол; — неясне; можливо, пов'язане з [ко́бух] «ямка, в яку садять картоплю» (пор.).

зака́бла, зака́блі, зака́блік, зака́блі́ка — див. каблук.

[закаві́рити] «перекосити» (очі) Ме, [закаві́ритися] «перекоситися» (на когось) Ме, [закаві́риний] «перекривлений, з перекошеними очима чи обличчям» Ме; — очевидно, результат видозміни форм типу [заві́ряти (очі)] «водити (очима), супитися, нахмурюватися» ВеЛ, [заві́ритися] «розгніватися, роз-

сердитися, надутися» Ж (первісне значення — «водити очима, свердлити очима, дивитися косо») під впливом [коверта́ти, коверну́ти] «повертати, обертати», [закові́рнювати] «закручувати, підвертати» тощо. — Див. ще заві́ритися, коверта́ти.

закавра́ш, закавра́ша, закавра́ш — див. карва́ш.

[закав'я́дити] «занудити»; — неясне. зака́л, зака́лець, зака́льок, зака́йок — див. каліти.

[закала́бок] «запічок» Я; — очевидно, результат контамінації форм [прикала́бок] «невелика прибудова, комірчина; невеликий відсік у приміщенні, коморі, шафі» і закапе́лок, закамáрок (див.).

закалабу́дати — див. калапу́тати.

закамáрок; — запозичення з польської мови; п. *zakamarek* «закамарок» утворене від лат. *camara* «склепіння; кімната», від якого походять також п. *котога* «комора», укр. *комора*; пор. п. [zakamarek] «закамарок», укр. *закомóрок, закомі́рок* «тс.», [зако́мори] «закутки», [ка́мор] «комора». — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Witkowski SOГ 19/2, 209. — Див. ще комо́ра.

[заканті́ка] «ширий друг»; — утворене від р. *zakaдичный (друг)* «ширий (друг)», яке пов'язується з *кады́к* «кадик» (Шанский ЭСРЯ II 6, 35; Фасмер II 75; Грот Фил. раз. II 430); щодо вставного н пор. р. [конды́к] «кадик», укр. [колды́к] «тс.». — Див. ще кады́к.

закапе́лок; — очевидно, пов'язане з *каплі́ця*; можливо, виникло в середовищі семінаристів на ґрунті слат. *capella* «капліця». — Див. ще каплі́ця¹.

[закаса́ти] «засукати, закачати», [нідкаса́ти] «підіткнути (поділ за пояс)»; — р. [закаса́ть] «заткнути за пояс», бр. *zakasać* «засукати, закачати», слц. *zakasať* «заправити»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zakasać* «засукати, закачати», ст. *kaśać* «підсмикувати, підтикати (сукню), засукувати, закачувати (рукави)» споріднене з укр. [каса́тися] «торкатися, дотикатися», *чеса́ти*. — Мельничук Етимологія 1966, 197; Brückner 222; Maček ESJČ 244; Верп. I 491. — Див. ще *чеса́ти*.

закастріти — див. **захарáшувати**.

[закасува́ти] «перевершити, пере-
гнати»;— очевидно, запозичення з поль-
ської мови; п. *zakasować* «тс.» утворене,
мабуть, від п. ст. *kasac* «підсмикувати,
підтикати (сукню)», пор. вираз *заткну-
ти за пояс* у буквальному і переносно-
му значенні; менш переконливе ви-
ведення (*Maciek ESJC 100, 244*) від
псл. **kasati* «поспішати» як спорідне-
ного з лтс. *[kuõst]* «спішно йти, поспі-
шати», іє. **kõs-*.— Див. ще **закаса́ти**.

закáтний — див. **кат**.

[закацепáти] «захолонути, померти»
Я;— очевидно, результат видозміни
слова **[закацю́бти]** «закоцюбнути».—
Див. ще **коцю́битися**.

[за́ки] «поки», **[зак, за́ким, за́кім]**
«тс.»;— результати злиття прийменника
за і давнього займенника *кыи* «який»
у формах зн. в. мн. чол. р. або род. в.
одн. жін. р. та орудн. в. одн. чол. р.;
очевидно, спочатку мались на увазі
сполучення *за кы(и) часы* (чи *за кы(ѣ)
поры, за кы(ѣ) добы*), *за кымь часомь*.—
Мельничук СМ IV 107—109.— Див. ще
за¹, хто.— Пор. **за́кіль**.

[закі́мбатися] «забрести, доплента-
тися» Ж;— очевидно, афективне утво-
рення, близьке до **[біле́мбатися]** «плен-
татися».

[закичний] «заможний» ВеЗн;— оче-
видно, результат видозміни слова **[за-
ті́чний]** «тс.».— ВеЗн 19.— Див. ще
за́тік.

[за́кіль] «поки», **[за́кіль СУМ, Ж,
закі́ля Бі, за́кинь Ж, за́кля, за́коль Ж]**
«тс.»;— слц. *[zakel', zakl'a, zakol']*
«тс.»;— результати контамінації форм
[за́ки, за́кім] і **[по́кіль, [покиль]**, ст.
поколя «тс.».— Див. ще **за́ки, по́кіль**.

[за́кла] «застібка, гачок; рогац»;—
очевидно, пов'язане з **[кло]** «ікло; кут,
виступ у предмета».— Див. ще **ікло**.—
Пор. **за́кло**.

[закла́нниця] «частина кошари» Доп.
УЖДУ 4;— не зовсім ясне, оскільки
невідоме призначення цієї частини ко-
шари; можливо, виникло із ***заклад-
ниця** (від **кла́сти**), якщо це те саме,
що й **[за́кладка]** «частина кошари» тж.

[заклизі́ти] «заказати, заборонити»
Я;— значення, мабуть, встановлено не-

точно, пор. наведену при цьому слові
ілюстрацію: «Заклизити, щоб любов за-
нехаїла»; можливо, похідне від **[клез-
ну́ти]** «дати ляпаса; ударити» (див.).

заклі́н, закліна́тель, закліна́ч —
див. **кля́сті**.

[за́кло] «клапоть землі, що заходить
у чужу землю; закуток Ж; частина міс-
цевості, оточена з трьох боків ярами;
затока, згин дороги Л»;— бр. **[за́кло]**
«затока; земля, що вклинюється в чужу
землю; клин землі, обмежений водою;
крутий згин дороги»;— очевидно, по-
в'язане з **[кло]** «кут, ребро, грань, ви-
ступ у предмета», ч. *[páкло]* «місце коло
річки, схв. *на́кля* «вигин річки».—
Ніканчук Белар. лінгв. 6, 69—71; Вар-
бот Етимология 1972, 49—52.— Див.
ще **ікло**.— Пор. **за́кла**.

[заклю́кати] «заплутати, поплута-
ти»;— похідне утворення від **[кля́ка]**
«гак, крюк», пор. **[кляки робити]** «ті-
каючи, робити петлі, заплутувати свої
сліди; вивертатися» (про зайця).— Див.
ще **кля́кати¹**.

[закове́ркати] «закрутити» Я;— оче-
видно, результат видозміни форми **[ко-
верта́ти]** «повертати, обертати», мож-
ливо, під впливом р. *ковёркать* «ламати,
перекручувати».

закові́ка, закові́чка;— р. *закаві́ка,
закові́ка*, бр. *закаві́ка*;— пов'язане з
[кові́ка] «затримка, зупинка, пере-
шкода».— Шанский ЭСРЯ II 6, 35;
Куркина Этимология 1970, 94.— Див.
ще **кові́ка**.

[закові́лий] «завзятий Ж; похмурий,
відлюдькуватий Пі»;— неясне; мож-
ливо, пов'язане з др. *ковъ* «злий замір,
злі хитрощі», похідним від *ковати* «ку-
вати; замишляти лихе».— Див. ще **ку-
ва́ти¹**.

зако́лець — див. **коло́ти**.

[закому́ристий] «хитромудрий»;—
запозичення з російської мови; р. **[за-
кому́ристий]** «чудний, незрозумілий,
хитромудрий», **[закомі́ристий]** «тс.», **[за-
кому́ра]** «чудна, загадкова людина», **[за-
кому́ривать]** «говорити манівцем, натя-
ками, двозначно», **[отпу́скать закомурь]**
«тс.», очевидно, пов'язані з **закові́рис-
тій**, (заст.) **закові́ристий** «хитромуд-
рий», **закові́рка** «заковика; трудність,

хитрість», які зводяться до *кóвы* «підступи, хитрощі». — Шанский ЭСРЯ II 6, 38.

закон¹ «загальне правило; закономірність; сукупність догм релігії», [закін] «сповідь, причастя» Г, Ж, **законник** «знавець законів; (заст.) чернець», **законний**, [законничий] «законний» Я, [законітися] «причащатися», [законюватися Ж, законятися] «тс.», **беззаконник**, **беззаконня**, [беззаконство] «беззаконня», [беззаконщина] «тс.» Ж, **узаконити**, **узаконювати**, **узаконяти**; — р. бр. болг. *закон*, др. *законъ* «закон; віра; правила віри; завіт», п. *закоп* «закон, релігія, віра, сповідь; завіт; чернечий орден», ч. слл. *закон* «закон», вл. *закоп* «тс.», нл. *закоп* «вид, формальність», м. *закон* «закон», схв. *закон* «закон; завіт; релігія, віра», слн. *закон* «закон, правило; шлюб», стсл. *законъ* «закон»; — псл. *закопъ* «закон», первісно «початок; початкове рішення» (можливо, «обмеження»), пов'язане з *защєті* (<*zak-ep-) «почати», *копъ* «край (початок, кінець)»; — споріднене з лат. *gesēns* «свіжий; недавній», ірл. *cinim* «виникаю», лтс. *cinātiēs* «підійматися». — Шанский ЭСРЯ II 6, 38; Фасмер II 75; Львов Лексика ПВЛ 189; Преобр. I 241; Brückner 643—644; Machek ESJČ 709; БЕР I 591—592; Верп. I 168—169, 560—561. — Див. ще **кін**, **почати**.

закон² «зародок», [законіти] «зародити», [законітися] «зародитися; початися, з'явитися», [законяти], [законюватися, законятися]; — псл. *закопъ* «початок», пов'язане з *защєті* «почати; зачати (зародити)». — Див. ще **закон¹**.

закордубанити «запаячити» Я; — очевидно, похідне утворення від [кордубан] «старий могутній дуб» Я (напевно, «пробковий дуб», пор. [кордуб] «пробковий дуб; пробкове дерево; дубняк»). — Див. ще **кордуб**.

закорублий «зашкарублий, твердий» Ж; — зіставляється з болг. *коруба* «порожнисте, дуплисте дерево; дупло», схв. *корубати* «луштите кукурудзу» (Фасмер II 75; Верп. I 577; Мікл. EW 132; Младенов 252); може розглядатись і як результат контамінації форм *зашкарублий* і *корá*. — Пор. **закорублий**, **корá**, **шкарубкий**.

закорублий «зашкарублий, твердий» Ж, [закорублий] «викривлений» Ж; — р. *закорублий* «зашкарублий, твердий», *закорублий*, бр. *закорублий* «тс.»; — рідкісне суфіксальне утворення від *корá*, [скóра] «шкіра»; пор. р. [корублий] «невеликий; корявий», слн. *korūze* «шкапа». — Куркина Етимология 1970, 95; Шанский ЭСРЯ II 6, 62. — Див. ще **корá**, **скóра**. — Пор. **закорублий**.

закорючка, [закорючити] «загнути крючком»; — р. *закорючка* «крючок, вигин; виверт, хитрість; перешкода», *закорючка* «тс.»; — похідне утворення від **корючка* «крюк, крючок» (пор. р. [корючка] «щось зігнуте, скарлючене», [корючка] «закорючка, крючок; лапка», *корючить* «карлючити, згинати в крюк»), що пов'язується з *крюк* (Фасмер II 344; Matzenauer LF 8, 204 і далі) або з др. *коря* «корінь» (Шанский ЭСРЯ II 6,40).

закотеліти «зафиркати, упертися» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *котел*; у такому разі йдеться, очевидно, про порівняння з кипінням води в котлі або з фирканням парової машини.

закоценіти «замерзнути, залякнутися» Я, [закоцініти] «заціпеніти» Досл. і мат. IV, [закоцініти] «замерзнути, залякнутися» Ж, [закоціліти] «тс.» Ж; — результат видозміни форм [закоценіти] «тс.», [закоцініти] «заціпеніти», [закачаніти] «задубнути від холоду», очевидно, під впливом *закоцібнути*, *закоцібти*, [закоцібнути] «замерзнути, залякнутися». — Див. ще **качан**.

закром — див. **крома**.

закүзданий — див. **күстра**.

закүзманий «кудлатий, нечесаний, скульовджений» Я; — очевидно, афективне утворення.

закульбүчити «загнути гачком» Ж, [заклебүчений] «загнутий, закривлений»; — очевидно, пов'язане з [кульбүстий] «горбатий; загнутий» (див.).

закуршивіти «запаршивіти, зачакнути» Я; — афективне утворення, пов'язане з *запаршивіти*.

закүстраний, **закүстрати**, **закүстри**, **закүстрати** — див. **күстра**.

закүція «те, що заважає; гурт людей» Ва; — очевидно, результат видозміни слова *екзекүція* «тілесне покаран-

ня; стягнення заборгованості», зближеного з префіксальними утвореннями типу *закіток*, *завіла*.

зал, *záла*, [sála], *зальний*; — р. бр. *зал*, *záла*, п. *sala*, ч. *sál*, слц. *sála*, вл. *sal*, болг. *záла*, м. схв. *sála*; — запозичене з німецької або французької мови через російську і через польську (форма з м'яким -ля); нвн. *Saal* «зал» (двн. свн. *sal* «однокімнатний будинок») споріднене з днн. *seli* «однокімнатний будинок», дангл. *sele*, дісл. *salg* «тс.», гот. *saljan* «знайти притулок, лишитися», лат. *solus* «земля, ґрунт; основа», стсл. *село* «населене місце; поле», укр. *селó*; фр. *salle* «зал; кімната, приміщення» виводиться від германського *sal*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 42; Фасмер II 76; КЭСРЯ 114; Преобр. I 241; Sł. wyg. obcych 663; БЕР I 593; Dauzat 647; Kluge — Mitzka 617. — Див. ще *селó*. — Пор. *салóн*.

[зálба] «бійка» Я; — п. *zateb* «бійка, сугічка»; — виводиться від виразу *за лоб* (п. *za łeb*); пор. р. *залобовáть* «убити на полюванні». — Вгückner 683. — Див. ще *за¹*, *лоб*.

залéвчик — див. *левч*.

[залéпух] «людина, що ледве рухається» Ж; — очевидно, пов'язане з *[залéпух]* «в'язкий, глизавий хліб». — Див. ще *ліпнути*.

залиціятися, **[залиціятися]** «відзначатися, прославитися; свататися» Бі, *залиціяльник*, **[залиціяльник]** «залиціяльник», ст. *залеціятися* «хвалитися, похвалятися»; — р. **[залиціятся]** «проходячи мимо, зухвало заглядати в обличчя, особливо жінці»; — запозичення з польської мови, зближене на українському ґрунті з словом *лицé*; — п. *zalecać się* «похвалитися, відзначатися; піддобрюватися, підлещуватися, залиціятися», **[zalecać się]** «тс.», як і слц. *zaliecat' sa* «загравати; запобігати», є зворотною формою від *zalecać*, **[zalecać]** «доручати; рекомендувати, радити; захвалювати», префіксального утворення від псл. **lētъ* (пор. стсл. *лѣтъ ксть* «можна, дозволено», *лѣтѣж ксть* «тс.»), спорідненого з лит. *lėtas* «повільний; спокійний», лтс. *lėts* «дешевий», гот. *unlēds* «бідний», гр. *ληθεῖν* «стомлюватися», дінд. *gāti* «дарує, дає». — Вгückner 292;

Machek ESJČ 709; Bern. I 714. — Пор. *зальóти*.

залізняк (бот.) «*Phlomis L.*; [вербена лікарська, *Verbena officinalis L.* Мак; плакун звичайний, плакун верболистий, *Lythgum salicaria L.* Ж]», **[желізняк]** «залізняк колючий, *Phlomis pungens*; вербена лікарська Ж», **[желізниця]** «вербена лікарська» Мак, **[желізнякка]** «тс.» Мак; — р. **[железняк]** «залізняк колючий»; — назви походять від *залізо*, **[желізо]** «залізо» Ж, можливо, тому, що ці рослини в народі наділяються чарівними (щодо плакуна звичайного — лікарськими) властивостями; пор. р. **[железняк]** «казкова трава, від якої залізни замки і запори розсипаються; нею ж добуваються скарби». — Див. ще *залізо*.

залізо, **[зелізо]** «залізо; залізна кочережка» ДзАтл I, **[желізо]** «залізо Ж; залізна кочережка ДзАтл I», *заліза*, *залізія* «куски заліза або предмети, вироби із заліза; [залізни частини плуга]», **[желізі]** «закис заліза» Ж, **[залізіна]** «залізна окалина, що відпадає від заліза під час його кування», **[желізінець]** «залізний шпат» Ж, *заліско* «лезо, наконечник або який-небудь інший предмет із заліза; [праска]», **[желіско]** «праска» Ж, **[залізник]** «залізні інструменти теслі або столяра», **[зелінік]** «тс.», *залізниця*, **[желізниця]** «залізниця; вид пухлини на обличчі (кольору заліза)» Ж, *залізничник*, *залізняк* «мінерал, що містить залізо; добре випалена цегла; річковий сірий рак з широкими клішнями; (заст.) ливарник; (заст.) торговець залізними виробами; [казан; віл темно-червоної масті; міцної будови людина; смуглява людина; хвороба язика у худоби, яку сколюють шилом Я]», **[зелізняк]** «залізний горщик», **[желізняк]** (мін.) «залізняк» Ж, **[залізовина]** «залізна руда», **[залізо́к]** «праска» Я, **[желізо́к]** «окис заліза» Ж, **[залізде]** «заліско (рубанка)», *залізіяка*, **[залізіякка]** «залізниця», **[залізія́рня]** «залізний виріб», *залізіний*, **[зелізіний]**, **[желізіний]** «залізний; кольору заліза» Ж, **[желізіний]** «залізний», *залізістий*, *залізіничний*, **[желізіничий]** «залізничний» Ж, **[залізіякува́тий]** «виготовлений із

залізняку (напр., цегла)» Я, [залізуватий] «залізистий», заліз'ястий «тс.», [заліз'яний] «залізний»; — р. железо, [залезо, залізо], бр. жалеза, [зелезо], др. желъзо, железо, желъзо, п. želazo, ч. слц. вл. železo, нл. zelezo, полаб. ži-l'ozi, болг. жел'язо, м. железо, схв. жѣ-лезо, слн. želēzo, стсл. жѣлѣзо; — псл. želēzo «залізо»; — споріднене, з одного боку, з лит. geležis «залізо», жем. gelžis, лтс. dzėlzs, прус. gelso «тс.», гр. χαλκός «мідь», а з другого — з гр. χάλυξ «черепаха», стсл. жѣлы, жѣлы «тс.», укр. [жел'як] «гуля, наріст»; іе. *ghel-gho-s, де -gho — давній формант; первісне значення — «щось тверде, як щит черепахи»; на українському ґрунті желізо перейшло в зелізо (внаслідок уподібнення звука ж до наступного з), а це — в залізо (внаслідок зближення початкового зе- з префіксом за-); думка про запозичення цього слова у доіндо-європейського населення Європи (Meillet BSL 24, 198; 28, 64—65; Мейє ОЯ 408; Mikkoла Balt. u. Slav. 41) потребує переконливої аргументації. — Кригенок Вступ 503; Трубачев ВСЯ 2, 31—34; Шанский ЭСРЯ I 5, 281; Фасмер — Трубачев II 42—43; Преобр. I 227; Брандт РФВ 25, 224; БЕР I 534—535; Младенов 165; Skok III 676—677; Trautmann 83; Топоров II 200—203; Mühl. — Endz. I 543—544; Schrader Reallexikon I 236; Georgiev KZ 63, 250 і далі; Роккопу 435. — Див. ще желв.

[залісти] «купити» Мо; — можливо, пов'язане з др. жел'всти «платити, сплачувати пеню» (пор. др. жьл'всти «виплачувати, відплачувати»), спорідненим з гот. fragildan «платити, винагороджувати», дісл. gjalda «тс.», іе. *gheldh- «платити, винагороджувати»; щодо переходу початкового же- в за- пор. залізо з др. желъзо. — Фасмер II 42; Преобр. I 235; Trautmann 82; Knutsson ZfSlPh 15, 140.

залюга, залюжник, заложитель — див. лежати.

залюза УРС, Ж, залюзи, [зелезка] «залоза» Ж, [зелезь] «тс.» Ж, залюзистий, [зелезистий] «залозистий» Ж, [залозуватий] «той, що хворіє гландами», [залозувати] «хворіти гландами, мати за-

палені гланди», [зулузувати] «хворіти залозами» (про коней) Ме; — р. железа, бр. залоза, др. железа, жел'вза, желоза, п. zoŕza, ч. žláza, ст. žléza, слц. ž'aza, вл. žaŕza, нл. žaŕza, [zaŕza], болг. жел'за, м. схв. жлѣзда, слн. žléza, стсл. жлѣза; — псл. *želza < *gelza «залоза», можливо, пов'язане з želēzo «залізо» або з želqđь «жолудь» (пор. лат. glandula «шийна залоза», похідне від glans, -ndis «жолудь»); споріднене з лит. gelėžiunos (gėlėžiunops) «залози в коня»; укр. залюза розвинулося з др. желоза, як залізо з др. желъзо. — Трубачев ВСЯ 2, 32, 34; Шанский ЭСРЯ I 5, 281; Фасмер — Трубачев II 42; БЕР I 550; Skok III 683—684; Būga RR I 337; Trautmann 84. — Див. ще залізо. — Пор. жовно.

[залохтати] «полоскотати» Ж; — похідне утворення від [лохати, лбиштити] «лоскотати», очевидно, викликане впливом п. ſechtać «лоскотати», zaſechtać «полоскотати». — Див. ще лохати. — Пор. лоскіт.

залп, залпом, [залпом] «швидко, стрімко», залповий; — р. бр. болг. м. залп, п. salwa, ч. слц. salva, схв. с'алва, слн. sálva; — запозичене через російську мову з німецької; думка про запозичення з французької (фр. salve «залп, черга», Смирнов 115; Грот. Фил. раз. II 486) заперечується початковим з; нвн. Salve «залп» походить від лат. salvē «здрастуй», salvēre «бути здоровим, добре себе почувати», похідного від прикметника salvus «здоровий, неушкоджений, цілий, незайманий», спорідненого з гр. ὅλος «цілий, повний, увесь», дінд. sárvaḥ «неушкоджений, цілий, увесь, кожний», ав. haugva- «неушкоджений, цілий». — Шанский ЭСРЯ II 6, 44; Фасмер II 76—77; Преобр. I 241; Горяев 113; Machek ESJC 536; БЕР I 595; Mikl. EW 399; Kluge — Mitzka 622; Walde — Hofm. II 471, 472. — Пор. салют.

[залубні] «сани з кузовом», залубниці, [залубиці, залубка] «тс.», [залубний] «з кузовом» (про сани); — п. [zaľubnik] «сани»; — за походженням прикметник (залубні сани), утворений від іменника луб; пор. лубок «кузов; сани»,

[луб'я́нка] «візок, обшитий лубом», р. [залубні́ца] «перегородка в хаті, кімнатка за перегородкою». — Див. ще луб.

залу́ка¹ — див. лу́ка.

залу́ка² — див. лу́чити.

[залу́чник] (бот.) «нетреба звичайна, нетреба овечий реп'яшок, *Xanthium strumarium* L.» Ж; — р. [залу́чник] «тс.»; — неясне.

зальо́ти «залицяння; любовні пригоди»; зальо́тник, зальо́тчик, зальо́тний; — р. [залёт] «хват, зальотний фронт», [залётка] «залицяльник, милий; кохана», бр. залёты «залицяння, зальоти»; — запозичення з польської мови; п. *zaloty*, [zalety], ст. *zaleta*, як і ч. слц. *zálety*, ч. *zálet* «тс.», пов'язане з п. *zalecać się* «похвалятися, відзначатися; піддобрюватися, підлещуватися, залицятися»; уже на ґрунті польської мови зблизилося з формами типу *zlot* «зліт» (від *lecieć* «летіти»); менш переконлива думка (Одинцов Етимология 1974, 120—124), нібито східнослов'янські форми не є запозиченнями. — Brückner 292, 644; Witkowski SOг 19/2, 209; Machek ESJČ 709; Верн. I 714. — Див. ще зали́цятися.

зам; — р. зам; — викликаний російським зразком результат скорочення слова *замісник*, що є калькою р. *заместитель*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 45. — Див. ще місце.

[замага́дзяти] «зв'язати»; — неясне; можливо, пов'язане з [ма́гель] «5-6 горсток прядива, зв'язаних докупи, коли прядиво мочать у воді; зв'язані докупи 10 горсток прядива», [ма́гли] (мн.) «3-4, а іноді 5-6 горсток конопель, зв'язаних докупи; сніп». — Див. ще ма́гель.

[замандю́рити] «добре випити» Я; — неясне; можливо, афективне утворення.

[замандю́ритися] «дуже зажадатися»; — результат видозміни слова *завандю́ритися* «захотітися» під впливом *заману́тися*. — Див. ще *завандю́ритися*.

замате́рити, замате́рилий — див. ма́тєрій.

зама́х — див. маха́ти.

[зама́шка] (бот.) «плоскінь (перев. вимочена)», частіше мн. [зама́шки] «тс.» Ж, Л; — р. *зама́шка* «плоскінь»; — по-

хідне утворення від *маха́ти*; назва зумовлена тим, що вибираючи плоскінь з конопель, навмисне махають стеблами в повітрі, щоб пилок розлітався навкруги для запліднення. — Див. ще маха́ти.

[замаю́сити] «замахорити, привласнити», [зamiaю́суть] «привласнити собі щось шахрайством» Кур, [zamiaю́сити] «заподіти, подіти, засунути»; — неясне; можливо, пов'язане з ст. *маюс* «заява одного з позовників про те, що він не може з'явитися в призначений час для розгляду справи, оскільки має в іншому суді більш важливу справу», що виникло з лат. *negotium majus* «справа більш важлива», де *majus* (<**mag-jos*) є вищим ступенем порівняння прикметника *magnus* «великий; значний, важливий», що лежить в основі слова *магна́т*. — Пі 134. — Див. ще магна́т. — Пор. магі́стер.

[замгну́ти] «здрігнути, задрімати Г; заплющити очі, щоб подрімати Ж»; — р. [замгну́ть] «заплющити очі, задрімати»; — утворене від др. *мьгнути*, форми доконаного виду від дієслова *мигати* «шуритися, мружитися; кліпати». — Див. ще ми́гати.

[замела́цький] «дебелий, великий» Я; — неясне.

[замелó] (бот.) «омела біла, *Viscum album* L.»; — результат видозміни слова [омелó] «тс.» під впливом дієслова *заместі́ти*, *заміта́ти*; пор. інші назви цієї рослини: [чортове помело], *помелó*, *мі́ла*. — Див. ще оме́ла.

заме́ркуватий — див. ме́рти.

[заме́т] «поперечні планки між двома стовпами майбутньої стіни», [заміть] «тс.», [заме́тина] «окрема планка в заметі», [заміт] «роздвоєні кругляки, з яких складають стіни будівель» Па, [заміти́на] «одна частина роздвоєного кругляка, що йде на заміт» Па, [за́митник] «відрубаний стовбур дерева, що використовується для парканів або дерев'яної кладки стін»; — р. [заме́т] «дощана огорожа», бр. [заме́т] «брусована огорожа»; — похідне утворення від дієслова *заметáти* «закидати»; назви зумовлені тим, що раніше при зведенні стін дошки метали в пази стовпів. — Див. ще метáти.

[замети́ти] «заразити», [замéчува-ти]; — очевидно, результат видозміни деетимологізованого [замити́тися] «зхворіти запаленням підщелепних залоз (про художу)», ст. *замититись* «захворіти» (про людей). — Див. ще *мит*.

замети́читися, замоти́личитися — див. *метéлик*, *моти́ль*.

замика́ти, замкну́ти, [за́мик] «стик; замок; прикус (зубів)», замика́ч, замо́к, [замо́чник] «слюсар» Ж, замика́льний, [замчи́стий] «з багатьма замками» Ж, *вимика́ти*, *вймкнути*, *вимика́ч*, *відмика́ти*, *відімкну́ти*, *відмічка*, *вмика́ти*, *умкну́ти*, *увімкну́ти*, *вмика́ч*, *змика́ти*, *зімкну́ти*, *змічка*, *перемика́ти*, *перемкну́ти*, *перемика́ч*, *перемі́чка*, *перемика́льний*, *перемі́чний*, *примика́ти*, *примкну́ти*, *розмика́ти*, *розімкну́ти*, *розміка́ч*, *ро́змічка*; — р. *замыка́ть*, *замкну́ть*, бр. *замыка́ць*, *замкну́ць*, др. *замыкати*, *замъкнути*, п. *зату́каць*, *замкна́ць*, ч. *зату́кат*, *замкну́т*, сл. *зату́кат'*, *замкну́т'*, вл. *zamkać*, *zamknuć*, нл. *zamkaś*, *zamknuś*, *zamykaś*, *zamyknuś*, полаб. *zamāknoŧ*, стсл. *замъкънѣти*; — псл. *zamykati*, *zamъknoŧi*, префіксальне утворення від *tykati* «тягти, смикати», *тъкъноŧи* «тягти»; *замъкъноŧи* спочатку означало «зтягти щось у щось, кудись», але потім набуло спеціального значення «зтягти щось так, щоб не можна було відчинити дверей». — Див. ще *микати*, *мча́ти*.

замина́ти, заміна́чка, за́мінка, замина́ха — див. *м'я́ти*.

[зами́скрити] «замимрити»; — очевидно, результат видозміни слова *замі́мрити*. — Див. ще *мі́мрити*.

замити́тися — див. *мит*.

за́між, [за́муж, за́мож Кур], за́між-ю, [за́муж-ю] «замужем», *за́мужем*, [за́міжем Ж, за́можем Ж], *за́міжн'я*, *за́міжся*, *за́мужся* СУМ, Г, *за́міжній*, *за́мужній*, [за́міжний] Ж; — р. бр. *за́муж*, др. *за му́жь*, п. *за та́ž*, слн. *zamož*, стсл. *за мѣжъ*; — результат злиття виразу др. *за му́жь* (*ити*, *отѣдати*, *выдати*) (<псл. *за то́жь*), що складається з прийменника *за* та іменника *му́жь* у формі зн. в. одн.; щодо заміни в слові *му́жь* звука *у* на *і* пор. укр. *дiбро́ва* з др. *дубро́ва*; у зв'язку з цим

сумнівним здається припущення Ільїнського (ИОРЯС 23/1, 166—168), що укр. *за́між* виникло із [за́мож]; останнє, на відміну від форми [за́муж], вживається дуже рідко і з'явилося, мабуть, пізніше (пор. [за́можем], у якому *о* можна розглядати як гіперизм щодо [за́міжем]). — Іст. граматика 364; Булаховський Вибр. праці II 254; Шанский ЭСРЯ II 6, 48; Фасмер II 671. — Див. ще *за¹*, *му́ж*.

за́мір, заміри́стий, замі́рка, замі́рну́ти, замі́рок — див. *мі́ра*.

за́мірки, замі́ркований, замі́ркува́тий, замі́рок, замі́рѹха — див. *мор*.

за́мість СУМ, Г, [за́міст] «замість» Ж, [за́місто, за́місьць, за́місь, за́мусь Ж] «тс.»; — р. [за́ме́сто, за́ме́ст, за́месь], бр. *заме́ст*, *заме́ста*, др. *за мѣсто*, п. *zamiast*, [zamiast], ст. *za miasto*, *zamiasto*, ч. *místo*, сл. *miesto*, вл. *město*, болг. *вме́сто*, м. *вместо*, *место*, схв. *ўместо*, *мѣсто*, слн. *město*, стсл. *въ мѣсто*; — результат злиття виразу *за мі́сто*, що складається з прийменника *за* та іменника *мі́сто* «місце». — Іст. граматика 376. — Див. ще *за¹*, *мі́сто*.

[за́місь] «здається; мабуть, що; мабуть» Ж; — неясне.

[за́мішане́ць] «українець з околиць Коросно, що живе серед мазурів»; — утворене від дієприкметника *за́мішаний* на основі виразу [за́мішаний народ] «замішанці» Вел, зумовленого тим, що замішанці, живучи серед мазурів, ніби замішалися в них. — Див. ще *міша́ти*.

[замлі́во́ка] «миттю, умить» Ж; — результат злиття виразу [за млі(є) ока] «тс.» з епентетичним *в*; пор. [намли́о́ка] «тс.» — Див. ще *за¹*, *млі(г)*, *о́ко¹*.

замні́ти — див. *мні́ти*.

замо́жний, [за́міжний] «заможний», [замо́жник] «заможна людина», [замо́жняк, замо́жнянин Я] «тс.», *замо́жніти* «ставати заможним, заможнішим», *незамо́жник*; — р. [замо́жний], бр. *zamožny*, п. *zamožny*, ч. *zamožný*, сл. *zamožný*, вл. *zamožny*, нл. *zamožny*, болг. *zamožen*, м. *zamožen*, слн. *pregožep* «заможний»; — псл. *zamožьpъ*, пов'язане з дієсловом **zamožti* «бути в змозі, стати спроможним», похідним від **možti*

«могти»; щодо семантичного переходу пор. р. *sostojatelnyj* «спроможний» і «заможний, багатий»; безпідставною є спроба (Machek ESJČ 371, 372) відриву від псл. *mogti і безпосереднього зіставлення з дінд. *maghávat-* «багатий, могутній». — Brückner 342; Holub — Кор. 228. — Див. ще **могті**.

замок¹, *замочник, замчистий* — див. **замикати**.

замок² «укріплене житло феодала доби середньовіччя», [зámковище] «місце, де стояв замок; руїни замка» Г, Ж, [замчійско] «тс.» Ж, [зámчійсько] «тс.»; [місце, оточене ровом Кур]», [зámчійце] «місце, де стояв замок; руїни замку», [підзámча] «територія перед замком», [підзámчанин] «житель місцевості перед замком», [підзámчанський] «який знаходиться в місцевості перед замком»; — р. *зámок*, бр. *зámак*, болг. *зámък*, м. *замок*; — запозичення з польської мови; п. *zamek* «замок, фортеця; замок», як і ч. *zámek*, слц. *zámok*, вл. нл. *zámk* «тс.», є семантичною калькою свн. *sľōz* «тс.» (нвн. *Schloß* «тс.»), яке в свою чергу калькує лат. *clūsa* «тс.» — Шанский ЭСРЯ II 6, 47; Фасмер II 77; КЭСРЯ 114—115; Мельников Slavia 36, 101—102; Brückner 644; Machek ESJČ 384—385; БЕР I 599; Kluge — Mitzka 658—659; Fraenkel KZ 51, 254; Kretschmer Glotta 14, 223; Unbegaun RES 12, 32. — Див. ще **замикати**.

[замолéndати] «замучити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [моліть] «різати, колоти тварин», яке зіставляється з двн. *mullen* «розтирати», австрійсько-нім. *müllen* «каструвати роздавлюванням ячюк», а також з *молóти*. — Фасмер II 642; Lidén Studien 88. — Див. ще **молóти**.

замордáти, замордувáти — див. **морда**.

[заморник] (бот.) «фіалка триколірна, братки, *Viola tricolor* L.» Мак; — похідне утворення від [замóрювати] «позбавляти відчуттів»; назва зумовлена тим, що ця рослина використовується в народній медицині для гамування болю (серця, зубів тощо). — Див. ще **за**¹, **мор**.

[зámорок музéйник] (ент.) «шкіроїд

музейний, *Anthrenus museorum*» Ж, [зámорок підтінник] «шкіроїд ранниковий, *Anthrenus scrophulariae*» Ж; — неясне, можливо, похідне від *мóрок*, оскільки личинки цих жуків бояться світла. — Пор. **мóрок**.

[заморóшка] «затримка, зупинка» Я; — очевидно, пов'язане з *морóка*; щодо -ш- замість -ч- пор. [заморóштитися] «закрутитися» (про голову). — Див. ще **морóка**.

[зámос] «дня» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *zámós* (рум. *zámós*) «тс.» виникло внаслідок субстантивзації прикметника *zámós* (рум. *zámós*) «соковитий», утвореного за допомогою суфікса -ос від іменника *zámэ* «сік; м'ясний відвар, суп». — СДЕЛМ 154; DLRM 953, 954; Crânjală 249. — Див. ще **дзáма**.

[замрекóтний] «жадібний, зажерливий»; — неясне.

[замрiлий] «похмурий на обличчі; нічого не вартий» Ж, [замрiлець] Ж; — очевидно, пов'язане з [мрiй] «похмура людина» Ж, *мрiти* «ставати похмурим, туманним (від випадання дрібного дощу)». — Див. ще **мрiти**.

[зámтуз] «безладдя» Ж, [зантус] «дім розпусти» О; — запозичення з польської мови; п. *zamtuz* «дім розпусти», ст. *santuz, zanthuz, zantuz* походить від нім. *Schandhaus* «тс.», утвореного з основ іменників *Schande* (<свн. *schande* <двн. *scanta*) «сором, ганьба», спорідненого з дангл. *scand*, гот. *skanda* «тс.», і *Haus* (<свн. двн. *hūs*) «будинок, будівля; житло», спорідненого з днн. дфриз. дангл. дісл. *hūs*, гот. *-hūs* «тс.», гр. *χεῖθω* «ховаю, приховую». — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Brückner 645; Matzenauer 374; Kluge — Mitzka 294, 323, 634. — Див. ще **хйжа**.

заму́ла, заму́лити, заму́лок — див. **мул**¹

заму́рза, заму́рзýка — див. **му́рзати**.

[замухраний] «заяложений, забруднений» Я; — р. [замухрýга] «замазура; неохайна, непоказна людина», *замухрýшка*, бр. *замухрýшка* «тс.»; — префіксальне утворення від кореня *мухр-* «поганий, непоказний» (пор. р. [мúхрый] «поганий, кволий, худий, непоказний»,

[*мухрыга*] «замазура, неохайна, непоказна людина», [*мухрыжка*] «тс.») неясного походження. — Шанский ЭСРЯ II 6, 48; Преобр. I 573.

[**замуцкати**] «замазати розведеною глиною» Досл. і мат. IV, [*замуцкатися*] «замазатися» тж, [*замудзкати(ся)*] «забруднити(ся), замазати(ся)» ВеУг, [*замудзьгати* ВеУг, *замуцьовати* ПІ] «тс.», [*замуцьований*] «забруднений, замазаний, засмальцьований ПІ; не простий, складний; закоренілий Я»; — очевидно, виводжене запозичення з польської мови; п. *zamuskać* «замазати», утворене від *muskać* (*musnąć* < *musknąć*) «гладити; мазати, білити», властивого лише польській мові і, можливо, спорідненого з лит. *muikti* «насовувати», *muiti* «надівати, натягувати», лтс. *muīt* «тс.», лат. *movēre* «рухати», нім. *Muff* «муфта». — Brückner 349.

[**замуцкуватий**] «затверділий»; — неясне; можливо, пов'язане з [*замоцуватися*] «зміцнитися, зміцнити, стати міцнішим», в якому ненаголошене кореневе о перед наступним складом з у вимовляється як у.

[**замушкарити**] «замучити, зтягати» Я; — можливо, утворене від *мошкарá*, [*мушка́*] «мошка» з первинним значенням «замучити, віддавши на з'їдання мошкарі» (у запорожців була така кара щодо зрадників).

зámша, [*зámшиник*] «лимар» Я, [*замéшиник*] «лимар, що вичиняє замшу» Ж, [*замешніцтво*] «вичинка замші» Ж; — р. *зámша*, бр. *зámша*, *замш*, п. *zamsz*, *zamesz*, [*zamsza*], ст. *zamsza*, ч. *zámiš*, слц. *zámša*, *semiš*; — запозичено з середньовісньонімецької мови через польську; свн. *saetisch leder* «особлива гнучка шкіра», снн. *sēmes(ch)* «тс.» походить, очевидно, від фр. *chamois* «сарна; шкура сарни» (альпійське слово), що виникло з лат. *самох* «сарна», запозиченого з якоїсь індоєвропейської мови альпійського населення (пор. гр. *ζεμάς* «молодий олень», дісл. дангл. *hind* «лань», двн. *hinta* «тс.», дінд. *śamaḥ* «безрогий», лит. (жем.) [*šmūlas*] «тс.», іє. **Кем-* «безрогий»), найімовірніше з галльської; помилковою слід визнати спробу (Преобр. I 242; Falk — Торп 957)

пов'язати це слово (до того ж пізно засвідчене в слов'янських мовах) з *мох*, *замийтися*, р. *замийтсья*, ч. *zamšiti se* «покритися мохом», звідки, нібито, «шкіра, схожа на мох». — Шелудько 31; Шанский ЭСРЯ II 6, 48—49; Фасмер II 77; Булька 116; Brückner 644; Matzner 373; Kluge — Mitzka 623; Dauzat 159; Bloch 135; Walde — Hofm. I 148; Pokorny 556.

зáná — див. *зонá*².

[**занавет**] «тим більше, тим паче» ПІ; — очевидно, префіксальне утворення від [*навет*] «навіть» ПІ. — Див. ще *навіть*.

занавіска — див. *вішати*.

[**занайкати**] «занехаяти» Ж; — похідне утворення від частки [*най*] «нехай», паралельне до *занехаяти*, сприйнятого як утворення від частки *нехай*. — Див. ще *най*. — Пор. *занехати*.

занапасти́ти, *занапаща́ти* — див. *напасть*.

[**занада́ти**] «дати» Я; — похідне утворення від *да́ти*; префікс *не*, наявність якого суперечить значенню слова, можливо, замінив собою префікс *на* (пор. *нада́ти*). — Див. ще *да́ти*.

занадба́ти, *зана́дбувати* — див. *дба́ти*.

зане́хати, *зане́хювати*, *зане́хаяти*, [*зане́хасовати*] «занехаювати» Ж, [*зане́хувати*] «тс.», [*зане́хувати*, *заня́хувати* ВеЛ] «тс.»; — бр. [*зане́хаць*, *зане́хиваць*, *зане́хаиць*, *зане́хиваць*], п. *zaniechać*, *zaniechiwać*, *zaniechować*, ч. *zanechati*, *zanechávati*, слц. *zanechat'*, *zanechávat'*, вл. *zanjechać*, *zanjechować*; — префіксальне утворення від псл. **xati* (*xajati*) «торкати; чистити; гудити, ганити, ганьбити», в окремих випадках переосмислене і переоформлене як похідне від частки [*нех*] «нехай». — Мельничук Етимологія 1966, 218. — Див. ще *хаяти*.

[**занечогі́ти**] «занепасти» Я, [*занечогі́лий*] «занепалий» Я; — похідне утворення від займенника *нічого*, форми род. в. одн. від *ніщо́*; буквально значення «дійти до такого стану, щоб нічого не залишилося з грошей тощо». — Див. ще *що*.

занза́ри, *за́рзали* — див. *дза́ндзар*.
з'янігтиця¹, *з'яно́гтиця* — див. *ніготь*.

[з'я́нїтця²] (бот.) «аспленій, *Asplenium* L.» Ж;— р. [з'я́нохтица], п. *zapogscica*, *zapokscica* «тс.»;— пов'язане з [з'я́нїтця] «нігтьоїда»; назва зумовлена приписуваною рослині придатністю для лікування нігтьоїди (див. Добровольський 246); віра в такі лікувальні властивості аспленію викликана подібністю листа одного з його видів до нігтя.— *Machek Jm. rostl.* 31.— Див. ще **ніготь**.— Пор. **загнітця²**.

з'я́ндро — див. **на́дрó**.

[з'я́нїм] «поки; до того часу, поки»;— запозичення з польської мови; п. *zapim* «поки, поки не», за *im* «тс.» утворене з прийменника *za* та займенника *im* (давнього *im*), форми орудн. в. одн. від основи *j-* «той».— *Vrúckner* 204—205.— Див. ще **за¹**, **його́**, **ним**, **нїм**.

[з'я́ннїк] (бот.) «залізник бульбистий, *Phlomis tuberosa* L.» Мак;— результат видозміни або помилкового написання форми [з'я́ннїк] «тс.».— *Анненков* 249.— Див. ще **зап**.

з'я́новат, **з'я́новать**, **з'я́новець**, **з'я́новит**, **з'я́новить**, **з'я́новіть** — див. **з'я́новать**.

з'я́но́за «палиця, яку вставляють у край ярма, щоб віл не випрягався», **з'я́ніз** «тс.», [з'я́нізка Г, Ж, **з'я́но́зина** СУМ, **з'я́нісник** Ж] «тс.», [с'нізка] «тс.; зменш. від **сно́за**», [с'но́за] «тоненька паличка у вулику для підтримання стільників; частина плуга; поперечні зв'язки чотирьох жердин у плетеному з хворосту димарі; кілочок, яким з'єднують кінці лопаток у колесі водяного млина», [с'ніз] «з'я́ноза; сноза; кожна з двох крайніх планок, що з'єднують сторони полудрабка; верхня дощечка в корці колеса водяного млина»;— р. **з'я́но́за** «скалка, колючка», бр. [з'я́но́за] «тс.; досада, журба»;— похідне утворення від кореня *noz-*, наявного в р. [н'юзіть] «нанизувати, пронизувати, проколювати» (псл. *poziti*), а також у слові *ніж* (псл. *pozъ* <**pozъjъ*) і пов'язаного з *низ'ати*, р. *во-нзіть*, *про-нзіть*.— *Шанский ЭСРЯ* II 6, 50; *Фасмер* II 78; *Преобр.* I 604; *Горяев* 114; *Мікл. EW* 214.— Див. ще **низ'ати**.— Пор. **ніж¹**, **прон'оза**.

[з'я́но́рїчїтїся] «упасти обличчям униз»;— неясне.

з'я́нїття́;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *заня́тие* утворене від дієслова *заня́тїся* «зайнятися»; пор. також п. *zajęsie*, болг. *заня́тие*.— Див. ще **їня́ти**.

[з'я́обрітїся] «знайти підтримку, допомогу» Ж, [з'я́обрітїся] «тс.» Ж, [з'я́обрітї] «придбати» Г, ВеЗн;— мабуть, зворотні утворення від форм минулого часу *з'я́обрів*, *з'я́обрів* до давніших інфінітивних форм типу **з'я́обрітї* (пор. р. *приобрестї*, стсл. *обрѣсти*), утворених від кореня псл. **-rět-*, *-ręt-*, відбитого також у словах *ob-rěstї* «знайти», *sz-rěstї* «зустріти», **sz-rět-ja* «зустріч».— Див. ще **стріти**.

з'я́охтїмити — див. **о́хтем**.

[з'я́п] (бот.) «залізник бульбистий, *Phlomis tuberosa* L.» Мак, [з'я́пнїк, *zap'ja*] «тс.» Мак;— р. **з'я́пнїк**, **з'я́пнїк**, ч. *sapě* (з р.);— неясне.— *Machek Jm. rostl.* 196.

[з'я́п'ала] «ганьба, безчестя»;— очевидно, префіксальне утворення від основи дієслова *палїти* (*паленїти*), паралельне до р. *оп'ала* «немильність».— Див. ще **палїти**.

з'я́панїб'рата — див. **панїб'рат**.

[з'я́панка] «жіночий головний убір» Пї;— очевидно, результат видозміни незафіксованого в цьому значенні слова **з'я́пнїка* (або **з'я́пнїка*), спорідненого з *з'я́пн'ало*, [з'я́пн'очка], *з'я́пн'атїся*.— Див. ще **п'я́стї**.

[з'я́пант'обрітїся] «зайтися зі злості (?)» Я;— неясне; можливо, пов'язане з [з'я́пн'доритїся] «задерти носа» Ж, похідним від [пн'ндитїся] «чванитися».— Пор. **пннда**.

з'я́п'ас, **з'я́п'аснїй**, **з'я́п'ас'ати**, **з'я́п'ас'ати**, **з'я́п'ас**, [з'я́п'аснїй] «запасний», **з'я́п'ас'ати**, **з'я́п'ас'ати**;— р. бр. болг. *zapás*, др. *zapasъ*, п. *zapas*, м. *zapas* (військ.);— утворення з префікса *z-* і кореня *pas-*, наявного у дієслові *п'ас'ати*, р. *с-п'ас'ать* тощо.— *Шанский ЭСРЯ* II 6, 52; *Булаховский Труды ИРЯ* I 195; *Фасмер* II 78; *Преобр.* I 242; *Vrúckner* 645; *БЕР* I 601.— Див. ще **п'ас'ати**.

з'я́п'аска, **з'я́п'асч'анїй** — див. **п'ас**.

[з'я́п'ас'обрітїся] «замурзатися, забруднитися» Я, [з'я́п'ас'обрітїся] «з'я́п'ас'ати» Я, [з'я́п'ас'обрітїся] «з'я́п'ас'ати» Я.

ний, брудний, заяложений; знеславлений» Ва; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *пáця* «поросля, свиня». — Пор. *пáцькати*.

заперечення, *заперечка*, *заперечливий*, *заперечний*, *заперечник*, *заперечувач* — див. *перéка*.

[*запéрини*] «засторонок» Я; — неясне; можливо, утворене від *періла* й означає букв. «те, що за перилами».

[*запетлюрити*] «добре випити», тожне з р. *заложить за галстук* Я; — неясне.

запíкаться, *запíкуватися* — див. *пик*.

[*запилгúчувати*] «забивати, псувати» Я; — можливо, пов'язане з [*пíльга*] «знаряддя для прикріплення вичинюваної шкури» (пор.).

запíндоритися — див. *пíнда*.

запíндрячити — див. *пíндрячити*.

[*записóшник*] «верхня балка в стіні будівлі, на яку ставляться крокви» Л, [*записóшник*] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *записувати*, *запис*; назва могла бути зумовлена давньою традицією позначати на верхній балці стіни час спорудження будівлі. — Див. ще *писáти*.

запíл, *запíлка*, *запíлля*, *запíлок*, *запíльчіна*, *запóла*, *запóлок*, *запóляти* — див. *полá*.

[*за́пко*] «страшно, моторошно», [*за́пно*] «прикро, неприємно»; — очевидно, пов'язане з др. *запа* «надія, очікування», *незапъ* «несподіванка»; в такому разі споріднене з р. *внесáпный* «рантовий», ч. ст. *jarati* «спостерігати», *pedojerie* «несподівано», *z jarpa* «швидко», вл. *pjezjarkí* «несподівано», ч. слц. *pejarpú* «незграбний»; — псл. *(j)artí зіставляється з лат. *оріпог* «вважаю, уявляю», *оріпіо* «думка», *орто* «бажаю», *іпоріпус* «несподіваний, раптовий». — Шанский ЭСРЯ I 3, 120; Фасмер I 328; Преобр. I 88; Machek ESJC 216; Walde—Hofm. II 212—213.

[*заплéкаться*] «забрести, зайти»; — утворене під впливом *заплéнтатися* від молд. *плекá* «відходити, відправлятися, вирушати» або рум. *plecá* «тс.», які походять від лат. *plēco* (<*pleco) «лапки складаю, згинаю», що відпові-

дає гр. *плéκω* «плету, в'язу», спорідненому з лат. *plecto* «тс.», псл. *pletō*, укр. *плеті́*. — Scheludko 133; СДЕЛМ 317—318; Puşcariu 117; Walde—Hofm. II 321, 323. — Див. ще *плéсті*. — Пор. *плéнтатися*.

[*заплéухи*] «вид дитячої гри в хованки»; — очевидно, споріднене з р. [*заплеуховина*] «ляпас», [*заплеушина*] «тс.», [*заплеуховать*], *оплеуха* «ляпас», які пов'язуються з дієсловом р. *плевáть* з огляду на звичку плювати на руки перед бійкою; назва гри могла бути зумовлена тим, що в ній застосовувались ляпаси, або могла виникнути як результат перенесення з якоїсь іншої гри. — Фасмер III 145; Преобр. I 653; Брандт РФВ 25, 33—34. — Див. ще *плювáти*.

[*запліванець*] «постіл» Г, [*запліванці*] «постоли» ВеЗн, Ж; — пов'язане з *пливтí*; назва могла бути зумовлена тим, що личані постолі тримаються на поверхні води, і могла виникнути у зв'язку з народним ворожінням, при якому вважається, нібито рух легкого взуття по воді може визначити майбутній життєвий шлях людини. — Див. ще *плісті*.

[*запліваний*] «божевільний; підступний» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zaręwany* «людина, якій чогось бракує» походить від *zarępać* <*rępać* «пливти», якому відповідає укр. *пливтí*. — SW VIII 223. — Див. ще *плісті*.

[*запліванці*] «борошняні кишеньки з сиром» Ж; — очевидно, пов'язане з *пливтí*, *запливáти*; назва могла бути зумовлена тим, що при виготовленні млинця для цієї страви сковорода запливає тонким шаром рідкого тіста; спочатку, мабуть, означало «млинець» взагалі, а потім поширилося на страву з млинців. — Див. ще *плісті*.

заплíха, *заплíчити*, *заплíшити* — див. *плíшити*.

[*заплівця*] (зоол.) «м'ясна муха, *Sarcophaga carnaria*» Г, Ж; — похідне утворення від [*плювáти*] «кидати, шпурляти» (про відкладання яєць м'ясною мухою); назва зумовлена тим, що ця муха дуже рясно відкладає яйця на м'ясі. — Див. ще *плювáти*.

заплонутися¹ — див. *плювáти*.

[запліонутися²] «прорости; проклюнутися (з яйця)»; — результат контамінації дієслів *закліонутися* «тс.» і [запліонутися] «завестися, гніздитися Ж». — Див. ще *клявати, плювати*.

[за́плюск] (у виразі [з. *свідкам в очі дати*] «вдатись до брехні, завести в оману») Ж; — очевидно, пов'язане з *заплющити* у значенні «закрити (засліпити) свідкам очі, напустити в очі туману»; пор. [заплюскнути] «заплющити», бр. [заплюснуць] «тс.». — Див. ще *пліощити*².

за́пно — див. за́пно.

запобіга́ти, запобіга́йло, запобіж-ник, запобігливий, запобіжний, запобігучий — див. бігти.

заповзя́тися, заповзя́ття, заповзя́тець, заповзя́тий, заповзя́тливий — див. я́ти.

заповіда́ти, заповіда́ч «той, хто заповідає що-небудь комусь у спадок», запові́дь, заповіда́льний; — р. *заповедать*, бр. *заповедваць, заповедзь*, др. *заповѣдати, заповѣдь*, п. *zarowiađać, zarowiedź*, ч. *zarovıdatı* «забороняти», *zarověd'* «заборона», сл. *zarovedat' sa* «зааректисся», вл. *zarowědzíc* «заповідати», *zarowědz*, нл. *zarowédowaś, zarowédańe*, болг. *заповѣдам* «наказати, звеліти», *заповед* «наказ, розпорядження», м. *заповеда* «наказувати, розпоряджатися», *заповед* «наказ, розпорядження», схв. *заповедати, заповѣд* «тс.», слн. *zarovėdatı* «наказати, наказувати», *zarovedovátı* «наказувати, командувати», *zaróved* «наказ, заповідь», стсл. *заповѣдати, заповѣдь*; — псл. *zarovėdatı*, префіксальне утворення від *rovėdatı* «повідати, розповісти», пов'язаного з *vėdatı* «знати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 55; БЕР I 603. — Див. ще *відати*.

запові́дник «територія або архітектурна споруда, яка перебуває під охороною держави», запові́дний «який зберігається у первісному стані; незайманий»; — бр. *заповѣдник*; — запозичення з російської мови; р. *заповѣдник* «тс.» утворене від *заповѣдний* (<*заповѣдньш*) «який перебуває під заборонаю, недоторканий», похідного від *заповѣдь* «заборона, розпорядження». — Шанский ЭСРЯ II 6, 54. — Див. ще *заповіда́ти*.

запові́т, запові́тний; — бр. *заповѣт*; — очевидно, результат контамінації форм *заві́т* (<*завѣтъ*) і *запові́дь*. — Див. ще *заповіда́ти, відвіча́ти*.

[заповня́ти] «забувати» Л, [запо́мня́ти] «тс.» Л; — фонетично видозмінене запозичення з польської мови; п. *zaropnięc* «забути» утворилося від *ropnięc* «пам'ятати», спорідненого з р. *пóмнить*, укр. *по́мня́ти* (див.).

[запо́лішник] (бот.) «великий білий гарбуз, *Cucurbita maxima Duch.*» До; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *пóле* і означає «який виходить за поле» (своім довгим бадиллям); пор. нвн. *Feldkũgbis* «тс.» (букв. «польовий гарбуз»). — Див. ще *за*¹, *пóле*.

запо́лоніти [заповнити], *розпо́лоні́тися* «розлитися; поширитися», [споло́ніти] «заповнити; полити»; — неясне; можливо, один з рідкісних в українській мові проявів т. зв. другого повноголосся на місці др. *запълнити* «заповнити» і т. д. — Пор. *пóвний*.

[за́полонь] (бот.) «заразиха, вовчок гіллястий, *Orobancha ramosa L.*» Ж; — назва, утворена від п. *zarponaç* сіє «зарум'янитися, зачервоніти, дозріти», *zarpon* «загоряння, займання» і зумовлена жовтим або жовто-червоним кольором стебел цієї рослини; повноголосся на українському ґрунті, можливо, було підтримане формою *полóти* (найефективніший засіб боротьби з цим небезпечним бур'яном); пор. також відповідні назви в інших мовах: р. *солнечный корень*, нім. *Sommerwurz* «літній корінь», що пов'язуються з жовтим кольором і поняттям стиглості. — Вісюліна — Клоков 283; Нейштадт 506—507.

за́полоч¹ «кольорові бавовняні нитки для вишивання», [за́полочник] (бот.) «трав'яниста біла бавовна, *Gossypium herbaceum L.*» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [за-во́лоч-й] «заволокти», тобто «вкрити (полотно нитками)» і *поволо́к* «серпанок» — *заповолоч з наступною гаплогологією третього складу; пор. також [заво́лічка] «вовняні нитки для вишивання, гарус», [во́лічка] «гарус». — Див. ще *волокти*.

[за́полоч²] (бот.) «чаполоч, *Niegochloë borealis R. et Sch.*; куничник

наземний, *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth.; — результат видозміни *чаполоц* «тс.», зближеного з *заполоц* «кольорові нитки» або з іншими префіксальними утвореннями на *за-*. — Див. ще *чаполоц*.

запона «завіса», *запонка* «застібка для манжетів чи коміра верхньої чоловічої сорочки», [о^пін] «припін» Ж, [о^пна] «завіса; покривало, ковдра», *перепона* «перешкода», *перепон*, [перепоня Бі] «тс.», *попона* «покривало», *припін* «мотузок, ремінь, ланцюг, яким прив'язують кого-, що-небудь», [у^пін] «припін» Ж; — р. *запонка*, бр. *запона*, п. *запонка* «запонка», схв. болг. *запона* (а) «завіса», схв. *запнка* «застібка; петля, петелька»; — псл. *запопа*, іменна основа, пов'язана чергуванням голосних із *zaręti* (<*zaręti) «запнути, затягти», похідним від *reṭi*, укр. *п'ясті*. — Шанський ЕСРЯ II 6, 56; Фасмер II 79; Желтов ФЗ 1876/1, 15; Преобр. II 167; БЕР I 604. — Див. ще *п'ясті*.

запопадати, *запопадливий*, *запопадний*, *запопасти* — див. *падати*.

запоріжжя, *запоріжжя*, *запоріжець*, *запоріжецький*, *запоріжчик* — див. *поріг*.

запорток «яйце-бовтун», [запорток, запорток МСБГ] «тс.»; — р. [запорток], др. *запортокъ*, *запрѣтокъ*, п. *zapartek*, *zaparstek*, ч. *zaprtek*, [záprdek], слц. *zaprtek*, вл. *zaportk*, нл. *zapartk*, болг. *запъртък*, слн. *zaprtek* «тс.»; — псл. *za-pṛṭькъ*, похідне від *pṛṭiti, яке первісно, мабуть, означало «висиджувати пташенят, зігрівати яйця висиджуванням»; — зіставляється з лит. *reṭi* «висиджувати, виводити», *reṭas* «личинка, яйце», лтс. *reṭet* «сидіти на яйцях, висиджувати пташенят, курчат» (проти Endzelin KZ 52, 119; Mühl. — Endz. III 201); днв. *far* «бичок», нвн. *Farre* «тс.», лат. *pario* «народжую», гр. *λόρις* «телиця», *λόρταξ*, *λόρτις* «тс.», дінд. *prṭhukaḥ* «дитя; теля»; іє. *per- «виробляти, народжувати». — Фасмер II 79; Преобр. I 242; Machek ESJČ 710; Holub—Lyer 517; БЕР I 606; Mikl. EW 243; Fraenkel 573; Kluge—Mitzka 184; Walde—Hofm. II 255. — Пор. *віпорток*.

запорука, *запоручити* — див. *рука*.

запосідати, *запосідатися* — див. *сідати*.

[запота^{ра}йкати] «задіти» Ж, [запота^{ра}йкати] «задіти, загубити» ВеНЗн; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [пота^{ра}ти] «загубити, втратити», [пота^{ра}] «втрата». — Див. ще *теряти*. — Пор. *запротобити*.

[запр^ежній] «нинішній, теперішній» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *запр^ежний* «колишній, який був попереду передостаннього» утворене з прийменника *за* та прикметника *пр^ежний*, спорідненого з *п^еред*; значення «нинішній» виникло, мабуть, внаслідок сприймання компонента *за* в значенні «після». — Див. ще *за¹*, *п^еред*.

[запр^ен(г)ди] «ніколи» Ж; — результат поширення прислівника [нігди] «ніколи» префіксами *за-* і *-пре-*, що мають тут підсилювальне значення. — Див. ще *за¹*, *нігди*, *пре-*.

[запр^ет] «стримування, гальмування; забор», [запр^ещати]; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *запр^ет* походить від др. *запр^етити*, *запр^ещати* «не дозволяти» (*пр^етити* «стримувати, зупиняти, не дозволяти, загрозувати»), запозиченого з церковнослов'янської мови; псл. *запр^етити* «тс.» утворене від *пр^етити* «тс.», спорідненого з болг. *пр^етя*, схв. *при^етити* «загрозувати», слн. *pretiti*, нл. *prēšiti* «тс.» і зіставляюваного з укр. *пер^ечити*. — Шанський ЕСРЯ II 6, 56—57; Фасмер III 361; Преобр. II 125; Младенов 515. — Див. ще *пер^ека*. — Пор. *пр^ейти*.

[запр^ев] «довгі, одвислі рубці в початках кукурудзи під час цвітіння» ВеНЗн; — неясне.

[запр^елець] (бот.) «підмаренник, Galium L.» Мак; — очевидно, пов'язане з *пр^ити*; назва могла бути зумовлена тим, що підмаренник використовується при висипах на шкірі, наривах, екземі тощо. — Носаль 162. — Див. ще *пр^ити*.

запроваджувати, *запровод* — див. *в^есті*.

[запроміжний] «заможний; огрядний, поставний» Ж; — результат контамінації двох слів з близькими значеннями:

заможний і спроможний (спроміжний). — Див. ще **могті**.

запротобрити, [запротобрити, запрова́трити, запарто́рити О, відпротобрити, запофто́рити (Ме)]; — р. *запротобри́ть*, бр. *запрато́рыць*; — похідне утворення від не засвідченого в українській мові дієслова **протобрити*, спорідненого з р. [протобри́т] «промарнувати, розтринькати; спричинити збитки», [протори́] «збитки», що пов'язується з *тер'яти*, *те́рти*. — Фасмер III 384; Преобр. II 136; Потебня К ист. зв. III 44. — Див. ще *тер'яти*. — Пор. **запотарайкати**.

запрягати — див. **прягті**.

запуганий — див. **впугувати**.

[запу́тити] «заперечувати, заважати говорити», [запу́титися] «вдаватися (у щось), вступати в розмову» Ж; — не зовсім ясне; може бути зіставлене з *п'їти*, *п'їтати* або з *путь*; в останньому випадку первісно могло означати «заступити, стати на дорозі, на заваді».

зап'ястя, *зап'я́тник*, *зап'я́сток*, *зап'я́сть*, *зап'я́ця*, *зап'я́ток* — див. **п'ясті**.

[за́ра¹] «вид трави» Ж; — неясне.

[за́ра²] «тонке тюлеве покривало на голові нареченої, фата» (?) Я; — запозичення з кримсько-татарської або турецької мови; крим.-тат. тур. *zar* «прозора завіса», можливо, пов'язане з тюрк. *zārbaŋ* «тканина з золотою або срібною ниткою», яке виводиться від перс. *zarbaŋ* «парча», утвореного з *zar* «золото» і основи дієслова *bāften* «ткати». — Фасмер II 80.

зара́ди; — болг. *заради́*, *зара́д*, м. *заради*, *зара́д*, схв. *за́ради*, *за́ра́д*, слн. *zarád*, *zarádi*; — результат злиття прийменника *ра́ди* з прийменником мети і причини *за* (див.). — Пор. **за́для**.

за́раз — див. **раз**.

[за́раза¹] (бот.) «вовчок, *Orobanchе alba* L.»; [за́разі́ха] «тс.»; — бр. *заразі́ха*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *заразі́ха*, (?) і п. *zaraza*, ч. *zářaza* (з п.) «тс.», походить від *зара́за* «інфекційна хвороба»; назва зумовлена тим, що ця паразитична рослина розвивається на коренях культурних рослин. — Вісюліна—Клоков 283; Ма-

chek Jm. rostl. 217. — Див. ще **разіти**. **за́раза²**, *заража́ти*, *за́разень*, *за́разливий*, *за́разний*, *за́разник* — див. **разіти**.

[за́ре́мба] «молода, фізично сильна людина» Ба; — запозичення з польської мови; п. *zarębacz* «забіяка, заводіяка; дроворуб; (перен. заст.) рубака» походить від *ra̧bac* «рубати», якому відповідає укр. *рубати* (див.).

[за́ре́тїтися] «упертися, затягтися Я; посваритися Ж»; — очевидно, пов'язане з [ре́тїтися] «битися, сваритися, боротися», [ра́тїти] (кому) «ганьбити, ляяти». — Див. ще **ра́тїти**. — Пор. **наповра́тїтися**.

за́рзали — див. **дза́ндзар**.

[за́ригува́ти] «зметати, обкидати»; — неясне; можливо, пов'язане з п. ст. *giga* «лінія, рядок», яке зводиться до свн. *gige* «тс.». — Sławski I 222. — Пор. **фа́стрїга**.

за́ринати — див. **рінути**.

[за́рїтися] (*на щось*) «зазіхати, бути пожадливым» Ж, [неза́рний] «безкорисливий» Пі; — р. *за́рїтєся*; — давній фонетичний варіант основи *zor-*, наявної в словах *зір*, *зорїти* «стежити очима, уважно дивитися», з подовженням голосного **о**. — Фасмер II 80. — Див. ще **зір**.

за́рїб, *за́рїбува́ти*, *за́рїбний*, *за́рїбник*, *за́рїбничий*, *за́рїбок* — див. **робїти**.

[за́рїнка] (бот.) «червона верба, *Salix purpurea* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з [за́рінок] «пологий берег річки, вкритий рінню», [за́ріне, за́рїнче] «тс.»; менш імовірний зв'язок із [за́ря] «багрець на небі, заграва» за кольоровою подібністю.

[за́рму́тїтися] «засмутитися», [за́рму́ток] «смуток»; — запозичення з словацької мови; слц. *zarmútit'* «засмутити, опечалити» є похідним від *gmútit'* «печалити», *gmúť* «каламуть», очевидно, пов'язаних з ч. ст. *mútití* (<псл. *mǫ-titi), ч. *moutiti* «мутити»; приставне г виникло в XV ст. через помилкове сприйняття початкового **ко-** в слові *kozmútití* «сумувати, журитися», ч. ст. «мутити» як префікса, тоді як це слово утворилося з *kolo-mútití*, де друге **о** зникло, а **l** перейшло в **г**. — Machek

ESJČ 513—514; Holub—Lyer 421.— Див. ще **каламуть**.

зарóже — див. **ріг**.

[зарóчча] «прибуток, вигода» Я; — утворене з прийменника за та іменника *рік (року)*; очевидно, первісно мало значення «те, що зібрано, зароблено, одержано за рік». — Див. ще **за¹, рік**.

зарубіжний — див. **рубіж**.

[зарúжжа] «солончак»; — очевидно, похідне від [рúжий] «червоний» за відповідним кольором ґрунту; якщо *зарúжжа* означає також назву вологих солончаків, то можливий зв'язок із *грúзнити*, звідки *за(є)ружжа > зарúжжа. — Див. ще **рúжий**.

зару́ка, **зару́кáвничка**, **зару́кáвчик**, **зару́кований**, **заруч**, **заручáтися**, **заручи́ни**, **заручка**, **заручний**, **заручник**, **заручники** — див. **рука́**.

за́ря, **за́рево** — див. **зоря́**.

за́ряд¹, **за́ряддя**, **за́рядник**, **за́рядом**, **за́рядчик**, **за́рядний**, **зау́ряд** — див. **ряд**.

за́ряд² «снаряд; певна кількість вибухової речовини в снаряді; кількість електрики в тілі», **за́рядка**, **за́рядити**, **за́ряджа́ти**, **на́ряд**, **переза́рядити**, **розря́д**, **розря́дка**, **розря́дник**, **розря́дити**, **розря́джа́ти**, **сна́ряд**; — бр. **за́рад**, **за́радка**, **за́радзіць**, **на́рад**, **разра́д**, **разра́дка**, **разра́дзіць**, **снара́д**, болг. **за́ряд**; — запозичення з російської мови; р. **за́ряд**, **за́рядка**, **за́рядить**, **за́ряжа́ть**, **на́ряд**, **переза́рядить**, **разра́д**, **разра́дка**, **разра́дник**, **разра́дить**, **разра́джа́ть**, **сна́ряд**, **сна́рядити**, **сна́ряжа́ть** є похідними утвореннями від *ряди́ть* «робити, готувати, розпоряджатися, керувати», пов'язаного з *ряд*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 61; БЕР I 610. — Див. ще **ряд**.

[за́рязь] (бот.) «нечуйвітер, Niegacium aungantiacum L.» Г, Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [за́ря] «червіль на небі», **за́ря́тися** «займатися, спалахувати» з огляду на червоний колір квітів рослини; пор. також іншу назву нечуйвітру [корсатка огниста].

[заc] «а, же, але» ВеЛ; — запозичення з польської або словацької мови; п. *zaś* «а, але; же», ч. *zas, zase* «знову», слц. *zas, zasa, zase* «знову, же» розвинулися з первісного за се «за себе». — Machek ESJČ 710. — Пор. **зась**.

заса́да, **заса́дець**, **заса́дистий**, **заса́дич**, **заса́дка**, **заса́дний**, **заса́дністий**, **заса́днічий**, **заса́дничок**, **заса́дчик**, **заса́дьок** — див. **сади́ти**.

[засалабо́нити] «встромити, вгородити, ввіткнути», [присалабо́нитися] «прийти»; — афективні утворення.

[засандри́чити] «встромити, вгородити, ввіткнути»; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *засади́ти* «тс.».

[засата́рити] «запроторити», [засита́рити] «тс.»; — р. [засато́рить, засата́рить] «тс.»; — очевидно, афективне утворення; Фасмер (II 81) вважає неясним.

[засвисло́вати] «зав'язати кінці товстого каната тоненькою вірвовочкою, щоб канат не розплітався» Мо; — очевидно, пов'язане із [сві́сли] «нижній кінець плавної сітки» (див.).

[засвікта́ти] «бризнути, литися цівкою» Я; — неясне; очевидно, афективне утворення.

засво́ити — див. **свій**.

засита́рити — див. **засата́рити**.

[засити́ти] «увігнати кілок у землю»; — неясне; можливо, результат видозміни форми *засади́ти* «увігнати, з силою застромити».

за́сіб, [засо́бниця] «комора, склад, магазин» Ж, [засі́бний] «заможний; просторий (про одяг)», [засо́бляти] «постачати, допомагати» Ж, [незасо́бний] «бідний, убогий» Ж, **посі́бник**, [посо́ба] «допомога», **посо́бник**, **посо́бництво**, **посо́бити**; — п. *zasób* «запас, ресурси», ч. слц. *zásoba* «запас»; — префіксальне утворення від займенникового кореня *соб-*, відбитого також у др. *собина* «власність, майно», *собити* «придбавати, присвоювати»; префікс *за-* має значення придбання (пор. *закупі́ти*, *запасті́ся*, *заробі́ти* тощо); усталенню цих утворень, можливо, сприяла асоціація з виразом *за собою* (мати певний запас, резерв). — Machek ESJČ 711; Holub—Lyer 517. — Див. ще **за¹**, **себе́**. — Пор. **підсо́бити**.

[за́сібок] «нерозрізана середина спинки свити» Я, [засо́бок] «складки на спинці кожуха вгору від талії, спинка сорочки»; — неясне; можливо, похідне утворення від *за собою*.

засік, *засіка*, *засікан*, *засіч*, *засіча*, *засічка*, *засічний* — див. **сікті**.

[**заскамітис**] «задратися під час стругання дерева», [*заскамінка*] «задирика на дереві» Я; — очевидно, похідне утворення від незасвідченого дієслова **скаміти* «розтріпувати, розкуйовджувати», яке могло бути утворене від іменника [*скама*] «корпія» (див.).

[**заскара́тис**] «забожитися, заприсягатися словами: скарь ня, боже!» Ж, [*заскара́тис*] «тс.» Ж; — похідне від (*с*)*кара́ти*, утворене під впливом *заприсяга́тис*, *забожи́тис* тощо. — Див. ще **за¹**, **ка́ра**.

заскарубіти, *заскару́бнути*, *заскору́блий*, *заска́рбий* — див. **шкарубіти**.

[**заскепа́ти**] (у виразі [з. в скрипку] «заграти на скрипці») Ж; — неясне; можливо, пов'язане із [*скепа́ти*] «коло-ти; сіпати, смикати» або з [*щипа́ти*]; в останньому випадку могло означати первісно «грати на щипковому інструменті».

[**заскору́злий**] «зашкарублий» Ж; — бр. *заскару́злы*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *заскору́знуть* «засохнути, зашкарубнути», *заскору́злий*, *скору́злий* пов'язані з *скору́знуть* «ставати сухим, жорстким; рубцюватися (про рану)», яке виводиться від [*скора́*] «шкура, шкіра», пов'язаного з *шкура*, укр. *шкіра*, а також з р. укр. *ко́ра*, псл. *кога*. — Шанський ЭСРЯ II 6, 62; Фасмер III 650, 654; Преобр. II 306, 308. — Див. ще **ко́ра**, **шкіра**.

заслі́н, *заслі́нка*, *засло́н*, *засло́на*, *засло́нити* — див. **сло́нити**.

заслу́га, *заслу́жений* — див. **слуга́**.

засні́т, *засні́ток*, *засні́та*, *засні́тити* — див. **сніть**.

[**засні́тки**] (бот.) «сорт слив, *Rubus insititia variet.*» Мак; — мабуть, пов'язане із [*засні́т*] «зернова сажка», [*засні́та*] «зіпсованість» з огляду на невисоку якість плодів; пор. інші назви цього сорту: *дрисливіці*, *дристулі*, *дураньки*, *дураси*, *вовкуні* та ін. — Див. ще **сніть**.

за́сна — див. **сіпати**.

за́спіл, *за́спіль*, *за́спільно* — див. **спі́льний**.

[**засплі́ш**] «заспіль, не на вибір»

Кур, [*засплі́ш*] «тс.» Кур; — результат контамінації прислівників *за́спіл(ь)* і [*сплі́ш*] «поспіль» (див.).

заста́ва, *за́став*, *заставна́*, *заста́вний*, *заста́вник*, *заставні́чий*, *заста́вщик*, *застави́чна* — див. **ста́вити**.

заста́вити «примусити»; — р. *заста́вить*, бр. *заста́віць*, др. *заставити*, п. *zastawić*, ч. *zastaviti*, слц. *zastavit'*; — префіксальне утворення від *ста́вити*; первісно означало «вміщати, запропорювати когось без його згоди виконувати певну роботу»; на думку Шанського (ЭСРЯ II 6, 63), в українській та білоруській мовах запозичення з російської, де воно може бути семантичною калькою нім. *anhalten*. — Див. ще **за¹**, **ста́вити**.

за́ставні — див. **ста́вити**.

за́стайка — див. **ста́я**.

заста́літис, *заста́ля́тис* — див. **ста́ти**.

заста́ти; — р. *заста́ть*, бр. *заста́ць*, др. *застати* «застати, знайти; захопити», п. *zastać*, ч. *zastati*, слц. *zastat'*, вл. *zastać*, болг. *заста́на* «зупинитися, застоятися», схв. *за́стати*, слн. *zastáti*; — псл. *zastati*, похідне від *stati* «ставати»; з префіксом *za-* спочатку означало «стати перед кимось, переппинити шлях комусь; підготуватися до нападу на того, хто рухається», а потім «натрапити на когось, знайти когось». — Шанський ЭСРЯ II 6, 64; Преобр. II 374. — Див. ще **за¹**, **ста́ти**.

[**застегнути**] «застібнути» ВеЛ, [*застягну́ти*] «тс.» Ме, *за́стіжка*, [*за́стяжка*]; — р. *застегну́ть*, бр. [*засцягну́ць*], р.-псл. *застога*, п. *ścieg* «стібок», ч. *přistěhnouti* «пристібнути», стсл. **остег-нѣти** «застібнути; надіти кайдани»; — псл. **steg-/stog-*; спочатку, мабуть, мало значення «кололи», потім — «шити, стьобати»; — споріднене з лит. *sėgti* «застібати, проколювати», *segtukas* «шпилька», *sagstyti* «застібати, зашпилювати, приколювати», *sagė* «прикол-ка», *sagtis* «застіжка, пряжка», гот. *stakins* «наколоти знаки, тавра», днв. *stahhula* «жало, колючка», *stechen* «колоти», свн. *stekken* «скріплювати, сколювати». — Шанський ЭСРЯ II 6, 64; Фасмер III 751; Преобр. II 379; Traut-

шапк 285. — Див. ще стег. — Пор. стіба́ти, стьоба́ти.

[застіжка] (бот.) «армерія звичайна, *Agneria vulgaris* Willd.» Мак; — мабу́ть, пов'язане з *за́стіжка* «застібка», хоч мотивація назви не зовсім зрозуміла; можливо, довге стебло квітки (до 45 см) використовували для зв'язування, скріплення. — Федченко—Флеров 744. — Див. ще застегнути.

за́стій, за́стійка — див. сто́яти.

[за́столи] «постоли» Ж, [за́столята] «тс.» Ж; — очевидно, результат видозміни слова *посто́лі*, викликаній зближенням із *стеліти* в розумінні «підстилати щось під ноги», від якого можливо похідні з префіксом *за-* (*застеля́ти*, *за́столи*). — Див. ще посто́лі.

[за́страха́ти] «зачіплюватися, застрявати» Па; — очевидно, результат видозміни слова *за́стряга́ти* «застрягати», викликаній діалектною вимовою форми мин. ч. *за́стряг* як [за́стра́х]. — Див. ще стра́гнути.

[за́строме́ць] (зоол.) «морське перо, *Pinna* (Реппатула)» Ж, [за́стромі́ак] «рак, що живе в морському пері, *Pinnopotes veterum*» Ж; — похідне від *за́стромі́ти*; назва пояснюється тим, що раковина цього моллюска застромлюється в морське дно. — Див. ще стромі́ти.

[за́стрі́мина] «поперечна планка у верстаті, що з'єднує вертикальні столби»; — неясне; можливо, пов'язане з *стреме́но́*, значення якого теж пов'язується з натягуванням, з'єднуванням чогось. — Пор. стреме́но́.

за́стувати, за́стити, [за́стіяти] Ж, [за́стя] «та, що застує» Я; — р. *за́стить*, *за́стовать*, бр. *за́сціць*; — пов'язується з др. *застѣнитися* «заховатися, заслонити» (ч. *zastiňovati*), похідним від *stěнь* «тінь»; суфікс *-ува-* викликаний аналогією до інших дієслів такої ж структури; припускалася також (Желтов ФЗ 1871/1, 21; Rozwadowski Jagić-Festschrift 309) вихідна форма **zastъniti se* «нахмуритися, потемніти, затьмаритися, засмутитися», що мало ймовірно. — Шанський ЕСРЯ II 6, 65; Фасмер II 81; Преобр. I 243; Mikl. EW 323. — Див. ще тінь.

засту́жати — див. ту́га.

за́стум — див. сту́ма.

за́ступ «лопата», [за́ступень] «держак, ручка заступа», *заступі́льно*, [за́ступі́льно] «тс.»; — р. бр. діал. *за́ступ*; — похідне утворення від *ступáти*; первісно означало сук або пристрій на копальному знарядді для наступання ногою; пор. р. [за́стїп] «східець, виступ, приступка, зубець». — Шанський ЕСРЯ II 6, 66—67. — Див. ще за¹, сту́па.

за́ступáти, за́стїпа, за́ступка, за́стїпний, за́стїпник — див. сту́па.

[за́супру́жити] «посваритися, полаятися» Ж; — очевидно, похідне від *супру́жити* «запрягати разом дві пари волів двох хазяїв», яке могло зазнати відповідної зміни значення. — Див. ще супру́г¹.

[за́сурне́лити] «встромити, вгородити з силою»; — афективне утворення.

за́сь (вигук для висловлення заборони), *за́ськи*, [за́сі], ст. *за́сь* «знову» Я; — р. [за́сь] «замовчи; геть», бр. [за́сь! «геть», др. *за ся* «за себе, геть», п. *zasiе*, *zaś* «назад; геть»; — результат злиття і скорочення виразу псл. *za se* «за себе»; значення укр. *за́сь* «не можна» розвинулось, очевидно, через проміжний ступінь «назад» у наказовому розумінні; спроба пов'язати р. [за́сь] із *за́стить* (Даль I 640) непереконлива. — Дзєндзелівський УЗЛП 60; Фасмер II 82; Преобр. I 243; Потебня РФВ 3, 191.

[за́тава́ти] «западати, осідати, тонутися» Ж, [по́тава́ти] «занурюватися» Ж, [по́та́лий] «занурений; запалий; увігнутий»; — неясне; можливо, пов'язане з *зато́пїти*, *потопі́ти* через проміжний ступінь псл. **zatap-*, **potap-*; пор. р. *кáнуть* <*карпоти.

[за́тай] (бот.) «підмаренник справжній, *Galium verum* L.» ВеБ, [за́тої] «тс.» ВеНЗн; — неясне.

[зата́ль] «в той час, тимчасом» ВеЛ, [затля] «тс.» ВеЛ; — запозичення з словацької мови; слц. [zat'al'] «поки що», *zatial'*, [zatal], [zat'l'al] «тс.» утворено з прийменника *za* і займенникової конструкції *tal* (t'al'), що пояснюється як результат видозміни *tolь*, якому відповідає укр. *ті́ль(-ки)*. — Stanislav Dejiny slovensk. jaz. II 533. — Див. ще за¹, ті́льки.

[затахлува́ти] «запропастити»; — неясне; можливо, пов'язане з [тахлюва́ти] «змішувати, тасувати (карти)».

[заташлюва́ти] «продати, розбазарити; приховати» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [затахлува́ти] «запропастити»; значення «приховати», можливо, виникло в результаті зближення з *ташка* «гаманець, шкіряна сумка». — Пор. затахлува́ти.

[затвори́ти] Ж, *затво́р*, [за́твір] «замок; темниця, ув'язнення» Ж, [затво́ра́к] «закритий вулик» Ж, [затво́рник] «тс.» Ж, *затві́рник* «чернець, що не залишає своєї келії, не спілкується з людьми», [затво́рник] «тс.», *затво́рництво*, [затві́рний] Ж, [затво́ровий] Ж, [ро́зтво́ряти], [ро́зтві́р] Ж, [ро́зтво́ром] «широко розкритий» Ж, [ро́зтво́рча́тий] «відкритий на дві половини» Ж; — р. *затво́риць*, бр. *затво́р*, др. *затво́рити*, п. *zatworzyć*, *zawórg*, *zawórga* «засув», сл. *zavorit'*, вл. *zatwoгіс*, болг. *затво́ря*, м. *затво́ра*, схв. *затво́рити*, сл. *zavoriti*, стсл. **затво́рити**; — псл. *zavoriti*, утворене з префікса *za-* та нової основи *tvog-*, що виникла внаслідок перерозподілу морфем у слові *ot-voriti*, в якому префіксальне *t* стало сприйматися як кореневе, очевидно, під впливом дієслова *tvoriti* «творити». — Шанский ЭСРЯ II, 6, 67—68; Фасмер II 82; Brückner 387; Machek ESJČ 703; БЕР I 612. — Див. ще *вір*¹.

зате́, [за́тім, зато́го] — див. *той*.

[зате́льник] «передня частина кузова» Ж; — неясне; можливо, похідне від *тил*, тобто «частина кузова за тилом запряженої худоби»; пор. [те́льний] «тильний». — Див. ще *тил*.

[затемрі́чити] «заподіти, закинути» Я; — похідне утворення від топоніма *Темрі́к* (районний центр Краснодарського краю і декілька станиць на Кубані, засновані переселенцями з України); буквально означає, очевидно, «заслати на край світу»; інші значення переносні.

затина́тися, *затина́ка*, *заті́нчивий*, *заті́нчливий* — див. *затя́ти*.

заті́нщик — див. *тин*.

затира́ч, *затира́чка*, *зати́р*, *зати́р*, *зати́р*, *зати́р* — див. *те́рти*, *торува́ти*.

зати́вати, *зати́ва*, *зати́йно*, *зати́я* — див. *вити́вати*.

[за́тік] «достатні грошові засоби» Ж, [зати́чний] «заможний» Ж; — пов'язується з *текти́* (ВеЗн 19); характер семантичного зв'язку неясний. — Пор. *закі́чний*.

зати́ч — див. *текти́*.

[зато́вмистий] «тупокутний» (про клин), [зато́млюва́тий] «з товстими зубцями, якими важко розчісуватися» (про гребінець), [зато́мува́тий] «з товстим і тупим лезом» (про ніж, сокиру) Я; — неясне.

[зато́го] «незабаром» Кур; — результат злиття виразу *за того*, що виник у цьому значенні, очевидно, на основі словосполучення *за того часу*. — Див. ще *за*¹, *той*.

[затока́рити] «кудись подіти, заховати»; — неясне.

[затоломо́нити] «заморочити, затуманити» Я; — афективне утворення.

зато́мість «натомість»; — результат контамінації прислівників *зате́* і *нато́мість* (див.).

зато́млюва́тий, *зато́мува́тий* — див. *зато́вмистий*.

[за́тон] «затинок» Ж; — р. [зато́нить] «захмарити», бр. *суто́нець* «смеркатися», *суто́нне* «сутінки», схв. *су́тон* «тс.», *то́тя* «волога, пара, туман», сл. *topja* «тс.»; — похідне утворення від іменної основи псл. *top-*, пов'язаної чергуванням голосних з дієсловом **teṭi* (<**tenti*) «тягти, зати́гати». — Меркулова Етимология 1975, 55—56. — Див. ще *зати́ти*.

[зато́нистий] «упертий, вередливий» Я; — очевидно, пов'язане з *затина́тися* (*зати́тися*) «уперто наполягати»; пор. [зати́нчивий] «упертий, непіддатливий», [зати́нчливий] «тс.». — Див. ще *зати́ти*.

зати́рич — див. *торува́ти*.

[за́торочка] «ворожі стосунки»; — неясне.

[зату́льщина] «податок з котла на гуральні»; — неясне; можливо, пов'язане з [зату́ла] «заслонка коло печі»; в такому разі первісно означало податок з печі.

затурба́нити — див. *турба́*.

[затургікати] «заграти абияк» Я; — похідне від незасвідченого звуконаслідувального вигуку *тургій-тургій, що міг бути імітацією звучання якогось первісного примітивного інструмента (напр., катеринки).

[зату́скунути] «загуснути» Я; — неясне.

за́тхлий; — р. *за́тхлий*, бр. *за́тхлы*; — результат видозміни псл. *zadъxlъ(jь), дієприкметника від *zadъxloti se* «задихнувся»; припущення про зв'язок з *тұхлий* (Фасмер II 83) безпідставне. — Шанский ЭСРЯ II 6, 70; Фасмер II 74; Горяев 381; Желтов ФЗ 1875/1, 7; Верн. I 283. — Див. ще *дихати*.

затя́ти «покрити, затягти; почати (співати, грати); перервати», *затя́тися* «зупинитися, перерватись; уперто наповлягати, упиратися; тривати, затягтися», *затя́їти*, *затинáти*, *затинáтися* «упиратися; [заїкатися Я]», [затинáка] «заїка» Я, [затинчивий] «упертий», [затинчливий] «тс.», *затя́тий* «тс.»; скажений, лютий; [зціплений, міцно затиснений], [протинáтися] «трохи прокисати» Нед, [протя́тися] «ледве прокиснути» (Ме), [протинéний] «ледве прокислий» (про молоко) Нед, *стя́ти* «зціпити, міцно стиснути», *стинáти*, [стя́тися] «скиснути» (про молоко) Нед, [стинáтися] Нед; — р. [натя́ться] «прив'язнути», [то́нька] «могузка для натягування вітрила», [те́нь] «павутина», [ти́на] «струна», [ти́нкий] «наполегливий, невтомний», др. *тинь* «ремін, батіг», п. *šćipać się* «замерзати; скисати», болг. [натоница] «нахаба, причепа», слн. *stěti se* «зсістися» (про кров); — псл. *zateṭi* «затягти», *szteṭi* «стягти», похідні від *teṭi* (<*tenti) «тягти»; — лит. *teĩnė* «розтягую; натягую», *tėnos* «натягнута вірвова, канат», лат. *tenus* «шнурок», дінд. *tapōti* «натягує, розтягує, триває», *tanikā* «шнурок», двн. *dep(n)ep* «розтягувати», нвн. *dehpen* «тс.»; іє. *tep- «тягти; плести». — Меркулова Етимология 1975, 52—63; Роконпу 1065—1066. — Пор. *сутон*, *тенета*, *тонкий*, *тятивá*.

затьма́рити, *потьма́рити*; — ре-

зультат контамінації дієслів *затьміти* і *захма́рити*; префікс *по-* з'явився тут пізніше. — Наконечний Наук. конф. філол. фак. ХДУ 1959, 6. — Див. ще *тьма*, *хма́ра*.

[за́узок] «задник черевики» Ж; — очевидно, утворене від кореня *уз-* «зв'язка» (<*qz-), пов'язаного чергуванням голосних з *в'яз-* (<*(v)ęz-); у такому разі первісно означало задник постола, який стягувався навколо п'яти зав'язками (волоками), або саму цю зав'язку. — Див. ще *вúзол*, *в'язáти*, *у́зи*. — Пор. *визина*.

[зау́теріти] «розвиднитись», [за́їт-рем] «рано вранці» Ж; — фонетичний варіант незасвідченого дієслова *за-утрі́ти від кореня *утр-* < псл. *(j)utr- «ранок», відбитого в р. *їтро*. — Див. ще *завтра*.

[заухне́ний] «той, що не вітається з перехожими привітанням «Слава Ісусу Христу» Ж; — неясне.

[за́фойтува́тися] «задушитися» ВеУг; — похідне утворення від кореня *фойт-*, запозиченого з угорської мови; уг. *fojtani* «душити, давити» вважається в якійсь спосіб пов'язаним з дієсловом *fúlni* «задохатись» праугрофінського походження. — MNTEsz I 940—941, 984.

[за́фолюва́ти] «забруднити (одяг)» Ба; — запозичення з польської мови, п. *zafolować* є префіксальним утворенням від *folować* «бруднити; валяти сукно», пов'язаного з *folusz* «сукновальня», звідки й укр. *фóлюш*. — SW I 758; Sławski I 233. — Див. ще *фóлюш*.

захалама́ндрити — див. *халама́н*.

[захала́статися] «загнатися задалеко і стратити», [захала́стуватися] «тс.» ВеБ; — неясне.

Захár, *Захáрий*, *Захáрко*, *Харкó*, ст. *Захаріа* (наз. в., 1366), *Захáриа* «память(ь)...г(оспод)ня» (1627); — р. *Захáрий*, бр. *Захár*, *Захáрый*, др. *Захария*, п. *Zachariasz*, ч. слн. *Zachariáš*, болг. *Захáри(й)*, м. *Захарије*, *Захар*, схв. *Захарија*, *Зáрија*, слн. *Saharija*, стсл. *Захáриа*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Ζαχαρίας* походить від гебр. *Zəḳaríā* (<zəḳaríāh), в якому

злилися основи *zəkaŋ* «пам'ять, згадка» та *jaŋc* «Ягве, бог». — Беринда 207; Суперанская 78; Кореšný Průvodce 138; Илчев 210; Skok III 640—641; Gesenius 235, 321—322.

[захарáпчити] «все собі загребти, пограбувати» Ж; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *загáрбати*.

[захарáстритися] «застрянути» Ж; — очевидно, пов'язане з *захарáщувати* (див.).

захарáщувати «безладно заповнювати, закидати», **[захарáстити, захарáстрити, захарáздрити]** НЗ УжДУ 26, **загарáздровати** Ж, **закастрити** «тс.», **[захарáщувати]** «захарашений» ЛексПол; — очевидно, похідні від якогось запозичення; можливо, пов'язані з тур. *hağac* «данина, яку платили підлеглі християнські країни Туреччині»; могло спочатку означати «завалювати щось зібраною даниною».

захарлáти — див. **харлб**.

[захвирсувати] «зажуритися»; — очевидно, пов'язане з *[хвйрса]* «завірюха, метелиця»; спочатку, можливо, означало збентеженість, бурхливу реакцію. — Див. ще **хвйрса**.

[захвóйдати] «забруднити», **[захвотáтися]** Ж, **зафóйдати** МСБГ, **зафóйдатися** Ж, **зафотáтися** Ж «тс.», **[захвóйдаха]** «нечупара»; — бр. **[захвéндаццá]**; — запозичення з польської мови; п. *fajdać* «випорожнитися, паскудити», *fejdać*, *[fejtać]* «тс.» походить від нім. *feuchten* «мочитися; зволожувати», *feucht* «сирий, вологий», пов'язаного з днв. *fūht(i)*, днн. дангл. *fūht* «тс.», спорідненими з дінд. рапка- «болого». — Шелудько 61; SW I 711; Kluge — Mitzka 195. — Пор. **хвóйда**.

[захвощáтися] «заметушитися, заспішити»; — префіксальне утворення від **[хвощáтися]** «шлятися, швендяти», семантично зближеного з **[хвостáтися]** «поспішати». — Див. ще **хвощáтися**. — Пор. **хвостáтися**.

зáхист, захй́сний, зáхисток, [захй́стя, зáхищ] «захист», **захистй́ти, захищáти, підзáхисний, прихистй́ти**; — похідні утворення від кореня *хист-* (**хистj-*), що є, можливо, розширеним варіантом давнішого *хис-*, (<*хыз-*), наявного та-

кож у слові *хй́жа* (<**хызja*); з р. *защй́ть* етимологічно не споріднене. — Кобилянський Зб. наук. праць I 79—80. — Див. ще **хй́жа**. — Пор. **хист**.

[зáхит] (ент.) «метелик молочайний бражник, *Deilephila euphorbidae* L.» ВеНЗн; — неясне.

[захй́бчитися] «захитатися» Ж; — результат контамінації дієслова (*за-*)**хй́батися** «захитатися» і основи *боч-* (*бй́к*), як у *з-бóч-ува-ти*. — Див. ще **бй́к, хй́бати**.

зáхй́д, зáхй́дний, зáхй́дник, зáхй́дництво, захй́днй́к, захóдець, захóдини, захóдй́стий, зáхóдливий, зáхóдно, зáхóдом, захóдячий — див. **хóдити**.

захлáнний, захлáнник — див. **хлáнь**.

[захлóндритися] «захлюпатися», **[захлóндатися]** «обвалитися» ВеБ; — результат контамінації слів *хлй́-патися* і *шльóндра* (див.).

[захмáлювати] «сильно вдарити» (перев. в обличчя) Ба, **[захмелй́ти]** «тс.» Ж, **[захмилóвати]** (про корову, яка відштовхує своє теля) Ж; — неясне.

захмóлений — див. **хмулá**.

захóплювати, зáхоп, захóвлення, захóпливий, захóплювач — див. **хопй́ти**.

захрй́снути «заповнитися вщертъ», **захрй́сти, захрй́сати, захрй́слий**; — похідне утворення від кореня *хрй́с(т)-* із значенням «хаос, безладдя», наявного в ряді споріднених слів типу **[хрй́стка]** «хрящ; щєбй́нь, уламки каміння», **[хрй́щєм]** «безладно» (див.).

[зацибанй́ти] «заправити щось незвичайне, напр. ціну» Ж; — очевидно, афективне утворення.

[зáцй́п] «передня рогова стінка копита» Я, **[зáцй́пи]** «два зуби в нижній щелєпі жуйних тварин» Я, **[заципóвий]** Я; — пов'язане з **[заципй́ти]** у значенні «зачепити»; рогова частина кінського копита дістала цю назву, можливо, від того, що до неї прикріплюють підкову. — Див. ще **цй́п**. — Пор. **чй́пляти**.

[зацýкатися] «затинатися, запинатися, заїкатися» Ж; — очевидно, утворене на основі нім. *zussek* «здрігатися, сіпатися», що пов'язується з *ziehen* «тягти». — Kluge — Mitzka 890.

[зач] «за що» Ж; — результат злиття прийменника *за* з давньою формою зай-

менника *ць* (сь) «що», яка ввійшла до складу пізнішої форми псл. *сьто* «тс.». — Див. ще *за¹*, *що*. — Пор. *нич*.

зачавліти — див. *чав'їдіти*.

[зачаїти] (*подих*) «затаїти», *причаїти* «притаїти», *причаїтися*; — результат контамінації фонетично близьких форм *затаїти* (*притаїти*) і заст. *чаїти* «чекати». — Див. ще *таїти*, *чаїти*.

зачаїти, *зачаїло*, *зачаїття*, *зачаїн*, *зачинатель*, *зачинальник*, *зачинати*, *зачинщик* — див. *почаїти*.

зачервліти — див. *черв*.

[зачерїтися] «завагітніти» (?) Ж; — очевидно, результат спрощення неясвідченого **зачеревїтися*, похідного від *черево* «живіт» (див.).

[зачикирїкати] «почати неадекватно грати на скрипці, водити смичком по струнах» Я; — похідне утворення від звуконаслідувального вигуку *чи-ки-ри-ки*.

[зачимбарїти] «зарізати» (кабана) Ва; — очевидно, похідне від *[чимбар]*, *чинбар* «той, хто чинить шкури»; в такому разі первісно означало «зняти шкуру для вичинки». — Див. ще *чинїти*.

зачинїти, *зачинїти* — див. *відчинїти*.

[зачілябїти] «вдарити»; — афективне утворення.

[зачіляпнути] «захопити, загарбати, забрати (в солдати)»; — неясне.

[зачляїтися] «затягнутися, дійти (в часі)» Я; — неясне; можливо, помилкове написання замість *зачляїтися* «тс.»; пов'язування з *[чля]* «прстойно, солідно» (Я 281) непереконливе.

зачміргати — див. *чморгати*.

зачморком — див. *шморгати*.

[зачулений] «піднятий одним боком угору» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *[закулїти]* «підігнути». — Див. ще *кулїти*.

[зачумузаний] «брудний, неохайний»; — очевидно, результат контамінації форми *замурзаний* і р. *чумазый* «нечистий, чорний», яке виводиться від *мазати*. — Фасмер IV 382. — Див. ще *мурза*. — Пор. *мазати*.

[зачуїстрїтися] «захирїти, споганїти» Я, *[зачуїстратїся]* «тс.»; — неясне; мож-

ливо, похідне від *[чуїстрїти]* «бити, сїкти», зближеного з *чуїхатїся*.

[зачучмарїтися] «забруднитися, споганїти» Я; — очевидно, пов'язане з *чучмарїтися* «чухатися, тертїся» (пор. *зачуханий* «занедбаний, миршавий, непоказний»). — Див. ще *чучмарїти*.

[зашабарчати] «защобетати, затьохкати»; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. *шкабарчати*.

[зашамаркатїся] «забаритися, загаїтися» Я; — глумачення, мабуть, не точне; ймовірно «закрутїтися, забїгатїся»; очевидно, результат контамінації слів *[шамотатїся]* «ворушїтися, порпатїся; без потреби метушїтися» і *[маркотат]* «тривога, турбота, журба».

зашароборїти — див. *шўра-бўра*.

[зашїбанець] (геол.) «ератичний валун»; — похідне від *шїбати* «кидати»; мотивація назви неясна. — Див. ще *шїбати*.

[зашїдїти] «глумитися, глузувати, насміхатися» Ж; — п. *szudzić* «тс.», ч. *šiditi* «обдурювати; дражнити», слц. *šudit'* «тс.», нл. *šuziis* «обдурювати»; — псл. *šuditi* «обдурювати», яке зіставляється з *худь* «худий» (Brückner 560) або з гр. *φεῦδω* «обдурюю» (Machek ESJC 607).

[зашилїти] «засилити» (нитку) Я; — результат видозміни форми *засилїти* від *[силїяти]* «низати», зближеної з *шїло* (щоб зтягти нитку в суцільний твердий предмет, спочатку роблять отвір шилом). — Див. ще *силїти*. — Пор. *шїло*.

[зашихуватїся] «врізатїся в пісок» (термін дніпровських лоцманів) Я, *[зашохуватїся]* «?» Ж; — неясне.

зашкалїти — див. *скалка¹*.

[зашкнўти] «закрити, зачинити» Я; — очевидно, споріднене з *прищїкнўти*, *защїкнўти* (див.).

[зашкобертати] «пїти, накульгуючи, спотикаючись»; — звукообразальне утворення, можливо, пов'язане з *[шкопердати]* (пор.).

[зашколбїтїся] «заскалїтися» Ж, *[зашколїбити]* МСБГ, *засколїбити* МСБГ, *засколїбити* МСБГ «тс.»; — очевидно, результат контамінації форм *[зашкалїти]* «заскабїти», *заскалїти* «тс.»

і [шкалуб'ати] «колупати» чи якоїсь близької до нього незасвідченої форми.

[зашкруміти] «вкритися струпом»;— неясне утворення, паралельне до *зашруб'ітис'я* «зарости, зарубцюватися»; можливо, пов'язане з [шкруміть] «щось пересохла», [шкрумітє] «тс.» (див.).

[з'ашморк] «невелика складка», [з'ашморки] «ряботиння на обличчі від віспи» Я;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *сморж* «гриб родини зморшккових», [сморч'ок] «гриб зморшок» (пор.).

[зашп'аний] «кований, литий» Ж;— неясне.

[зашпарт'ати] «зашити, залатати, заштопати» Я;— очевидно, афективне утворення.

з'ашпінка, зашпінкати, зашпінкувати — див. шп'онька.

з'ашпори, зашпари — див. шп'ара.

[зашруб'ітис'я] «зарости, зарубцюватися, загоїтис'я» Я;— неясне утворення, паралельне до [зашкруміти] «вкритися струпом» (пор.).

[зашт'єпатис'я] «зайти, залізти, забратис'я» Я;— афективне утворення.

[заштибуватис'я] (про вовну) «збитис'я від поту і пилу» Я;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *штиб* «дрібне кам'яне вугілля» (див.).

[заштурм'овувати] «затушковувати, закутувати»;— очевидно, пов'язане з [штурмак] «невправна, невміла людина» (див.).

зашут'ітис'я — див. шут'ка².

зашекну́ти — див. прищикну́ти.

[зашіпка] «застібка, шпилька Ж; зав'язка МСБГ», [зашіпкати] «застебнути» МСБГ, [зашіпкатис'я] «застебнутис'я» Ж, [розшіпкати] «розшпилити» Ж, [шіпка] «застібка, шпилька» Ж;— не зовсім ясне; можливо, контаміноване утворення із *зашіпка* «застібка, гачок» і [зашпінка] «шпилька», пов'язаного з *шп'онька*, [шпінка].

[зашп'ораз] «щоразу, постійно»;— результат злиття прийменника *за* в часовому значенні (пор. *за дня, за тепла*) і прислівника *щораз(у)*.— Див. ще *за¹, раз, що³*.

[зашчурений] (писок) «тупий, притуплений» Ж;— очевидно, пов'язане з *щурити*, як і *прищурений*.— Див. ще *щурити*.

з'яюк — див. з'яець.

[з'яюшка] «вид гаївки» Ж;— демінутивна форма від іменника *з'яець*; назва зумовлена тим, що учасники гаївки співають пісню про «з'яюшку», а один у тісному колі учасників імітує поведінку зайця, про яку розповідається в пісні.— Шейковский Быт подолян, 1, 19—20.— Див. ще *з'яець*.

з'яйва, з'яйвіти, з'яйвка, з'яйвляти, з'яйвник, з'яйвочний — див. я'ва.

з'яв'ити, з'являти — див. вибавити.

з'ягну́ти «осягти, зрозуміти», з'ягненний;— очевидно, пов'язане з [багті, багнути]; в такому разі спочатку могло означати «згадати з бажанням»; зіставлялося також (Львівський ЗІФВ 21, 1—2) з лит. boginti «швидко мчати», спорідненим з псл. bēžati (з припушенням розвитку первісного значення «бігти» в «швидко перебігти думкою»); виведення з *багнути* від **з-бад-нути*, що було б пов'язане з п. badać, ч. badati (Бузук ЗІФВ 7, 68), викликає сумнів, оскільки перехід д > г українській мові не властивий.— Див. ще *багті*.

збан, з'яночок, збан'очки, збан'я — див. дзбан.

[з'яночок¹] (бот.) «гличики жовті, Nuphar luteum Sm. Г; дзвоники, Samprula L. Мак», [збан'ятник жовтий] «гличики жовті» Ж, Мак;— результат перенесення назви *з'яночок* «гличик», зумовленого тим, що плоди цієї рослини подібні до гличиків.— Меркулова Очерки 31; Нейштадт 246; Словн. бот. 141.— Див. ще *дзбан*.

[з'яночок²] «перекладина в ткацькому станку, на яку ткач спирається грудьми»;— неясне; можливо, пов'язане з *банка* «поперечна лава на човні, сидіння для веслярів».

[з'яночок] (бот.) «латаття біле, Nuphar alba L.», [збан'ята, збан'ятник] «тс.» Мак, [збан'очк'ий] «тс. Ж; дзвоники персиколісті, Samprula persicifolia L. Мак; наперсник сумнівний, Digitalis ambigua Murr. Мак», [збан'я] «дзвоники ріпчасті, Samprula garipculoides L.»;— похідні утворення від [збан] «гличик»; назви зумовлені подібністю

квітів рослин до глечиків; пор. р. *кувшинка* «латаття» від *кувшин*. — Меркулова Очерки 31; Нейштадт 531, 532; Словн. бот. 298. — Див. ще **дзбан**. — Пор. **збанок**¹.

[збанту́рити] «збаламутити»; — очевидно, похідне утворення від **[бантува́ти]** «турбувати, штовхати; нищити», **[бантувати розумом]** «баламутити»; суфікс *-ур-* використано для надання слову афективного забарвлення. — Див. ще **бантува́ти**.

збача́ти — див. **бачити, вибача́ти**.

[збезсе́битися] «вийти з себе, збожеволіти» Я, **[обезсе́бити]** «позбавити когось свідомості» Ж, **[безсе́бильий]** «несвідомий» Ж; — похідні утворення від виразу *без себе* «не при собі».

[збережі́ти] (у виразі з *сіножа́ть* «висушити й зробити добре сіно») Ж; — очевидно, пов'язане з *берегти́, боріг, оборіг* «пристрій для зберігання сіна» (див.).

[збершні́ти] «стати трухлим»; — неясне.

[Збийгні́в] (чоловіче ім'я); — калька п. *Zbigniew*, яке виникло в результаті деетимологізації давнього *Zbygniew*, утвореного з основ дієслова *zbyć* «збути» та іменника *gniew* «гнів». — *Taszycski, Najdawniejsze polskie imiona osobowe* 21, 36. — Див. ще **бу́ти**¹, **гні́в, з**¹.

збит¹, **збі́тки, збиткува́ти, збі́ток, збито́чний, збито́чник, збито́шник** — див. **бі́ти**².

[збит²]**]** «багатство, надлишок», **[збі́тєчний]** «зайвий» Пі, **[збі́тне]** «занадто, особливо» Я, **[збі́тне]** «багато, занадто» Пі; — запозичення з польської мови; п. *zbyt* «занадто», ст. *zbytki* «рештки, залишки», як і ч. *zbyt* «надлишок», вл. нл. *zbytk* «тс.», пов'язане з дієсловом *zbyć*, псл. *izbyti* «залишитись», похідним від *byti* «бути». — *Brückner* 649. — Див. ще **бу́ти**¹, **з**².

збіжжя, **[збо́жжя]**, **[збі́жниця]** «хлібне зерно» Я, **[збо́жниця]** «приміщення для зернового хліба» Я, **[збо́жєвий]** Ж, **[збі́жжєвий]**; — р. **[збо́жье]** «збіжжя; добро, багатство», бр. *zbožja* «збіжжя», п. *zbože* «тс.», ч. *zboží* «худоба, майно» (<ст. *sbožie* «товар; [збіжжя]»), слц.

zbožie «збіжжя», вл. *zbože* «щастя; добробут», нл. *zbožo* «худоба; майно»; — псл. **sbožьje* «щастя, багатство, маєток, скот, збіжжя»; — очевидно, споріднене з дінд. *subhágaḥ* «щасливий», ав. *hubaγ-* «тс.», утвореними з основ *su-* (hu-) «хороший», спорідненої з гр. *εὖς* «тс.», і *bhága-* «добробут, щастя», спорідненої з псл. *bogъ, bog-atъ*, укр. *бог, багáтий*. — *Фасмер II* 84—85; *Филин Происх. яз.* 551—552; *Преобр. I* 33; *Moszyński PZJP* 250; *Brückner* 637—638; *Sadn.* — *Aitz. VWb. I* 357—359. — Див. ще **бог**¹.

[збі́н] «амвон»; — неясне.

[збі́р] «сищик; охоронник; убивця, душогу́б» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zbir* «посіпака, кат, розбишак» походить від іт. *sbirro, birro* «поліцейський агент, сищик», яке зводиться до слат. *birrus, byrghus* «вовняна накидка у колишніх посіпак», що вважається запозиченням з галльської мови. — *Brückner* 55; *Sł. wyg. obcych* 813; *Walde* — *Hofm. I* 107. — Пор. **бі́рив**.

збі́ржа (заст.) «візницька біржа», **збі́ржак** (заст.) «візник», **збі́ржанік** «тс.»; — очевидно, результат контамінації слів *бі́ржа* і *збі́р* (*збіра́тися*). — Див. ще **бі́ржа, бра́ти**.

[зблако́тірити] «невдало щось зробити, спекти» Ва; — афективне утворення.

[зблю́знути] «розтоптати, притіснити, пограбувати» Пі; — неясне; можливо, похідне від *блю́знити* «богохульствувати, кощунствувати».

[збобля́ти] «погано зробити» Ва; — афективне утворення.

[збб́йка] (зоол.) «лафрія, *Laphria*» Ж; — неясне.

[збб́ндити] «вкрасти» Я; — запозичення з російської мови; р. *сбб́ндить* «тс.» етимологічно неясне. — *Фасмер III* 568.

[збри́челова́тити] «обдуритися, зду́тися» Ж; — очевидно, пов'язане з **[бри́ця]** (бот.) «мишій сизий, *Setaria glauca* Р. В.»; від молодого мишію корів іноді обдимає. — Див. ще **бри́ця**.

[збро́ї] «одяг, костюм; (військ.) обмундирування» ВеБ; — результат розширення семантики слова *збрóя* (<п. *zbroja*) в розумінні «військове споря-

дження»; назва, очевидно, підкреслює, що йдеться про одяг не щоденного вжитку. — Див. ще збрóя.

збрóя, *зброівня*, [збрóйця] «зброя» Ж, [збрóйще] «тс.» Я, [збройніця] «арсенал», [збрóня] «зброя» Ж, [збрóння] «озброєння» Я, *зброяр*, [збрóити] «озброювати», *озбрóвня*; — бр. *збрóя*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zbroja* «зброя» зіставляється з *broić* «пустувати, витворяти» (первісно «рубати»), болг. м. *брой* «число», схв. *брѣ* «номер, число, кількість; цифра; числівник» (первісно «зарубка, надріз»), а також з псл. *brǫr, briti, укр. *брію*, *бріти*. — Москаленко УІЛ 23; Фасмер ІІІ 568; Преобр. І 244; Ильинский ИОРЯС 23/1, 162—163; Sławski I 43; Brückner 648; Basaj PJ 1960/4, 184; Machek ESJČ 68. — Див. ще *бріти*.

[збружніти] «стати одутлим, розпухнути» Ж; — очевидно, пов'язане з *брюзнути* (див.).

збрóя «предмети для запрягання або сідлання коней та інших тварин, упряж»; — р. *сбрóя*, [збрóя], бр. *збрóя*; — запозичення з польської мови; п. *zbrój*, *zbroja* «упряж» виникло, очевидно, в результаті розвитку значення слова *zbroja* «зброя — повне спорядження ратника-вершника». — Фасмер ІІІ 568; Преобр. І 244; Ильинский ИОРЯС 23/1, 163; Brückner 648. — Див. ще збрóя.

[збрýнчити] «розтринькати, розтратити, продати» Я; — неясне.

[збуї] «розбійник», [збúйник] «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zbrój* «розбійник», *zbrójca* «тс.» пов'язане з дієсловом *zbić* «розбити, побити», похідним від *bić* «бити». — Онышкевич Исслед. п. яз. 231. — Див. ще *біти*¹, *зі*¹.

[збúйвік] «віджилий, дуже старий; дрібне або некоштовне майно», [збúй-вук] «старий, підтоптаний бугай» Я; — результат видозміни деетимологізованої форми [збúдь-вік] «віджилий, дуже старий» (власне, «який позбувся віку, відвікував»). — Див. ще *бути*¹, *вік*.

[збулгáчити] «розбудити, потурбувати» Я; — р. [булгáчить] «турбувати»; — запозичення з тюркських мов; дтюрк. крим.-тат. *bulğa* «мішати», уйг. *bulğa*

«колотити», тур. *bulá* «мішати» споріднене з монг. *bulγa* «заколот». — Räsänen Versuch 88.

[збур] «трипер»; — неясне.

[збурмáти] «розсердитися» Пi; — очевидно, пов'язане з [бурмóситися] (див.).

[збурмáти(ся)] «зібратися»; — очевидно, результат злиття слів [*збур] «зібрання», що походить від п. *zbróg* «тс.», яке відповідає укр. *збір*, і дієслова *мáти*; в такому разі первісно означало «мати (проводити) зібрання». — Див. ще *брати*, *мáти*².

[збúрник] (бот.) «перстач прямоствичий, калган, *Potentilla tormentilla* Neck., *P. tormentilla erecta* L.»; — неясне.

[збутеренíти] «згнити, струхнути» ВеБ; — пов'язане з [бутíти] «гнити, трухнути», фонетично зближенням з [бúтирíння] «мотлох». — Див. ще *бутíти*¹. — Пор. *бутир*.

збухтíти — див. *бухтíти*.

[збушо́к] «товкач маснички» Ж, [збу́шка] «масничка» ДзАтл ІІ, [бу́шка, ізбу́шка, избу́шка] «тс.» тж; — неясне; можливо, пов'язане з слц. [zbušek] «колодка (примітивний дерев'яний замок) на дверях».

[звaдник] (бот.) «лікоподій (плаун), *Lycorodium* L.» Мак; — похідне утворення від *звáда* «сварка»; назва зумовлена старим повір'ям, нібито присутність плауна в хаті викликає сварку; пор. інші назви плауна [свáрник, деревзá]. — Анненков 203. — Див. ще *вáдити*.

[звaлярник] «жлукто» Ж; — очевидно, результат контамінації слова [зваряльник] «тс.», похідного від [зваряти] «золити шмаття», і незасвідченої форми *золярник (пор. [золярня] «жлукто»), похідного від *золити*, *золá*. — Див. ще *варіти*, *золá*¹.

зваріятíти, *звар'ювáти* — див. *варіят*.

[зваро́к] «ритуальна вістка, повідомлення батьків молоді про її цнотливість» Я; — неясне.

[зварувáти] «вкрасити» Ж; — утворене від [варувáти] «стерегти, вартувати» шляхом зміни його значення на протилежне. — Див. ще *варувáти*.

зва́ти, *звання, зов, зва́ний*, [візівка Ж, візов Ж], *відзив, відб́зва, допризо́вник, допризо́вний, за́зів*, [за́зови, зазо́вни], [запізва́ти] «подати до суду» Ж, [запозо́в] «повідстка, виклик на суд» Ж, [зізви] «скликання, запрошення» Я, *на́зва, на́звисько, на́звище, назва́ний, називний*, [обзів] «відзив, відгук, відповідь», [озов] «скликання, запрошення», *перезва́* «гуляння в молодого на другий день після весілля» Г, Ж, [перезівки, перезо́в, перезо́вини Ва, перезівки Ж] «тс.», [перезв'янин], *підзив, [пізва] Ж, по́зва, по́зів, позива́ти, позива́ч*, [позива́тель], *позива́йло, [позиванка] ВеБ, [позівка]* «назва; ім'я» Ж, *позивний, позивні, позива́ка, позива́льник, позо́в СУМ, Ж, позо́вник, при́зва, при́зання, при́зви, [при́звище], [призвішкувати]* «давати комусь прізвисько», *призів, призівка, призо́в, призо́вний, призо́вник, призо́вний, призо́вище, призовисько, [призовиськува́ти]* «ображати прізвиськом» Ж, [прозванище] Чопей, *прозва́ння, прозовисько, прозо́вище, прозівка, прозивний, [спозива́ти]* «притягти до суду», *узива́ти*; — р. *звать*, бр. *зваць*, др. *звати*, *зввати*, п. *zwać*, ч. *zváti*, слц. *zvat'*, полаб. *zŭve* «кличе», болг. *зová*, м. *зове* (поет.) «кличе, закликає», схв. *звѣти*, слн. *zváti*, стсл. *зъвати*; — псл. *zъvati* (zovъ); — споріднене з ав. *zavaiti* «кличе», дінд. *hávate* «тс.», *hávaham* «відозва», лит. *žavėti* «зачаровувати, вабити», лтс. *zavēt* «чаклувати, чарувати», вірм. *janpet* «присвячую»; іє. *ǵhaç-, *ǵhaçə- «звати». — Шанський ЕСРЯ II 6, 75—76; Фасмер II 85; Преобр. I 244; Brückner 568; Machek ESJC 720; Holub — Lyer 521; Абаев ИЭСОЯ 535; Frisk I 803—804; Pokorny 413.

[звено́] «ланка ланцюга» Ж, [звобна] «обід колеса воза з шести косяків» Я, [звонакі́] «необковані колеса у возі»; — р. *звено́*, п. *dzwoпо* «обід колеса; кільце змії», вл. *zwjepo* (*zwoпо*) «обід колеса», нл. *zweпо*, полаб. *zvenŭ* «тс.», болг. *звено́* (з р.); — псл. *zveпо*; — певної етимології не має; найімовірніше, пов'язане із *звеніти* «дзвеніти» (Даль I 672); були спроби виводити через метатезу

з гіпотетичної форми **zelpno* «коліно», нібито спорідненої з лат. *genū* «коліно», гр. *γόνυ*, дінд. *jāpu*, двн. *kpiu*, хет. *genu* «тс.» (Mikkola IF 6, 351—352; Uhlenbeck 99); за іншим, ще менш вірогідним поглядом, споріднене з лит. *žuvis* «риба» (Vaillant RES 16, 190; 18, 246—248). — Шанський ЕСРЯ II 6, 77—78; Откупщиков ЭИРЯ V 81—83; Фасмер II 86—87; Преобр. I 244—245; Соболевский ИОРЯС 27, 330; Sławski I 211—212. — Пор. *звінок*¹.

звередло, зверца́дло — див. *верца́дло*.
[звёрник] (бот.) «ялівець козачий, *Jupiperus sabina* L.» Ж; — неясне.

[звёртень] (бот.) «геліотроп перувіанський, *Heliotropium peruvianum* L.» Ж, Мак; — похідне утворення від *зверта́ти* «повертатися»; назва зумовлена тим, що листя геліотропа завжди повертається до сонця; пор. ч. *otočník* «тс.» (від *otočiti* «повернути»), слц. *skrutec* «тс.» (від *krutiť* «крутити»). — Федченко—Флеров 775; Machek Jm. rostl. 186. — Див. ще *вертіти*.

[зверть] «безодня, провалля» Ж; — [зверті́стий] «перекошений; крутий; такий (віз), що легко перевертається» Ж; — похідні утворення від *зверну́ти* «перекинути, повалити». — Див. ще *вертіти*.

[звесьть] «вапно» ВеУг, [звисть, звисць, дзвисть] «тс.» ДзАтл I; — р. др. *ізвесьть*; — запозичено в давньоруську мову з грецької (гр. *ἄβεστι(ον)* «негашене вапно»). — Фасмер II 121; Преобр. I 266; Горяев 212; Фасмер ИОРЯС 12/2, 234—235. — Див. ще *азбест*.

звика́ти, звикнути, [звичений] «звичайний» Ж, *відвика́ти, відвिकнути, [відвичити]* «відучити», *відвичка, відв́иклий, [завика́ти, завикнути, завикти], [завичити]* «привчити», [завичка] «звичка» ЛЧерк, [звича́йтися] «звикати один до одного, знайомитися», [звича́тися] «тс.» Ж, [зв́ичити] «привчати», [зв́ик] «звичка; звичай», *зв́ичай, [звичайка], зв́ичка, зв́иклий, звича́йний, зв́ичний, [зв́ичений]* «привчений», [зв́ичме] «звичайно» Ж, [изв́ичайний] Пі, *на́вик, на́вичка, надзв́ичай, надзвича́йний, озв́ичаюватися, перевика́ти, [пов́икнути,*

повічка], привика́ти, приві́кнути, приві́чка, привича́ти, [розві́кнутися] Ж, розві́клий, увика́ти, увича́ти; — р. *привыка́ть*, бр. *прывыка́ць*, др. *привыкнути*, *привычай* «звичай», п. *zwyknąć* «звикнути», ч. *přivukatì*, слц. *přivukať*, болг. *свѣквѣм*, *навѣквѣм*, м. *свикнува* «звикати», схв. *свикавати се* «тс.», стсл. **выкнѣти**; — псл. *vyknŏti* «набувати знань, навичок; учитися», пов'язане чергуванням голосних з па-ика, učiti (початкове *v* перед *u* виникло на слов'янському ґрунті); — споріднене з лит. *jūnktu*, *jūnkti* «звикати, ставати звичним», *jaūkinti* «привчати», *jaukùs* «лагідний, приемний», прус. *iaukint* «вправляти», гот. *biūhts* «звичний», дірл. *do-ussim* «розумію, знаю», дінд. *úcyati* «має звичай»; іє. **euk-*, **uk-*, **upk-*. — Стрелков ЭИРЯ IV 142—144; Фасмер I 368; Преобр. I 103; Brückner 638; Machek ESJC 704; Стоянов 97; Trautmann 335; Fraenkel 196—197; Топоров III 22—23. — Пор. **учіти**.

звѣтѣга «перемога, досягнення, успіх», *звѣтѣжець*, [звѣтѣжство] «перемога», [звѣтѣжа Ж, звѣтѣзь Ж] «тс.», [звѣтѣжця] «переможець» Я, *звѣтѣжний*, *звѣтѣжницький*, [звѣтѣжити] «перемогти»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zwyciężyć* (*zwycięstwo*, *zwycięzca*, *zwycięski*) має безпрефіксний відповідник *wyciężyć*, що походить від *wiciedz*, спорідненого з укр. *вітязь*. — Москаленко УІЛ 31; Brückner 658—659. — Див. ще **вітязь**.

звѣх, *звѣхати*, *звѣхленик*, *звѣхнутий* — див. **вихати**.

звѣдки — див. **відки**.

звѣділя, *звѣділь* — див. **відкіль**.

звѣднѣн — див. **віднѣн**.

звѣдси — див. **відси**.

звѣдсіля, *звѣдсіль* — див. **відсіль**.

звѣдти — див. **відти**.

звѣдтіля, *звѣдтіль* — див. **відтіль**.

звѣдусіль; — очевидно, результат видозміни форми *звѣдусюди* за зразком *звѣділь*.

звѣдусюди — див. **всюди**.

звѣзда, [звѣдѣр] «астроном», [звѣдѣрня] «обсерваторія» Ж, [звѣдѣня] Ж, [звѣдѣнь] (бот.) «зірочки», *Gagea Salisb.* Mak; *рястка*, *Ornithogalum L.* Ж),

[звѣдѣця] «зірка» Ж, [звѣздочка] (бот.) «айстра степова», *Aster amellus L.*» Mak, [звѣдѣчник] (бот.) «зірочник», *Stellaria L.*», [звѣздочня] (бот.) «педіастр», *Pedicularium granulatum Ktz.*» Mak, [звѣдѣнка] (зоол.) «астерія, морська зірка», *Asterias* Ж, [звѣдѣчатик] (бот.) «мній гострокінцевий», *Mnium cuspidatum L.*» Mak, [звѣдѣнка] (бот.) «астранція велика», *Astrantia major L.*» Mak, [звѣдѣтій, звѣдѣвий, звѣдѣяній, візвѣдитися], [прізвѣздок] Нед; — р. болг. *звѣзда*, бр. *звѣзда*, др. *zvězda*, п. *gwiazda*, ч. *hvězda*, слц. *hviezda*, вл. *hwězda*, нл. *gwězda*, м. *szęzda*, схв. *звѣзѣда*, *звѣзда*, слн. *zvězda*, стсл. **звѣзда**; — псл. *gvězda*; споріднене з лит. *žvaigždė*, *žvaizdė* «зірка», лтс. *zvaigzgne* «тс.», прус. *svaigstap* «сяяння, світло, блиск», а також з лит. *žvygulys* «блиск», лтс. *zaiguotiés* «блищати», *zvīguļōt* «вблискувати, мерехтити», ос. *ævzīst*, *ævzestæ* «срібло» < ст. *zvestæ*; іє. **gʰwoid-/kʰoid-/kʰoi-*; — зв'язок балтійського *ž* з слов'янським *g* пояснювали законом дисиміляції спірантів (Meillet *Études* 178; MSL 9, 374; 13, 243) або припускали можливість контамінації коренів: лит. *gaidrūs* «світлий, ясний, чистий», *gaĩsas* «заграва» і **žvaigždė* (Ernout — Meillet 4, 762—763); сл. **zvězda* порівнюють також з ірл. *gead* «біла пляма на лобі в коня»; пов'язання з лит. *dvazgėti* «блищати» (Machek ESJC 192) вимагає припущення деяких проміжних звукових заміни. — Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ II 6, 76; Фасмер — Трубачев II 85—86; Преобр. I 245; Sławski I 384; Brückner 165; Holub — Lyer 200; БЕР 621—622; Skok III 667; Vasmer ZfSlPh 26, 60; Goṭab LP 16, 58; Otrębski LP 4, 33; Топоров II 84—85; Абаев ИЭСОЯ I 213; Долгопольский Этимология 1964, 263; Trautmann 373—374; Fraenkel 1324; Pokorny 495; ЭССЯ 7, 181—183.

[звѣдѣнути] «ударити раз, але сильно» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. [звѣзднутъ, звѣзднутъ] «тс.» е, мабуть, результатом видозміни форми [звѣзнутъ] «тс.», спорідненої з схв. *звѣзнути* «тс.; свиснути», слн. *zvízdati* «свистати», стсл. **звѣздати**

«тс.», зближеної з основою *звездá*.— Фасмер II 86, 87; Преобр. I 245.

[звіздя] «цвях» Ж;— гіперична форма від [звізбóк], утворена внаслідок відштовхування від п. gwóždź за аналогією до співвідношення п. gwiazda— укр. *звіздá*; можливість такої аналогії підтверджується народним порівнянням зірок на небосхилі з убитими в небо цвяхами.— Див. ще **гвізбóк**.— Пор. **звіздá**.

звіл — див. **воля**.

[звінєць] «віспова болячка» Ж;— неясне.

[звіно́к¹ (риби)] «впоперек відрізаний шматок риби»;— п. dzwono «тс.»;— варіант слова [звенó] «ланка, кільце» (див.).

звіно́к² — див. **дзвеніти**.

звір¹, [звіра́к] «звір», *звіріна́*, *звірінець*, [звірі́вник] «звіринець», [звірі́ник] «тс.», [звірі́ня] «звірина», *звіро́та*, *звірство*, *звіря́*, *звір'я́*, *звірі́нчій*, [звіркува́тий] «звіроподібний», [звірюва́тий] «схожий на звіра», *звіря́чий*, [звірно́] «багато хижих звірів», [звіритися] «кидатися» ВеБ, *звіріти*, *звірствувати*, [звірнува́ти] «бути звіром», *візвіритися*, *озвірений*, *озвірілий*, *озвіріти*, *озвіритися*;— р. *зверь*, бр. *зѣр*, др. *зѣръ*, п. *zwierz*, ч. *zvěř* «звірі», слп. *zver*, вл. *zwęřo*, нл. *zwęře*, болг. *звѣр*, м. *свер*, схв. *звѣр*, *звѣрка*, *звѣрка*, слн. *zvěг*, стсл. *звѣръ*;— псл. *zvěгь* «звір, дика тварина»;— споріднене з лит. *žvėris* «звір», лтс. *zvērs*, прус. *swirins* «тс.», гр. *θῆρ/φῆρ* «хижак, тварина», лат. *ferus* «дикий»; іе. **ǵhwēg-* «тс.».— Критенко Вступ 509, 546; Шанский ЭСРЯ II 6, 79; Фасмер II 87; Преобр. I 246; Brückner 658; Holub — Lye 521; Machek ESJČ 720; БЕР I 625; Skok III 666—667; Trautmann 374; Walde — Hofm. I 487—488; Frisk I 671—672; Pokorny 493.

звір² «яр, западина, видолинок», [зворі́на] «притока» Дз SOr 17/3, [звір] «тс.»; гірська річка в ущелині Дз SOr 17/3; скупчення кількох сильних джерел води на поверхні землі Ме», [звѣр] Дз;— п. *zwǒg* «гірська ущелина», болг. *извор* «місце витоку води», м. *извор* «джерело, витік річки», схв. *извор*

«джерело, струмок», слн. *izvirg*;— псл. *iz-vogъ*, пов'язане з *vъrēti* «кипіти, вивувати; бити джерелом».— Дзендзелівський SOr 17/3, 301; Фасмер I 318; ЭССЯ 9, 100—101.— Пор. **вир**, **вріти**.

[звірити] «ослабити, знесилити» (про хворобу) Ж, [наві́ритися] «набриднути, надокучити» Ж, [уві́рятися] «набридати, ставати противним»;— не зовсім ясні похідні утворення від *вірити* (можливий семантичний розвиток: «бути вірним, відданим»→ «надокучати, набридати») або від [неві́рний] «поганий; несмачний».— Див. ще **віра**¹.

звіробі́й (бот.) «*Hypericum perforatum* L.; чистотіл звичайний, *Chelidonium majus* L. Мак», [звіробі́й синій] (бот.) «дзвоники шорсткі, *Campanula cervicaria* L.» Мак, [звіробо́й] «*Hypericum perforatum* L.» Мак, [звіробо́йник, звіробі́йник] «тс.» Мак;— р. *зверобой*, бр. *зверабой*;— результат видозміни етимологізованої форми [діробо́й] «тс.», можливо, як припускав Преображенський, через незасвідчену білоруську форму **дзірабой*; зіставлення з каз. *джерабай* «цілитель ран» (Носаль 62—64) необгрунтоване.— Шанский ЭСРЯ II 6, 78; Фасмер II 87; Преобр. I 245—246; Горяев 115.— Див. ще **діробо́й**.

[звістува́тіти] «втрачати сік (про буряки), ставати як лико» Ж;— виводиться від *остя* «остюки» (сумнівно).— Желех. I 289.— Див. ще **ость**.

зві́т, [звітові́к], *звітува́ти*, *підзвітний*;— новий термін офіційно-ділової мови, утворений як семантичний відповідник до р. *отчѣт* з основи *-віт*, наявної в *привіт*, *одвіт*, *заповіт*, *відвічати* (див.).

[звóда] «звада, незгода, сварка» Ж;— результат контамінації форми *звѣда* «тс.» і основи дієслова *водити*.— Див. ще **ва́дити вѣ́сті**.

[зводі́й] (орн.) «волове очко, *Troglodytes parvulus* Koch.; *Troglodytes troglodytes* L.» ВеНЗн., [зводі́тель, зводі́тель] «тс.» ВеЛ;— похідні утворення від *звóдити* «обдурювати, спокушувати», оскільки цей птах підпускає людину на невелику відстань, а потім спритно втікає далі; пор. інші назви волового очка: *дурець*, *дурійчик*, *ду-*

рілляце, дурич, дурихлѡпчик, дурибаба, дурибабака, дуросвіт, дурисвіт, облїда, блїдик.— ВеІ 418.

[зводник] (бот.) «мильнянка лікарська, *Saponaria officinalis* L.» Мак;— похідне утворення від *звѡдити* «виводити, знищувати»; назва зумовлена тим, що корінь рослини має мильні властивості і використовується для виведення плям на одязі, для прання вовняних і шовкових виробів.— Носаль 112; Вісколіна — Клоков 160; Нейштадт 243—244; Machek Jm. rostl. 80—81.— Див. ще **вѣсті**.

[звоєць] (ент.) «листовійка»;— похідне утворення від *звивати*; назва зумовлена тим, що комаха скручує листя рослини, на яких сидить.— Див. ще **віти**¹.

[звѡздік] (бот.) «гвоздика бородчаста, *Dianthus barbatus* L. Мак; мильнянка лікарська, *Saponaria officinalis* L.», [звоздик білий] (бот.) «смїлка поникла, *Silene nutans* L.» Мак, [звоздик пільський] (бот.) «буквиця лікарська, *Betonica officinalis* L.» Мак;— фонетичний варіант слова *звѡздік(а)* з переходом початкового г у з, як у *звізда, звїзда* (<*gvězda) тощо.— Див. ще **гвоздіка**.

[зволгати] «зіпсувати» Я;— неясне.

зволікати «повільно виконувати, затягувати виконання; гаяти час»;— похідне утворення від *волокти* з незаконномірним переходом о в і, можливо, під впливом форми *зволікся* «зліз», *зволік* «втягнув».— Див. ще **волокті**.

[зворика́ти] «рикати» Ж, [зворича́ти] «тс.» Ж;— пов'язане в якийсь спосіб з *рика́ти, рича́ти*; характер зв'язку неясний.

[зворовець] (бот.) «валеріана трикрила, *Valeriana tripteris* L.», [зворівнік, зворівний лист] «тс.» ВеНЗн;— неясне; можливо, пов'язане із [звір] «яр, улоговина» (валеріана росте на болотистих місцях, у долинах річок).

зворушливий — див. **ворухну́ти**.

[зворіщик] «чоловік, що підряджається вагу возити» Кур;— очевидно, результат видозміни запозиченого р. *извѡзчик* «візник».— Див. ще **вѣсті, з**².

звук, звѣчність, звучати, [візвук], відзвук, [дѡзвук] Ж, [назвук], надзвук, надзвуківий, озвѣчити, перѣзвук, перозвѣчувати, [рѡзвук] Ж, понадзвуківий, [рѡззвук] Ж, прѣзвук;— р. болг. м. *звук*, др. *звукъ*, п. *dźwięk* [źwięk], ч. слц. *zvuk*, вл. *zwuk*, нл. *zук*, схв. *звѣк*, слн. *zvók*, стсл. **зѡжкъ**;— псл. *zvŏkъ, zvękъ*, утворене за допомогою суфікса -къ від основи *звѣп-ѣти* «дзвеніти» (*zvŏp-*).— Шанский ЭСРЯ II 6, 80; Фасмер II 88; Преобр. I 245; Brückner 114; Machek EŠJČ 720; Skok III 666; Trautmann 374.— Див. ще **дзвеніти**.— Пор. **зв'яга**.

[зв'яга] «гавкіт; лайка, суперечка; задирака» СУМ, До, [зв'яка] «гавкіт; лайка», [зв'як] «тс.» Ж, [зв'яглівий], [зв'ягати] «повільно, але безупинно гавкати» Я, [зв'якнути] Ж;— р. [зв'ягати] «гавкати», *зв'якати*, [зв'ячь], бр. *зв'яга* «гавкіт; лемент», *зв'ягачь* «гавкати, дзвякати», [зв'якаць], др. *зв'якъ* «звук», *зв'якнути* «засвучати», *зв'яцати*, р.-цсл. **зѡци** (зѡжж) «співати; говорити, розголошувати; марнословити», п. *dźwięk*, «звук, брязкіт, дзвяк», ч. ст. *zvek*, болг. *звек*, схв. *звѣк* «дзвін», *звѣкѣт* «брязкіт», *звѣкнути*, стсл. **зѡжкъ, зѡци** «голосно говорити, кричати»;— псл. *zvęk-/zvęg-*, пов'язане чергуванням голосних із *zvŏkъ* «звук», похідне утворення від основи *звѣпѣти* «дзвеніти»;— споріднене з лит. *žvėngti* «іржати, реготати», *žvangęti* «брязкотіти, дзвякати, дзвеніти», лтс. *žvadzėt, žvakstėt* «гриміти, бряжчати».— Шанский ЭСРЯ II 6, 81; Фасмер II 88; Преобр. I 246; Būga RR I 494; Persson Beitr. 586—587; Trautmann 374.— Див. ще **дзвеніти**.— Пор. **звук**.

[зв'ягель] (бот.) «горошок лісовий, *Vicia hirsuta* L.»;— очевидно, результат видозміни форми [зв'язіль] «горошок шорсткий, *Vicia silvatica* L.».— Див. ще **в'язіль**.

[згáбитися] «вмерти, пропасти» Я;— не зовсім ясне; очевидно, експресивне утворення.

згага «спрага», [зга] «печія; спрага», [зáга] «печія» Ме;— р. [изгáга], др. *изгáга*, п. *zgaga*, ч. [zháha, záha], болг. *izgaga, zgága*, слн. *zgága* «тс.»;— псл. *iz-gaga*,

пов'язане з *gego >žego, укр. [жегті]. — Фасмер II 38; Brückner 652; БЕР II 24. — Див. ще жегті.

[згаку] «поспішно, необдуманно»; — очевидно, утворене від *гак* за моделлю *здѹру, зóслїпу* й первісно означало букв. «ніби зірвавшись з гаку», як і «зірвавшись з цепу». — Пор. *гак*¹.

[згарб] «сніговий вихор Пі; хапок рукою; жменя Бі»; — очевидно, пов'язане із *згáрбати* «схопити»; походження значення «вихор» неясне. — Див. ще *гáрбати*.

згардá, згáрди — див. гáрда.

[згарла́й] «юрба, згряя, натовп, збіговисько» Ме; — очевидно, результат контамінації слів *зѓра́я* і [ла́й] «тс.». — Мельничук Молд. эл. 166. — Див. ще *зѓра́я, ла́й*.

[згацькати] «заморити коней швидкою їздою»; — неясне; можливо, давніше *згацькати, утворене від вигуку *гаття́, гатьта́*, вживаного для повернення коней праворуч.

[згелк] «збентеження, метушня» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zgiełk* «гомін, галас, гармидер, гамір» е, мабуть, звуконаслідувальним утворенням.

[згідзнути] «одубіти, здохнути» Я, [зѓндзитися] «здохнути, пропасти» Я; — афективні утворення, близькі до *ѓдз-нути*.

згіддя, згідно — див. год.

зѓрдлївий, зѓрдний, зѓрдник — див. гóрдий.

зѓлámати — див. ѓлámати.

зѓлédжитися — див. ѓлeг.

[згніт] «вид дитячої хвороби» Ж; — неясне.

згóда, згодлївий, згóдний, згóжий — див. год.

[згóді] «згодом», згóдом, [згодя́, пере́гóдами Ж], пере́гóдом, пере́гóдя, пере́гóдіти «перечекати»; — р. *погодіть* «почекати»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане чергуванням голосних із *ждáти*, хоча реконструкція *žyd- <*gíd-/*geid-* утруднює зіставлення *god- : žyd-*. — Mikl. EW 62. — Пор. *год, ждáти*.

[згóла] «абсолютно, зовсім, цілком»; — бр. [згóла]; — запозичення з польської мови; п. *zgoła* «зовсім, ціл-

ком», подібно до ч. слц. *zhoła*, вл. *zhoła*, схв. *згòльнї* «зовсім чистий», утворено від *goły*, спорідненого з укр. *гóлий*. — Brückner 149—150. — Див. ще *гóлий*.

згомозїтися — див. гóмзатися.

[згорá] «зоря» ВЕБ; — очевидно, результат контамінації слів *зоря́* і *згорї́*, *горá* (див.).

[згóя] (орн.) «сойка, *Garullus glandarius L.*»; — пов'язане з [сóя] «тс.»; — характер видозміни неясний.

зѓра́бний, [зѓра́бний], незѓра́бний, незѓра́ба; — бр. *зѓра́бны*; — запозичення з польської мови; п. *zgrabny* походить від *grabić* «гребти, чистити, скребти», спорідненого з укр. *гребті́, граблі́*; значення «вишуканий, витончений, елегантний» розвинулось, очевидно, через проміжне «здатний до хватання». — Brückner 155. — Пор. *гребті́*.

зѓра́я, [зѓра́я], зѓра́вий, зѓрайовї́й, зѓрайнї́й «спільний, груповий»; — бр. *зѓра́я*; — запозичення з польської мови; п. *zgraja* етимологічно розкладається на прийменник *z* та іменник [graja], похідний від *grać* «валувати, гвалтувати» (про собак), якому відповідає укр. *грати́*. — Richhardt 122; Bern. I 844. — Пор. *грати́*.

зѓребло «скребло; [кінні граблі] Па, Мо», [зѓре́бло] «скребниця для чистки худоби» Па; — запозичення з польської мови; п. *zgrzeblo* «скребло, скребниця» походить від *grzebać* «ворушити, рити», спорідненого з укр. *гребті́*. — Brückner 161. — Див. ще *гребті́*.

[зѓрельно] «гарно, красиво» Я; — неясне.

зѓрїндзатися — див. жѓрїнджатися.

[згріб'я] «клоччя», [зѓрїби] «грубе полотно» Ж, [зѓрїбнїй] «грубий» (про полотно) Г, Ж, [зрїбнїй] «тс. Ж; зношений Я»; — р. [їзѓре́би] «очіс льону», [їзѓре́бь] «тс.», бр. *зрə́б'е* «плоскінь; гірший сорт льону; вичіски з льону», п. *zgrzebie* «клоччя», вл. *zhrěbje* «товста пряжа»; — псл. **izgrebje*, *izgrebi* похідне від *izgrebo*, *izgrėbati* «вичісувати гребенем, вигрібати»; таким чином, первісно означало «те, що залишається

на гребені» (при чесанні прядива).— Трубочев Рем. термиол. 77—78, 82; Булахаў Веснік БДУ 1972/3, 48—49; Brückner 161, 652.— Див. ще **гребті**.

згрястїти — див. **грясть**.

згук «звук»; — результат контамінації слів *звук* і *гук* «тс.» (див.).

[згүра] «сажа» Ко 79; — запозичення з молдавської мови; молд. *zgürä* «шлак, сажа, вугілля», (рум. *sgură* (*zgură*) «тс.») зіставляється з алб. *zgjügë*, болг. *сгурія* «шлак», яке виводиться від гр. *σχορία* «шлак». — Vincenz 10; DLRM 956; СДЕЛМ 150.

згурдати, **згурдитися** — див. **вүрдá**.

[згусуватися] «упертися, затягтися, закомизитися»; — не зовсім ясне; Верхратський вважає спорідненим із стсл. **гоуса**, **гоусарь**, **хоусарь**, **хоурьсарь** (?), схв. *гуса* «морський розбійник, пірат», гр. *χορσάρης* «тс.», іт. *corsare* «корсар, пірат». — ВеЛ 418—419.

[згучатися] «злякатися» ВеЗн; — очевидно, похідне від [згук] «звук»; у такому разі вихідне значення — «злякатися від звуку». — Див. ще **згук**.

здаватися, **здатися** — див. **дати**.

здáлий, **здáльний**, **здáний**, **здáтень**, **здáтливий**, **здáтний**, **здáтчик**, **здáча** — див. **дати**.

[здáритися] «відбутися, статися» Ж, ВеЛ; — бр. **здáрыцца**; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zdarzyć się* «трапитися, статися» (раніше — «пощастити, вдатися»), як і ч. *zdařiti se* «вдатися, вийти» (про певну справу), слц. *zdarit' sa*, нл. *zdarig se* «тс.», походить від *dag*, якому відповідає укр. **дар**. — Brückner 649. — Див. ще **дар**, **дати**.

здебільш, **здебільша**, **здебільше**, **здебільшого**; — складні прислівники, утворені з прийменника *з*, прислівника *де* та прикметникової основи *більш-ий*; первісно вживалося для характеристики вибирання предметів з якоїсь їх сукупності чи окремих часток речовини з її маси і означало «не все, а те, що більше» (таке значення ще зберігається в південноподільській говірці с. Писарівки). — Див. ще **більший**, **де¹**, **з²**.

здёрка — див. **бждирка**.

[здзібріти] «вкрасти» Я (очевидно,

замість **здзібрити**); — фонетичний варіант широко вживаного слова *сцїбрити* «потягнути», пов'язаного з [цибрикувати] «з усієї сили тягнути» (див.).

[здзёрда] «осколок, уламок, шепка, заноза» ВеЗа; — неясне; можливо, похідне утворення від **дёрти**, **драти**, фонетично оформлене під впливом польської мазурської вимови (закономірніше було б **дзёрда**). — ВеЗа 194. — Див. ще **дёрти**, **драти**.

здйбати — див. **лібати**.

здихати «гинути (про тварин); [зітхати]», **здóхнути**, [здихну́ти] «зітхнути», [здих] (лайл.) «здихання, загибель; здохлятина (про набридлу худобину) Ме», [здихáнка] «зітханья», **здихля** «слаба, хвороблива істота», [здихля́чина] «здохлятина» Ме, [здох] «здихання, загибель» Я, Ж, [здохлені́на] «здохлятина», [здохлі́на] «тс.», [здохля́к] «тс.; ледве жива, хвороблива істота», [здохля́ка] «тс.», **здохля́тина**, [здохля́че] (зб.) Ж, **здóхлий**; — р. **издыхать** (із псл.?), **вздыхать**, бр. **здыхаць** «гинути», **вздыхаць** «зітхати», др. **издыхати**, **въздыхати**, п. *zdychać*, *wzdychać*, ч. *zdechnouti* «здохнути», *vzdychati* «зітхати», слц. *zdochnút'*, *vzdychat'*, вл. *zdychowac* «зітхати», болг. **възды́шам** «зітхаю», схв. **издисати**, **издише́м** «помирати», **издисати**, **издише́м** «зітхати», слн. *izdihniti* «померти», стсл. **изды́хати**, **възды́хати**; — псл. *izdyxati* «видихати; робити останній видих», **въздыхати**, очевидно, «робити вдих і видих», утворені від дієслова *dyxati* «дихати» за допомогою префіксів *iz-* «з-, ви-» і *въз-* «уз-, з-». — КЭСРЯ 80, 171. — Див. ще **дйхати**, **з²**, уз. — Пор. **дóхнути**.

[здіб] «зовнішній вигляд», **здібний**; — р. **сдóба** «приправа до тіста (молоко, масло, яйця); кондитерські вироби із здобного тіста», п. заст. *zdoba* «оздоба», *zдобny* «прикрашений, оздоблений», ч. слц. *zdoba* «прикраса»; — псл. **zdo-ba*, утворене з компонентів *съ-* «добре, гаразд» і *do-ba*, до якого зводиться укр. **дóба**. — Фасмер III 586; Brückner 650; Bern. I 203—204. — Див. ще **дóба**, **збіжжя**.

[здіватися¹] «покладатися на когось,

надіятися» Ж;— словотворчий варіант слова *сподів'атися* (див.).

[здів'атися²] «глузувати, знущатися» Ж, [здівки] «глузування» Ж;— р. *издева́ться*, бр. *здэк*, болг. *издева́телство*;— не зовсім ясне; можливо, похідне від псл. *děti* (др. *дѣти*) «говорити»; первісне значення відбите в др. *издѣти* (*им.а*) «дати ім'я, прізвисько» і цим самим образити; пов'язувалось також (Pisani Paideia 8/2, 112) із значенням «роздягатися» (тобто «знущатися, відкриваючи перед кимсь певну частину тіла»).— Шанский ЭСРЯ II, 7, 30; Фасмер — Трубачев II 122; Zubatý St. a čl. I 1, 93.

здійкатися — див. діяти.

здійма́ти, зді́йняти, здо́йма́ти, здо́йма — див. іма́ти, йня́ти.

здоба́¹, здоб́ний;— запозичення з російської мови; р. *сдба* етимологічно відповідає укр. *здіб* «зовнішність» (див.).

[здоба́²] «здобич»;— результат видозміни деетимологізованої форми *здбич*, зближеної з основою *доба́*.— Див. ще *біти*².

здоба́³, здобі́ти — див. оздо́ба.

здобі́ток, здобі́х, здб́ич, здобі́чник, здобі́шник — див. бі́ти².

[здобі́ль] «вдосталь, у великій кількості»;— бр. [здобі́ль];— очевидно, результат контамінації др. *обиль* (*обилие*) «достаток», яке зводиться до псл. **obilь* <*obvilь, пор. стсл. *извилик*; за іншим припущенням, похідне від бііі «бити» з розвитком семантики «обіти, обмолочене» > «багатство, достаток».— Трубачев Езиков. изсл. Младенов 337—338), і пізнішого *здбич*.— Фасмер — Трубачев III 100—101.— Див. ще *біти*².

здобу́ти, здобу́вати, здобу́ванець, здобу́ваніна, здобу́вач, здобу́дча, здобу́ток, здобу́ття — див. добу́ти.

[здолува́ти] «працювати» ВеУг;— неясне.

здорóвий, [здорóв], [здорóвков'атий] «кремезний» Ме, [здорóвкуватий] «сильний, бадьорий, здоровий» Ж, [здорóвний (*молебень*)], [здорóвай, здорóваль], здорóвань, [здорóвега, здорóвець, здорóвила Ж], здорóвило, здорóвість, здорóвко, [здорóвник, здорóва трава] (бот.) «звіро-

бій звичайний, *Hypericum perforatum* L.» Мак, [здорóвник] «тс.; підлісник європейський, *Sanicula eugoraea* L.» Мак, [здорóвля] «висока жінка» Г, здорóв'я, здорóв'як, здорóватися, здорóвити, здорóвити «оздоравлияти», здорóвити, здорóвицати, [здорóвкатися], здорóрово, [здорóвó] «сильно; дуже» Ме, [безздорóв'я], заздорóвний, [занездорóвити], [нездорóвкуватий] «хворобливий», нездорóв'я, нездорóвнитися, оздорóвний, оздорóвчий, оздорóвниця, оздорóвити, оздорóвити, оздорóвляти, поздорóвний, поздорóвчий, поздорóвлення, поздорóвляти, поздорóвник, поздорóвкати, [поздорóвитися] Г, Ж, прездорóвий, уздорóвити, уздорóвляти;— р. *здорóвий*, бр. *здарóвы*, др. *здорови*, *сѣдорове*, п. *zdrovy*, ч. слц. *zdravý*, вл. нл. *strowy*, болг. м. *здрав*, схв. *здрав*, слн. *zdrav*, стсл. *Здравъ, сѣдравъ*;— остаточно не з'ясоване; припускається псл. **sdrogvъ*, як утворене з компонентів *съ-*, спорідненого з дінд. *su-* «добрий», ав. *hu-*, гал. дірл. *su-*, *so-*, гр. *ὁ- (γῆς)* «тс.», і **dorgv-*, пов'язаного чергуванням голосних з **dervo* «дерево»; таким чином, первісне значення — «з доброго дерева» (Критенко Вступ 556; Шанский ЭСРЯ II 6, 82; Фасмер — Трубачев II 90; Преобр. I 247—248; Brückner 650; БЕР I 627—628; Skok III 646; Bern. I 214; Trautmann 53; Зализняк ВСЯ 6, 36); виводиться також від псл. **sorgvъ* (як спорідненого з лат. *salvus* «цілий, здоровий», дінд. *sárvaḥ* «цілий»), що змінилося в **srov-* > *strov-*, *zdrov-*, **srov-* > *sdrav-* (Ondruš Slavica 1, 34—42; JČ 9, 148; Machek ESJČ 713); зіставлення псл. **dorgv-* з дінд. *dhārayati* «той, що підтримує», *dhārayati* «тримає, несе, підпирає» (Mikl. EW 49; Meillet Études 88; Ernout—Meillet 409) сумнівне.

[здрабисува́ти] «зрити» Г;— афективне утворення.

здр'ави́ця, здр'ави́ця;— бр. *здр'ави́ца*;— запозичення з російської мови; р. *здр'ави́ца* походить від стсл. *Здравица*, а р. *здр'ави́ця* утворено від основи стсл. *Здраве-*, що відповідає укр. *здорóвий* (див.).

зра́да, зраде́цький, зра́дити, зрадли́вий — див. зра́да.

зра́стуй, дра́стуй (розм.), [драстува́ти] Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *здравствуй*, як і болг. *здрави́* «привіт», походить від стсл. *сѣдравѣствоуѣи*, що пояснюється як скорочення форми 1-ї ос. одн. *сѣдравѣствоуѣж* «поздоровляю» (Соболевский ЖМНП 1897, листопад, 63) або як форма наказового способу від *сѣдравѣствоваѣти* «бути здоровим» (Dickensapp RS 21, 133). — Шанский ЭСРЯ II 6, 82—83; Фасмер — Трубачев II 90. — Див. ще здоро́вий.

здрегна́вити — див. дригна́вити.

[здрѣ́нтіти] «запліснявити» Ж; — бр. *здранце́ць* «отетеріти, оніміти; заціпеніти»; — запозичення з польської мови; п. *zdrętwieć* «заціпеніти, заклакнати», *drętki* «гострий на смак», [strętwieć] (про шкіру, воду) пов'язане з *drętwy* «закляклий», [drętki, dręgi] «прикрий, терпкий» (про напої, плоди), що, можливо, зводиться до **trętvěti*, яке могло б бути зіставлене з лит. *strėgti* «ціпеніти», лат. *torpēre* «тс.», нвн. *sterben* «помирати». — Sławski I 165; Brückner 97.

здріг, здріга́тися, здрі́ги, здрі́гливий, здрі́гати́ся, здрі́жати́ся — див. дрижа́ти.

[здрі́зник] (бот.) «трясучка середня, *Briza media* L.» Мак; — не зовсім ясне; можливо, через проміжну форму **дрижник* пов'язане з *дрижа́ти* (пор. і літературну назву *трясучка*); в такому разі назва була б зумовлена властивістю колосся рослини здрігатися від найменшого руху повітря. — Нейштадт 112—113; Machek Jm. rostl. 280.

[здрі́й] «джерело» Я; — запозичення з польської мови; п. *zdrój*, як і ч. слц. *zdroj*, стсл. *изрой* «тс.», виводиться з псл. **iz-rojь*, пов'язаного з *iz-rinǫti*, похідним від *rinǫti*, до якого зводиться й укр. *рінути*. — Machek ESJC 713; Brückner 650. — Див. ще *рінути*.

здрі́ти, [зі́здріти] «приглядатися» Ж, [здрі́вка] «зіниця», [здрі́йко] ВеНЗн, [здрі́к Я, здрі́нка, здрочо́к Л, здря́нка, здря́чка Ж, здря́чкó ВеНЗн, вздря́чка Ж] «тс.», [здрі́лець] «глядач» Я, [здрі́к]

«зір» Ж, [здря́к] «тс.» Ж, [здря́чкова́тий] «короткозорий» ВеНЗн, [здря́чий] «зизоокий» ВеНЗн, [зі́здріти] «побачити», [напо́на́дздріти] «видивитися щось, відкрити, знайти», [підоздрі́ти] «підглянути» Ж, [у́здря́чку] «у вічі»; — варіант слова *зріти* (<псл. **zrěti*) з вставним *д*, що є одним з найдавніших виявів евфонії, який був можливий між свистячим приголосним і наступним *р* (пор. цього ж типу *струм*, *стрінути* із вставним *т*). — Див. ще *зріти*¹. — Пор. *здря*.

[здру́цюва́ти] «стоптати підлогу ногами, лишаячи брудні сліди» Ж; — очевидно, результат контамінації між *ступцюва́ти* і *дрі́цюва́ти* «робити дрібні па в танці». — Див. ще *дрі́б*, *ту́пати*.

[здря́] «даремно, марно, несправедливо»; — запозичення з російської мови; р. *зря*, [здря́] походить від псл. *зьгѣ* («марно дивлячись», дієприкметника теп. ч. від *зьгѣти* «дивитися». — Шанский ЭСРЯ II 6, 111; Фасмер II 106. — Див. ще *здрі́ти*, *зрі́ти*¹.

[здрямáтий] «косоокий, зизоокий» ВеНЗн; — пов'язане із [здрі́ти] «дивитися», [здря́к] «зір» Ж; спосіб утворення неясний. — Див. ще *здрі́ти*.

здúхвина, здúхи, здúхові́на — див. дух.

зѐбра «дикий африканський кінь із смугастою шкірою»; — р. бр. болг. м. *зѐбра*, п. ч. слц. *zebra*, схв. *зѐбра*; — запозичено через французьку мову (фр. *zèbre*) з португальської; порт. *zebra*, *zebro* походить з африканських мов, можливо, негритянського діалекту бунда (Ангола); за іншим поглядом, порт. *zebra*, *zebro* спочатку стосувалося тільки диких ослів, що водилися в Піренеях, а потім португальські моряки в XV ст. перенесли цю назву на схожу африканську тварину (Šmilauer SaS 1953/3, 130; Machek ESJC 714); на думку Відосці (Archivio glottologico italiano 1953, 38, 98), пов'язане з *zephyrus*. — СІС 266; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 6, 83; Фасмер — Трубачев 91; БЕР I 630; Dauzat 761; Gamillscheg 907.

[зѐвриво] «заграва» Л; — очевидно, результат контамінації форм *жѐвріти* і *зáграва* (*зáрево*) (див.).

[зегзіця] «зозуля»;— р. [зегзіця, зогза], др. зегзица, зогзица, жеггзуля;— псл. *žegъza, *žegъzica, *žegъzulja;— очевидно, звукопослідувальне утворення з редукованого кореня žegъ- (зегъ-), що, мабуть, зводиться до первісного *gegu-; припущення про західнослов'янське походження слова (Булаховський ІАН ОЛЯ 1948/2, 108) недостатньо обгрунтоване.— Фасмер II 91—92; Преобр. I 248; Machek ESJČ 726; Котков Доклады и сообщ. Ин-та языкознания АН СССР 1956 X 81—83.— Див. ще зозуля.

[зелезник] (бот.) «аденофора лілієлиста, Adenophora liliifolia Bess.» Мак;— утворене від [з'елезь] «залоза» як калька латинської наукової назви рослини, що зводиться до гр. ἀδήν «залоза» і φόρος «несучий».— Machek Jm. rostl. 229.— Пор. з'албза.

з'елезь, зел'езка, зелезістий — див. з'албза.

[зелемозень] (бот.) «чистотіл звичайний, Chelidonium majus L.» Ж, Мак, [зелезим Мак, зелемизеленя Мак, зелемизелоня Мак, зелемозелень ВеНЗн, Мак, зелемозина Мак, зем'изело ВеНЗн, Мак, зем'изеленя Мак, зем'озелен ВеБ, земозел'ена ВеБ, земозелене Мак, зем'озелень ВеНЗн, Мак, земозелець Мак, зем'озіль Ж, зимозелень Мак «тс.», [зимозелениця] «грушанка круглолиста, Rungia rotundifolia L.» Мак, [зимозіль, зимозілле] «айстра, Aster salignus Willd.»;— варіанти складного утворення зим'озелень з основ іменників зим'а і з'елень з первісним значенням «зимова зелень; рослина, що зелене взимку»; пор. у зв'язку з цим назви вічнозелених рослин у деяких слов'янських мовах: п. zimozielon «грушанка, Rungia uniflora», слц. zimozel-(ep) «барвінок, Vinca L.», болг. [зимзелен] «самшит вічнозелений, Vuxus sempervirens L.; барвінок», схв. зймзел'ен, зймзел'ен «барвінок», зймзел'ені «вічнозелений», слн. zimzelen «барвінок»; мотивація застосування цієї назви до чистотілу неясна.— Див. ще зел'ений, зим'а.

зел'ений, зелен'авий, зелен'астий, [зел'енкавий] Я, зелен'истий, зеленкуватий, зеленний, зел'ен'явий Г, Ж, Я, зелен'я-

тий, зелен'а «зелень», зелен'ець «недостиглий плід; паросток; зелень; [(бот.) деревій звичайний, Achillea millefolium L. Мак], [зелен'ина] «зелень; (бот.) Conferva rivularis Fr. Мак», [зелен'иця] «щось зелене; (бот.) кипарис Я; вовчуг, Ononis hircina Jacq. Мак; плаун, Lycopodium Мак; вид грибів ВеБ», зел'енка «фарба; [сорт дині; (бот.) барвінок малий, Vinca minor L. Мак; вид гриба, Agaricus aeruginosus Curt. Мак; огірок, Cucumis melo variet. Мак; зеленчук жовтий, Galeobdolon luteum Huds. Мак], [зелен'ня] «зелень», [зелен'очок] «брунька, зав'язь», зел'енощі, [зелен'уха] «деревна жаба, Rana viridis; порода мух», [зелен'чуха] «тс.» Ж, зелен'ушка «[щось зелене Ж]; (орн.) зелен'як, Fringilla chloris», [зел'енчик] «зелений водяник, Astasia euchlogum» Ж, зелен'чійк (бот.) «жовта глуха кропива, Galeobdolon luteum Huds.», [зелен'юх] «золотий жук» Ж, [зелен'я] «зелені поля, сходи хлібів», [зелен'ява] «зелена блювота», зелен'як «(орн.) зеленушка, Fringilla chloris; [(ент.) золотий жук, Cetonia aurata], зелен'яр, [зелен'ятко] «зелене» Я, [зелен'ячка] «деревна жаба» Ж, з'елень, [зеленька] (бот.) «плаун» Мак, [зел'ина] «бур'янина» Л, зел'інка «зелена фарба; [(бот.) плаун колючий, Lycopodium complanatum L. Мак], [зел'інки] «зелені яблука» ВеЛ, зелен'іти, зелен'іти, зелен'ітися, зелен'ішати, [зелен'ієм] Ж, з'азелень, [надзелений] Ж, надзелень Ж, Г, озел'нювач, озел'нювати, озелен'яти, п'азелень, п'азелень, призел'нкуватий, [п'ризелений], п'розелень, [п'розеленуватий] «зеленуватий»;— р. зел'еный, бр. зял'ены, др. зел'еный, п. zielony, каш. [zelony], ч. слц. zelený, вл. нл. zeleny, болг. зел'ен, м. зелен, схв. з'елен, слн. zelén, стсл. з'еленъ;— псл. *zelenъ- (jъ);— споріднене з лит. žālias «зелений», žėlti «зеленіти, проростати», žolė «трава, зелень», želvas, žašvas «зеленуватий», лтс. zaš «зелений», zāle «трава», прус. saligan «зелений», sālip «тс.», лат. holus, holeris «зелень», кимр. gledd «зелений дерн»; іє. *g'hel- «зеленіти», *ghel- «жовтий», звідки псл. *g'ьl'ь, укр. ж'овтий.— Критенко Вступ 556; Півторак Мовознавство 1969/4, 80;

Шанський ЭСРЯ II 6, 84; Фасмер II 92; Преобр. I 248; Brückner 653; Machek ESJČ 714; Holub—Lyer 518; БЕР I 631—632; Skok III 648—649; Fraenkel 145; Herné 80; Трупи́ско RSl 20/1, 68; Trautmann 364; Persson Beitr. 790, 793; Holthausen ZSIPh 24/2, 267; Walde—Hofm. I 639; Pokopny 429—434. — Пор. **жобтий, зєло́.**

[зелену́га] «недостиглі вишні; порода зеленуватих слив» Г, Ж, [зелену́ш] «тс.» Г, Ж, [зелену́чок] «брунька» Ж, [зилéпух] «зелений кавун» Ме, [зилéпуха, дзилéпуха] «недозріла зелена вишня або черешня» Па, [зиліну́га] «зелена жаба; худа, некрасива людина» МСБГ; — р. [зелену́ха] «незріла ягода», [зелену́почки] «зелені незозрілі плоди», бр. *зелéпуха*, п. [zielerupa]; — очевидно, похідні утворення від *зелéн(а)* з афективними суфіксами *-(e)n-* (пор. *дурéна, мазéна*) та *-у-* (*-ух-*) із значенням збільшеної ознаки. — Пор. **зелéний.**

[зеличóк] (орн.) «волове очко, Troglodytes troglodytes L.» Ж; — пов'язане, мабуть, із *зєло́, зілля*; назва могла бути зумовлена місцем гніздування птаха; в болотистих ділянках лісу, заростях (зокрема, кропив'яних), навколо ставків тощо. — Воїнств. — Кіст. 332—333. — Див. ще *зєло́.*

[зелізняк] (бот.) «вербена лікарська, Verbena officinalis L. Мак», [зелі́зник Мак, залі́зник Носаль] «тс.»; — р. [же-лезня́к], п. *železnik*, ч. *železník*, схв. *железья́к, жельзанка* «тс.»; — калька пізнолат. *fergaria* «тс.», похідного від *fergum* «залізо»; назва зумовлена широкими цілющими властивостями рослини, на підставі чого її вважали такою магічною, здатною, зокрема, відвертати зло (як, за народними повір'ями, і залізо), а також запобігати ранам від залізної зброї. — Носаль 149—150; Анненков 376; Machek Jm. rostl. 192—193; Симонович 493. — Див. ще *залізо.*

зєло́ «зелень», [зєлє́йки] «зілля, трави» Я, [зеліно́] «зілля» Пі, [зеля́нка] «зелена смуга трави на хлібному полі» Я, *зіліна* «билина; [травинка Ж]», [зі-лівка] (ент.) «рослинні блощиці, Phytocoris» Ж, *зілля*, [зіля́нік] «гербарій» Ж, [зільні́к] «квітник Ж, Пі; гербарій;

вазон; заяча конюшина, Anthyllis vulneraria L. Я, Пі, Ж; курай, Salsola calic L. Мак», [зеля́стий] «трав'янистий» Ж, [зє́льний] «трав'яний», [зілі́стий] «багатотравний» Ж, [призилі́ти] «приворожити», [призі́л] (спосіб ворожіння) ЛексПол; — р. [зелóк] «молода, яскраво-зелена трава», *зє́ље*, бр. *зяло́* «насиння бур'янів у зерні», п. *zioła, ziele* «трава», ч. *zelí* «капуста», слц. [zelé], вл. *zela, zelo* «лікарська трава», нл. *zele* «зілля», полаб. [zilè], болг. *зє́ле* «капуста», м. *зелје* «трав'яні рослини, вживані в страви», схв. *зє́ље* «овочі, зелень», слн. *zélje* «капуста», стсл. **зєло** «трава»; — псл. *zelo, zель-je*; — споріднене з лит. *žolė* «трава», двн. *gelo* «жовтий», лат. *helus, holus* «зелень; овочі, капуста», гр. *χόλος* «жовч», ав. *zaigi-* «жовтий», дінд. *háriḥ* «жовтуватий, зеленуватий»; іє. **ǵhelc-os* «світло-зелена фарба». — Шанський ЭСРЯ II 6, 85; Фасмер II 92—93; Преобр. I 248—249; БЕР I 631; Skok III 648—649; Trautmann 364; Walde—Hofm. I 654; Persson Beitr. II 794. — Див. ще **зелéний.**

[зє́льман] «вид гаївки» Г, Ж, [жа́льман Я, жє́льман] «тс.»; — походить від антропоніма *Зельман* (прізвище); назва гаївки відбила взаємостосунки населення Поділля з орендарем церков, які відмовились від унії; в гаївці прихожани зверталися до Зельмана з проханням відчинити їм на Великдень церкву; з часом гаївка наповнилась іншим змістом, зберігши тільки назву. — Шейковський Быт подолян I 1, 35, 73.

зє́льтерська (вода) «природна або штучно виготовлена мінеральна соляно-вуглекисла вода», [зє́льська (вода)] Я, *сє́льтерський*; — р. *зє́льтерская, сє́льтерская*; — пізне запозичення з німецької мови; нім. *Selterswasser*, букв. «вода із Зельтерса» походить від назви німецьких сіл *Oberselters* і *Niederselters*, де відкрили цю воду. — Фасмер II 93; ССРЛЯ 4, 1194.

зельц «вид ковбаси»; — р. бр. *зельц*; — нове запозичення з німецької мови; нім. *Sültze* «холодець» пов'язується з сн. *sülze*, свн. *szulz(e)*, двн. *szulza* (<*sultja) «солоня вода, солоня ковбаса», дангл. *sultia* «тс.», нвн. *Salz* «сіль», спорідне-

ним з псл. *soľ*, укр. *сіль*.—Шанський ЭСРЯ II 6, 85—86; ССРЛЯ 4, 1194; Kluge—Mitzka 622, 764.—Див. ще *сіль*.

[зем, *зѐми*] «земля; підлога, переважно цегляна»;—р. др. *земь*, бр. [зем] «чорнозем», слц. *zеп* «земля»;—скорочений варіант слова *земля*, утворений, очевидно, ще від псл. **zemja*, як відповідник чоловічого роду; первісне значення відбите в сучасному *чорнозѐм*, *глинозѐм* та ін.—Преобр. I 249—250.—Див. ще *земля*.

[землѐдѹх] (ент.) «медведка звичайна, *Gryllotalpa vulgaris* Ж, МСБГ;—складне слово, утворене з основ *земля* і *дух*; мотивація назви незрозуміла.—Див. ще *дух*, *земля*.

[землюнка] (орн.) «луговий чекан, *Saxicola ruberta* L.» ВеНЗн, [землюшка] «тс.» ВеБ;—пов'язане з *земля*; назва зумовлена тим, що ці птахи мостять гнізда прямо на землі, в Карпатах—на кам'янистих скелях, звідки й інші місцеві назви: [каменюх, підкаменюх, камінчяк, скальчяк] та ін.—Воїнств.—Кіст. 384; Страутман 162.—Див. ще *земля*.

земля, [зѐмѐць] «землевласник» Ж, [земельник] «тс.», *земляк* «односелець»; [(зоол.) часникова жаба; (бот.) соняшник бульбистий, *Helianthus tuberosus* L. Мак; картопля, *Solanum tuberosum* L. Мак], *землянка* «приміщення в землі; (зоол.) часникова жаба; [картопля; вірвока біля сохи Я; суниці лісові, *Fragaria vesca* L. Мак], [земляник] (орн.) «червоношійка, *Lusciola tusciana* Ж, *землянін* «селянин; [земляк; землевласник Ж], *земляцтво*, [земнік] «погриб, підвал» Ж, *зѐмство*, [зѐйма] (дит.) «долівка» ЛЧерк, Л, *земельний*, [землеватий] «землистий» Ж, [земленістий] Ж, *землістий*, *земляний*, [землястий] «землистий» Я, *земний*, *зѐмський*, *зѐмно* «низько», *безземелля*, *безземельний*, *доземний*, *засемлення*, *засемлювач*, *засемліти*, *засемлювати*, *наземний*, [надземка] «міська залізниця», *надземний*, *підземелля*, [підземельниця] «метро», *підземка*, *підземник*, *підземний*, [позѐм] «обрій, горизонт», *позѐмка*, *позѐмок*, [позѐмниця] «ватерпас» Ж, [по-

земелля] «місцевість, дільниця, територія», [поземле] «тс.», *поземельний* Ж, *поземий*, *поземний*, *поземельне*, *позаземний*, *понадземний*, *попідземний*, *приземлення*, *приземленість*, *приземний*, *приземок*, *приземистий*, *приземкуватий*, *приземліти*;—р. *земля*, бр. *зямля*, др. *земля*, *земя*, п. *ziemia*, ч. *země*, слц. *zеп*, вл. *zemica*, *zemja*, нл. *zemja*, полаб. *zīpa*, болг. *земя*, м. *земја*, *земјиште*, схв. *зѐмља*, слн. *zēmlja*, стсл. *зѐмля*, *зѐмля*;—псл. **zemja*;—споріднене з лит. *žėmė* «земля», *žėmas* «низький», лтс. *zeme* «земля», *zems* «низький», прус. *same*, *semme* «земля», *semtai* «низький», лат. *humus* «земля», дперс. *zān-*, ав. *zā-*, род. в. *zēmō*, гр. *χθών* «тс.», *χαμαί* «на землі», *χαμηλός* «низький», хет. *tekap* «земля», *tox*. A *tkam*, *tox*. B *ket*, дінд. *kṣāh*, місц. в. *kṣāmi* «тс.», іє. **ǵhǵem-*, **ǵhǵom-* «земля».—Критенко Вступ 550; Шанський ЭСРЯ II 6, 87; Фасмер II 93; Преобр. I 249; Иванов ВСЯ 2, 8; Brückner 653; Machek ESJC 714; Holub—Lyer 518; БЕР I 634—635; Skok III 649—650; Fraenkel 3—4, 13—14; Trautmann 369; Mayrhofer I 238; Walde—Hofm. I 664—665; Pokorny 414—416.

[земняк] «картопля», [зим'як, *зімак*, *зім'як*] «тс.» Мак;—запозичення з польської мови; п. *ziemniak* «картоплина», *ziemniaki* «картопля» є похідним від *ziemia* «земля».—Див. ще *земля*.

[зенджул] (бот.) «вид рослини Г; тирлич, *Gentiana* L. Мак»;—один з фонетичних варіантів слова *ґіндзіра* (див.).

[зендрівка] «дуже випалена цегла» Ж;—запозичення з польської мови; п. *zendrówka*, *zedrowka*, *zyndrówka* «тс.» походить від нім. *Sinter* «сталактит, (вапняковий) накип, шлак», яке через проміжні форми двн. *sin̄tar*, свн. *sin̄ter*, *sin̄dar* «шлак, окалина» зводиться до герм. **sendra-* «застигла, ущільнена рідина», спорідненого з псл. **seǵra* «стверділа вологість, сталактит», ч. *sádra* «гіпс», схв. *сѐдра* «вапняковий накип, сталактит».—Machek ESJC 535; Kluge—Mitzka 710.

зензубель (тех.) «столярний інструмент для виймання пазів у дошках»;—

бр. *зензубель*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з німецької мови; р. *зензубель*, [*зинзубель*], що оформилося, мабуть, під впливом *зуб*, є спрощеним варіантом нім. *Sims-hobel*, складеного з (Ge)sims «закруглений карниз» і *Hobel* «рубанок». — СІС 266; ССРЛЯ 4, 1212; Фасмер II 98; Преобр. I 252; Mikl. EW 403. — Див. ще *гембель*, *гзимс*.

зеніт, *зенітка*, *зенітник*, *зенітний*, ст. *зэніф*; — р. болг. *зени́т*, бр. *зени́т*, п. ч. слц. *zenit*, м. *зени́т*, схв. *зэ́ніт*, слн. *zenit*; — запозичення з наукової латині XVII ст.; лат. *zenith* походить від ар. *saṁt*, *saṁt* «дорога, напрям», які в середні віки при переписуванні були передані як *senit* внаслідок того, що *n* було помилково прочитано як *ni*; сучасні східнослов'янські форми, очевидно, зумовлені впливом фр. *zénith* «зеніт». — СІС 266; Акуленко 141; Шанський ЕСРЯ II 6, 89; Фасмер II 94; Koraliński 1053; БЕР I 635; Klein 1767.

[*зеновідь*] (бот.) «звіробій звичайний, *Nuregicum perforatum* L.» Ж; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з *зінювати* «рокитник; дрік» та ін., [*заноувать*] «тс.».

Зенон — див. *Зінон*.

[*зеріпати*] «зіпати»; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *зіпати*.

зерно́, [*зэрен*], [*зерна́к*] «кістянковий плід» Ж, *зерніна*, [*зерніця*] «плодове дерево, що виросло з зерна», [*зернічка*] «тс.» ВеНЗн, *зернівка* (бот.), [*зернівіці*] «злакові» Мак, *зерновік*, *зернові*, *зэ́рня*, [*зерня́нка*] «дичка» МСБГ, *зэ́рнята* «зерна; насіння соняшника», [*зірко*] «зерня», [*зірніця*] «дичка», [*зернайстий*] «зернистий», [*зерна́тий*] «тс.», *зерністий*, [*зерноватий*] «крупнозернистий» Ж, *зерніти(ся)*; — р. *зерно́*, бр. *зэ́рне*, др. *зэ́рно*, *зэ́рно*, п. *ziarno*, ч. слц. *zrno*, вл. *zorno*, нл. *zergno*, [*zenko*], полаб. *zornj*, болг. *зэ́рно*, м. *эрно*, схв. *э́рно*, *э́рње*, слн. *zrno*, *zrnje*, стсл. *зэ́рно*, *зэ́рно*; — псл. **zrno*; — споріднене з лит. *žirnis* «горох», лтс. *ziŋnis* «тс.», прус. *sygne* «зерно», двн. *corn*, кепно, нвн. *corn* «тс.», дірл. *grān* «зер-

нина», гот. *kairn* «зерно», кімр. мн. *grawn*, одн. *grawn*, брет. *greun* «тс.», лат. *grānum* «зерно, ядро», дінд. *jīṅṅāḥ*, *jūṅṅāḥ* «трухлий, розтертий, старий»; іє. **ǵer-*, *ǵerē-* «дозрівати, морхнути, старіти», **ǵerāu-* «те, що визріло, розв'ялюється, само падає»; споріднене з псл. *zbrēti*, укр. *зріти*. — Критенко Вступ 513; Шанський ЕСРЯ II 6, 90; Фасмер II 95—96; Преобр. I 250—251; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Machek ESJČ 719; Holub—Lyer 520; БЕР I 669—670; Skok III 662—663; Trautmann 372; Walde—Hofm. I 618—619; Pokorny 390—391. — Пор. *зріти*².

зэ́ро «нуль»; — р. бр. *зэро́*, п. ч. *zergo*; — запозичення з французької мови; фр. *zéro* «нуль» походить від іт. *zergo* «тс.», що є скороченою формою іт. *zefiro* «тс.», утвореного від слат. *zephyrum*, яке зводиться до ар. *sifr* «тс.». — Шанський ЕСРЯ II 6, 90; Sl. wyg. obcucz 813; Dauzat 761; Gamillscheg 899. — Див. ще *цифра*, *шифр*.

зэ́стра — див. *дзэ́стра*.

зефір «теплий легкий вітерець; тонка бавовняна тканина; сорт фруктової пастили; сорт овечої вовни»; — р. болг. м. *зефір*, бр. *зефір*, п. *zefir*, ч. *zefir* (текст.), *zefug* «легкий вітер», слц. *zefir* (текст.), *zefug* «вітер», схв. *зэфі́р*, слн. *zefir*; — запозичене з французької мови, можливо, через російську; фр. *zéphyr* «теплий вітерець» походить від лат. *zephyrus* «західний весняний вітер, вітер взагалі», яке зводиться до гр. *ζέφυρος* «західний або північно-західний вітер», пов'язаного з *ζόφος* «темрява, захід». — СІС 266; Шанський ЕСРЯ II 6, 91; Hüttl-Worth 72; БЕР I 637; Dauzat 761; Frisk I 611.

зебрій — див. *жабрій*.

[*з'егбдуватися*] «стиратися»; — неясне.

з-за, [*зо́за*] ВеЛ; — р. *из-за*, бр. *з-за*, п. *z-za*, болг. *зад*, схв. *йзза*, слн. *izza*; — складений прийменник, утворений з двох прости́х: з із значенням руху зсередини і за, що вказує на порядок розташування предметів у просторі. — Мельничук Вступ 490—491. — Див. ще *з²*, *за¹*.

ззувати, *ззу́ти* — див. *взу́ти*.

зиб, [незиблєний] «непохитний, непо-рушний» Пі, [непозібкий] «тс.» Пі, Ж; — р. *зыбь*, бр. *зыб*, болг. *зиб*, схв. *зыбати* «хитати», слн. *zibati* «колихати», стсл. *зыбати* «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з лит. *žibėti* «блищати, світити, мерехтити», *žybsėti* «блищати, виблискувати», лтс. *zibėti* «блищати, мерехтити» (про мерехтливий відблиск у воді сонця або місяця); пор. у зв'язку з цим укр. [зіблик] «вовк» (у вовків уночі світяться очі); пов'язувалося також (Преобр. I 259) з дінд. *jávate* «поспішати», *jávin-švidkij*, *junáti* «поспішати», *jūtāh* «швидкий», іє. **ḡeṣā-* «рухати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 114; Фасмер II 109; Горяев 119; Skok III 653.

[зібком] (у виразі з *кипіти* «без нічого кипіти»), [зібці] «товчений ячмінь, що вариться у воді й кип'ятиться в олії з конопляного сім'я» Я; — пов'язане з *зиб*; пояснюється, очевидно, тим, що на чистій поверхні окропу вільно утворюються брижі (*зиб*). — Див. ще **зиб**.

[зіблик] (зоол.) «вовк, *Canis lupus L.*» ВеНЗн; — очевидно, походить від незасвідченого **зібити* «блищати, мерехтити», пов'язаного із *зиб* і спорідненого з лит. *žibėti* «блищати», лтс. *zibėti* «тс.», за властивістю очей цієї тварини світитися в темряві. — Див. ще **зиб**.

зигзаг «ламана лінія», [зигзаковатий] Ж; — р. болг. *zigzag*, бр. *zigzag*, п. *zugzak*, слн. *сік-сак*, м. *zigzag*, *цикцак*, схв. *цйкцак*, слн. *сіксіак*; — запозичення з французької мови; фр. *zigzag* походить від нім. *Zickzack* з первісним значенням «підкоп»; слово виникло в військовому мистецтві ведення облоги для назви звивистих окопів, траншей, схожих на літеру *z*, звідки й відповідна назва. — Шанский ЭСРЯ II 6, 91; Фасмер II 96; Ст. укр. обcych 815; БЕР I 638; Dauzat 761; Kluge—Mitzka 884; Klein 1768.

[зиз] «косоокість», [зізуй, зизатий] Ж, [зизуватий, зізом], [дзізом дивитися] «вовком дивитися»; — запозичення з польської мови; п. *zyz*, *zez* «косоокість» від давнішого *zez* «шістка в кістковій грі» походить від нім. *Sechs* (двн. *sēhs*) «шість», спорідненого з гот. *saíhs*, лат. *sex*, псл. *šestь*, укр. *шість*. — Brückner

652; Kluge—Mitzka 696; Walde—Hofm. II 528—529. — Див. ще **шість**.

[зізати] «кричати, гелготати, крякати» (про гусей) Ж; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; можливо, пов'язане з [зичати] «кричати, гелготати».

[зізгати] «шипіти, дзижчати» Ж; — звуконаслідувальне утворення, можливо, пов'язане із [зізати, зичіти].

зык, [зічний] «голосний», [зічно] «голосно», *зікати*, [зичати] «кричати, гелготати» Я, [зичіти] «шипіти» Ж; — р. бр. *зык*, вл. *zupk*, *zuk* «тон, звук», нл. *zuk* «тс.»; — очевидно, псл. *зукь*, *зукь* <*zū-кь, *zou-кь, пов'язане із *zov-ɔ* «зву», *zъvatí* «звати»; вважається також звуконаслідувальним утворенням; Преображенський вважає пізнім утворенням. — Шанский ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 109; Преобр. I 259. — Див. ще **звати**. — Пор. **зук**.

зимá, [зимáрка] «зимова хата на полонині; чорна хата», [зимівка] «пізня диня; огірок, *Sisumis melo variet. Mak*; зимова хата Ж; зимівля Ж», *зимівля*, *зимівник* «зимувальник», *зимівник* (приміщення), [зимка] «озима пшениця» ЛексПол, [зимки] «сніги», [зимник] «дорога на болоті, якою їздять тільки взимку» ЛексПол, *зимніця*, *зимовік* «зимувальник; [(бот.) дикий шафран, пізньоцвіт осінній, *Colchicum autumnale L.* Г, Мак; веснівка дволиста, *Majanthemum bifolium L.* Мак], [зимовисько] «зимовий табір, зимова квартира» Ж, [зимовник] (бот.) «пізньоцвіт осінній, *Colchicum autumnale L.*» Мак, [зимовок] «зимівля» Ж, [зимóха] «гарячка, пропасниця, лихоманка» Ж, ВеБ, [зиміюшка] «сорт яблуні», [зімá] «зима; лихоманка; [(бот.) пізньоцвіт осінній], [зімінá] «озимина» Ж, [зімівля, зімóвля] «зимування» Пі, [зімнік] (бот.) «айстра, *Aster appuus L.*; садова айстра китайська, *Callistephus chinense Ness.* Мак; зимове поселення», [зімніця] «пізня диня, фрукт; пропасниця», [зімність] «холоднеча» Я, [зімніяк] «зимова дорога», [зімовік] «погріб для бджіл; зимове поселення» Ж, [зімóвище, зімóвник] «зимове житло запорозців поза Січчю», [зімовчак] «козак, що жив у зимовнику», [зімюха] «цибуля, що зимує в землі й ран-

нюю весною проростає» Л, *зимівельний*, *зимний*, *зимній*, *зимовий*, *зимувальний*, [зимівний] «зимовий», [зимній, зимовний] «тс.» Ж, [зимникуватий, зимничуватий] «той, що визріває пізньої осені», [зимський] «зимовий», *зимюю*, *зимувати*, [зимніти] «лихоманити, трясти», *взимку*, *відзимки* «початок ранньої весни», [взимки] «перші осінні морози» Ж, [взимчак] «тс.» Ж, [взимки] «холодна погода напровесні» Я, [взимкуватий], [назимковатиця] «корова, що дає молоко з назимком», [назимковатиця, назимкуватиця] «тс.», [назимок] «теля, що перезимувало одну зиму», [назимок] «тс.», [назимча] «однорічне теля» ВеУг, [назимина] «озимина», [назимний, назимний] «озимий», [недозимки] «кінець зими й початок весни» Ж, *озимина*, *озимки*, *озимість*, *озимий*, [одзімок] «затягне танення снігів навесні, при холодному вітрі», *перезимівля*, [перезимча] «перезимоване теля» Ж, ВеЗн, [перезимча, перезимок Л] «тс.», *перезимувати*, [підзимки], *підзимний*, *підзимовий*, [прізимки] «ранні зимові холоди» Ж, [прізимок] «зимівля» Ж, *узимку*, [узиму, узимі, узим'я, узимку, узимі]; — р. др. *зимá*, бр. *зімá*, п. ч. слц. *зіма*, вл. нл. *зума*, полаб. *заітá*, болг. м. схв. *зіма*, слн. *зіта*, стсл. *зіма*; — псл. *зіма*; — споріднене з лит. *žiema* «зима», лтс. *ziema*, прус. *zemo* «тс.», дат. *gimber* «ягня», норв. *gimber*, дісл. *gumbg* «тс.», лат. *hiems* «зима», гр. *χειμα*, вірм. *jmetn* (<jimetn), дкімр. *gaem*, хет. *gimmanza* «тс.», ав. *зуá*, род. в. *зімб* «мороз, зима», *зауап* «зима», дінд. *hemantáñ* «тс.», *himáñ* «зима, холод», *hēmap* «взимку», *haimapá* «зимовий»; іе. **ǵhei-m-na*, **ǵhie-m-na*, **ǵhim* «зима, зимовий час», можливо, пов'язане з **ǵhei-* «лити» (про дощ). — Кочерган Мовозн. 1970/6, 43—44; Кристенко Вступ 517; Шанский ЭСРЯ II 6, 92; Трубочев ВСЯ 2, 29—30; Фасмер — Трубочев II 97; Преобр. I 251; Бурлакова ВСЯ 6, 55; Brückner 654; Machek ESJČ 715; Holub—Lyer 519; БЕР I 640—641; Skok III 655; ESSJ Uk. č. 103—111; Vūga RR I 406; II 14, 34, 106, 207, 406, 675; Lehmann ZfSIPh 7, 374—375; Fraenkel ZfSIPh 26/2, 347—348; LP 7, 20—22; Trautmann 367;

Vaillant BSL 53, 175; Walde—Hofm. I 645—646; Boisacq 1053; Pokorny 425—426.

зимáти — див. **імáти**.

[зиме́ць] «гребінь даху» ВеЗн; — на думку Верхратського, складається з префікса *съ*, кореня *им-* (очевидно, від *имати*) і суфікса *-ець* і разом означає «скріплений, зчеплений». — ВеЗн 22. — Пор. **імáти**, **мáти**².

[зимомі́рок] (ент.) «нічнянка, *Acidalia brumata*» Ж; — неясне складне утворення, першим компонентом якого є основа *зим(а)*; другий компонент неясний, можливо, пов'язаний з дієсловом *мерти* (*умирáти*).

зиморóдок (орн.) «рибалочка, *Alcedo atthis* L.»; — р. *зиморóдок* «*Alcedo*», бр. *зімарóдак*, п. *zimorodek*, вл. *зумка* «тс.», болг. *рибарче земеродно* «*Alcedo atthis*»; — складна назва, утворена, очевидно, з основ *зем* (*земля*) і *родіти(ся)* із значенням «той, що родиться в землі» (птах гніздиться на берегах водойм у землі, вигрібаючи для гнізда нору завглибшки в метр і більше); асоціація із словом *зимá* виникла, можливо, тому, що деяка частина цих птахів лишається на зимівлю й ловить рибу в ополонках та в незамерзлих місцях річок. — Шанский ЭСРЯ II 6, 92; Воїнств. — Кіст. 210; Страутман 68—69; Ferianc 129—130. — Див. ще *зем*, *земля*, **родіти**.

[зі́нька] (орн.) «синиця велика, *Ragus major* L.»; — р. [зі́нька] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуком *зинь-зинь-зинь*, що неточно імітує спів синиці; навряд чи пов'язане із словом *синиця*; зв'язок з балт. **žīņjē* «знахарка» (за литовськими й латиськими повір'ями, синиця нібито здатна пророкувати майбутнє), припущений для р. [зі́нька] (*Vūga RR II 676*), малоймовірний. — Фасмер II 98; Преобр. I 252.

[зі́рити], *зіркати*, [зір] Ж, *зірк*, [зірніця] «зіниця» Ж, [зіркий] Пі, [зірклівий] ВеБ, [зірко] «зірко», *визирáти*, *назирáти*, *назірком*, *назірцем*, *назірці*, [обзірýти] Ж, *пóзірк*, *пóзірці*, *позирáти*; — р. [зі́рить], бр. *зірк!*; — пов'язане із *зріти* <*зърѣти* «бачити»; виникло спочатку як ітера-

тивна форма *зирати, в якій з'явилося кінцеве -ити, очевидно, за моделлю ширити, втихомірити та ін.— Див. ще зріти¹.

зирянин (представник однієї з угро-фінських народностей);— бр. зырянін, ч. Zyrjané, сл. zyrjan, болг. зирянин;— запозичення з російської мови; р. зырянин походить, очевидно, від манс. saḡan «зирянин, комі, зирянський» і хант. saḡan «зирянський»; за іншим припущенням, пов'язане з власним ім'ям *Зиран* (воєвода пермських зирян кінця XV ст.).— Фасмер II 110; Попов Acta Ling. Hung. 1955/5, 5—6; Кальман Acta Ling. Hung. 1952/1, 256.

зиск, зискати, зисківний, зискь, зискькати — див. іськати.

[зіховиця¹] «темний порожній горіх» Л, **[зіговиця]** «тс.» Л;— очевидно, результат перенесення назви **[зіховиця]** «блискавка» внаслідок народних уявлень, нібито такі горіхи утворюються від спалахів блискавки, яка їх спікає.— Див. ще зихтіти.

зіховиця², зіхавка, зіховиця — див. зихтіти.

[зихтіти] «блищати, мерехтіти» Я, **[зіховиця]** «блискавка» Л, **[зіхавка, зіховиця]** «тс.» Л; — бр. зіхаець «сяяти, блищати»;— неясне; можливо, пов'язане з **[зіблик]** «вовк», **зіб** (пор.).

зічити, [жічитити], [жичати] «позичати», **[зичлівець]** «доброзичливець», **зичлівість, зичлівий, [жичлівий], [визика]** «випозика», **позичати, пбзіка** УРС, Ж, **позичайло, позичальник, позичальня, пбзічка** УРС, Пі, **позичник, [узіка]** «позика», **[упозика]**;— р. **[зіचितь]**, бр. **зічыць**;— запозичення з польської мови; п. **[zyczyć]** є мазурований варіант літературного **żyć** <*żytczyć, утвореного від **żytek** «пожиток, ужиток», пов'язаного з **żyć** «жити»; первісне значення «давати до вжитку».— Richhardt 115; Grüskner 669.— Див. ще жіти.

зі, зі- — див. з¹, з².

[зібкй] «лушпиння з картоплі» (у виразі *варена картопля в зібках*) Ва;— результат видозміни слова, первісно пов'язаного з **[зібком]** у виразі *зібком кипіти* «кипіти без нічого» (див.).

зів, [зіва] «позіхання; паща Ж; про-

стір між нитками основи, куди проходить човник з веретеном Я», **[зівайло]** «зівака» Пі, **зівака, [зіви]** Ж, **[зівка]** (зоол.) «раковина, Chama», **[зіво]** «паша, горло», **зівок, [зівота]** Ж, **[зівун]** Ж, **[зівній]** «зябровий» Ж, **зівати, [візів, візівнута]**, **[рбзів]** «отвір»;— р. болг. м. *зев*, бр. *зеў*, п. *ziew*, ч. *zívati*, сл. *zivat'*, вл. *zywać*, нл. *zewaś*, полаб. *zevä* (3 ос.), схв. *зѣв*, слн. *zèv, zén*, стсл. **зѣвъ**;— псл. *zèvъ*, пов'язане з *zъjati;— споріднене з лит. *žióvauti* «позіхати», лтс. *žāvatiès* «зівати».— Шанський ЭСРЯ II 6, 83; Фасмер II 91; Преобр. I 252; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Machek ESIC 711; Holub — Кор. 433; Trautmann 368.— Див. ще зйти.— Пор. **позіхати**.

[зівкйй] «гіркуватий» Ж;— очевидно, пов'язане з **[ілкйй]** «тс.» (через проміжні форми *з'ілкйй, *з'ілкйй з діалектним переходом л > ў > в).— Див. ще ілкйй.

[зізбитеньгавіти] «захиріти, зачахнути» Ж;— похідне утворення від запозиченого уг. *bitang* «волоцюга; безпритульний, бездоглядний».— Див. ще **бетанг**.

[зікратий] «зіркатий» (про мак) Ж;— результат зближення форм **зіркатий** (похідної від *зір, зріти*) і **[зікратий]** «зизоокій».— Див. ще **зікри, зріти¹**.

[зікри] «косі очі» Ж, **[зікращ]** «зизоока людина» Ж, **[зікратий]** «зизоокій Ж; зіркий До», **[зікратий]** «такий, що має очі неоднакового кольору»;— бр. *зякраты* «сіроокій, блакитноокій, з великими очима; рідкий (про бердо)»;— пов'язане з др. *изѣкрыи* «блакитний; бірюзовий», *изекрыи* «блакитний, блакитноокій», *зѣкрыи* «блакитнуватий, блакитноокій», *зекрыи* «синьоокій, голубоокій», етимологічно неясним; пов'язування із *зѣрѣти* «дивитися» (Loewenthal 17—18; Mikl. EW 402) необгрунтоване.— Фасмер II 95; Булахаў Веснік БДУ 1972/3, 49 (українські форми тут не враховані).

зіліна, зілістий, зілля, зілянйк, зільнійк — див. зєлоб.

[зілжйти] «полегшати» (про мороз) Ва;— запозичення з польської мови; п. *zełżyć* «зменшити, полегшити щось»

пов'язане з [lgi] «легкий, лагідний» (про погоду), lekki «легкий». — Вгückner 293—294. — Див. ще **лєгкїй**.

зіма́, зімнік та ін. — див. **зіма́**.

зімкнүти¹ — див. **замикáти**.

зімкнүти² — див. **мікати́ся**.

[зімодра] (бот.) «вербозілля звичайне, *Lysimachia vulgaris* L.»; — бр. [зімазелень] «вербозілля монетчате, *Lysimachia nummularia* L.»; — очевидно, пов'язане з **зіма́** і пояснюється витривалістю рослин до перших холодів; компонент *-(о)дра* неясний. — Вісюліна — Клоков 255.

зімхóвий — див. **мох**.

Зінаї́да, [Зінаї́да, Зеней́да Ж], *Зінька*, ст. *Зинаї́да, Зина* (1627); — р. болг. *Зинаї́да*, бр. *Зінаї́да*, ч. *Zinaida*, сл. *Zina*, стсл. **Зинлида**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζηναίς (род. в. Ζηναΐδος) є жіночим ім'ям, утвореним від Ζεός (род. в. Ζηνός) «Зевс», спорідненого з дінд. *dyáih* «бог», лат. *dies* «день», псл. *дьпъ*, укр. *день*. — Сл. вл. імен 240; Петровський 116; Суперанская 87; Илчев 213; Chantraine I 399; Walde — Hofm. I 349—351. — Див. ще **день**.

зіні́ця, [зі́нка] Ж, [зі́нька] Я, *зіньки*, *зіні́чний*; — р. болг. *зені́ца*, бр. [зі́нка], др. *зѣница*, *зеница*, ч. *zenice*, сл. *zepica*, м. *зеница*, схв. *зѣница*, сл. *zenica*, стсл. **Зѣница**; — псл. *зѣница*; — очевидно, пов'язане з *zjati (*zě-) «зяти» (можливо, через проміжне значення «дивитися, роззявивши рота»; пор. р. [зія́ть] «дивитися», Даль I 706); виводиться також (Skok III 656) від псл. *zǝnica як похідного від zǝti «бачити» (пор. п. *žepica* «зіниця»). — Шанский ЭСРЯ II 6, 89; Фасмер II 94; Преобр. I 259; Горяев 119; Machek ESJČ 714; БЕР I 695; Mikl. EW 402. — Див. ще **зяти**.

зіно́вать (бот.) «рокитник, *Cytisus* L.; [дрік німецький, *Genista germanica* L. Мак], [зі́ньовать] «рокитник» Мак, [зановать, зеновка, зіновка, зіновник, зиновать, зиновник] «тс.» Мак, [зіно́вать] (бот.) «лядвенець рогатий, *Lotus corniculatus*; рокитник ? Ж», [зановец] «дрік красильний, *Genista tinctoria* L.» Мак, [зановит] «тс.» Мак, [зіно́вики] «рослина, що дає жовте забарвлення» Ж,

[зановить] «рокитник австрійський, *Cytisus austriacus* L.» Мак, [зіно́вить] «рокитник ?» Ж; — бр. *зяновец*; — діалектний варіант запозичення з західнослов'янських мов (найімовіріше польської); п. *zapowiec* «рокитник; дрік», *zínówka*, *janowiec*, як і ч. *janovec* «дрік», сл. [zánovec, zapović] «тс.», болг. [zánovec] «рослина, з якої роблять віники», схв. *зѣновѣт* «рокитник», вважаються народними видозмінами лат. *genista* «дрік»; пов'язується також (Варбот Етимологія 1973, 32—33) з коренем пов-/пав- «заціпеніння, втома, смерть» з огляду на отруйність цих рослин; — пояснення словацької форми *zapović* як «зілля, яке треба збирати за нового місяця», є народною етимологією. — Вгückner 645; Machek ESJČ 216; Skok III 642; Matzenauer 374; Симонович 159—160. — Пор. **зіноват**.

Зіно́вій, *Зинóвий*, [Зінець], *Зінько*, [Зьомка], *Зіно́вія*, *Зінька*, [Зіня, Зінь], ст. *Зиновей* (1475—1480), *Зѣнко* (1458), *Зинóвий* «чистожитель» (1627); — р. болг. *Зинóвий*, *Зинóвия*, бр. *Зіно́вий*, *Зіно́вія*, п. *Zenobiusz*, *Zenobia*, ч. *Zenobia*, сл. *Zenob*, *Zenobia*, стсл. **Зинновий**; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. Ζηνοβιος, Ζηνοβια утворено з компонентів Ζεός (род. в. Ζηνός) «Зевс» і βίος «життя». — Сл. вл. імен 210; Беринда 207; Петровський 116; Суперанская 78, 87; Илчев 213. — Див. ще **Зінаї́да**, **біолог**.

[зіно́вка] (бот.) «материнка звичайна, *Origanum vulgare* L.»; — бр. [зіноу́ка] «тс.»; — очевидно, пов'язане з **зіно́вать**; мотивація зв'язку неясна. — Див. ще **зіно́вать**.

Зіно́н, *Зенóн*, *Зінець*, ст. *Зинонъ* (1627); — р. *Зенóн*, бр. *Зянóн*, п. сл. *Zenon*, стсл. **Зинонъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζήνων походить від Ζεός (род. в. Ζηνός) «Зевс». — Сл. вл. імен 210; Петровський 115. — Див. ще **Зінаї́да**.

зі́нське (*щєня*) (зоол.) «сліпець, *Sprax typhlus*; [крі́т]»; — пов'язане з *зіньки* «очі»; назва зумовлена народними уявленнями, нібито ці тварини замість очей мають тільки зіниці. — Яворницький 298.

[зіньківка] «невелика кругла курильна трубка з короткою шийкою; гостроверха висока бараняча шапка»;— очевидно, пов'язане з назвою м. Зіньків на Полтавщині, де було поширене кустарне виробництво цих товарів.

зіпати «кричати; позіхати, спускати дух Г; часто дихати, хапаючи повітря Па», [зіпа] «крикуха», зіпа́ка, [зіпавий] «гнівливий, сердитий» Ж, [зіпува́тий] «задишкуватий» Па;— р. [зѣпаты], п. зіра́с «ледве дихати», ч. зѣпати «важко дихати», сл. зіра́т' «кричати на когось», болг. зѣпам «зівати, бути роззявою»;— псл. зѣпати, пов'язане з *zъjati (zѣvati) «зівати» з пізнішою інфільтрацією п; очевидно, споріднене з лит. žiopsioti «хапати повітря», žioplinti «йти, роззявивши рота», žiopsoti «зівати, ловити гав», дісл. geira «базикати», нвн. geiben «зівати», geifen, geipen «тс.»— Фасмер II 94—95; Machek ESJC 711; Trautmann 368; Persson Beitr. II 835.— Пор. зів.

зіпачистий — див. опак¹.

зір, зірка́тий, зіркий — див. зріти¹.

зірка¹, зірні́ця — див. зоря.

[зірка²] (бот.) «чорнобривці, Tagetes L.; ліхніс, татарське мило, Lychnis chalcedonica L. Мак», [зірки] (бот.) «ліхніс; вербена лікарська, Verbena officinalis L.; гвоздика, Dianthus caryophyllus L.; золототисячник зонтичний, Erythraea centaureum Pers.; любисток лікарський, Levisticum officinale L.; гвоздики, Tagetes erectus L.; мильнянка лікарська, Saponaria officinalis L.; вербена гібридна, Verbena hybrida Hort.» Мак, [зірочка] «ліхніс» Мак, [зірочки, зорки] «тс.» Мак, зірочник (бот.) «зірочка, Stellaria L.», [зірчак] «мальва рожева, слизняк, Malva alcea L.» Ж;— назви рослин пов'язані з зірка і зумовлені переважно формою вінчика або яскравим забарвленням і невеликими розмірами квітів.— Вісюліна — Клоков 154—155; Нейштадт 230—232, 243—244.— Див. ще зоря.

[зірчак] «мак-самосійка, Papaver rhoeas L.», [зірка́тий мак, здріка́н Ж, здріку́н Ж, здря́чий мак Ж] «тс.»;— похідні утворення від зіркий, здріти; назви зумовлені наявністю у верхній

частині коробочки невеликих отворів — «очей». — Див. ще зріти¹. — Пор. видю́к, зікрати́й.

зірки — див. орати.

зірко, зірні́ця — див. зєрно.

зірну́ти, зорну́ти, зрінути — див. ріннути.

зіспити — див. спіти.

зітільник — див. зніт.

зітхати, [зідхати, зітхач];— власне українське утворення за аналогією до зітхну́ти замість успадкованого [зди́хати] «зітхати» (пор. р. взды́хатъ, бр. узды́хачъ, др. вѣзды́хати), відомого ще в цьому значенні в південно-західних говорах. — Див. ще діхати, тхну́ти.

[зіхати] «роззявляти рота, позіхати; спускати дух (про мерця)», позіхати, [позяхати] Пі, нозіх, [позіхачка] ЛЖит, нозіхи, позіхоти, роззіхатися;— р. [зѣхатъ] «дивитися», [зехатъ] «кричати», [зѣха] «роззява», бр. зяхачъ «хапати повітря, схв. зижѣхати «позіхати», сл. зѣхати «тс.»;— очевидно, псл. *zѣхати, пов'язане з zѣvati, укр. зівати; коренеve х, можливо, з'явилося під впливом vъzduxati, укр. зітхати, [зди́хати]. — Skok III 655—656.— Див. ще зів.

зішє́стя — див. ішòв.

зіяти, зіяння́, зіяючий — див. зяти.

зі́зд — див. їздити.

зіом, зіомка, зіомник;— запозичення з російської мови; р. съём, съёмка пов'язане із снимать, псл. съпінати, похідним від imati (jęti), до якого зводиться й укр. імати (див.).

злак;— р. бр. болг. злак, др. злакъ;— запозичення з старослов'янської мови; стсл. злакъ утворилося від основи zol-, пов'язаної чергуванням голосних із zelo «трав'яниста рослина»; словотворчо близьким є р. [зелок] «молода трава». — Шанский ЭСРЯ II 6, 93; Фасмер — Трубачев II 99; Трубачев ЭИРЯ II 36—37; БЕР I 644; Младєнов 192; Брандт РФВ 25, 220; Trautmann 365.— Див. ще зєло́, золá¹.

[злакóтниця] «нижня лутка вікна» Я;— пов'язане з лікоть (на Поліссі — локоть); мається на увазі можливість опертися на лутку ліктями (пор. р. облокоті́ться). — Див. ще лікоть.

зла́то «золото», *зла́тка* (ент.) «Viprestis L.», [злати́ти] «золотити» Ж; — р. др. *złato*; — запозичення з церковнослов'янської мови; ц.-сл. **зла́то** відповідає укр. *золото* (див.).

зле «погано, недобре»; — др. *zъlъ*, *zлъ*, *zлe* «тс.; злиденно», п. *zle*, ч. сл. *zle*, вл. *zle*, *zлe*, нл. *zлe*, болг. *zлe*, стсл. *zъlъ*; — псл. *zъlě; — адвербіалізована форма місцевого в. одн. с. р. прикметника *zъlъ* «поганий, злий»; кінцеве *-e* в українській формі вторинне замість *-i* (< *-ě*). — Див. ще **злий**.

[злеба́дати] «застати, застукати»; — неясне; можливо, пов'язане з [злабу́дати] «насилу щось довести до ладу». — Див. ще **лабу́дати**.

[злебеніти] «узгодити; найняти; досягти, підступитися і т. ін. Ж; попасти, схопити Г»; — очевидно, пов'язане із [злеба́дати] «застукати, схопити» (див.).

[злегува́ти] «полегшити, попустити» (про хворобу, роботу) Ж; — очевидно, пов'язане з *лєгкий*; словотворча модель і проривний *г* замість *г* не зовсім ясні.

[злі́біда] «бідність, злидні» Я; — бр. *zлѣбеда*; — складне слово, утворене з синонімічних компонентів *zлѣ-* (очевидно, під впливом *zлѣдень*) і *бѣда*. — Див. ще **бѣда**, **злий**.

[злі́га] «фуфайка, бурнус, плащ, які рибалка одягає один поверх другого, коли йде дощ і холодно» Мо; — очевидно, пов'язане із *zлѣгувати* «з'єднувати, застібати». — Див. ще **лига́ти**¹.

зліга́ти, *zліга́тися*, *zлігува́тися* — див. **лига́ти**¹.

злігнути, *zлігнути* — див. **відліга**.

зліго́дні; — похідне утворення від прикметника *zліго́дній* «злиденний», що виник на базі словосполучення **zъly(и) годъ* «поганий час (рік)». — Див. ще **год**, **злий**.

зліда́р «людина, яка живе в злиднях, нестатках; бідняк», *zліда́рство*, *zліда́рюва́ти*, [зліда́рити]; — р. [zлѣда́р]; — очевидно, результат видозміни деєтимологізованого *zлѣдень*, у якому кінцеве *-ень*, помилково сприйняте як суфікс, було замінене суфіксом *-ар*. — Див. ще **злідень**.

зліде́нь «бідняк», *zліде́нник*, *zлідні* «бідність; біднота», [злідо́та] «біднота»

Me, *zлідня́к*, *zліде́нний*, [злі́дняний], *zлідня́цький*, [злі́дніти], *zліднюва́ти*, *озлі́дніти*, [роззлі́дні] «дуже нещасливі дні» Ж; — р. [zлѣде́нь], бр. *zлѣде́нь*, п. *zлѣдня*; — складне слово, утворене з прикметника *zлий* та іменника *де́нь*; форма однини виникла пізніше від множинної форми *zлі́дні* (< *zлий дні*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 98. — Див. ще **де́нь**, **злий**.

злий, *zлісли́вий*, *zлісний*, [злюбі́вий] Ж, *zлюблі́вий*, *zлобний*, *zлослі́вий*, *zлості́вий*, *zлю́чий*, *zлю́щий*, *zлість*, *zлісниця*, *zло*, *zлоба*, *zлюбі́тель*, *zлюбі́тельство*, [зло́бник] Ж, [зло́сник], *zлю́ка*, *zлі́ти*, *zлі́ти*, *zлішати*, [злюбі́тися], *zлобува́ти*, *zлобствува́ти*, *zлості́ти(ся)*, [злостува́ти], *zлува́ти*, *zо́зла*, [zу́злоба], *озло́блений*, *озло́біти*, *озло́блюва́ти*, *озло́бля́ти*, *розі́злі́ти*, *узлі́ти*; — р. *zлой*, *zol*, бр. *zлы*, др. *zъlyи*, п. вл. нл. *zly*, ч. сл. *zly*, болг. *zъл*, м. *zol*, схв. *zъo*, *zлй*, слн. *zèl*, стсл. *zъlъ*; — псл. *zъlъ(jъ) «недобрий, поганий»; — споріднене з лит. *atžūlas*, *atžūlus* «черствий, грубий, нелюдяний», *pažulnūs* «похилий, косий», *žūlelis* «нахаба», а також з іншим ступенем чергування: *žvalūs* «бадьорий, жвавий», лтс. *zveŭt* «ударити, штовхнути», ос. *zūl* «кривий», перс. *zūr* «фальш, брехня», ав. *zūrah-* «кривда, несправедливість», дінд. *hváratē* «відхиляється від прямого напрямку», *hválati* «блудить, вештається, падає»; Ілїнський (РФВ 61/2, 227) зв'язок з дінд. *hváratē* заперечує; іє. *g̃h̃el- «кривий, похилий». — Шанский ЭСРЯ II 6, 95; Крищенко Вступ 556; Фасмер II 99; Преобр. I 256; Brückner 655; Machek ESJC 716; Holub — Кор. 437; БЕР I 663—666; Skok III 642—643; Fraenkel 23—24; Būga RR I 494; Trautmann 872; Persson Beitr. II 757; Абаев ИЭСОЯ I 210—211.

[злі́нка] (бот.) «злінка канадська, *Erigeron canadensis* L.», [злі́нець] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане із *zло*, *zлий*, оскільки ця плодюча рослина дуже засмічує поля; пор. її назви: [богатни́ця, гадя́че зілля, зага́дка та ін.]. — Нейштадт 517—548. — Див. ще **злий**.

[злі́чний] «гарний» Пр. XI діал. н.; — діалектний варіант запозиченого

з польської мови прикметника śliczny, який разом з ч. sličný походить від псл. *sъ-lіcъ-ьпъ «той, хто має гарне обличчя», утвореного, очевидно, з основ sъ (<іє. *su-) «добрий» і lice «обличчя». — Brückner 531; Machek ESJČ 554. — Див. ще **здоровий, лице**.

злінка — див. **ляняти**.

зловтіха, зловтішний, зловтішатися; — очевидно, кальки р. злора́дство, злора́дний, злора́дствовать, які, в свою чергу, могли бути утворені за зразком гр. κακῶχατος «зловтішний». — Див. ще **злий, тишити**. — Пор. **злора́дний**.

злодій¹ «крадій», **злодійчук**, [злоді́єнко] «син злодія», [злоді́йня] Ж, **злоді́йство, злоді́йщина, злоді́юга, злоді́юка, злоді́яка, злоді́яння, злоді́юга, злоді́йкуватий**, [злоді́ячий] «бандитський» Я, [злоді́йкувати], [злоді́йствувати], **злоді́ювати, злоді́яти, злоді́ячити**, ст. **злодѣи** «злочинець»; — р. болг. **злодѣй** «лиходій», бр. **злодзей** «крадій», др. **злѡдѣи** «злочинець, лиходій, крадій», п. złodziej «крадій», ч. zloděj, слц. zlodej, вл. złodźij, нл. zlozej «тс.», м. **злѡдеец** «злочинець», слн. zlodej «чорт», стсл. **злѡдѣи** «злочинець»; — псл. *zъlodějъ; — складне слово, утворене з основ іменника zъlo і дієслова dě(ja)ti; спочатку означало «людина, яка чинить будь-яке зло», а потім у частині слов'янських мов закріпилося тільки за крадіями. — Шанский ЭСРЯ II 6, 94; Фасмер II 99. — Див. ще **діяти, злий**.

[злодій²] (бот.) «грицики звичайні, Capsella bursa pastoris (L.) Möbch.» Мак; — запозичення з чеської мови; ч. lopatkový zloděj «тс.» є калькою нім. Löffeli-Schelm, Kochlöffeldieb «тс.» (букв. «ополовниковий злодій»); назва пов'язана з якоюсь дитячою грою з цією рослиною. — Machek Jm. rostl. 63—64.

злок — див. **лякати**.

[зломча́] (орн.) «волове очко, Troglodytes parvulus L.»; — неясне.

злора́дний, злора́дсний, злора́дний, злора́дість, [злора́дісник], злора́дство, злора́дно, злора́до, злора́діти, злора́дствувати; — р. злора́дний, бр. злара́д-

ны, др. зълурадыи, болг. злора́ден, м. злора́д, схв. злѡрад, стсл. **зълора́до-стѣньъ**; — складне слово, утворене з двох самостійних слів: **зло** і **ра́дий**; у сучасній українській мові могло з'явитись під впливом російської. — Шанский ЭСРЯ II 6, 97. — Див. ще **злий, ра́дий**. — Пор. **зловтіха**.

злорі́ка (заст.), [злорі́кий Ж, злорі́чавий Я], **злорі́чити**, ст. злорѣ́чіє; — р. болг. злорѣ́чие, др. зълорѣ́чити, ч. zlořečiti; — складні слова, утворені, очевидно, під впливом стсл. **зълѡсловити, зълѡсловиє** з основ іменників **зло** та **річ** «мова» (див.).

злосло́вити, злослів'я, [злосло́вний] Ж; — р. злосло́вить, бр. зласло́ує, др. зълѣ́словити, зълѡсловити, болг. злѡсло́виє; — очевидно, запозичення з старослов'янської мови; стсл. **зълѡсловити** утворено з основ іменників **зъло** і **слово** як калька гр. κακολογέιν «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 6, 97. — Див. ще **злий, сло́во**. — Пор. **злорі́ка**.

зло́то, [злі́тце], зло́тнік «золотар; [світлячок; вид жіночої прикраси Ж]», [злотáрник, злотáрчик Ж], **зло́тий** (грошова одиниця Польщі), **злот** «монета в 15 коп.», [злоткі́вець, злоткѡ́вець Ж] «тс.», **злотáвий, злоті́стий, [злоті́ти, позлі́тка, позло́та, позло́тець, позло́тка, позлоті́стий, позлочі́стий Ж]**; — бр. [зло́та], др. **зло́то**; — запозичення з польської мови; п. złoto, як і вл. нл. złoto, відповідає укр. **зо́лото** (див.).

злотѡ́чити — див. **лотѡ́чити**.

зло́чин, злочі́нець, [злочі́нок] Ж, злочі́нство, злочі́нний, злочі́нницький, ст. **злочинца**; — бр. **злачі́нства**, п. złoczyństwo, ч. слц. zločip, вл. zločink, м. **злочин**, слн. zločip; — складне слово, утворене з основ іменника **зло** і дієслова **чині́ти**; спочатку, очевидно, означало «той, хто чинить зло» (як **злодій**); значення вчиненого зла, мабуть, пізніше. — Див. ще **злий, чині́ти**.

злۇ́да, злудáння, злудлі́вий, злۇ́дний — див. **луді́ти²**.

злۇ́кто — див. **жлۇ́кто**.

[злюля́тися] «упитися»; — очевидно, пов'язане з **люляти** «спати» (з дитячої

мови) і первісно означало «звалитися сонним». — Див. ще **люля**.

[злюпатися] «розлютуватися»; — неясне.

змагати «брати гору, перемагати; [спрямовувати, спонукати МСБГ]», *змагати́ся* «боротися; [прагнути]», *[збагати́ся]* Ж, *[змаг]*, *зма́га* «змагання», *змагальник* «суперник, борець», *змага́ння*, *[змага́ч, змагу́н]*, *[зма́жка]* «суперечка, сварка», *змага́льний*, *[змаглі́вий]* Ж, *[змагові́й]*; — бр. *змага́ць* «перемагати», п. *zmagac*, ч. *zmahati* «переборювати, осилювати, справлятися з чимось», сл. *zmahat* 'sa «розростатися, міцніти», сл. *zmagati* «перемагати», стсл. **взмагати** «тс.»; — псл. *szmagati* «долати», *vzmagati*; — пов'язане з * *mogti* в його первісному значенні «діяти силою, тягти». — Мельничук Мовозн. 1980/6,47. — Див. ще **могті**. — Пор. **вимагати**.

[змагу́лити] «обдурити» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *ma-gulii* «лестити» виводиться від схв. *magulii* «затуманювати», *ma-guliti* «тс.», похідного від *ma-gla* «туман, імла», спорідненого з укр. *мла*. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 484. — Див. ще **мла**.

[зма́йки] (у виразах *з кого взяти, зайти* «до когось підступно підкрастися, хитро випитати») Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *ма́йка* «шпанський жук» з огляду на його здатність викликати збудження. — Пор. **змайо́віти**.

[змайо́віти] «одуріти, очманіти» Я; — пов'язане з *ма́йка* (ент.) «жук, *Lytta vesicatoria*»; раніше ці жуки використовувалися у медицині (й особливо широко в знахарстві) як збуджувальний або як зовнішній подразнювальний і відволікальний засіб при невралгіях; поширений у народі вислів «наїстися майок» відбиває збуджену, бурхливу поведінку людини, схожу на стан божевілля. — УРЕ 8, 393. — Див. ще **ма́йка**². — Пор. **зма́йки**.

[зма́ндати] «скласти, підтасувати» Я; — очевидно, афективне утворення.

[зма́ргатися] «виснажитися через бідкування, труднощі» Ж, *[зма́рга]* «труд, тягар, злидні, біда, лихо»; — очевидно, пов'язане з *ма́рга* «худоба» (див.).

[зматлашити] «збити до купи, з'єднати» ВеЛ; — афективне утворення.

[зме́гелити] «жадібно з'їсти» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *mehle* «м'ясо для котлет; бараняча лопатка (смажена на вертелі)».

[змедзигува́ти] «зміркувати, втямити» Я; — результат афективної видозміни дієслова *зметикува́ти* «додуматися, здогадатися». — Див. ще **метикува́ти**.

змеженіти — див. **ме́жень**.

[змельну́ти] «змигнути, зморгнути»; — очевидно, префіксальне утворення від *мелькну́ти* із спрощенням кореневої групи приголосних. — Пор. **мелька́ти**.

[змендикати] «зім'яти, зібгати, зжужмити» Ж; — можливо, пов'язане з лат. *manducare* «жувати, їсти»; могло бути утворене в середовищі бурсаків чи семінаристів.

[змендріти] «зміршавіти, схуднути, споганіти» Ж; — очевидно, афективне утворення.

[зме́нтати] «вирвати, здобути, дістати, знайти» Я; — очевидно, афективне утворення, близьке до *[вйманти́ти]* «видурити». — Пор. **мантіти**.

[зметю́хкати] «зім'яти, зжужмити, безладно накидати»; — не зовсім ясне; очевидно, афективне утворення, пов'язане з *метати́* «кидати» (див.).

[зміво́нна] (бот.) «вид рослини; буряковий лист» Ж; — очевидно, варіант слова *[зміво́вина]*, що виник внаслідок метатези; зв'язок із *змія* неясний. — Пор. **зміячка**.

змика́ти¹, *змик* — див. **замика́ти**.

змика́ти² — див. **мика́тися**.

змикну́ти — див. **мика́ти**.

[змитря́жити] «змарнувати, згаяти» (день) ВеЗа, *[перемитря́жити]* «перепсувати, перемарнувати» (Ме); — запозичення з польської мови; п. *mitrężyc* «тс.» утворене від кореня *mitr-*, пов'язаного з *mitus* «навхрест», спорідненом з укр. *[мітусь, митусем]* «(лежати) в різні боки головами», *метуші́тися*. — Brückner 338—339. — Див. ще **мітусь**. — Пор. **метуші́тися**.

[змієве́ць] (бот.) «очеретяна пальма, *Calamus draco* Willd.» Ж, Мак; — схв. *зма́јева палма, зма́јево дрво*; — пов'язане

зане із *змія*; назва зумовлена, мабуть, довгою і виткою формою стебла рослини. — Симоновиї 88. — Див. ще **змії**.

[змієвік] (бот.) «сухоцвіт, *Gnaphalium arvense* L.» Я; — пов'язане із *змія*; мотивація назви неясна. — Див. ще **змії**.

[змієвка] (бот.) «гіркуша нечуйвітова, *Picris hieracioides* L.» Я; — пов'язане із *змія*; мотивація назви неясна. — Див. ще **змії**.

змієголовник (бот.) «*Draconcephalum* L.»; — р. *змеєголовник*, бр. *змеєгал'юнік*, слн. [zmajeglavka] «тс.»; — калька латинської наукової назви; лат. *draconcephalum* утворене з основ грецьких слів *δράκων* «дракон» і *κεφαλή* «голова»; назва дана за формою зіву віночка, яка нагадує зміїну голову. — Нейштадт 467; Симоновиї 174. — Див. ще **голова**, **змії**.

змії, *змія*, [змії] Ж, [дзмії, дзмії́ха] Ж, [змії́ки] «вид зору на писанці» Я, [змієвіць] (мін.) «серпентин» Ж, [змі́йовік] (тех. і бот.) «жабник польовий, *Filago arvensis* L.»; [змі́йовина] «дорога між полями» Мо, [змі́йовина] «глибочезний яр» Мо, [змі́юк] «змії-самець», [змі́йча́] Ж, [змі́яра] «великий змії» Я, *змі́йний*, *змі́йстий*, *змі́ястий*, [змі́йчий], *змі́йтися* «звиватися»; — р. *змі́й*, *змі́й*, бр. *змі́й*, *змі́я*, др. *зміи*, п. *zmija*, ч. *zmije*, слц. нл. *zmija*, вл. *zmiј*, *zmiја*, полаб. *zmeјǫk*, болг. *змеј*, *змія*, м. *змеј*, *зміја*, схв. *зміј*, *зміја*, слн. *zpiј*, *zpiја*, стсл. *змиа*; — псл. **зьтъѣ*, **зьтъѣа*, пов'язане з *земѣа* «земля»; за походженням є табуїстичною назвою плазунів «земна істота; те, що повзає по землі», яка вживалася для відвернення зустрічей з небезпечними для життя отруйними зміями (пор. у зв'язку з цим *ведмідь*, р. *медведь*). — Критенко Вступ 528, 546; Шанский ЭСРЯ II 6, 99; Фасмер II 100; Преобр. I 253; Brückner 665; Machek ESJC 717; Holub — Кор. 437; Holub — Lyer 519; БЕР I 647, 667; Skok III 657—658; Fraenkel LP 7, 4—5. — Див. ще **земля**.

зміна, *змініво*, *змінливий*, *змінний*, *змінник*, *змінничкі*, *змінчик*, *змінь* — див. **міняти**.

зміст, *змістовний* — див. **місто**.

зміячка (бот.) «батіг рожевий, *Scorzonopa rosea* W. K.»; [змі́йовина] «тс.»; — схв. *змі́йǫк*, *змі́йчак*; — похідні утворення від *змія*; назва мотивується дво-яко: тим, що цю рослину застосовують від укусів змії, або, за іншою версією, тим, що чорний корінь рослини нагадує тіло змії. — Нейштадт 584; Анненков 321; Machek Jm. rostl. 236; Симоновиї 427. — Див. ще **змії**. — Пор. **змі-їво́нна**.

[змі́юк] «молотник» Ж, [змі́люк] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *mlósek* «молотник» пов'язане з *mlócić* «молотити». — Richhardt 114. — Див. ще **молотити**.

[змі́унити] «померкнути»; — неясне; можливо, пов'язане з *мутній*, *мутніти*.

[змі́щуритися] «зіщулитися, зменшитися» Я; — очевидно, результат контамінації слів *змі́рщитися* і *ці́уритися*, *ці́ллитися*; в такому разі первісною була форма **змі́щуритися*, видозмінена внаслідок укання. — Див. ще **мі́рщити**, **ці́урити**.

з-над; — бр. *з-над*, п. *znad*, слц. *znad*, схв. *їзнад*, слн. *iznad*; — складений применник, утворений з двох простих: *з* із значенням руху зсередини і *над*, що вказує на розташування одного предмета вище від іншого. — Мельничук Вступ 490—491; ESSJ Sl. gr. I 83. — Див. ще **з**, **над**.

зна́діб, *знаді́бний*, *знаді́бок*, *знаді́б'я*, *знадо́б*, *знадо́ба*, *знадо́бути(ся)*, *знадо́бок*, *знадо́б'я* — див. **на́дібок**.

[зна́ймува́ти] «свідчити, констатувати» Я; — запозичення з польської мови; п. *znajmować* «сповіщати, повідомляти» пов'язане із *znąć*, що відповідає укр. *зна́ти* (див.).

зна́йти, *зна́йда*, *зна́йде́й*, *зна́йденя́*, *зна́йді́х* — див. **на́йти**.

знак, [знакі́мець] «знайомий», [знакі́мля] «знайомство», [знакі́м'я] «тс.»; [знако́мітель] «знайомий», *знако́мство*, *зна́чення*, *значі́льник*, [значі́ння], [зна́чка] «мітка», *значі́вець*, *значі́ст*, *значковий* «той, хто несе який-небудь церковний знак», *значо́к*, *знако́мий*, [зна́чкий] «позначений», *значлі́вий*, *значні́й*, *значу́щий*, *знако́мити*, *значі́ти*, *зна́чити*, [знак] Ж, *взнакі́*, [ві́знак] «покажчик»

Ж, [визна́ка] «відзнака» Ж, *візначення*, *визначний*, *візначити*, *відзна́ка*, *відзна́чити*, [завзна́кі] «на згадку» Ж, [зазна́кі] «свідомо», *зазнача́ти*, [навизна́чний] «визначний» Ж, [назна́ка] «інструкція, вказівка; чек, ордер» Ж, *назнача́ти*, [непривизна́чний], *озна́к*, *озна́ка*, *означа́ти*, *означува́ти*, [обозна́к] «позначка» Ж, [пізна́ка Ж, пізнако́мість Ж, пізна́чий Ж], *позна́ка*, [по-знаку́] Ж, *по́значка*, *позначи́тися*, [позна́че] «слід, знак» ЛексПол, [прізна́к] Ж, *прізна́ка*, *прізнача́нець*, *прізначення*, *прізначе́нство*, [прізнача́к] «приміта», *прізнача́ти*, [ро́ззнак] «знаюча людина», [роззна́ка] «тс.», *узна́кі*; — р. бр. болг. м. *знак*, др. *знакъ*, п. ч. слц. вл. нл. *знак*, схв. *знак*, слн. *знак*, стсл. *знакъ*; — псл. *знаць*, пов'язане із *знати*, як *вгакъ* «шлюб» (р. *брак*) з *вгати* «брати». — Шанський ЕСРЯ II 6, 99; Фасмер II 100; Brückner 655; Holub — Кор. 437; Holub — Lyer 520; БЕР I 648—649. — Див. ще **знати**. — Пор. **знакомітий**.

[**знакомітий**] «помітний, відомий»; — р. [знакомі́тий] «привітний, ласкавий», бр. [знакамі́ты] «знаменитий»; — запозичення з польської мови; п. *znakomity*, як і др. *znakomity* «близький», утворене від *znakomty* (др. *знакомъ*), тобто «відмічений певним знаком, виділений серед інших». — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Brückner 655. — Див. ще **знак**, **знати**.

знаме́но, [знаме́н] «знамено» Я, *знаме́нник*, *знаме́нність*, *знаме́ння*, [знаме́н'ята] «значки або тавра на рогатій худобі в гуцулів», [зна́мка] «прикмета» Ж, [зна́м'я] «знамено; ознака, знак» Ж, *знамені́тий*, *знаме́нний*, *знаменува́ти*, [зна́менува́тися] «цілувати хрест», [зна́мува́тися] «тс.» Я, [візна́мок] «відбиток» Ж, *ознаменува́тися*; — р. *зна́мя*, др. *знамя*, п. *знатиє* «ознака», ч. *знатиє* «знак, мітка», слц. *знатиє*ко, вл. *знатиє*, нл. *знатиє* «тс.», болг. м. *знаме*, схв. *зна́мен* «символ, знак», слн. *знатиє* «ознака», стсл. *знама*; — псл. *знатиє*, пов'язане з *знати* «знаний, відомий», *знати* «знати»; половина українських форм є новими кальками відповідних слів російської мови. — Шанський ЕСРЯ II 6, 100; Фасмер II 100;

Machek ESJČ 717; БЕР I 649; Бернштейн Очерк 1974, 186—187. — Див. ще **знати**.

знаро́к — див. **наро́к**.

знаряді́ти, *зна́ряд*, *знаря́ддя* — див. **ряді́ти**.

зна́ти, *знава́ти*, *знайо́мити*, *зна́тися*, *знай*, *знаве́ць*, *знаве́цтво*, [зна́йко], *знайо́мець*, *знайо́мство*, [зна́ник] «знахар», *знання*, [зна́тель] Ж, *знатні́к*, *знатні́ця*, *знатність*, *знаття́*, *знати́*, [зна́ха], [знайо́ка] «знавець», *знайо́мий*, *зна́ний*, [знато́чний] «значний, знаменитий» Ж, *визнава́ти*, [візна́ти] «второпати, зрозуміти», [визна́вець] Ж, *визна́ння*, *дізна́ти*, *дізна́тися*, [дозна́ти], *дозна́тися*, *дозна́вця*, *дозна́лість* Ж, *дозна́не* Ж, *дозна́те* Ж], *зазна́ти*, [запізна́ти], *знезна́вки*, *зізна́тися*, *зізна́ння*, *назна́ти*, [незна́в] «невідомо» Ж, [незна́мець] Ж, Пі, [незна́й] «незнання», *незна́йко*, *незнайо́мець*, *незнайо́мство*, [незна́мий] «незнайомий, невідомий» Ж, Пі, [незна́ть] «невідомо» Ж, *непізна́ний*, [недозна́лість Ж, недозна́мий Ж], *незна́нець*, *непізна́ний*, [неро́ззнака] «незнайко», [передзна́ття], *пізна́ти*, *пізнава́льний*, *пізна́ваний*, *пізнава́нний*, *пізна́ння*, [позна́єтник] ВеУг, *прізна́тися*, [прізна́тний] «видатний», *розпізна́ти*, *розпізнава́льний*, *упізна́ти*; — р. *знати*, бр. *знаць*, др. *знати*, п. *знаць*, ч. *знати*, слц. *знаť*, вл. *знаць*, нл. *знаць*, полаб. *znat*, болг. *знам*, *зна́я*, м. *знае*, схв. *зна́ти*, слн. *знати*, стсл. *знати*; — псл. *знати*; — споріднене з лит. *žinoti* «знати», лтс. *žinoti* «тс.», прус. *ersinnat* «узнати», двн. *irknān* (<*knējan) «узнавати», каппа *«знати»*, нвн. *kennen* «знати», *können* «зуміти, могли», гот. *kunpan* «знати», лат. *pōscō* «знайомлюся, довітуюся», гр. *γινώσκω* «пізнаний», *γινώσκω* «дізнаюся», алб. *pijoh* «знаю, узнаю», ірл. *gnath* «відомий», тох. *knān* «знати», дінд. *jānāti* «знає», *jīnāh* «відомий, пізнаний»; іе. *gʷen- «знати», очевидно, пов'язане з *gʷen- «народжувати». — Шанський ЕСРЯ II 6, 101; Трубочев Терм. родства 148; ВЯ 1957/2, 90; Фасмер — Трубочев II 100—101; Преобр. I 253—254; Brückner 655; Machek ESJČ 717; Holub — Кор. 437; Holub — Lyer 520; Стоянов 51; БЕР I 649—650; Skok III 658—659;

Trautmann 371; Walde — Hofm. II 176—177; Pokorny 376—378. — Пор. ген¹, жонá, зять.

знахар СУМ, Ж, *знахарка*, [знахор, знахорка, знахур, знахурка], [знахоровитий, знахуровитий], *знахарювати*, [знахорювати] Ж, [роззнахур] «знахар» Ж; — р. *знахарь*, бр. болг. діал. *знахар*, др. *знахарь*, *знахорь*, п. *znachor*, слц. *znachar*; — псл. [znacharъ, znachogъ], похідне від *znati* «знати»; виникло, очевидно, як табуїстична назва чаклунів; припускалась (Machek ESJCS 586) проміжна дієслівна форма *znacha-ti*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 101—102; Фасмер II 101; БЕР I 649. — Див. ще **знáти**. — Пор. **дáха**.

знахід, *знахідка*, *знахідливий*, *знаходіти*, *знаходитися*, *знахожати* — див. **находити**.

знахідний (*відмінок*); — власне українське утворення, умовно пов'язане з дієсловом *знаходити*, яке керує прямим додатком, що відповідає на питання *кого? що?*; вперше цей відмінок було названо *знахідним* у граматиках української мови А. Кримського та Г. Шерстюк 1907 р. — Москаленко Грам. терм. 107. — Див. ще **находити**.

знебачки, [знебашки], *знебачка* — див. **бачити**.

[знебелі] «випадково, ненароком» Ж; — очевидно, первісне **знебили*, пов'язане з *небиліця*, др. *быти*. — Див. ще **биліця**, **бити**².

зневага, *зневажати*, *зневажник*, *зневажливий*, *зневажний* — див. **вага**.

[зневісний] «окаянний» Ж; — очевидно, пов'язане з *ненáвисний*. — Див. ще **ненáвидіти**.

зневіжити — див. **відати**.

[знéвісти] «непередбачено, несподівано» Ж; — результат злиття прийменника *з* на позначення походження та іменника **невість* «незнання», що виник, очевидно, на базі виразу *не вість* «не знає». — Див. ще **відати**, **з², не**.

знего́да, *знегі́ддя* — див. **год**.

знежітися — див. **жіти**.

[знéзнімка] «зненацька, несподівано», [знéзнімки, *зненáзнімка*, *знéнямки* Я] «тс.»; — не зовсім ясне; очевидно, результат видозміни незафіксованого

**знезнамки*, пов'язаного із *знáмий*, *знáти* і паралельних [знéвісти], *знестя́мки*, *зненáцька*.

[знемкува́тися] «впасти у відчай, дуже зажуритися» Ж; — неясне.

[зненáпа] «зненацька»; — очевидно, результат контамінації форм *зненáцька* і **знезапа*, др. *изнезапа* «тс.» — Див. ще **дúфати**, **за́по**, **зненáцька**.

зненáцька, [ненáцьк Бі, *ненацька* Пі, *нанáцько* Ж] «тс.»; — бр. *знянáцьку*; — запозичення з польської мови; п. *zniepaska*, як і болг. *изненаде́йно*, м. *изненади*, схв. *йзненáда* «тс.», пов'язується з *nadzieja* (<псл. *naděja*) «надія»; первісно означало «з несподіваного; з такого, що не очікувалось». — Witkowski SOg 19/2, 210; Brückner 655. — Див. ще **з²**, **надія**, **не**.

знеосі́бка; — калька р. *обезлі́чка*. — Див. ще **з²**, **не**, **особа**.

[знéтэ́льки] «зненацька» Г, Ж; — неясне.

[знéтушити] «зіпсувати»; — неясне. **знéчая** — див. **ча́яти**.

[знíгарик] (орн.) «зяблик, Fringilla coelebs L.» Я; — очевидно, фонетичний варіант слова [снiгáрик] «тс.», похідного від *сніг* (див.).

зник, *зника́вий*, *зника́ти*, *зні́кнути*, *зні́кти* — див. **ні́кнути**.

знімець, *зні́мка*, *зні́м'я* — див. **узну́ти**.

[знимі́дити] «зникнути» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації слів *зні́кнути* і *зні́дити*.

знівертува́ти — див. **ніворот**.

[знíй] «робота в поті чола» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *znój* «спека; важка праця», як і р. *зно́й* «спека», др. *знои* «тс.», ч. *znoj* «тс.; піт», слц. *znoj* «піт», болг. *зно́й* «спека; піт», м. *зно́й* «піт», схв. *знб́й*, слн. *znòj* «тс.», стсл. *знои* «спека», походить від псл. **znojъ*, яке пов'язується з р. *знеть* «тліти, розпикатись», ч. [znět'] «пекти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 101; Преобр. I 254; Brückner 655; Holub — Кор. 438; Machek ESJC 717; БЕР I 650; Skok III 659.

[зні́мки] «молочарня, молочний sklep» Ж; — очевидно, пов'язане із *зні-*

ма́ти (вершки з молока), оскільки йдеться про приміщення, де відбувається відокремлення вершків від молока. — Див. ще *іма́ти*.

зніт (бот.) «*Epilobium* L.», [знітійник] «*Epilobium angustifolium* L.», [знітільник] «тс.» Мак, [знітільник] «*Epilobium palustre* L.» ВеНЗн, Мак, [знітільник Мак, знітійник Мак, знітенник Мак] «тс.», [знітенник] «осот городній, *Sonchus oleraceus* L.» Мак; — похідне від *знітитися* «зігнувшись зіщулитися»; назва зумовлена тим, що квітки зніту схиляються на ніч до землі, щоб зберегти пилок від роси; квітки осоту закривають кошики опівдні. — Нейштадт 379, 587—588. — Див. ще *нітитися*.

знітитися — див. *нітитися*.

знічів'я, знечівля — див. *нічів'я*.

зніяти — див. *якій*.

зно́біти «лихоманити, морозити», [знобі́тися] «простуджуватися» Ж, [вознобі́ти] «простудитися» Ж; — р. *знобіть*, ч. *zpoziti*, болг. [зноба] (якась хвороба); — псл. *zpoziti*; — очевидно, пов'язане з **zēpnōti* «мерзнути»; виводилось також (Трубачев ВЯ 1957/2, 89) як табуїстична назва пропасниці від іє. **g'(e)lpōbh-* «рідний, споріднений», похідного від іє. **g'ep-* «народжувати». — Шанський ЭСРЯ II 6, 102—103; Фасмер — Трубачев II 101; Преобр. I 254; Brückner 653; Machek ESJC 718; БЕР I 650; Skok III 659. — Див. ще *зя́бнути*.

знов, зно́ву — див. *новій*.

[зно́ріти] «робити хворобливим, виснажувати, смертельно втомлювати» Ж, [зну́ряти, ізну́рити] «тс.» Ж; — р. *изну́рять*; — пов'язується з *ну́ритися* «опускатися», *зану́рювати* тощо. — Фасмер II 123, III 90. — Див. ще *ну́ріти*.

зну́щатися, згну́щатися, [зну́щатель] Ж; — очевидно, пов'язане з псл. *gnusъ, gnōsъ*, збереженим у р. *гнус* «мошкara; нечисть», бр. *гнюс* «скупий; негідник», др. *гнусъ* «бруд; відраза», *гнусьный*, *гнушатися* «відчувати відразу», п. *gnus* «ледар», ч. *hnus* «відраза», болг. *гнус* «тс.», схв. *гну́шати се*, слн. *gnūs* «відраза», стсл. *гноу́сьнь, гноу́шатиса, гнж-*

шатиса і спорідненим з лит. *gnū̃sai* «паразити», дісл. *gnū̃a* «терти», *gnū̃ja* «бушувати», герм. **гни* «скребти, терти», гр. *γναῖω* «скребу, дряпаю», *γνῶος, γνῶος* «те, що може бути здряпнуте; осад, піна, бруд»; іє. **ghneus-* < **ghen-* «перегризати, розтирати, скребти», до якого зводиться й псл. *gniti*, укр. *гни́ти*; зіставлення з лат. *pausa* «морська хвороба, блювота», гр. *ναοῖα* «тс.» (Machek ESJC 172—173) непереконливе. — Фасмер I 422; Преобр. I 132; Sławski I 305—306; БЕР I 257; Skok I 579—580; Bezlaј ESSJ I 154; Bern. I 314. — Пор. *гни́ти*.

зо — див. з³, з⁴.

[зо́б] «воло» Ж; — р. *зоб*, др. *зобъ* «корм», п. *zob* «зерновий корм для птиці», ч. *zob* «корм», нл. *zob* «клов», болг. м. *зоб* «овес, фураж», схв. *збб* «овес», слн. *zób* «зерновий корм»; — псл. *zobъ, zobъ* похідне від *zobati* «дзьобати; поїдати». — Шанський ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 102; БЕР I 650—651; Skok III 659—660. — Див. ще *зо́бати*.

[зо́бати] «дзьобати»; — р. [зо́бать] «жадібно й швидко їсти великими пиматками», др. *зобати*, п. *zobač* «клювати», ч. *zobati*, слц. *zobať*, болг. *зобам*, м. *зоба*, схв. *зобати*, слн. *zobati*, стсл. *зобати* «їсти»; — псл. **zobati* «довбати; клювати»; — споріднене з лит. *žėbti* «неохоче їсти», *žėbėti* «їсти, клювати», *žibikas* «мішечок», лтс. *zebenieks* «мішечок з вівсом для коня», дангл. *cēafl* «щока, щелепа», ірл. *gor* «рот; дзьоб», ав. *zafar-* (*zafan-*) «рот, паща»; іє. **g'ebh-*, **g'er(h)-* «рот, щелепа; їсти». — Шанський ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 102; Преобр. I 254; Sławski JP 36/4, 278; Brückner 655; Holub — Кор. 438; Machek ESJC 718; Skok III 659—660; Trautmann 364; Fraenkel 1294—1295; Pokorny 382. — Пор. *дзю́бати, дзьоб*.

[зобник] (бот.) «нетреба звичайна, *Xanthium strumarium* L.» Пі; — пов'язане з *зоб* (хвороба); назва зумовлена тим, що свіжий сік рослини використовували для лікування зоба. — Анненков 384. — Див. ще *зоб*.

[зобоятнілість] «байдужість» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zobo-*

jetnienie «збайдужіння» пов'язане з обо-
jetny «байдужий», утвореним з основ
числівника оба «обидва» і дієслова jeć
«брати»; раніше означало «двозначний,
двосічний (про меч)», букв. «такий, що
дозволяє взятися за себе з обох бо-
ків». — Brückner 369. — Див. ще **обá**, **я́ти**.

зови́ця «чоловікова сестра», [зови́ця
Бі, зови́ця Ж, зови́ця Ж] «тс.»; —
р. *золѡвка*, [зѡлва, зѡлвица], бр. *залѡца*,
п. *zełwa, źełwa, źełwica, zołwa, źołwica*,
ч. *zolva*, слц. *zolvica*, болг. *зѡлва*,
м. *золва*, схв. *зѡлва*, слн. *zólva*, стсл.
зѡлва, *зѡлѡва*; — псл. *zъly, род. в.
*zъlyve; — споріднене з лат. *glōs* «зо-
виця», гр. γάλως «тс.»; іє. *g'(e)lōu-s
«чоловікова сестра, зовиця». — Шан-
ский ЭСРЯ II 6, 105; Трубочев Терм.
родства 136—137; Фасмер II 103;
Преобр. I 255; Бурлакова ВСЯ 6, 57;
Machek ESJC 714; БЕР I 666; Skok III
643; Trautmann 373; Walde — Hofm.
I 610; Frisk I 287; Pokorny 367—368.

зовні́, **зовні́шний**, **зовні́шність**; —
р. *извнѣ*, бр. *зѡнку*; — утворене з при-
менника з(о) (<изъ) та прислівника
др. *вѡнѣ* «зовні», що являє собою форму
місц. в. від *вѡнѣ* «назовні». — Шанский
ЭСРЯ I 3, 158; Фасмер I 348. — Див.
ще **вон**, з².

зовсі́м, **зовсі́** — див. **весь**¹.

[зѡгбанка] «чепець» Пр. IX діал. н.; —
очевидно, результат видозміни давнішо-
го *зѡгганка, похідного від [зѡгѡти],
зѡгѡти, оскільки йдеться про зібгану
для чіпця тканину. — Див. ще **бѡ́ти**.

зоді́ак, **зоді́акальний**; — р. *зоді́ак*,
бр. *зѡды́ак*, др. *зѡдиш*, п. ч. слц. *zodiak*,
болг. *зоді́ак*, *зѡдия*, м. *зѡди́ак*, схв.
Зѡди́ак; — запозичення з латинської мо-
ви; лат. *zōdiacus* походить від гр. ζώ-
διακός «тваринний, зодіакальний», по-
в'язаного з ζώδιον «фігурка, зображен-
ня тварини; знак зодіака», похідним від
ζώω «живу», яке зводиться до того
самого іє. *g^hlō-, що й βίος (*<g^hlō-)
«живий», споріднене з лат. *vīvus* «тс.»,
псл. *žiti*, укр. *жити*; др. *зѡдиш* і болг.
зѡдия походять безпосередньо з грець-
кої мови. — СІС 266; Шанский ЭСРЯ
II 6, 103—104; Фасмер II 102; БЕР I
652; Frisk I 618; Chantraine 176—177,
403. — Див. ще **ж́ити**.

[зѡді́я] «книга для ворожіння» Мо,
[зѡрді́я] «тс.» (Ме); — пов'язане з болг.
зѡдия «зодіак» або з лат. *exordium* «твір,
трактат».

зѡдчий, ст. *зѡдчий* «тесля» (XVII
ст.); — р. *зѡдчий*, бр. *зѡдчы*, др. *зѡдчыш*
(*зѡдчыш*) «будівник, муляр; гоңчар»; —
запозичення з старослов'янської мови;
стсл. *зѡдчыш* утворене від *зѡдъ* «обро-
блена глина, глиняна стіна», *зѡдати*,
зѡдати «створювати, будувати», яким
відповідають ч. *zed'* «стіна», болг. *зид*
«мур», *зідат* «будую», м. *сид* «мур»,
сида «будує», схв. *зід* «мур», *зідати*
«мурувати», слн. *zid* «мур», *zidati* «му-
рувати»; споріднене з лит. *žiešti* «ліпити,
формувати», *žaiđas* «піч», лтс. *ziest* «об-
мазувати глиною», прус. *seydis* «стіна»;
балтосл. *g^hheid- e, очевидно, результа-
том метатези іє. *dheig^h-: гот. *deigan*
«місити, м'яти», дінд. *dēhmi* «обмазу»,
dēhī «вал, дамба, насип». — Шанский
ЭСРЯ II 6, 104; Преобр. I 247; Вино-
градов Этимология 1968, 157—160; Фас-
мер II 89, 102—103; Machek ESJC 714;
БЕР I 639, 662; Skok III 653—654; Тру-
бочев Рем. термиол. 209; Мартынов
Язык 88—89; Vūga RR II 208—209;
Trautmann 367; Pokorny 244—245.

[зѡз] (з орудн. в.) «з, із» Ж, [зѡс]
«тс.» Ж; — редуплікований варіант
применника з, вживаний найчастіше
в позиції перед наступним приголосним:
юшка зѡз рѡбою, *борщ зѡс сметаною*. —
Див. ще з³.

зоу́линець (бот.) «орхідея, Orchis
L.», [зѡзулі́нець Ж, зузулі́нець Мак]
«тс.», [зѡзу́лька] (бот.) «братки, фіалка
трикольорова, *Viola tricolor* L.; фіалка
шершава, *Viola hirta* L.; зоулинець
шоломоносний, *Orchis militaris* L.», [зе-
зѡлькѡ] (бот.) «зоулинець салеповий,
Orchis morio L.», [зѡзѡлькѡ *жѡвті*] (бот.)
«зоулині черевички, *Cypripedium cal-
ceolus* L.» Мак, [зѡзѡлькѡ *рябі*] (бот.)
«Сурпідіум *guttatum* Schwarz.», [зе-
зѡлькѡ *красні*] (бот.) «черевички велико-
цвіті, *Cypripedium marcanthon* Sw.»;
[зѡзульнѡк] (бот.) «? Я; грицики зви-
чайні, *Capsella bursa pastoris* (L.) Me-
dic.» Мак, [зѡзу́лині *рушничкѡ*] (бот.)
«зоулині сльози яйцелисті, *Listera ova-
ta* L.», **зоу́лині сльѡзи** (бот.) «тс.»; [зѡзу-

линець шоломоносний, *Orchis militaris* L.), *зозу́лині черевички* «*Cypripedium calceolus* L.», [зозу́лині чо́боти] (бот.) «зозулинець обпалений, *Orchis ustulata*», [зязю́лька] «зозулинець салеповий, *Orchis morio* L.»; — бр. [зязю́лька] «зозулинець; зозулині черевички», ч. [zezulka] «зозулинець»; — похідні утворення від *зозу́ля*; назви пояснюються або тим, що більшість цих рослин цвіте в той час, коли кує зозуля, або магічним культом зозулі в деяких народів, зокрема, слов'ян, які вважали її віщункою й часто зверталися до неї в заклинаннях та піснях; відзначені рослини використовували в народній медицині з метою чарування, відновлення сил, отруєння з огляду на великий вміст у них різних активних речовин. — А. Н. Мовозн. 1968/2, 90; Носаль 82—85; Вісюліна — Клоков 80; Machek Jm. rostl. 299; ESJČ 726. — Див. ще *зозу́ля*.

зозу́ля «(орн.) *Cuculus* L.; [віл темно-сірої масті]», [зозу́ля нічна] (орн.) «дрімлюга, *Carpodacus europaeus* L.», [засу́ля Ж, завсу́ля Ж], *зозуленя́*, [засу́лька] (ент.) «сонечко», *зозу́ль* «самець зозулі», *зозу́льник* «тс.», *зозу́лька*, [зизу́ля, зовзі́ля, зовзі́ля, зузу́ля, зузулі́на], *зозуля́стий*, *зозуля́чий*, [зозуля́ти] «кувати, пророкувати»; Я; — р. [жегозу́ля загóва, засу́ля], бр. зязю́ля, др. зогзу́ля, зегу́ла, п. gżegżóika, ч. žež(h)ule, слц. žežhulica; — псл. *žegzulja <*že-gъz-a; — споріднене з лит. gegužė, gegė, gėgė, лтс. džeguze, прус. geguse, дісл. gaukr, двн. geuh; іє. *ge-gu-g'-, очевидно, звуконаслідувальне; сучасна форма виникла внаслідок асиміляції й спрощення приголосних; припущення Булаховського (ИАН ОЛЯ VII 108—109) про запозичення слова у східнослов'янські мови із західнослов'янських не знайшло підтримки. — Дзензелівський УЗЛП 62—63; Непокупний 12—13; Фасмер II 91—92; Преобр. I 248; Słowski I 388—389; Габовштяк ОЛА 1973, 25; Trautmann 81—82; Топоров II, 189—191; Fraenkel 142.

зойк, [дзойк] Ж, *зойкати*, *зойкнути*; — р. [зой] «галас, крик; відлуння; сварка, бійка», [зобіть] «голосно кричати, бушувати», п. [zojk]; — пов'я-

зується з *зъяти*, *зівати* (Фасмер II 103; Преобр. I 252; Mikl. EW 203; Persson Beitr. 119); українські дієслівні форми можуть бути витлумачені і як префіксальні утворення від *бйкати*, *бйкнути* «кричати ой», аналогічні до *скрікнути*, *звереснути*, *зверещати*.

[зойщити] «вишукати; придбати; одержати прибуток», [зоци́ти] «тс.» Ж; — нерегулярне префіксальне утворення від *искати* в формі I ос. одн. теп. ч. *ищю́*. — Див. ще *зиск*, *іськати*.

[зо́кель] «нижня частина печі» ВеБ; — п. [zokiel] «цоколь»; — запозичення з німецької мови; нім. Sockel «цоколь» походить з фр. socle «цоколь колони, будівлі», іт. zoccolo «тс.», що зводяться до лат. socculus первісно «черевичок», пов'язаного з sossus «легке взуття давніх греків і римлян», яке походить від гр. *σοκχος (σοκχίς, σοκχάς, σοκχος) «вид взуття», очевидно, східного походження (пор. ав. haха- «підощва»). — Kluge — Mitzka 713; Walde — Hofm. II 550. — Пор. цо́коль.

зо́кришём — див. **окріш**.

[зо́кришком] «із втрапою, із збитком» Ж; — очевидно, пов'язане з *кришити*. — Див. ще **крихта**.

зола́¹ «попіл; луг з попелу», [зі́льнійк] «золільник», [зі́льнійця] «жлукто», [зо́ливо] «луг, лужіння», *золі́йник* «золільник», *золі́льник* «великий чавун, у якому гріють воду для зоління білизни», [зо́лінник] «тс.», *зо́лка* «зоління», *зо́льник* «археологічна пам'ятка у вигляді курганоподібного насипу з шарами попелу», *зо́льнік* (тех.) «нижня частина топки під колосниковою решіткою; піддувало», [зо́льнійця] «зі́льниця», *зо́льність* «вміст золи у паливі», [зо́лянійк] «той, хто купував золу на миловарні заводи; чан, у якому бучать шкури у золі й вапні», [зо́лярня] Я, *золі́нний*, *зо́льний*, *золі́ти*, [ві́зол] «осад золи», *відзо́л* «розчин із золи та вапна для бучення шкур», *відзо́лювати*, [опазо́літисся] «ошпаритися лугом», *опідзо́лений* «бідний на солі, з високою кислотністю» (про ґрунт), [па́зілки] «рештки попелу після зоління», [па́золки] «тс.», [пазо́лі́на] «шматок глини або цеглини, що відпав від печі», *перезі́л* «перезолюван-

ня», *підзол* «неродючий, бідний на поживні речовини ґрунт білястого кольору», *підзольник* «тс.», [підзіл], *підзольистий*, [позольки] «рештки попелу після зоління» Л, [поозольовати] «ошпарити, опекти» Ж; — р. *зола́* «попіл», п. нл. *zoła* «луг з попелу», ч. слц. *zola*, вл. *zjo*, болг. *золá* «тс.», слн. *zola* «попіл»; — псл. *zola*, пов'язане з **zolto* «золото», *zeleń* «зелений»; — споріднене з лит. *žilas* «сивий», лтс. *zils* «голубий», гр. *χολή* «жовч»; вважається також (Machek ESJC 718) запозиченням з німецької мови (нвн. Sole «ропа, соляна вода»); зіставлялося ще з дангл. *col* «вугілля», англ. *coal*, двн. *colo*, нвн. *Kohle* «тс.», дінд. *juálati* «горить, палає» (Младенов 194; БЕР I 652). — Шанский ЭСРЯ II 6, 104; Фасмер II 103; Преобр. I 255; Горяев 118; Brückner 656; Grautmann 365.

[*зола́*²] «холодний вологий вітер восени чи навесні», [*золова́то*] «хмарно, холодно й вітряно»; — бр. *zоль* «вологість, сльота, болото»; — неясне; можливо, пов'язане з *зола́* «луг з попелу», метафорично переосмисленим (вітер, їдкий, як зола, луг). — Бевзенко НЗ УЖДУ 26/2, 170.

[*зо́лза*] «залоза», [*зовзістий*] Ж, [*золзува́ти*] «мати великі залози при хворобі» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zołza* відповидає укр. *за́лза* (див.).

[*зо́льник*] «скатерть» Мо; — неясне; пор. молд. *зо́льник* «домотканий кухонний рушник».

[*зо́лок*] «запалення, нарив, виразка, хвороба» Ж; — очевидно, пов'язане з *дозо́лити* (*дозоля́ти*) «дошкулити, допекти комусь» (див.).

[*зо́лотень*] (бот.) «золотень жовтий, *Asphodelus luteus* L.», [*золотачка*] «жвтяниця черговоліста, *Chrysosplenium alternifolium* L.» Мак, [*золотячка, золотозіль*] «тс.» Мак, [*золотинь*] «смородина золотиста, *Ribes aureum* Pursh.» Мак, [*золотнік*] «перстач, *Potentilla torpentilla* Neck. Г, Мак; герань криваво-червона, *Geranium sanguineum* L. Г; перстач золотистий, *Potentilla aurea* L. Мак; парило звичайне, *Agrimonia eupatoria* L. Мак; золототисячник, *Centaureium* Hill. Мак; родовик лікарський,

Sanguisorba officinalis L. Мак; ромашка лучна, злотоцвіт, *Chrysanthemum leucanthemum* L.; повитиця льонова, *Cuscuta epilinum* Weihe Мак, [*золотниця*] «плакун верболистий, *Lythrum salicaria* L.» Мак, [*золотобчик*] «золотушник звичайний, *Solidago* L.» Мак, [*золотуха*] «тс.» Мак, *золотушник* «*Solidago* L.»; — р. *золотарник* «золотушник», *золотнік* «перстач; золототисячник», *золотушник* «*Solidago* L.», *златник* «золотень», бр. [*златнічок*] «герань криваво-червона», [*сїумнік залацісты*] «золотушник»; — назви пов'язані з *зо́лото*; зумовлені переважно жовтим кольором квіток або плодів рослин. — Носаль 94—97; Вісюліна — Клоков 201, 323; Нейштадт 299, 321—323, 328, 545—546; Machek Jm. rosl. 246—247. — Див. ще *зо́лото*.

*золотнік*¹ (заст.) «міра ваги в 1/96 фунта, за метричною системою ≈ 4,266 г»; — р. *золотнік*, бр. *златнік*, др. *золотьникъ* «золота монета», п. *zlotnik* (з рос.), ч. *zlatnik* (заст.) «монета в один золотий», ч. слц. *zlotnik* (з рос.), болг. *золотнік* (з рос.), схв. *злѣтнік* «золота монета», стсл. *златникъ* «тс.»; — похідне утворення від *зо́лото*; в давньоруську епоху золота монета в 4,266 г була одночасно й мірою ваги. — Шанский ЭСРЯ II 6, 105. — Див. ще *зо́лото*.

*золотнік*² (тех.); — р. *золотнік*, бр. *златнік*; — очевидно, пов'язане з *золотнік*¹ (міра ваги); відбиває важливу роль цієї частини механізму в роботі всієї машини («на вагу золота»). — Шанский ЭСРЯ II 6, 105. — Див. ще *золотнік*¹.

[*золотнік*³] «(анат.) матка Г; хвороба матки Я»; — р. [*золотнік*] «матка; кишечник»; — неясне.

зо́лото, золотар, [*золотаренко, золотаріха, золотарівна*], [*золотець*] «червінець», [*золотіло*] «матеріал для позолоти», *золотільник*, [*золотійце*] «родовище золота», *золотій* «червінець; монета в 15 коп.», [*золотінець*] «золота кулька» Я, [*золоття́*] «золоті нитки, золоті речі», *золотавий*, [*золотастий*], *золотій*, *золотистий*, *золочений*, *золотіти*, *золотіти*, *золотітися*, *дозоло́чувати*, *обзолото́ти*, *па́золоть* «позолота», *перезоло́чувати*, *позоло́та*, *позолотка*,

позолотник, [позолотня], *позолоть*, [позолотка] Ж, *позолотистий* Ж, *прізолотка* Ж, *прізолоть* «золотистий відтінок»; — р. *золото*, бр. *золата*, др. *золото*, п. вл. нл. *zloto*, ч. слц. *zlato*, полаб. *zlātə*, болг. м. *злато*, схв. *злато*, слн. *zlató*, стсл. *злато*; — псл.**zolto*; — споріднене з сх.-лит. *želtas* «золотий, золотисто-жовтий», лтс. *zėlts* (<**g'helt**) «золото; золотий», двн. днн. *gold* (<**g'hilt*-), гот. *gulþ*, ав. *zaganu* «золото», *zaigi-* «жовтий, золотистий», дінд. *híraḡuam* «золото», *hāriḡ* «золотисто-жовтий, зеленуватий»; іе. **g'holt-*, **g'hel-* «жовтий, жовто-зелений», первісне значення якого, очевидно, було «блискучо-жовтий». — Критенко Вступ 520, 550; Шанский ЭСРЯ II 6, 105—106; Фасмер — Трубочев II 103—104; Преобр. I 255—256; Brückner 654; Machek ESJČ 716; Holub — Кор. 436; Holub — Lyeer 519; БЕР I 644—645; Skok III 656—657; Trautmann 368; Uhlenbeck 359—360; Persson Beitr. 645, 692, 703, 790; Pokorny 429—430. — Пор. *жовтий*, *зелений*, *золоті*¹.

золотоборідник (бот.) «*Chrysopogon Trin.*»; — складне слово, утворене з основ слів *золото* і *бородá*; назва зумовлена, очевидно, жовтим кольором висушеного коріння, з якого виготовляють щітки. — Сл. бот. 223. — Див. ще *бородá*, *золото*.

[золотопéра] (бот.) «ситник розлогий, *Juncus effusus*»; — складне слово, утворене, очевидно, з основ слів *золото* і *перó*; мотивація назви неясна.

золототісячник (бот.) «(*Erythraea*) *centaurium* Pers.»; гусячі лапки, *Potentilla anserina* L. Мак; авран лікарський, *Gratiola officinalis* L. Мак; цмин піщаний, *Helichrysum arenarium* (L.) DC Мак; перестріч польовий, *Melampyrum arvense* L. Мак»; — р. *золототісячник*, бр. *залататісячник*; — книжна назва, що виникла як переклад нім. *Tausendgüldenkraut* «тс.», утвореного за моделлю лат. *centaurea*, *centaurium* від грецького *κενταύριον* «зілля кентавра» (за свідченням Плінія, кентавр Хірон, поранившись стрілою при огляді зброї Геркулеса, загоїв рану цим зіллям); внаслідок народноетимологічного збли-

ження з лат. *centum* «сто» і *augum* «золото» переосмислилось як «стозолотник», нім. *Hundertguldenkraut* (XVI ст.), а потім з числівниковими компонентами «тисяча» — «мільйон»: *Hunderttausendguldenkraut*, *Milliontausendkraut* та ін. — Булаховський Нариси 126; Шанский ЭСРЯ II 6, 106; Фасмер II 104; Преобр. I 256; Горяев 118; Kluge — Mitzka 774. — Див. ще *золото*, *тісяча*.

[золотоцвіт] (бот.) «хризантема, *Chrysanthemum leucanthemum* L.» Ж; — р. *[золотоцвѣт]*, п. *złotokwiat* «тс.»; — очевидно, калька латинської наукової назви, яка походить від гр. *χρυσανθής* «золотоцвітний», утвореного з основ *χρυσός* «золотистий» і *ἄνθος* «квітка». — Нейштадт 562. — Див. ще *золото*.

золотуха (застарілий термін, яким позначали прояви діатезу, що поєднується з туберкульозним ураженням шкіри, очей та лімфатичних вузлів), *золотішиний*; — р. *золотуха*, бр. *залатуха*, слн. *zlaténica* «жовтуха»; — похідне утворення від *золотий* у значенні «жовтий, золотистий»; назва зумовлена, очевидно, специфічними виділеннями жовтого забарвлення. — Шанский ЭСРЯ II 6, 106—107. — Див. ще *золото*.

[збля] «підшва» МСБГ, **[зольник]** «шип на взутті» МСБГ, **[золівати]** «підбивати підметки» МСБГ, **[підзелювати]** «підбити підметки» Нед, **[підзилювати]** «тс.» О; — запозичення з німецької мови; нвн. *Sohle* «підшва», двн. днн. *sola* «тс.» походить від лат. *sola*, форми множини від *solum* «земля, підлога; підшва». — Kluge — Mitzka 713; Walde — Hofm. II 554, 557.

[зомкля] «ліс із байраками, байрак» Ж, **[зомпля]** «тс.» Ж; — неясне; можливо, походить від нім. *Sumpfloch* «калюжа» або *Sumpflein* «болітце».

[зомок] «виплетена з ниток сітка на рибу» ВеУг; — неясне.

[зомплати] «схлипувати, хникати, ридати» Ж; — очевидно, афективне утворення.

зона¹, *зонáльний*; — р. бр. болг. м. схв. *зона*, п. ч. *zopa*, слц. *zóna*, слн. *sóna*; — запозичено через французьку мову (фр. *zone*) з латинської; лат. *zopa* походить від гр. *ζώνη* «пояс», що зво-

диться до іє. *īōspā, відбитого також у псл. ро-jaśь, укр. *пояс*.— Шанский ЭСРЯ II 6, 107; Фасмер II 104; Коралиński 1054; Dauzat 761; Walde—Hofm. II 851; Frisk I 617—618.— Див. ще *пояс*.

зона́² (с.-г.) «сажка», [за́на] «тс.» Г, Ж;— р. [зона́], ч. zupa «бур'ян», слц. zopa «конопляні очіски; полова», болг. [зона́] «насіння дикої гірчиці в житі», слн. zópa «пусте зерно, підсів»;— неясне; можливо, походить від пізнолат. zizania «кукіль, бур'ян» чи безпосередньо від гр. ζιζάνιον (бот.) «дурійка, Lolium temulentum L.» (рослина, подібна до хлібних злаків), що зводиться до шумерськ. zizán «хлібний злак».— Machek ESJC 719; Chantraine I 401.

зонд, *зонува́ти*;— р. бр. *зонд*, п. ч. слц. sonda, болг. *сѡнда*, м. *сонд*, *сонда*, схв. *сѡнда*, слн. sonda;— запозичення з французької мови; фр. sonde «зонд», sondeг «зонувати» загальноприйнятого пояснення не має; виводиться (sonder) від лат. *sub-undare «пірнати» (Gamillscheg 815; Holub—Lyer 446) або (sonde) від сканд. sunð «море, протока».— СІС 267; Шанский ЭСРЯ II 6, 107; Dauzat 674.

[зѡнзо́ль] «льодяна бурулька» ВеУг;— афективне утворення, паралельне до [сѡмпі́ль] «тс.».

зонт, *зѡнтик*, *зѡнтичний*, *зѡнтичні* (бот.) «окружкові»;— запозичення з російської мови; р. *зѡнтик* запозичено з голландської мови як термін мореплавства в петровську епоху; гол. zónpedeck «захист від сонця» складається з основ слів zonpe «сонце», спорідненого з нвн. Sonne, двн. дісл. sunna, лат. sōl, псл. *s²l²псье, укр. *сонце*, і deck «покривало, попона», спорідненого з нвн. Decke «тс.», decken «покривати» двн. decchen «тс.»; первісна форма р. *зѡнтик* (<*зѡнедек) була сприйнята як демінутивна, внаслідок чого шляхом зворотного словотвору виникло *зонт*; виведення з нім. Sonnenschirm «парасолька» (Горяев 118) помилкове.— Шанский ЭСРЯ II 6, 108; Фасмер II 104; Никонів Етимологія 1963, 220; Преобр. I 256; Kluge—Mitzka 124, 718.— Див. ще *дах*, *сѡнце*.

зоо-;— р. болг. м. схв. *зоо-*, бр. *заа-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. *зоо-*;— перший компонент складних слів типу *зоопарк*, *зоосад*, *зоотехнік*, *зооферма*, що виник у результаті скорочення слова *зоологічний* при утворенні комбінованих абrevіатур типу *зоопарк* (із *зоологічний парк*).— СІС 207.— Див. ще *зоологія*, *Зѡя*.

зооло́гія, *зѡблог*, *зоологічний*;— р. болг. *зоологія*, бр. *заалогія*, п. слц. zoologia, ч. zoologie, вл. zoologija, м. схв. *зоологія*, слн. zoologija;— запозичення з новолатинської наукової термінології; влат. zōlogia утворено з основ гр. ζῷον «тварина», спорідненого з ζῶω «живу», ζῶή «життя», і λόγος «слово, твір, тема; розум», λόγιον «мова, слово»; припущення Фасмера про польське посередництво необгрунтоване.— СІС 267; Шанский ЭСРЯ II 6, 109; Фасмер II 104; Коралиński 1054; БЕР I 654; Klein 1771.— Див. ще *логіка*, *Зѡя*.

зѡпалу «у стані сильного збудження; необачно»;— результат злиття приємника з і незасвідченого іменника *опал «гарячковість» (пор. п. ст. oraĭ «скрутне становище»), пов'язаного з *паліти*.— Див. ще *з¹*, *об*, *паліти*.

[зѡпарі́ти] «захворіти на запалення сечового міхура»;— очевидно, пов'язане з *пара*, *партити*, *парувати*; мотивація утворення неясна.— Див. ще *пара¹*.

[зѡрболѡ́вка] «масничка, ручний пристрій, посудина для збивання масла з сметани» ДзАтл II 174, [зѡрболѡ́вка, зѡрболѡ́вка, зѡрбілі́вка, зѡрбілі́] «тс.» тж;— запозичення з угорської мови; уг. [zürböl] «масничка для збивання масла», [zurból, zürbölü, zurboló] «тс.» не зовсім ясне.— Дзензелівський УЛГ 71.— Пор. *гурболѡ́вка*.

зѡрок¹— див. *зріти¹*.

зѡрок², *зѡрак*, *зѡрки*— див. *орати*.

[зѡрѡ́чник] (бот.) «костенець, Stellaria holostea L.» Я, Мак, [зѡрѡ́чник, зѡрѡ́чник] «тс.» Мак, [зѡрка] «нічна красуня, Mirabilis jalapa L.» Мак, [зѡрки] «вербена гібридна, Verbena hybrida Hort.» Мак;— бр. *зѡркаўка* «костенець»;— пов'язані з *зѡря*, *зѡрка*; назви зумовлені формою квітів.— Флора УРСР IV 462.— Див. ще *зѡря*.

зорчі — див. **ректі**.

зоря, [зарево] «заграва» Ж, [зоря] Ж, *зірка*, *зірничця*, [зор] «зоря», [зорá] ВеБ, *зоріна* «зірка», [зоріця, зореніця] «тс.», [зори] «сорт яблук» Я, [зорнік] «чоловік, що любить спати до зорі» Я, [зорничя] «зоря» Пі, *зоряничця*, [зарістий] «променистий» Ж, [зэрний] (*луч*) «сяючий» Ж, *зірка́тий*, *зірковий*, *зірний* СУМ, Ж, [зірочний] Ж, *зірчастий*, *зірчатий*, [зоревий, зорешливий] СУМ, Г, Ж, *зорістий*, *зорний*, [зорявий] «зоряний», *зоряний* Г, Ж, *зоряністий*, [зорястий] Г, Ж, *зоряшиний*, *зірко*, *зірно*, *зоряно*, [заріти] Ж, *зоріти*, *зорітися*, *зорювати*, *зоряти* «світити, сяяти», [зорятися] «розвиднятися; [блищати Ж]», *дозірний*, *дозірний*, [зори] «удосвіта» Ж, *міжзоряний*, *надзоряний*, *озоріти*, *озорювати*, [позоряти] Ж, *сузір'я*, *узоріти* КІМ, [узоряти] «світати»; — р. *заря*, *зоря*, бр. *зарá*, *зórка*, др. *зоря*, п. *zorga*, ст. *zarza*, ч. *záře*, *zofe*, сл. *zoga*, вл. *zerja*, нл. *zorgja* «заграва», полаб. *zōgi*, болг. *зорá*, *заря*, м. *зора*, схв. *зора*, слн. *zōr*, *zōga*, *zōgja*, стсл. *зоря*, *зоря*; — псл. *zarja*, *zorgja*; — споріднене з лит. *žarigà* «жаринка», *žarigios* «жар», *žarà* «заграва, сійво», *žėgėti* «блищати», *žėgioti* «тліти, світитися», прус. *sari* «жар»; іє. *g'her- (*g'herə-, *g'herē-) «сяяти», до якого зводяться також псл. *zъgėti*, укр. *здріти*, *зріти*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 60—61; Фасмер II 81; Варбот Этимология 1965, 134; Holub—Lyer 517; БЕР I 609—610, 654—655; Skok III 660; Persson Beitr. 121; Vūga RR I 493; Trautmann 366; Pokorny 441—442. — Див. ще **здріти**, **зріти**¹.

зосередити — див. **середина**.

Зосим, ст. *Зосимъ*; — р. *Зосіма*, бр. *Засім*, др. *Зосима*, п. *Zozum*, сл. *Zosim*, болг. *Зосим*, стсл. *Зосимъ*, *Зосима*; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ζώσιμος загальноприйнятої етимології не має; виводиться від ζῶς «живий, невмирущий» (Петровський 117; Сл. вл. імен 210) або зіставляється з ζωτός «оперізуючий» (Илчев 216).

зостіль — див. **жбстір**.

Збся, *Збська*, [Зузка Ж, Зузька Ж]; — р. бр. *Збся*; — запозичення з польської

мови; п. *Zosia* є пестливим варіантом імені *Zofia*, спорідненого з укр. *Софія* (див.).

Зот, *Зотик*; — р. *Зот*, бр. *Зот*, болг. *Зотико*, стсл. *Зотикъ*; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζωτικός походить від прикметника ζωτικός «життєдайний, животворний; живучий, живий»; форма *Зот* з'явилася, очевидно, шляхом зворотного словотвору від первісного *Зотик*, що сприймалося як пестливе з суфіксом *-ик*. — Сл. вл. імен 210; Петровський 120; Бірyla 77; Илчев 216.

зощит, *зшиток* — див. **шіти**.

[зофія] (орн.) «іволга, Oriolus galbula» Ж; — неясне; можливо, утворене від *сойка* (>*Сонька*>*Софія*>*Зофія*) внаслідок змішування іволги з сойкою.

Збя, ст. *Зоика* (1479); — р. бр. *Збя*, п. сл. *Zoja*, ч. *Zoe*, болг. *Зої*, *Збя*; — запозичення з грецької мови; гр. Ζωή (жіноче ім'я) утворене на основі іменника ζωή «життя», пов'язаного з ζω «живу», що зводиться до іє. *g^hiō-, паралельного *g^hiō-, від якого походить гр. βίος «життя», псл. *živъ*, укр. *живий*. — Сл. вл. імен 240; Петровський 117; Илчев 215, 216; Chantraine 402—403. — Пор. **жіти**.

з-перед, *з-під*, *з-пóза*, *з-позáду*, *з-пóміж*, *з-помéжи*, *з-пóнад*, *з-пoперéд*, *з-пóпід*, *з-пocерéд*, *з-пóпри*, *з-при*, *з-проміж*; — р. *из-под*, ст. *изпромеж*, бр. *з-над*, *з-на-над*, [спаміж], п. *sprzed*, *spod*, *spomiędzy*, *spomad*, [spopod], *spozá*, ч. *zřed*, *zpod*, [zpomezí], *zporod*, *zpoza*, сл. *spred*, *spod*, *spomedzi*, *spomad*, *spopred*, *spopod*, [zpopri], *spozá*, вл. *spody*, нл. *spod*, болг. *изпрéд*, *изпóд*, *измеждú*, м. [измежу], схв. *испред*, *испод*, слн. *izpred* (*spred*), *izpod* (*spod*), *izmed* (*zmed*), стсл. **ИЗМЕЖДЖ**; — складені приименники, утворені з приименника з (<iz), вживаного для позначення руху зсередини, і приименників *пéред*, *під*, *пóза* і т. д., що вказують на взаємне розташування предметів у просторі. — Мельничук Вступ 491; ESSJ Sl. gr. I 82—87. — Див. ще **з²**, **пéред**, **під**, **пóза²**, **позáду**, **пóміж**, **пóнад**, **пóпід**, **пóпри**, **пocерéд**, **при**, **проміж**.

[зплюздрвати] «зігнорувати, оминути» Я; — неясне.

зра́да, [здрáда], [зраде́цтво] «зрада» Я, зра́дець, [зрадлівець] Я, зра́дник, зра́дництво, [зра́док] «зрадник», [зра́децький] «зрадницький» Пі, [зраде́цький, здрадлівий Пі], зрадли́вий, зра́дний, зра́дницький, [зра́дничий Я, зра́дній, зра́дити Пі], зра́дити, зра́джувати, [зража́ти, зража́ти Ж], [зраді́чки] «зрадницьки» Ж, [изра́да Ж, израдли́вий Пі, изра́дниця Ж, изража́ти Ж, незра́да Ж, незра́дниця Ж], незра́дний КІМ; — бр. здрáда; — запозичення з польської мови; п. zdrada, zdradzić, як і ч. слц. zrada, вважається калькою свн. ver-gaten «зрадити», первісно «поганою радою зіпсувати, завдати шкоди». — Фасмер II 105; Brückner 650; Machek ESJČ 505; Kluge—Mitzka 818. — Див. ще ра́да.

[зрадзілля] (бот.) «парило, Agrimonia eupatorium L.», [зразілля] «тс.»; вид волошки, Centaurea montana L.; — складне слово, утворене з основ іменників зра́да і зілля; назву дано, мабуть, на підставі цілющих властивостей рослини, яку застосовували в народній медицині, а, можливо, і в знахарстві, щоб привернути або відвернути кохання. — Словн. бот. 393; Нейштадт 328. — Див. ще зе́ло, зра́да.

[зра́дник] (бот.) «вероніка дібровна, Veronica chamaedrys L.; косарика, глadiolus, Gladiolus L.» Мак; — пов'язане із зра́да, хоч мотивація назви не зовсім ясна. — Див. ще зра́да. — Пор. зра́дзілля.

[зраз¹] «зразок», [зразе́ць], зразо́к, зразко́вий, [зрази́вий]; — р. изразе́ц «кахель», [изра́чник] «викрійка, шаблон»; — похідні утворення від др. изрази́ти, изража́ти «вбивати на дереві або металі якийсь малюнок»; означали спочатку «вбитий для споглядання образ». — Див. ще разі́ти. — Пор. о́браз.

[зраз²] «живець для щеплення», зра́зи «м'ясні або картопляні котлети з начинкою», [зразо́вий] «належний до зразів»; — р. бр. зра́зы «котлети з начинкою»; — запозичення з польської мови; п. zraz «живець для щеплення; (заст.) відрізаний кусок м'яса», zrazy «м'ясні

битки або котлети, підсмажені, потім тушковані» пов'язане з gazić «разити»; очевидно, зберігає в собі давній зв'язок цього слова з gzezać «різати». — Фасмер II 105; Преобр. I 256; Горяев 118; Brückner 454—455. — Див. ще разі́ти.

[зра́титися] «тягнутися в протилежні боки (про волів у ярмі); посваритися, розійтися», [зра́титися] «тс.»; — похідні утворення від др. ратитися «ворогувати», реть «змагання; розбрат». — Див. ще рать, ретельний. — Пор. наповра́титися.

[зрех́тити] «відмовитися від зізнання на суді»; — неясне.

[зреші́тий] «струхлявіти», [зреші́лий]; — неясне; можливо, походить від тієї самої основи, що й решето́.

зрі́би, зрі́бний — див. згрі́б'я.

[зрі́к] «строк, термін» Пі, Ж; — р. болг. м. срок, др. сѣрокъ, ч. слц. srok «тс.», схв. сро́к «знак», слн. sřok «привітання; рима»; — псл. сърокъ «угода, домовленість», пов'язане з *съректі «домовитись», похідним від *rekti «казати». — Див. ще з³, ре́кті. — Пор. строк.

зрі́ти¹ «бачити», [зори́ти] «вглядатися», зря, зір, зірка́тий, зірка́ий, [зоро́к] «світло» Я, [зоро́к] «зіниця» Я, [зоро́] «віл з веселим виглядом» Я, [зоре́ниця] «зірниця» Я, [зри́ще] «погляд Ж, видовище Ж, Я», [зрі́вка] «зіниця», [зрі́лко Вел, зрі́ння Ж, зрі́нка Вел, зрі́нко Вел] «тс.», [зрі́ння] Ж, [зря́к] «зір» Ж, [зря́чка] «зіниця» Ж, зря́чий, зрі́мо, [беззазо́рний] «бездоганий» Ж, взі́р, взі́рець, [взоре́ць] «взірець» Ж, [взо́рник] «тс.» Ж, визира́ти, [визиря́ти] Ж, [вй́зір] «вид, вигляд; вікно», [визиря́чка] «дзеркало» Я, визире́ць, дозира́ти, дозі́р, дозі́рець, дозо́р, дозо́рець, дозо́рний, зазира́ти, [зазі́р] «примітність», [зазі́р] «тс.», [зазо́ром] «зовсім, цілком, абсолютно» Мо, [запозі́рливий] «підозрілий, недовірливий», назира́ти, [назі́рити] «побачити», [назирну́ти] «тс.» Ж, назори́ти «наглядіти, помітити», [назі́р] «нагляд» Ж, назі́рком, назі́рці, [назі́рцем], навизи́рці, надзира́ти, надзира́тель (у дореволюційній Росії — службовою особа, що наглядала за ким-, чим-небудь), [надзира́чі] Ж, [на́дізір] «нагляд» СУМ,

Ж, [надзорець] «наглядач», [надзірний], [напозірний] «уявний» Ж, [недозір] «той, хто погано бачить», [недобір] «недогляд» Ж, [недозрімий] «неоглядний, невидимий, непомітний» Ж, [незазбірний] «бездоганий» Ж, неозорість, неозорий, неозорний, [необзбірний] «неоглядний» Ж, [необзир] «не оглядаючись», [непрозрінний] «непроглядний» Ж, озирати, озиратися, озирк, [обзеряти] «ощупувати; (мед.) пальпувати» Ж, обзирати, обзиратися, [обзир] «кругозір» Ж, обзір «тс.» УРС, Ж, [обзірник] «оглядач» Ж, [обзорець] (мн. обзірці) «оглядач; вивідувач, шпигун» Ж, [обзори] «огляд», [обзорини] «тс.», [обзорівий] Ж, перезиратися, підзирати, підзірити, підзорити «помітити», підзоряти, [підзирки] «таємне спостереження, шпигунство», [підзор] «підозра», [підзір] «тс.», [підзорний] «підозрілий», [підзірний] «тс.», підозра, [підозрений] «підозрілий», [підозренний] «запідозрений, підозрілий», [підозрівати, підозрювати, підозрілість, підозріливий, підозрілий, [підозріний] «підозрілий» Ж, підозріння, підозрюваний, [позір] «погляд» СУМ, Ж, [позірка] «увага, спостереження», позірний СУМ, Ж, [позор] «ганьба, безчестя» Ж, [позорий] Ж, позорище «видовище; ганьба», [позорливий] «обманний» Ж, [позорний] «уявний; ганебний» Ж; прекрасний, вартий споглядання Ж», [позорниця] «театр» Ж, [позорувати] «звертати увагу», [призиратися] «придивлятися», [призирити] «підстерегти, вистежити», [призір] «пристріт; вид, вигляд», [призор] «нагляд, догляд; [пристріт Ж]», різра «підозра», [призёрний] «короткозорий» Ж, [призирний] «викликаний чаклунством» Ж, [призірний] «тс.», [призёрний] «короткозорий», [призёристий] «тс.» Ж, різрий «презирливий», прозирати «проглядати; [прозирати Ж]», прозирити, прозирішати, прозирити, [різра] «підозра» Ж, [прозирало] «дзеркало», прозір «просвіт; [отвір у дахові дим; просвіт між складеними колодами; злий погляд, який викликає пристріт]», [прозір] «денне світло; перспектива; вигляд; прозорість; огляд, перевірка; дзеркало, завбачення, інтуїція» Ж, [прозірник] (бот.) «звіробій чотиригранний», Нурегісум,

quadrangulum L.», прозірність «прозорість», [прозірок] «погамне віконце, очко» Ж, прозор «прозорість; [задній план, тло Ж]», прозорлівець, прозірння «повернення здатності бачити; [обличчя Ж; зір Г]», прозірливий «проглядний; [дбайливий Ж]», прозірний «чіткий, прозорий», прозірчастий «прозорий», прозірчастий «тс.» СУМ, Ж, прозірий, прозіристий СУМ, Г, [прозірний, прозірливий, прозірлівий, [прозрачистий] «прозорий» ВеЛ, [прозіристий] «прозорий» Ж, [розір] «погляд, спостереження» Ж, спозирати «споглядати», [спрозорити] «зурочити», узір «вид, зовнішній вигляд, зразок; узор», узір'я, узірчастий, узор, узористий, [узорити] «побачити», узорний, узороччя, узорчастий, узорчатий, узрити «побачити», [узоирати] «мати вигляд» ВеУг;— р. зреть, др. зръти, зръти, п. ст. -zrzcē, ч. zřiti, ст. žřieti, слц. zriet', вл. zrjeć, болг. зръвам «бачу», зрак «промінь світла», зрєние, схв. зрєти, слн. zřeti, зр «блиск», стсл. зръѣти, зазьръѣти;— псл. зьрєти;— споріднене з дінд. jvāratī «має гарячку», гр. χαρολός «з блискучими очима», лат. augur «авгур, жрець-птаховорожій», алб. zjar «вогонь», прус. sari «запал», лтс. sarguōt «кидати промені», лит. žėgėti «блищати, сяяти, світити, палати», žėgūoti «блищати, сяяти», žiūrėti «дивитися»; ie. *g'her-, *g'herə-, *g'hre- «світити, сяяти».— Шанский ЭСРЯ II 6, 110—111; Фасмер II 105—106; Преобр. I 257; Machek ESJC 719; БЕР I 671—672; Skok III 661—662; Trautmann 366; Persson Beitr. 121—128.— Пор. здріти, зоря.

зріти² «достигати», зрілий, визрівати, дозрівати, дозрілий, назрівати;— р. зреть, п. zrzcē, zdrzcē, [zreć], ч. zrāti, слц. zriet', вл. zrać, нл. zdřaś, болг. зрєя, м. зрее, схв. зрєти, слн. zřeti, стсл. зръѣти;— псл. зьрєти, яке зводиться до того самого кореня ie. *g'er-/g'erə-/g'rē-, що й *z'ṛno «зерно»;— споріднене з дінд. jārati, jīryati «старіє, стає трухлявим», jārant- «старий», jārañ «старіючий», ав. zarəta «немічний від старості», azarəšant «нестаріючий», ос. zārona «старий», гр. γέρων «дід», γερύριος «дозрілі плоди», дісл. karl «чоло-

вік; старий», дангл. seoġ «вільна людина», вірм. seġ «старий». — Шанский ЭСРЯ II 6, 110; Фасмер II 106; Machek ESJČ 718; БЕР I 656; Skok III 662; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Trautmann 371—372; Walde—Hofm. I 618—619; Persson Beitr. 671. — Пор. **зе́рно**.

[зрок] «зір»; — запозичення з польської мови; п. ст. згок «тс.» відповідає ч. слц. zrak «зір, погляд», болг. зрак «промінь світла», м. зрак «промінь, погляд», схв. зрѣк «промінь», стсл. зрѣкъ, укр. [зорок] «світло», [зорок] «знічя» і разом з ними походить від псл. *zog-къ, пов'язаного чергуванням голосних із зг'єті «бачити». — Фасмер II 105; Grückler 651. — Див. ще **зріти**¹.

[зрубѹжки] «зарубки на палиці для обліку» Я; — пов'язане з *рубѹти*, *зрубѹбка*; словотворчий характер неясний. — Див. ще **рубѹти**.

[зрѹдник] (бот.) «косарики черепчасті, *Gladiolus imbricatus* L.»; — очевидно, пов'язане з *ряд* (за характером розміщення квіток на стеблі). — Див. ще **ряд**.

[зсітити] «знищити»; — неясне.

[зсіль] «звідси» Я; — очевидно, результат спрощення форми *звідсіль*, утвореної з прийменника з і прислівника *відсіль* (див.).

[зтѹмтуль] «звідти» Я; — результат контамінації прислівникових форм [*зодтуль] «звідтіль», [зтіль] «тс.» і *там* (див.).

[зтіль] «звідти» Я; — очевидно, результат спрощення форми *звідтіль*, утвореної з прийменника з і прислівника *відтіль* (див.).

зу, зус — див. **дзусь**.

зуб¹, [зубѹнь] «людина з великими зубами», [зубѹр] (зоол.) «кривобочка, *Chromis castanea*» Ж, [зубѹрик] «тс.», [зубѹха] «зубата людина» Я, [зубѹч (клеватий)] (зоол.) «кривозуб, *Dentex vulgaris*» Ж, [зубѹла] «вуздечка», [зубѹло] «залізна частина вудила, що закладають у рот коневі» Ж, *зубѹць*, [зубѹлко], *зубѹбіло*, [зубѹка] «сорт цибулі з маленькими довгастими цибулинами», *зубѹнік*, *зубѹк*, [зубѹря] «людина із стертими передніми зубами», [зубѹчѹк] «зубчасте колесо», *зубѹчѹтка* (тех.), *зубѹ'я* (тех.) «зубці»,

зубѹстий, *зубѹтий*, [зубѹельний] «ручний (кінь)» Ж, *зубѹільний*, [зубѹковѹстий] Ж, [зубѹковѹтий], *зубѹний*, [зубѹѹвий], *зубѹвий*, *зубѹцѹватий*, *зубѹцьѹватий*, *зубѹчѹстий*, *зубѹчатий*, [зубѹдлати] «гнуздати» (коня) ЕЗБ 25, [зубѹдлати] Ж, *зубѹелити* «тс.», *зубѹити*, [зубѹитися] «проростати» (про картоплю) Дз, [зубѹкувати] «робити зубці на полях, по краях», [зубѹцѹвати] Ж, *беззубѹий*, *беззубѹість*, *візубѹень*, *візубѹбити*, [зѹзуб], *зѹзубень*, [зѹзубець], [зѹзубник] Ж, *зѹзублений*, *зѹзубний*, [зѹзубчѹстий] Ж, *зѹзубити*, [зѹзубрити] Ж, [зѹзубелати] «загнуздати» Ж, *назѹбок*, *назѹбловати*, [недозѹбний] «той, хто має не всі зуби» Ж, [нозубѹтитесь] «трохи прорости» ЛексПол, [роззубѹбелати] «розгнуздати»; — р. бр. *зуб*, др. *зубъ*, п. zъb, ч. слц. vl. нл. zub, полаб. zъb, болг. зъb, схв. зѹб, м. заб, слн. zъb, стсл. зѹбъ; — псл. zъbъ; — споріднене з лит. žaĩbas «гострий предмет, грань балки, лезо», раніше «загострений кілок», žaĩbis «соха», žėmbėti «пускати паростки, проростати», žėĩbti «кроїти, різати», лтс. zũobs «зуб», алб. [dhątr, dhėtr] «тс.», гр. γόμφος «кілочок, цвях, зуб», днв. kamb «гребінь», ав. zəmbauadvəth «подрібнюєте», тох. А kam «зуб», тох. В keme «тс.», дінд. jəmbhañ «зуб, паща», jəmbhāyatı «подрібнює, перетворює на порошок»; іє. *gʷombhos «виступ, те, що виросло» <*gʷep- «народжуватися». — Критенко Вступ 507, 542; Шанский ЭСРЯ II 6, 111; Фасмер II 106; Трубачев ВСЯ 1957/2, 90; Преобр. I 258; Grückner 646; Machek ESJČ 719; Holub—Kop. 440; БЕР I 660—662; Skok III 663; Būga RR I 587, II 679; Trautmann 369; Абаев ИЭСОЯ I 393; Persson Beitr. 81; Specht 86—87; Walde—Hofm. I 587—588; Frisk I 319—320; Mayrhofer I 419. — Пор. **зѹб**, **зѹбнути**.

[зуб²] «танок (гопак) Г; вид пісні Пі»; — неясне.

[зубѹник] (зоол.) «моллюск зубчатка, *Dentaria*»; — пов'язане з *зубѹнь*, *зуб*; назва зумовлена зубоподібним виступом на вапняній черепащі. — Див. ще **зуб**¹.

[зубѹть] «дзьобати» До; — результат зближення [зобѹти] «дзьобати, клювати» з *зуб*¹ (див.).

[зубáчка (*железовата*)] (бот.) «зубна трава, *Dentaria L.*» Ж, [зубниця] «тс.» Мак; — р. *зубянка*, бр. *зубница*, п. *babie zęby*, ч. *babí zub*; — виникло як калька латинської наукової назви *dentaria*, пов'язаної з *dens* (род. в. *dentis*) «зуб»; назва мотивується тим, що бульбоподібне коріння рослини формою і кольором схоже на зуби людини. — *Machek Jm. rostl.* 66—67; *Симонович* 165. — Див. ще *зуб*¹.

[зуби!] (бот.) «гніздівка звичайна, *Nettia nudus avis L.*» Мак, [зиби] «тс.» Мак, [зубовник] (бот.) «бобівник трилистий, *Melipanthus trifoliata L.*» Мак, [зубрій] «купина лікарська, *Polygonatum officinale All.*» Мак; — пов'язані із *зуб*, але мотивація назв неясна. — Див. ще *зуб*¹.

[зубник] «блекота чорна, *Hyoscyamus niger L.*» *ВенЗн*, Мак, [зубівнік, *зуб'ятник*] «тс.» *ВенЗн*, Мак; — пов'язане з *зуб*; назва зумовлена здатністю рослини вгамовувати зубний біль (димком від спаленого на жару насіння блекоти). — *Носаль* 220; *ВенЗн* 46. — Див. ще *зуб*¹.

[зубниця] (зоол.) «метелик *Lithosia potodonta F.*»; — пов'язане з *зуб*; названо, мабуть, за характером забарвлення крил з малюнком, подібним до зубців. — Див. ще *зуб*¹.

[зубон] «смугаста жіноча сукня в гуцулів» Я; — запозичення з угорської мови; уг. *zibony* «блуза, сорочка» через проміжну форму *zibun* виводиться від тур. *zibun* (*zibun, zübnun, zirun*) «коротка одежина з довгими рукавами (для немовлят); жилет з короткими рукавами», яке через нгр. *злюбчи* «кофта, куртка», іт. *venec. ziron* зводиться до іт. *giubbone* «каптан», звідки походить і *укр. жупан*. — *Bárczi* 345; *Младенов* 195; *Фасмер II* 98. — Див. ще *жупан*.

зубр, [зубір] «дикий кабан, вепр» Ж, *зубреня*, *зубря*, *зубровий*, [зубровий], [зубровий]; — р. *зубр*, [зубрь, *изубр*], бр. *зубр*, др. *зубрь*, п. *žubr*, ч. *слц. vl. zubr*, болг. *зубър*, схв. *зубар*, слн. *zober*, стсл. *зжъръ*; — псл. *zǫbrъ; — споріднене з лит. *stuibras* «зубр», лтс. *sumbrs, sūbrs* «тс.», прус. *wissambris* «тур»; бал-

то-слов'янські назви зубра мають ряд паралелей у кавказьких мовах (*Иванов Античная балканистика I* 53—54); немає достатніх підстав для припущення (*Буга ИОРЯС 17/1, 45, RR II* 678—679) про запозичення праслов'янської форми з ятвязької (ятв. *sambris > сл. *сжъръ); сумнівним видається й порівняння (*Petersson Ag. Argm. St.* 20) псл. *zǫbrъ «болотяна тварина» з дінд. *jam-bālah* «болото, трясовина» або пов'язання (*Фасмер II* 107) з псл. *zǫbъ* «зуб». — *Преобр. I* 258; *Шанский ЭСРЯ II* 6, 112; *Филин Образ. яз.* 210—211; *Струмінський Slavia* 38, 101—102; *Brückner* 667; *Machek ESJČ* 719; *БЕР I* 656; *Skok III* 664; *Нерознак* 200—201.

зубрити, *зубріло*, *зубрістка*, *зубрій*, *зубрячка*; — бр. *зубриць*, болг. *зубря*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *зубриць* проникло в літературну мову з шкільного аргю, де утворилось лексико-семантичним способом на базі *зубриць* «насікати зубці» > «виконувати важку монотонну роботу», похідного від *zǫbrъ «зуб» (*Шанский ЭСРЯ II* 6, 113); за іншим поглядом (*Фасмер II* 107—108), р. *зубриць* є калькою нім. *büffeln* «тс.» (від *Büffel* «буйвіл»), що вже в XVI ст. вживалось на означення важкої праці; на російському ґрунті основа з вихідним значенням «буйвіл» була замінена основою *зубр*, хоч цей зв'язок невмотивований, бо зубри не виконують важкої роботи, через що й усе припущення сумнівне; спроба пов'язати з нім. *ochsen* «зубрити» від *Ochs* «віл» (*Желтов ФЗ 1875/3, 7*) безпідставна. — *БЕР I* 656; *Unbegaun RES* 12, 39—41; *Kluge—Mitzka* 109.

зубрівка (бот.) «чапалоч запашна, *Hierochloe odorata Wahlb.*», [зубравка] Мак; — р. *зубрówka*, бр. *зуброўка*; — похідне утворення від *зубр*; назва мотивується тим, що цю траву охоче їдять зубри. — *Анненков* 167. — Див. ще *зубр*.

[зубрòвник] (бот.) «бекманія звичайна, *Besckmannia eruciformis* Ноем.» Я; — пов'язане з *зубр*; назва зумовлена, очевидно, високими кормовими якими рослини, яку люблять зубри. — *Нейштадт* 109. — Див. ще *зубр*.

зубці (заст.) «страва з очищених зерен ячменю, зварених або підсмажених; ячмінна каша, зварена в конопляному молоці Ж», [зубчики] «тс.» Я; — очевидно, результат зближення деетимологізованої назви [зібці] «товчений ячмінь, що вариться в воді і кип'ятиться в конопляній олії» з фонетично близькою назвою **зубці** (мн. від *зубець*) «зубки». — Див. ще **зйбок**.

зуверіти — див. **верий**.

[зувіжити] «звернути пильну увагу на щось» Досл. і мат. IV; — очевидно, пов'язане з [віжливий] «обізнаний, досвідчений»; — префіксальне утворення стало можливим, мабуть, внаслідок зближення з словом *увага*. — Див. ще **відати**. — Пор. **увага**.

[зувічити] «покалічити» Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *изувечить* «тс.» є похідним від *увечить* «калічити», утвореним з префікса *у-* із значенням позбавлення і іменника *век* «вік», первісно «сила». — Див. ще **вік**. — Пор. **безвіччя**.

зуг'арний «вправний, умілий, здатний», *зуг'арен*; — через проміжну форму *уг'ара* «зірвіголова» (первісно, мабуть, мало значення «озброєні дружинники, які супроводили зібрану данину до давньоруських князів») зводиться до *г'арний*, запозиченого з давньоскандинавської мови норманнів (варягів). — Мельничук Мовозн. 1969/1, 30—33. — Див. ще **г'арний**.

Зу'анна — див. **Сус'анна**.

[зу'зи] «жарти, витівки» Ж, [зу'зни] «тс.»; розпусне життя; бушування Ж; — запозичення з німецької мови; свн. *sūs* «шум», нвн. *Sausen* «тс.», споріднене з дісл. *sūs* «шум прибою», свн. снн. *snīderl. sūsen* «тс.», двн. *sūsōp* «дзиччати, шипіти, тріщати, скрипіти, скреготіти», дат. *suse*, шв. *susa*, є звуконаслідувальним утворенням, подібним до дінд. *suṣ* «сопіти, фиркати, важко дихати», стсл. **сысати** «свистіти». — Kluge—Mitzka 628.

зумісне — див. **навмісний**.

[з'умжати] «гудіти, дзиччати, дзвеніти», [з'умліти], *зумкотіти* «тс.»; — словотворчо адаптоване запозичення з німецької мови; нім. *summen* «дзиччати,

гудіти» вважається звуконаслідувальним утворенням. — Kluge—Mitzka 764.

[зум'рати] «з'їсти, вмолати»; — очевидно, афективне утворення.

[зуноватися] «набриднути, спротивити»; — запозичення з словацької мови; слц. *zupovat'* «набриднути» утворене від *upúvat'*, *upovat'* «турбувати», що є фактативною формою від *put'* «знемагати», спорідненою з укр. *ніти*. — Machek ESJČ 392, 404; Holub—Kop. 403. — Див. ще **ніти**.

зуп'ін, *зуп'інка*, *зупиніти*, *зупин'яти* — див. **п'ясті**.

зуритіти(ся) — див. **уритний**.

[зурка] (бот.) «чорнокорінь, *Syn-glossum L.*» Г, Мак; — неясне.

зур'очити — див. **ректі**.

[зусіль] Ж, Пі; — очевидно, спрощений варіант прислівника *звідусіль* (див.).

[зуспіт] «назад»; — результат злиття прийменника з (можливо, з давнішого *в'єз*) та не засвідченого в самостійній формі прислівника **успіт*, що може бути зведений до др. *в'єсп'ятъ* «назад», спорідненого з р. *всп'ять* «тс.», укр. [усп'ятки] «каблуки», *п'ятá*. — Див. ще **п'ятá**, **уз**.

зустріти, *зустріч* — див. **стріти**.

зух «молодець, хват», [зухов'янець] «тс.» Ж, [зухов'ятій] «молодецький, хвацький»; — бр. [зух]; — запозичення з польської мови; п. *zuch* «молодець» вважається результатом скорочення прикметника *zuchały* «зухв'ялий». — Brückner 657. — Див. ще **зухв'ялий**.

зухв'ялий, *зухв'яльний*, *зухв'ялець*, *зухв'яльство*, *роззухв'ялитися*; — запозичення з польської мови; п. *zuchały* (<*zufały*), як і ч. *zoufalý* «відчайдушний, убивчий, безнадійний», слц. *zufalý*, нл. *zufały*, *zuchały* «тс.», є результатом видозміни давнішого *zurwały* «такій, що втратив віру, надію», пов'язаного з дієсловом **zurwaś*, яке розкладається на префікс *z-* і дієслово **urwaś*, що зводиться до псл. **ur̥vati* «мати певну віру, надію». — Москаленко УІЛ 49; Оньшкевич Исслед. п. яз. 242; Brückner 657; Holub—Kop. 105; Machek ESJČ 123—124. — Див. ще **д'уф'ати**, **з¹**, **п'євний**, **упов'ати**, **уф'ати**.

[з'юяти] «топтати, псувати» Ж; — неясне.

[фарма́чити] «зіпсувати, спотворити» Ж; — неясне.

[з'юль] «сюдою» Ж, [стюль] «звідси» Л, [сцюль] «тс.» Я; — результат видозміни незасвідченої форми *зюль, утвореної з прийменника з і компонента *сюль, етимологічно тотожного з -сіль у прислівнику відсіль. — Див. ще відсіль, з¹, зсіль.

зчамрілий — див. очамріти.

[зчв́ркати] «зморщуватися, зменшуватися» Ж, [зчв́ркнути] Ж; — неясне.

[зч́ховзь] «пошило» Ж, [щекóвзати] «зісковзувати» Ж; — очевидно, результат афективної видозміни основи дієслова кóвзати (див.).

[зч́йсток] (бот.) «чистотіл звичайний, *Chelidonium majus* L.»; — похідне утворення від ч́йстивости; назва зумовлена біологічними властивостями рослини, сік якої застосовують у косметиці проти ластовиння та в медицині проти різноманітних шкіряних хвороб. — Я 317; Нейштадт 267—268. — Див. ще ч́йстий. — Пор. чистотіл.

[зч́охом] «з лишком, з достатком»; — прислівникове утворення від незасвідченого іменника чох (<чхну́ти); можливо, первісне значення було пов'язане з чиханням від нюхання тютюну. — Див. ще чх́ати.

[зш́йнути] «скривити, зібгати» Ж; — не зовсім ясне; можливо, походить від ч. sešínouti «зсунути, спустити».

зюбрій — див. жабрій.

[зю́брувати] «крупно молоти, очищаючи; шеретувати (зерно)» Ж, [назю́бер пустити] «тс.» Ж; — запозичення з німецької мови; свн. subern «чистити», siubern, нвн. säubern «тс.» пов'язані з свн. suber «чистий», нвн. sauber «тс.», що, як і дангл. sýfte «бездоганний, незаплямований», походить від нар.-лат. sūber «поміркований», яке зводиться до лат. sōbrius «тверезий, поміркований, стриманий», остаточно не з'ясованого. — Kluge—Mitzka 626; Walde—Hofm. I 387—388.

[зю́зник] (бот.) «вовконіг, *Lycopus europaeus*» Г, Ж, Мак; — р. зю́зник, бр. зю́знік «тс.»; — неясне.

[зю́зя¹] «комашка, все дрібне»; — неясне; можливо, похідне від незасвідченого звуконаслідувального *зю́зяти «дзижчати».

[зю́зя²] (дит.) «холод, холодно» Л; — р. бр. [зю́зя] «тс.»; — афективне утворення, паралельне до [дю́дя] «тс.» (див.).

зю́йд «південь, південний напрямок; південний вітер», [зю́д], зю́йдовий «південний»; — р. бр. зю́йд; — запозичено з голландської мови на початку XVIII ст.; гол. Zuiden «південь», як і днн. sūthar, дангл. sūr, судан, двн. sundan, нвн. Süden, походить від герм. *sunþraþ «з півдня», яке загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з *suinþra- «праворуч» або з лат. super «над», гр. ἄνω «тс.» — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 110; Meulen 107; Kluge—Mitzka 763—764.

зю́ма — див. земля.

[з'ю́рдитися] «зіщулитися, скорчиться»; — очевидно, пов'язане з в'ю́рдити(ся) «згортатися, перекистися» (про молоко), [ю́рда] «вурда; сир». — Див. ще в'ю́рда.

зя́б, зя́бля «зяб» СУМ, Г, [зя́ба Ж, дзя́б ЛЧерк, дзя́бля ЛЧерк] «тс.», зя́блєвий, зя́бловий, [зя́бити] «корати на зя́б» Ж, [зя́бліти Ж], зя́бловати «тс.»; — р. зя́бь, бр. зя́бліва, др. зя́бати (зя́бити) «породжувати», п. ziąb «зя́б», стсл. про-зя́бати «проростати», про-зя́бнѣти; сюди ж, очевидно, стсл. зя́бж «рву»; — псл. *zębtі «роздерти; прорости», пов'язане з зю́вь «зуб»; — споріднене з лит. žėĩbtі «кроїти, різати», žėĩbėti «починати проростати», žámėbėti «проростати», дінд. jámbhatē (jábhatē) «хапає», jámbhá-yati «дробить», ав. (ham)-zəmbayati «роздроблює», лат. gemma «очко або брунька на виноградній лозі». — Шанский ЭСРЯ II 6, 116; Фасмер II 110—111; Трубочев ВЯ 1957/2, 89—90; Плевачева Этимология 1966, 94; Преобр. I 259—260; Mikl. EW 401; Trautmann 309; Fraenkel 1288—1289; Mayrhofer I 419; Walde—Hofm. I 587. — Пор. зю́б¹, зя́бнути.

зя́блик (орн.) «*Fringilla coelebs* L.»; — р. зя́блик, бр. зя́блік, п. zięba, слц. zeba, вл. нл. zyba, схв. зѣба, слн. zęba; — псл. zęba «тс.»; — очевидно, пов'язане

із зѣбнѹти «з'ябнути» з огляду на те, що з'яблик витримує холод краще, ніж інші перелітні птахи; ця ж особливість, мабуть, відбита і в науковій назві fringilla (frigilla) від лат. frigus «холод»; Буга (RR I 493) подібно з лит. žibė, žibėlė «Fringilla cannabina» i žibėti «блищати, світити», наводячи як аналогічну паралель нім. Fink «з'яблик», Funke «іскра»; вважається також (Mareš Slavia 36, 345) назвою звуконаслідувального походження. — Воїнств. — Кіст. 251; Булаховський Мовозн. VI 1948, 59; Шанский ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 111; Преобр. I 260; Желтов ФЗ 1876/1, 21; Горяев 119; Brückner 653. — Див. ще з'ябнути.

[з'яблина] «животиння, скніння» Я; — р. прозябать «животіти»; — похідне від з'яб; первісно означало «повільно проростати, затримуватись у рості від холоду». — Див. ще з'яб. — Пор. з'ябнути.

[з'ябнути] «мерзнути» Ж, [з'ябкий] «мерзлякуватий» Ж, Я, [заз'ябати] «замерзати» Ж; — р. з'ябнуть, бр. з'ябнуць, п. ziębnać, ч. zábsti, zábnouti, слц. ziabst', ziabnut', болг. [з'ябна], схв. з'ябсти «мерзнути»; — псл. *zēb(н)ti «мерзнути» з давнішого значення «проростати на холоді»; виведення від основи zima (Погодин Следы 197; Machek ESJČ 707—708) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 6, 116; Трубачев ВЯ 1957/2, 89—90; Фасмер—Трубачев II 111; Brückner 653; Mikl. EW 401. — Див. ще з'яб.

з'ябра¹, [з'явра] «з'ябра» Я, з'ябровий; — р. [з'ябри] «з'ябра; нижні щелепи», [з'ябры, з'ябры, з'ябры] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; найімовірніше, похідне від основи *zēb-/zōb-, що, мабуть, є фонетичним різновидом основи *zēb-/zōb-, наявної в словах р. ж'яба «рот», укр. [ж'ябра] «з'ябра», р. ж'ябра «тс.» — Фасмер—Трубачев II 91, 111. — Див. ще ж'ябра.

[з'ябра²] «зубці на багрі»; — р. [ж'ябрий] «зазубрина, насічка на острозі, на гачкові вудочки»; — праслов'янське; реконструювати вихідну форму важко; споріднене з лит. žebėrklas «ості, багор», лтс. žebėrklis «ості», можливо, також з дінд. jāmbhatē «хапає»; іє. *g'abh-

*g'embh-. — Фасмер II 31—32; Преобр. 219; — Пор. ж'ябра.

з'ябрій — див. ж'ябрій.

з'яв, з'ява, з'яви — див. з'яти.

[з'яний] «зіпсований, дефектний» Я, [з'яний] «тс.» Я; — похідне утворення від незасвідченого іменника *z'ян, запозиченого з кримсько-татарської або турецької мови; тур. крим.-тат. zıyan «шкода, збиток», як і кирг. тат. з'яан, карачаєво-балкар. аз. з'яан, вірм. zeap, р. из'ян «тс.», походить від перс. zıyān, якому відповідає ав. з'яна «шкода, збиток». — Фасмер II 124; Преобр. I 267; Горяев 122; Шипова 141; Mikl. EW 403.

з'ярати(й) — див. д'ярати.

з'ясувати, з'ясувальний — див. ясний.

з'ястра — див. д'ястра.

[з'яти], з'яяти, з'яти, [з'яв] «зів, паша», [з'ява] «горло; провалля, безодня; (зоол.) гігантський лупоріз, Tridacna gigas» Ж, [з'яви] «з'ябра», з'яння, з'яючий, [в'язявок] «з'ябра на шкірі» Ж, [з'яви] (анат.) «бронхи», р'оззів, розз'явити, розз'являти, розз'ява, [розз'явина] «розщелина; паша», розз'якуватий, розз'являка, [розз'ятити] «широко розкрити» Ж; — р. з'яять, др. з'яяти, п. ziać, ч. zāti, слц. zivat', болг. з'я «з'яю», [з'яем], м. з'яна, схв. з'яяти, з'яти, слн. zijāti, стсл. з'яти, з'яж; — псл. zējō від *zēti (так само, як sējati від *sēti, др. д'яті від д'яти), яке зводиться до іє. *g'hēi- «з'яяти, бути порожнім»; реконструйована проміжна форма *z'jajō (Zubatý AfSIPh 13, 623; 15, 500—501; Meillet MSL 9, 137—139) сумнівна; — споріднене з лит. žiōti «розкривати, розз'являти», žiōjėti «тс.», žiōvauti «зівати», лтс. žāvatiē «зівати», žākli «розвилка», гр. χείων «з'яю, з'яваю», χείων «тс.», лат. hiare «з'яяти, зівати», дісл. gīpa, дангл. gīnōn, днн. gīnēn, geinōn, свн. gēnen, gīnen, geinen, нвн. gāhnen «тс.», дінд. vihāya- «повітряний простір». — Шанский ЭСРЯ II 6, 93; Фасмер II 98; Преобр. I 252; Brückner 652; Machek ESJČ 711; Trautmann 368; Kluge—Mitka 228; Walde—Hofm. I 648; Persson Beitr. 13, 60, 116, 318, 697, 708. — Пор. з'яв.

зять, [зятній] «зятів»; — р. др. *зять*, бр. *зяць*, п. *zięć*, ч. *zet'*, ст. *zēt'*, слц. *zat'*, полаб. *zātěk*, болг. м. *зет*, схв. *зѣт*, слн. *zēt*, стсл. **ЗАТЬ**; — псл. *zęť*; споріднене з лит. *žentas* «зять», лтс. *zpiõts* «зять, свояк», лат. *gēnēr* «зять», гр. *γνῶτός* «родич, брат», дінд. *jñātīh* «родич»; іе. **gēnt-* «зять», пов'язане з **gēn-* «плодити, родити; знати»; первісно означало «приймак в роді або сім'ї на відміну від брата й сина — постійних членів родини». — Крищенко Вступ 540; Фасмер — Трубачев II 112;

Трубачев Терм. родства 128—130; Шанский ЭСРЯ II 6, 116; Преобр. I 260; Лопатин ЭИРЯ IV 43; Brückner 613; Machek ESJČ 714—715; Holub—Kop. 436; БЕР I 636—637; Skok III 651—652; Walde—Hofm. I 590—591. — Пор. **знати**.

зджьок — див. **жджок**.

[**зьобро**] «ребро» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. *ziobro* є мазурським діалектним варіантом слова *żebro* (зам. *rzebro*), якому відповідає укр. *ребро́* (див.).

I (И)

i¹ (спол. і частка), *й* «тс.»;— р. др. болг. м. схв. *и*, бр. *і*, п. ч. слц. нл. слн. *і*, вл. *і*-пи, стсл. **и**;— псл. *і*, очевидно, з іе. **ei*, що являє собою давню форму місц. в. одн. вказівного займенника з ларингальним приголосним у корені **'e-/o-*;— споріднене з гр. *εἰ* «якщо», гот. *ei* «і, щоб, нехай», можливо, також із лит. *iẽ* «і», лтс. *ig* «тс.», прус. *ig* «і, також» (Эндзелін СБЭ 136); виведення з іе. аблативу **ed* і порівнювання з лит. ст. *ẽ* «і, але» (Zubatý IF 4, 470—472), як і пов'язання з лит. *jeĩ* «якщо» (Brückner 189), непереконливе.— Мельничук Вступ 494—495; Шанский ЭСРЯ II 7, 3; Фасмер II 112—113; Преобр. I 260—261; Sławski I 442—443; БЕР II I; Skok I 701; Bezlaj ESSJ I 207; Bern. I 415; Fraenkel 15; Frisk I 450.— Пор. **a¹**, **o²**.

i² (виг.);— р. болг. м. схв. *и*, бр. *і*, п. ч. слц. слн. *і*;— первісний вигук, що виник як результат інстинктивної реакції на зовнішні подразники, які викликають біль, страх, подив; згодом став виражати й такі емоції, як радість, незадоволення, обурення, гнів та ін.; властивий багатьом віддалено спорідненим мовам (пор. лит. *і*, нвн. *ī* тощо).— Sławski I 443; Skok I 701; Bezlaj ESSJ I 208; Schwentner 9.

ібіс (орн.) «египетський делека, *Threskiornis aethiopicus* L.», [ібиска] «чайка»;— р. болг. м. *ибис*, бр. *ібіс*, п. ч. слц. вл. *ibis*, схв. *ибис*, *ибис*, слн. *ibis* «ібіс»;— книжне запозичення з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво (н. *Ibis*); лат. *ībis* «тс.» походить від гр. *ἰβίς*, яке зводиться до ег. *hṯb* «тс.».— СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 3; Фасмер II 113; БЕР II I; Kluge—Mitzka 323; Walde—Hofm. I 670; Chantraine 454.

[ібунка] (бот.) «вероніка струмкова, *Veronica beccabunga* L. Пі, Мак; веро-

ніка анагалісова, *Veronica anagallis* L. Мак», [ібунка] «вероніка струмкова»;— р. [ібунка];— очевидно, результат видозміни і народно-етимологічного переосмислення латинської наукової назви *beccabunga*; пов'язання з нвн. *Bunge*, свн. *bunge* «бульби» (Фасмер II 113; Горяев 120; Matzenauer 180) непереконливе.— Анненков 376.

[іва] «верба козяча, *Salix caprea* L.», [івель Мак, івика Мак, івина, іва Ж, ивина Мак, івка Ж, ив'як Ж, іва ВЕНЗн, івка ВЕНЗн, ева Мак, евина Мак] «тс.»;— р. др. болг. м. *ива*, п. *iwa*, [jiwal], ч. *jiva*, слц. *iva*, вл. *jiw(ip)a*, нл. *wiwa*, схв. *ива*, слн. *iva*, стсл. **ива**;— псл. *iva* «верба»;— споріднене з лит. *ievà* «черемха; крушина», лтс. *iẽva* «черемха», двн. *īwa* «тис», свн. снн. *īwe*, нвн. *Eibe*, прус. *iuwis*, кімр. *uwep*, дангл. *īw*, дісл. *ūt* «тс.» (змішування назв верби, черемхи й тису зумовлене, очевидно, схожістю червонуватої деревини цих рослин), гр. *ῥα*, *οῖη* «горобина», вірм. *aigi* «виноградник»; виведення праслов'янської форми з германської (Schradler Reallexikon I 224—225; Vaillant RÉS 22, 192—193) не має достатніх підстав; непереконливе також заперечення (Machek Jm. rostl. 133—134; ESJČ 230) зв'язку з нвн. *Eibe* «тис» і порівнювання з нвн. *Weide* «верба», гр. *ἰτσα* «тс.» тощо; іе. **ei-* «червонуватий, перістий».— Волошина Мовозн. 1976/3, 69—70; Шанский ЭСРЯ II 7, 3—4; Фасмер II 113; Преобр. I 262; Brückner 194; Sławski I 474; Moszyński PZJP 61; Skok I 736—737; Bezlaj ESSJ I 214; Trautmann 68; Топоров III 101; Kluge—Mitzka 154; Pokorny 297—298.

Ів́ан, *Іван*, [Іва́к Я, Іва́ндо Я, Іва́нєць, Іва́ник, Іва́ніна, Іва́нко, Івантї́ха Я, Івантї́ха Я, Іва́нцьо, Іва́нчик, Іван-

чїк Я, Іванько, Іваньо, Івасик, Івасюк Я, Івась, Івасьо, Іват, Іваха Я, Івахно, Івашко, Івашура Я], Іоан, Йоан, [Іваньо, Ванюсько, Ванюшко], [Іванішній, Іванський Я], ст. Іоаннъ; — р. болг. Іван, бр. Іван, др. Иванъ, Иоаннъ, Янъ, п. Јап, [Ivan], ч. слц. Јап, [van], вл. нл. Јап, м. Иван, Јован, схв. Иван, слн. Ivan, стсл. **Иоднъ, Иодннъ**; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. Ἰωάννης походить від давньоєврейського יְהוָהנָאִן (Iēhōhānān), власне «Ягве (бог) змилювався, Ягве (бог) помилував». — Сл. вл. імен 210; Беринда 213; Петровский 118; Суперанская 78; Фасмер II 113—114; Преобр. I 263; БЕР II 3—4; Skok I 737—738; Bezlaj ESSJ I 214; Верн. I 439; Gesenius 323 b.

Іван-чай (бот.) «хаменерій, Chamenerium Sprach.»; — запозичення з російської мови; р. *Іван-чай* «тс.» складається з найпоширенішого особового імені *Іван* та іменика *чай*; назва зумовлена тим, що листя цієї рослини вживають для заварювання чаю. — Шанський ЭСРЯ II 7, 5; Фасмер II 114. — Див. ще **Іван, чай**.

[Іванчик¹] (бот.) «підмаренник, Galium luteum L.», **[Іванец]** «деревій цілолистий, Achillea ptarmica L. (Ptarmica vulgaris D. C.) Мак; (вид гриба) Agaricus columbinus Pers. Мак», **[Іванники]** (вид грибів) Ж, **[Іванок]** (бот.) «звіробій звичайний, Hypericum perforatum L. Г, Ж; айстра степова, Aster amellus L.», **[Івасик]** (бот.) «конюшина гірська, Trifolium montanum L.; конюшина лучна, Trifolium pratensis L.» Г, Ж, **[Іванзілля]** (бот.) «гісоп лікарський, Hyssopus officinalis L.; синяк звичайний, Echium vulgare L.», **[Іван-трава]** «зніт, Eriobium angustifolium L.» Мак, **[Іванчай]** «тс.» Мак, **[Іграбки св. Івана]** (бот.) «герань лісова, Geranium silvaticum L.»; — р. **[Іван-трава]** «зніт», **[Іванчики]** (назва грибів), бр. *святаянскае зелле* «звіробій», *зелле св. Івана, святаянкі* «тс.», **[Іванец]** «перестріч, Melampyrum L.», схв. *іванчица* «королиця, ромен, Leucanthemum D. C.», *іванданче* «підмаренник, Galium verum L.», *іваново цвѣће, иваѣско цвѣће* «тс.», *иваѣско*

зѣље «оман блошиний, Inula conuza D. C.», слн. *ivánjščica* «королиця»; — назви рослин пов'язані з ім'ям *Іван*; мотивація найменувань окремих рослин, очевидно, різна, але конкретно не з'ясована. — Див. ще **Іван**.

[Іванчик²] (орн.) «трясогузка, Motacilla oenanthe Г; сорокопуд терновий, Lanius collurio L.; мухоловка сіра, Muscivora striata Pall.; кам'янка, Oenanthe oenanthe L.; чикалка, Saxicola rubetra L.» Бул, **[Іванок]** «зимородок, Alcedo ispida»; — р. **[Іванчик]** «синиця»; — пов'язане з *Іван* за традицією в слов'ян та інших народів називати птахів за власними іменами людей; мотивація назв неясна. — Булаховський Семас. етюд 55. — Див. ще **Іван**.

івасі (іхт.) «промислова риба з родини оселедевих; тихоокеанська сардина, Sardinella melanostica»; — р. *ивасі*, бр. *ивасі*; — через посередництво російської мови запозичено з японської, в якій відповідне слово означає дрібну сардину. — Шанський ЭСРЯ II 7, 5; КЭСРЯ 168.

[Івашко] «дротик, на який надівають шпульку в прядці» Я; — неясне; можливо, пов'язане з **[Ірашка]** «тс.», зближеним з *Івашко* (варіант імені *Іван*).

[Івер] «зарубка на дереві», **[Івер]** «тс.», **[Іверень]** «тріска, відрубана впоперек дерева; грудка землі з-під копит коня»; — р. **[Іверень]** «тріска», п. *wiót, [iwer]*, ч. *iver, jivera*, слц. *iver*, полаб. *ǰever*, болг. *івер*, м. *ивер*, *иверка*, схв. *ивѣр*, *ивѣрак*, слн. *ivér* «тс.»; — очевидно, псл. **verъ* від **verti* «вертати» (про стружку, що скручується); реконструюється також (Трубачев Етимология 1970, 18—20; Petersson BSl. Wortst. 52) псл. **ǰъverъ*, у якому початкове **ǰъ* вважається префіксальним елементом, пов'язаним з **ǰъz-* «із-, ви-»; необробленим є зіставлення (Machek ESJČ 213) з ч. **[iskat']** «розколювати». — Фасмер II 114; Преобр. I 263; Brückner 623; БЕР II 4; Skok I 738; Bezlaj ESSJ I 214; Верн. I 439; Mikl. EW 97. — Пор. **верий, верніна, віверні**.

[Івілга] (бот.) «омела біла, Viscum album L.» Г, Мак, **[Івілга]** «тс.» тж.; — неясне.

івблга, івіль, івільга, івова, івова, івол, ивола, ивобга, ивіла — див. **вільга²**.

[iɣi] (виг.) «тьху», [iɣiɣ, iɣi, iɣiɣi, ɣiɣ] Ж, иɣiɣ ЖI «тс.»; — п. [ihil] (з укр.), ч. ihí (вигук подиву), ihy, слц. iha, iha, ihaɣ, iháɣ «тс.»; — неясне; можливо, утворилося шляхом подвоєння вигуку *gi* (*gi*, *gi*кати) з наступним спрощенням першої частини (*gi* > *i*). — Macek ESJĀ 213. — Див. ще **гій**.

[iɣine] (вигук у гуцулів для зупинення і повернення коней); — неясне.

Ігнат, *Ігнатій*, *Ігнась*, *Ігнашко* — див. **Гнат**.

ігнорувати; — р. *игнорировать*, бр. *игнаравать*, п. вл. *ignogowac*, ч. *ignogovati*, слц. *ignogovat'*, болг. *игнорирам*, м. *игнорира*, схв. *игнорисати*, слн. *ignogirati*; — запозичення з латинської мови; лат. *ignō* «не знаю, не визнаю» утворене з заперечної частки *i-* та основи *gnōg-*, пов'язаної з прикметником *gnāgus* «обізнаний», дієсловом *gnōscō* «знаюмлюся, довідуюся, вивчаю», спорідненими з гр. γνῶσις «пізнаю», дінд. jñātaḥ «знайомий», псл. znati, укр. *знати*. — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 6—7; Walde—Hofm. I 613—614, II 176—177. — Див. ще **знати**. — Пор. **Гнат**, **діагноз**, **прогноз**.

іго «ярмо, неволя»; — р. др. *igo*; — через російське посередництво запозичено з старослов'янської мови; стсл. *igo*, як і болг. м. *igo*, схв. *igo*, слн. *igō*, п. *igo*, [jigo, jugol], ч. jho, полаб. jaɣd'ŭ, походить від псл. *igo* <*jъgo <*jъgo; — споріднене з лит. jūngas «ярмо», лтс. jūgs, гот. juk, дн. juh, нвн. Joch, лат. jugum, гр. ζυγόν, перс. juγ, вірм. luc, хет. jagan «тс.», дінд. jugām «тс.; пара; рід, покоління», іе. *ju-go-m, пов'язане з *jeu-g- «зв'язувати, з'єднувати». — Шанский ЭСРЯ II 7, 7; Фасмер—Трубаев II 115—116; Преобр. I 264; Лопатин ЭИРЯ IV 41; Sławski I 445; Brückner 190; Macek ESJĀ 226; Holub—Kop. 153; Holub—Lyer 223; БЕР II 7—8; Skok I 710—711; Bezlaž ESSJ I 208; Bern. I 421—422; Trautmann 109; Fraenkel 196; Walde—Hofm. I 727—728; Pokorny 509—510. — Пор. **голка**.

іговда, *іговна*, *ігола* — див. **вільга**².

[іголка] (бот.) «грабельки звичайні, Erodium cicutarium L'Her.» Мак; — пов'язане з **голка**; назва зумовлена гол-

коподібною формою носика у плоді рослини. — Нейштадт 363—364. — Див. ще **голка**.

Ігор; — р. *Игорь*, бр. *Ігар*, др. *Игорь*, *Ин(ъ)гваръ*, ч. *Igor* (з рос.), слн. *Igor*, цсл. **Игорь**; — запозичено в давньоруську мову з давньоскандинавської (давньоісландської); дісл. Ingvarr, Yngvarr є складним утворенням з основ Ing-, що становить назву давньоісландського бога Ingwi, та іменника varr «заступник, захисник, оборонець». — Сл. вл. імен 211; Петровский 118; Супранская 78; Фасмер II 116; Vries AEW 678; Paul Kl. Vpn. 39.

ігра *ігранка*, *іграшка*, *іграшкар*, *ігронько*, *іграль*, *ігрвище* — див. **грати**.

ігумен «у православній церкві управитель чоловічого монастиря», *ігуменя*, [iɣumen], ст. *игуменъ* (1627); — р. болг. *игумен*, бр. *ігумен*, др. *игуменъ*, п. ihumen, слц. *igumen*, м. *игумен*, схв. *игуман*, слн. *iguman*, стсл. **игоуменъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. ἡγούμενος «проводир, ватажок», пов'язане з ἡγεῖμαι «веду перед, вказую шлях», спорідненим з лат. sāgio «висліджую», гот. sōkjan «шукати», днв. suohhan «тс.», хет. sak- «знайти». — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 7; ССРЛЯ 5, 38; Фасмер II 117; ГСЭ II 284, III 65; Преобр. I 265; Brückner 190; БЕР II 10; Frisk I 621.

[ід] «до, к», [ид, д] «тс.» ВеЗн; — результат контамінації прийменників *до* і *к*, [ik] з однаковим (просторовим) значенням. — Мельничук СМ III 141. — Див. ще **до**¹, **к**.

ідеал, *ідеалізатор*, *ідеалізація*, *ідеалізм*, *ідеаліст*, *ідеалістичний*, *ідеальний*, *ідеалізувати*; — р. болг. м. *идеал*, бр. *идэал*, п. *ideał*, ч. слц. слн. *ideał*, вл. *ideal*, нл. *idealist*, схв. *идеал*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *idéa*, нім. *Ideal* походять від пізньолат. *idealis* «ідеальний», пов'язаного з *idea* «ідея». — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 9; ССРЛЯ 5, 39; БЕР II 12; Dauzat 397; Bloch 374; Klein 776. — Див. ще **ідея**. — Пор. **історія**.

ідентичний, *ідентифікувати*, *ідентифікація*; — р. *идентичный*, бр. *ідэн-*

тбічны, п. *identyczny*, ч. сл. *identický*, вл. *identiski*, болг. м. *идентичен*, схв. *идѣнтичан*, слн. *idēntičen*;— запозичення з французької мови; фр. *identique* походить від слат. *identicus*, утвореного від лат. *Idem* «той самий», що складається з компонента *id* «це», спорідненого з гот. *is* «він», псл. *jъ*, укр. *його́*, і підсилювального елемента *-em*.— СІС 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 11; ССРЛЯ 5, 46; Dauzat 412; БЕР II 12; Dauzat 398; Walde—Hofm. I 671, 720; Klein 767.— Див. ще *його́*.

ідеоло́гія, *идеолог*, *идеологічний*;— р. болг. *идеология*, бр. *идэалогія*, п. *ideologia*, ч. *ideologie*, слн. *ideologija*, вл. *ideologija*, м. *идеологија*, схв. *идеолдгѣја*, слн. *ideologija*;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. *idéologie*, нім. *Ideologie*, англ. *ideology* утворено з основи лат. *idea* «ідея» і компонента *-logie*, пов'язаного з гр. *λόγος* «слово, розум, вчення».— СІС 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 12; Sl. wyg. *obscych* 295; БЕР II 12; Dauzat 398; Klein 767.— Див. ще *ідея*, *логіка*.

ідея́;— р. болг. *идея*, бр. *идѣя*, п. ч. сл. *idea*, вл. нл. *ideja*, м. схв. *идѣја*, слн. *idēja*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Idee*, фр. *idée* походять від лат. *idea*, що відтворює гр. *ιδέα* «вигляд; ідея», пов'язане з *ιδεῖν* «бачити» (аорист), спорідненим з лат. *video* «бачу», псл. *viděti*, укр. *вiдiти*.— СІС 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 12; ССРЛЯ 5, 50; Фасмер II 117; Деборин ВЯ 1957/4, 40; Преобр. I 265; Brückner 189; Kopaliński 412; Kluge—Mitzka 324; Bloch 374; Dauzat 397; Klein 766; Frisk I 708.— Див. ще *вид*.— Пор. **ідеа́л**, **ідеоло́гія**, **іді́лія**, **ідо́л**, **істо́рія**.

іді́лія, *іді́лік*, *іді́лічний*;— р. *иді́лля*, бр. *иды́лля*, п. *idylla*, ч. сл. вл. *idyla*, болг. *иды́ля*, м. *иды́ла*, схв. *иды́ла*, слн. *idíla*;— через німецьке або французьке посередництво (н. *Idyll(e)*, фр. *idylle*) запозичене з латинської мови; лат. *idyllium* походить від гр. *εἰδύλλιον* «малюнок; невелика лірична поема», що є демінутивною формою від *εἶδος* «вид, вигляд».— СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 13; ССРЛЯ 5, 51; Фасмер II 117; Преобр. I 265; Kopaliński 414; БЕР II

13; Kluge—Mitzka 324; Dauzat 398; Klein 768.— Див. ще *вид*.— Пор. **ідея́**.

іди́ш (мова);— р. *идиш*, бр. *идыш*, п. *jidysz*, ч. сл. *jidiš*, схв. *jüдыш*, слн. *jidiš*;— слово з мови *идиш* (ід. *jidiš*), яке походить від нвн. *jüdisch* «єврейський», пов'язаного з *Jude* «іудей, єврей», що зводиться через лат. *Jüdaeus* і гр. *Ἰουδαῖος* до гебр. *Yehūdāhī* «тс».— ССРЛЯ 5, 54; Kluge—Mitzka 333; Klein 829, 1762.— Див. ще *іудей*.— Пор. **жид**, **ю́да**.

ідіо́м, *ідіо́ма*, *ідіо́матизм*, *ідіо́матика*, *ідіо́матичний*;— р. болг. *идио́м*, *идио́ма*, бр. *иды́ема*, п. ч. вл. *idiom*, сл. слн. *idióm*, м. *идио́м*, схв. *иди́ом*;— запозичене з латинської мови через німецьке або французьке посередництво (н. *Idióm*, фр. *idiome*); лат. *idióma* походить від гр. *ιδίωμα* «властивість, особливість, своєрідність», пов'язаного з *ιδιος* (<*F*ιδιος <**F*ηδιος), яке зводиться до іє. **swed-* «окремія; бути окремо, нарізно».— СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 13; ССРЛЯ 5, 51; Kopaliński 413; Klein 767; Frisk I 709.

ідіо́т, *ідіо́тизм*, *ідіо́тія*, *ідіо́тство*, *ідіо́тичний*;— р. болг. м. *идио́т*, бр. *иды́ет*, п. *idiota*, ч. сл. вл. *idiot*, схв. *иди́от*, слн. *idiót*;— запозичене з латинської мови через німецьке або французьке посередництво (н. *Idiót*, фр. *idiot*); лат. *idióta* «неук, невіглас, профан» походить від гр. *ιδιώτης* «приватна людина; простак, неук; нездатний до служби (часто з певними фізичними вадами)», пов'язаного з *ιδιος* «свій, приватний; окремія, особливий», до якого зводиться й укр. *идіо́м*.— СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 14; ССРЛЯ 5, 52; Фасмер II 117; Sławski I 443; Kopaliński 413; БЕР II 13; Kluge—Mitzka 324; Dauzat 398; Klein 767; Walde—Hofm. I 671; Frisk I 709.— Див. ще **ідіо́м**.

ідо́л, *ідо́лянин* (заст.) «язичник», *ідо́лка* Ж, [*ідо́л*, *ідо́льство*, *ідо́лян*, *ідо́лянин*];— р. болг. м. *идол*, бр. *идал*, др. *идолъ*, п. ч. сл. вл. *idol*, схв. *идол*, слн. *idól*, стл. *идо́ль*;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *εἶδωλον* «подоба, образ» зводиться до *ιδεῖν* «бачити» (аорист), спорід-

неного з лат. video «бачу», псл. viděti, укр. *відіти*. — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 14; ССРЛЯ 5, 55; Фасмер II 117; Преобр. I 265; Kopaliński 413; БЕР II 13—14; Frisk I 452. — Див. ще **вид**, **ідєя**.

ієрархія, *ієрархічний*; — р. болг. *иєрархия*, бр. *ієрархія*, п. слц. *hierarchia*, ч. *hierarchie*, вл. *hierarchija*, м. *хиєрархия*, схв. *хиєрархија*, слн. *hierarchija*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἱεραρχία* «відомство верховного жреця» походить від *ἱεράρχης* «верховний жрець», утвореного з прикметника *ἱερός* «святий, священний, божественний», ідентичного з *ἱερός* «міцний, сильний, енергійний», що зіставляються з дінд. *iṣigá-* «сильний; активний», двн. *ĕga* «честь, шана», та іменника *ἀρχός* «начальник, вождь, повелитель», пов'язаного з *ἀρχή* «початок, походження». — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 16; ССРЛЯ 5, 78; Фасмер II 118; Kopaliński 394; Frisk I 712—714; Klein 100, 729. — Див. ще **архаїчний**.

Ієремія — див. **Ярєма**.

ієрихонський (у виразі *ієрихонська труба* (жарт.) про дуже гучний голос), *єрихонський* «тс.»; — р. *иєрихонский*, *єрихонский*, бр. *ієрихонскі*, п. *jerichoński*, ч. *jerišký*, схв. *јєрихонски*, слн. *jeri-hónski*, стсл. *икрихоньскъ*; — пов'язане з назвою стародавнього міста Ієрихона в пониззі річки Йордану, мури якого, згідно з біблійною легендою, євреї зруйнували трубними звуками. — ССРЛЯ 5, 79; Ушаков I 1136; SJP III 404.

ієрогліф, *ієрогліфічний*; — р. *иєрогліф*, бр. *ієрогліф*, п. *hieroglif*, ч. слц. *hieroglyf*, вл. *hieroglifa*, болг. *иєрогліф*, м. *хиєрогліф*, схв. *хиєрoгліф*, слн. *hieroglif*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἱερογλυφικός* «ієрогліфічний» є складним утворенням з прикметника *ἱερός* «священний, святий» та іменника *γλυφή* «різьблене зображення», пов'язаного з *γλύφω* «видовбуо, вирізую», спорідненим з лат. *glūbo* «обдираю, знімаю шкірку», дісл. *kljūfa* «розрізувати, розщеплювати», двн. *klioban*, свн. нвн. *kliēpan* «тс.» — СІС 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 17; ССРЛЯ 5, 79; Kopaliński 360, 394; Klein 298, 665, 729; Frisk I 315. — Див. ще **ієрархія**.

із¹ — див. **з¹**.

із² — див. **з²**.

Ізабєлла; — р. *Изабєлла*, бр. *Изабєла*, п. *Izabela* ч. слц. *Izabela*, болг. *Изабєла*, слн. *Izabela*; — запозичення з французької мови; фр. *Isabelle* походить від ісп. *Isabel*, яке є результатом видозміни давнішого *Elisabeth* «Єлизавета». — Сл. вл. імен 241; Суперанская 87; Илчев 220; Dauzat Dict. des noms 337. — Див. ще **Єлизабєта**.

[ізбáздрати] «украсти» Я; — афективне утворення неясного походження.

[ізбаніти] «збавити, врятувати» Ж; — неясне.

ізвір, *ізвóр* — див. **звір²**.

ізгóй (іст.) «людина, що вийшла з свого колишнього суспільного стану; давньоруський князь, що не мав спадкового права на великокнязівський трон»; — р. *изгóй*, бр. *изгóй*, др. *изгой* «тс.», первісне значення — «той, кого вижили з роду»; — утворене з префікса др. *из-* на означення руху зсередини і дієслова *гоити* «живити, влаштувати, давати притулок», що є каузативом до *жіити*; пояснення як кальки з дісл. *utlagr*, *utlægr* «вигнаний з країни» (Mikl. Lexikon 244; Bern. I 319) малоімовірно; безпідставне і припущення про зв'язок з гот. **usgaja* (Пресняков, Лекции по русской истории I 121). — Шанский ЭСРЯ II 7, 26—27; Фасмер II 121—122; Преобр. I 266. — Див. ще **гоїти**, **з²**.

іздебка, *істєнка* — див. **вістєнка**.

[іздрагнўти] «погаснути, дотліти, догоріти» П; — неясне.

[ізір(ь)] «тисяча» ДзАтл I, **[ізір(ь), ійзір(ь), ізар(ь)]** «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. *ezer* «тисяча» походить з іранських, зокрема, близьких до аланської мов; аланське *'Ažarjov* (особове ім'я), ос. *aerzæ* «безліч» споріднені з перс. *hazār* (*hezār*) «тисяча», дінд. *sa-hásram* «тс.». — Лизанєць НЗ УжДУ 26, 130; Абаев ИЭСОЯ I 186—187; Bárcezi 70; MNTESz I 819—820.

[ізкоротітися] «швидко повернутися» Я; — префіксальне утворення від *корóткий* (про витрачений час). — Див. ще **з¹**, **корóткий**.

Ізмаїл, ст. *Исмаилъ* «выслухане божее» (1627); — р. *Измаїл*, бр. *Измаїл*,

др. *Измаилъ*, ч. *Ismael*, слц. *Izmael*, цсл. **Измаилъ**, **Исмаилъ**; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. Ἰσμαήλ походить від гебр. Išmā'ēl «той, кого чує бог». — Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 119; Фасмер II 122; Суперанская 78; Корещуný Průvodce 76; Gesenius 358 b.

[ізмéні] «штани» Ж; — очевидно, запозичення з болгарської мови; болг. *[ізмéни]* «спідні штани» пов'язане з *[ізм'яна]* «білизна», *ізм'ен'я* «зміну, поміняю», похідними від *мен'я* «міняю», спорідненим з укр. *мін'яти*. — БЕР II 40. — Див. ще *мін'яти*.

ізоба́ра, *ізобаричний*; — р. болг. схв. *ізобара*, бр. *ізабара*, п. ч. слц. вл. *izobara*, слн. *izobāra*; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. *isobar*, нім. *Isobare*, фр. *isobare* утворені з основ гр. ἴσος «однаковий, тотожний», етимологічно неясного, і βάρος «вага», пов'язаного з βάρος «важкий». — СІС 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 37; ССРЛЯ 5, 221; Sł. wyg. obcych 305; Kopaliński 450; Boisacq 115; Klein 149, 818; Frisk I 221. — Див. ще *ба́рій*.

ізогло́са; — р. *ізоглосса*, бр. *ізаглоса*, п. ч. слц. *izoglosa*, болг. схв. *ізоглоса*, слн. *izoglósa*; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. фр. *isoglosses*, нім. *Isoglossen* утворено з основ гр. ἴσος «однаковий» і γλῶσσα «язик; мова», спорідненого з псл. *glogъ* «глід», укр. *глід*. — СІС 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 38—39; ССРЛЯ 5, 231; Sł. wyg. obcych 306; Boisacq 152; Frisk I 315—316. — Див. ще *глід*, *ізоба́ра*.

ізолюва́ти, *ізолятор*, *ізоляціонізм*, *ізоляціоніст*, *ізоляція*, *ізолювальний*; — р. *ізоліровать*, бр. *ізаляваць*, п. вл. *izolować*, ч. *izolovat*, слц. *izolovat'*, нл. *izolowaś*, болг. *изолі́вам*, м. *ізоли́ра*, схв. *ізолірати*, слн. *izolirati*; — запозичення з французької мови; фр. *isoler* «відділяти, відокремлювати» через іт. *isolare* «ізолювати», *isola* «острів» зводиться до лат. *Insula* «тс.», походження якого непевне; можливо, утворилося з словосполучення **in salō* «той, що в морі». — СІС 272; Шанский ЭСРЯ II 7, 39; Kopaliński 450; БЕР II 45; Dauzat

415; Bloch 394; Klein 818; Walde—Hofm. I 707—708.

ізоме́р, *ізомериза́ція*, *ізомерія*, *ізомерний*; — р. болг. *ізоме́р*, бр. *ізаме́р*, ч. слц. *izomer*, схв. *ізомерија*, слн. *izomêr*; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. *isomer*, фр. *isomère*, очевидно, походять від н. *Isomér(e)*, *Isomerie*, *isomérisch*, утворених шведським хіміком Дж. Я. Берцеліусом від гр. ἰσομερής «який складається з однакових частин», складного слова, утвореного з прикметника ἴσος «однаковий, тотожний» та іменника μέρος «частина, частка», спорідненого з лат. *perere* «заробляю, заслуговую, досягаю». — СІС 272; Шанский ЭСРЯ II 7, 41; Kopaliński 450; Boisacq 621; Frisk II 196—197, 212; Klein 818—819. — Див. ще *ізоба́ра*.

ізоте́рма, *ізотермічний*; — р. болг. *ізотерма*, бр. *ізатэрма*, п. ч. слц. вл. *izoterma*, схв. *ізотєрма* (мн.), слн. *izotêrma*; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. *isotherm*, н. *Isotherme*, фр. *isothermes* (мн.) утворені з основ гр. ἴσος «тотожний, однаковий» і θερμη «тепло, жар». — СІС 273; Шанский ЭСРЯ II 7, 44; ССРЛЯ 5, 239; Sł. wyg. obcych 320; Klein 819. — Див. ще *ізоба́ра*, **термо-**. — Пор. **те́рмос**, **термоме́тр**.

ізото́п; — р. болг. *ізотоп*, бр. *ізатоп*, п. ч. слц. вл. *izotop*, схв. *ізотопи*, слн. *izotóp*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Isotope*, фр. *isotope* походять, мабуть, від англ. *isotope*, утвореного в 1913 р. англійським хіміком Ф. Содді з основ гр. ἴσος «однаковий, тотожний» і τόπος «місце», яке загальноприйнятої етимології не має. — СІС 273; ССРЛЯ 5, 239; Sł. wyg. obcych 320; Klein 819; Frisk II 911; Boisacq 975—976. — Див. ще *ізоба́ра*. — Пор. **топогра́фія**, **топоні́міка**.

ізпотинька́ — див. **спотиньга́**.

[ізпрежда́] «здавна; спокон» Я; — похідне утворення від *[преж]* «перед» Ж, [**прежде*] «раніше». — Див. ще **преж**.

[ізока́тити] «натопити, змусити стекти» (про сало) Я (текст ілюстрації значення «натопити» не підтверджує); — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *текті́*, *поті́к*; *можливий*, *проте*,

зв'язок з тур. *tok* «ситий, насичений» або *tokaṣ* «довбенька, валик».

ізумруд «смарагд», *ізумрудний*, [зумрудний]; — р. *изумруд*, ст. *изумрутъ* (1462 р.), бр. *ізумруд*, др. *изумрудъ*, болг. *изумруд*, [зумруд, зюмруд], схв. [зумурут, зумрут]; — запозичення з турецької мови; тур. *zümürüt* «смарагд» походить від перс.-ар. *zumurrud* «тс.», що виводиться з гр. *σμάραγδος*, до якого зводиться й укр. *смарáгд*; початкове *із-* розвинулося, мабуть, внаслідок сприйняття початкового з як афікса. — СІС 274; Шанский ЭСРЯ II 7, 44; Фасмер II 123—124; ГСЭ 65—66; Преобр. I 266; БЕР I 670, II 57; Mikl. TEI 2, 190; Räsänen Versuch 533. — Див. ще *смарáгд*.

ізіум, *ізіумина*, *ізіуминка*; — р. *изіум*; — запозичення з тюркських мов, найімовірніше, з турецької; тур. *üzüm* «виноград» споріднене з аз. чаг. *üzüm*, крим.-тат. *jüzüm*, уйг. *özüm* «тс.», монг. *узум* (*үзэм*) «смородина, виноград; ізюм». — Шанский ЭСРЯ II 7, 45—46; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимобог. 51; Фасмер II 124; Преобр. I 267; Горяев 122; Верн. I 441; Mikl. TEI 2, 183; Севортян 625; Räsänen Versuch 214

Ізяслав; — р. *Изяслав*, бр. *Изяслаў*, др. *Изяславъ*; — давньоруське особове ім'я, утворене з основ дієслова *ізяти* «взяти», похідного від *яти* «брати», та іменника *слава*. — Петровский 120; Суперанская 78. — Див. ще *сла́ва*, *я́ти*.

ійон (виг.) «он; дивись», [йон] «тс.» Ж; — складне утворення з вигуку *і* або давньої основи вказівного займенника, збереженої в сполучнику *і*, та частки *он* (див.).

ік — див. к.

ікавка (бот.) «гикавка сіра, *Vegetoа incana* (L.) D. С.» Мак, *гікавка* «тс.»; — р. *икотник* «тс.»; [трава, якою лікуються від нервового захворювання — гикавки], бр. [укотник]; — пов'язане з *іка́ти*, *гіка́ти* (див.).

іка́ти, [іка́тися] Г, Ж, [іка́вка], *іка́вка*, [ікі́вка, іка́вка] П; — р. *ика́ть*, бр. *икаць*, п. [ikač], ч. *íkati*, *hykati*, вл. *hikač*, нл. *hykaš*, болг. *икам*, м. *ика*, схв. *йцати*, слн. *ikati*; — звуко-наслідувальне утворення, що, можливо,

виникло незалежно в кожній мові; пор. також фр. *hoquet* «гикавка», англ. *hickup*, *hickugh*, вал. *hikket*, брет. *hos*, *hıs* «тс.», нім. [hickep] «гикати» такого ж походження; пов'язування з стсл. **ича́ти** «стогнати» (Skok I 705; Matzenauer IF 3, 83—84) непереконливе; немає достатніх підстав пов'язувати *і* з двн. *jēhan* «говорити», кімр. *iaith* «мова» (Stokes 223). — Шанский ЭСРЯ II 7, 46; Фасмер II 124—125; Преобр. I 267; Горяев 122; Machek ESJĈ 226; БЕР II 62; Bezlaĵ ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 215—216. — Див. ще **гіка́ти**.

ікло, [ікло, кло (мн. *кла* Ж, *Вел*, *кло́ва* Ж)], [икла́нь] «людина з великими або нерівними зубами» Па, [клак] «ікло (свиняче)», [клевáк] «тс.» Ж, [кливáк] «ікло», [кловáк, кол *Вел*У, ков Ж (мн. *кли* *Вел*), *колáк*] «тс.», *ікла́стий*, [икла́стий] «зубатий» Па, [кловий] (у сполученні к. *зуб* «ікло»); — р. [ікльы, кльы], *кльык*, бр. *іко́л*, др. *кль* «ікла», п. *kief* «ікло», [klo], ч. слц. *kel*, нл. *kef* «тс.», полаб. *klāi* «ікла», схв. [kāljas] «зуб коня, по якому визначають його вік», слн. [kèl] «ікло»; — псл. *кълъ «ікло», *кълъо «тс.», пов'язані чергуванням голосних з *kòlti «колоти»; пор. той самий ступінь вокалізму у споріднених лит. *kùlti* «молотити, стукати, бити», лтс. *kułt* «тс.»; приставне *і* виникло на східнослов'янському ґрунті після занепаду редукованого **ъ**. — Фасмер II 125, 255—256; Булаховський Вибр. праці III 420; Sławski II 142—143; Grückner 227; Machek ESJĈ 248; Верн. I 660—661; Mikl. EW 154; Trautmann 114; Pokopny 546. — Див. ще **колóти**. — Пор. **кілець**.

ікона, [іко́нник] «майстер, що малює ікони» Я, [око́на], *іко́нний*, [подіко́нник] Л; — р. др. болг. *ікона*, бр. *ікона*, п. ч. слц. вл. *ікопа*, м. *икона*, схв. *икона*, слн. *ікопа*, стсл. **икона**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з середньогрецької разом з прийняттям християнства; сгр. *εἰκόνα* «ікона» походить від гр. *εἰκών* «зображення, образ, подоба», пов'язаного з *εἶμι* (<*Fé-For-m-a) «бути схожим» (перфект), яке надійних відповідників не має. — ССРЛЯ 5, 276;

Фасмер II 125; ГСЭ 66; Преобр. I 267—268; Горяев 122; БЕР II 62; Skok I 713; Frisk I 454—455, 530.

іконографія «вивчення зображень певної особи, сюжету в живописі, скульптурі; строгі правила зображення певного сюжету чи особи», *іконографічний*;— р. болг. *иконография*, бр. *іканаграфія*, п. слц. *ikonografija*, ч. *ikonografie*, схв. *иконографија*, слн. *ikonografija*;— запозичення з французької мови; фр. *icographie* утворено з основ гр. *εἰκών* «образ» і *γράφω* «пишу».— Шанский ЭСРЯ II 7, 47; Dauzat 397.— Див. ще **графіка**, **ікона**.

іконостас, [*канастас*, *каністас*];— р. болг. *иконостас*, бр. *іканастас*, п. ч. слц. *ikonostas*, м. *иконостас*, схв. *иконѡстас*, слн. *ikonostás*, стсл. *иконѡстасъ*;— запозичене через церковнослов'янську мову з середньогрецької; сгр. *εικονοστάς* <*εικονοστάσι(ον)* утворене з основ іменників *εἰκών*, до якого зводиться укр. *ікона*, і *στάσις* «місце стояння», пов'язаного з гр. *ἵστημι* «стою», спорідненим з псл. *stati*, укр. *стати*.— ССРЛЯ 5, 279; Фасмер II 125; Преобр. I 267—268; ГСЭ 66; Горяев 122; РЧДБЕ 270; Boisacq 902.— Див. ще **ікона**, **стати**.

ікра¹, *ікѡрница*, [*ікращка*] «риба з ікрою» ВеНЗн, [*ікренка* ВеНЗн, *ікряк* Ж, *ікранка*, *ікрець*, *ікровоця*], *ікряник*, [*ікрянка* Я] «тс.», [*ікрянка*] «яечко комах» Ж, [*ікряця*] «ікра» Ж, *ікряна*, [*ікряця*] «ікра», [*ікрястий*, *ікряний*] Ж, [*ікратий*], *ікрястий*, *ікряний*;— р. *ікра*, бр. *ікра*, др. *ікра*, п. слц. *ikra*, ч. *jikra*, вл. *jikra*, *jik(r)no*, *jerik*, нл. *jērk*, полаб. *jākrə*, болг. м. *ікра*, схв. *ікра*, слн. *ikra*, стсл. *икра*;— псл. **jьkга*;— споріднене з лит. *ikras*, *ikrai* «ікра», лтс. *ikri*, *ikra* «тс.», ірл. *iuchair* і далі, можливо, з назвами печінки лит. *jāknos*, [*ēknos*, *āknos*], лтс. *aknas*, *aknis*, лат. *iesur*, ав. *yākaŋə*, дінд. *yākr̥t*, хоч деякі дослідники (Trautmann 106) розглядають ці групи лексики окремо.— Шанский ЭСРЯ II 7, 47—48; Фасмер II 125; Преобр. I 268; Sławski I 447; Machek ESJĈ 226; БЕР II 63; Skok I 713; Bezljaj ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 217—220; Bern. I 423—424; Fraenkel 183.

[*ікра*²] «вим'я; литка ВеНЗн», [*ікра*]

«тс.» ВеУг, [*ікраня*] (назва вівці) Доп. УжДу IV, [*ікрястий*] «з повним вим'ям»;— р. болг. діал. *ікра* «литка», п. [*ikra*], слц. [*ikra*, *ikro*], слн. [*ikro*] «тс.»;— псл. **jьkга*, **jьkго*;— споріднене з лит. [*ikrai*] «литки», лтс. *ikri*, прус. уссгоу «тс.» і, можливо, з ірл. *ogca* «литка»; очевидно, пов'язане з *ікра*¹; щодо зв'язку значень пор. гол. *kuif* «литка; риб'яча ікра».— Шанский ЭСРЯ II 7, 48; Фасмер II 125—126; Преобр. I 268; Sławski I 447—448; Brücker 190; Machek ESJĈ 226—227; БЕР II 63; ЭССЯ 8, 217—220; Топоров III 36—37.

[ил] «глина; мул» Ж, [*ілак*] «сланцювата глина» Ж, [*іловіна*] «суглинок», [*іляк*] (ент.) «намульна муха» Ж, [*ілянка*] (ент.) «вислокрилка, *Sialis*» Ж, [*іловатка*] «глина, глинозем» ВеБ, [*іловатий*, *іловатий*] «мулистий» Ж;— р. болг. *ил* «мул», бр. *іл*, др. *илъ*, п. *il*, [*jil*, *jet*], ч. *jil*, слц. *il* «тс.», схв. *іловача* «глина», слн. *il*, стсл. *илъ*;— псл. *ilъ*;— споріднене з лтс. *īls* «дуже темний», гр. *ἰλός* «мул, багно, гуща», *εἰλό* «дуже темний, чорний».— Шанский ЭСРЯ II 7, 48; Фасмер II 126; Sławski I 449—450; Machek ESJĈ 227; БЕР II 64; Skok I 714; Bezljaj ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 221—222; Bern. I 424; Trautmann 103.

Іларій. *Гіларій*, *Іларія*, ст. *Іларій* «веселий» (1627);— р. *Іларій*, бр. *Іларій*, п. *Hilary*, ч. *Hilarius*, слц. *Hilár*, *Hilária*, слн. *Hilarij*, стсл. *Иларии*;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Ἰλαρίος* походить від *ἰλαρός* «веселий, радісний», можливо, спорідненого з лат. *sōlor* «втішаю, полегшую», гот. *sels* «добрий, додатний», двн. *sālig* «блаженний, щасливий».— Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 120; Корєспў Ргўvodce 71; Frisk I 720—722.— Пор. **Іларіон**.

Іларіон, *Ларіон*, [*Ларивон*, *Ларивін*, *Ларівон* Ж, *Ларійон*, *Ларко* Ж], ст. *Ларіонъ* «тихостень, тихомирень, сладохъ норовомъ» (1627);— р. *Иларионъ*, бр. *Іларійон*, др. *Иларионъ*, болг. *Иларион*, стсл. *Иларионъ*;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Ἰλαρίων* походить від *ἰλαρία* «веселощі, веселість»,

пов'язаного з ἰλαρός «веселий, радісний». — Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровський 120; Суперанская 78. — Див. ще **Іларій**.

ілем, *илем* — див. **ільм**.

Ілєць (бот.) «польовий хвощ, *Equisetum arvense* L.», [илъцѣ] «тс.» Ж; — пов'язане з [іль] «ялина»; назва зумовлена зовнішнім виглядом польового хвоща, який нагадує хвойне дерево в мініатюрі; пор. [сосонка] «польовий хвощ», р. [сосенка] «тс.», [ѣлка] «хвощ лісовий, *Equisetum silvaticum* L.», бр. [ѣльнік] «хвощ багновий, *Equisetum limosum* L.», [яленец, елачка, сасонка] «тс.» — Попов 259. — Див. ще **іль**, **яліна**.

Іліан, р. ст. *Илиан*, бр. *Іліян*, болг. *Илиян*; — запозичення з латинської мови; лат. *Aelianus* є прикметниковою формою від *Aelius* «Елій» (назва римського плебейського роду) і відповідає гр. Αἰλιανός «Еліан», пов'язаному з ἥλιος «сонце, ясність», ἡέλιος, дор. ἁέλιος «тс.» — Сл. вл. імен 211; Петровський 120; Constantinescu 78—79; Frisk I 631. — Див. ще **гелій**.

Ілідор, ст. *Илиодоръ* «с(о)лн(е)чний даръ» (1627); — р. *Илиодор*, *Лиодор*, бр. *Ілідор*, слц. *Heliodor*; — запозичення з грецької мови; гр. Ἡλιόδωρος утворене з основ іменників ἥλιος «сонце» і δῶρον «дар, подарунок», спорідненого з псл. *darъ*, укр. *дар*. — Беринда 209; Петровський 121; Constantinescu 79. — Див. ще **гелій**.

Ілля, [Илия], *Ількó*, [Иляш, Илюсь, Илѡха Я], ст. *Илій*, *Елія* (1627); — р. *Ілля*, ст. *Илия*, бр. *Ілля*, *Ілляш*, др. *Илия*, п. *Eljasz*, ч. слц. *Eliáš*, ст. *Heliaš*, болг. *Илия*, м. *Илија*, [Илко], схв. *Илија*, слн. *Elija*, стсл **Илиа**, **Елліа**, **Илиа**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἰλλίος походить від гебр. 'Elijahū (із складання форм *elohim* і *Jahve*) (букв.) «сила божа» або ж «мій бог Єгова». — Сл. вл. імен 211; Беринда 208; Фасмер II 128; Петровський 121; Корецьнŷ Рѣводсе 60; Илчев 221; Constantinescu 79.

Ільбóm «жердина для дій на паромі» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *ільм* «в'яз» (пор. [льом] «тс.»).

ілюзія, *ілюзіонізм*, *ілюзіоніст*, *ілюзійний*, *ілюзорний*; — р. *иллюзия*, бр. *ілюзія*, п. *iluzja*, ч. *iluze*, слц. *ilúzia*, вл. нл. *iluzija*, болг. *илузія*, м. *илузија*, схв. *илузија*, слн. *iluzija*; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *illusion* «омана, міраж», нім. *Illusion* «тс.» походять від лат. *illūsiō* «жарт, висміяння, іронія, обман», пов'язаного з *illūdo* «граюсь, насміхаюсь, обманюю», утвореним за допомогою префікса *in-* (*il-*) «в-, на-» від дієслова *lūdo* «граю (в щось); танцюю; насміхаюсь», спорідненого з гр. λῦζει «грає, танцює», λουδορέω «ганьблю, лаю». — СІС 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 49—50; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 285; Kopaliński 417; Dauzat 399; Bloch 376; Klein 771; Walde—Hofm. I 829. — Див. ще **інвентар**.

ілюмінація, *ілюмінатор*, *ілюмінаційний*, *ілюмінувати*; — р. *иллюминация*, бр. *ілюмінація*, п. *iluminacja*, ч. *iluminace*, слц. *iluminacija*, вл. нл. *iluminacija*, болг. *илуминация*, м. схв. *илуминација*, слн. *iluminacija*; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво польської; фр. *illumination* «освітлення» походить від пізньолат. *illūminatio* «тс.», пов'язаного з *illūmīno* «освітлюю, осяюю», утвореним з префікса *in-* (*il-*) «в-, на-» і дієслова *lūmīno* «освітлюю», похідного від *lūmen* «світло», пов'язаного з *lux* «тс.», *luceo* «свічуся». — СІС 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 50—51; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 286; Kopaliński 417; Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 832. — Див. ще **інвентар**, **ілюстрація**.

ілюстрація, *ілюстратор*, *ілюстративний*, *ілюстраційний*, *ілюструвати*; — р. *иллюстрация*, бр. *ілюстрація*, п. *ilustracja*, ч. *ilustrace*, слц. *ilustracija*, вл. нл. *ilustracija*, болг. *иллюстрация*, м. схв. *илустрѡција*, слн. *ilustracija*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Illustration* «ілюстрація, зображення», фр. *illustration* «тс.»; знаменитість, слава» походять від лат. *illūstratio* «роз'яснення, унаочнення, зрине представлення», пов'язаного з дієсловом *illūstro* «освітлюю», утвореним з префікса *in-* (*il-*) «в-, на-» і дієслова *lūstro* «освітлюю, очищаю», пов'язаного

з лусею «світлусь, ясню», лух «світло», спорідненими з гр. *λευκός* «блискучий, білий», псл. *лиць* «промінь», укр. *лічити* «цілити». — СІС 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 51—52; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 288; Koraliński 417, Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 823—824, 839—840. — Див. ще *інвентар*, *лүчити*. — Пор. *ілюмінація*, *лбстра*.

Йля — див. **Олена**.

ільм (бот.) «в'яз шорсткий, *Ulmus scabra* Mill. (*U. montana* With.)», *ільма*, [*ілем*, *ільмак*, *ільміна*, *ільм'як*, *ільняк*, *ильм* Ж, *ильма* Мак] «тс.», [*ілем*] «тс.; берест, *Ulmus campestris* L.» Мак, [*илим*] «берест; в'яз гладенький, *Ulmus pedunculata* Tong.» Мак, [*ильмак*] «в'яз наростовий, *Ulmus suberosa* Ehrh.» Мак, [*льом*] «в'яз» Ж; — р. *ильм*, бр. *ілем*, др. *илемъ*, *ильмъ*, п. *ilm*, *ilma*, ст. *ilem*, ч. *jilm*, ст. *jilem*, нл. *lom*, полаб. *jelm*, слн. [*ilm*]; — псл. **jьlmъ*; — споріднене з лат. *ulmus* «в'яз», днв. *elme*, *elm*, *ilme*, свн. *ilme*, дісл. *almg*, англ. *elm*; виводиться від іе. **цel-* «рвати» (ЭССЯ 8, 222—223); існує думка про запозичення з свн. *ilme*, *ilmraut* «в'яз» (Вегп. I 424—425; Moszyński PZJP 288; JP 37, 1957). — Нейштадт 198; Шанский ЭСРЯ II 7, 52; Фасмер—Трубачев II 126—127; Ильинский Slavia 2, 260; Machek Jm. rostl. 90; Mikl. EW 95; Klein 510.

ільтіця «оголена від вовни овеча шкура; кант з оголеної овечої шкури навколо кожуха внизу; кант, що вишивається між двома кусками шкіри або тканини», [*ільтиці*] «клинці в сорочці під пахвами» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*ластовіця*] «кусок тканини, що вставляється в одязі під пахвою», [*ластівка*, *ластка*] «тс.».

ільщє «блукуючий вогник; (ент.) світлячок, *Lampyrig postilusa*» Ж, [*ильщя*] «тс.» Пі, [*льщє*] «відблискуюче світло» Ж; — псл. **lystje* (або **lystja*), пов'язане з *lystь* «обман, хитрощі, лестощі»; назва зумовлена тим, що блукуючий вогник уночі може збити з дороги. — Див. ще *лест*.

ільщиця (зоол.) «гігантська пірозом, *Rugosoma giganteum*» Ж; — похідне утворення від [*ільщє*] «блукуючий вогник, світлячок»; назва зумовлена

тим, що пірозомни (колоніальні форми асцидій, які плавають у морській воді) вночі можуть світитися. — БСЭ 33, 78.

імáти «брати; ловити, хапати», [*імáти*, *имáти* Ж, *иміти* Ж, *иймáти* Ж, *імáти* Ба] «тс.», [*імáтися*] «братися; ловитися; загорятися, займатися», [*имáтися*, *имітися*] «тс.», [*іманка*] «ловіння», [*імáчка*] «призов, набір» Ж, [*імець*] «хват, ловчач», [*імка*] «чаплія» Л, [*йбмка*] «тс.» Л, [*імки*] «рогач» До, *імкість*, *імність*, *імкий*, [*імкій*] «хваткий; спритний», *імкисний*, *імний*, *імнісний*, [*імкій*] «хваткий, спритний», *виймáти*, *віймка*, *віймок* «виняток», *віймчастий*, *віймáльний*, [*вінаєм* Ж, *винаємник* Ж], *відіймáти*, *віднімáти*, *діймáти*, *доіймáти*, [*зимáти*] «хапати» Ж, *займáти* «чіпати; захоплювати; цікавити; загажати, проганяти», [*займіти*], *займáтися* «робити; вивчати; приділяти увагу; загорятися; починати світити», [*займітися*] «загорітися», [*займка*] «займанщина», *займанка*, *займанщина*, *займань* «тс.», [*займа*] «застава» Ж, [*займан*] «займання», [*займи*] «позичання» Ж, [*займіна*] «займанщина», *займище* «тс.», [*займинка*] «плата пастухам натурою» Я, [*займиско*] «натовп» Ж, [*займит*] «город за селом, підмет» Мо, [*займот*] «затримання худобини, виявленої в потраві» Я, *здіймáти*, [*здійміти*], [*здоійміти*] «зняти», [*здойма*] «гачок для ловіння риби взимку неводом», *наймáти*, [*найміти*] Ж, *наймитувáти*, *наймичкувáти*, [*наємць*] «найманний робітник», *наємник* (заст.) «тс.; той, хто служив у найманій армії», [*найманка*] «найми», *найманець*, *наймáч*, *найми*, *наймит*, *наймитство*, [*наймиття*] «прислуга, наймити», *наймитчá*, *наймитчійк*, [*наймиця*] «найми; плата за найми», *наймичка*, *найбм*, [*найбмець*] «наймач; (заст.) підставний рекрут», [*наємний* Ж, *наємничий* Ж], *найбмний*, *навперейми*, *обіймáти*, [*обійміти*], *обнімáти*, *об'єм*, *обійми*, [*обіймище*] «обхват», *обнімка*, *об'ємистий*, *об'ємний*, *переймáти*, [*перейміти*], *переймáтися* «проникатися; [перериватися], [*перейма*] «переймання того, що пливе по річці; винагорода за повернення перейнятого; зупинка жєниха; потуги у породіллі», [*переймець*]

«переймання того, що пливе по річці», [перéйми] «болісні скорочення м'язів у породіллі», [перéймом] «з перервами», перенайом, пійма́ти, пійма́ч «ловець», [піймиця] «учасники весілля, що йдуть від молодого за молодою», підійма́ти, підніма́ти, підійма́ч, підйом, підйо́мка, підйо́мник, підйо́мні, підйо́ма, підйо́мальний, підніма́льний, підйо́мний, піднайма́ти, піднайма́ч, піднайом, [поємщина] «збір за дозвіл на одруження» Нед, прийма́ти, [прийма́ти], прийма́тися, [прийма́тися], прийма́ «п'ята з шести великих струн бандури», прийма́к, [прийма́ха] «приймак», прийма́льник, прийма́льня, [прийма́нка] «борошно для шліхти» Нед, прийма́ч, прийма́ти, [прийма́ти] «приймак», [прийма́ця] «наречена» Нед, прийма́чка (бот.), прийо́м, прие́мний, прийма́льний, прийо́мний, пройма́ти, про́йма «виріз; отвір», [проємчи́стий] «пронизливий» Нед, [пройма́вий] «тс.» Нед, роздійма́ти, розніма́ти, [розіма́тися] «помиритися» Нед, [роз'е́м] «перемир'я» Нед, [роз'е́мник] «мировий суддя; посередник» Нед, розе́мний, спійма́ти, упійма́ти; — р. заст. діал. има́ть «брати, хапати, ловити», бр. [ёмкі́й] «зручний», др. имати «брати», п. заст. іма́с «хапати, брати», ч. jímati «ловити, хапати», слц. jímat' «тс.», вл. jímaś «хапати, брати», болг. ёмна «підхоплю, схоплю», схв. је́мати «збирати виноград», слн. jemáti «брати»; — псл. imati «брати», ітератив до jęti (<*jьmti <*jьm-) «тс.»; — споріднене з лит. iñti «брати», лтс. jęit, лат. emo, emere «тс.», ірл. aig-ema «підхопить»; іе. *em- «брати». — Фасмер I 311, II 19, 128; Sławski I 450—451; Machek ESJĈ 231; BEP I 494—495; Skok I 716; Bezlaĵ ESSJ I 226, 229—230; ЭССЯ 8, 224—225; Bern. I 264—265; Trautmann 103—104; Топоров III 47—49; Рокотпу 310—311. — Див. ще я́ти. — Пор. ма́ти².

імбір «тропічна рослина з кореневищем, багатим на ефірні олії», [имбе́р, инбе́р, инбе́р Ж, имбе́р, вамберець, ванбе́рець] «тс.», [инбирівка] «настій з імбиру»; — р. имбе́рь, инбе́рь, бр. імбір, ст. имберъ (1498), п. imbir, [imber], ст. inbir, ingbier, слц. d'umbier, вл. jumbjer, схв. ĩumbēr, слн. íngver; —

запозичено (частково через польське посередництво) з німецької мови; нвн. Ímber, Íngwer «імбір» (свн. ingewēr, ingebēr, imbēr, двн. gingiber(o)) походить від сгр. ζιγγίβερις «тс.», яке зводиться до праkrit. singabera, дінд. śṅṅavēraṃ «свіжий імбір», початково «рогоподібний» (за формою кореня одного з видів рослини), утвореного із śṅṅam «ріг» і veraṃ «тіло, форма». — Булаховський Нариси 117; Критенко Мовозн. 1973/2, 29; Гумецькая Probl. ист. и диал. 115; СІС 275; Фасмер II 129; Преобр. I 271; Richhardt 57; Галай Веснік БДУ 1978/2, 34; Sławski I 145; Sł. wyr. obcych 298; Brückner 190; Bern. I 259; Kluge—Mitzka 326.

[імбрик] «чайник» Пі, [імбри́чок] «тс.» Ж; — бр. імбры́чак, п. imbryk «посуд для варіння кави, молока», [ibryk], слц. ibrik, ibryk, болг. ибры́к, м. ибрик «тс.», схв. ибры́к, імбры́к «глекчик для води»; — запозичене через польське посередництво з турецької мови; тур. ibrik «глекчик для води, посуд для кави» походить від ар. ibrik «тс.». — Richhardt 57; Sławski I 452; Brückner 190; Karłowicz SWO 223; Sł. wyr. obcych 298; Machek ESJĈS 167; Matzenauer LF 8, 9; Bern. I 419; Lokotsch 71.

[імелá] (бот.) «омела біла, Viscum album L.», [имéла Ж, імена ВеБ] «тс.»; — др. имела «приманка для птахів», п. jemioła «омела», ст. jemioł, jemioło, jemiało, miele, ч. jmelí, [jmell], ст. jmelé, слц. imelo, вл. jemjel, jemjelina, нл. jemjelica, [jemjoł, jemjelinal], болг. ѝмел, ѝмело, м. имела, схв. ѝмела, мéла, слн. [melje, méla, iméla], стсл.

ИМЕЛА «тс.», **ИМЕЛЬНИКЪ** «птахолов»; — псл. *(j)emela, пов'язане чергуванням голосних з omela (укр. омéла); — споріднене з лит. [émalas], прус. emelno «тс.»; пов'язують з псл. *jęti, *jьmо, (укр. я́ти), зважаючи на те, що ягода й кора рослини здавна використовуються для виготовлення пташиного клею (для ловіння птахів). — Фасмер III 139; Преобр. I 649; Sławski I 559—560; BEP II 71—72; Skok I 718; ЭССЯ 6, 26—27; Топоров II 26—28; Fraenkel 9. — Див. ще імáти, я́ти. — Пор. омéла.

імітація, *імітатор*, *імітаційний*, *імітувати*; — р. болг. *имитация*, бр. *імітацыя*, п. *imitacja*, ч. *imitace*, слц. *imitácia*, вл. нл. *imitacija*, м. схв. *имитация*, слн. *imitacija*; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *imitation*, нім. *Imitation* походять від лат. *imitatio* «наслідування, переймання», пов'язаного з дієсловом *imitor* «наслідую, відтворюю», спорідненим з *imāgo* «образ», *aemulus* «суперник», етимологічно не зовсім ясними. — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 54—55; ССРЛЯ 5, 301; Kopaliński 418; Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 17, 680.

[**іміти**] «мати», [*іміти*, *міти*] «тс.» Ж, [*іміне*] «добро, майно, худоба» Ж, [*імінене*] «тс.» Ж, [*іміоці*] «добро, маєтність» Ж; — р. *иметь*, *имёю*, ст. *имамь*, бр. *мець* (з п.?), др. *имѣти*, *имамѣ*, *имѣю*, п. *mieć*, ст. *imieć*, *imam*, ч. *miti*, *mat*, ст. *jmieti*, *mieti*, *jmat*, слн. *iméti*, *imám*, стсл. *имѣти*, *имамь*, *имѣж*; — псл. **jměti*, **jmать* «мати», дієслово на означення стану, паралельне до первинної форми із значенням дії **jmati* (**jeŕi*) «хапати, брати»; зв'язок значень, як у лит. *tugėti* «мати, тримати» — *tvėrti* «хапати»; пор. ірл. *gaibim* «беру, хапаю; отримую, маю» — лат. *habeo* «тримаю, маю» або гот. *haban* «мати», днв. *habēn*, нім. *haben* «тс.» — лат. *capio* «хапаю, беру» (Ernout—Meillet 422). — ЭССЯ 8, 226—227. — Див. ще **іма́ти**, **я́ти**. — Пор. **ма́ти**².

імла́, *імлістий* — див. **мла**.

імігра́ція, *імігрант*, *іміграційний*, *імігрувати*; — р. *иммиграция*, бр. *іміграцыя*, п. *imigracja*, ч. *imigrace*, слц. *imigrácia*, болг. *имиграция*, м. схв. *имиграция*, слн. *imigracija*; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *immigration* «переселення», нім. *Immigration* походять від лат. *immigratio*, пов'язаного з дієсловом *immigro* «вселяюся, в'їжджаю, проникаю», утвореним з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *migro* «переходжу, переїжджаю, переселяюся». — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 55—56; ССРЛЯ 5, 303; Kopaliński 418; Dauzat 400; Bloch 376; Walde—Hofm. I 687—688. — Див. ще **емігрува́ти**, **інвентар**, **мігра́ція**.

імові́рний «можливий; (заст.) довірливий», *ймовірний*, [*імовірливий* Пі, *ймовіра* Пі, *ймовірник* Пі]; — р. *неимовёрный*, [*имовёрный*], бр. *имавёрны*; — складні утворення з основ теп. ч. дієслова *йна́ти* (*йму*) (<**jeŕti*, **jm̥to*) та іменника *віра*; виникло на ґрунті виразу др. *яти вѣру* «вірити»; пор. др. *неявѣрѣ* «недовірливий». — Див. ще **віра́¹**, **іма́ти**, **я́ти**.

імпера́тор, *імператри́ця*; — р. болг. м. *император*, бр. *імператар*, п. *imperator*, ч. слц. слн. *imperator*, схв. *импѣрѣтор*; — запозичення з латинської мови; лат. *imperator* «повелитель, володар, полководець» пов'язане з дієсловом *impero* «наказую, володарюю»; форма *імператри́ця*, очевидно, розвинулась під впливом фр. *impératrice*. — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 57—58; ССРЛЯ 5, 306; Фасмер II 129; Kopaliński 420; Klein 775; Dauzat 400; Bloch 377. — Див. ще **імперія**.

імперіа́л «російська золота монета вартістю 10 крб., а з кінця ХІХ ст. — 15 крб.»; — р. *имперіа́л*, бр. *імперья́л*, п. *imperiał*, ч. слц. слн. *imperiał*, схв. *имперія́л* «тс.»; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *imperialis* «імператорський динарій» (пор. п. ст. *imperiał* «імперський талер»), початково «цісарський, державний», є похідним від *imperium* «царство; вища влада». — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 58; ССРЛЯ 5, 308; Фасмер II 129; Kopaliński 420; SJP III 178. — Див. ще **імперія**.

імперіа́лізм, *імперіа́ліст*, *імперіа́лістичний*; — р. *империализм*, бр. *імперья́лізм*, п. вл. нл. *imperializm*, ч. *imperialismus*, слц. *imperializmus*, болг. *империализъм*, м. *империјализам*, схв. *империјализам*, слн. *imperializem*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Imperialismus*, фр. *impérialisme* походять від англ. *imperialism*, утвореного з лат. *imperiałis* «державний», пов'язаного з *imperium* «державна, вища влада». — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 58; ССРЛЯ 5, 308; Hüttl—Worth 15; Kopaliński 420; Dauzat 400; Bloch 377; Klein 776. — Див. ще **імперія**.

імперія́; — р. болг. *империя*, бр. *імперья́*, п. *imperium*, ч. *impr̥ium*, ст.

imperie, слц. *imprégium*, м. *имперіја*, схв. *импѣрија*, *импѣријум*, слн. *imprēgij*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *imregium* «царство; (ст.) наказ, веління; вища влада» пов'язане з дієсловом *imrego* «наказую, володарюю, управляю», складеним з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *rago* «готую, збираю, накопичую», спорідненого з гр. *πέρνειμι* (*пєлрѣїсхє*) «продаю». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 59; ССРЛЯ 5, 309; Фасмер II 129; Klein 776; Walde—Hofm. II 256. — Див. ще *апарат*. — Пор. *імператор*, *імперіалізм*, *сепарація*.

імползántний; — р. *имползántный*, бр. *импозántны*, ч. *imposantní*, слц. *impozantný*, болг. м. *импозántен*, схв. *импозántан*, слн. *impozánten*; — запозичення з французької мови; фр. *imposant* «величний, поважний» пов'язане з дієсловом *imposer* «імпонувати, накладати», утвореним з зразком лат. *improbo* «вкладаю, впорядкую», що складається з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *probo* (*posuī*) «кладу, встановлюю». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 60; ССРЛЯ 5, 312; Dauzat 401; Bloch 378; Walde—Hofm. II 335. — Див. ще *інвентар*, *позиція*. — Пор. *імпонувати*.

імпонувати; — р. *импоніровать*, бр. *импанавáць*, п. вл. *imponować*, ч. *imponovatí*, слц. *imponovat'*, болг. *импонірам*, м. *импоніра*, схв. *импоновати*, *импонірати*, слн. *imponirati*; — через польське і російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *imponieren* «імпонувати», очевидно, під впливом фр. *imposer* «тс.; класти, накидати» утворено від лат. *improbo* «вкладаю, вкладаю». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 60; ССРЛЯ 5, 311; Sławski I 455; Kopaliński 421; Bloch 378; Dauzat 401. — Див. ще *імползántний*, *інвентар*.

імпорт, *імпортёр*, *імпортувати*; — р. *импорт*, бр. *импарт*, п. ч. слц. вл. *import*, болг. м. *импорт*, схв. *импорт*, слн. *imprórt*; — запозичення з англійської мови; англ. *import* «ввіз; ввозити» походить від лат. *importo* «ввожу», складеного з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *porto* «ношу, приво-

жу». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II, 7, 60—61; ССРЛЯ 5, 312; Kopaliński 421; Klein 777; Dauzat 401. — Див. ще *інвентар*, *експорт*.

імпотéнт, *імпотéнција*; — р. *импотéнт*, бр. *импатэнт*, п. ч. слц. *imponent*, болг. м. *импотénten*, схв. *импотéнтан*, *импотéнција*, слн. *impoténca*; — засвоєний латинський медичний термін; лат. *impotens* (род. в. *impotentis*) «безсилий, слабкий» є результатом злиття заперечної частки *in-* (*im-*) «не-» з прикметником *potēns*, *-entis* «сильний, могутній». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 61; ССРЛЯ 5, 314; Kopaliński 421; Klein 778; Dauzat 401; Bloch 378. — Див. ще *інвалід*, *потéнција*.

імпресáріо; — р. болг. м. *импресáрио*, бр. *импрэсаріо*, п. *impresario*, ч. слц. *impresário*, схв. *импресáрио*, *импресáрио*, слн. *impresárij*; — запозичення з італійської мови; іт. *impresario* «антрепренер, театральний підприємець» є похідним від *impresa* «захід, справа, антреприза», пов'язаного з дієсловом *imprendere* (<нар.-лат. **im-prehendere*) «братися, розпочинати, вживати заходів», утвореним з лат. *im-* (*in-*) «в-, на-, при-» і *prehendere* (<*prehendere*) «хапати, ловити», що складається з префікса *pre-* (<**prai-*), спорідненого з лит. *prẽ* «при», псл. *prĩ* «при», і основи *hend-* «хапати», спорідненої з гр. *χανδάνω* «хапаю», можливо, також лит. *gedėti* «сумувати», псл. *žędati* «жадати». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 62; ССРЛЯ 5, 313; Kopaliński 422; Klein 778; Dauzat 401—402; Bloch 378; Walde—Hofm. II 351, 359. — Див. ще *при*.

імпровізація, *імпровіза́тор*, *імпровізувати*; — р. болг. *импровизация*, бр. *импровизация*, п. *improvizacja*, ч. *improvizace*, слц. *improvizácia*, вл. нл. *improvizacija*, м. схв. *импровизация*, слн. *improvizacija*; — запозичення з французької мови; фр. *improvisation* пов'язане з дієсловом *improviser* «імпровізувати», яке походить від іт. *improvvisare* «тс.», пов'язаного з *improvviso* «несподіваний, непередбачений, раптовий», що походить від лат. *imprōvīsus* «тс.», утвореного із заперечної частки *in-* (*im-*) і дієприкметника *prōvīsus*

від дієслова *prōvideo* «передбачаю», що складається з префікса *prō-* «перед-, за-», спорідненого з *psl. prō-, pra-*, укр. *про-*, і дієслова *video* «бачу, спостерігаю», спорідненого з *psl. vidēti*, укр. *відіти*. — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 63—64; ССРЛЯ 5, 316; Koraliński 422; Klein 779; Dauzat 402; Bloch 379; Walde—Hofm. II 364. — Див. ще **від, інвалід, про**. — Пор. **провізія**.

імпульс, імпульсний, імпульсний; — р. *імпульс*, бр. *імпульс*, п. ч. вл. *impuls*, слц. *impulz*, болг. *импулс*, схв. *імпулс*, слн. *impulz*; — запозичення з німецької мови; нім. *Impuls, Impulsión* походять від лат. *impulsus* «поштовх, удар; спонукання», пов'язаного з дієсловом *impello* «приводжу в рух, жену, відганяю, штовхаю», утвореним з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-, при-» і дієслова *pellō* «б'ю, штовхаю, приводжу в рух». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 63—64; ССРЛЯ 5, 318; Koraliński 422—423; Klein 779. — Див. ще **інвентар, пульт**.

імунний «несприйнятливий до хвороб або отрут», *імунізація, імунітет, імунізувати*; — р. *имунный*, бр. *імунны*, п. *immunitet*, ч. *imunní, imunita*, слц. *imúppu*, вл. нл. *imunita*, болг. *имунитет*, м. *имун, имунитет*, схв. *імун, имунитет*, слн. *imún, imunitéta*; — запозичення з німецької мови; нім. *immún* «несприйнятливий; недоторканий», *Immunität, immunisieren* походять від лат. *immūnis* «вільний від обов'язків, повинностей» (*immūnitās* «звільнення від повинностей»), утвореного з заперечної частки *in-* (*im-*) «не-» та іменника *mūnia* (<*mōenia*) «обов'язки, заняття», спорідненого з дінд. *máuatē* «міняє», *psl. mēna*, укр. *міна, міняти*. — СІС 278; Шанский ЭСРЯ II 7, 56—57; ССРЛЯ 5, 305; Koraliński 419; Klein 774; Walde—Hofm. I 255, 683. — Див. ще **міна**. — Пор. **амуніція, комұна**.

[**імша**] «перекладання посуду сіном або соломомою» Я, [**імшєдь**] «мох; лишайник», [**мшєдь**] «лишайник», [**імшієнь**] «мох» Ж, [**імшенік**] «будівля для зимівлі бджіл, обшита мохом» Ж, [**імшіти**] «конопатити мохом», [**імшіти**]

«тс.»; — р. [**імшина**] «невелике болітце на сухому місці», бр. *імшіянік* «омшаник», *імшіяра* «мохове болото», *імшіяны* «моховий», *імшісты* «тс.»., *імшіць* «конопатити мохом»; — похідні утворення від основи *мох-* (*psl. тьх-*) з переходом *х* в *ш* перед голосними переднього ряду або *ј*; початкове *і-* не зовсім переконливо пояснюється (*Zubatý St. a čl. I 2, 318*) з прийменникового сполучення *во мху > ві мху*. — Див. ще **мох**. — Пор. **омшанік**.

ім'я, [**м'я, мня, імня, імєно, мєння, міно** Ж], **імєння, імєння, іменіни**, [**меніни, мініни** Ж], **іменінник, іменінник**, [**іменник**] «тезка» Ж, [**менник** Пі, **імєнник**] «тс.», **імєнник, іменітий, іменній, іменований, іменниковий, іменувати, іменувати, мєнн'яти**, **іменно, іменно** Ме, Па; — р. *ім'я*, бр. *ім'я*, др. *им'я*, п. *imie, miano*, ст. *imie, č. jměno*, ст. *jmě, jmepē*, слц. *mepo*, вл. *mjeno*, нл. *mě, mjeno, mjeno*, ст. *imjě*, полаб. *iaima, (ieimō)*, болг. м. *име*, схв. *імє*, слн. *imé*, стсл. **ИМА, ИМЕНЕ**; — *psl. *jьтє (*jьтєпє)* <*ьтєп, що зводиться до іє. *j-тєп-; — споріднене з прус. *emēns*, род. в. *emēns*, алб. *emēn* (<*emēn), ірл. *ainm*; з іншим вокалізмом гот. *namō*, двн. *namo*, нвн. *Name*, лат. *popen*, дінд. *nāma*, гр. *ὄνομα*, вірм. *apim*, хет. *lāman*, тох. А *nom*, В *nom* «тс.»; пов'язують з *psl. *jęti, *jьтq* (укр. *яти*), реконструюючи термін родового ладу *jьт-тєп «умовний (прийнятний) знак» (*Suman AFSIPh 30, 302*); О. М. Трубочов виводить від прийменникових коренів *apō «вгору», *ep «в, всередині» як «накладене, вкладене» (ЭССЯ 8, 227—228). — Шанский ЭСРЯ II 7, 64—65; Фасмер II 129—130; Sławski I 454—455; Machek ESJČ 230—231; Skok I 718; Bezlej ESSJ I 210; Бернштейн Очерк 1974, 183; Bern. I 426; Топоров II 28—30.

[**ин**] «льон» Пі; — очевидно, діалектний варіант незасвідченого *ильн, що міг виникнути як один з рефлексів давньоруського *льнъ, лна* (Срезн. II 65) з редукацією голосного неповного утворення (**ь**) внаслідок появи протетичного **і** (**и**) і перетягуванням на нього наголосу; пор. наявністю похідних форм

[ильня́ний, ильча́стий] «льняний» Ж, р. [ильне́ц] (зменш.) «льон», [ильні́ще] «льняне поле». — Див. ще **льон**.

іна́к, [i'na:k] Г, Ж, *іна́ко*, [i'na:ce, i'na:ci] Ж], *іна́кше*, [i'na:kovo], [i'na:kij] «інший», [i'na:ciij, i'na:kovij], *іна́кший*, [i'na:ciiti Ж, i'na:kiiti], *переіна́кшити*, [переіна́чити], *перена́чувати* ВеБ]; — р. [i'na:k(o)], *іна́че*, [i'na:kij, i'na:kovij], бр. [i'na:k], *іна́кшы*, *іна́чай*, др. *інако*, *інакшы*, п. *inaczej*, *inaki*, *inakszy*, ст. *inak*, *inako*, *inacz*, *jinaczej*, ч. *jinak*, *jinako*, *jinace*, *jinac*, *jinaký*, сл. *inak*, *inac*, *inaksi*, вл. *hinak*, *hinaki*, *hinajki*, *hinaši*, нл. *hupak*, *hupakšu*, [jinakil], болг. *інак*, м. *інаку*, *інаков*, схв. ст. *іна́к*, *іна́ко*, слн. *inák*, *ináko*, *ináce*, стсл. **инакъ** «інший», **инако** «інакше», **иначе** «тс.»; — псл. *іпакъ*, похідне від *іпъ*; — близькі відповідники у лит. *vienpókas*, *vienpókis* «однаковий», гот. *aiþoho* «єдиний», ірл. *oepach* «зібрання, торжок»; форми з **ш** (**ч**) є утвореннями порівняльного ступеня з суфіксом *-je* (**inak-je*). — Шанський ЭСРЯ II 7, 65—66; Фасмер I 130; Sławski I 456; Brückner 192; Machek ESJČ 227; ЭССЯ 8, 230; Верп. I 431; Mikl. EW 96. — Див. ще **іний**. — Пор. **інший**, **на́че**.

інвалід; — р. болг. м. *инвалид*, бр. *інвалід*, п. нл. *invalida*, ч. сл. *invalid*, вл. *inwalid*, схв. *інвалїд*, слн. *invalid*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Invalide*, фр. *invalides* походять від лат. *invalidus* «слабкий, хворий», утвореного з заперечної частки *in-* «не-» (ст. **en*), спорідненої з дінд. ав. *a-*, *ap-*, вірм. *ap-*, тох. *ap-*, *ep-*, *em-*, гр. 'α-, 'αv-, дірл. *ap-*, *in-*, ē-, гот. днв. дангл. *up-* (<ie. **ŋ-*), і прикметника *validus* «сильний, міцний», похідного від дієслова *valēre* «бути сильним, міцним». — Акуленко 141; Шанський ЭСРЯ II 7, 66; Фелицына РР 1973/3, 155—156; Фасмер II 130; ССРЛЯ 5, 324; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 342; Dauzat 413; Bloch 392; Walde—Hofm. I 686—687. — Див. ще **валентний**, **валюта**.

інвентар, *інвентариза́ція*, *інвентаризува́ти*; — р. *инвентарь*, ст. *инвентариум*, бр. *інвентар*, п. *inwentarz*, ч. *inventar*, сл. слн. *inventár*, вл. *inwen-*

tar, болг. *инвентар*, схв. *инвентар*; — запозичення з німецької мови; н. *Inventar* (у XVIII ст. — *Inventarium*) «інвентар, старі меблі, пожитки» походить від слат. (юрид.) *inventarium* «те, що служить для знаходження, опис, список», пов'язаного з *invenio* «знаходжу, розкриваю, дізнаюся», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-», пов'язаного з прийменником *in* «в, на», ст. еп, спорідненим з гр. *ἐν*, [iv], *ἐνς*, дангл. днв. *in*, прус. еп, лит. *ĩ* (*iĩg*), псл. **on-*, *o-*, *vъp-*, *vъ*, укр. *в*, *у*, та дієслова *venio* «приходжу, прибуваю», спорідненого з гр. *βαίνω* «іду» (пор. *на-йти*). — СІС 279; Шанський ЭСРЯ II 7, 67; Фасмер II 130; ССРЛЯ 5, 327; Kopaliński 444; Walde—Hofm. I 687—688, 713, II 747—748. — Див. ще **у**¹.

інгу́ш (представник однієї з кавказьких народностей); — р. *ингуш*, бр. *інгу́ш*, ч. *Inguši* (мн.); — результат перенесення і видозміни топоніма *Ангушт*, назви одного з перших поселень народності при її переселенні з гірських місцевостей на рівнину у XVI—XVII ст. (на місці сучасного села Тарське в Тарській долині). — Долакова Яз. нар. СССР IV 210.

інде «місцями, подекуди, в іншому місці», [i'nde] «інакше, іншим разом» Ж, [i'nde—i'nde] «то—то» Ж, [i'ndeeva] «де-не-де» Я, [i'ndeж] «в інше місце» Ж; — р. [i'nde] «в іншому місці, де-не-де», др. *інъде* «в іншому місці», п. (gdzie) *indziej*, ст. і діал. *indzie*, *indziej*, ч. *jinde*, сл. *inde*, нл. *hynzi*, *hynžo*, [hyndžel], схв. *індје*, [i'ndje], слн. *inde*, *indi*, стсл. **инъде** «тс.»; — псл. *іпъ-de*, утворене від *іпъ* «один, інший» за допомогою частки *-de*, як у псл. *kъde* (рос. *где*) «де». — Фасмер I 131; Sławski I 457—458; ЭССЯ 8, 234—235; Верп. I 431. — Див. ще **де**¹, **іний**. — Пор. **інколи**, **інкуди**.

індекс; — р. болг. м. *индекс*, бр. *індэкс*, п. ч. сл. *index*, вл. *index*, схв. *індекс*, слн. *index*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Index*, фр. англ. *index* походять від лат. *index* «показчик, список, перелік, каталог», пов'язаного з *indico*, *-āre* «вказати, оголосити», що складається з префікса

ін- «в-, на-, при-» і дієслова *dico*, *-āre* «провіщати, оголошувати», пов'язаного з *dīco*, *-ere* «говорити, сказати». — СІС 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 69; ССРЛЯ 5, 332; Kopaliński 425; Klein 787; Dauzat 404; Bloch 382. — Див. ще **інвентар, диктат**.

[інджибаба] «баба-яга»; — видозмінене запозичення з словацької мови; слц. [jendžibaba, jenzibaba, jedžibaba] відповідає укр. [язібаба] «тс.» (див.).

індивід, *індивідуал*, *індивідуалізація*, *індивідуалізм*, *індивідуаліст*, *індивідуальник*, *індивідуальність*, *індивідуум*, *індивідуалістичний*, *індивідуальний*, *індивідуалізувати*; — р. болг. *индивид*, бр. *индивид*, п. *indywiduum*, ч. *individuum*, слц. слн. *individuum*, вл. *individualny*, м. *индивидуа*, схв. *индывидуум*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Individuum*, фр. *individu*, англ. *individuum* походять від лат. *indīviduum* «щось неподільне», *indīviduus* «неподільний, нерозділений», складеного з заперечної частки *in-* «не-» і основи дієслова *dīvido* «розділяю, ділю». — СІС 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 69—71; ССРЛЯ 5, 333; Kopaliński 427; Klein 788; Dauzat 405; Bloch 382. — Див. ще **девіз, інвалід**.

індіго «тропічна рослина, з якої добувають синю фарбу; синя фарба»; — р. *индйго*, ст. *индиг*, *индиго*, бр. *индыга*, п. *indygo*, ч. слц. вл. *indigo*, болг. м. *индйго*, схв. *индиго*, *индиг*, слн. *indika*; — запозичення з німецької чи іспанської мови; нім. *Indigo* (ст. *Indich*, *Endich*), ісп. *indigo*, *indico* «фарба індиго» походять від лат. *indicum* «індійське», що є калькою гр. *ινδιχον*, яке виникло внаслідок скорочення виразу *ινδιχον φαρμακον* «індійський засіб» (що означало у греків фарбу для тканини, яку добували в Індії). — СІС 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 71; Фасмер II 131; ССРЛЯ 5, 337—338; Kopaliński 427; Klein 787—788; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 405; Bloch 382; Lokotsch 723.

індік, [інд Ж, індик Ж, індіка Я, індбр, індіюк Ж, індіюр, індбр, гиндік, індік ВеБ], *індічка*, [індічка, індічка ВеБ], *індіча*, *індіченя*, *індічина*, [ин-

дичня] «приміщення для індиків», [индичня] (зб.), [індічий], [індічитися]; — р. *индюк*, [индык], бр. *индык*, п. *indyk*, [jedyk], слц. *indyk*, схв. *индйот*; — запозичено через посередництво польської мови з новолатинської; нлат. *indicus* є субстантивованою формою прикметника з виразу *pāvō indicus* «індійський павич»; назва зумовлена тим, що індик був завезений у Європу в XVI ст. з Америки, або т. зв. Вест-Індії. — Булаховський Вибр. пр. III 213; Шанский ЭСРЯ II 7, 71; Фасмер II 132; Преобр. I 271; Richhardt 58; Sławski I 457; Machek ESJČ 168; Skok I 724; Bern. I 430; Mikl. EW 96; Lokotsch 73.

індикатор; — р. болг. *индикатор*, бр. *индыкатор*, п. *indykator*, ч. слц. слн. *indikator*, вл. *indikator*, схв. *индикатор*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Indikator*, фр. *indicateur*, англ. *indikator* походять від нлат. *indicātor* «покажчик», пов'язаного з дієсловом *indico* «кажу, показую», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *dico* «проголошую», пов'язаного з *dīco* «говорю, кажу». — СІС 281; Шанский ЭСРЯ II 7, 72; ССРЛЯ 5, 339; Kopaliński 427; Klein 787; Dauzat 405; Bloch 382. — Див. ще **диктат, інвентар**.

[індиміна] «необхідна річ» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *индемйна* «під рукою, близько; легко, приємно» утворене з прийменників *ын* «у, на», що походить від лат. *in* «тс.», *де* «з», що походить від лат. *dē* «тс.», та іменника *мына* «рука», що походить від лат. *manus* «тс.». — Scheludko 126, 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 414. — Див. ще **де-, інвентар, маніпуляція**.

індиферентний; — р. *индиферентный*, бр. *индыферентны*, п. *indyferentny*, ч. *indiferentní*, слц. *indiferentny*, вл. *indiferentny*, болг. м. *индиферентен*, схв. *индиферентан*, слн. *indiferent*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. фр. англ. *indifferent* «нейтральний, байдужий» походять від лат. *indifferēns*, *-entis* «той, що не відрізняється, однаковий, байдужий», яке

складається з заперечної частки ін-«не-» і діеприкметника differēns від дієслова differo «розсіюю, поширюю; відрізняюсь».—СІС 427; Шанський ЭСРЯ II 7, 72; ССРЛЯ 5, 340—341; Sl. wug. obcuch 303; Klein 787; Dauzat 405.— Див. ще диференціал, інвалід.

індій;— р. болг. *індий*, бр. *індый*, п. ind, ч. слц. indium, схв. *індїй*, *інди-їум*, слн. indij;— запозичення з німецької мови; нім. Indium (нлат. indium) утворено Ф. Рейхом і Г. Ріхтером (1865 р.) від лат. indicum «індиго» за ознакою синього кольору ліній у спектрі цього металу.— Шанський ЭСРЯ II 7, 71—72; Фигуровский 72; Koralіński 425; Klein 788.— Див. ще індиго.

індоєвропейський, індоєвропейстичка, індоєвропейці;— р. *індоєвропейський*, бр. *індаеўрапейскі*, п. indoeuropejski, ч. indoevropský, слц. indoeuropsky, вл. indoevropski, болг. *індоєвропейски*, схв. *індоєвѣрпскї*, слн. indoeuropski;— запозичення з німецької мови; нім. indoeuropeisch утворено на основі нлат. indoeuropaеus, яке виникло внаслідок складення основи indo- (<India, гр. Ἰνδός) і прикметника europaеus «європейський», похідного від Еуропа «Європа»; назва вказує на давнє поширення індоєвропейських мов на території Євразії від Індії до Європи.— Шанський ЭСРЯ II 7, 73; ССРЛЯ 5, 342; Десницкая Вопросы изучения родства и.-е. языков 9, Koralіński 426; Klein 550.

індукція, індуктивізм, індуктор, індуктивний, індукційний, індукуватися;— р. болг. *індукция*, бр. *індукцыя*, п. indukcja, ч. indukce, слц. indukcija, м. *індукција*, схв. *індукція*, слн. indúkcija;— запозичення з німецької чи французької мови; нім. Induktion, фр. induction, як і англ. induction, походять від лат. inductio «введення, представлення, проведення», пов'язаного з дієсловом inducto «вводжу», складеним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова dūco «воджу, веду».— СІС 282; Шанський ЭСРЯ II 7, 73; ССРЛЯ 5, 343; Koralіński 426; Klein 789.— Див. ще дедукція, інвентар.

індус «застаріла назва корінного на-

селення Індії, Пакистану, індієць; по-слідовник індуїзму»;— р. болг. *індус*, бр. *індус*, п. Indus, ч. слц. вл. Ind, нл. Indican, Indař, схв. *Індїїац*, слн. Indijec;— запозичення з англійської чи німецької мови; англ. Hindoo, Hindu (мн. Hindoos, Hindus), нім. Hindu (мн. Hindus) походять від перс. Hindū, яке зводиться до дінд. Sindhuř «річка Інд і район річки Інд».— Фасмер II 132; Klein 731.

індустрія, індустріалізація, індустріалізм, індустріальний, індустріалізувати;— р. болг. *індустрія*, ст. *індустрія*, бр. *індустрія*, п. слц. industria, ч. industrie, вл. industrija, м. *індустрія*, схв. *індустрія*, слн. industrija;— запозичено через польське чи німецьке (нім. Industrie) посередництво з французької мови; фр. industrie «велика» промисловість; промислова діяльність; промисел; майстерність; спиритність», industriel «промисловий, виробничий», industrialisme, industrialiser походять від лат. industria «діяльність; старанність, працьовитість», пов'язаного з industrius «діяльний, працьовитий», ст. indostruus, етимологічно не зовсім ясного.— СІС 283; Шанський ЭСРЯ II 7, 74—75; ССРЛЯ 5, 346; Фасмер II 132; Koralіński 426; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 405; Bloch 383; Klein 789; Walde—Hofm. I 696.

інерція, інертний, інерційний;— р. болг. *інерция*, бр. *інерцыя*, п. inercja, ч. inercie, слц. inercija, м. *інерција*, схв. *інєрција*, слн. inercija;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. inertie «бездіяльність, нерухомість», англ. inertia, нім. Inertie «тс.» походять від лат. inertia «бездіяльність, млявість, нерухомість», пов'язаного з iners (-ertis) «бездіяльний, невмілий, млявий», утвореним із заперечної частки in- «не-» та іменника ars (artis) «ремесло, мистецтво».— СІС 283; Шанський ЭСРЯ II 7, 76; Фасмер II 133; ССРЛЯ 5, 348—349; Koralіński 427; Klein 790; Dauzat 406.— Див. ще артист, інвалід.

ін'єкція (мед.), ін'єктувати;— р. *ін'єкция*, бр. *ін'єкцыя*, п. iniekcja, ч. injekce, слц. injekcija, вл. ін'єкція, болг. *ін'єкция*, м. *ін'єкција*, схв. *ін-*

жікція, слн. *injúkсія*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Injektion*, фр. англ. *injection* походять від лат. *injectio* «вкидання», пов'язаного з дієсловом *injićio* «вкидаю, накидаю», складеним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *jacio* «кидаю, жбурляю», очевидно, спорідненого з гр. *ἵημι* «приводжу в рух, кидаю, посилаю». — СІС 283; Шанский ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Kopaliński 431; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 797; Walde—Hofm. I 666—667. — Див. ще *інвентар*. — Пор. *об'єкт*, *проєкт*, *суб'єкт*.

інженёр, заст. *інжені́р*, *інжене́рія*, *інжене́рка*, *інжене́рство*, *інжені́рство*; — р. болг. м. *инженёр*, бр. *інжыні́р*, п. *inżynier*, ч. *inženýr*, слц. *inžinier*, вл. *inženjer*, нл. *inženĕr*, схв. *инжѣтьѣр*, слн. *inženir*; — запозичено через посередництво німецької мови (нім. *Ingenieur*) з французької; фр. *ingénieur* «інженер», первісно «будівельник військових машин» пов'язане з *engin* «машина; винахідництво», яке походить від лат. *ingenium* «вроджені здібності; дотепність; дотепний винахід, талант, геній», що складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і основи дієслова *gigno* (*geno*) «народжую» (отже, букв. «природжене»). — СІС 283; Акуленко 140—141; Шанский ЭСРЯ II 7, 76—77; ССРЛЯ 5, 349—350; Фасмер—Трубачев II 133; Brückner 192; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 407; Bloch 385; Gamillscheg 371, 538; Walde—Hofm. I 597—600. — Див. ще *інвентар*, *геній*.

інжі́р (бот.) «фігове дерево, смоковниця, *Ficus carica* L.; фіга, смоква»; — р. *инжир*, [*инджир*], бр. *інжы́р*; — запозичення з тюркських мов; тур. *incir* «винна ягода, дика смоковниця», крим.-тат. *ānžir*, *inžir*, тат. *инжир*, карач. *инджир* «тс.» походять від перс. *angīr* «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 7, 77; Балахонова Диалектная лексика 1969, Л., 1971, 61—73; Фасмер II 133; Шипова 142; ССРЛЯ 5, 351; Korsch AfSiPh 9, 504; Lokotsch 73; Mikl. TEL I 312; Räsänen Versuch 44.

[*і́нний*] «інший», [*і́нний*, *інний*] «тс.»; — р. *индой*, [*інный*], бр. [*інный*], др. *иньш*, п. *inny*, ст. діал. [(j)iny,

(j)in, (j)inny, (j)enny], ч. *jiný*, слц. *iný*, вл. ст. *jinu*, нл. ст. *hupu*, болг. [*ін*], *йна*, *іно*, схв. *йъи*, ст. *ѣн*, стсл. *инъ*; — псл. (j)inъ «інший», початково «один, сам» (пор. стсл. *иночадъ* «єдиний» (про сина), *инорогъ* «єдиного», рос. *інок*, *іноходъ*, *иноходец*); — споріднене з лит. *inas* «дійсний, справжній», прус. *ains* «один», гот. *ains*, днв. *eins*, ірл. *óin*, лат. *unus*, ст. *oinos*, гр. *οἶνός*, а також лит. *vienas*, лтс. *viëns* «тс.»; розвиток значення «один» — «інший» пояснюється посередництвом добре засвідченого у слов'янських мовах значення «якийсь, певний» (Maretić AfSiPh 26, 471—472); іє. **oinos* «один», можливо, з варіантом іє. **ēino-*; спроба розділення *inъ* «один» та *inъ* «інший» і зведення їх до різних основ (Meillet Études 159, 432 і наст.; Абаев Пробл. ист. и диал. II—12) підтримки не знаходить; мало ймовірно і припущення про запозичення з гот. *ains* (Hirt RBG 23, 333) або зведення до вихідного **yno-* (у чергуванні з **oino-*) (Ендзелін ИОРЯС 12/1, 64; Būga RR I 330); непереконливе й припущення про вихідну форму **e-ьпъ*, складену з часткою *e-* (як у гр. *ἐκείνος* «той» (Osten-Sacken IF 33, 270—271), або пов'язання псл. **ьпъ* із займенниковим коренем **i*, наявним у гр. *ἓ* «одна», *ἓς* «один, той» (Bern. I 432). — Фасмер I 134—135; Преобр. I 272; Sławski I 460—462; Brückner 365; Machek ESJČ 227; Skok I 720—721; Bezlaž ESSJ I 211; ЭССЯ 8, 233—234; Trautmann 3; Топоров 62—64; Pokorny 286. — Пор. *і́нак*, *і́нший*, *одін*.

і́ній, *і́ней*, [*і́ней* Г, Ж, *і́ній* (Ме), *і́ній* ВеБ, *і́нїстий* Ж, *і́нїстий* Ж, *і́нїстий* Ж, *і́нїстий* Ж]; — р. *і́ней*, бр. *і́ней*, др. *иниш*, *иней*, п. [*inej*] (з укр.), ч. *jiní*, *jinovatka*, слц. *inovat'*, болг. [*і́ней*], схв. *і́ње*, слн. *inje*, стсл. *инии*, *иниі*; — псл. **inъjъ*; — зіставляється з лит. *únis* «тс.»; припущення про запозичення литовської форми з давньоруської (Bern. I 432) відхиляється у зв'язку з характером наголосу; дальші зв'язки неясні; зіставлялося ще (Потебня РФВ 6, 149; Младенов 223) з дінд. *étaš*, жін. р. *éta*, епІ «строкатий, блискучий»; виводилось

також (Pedersen MPKJ I 171; Specht 18, 201, 234) з *Іспію-, пов'язуваного з нім. Eis «лід», дісл. Iss «тс.». — Шанський ЭСРЯ II 7, 75—76; Фасмер II 132—133; Преобр. I 271; Sławski I 458—459; Machek ESJC 227; Skok I 727; Bezlaј ESSJ I 211; ЭССЯ 8, 235—236; Бернштейн Очерк 1974, 291; Trautmann 104; Fгаenkel 185.

ініціал, *ініціальный*; — р. болг. *инициал*, бр. *иницијал*, п. *inicjał*, ч. слц. слн. *iniciála*, вл. *iniciala*, м. *иницијал*, схв. *иницијал*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Initiale* «початкова буква», *initial* «початковий», фр. *initial*, як і англ. *initial* «тс.», походять від лат. *initialis* «первісний, початковий», пов'язаного з *initium* «вступ, початок», яке зводиться до дієслова *інео* «входжу, вступаю», утвореного з префікса *іп-* «в-» і дієслова *ео* (*itum, ire*) «іду, ходжу», спорідненого з псл. *iti*, укр. *иті*. — СІС 283; Шанський ЭСРЯ II 7, 77; ССРЛЯ 5, 352; Koralinski 431; Holub—Lyer 213; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 796; Walde—Hofm. I 406—409. — Див. ще **інвентар**, **іті**.

ініціатива, *инициатор*, *инициаторство*; — р. болг. *инициатива*, бр. *иницијатива*, п. *inicjatywa*, ч. *iniciativa*, слц. слн. *iniciativa*, вл. *iniciatiwa*, м. схв. *иницијатива*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Initiative* «почин, ініціатива», *Initiator*, *initiativ*, фр. *initiative*, *initiateur* походять від лат. *initiatus*, пасивного дієприкметника від *initio* «входжу; наставляю; починаю», похідного від *initium* «вступ, початок». — СІС 283; Шанський ЭСРЯ II 7, 77—78; ССРЛЯ 5, 353; Фасмер II 133; Koralinski 431; Holub—Lyer 213; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 796. — Див. ще **ініціал**.

інкасо «одержання банком грошей за дорученням клієнта», *инкасатор*, *инкасація*, *инкасувати*; — р. *инкассо*, бр. *инкаса*, п. ч. слц. *inkaso*, болг. *инкасо*, м. *инкасатор*, схв. *инкасо*, слн. *inkaso*; — через посередництво німецької мови (нім. *Inkasso* «отримання платежів, стягнення грошей») запозичено з італійської; іт. *incasso* «збір, виторг, стан

каси» утворене з прийменника *іп* «в, до, при» (<лат. *іп* «тс.») та іменника *cassa* «скриня, каса», що походить від лат. *capsa* «схованка, скринька». — СІС 283; ССРЛЯ 5, 354; Koralinski 431—432. — Див. ще **інвентар**, **каса**.

інквізіція, *инквизитор*, *инквизиторство*, *инквизиційний*; — р. болг. *инквизиция*, бр. *инквизиция*, п. *inkwizycja*, ч. *inkvisice*, слц. *inkvizicia*, вл. *inkwizicija*, м. схв. *инквизиция*, слн. *inkwizicija*; — запозичено через німецьке посередництво (нім. *Inquisition* «дідання, слідство; інквізіція») з латинської мови; лат. *inquisitio* «розшук, дослідження» пов'язане з дієсловом *іпquіго* «шукаю, розшукую», утвореним з префікса *іп-* «в-, на-, при-» і дієслова *quaeo* «шукаю, вимагаю», етимологічно неясного. — СІС 284; Шанський ЭСРЯ II 7, 79; Фасмер II 133; ССРЛЯ 5, 355; Koralinski 433; Walde—Hofm. II 396. — Див. ще **інвентар**.

інклюз «чарівні гроші, що завжди повертаються до свого володаря», [*инклюдз*, *инслиза*, *анталюз*, *манклюдз*] «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. *inkluz*, *inkluzja* [*Jankluz*, *Angluz*] «предмет, у якому, нібито, сидить дух, що приносить щастя; чародійні гроші» походить від лат. *inclusus* «замкнутий», пов'язаного з *inclūdo* «закриваю, оточую, вміщую», утвореним з префікса *іп-* «в-, на-, при-» і дієслова *claudo* «закриваю, вміщую», спорідненого з псл. *kljuś*, укр. *ключ*. — Koralinski 432; SW II 94; SJP III 209; Walde—Hofm. I 229—230. — Див. ще **інвентар**, **ключ**.

інкїгніто; — р. болг. м. *инкїгнито*, бр. *инкїгнито*, п. ч. слц. *inkognito*, схв. *инкїгнито*, слн. *inkognito*; — запозичення з італійської мови; іт. *incognito* «невідомий, незнайомий» походить від лат. *incognitus* «невідомий, недосліджений», утвореного з заперечної частки *іп-* «не-» і дієприкметника *cognitus* від дієслова *cognosco* «пізнаю, довідуюсь», яке виникло внаслідок сполучення префікса *соп-* (*со-*, *соп-*) «з-, разом», що відповідає дірл. *соп*, *соп* «з», гал. *соп-*, гот. *ga-*, днв. *ga-*, *gi-*, і дієслова *gnosco* (*posco*) «знайомлюся, пізнаю», спорідненого з гр. (γ)γνώσκω «знаю», псл.

znati, укр. *знáти*. — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 79; ССРЛЯ 5, 357; Hüttl-Worth 73; Klein 782; Walde—Hofm. I 251—253. — Див. ще *знáти*, *інвалід*.

Інкол (зоол.) «вид жаби, жерлянка вогняна, *Vombinator igneus*» Ж; — очевидно, пережиток давнього запозичення з німецької мови; нім. Unke «жаба» походить від свн. двн. ипс «змія», спорідненого з лат. *anguis* «тс.». — Шелудько 32; Kluge—Mitzka 806.

Інколи «часом», *Інколи* Ж, Пі, *инкол* Пі; — р. *[інко́ли]* «тс.»; — складне утворення з основ займенника *[і́ний]* і прислівника *колі́* (див.). — Пор. *інде*, *інкуди*.

Інкримінувати «звинувачувати когось у чомусь», *інкриміна́ція*, *інкриміно́ваний*; — р. *інкриміну́вають*, бр. *інкримінава́ць*, п. *inkriminować*, ч. *inkriminovatí*, слн. *inkriminovat'*, болг. *инкриминирам*, м. *инкриминира*, схв. *инкриминисати*, слн. *inkriminirati*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *inkriminieren* «звинувачувати», фр. *incriminer* «тс.» походять від лат. *in-crīmīno* «звинувачую», утвореного з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *crīmīno* «звинувачую», пов'язаного з іменником *crīmēn* «вина, звинувачення». — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80; ССРЛЯ 5, 358; Kopaliński 432; Klein 784; Dauzat 404; Bloch 381. — Див. ще *інвентар*, *кримінал*.

Інкруста́ція, *інкруста́тор*, *інкруста́ційний*, *інкруста́ваний*, *інкрустува́ти*; — р. болг. *інкруста́ція*, бр. *інкруста́цьця*, л. *inkrustacja*, ч. *inkrustace*, слн. *inkrustácia*, вл. *inkrustacija*, м. схв. *інкруста́ція*, слн. *inkrustacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Inkrustation*, фр. *incrustation* походять від пізньолат. *incrūstatio* «покривання чимось», пов'язаного з дієсловом *incrūsto* «прикрашаю, покриваю поливою, мармуром», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *crūsto* «викладаю плитками, облицьовую», похідного від іменника *crūsta* «кора, шкаралупа; облицьовання, мозаїка», спорідненого з гр. *κρούσος* «мороз», двн. (h)rosa «лід; шкоринка», (h)roso «тс.», дангл. hrūse «земля, ґрунт», лтс. *kruvesis* «замерзле болото», лит.

atkrūsti «розмерзатись, оживати після замороження»; іє. *kreus- «лід; мерзнути». очевидно, пов'язане з *kreu- «густа кров, криваве м'ясо». — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80; ССРЛЯ 5, 359; Kopaliński 432; Dauzat 404; Bloch 381; Klein 785; Walde—Hofm. I 295—296; Pokorny 621—622. — Див. ще *інвентар*, *кров*.

Інкуба́ція, *інкуба́тор*, *інкубато́рій*, *інкуба́ційний*, *інкубува́ти*; — р. болг. *інкуба́ція*, бр. *інкуба́цьця*, п. *inkubacja*, ч. *inklubace*, слн. *inkubácia*, м. схв. *інкуба́ція*, слн. *inkubacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Inkubation*, фр. англ. *incubation* походять від лат. *incubatio* «сидіння на яйцях, лежання на чомусь», пов'язаного з дієсловом *incubo* «лежу, покоюсь; висиджую пташенят», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *cubo* «лежу; висиджую пташенят», пов'язаного з гр. *κύβη* «чаша», можливо, укр. *кублб*. — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80—81; ССРЛЯ 5, 360; Kopaliński 432—433; Dauzat 404; Bloch 381; Klein 785; Walde—Hofm. I 298. — Див. ще *інвентар*. — Пор. *кублб*.

Інкуди «куди-небудь»; — р. *Інб-куды* «в інше місце»; — складне утворення з основ займенника *[і́ний]* і прислівника *куди́*, можливо, за аналогією до *інде*, *інколи*. — ЭССЯ 8, 231—232. — Див. ще *і́ний*, *куди́*. — Пор. *інде*, *інколи*.

Інна; — р. *Инна*, бр. *Іна*, болг. *Іна*, *Йнна*; — нове (неканонічне) ім'я неясного походження; могло утворитися шляхом виділення кінцевої частини з таких імен, як *Ніна*, *Альбіна*, *Ангеліна* і под.; недостатньо обґрунтовані припущення про запозичення з латинської мови (Суперанская 87) або про зв'язок з давнім рідкісним чоловічим ім'ям р. *Инна* (Петровский 121). — Илчев 222.

Іно́ «тільки, лише», *Іно́* Ж, *іно́* Ж, *єно* Пі) «тс.»; — р. *[ин]* «то, тоді; іноді, іншим разом», *[ино]* «тс.», *[інно]* «так що», др. *ино* «як тільки», п. *іно* «тільки, так»; — загальноприйнятого пояснення не має; тлумачиться (Sławski I 462; Brückner 192) як форма наз.-знах. в. с. р. числівника псл. *інъ «один»; пояс-

нюється (Соболевский РФВ 22, 300; Фасмер II 133; ЭССЯ 8, 168) як результат складення сполучників і+пъ, рос. *но*; пов'язується (Вєрп. I 431; Преобр. I 271) з *іпъ «інший».

іноді «часом», [іноді, іногді] «тс.»; — р. *иногда́*, [іногды́, інобды́], бр. [іногды́], др. *иногда* «колись; одного разу; іншим разом», *иногды* «перед тим, колись», п. [inegdy, inedy] «іншим часом», ч. [hipedva] «колись, іншим разом», слц. inohda «іншим часом», схв. [инада] «колись», стсл. **инъгда**, **иногда** «тс.»; — псл. *іпъ-g(ъ)dě, (*іпъ-g(ъ)dy, *іпъ-g(ъ)da), утворене з займенника іпъ «один; інший» та формального елемента -g(ъ)dě (-g(ъ)dy, -g(ъ)da), який, очевидно, виник внаслідок контамінації двох часток — -gъ- (-ga-) і -dě (-dy, -da); Фасмер (II 134) вбачає в -g(ъ)dy, -g(ъ)da узагальнене *к(ъ)da, заперечуючи, як і Славський, припущення (Schmidt KZ 32, 398; Meillet MSL 13, 29; ОЯ 377) про те, що -g(ъ)da є скороченою формою род. в. одн. від псл. godъ (укр. р. *год*); українські форми без г є результатом фонетичного спрощення. — Бевзенко НЗ УЖДУ 37, 27; Ильинский РФВ 60, 430; Фортунатов ИТ II 249; Sławski I 458; Vaillant RES 21, 171—172; ЭССЯ 8, 231—232; Вєрп. I 431; Mikl. EW 96. — Див. ще **ійний**. — Пор. **тоді**.

Інок, **інок**; — р. *інок*, др. *инокъ*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. **инокъ**, утворене від **инъ** (псл. *іпъ) «один», є калькою гр. *μόνος* «той, що самотньо живе», *μοναχός* «єдиний, одиничний; монах». — Шанский ЭСРЯ II 7, 83; Фасмер II 135; Преобр. I 273; ЭССЯ 8, 232—233. — Див. ще **ійний**.

Інокентій, [Кенька] Я, ст. *Инокентій* «неповиненъ, повинникъ» (1627); — р. *Инокентий*, бр. *Инакентій*, *Инацѣнт*, п. Innocenty, ч. Inocens, ст. Innocepсі, слц. Inocent, болг. *Инокенти(я)*, м. *Инокентие*, схв. Індоцепсі, слн. Inocens; — запозичення з латинської мови; лат. Innocentius утворене від форми innocepns, -entis «невинний, непорочний, нешкідливий, бездоганний», що складається з заперечної частки in- «не-» та прикметника poscepns «шкідливий», по-

хідного від дієслова посео «шкоджу, перешкоджаю», пов'язаного з песо «вбиваю, знищую», спорідненим з ав. pašta- «пропаций», дінд. paštaḥ «тс.», хет. ḥepkan «смерть», гр. νέκρος «мерець». — Беринда 212; Петровский 122; Constantinescu 80; Walde—Hofm. II 153—155. — Див. ще **інвалід**. — Пор. **некролог**, **нектар**.

[іносе] «хай так, гаразд, згоден», [інось, іносе Ж, іносі Ж] «тс.»; — р. [інось] «тс.»; — очевидно, результат злиття прислівника [іно] «лише, тільки» і займенника *се* «це»; розвиток значення неясний. — Див. ще **іно**, **сей**.

Іноша «юнак» ВеУг, [інош ВеУг, інаш Ж] «тс.», [іноші] «сватачі» Ж, [інох] «сват» Ж, [іноше] (мн.) Ж; — запозичення з чеської мови; ч. жіпош «юнак», ст. жіпоше, жіпош є похідним від основи жіп-, наявної в укр. *іюний* (див.).

інсектицид «отруйна речовина для винищування комах»; — р. *инсектицид*, *инсектисид*, бр. *інсектысид*, п. insektycud, ч. insekticidy, слц. слн. insekucid, болг. *инсектицид*, схв. *инсектицид*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Insektizid, фр. insecticide, англ. insecticide утворені з основ лат. Insecta «комахи», пов'язаного з дієсловом insecso «розрізую, надрізую», що складається з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова seco «зрізую, розрізую» (лат. insecta є калькою гр. ἐντομα «комахи», пов'язаного з ἐν-τέμνω «розрізую, висікаю»), та сїда «вбивця», пов'язаного з caedo «б'ю, січу, вбиваю», спорідненим з дінд. khidāti (skhidāti) «рве, б'є, тисне», khēdā «молоток», вірм. xait'em «колю». — СІС 285; ССРЛЯ 5, 370; Dauzat 409; Klein 288, 799; Kopaliński 434; Holub—Lyer 214; Walde—Hofm. I 129. — Див. ще **інвентар**, **сєкція**, **цемент**. — Пор. **ентомологія**.

інсинуація «злісна вигадка», *інсинуатор*, *інсинуовати*; — р. болг. *инсинуация*, бр. *інсинуация*, п. insynuasja, ч. insinuace, слц. insinuacia, м. схв. *інсинуация*, слн. insinuacija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Insinuation, фр. англ. insinuation походять від лат. Insinuatio «вкрадливість»,

запобігливість», пов'язаного з дієсловом *Insipuo* «вкрадаюся, проникаю», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *siuo* «видовбую, прориваю; згинаю», похідного від *siuo* «кривизна, опуклість, зігнутість». — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 85; ССРЛЯ 5, 371; Kopaliński 437; Dauzat 409; Klein 800. — Див. ще **інвєнтáр, сінус**. — Пор. **шія**.

інспєкція, інспєктор, інспєкторство, інспєктóра, інспєктувати; — р. болг. *инспєкция*, бр. *инспєкция*, п. *inspekcia*, ч. *inspekce*, слц. *inšpekcia*, вл. нл. *inspekcija*, м. *инспекция*, схв. *инспєкција*, слн. *inšpєkcija*; — через польську чи німецьку мову (нім. *Inspektion*) запозичено з латинської; лат. *Inspectio* «огляд, розслідування» пов'язане з дієсловом *Inspeo* «розглядаю, придивляюся, стежу», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *specio* «дивлюся». — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 85—86; Фасмер II 135; Kopaliński 435; Dauzat 410; Klein 800. — Див. ще **аспєкт, інвєнтáр**. — Пор. **спектáкль, спеціáльний**.

інспірувати «навіювати, вселяти якусь думку, підбурювати», *інспіратор, інспірація*; — р. *инспи́ровать*, бр. *инспіраваць*, п. *inspirować*, ч. *inspirovati*, слц. *inspirovati*, вл. *inspiracija*, болг. *инспи́рам*, м. *инспи́ра*, схв. *инспі́рисати*, слн. *inspirati*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *inspirieren*, фр. *inspirer* походять від лат. *Inspiro* «надуваю, надишаю», утвореного з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *spiro* «дую, вію, дишаю». — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 86—87; ССРЛЯ 5, 374; Kopaliński 435; Dauzat 410; Bloch 387. — Див. ще **інвєнтáр, аспіра́нт**.

інста́нція; — р. болг. *инста́нция*, бр. *инста́нция*, п. *instancja*, ч. *instance*, слц. *instancia*, вл. *instanca*, м. *инстанция*, схв. *инста́нція*, слн. *instanca*; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. *Instantia* «безпосередня близькість; наполегливість» пов'язане з дієсловом *Insto* «стою (знаходжуся) поблизу; наполягаю», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-»

і дієслова *sto* «стою», спорідненого з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 87; Фасмер II 135; Kopaliński 435; Holub—Lyer 214; Walde—Hofm. II 596. — Див. ще **інвєнтáр, ста́ти**.

інстíнкт, інстинктивний; — р. болг. *инстíнкт*, бр. *инстíнкт*, п. *instynkt*, ч. вл. *instinkt*, слц. *inštinkt*, м. *инстинкт*, схв. *инстинкт*, слн. *instinkt*; — запозичення з німецької мови; нім. *Instinkt* походить від лат. *Instinctus* «спонування, потяг (природний)», похідного від дієслова *Instinguo* «спонукаю», пов'язаного з *Instigo* «збуджую, спонукаю», спорідненим з дінд. *tėjate* «є гострим», *tėjayati* «гострить», ав. *tijra* «гострий», гр. *στίζω* «колю», гот. *stiks*, днв. *stih* «точка, укол», *sticken* «колоти», дангл. *stékan*, лит. *stigti* «застигати на місці», рос. *стєгáть, стєжéка*. — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 87; Фасмер II 135; Kopaliński 436; Kluge—Mitzka 328; Walde—Hofm. I 706—707.

інстítут, інстítуція, інстítутка; — р. болг. м. *инстítут*, бр. *инстítут*, п. *instytut*, вл. нл. *institut*, слц. слн. *inštítút*, схв. *инстítут*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Institut*, фр. *institut*, англ. *institute* походять від лат. *Institutum* «організація, лад; запроваджений порядок», пов'язаного з дієсловом *Instituo* «ставлю, розмішую; створюю, споруджую», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *statuo* «ставлю, встановлюю». — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 87; ССРЛЯ 5, 377; Kopaliński 436; Klein 801; Dauzat 410; Bloch 388. — Див. ще **інвєнтáр, статúт**.

інстру́кція, інструкта́ж, інстру́ктор, інстру́кторство, інструктивний, інструкційний, інструктувати; — р. болг. *инструкция*, бр. *инстру́кция*, п. *instrukcja*, ч. *instrukce*, слц. *inštrukcia*, вл. нл. *instrukcija*, м. *инструкция*, схв. *инстру́кція*, слн. *inštrukcija*; — запозичено через польську та західноєвропейські мови з латинської; лат. *Instructio* «настановна, введення, побудова» пов'язане з дієсловом *Instruo* «навчуаю, розставляю, озброюю, споруджую», утвореним з префікса *in-* «в-,

на-, при-» і дієслова *struo* «накладаю, влаштовую, будую, готую».—СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 88—89; Фасмер II 135; Kopaliński 435—436; Dauzat 410; Bloch 388.—Див. ще **інвентар**, **структура**.—Пор. **інструмент**.

інструмент [струмент, струмєція], *інструменталіст*, *інструментальник*, *інструментальня*, *інструментарій*, *інструментация*, *інструментувати*;—р. болг. м. *инструмент*, бр. *інструмент*, п. ч. вл. *instrument*, слц. *inštrument*, схв. *инструмен(а)т*, слн. *instrument*;—запозичене з латинської мови через посередництво польської, а також німецької та французької (нім. *Instrument*, *Instrumentalist*, *instrumental*, *instrumentieren*, фр. *instrument*, *instrumental*, *instrumentation*); лат. *Instrumentum* «знаряддя» пов'язане з дієсловом *Instruo* «споруджую, озброюю, будую».—СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 89—90; Holub—Lyer 215; ССРЛЯ 5, 379; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 435—436; Dauzat 410; Bloch 388.—Див. ще **інструкція**.

інсулін (мед.);—р. болг. *инсулин*, бр. *інсулін*, п. *insulina*, ч. вл. *insulin*, слц. *inzulín*, схв. *инсу́лйн*, *инзүлйн*, слн. *inzulin*, *insulin*;—запозичене через посередництво французької чи англійської мови (фр. *insuline*, англ. *insulin*) з італійської; італ. *insulina* походить від лат. *Insula* «острів», що зводиться до виразу **en salō* (<*salum*) «у відкритому морі» (пор. гр. ἔν-αλος «той, що в морі», нвн. *Eiland* «оточений водою», псл. *ostrovъ*); назву гормону утворено відповідно до терміна *острівки Лангерганса*, яким позначають клітини, здатні виділяти гормон підшлункової залози.—СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 90; ССРЛЯ 5, 383; Kopaliński 436; Holub—Lyer 218; Klein 802.—Див. ще **ізолювати**, **інвентар**, **сіль**.

інсценізація, *інсценізатор*, *інсценівка*, *інсценізувати*, *інсценувати*;—р. *інсценіровка*, бр. *інсценізація*, п. *inscenizacja*, ч. *inscenace*, слц. *inscenácia*, болг. *инсцениране*, м. *инсценира*, схв. *инсцена́ција*, слн. *inscenácija*;—очевидно, кальки нім. *Inszenierung*, *insze-*

niere, утворених з лат. *in-* «в-, на-, при-» і *scaena* «сцена, театр».—СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 91; ССРЛЯ 5, 384; Ст. вуг. *obscuch* 308;—Див. ще **інвентар**, **сцена**.

інтеграл (мат.), *інтегратор*, *інтеграція*, *інтегральний*, *інтеграційний*, *інтегрувати*;—р. болг. *интеграл*, бр. *інтэграл*, п. *integracja*, ч. слц. *sln. integrál*, вл. *integral*, м. *інтегрален*, схв. *интэграл*;—запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Integral*, *integral*, *Integración*, *integrieren*, фр. *intégral*, *intégration*, *intégrer*, англ. *integral* походять від пізньолат. *integrālis* (мат.), утвореного від лат. *integer* (<**intager*) «цілий, незайманий», що виникло з заперечної частки *in-* «не-» і основи дієслова *tango* «торкаюся, досягаю».—СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 91—92; ССРЛЯ 5, 385; Kopaliński 437; Holub—Lyer 215; Klein 803; Dauzat 410; Bloch 389; Walde—Hofm. I 352, 708.—Див. ще **інвалід**, **такт**.

інтелєкт, *інтелектуалізація*, *інтелектуалізм*, *інтелектуаліст*, *інтелектуальний*;—р. *интеллект*, бр. *інтэлект*, п. ч. слц. вл. *intelekt*, болг. м. *интеллект*, схв. *интёлек(а)т*, слн. *intelékt*;—запозичення з французької та німецької мов; фр. *intellect*, *intellectuel*, нім. *Intellekt*, *Intellektualismus*, *Intellektuelle* («інтелігент»), *intellektuell* («інтелектуальний») походять від лат. *intellectus* «відчуття, сприйняття, розуміння, розум», пов'язаного з дієсловом *intellego* «відчуваю, сприймаю, пізнаю, думаю», утвореним з префікса *inter-* (>*intel-* перед *l*) «між-», спорідненого з дінд. *antár*, *ántaraḥ* «внутрішній», псл. *q̄rъ* «всередині», укр. *нутр́о*, і дієслова *lego* «збираю, читаю, слухаю».—СІС 287; Шанский ЭСРЯ II 7, 92—93; ССРЛЯ 5, 386; Kopaliński 437; Holub—Lyer 215; Klein 803; Dauzat 411; Bloch 389; Walde—Hofm. I 352, 708.—Див. ще **лекція**, **нутр́о**, **утр́оба**.

інтелігенція, *інтелігент*, *інтелігентичина*;—р. *интеллигенция*, бр. *інтэлігєнцыя*, п. *inteligencja*, ч. *inteligence*, слц. *inteligencia*, вл. нл. *inteligensa* «інтелігентність», болг. *интелигенция*, м. *интелигенција*, схв. *инте-*

лигєнција, слн. *inteligєnca* «інтелігентність»; — через російську і польську мови запозичено з латинської; лат. *intellegentia* (*intelligentia*) «розуміння, здатність сприймати знання» походить від дієслова *intellego* «сприймаю, розумію»; з російської мови походить англ. *intelligentsia*. — СІС 287; Виноградов Етимологія 1964, 111—113; Шанский ЭСРЯ II 7, 93—94; Фасмер—Трубачев II 135; Kopaliński 437; Klein 803. — Див. ще **інтелєкт**.

інтендант, *інтендантство*, *інтендантўра*; — р. болг. м. *интендант*, бр. *інтєндант*, п. *intendant*, ч. слц. вл. *intendant*, схв. *интєндант*, слн. *intendant*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Intendant* «директор, керуючий; інтендант» походить від фр. *intendant* «інтендант, керуючий», яке зводиться до пізньолат. *intendens*, *-entis* «наглядач», пов'язаного з дієсловом *intendo* «стежу; скеровую», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-, до-» і дієслова *tendo* «тягну, напружую». — СІС 287; Фасмер II 135; Шанский ЭСРЯ II, 7, 94—95; ССРЛЯ 5, 390; Kopaliński 438; Dauzat 411. — Див. ще **інвєнтáр**, **тендєнція**.

інтенсивний; — р. *интенсивный*, бр. *інтєнсіўны*, п. *intensywny*, ч. *intenzivní*, слц. *intenzivny*, вл. *intensivny*, болг. м. *интенсивен*, схв. *інтензїван*, слн. *intenziven*; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *intensif* (ж. р. *intensive*), нім. *intensiv* походять від слат. *intensivus*, пов'язаного з *intēsus* (*intentus*) «напружений, сильний», похідним від дієслова *intendo* «скеровую; збільшую, натягаю». — СІС 287; Шанский ЭСРЯ II 7, 95; ССРЛЯ 5, 391; Сл. выг. obsyч 310; Kopaliński 438; Dauzat 411; Bloch 389. — Див. ще **інтендант**.

інтенсифікація, *інтенсифікувати*; — р. *интенсификация*, бр. *інтєнсіфікацыя*, п. *intensyfikacja*, ч. *intenzifikace*, слц. *intenzifikacia*, болг. *интензификация*, слн. *intenzifikacia*; — запозичення з французької мови; фр. *intensification* утворено з основи прикметника *intensif* «інтенсивний» і словотворчого компонента *-fication*, що зводиться до лат.

facio «роблю». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 95—96; ССРЛЯ 5, 391; Kopaliński 438; Klein 804. — Див. ще **інтенсивний**, **факт**.

інтервáл; — р. болг. м. *интервал*, бр. *інтєрвáл*, п. *interwał*, *interwał*, ч. слц. *interval*, вл. *interwał*, схв. *интєрвал*, слн. *intervál*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Interváll*, фр. *intervalle* походять від лат. *intervallum* «місце між валами, ровами; відстань, проміжок (часу)», що виникло внаслідок складення прийменника *inter* «між, серед, під» та іменника *vallum* «огорожа, вал». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 96; ССРЛЯ 5, 392; Kopaliński 441; Klein 808; Dauzat 412; Bloch 390. — Див. ще **вал¹**, **інтелєкт**.

інтервєнт, *інтервєнція*, *інтервенціоніст*; — р. болг. *интервент*, бр. *інтєрвєнт*, п. *interwenant*, *interwencja*, ч. слц. *interwent*, вл. нл. *interwencija*, м. *интервенција*, схв. *интервєнція*, слн. *intervėncija*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Interventіon*, *Intervent*, фр. *intervention* «втручання, посередництво» походять від пізньолат. *interventio* «несподіваний прихід, втручання», пов'язаного з дієсловом *intervenio* «входжу (між), приходжу, втручаюся», утвореним з префікса *inter-* «між-, серед» і дієслова *venio* «приходжу, прибуваю». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 96; ССРЛЯ 5, 393; Kopaliński 441; Dauzat 412. — Див. ще **авантўра**, **інтелєкт**.

інтерв'ю, *інтерв'юєр*, *інтерв'ювати*; — р. *интервью*, бр. *інтєрв'ю*, п. ч. слц. вл. *interview*, болг. *интервю*, м. *интервю*, схв. *интєрвю*, слн. *intervju*; — запозичення з англійської мови; англ. *interview* «зустріч, побачення; інтерв'ю» походить від фр. ст. *entrevue* «побачення», пов'язаного з дієсловом (*s'*) *entrevoir* «зустрічатися, бачитися», утвореним з префікса *entre-* «між-, серед-», що походить від лат. *inter-* «тс.», і дієслова *voir* «бачити», яке зводиться до лат. *vidēre* «тс.». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 97; Фасмер II 135; ССРЛЯ 5, 394; Kopaliński 441; Holub—Lyer 217; Klein 808; Dauzat 412—413; Bloch 390—391. — Див. ще **вид**, **інтелєкт**.

інтерес, *інтересант* (заст.) «той, що керується власною вигодою», *інтересний*, *інтересувати*, *інтересуватися*;— р. болг. *интерес*, бр. *інтарэс*, *інтэрас*, п. *interes* «діло, справа; (ст.) увага, зацікавлення», ч. слц. *interes*, вл. *interest* «зацікавлена особа», слн. *interès*;— запозичення через посередництво польської чи німецької мови (нім. *Interesse*) з латинської; лат. *interesse* «бути всередині, мати важливе значення; брати участь, бути зацікавленим» (дієслово, згодом субстантивізоване) утворено з префікса *inter-* «між-, серед» і дієслова *esse* «бути», спорідненого з псл. *jesmь*, укр. *є*.— Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 7, 97—98; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 396; Sł. wyr. obcych 310; Holub—Lyer 216; Hüttl-Worth 73; Klein 805; Kluge—Mitzka 328.— Див. ще **є**, **інтелéкт**.

інтер'єр;— р. *интерьер*, бр. *інтэр'єр*, п. *intérieur*, ч. слц. *interiér*, болг. *интериор*, м. *интериёр*, схв. *интерійєр*, слн. *interiêr*;— запозичення з французької мови; фр. *intérieur* «внутрішній; внутрішня частина, середина» походить від лат. *interior* «ближчий до середини», пов'язаного з прийменником *inter* «між, серед».— СІС 288; Шанский ЭСРЯ II, 7, 103—104; Kopaliński 439; Holub—Lyer 216; Dauzat 412; Bloch 390.— Див. ще **інтелéкт**.

інтермедія «у середньовічному театрі — комедійна сценка, вставлена між актами драми», [*тиримедія*] «розгардіяш; мотлох» Ме;— р. болг. *интермедия*, бр. *інтэрмэдыя*, п. *intermedium*;— можливо, через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *intermedium* (*intermedius*) «те (той), що знаходиться в середині; середне» виникло внаслідок складення прийменника *inter* «між, серед» і прикметника *medius* «середній, центральний», спорідненого з псл. **medja* «межа», укр. *межа́*.— СІС 289; Шанский ЭСРЯ II 7, 99; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 399; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 439; Walde—Hofm. II 57—58.— Див. ще **інтелéкт**, **межа́**.

інтернат;— р. болг. м. *интернат*, п. вл. *internat*, ч. слц. слн. *internát*, схв. *интèрнát*;— запозичення з французької мови; фр. *internat* «закритий

учбовий заклад» походить від лат. *internus* «внутрішній», пов'язаного з прийменником *inter* «між, серед».— СІС 289; Шанский ЭСРЯ II 7, 100; ССРЛЯ 5, 400; Kopaliński 440; Holub—Lyer 216; Dauzat 412; Bloch 390.— Див. ще **інтелéкт**.

Інтернаціона́л (міжнародне об'єднання; назва гімну);— р. болг. *Интернационал*, бр. *Інтэрнацыянал*, п. *Internacional*, ч. слц. *Internacionál*, вл. *Internacionala*, м. схв. *Интернационала*, слн. *Internacionála*;— запозичення з англійської і французької мов; англ. *International* (фр. *Internationale*) постало від назви організації англ. «International Working Men's Association», заснованої в Лондоні 28 вересня 1864 року.— СІС 289; ССРЛЯ 5, 400; Шанский ЭСРЯ II 7, 100; Kopaliński 440; Klein 806.— Див. ще **інтернаціона́льний**.

інтернаціона́льний, *інтернаціоналізація*, *інтернаціоналізм*, *інтернаціоналіст*, *інтернаціоналізувати*;— р. *интернациональный*, бр. *інтэрнацыянальны*, п. *internacionalny*, ч. *internacionální*, слц. *internacionálny*, вл. нл. *internacionalizm*, болг. м. *интернационален*, схв. *інтèрнàционàлан*, слн. *internacionálen*;— запозичено через посередництво західноєвропейських мов з англійської; англ. *international* (звідки також фр. *international*, нім. *international*) утворено в 1780 р. Дж. Бентамом з прийменника *inter* «між», що походить від лат. *inter* «тс.», та іменника *nation* «народ», яке зводиться до лат. *natio*, *-ōnis* «тс.».— СІС 290; Шанский ЭСРЯ II 7, 101—102; Klein 806; Gamillscheg 540.— Див. ще **інтелéкт**, **на́ція**.

інтерпретувати, *інтерпретатор*, *інтерпретація*;— р. *интерпретировать*, бр. *інтэрпрэтаваць*, п. вл. *interpretować*, ч. *interpretovati*, слц. *interpretovať*, болг. *интерпретирам*, м. *интерпретіра*, схв. *интерпретірати*, слн. *interpretirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *interpretieren* «тлумачити», *Interpretation* «тлумачення», фр. *interpréter* «перекладати, тлумачити, виконувати», *interprétation*, *interpréteur*, англ. *interpret*, *interpretation* походять від лат. *interpretāri*

«тлумачити, пояснювати», *interpretatio*, -ōnis «пояснення», пов'язаних з іменником *interpres*, -tis «посередник, коментатор, тлумач», утвореним з прийменника *inter* «між, серед» і основи іменника *pretium* «ціна, вартість, плата», спорідненого з псл. *protivъ*, укр. *прóти*, п. *przeciw*.— СІС 290; Шанский ЭСРЯ II 7, 103; Kopaliński 440—441; Klein 807; Dauzat 412; Bloch 390; Walde—Hofm. II 360—361.— Див. ще інтелéкт, *прóти*.

інтíмний, *інтимізація*, *інтíмничати*;— р. *интíмный*, бр. *интíмны*, п. *intymny*, ч. *intimní*, слц. *intímny*, вл. *intimny*, болг. м. *интíмен*, схв. *интíман*, слн. *intímen*;— запозичення з французької мови; фр. *intime* походить від лат. *intimus* «найбільш внутрішній, найглибший; щирий, задушевний», що є формою прикметника найвищого ступеня до *interior* «ближчий до середини».— СІС 291; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 407; Kopaliński 443; Holub—Lyer 217; Dauzat 413; Bloch 391.— Див. ще інтер'єр.

інтонація, *інтонаційний*, *інтонувати*;— р. болг. *интонация*, бр. *интанація*, п. *intonacja*, ч. *intonace*, слц. *intonácia*, вл. *intonacija*, м. схв. *интонація*, слн. *intonacija*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Intonation*, *intonieren*, фр. англ. *intonation* утворені від лат. *intonāre* «видавати звук, загриміти; голосно вимовляти», що складається з префікса *in-* «в-, на-» і дієслова *tonāre* «гриміти, звучати».— СІС 291; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 409; Kopaliński 441—442; Dauzat 413; Bloch 391.— Див. ще інвентáр, тон.

інтрига, *інтригáн*, *інтригáнство*, *інтригувати*;— р. болг. *интрига*, бр. *интрыга*, п. *intryga*, *intrygować*, ч. *intriika*, слц. вл. *intriiga*, м. *интрига*, схв. *интрига*, *интрыга*, слн. *intriiga*;— запозичення з французької мови; фр. *intrigue* «інтрига, підступи; любовний зв'язок» (*intrigant*, *intriguer*) походить від іт. *intrigo* «інтрига, підступи», пов'язаного з *intrigare* «плутати», яке походить від лат. *intrĩcāre* «заплутувати, збивати з толку», утвореного з прийменника *in-*

«в, на, при» та іменника *trĩcae* «дурниці, труднощі», пов'язаного з дієсловом *torquere* «повертати, згинати».— СІС 291; Фасмер II 136; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 410; Sl. wyg. obsyach 314; Holub—Lyer 217; Dauzat 413; Walde—Hofm. II 692.— Див. ще інвентáр.— Пор. торт, тортури.

інтуїція, *інтуїтивізм*, *інтуїтивіст*, *інтуїтивний*;— р. болг. *интуиция*, бр. *интуїция*, п. *intuicja*, ч. *intuice*, слц. *intuicija*, вл. *intuicija*, м. схв. *интуїција*, слн. *intuicija*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Intuition*, *intuitiv*, фр. *intuition*, *intuitif*, англ. *intuition*, *intuitive* походять від слат. *intuitio* «споглядання», *intuitivus* «споглядальний», пов'язаних з дієсловом *intueo* «уважно дивлюся, звертаю увагу», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *tueo* «дивлюся, споглядаю» неясної етимології.— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 106; ССРЛЯ 5, 414; Kopaliński 443; Dauzat 413; Bloch 391; Klein 810; Walde—Hofm. II 713—714.— Див. ще інвентáр.

інфаркт;— р. болг. *инфаркт*, бр. *инфаркт*, ч. слц. вл. *infarkt*, схв. *инфаркт*, слн. *infarkt*;— інтернаціональний термін, утворений, як і нім. *Infarkt*, англ. *infarct*, на основі слат. *Infarctus* «наповнений», пов'язаного з *infarcio* «набиваю, втискую», яке складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *farcio* «набиваю, наповнюю, начиняю» (йдеться про закупорення судин серцевого м'язу).— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107; ССРЛЯ 5, 415; Holub—Lyer 212; РЧДБЕ 289; Klein 791.— Див. ще інвентáр, фарш.

інфéкція, *інфекціоніст*, *інфекційний*, *інфікувати*;— р. болг. *инфекция*, бр. *инфекция*, п. *infekcja*, ч. *infekce*, слц. *infekcia*, вл. *infekcija*, м. *инфекција*, схв. *инфэкция*, слн. *infekcija*;— інтернаціональний термін, утворений, як і нім. *Infektion*, фр. *infection*, від пізньолат. *Infectio* «псування; зараження», пов'язаного з *inficio* «змішую, псую, заражаю», що складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *facio* «роблю».— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107; ССРЛЯ 5, 416; Kopaliński 428;

Holub—Lyer 212; Dauzat 406; Bloch 383.— Див. ще **інвентар, факт.**— Пор. дезінфекція.

інфінітив;— р. болг. м. *инфинитив*, бр. *инфинитыў*, п. *infinitivus*, ч. *infinitiv*, слц. *infinitiv*, вл. *infinitiv*, схв. *инфинитив*, слн. *infinitiv*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Infinitiv*, фр. *infinitif*, англ. *infinitive* походять з пізньолат. *Infinītivus* (modus) «неозначений (спосіб)», пов'язаного з *Infinītus* «незакінчений, необмежений», утвореним із заперечної частки *in-* «не-» і діеприкетника *Inītus* від дієслова *Inīo* «обмежую, визначаю», похідного від *Inīs* «межа».— СІС 292; Шанський ЕСРЯ II 7, 107—108; ССРЛЯ 5, 417; Kopaliński 428; Dauzat 406; Bloch 384; Klein 792.— Див. ще **інвалід, фініш.**

інфляція;— р. *инфляция*, бр. *инфляцыя*, п. *inflacja*, ч. *inflace*, слц. *inflacia*, вл. нл. *inflacija*, болг. *инфляция*, м. схв. *инфляция*, слн. *inflacija*;— запозичення з англійської мови; англ. *inflation* «надуття, наповнення, здуття, інфляція», як і фр. *inflation* «інфляція, пухлина, здуття», нім. *Inflation* «інфляція», походить від лат. *Inflatio* «здимання, пучіння», пов'язаного з дієсловом *Inflo* «вдуваю, здимаю», складеним з префікса *in-* «в-» і дієслова *flo* «дую, вію», спорідненого з двн. *blāan* «дути», *blājan*, *blasan*, дангл. *blawan* «тс.».— СІС 292; Шанський ЕСРЯ II 7, 108; ССРЛЯ 5, 417; Kopaliński 429; Klein 793; Dauzat 407; Bloch 384; Walde—Hofm. I 517.— Див. ще **інвентар.**

інформувати, інформант, інформатор, інформация;— р. *информировать*, бр. *инфармавць*, п. вл. *informować*, ч. *informovati*, слц. *informovat*, болг. *информирам*, м. *информира*, схв. *информирати*, слн. *informirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *informieren* «повідомляти, навчати», *Information* «інформація», фр. *informer* «повідомляти», *information* «інформація, розслідування» походять від лат. *Informato* «надаю форму, створюю уявлення про щось, зображаю» (*Informatio* «тлумачення, роз'яснення», *Informatōr* «той, хто роз'яснює»), яке складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова

formo «надаю форму, створюю», пов'язаного з іменником *forma* «форма».— СІС 293; Шанський ЕСРЯ II 7, 108—109; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 419; Kopaliński 429; Dauzat 407; Bloch 384; Klein 793.— Див. ще **інвентар, форма.**

інфрачервоний;— р. *инфракрасный*, бр. *инфрачырвоны*, п. [*promienieł podczerwone*], ч. слц. *infračervený*, болг. *инфрачервен*, слн. *infrarděč*;— складна форма, утворена з прикметника *червоний* і запозиченого з латинської мови компонента *Infrā-* «низько, внизу; під, нижче, пізніше», спорідненого з дінд. *ādharah* «нижній, нижчий», дангл. *under* «під, нижче», гот. *undar*, двн. *untar*, нвн. *unter* «тс.».— Шанський ЕСРЯ II 7, 109; ССРЛЯ 5, 419; Kopaliński 429—430; Klein 793—794; Walde—Hofm. I 698.— Див. ще **червоний.**

інфузорія;— р. болг. *инфузория*, бр. *инфузорья*, ч. *infuzoria* (мн.), слц. *infuzorium*, м. *инфузория*, схв. *инфузорія*, *инфузорија*, слн. *infuzorij*;— засвоєний новолатинський науковий термін; нлат. *infusoria* створено у XVIII ст. від дієслова лат. *Infundō* «наливаю, вливаю», що складається з префікса *in-* «в-, на-» і дієслова *fundo* «ллю», спорідненого з гот. *giutan* «лити», двн. *giozan*, нвн. *gießen* «тс.», дінд. *ju-hōti*, *juhutē* «лє у вогонь, приносить жертву»; назва пов'язана з тим, що інфузорії вперше було виявлено в теплих настійках на рештках організмів.— СІС 293; Шанський ЕСРЯ II 7, 109; ССРЛЯ 5, 419; Klein 794; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 407; Bloch 385; Walde—Hofm. I 563—564.— Див. ще **інвентар.**

інцидент;— р. болг. м. *инцидент*, бр. *инцидэнт*, п. *incydent*, ч. слц. *incident*, схв. *инцидент*, слн. *incident*;— запозичення з французької мови; фр. *incident* «випадок, подія; випадковий, побічний; який падає», як і нім. *inzident* «випадковий, побічний», *Incidént* «випадок» та англ. *incident* «випадковий, випадок», походять від лат. *incidēns*, *-tis* «який трапляється», діеприкетника від *incido*, *-ere* «падати; траплятися», що складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *cado*, *-ere* «падати, траплятися».— СІС 293; Шанський

ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Kopaliński 425; Klein 782; Dauzat 403; Bloch 380; Walde—Hofm. I 128.— Див. ще **інвентар**, **казус**.

[**инцинатий**] «гострий, злий» (про оцет, осу, змію) Ж;— очевидно, видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *ынцинат* «легкий, слабо укріплений» пов'язане з лат. *in-tepuare, похідним від *tepuo*, -āre «робити тонким, послаблювати»; на розвитку семантики, можливо, позначився вплив фонетично близької румунської форми *incitānt* «збуджуючий».— Vincenz 2; СДЕЛМ 514; DLRM 430.

[**іншак**] «інакше, інакший» ВеУг, [**іншак**] «інакше» Г, ВеУг, [**іншакій**] «інший» Г, Ж;— результат контамінації форм *інший* та *інак* (див.).

інший, [**інший** Ж, Пі, *інчий*, *інчий* Ж], [*інч*, *інчел*];— р. [*інший*, *інше*], бр. *іншы*, др. *иншии*, п. ст. *inszy*, *jinszy*, [*inkszy*], ч. [*jinši*], слц. *inši*;— результат поширення псл. іпъ «один; інший» суфіксом -ьš-, що оформляє вищий ступінь прикметників.— Бевзенко Доп. УжДу I 63; Преобр. I 272; Sławski I 463—464; Bern. I 431; Mikl. EW 96.— Див. ще **інний**.

[**ін'як**] «інакше» Г, Ж, [*ін'якше*] «тс.» Пі, [*ін'якій*] «деякий» Г, Ж;— складне утворення, що виникло з основ [**інний**] «інший» та *як* (*якій*) за аналогією до *інак* (*інакій*, *інакше*).— Див. ще **інний**, **як**.— Пор. **інак**.

Іоанній — див. **Онйкій**.

Іов, *Йов*, ст. *Іовъ* «твердъ, любяй б(ог)а, аб(о) болъющий, аб(о) вздыхающий, терпячий неприязни» (1627);— р. *Иов*, др. *Иовъ*, п. *Hiob*, ч. слц. *Job*, болг. м. *Иов*, схв. *Иов*, слн. *Jova*, *Job*, стсл. **Ивѣъ**, **Икѣъ**, **Иовъъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Ἰὼβ* (як і лат. *Iob*) походить від гебр. *יְהוֹבָב*, пов'язаного, можливо, з *יְהוֹבָב* «ворог» або *יְהוֹבָב* «велике бажання».— Сл. вл. імен 211; Беринда 213; Петровский 122; Илчев 226; Constantinescu 87.

іон (електрично заряджена частинка), *йон*, *іонізатор*, *іонізація*, *іонний*, *іонізаційний*, *іонізований*, *іонізуючий*, *іонізувати*, *йонізувати*;— р. *ион*, бр.

іон, п. *jon*, ч. *ion*, *jont*, *ijon*, слн. *іон*, *iont*, вл. *ion*, болг. *йон*, схв. *йон*, слн. *іон*;— запозичене з англійської мови, можливо, через посередництво французької і німецької; англ. *ion* (фр. *ion*, нім. *Ion*) «тс.» створено як науковий термін у XIX ст. М. Фарадеєм на основі гр. *ἰον* (<*ἰών*) «ідучий», дієприкм. від дієслова *ἰέναι* «іти», спорідненого з лат. *eo*, *ire* «тс.», псл. *iti*, укр. *ити*.— СІС 293; Шанский ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Kopaliński 458; Holub—Lyer 218—219; Klein 813; Dauzat 414; Bloch 392; Frisk I 462—463.— Див. ще **іті**.

Іона, *Йона*, *Івон*, [*Йон*], ст. *Іѡна* «голубица...» (1627);— р. *Иѡна*, бр. *Іѡна*, п. *Jonasz*, ч. *Jon*, *Ijon*, слц. *Jonáš*, болг. *Йонат*, слн. *Jonas*, стсл. **Иѡна**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Ἰωνᾶς* (як і лат. *Jonas*) походить від гебр. *יֹנָתַן*, букв. «голуб».— Сл. вл. імен 211; Беринда 213; Илчев 227; Петровский 122; Constantinescu 85.

Іпатій, *Іпат*, ст. *Упатіѡ* «достоинъ, наивышшии судя, високий аб(о) верховный» (1627);— р. *Ипатий*, *Ипат*, бр. *Ипациѡ*, *Ипат*, болг. *Ипатія* (жін. р.), стсл. **Упатіѡ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Ἰπάτιος* пов'язане з *ἄριστος* «верховний, найвищий», спорідненим з дінд. *uramāh* «тс.», лат. *super* «над»; виведення імені з латинської мови (Суперанская 78) помилкове.— Сл. вл. імен 211; Беринда 238; Петровский 123; Constantinescu 87; Boisacq 1002; Frisk II 966.

іподром, ст. *ипподромъ* (1627);— р. *ипподром*, *гипподром*, бр. *ипадром*, др. *иподрумие*, *иподромие*, п. ч. *hipodrom*, слц. слн. *hipodrom*, болг. *хиподром*, *хиподрѡм*, схв. *хиподром*;— запозичення з французької мови; фр. *hippodrome* походить від лат. *hippodromus* «місце для верхової їзди, іподром, ристалище», яке зводиться до гр. *ἵπποδρομος* «місце кінних змагань», утвореного з основ іменників *ἵπλος* «кінь, жеребець» і *δρόμος* «хід, біг; бігова доріжка»; давньоруські форми

походять безпосередньо з грецької мови.—СІС 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 112; ССРЛЯ 5, 424; Фасмер I 407, II 137; Kopaliński 397; Bloch 366.— Див. ще аеродром, Архіп.

Іполіт, *Політ*, ст. *Ипполут* «конецъ; раздрѣшитель, свобод(ь)» (1627);—р. *Ипполіт*, бр. *Ипаліт*, *Гіпаліт*, п. *Hipolit*, ч. *Hippolyt*, сл. *Hypolit*, болг. *Иполіт*, м. *Иполит*, схв. *Иполит*, *Hipolit*, сл. *Hipolit*, стсл. **Иполотъ**, **Иполитъ**;—через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Ἰπλόλυτος* (букв.) «той, хто розпрягає коней» утворене з основ іменника *ἵπλος* «кінь» і дієслова *λύω* «звільняю, відпускаю, розпрягаю».—Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 123; Суперанская 78; Илчев 223; Constantinescu 87.—Див. ще **аналіз**, **Архіп**.—Пор. **іподром**.

іпохондрія, *іпохондрик*, *іпохондрічний*;—р. *іпохондрія*, ст. *гипохондрія*, бр. *іпахондрья*, п. *hipochondria*, ч. *hypochondr*, сл. *hypochondria*, вл. *hypochondriski*, болг. *іпохондрія*, схв. *хипохондрија*, сл. *hipochondrija*;—запозичене через польське та латинське посередництво (лат. *hypochondria*) з грецької мови; гр. *ὀλοχόνδριον* «частина тіла нижче грудної клітки» є формою с. р. мн. прикметника *ὀλοχόνδριος* «той, що знаходиться нижче хряща», утвореного з прийменника *ὀλο* «під, нижче» і іменника *χόνδρος* (<**χρονδ-ρο-ς*) «зернина, сіле; хрящ, спорідненого з лат. *frendo*, -ere «скреготіти (зубами)», дангл. *grindan* «молоти», лит. *grėndu*, *grėsti* «терти»; назва зумовлена тим, що із захворюванням черевної порожнини у старій медицині пов'язували стан психічної депресії.—СІС 494; Шанский ЭСРЯ II 7, 112; Фасмер II 173; ССРЛЯ 5, 424; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 397; Holub—Lyer 201—202; Klein 760; Boisacq 1066; Dauzat 396; Bloch 373; Frisk II 1110—1111.—Див. ще **гіпозтеза**.—Пор. **хандря**.

іпріт;—р. болг. *ипріт*, бр. *іпріт*, п. *iperit*, ч. сл. *uperit*, схв. *іпєрїт*, сл. *iperit*;—запозичення з французької мови; фр. *upérite* «тс.» походить від назви місцевості в пн.-зах. Бельгії

d'Ypres «Іпр» (з фламандського Ypres), де вперше (12 VII 1917 р.) німцями було застосовано цю речовину як отруйний газ.—СІС 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 112—113; ССРЛЯ 5, 425; Kopaliński 445; Holub—Lyer 515; Dauzat 760.

ір, *ірнік* — див. **аір**.

Іраїда;—р. *Ирайда*, *Ироїда*, бр. *Ирайда*, стсл. **Ирайда**;—запозичене через церковнослов'янську мову з грецької; гр. *Ἰραϊς* (звідки лат. *Iraies*), очевидно, пов'язане з *ἱερός* «святий»; р. *Ироїда*, можливо, походить від гр. *Ἡρώϊς* («Героїс») букв. «героїня; героїчна»; пов'язання з гр. *Ἡρα* «Гера» (Суперанская 87) помилкове.—Петровский 123; Klein 814.

Іраклій, *Гераклії*, *Геракл*, ст. *Ираклий*;—р. *Ираклій*, бр. *Іраклій*, др. *Ираклий*, п. *Herakles*, ч. *Heraklės*, болг. *Иракли*, *Ираклия* (жін. р.), сл. *Heraklej*, стсл. **Ираклни**, **Ираклъ**;—через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької (форми з початковим *Ге*—через латинське посередництво—лат. *Heraclius*, *Hercules*); гр. *Ἡράκλειος* «Геракл», *Ἡράκλειος* утворені з основ іменників *Ἡρα* «Гера» (ім'я богині) і *κλέος* «слава, хвала», спорідненого з псл. *slovo*, укр. *слово*.—Сл. вл. імен 205, 211; Петровский 124; Илчев 223; Вайганд БЕ 1963/4—5, 476; Constantinescu 87; Frisk I 642, 869—870.

ірбіс (зоол.) «барс, сніговий барс, *Felis irbis*»;—р. *ірбіс*, бр. *ірбіс*, сл. *irbis* «тс.»;—запозичення з монгольської мови (монг. *irbis* «тс.»).—СІС 294; СРНГ 12, 207; Фасмер II 137.

іпра (бот.) «*Amelanchier Medic.*», [*іпра*] «кизильник, *Cotoneaster vulgaris* L.» Ж, Пі;—р. *іпра* «тс.», бр. *іпра* «*Amelanchier*»;—запозичення з монгольської мови (монг. *ирпай* «шелюга, червоний верболіз, *Salix acutifolia* Willd.», калм. *jarγä* «кущ з дуже твердою деревиною»); помилково пов'язувалося (Горяев Доп. 2, 15) з *rig*, лат. *rigidus* «твердий, застиглий».—Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55; Фасмер II 137.

і́рв́ант «залізне кільце на ободі колеса екіпажа»; — неясне; можливо, результат видозміни запозиченого нвн. *Verbánd* «перев'язка».

і́рєнь (бот.) «образки болотні, *Calla palustris* L.» Ж; — похідне утворення від *[ір]* «лепеха, *Asogus* L.»; назва зумовлена тим, що обидві рослини ростуть на болотах. — Вісюліна—Клоков 83—84. — Див. ще **а́ір**.

іржа́, *ржа*, *[іржа́]*, *ржі́на* Нед, *ржа́вина* Нед, *ржавці́на* Нед, *[іржаве́ць]* «болото, іржава річка», *[ржа́вець]* «тс.», *[іржа́вина]* «місце з іржавою водою», *іржа́винка*, *ржа́винка*, *іржа́сті* (бот.), *[ржі́я]* «болото, де утворюється озерна жовта залізна руда» Нед, *іржа́вий*, *[іржа́вий]*, *ржа́вий*, *іржа́вити*, *іржа́вити*, *[іржа́вити]*, *іржа́вити*; — р. *ржа*, *[аржа́]*, *иржа́*, бр. *іржа́*, др. *рѣжа*, п. *rdza*, *rza*, каш. *[dzredza]*, ч. *rez*, *rza*, ст. *rzě*, слц. *rdza*, *hr̥dza*, *hr̥dza*, вл. *rez*, *zra*, *zertzav*, нл. *rza*, *zaz*, болг. *рѣжда́*, схв. *р̣ѣ*, слн. *rjā*, *rjav*, стсл. **р̣ѣжа́**; — псл. **r̥dja* «іржа», похідне від **r̥dъ* < **r̥ud-* «червоний», пов'язаного з *r̥udъ* < **roud-* «тс.» (пор. р. *рдеть*, укр. *рді́тися* «гарячитися», *руді́й*); — споріднене з лит. *rūdas* «червоно-бурий», *rūdis* «іржа», свн. *rot* «тс.», лат. *ruber* «червоний», гр. *ἐρυθρός*, гот. *rauþs* «тс.», дінд. *rudhirāḥ* «тс.; кривавий», днн. свн. *rost* «іржа»; іе. **roudh-*, **rudh-* «червоний»; початкове *i* розвинулось закономірно в позиції перед сонорним з наступним редукованим. — Фасмер III 480; Преобр. II 189—190; Brückner 456; Machek ESJČ 513; Trautmann 238—239; Pokorny 872—873. — Див. ще **руді́й**.

іржа́ти, *[іржа́ти* Ж, *ржа́ти]*, *[і́ржа́ти]* (зоол., вид сови); — р. *ржати́*, бр. *ржаць*, *іржаць*, др. *рѣзати*, п. *rzać*, *ržeć*, ч. *ržáti*, ст. *rzáti*, *hrzati*, слц. *hr̥žat'*, *hr̥džat'*, *er̥žat'*, *erdžat'*, схв. *р̣жати*, *р̣жѣм*, слн. *hr̥žati*, *ržati*, стсл. **р̣жзати**, **р̣жж**; — псл. **r̥zati*, **r̥zō* (< **r̥zjō*); — споріднене з гр. *ἐρυθόντα* (зн. в. одн.) «ревучий», *ἐρύγιλος* «тс.» (про тварину), *ῥυγιός* «ревіння», лат. *rūgio*, -*ге* «ревти», сірл. *rucht* «ревіння, виття», іе. **reug-*, **rug-* «ревти»; ж на місці з (*r̥zati*) з'явилося під впливом форм теперішнього часу; початкове *i* в укр. мові розвину-

лося перед сонорним внаслідок падіння наступного за ним редукованого; зіставлення з лит. *križėnti* «іржати» як звуконаслідувального утворення (Machek ESJČ 528) недостатньо переконливе. — Фасмер III 480—481; Преобр. I 202; Горяев 299; Brückner 478; Mikl. EW 285; Walde—Hofm. II 449; Pokorny 867. — Пор. **рига́ти**, **рика́ти**.

іржі́ще — див. **рож**.

і́ржі́й (бот.) «рижі́й, *Samelina sativa*» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми *рижі́й* «тс.», зближеної з основою іменника *іржа́* або *[іржі́ще]*. — Див. ще **рижі́й**.

і́рига́ція, *і́рига́тор*, *і́ригаці́йний*; — р. *иррига́ция*, бр. *ірыга́цыя*, п. *irygacja*, ч. *irigace*, слн. *irigácia*, болг. *ирига́ция*, м. схв. *ирига́ција*, слн. *irigácija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Irrigation* «зрошення, обводнення; промивання», фр. англ. *irrigation* «тс.» походять від лат. *irrigatio* «тс.», пов'язаного з *irrigo* «відводжу (воду), зрошую, обводнюю», що складається з префікса *in-* (>*ir-*) «в-, на-, при-» і дієслова *rigo* «проводжу, поливаю, пою», спорідненого з гот. *ripan* «дощ», дангл. *regn*, днн. *gëgan*, нвн. *Regen* «тс.», лит. *gōkė* «дрібний дощ». — СІС 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 116; ССРЛЯ 5, 431; Коралиński 446; Klein 816; Dauzat 415; Bloch 393; Walde—Hofm. I 435. — Див. ще **інвєнта́р**.

Ірі́на, *Ярі́на*, *[Ірэ́на]*, *Ірі́на* (Ме), *Орі́на*, *Орі́ся*, *Орі́шка*, *Ірі́ній*, *Іреней*, *[Ірен]*, ст. *Ірі́на* «мирна; покой» (1627), *Іриней* «мирний, спокійний» (1627); — р. *Ірі́на*, *Ірі́ний*, бр. *Ірбі́на*, *Ірэн*, *Арбі́на*, *Ярбі́на*, *Ірыней*, п. *Irena*, ч. *Jiřina*, *Irena*, *Ireneus*, слц. *Irena*, *Irina*, *Irenej*, болг. *Ірі́на*, *Ірін*, *Іриней*, м. *Ірина*, *Іринеј*, схв. *Ірена*, *Ірєнеј*, слн. *Irena*, стсл. **Ірина**, **Іриа**, **Іриней**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Εἰρήνη*, *Εἰρηναῖος* утворені на основі іменника *εἰρήνη* «мир, спокій, мирне життя», дальші зв'язки якого неясні. — Сл. вл. імен 211, 241; Беринда 209; Петровский 124; Корецькú Průvodce 75; Илчев 223; Constantinescu 87; Klein 814; Frisk I 467.

ірис¹ (бот.) «півники, Iris L.»; — р. болг. *ірис*, п. *irys*, ч. *iris*, слц. слн. *iris*, схв. *ірис* «тс.»; — засвоєна з латинської ботанічної номенклатури назва, яка походить від гр. *ἴρις* «тс.; веселка», *ἴρις* (власне ім'я богині веселки), очевидно, пов'язаного з *ἴρις* «лоза», спорідненим з псл. *vitī* «вити, крутити», укр. *віти*; назва зумовлена різнокольоровим забарвленням пелюстків (пор. р. *радужниця* «півники»). — СІС 294; Шанський ЭСРЯ II 7, 113; Kopaliński 46; Frisk I 735; Chantraine 468—469. — Пор. **віти¹**.

ірис² «сорт цукерок», *іріска*; — р. *иріс*, бр. *irýs*, п. *irys*; — неясне; можливо, пов'язане з *ірис* (бот.) «півники»; назва могла бути зумовлена зображенням квітки рослини на обгортці цукерок (ССРЛЯ 5, 426); пов'язується також (Шанський ЭСРЯ II 7, 113—114) з гр. *ἴρις* «райдуга» з огляду на різнокольорове забарвлення маси, з якої виготовляють цей сорт цукерок.

іриця¹ — див. **вірій**.

[іриця²] (зоол.) «водяна ящірка, Triton Ж; водяна тварина, зокрема тритон»; — неясне; можливо, давніше **віриця*, пов'язане з *вир*.

[іриця³] «дуже стара жінка, стара відьма»; — неясне; можливо, давніше **віриця*, пов'язане з р. [*вірей*] «знахар, чаклун, ворожбит», [*вірить*] «нашіптувати, наговорювати».

ірлєць — див. **ерлєць**.

ірод «жорстока людина, кат», [*ірид*, *ірод*] «тс.; лиходій; чорт», [*иродч*] «чортеня Я»; — р. *ірод* «кат; [безбожник; скинар]», бр. *ірад* «кат; чорт»; — результат семантичної видозміни імені іудейського царя Ірода, якого зображено в Євангелії дуже жорстоким; власне ім'я *Ірод*, стсл. **Иродъ**, походить від гр. *Ἰρῶδης*, пов'язаного з *ἥρως* «володар; герой, вождь, богатир», до якого зводиться й укр. *герой*. — Шанський ЭСРЯ II 7, 114; Фасмер II 139; ГСЭ 69; Constantinescu 88. — Див. ще **герой**.

іронія, *іронічний*, *іронізувати*; — р. болг. *ирония*, бр. *іронія*, п. *ironia*, ч. *ironie*, слц. *ironia*, вл. *ironija*, м. *иронія*, схв. *ирдніја*, *ірбніја*, слн.

ironija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Ironie* «іронія, глузування», фр. *ironie*, англ. *irony* «тс.» походять від лат. *īrōnīa* «приховане глузування», яке зводиться до гр. *εἰρωνεία* «удаване незнання; іронія», пов'язаного з *εἶρων* «хитрун, облудна людина», *εἶρω* (замість **ἔειρω*) «говорити, обумовлювати, наказувати», спорідненого з *ῥήτωρ* (<*Ῥήτωρ*) «оратор», лат. *verbum* «слово», гот. *waurd*, дангл. *word* «тс.» — СІС 295; Шанський ЭСРЯ II 7, 114; Будагов Ист. слов 185—187; ССРЛЯ 5, 429; Фасмер II 139; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 445; Klein 815; Dauzat 414; Bloch 393; Frisk I 471. — Пор. **ритбрика**.

іраціональний, *іраціоналізм*; — р. *иррациональный*, бр. *ірацыянальны*, п. *irracjonalny*, ч. *iracionální*, слц. *iracionálny*, вл. *iracionalny*, болг. м. *ирационален*, схв. *іраціонѣлан*, слн. *iracionálen*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *irrationál*, фр. *irrationnel*, англ. *irrational* походять від лат. *irrationālis* «несвідомий, нерозумовий», що складається з заперечної частки *in-* (>*ir-*) «не» і прикметника *ratiōnālis* «наділений розумом», пов'язаного з *ratio* «рахунок, висновок, думка, розум». — СІС 295; Шанський ЭСРЯ II 7, 115; ССРЛЯ 5, 429; Kopaliński 445—446; Klein 815, 1304; Dauzat 415; Bloch 393; Walde—Hofm. II 429. — Див. ще **інвалід**, **рація¹**.

іреальний; — р. *ирреальный*, бр. *ірэальны*, п. *irealny*, ч. *ireální*, слц. *ireálny*, вл. *irealny*, болг. м. *иреален*, схв. *іреѣлан*, слн. *ireálen*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *irreal* «нереальний, недійсний» походить від пізньолат. *irreális* «нереальний; який не стосується речі, справи», утвореного із заперечної частки *in-* (>*ir-*) «не» і прикметника *reális* «дійсний, який стосується речі, справи», пов'язаного з *re* «річ, справа». — СІС 295; Шанський ЭСРЯ II 7, 115; ССРЛЯ 5, 430; Holub—Lyer 219; Klein 1306—1307. — Див. ще **інвалід**, **реальний**.

[ірстѣти] «хрестити» Ко, [*ирстѣти*] «тс.», [*ирстенін*] «християнин», [*иршіні*] «хрестини», [*ирціння*] «тс.», [*ірищєний*]

«хрещений», [іршєний] «тс.»; — р. [кстити, кстїны, кицєньє], бр. [ксьціца] «хреститись», [ксьціны] «хрестини»; — результати видозміни др. *крѣстити, крѣщенє*, похідних від *крѣстъ* «хрест; розп'яття; (первісно) Христос», що, як і стсл. *крѣстъ*, болг. *крѣст*, схв. *крѣст*, слн. *křst*, слц. *krst* та ін., походить від двн. *krist*, *christ*, яке через лат. *Chrīstus* зводиться до гр. *Χρῑστός* «Христос», букв. «помазаник», пов'язаного з *χρῑω* «намазую, натираю», можливо, спорідненим з лит. *griēti* «збирати сметану з молока», дангл. *grīma* «маска, шолом; привид», снн. *grēme* «бруд». — Фасмер II 374; Преобр. I 383; Берн. I 634; Frisk II 1120. — Пор. **хрест**.

[ірха] «вичинена овеча чи козяча шкіра; кант у чоботях, де зшиваються половинки халяви», [іршянки] «шкіряні штани», [іршліця] «облямівка на кожусі із смушка», [ірховий, іршаний Г, Ж]; — р. [ірга, ірка] «замша, дублена овеча чи козяча шкіра», бр. *ірха* «хутряна облямівка», п. *ircha* «вид замші», ст. *irzcha*, *jirzcha*, *giercha*, ч. *jircha*, слц. *ircha*, *jercha*, вл. *jērcha*, *jircha*, схв. *йра*, *йра*, ст. *йрха*, *йрха*, слн. *irh*, *irha*, *jērha*, *jēr*, *jērīh* «тс.»; — запозичено через посередництво польської мови з німецької; свн. *irch*, *irh*, *erch*, *erich*, двн. *irah* «козел; козлина шкіра; тонко вичинена шкіра» походить від лат. *hircus*, *ircus* «козел», очевидно, пов'язаного з *ēr* (<*hēr*) «їжак» і спорідненого з гр. *χῑρ* «тс.», *χῑρος* «свиня», вірм. *jar* «кінська грива»; непереконливо пов'язується (Нолуб—Кор. 154) з свн. *hirsch* «олень». — Шелудько 32; Richhardt 58; Фасмер II 139; Преобр. I 273; Горяев 123—124; Sławski I 465; Machek ESJC 227; Skok I 728; Bezlaž ESSJ I 212; Берн. I 432; Mikl. EW 96; Walde—Hofm. I 649—650. — Пор. **йорка**.

ирчок, ирджок — див. **жджок**.

Ісáй, Ісáя, [Ісáія] Ж, ст. *Ісáія, Есáіасъ* «збавенє панское аб(о) сп(а)съ г(осподє)нь» (1627); — р. *Ісáй, Ісáія*, бр. *Ісáй*, др. *Ісаия, Ісая*, п. *Izajasz*, ч. слц. *Izaiáš*, болг. *Ісáй, Ісáія, Ісáя*, м. *Ісаија, Ісај, Ісаја*, схв. *Йсаије, Ісаија*, слн. *Izaija*, стсл. **Ісаија**; — через церковнослов'янське посередництво запо-

зичено з грецької мови; гр. *Ἰσαίας* походить від гебр. *Išša'iaḥū*, *Išša'iaḥ* букв. «допомога Ягве; спасіння, послане Ягве; божий порятунок». — Сл. вл. імен 212; Беринда 209; Петровский 124; Constantinescu 88.

Ісáк, Ісаáк, Сáкій, ст. *Ісаакъ* «радость, смѣхъ», *Ісáкій* «равно врачъ» (1627); — р. *Ісаáк, Ісáк*, бр. *Ісáк*, др. *Ісакий, Ісакъ*, п. *Izaak*, ч. *Isak*, ст. *Isák, Izák*, слц. *Izák*, вл. *Izak*, болг. *Ісаáк, Ісаáкий, Ісáк, Ісáки, Ісáкия*, м. *Исак*, схв. *Йсáк*, слн. *Izak*, стсл. **Ісá(á)къ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Ἰσαák*, як і лат. *Isaac*, походить від гебр. *Išḩāq* букв. «вона засміялася» (йдеться про дружину біблійного патріарха Авраама Сарру, якій напророкували народження сина). — Сл. вл. імен 212; Беринда 212; Петровский 124; Суперанская 78; Корецнŷ Prŷvodce 77; Илчев 223; Constantinescu 88.

[искипніти] «розтанути, розплавитися» Ж; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми [стопніти] «тс.», зближеної з основою дієслова *кипїти*. — Див. ще **топїти**².

[іскорник] (бот.) «жовтець їдкий, *Rapunculus acer* L.» ВеНЗн, [іскорник]; — схв. [іскрица] «тс.»; — похідне утворення від *іскра*; назва зумовлена, очевидно, яскраво-жовтим забарвленням квітки жовтцю. — Див. ще **іскра**.

іскра, іскрізм, іскріна, [іскрінци] «колчедан, пірит» Ж, *іскрівець, [іскра]* «іскра», [іскорка, іскорка] «тс.» Нед, *іскрістий, [іскрістий, іскрятий]*, *іскрявий, іскроватий, [іскроватий]*, *іскрянний, іскріти(ся), [іскріти], [заіскрявити]* «заіскритись» Ж, *заіскрити, заіскрілий, [заіскренний]*; — р. болг. *іскра*, бр. *іскра, скра*, др. *іскра*, п. *iskra*, *skra*, ч. *jiskra*, слц. *iskra*, вл. *škra*, нл. *škraja*, полаб. *jaskrā*, схв. *йскра*, слн. *iskra*; — псл. **jyskra*, пов'язане чергуванням голосних з **ěskra* (пор. укр. *яскравий*); — споріднене з лит. *aiškus* «ясний, виразний», *uškus*, ст. *iškūs* «тс.», можливо, також з дісл. *eiskra* «шалентити», ісл. *iskra* (про пекучий біль); непе-

реконливим є зіставлення (Kozłowski AfiSiPh 11, 389; Zubatý KZ 31, 15; пор. також Bern. I 433) з гр. ἐσχαρά «вогнище», а також пов'язування (Ильинский РФВ 65, 221) з див. asca «попіл», гот. azgō, нвн. Asche «тс.», дінд. āsaḥ «порох». — Шанский ЭСРЯ II 7, 118; Фасмер II 140; Преобр. I 274; Sławski I 467; Skok I 730; Bezlaĵ ESSJ I 213; ЭСРЯ 8, 239—240; Bern. I 433; Persson Beitr. 338—339. — Пор. **яскра́вий**.

ісла́м, *ісламізм*; — р. *исла́м* бр. *исла́м*, п. ч. слц. вл. islam, болг. *ислям*, м. *ислам*, схв. *исла́м*, слн. islam; — запозичення з арабської мови; ар. *islām* є інфінітивом дієслова salama «підкоряється (волі Аллаха)». — СІС 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 118; ССРЛЯ 5, 474; Kopalіński 446—447; Skok I 730; Klein 817. — Пор. **мусульма́нин**.

існува́ти, [*існува́ти*] Ж, [*істні́ти*] Я; — бр. *існава́ць*, п. *istnieć*; — похідне утворення від [*існий*] «справжній, дійсний», [*істній!*] «тс.»; виникло, очевидно, як калька відповідного польського слова. — Див. ще **істній**.

іспа́нка «особлива, важка форма грипу»; — р. *испа́нка*, бр. *испа́нка* «тс.»; — похідне утворення від *Іспанія*; назва зумовлена тим, що ця хвороба вперше була описана в Іспанії. — Шанский ЭСРЯ II 7, 121; БСЭ 18, 591.

іспит, *іспитні́к*, *іспитува́ти* — див. **питати**.

істерія, *істе́рик*, *істе́рика*, *істері́чний*; — р. *истерія*, бр. *истерья*, п. *histeria*, ч. *hysterie*, слц. *hystéria*, вл. *hysterija*, болг. *истерия*, м. *хистерія*, схв. *хистєрија*, слн. *histerija*; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *hystérie*, *hystérique* походить від лат. *hysterica* (*passio*) «істерична хвороба», *hystericus* «істеричний», утвореного на основі гр. ὀστρα «матка», ὀστρηός «хто страждає на захворювання матки» (з цим захворюванням у старій медицині пов'язували істерію), споріднених з дінд. *udāgam* «живіт». — СІС 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 129—130; ССРЛЯ 5, 534; Фасмер II 142; Kopalіński 399; БЕР II 89; Dauzat 397; Bloch 373; Boisacq 1008; Kluge—Mitzka 323; Frisk II 975—976.

істик «палиця з залізним наконечником для очищення плуга від землі», [*істик*, *естик*] «тс.» Ж, [*істичильно*] «держак істика», [*істичильно*, *істичиско*] Ж «тс.»; — р. [*істик*] «істик», [*істик*] «садова тичка з трикутним кінцем», п. [*істик*] «істик», ч. *otka*, слц. *styk*, *otka* (з ч. ?) «тс.»; — псл. *istykъ* < *jъz-tykъ, похідне від дієслова *jъz-tykati «вибивати, виштовхувати, виколювати» (пор. слн. *iztikati* «виймати, виколювати очі»), складеного з префікса *jъz- «із-, ви-» і дієслова *tykati* «тика́ти». — Дзєндзелівський УЗЛП 63—64; Sławski I 470—471; Brückner 193; Machek ESJС 423. — Див. ще **з²**, **тікати**.

істина; — р. болг. м. *истина*, бр. *іціна*, др. *истина*, схв. *истина*, слн. *istina*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. **ИСТИНА** пов'язане з **ИСТЪ** «справжній, істинний», якому відповідає укр. [*істній*]. — Шанский ЭСРЯ II, 7, 131; БЕР II 90—91. — Див. ще **істній**.

[*істній*] «справжній», [*існий*] «тс.», [*істнісінький*] «дійсний; такий самий», [*істнісінький*] «тс.», [*істній (істній)*] «справжній, дійсний; наполегливий, жвавий» Ж, [*існий, істній*] «тс.» Ж, [*іст*] «капітал» Ж, Я, [*іста*] «тс.» Ж, [*істе*] «тс.; сутність» Ж, Пі, [*істнізна*] «шукана сума грошей» Ж, Пі, [*істина*] «капітал» Ж, Вежн, [*істніота*] «суть» Ж, [*істніота*] «тс.» Ж, [*істнівина*] «капітал» Ж, [*істно*] «справді» Я, [*істинствува́ти*] «запевняти» Я, [*доістній*] Пі, [*наісті*] «справді» Ж, [*наісто*] «тс.» ЕЗб 25; — р. *істній*, «щирий, справжній», [*істній*] «тс.», бр. *існы* «дійсний, існуючий, справжній», др. *истыи* «той; той самий; справжній», п. *istny* «справжній», [*isny*], ст. *ist*, *isty* «тс.», ч. *jisty* «певний, безсумнівний», слц. *isty* «тс.», [*istny*] «той самий», вл. *wěsty* «вірний, неминучий; певний, точний; якийсь, деякий», нл. *wěsty* «тс.», ст. *jisty*, болг. *ист* «той самий», схв. *істій*, слн. *ísti* «тс.», стсл. **ИСТЪ** «той самий, той», **ИСТОВЪ** «справжній; суцільний»; — псл. *istъ* (**istьpъ*) «справжній; щирий; цей, той; сам», очевидно, утворене з основ займенників **is-* (<*jъs-) «той» і **тъ* «тс.», подібно до лат. *iste* «цей, той», умбр. *esto* «тс.»; — сюди ж, можливо, лтс.

īsts «справжній», īstens «тс.»; недостатньо переконливі зіставлення з дінд. Īsē «має у володінні», Tśāpāh «володар, маєтний», гот. aigīn «власність», двн. eigan «власний» (Baudouin de Courtenay PF 12, 16—17; Stang NTS 15, 347—348), з іє. *es- «бути» (Mikl. EW 105; Meillet Études 300—301), з лит. jūsti «почувати» (Machek Studie 47—48), як і реконструкція (Bern. I 435) псл. *jъzъstъ (<*jъz «із» і st- «стати»), паралельного до лат. exsistere «існувати», або виведення (Machek ESJČ 228) з псл. *vъstъ <*vid-tos, нібито похідного від *veid- «видіти, бачити». — Фасмер—Трубачев II 144; Топоров КСИС 25, 80—81; Sławski I 468—469; БЕР II 90; Skok I 732—733; Bezlaj ESSJ I, 213; ЭССЯ 8, 246—247. — Див. ще йогó, той.

історія, *історізм*, *історік*, *історійка*, *історичний*, ст. *істория* (1653); — р. болг. *история*, бр. *гісторья*, др. *история*, п. *historia*, *historyk*, ч. *historie*, слц. *história*, вл. нл. *historija*, м. *историја*, схв. *хистбрија*, *истбрија*, слн. *histórija*, стсл. **історичьскъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *ιστορία* «розпитування; дослідження; відомості; знання, наука; розповідь про минуле, історія» пов'язане з *οἶδα* (*Foī-da), *ἵσμεν* «знаю», спорідненим з *εἶδον* «бачу», *ἰδεῖν* «бачити», лат. *video* «бачу», псл. *vidēti* «бачити», укр. [*vidimti*]. — СІС 296; Акуленко 135; Hüttl-Worth 14; Шанский ЭСРЯ II 7, 132—134; ССРЛЯ 5, 554; Фасмер—Трубачев II 143; Frisk I 740—741. — Див. ще **вид**. — Пор. **ідеал**, **ідея**.

істота «живий організм», *істотний* «суттєвий»; — бр. *істота*, *істотны*; — запозичення з польської мови; п. *istota* «живий організм; суть», *istotny* «істотний» зводяться до псл. *istota* «дійсність», похідного від *istъ* «той самий, дійсний». — Sławski I 470. — Див. ще **істній**.

істукан «стаття, ідол»; — р. *истукан*, др. *истуканъ* «тс.»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **істоуканъ** є формою дієприкметника мин. часу від дієслова **істоукати** «різати, лити з металу», пов'язаного з **т'якнжти**, що

відповідає укр. *ткн'яти*, *т'якати*. — Шанский ЭСРЯ II 7, 136; Фасмер II 144; Преобр. I 276; БЕР II 91; Mikl. EW 368. — Див. ще **т'якати**.

[іськати] «шукати паразитів у голові» Ба, [*иськати*] «шукати» ДзАтл II, *ськати* «шукати паразитів у голові; шукати», *визіскувати*, *візиск*, *визіскувач*, [*зискати*] «придбати, добути, виграти», [*зиськати*] «тс.; розшукати» Ж, *зиск*, [*зиськ*] Ж, *зисківний*, [*обіськова-ти*] «ськати» ДзАтл II; — р. *искать*, бр. [*іскаць*], др. *искати* «шукати, питати, домагатися», п. *iskać* «перешукувати; ськати», ч. *viskati* «ськати», ст. *jiskati* «шукати», слц. *iskat'* «ськати», болг. *искам* «хочу; прошу; люблю», м. [*иска*] «хоче», схв. *искати* «просити; шукати», слн. *iskáti* «шукати», стсл. **искати** «тс.»; — псл. *iskati* «шукати»; — споріднене з лит. *iėškóti* «тс.», лтс. *iėškát* «ськати», дінд. *icchat* «шукає, бажає», ав. *isaiti* «тс.», двн. *eiscōp* «шукати, питати, вимагати», дангл. *āscian* «питати», англ. *ask* «тс.», вірм. *aic* «дослідження». — Шанский ЭСРЯ II 7, 116—117; Фасмер II 139—140; Преобр. I 274; Sławski I 466—467; Brückner 193; Machek ESJČ 691; БЕР II 87; Skok I 730; Bezlaj ESSJ I 212; ЭССЯ 8, 238—239; Bern. I 432; Trautmann 67.

ітельмэн «камчадал» (представник нечисленної північної народності); — р. *ительмэн*, бр. *ітэльмэн*; — запозичення з ітельменської мови, в якій самоназва *итэнмээн* буквально означає «той, що існує, живе; житель». — Володин—Жукова Яз. нар. СССР V 334.

ітербій — див. **єрбій**.

іті, *іти*, *ід'у*, *йду*, *ітіся*, *йт'іся*, [*ійті*], *иті* Ж, *іті* Мо, *ісьті* Мел, [*війстя*] «вихід» Я, [*війсте*] «хід угору; подорож» Ж, *зайда*, [*зайд'ей*, *зайд'ея*], [*зайдений*] «зайшлий», [*зайдений*] «сердитий, запальний» Я, [*обійті*] «доглянути; забезпечити необхідним», *обійтіся*, *прийд'ешне*, [*прийд'ячка*] «приблуда», *прийд'ешній*, [*прийд'ішний*] Нед, *пр'іда*, *пр'ойд'ба*, *пр'ойд'ішний*; — р. *итті*, *итті*, *ид'у*, бр. *іці*, *іці*, *ід'у*, др. *иті*, *ид'у*, п. *iśc*, *idę*, ст. (j)ic, (j)ici, ч. *jiti*, *jdu*, слц. *ist'*, *idem*, вл. *hić*, (j)du, нл. *hyś*, *du*, полаб. *aīt*, *āidǫ*, болг.

іда, м. *иде*, схв. *їсти*, *їти*, *їћи*, *їдѣм*, слн. *iti*, *idem*, стсл. **ИТИ**, **ИДЖ**; — псл. (j)iti (<*ei-tei), *jъdǫ, (<*īd-) із суфіксом -do- в теп. ч. (як і в псл. *jadǫ*: *jati*, *jaxati*, укр. *їду*, *їхати*, *bǫdǫ*: *byti*, укр. *бїду*, *бїти*), перенесеним в деяких слов'янських мовах і в інфінітив (р. *idmı*, укр. *істї*) <*īd-ti); — споріднене з лит. *eĩti* «іти», лтс. *iēt* «тс.», прус. *ēit* «іде», лат. *it* «тс.» (ґре «їти»), гот. *iddja* «йшов», гр. *εἶσι* «пїде», *ἴμεν* «пїдемо», ав. *aēiti* «іде», дінд. *ēti* «тс.», *imāh* «ідемо», тох. А В *yāš* «іде», *umäs* «ідемо». — Критенко Вступ 554—555; Шанский ЭСРЯ II 7, 15; Фасмер II 117—118; Sławski I 472—473; Brückner 194; Machek ESJČ 181—182; БЕР II 10—11; Skok I 707—708; Bezlaž ESSJ I 213—214; ЭССЯ 8, 247—248; Bern. I 420—421; Топоров II 20—22; Trautmann 67; Pokorny 293—294.

іудей, *юдєї*, *іудаїзм*, *юдаїзм*, *іудейство*, *юдєйство*; — р. *иудей*, *юдєй*, бр. *юдзєй*, др. *иудеиство*, п. *judaizm*, ч. *judaeus*, *judaismus*, слц. *judaizmus*, *judejský*, болг. *иудеи*, схв. *Јудејац*, слн. *júd*, стсл. **ИУДЪИ**, **ИУДЕН**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Ἰουδαῖος* «належний до Іуди» походить від араб. *Yehūdihāy(ā)*, гебр. *Yehūdihī* «тс.», похідного від *Yehūdihāh* «Іуда», утвореного від кореня *y-d-h* «хвалений». — СІС 296; Фасмер II 145; ССРЛЯ 5, 596; Kopalinski 459; Dauzat 421; Bloch 401; Klein 834. — Пор. **їдиш**.

іхтіозавр; — р. *ихтиозавр*, бр. *іхтыязáур*, п. *ichtiozaur*, ч. слц. *ichtyosaurus*, болг. *ихтиозавър*, схв. *ихтиосаур*, слн. *ichtiozáver*; — засвоєна з новолатинської мови наукова назва; нлат. *ichthyosaurus* утворено з основ гр. *ἰχθῦς* «риба», спорідненого з вірм. *jukp*, лит. *žuvis*, лтс. *zuvš*, прус. *suekans* (мн.) «тс.», і *oǫbros* «ящірка». — СІС 296; Шанский ЭСРЯ II 7, 139; ССРЛЯ 5, 599; Kopalinski 412; РЧДБЕ 293; Klein 765, 1387; Frisk I 745—746; Voisacq 855. — Див. ще **динозавр**.

іхтіологія «розділ зоології, що вивчає рибу», *іхтіолог*, *іхтіологічний*; — р. болг. *ихтиология*, бр. *іхтыёлбгя*,

п. *ichtiologia*, ч. *ichtyologie*, слц. *ichthyologia*, вл. *ichthyologija*, схв. *ихтиолод-гија*, слн. *ichthyologija*; — засвоєний з новолатинської мови науковий термін; нлат. *ichthyologia* «наука про рибу» утворено з основи іменника гр. *ἰχθῦς* «риба» і компонента *-λογία*, що входить до складу назв різних наук. — Шанский ЭСРЯ II 7, 139—140; ССРЛЯ 5, 600; Kopalinski 412; Dauzat 397; Bloch 374; Klein 765. — Див. ще **іхтіозавр**, **лбгіка**.

іч (виг.) «бач, дивись», *[iʃ]* Ж; — р. *ишь*, бр. *[iʃ]*; — результат скорочення форми дієслова 2 ос. одн. *[виш]* (<*видиши*); кінцеве **ч** замість **ш** з'явилося під впливом синонімічного вигуку **ач**. — Шанский ЭСРЯ II 7, 140; Фасмер II 146; Преобр. I 277. — Див. ще **вид**. — Пор. **ач**.

ічвина «частина grindжол, що має вигляд двох «каблучок» проти двох передніх копилів» Я; — бр. *[іцвіна]* «один з двох дротяних таявів, що з'єднують передню частину саней з передніми копилами»; — неясне.

ічія «очі (отвори) сітки, з якої виготовляють неводи» Берл, *[очія]* «тс.» Берл; — видозмінене і зближене з основою слова *очи* запозичення з російської мови; р. заст. *ячєя* «чарунка, вічко» (пор. р. *ячєйка* «тс.»), *[вечєя]* «отвір у жорні», як і с.-псл. **ѡчѡ** «зчленування», сболг. **ѡчѡ** «тс.», очевидно, походить від псл. *ęsaja* і, можливо, споріднене з р. *[укоть]* «гак», др. *укоть* «кіготь, якір», лит. *áпка* «мотузьяна петля», дінд. *aṅkáh* «гак, скоба», гр. *ὄγκος* «гак», лат. *ipcus* «тс.», двн. *angui* «петля, колючка». — Фасмер IV 156, 571.

ішак «осел, мул»; — р. *ишак*, ст. *ишек*, бр. *ишак*; — запозичення з тюркських мов; тат. *ишэк*, узб. *ишак*, тур. *eşek* (-ş̄i), аз. кипч. полов. чаг. *ишак* «тс.» загальноприйнятої етимології не має. — Шанский ЭСРЯ II 7, 140; Одинцов Из истории гипполог. лексики в русском языке 1980, 124—126; Фасмер II 146; Шипова 144; Skok I 495; Севортян 317—318.

ішіас; — р. болг. *ишиас*, бр. *ишыас*, п. ч. слц. *ischias*, вл. *išias*, м. *ишијас*, схв. *ишијас*, слн. *išias*; — запозичене через посередництво німецької мови з

книжної латинської; нлат. *ischias* «запалення сідничного нерва» походить від гр. *ἰσχίαις* «біль у стегні», пов'язаного з *ἰσχίον* «таз, стегно» неясного походження; східнослов'янське **ш** замість **сх** зумовлене впливом німецької графіки і вимови (нім. *Íschias*).— СІС 297; ССРЛЯ 5, 601; Kopalifski 446; Klein 817; Frisk I 741.

ішбв, *йшов*, *ишла*, *йшла*, *ишлб*, *йшло*, *ишли*, *йшли*, [війшлий] Ж, *зійшлий*, *зішестя*, *нашестя*, *пішбв*, *пішла*, *пішлб*, *пішли*, *пшесть*, *пшесний*, *прійшлий*, *пришелець*, *пришестя*;— р. *шёл*, *шла*, *шло*, *шли*, бр. *ишбѡ*, *ишла*, *ишлб*, *ишли*, др. *шьлѣ*, *шьла*, *шьло*, *шьли*, *шьлы*, *шьла*, п. *szedł*, *szła*, ч. *šedl*, *šla*, сл. *išiel*, *išla*, вл. *šol*, *šla*, болг. *шел*, *шла*, схв. *йшао*, *йшла*, слн. *šèl*, *šlà*, стсл. **шълъ**, **шълл**;— псл. *šyd-lъ, *šyd-la, *šyd-lo, *šyd-li, *šyd-ly, *šyd-la, *šyd-lě (<*xīd-l-), пов'язане чергуванням голосних з *hoditi* «ходити»;— зводиться до того самого іе. *sed-, що й псл. *sěděti*, укр. *сидіти* з первісним значенням «пересуватися, сидячи на транспортному засобі».— Фасмер—Трубачев IV 252—253; Grückner 546; Machek ESJČ 202; Skok I 675—677; Bezlaž ESSJ I 198; Мейе ОЯ 29; Bern. I 392.

іщє, *ще*, [ищє, ещє, ше, иши] Ж;— р. *ещѣ*, [ощб], бр. *ящє*, [ащє], др. *още*, *еще*, п. *jeszcze*, [eszczе], каш. [jesz, esz], ч. *ještě*, ст. *ješče*, сл. *ešte*, вл. *hišče*, нл. *hyšcer*, [hyšče, hyšci, hyšč, hešče], ст. *ješče*, *ješci*, *ješci*, полаб. *jist* <*ješč(e), болг. *още*, *еще*, [йбще], м. *уште*, схв. *јште*, *јш*, *јшт*, слн. *šé*, *išče* (*još*, *jošče*, *šče*, *iše*), стсл. **кште**, **еште**, **кште не** «вже більше не»;— етимологія слова, як і первісна форма, остаточно не встановлена; можна припустити псл. (j)еšče, *ошče, а також іšče (*jъšče); переважно зводять (Meil-

let *Études* 155) до іе. *eti (наявного в лат. *et* «і», гр. *ἔτι* «ще досі, надто», гот. *ip* «і, але», дінд. *āti* «надто, дуже», ав. *aiti*, поширеного часткою іе. *k^he, псл. *še (спорідненою з дінд. *ca*, ав. *ča*, гр. *τε*, лат. *que*), тобто припускають первісну форму *etše, іе. *et-s-k^he (з детермінантом -s-, як у гр. *ἄψ* : *ἄλ*, лат. *abs* : *ab* «від, з»); зокрема зіставляється (Абаев ІЭСОЯ I 190) з ос. *æstæi* «потім», яке зводиться до дперс. *at-ša*; вважається можливою також спорідненість з дінд. *ácsā* «до, аж до», гр. *ἕστε* «аж, поки», лат. *usque* «аж, аж до; все» (іе. *eske/*eskhe) (*Zubatý* KZ 31, 11—12, 61; *Meillet* MSL 9, 375); припущенню (Bern. I 454) про іе. *ad-s-k^he як праформу, де першою частиною є прийменник *ad-, суперечить відсутність такого прийменника у слов'янських мовах; недостатньо аргументовано спроби пов'язання з займенниковим коренем *je-*, укр. *його* (*Grückner* 196, 207; KZ 46, 202), як і з займенниковою основою *e-/o-* (*Rozwadowski* RS 7, 20).— Фасмер—Трубачев II 30—31; Преобр. I 219; *Sławski* I 568—569; *Grückner* 196, 207; *Младенов* 406; *Skok* I 783—784; *ЭССЯ* 6, 32—33; *Bern.* I 454—455; *Mikl.* EW 105.

[іщія] (ент.) «метелик, парусник, *Papilio* L.; нічний метелик, п'ядак бузковий» ВеНЗн, [віщія] «п'ядак бузковий, *Phalaena* L.» ВеНЗн, [йщія] «тс.» Ж, [ищєвиця, ищєриця, ущія, щія] «тс.» ВеНЗн;— результати видозміни форми [віщія] (пор. п. *wieszczysa* «відьма»), зближеної з дієсловом [искати] «шукати»; назва зумовлена народним віруванням, згідно з яким поява метелика віщує нещастя (пор. інші його назви: [голод, смерть, смёртка, смертний мотиль, босоркьян (букв. «відьма»)).— Див. ще віщій.— Пор. віщія.

Ївга — див. Євгѣн.

[їд] «отрута» Ж, [їдь] «тс.» Ж, [їдо-вітий] «отруйний»; — псл. *(j)ědъ < *(j)ědъ пов'язане з (j)ěsti, (j)ěmь; — початкове ї, відповідне до я- в р. бр. яд, не зовсім ясне; воно може бути результатом діалектного звуження ja > ji у давнішій звуковій формі [яд] (пор. [чїс] < час, [жїба] < жаб̄а); але можливо, що в даному разі зберігається рефлексія давнього j̄ без зміни в ja, так само, як у дієслові їсти, їм (пор. р. [ěd] «отрута», др. ѿдъ, ч. jed, ст. jéd, вл. нл. jéd, схв. jēd, стсл. їдъ, кдъ, қдъ, «тс.»). — Vopdrák I 86. — Див. ще яд. — Пор. їз, їсти.

[їж] (зоол.) «їжак, Erinaceus europaeus» Ж, [їж ВеУг, їжб ДзАтл I, їжб ВеУг], їжак, [ежук Кур, їжачич, їжик] «тс.», їжачиха, [їжїця] Ж, їжакуватий, їжачий, їжити «щегинити, настовбурчувати», їжитися; — р. еж, бр. вожык, др. ежь, ожь, ожикъ, п. jež, ч. ježek, ст. і діал. jež, слц. нл. jež, вл. jěž, полаб. jiz, болг. м. еж, схв. jēж, слн. jěž, стсл. кжъ; — псл. ježъ (< *ez-jъ); — споріднене з лит. ež ūs «їжак», лтс. ezis, гр. ἐχίνοσ, двн. igil, нвн. Igel, вірм. ozpi «тс.» і далі, можливо, з гр. ἐχίς «змія», вірм. iž «гадюка», дінд. áhiñ «змія»; псл. *ježъ могло бути табуїстичною назвою, яка початково означала «той, що належить до змій, поглинач змій»; раніше вважали основним значенням псл. *ježъ «колючий» (з іє. *eg'hjo- < *eg'hi- < *eg'h- «колотий»). — Критенко Вступ 510, 544—545; Шанский ЭСРЯ I 5, 251—252; Фасмер II 10; Преобр. I 212; Sławski I 572—573; Brückner 207—208; БЕР I 481; Skok I 781—782; Bezlaž ESSJ I 232; ЭССЯ 6, 37; Bern. I 267; Trautmann 73; Meillet Études 209. — Пор. ожина, йорш.

[їжанець] (бот.) «гриб їжовик, колчак, Hудрум erinaceum», Ж, [їжовець] Ж, їжовик «тс.»; — р. [ежєвик, ежбвик] «тс.»; — похідні утворення від [їж] «їжак»; назви зумовлені колючістю гриба (пор. колчак, р. колчак, гриб-колючник «тс.»). — Див. ще їж.

[їжатець] (зоол.) «дикобраз, Nustrix» Ж, [їжатка] «тс.» Я; — р. [ежачїна] «тс.»; — похідні утворення від [їж] «їжак»; назви зумовлені зовнішньою подібністю тварин. — Див. ще їж.

[їживник] (бот.) «синяк, Echinum L.» Я, [їжник] «головатень, Echinops» Ж; — р. [ежевая трава] «синяк», [ежєвник] «головатень»; — похідні утворення від [їж] «їжак»; назви зумовлені тим, що синяк опушений жорсткими волосками, а головатень має колючі листки і жорстке колюче суцвіття; пор. інші назви головатня — [колючник, осбт, будяк], а також наукові назви лат. echium «синяк» і echinops «головатень», утворені від гр. ἐχίνοσ «їжак» (чи echium, можливо, від ἐχίς «змія» з огляду на отруйність синяка). — Вісюліна—Клоков 269—270, 311; Я 326. — Див. ще їж.

[їз] «загата в річці для ловіння риби, яз», [їзбк, ізбк] «тс.» Ва, [їзовник] «доглядач їзу» Я, [їзіти] «городити річку для ловіння риби»; — р. [ез] «загата для ловіння риби», бр. заст. ez, др. ѿзъ, ч. jez, ст. jěz, слц. [jez], слн. jéz; — один з двох пізньопраслов'янських варіантів (поряд з яз) рефлексії псл. *(j)ěžъ «тс.»; — очевидно, споріднене з лит. ežė, [ažia] «межа, край, грядка; мілина в затоці біля берега», лтс. [eža] «грядка, межа», прус. asu «межа», вірм. ezr «берег, границя»; далі пов'язується (Meillet) MSLP 10, 282; Pokorny 291—292) з бєро, псл. ezego; менш імовірно припущення про діалектний розвиток

[із] шляхом звуження ja > ji з яз.— Фасмер—Трубачев IV 549; Sławski I 529; Machek ESJĀ 225; Skok I 763—764; Bezlaĵ ESSJ I 230—231; Bern. I 277; Trautmann 73.— Пор. ід, яд, яз.

ізда́, [ізда́к] «іздець» Я, [ізда́рня] «манеж» Ж, [ізде́ць, ізде́цтво, [ізди́ця] «вершниця» Пі, [ізди́цтво] «їзда верхи» Ж, [ізди́ня] «постійна їзда», [іздови́й, [іздо́к] «вершник» Ж, [ізду́н] «тс.», [ізди́ти, [ізджáти] «часто їздити» Ж, [іждже́ний, [ізджáлий] «об'їжджений» (про коня), [ізди́ний] «їздовий» Я, [іздови́й, безви́їзний, в'їзд, в'їзний, ви́їзд, ви́їзний, від'їзд, від'їжджий, від'їзний, доїжджа́чий (заст.) «старший псар у мисливстві», з'їзд, заїзд, заїжджий, заїзний, заїздом, наїзд, наїзник, наїжджений, наїжджий, наїздом, об'їзд, об'їждчик, об'їзний, переїзд, переїзд, переїжджий, переїзний, передз'їзди́вський, під'їзд, під'їзний, поїзд, поїжджа́нин (заст.) «учасник весільного поїзда», поїздка, поїзний, приїзд, приїжджий, проїзд, проїздка, проїжджа́чий, проїжджий, проїзний, проїздом, роз'їзд, роз'їжджений, роз'їзний;— р. езда́, їздить, бр. язда́, їздиць, др. ѣздъ «шлях, їзда», ѣздити, п. jazda «їзда, кіннота», jezdzić, ч. jízda «їзда, кіннота», jezdití, сл. jazda «їзда, кіннота», jazdit', вл. jězd «їзда», jězdzić, нл. jězd, jězdziś, полаб. jezdet', болг. язда́ «їзда кінями», язда́ «їжджу», м. jazdi «їздити», схв. jězd(a) (ст.), jězditi, слн. [jězd, jězda], jězditi;— псл. *(j)ězda <*jězda, *(j)ězdzь <*jězdzь, *(j)ězditi <*jězditi;— остаточно не з'ясоване; можливо, утворене від основи дієслова jādō «їду» за допомогою суфікса -zda (як u-zda); пояснювалося також як утворення з суфіксом -da від основи дієслова *jās-ati «їхати» (Machek ESJĀ 225; Prusík KZ 35, 600); виводилося від jězditi, яке вважалось результатом контамінації дієслів *jaditi (пор. лит. jodyti, інтенсив від joti «їхати») і *jāsati «їхати» (Bern. I 450—452; Ильинский ИОРЯС 20/3, 70—71); непереконливо реконструювалося первісна форма *ēzd-o-s із префіксальним ē і кореневим zd як нульовим ступенем кореня *sed- «їхати» (Brugmann IF 15, 102—104).— Шанский ЭСРЯ I 5, 254—255; Фасмер—

Трубачев II 11; Sławski I 529—530; Skok I 780—781; Bezlaĵ ESSJ I 231; ЭССЯ 8, 184—185.— Див. ще їхати.

її, їй, їм, їх, їхній — див. його́.

[і́лкий] «згіркий, терпкий» Ж, [ел́кий Ж, ул́кий] «тс.»;— р. е́лкий, [ул́кой] «гіркий», бр. е́лки, п. jełki, [iłki] «згіркий, застарілий» (з укр.), ч. zelknouti (<*jъz-ы́лк-пoтi) «згіркнути, засмердітися» (про рибу), žluknouti (<*jъz-jы́лк-пoтi) «тс.», слн. zálkniti «засмердітися» (про м'ясо), zalékniti se «тс.»;— псл. *(j)ы́лкъ;— зводилось до іе. *el-, *ol- «псуватися, пліснявіти, гнити», наявного в герм. *ulu-, норв. ul «пліснявий», шв. ul «згіркий», далі також у лит. almės, ełmės «трупна рідина», вірм. alb, alt «бруд» (Koříněk LF 57, 372—374; ZfSlPh 13, 414); пов'язувався з псл. *jalovъсь (укр. ялове́ць), *edľь «ялина», вірм. eļevin «кедр, ялиця», гр. ελάτη «сосна, ялина» з огляду на гіркий смак соснової живиці (Mikl. EW 103; Bern. I 453; Преобр. I 214); зводилось також до псл. *olъкъ, *j-olъ-къ, *j-elъ-къ як похідних від псл. *olъ «пиво», початково «гіркий напій» (Machek Studie 57; Slavica 8, 12 і далі; Vaillant BSL 31, 46); зіставлялося з дінд. alātam «смолоscopic, вугілля», швед. ala «горіти», днп. elo «червоно-бурий», лат. adoleo «спалюю» (Loewental AfSlPh 37, 389).— Фасмер II 16; Филін Образ. яз. 196; Sławski I 558—559; Machek ESJĀ 729; Безлаĵ ВЯ 1967/4, 51; Bezlaĵ Eseji 112—113; Топоров 80.

[і́ль] «ялина, Picea Ж; ялиця, Abies pectinata» ВеНЗн, [і́ль] «ялина» Пі, [і́ліна] «ялиця» Ж, [і́лвий];— р. ель «ялина», бр. е́лка, е́лка «тс.», п. jodļa «ялиця», jedlina, ч. jedle «тс.», сл. jedl'a «тс.; ялиця», вл. jědla «ялиця», нл. jedļa «тс.», полаб. jaldä «смерека» (?), болг. ела́ «ялина», м. ела «ялиця», схв. jéла, слн. [jéll, jéлка «тс.»;— псл. *jedľь, *jedla «смерека; ялиця»;— споріднене з прус. addle «смерека», лит. eglė, [āglė], лтс. egle «тс.», можливо, також з ірл. aidlén «ялиця», лат. ebulus «бузина»; далі зводиться до іе. *edh- «гострий» або вважається (Machek ESJĀ

290) словом праєвропейського субстрату. — Шанский ЭСРЯ I, 5, 258; Фасмер — Трубачев II 17—18; Sławski I 582—583; BEP I 487—488; Skok I 770—771; Bezlaj ESSJ I 225—226; Топоров 56—57; ЭССЯ 6, 15. — Пор. **яліна**.

[імельга] «очерет з травною»; — неясне.

іра́к — див. **юро́к**².

істи, **іда́ти**, **істися** «сваритися», **іст-ки**, **істоньки**, **істочки**, [істуні] Я, [іці] (днт.) (Ме), **іда́**, [іда́к] «ідець», [ідакі] «зуби» Я, [іда́ло] «шлунок; рот Я», **іда́льня**, [іде́ння] «їжа», **іде́ць**, [іде́ння] «їжа», [іди́ме, **іди́ння**, **ідо́** Г, Я) «тс.», [іди́ня] «сварка» Па, [ідо́к] «ідець», [іди́н] «тс.» Я, [іди́ха] «охоча поїсти», **іжа**, [іжи́во] «їжа» Я, [істо́в, **істиво́**] «тс.», [істивне́] Ж, **істивне́**, [істуні] «ідець» Ж, [іда́льний] «істивний» Ж, [іди́мий Ж, **іди́ній** Ж, **ідо́мий** «тс.», **іди́кий**, [ідо́вий] «невибагливий до їжі» Па, [іди́чий] «кусливий» (про муху) ЛЧерк, [істив-ний] «істивний», **істивний**, [істо́вний] «тс.», [істинли́вий] «охочий до їди, ненажерливий» Я, [істний Ж, **істовний** Кур] «тс.», [істови́тий] «тс. Ж; істивний Я», **ідо́м** (у виразі **і. істи** «ляяти»), [іди́це́м], **іди́ма** «тс.», [іжи́но] «ситно, достатньо їжі», **іди́ти** «сваритися», **іди́-ливий**, **іди́дати** «досаждати», **іди́ливий**, [зі́жа] «витрата їжі; ненажера» Ж, [зі́день] «пожирання» Ж, [зі́дзь] «витрата їжі» Ж, **зі́ди** «недоїдене сіно, солома», **зі́дини** «тс.», [зі́дища] «місце, де лежать залишки худоби, пожертої звірами» Ж, [зі́жа] «їжа; витрата їжі», [зі́жь] «витрата їжі» Ж, [зі́дливий] «в'їдливий», [зі́ди́чий] Ж, **зі́дати́ся** «сваритися», **зі́ди** «виразки в куточках рота», [зі́дник] «жовторотий» Ж, [зі́ди́ня] «сварка», **зі́док** «закуска», [зі́жка] «тс.», **зі́дливий**, [зі́лий] «злий», **на́идок** «їда; ситість», [на́идений, **на́иджен-ний**], **надо́іда́ти**, **надо́істи**, **надо́іда**, **надо́ідливий**, **недо́іда́ти**, **недо́ідок**, **об'і́-да́ло**, **об'і́док**, [об'і́сний] «ненажерливий» Ж, **обі́дати**, **обі́д**, **обі́дальник** Ж, **обі́дня**, **обі́дний**, **обі́ди́ний**, **пе́ре́ди** «з'їди; об'ї́дки», **пе́редобі́дда**, [пе́редобі́док] «передобідня закуска; передобідній час», **пе-**

редобі́дний, **підобі́дати**, **підобі́д**, **підобі́д-ний**, [по́ідка] «кількість їжі, споживаної за один раз», **по́ідливий** «нищівний», **по́ідом**, **при́іда́тися** «набрида́ти», **сні-дати**, **сніда́нок**; — р. **есть**, бр. **есць**, др. **ѣсти**, п. **jeść**, ч. **jísti**, слц. **jest'**, вл. нл. **jěsć**, полаб. **jest**, болг. **ям**, м. **јаде**, схв. **јести**, слн. **jesti**, стсл. **исти**, **сѣмѣ-сти**; — псл. **jasti** (префіксальна звукова форма -ěsti) <*ēsti <*ēd-ti; — споріднене з прус. **īst** «істи», лит. **ėsti** «істи» (про тварин), лтс. **ēst** «тс.», дінд. **ádmí** «їм», лат. **edo**, гр. **ѣδω**, хет. **etmí** «тс.», гот. **itap** «істи», дісл. **eta**, двн. **ezzap**, нвн. **essen** «тс.», кіпр. **esu** (<*et-tu-) «пожирати»; ie *ed- «істи». — Крищенко Вступ 508—509; Шанский ЭСРЯ I, 5, 266; Фасмер — Трубачев II 18; Sławski I 569—570; Machek ESJČ 228; Skok I 776—777; Bezlaj ESSJ I 229; ЭССЯ 6, 53—54; Bern. I 272—274; Trautmann 66; Топоров III 88—89; Pokorny 287—288.

іхати, **іду**, [іхави́ця] «їзда»; — р. **ѣхать**, бр. **ѣхаць**, др. **ѣхати**, п. **jechać**, ст. [jachač], ч. **jeti**, **jechati**, [jachatí], ст. **jěti**, слц. **jachat'**, вл. **jěc**, **jěchać**, нл. **jěś**, **jěchaś**, болг. **яхам**, схв. **јахати**, [jātil], слн. **jáhati**, стсл. **ѡхати**; — псл. **jaxati** (префіксальна звукова форма -ěxati) <*jasati, похідне від *jěti «іхати» з суфіксальними -s- в інфінітиві і -d- в формах теп. ч. (як i-ti «іти» — i-d-ŋ «іду»); — споріднене з лит. **jóti** «іхати», лтс. **jāt**, «іхати верхи», дінд. **yāti** «їде, їде», **yāpañ** «шлях», ав. **yāiti** «їде, їде», свн. **jāp** «безперервний ряд, лінія»; ie. *jā- «іти, іхати» є похідним від *ei- «іти»; варіанти з ja- : jě- на початку слова (**jachatí** : **jěchati**), очевидно, пояснюються змішуванням безпрефіксної і префіксальних форм подібно до **jasti** : **съп-ěsti** (Мейе ОЯ 96; Pedersen KZ 38, 312). — Крищенко Вступ 517—518; Шанский ЭСРЯ I 5, 267; Фасмер II 9—10; Sławski I 542—543; Brückner 203—204; Holub—Kop. 152—153; Machek 221; Skok I 747; Bezlaj ESSJ I 217; ЭССЯ 8, 169—171; Bern. I 441—442; Trautmann 106; Иванов ВСЯ II 25—26; Pokorny 293—296. — Див. ще **іті**. — Пор. **їзда**.

И

йняти, *йму* (у виразі *й. віру* «вірити»), [*ййняти* Ж, *няти*] «тс.», *йнятися* (у виразах *віра не йметься*, *робота рук не йметься*), [*ййнятися*] «зустрічатися» Ж, [*нятися*] «братися», [*внятися*] «виникнути; домогтися визнання» Ж, *вйняти*, *вййняток*, [*вйняти*], *вйняток*, *винятковий*, *відняти*, *дійняти*, *дойняти*, *зняти*, *зайняти*, *зайнятий*, *зайняття*, *заняття*, *здійняти*, *найняти*, *обняти*, *обйняти*, *перейняти*, *пйняти*, *пойняти*, *понятій*, *поняття*, *понятійний*, *поняттєвий*, *понятливий*, *підійняти*, *підняти*, *підняття*, *прийняти*, *прийняття*, *прійняти*, *розняти*, *рознятий*, *розняття*; — р. *заняць*, бр. *заняць*, др. *поняти*; — результат видозміни давнішої звукової форми *яти* (<*je̯ti*) «брати», яка в поєднанні з префіксами *вън-*, *сън-* (*въняти* <*въп-je̯ti*, *съняти* <*съп-je̯ti*) після того, як прийменники *въ*, *съ* кінцеве -н втратили, стала сприйматися як проста основа з початковим н і в такій звуковій формі закріпилась і при інших префіксах. — Іст. граматика 264; Шанський ЭСРЯ II 6, 50; Sadn. — Aitz. I 276. — Див. ще **яти**. — Пор. **імати**.

йо — див. **йой**.

Йоанікій — див. **Онікій**.

йог, *йога*; — р. *йог*, бр. *іог*, *іөг*, п. *jogi(n)*, ч. *jogín*, слц. *jog*, *jogín*, болг. *йога*, *йогин*, схв. *јог*, слн. *jógi*; — запозичення з давньоіндійської мови; дінд. уōgí «послідовник йоги; той, хто займається йогою» пов'язане з уōга «запрягання; підкорення; філософська школа йогоа», упáкті «запрягає, з'єднує», уgám «ярмо», спорідненими з лат. *jugum*, лит. *jūngas* «тс.», стсл. **иго**. — СІС 297; Kopaliński 457; Holub—Lyer 224; Klein 1763. — Див. ще **іго**.

його́, [eǝó] Ж, *ньо́го*, [nĕgo], *йому́*, [emú], *ньо́му*, *ним*, *ї́*, *нĕ́*, *ї́*, *ні́*, *лю*,

ню], *не́ю*, *ї́м*, *ї́х*, *них*, *ні́ми*, *ї́хній*; — р. *его́*, бр. *яго́*, др. *его*, п. нл. *jego*, ч. слц. вл. *jeho*, болг. м. *не́го*, схв. *њĕга*, слн. *pĕga*, стсл. **иго**; — псл. *jego*, *je̯u* і т. д., форми непрямих відмінків вказівного (згодом особового) займенника **jъ* (**ja*, **je*) «той», збереженого в ролі кінцевого компонента займенників типу *той* (<**ť-jъ*), *такий* (<**ťakъ-jъ*) і означених прикметникових форм типу *білий* (<**bĕlъ-jъ*); споріднене з лит. *jis* «він», *ji* «вона», лат. *is*, *ea*, *id*, гот. *is*, *ita*, дінд. *ayám*, *iyám*, *idám* «тс.»; іе. **e-*, *ei-*, *i-* «той, він»; початкове н у формах *ньо́го*, *ним*, *не́ю* і под. походить із прийменників **въп* (*в*), **къп* (*к*), **съп* (*з*) і є результатом звукового перерозподілу прийменникових сполучень типу **съп jego*, **въп jeji*, **съп jimъ*. — Іст. граматика 260—265; Фасмер II 8; Sławski I 553; Machek ESJĈ 222; Trautmann 103; Brugmann Demonstrativpron. 32—38, 127—129; Pokorny 281—283. — Пор. **який**.

йогурт — див. **югурт**.

йод, *йодіди*, *йодистий*, *йодний*; — р. болг. *јод*, бр. *ѣд*, п. ч. вл. *jod*, слц. слн. *jód*, м. *jod*, схв. *јод*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Jod*, фр. *iode* відбивають новолатинську назву *iodum*, утворену в 1813 р. Гей-Люссаком від гр. *ιοειδής* (прикм.) «пурпуровий, фіалковий», що складається з основ іменників *ίόν* «фіалка», **ῥιζ*, очевидно, спорідненого з лат. *viola* «тс.», і *εῖδος* «вигляд», спорідненого з псл. *vidъ*, укр. *вид*; назва пояснюється фіолетовим кольором пари йоду. — Волков 52; Фигуровский 72—73; Фасмер II 136; Sławski I 583; Kluge—Mitzka 333; Klein 813; Dauzat 414; Bloch 302. — Див. ще **вид**, **фіалка**.

йой (вигук болю, страху, захоплення), *йо* (вигук подиву) [*йойк*] «плач,

крик, голосіння», [йойкіт, йойкотня] «тс.», [йойлик] «плаксій», йойкати, йойкатися], йойкнути, йойкотати, йойчати, йочати];— п. [joj] (вигук вболівання, нарікання), [jojo] «тс.», jojczecь «нарікати, вболівати», ч. слц. joj (вигук подиву, схвильованості, несподіванки), схв. jój (вигук болю, розпачу), слн. jòj «тс.»;— очевидно, результат редуплікації вигуку ой (>ой-ой) з наступним спрощенням.— Див. ще ой.

Йойчик (орн.) «вівчарик, Phylloscopus trochilus L.»;— похідне утворення від [йойк] «плач, крик»; назва зумовлена особливостями співу цієї пташки.— Feriaps Názv. vtákov 220.— Див. ще йой.

Йоло́м «висока смушкова шапка», [йоломок, йоломчик, ело́м, еломок Ж, яло́м Л] «тс.», [йоломка] «денце капелюха, наголовок»;— р. еломок «повстяна шапка; ярмулка», п. ст. јаџи́ка, јаџо́йка «шапочка духовних осіб, старих людей, хворих»;— очевидно, видозмінене запозичення з тюркських мов; пор. тур. јаџми́лук «плащ від дощу», звідки виводиться і ярму́лка; менш обгрунтовані припущення про зв'язок із днв. hēlm (Корш, Слово о полку Игореве, М., 1938, ХХХІ) чи з каз. ју́леме «юрта» (Горяев Доп. 2, 11).— Фасмер II 17; Sławski I 503; Brückner 198.— Див. ще ярму́лка.

Йолоп «дурень, бовдур», [йолопéга Ж, йолуп, йолоповáтий, йолуповáтий Ж];— р. [елоп, ёлоп], бр. ёлуп, ёлупень, [ёлупиць] «витріщати» (очі), п. јоџор, [јџор] (з укр.);— неясне; можливо, запозичення із східних мов; непереконливими є спроби пов'язання з укр. [белуп] «бовдур» (Вєрп. I 308) або з п. ст. јаџат «блазень; нікчема, ледащо» (<псл. *јаџъ, *јаџовъ) чи з укр. яловий, рос. ёлкий (Brückner KZ 45, 299).— Фасмер II 17; Sławski II 583—584.

Йоло́тник (бот.) «паріло, Agrimonia eupatoria L.»;— неясне.

Йон¹ «він», [йона́] «вона», [йонó] «воно» Ж;— р. [ён, йина́, йенó], бр. ён, яна́, яно́;— результат аналогічного вирівнювання звукової форми займенників др. онъ, она, оно до форм непрямих від-

мінків его (јего), його, ему (јему), йому і т. д.— Нарысы па гісторыі беларускай мовы. Мінск, 1957, 128—129.— Див. ще він, його.

Йон²— див. йён.

Йорж (іхт.) «риба родини окуневих із колючими плавцями, Aseginia sepius L.; щітка для лампового скла тощо», [йорш] (іхт.) «йорж» Ж, йоржик «чуб на голові, що стирчить догори», йоржити (техн.), йоржистий, йоржівий, йоржико́м «коротко, сторчма»;— р. ёри «риба йорж; [зазубрений цвях]», бр. ёри «йорж; щітка», слц. [jerš] «риба йорж» (з рос.);— не зовсім ясне; можливо, давніше значення— «цвях» з огляду на наявність колючок на зябрових кришках йоржа; зіставляється з лит. erškėtis «терен», лтс. ērškis, дінд. gkšaraš «тс.»; малоймовірне припущення (Matzeпаueг 185) про запозичення з шведської мови (шв. gärs «йорж»).— Шанский ЭСРЯ I 5, 263; Фасмер II 27; Преобр. I 217—218; Горяев 104; Leder 144—145; Bern. I 267; Mikl. EW 105.

Йорзати «неспокійно сидіти, соватися»;— очевидно, запозичення з російської мови: р. ёрзать, як і бр. ёрзаць «тс.»; [сковзатися, повзати], виводять з ергá (ёрза) «непосида», можливо, пов'язаного з ёра «тс.; пустун», спорідненим, мабуть, з ogiti (укр. розорі́ти); зближення з рос. [ёззать] «йорзати; повзати», [елозить] «тс.» (Преобр. I 214) чи з йори (Соболевский РФВ 66, 35), як і пов'язання з лтс. efgšgs «сердитий, похмурий», ergditiš «сердитися», лат. ergo, -age «блудити, помилятися», днн. iggi «гнівний», викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 5, 262; Фасмер—Трубачев II 15, 21—22, 24; Ильинский ИОРЯС 16/4, 19; Machek Slavia 23, 65.

Йорзатися «настовбурчуватися, кидатися» Ж;— очевидно, пов'язане з йорж (риба), [йорш] «їжак» (див.).

Йорка «відходи від очищення вже вичищеної шкіри»;— пов'язане з [урха] (див.).

Йорш «їжак» Ж;— очевидно, результат перенесення назви риби йорж, викликаного колючістю обох тварин і фонетичною близькістю їх назв (др. ежъ і ершъ).— Див. ще їж, йорж.

Йосафат, *Осафат*, *Сафат*, ст. *Іосафат* «пан судья, аб(о) панскій суд, аб(о) осужений» (1627);— р. *Йосафат*, бр. *Ісафат*, *Ізахват*, п. *Jozafat*, ч. *Josafat*, слц. *Jozafát*, схв. *Йосафат*, слн. *Jozafat*, стсл. **Йосафатъ**;— через посередництво церковнослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἰωσαφάτ, як і лат. *Iosaphat*, походить від гебр. *Iḡšāfāt*, *Iehōsāfāt* (букв.) «Ягве (Єгова) судив».— Сл. вл. імен 212; Беринда 213; Петровский 123.

Йосип, *Йосиф*, *Осип*, [*Іосиф* Ж, *Єсип*, *Єськó*, *Йоськó*, *Іськó*, *Іськó*, *Юзь*], *Йосипа*, *Осипа*, ст. *Іосифъ* «помножене, або предложный» (1627);— р. *Йосиф*, *Йосип*, *Осип*, *Єсип*, бр. *Іосіф*, *Восіп*, *Осіп*, *Єсіп*, *Єсіп*, *Єска*, *Язэп*, др. *Иосифъ*, *Есифъ*, п. вл. *Józef*, ч. *Josef*, слц. *Jozef*, болг. *Йосиф*, м. *Йосеф*, *Иосиф*, схв. *Јосиф*, *Јосип*, слн. *Josip*, *Jožef*, стсл. **Иосифъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἰωσήφ, як і лат. *Iōsēphus*, походить від гебр. *Iḡšēf*, (букв.) «він (бог) збільшить, додасть», скороче-

ної форми до *Iosifiyah* «хай буде збільшено; дай, боже, збільшення».— Сл. вл. імен 212; Беринда 213; Петровский 123; Сунеранская 78; Skok I 783; Constanținescu 86.

Йот «літера j, й», *йотация*, *йотований*;— р. болг. *йот*, бр. *ёт*, п. *jot*, схв. *jōt*, *jōta*;— запозичення з німецької мови; нім. *Jot*, *Jod* «літера j» походить від гебр. *jōdh* (назва відповідної літери).— Kluge—Mitzka 334; Klein 833.— Пор. **йота**.

Йота «літера ι грецького алфавіту; мала частинка чого-небудь»;— р. болг. *йота*, бр. *ёта*, др. *иота*, п. ч. слц. *jota*, схв. *jōta*, слн. *jóta*, стсл. **иота**, **и҃гѣта**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. ἰωτα «літера ι» (найменший знак грецького алфавіту) походить від гебр. *jōdh* (назва відповідної літери).— Фасмер II 136; Kopaliński 459; Holub—Lyer 224; Dauzat 414; Kluge—Mitzka 334; Klein 813.— Пор. **йот**.

[**Йошкати**] «жартувати з кимось», Ж, [*йошкати*] «тс.» Ж;— неясне.

к (прийменник з дав. в.), *ік*, [ку Ж, ок, *г*, *гу* Вел] «тс.»;— р. *к*, *ко*, бр. *к*, ст. *ко*, *ку*, др. *къ*, п. слц. нл. *к*, *ку*, ч. вл. *к*, *ке*, [ку], полаб. *кѹ*, болг. *к*, *кък*, *към*, м. [куму], схв. *к*, *ка*, ст. *г*, [х, *как*, *ку*], слн. *к*, *н*, стсл. *къ*;— остаточно не з'ясоване; реконструювалось (Vrugmann Grundriss II 2, 855; Bern. I 658; Фасмер—Трубачев II 146—147; Sławski III 290—293; Machek ESJČ 232) псл. *кът, яке зіставлялося з дінд. кам «задля, ради»; пов'язується також (Benveniste BSL 52 XIII; ESSJ Sl. gr. I 105—106) із сгодійським (іранським) kw-ку «до», яке ототожнюється з ав. *кї* «де», псл. *къ-де* «тс.».— Мартынов Язык 50.

-ка (підсилювальна частка при прислівниках типу *тамка*, *теперка*), *-ки* (тс.: *тамки*, *ниньки*, *стільки*), *-ко* (підсилювальна частка при займенниках і при наказовій формі дієслів: [яз-ко] «я», [ході-ко, дай-ко]);— р. *-ка*, *-ко*, [и-ки], бр. *-ка*, *-ки*, п. -к, -кі, ч. слц. *-ка*, *-ку*, вл. нл. *-ка*, *-ко*, болг. м. схв. слн. *-ка*;— псл. *-ка*, *-ко*, *-ку*;— споріднене з лит. -к, -кі, ст. *-ка* (*dúo-k* «дай», *dúo-ki* «тс.»), ст. *tas-ka-jau* «той самий»), гр. *-ка*, *-ке*, *-кеν* (*ήνικα* «коли»), дінд. *кām* (підсилювальна частка після форм наказового способу), ав. *кā* «так, звичайно».— Фасмер II 147; Преобр. I 278; Sławski II 7; Machek ESJČ 232; БЕР II 112; Bezljaj ESSJ II 7; Bern. I 463—464; Trautmann 111; Vrugmann Grundriss II 3, 1000—1001.

[**каба́**¹] «яструб ЕЗб 30; уявна страхітлива істота (дит.) Лл»;— неясне; можливо, пов'язане з [*кобець*] (*кібець*) «хижий птах родини соколових», ч. ст. *коба* «ворон».

[**каба́**²] «сорт білої салатної цибулі» Дз;— запозичення з болгарської мови; болг. *каба́ лук* «зелена цибуля (сіянка)»,

каба́ сован «цибуля городня, Allium сера L.» походить від тур. *kaşa soğan* «цибуля з великою головкою», до якого входить означення *каба* «крупний; товстий, пухнастий».— БЕР II 113; Скорчев БЕ 6, 164.

каба́к¹ (бот.) «гарбуз, Cucurbita maxima Duch.», *кабачок* «Cucurbita pepo L.», [*кабачкі*] «гарбузове насіння», [*кабачіння*] «гарбузиння» (Me);— р. [*каба́к*] «гарбуз», *кабачок*, [*каба́ка*] «гарбуз», [*кибе́ка*, *кипе́ка*] «тс.», п. [*kabak*] (з укр.), болг. [*каба́к*] «тс.»;— запозичення з турецької мови; тур. *kabak* «тс.» споріднене з тат. чаг. *кабак* «тс.».— Фасмер II 148; Шипова 144—145; Дмитриев 566; SW I 192; БЕР II 114; Иллич-Свитыч ЭИРЯ I 23—24.

каба́к² (заст.) «шинок», [*каба́шник*] «шинкар», [*каба́ччик*] «тс.» Ж, [*каба́щица*] (зб.);— п. заст. *kabak*;— запозичення з російської мови; р. *каба́к* «шинок» остаточно не з'ясоване; найбільш поширення є припущення про походження від нвн. [*kaback*, *kabacke*] «халупа, злиденна стара хата» (Christiani 50; Matzenauer 186; Bern. I 464); за іншим припущенням, німецькі форми запозичені з російської мови (Mikl. TEI. Nachtr. 2, 137; Uhlenbeck RBГВ 26, 300; Mikkola ÄВ 58; Kluge—Götze 349); у цьому випадку джерела походження слова шукають на Сході (Потебня К ист. зв. 4, 34), порівнюючи з балкар. карач. *кабак* «село, поселення» (KSz 10, 113; 15, 232) та ін.— Фасмер—Трубачев II 148; Преобр. I 278; Горяев 125; Brückner 210; SW I 192; Bern. I 464; Mikl. EW 425.

каба́ка¹ — див. **таба́к**.

каба́ка² — див. **таба́ка**.

кабала́¹ «заборгованість; рабство; поневолення», *каба́льний*, *кабали́ти*;—

р. *кабалá* «заборгованість; поневолення; [збір у громадські запаси; гуртова робота; велика кількість]», бр. *кабалá* «неволя, неспокій, клопіт, обман», др. *кабала* «письмове боргове забор'язання», п. *каба́ла* «клопіт, неприємна ситуація» (з рос. чи укр.), болг. *каба́ла* «визначена кількість роботи на один день»; — запозичення з тюркських мов; тур. *ka-bal* «певна кількість; задана робота; доручення одного дня» походить від ар. *kaḅāla* «угода; виплата зобов'язання». — Макарушка 8; Фасмер II 148; Шанский ЭСРЯ II, 8, 4; Аракин Тюркизмы 124—125; Шипова 145—146; Булька 133; БЕР II 114; Bern. I 464; Lokotsch 77.

*кабалá*² «містичне вчення, ворожба», *кабалістика* «чорнокнижжя», *каба́лниця* «ворожка» ЛексПол, *кабаля́рка* «тс.» Ж, *кабалістичний*, *кабалі́ти* «вносити неспокій, сум'яття»; — р. *кабалá*, *каббалá* «еврейське містичне вчення; щось незрозуміле», бр. *кабалá* «тс.», п. *kaḅāla* «тс.; ворожба; інтриги, змова», ч. слц. *ka(b)bała* «тс.», ч. ст. *kaḅala* «інтриги, лихі задуми», болг. *каба́ла* «містичне вчення», схв. *каба́ла* «тс.; інтрига, обман», *кабалер* «пліткар», слн. *kābala*; — запозичено з гебрáйської мови через посередництво західноєвропейських; нім. *Kabbala* «таємна єврейська наука; вміння пророкувати по числах; інтрига, обман», фр. *cabale*, іт. *cábale* «тс.» походять від пізньогєбрáйського *kabbālāh* «таємна наука» (початково «наука, прийнята від предків, традиційна»), пов'язаного з *kābēl* «діставати». — СІС 298; Richhardt 60; Шанский ЭСРЯ II 8, 4; Преобр. I 278; Sławski II 8; Фасмер II 149; Brückner 211; Holub—Lyer 225; БЕР II 114; Bern. I 464; Lokotsch 78; Kluge—Mitzka 337.

кабалда́ «замішання, сум'яття» Я; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з р. *кабалá* «щось незрозуміле», тотожним з укр. *кабалá* «містичне вчення» (див.).

каба́лик — див. *калаба́лік*.

кабалні́ця «коханка» Ж; — результат видозміни деєгимологізованої форми *[хаба́льниця]* «тс.», зближеної з основою фонетично подібного слова *кабалá* «поневолення». — Див. ще *хаба́ль*.

каба́ля (зоол.) «тарган чорний, *Reiphaneta orientalis*» ВеНЗп; — неясне; можливо, пов'язане з *кабалá* «таємне (єврейське) містичне учення, чорнокнижжя, ворожба»; назва комахи могла бути зумовлена уявленням, нібито тарганів насилали чаклуни, або особливим містичним значенням, яке надавалося цим комахам у процесі ворожіння. — Пор. *кабалá*², *хабуля*.

*каба́н*¹, *каба́нник* «торгівець свиньми», *каба́нятник* «тс.» Я, *кабанці́* (бот.) (рослина, що росте в злакових і душить їх) Я, *кабанча́* (зменш.), *кабаня́тина* «м'ясо кабана», *кабаня́ччя* (зб.) «великі кабани» Я, *кабанкува́тий*, *каба́нчій* Г, Ж, *кабанува́ти* «лежати, байдикувати», *каба́ськати* «підкликати свиней», *каба́сь* (зменш.; [вигук при підкликанні свиней]); — р. бр. *каба́н*, п. *кабап* (з укр. чи бр.); — запозичення з тюркських мов; тат. чаг. алт. каз. кипч. аз. балкар. карач. тур. діал. *кабап* «кнур» споріднене з монг. *qabaп* «кнур; дикий кабан». — Макарушка 8; Фасмер II 149; Шипова 146; Sławski II 9; Brückner 211; Дмитриев 534; Bern. I 464; Mikl. TEI. I 320; EW 107; Lokotsch 78; Räsänen Versuch 216.

*каба́н*² «звід печі» Л, *каба́н* «тс.» Л; — р. *каба́н* «дерева, приготовлені і складені для випалювання вугілля; кладка дров для випалювання вугілля; невеликі балки, приготовлені для випалювання вугілля; вугільна куна; стіжок, скирта продовгуватої форми», *каба́нчик* «вузька продовгувата цегла для внутрішньої кладки печі»; — запозичення з тюркських мов; чув. *кабап* «стіжок, копиця» споріднене з кипч. башк. *kābān*, тат. *kibān*, балкар. карач. *gebep* «тс.». — Фасмер II 149; Шипова 146; Räsänen Versuch 254.

кабаню́к «бурка з капюшоном» До; — р. *кабаню́к* «суконний плащ з капюшоном»; — результат видозміни слова *кобеня́к* «тс.», фонетично зближеного з *каба́н*. — Див. ще *кобеня́к*.

каба́р «пастух свиней, свинар» Ж; — очевидно, пов'язане з *каба́н* і утворене від частини основи цього слова суфіксом *-ar* за аналогією до форм типу *свина́р*, *вівча́р*. — Див. ще *каба́н*¹.

кабарга (зоол.) «тварина родини оленячих, *Moschus moschiferus*»; — р. *кабарга́*, [табарга́], бр. болг. *кабарга́*, ч. *kabar* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; телеут. шор. сагайське *tabugra*, тув. *toçigū* «тс.» зводяться до алт. *торғы* «хохуля», пов'язаного з *тоорго* (<*тобырга*) «мускус» (у самців хохулі і кабарги є мускусний мішок). — СІС 298; Фасмер II 149; Шипова 146—147; Räsänen Versuch 452.

кабардінка «особлива хутряна шапка; поширений на Кавказі танець»; — р. *кабарді́нка*, бр. *кабардзі́нка* «тс.»; — пов'язане з етнонімом *кабарді́нець*, похідним від географічної назви *Кабарда́* (черк. *Kabarde*), що тлумачиться як утворене з відомих у кавказьких мовах основ слів *ка* «смуга» і *бард* «берег» (Мельхеев 40) або виводиться від імені легендарного вождя, який привів у цю місцевість частину адигейських племен (Никонов 165).

[кабат] «солдатська куртка; пальто; спідниця», [кабаті́на] «тс.», [каба́тина] «довге жіноче плаття, часом на ваті», [кабаті́ня] «солдатський одяг», [каба́тя] «тс.», [какаба́т] «кабат» (?); — р. [каба́т] «робоча блуза; жіноче плаття», бр. *каба́т* «вид селянського корсета», п. *kabat* «каптан», ч. *kabát* «піджак; (ст.) солдатський мундир», слц. *kabát* «блузка, жакет; пальто», вл. нл. *kabat* «каптан», болг. [кава́д] «вид жіночої камізьки», м. *кавад*, схв. *ка̀ва̀д* «тс.»; — запозичене з перської мови через посередництво угорської (уг. *kabát*) і польської (південнослов'янські форми через посередництво грецької — гр. *καβάδιον*, *καβάδης*); перс. *kabā* «вид короткого одягу, каптан» походить від ар. *kabā* «тс.»; можливо, існує зв'язок і з праїтським *kavaḷi* «верхній одяг»; зіставляється також (Топоров III 109) з прус. **kab-at-*, лтс. *kabata* «кишеня»; виликає заперечення пов'язання слов'янських форм з двн. *kawāti*, свн. *gewāte* «одіж; зброя» (Gebauer 2, 4; Соболевский РФВ 64, 48; Matzpenauer 40), як і з лат. *sarra* (Brückner 211). — Дзендзелівський УЛГ 65; Макарушка 9; Фасмер II 150; Преобр. I 278—279; Sławski II 9; Brückner 210; Machek

ESJČ 233; Holub—Lyer 225; Holub—Kop. 158; Vern. I 464.

[кабатува́ти] «засмучувати, завдавати жалю»; — неясне; можливо в якийсь спосіб пов'язане з [каба́т] «солдатська куртка» (пор. п. ст. *kabat* «одяг для божевільних чи для злочинців перед стратою; прилад для заковування в'язнів; в'язниця»).

каба́ч — див. **калаба́тина**.

[кабелка] «гонкий просмолений канатик, вживаний при покриванні будівель очеретом», [каба́лка, кабу́лка Мо] «тс.»; — р. [каба́лка] «вірвовка, мотузка», [ка́болка] «тс.»; кабельний мотузок, тонкий шнур для виготовлення канатів»; — не зовсім ясне; очевидно, видозмінене запозичення з голландської мови; гол. *kabel(garen)* «кабельний мотузок» (звідки й нім. *Kabelgarn* «тс.») є складним утворенням з *kabel* «трос» і *garen* «нитка, пряжа». — Фасмер II 151; Kluge—Mitzka 233; Falk—Torp. I 301; Matzpenauer 187. — Див. ще **кабель**.

кабель, **кабельник**; — р. бр. *кабель*, п. ч. *kabel*, слц. слн. *kábel*, вл. *kabl*, болг. м. *ка̀бел*, схв. *ка̀бел*; — запозичене з французької мови через посередництво німецької чи голландської (нім. *Kábel*, гол. *kabel*); фр. *câble* «трос, якірний канат» походить від пров. або порт. *sable* «тс.», яке зводиться до контамінованого утворення з нар.-лат. *сар(u)lum* «налигач, трос, канат», похідного від лат. *саріо*, -еге «брати, хапати», спорідненого з гот. *hařjan* «підіймати», двн. *heřan*, нвн. *heben* «тс.», гр. *κὰπτω* «хапаю, поглинаю», лтс. *kāpti* «хапати», і ар. *ħabl* «трос, канат, мотузок», пов'язаного з *ħabala* «зв'язав», гебр. *ħébhel* «мотузок, канат», арам. *ħabhlá* «мотузок, шнур». — СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 6; Фасмер II 150; Kopaliński 462; Holub—Lyer 225; Kluge—Mitzka 337; Dauzat 122; Walde—Hofm. I 159; Klein 216, 237. — Пор. **ка́пса**.

кабельтов «морська міра довжини, що дорівнює 0,1 морської милі, або 185,2 м; морський прядивний трос»; — бр. *кабельтау*, болг. *ка̀белтов* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ка̀бельтов* «тс.»; трос, якірний канат», ст. *кабельтоу* «трос, канат»; походить від

гол. kabeltouw «якірний канат, сталевий трос», утвореного з kabel «канат, трос» і touw «мотузок, трос, снасть», спорідненого з нвн. Tau «тс.», днн. tou, дангл. teag «шнур». — СІС 298; Фасмер II 151; РЧДБЕ 296; Kluge—Mitzka 772. — Див. ще **кабель**.

[ка́бза] «гаманець, гроші» СУМ, Ж, **[ка́мза]** «тс.; злодійська здобич Ж»; — п. kabza «гаманець», болг. заст. **ка́бза** «капсула (набою), пістон»; — видозмінене запозичення з латинської мови, паралельне до **ка́пса**; припускається вплив тур. kavza «посудина, скринька». — Фасмер II 151; Sławski II 11; Brückner 211; БЕР II 116; Bern. I 485; Mikl. EW 111; Richhardt 60. — Див. ще **ка́пса**. — Пор. **гамза́**.

[кабза́н] «вірменин» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. kabzap (глузл.) «вірменин», пов'язане з kabza «гаманець» (укр. **ка́бза** «тс.»); первісно, очевидно, означало «вірменин з гаманцем». — SW II 194; Brückner 211. — Див. ще **ка́бза́**. — Пор. **капца́н**.

кабзува́ти — див. **габзува́ти**.

ка́бця «вогнище в землі для приготування їжі; кругла яма, де знаходиться гончарна піч; відкрита літня кухня» СУМ, Ж, **[ка́бця Я, ка́бця Ж]** «тс.», **[ка́бцячник]** «той, хто розпалює кабіцю; помічник кухаря» Я; — р. **[ка́бцяца]** «літня кухня; будка для собаки; лігво зайця; балка, яр», **[ка́бцячка]** «невелика хата»; — можливо, запозичення з турецької мови; тур. kab(a) iç «великий кіл» могло означати «рожен для обпикання м'яса», звідки виводиться й болг. **[ка́бцяка]** «печене м'ясо на рожні» (БЕР II 117); пов'язується також з шв. kabýss «камбуз; лігво» (Кобилянський, листовно; Słuszkiewicz Studia Lehr-Spławiński).

[ка́бця] «шкода, грабіж» Ж; — неясне.

ка́біна; — р. болг. м. схв. **ка́біна**, бр. **ка́біна**, п. ч. вл. **ка́біна**, слц. слн. **ка́біна**; — запозичення з французької мови; фр. **cabine** «каюта, кабіна, будка» походить від англ. **cabín** «хатина; кабіна, будка», яке, в свою чергу, зводиться до пн.-фр. **cabine** «тс.», ст. **cabane** «землянка», пов'язаного з пізньо-

лат. **саранна** «тс.; хатина сторожа виноградників», що, очевидно, походить від іллр. ***ка́рапа** «землянка». — СІС 298; Шанський ЭСРЯ II 8, 6; Holub—Lyer 226; Holub—Kop. 158; БЕР II 117; Dauzat 122; Bloch 128; Gamillscheg 168; Walde—Hofm. I 156; Klein 216; Kluge—Mitzka 337. — Пор. **ка́бінет**.

ка́бінет; — р. **ка́бінет**, ст. **га́бинет**, бр. **ка́бінет**, п. **га́бинет**, ч. слц. вл. **ка́бинет**, болг. м. **ка́бинет**, схв. **ка́бинет**, слн. **ка́бинет**; — запозичення з німецької мови; нім. **Kabinett** «ка́бінет; альтанка; вбиральня» походить від фр. **gabinet** (**gabinet**), зменш. від **cabine** «кабіна», чи від іт. **gabinetto** «кімната, меблі», зменш. від **gabbia** «клітка», яке походить від лат. **caeva** «загороджене місце, клітка, печера», пов'язаного з **caulae** «загорожа», далі з псл. **кошь**, укр. **кіш**, **коша́ра**. — СІС 298; Фасмер II 151; Kopalinski 345; Holub—Lyer 226; Dauzat 122; Bloch 108; Kluge—Mitzka 337; Klein 216; Walde—Hofm. I 187—188. — Пор. **ка́біна**, **каве́рна**, **кіш**¹.

[ка́бка] «відлога, капюшон» Г, Ж; — результат контамінації слів **ка́па** «покривало; капюшон» і **[ко́ба]** «відлога» (див.).

[ка́блук]¹ «дуга, вигин; дугоподібний предмет; лука в сідлі», **[ка́блук]** «кільце; перстень; вигин», **[ка́блук]** «обруч, сплетений з кількох прутків», **ка́блук** «що-небудь у вигляді кільця, петлі; перстень», **[ка́блуква́тий]** «дугоподібний»; — р. **[ка́блук]** «комір сорочки», **[ка́блук]** «перстень; кільце», п. **ка́блук** «дуга; дугоподібний предмет»; — вважається утвореним з основи **blókъ** «вигин» (пор. п. **blák** «вигин річки»), яка виникла в результаті перерозподілу префіксальної форми **ob-blókъ** (пор. укр. **облук** «лука сідла») > **o-blókъ**, за допомогою гіпотетичного словотворчого елемента **ka-** (**ko-**), виділюваного також у словах **ка́діб**, **ка́ворот**, **коверза́**, **ка́верза** і пов'язуваного з прийменником **къ** «к» або з питальним займенником **къ** (пор. псл. **къ-то**, укр. **хто**); допускається (Moszyński JP 39, 1) можливість запозичення слова в польську мову з української. — Фасмер—Трубачев II 151; Шанський ЭСРЯ II 8, 7; Sławski

II 17; ЭССЯ 9, 106—107; Bern. I 467, 531—532; Mikl. EW153, 165. — Див. ще лук¹. — Пор. *ка́верза*, *ка́ворон*, *ка́діб*.

каблук² «підбор», [зака́бла] «тс.» Ж, [зака́бли] «задники», зака́блук «задник»; — р. бр. *каблук* «підбор»; — єдиного етимологічного пояснення не має; здебільшого вважається запозиченням з тюркських мов (Преобр. I 279; Дмитриев 558—559; Вахрос 48), хоча в них воно ніде не зафіксоване; при цьому пояснюється як похідне від тюрк. *каб* (*кап*) «оболонка; футляр; взуття» або від запозиченого ар. *ka'b* «п'ята»; існує також думка про власне слов'янське походження слова і про його зв'язок з [каб-лук] «дуга, вигин» (Ijinskij PF II, 191; Фасмер II 151). — Фасмер—Трубачев II 151; Шипова 147; Козырев Тюркизмы 21—22; Аракин Тюркизмы 136; Sławski II 10. — Пор. *каблук¹*.

каботаж «прибережне грузове суднопластво», *каботажник*, *каботажити*, *каботажничати*; — р. бр. болг. *каботаж*, п. *kabotaž*, ч. слц. *kabotáž*, схв. *каботажса*, слн. *kabotáža*; — запозичення з французької мови; фр. *sabotage* пов'язане з *saboter* «займатися каботажем», яке виводять від ісп. *sabo* «мис, півострів», що походить від лат. *caput* «голова», припускаючи, таким чином, первісне значення «ходити від миса до миса» (Фасмер II 151; Holub—Lyer 226; Gamillscheg 168; Klein 216), або пов'язують з прізвиськом двох мореплавців XV—XVI ст. *Sabot* (Dauzat 123). — СІС 248; Шанский ЭСРЯ II 7—8; Koraliński 463.

[кабрó] (лайл.) «хам, мужик, неотеса» Я, [кабр'яцький] «хамський» Я; — неясне; пов'язання з [сябрó] «компаньон, товариш» (Яворницький 329) здається недостатньо обгрунтованим.

[кабурх] (вигук на означення звуку від киного у воду предмета, пориву вітру, ударів хвиль); — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *бурх* «тс.»; паралельне до вигуків [чабóвь], *шубóвьсть* (про звук від кидання у воду предметів).

[кабутáти] «кидати палку так, щоб вона вдарялася об землю то одним, то другим кінцем; хитатися, кривуляти

(про колесо) Мо», [камбутáти] «обертатися, хитаючись у різні сторони» (про колесо) Ме, [кабúтка] (вид гри); — звуконаслідувальне утворення.

[кабúшка¹] «трясовина, болото, глибоке місце в річці» ВеНЗн; — неясне; можливо, є результатом спрощення незасвідченої форми *калабу́шка, зменш. від [калабу́ка] «ковбана».

[кабúшка²] «маківка (голови)» Я; — неясне.

кав (вигук, що імітує крик дитини, галки тощо), *кавкати*, *кавчáти*, [ка́ва] «галка, сива ворона», [ка́вка] «тс.», [ка́йкало] «той, хто кричить по-воронячому» Я; — р. [ка́вкать] «кричати» (про галку, дитину), бр. [ка́йкаць] «каркати» (про галку), [ка́йка] «галка», п. вл. нл. *kawka*, ч. слц. *kavka*, схв. *ка́вка*, слн. *kávka*; — псл. *kav-*, *кав́ка*, *кав́кати*; — звуконаслідувальне утворення, споріднене з лит. *kóva* «галка», *kóvas* «тс.» і паралельне дінд. *káuti* «кричить», гр. *καύηξ* «чайка», двн. *каһа* «галка», лат. *savapnis* «сіра сова». — Булаховський Вибр. пр. III 252—253; Никончук Карп. диал. и оном. 143—144; Фасмер II 152; Sławski II 108—109; Machek ESJC 246; ЭССЯ 9, 165, 166; Bern. I 495—496; Trautmann 123. — Пор. *га́ва*.

ка́ва¹ «тропічна рослина *Coffea* (*arabica*) L.; плоди цієї рослини; напій з них», *ка́вник* «посудина для кави», *кавни́ця* «тс.; млинок для кави», [каво́чниця] «продавщиця кави» Ж, *кав'я́рник* «посудина для кави; [продавець кави]», *кав'я́рня*, [каву́ати] «пити каву»; — р. *ко́фе*, бр. *ко́фе*, *ка́ва*, п. *kawa*, ст. *kafa*, ч. слц. *káva*, вл. *kofej*, нл. *kafej*, болг. *кафе́*, ст. *каве́*, м. *кафе*, схв. *ка́фа*, *ка́ва*, слн. *káva*, *kofè*; — запозичено з арабської мови за посередництвом турецької і польської; тур. *kahve* «кава» походить від ар. *qahva* «тс.» (початково «сорт легкого вина»), утвореного від географічної назви *Kaffa* — місцевості в південній Ефіопії, звідки походили торгівці кавою. — СІС 367; Москаленко УІЛ 60; Акуленко 137; Макарушка 8; Фасмер—Трубачев II 355; Преобр. I 372; Sławski II 104—105; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Lokotsch 80—81; Kluge—Mitzka 338. — Пор. *ко́фе*.

[ка́ва²] «вовк; страховище, різдвяний дід Ж»;— р. [ка́ватъ] «боятися»;— неясне.

[кавака́ти] «говорити нісенітницю» Я, [ка́вало] «пустомолот» Я, [кавко́] «флегматична людина, що повільно говорить» Я;— афективне утворення, очевидно, пов'язане з [гава́гати] «верзти, базікати» (див.).

[кава́л] «шматок, частина», [кава́лець], кава́лок, [кава́ля] «грядки на поливних городах» Мо, [кава́лок] «кавалок», [кава́лок] «тс.» Ж, [кавальцова́ти] «кришити», [розкавалкува́ти] «роздробити» Нед;— р. [кава́лок] «великий шматок (їстівного)», [кава́лка] «грудка гною», бр. кава́лок «кусок, частина», п. kawał «частина цілого; дотеп, жарт», kawałek «шматок», ст. kawalec «тс.», каш. [kawel, kawł, kawel] «жеребок, доля; частина поля», ч. [kaval] «великий шматок», мор. gawał, gawalec, hawalec, слц. kaval, [gavall] «тс.», нл. kjabel «жеребок; цурка для жеребкування; визначена жеребком ділянка поля, луки, лісу»;— давнє запозичення з німецької мови; свн. kavel, kavele «кругла дерев'яна паличка для жеребкування; доля, витягнений при жеребкуванні пай», нвн. [Kabel] «пай, доля», початково «кругла дерев'яна цурка», споріднене з гол. kavel «ділянка землі, частина», шв. норв. kavle «тс.», шв. ст. дісл. kaflī «шматок дерева, брусок», лит. gabalas «шматок, частина», лтс. gabals «тс.», лит. žābas «гілка, хмиз».— Фасмер I 152—153; Sławski II 106—107; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Bern. I 495; Mikl. EW 113; Matzenauer 199; Trautmann 364; Топоров III 276; Kluge—Mitzka 337; Falk—Торп 505.

кава́ле́р «супутник жінки в товаристві; парубок; нагороджений орде́ном», [кава́лір, кова́лір] «кавалер, мужчина; холостяк; кавалерист», [кавалерня́] Я, кова́ле́рство, [кавалірува́ти] «жити холостяком»;— р. бр. болг. м. кавале́р, п. kawaler «неодружений, молодик; (давніше) рицар; кавалер ордена», ч. kavalír, ст. kavalér, слц. gavalier. вл. нл. kawalér, схв. кавалі́р, кавалье́р, слн. kavalír;— запозичене через посередництво польської, німецької та фран-

цузької мов з італійської; нім. Kavalier «вершник», фр. ст. cavalier «тс.» походять від іт. cavaliere «вершник, кавалерист; кавалер ордена; рицар», яке зводиться до слат. caballarius «тс.», похідного від лат. caballus «кінь, шкапа», спорідненого з гр. καβάλλης «кінь», нвн. [kōb] «тс.», можливо, і укр. коби́ла.— СІС 298; Фасмер—Трубачев II 152; Преобр. I 279; Hüttl-Worth 18; Sławski II 105—106; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Holub—Кор. 166; Bloch 129; Dauzat 150; Kluge—Mitzka 360—361; Walde—Hofm. I 125—126.— Див. ще коби́ла.— Пор. кавале́рія.

кава́ле́рія, кавале́рист;— р. болг. кавале́рія, бр. кавале́рыя, п. kawaleria, ч. kavalerie, слц. kavaleria, вл. kawalerija, м. кавалери́ја, схв. кавале́рија, слн. kavalerija;— запозичення з німецької чи французької мови; нім. Kavallerie «кіннота», фр. cavalerie «тс.» походять від іт. cavalleria «їзда; кавалерія; рицарство», утвореного від cavallo «кінь», що зводиться до лат. caballus «кінь, шкапа»; форма кавале́рист від нім. Kavallerist.— СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 9; Фасмер II 152; Sławski II 106; Holub—Lyer 238; Dauzat 150; Kluge—Mitzka 361.— Див. ще кавале́р, коби́ла.

кава́лька́да «група вершників»;— р. бр. кавалька́да, п. kawalkada, kawalkata, ч. слц. слн. kavalkáda, болг. схв. кавалка́да;— запозичення з німецької чи французької мови; фр. cavalcade «група вершників», нім. Kavalkade «тс.» походять від іт. cavalcata «кінна їзда; загін вершників», діеприкетника жін. р. від дієслова cavalcare «їздити верхи», пов'язаного з пізньолат. caballicāre «тс.», похідним від лат. caballus «кінь, шкапа».— СІС 298; Фасмер II 153; Sławski II 106; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 150; Bloch 129; Klein 253.— Див. ще кавале́р, коби́ла.

кава́тина «невелика оперна арія»;— р. болг. схв. кавати́на, бр. кавати́на, п. kawatyna, ч. kavatina, слц. слн. kavatína;— запозичення з італійської мови; іт. savatina «тс.»; спритний виверт пов'язане з savata «викопування; видобування голосу», savage «викопати; здобути; вдумати», що походить від лат. savo,

саваге «видовбувати», пов'язаного з *savus* «порожній, пустий, вигнутий», спорідненим з гр. *κῆος* «глибока ущелина, безодня; міжгір'я», *κοῖλος* «порожній», сірл. *sīa* «порожній», брет. *kēo* «грот», стсл. *соуи* «пустий, суєтний». — СІС 298; Koralinski 487; Dauzat 150; Bloch 129; Klein 253; Walde—Hofm. I 191. — Див. ще *суєта́*. — Пор. **екскава́тор**, **каве́рна**.

[кавдун] «черевко; черевань Ж»; — запозичення з польської мови; п. розм. *kałdup* «живіт, шлунок, нутроці» відповідає укр. розм. *колдуні* (вид пиріжків). — Sławski II 35. — Див. ще **колдуні**.

[кавер] «вир; коловорот» Л, **[каверча]** «вибоїна на дорозі» ЛексПол; — ч. **[káv-jer]** «драгва»; — утворення з компонента *ка-*, наявного також у словах *каблук*, *каверза*, та основи *вер(ч)*, яка може бути пов'язана з *вир* (псл. *virgь*, *вьгѣти* «вирувати») або з *вертіти* (пор. **[коловорот]** «коловорот»). — ЭССЯ 9, 165.

каверза «підступ, інтрига; зла витівка», **каверзник**, **[коверза]** «роздум; нісенітниця», **[коверзні]** «інтриги» Ж, **коверзюха** «вередуха», **каверзний**, **[коверзний]** Ж, **каверзувати** «вередувати», **коверзувати** «тс.; глумитися; мудрувати, вигадувати», **[коверзати]** «розуміти» Пі, **[коверзніти]** Пі; — р. **каверза**, **[каверзня]** «плітка», **[коверза, коверзня]** «тс.», **[коверзні]** «літні личаки; личаки з очерету, з вірвовок; негарне взуття», бр. **каверза**; — результат злиття не зовсім ясного компонента *ка-* (*ко-*), який виділяється також у словах *каблук*, *кадіб* та деяких інших, і основи дієслова *вертіти* (псл. **vʹtzi* «плести»); виведення від свн. *kawerzīn* «купець», слат. *savegripus* «житель міста Кагора» (у Франції) (Matzenauer 199—200; Mikl. EW 113) помилкове. — Фасмер II 153; Преобр. I 279; ЭССЯ 9, 167—168; Верп. I 531—532; Mikl. EW 153. — Див. ще **вертіти**. — Пор. **каблук**¹, **кадіб**.

каверна, **каверно́зний**; — р. бр. болг. м. **каве́рна**, п. *kawerna*, ч. сл. *kaverna*, схв. **каве́рна**, слн. *kavěrna*; — запозичення з латинської мови; лат. *caaverna* «печера, яма», *cavernōsus* «печеристий, ніздрюватий» пов'язані з прикметником *savus* «порожній», розширеним імен-

никовим суфіксом етрусського походження *-erga*. — СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 11; Koralinski 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 151; Bloch 129; Klein 254; Walde—Hofm. I 187. — Див. ще **каваті́на**, **суєта́**. — Пор. **екскава́тор**, **цисте́рна**.

[кавза] «гана, сварка, лайка», **[кавзувати]** «ганити, сварити; скаржитися», **[гавзовати]** «ремствувати» ВеЗн; — вл. *kawzować* «обдурювати»; — запозичення з польської мови; п. *kauza* «судова справа, процес» походить від лат. *causa* «причина; обставина; судова справа» (<**caud-tā*), очевидно, пов'язаного з *судо* «б'ю». — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; SW II 300; Walde—Hofm. I 190. — Пор. **габзува́ти**.

[кавід] «рід, порода»; — очевидно, результат сполучення не зовсім ясного компонента *ка-*, що виділяється також у словах *каверза*, *кадіб* та ін., і основи дієслова *водітися* (пор. *віводок*). — Див. ще **вєсті**. — Пор. **каблук**¹, **каверза**, **кадіб**.

[кавка] «чорна вівця» ВеНЗн; — п. **[kawula]** «чорна або руда корова»; — результат перенесення назви **[кава, кавка]** «сива ворона, галка» за подібністю забарвлення; пор. **[галька]** «чорна вівця» ВеНЗн. — Див. ще **кав**.

[кавкан] «мул, глиниста земля» Я; — неясне.

[кавкнути] «здохнути», **[кавсікнути]** «тс.; зітхнути, позіхнути» Пі; — афективне утворення, можливо, звуконаслідувального походження.

[каворон] «грак, *Corvus frugilegus*» Ж; — нл. *karwona* (<**karwona*) «ворона», *kaḡona* «тс.», схв. **[каврән]** «грак», слн. **[kāvran, kavḡana, kovran]** «тс.»; — псл. **kavornъ*, складене з **ka-* і **vornъ* «ворон»; — споріднене з лит. *kovarnis* «грак», лтс. *kuovārnis*, *kuovārna* «галка»; походження початкового *ка-* не зовсім ясне; вважається тим самим компонентом займенникового походження, який виділяється і в словах *каблук*, *каверза* (Brückner 137; Rudnicki SO 3—4, 290—292); припускається також первісна форма **kavo-vornos*, у якій перша частина ототожнюється з псл. *kava*, *кавъка*, укр. *кава* «галка; сива ворона» (Machek LP 3, 100—101; Sławski I 264;

Георгиев БЕ 1978/3, 201; Būga RR I 444, II 343). — Фасмер II 154; Holub—Kop. 121; ЭССЯ 9, 166; Mikl. EW 152; Trautmann 343; Torbiörnsson LM II 95. — Пор. **гайворон**.

[кавпіти] «бідувати, терпіти нестатки, злидні»; — очевидно, афективне утворення.

[кавратити] «бентежити, підбурювати, збуджувати»; — не зовсім ясне; можливо, утворене з компонента *ка-*, наявного також у словах *каблук*, *каверза*, *кадіб*, і основи дієслова *(на)вратитися* «прив'язнути; упертися, затятися».

кавратка — див. **карнавка**.

кавсікнути — див. **кавкнути**.

[кавук] «мішок»; — неясне; можливо, споріднене з болг. *каук* «старомодний ковпак», що є запозиченням із тюркських мов (пор. тур. *kavuk* «висока старомодна шапка, порожній предмет; покров, оболонка», крим.-тат. *кавук* «міхур; висока кругла суконна шапка», *каук* «кругла шапка у формі гарбуза». — БЕР II 126.

[кавўля¹] «зозуля»; — очевидно, утворене від *[кава]* «сива ворона, галка» за аналогією до *зозўля* з огляду на паралельне вживання цих форм (пор. *зозуля-кавуля*). — Див. ще **кав**.

[кавўля²] «загнутої форми палиця» Ж; — не зовсім ясне; можливо, давніше **ковўля*, похідне від того самого кореня, що й *ковінька*, *[ковеня]*; може бути також звичайним афективним утворенням.

кавўн (бот.) «*Citrullus vulgaris* Schrad.», *[кавўн Ж, кавўнка, кавунїця]*, *[кавунївка]* «наливка з кавуна» Я, *кавўнник* «торгівець кавунами», *кавунячця* (зб.), *кавунўвий*, *кавунячий*; — р. *[кавўн, кавўн]*, бр. *кавўн*, п. вл. *kawon*, ч. ст. *kawon* «кавун» (з п.), болг. *[кавўн, кавўн]* «дняня»; — запозичення з турецької мови; тур. *kavun* (каун) «дняня», як і тат. *каун* «кавун; дняня», уйг. *чаг. коғун, кавун* «дняня», узб. *ковун*, ног. *кавўн* «тс.», чув. *кавўн* «гарбуз», походить від ар. *қаўп* «дняня». — Шанский ЭСРЯ II 8, 11; Фасмер II 154; Преобр. I 279; Шипова 148; Sławski II 109—110; Brückner 223; Karłowicz SWO 265; Bern. I 495; Mikl. EW 113; Matzenauer 200; Lokotsch 91; Егоров 84.

кавўчити — див. **скавў**.

кавўш — див. **каўш**.

кавўдина — див. **гов'єдо**.

кавўяр «ікра (осетрових риб)»; — р. *[кавўяр, каварўяр]*, п. *kawior*, ст. *kawiar*, ч. слц. *kawiar*, вл. *kawiar*, болг. *кайвєр*, м. *ајвар*, схв. *кăвијăр, хăјвăр, ајвăр*, слн. *kāvīar*; — очевидно, через польське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; нім. *Kāvīar* «паюсна ікра», фр. *caviar*, іт. *[caviarol]*, англ. *caviar(e)* «тс.» походять від тур. *havuag* «ікра», що, як і сгр. *χαβίάρυ*, нгр. *χαβίάρυ* «тс.», зводиться до перс. *chāvīyār* «тс.», утвореного з *chāya* «яйце» і *-dār* «несучий» (тобто первісне значення — «риба з ікрою»). — Richhardt 64; Фасмер II 154; Sławski II 108; Karłowicz SWO 265; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Bern. I 382; Kluge—Mitzka 361; Matzenauer 200; Lokotsch 68.

кагал (іст.) «єврейська община; юрба», *[кагалá]* «тс.», *[каган]* «юрба» (перев. про дітей) Дз, *[кагалитися]* «збиратися галасливими юрбами» Ж; — р. бр. *кагал*, п. *kahał* «тс.»; — запозичення з гебрійської мови (гебр. *kāhāl* «зібрання старшин, община»). — Фасмер II 155; Преобр. I 280; Горяев 126; Винер ЖСт 1895/1, 62; Kopaliński 465; Lokotsch 80.

каган «найвищий старотюркський титул; голова держави», *каганат* «державна на чолі з каганом»; — р. *каган* «тс.», др. *каганъ* (про князя Володимира), *хаганъ*; — запозичення з тюркських мов; дтюрк. *қаған, чаг. қап*, уйг. *қаған*, монг. *қаған* «особа правителя (найвищий титул)», звідки сгр. *καγάνος*, слат. *chacanus* «тс.», походить від китайського складного утворення *ke* «великий» і *kuan* «правитель». — СІС 299; Фасмер II 155; Добродомов. Вопр. словообр. и лексикол. дпр. яз. 1974, 280—284; Шипова 148; Менгес 107—111; Räsänen Versuch 219. — Пор. **хан**.

каганець «примітивна лампочка; [бачок лампи; намордник; ізолятор телеграфного стовпа Ж; поличка у вогнепальній зброї; заглиблення чи гніздо, до якого вставляються стовпи, палі]», *[каганок]* «пристрій для освітлення у вигляді дротяної сітки, в яку накладаються тріски» Л, *[кагенець]* «колінна ча-

шечка» ВєНЗн; — р. [каг'анок] «казанок», [каганець] «жировий світильник», бр. каганець, п. kağanec «тс.», kağanec «намордник; примітивна лампочка», ст. kağan «тс.», ч. kaħan «каганець», kaħanec, kaħánek, слц. kaħanok, kaħan, kaħanec «тс.», нл. ст. kağan «намордник», болг. [гаганіца] «розведення вогнища на перехресті доріг увечері в неділю першого дня посту»; — псл. *кагапъ з можливим значенням «залізний чи дротяний кошик для світла або для одягання тваринам на морду»; — щодо дальшої етимології єдиної думки немає; найбільш поширене виведення з гр. τάρηνον (τήρων) «сковорода, казанок» (звідки й укр. таг'ан) і пояснення видозмін у слові пізнішими процесами асиміляції t...g > k...g, g...g (Matzenauer 39; Sławski II 21—22); Фасмер заперечує грецьке джерело з огляду на відсутність у середньогрецькій мові звукової форми з τα; непереконливе припущення (Brückner 212—213; Machek ESJC 235) про слов'янське походження слова. — Москаленко УІЛ 27; Фасмер II 155; Преобр. I 280; Sławski II 20—22; Holub — Кор. 159; Holub — Luer 226; Bern. I 468; Matzenauer 39. — Пор. таг'ан.

каг'ат «купа городини, відповідно укладена й прикрита для тривалого зберігання», [каг'ат] «обкопані площі, на які насипають буряки і прикривають їх для захисту від приморозків Я; купа»; [каг'ата] «яма для зберігання картоплі взимку» Л, каг'атник, кагатувати; — р. бр. каг'ат «тс.»; — неясне; зіставляється як запозичення з ос. k'axup (k'axt) «копати» (Лучыц-Федарэц Белар. лінгв. 3, 57).

каг'ла «отвір у димоході; затулка; [піч, отвір у печі]», [каг'ала] «отвір у димоході» Л, каг'лянка «те, чим закривають каглу» СУМ, Ж, [каг'лірка] «тс.» Я, [каг'ло] «зсувка в димоході» Л; — р. [каг'ла] «димар», п. kaħła, kaħła «комин; отвір комина; отвір у курній хаті замість комина»; — давнє видозмінене запозичення з німецької мови; снн. kache-loven «вид печі із глиняним склепінням і заглибленням, що збільшувало площу нагрівання», двн. schachala «глиняний горщик» походять від нар.-лат. *sac(s)u-

lus «казанок», пов'язаного з лат. sac(s)abus «сковорода для тушіння м'яса», яке зводиться до гр. κάκαβος «тс.», запозиченого з якоїсь семітської мови. — Шелудько 32; SW II 202; Sławski II 20; Kluge—Mitzka 337. — Пор. кахель.

каг'ор «сорт червоного десертного вина»; — р. бр. каг'ор «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. cahors (сорт чорного винограду) походить від власної назви французького міста Cahors «Кагор». — Шанский ЭСРЯ II 8, 12.

кад'астр «опис, зведення відомостей; (іст.) опис і оцінка нерухомого майна з метою оподаткування; у старому Римі — список осіб, що підлягали оподаткуванню»; — р. бр. кад'астр «опис», п. kadaster, kataster, ч. katastr, слц. kataster, болг. кад'астър, м. катастар, схв. kátaстар, слн. kátáster; — запозичення з французької мови; фр. cadastre «опис і оцінка нерухомого майна; реєстр» походить від іт. catast(r)o (ст. catastico) «тс.», що через слат. cadastrum «тс.» зводиться до пізнього гр. κατάστιχον «реєстр» (початково «лінія над лінією»), утвореного з прийменника κατά «зверху вниз, з, на», спорідненого з хет. katta «тс.», дкімр. cant «з, разом з», дірл. cēt- «тс.», і іменника στίχος «лінія, ряд», пов'язаного з στείχω «іду», спорідненим з дінд. stighnōti «сходить, піднімається», псл. stignōti «поспішати, прямувати», укр. стігнути, устигати. — СІС 299; Фасмер II 156; Горяев 446; ССРЛЯ 5, 642; Gamillscheg 170; Dauzat 124; Bloch 110; Boisacq 907, 913; Klein 218; Frisk I 800, II 784—785. — Див. ще стігнути¹. — Пор. ст'єжка.

кад'ет¹ (заст.) «вихованець середнього військового училища у дореволюційній Росії»; — р. болг. м. кад'ет, бр. кад'ет, п. ч. слц. вл. kadet, схв. кад'ет, слн. kadét; — через російську і, далі, німецьку мови (нім. Kadett «вихованець юнкерської школи») запозичено з французької; фр. cadet «молодший» походить від гасконського carpet «молодший глава родини» або «молодший офіцер» (назва юнаків — молодших синів гасконських шляхетних родин, що, позбавлені спадщини, йшли на службу до королівського двору як майбутні офі-

цери); гасконське *capdet, cadet (caedel)* пов'язують з лат. *caput* «голова» (зменш. *capitellum*). — СІС 299; Фасмер II 156; Kopalinski 463—464; Holub—Lyer 226; Kluge—Mitzka 338; Dauzat 125; Gamillscheg 171. — Пор. **капітан**.

кадѣт² (політ.) «член конституційно-демократичної партії»; — р. болг. м. *кадѣт*, бр. *кадѣт*, п. ч. слц. *kaedet*, схв. *кадѣт*, слн. *kadēt* «тс.»; — результат розмовної видозміни аббревіатури *КД* («конституційно-демократична»); кінцеве **-т** додано за аналогією до *кадѣт* «вихованець військового училища». — Фасмер II 156; Шанский ЭСРЯ II 8, 12; Kopalinski 463—464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125.

[**каді**] «куди», [**каді** Дз УЗЛП, *кадівай*, *кадиваль* Вел] «тс.»; — р. [**кадѣ**] «де», п. [**kady**], ч. ст. *kady*, мор. [**kadě**], слц. *kade*, [**kady**]; — остаточно не з'ясоване; можливо, є фонетичним варіантом *куді* і походить від псл. **kady* з рефлексцією носового *ę* в *a* на ґрунті польської мови (Rozwadowski Gramatyka języka polskiego, Kraków, 1923, 141; Verchratskij AfSlPh 14, 606), звідки могло поширитись і в лемківських говорах української; тлумачиться також (Sławski II 18) як давнє складення з прислівника *ка* «де, куди, як, коли» (пор. р. *кабѣ*) і частки *-ду* (укр. *ку-ди*); у чеській мові пояснюється (Machek ESJČ 305) аналогічним впливом *кам* «куди» (стсл. **камо**); не зовсім ясним є елемент *-ва-* у варіантах форми (пор. укр. [*тадивай*], р. *откѣдова*, мор. [*tedovaj*], ч. *in-dová*). — Дзендзелівський УЗЛП 68—69; Верн. I 674. — Пор. **куді**.

кадік (анат.) «адамове яблуко», [*кабік* До, *калдік* Я] «тс.»; — р. *кадык*, [*кондык*], бр. *кадык*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з татарської мови; тат. *kadyk* «міцний, твердий, який випинається» споріднене з дтюрк. *qatuy* «твердий, жорсткий»; виведення з початкового **кардик* як спорідненого з п. *grdyka* «кадик» або зіставлення на підставі р. [*кондык*] з дінд. *kapdaḥ* «коренева бульба», *kapdykaḥ* «куля для гри», *kapdukat* «подушка», гр. *κόνδος* (*κόνδυλος*) «кулак, пухлина», лит. *kapduolas* «ядерце» (Горяев 126) непереконливі. — Фасмер II

157; Шанский ЭСРЯ II 8, 15; Шипова 149; Верн. I 446; Дмитриев 559.

каділо (бот.) «однорічна трав'яна рослина, квітки якої розкриваються вночі і сильно, приємно пахнуть, *Melittis L.*»; — р. *каділо*, бр. *каділа* «тс.»; — пов'язане з *кадіти*; назва зумовлена ефіроносними властивостями рослини. — Нейштадт 471; Вісюліна—Клоков 286, 290, 296. — Див. ще **кадіти**.

[**кадіна**] «вторе сплетений якірний канат при рибальському човні на Азовському морі»; — неясне.

кадіти, *каділо*, *кадільник*, *кадільниця*, *кадільний*, [*кадний*] «димний, закоптілий» Г, Ж; — р. *кадіть*, бр. *кадіць*, др. *кадити*, п. *kadžić*, ч. *kaditi*, мор. [*kadit*] «випалювати вугілля», слц. *kadit'* «кадити», вл. *kadžić*, нл. *kažiś* «тс.», болг. *кадя* «каджу, димлю», м. *кади* «кадить, димить», схв. *кадити*, слн. *kaditi* «курити; димити», стсл. **кадити**; — псл. *kaditi* (<**kōd-*), пов'язане чергуванням голосних з *čadъ* <**kēdъ*; — дальші зв'язки неясні; зіставлення з прус. *accodis* «димохід», гр. *κέδροσ* «кедр» (вживаний для кадіння), лит. *kadagys* «яловець», прус. *kadegis* «тс.», гр. *κοδῖμη* «жінка, що смажить ячмінь», алб. *k'em* (<**ked-mo*) «ладан», лат. *сандѣре* «блищати, сяяти» залишаються недостатньо обґрунтованими. — Фасмер II 156; Преобр. I 280; Sławski II 18—19; Brückner 212; БЕР II 134—135; Skok II 13; ЭССЯ 9, 109—110; Верн. I 467; Trautmann 112, 123—124; Топоров 70; Meyer 222; Frisk I 808; Pokorny 537; Setälä FUF 9, 126—128. — Пор. **чад**.

кадіб «велика діжка; [колодязний зруб з цілого пня], *кадівб* «тс.», *кадуб* «тс.»; [польова криниця Пит. іст. і діал.; тулуб Ж], [*кадоб*] «частина комори; стара бочка для попелу; тулуб» Ж, [*кадов*] «велика бочка, видовбана з дерева для зберігання хліба» Я, [*кадовб*] «кадіб» Л, [*кадавень* Л, *кадавбець* Ж] «тс.», [*кадовбець*] «видовбана дерев'яна сільниця» Л; — р. [*кадолб*] «видовбана з дерева посудина», [*кадолба*, *кадолбь*] «тс.», бр. *кадауб* «бочка, видовбана з стовбура дерева», п. *kadlub* «тулуб», ст., діал. «видовбаний пенъ, колода», ч. *kadlub* «велика посудина, видовбана із

стовбура; форма для лиття, взіреть, схема», мор. [kadlub] «видовбаний пень для збергання зерна; грудна клітка; вбита гуска без крил і шиї», слц. kadlub «цямрина криниці; форма для лиття; живіт», вл. kadoľb «димар», нл. ст. kadlub «видовбаний пень»;— пн.-псл. *ka-d'ľbъ, утворене з компонента *ka- (*ko-), наявного також у словах *каблук*, *коверза*, і основи дієслова *d'ľbti «добати»; менш обгрунтованими є спроби реконструкції псл. *kady-dьlbъ (Trautmann Göttingische Gelehrte Anzeigen 1911, 258; Георгіев БЕ 1978/3, 201; Винник 99), яке не пояснює всіх значень, або ж як запозичення з турецької мови (Karłowicz SWO 238).— Толстой Сл. геогр. терм. 220—222; Фасмер II 157; Преобр. I 285; Sławski II 16—17; Brückner 238; Machek ESJĀ 234—235; ЭССЯ 9, 113—115; Трубачев Рем. терминолог. 169; Верн. I 467.— Див. ще *добати*.— Пор. *каблук*¹, *каверза*.

кадка «діжка; [футляр над жорнами у водяному млині], [кадь] «кадка» Ж, [када] «діжка для вина» Дз, [кадушка] «посудина, якою набирають воду з діжки» Л;— р. *кадка*, [кадь, кадушка], бр. *кадка*, *кадзь*, др. *кадь*, п. *kadź*, ч. *kád'*, слц. *kad'a* [kiad, kad'], вл. *kadź*, нл. ст. *kaž*, болг. [kad] «бочка», [када] «тс.», схв. *када* «велика посудина; вид ванни», ст. *кад* «велика дерев'яна посудина», слн. *kād* «кадка, ванна», стсл. *када* «кадка»;— запозичене в старослов'янську і давньоруську мови з грецької; гр. *κάδι(ον)*, зменш. від *κάδος* «глек, відро, бочка», походить від гебр. *kad* «дерев'яне відро, цебер», спорідненого з ар. *qādūs* «тс.»; непереконлива думка (Machek ESJĀ 234) про споконвічну спорідненість з гр. *κηφίς* «урна для голосування» і про походження від іє. *kādih-.— Винник 98—99; Фасмер II 157; Преобр. I 281; Sławski II 19; Brückner 212; БЕР II 128, 129; Skok II 12; Bezlaј ESSJ II 8; ЭССЯ 9, 112—113; Верн. I 466—467; Matzenauer 39; Lokotsch 78; Frisk I 751—752.

[ка́дло] «дерев'яна основа в козацьких литаврах чи бубнах» Я;— очевидно, пов'язане з *кадка* (*кадь*) «дерев'яна діжка» (див.).

ка́дмій «хімічний елемент; жовта фарба»;— р. болг. *ка́дмий*, бр. *ка́дмій*, п. *kadm*, ч. слц. *kadmium*, схв. *ка́дміј*, *ка́дміјум*, слн. *kádmij*;— запозичення з новолатинської мови; нлат. *cadmium* пов'язане з лат. *cadmīa* «вид цинкової руди», що походить від гр. *καδμεία* «руда цинку», утвореного від географічної назви *Καδμείη* «Кадміїська земля», пов'язаної з іменем *Κάδμος*, яке належало міфічному засновнику міста Фів, в околицях якого було знайдено цей мінерал; елемент кадмії був відкритий у 1817 р. німецьким хіміком Фрідріхом Штрөмейером.— СІС 299; Фигуровский 75—76; Kopaliński 464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125; Bloch 111; Klein 219.

[ка́довб] «невелике озеро на болоті чи яма з водою на полі» Л, [ка́довбина] «яма з водою, ковбаня», [кадава́ня] «тс.» Л;— очевидно, результат видозміни форм [кава́оба] «яма з водою», [ковта́оба] «тс.», зближених з [ка́довб] «кадіб»; тлумачиться також (Толстой Сл. геогр. терм. 220—224; Фасмер II 287) як етимологічно тотожне слову *кадіб*.— Див. ще *ковтоба*.

кадр «окремий знімок на кіно- чи фотоплівці; кадровий, досвідчений працівник», *кадровік*;— р. бр. *кадр*, п. *kadř*, ч. *kádr* (зб.), слц. *káder* «тс.», вл: *kader*, болг. *кадр* «фотографія», *кадровік* «кадровий службовець», м. *кадро* «фотографія», схв. *ка́дар* (зб.), слн. *káder* (зб.);— запозичення з французької мови; фр. *cadre* «оправа, рамка; кадр, особовий склад» походить від іт. *quadro* «квадрат; картина, рама», що зводиться до лат. *quadrum* «чотирикутник, квадрат».— СІС 299; Шанский ЭСРЯ II 8, 14, 15; Фасмер II 157; Kopaliński 464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125.— Див. ще *квадрат*.

[ка́дрел] «рядно» Мо, [ка́дреля] «тс.» Мо;— очевидно, запозичення з польської мови; п. [kadryl] «легка шовкова тканина, як правило, з квадратним малюнком» походить від фр. *quadillé* «клітчастий, розбитий на квадрати; картата тканина», яке зводиться до ісп. *cuadrillo* «квадрат», що походить від лат. *quadrum* «тс.».— SW II 198; Gamillscheg 733.— Див. ще *квадрат*.— Пор. *кадр*, *кадріль*.

кадріль;— р. *кадріль*, бр. *кадріля*, п. *kadryl*, ч. *kadril*, *kadrila*, *kvadrila*, слц. *kadrila*, болг. *кадріл*, схв. *кадрїл*, *кадрїла*, *кадрїля*, слн. *kadrilja*;— за-позичення з французької мови; фр. *quadrille* «кадріль, танець у чотири пари» походить від ісп. *cuadrilla* «тс.», початково «група з чотирьох», утвореного від іменника *cuadro* «квадрат», що походить від лат. *quadrum* «тс.».— СІС 299; Фасмер II 157; Kopaliński 464; Dauzat 600; Gamillscheg 733; Bloch 111; Klein 1283.— Див. ще **квадрат**.

кадūk¹ «падуха хвороба; чорт, біс; кат Ж; дука Ж; маєток без спадкоємця Я», [*кадїок*] «чорт; кат; дука» Ж, [*кадїковий Я*, *кадїукий Ж*];— р. [*кадїк*] «падуха хвороба, диявол», бр. *кадїк* «нешастя; злий дух, чорт»;— запозичення з польської мови; п. ст. і діал. *kaduk* «чорт, біс; кат; епілесія; лихо; залишений без спадкоємця маєток» походить від лат. *caducus* «падаючий», пов'язаного з *sado*, -ere «падати»; пов'язується також (Топоров III 111—112) з п. [*kaduk*] (бот.) «яловець, *Juniperus L.*», яке виводиться від прус. *kadegis* «тс.».— СРНГ 12, 301; Richhardt 60; Bern. I 466; Mikl. EW 108; Walde— Hofm. I 128.— Див. ще **казус**.

кадūk² (орн.) «волове очко, *Trogodytes parvulus* ВеБ;— очевидно, пов'язане з [*кадїк¹*] «чорт, біс»; мотивація назви неясна.— Див. ще **кадūk¹**.

кажән (зоол.) «летюча миша, *Vespertilio*», [*кожән*] «тс.», [*кажәнка*] «самка кажана» Я, [*кажаненя*] «маля кажана» Я;— р. *кожән*, [*кожаник*] «кажан», [*кожаница*], бр. *кажән*, п. [*kažan*] «тс.»;— похідне утворення від [*кожа*] «шкіра»; назва зумовлена тим, що роль крил у кажана виконують шкіряні перетинки; у першому складі *о* перейшло в *а* під впливом наголошеного *а* наступного складу, як у словах *багатий*, *хазїн*, *халїва*.— Критенко Вступ 538; Бандрівський Досл. і мат. V 3; Булаховський Вибр. пр. II 239.— Див. ще **кожа**.

казән, [*казанїна*] «поганенький казан», [*казанкї*] «вид узору на великодній писанці», *казәнна*, *казанок*, *казаняр*, *показанїщина* (іст.) «податок з казана

(за викурювання горілки)»;— р. діал. бр. болг. м. *казән*, п. [*kazan*] (з укр.), схв. *казан* «казан, басейн, резервуар», слн. *kazan* «солдатський казанок»;— запозичення з тюркських мов; тур. *kazan*, крим.-тат. тат. кирг. телеут. шор. *казан* походить від тюрк. **kāzān* (<**kāzān*), спорідненого з монг. *qagun* «казан», тур. *kazmak* «копати, довбати».— Крымский Укр. гр. II 58; Фасмер II 159; Шипова 149—150; БЕР II 137; Skok II 69; Bern. I 496; Mikl. EW 114; Lokotsch 91; Дмитриев 535; Räsänen Versuch 243.

казәрка¹ (орн.) «вид дикої гуски, *Banta*»;— р. *казәра*, *казәрка* «тс.»;— неясне; зближення з тур. *kaz* «гуска» (Булаховський Вибр. пр. III 238; Преобр. I 282), як і пов'язання з др. *козаринѣ* «хазар», викликає сумнів.— Фасмер II 159; Горяев 127; Шипова 150.

казәрка² (ент.) «жучок з родини довгоносиків, *Rhynchites bacchus L.*», *козәрка* «тс.»;— запозичення з російської мови; р. *казәрка* «тс.»; [комаха, шкідник злакових; усяка комаха], [*казаря*] «хлібний жук; міль» розглядається (Фасмер II 159) в одному гнізді з *казәрка* (орн.); зв'язок з др. *козаринѣ* «хазар» заперечується (тж).

казәрма, [*казарман*] «наймит, що працював у поміщика і жив у казармі» Мо, *казәрменїй*;— р. бр. болг. м. *казәрма*, п. *казарма*, ч. *kasárna*, слц. *kasáreň*, вл. *kaserna*, схв. *касәрна*, *кәсәрна*, слн. *kasárna*;— запозичене через посередництво польської мови з німецької; нім. *Kaserne*, [*Kasarm(e)*] походить від фр. *caserne*, первісно «приміщення для чотирьох солдат», яке зводиться до пров. *cazerna* букв. «група з чотирьох осіб», що походить від лат. *quaterni* «по чотири», пов'язаного з *quattuor* «чотири», спорідненим з псл. *četyre*, укр. *чотїри*; відповідне слово в італійській мові набуло форми *caserna* (під впливом агта «зброя»), звідки згодом з'явилося нім. [*Kaserm, Kasarme, Kasarm*].— Фасмер II 159; Richhardt 64; Шанский ЭСРЯ II 8, 17; Dauzat 146; Bloch 126; Gamillscheg 196; Kluge—Mitzka 356; Klein 245.— Див. ще **чотїри**. — Пор. **касәрня**.

казати «говорити; [показувати Ж],

[*кажба́*] «розповідь» Ж, [*ка́зи* (*та перека́зи*)] «розмови» Ж, *казальни́ця* «амвон», *казанна́* «проповідь», [*казань*] «слово, промова», [*казень*] «тс.», [*казатель*] «промовець», *казка*, *казка́р*, *казко́вий*, [*казчаний*] «казковий» Я, *вказівка*, *вказівний*, *вика́жчик*, *вика́з*, *вика́зувач*, *відказати* «відмовити; заповісти», [*відказувати*] «нарікати» Ж, [*відка́з*] «відмова», *доказати* «довести; донести», *дока́жчик*, *до́каз*, [*дока́з*] «наклеп», *доказовий*, *заказати* «заборонити», *зака́з* «заборона», *зака́зник*, *наказати* «звеліти», *нака́з*, *нака́зний*, *наказовий*, [*наока́з*] «напоказ» ВЕЗН, *напока́з*, [*оказати*] «виявити», [*оказати́ся*] «виявитися», *перэ́каз*, *підказати*, *підка́жчик*, *підка́з*, *підка́зувач*, *показати*, *пока́жчик*, *по́каз*, *показання*, *пока́зник*, *показу́ха*, *показний*, *показовий*, *приказати* (розм.) «наказати», *прика́жчикува́ти* (іст.), *прика́жчик* (іст.), *при́казка*, *ро́зказ* (заст.) «наказ», *ро́зказ* «оповідання» Г, Нед, [*ро́зказка*] «балачка» Нед, [*розка́зник*] «оповідач» Нед, *ро́зказні*, [*розказня́*] «балачка; оповідання» Нед, [*сказ*] «вказівка» Нед, *сказання́*, [*ска́зка*] «казка» Нед, *ука́жчик*, *ука́з*, *ука́зка*, [*ука́зник*] «укажчик»; — р. *казать* «показувати», *сказать* «сказати», бр. *казатьць* «казати; показувати», др. *казати* «тс.; навчати; карати», п. *каза́с* «казати; веліти; проповідувати», ч. *kázati* «проповідувати; наказувати; (ст.) показувати, карати», слц. *kázati* «проповідувати; наказувати; [говорити]», вл. *каза́с* «наказувати; замовляти; запрошувати», нл. *каза́с* «тс.», болг. *казвам* (*ка́жа*) «кажу; називаю, наказую», м. *каже* «скаже, розкаже; покаже, вкаже», схв. *казати* «сказати; показати», слн. *kázati* «показати», стсл. **казати** «указувати; навчати; наказувати; проповідувати»; — псл. *казати* «показувати»; — споріднене з дінд. *kā́šate* «з'являється, блищить, світить», *śákšatē* «бачать, спостерігають; з'являються», ав. *ākasaṭ* «побачив», гр. *τέξιμορ* «знак, риса»; іе. *k^hek^h- (*k^heg^h-), *k^hok^h- (*k^hog^h-); зіставлення з дінд. *śasti* (<*kās-) «показує; навчає; наказує; карає» (Machek ESJĈ 246) допустиме, хоча й викликає деякі сумніви щодо фонетичних співвідношень; шодо розвитку значення «показувати» —

«говорити» пор. гр. *δείκνυμι* «показую» — лат. *dīco* «говорю». — Фасмер II 159; Шанський ЭСРЯ II 8, 17—18; Потебня РФВ 3, 102—103; Sławski II 110—111; Brückner 222; БЕР II 138—140; Skok II 69—70; ЭССЯ 9, 168—170; Bern. I 497—498; Mikl. EW 113—114; Pokorny 638—639.

каза́х, заст. *кайза́к* Ж; — р. бр. болг. *каза́х*, п. ч. слц. *Kazach*, схв. *Kāzāx*; — запозичення з казахської мови; каз. *қазақ*, «казах» споріднене з чаг. *казак* «тс.; вільна, незалежна людина; шукач пригод, волоцюга», тат. *казак* «неодружений»; заміна кінцевого *к* на *х* відбулась на слов'янському ґрунті. — ССРЛЯ 5, 661; Фасмер II 158; Никонов 167; Мельхеев 41; Machek ESJĈ 287; Holub—Kop. 184; Боев БЕ 14, 425; Räsänen Versuch 243. — Пор. **коза́к**¹.

казе́йн «білок у складі молока»; — р. болг. м. *казе́йн*, бр. *казе́йн*, п. *kazeina*, ч. слц. слн. *kazein*, вл. *kazein*, схв. *казе́йн*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kasein*, фр. *caséine*, англ. *casein* походять від лат. *cāseus* «сир», спорідненого з двн. *chāsi*, нвн. *Kāse*, ірл. *caíse*, дангл. *ciese* (англ. *cheese*), псл. *kvasъ*, *квспоті*, укр. *квас*, *кїснути*. — СІС 299; Шанський ЭСРЯ II 8, 18; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 146; Klein 245; Walde—Hofm. I 176—177. — Див. ще **квас**, **кїснути**.

каземат «оборонна споруда; броньоване приміщення на кораблі для гармати; камера для ув'язнення у фортеці», [*казамет*] «закуть біля печі; холодна і неосвітлена кімната» Ва; — р. *каземат*, ст. *казамат*, *казематта*, бр. болг. *каземат*, п. *kazamaty*, ч. *kasamaty*, *kasematy*, слц. *kazamaty*, схв. *казамат*, *казамата*, *каземат(а)*, слн. *kazemáta*; — запозичення з французької мови; фр. *casemate* походить від іт. *casamatta*, можливо, утвореного з іменника *casa* «дім» і прикметника *matto* «схований, потайний» (початково означало «невидиме укріплення») або запозиченого з грецької мови (гр. *χάσμα* «рів; прірва, безодня»). — СІС 299; Фасмер II 159; Преобр. I 283; Шанський ЭСРЯ II 8, 18; Kopaliński 487; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 356; Gamillscheg 196; Dauzat 146.

[казибрід] «лютий (місяць)» Ж, [казвб] «тс.» Ж; — складне утворення з основи дієслова [казити] «псувати» та іменника *брід*; назва зумовлена мінливістю погоди у відповідний місяць; пор. іншу його назву [казидорога]. — ЭССЯ 9, 170. — Див. ще **бресті, казити**.

[казилён] (бот.) «повитиця льонова, *Cuscuta epilinum Weihe*» Вел, ВЕНЗн, [казило] (назва рослини) Ва; — складне утворення з основи дієслова *казити* «псувати» та іменника *льон* (*лен*) з початковим значенням «той, що псує льон»; назва зумовлена паразитичними властивостями рослини, яка розвивається за рахунок живих соків інших культурних рослин, зокрема льону. — Вісюліна — Клоков 263—264. — Див. ще **казити, льон**.

Казимір, Казько, Казимира, ст. *Казимиръ* (1349); — р. болг. *Казимир*, бр. *Казимір*, др. *Казимиръ*, ч. ст. *Kazimír*, слц. *Kazimír*, *Kazimíra*, схв. *Казимѣр*, *Казимира*, слн. *Kazimír*; — запозичення з польської мови; п. *Kazimierz*, *Kazimír*, *Kazmierz* утворене з основ дієслова *kazić* «нищити, руйнувати, псувати», спорідненого з укр. [казити], та іменника *мір* «згода, спокій», спорідненого з укр. *мир*, або давньої іменної основи *тѣг-* «великий, славний», очевидно, спорідненої з гр. *-μωρος* «тс.», ірл. *tóg*, *taí* «великий», двн. *taí* «відомий, славний»; тлумачення первісної семантики імені як «той, хто порушує спокій» (*Trávníček* SJC 644) не зовсім певне, а тлумачення «той, хто передвіщає мир» (*Суперанская* 78) неправильне. — Сл. вл. імен 212; Петровский 126; *Taszycki Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, *Kraków* 1926, 24, 40; ЭССЯ 9, 170. — Див. ще **казити, мир**.

[казити] «псувати, спотворювати», *казитися* «впадати в лютість, скаженіти; пустувати, жирувати», *каз* «сказ, шаленство, оскаженіння», [казителъ] «той, хто псує Ж; неспокійний, вередливий хлопчик Кур», [казінка] «проступок» (?) Г, Ж, *проказа*, *прокажѣний*, *проказний*, *казитися* «захворіти на сказ; розлютитися; [зіпсуватися]», *скаженіти*, *скаженіна*, *скаженівка* «сказ», *скаженюка* «хвора на сказ тварина», [скажиня] «шалена люди-

на» Ме, *сказ* «гостре інфекційне захворювання; несамовитість; [огріх при оранці Ме]», [сказал] «огріх, вада», [сказь] «шал; шалена людина» Ме, *скажѣний*, *скаженкуватий*; — р. [казитъ] «псувати», бр. [казіць], п. *kazić* «тс.», др. *казитися* «псуватися», каш. [kazić] «бити, товкти; прищеплювати заразу», ч. *kaziti* «псувати, розбещувати», слц. *kázit'* «тс.», вл. *kazyć* «псувати; заважати», нл. *kazyś* «тс.», схв. *наказити* «спотворити, викривити», слн. *kaziti* «псувати, шкодити», стсл. **казити** «псувати; каструвати»; — псл. *kaziti*, початково каузатив до *čezpŕti* «зникати, гинути» (укр. [чезнути] «тс.» з первісним значенням «викликати загибель, знищувати»; менш переконливим є виведення з іє. **kāg(h)-* «щось гідке», паралельного до **kak(k)-* (пор. *кал*), і порівняння розвитку значення до вірм. *k'akem* «псуую, знищую» (*Кофінек* LF 68, 93) або ж зіставлення з лит. *kežėti* «ставати кислим, терпким» (*Machek* *Rechersches* 82—86) чи *gōžiti*, *gōžiti* (про псування пива) (*Machek* ESJČ 246). — Фасмер II 160; Преобр. II 283; Меркулова *Этимология* 1967, 166—168; *Sławski* II 111—112; ЭССЯ 9, 171; Берн. I 498; *Mikl.* EW 114; *Trautmann* 133. — Див. ще **чезнути**.

казна́ (заст.) «державна скарбниця, гроші», [казенець] «утримуваний за рахунок казни» Ж, *казѣнка* (заст.) «державна винна крамниця; горілка у цій крамниці», *казѣницна*, *казѣнный*; — р. бр. *казна́*, болг. *хазна́*, схв. (h)azna «скарб»; — запозичення з тюркських мов; тур. *hazine* (*hazne*) «казна, скарб», крим.-тат. *хазна*, тат. *хазина́*, *хазина́* «тс.» походять від ар. *hazīna*, *hazna* «тс.». — Акуленко 137; Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ II 8, 19; Шилова 150—151; Фасмер II 160; Аракин *Тюркизмы* 120—122; Добродомов РР 1967/1, 77—79; Младенов 664; *Skok* I 662; Берн. I 386; *Lokotsch* 68.

казна- (початковий компонент неозначених займенників і прислівників *казна-хто*, *казна-що*, *казна-який*, *казна-де*, *казна-звідки*, *казна-коли*, *казна-куди*, *казна-як*; — результат скорочення і стягнення членів словосполучення *кат зна(є)*. — Грінченко II 202. — Див. ще **знати, кат**.

[ка́зня] «в'язнична камера», [казнь] «міська в'язниця» Ж, Пі, [казніця] «виправна в'язниця» Ж, [казніти] «карати» Ж; — р. *казнь* «смертна кара, стра-та», *казніть*, др. *казнь* «кара», *казніти*, п. *kažň* «кара, тортури; місце покарання; (ст.) наказ», ч. *kázeň* «дисципліна», ст. *kázn* (*kážň*, *kázen*, *kázeň*) «кара», слц. *kázeň* «проповідь, повчання; дисципліна», вл. *kažnja* «наказ; дисципліна», нл. *kažň* «наказ; закон», болг. ст. *ка́зн* «кара, смертна кара», м. *казна* «тс.», схв. *ка́зна* «кара», *ка́зан* «тс.», слн. *kažen* «кара; штраф; пеня», стсл. **КАЗНЬ** «кара; рішення», **КАЗНИТИ** «карати»; — псл. *kažpъ*, похідне від *kazati* «казати, говорити»; спочатку означало «розказування, повчання», потім «наказ, рішення», далі «вирок, рішення про покарання» і, нарешті, «кара»; пов'язання з *ка́ятися* (Mikl. EW 107; Преобр. I 69; Holub—Kop. 166; Kořinek LF 57, 353) або з [ка́зіти] (Berg. I 496—497) позбавлене підстав. — Фасмер II 160—161; Sławski II 113—114; Brückner 224; Machek ESJČ 246; ЭССЯ 9, 172—173; БЕР II 142; Skok II 69. — Див. ще **казати**.

казуїст, *казуїстика*, *казуїстичний*; — р. болг. *казуїст*, п. слц. *kazuista*, ч. *kasuista*, схв. *казуїст(а)*, слн. *kazuist*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Kasuist*, *Kasuistik*, фр. *casuiste*, *casuistique* походять від ісп. *casuista*, початково «теолог, який застосовує закони моралі до окремих питань совісті», утвореного з слат. *cāsus* «питання совісті». — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 20; Kopaliński 487—488; Dauzat 148; Gamillscheg 198; Bloch 127; Klein 247. — Див. ще **казус**.

казус, *казуальний*, *казусний*; — р. бр. болг. *казус*, п. вл. *kazus* «випадок, факт», ч. слц. слн. *kázus*, схв. *казус*; — запозичення з латинської мови; лат. *cāsus* «випадок» (давніше «падіння»), *cāsuālis* «випадковий» пов'язане з *cado*, «-е падати», спорідненим з вірм. *casnum* «тс.», кіпр. *cesaif* «град», корн. *keser* «тс.». — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 20; Kopaliński 157; Dauzat 148; Walde—Hofm. I 128.

[казю́ка] «змія; кузька, комашка; (ент.) сонечко, *Soccinella* Ж», [казя́вка]

(ент.) «сонечко» Ж; — р. *козя́вка* «кузька», [козю́ля] «змія», бр. [казю́лька] «мошка; кузька»; — очевидно, пов'язане з *коза́*; зв'язок міг бути зумовлений подібністю вусиків комахи і роздвоеного язика змії до рогів кози. — Фасмер II 279; Преобр. I 330. — Див. ще **коза́**.

[казя́рка] «плетена дерев'яна загорожа для овець, стійбище» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *коза́*.

кайдáni, [кайдániці] «кайдани», [ка́йди, кайда́та] «тс.» Ж, *кайдánки* «наручники», *кайдánник* «закутий в кайдани», *кайдánня* (зб.); — р. *кандаль*, [кайдáны, кайда́ль], ст. *канданы*, бр. *кайдáны*, п. *kajdany*; — здебільшого виводиться від ар. *kajdāni*, дв. від *kajd* «зав'язка», що могло бути запозичене через посередництво тюркських мов (пор. тур. *kajd* «тс.»); пов'язується також з тат. *хайтан* «шнурок»; виведення від тур. *kündeli* «зв'язаний», *künde* «колода; петля» (Преобр. I 291; Дмитриев 566; Brückner PF 6, 630; Berg. I 480), як і від ак. *kandālu* «залізне начиння» (Schott Festschrift H. Hirt 2, 47) або від слат. *candela* «вид корабельного каната» (Matzenauer 193), непереконливі. — Москаленко УІЛ 22; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23; Макарушка 8; Фасмер II 161, 178; Шнипова 152, 158—159; Korsch AfSIPh 9, 507; Sławski II 23—24; Mikl. EW 110; TEI I 322.

[ка́йла] «угорський бик з великими рогами», [кайле́ня] «бичок, теля» (?); — запозичення з угорської мови; уг. *kajla* «кривий, звислий; криворогий» виводиться від основи *kaj-* «кривий, кривизна; гнутися». — MNTESz II 308; Bárczi 146. — Пор. **кайлак**.

[кайла́к] «короткий обрубок дерева, поставлений сторч для сидіння; (мн.) криві обрубки дерева, призначені на дрова, ломаки», [кайла́ччя] (зб.) Ж; — видозмінене запозичення з угорської мови; уг. *kajla* «кривий, загнутий» виводиться від основи *kaj-* «тс.»; кривизна; гнутися». — Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; MNTESz II 308; Bárczi 146. — Пор. **кайло**.

ка́йло, *кайловіще* «держак кайла», *кайлува́ти*; — р. *кайло́*, *кайла́*, бр. *кай-*

ло, п. [kajla] «биття, шмагання», [kaj-lowaś] «бити, колошматити», болг. *кайла* «кайло», *кайло* «тс.»; — неясне; можливо, є запозиченням з німецької мови; пор. нвн. Keil «клин», keilen «забивати клинці, бити, шмагати». — Фасмер II 161; ССРЛЯ 5, 679; SW II 203.

кайма́, *каймо́мка*, [кальма́] «кайма» Ж, *каймистий*, *каймо́вий*; — р. *кайма́*, бр. *кайма́*, мн. *ко́ймы*; — запозичення з турецької мови; тур. *кайма* «рубць, крайка», пов'язане з *каймак* «ковзати, легко сходити, стікати» (згодом «оточувати, робити край, рубчик»), спорідненим з алт. тел. шор. *ка́йы* «обшивка, кромка сукні», тат. *кайы* «строчити, гаптувати», кирг. ойр. каз. *кью* «кайма», ккалп. *кыйыу* «оздоблення тканиною країв хутра, ковдри», пов'язаними з давнім дієсловом *кый* «оздоблювати тканиною поділ, поли хутра». — Фасмер II 162; Преобр. I 283; Шипова 152; Bern. I 469; Mikl. EW 108; TEL 1, 322; Lokotsch 81; Räsänen Versuch 221; Егоров 296.

кайма́к «вершки з пряженого молока», [кайма́н] «вершки» Я; — р. бр. *кайма́к* «варені вершки; густі вершки», болг. *кайма́к* «вершки; сметана», м. *каймак*, схв. *каймак* «тс.; каймак»; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. *каймак* «вершки, крем; піна», аз. крим.-тат. тат. каз. *каймак* «варена жирна густа сметана; густі вершки, зняті з вареного молока», алт. кирг. шор. *каймак*, *каймак*, *каймак* «тс.» — Фасмер II 162; ССРЛЯ 5, 682; Шипова 152; Дмитриев 535; Bern. I 469; Mikl. EW 108; Lokotsch 81.

кайма́н (зоол., вид крокодила); — р. бр. *кайма́н*, п. ч. слц. вл. *кайма́н*, схв. *кайма́н*, слн. *кайма́н* «тс.»; — запозичення з іспанської мови; ісп. *caimán* «тс.» походить від каріб. *asaumán* «тс.» — СІС 300; ССРЛЯ 5, 682; Kopaliński 465; Holub—Lyer 227; Klein 254; Dauzat 127. [кайора] «плоскодонний човен», [кайра] «тс.» Я; — неясне.

кайра (орн.) «птач родини чистунових, *Uria Brissonp*»; — р. бр. *кайра* «тс.»; — очевидно, як і р. [кайр] «тс.», [кавра (каура)] «норець, *Podiceps cristatus*», [каёр] «чистун», походить від ест. *kaug* «північний нирок, *Columbus arcti-*

cus». — СІС 300; Фасмер II 154, 162; Kalima 98.

[кайстра] «повстяна торба; мішок», [кайстро́вий] «повстяний»; — р. [кайстра] «мішечок», [ка́стра] «тс.», п. [кайстра] «мисливська шкіряна сумка»; — запозичення з латинської мови; лат. *canistrum* «кіш» походить від гр. *κάνιστρος* «корзина»; на слов'янському ґрунті, очевидно, зазнало впливу з боку семантично близького слова *та́йстра*. — Фасмер II 162; Brückner 564; Mikl. EW 109; Matzenauer 341. — Див. ще **каністра**. — Пор. **та́йстра**.

какао́; — р. болг. м. *какао́*, бр. *кака́ва*, п. ч. слц. *какао*, вл. *какаw*, схв. *ка́као*, слн. *какао́*; — запозичене через німецьку чи французьку мову (фр. *sacao*, нім. *Kakáo*) з іспанської; ісп. *sacao* походить від мексиканського *sacahoatl* «дерево какао» (*sacahoatl* «боби какао», аптецьке *cahuau(tl)* «тс.»). — Москаленко УІЛ 60; Фасмер—Трубачев II 162; Шанский ЭСРЯ II 8, 22; Кипарский ВЯ 1956/5, 131; SWO 314; Holub—Lyer 227; Вьгленов БЕ 1958/2, 166; Dauzat 123; Bloch 109; Gamillscheg 169; Kluge—Mitzka 340.

какати (дит.) «випорожнятися», *ка́ка*, *ка́ки*, [ка́кало] Я; — р. *ка́кать*, бр. *ка́каць*, п. *кака́с*, ч. *kakati*, слц. *kakat'*, полаб. *kokot*, вл. *кака́с*, нл. *кака́с*, болг. *ка́кам*, м. *кака*, схв. *ка́кити*, слн. *ка́кати*; — псл. *kakati*; — споріднене з лтс. *kákât*, *kakât*, лит. *kakóti*, нвн. *kacken*, лат. *saco*, -āre, гр. *κακάω* «тс.», *κακάη* «людські нечистоти», сірл. *saccaim* «випорожнятися», *sacc* «гній»; іе. **kakka-*, очевидно, звуконаслідувальне утворення, відоме і в неіндоєвропейських мовах (пор. тур. *kaça*, хак. *kakkā* «нечистоти»). — Фасмер II 162—163; Преобр. I 283; Sławski II 24—25; Brückner 213; БЕР II 150; Skok II 17; Bern. I 470; Walde—Hofm. I 127; Fraenkel 206; Pokorny 521.

[какиш] (бот.) «латук дикий, *Lactuca scariola* L.» Мак, [ка́киш] «тс.» Ме; — неясне.

какофонія, *какофоні́чний*; — р. болг. *какофо́ния*, бр. *какафо́нія*, п. *kafofonia*, ч. *kafofonia*, слц. *kafofonia*, м. *какофо́нија*, схв. *какофо́нија*, слн. *kafofonia*; —

запозичене з грецької мови, можливо, через посередництво французької чи німецької; фр. *sacophonie*, нім. *Kakophonie* походять від гр. *κακοφωνία* «погане звучання», складеного з основи прикметника *κακός* «поганий» (експресивне розмовне слово без ясної етимології, зіставляване з *κακία* «випорожнятися» та іменника *φωνή* «звук, голос». — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 23; Коралиński 465; Holub—Lyer 227; Dauzat 124; Bloch 110; Klein 217—218; Frisk I 758—759. — Див. ще **ба́яти**, **фонéтика**.

ка́ктус (бот.) «Cactaceae»; — р. бр. болг. схв. *ка́ктус*, п. ч. слц. вл. *kaktus*, слн. *káktus*; — книжне запозичення з латинської мови; лат. *cactus* походить від гр. *κάκτος* «колючий артишок» неясного походження (можливо, запозичення). — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 23; Sl. wug. *obcuch* 330; Holub—Lyer 227; Dauzat 124; Bloch 110; Kluge—Mitzka 340; Frisk I 758—759.

кал «екскременти; бруд», [калениця] «посудина для розведення глини», [каланиця] «яма чи ящик для розведення вапна», [каліло] «бруд», [калітник] «заглибина під лавою або посудина, в якій зберігається біла глина» Ж, [каліниця, кальнік] «тс.» Ж, *калю́ка* «сильний бруд», [каляніця] «дъгоготь, що стікає з коліс», [каліти] «білити (вапном, білою глиною)» Ж, *каля́ти* «бруднити», *кальній* «брудний», [ка́вний, ка́льний] «тс.», *ка́льно* «брудно», [ка́лко] «тс.», *зака́лець*, *ро́зкаль* «бездоріжжя»; — р. бр. *кал* «екскременти», п. *кал* «тс.»; (ст.) болото, трясовина; гуща», ч. слц. *кал* «рідке болото, бруд; осад, гуща», болг. *кал* «тс.», м. *кал* «бруд, сірка (у вусі)», схв. *ка́о*, *ка́л* «болото, мул, калюжа», слн. *ка́л* «тс.», *ка́лја* «бруд на тілі», стсл. *каль* «болото, бруд»; — псл. *каль*; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з гр. *πῆλος* (*παῖλος*) «глина, болото, мул, багно» і зводиться до іє. *k^ha-lo-s (Meillet *Études* 418; Bern. I 475—476; Преобр. I 287; Machek *ESJČ* 235—236), однак гр. *πῆλος* може бути пов'язаним і з лат. *palleo* «блідну» (Walde—Hofm. II 239—240), що робить це припущення непевним; шукають пояснення також у зв'язку з назвами ко-

льорів і плям (Фасмер II 163; Holub—Kop. 160; Fick *BB* 2, 197; Bezzemberger *BB* 16, 246; Pokorny 547—548; Trautmann 113—114) і зводять до іє. *kālos, наявного у лит. *kalýbas* (*kalývas*) «який має білу шю» (про собак), лат. *cālidus* «із світлою плямою на лобі» (про коней), *cālīgō* «темнота, туман», гр. *καλῆς* (*καλίς*) «пляма, бруд», дінд. *kālah* «сильно-чорний», *kalaḥkam* «пляма»; мало-переконаливе припущення (Brückner 214) про зв'язок з лат. *squālus* «брудний». — Шанский ЭСРЯ II 8, 23—24; Фасмер II 163; Sławski II 32—33; ЭССЯ 9, 127—129; БЕР II 155—156; Skok II 37. — Пор. **каленіця**.

[калаба́й] «гультяй, ледащо» Ж; — неясне; можливо, запозичене з тюркських мов; пор. тур. *kalırçı* «шахрай, негідник».

[калаба́йка] «зарубка на дереві для добування соку»; — неясне.

[калаба́лик] «гармидер, галас; сварка Ж; клопіт, колотнеча Мо», [каба́лик] «клопіт, метушня» Г, Ж; — р. *калаба́льк* «сум'ятиця, безлад», болг. *калаба́льк* «натовп, зборище людей; голосні розмови, гамір», м. *калабалак* «натовп; сум'яття; біганина», схв. *калаба́лук* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. *kalabalık* «натовп, метушня, сум'яття», *kalaba* «перевага, велика кількість», крим.-тат. *калабалык* (*халабалык*) «велика кількість, натовп» походять від ар. *galaba* «перевага; перемога». — Дзендзелівський НЗ УЖДУ 13, 65; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129—130; Макарушка 9; Фасмер II 163—164; Шипова 152—153; БЕР II 157; Bern. I 470; Mikl. *TEI* I 323.

[калаба́ня] «калюжа»; — очевидно, результат контамінації слів *ковба́ня* і [калаба́тина] (див.).

[калаба́тина] «калюжа; драговина, мочар», [калаба́ч] «калюжа», [каба́ч Ж, *калаба́ш*, *калаба́ўха*, *каля́буга* ВеБ, *каля́бу́ха* Ж, ЛЧерк] «тс.», [колоба́тина] «драговина, мочар»; — р. [колоба́ина] «яма»; — не зовсім ясні форми; очевидно, складні утворення з основи іменника *кал* «бруд, грязь, болото» і компонентів, пов'язаних з основою дієслова [ба́тува́ти] «бити», вигуковою основою

бух(ати) та *ін.*; перший компонент може бути пов'язаний і з основою іменника *кóло* «колесо». — Пор. **ковбáня**.

[калабурці] «шкереберть, сторчака, стрімголов», **[карабульці]** «тс.» Ж; — п. **[kaɾabulcu]** «тс.» (з укр.); — неясне; можливо, результат видозміни гіпотетичного давнішого **колообороть*.

[калабушити] «лоскотати» Л; — неясне.

[калабча́] «дитина» Я; — неясне; зіставлення з узб. *қаламча* «живець, черенок» (Яворницький 331) непереконливе.

[калавéрці] «чоботи з вивернутими халявами»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. заст. *калэври* «черевики з повсті» походить від болг. *калэври* (старовинне взуття), яке зводиться до тур. *kalavra* «поношене взуття»; пор. р. **[калэвры]** «м'яке взуття без каблуків». — Москаленко УІЛ 57; *Vrabie Romanoslavica* 14, 152; *Scheludko* 133; БЕР II 162—163; РЧДБЕ 300; Младенов 228.

[калагві́] «панчохи з білого полотна для мерця» Я, **[каліґи]** «тс.» Я; — р. **[ка́ліґви]** «взуття для мерця (звичайно з полотна)», **[ка́ліґи]** «тс.; черевики», др. *калига* «черевик», с.-цсл. **калигы** «підшови»; — запозичене в давньоруську мову з грецької; сгр. *καλίγι(ον)*, *καλίγα* «черевик» походить від лат. *caliga* «полуботок», можливо, спорідненого з лит. *kulnis* «п'ята». — Фасмер II 167; Matzenauer 190; Bern. I 473; Walde—Hofm. I 138. — Пор. **каліка**².

[калагүзити] «погано працювати, халтурити»; — неясне; можливо, афективне утворення, пов'язане з **[гузува́ти]** «зволікати», *гүзно* «зад».

[кала́дник] «безпорадна людина; ідіот» Ж, **[кала́нник]** «бідняк», **[кала́нिति]** «бідувати» Я, **[каланді́ти]** «тс.» Ме, **[калатáти (вік)]** «сяк-так жити» Я; — р. **[кала́нда]** «багатство», **[каланді́ть]** «економити»; — неясне, можливо (принаймні в частині форм), пов'язане з **[канді́ти]** «економити, жити з розрахунком» (пор.).

[калака́луша] (бот.) «черемха, *Radus Mill.*»; — р. **[калакалу́га, калакалу́-**

ша] «тс.»; — пов'язане з *кал* «бруд, нечистота»; назва зумовлена, очевидно, фарбувальними властивостями плодів черемхи (пор. нвн. **[Tintenbeere]** «черемха», букв. «чорнильна ягода»). — Фасмер II 164. — Див. ще **кал**.

[каламáга] «рибальська сітка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. **[каламáжка]** «доцатий кузов для перевезення свіжої риби».

каламáйка (заст.) «цупка густа льняна тканина; [тканина «коломенка» Г; вовняна кольорова тканина Ж; вид жіночого одягу Ва; ластик Пі]», **каламáйковий**; — р. **[каламéнок]**, ст. *каламинок* «тканина з прядива», **[коломéнка]** «щільна бавовняна тканина», **[коломéнка, коломáнка]** «тс.», п. *kaɫamaјka*, *kaɫamaјka* «вид вовняної тканини», ч. *kaɫamaпk* «тс.»; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Kalamank*, *Kalmanк* «строката вовняна тканина» походить від слат. *salamaпcus*, *salamaпcum* (*salamaпcum*) «очіпок», яке зводиться до сгр. *καμηλαμιον* «одяг з верблюжої вовни», пов'язаного з *καμηλος* «верблюд». — Фасмер II 164; Преобр. I 284; SW II 205; Bern. I 471; Mikl. EW 109; Matzenauer 189. — Див. ще **каміла́вка**.

[каламáнка] (знев.) «горілка»; — неясне.

каламáр «чорнильниця, пляшечка», **[каламáрок]** «тс.», **[каламáрчик]** «пляшечка» Ва; — р. **[кала́марь]** «чорнильниця», бр. *каламáр* «тс.», п. *kaɫamarz* «тс.; писарська шкатулка; чорнило», ч. *kaɫamař* «чорнильниця», слц. *kaɫamař*, схв. *kaɫamāř*, слн. заст. *kaɫamařiš* «тс.», ст. *kaɫimāř* «писарська шкатулка»; — через посередництво польської мови запозичене з латинської; лат. *salamařius* (*salamařium*) «шкатулка для приладів до писання» походить від *salamus* «очерет, тростина; зняряддя до писання, перо», яке зводиться до гр. *καλαμος* «тс.», спорідненого з днв. *halm* «стебло, соломинка», лат. *culmus* «тс.», прус. *salme* «солома», лтс. *salms* «стеблина соломи», псл. **solma*, укр. *солóма*. — Richhardt 61; Zareba JP 41/1, 4; Фасмер II 164; Sławski II 34; Brückner 214; Holub—Lyer 227; Bern. I 471; Frisk I 760—761. — Див. ще **солóма**.

[каламáша] «бурда, бовтанка, розмазня; рідке болото» Ме; — очевидно, результат контамінації складної основи іменника *каламáша* та слова *ка́ша* (див.).

[каламáшка¹] «віз із скринькою, яким перевозять вантажі Ва; безтарка ЛЧерк; віз, яким перевозять сміття, гній Дз», [каламáшник] «візник на каламашці» Мо; — р. [каламáжка] «дощаний кузов для перевезення свіжої риби», [ко́льма́жка] «дитячий візок», бр. *каламáжка* «візок», п. *kałamaszka*, [kałamacha, kałatajka] «легкий візок» (з укр. чи бр.); — зменшувальна форма від *ко́лима́га* «вантажний віз»; можливо, поширилася під впливом білоруської чи російської мов. — Sławski II 34; SW II 213—214. — Див. ще *ко́лима́га*.

[каламáшка²] «макогін» Мо; — неясне.

каламбур, *каламбури́ст*, *каламбурити*; — р. бр. болг. *каламбур*, п. *kalambur*, ч. *salambour*, *kalambúr*, слц. *kalambúr*, м. *каламбур*, схв. *калѣмбур*, слн. *kalambúr*; — запозичення з французької мови; фр. *saletbour* «гра слів» етимологічно неясне, паралельне до *saletbredaine* «смішне зауваження», нормандськ. [saletberdaine], савойськ. [saletbourdaine] «тс.»; пов'язання з власним ім'ям абата з *Salemberg*, комічного персонажа в німецьких повістях, чи графа *Saletbour*, що погано володів мовою і допускався двозначностей (Kluge—Mitzka 341; Brückner 213), або зведення до іт. *salatago* «чорнильниця» і *burgare* «сердити» чи до гр. *καλή* «пухлина; горб» і фр. *bourde* «нісенітниця» (Преобр. I 284) недостатньо обгрунтовані. — СІС 301; Фасмер—Трубачев II 164; Шанский ЭСРЯ II 8, 24; Kopaliński 465; Holub—Lyer 227; Dauzat 129; Bloch 113; Gamillscheg 176.

[кала́мутка] (ент.) «лісова руда мурашка, *Formica gura L.*» Л, [чалáмутка] «тс.» Л; — неясне.

каламуть «муна рідина», *каламúта* «тс.; клопіт; сварка», *каламúт* «неприємність, клопіт, сварка; [баламут], *каламúтник* «баламут», *каламúття* «каламуть», [кало́мут] «каламут», *каламúтний*, *каламутнува́тий*, [каламі́тний] «каламутний», [кало́мутен] «тс.» Ж, *ка-*

ламúтити, *каламутніти*, *каламутнішати*, [кало́мутити]; — р. [каламúт] «баламут; безладдя, сварка», [каламúтить] «мутити (воду); баламутити», бр. *каламúць*, *каламúціць*, п. [kałamucisic, kałamęcisic], слц. [kałamuta] «безладдя, сум'яття; дурниці; дурень»; — складне утворення з основ *кал* «бруд» і *мут-ний* (*мут-ити*); значення «баламутити» розвинулось пізніше. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Трубачев Етимология 1965, 385—386; SW II 214; Верп. I 475. — Див. ще *кал*, *мут*.

[каландек] «полукипок»; — запозичення з угорської мови; уг. ст. *kalangua* «копиця сіна» запозичене з слов'янських мов (пор. болг. [ка́днѣя], укр. [ка́днѣя] «тс.», похідні від псл. *kladō*, *klasti* «класти»). — Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; MNTESz II 319. — Див. ще *кла́сти*.

[каланта́р] «шинок», [каланта́рити] «голосно базікати; нудно багато пхикати Ж»; — неясне.

[каланті́р] «калюжа після дощу» До, [каланча́к] «вимита водою яма» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [калаба́тина, ка́лабацц] «тс.».

каланча́ «висока спостережна башта»; — р. бр. *каланча́*; — очевидно, запозичення з тюркських мов; зіставляється з тур. *kula* «башта; вишка», *kala* «фортеця», крим.-тат. *кала* «тс.», кар. *кала* «фортеця, укріплення», які походять від ар. *kał'a* «тс.». — Фасмер—Трубачев II 165; Шанский ЭСРЯ II 8, 24; Шипова 153; Lokotsch 82.

каланча́к — див. *каланті́р*.

[ка́лап] «вид капелюха»; — слц. *калар* «капелюх»; — запозичення з угорської мови; уг. *kalap* «капелюх» виникло на основі виразу *kałapos szűveg* «широка, кругла шапка; капелюх», у якому слово *kałapos* виявляє основу *kałap-* неясного походження. — Дзєндзелівський УЛГ 64; Доп. УЖДУ 4, 62; ВеЛ 422; Machek ESJCS 187; MNTESz II 320; Bárczi 146.

[кала́пати] «клатати, стукати» ВеБ; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *калатáти* (пор.).

[калапішник] «старий спрацьований чоловік» ВеЛ; — неясне.

[калап'ютати] «мішати, бовтати» Ж, **[калап'юцятати]** «тс. Ж; колотити, невміло готувати (страву) Ме», **[калап'єця]** «рідке болото; каша-розмазня» Па, **[калап'ють-ка]** «каша-розмазня» Ж, **[закалаб'юдати]** «недбало замішати» ВеБ; — експресивне утворення, пов'язане з **колотіти**.

[каларма] (заст.) «пережарене овече сало» Дз; — видозмінене запозичення з болгарської мови; болг. **[кав'єрма]** «пережарене сало з м'ясом» походить від тур. **kavurma** «смажене м'ясо», пов'язаного з **kavurmak** «смажити, розпікати». — БЕР II 128.

калатати «бити, стукати; дзвонити; битися, колотитися», **калататися** «битися, колотитися», **[калатити]** «калатати», **[колатати]** Г, Ж, **[калат]** «колотушка» Ж, **[колат]** Ж, **калатайло**, **калатайка**, **калатало** «тс.», **калатальник** «вартовий з калаталом»; — р. **[калатать]** «калатати, бовтати», бр. **[калатать]** «бити, стукати», п. **kołatać** «тс.; (ст.) дуже просити; мучити, бити; нападати; потрясати, кидати», ч. (мор.) **[kołatať, kołatit'** «потрясати, колисати», ст. **kolotati, koltati, kołatati** «приводити в рух, потрясати, шпурляти», слц. **[kołatit'** «потрясати», схв. **[kolětati]** «виртати, потрясати» (про вітер); — псл. **kolotati**, споріднене з ***koltiti** «вдаряти», укр. **колотіти**, а також з ***k'j'atati** «вдаряти, стукати», укр. **[к'в'ятати]** «тс.»; словотворчий характер форми залишається неясним. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Sławski II 365; Brückner 247; Bern. I 550. — Див. ще **колотіти**. — Пор. **к'в'ятати**².

[калахкотіти] «клекотіти» Я; — експресивно-звуконаслідувальне утворення, близьке до **клекотіти**. — Пор. **клекотати**.

кал'ач, **[кол'ач]** «калач; варений овечий сир круглої форми; глиняна посудина на горілку у формі кола; пересло», **[кал'ачини]** «четвертий день весілля в Галичині, коли молоді дістають подарунки», **[колачіння]** «тс.», **кал'ачник** «пекар», **[кал'ачник]** «тс.», **кал'ачиком**; — р. **кал'ач**, **кол'ач** «круглий крендель, плетена булочка з білої муки», бр. **кал'ач**, др. **колаць** «тс.», п. **kołacz** «тс.; обрядовий весільний хліб круглої форми; ма-

кухи, збиті в круглу балабуху», ч. **kołac** «пиріг; [круглий очіпок]; (ст.) плата, нагорода, вид податку», слц. **kołac** «здобна булка, пиріг», вл. **kołac** «круглий білий хліб», нл. **kołac** «тс.», болг. **кол'ач** «обрядовий круглий хліб, перепічка», м. **колач** «тс.», схв. **к'ол'ач** «білий хліб у формі персня (обрядовий дар при відвідинах); перепічка; подарунок (за добру новину)», слн. **kołac** «білий круглий хліб (обрядовий); кругла плоска посудина для вина»; — псл. **kołacz** «печений хліб круглої форми», похідне утворення від **коло** «коло»; пор. ч. (мор.) **[koło]** «калач, що дається челяді за службу», болг. **[коло]** «калач», р. **[колес'о]** «великий калач, круглий житній хліб», схв. **[колак]** = **к'ол'ач**, болг. **[кол'ак]** = **кол'ач**, м. **колак** «обрядовий хліб, яким запрошують на весілля; бублик»; назву утворено відповідно до округлої форми печива, що мала первісно обрядове значення (коло як символ щастя); зміна кореневого **о** в **а** відбулась перед наступним складом з наголошеним **а**, як у словах **багатий**, **каждн**, **хазяїн** та ін.; припущення про запозичення форми з середньогрецького або романського джерела (Фасмер ГСЭ 3, 104; Bern. I 541; Karłowicz SWO 290; Korsch AfSIPh 9, 17—18) необгрунтовані. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Фасмер II 285; Преобр. I 332; Соболевский Лекции 80; Sławski II 363; Brückner 247; Machek ESJĀ 267; ЭССЯ 10, 118—119; Mikl. EW 124. — Див. ще **коло**¹.

кал'ачики (бот.) «мальва, *Malva L.*», **[колачики]** «мальва непомічена, *Malva rotundifolia L.* (*Malva neglecta Wallr.*)» Мак, **[колачник]** «тс.; мальва лісова, *Malva silvestris L.*» Мак; — р. **[кал'ачик]** «мальва; герань, *Geranium L.*», ч. **[kołáčiky]** «мальва непомічена; мальва лісова»; — псл. **kołacik** «мальва», похідне від **kołacz** «калач»; назва зумовлена подібністю плодів мальви до круглого печива; пор. **[проскурняк]** «мальва», пов'язане з **пр'оскура** «білий хлібець особливої форми, що використовується при богослужінні». — Machek Jm. rostl. 146—147.

кал'ачити — див. **калатати**.

калган¹ (бот.) «*Alpinia officinarum*;

Alpinia galanga Willd.; перстач пряmostоячий, *Potentilla erecta*, *калганівка* «горілка, настояна на калгані», [*калаганівка* Пі], *калганка* «тс.»;— р. *калган* «*Alpinia officinarum*; *Alpinia galanga*; перстач пряmostоячий; приворотень, *Alchimilla* L.; гірчак ракові шийки, *Polygonum bistorta* L.», п. *galgant* «*Alpinia*; смикавець, *Cyperus* L.», ч. *galgan*, *galgán* «тс.»;— запозичення з середньолатинської або середньогрецької мови; слат. *galanga* «*Alpinia*» походить від сгр. γαλάγγα, яке через ар. *halandžan* «дикий імбир» зводиться до кит. *kó-leung-kéung* «*Alpinia officinarum*». — Макарушка 8, 10; Фасмер II 165; Горяев 128; Mikl. TEI Nachtr. 2, 124; Lokotsch 62.

[*калган*²] «нечепура, злидень, жебрак» Пі;— видозмінене запозичення з польської мови; п. *gałgan* «ганчірка, лахміття, подерте вбрання; нероба, гультай; нечепура» походить від нім. *Gälgen* «шибениця», спорідненого з гот. *galga* «хрест», дісл. *galgi* «тс.», вірм. *jałk* «жердина», лтс. *žalga*, лит. *žalgà* «тс.».— SW I 798; Kluge—Mitzka 229; Feist 189.

[*калдані*] «місяця, на яких залишилася минулорічна трава»;— неясне.

калейдоскоп, *калейдоскопічний*;— р. бр. болг. м. *калейдоскоп*, п. *kalejdoskop*, ч. слц. вл. *kaleidoskop*, схв. *калейдоскоп*, слн. *kalejdoskop*;— книжне запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kaleidoskop*, фр. *caléidoscope*, англ. *kadeidoscope* утворені в 1817—1818 рр. на основі грецьких слів *καλός* «красивий», спорідненого з дінд. *kaluāna* «тс.», εἶδος «вигляд, зовнішність, образ», спорідненого з псл. *vidъ* «вид, вигляд», і *σκόπιον*, *σκόπος* «спостерігач», *σκόπεω* «спостерігаю». — СІС 301; Шанский ЭСРЯ II 8, 25; Kopaliński 466; Holub—Lyer 327; Dauzat 423; Bloch 404; Klein 839. — Див. ще *вид*, *епіскоп*.

[*калєка*] (іхт.) «миньок, *Lota fluviatilis*» Ж;— неясне; пор. бр. [*калека*] «бабець-головач, *Cottus gobio*», р. [*калєган*] «в'юн» (?).

календар;— р. *календарь*, бр. *каляндар*, п. *kalendarz*, ч. *kalendář*, слц. *kalendár*, болг. *календар*, м. *календар*, схв. *календар*, слн. *kalendárij*;— запозичен-

ня з латинської мови; пізньолат. *calendārius* «календар» пов'язане з лат. *calendārium* «книга боргів», яке походить від *calendae* «перший день місяця», пов'язаного з *calo*, -āre «вигукувати, проголошувати» (у зв'язку з тим, що перший день місяця кілька разів проголошував помічник верховного жерця), спорідненим з гр. *καλέω* «кличу», двн. *halōp* «кликати», псл. **kolkoŕ* «дзвін», укр. [*колокіл*] «тс.».— СІС 301; Фасмер—Трубачев II 166; Преобр. I 285; Hüttl-Worth 16, 74; Kopaliński 466; Holub—Lyer 227; Klein 223; Kluge—Mitzka 342; Walde—Hofm. I 141—142.— Див. ще *колокіл*. — Пор. *коляда*.

Калєник, ст. *Каленик* (1437), *Каллинікъ* «добропобѣдникъ, ил(и) добропобѣдителъ» (1627);— р. *Каллінік*, бр. *Калінік*, болг. *Калинік*, стсл. *Калєникъ*, *Каллиникъ*;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Καλλιτικός*, *Καλλένικος* утворене від прикметника *καλλιτικός* «той, хто здобуває (святує) славу перемогу; переможний», що складається з основ прикметника *καλός* «красивий» та іменника *νίκη* «перемога», спорідненого з лит. *arņiktī* «атакувати» або з псл. *пись* «пониклий обличчям до землі», укр. *ніций*. — Сл. вл. імен 212; Беринда 214; Петровский 127; Илчев 234; Constantinescu 26; Frisk II 320—321; Boisacq 670—671.— Див. ще *калейдоскоп*.

[*калєник*] (орн.) «костогриз, *Scoothraustes* L.» Я;— результат перенесення власного імені *Калєник* (пор. інші назви птахів такого походження *юрók*, [*гріцик*, *иванók*, *иванчик*] та ін.); мотивація перенесення неясна.— Булаховський Вибр. пр. III 214.— Див. ще *Калєник*.

[*каленіця*] «верхня частина даху разом із снопами соломи, прикріпленими до неї; гребінь даху» Я, [*калянція*] «тс.» Я, [*калнічаний*] «покритий соломою, попередньо змоченою у рідкій глині» (про хлів) Па, [*калнічити*] «покривати дах соломою, змоченою в рідкій глині» Па, [*калнічити*] «змочувати снопи соломи у рідкій глині перед покриттям ними даху»;— п. [*kalenica*] «верх двосхилого даху; глиняне закріп-

лення верха даху від вітру; сніпки верхнього ряду даху, змочені у рідкій глині», [kalonka] «тс.», ч. [kalenice] «верх даху, критий снопами, змоченими у глині», [kalenec] «солом'яний сніп, змочений у глині», мор. [kal'epica] «верх даху», слц. [kálénica, kalenec] «тс.»; — псл. kalenica, пов'язане з kaľ «глина, болото; бруд». — Sławski II 28—30; Machek ESJČ 235—236; LF 65, 315; ЭССЯ 9, 119. — Див. ще **кал**.

Калерія; — р. *Калерія*, бр. *Калерья*; — пов'язується з лат. calesco, -ere «ставати теплим, нагріватися», caleo, -ēre «бути теплим», спорідненими з лит. šilù, šilau, šilti «ставати теплим», šiltas «теплий», дінд. šarád- «осінь», ав. sarəb- «рік», кімр. clyd «теплий», дангл. halōian «горіти»; ім'я утворено, мабуть, за аналогією до лат. Valeria «Валерія», пов'язаного з valesco, -ere «ставати здоровим», valeo, -ēre «бути здоровим». — Петровский 127; Walde—Hofm. I 137. — Пор. **Валеріан**.

калетка «гноно, китиця калини» ЛЧерк; — неясне; можливо, походить від п. kaletka (бот.) «грички, Capsella bursa pastoris».

калів'є (зб.) «бадилля картоплі» Л, [калівенне, кáліва, кáлів'я] «тс.» Л, [кáліво] «кущ картоплі; половина повісма коноплі, льону», [калівéшник] (зб.) «листя моркви; бадилля гороху» Л; — р. [кáліва] «кущ картоплі; рослина; стеблинка; дуже мала кількість, крихта, краплина», [кáлева] «тс.»; зернина; ягода (одна)», [кáливо] «дрібна зернина; дуже мала кількість, крихта, краплина», бр. кáліва «окрема рослина, стеблина, соломина; зернина; дуже мала кількість; трошки», п. [kaliwa, kaliwek, kaliwol] «тс.»; — неясне; виведення з цсл. **коливо** (укр. *кóливо*) «поминальна кутя» (Преобр. I 285) «необгрунтоване; дещо більш імовірно припущення (Фасмер II 166—167) про первісно займенниковий характер основи, що могла бути утворена з компонентів *ка-/ко-*, *-ли-* і *-ва* і мати початкове значення «трохи, крихта». — СРНГ 12, 346—347.

калім «викуп за наречену у тюркських народів; хабар», *калімник*; — р.

бр. *калім*; — запозичення з тюркських мов; тат. башк. каз. ноғ. *калым* «викуп за наречену», як. *калым, халым* «викуп худобою» споріднені з кирг. алт. дтюрк. *калын* «викуп за наречену». — Шанский ЭСРЯ II 8, 30; Фасмер II 171; Шипова 155—156; Räsänen Versuch 226.

каліна (бот.) «*Viburnum opulus L.*, [калінок, киліна] «тс.» Ж, [калініна] «калинове дерево», *калінівка* «горілка, настояна на ягодах калини», *калімник* «пиріг з ягодами калини; кисіль з цих ягід», *калімняк* (зб.) «зарості калини», [каліня] «червона корова» ВеНЗн, [калінянкi] «сорт червоних яблук» Ж, [калієник] «хліб з калиновими ягодами»; — р. *каліна*, бр. *каліна*, п. ч. слц. нл. *kalina*, вл. *kalinka*, ст. *kalina, kalena*, болг. *каліна* «калина; гранат», схв. *каліна* «бирючина, *Ligustrum L.*», слн. *káliná* «тс.»; — псл. *kalina* «*Viburnum opulus L.*», похідне від каľ «мокра земля, болото, драговина, грязь»; назва зумовлена вологолюбністю калини і її поширенням у болотистих місцях; спроби пов'язання з дінд. *kālah* «чорний, синьо-чорний» з огляду на чорний колір ягід рослин, до яких початково могла застосовуватися ця назва — горобини, *Viburnum lanata L.*, бирючини, *Ligustrum vulgare L.* (Bern. I 473—474; Фасмер II 168; Walde—Hofm. I 139), з псл. *kaliti* «гартувати, розжарювати» на тій підставі, що червоні плоди рослини подібні за кольором до розпеченого заліза (Brückner AfSIPh 24, 187), з нім. *Holunder* (Holder, двн. *holuntar, holaptar*) «чорна бузина, *Sambucus nigra L.*» (Hirt BB 24, 279; Kluge—Mitzka 315; Преобр. I 286), з дінд. *śalāh* «палиця», вірм. *salard* «гілка з листям» (Agrell. Zwei Beiträge zur Lautgeschichte, 1918, 11—12) непереконливі. — Півторак Мовозн. 1967/4, 83—85; Фасмер II 168; Sławski II 30—31; Machek ESJČ 236; Јп. rostl. 222; Holub—Kop. 160; БЕР II 168—169; Skok II 21; ЭССЯ 9, 120—122.

Калина, заст. *Калінікія*; — р. *Каліна*, ст. *Калінікія*, бр. заст. *Калінікія*, стсл. **Калиникия**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Καλλινηή* утворено з основ прикметника *καλός* «гарний» та іменника

νική «перемога». — Петровський 127. — Див. ще **Каленік**.

каліта́¹ «торба для грошей» СУМ, Ж, *калітка* «торбинка для грошей чи тю-пону», [калітíна] «тс.», [калітнік] «поштар на селі» Ж; — р. *каліта́* «сумка, гаманець, кишеня», бр. *каліта́* «мошна, сумка», др. *каліта* «торбина», п. ст. [kaleta, kalita, kalota] «тс.» (з укр.); — запозичення з тюркських мов; тат. каз. алт. *калта* «кишеня, шкіряний мішок, гаманець», тур. ст. *kalita, halita, [kalta]* «тс.» походять від ар. *chaḡīṭa* «сумка, мішок». — Макарушка 9; Потебня РФВ 3, 167; Козырев Тюркизмы 17; Аракин Тюркизмы 134; Фасмер II 168; Преобр. I 286; Шипова 155; Дмитриев 566—567; Sławski II 28—29; Bern. I 474; Mikl. EW 425; TEL I 324; Lokotsch 65; Räsänen Versuch 227.

каліта́² «обмащений медом корж для ворожіння на день святого Андрія», [калётá] «тс.» Ж; — р. [каліта́] «ватрушка», [калітка] «пиріг, пиріжок, корж», п. *kaletka* «вид їжі»; — очевидно, пов'язане з *каліта́* «гаманець, торбинка, мішечок» з огляду на зовнішню схожість пиріжка і торбинки. — Даль II 190; Sławski II 28—29; Bern. I 474. — Див. ще **каліта́**¹.

[каліти] «розжарювати; гартувати» Ж; — р. *каліть* «розжарювати; підсмажувати (горіхи), пекти (в печі)», бр. [каляніць] «гартувати, робити твердим», слц. *kalit'* «гартувати», болг. *каля, калявам* «гартую», м. *кали* «гартує», схв. *каліти* «гартувати», слн. *kaliti* «тс.»; — псл. *kaliti* «гартувати (залізо), робити твердим», очевидно, похідне від *kaľ* «бруд, болото, глина» (укр. *каль*); початкове значення «обвалювати в болоті, обмазувати»; розвиток нової семантики пояснюється тим, що гартування гончарних виробів і надавання їм міцності досягалося закопуванням їх у глину; зіставлення з лтс. *kālst* «засихати», *kālss* «сухий, худий», дірл. *calath, calad* «твердий», лат. *callum, callus* «мозоль, закрубіла шкіра» (Bern. I 476; Machek ESJČ 236; Walde—Hofm. I 140; Pokorný 523—524), з р. [колётъ] «дерев'яніти, костеніти» (Meillet MSL 14, 373; Zupitza GG 107),

з герм. **kōljan* «студити» (Vaillant RES 19, 112), з гол. *hal* «мерзлий ґрунт» (Holthausen ZfSlPh 24, 268), з лат. *calere* «бути гарячим» (Мартынов Сл. и не. аккомод. 149—150; Walde—Hofm. I 137) недостатньо обґрунтовані. — Шанський ЭСРЯ II 8, 28; Фасмер—Трубачев II 168—169; Преобр. I 286; Sławski II 25—26, 29—30; БЕР II 181; ЭССЯ 9, 123—124; Трубачев Рем. терминолог. 369—370; van Wijk AfSlPh 37, 24—25. — Див. ще **каль**.

[калітка¹] (бот.) «латаття, *Nymphaea candida* Presl.; глечики, *Nuphar luteum*» ЛексПол; — пов'язане з *калітка* «торбинка, мішечок»; назва зумовлена зовнішньою подібністю квіток цих рослин, що розкриваються вдень і закриваються на ніч, до стягнутої зашморгом торбинки, калитки. — Вісюліна—Клоков 129. — Див. ще **каліта́**¹.

[калітка²] «стежка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. *калітка* «хвіртка».

[калітнік] (бот.) «грицики звичайні, *Capsella bursa-pastoris*», Мак, ЛексПол; — п. ст. *kaleta* (pasterska), *kaletki* «тс.»; — похідне утворення від *каліта́* «торбинка, мішечок»; назва зумовлена зовнішньою подібністю плодів коробочок грициків до торбинки; можливо, є калькою латинської наукової назви грициків (лат. *bursa pastoris*, букв. «торбина пастуха»); пор. р. *пастушья сумка*, нвн. *Hirtentasche* «тс.» — Вісюліна—Клоков 173; Sławski II 28—29. — Див. ще **каліта́**¹.

калібр, *калібрувальник, калибрувальний, калибрувати*; — р. *калібр*, бр. *калібр*, п. слц. вл. *kaliber*, ч. *kalibr*, болг. *калібър*, м. *калібар*, схв. *калібар*, *калібар*, слн. *kaliber*; — запозичення з західноєвропейських мов; нвн. *Kaliber*, фр. *calibre*, гол. *kaliber* походять від іт. *calibro* «калібр, діаметр; розмір», що зводиться до ар. *qalib* «шевський копил; форма, взірець», яке походить від гр. *καλοπίδιον* «тс.», пов'язаного з *καλόπους*, род. в. *καλόποδος*, букв. «дерев'яна нога (ступня)», утвореним з основ іменників *κάλων* «дерево, дрова» (<**καF-ελο-ν*, **καF-αλο-ν*), похідного від *καίω* (<**καFιω*) «горіти» і *πούς*,

род. в. ποδός «нога», спорідненого з вірм. ot-k' «ноги», гот. fōtus, дангл. fēt, лат. pēs, pedis, дінд. pāt, род. в. padāh, лит. pādas, р. *под* «піл; ґрунт; нари». — СІС 301; Фасмер II 166; Kopaliński 466; Holub—Lyer 228; Dauzat 130; Bloch 114; Kluge—Mitzka 342; Klein 223; Frisk I 765; Gamillscheg 177; Lokotsch 83. — Див. ще *під*¹.

каліграфія, *каліграф*, *каліграфічний*; — р. *каллиграфія*, бр. *каліграфія*, п. сл. kaligrafia, ч. kaligrafie, вл. kaligrafija, болг. *калиграфія*, м. *калиграфія*, схв. *калиграфія*, слн. kaligrafija; — запозичення з грецької мови; гр. *καλλιγραφία* «гарний почерк; мистецтво красиво писати», *καλλιγράφος* «той, хто гарно пише» утворені з основ прикметника *καλός* «красивий» і дієслова *γράφω* «пишу». — СІС 301; Шанский ЭСРЯ II 8, 28—29; Kopaliński 467; Holub—Lyer 278; Dauzat 130; Klein 225. — Див. ще *калейдоскоп*, *графіка*.

калій; — р. болг. *калий*, бр. *калій*, п. ч. kalium, сл. *kálium*, вл. kali, м. *калиум*, схв. *калийум*, *калий*, слн. *kálij*; — запозичене як науковий термін з латинської мови; слат. *calium* «тс.» походить від ар. (al-)kalī «поташ». — СІС 302; Фигуровский 77; Шанский ЭСРЯ II 8, 26; Sl. wug. obcuch 331; Holub—Lyer 228; Kluge—Mitzka 342.

каліка¹ «той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею)», [каліцїн, *калічина*] «тс.» Ж, *каліцтво*, *каліч* (зб.) «каліки», *калічча* «тс.», [калічка] «друга ручка на держалні коси», *калічник* «той, хто навмисне себе покалічив», [калікуватий] «пошкоджений чимось, напівпокалічений; потворний», *каліцький*, *калічний* «той, хто зазнав каліцтва», *калічений* «тс.; ламаний, неправильний (про мову, слова)», *калічити* «завдавати каліцтва; спотворювати, перекручувати», *окалічити* «стати калікою», *скалічити*, *укалічити* «тс.»; — р. *калёка*, [каляка], бр. *калёка*, п. *kaleka* (з рос., бр.), [kalika] (з укр.), сл. *kalika* (з укр.); — запозичення з турецької мови; звичайно виводилося з тур. *kalak* «спотворений, безформний», пов'язуваного з перс. *kālek* «тс.» (Mikl. EW 109; TEI 2, 106; Matze-

nauer 39; Bern. I 473; Brückner 213; Фасмер II 166; Hanusz PF 1, 461); останнім часом джерело форми вбачається в тур. *kalık* «недостатній, відсутній; той, що має якийсь дефект» (Zajczkowski PJ 8, 38; Sławski II 26—27; Lokotsch 84); безпідставним є зведення слова до лат. *cadūcus* «падаючий, слабкий» (Karłowicz SWO 241), як і зіставлення з стсл. *кроскънъ* «кривий», болг. [кросан] «неповноцінний», а також з вірм. *kał* «кривий», гот. *halts* «тс.» (Scheffelowitz KZ 56, 199). — Дзедзелівський УЗЛП 69; Макарушка 10; Преобр. I 285—286; Brückner 213; Machek ESJČ 236; Cránjalá 114—115. — Пор. **каліка**².

каліка² «жебрак; паломник, прочанин, що співає духовних пісень»; — р. заст. *каліка*, [каліга] «тс.», др. *калика* «паломник»; — загальноприйнятого пояснення не має; вважається етимологічно тотожним з *каліка* «той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею)» (Bern. I 473; Machek ESJČ 236; Brückner 213); пов'язується з тат. каз. кирг. алг. тел. *kaluk* «народ, люди», що зводиться до арабського джерела (Фасмер—Трубачев II 167; Вахрос 100); виводиться з др. *калига* «вид взуття паломників», що походить від сгр. *καλίμα*, пов'язаного з лат. *caliga* «сандалії у солдата, взуття солдата» (Преобр. I 285—286; Горяев 129). — Пор. **каліка**¹.

Каліст, *Каліста*, ст. *Калі(ст)* «предобръ(й)ши(й), найлѣпши(й)», *Каллиста* «прелучшаа» (1627); — р. *Каллист*, *Каліста*, бр. *Каліст*, *Каліста*, п. *Kalikst*, *Kaliksta*, ч. *Kallixt*, сл. *Kalixt*, болг. *Калист*, схв. *Калист*, *Калисто*, *Калиста*, слн. *Kalist*, *Kalista*, стсл. **Калистъ**; — через посередництво церковнослов'янської мови запозичено з грецької; гр. *Καλλιστος* (чол. р.), *Καλλίστη* (жін. р.) є формою найвищого ступеня від прикметника *καλός* «красивий, благородний». — Сл. вл. імен 212, 242; Беринда 214; Петровский 126; Klein 225. — Див. ще *калейдоскоп*.

[калістірка] «невелика сапка» Мо, Дз; — запозичення з болгарської мови; болг. [калѣстѣр] «тс.» походить від нгр. *σκαλιστήρι* «тс.», пов'язаного з

σκαλίζω «копаю, сапаю», гр. σκάλλω «копаю, рию», очевидно, спорідненим з лит. skilti «кресати вогонь», skélti «розколювати; кресати», дісл. skilja «ділити, розрізняти». — БЕР II 170; Frisk II 715—716.

Калістрат, [Калістрат, Коністрат], ст. Каллистра(т) «добрь вои(н), или добрь путникъ» (1627); — р. Каллистрат, бр. Калістрат, слц. Kalistrat, болг. Калистрат, схв. Калистрат, стсл. **Калистратъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Καλλίστρατος утворено з основ прикметника καλός «красивий, хороший» та іменника στρατός «військо, армія». — Сл. вл. імен 212; Беринда 214; Петровський 128; Суперанская 78; Constantinescu 27. — Див. ще **калейдоскоп**, **стратегія**. — Пор. **Каліст**.

калічки (бот.) «гриб панус терпкий, *Ranus stipticus* (*Agaricus stypticus*)» Ж; — виводиться (Фасмер ГСЭ 3, 73) від гр. κάλιξ (род. в. κάλιχος) «чашечка (квітки)»; така назва може мотивуватись увігнутою зверху формою шапки цього гриба; можливість зв'язку з укр. *каліка* «людина з фізичними вадами» (Пономарів Мовозн. 1973/5, 72) сумнівна.

калія (заст.) «синя фарба, індиго СУМ, Ж, [калійниця] «жінка, що фарбує пряжу і тканини фарбою індиго» Бі, [калійний] «синій, кольору індиго» Бі; — неясне; можливо, пов'язане з п. заст. kalait «бірюза» (пор. нвн. Kalait, фр. colaït, англ. calaite «тс.»).

калкán (заст.) «прилад, за допомогою якого качали воду з лиману чи каналу для поливання городів» Дз; — болг. [калкán] «млинове колесо»; — очевидно, пов'язане з тур. kalk «підійматися»; виводиться також (Дзензелівський НЗ УжДУ 13, 73—74) від тур. kalkan «щит», похідного від kalk. — БЕР II 171.

калкаторя «прилад для видушування виноградного соку» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *калкэ-тоаре* «чан для видушування виноградного соку» є похідним від *калка* «топтати, м'яти, давити», що зводиться до лат. calco, -āre «наступати, давити»,

похідного від calx «п'ята», спорідненого з псл. *k²lka «стegno», болг. *кълка*, п. kulsza «тс.», псл. koleno, укр. *коліно*. — Дзензелівський НЗ УжДУ 13, 72; СДЕЛМ 224; Ruščariu 22; Walde—Hofm. I 136, 144. — Див. ще **калька**¹, **коліно**, **кўльша**.

калмїк, [кемлік, комлік] Ж; — р. бр. *калмык*, п. Kałmuk, ч. слц. Kalmyk, болг. *калмїк*, *калмїк*; — запозичення з тюркських мов; тат. *калмык*, тур. *kalmyk*, каз. тел. узб. *калмак* загальноприйнятої етимології не має; виводиться від калм. *хальмг* «калмик», монг. *qalimay* «тс.»; той, хто легко ступає через береги (Räsänen Versuch 227); пов'язується також з тур. *kalmak* «залишатися; відставати» (Мельхеев 41) та ін. — Фасмер II 169—170; Никонов 169.

калорїфер; — р. *калорїфер*, бр. *каларїфер*, п. *kalogyfer*, ч. слц. *kalogifer*, болг. *калорїфєр*, схв. *калорифер*, слн. *kalogifèr*; — запозичення з французької мови; фр. *calogifère* «теплопровідний; калорифер» утворено з лат. *calor*, -ōris «жара» і *fero*, *ferre* «нести», спорідненого з дінд. *bhārati* «несе», ав. *baraiti* «тс.», гот. *baigan* «нести», псл. *berō* «беру», укр. *брáти*. — СІС 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 29; Kopaliński 467; Holub—Lyer 228; Dauzat 131; Walde—Hofm. I 137, 483—485. — Див. ще **брáти**, **калорія**.

калорія, *калорійний*; — р. болг. *калорія*, бр. *калорья*, п. *kaloria*, ч. *kalorie*, слц. *kalória*, вл. *kalorija*, м. *калорія*, схв. *калорія*, слн. *kalorija*; — запозичення з західно-європейських мов; нім. *Kalorie*, фр. *calorie*, англ. *calory* утворено від лат. *calor*, -ōris «жара», пов'язаного з *caleo*, -ēre «бути теплим, гарячим», спорідненого з лит. *šilti* «бути теплим», дінд. *śarād-* «осінь», ав. *sar²δ-* «рік», кіпр. *clud* «теплий». — СІС 302; Kopaliński 467; Holub—Lyer 228; Dauzat 131; Klein 222, 226; Walde—Hofm. I 137.

калоша; — р. *калоша*, *галбоша*, бр. *галбош*, заст. *гальбош*, п. *kalosz*, ст. *galosz*, ч. *galoše*, *kaloše*, слц. *galoša*, *kalōša*, вл. *galoša*, болг. м. *галбош*, схв. *галбоша*, *галоша*, слн. *galōša*; — запозичення з німецької мови; нім. *Kalösche*,

Galósche походить від фр. *galosche* «галоша», етимологія якого остаточно не з'ясована; пов'язується з лат. *calorus* «копил», *calorodia* «дерев'яні сандалії», що зводяться до гр. *καλόπους*, *καλόποδος* «шевський копил, дерев'яне взуття» (Преобр. I 287; Sławski II 31—32; Holub—Lyer 177; БЕР I 227); виводиться також від пізньолат. *gallicula* «малі сандалії», пов'язаного з лат. (*solla*) *gallica* «(сандалія) галльська» (вид взуття у галлів) (Matzenpauer 164; Karłowicz SWO 211; Kluge—Mitzka 229—230; Dauzat 352).—Шанский ЭСРЯ II 8, 30; Фасмер II 170; Machek ESJĀ 149; Bezlaĵ ESSJ I 137; Берн. I 474.

[калугѣр] «чернець» Ж, [калѹгер, калѹгир, калугѣр Ж, калагур Ко];—р. заст., діал. *калугѣр*, др. *калогерѣ*, *калугерѣ* (XI ст.), п. ст. *kalojer*, *kalajor*, болг. *калѹгерин*, *калѹгер*, м. *калугѣр*, схв. *калѹѣр*, стсл. *калоуѣгерѣ*, *калогерѣ* «тс.»;—через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *καλόγερος* «старець; чернець» утворене з основ прикметника *καλός* «гарний» та іменника *γέρων* «старець», спорідненого з дінд. *jāgant-* «старий», ос. *zāron*, перс. *zar*, вірм. *ser* «тс.».—Пономарів Мовозн. 1973/5, 64; Габинський Вост.-сл.-молд. взаим. II 130; Фасмер II 170; Преобр. I 287; Горяев 129; БЕР II 176—177; Берн. I 474; Mikl. EW 109; Frisk I 301—302.—Див. ще *калейдоскоп*.

[калѹш] «мотузка; вид мотузки, сплетеної з лози чи пруття; дерев'яний брусок для гальмування воза» Ж;—очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *калѹш* «коник (у скрипці); кляп; приціпка для білизни» пов'язане з *кал* «кінь», що походить від лат. *caballus* «тс.».—Scheludko 133; Vîpșenz 11; Vrabie Romanoslavica 14, 152; СДЕЛМ 169; Pușcariu 22.—Див. ще *кавалѣр*.

каловати «вистругувати, обробляти калівкою», *калівка* «спеціальний рубанок для витісування дощок, планок з фігурними краями»;—р. *калевати*, бр. *калявати*;—очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. (aus)kehlen «вирізати, видовбувати, калювати», пов'язане з *Kehle* «горло,

глотка; жолобок, виїмка», спорідненим з дінд. *gala* «шия», лат. *gula* «гортань», дінд. *gīlāmī* «поглинаю», вірм. *klapem*, дірл. *gelim* «тс.»; припущення про зв'язок з фр. *cale* «клин, підставка» (Matzenpauer LF 8, 41) необгрунтоване.—Фасмер II 166; Kluge—Mitzka 361.

калѹжа, [калѹжа Ж, калѹга Ж, Л], *калѹжниця* (бот.) «рослина родини жовтцевих, що росте на болотах, берегах водоймищ, *Caltha* L.», [калѹжниця] (зоол.) «водяний жук, *Hydrophilus*» Ж, *калѹжний*, [калѹжити] «робити калюжі; бруднити, брудно щось робити», [калѹжитися] «купатися в калюжі»;—р. *калѹжя*, *калѹжа*, [калѹга] «калюжа; болото, драговина», бр. [калѹга], *калѹжына* «калюжа», п. *kaľuža*, [kaľuž], ст. *kaľuga*, ч. *kaluž*, *kaluže*, ст. *kaluha*, слн. *kaluž(a)*, *kalužina*, схв. *калѹжа*, *калѹга*, слн. *kalūža* «тс.»;—псл. *kaljuža*, *kaluža* «калюжа»; щодо дальшої етимології погляди розходяться; можливо, пов'язане з *калѹ* (укр. *кал* «бруд, болото»); пор. у тому ж значенні утворення з іншим суфіксом п. *kal-eŋ* «тс.»; досить поширеним також є пояснення слова як результату сполучення словотворчого компонента *ka-*, наявного у словах *каблѹка*, *казерза*, *кадіб*, з іменником *luža* (Фасмер II 170; Brücker AfSlPh 39, 11; Malinowski PF 5, 117; Mikl. EW 153, 177); реконструкція псл. **kalo-luža* (Vasmer RS1 4, 164; Otrębski LP 5, 187; Holub—Kop. 161; Machek ESJĀ 237) непереконлива.—Фасмер—Трубачев II 170; Sławski II 35—36; Brücker 214; Skok II 37; ЭССЯ 9, 126—127; Берн. I 475—476.

[калѹх] «череву; задній прохід; шлунок молодого теляти чи ягняти» ВеНЗн, [калѹх] «тс.» Ж, [калѹхи] «кишки», [калѹху] «тс.» Ж, ВеНЗн, [калѹхатий] «вигнутий назовні»;—очевидно, похідне утворення від *кал* «екскременти, нечистоти».—Берн. I 475.—Див. ще *кал*.

[каля] «біля, коло» ВеБ, [каля] «тс.» ВеБ;—бр. *каля* «тс.»;—очевидно, результат контамінації синонімічних приїменників *коло* і *біля* (див.).

[калябўра] «калюжа»;—очевидно, результат контамінації слів *калѹбѹра*

«тс.» і *бабра* «глибока калюжа», [*ба-лібра*] «тс.» (див.).

[**калякати**] «базикати, розмовляти» Ж; — р. *калякать*, бр. *калякаць* «тс.»; — не зовсім ясне; вважається спорідненим з лтс. *kaũtõ* «базикати», двн. *halõn* «кричати, приносити», лат. *caũlo*, -ãge «викликати, скликати», гр. *καλέω* «кличу», дінд. *uṣākalaḥ* «півень» («той, хто рано кричить») (Фасмер II 172; Walde—Hofm. I 141; Voisacq 397); виводиться також, як запозичене спочатку в російські діалекти Поволжя, з чув. *кала* «говорити», ст. **kała* «тс.», спорідненого з дтюрк. *keläčü* «слово», *käläčü* «мовлення, розмова, бесіда», монг. *kele* «говорити» (Баскаков та ін. Інструкція 130); на думку Добродомова (РЯШ 1971/1), слово походить з болгарської мови.

[**каляріпа**] (бот.) «кольрабі, Brassica oleracea caulogera», [*каралёпа*] «ріпа, Brassica campestris var. gara» Л; — р. [*калярёпа*] «бруква», п. *kalarepa*, ст. [*kaulrapa*, *kałarapa*], слц. *kaleráb*; — через посередництво польської мови запозичене з італійської; іт. *caũvolo gara*, [*cauligavi*] «тс.», походить від слат. *cauligarus* «тс.», утвореного з основ іменників *caulis* «капуста, стебло», спорідненого з гр. *καυλός* «стебло», прус. *caulan* «кістка», лит. *káulas* «тс.», і *gãra*, *gãrit* «ріпа», спорідненого з гр. *ράπος* (*ράφος*), псл. *гёра* «тс.», укр. *ріпа*. — Sławski II 26; SW II 206; Karłowicz SWO 241; Brückner 213; Bern. I 471—472; Walde—Hofm. I 188—189, II 418. — Див. ще *ріпа*. — Пор. **каляфійор**, **кольрабі**.

[**калярівати**] «остаточно відполірувати гребінець, натираючи його попелом»; — неясне; можливо, пов'язане з п. *klagować* «робити блискучим, чистим, очищати (рідину)»; може бути зіставлене і з *полірувати*, р. *полировать*, п. *rolerować*.

[**каляфійор**] (бот.) «цвітна капуста, Brassica oleracea botrytis» Ж; — п. *kalafior*, [*karafiot*], ст. *kaulafior*, *kaulefior*, ч. слц. *karfiol*, болг. м. *карфиол*, схв. *карфидл*, слн. *karfijõla*; — через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. *caũvolo fiore*, *caũvolfiore*, ст. *caulifior* «цвітна капуста» утво-

рене з іменника *caũvolo* «капуста», що походить від лат. *caulis* «капуста, стебло», та іменника *fiore* «квітка», який походить від лат. *flõs*, -õris «квітка». — Richardt 61; Sławski II 26; Brückner 219; Karłowicz SWO 240; Machek Jm. rosl. 58; Matzenauer 196; Bern. I 470; Meyer—Lübke REW 171. — Див. ще *каляріпа*, *флора*.

[**кальбу́ки**] «суки на нижньому кінці стовбура тонкої смереки, який використовується для перенесення сіна»; — неясне; можливо, пов'язане з *каблук* «дуга».

кальві́ль (бот.) «зимовий сорт яблуні; плоди цієї яблуні»; — р. *кальвіль*, бр. *кальвіль*, п. *kalwila*, ч. *kalvil*, слц. *kalvila*, слн. *kalvĩl*; — запозичення з французької мови; фр. *calville*, ст. *calleville* «сорт яблук кальвіль» походить від назви села Calleville (у Північній Франції). — Holub—Lyer 229; Dauzat 131; Bloch 115.

ка́лька¹ «папір для копіювання, копія, малюнок», *калькува́ти*; — р. бр. *ка́лька*, п. *kalka*, болг. *ка́лка*, схв. *ка́лк*; — запозичення з французької мови; фр. *calque* «копія креслення; калька», *calquer* «калькувати, змальовувати» походить від іт. *calcare* «втискувати, тиснути», що зводиться до лат. *calco*, -ãge «топтати, тиснути п'ятою», пов'язаного з *calx* «п'ята, відбиток п'яти». — CIC 302; Sławski II 31; Holub—Lyer 228; РЧДБЕ 302; Bloch 115; Dauzat 131. — Див. ще **калкато́ря**.

ка́лька² «слово або словосполучення, складене з елементів власної мови за іншомовною схемою», *калькува́ти*; — р. бр. *ка́лька*, п. *kalka*, ч. слц. *kalk*, болг. *ка́лка*, схв. *ка́лк*, слн. *kálk*; — запозичення з французької мови; фр. *calque* «тс.», *calquer* «по-рабському наслідувати» є результатом перенесення назви *calque* «копія». — CIC 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 31; Holub—Lyer 228; БЕР II 171. — Див. ще **ка́лька**¹.

[**ка́лько**] «лезо коси» Л; — неясне.

калькулюва́ти «підраховувати», *калькуля́тор*, *калькуля́ція*; — р. *калькуліровать*, бр. *калькуляваць*, п. *kalkulować*, ч. *kalkulovat*, слц. *kalkulovat'*,

болг. *калкулірам*, м. *калкуліра*, схв. *калкулірати*, слн. *kalkulirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *kalkulieren*, фр. *calculer* походять від лат. *calculo*, -āre «підраховувати», пов'язаного з іменником *calculus* «камінчик (вапняний) для гри, підрахунку», що є зменшувальною формою від *calx* «вапняний камінь, вапно», яке разом з гр. *κάλξις* «камінець, вапно» виводиться від шумер. *kalga* «вапно» (Walde—Pók. II 692; Klein 222), або зіставляється з вірм. *šelk'em* «розбиваю, розщеплюю», гот. *skalja* «цегла», псл. *skala* «скеля, камінь» (Walde—Hofm. I 145).— СІС 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 32; Holub—Lyer 228; БЕР II 171—172; Dautz 131; Frisk II 1068.— Пор. **ка́льцій**.

[ка́льма] (іхт.) «йорш, носарик, Асегіпа rossica» Ж, [кальма́н] «тс.» Ж;— неясне.

[кальма́н] «в артілі дроворубів той, хто підтримує вогонь і варить їжу», [каймáн] «тс.»;— неясне.

кальсо́ни;— р. бр. *кальсо́ны*, п. *calsony*;— запозичення з французької мови; фр. *calçon* (caʎɔ̃) «підштаники» походить від іт. *calzonì* «штани», пов'язаного з *calza* «панчоха», що зводиться до нар.-лат. **calsea* «взуття», утвореного від лат. *calceus* «черевик», похідного від *calx* «п'ята».— Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Фасмер II 171; Sławski II 28; Bern. I 472; Dautz 129; Bloch 113; Meyer—Lübke 113—114; Gamillscheg 176.— Див. ще **ка́лька**¹, **калка́бря**.

ка́льцій, *кальці́т* «мінерал, що входить до складу вапняків мрамору»;— р. *кальций*, бр. *кальций*, п. *calcium*, *calcium*, ч. слц. вл. *calcium*, болг. *ка́льций*, м. *калциум*, схв. *ка́льціј*, *ка́льцијум*, слн. *kálcij*;— номенклатурна назва, засвоена з новолатинської наукової мови; влат. *calcium* утворене від лат. *calx*, *calcis* «вапно, вапняк».— Волков 35; Фигуровский 78—79; Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Holub—Lyer 227; БЕР II 177.— Див. ще **ка́лькюва́ти**.

ка́льян «прилад для куріння, за допомогою якого тютюновий дим пропускається крізь воду»;— р. бр. *кальян*, п. *kaljan*, ч. слц. *kalián* «тс.»;— запозичення з турецької мови; тур. *kalyan*

(*kalyan*) «перська люлька» походить від перс. *kaljan* «люлька для куріння».— СІС 303; Фасмер II 171; Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Шипова 156; Радлов II 1, 256; Mikl. TEL I 324; Lokotsch 83.

[ка́м] «чим» (у сполученнях *кам далі* «чим далі», *кам більше* «чим більше», *кам раз* «чим раз») Г, Ж, ВеЗн;— результат семантичного розвитку др. *камъ* «куди; де» (пор. укр. *дедалі* з *де далі*), спорідненого з п. [kam] «де», ст. като (kam) «куди, де», ч. слц. *kat* «тс.», полаб. *kom* «куди», болг. [камо, кам] «де», м. *кам* «тс.», схв. *ка́мо* «куди, де», слн. *kám* «куди», стсл. *камо* «тс.»;— псл. като «куди», утворене від займенникової основи *k-* (іє. **kʷo-*) «хто», подібно до тато «туди, там», овато «тс.»;— очевидно, споріднене з гр. *πῆμος* «коли».— Німчук Доп. УЖДУ 2, 89; Фасмер II 175; Sławski II 39; Machek ESJČ 237; БЕР II 182; ЭССЯ 9, 136—137; Bern. I 673.— Див. ще **хто**.

[ка́ма] «заслонка в димарі» Я;— неясне.

[кама́к] «непридатний, кривий обрубок дерева» Ж, [кама́к, кима́че, кима́чина] «тс.» Ж, [кама́че] «будівельні відходи, хмиз» Ж;— неясне.

[кама́н] «вид прянощів»;— запозичення неясного походження; можливо, пов'язане з рум. *chimpe* «кмин».

[каманáк] «гуцульська шапка, берет» Ж;— запозичення з румунської і молдавської мов; рум. *comănac* «скуфія», молд. *комана́к, комэ́нак* «тс.» етимологічно неясні.— Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 152; Crânjala 432; Gioranescu 223.

камарі́лья «впливова група осіб при уряді чи правителі»;— р. *камарі́лья*, бр. *камары́лля*, п. *kataryla*, ч. слц. *kataryla*, болг. *камары́ла*, схв. *кама́ри́ла, камары́ла*, слн. *kataryla*;— запозичення з іспанської мови; ісп. *camarilla* «королівська рада» (початково «малий зал») утворене як зменшувальна форма від *camara* «зал (для наради)», що походить від пізньолат. *camera* (*camara*) «склепінчастий дах, кімната із склепінням, легке судно із склепінчастим покриттям», яке зводиться до гр.

κομάρα «склепіння». — СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 34; Kopaliński 468; Holub — Lyer 229; БЕР II 185; Dauzat 131; Klein 227; Kluge—Mitzka 343; Walde—Hofm. I 146—147. — Див. ще **комбра**.

[камата] «процент; плата за посередництво, комісія» Г, Ж; — болг. [камата] «процент», [камато] «борг», [камат] «робота; втома», м. *камата* «процент», схв. *камата*, слн. *камата* «тс.»; — запозичення з румунської і молдавської мов; рум. *sămătă* «лихварство», молд. *ка́мэ́тэ* «процент» походять від цсл. *кама́та* «тс.», яке зводиться до гр. *κάματος* «важка праця, напруження; результат важкої праці», пов'язаного з *κάμω* «труджусь до втоми, стомлююсь; виготовляю; здобуваю», спорідненим з дінд. *šamīṭte* «трудиться, працює», *šamīṭāg-* «підготовлювач». — Scheludko 133—134; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129—130; БЕР II 184—185; Bezlaĵ ESSJ II 12; DLRM 110; Frisk I 773—774.

камаша — див. **гамаша**.

ка́мбала (іхт.) «Pleuronectes», [*ка́мбула* Ж, *ка́мбул* Па]; — р. *ка́мбалá*, бр. *ка́мбала*, ч. слц. *kambala* (з рос.), болг. *ка́мбала* (з рос.), слн. *kámbala*; — через російське посередництво запозичено з фінської мови — фін. *kampala*, *kamprela*, *kamprela* «тс.», пор. також саам. *kámbel* «тс.»; зіставлення з гр. *κάμβη* «крива річ» (Горяев 130), як і виведення з ісп. *caballa* «сорт макрелі» (Matzenpauer 191) чи лтс. *kamba* «ка́мбала» (Matzenpauer LF 8, 42), помилкові. — Шанский ЭСРЯ II 8, 34; Фасмер—Трубачев II 173; Попов Ист. лекс. 72; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56; Kalima 102—103; Holub—Lyer 229.

ка́мбій (бот.) «тканина між лубом і деревиною деяких рослин»; — р. болг. *ка́мбий*, бр. *ка́мбий*, п. ч. слц. вл. *kambium*, схв. *ка́мбий*, *ка́мбија*, слн. *kámbij*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *kambium* «тс.» пов'язане з слат. *kambio*, *kambiāge* «змінювати», галльського походження, спорідненим з дірл. *самп* «кривий», кіпр. корн. *сам*, брег. *самп* «тс.», гр. *σκαμβός* «викривлений». — СІС 303; Sł. wug. obcych 333; Holub—Lyer 299; Klein 227; Walde—Hofm. I 145—146.

ка́мбуз «кухня на кораблі»; — р. *ка́мбуз*, *ка́мбус*, ст. [ка́мбуис], бр. болг. *ка́мбуз*, п. *kambuz*, *kambuza*, слн. *kambúza*; — запозичення з голландської чи німецької мови; гол. *kambuis*, ст. *kombuis* «корабельна кухня», нвн. *Kombüse*, снн. *Kabüse* «тс.» пов'язані з нвн. *Kambuse*, свн. *kabüse* «дощата перегородка (на кораблі)» неясного походження. — СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 34—35; Фасмер II 173; Kopaliński 468; Matzenpauer 191; Bloch 115; Dauzat 132; Kluge—Mitzka 390; Vries NEW 346.

ка́мбу́тати — див. **кабу́тати**.

ка́мво́льний «вичесаний для виробництва тонкої вовняної тканини», *ка́мво́льник*; — р. *ка́мво́льний*, бр. *ка́мво́льны*, болг. *ка́мволен*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Kammwolle* «чесана вовна» складається з іменників *Kamm* «гребінь», спорідненого з дангл. *kamb*, дісл. *kambg* «тс.», дінд. *jámbhaṅ* «ікло», гр. *γόμφος* «кілочок; цвях», псл. *zobъ*, укр. *зуб*, і *Wolle* «вовна», спорідненого з дангл. *wull*, дісл. *ull*, гот. *wulla*, дінд. *ūṅpā*, ав. *varəpā*, псл. **v²pa*, укр. *во́вна* «тс.». — СІС 303; Фасмер II 173; Горяев Доп. I 16; Kluge—Mitzka 344, 867. — Див. ще **во́вна¹**, **зуб¹**.

каме́дь «загуслий сік на стовбурах фруктових дерев, глей»; — р. *каме́дь*, ст. *комі́дь*, бр. *каме́дзь*, болг. *каме́д*; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. *κομίδιον* «тс.; гума» пов'язане з гр. *κόμμη* «гума». — Фасмер II 173; Преобр. I 288; Верп. I 477; Frisk I 909. — Див. ще **гу́ма**.

каме́лія (бот.) «*Samellia jaronica*»; — р. болг. *каме́лия*, бр. *каме́лія*, п. *came-lia*, ч. *kamélie*, слц. *kamélie*, схв. *каме́лія*, слн. *kamélija*; — засвоєне з новолатинської номенклатури; нлат. *samellia* утворено Ліннеєм від власного імені місіонера Камеллі (іт. *Samelli*), що описав цю рослину і привіз у Європу (XVIII ст.) із Східної Азії. — СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 35; Dauzat 132; Bloch 116; Klein 227.

ка́мера¹ «приміщення, кімната», [*ка́мор*] «тс.» Я, *каме́рїстка* «кімнатна служниця при пані», *каме́ральний*, *каме́рний*; — р. бр. болг. *ка́мера*, п. *камега* «кімната, могора; скриня», слн.

кaтгa «кімнатка»;— запозичене з латинської мови, очевидно, через посередництво німецької; нім. Kammer «кімната, коморка» походить від лат. camera «склепіння; кімната», що зводиться до гр. *καμάρα* «критий візок із склепінчастим верхом; кімната із склепінням», від якого походить і укр. *комбра*.— СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 36—37; Фасмер II 174; Преобр. I 289; Prellwitz 206; Klein 228.— Див. ще *комбра*.

камера² «порожниста частина приладу; частина фотоапарата»;— р. бр. болг. *камера*, п. ч. слц. camera «тс.», схв. *камера* «фотоапарат, кіноапарат», слн. *камера* «кіноапарат»;— очевидно, пізніе запозичення з англійської мови; англ. camera «фотоапарат, камера» походить від іт. camera «кімната, приміщення; камера, коробка, пов'язаного з лат. camera «склепіння; кімната».— Holub—Lyer 229.— Див. ще *камера*¹.

камертон;— р. бр. болг. *камертон*, п. camera, м. *камертон*, схв. *камертон*;— запозичення з німецької мови; нім. Kamerton утворене з іменників Kammer «кімната» і Ton «тон, звук».— СІС 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 38; РЧДБЕ 304.— Див. ще *камера*¹, *тон*.

камєя «виріб з каменю або черепашки, що має художнє різьблення; брошка з рельєфним різьбленням»;— р. бр. болг. *камєя*, п. слц. kamea, ч. katej, схв. *камєја*, слн. *катєја*;— запозичення з французької мови; фр. camée «напівдорогоцінний рельєфно різьблений камінь» походить від іт. ca(m)teo «тс.» неясного походження.— СІС 304; Koralinski 468; Holub—Lyer 229; Dauzat 131; Gamillscheg 179.

камзól «старовинний чоловічий одяг без рукавів», [камзоль] «тс.» Я, *камизелька* «безрукавка, жилетка», [кемизелька Л, *камизелок*, *камизеля* ВеЗа] «тс.»;— р. *камзól* «тс.», бр. *камзól* «каптан», *камизелька* «безрукавка», п. [kam(i)zela, kam(i)zola] «вид каптана», kamizelka «безрукавка», ч. kamizol(k)a «каптанік, безрукавка», слц. kamizol, нл. kamzol «тс.», болг. *камизóла* «полотняний дитячий або жіночий одяг», схв. *камизól* «кофта, безрукавка», *камизóла*, слн. *kamizóla* «тс.»;— запозичене

через посередництво німецької чи французької мови з італійської; нім. Kamisol «камзол», фр. camisole «каптан; жіноча кофта» походять від іт. camiciola (camisiola) «каптан, каптанік», що є зменшувальною формою до camisia «сорочка», яке походить від пізньолат. camīsia, camisa «сорочка, що її носили солдати і каплани», кельтського походження.— СІС 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 38; Фасмер II 174; Brückner 251; Ванков БЕ 1960/1, 27; Sławski II 38—39, 405; Machek ESJC 238; Matzenauer 191; Bern. I 556; Kluge—Mitzka 344; Dauzat 132; Walde—Hofm. I 147—148.

камилáвка «головний убір (з оксамиту) православних священників»;— р. *камилáвка*, бр. *камилáўка*, болг. *калимáвка*, м. *камилавка*, схв. *камилáвка*, сл. *камилáвка* «тс.»;— через церковнослов'янське посередництво запозичене з середньогрецької мови; сгр. *καμῆλαῖα*, *καμῆλαῖον* «тс.» (первісно «виготовлений з верблюжої шерсті (для захисту від спеки)») пов'язане з гр. *κμήλος* «верблюд(иця)», запозиченим із семітських мов (пор. гебр. *gāmāl*, ар. *jāmāl* «тс.»).— СІС 304; Фасмер—Трубачев II 174; Горяев 130; Bern. I 477; Frisk I 771—772; Boisacq 402.— Пор. *каламáйка*.

[**камішки**] «обрізки шкіри, що йдуть на каблуки»;— неясне.

Каміла;— р. *Камілла* (жін. р.), *Камілл* (чол. р.), бр. *Камілія*, *Каміля*, п. ч. слц. Kamil, Kamila;— запозичення з латинської мови; лат. Camilla, жін. р. до Camillus, пов'язане з camilla «дівчина шляхетного походження, з добросесної сім'ї», camillus «юнак із знатної родини, присутній при жертвопринесенні», що походять від етрусського Camillus «Меркурій, вісник богів».— Петровский 128; Суперанская 87; Walde—Hofm. I 147; Klein 228.

камін;— р. *камін*, бр. *камін*, ч. *капна*, вл. *каміп*, болг. *каміна*, м. *камин*, схв. *кaмiнн*, слн. *каміп*;— нове запозичення з німецької мови; нвн. *Каміп* «вогнище, комин; глибока ущелина», як і іт. *camīno* «камін, вогнище», походить з лат. *camīnus* «вогнище, піч, щілина вулкану, з якого виривається

вогонь», що зводиться до гр. *κάρινος* «вогнище, комин» неясного походження. — СІС 304; Фасмер I 174, 302; Sławski II 384; Machek ESJČ 238; Kluge—Mitzka 343; Walde—Hofm. I 147, 149—150; Frisk I 772. — Пор. **ко́мин**.

ка́мінка (орн.) «птах родини шпакових, *Saxicola oenanthe* (*Oenanthe oenanthe* L.)», [каменю́х] «*Saxicola*» ВЕНЗн, [каменя́к, каменя́р, камі́нчак, камі́нчар, камі́нник Ж, камі́нник Ж, підка́менець Ж, підкаменю́х ВеБ] «тс.»; — р.: [ка́менка] «*Motacilla oenanthe*», п. [kamieniczek popielaty] «камінка, *Oenanthe oenanthe*; чикалка, *Saxicola rubetra* L.; *Saxicola torquata* L.», [podkamionka] «камінка; чикалка», слц. [kamenár] «*Oenanthe*», [kameník] «тс.», схв. *камёньбар* «*Saxicola*»; — похідні утворення від **ка́мінь**; назви зумовлені тим, що камінка (*Oenanthe oenanthe* L.) гніздиться в купах каміння, скелях, стінах старих будівель. — СУМ IV 83; Булаховський Вибр. пр. III 210; Ferienc Názv. vtákov 200. — Див. ще **ка́мінь**.

[**камі́нковий**] «сизо-голубий» Ме; — неясне.

ка́мінь, [каменю́ц] «щебінь» ВЕНЗн, [камені́на] «камінь» Ж, *камені́ця* «кам'яна будівля; мурований будинок», [ка́менка] «брукований шлях» Ва, *каменю́ка, каменю́чця, каменя́р, каменя́рня* «родовище каменю, кар'єр, каменоломня», *каменя́рство Ж, каменя́чця, ка́мінка* «фаянс» Ж, *камі́ння, ка́міню́ка, камі́нючця, камі́нчячця, ка́міньщик* «той з рибалок, який викидає у воду і виймає з води важкі привіски до невода» Я, [ка́м'янец] «кісточка вишень і інших ягід» ВеЗа, *кам'яні́ця* «кам'яна будівля; мурований будинок; [пастка для горобців з п'яти цеглин], [ка́м'яніце] «каменоломня», [ка́м'янка] «брукований шлях; банна піч для пари; кам'яний посуд», [ка́м'янки] «сорт твердих груш» Ж, [ка́м'янічин] «мешканець міста, кам'яного будинку», [ка́м'янци́нн] «тс.» Ж, *камені́стий, ка́менний, каменя́стий, камі́нний, камі́нчастий, кам'яні́стий, кам'яні́чний, ка́м'янува́тий* Я, *камені́ти, каменувáти* (заст.) «бити камінням», [ка́міньщикува́ти] «би-

ти камінь для продажу» Я, *кам'яні́ти, кам'яні́ти, за́камені́лий, за́кам'яні́лий, [обкаменувáти]* «обкласти камінням», *окамені́лий, ока́м'яні́лий, скамені́лий, ска́м'яні́лий, скамені́ння, ска́м'яні́ння*; — р. бр. *ка́мень*, др. *камь* (камень), род. в. *камене*, п. *камеінь*, ч. *камен*, слц. *камеінь*, вл. нл. *камјеінь*, полаб. *копóї* (**капу*), болг. м. *ка́мен*, схв. *ка́мєн*, слн. *ка́мен*, стсл. *ка́мь*, род. в. *ка́мене*; — псл. *капу*, зн. в. *капель*, род. в. *капепе*; — споріднене з двн. днн. *hamar* «молот», дісл. *hamarr* «тс.; скеля» (іє. **kām-*); в інших індоєвропейських мовах відповідні слова виявляють корінь у звуковій формі **акт-* (**акт-*): лит. *акти́о* «камінь», лтс. *актепс* «тс.», дінд. *ásmā, ášmap-* «камінь, скеля; небо», ав. *astap-* «тс.», гр. *ἄκμω* «ковадло; небо»; цей корінь є похідним від іє. **ак-*, **ок-* «гострий»; у такому разі значення «камінь» у кореня **акт-* є вторинним, воно розвинулось на основі давнішого значення «щось гостре» у зв'язку з використанням кам'яних знарядь. — Критенко Вступ 550—551; Шанський ЭСРЯ II 8, 36; Фасмер II 173—174; Преобр. I 288—289; Sławski II 37—38; Machek ESJČ 237—238; БЕР II 188—189; Skok II 26—27; ЭССЯ 9, 137—140; Бернштейн Очерк 1974, 171—173; Мартынов Сл. и не. аккомод. 160—161; Eckert ZfSl 8/6, 886; Gořab LP 16, 59; Берн. I 478; Траутманн 5. — Див. ще **го́стрий**.

камка́ «старовинна шовкова тканина», ст. *камка* (1408); — р. *камка́*, ст. *камка* (1486), бр. ст. *камка* (1490), п. *камча*, болг. *камча́, камуха*, схв. *камка*, слн. *капука* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. каз. кирг. алт. *камка* «китайська тканина, схожа на атлас», тур. *кепча*, крим.-тат. *кимха* «тс.» походять від перс. *kāmḥa* «тс.», яке зводиться до кит. *gimhuā* (*kimša, kipša*) «гладка шовкова тканина, густо ткана; брокат, тобто шовк, переплетений золотими нитками», пов'язаного з кит. *gim* (*kip*) «золото». — СІС 304; Макарушка 10; Фасмер II 174—175; Шипова 156—157; Булька 136; Frückner 215; БЕР II 194—195; Bezlaј ESSJ II 14; Берн. I 477; Mikl. EW 110; Lokotsch 84; Räsänen Versuch 229.

ка́мка² — див. ка́нка².

ка́мка³ — див. ка́нка¹.

[камлі́к] «мала міцна людина» Ме; — очевидно, результат видозміни звукової форми *калмі́к*; пор. болг. *калмі́к* «калмик; [низькорослий, товстий або брудний чоловік]». — Див. ще *калмі́к*.

[камньо́н] «віз на ресорах, яким возять фрукти» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *камио́н* «вантажний автомобіль, віз» походить від фр. *camion* «тс.», етимологічно неясного.

кампанія, *кампанійщина*, *кампанійський*; — р. болг. *кампанія*, бр. *кампанія*, п. *камрапіа*, ч. слц. *камраї*, вл. *камрапја*, м. *кампања*, схв. *кампанья*, *кампања*, слн. *камрапја*; — запозичене через польську або німецьку мову (нім. *Kampagne*) з французької; фр. *campagne* «поле, село, експедиція; виборча кампанія» походить від іт. *campagna* «село; поле; поле бою; кампанія», яке зводиться до лат. *campania* «рівнина», пов'язаного з *campus* «поле», спорідненим з гр. *καμπή* «поворот, вигин», лит. *ка́мрас* «куток; країна», *ку́мрас* «кривий», гот. *hamfs* «спотворений». — СІС 304; Шанський ЭСРЯ II 8, 39—40; Фасмер II 175; Аркадзева РЯШ 1973/3, 105—106; Holub—Lyer 229; Klein 228; Dauzat 133; Walde—Hofm. I 148—149.

[кампусте́лія] (бот.) «айстри, *Aster L.*» Л, [кампусте́ля Л, *компостеля* Мак, *компоштилъон* Мак] «тс.»; — результат видозміни латинської наукової назви *Callistephus* «тс.», утвореної з гр. *καλός* «красивий» і *στέφος* «вінок». — Див. ще *калейдоско́п*, *Степа́н*. — Пор. *костопльо́н*.

[камра́т] «товариш», [камбра́т, *камара́т* ЕЗб, *камра́те* ВеБа, *камбра́ття*]; — р. [камра́д], п. *камрат*, [комбра́т], ч. *камара́д*, слц. *камара́т*, схв. *камара́д*, *камара́т*, слн. *камера́д*; — запозичене через посередництво німецької мови (нім. *Kamerad*, ст. *Kamrad*, *Kamrad*) з французької; фр. *camarade* походить від ісп. *camarada* «товариш», пов'язаного з *camara* «кімната (кімната в казармі)», що зводиться до лат. *camera* «тс.»; початкове значення — «група людей (солдат), що живе в одній кімнаті (казармі)»; варіант [камбра́т] і похідні

є результатом переосмислення слова на основі народної етимології. — Шелудько 32; Sławski II 39—40; Kopaliński 470; Holub—Lyer 229; Machek ESJČ 237; Kluge—Mitzka 343; Dauzat 131. — Див. ще *ка́мера*¹.

камса́ (іхт.) «дрібна риба з родини оселедцевих, *Engraulis*», *хамса́* «тс.»; — р. *камса́*, *хамса́*, [камса́, *капса́*], бр. *камса́* «тс.», болг. *хамсі́я* «дрібна солона рибка» (з гр.); — походження не зовсім ясне; можливо, як і нгр. *χαψί* (*χαψί*) «тс.; *Atherina hepsetus*», походить від тур. *hamsı*, *hapsı* «тс.» — Фасмер—Трубачев IV 175; Фасмер ГСЭ 3, 233; Скорчев БЕ 1956/6, 161.

каму́з — див. **га́муз**¹.

камуфля́ж «маскування», *камуфлюва́ти*, *камуфлюва́ний*; — р. бр. *камуфля́ж*, п. *kamouflaž*, ч. слц. *kamufiláž*, болг. *камуфля́ж*, м. схв. *камуфля́жа*, слн. *kamufiláža*; — запозичення з французької мови; фр. *camouflage* «закривання, маскування» пов'язане з *camoufler* «маскувати», яке походить від іт. *camuffare* «маскувати, приховувати; перодягати», що виникло на основі словосполучення саро *tuiffare* «повивати (закутувати) голову», до складу якого входить іменник саро «голова», що зводиться до лат. *caput* «тс.», і основа *tuiff-* «закутувати», яка зіставляється з англ. *tuffle* «тс.», фр. *tuiffle* «рукавиця, муфта», нвн. *Muff* «муфта», [Muffle] «тс.», звідки й укр. *му́фта*. — СІС 305; Шанський ЭСРЯ II 8, 40; Kopaliński 470; Holub—Lyer 229; Dauzat 133; Bloch 116; Gamillscheg 180; Klein 228; Mestica 254. — Див. ще **капіта́л**, **му́фта**.

камфо́ра СУМ, Ж, [камфоро́вка Ж, *камфоровець* Ж], ст. *камфо́ра* (1627); — р. *камфара́*, *ка́мфора*, бр. *ка́мфара́*, *камфо́ра*, п. *kamfoga*, вл. *kamfer*, болг. м. *ка́мфор*, схв. *ка́мфор*, слн. *káfra*; — запозичення з німецької чи італійської мови; нім. *Kampfer* «камфора», іт. *caffoga*, ст. *caffoga* «тс.» походять від лат. *camphora*, яке зводиться до ар. *kāfir* (пор. гебр. *kōpher* «смола») або пра-критськ. *kampara*, дінд. *karparaḥ*, *karparaḥ*. — СІС 305; Richhardt 61; Фасмер II 176; Шанський ЭСРЯ II 8, 40; Горяев 130; Sławski II 36—37; БЕР II 194;

Вєрп. I 468; Klein 229; Hüttl-Worth 15; Meyer-Lübke REW 379.

камчадал (заст.) «ітельмен; житель Камчатки»;— р. бр. *камчадал*;— пов'язане з топонімом *Камчатка*, первісно назвою річки, перенесеною на півострів; відносно етимології назви існує ряд малопереконливих здогадів.— Никонов 172; Мельхеев 42.

[камчуг] (бот.) «рутвиця, *Thalictrum* L.»;— очевидно, пов'язане з *канчук* «нагайка з переплетених ремінців» (пор. р. *[камчуг, камчук]* «козача нагайка»); перенесення назви зумовлене зовнішнім виглядом рутвиці, яка має довге (часом до півтора метра) без листя стебло, увінчане розгалуженою китицею суцвіття.— Федченко—Флеров 436—437.— Див. ще **канчук**.

кам'яниця (бот.) «костяниця, *Rubus saxatilis* L.», *[каменіця]* «тс. Г; брусниця, *Vaccinium vitis idaea* L. ВєНЗн», *[кам'янка]* «тс.» Г, Ж, ВєНЗн, *[камінкі]* «брусниця Я, *[камінці]* «тс.» ВєУГ, ВєНЗн;— р. *[каменік]* «костяниця», *[каменіка]* «тс.»; морозка, *Rubus chamaemorus* L.; ожина, *Rubus* L., *[каменіця]* «костяниця; морозка», *[каменка]* «костяниця»;— похідні утворення від *камінь* (*камінець* «кісточка у плоді рослини»); назви зумовлені наявністю в ягоді костяниці порівняно великої кісточки.— Див. ще **камінь**.

[канабоіть] «турбувати» До;— неясне.

канава «заглибина, канал», *канавник*;— р. бр. *канава*, болг. *канавка* (з рос.) — не зовсім ясне; можливо, походить від п. *kanaf*, яке могло стати орфоепічним **kanaw* (укр. **канав*), що пізніше, — можливо, на ґрунті російської мови — вирівнялось до форм жін. р. на -а; мало переконливим є виведення слова з нар.-лат. *capavula* «вивідна дренажна труба» або з венеціанськ. *capavula* «паца» (Meyer-Lübke REW 146, 150; Ernout—Meillet 163), як і інші припущення (Горяев 131; Mikl. EW 110).— Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II 8, 41; Преобр. I 290; Korsch AfSIPh 9, 509; Mikkola Verühr. 117; Вєрп. I 480.— Пор. **канал**.

канал, *каналізація, каналізувати*;— р. бр. болг. *канал*, п. *kanaf*, ч. слц. слн. *kapál*, вл. нл. *kanal*, м. *канал*, схв.

kánāl;— запозичення з французької мови (можливо, через посередництво німецької чи голландської — нім. *Kanal*, гол. *kanal*); фр. *canal* «труба, водопровід, русло» походить від лат. *canalis* «труба, канава, рів», пов'язаного з *capa* «труба, очеретина», запозиченим з гр. *κάννα* «очерет», що, в своєму чергу, виводиться від ассір. *qanī* «тс.».— Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II, 8, 41; Sławski II 41; Brückner 215—216; Holub—Lyer 230; Dauzat 133; Klein 230; Walde—Hofm. I 150; Frisk I 779.

каналія «пройдисвіт, шельма», *каналіство, каналіський*;— р. *каналья*, бр. *каналька* (про дітей), п. *kanalia*, ч. *kanalie*, слц. *kanália*, вл. *kanalja*, болг. *каналія*, схв. *kánaļa*, слн. *kanálja*;— запозичене з італійської мови через посередництво польської та німецької або французької; нім. *Kanaille* «негідник», фр. *canaille* «тс.» походять від іт. *canaglia* «набрід, чернь; негідник», пов'язаного з сапе «пес», що зводиться до лат. *canis* «тс.», спорідненого з дінд. *śvan-*, *ś(u)vā*, гр. *κῶν*, *κυνός* «тс.»— Richhardt 61; Шанский ЭСРЯ II 8, 41—42; Фасмер II 177; Преобр. I 291; Sławski II 41; Brückner 215—216; Dauzat 113; Bloch 117; Kluge—Mitzka 345; Meyer-Lübke REW 149; Klein 230; Walde—Hofm. I 152—154.— Пор. **канікули**.

канапа, *[канапей]* Ва;— р. болг. *канапé*, бр. *канапа*, ч. *kanape*, схв. *канәпә*, *[kanapa]*, слн. *kanapé*;— через посередництво польської мови запозичено з французької; фр. *canapé* «диван» походить від слат. *canapeum* «тс.», яке зводиться до лат. *cōpbrēum*, *cōpbrīum* «густа сітка; заслона від комарів; ліжка з такою заслоною», що походить від гр. *κωνόπιον* «тс.», пов'язаного з *κῶν* «комар», етимологічно неясним, можливо, запозиченим з єгипетської мови.— Шанский ЭСРЯ II 8, 42; Фасмер—Трубачев II 177; Hüttl-Worth 75; Sławski II 41—42; Brückner 216; Matzenauer 192; Kluge—Mitzka 345; Klein 230; Dauzat 134; Bloch 117; Walde—Hofm. I 261; Meyer-Lübke REW 172; Frisk II 63.

[канапка] (зах.) «бутерброд»;— запозичення з польської мови; п. *kanarka* «тс.» пов'язане з *kanara* «диван» і є

калькою фр. *canapé* «диван; бутерброд». — Sławski II 42; SW II 229. — Див. ще **канáпа**.

канар¹ (орн.) «*Serinus canaria*», *канáрка*, *канарéйка*, *канáрок*, [канарéйко, *канарíха* Ж, *кенáр* Ж], *канáрковий*; — р. *канарéйка*, [кинáрка], бр. *канарэйка*, [канáрок, *канáрка*], п. *kanarek*, ст. [ka-parka], ч. *kanárek*, *kanár*, слц. *kanárik*, вл. нл. *kanarik*, болг. *канáрче*, м. *канарка*, схв. *канáрац*, *канарíнац*, *канáрйнка*, слн. *kanárec*, *kanárka*, *kanárec*; — через посередництво французької (фр. *canari* «тс.») і російської (частково польської) мов запозичено з іспанської; ісп. *canario* «тс., канарський», як і нлат. *avis Canaria* «канарський птах» або «птах з Канарських островів», походить від назви Канарських островів (східне узбережжя Африки), що є батьківщиною птаха; назва островів пов'язана з лат. *canis* «собака» (на них розвилася особлива порода собак). — Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II 8, 42; Sławski II 42; Brückner 216; Machek ESJČ 238; Holub—Lyer 230; Kluge—Mitzka 345; Dauzat 134; Klein 230. — Див. ще **канáлія**. — Пор. **канікули**.

[**канар**²] (бот.) «канаркова трава, *Phalaris canariensis* L.» Ж; — п. [kanar] «зерна канаркової трави»; — пов'язане з **канар**¹ (орн.) «птах *Serinus canaria*» у зв'язку з використанням насіння цієї рослини для живлення канарок; в українській мові з'явилося під впливом польської. — Sławski II 42; Sł. wug. obcych 335. — Див. ще **канар**¹.

[**канар**³] (зб.) «барани» Ж; — очевидно, семантично видозмінене запозичення з турецької мови; тур. *kanapa* «бойня; місце, де забивають скот» пов'язане з *kan* «кров» пратюркського походження. — Räsänen Versuch 230.

[**канáрок**] (бот.) «сорт вівса, що рано дозріває і має дрібне зерно» Ж, [канарáшок] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з **канáр**, **канáрок** (орн.) «птах *Serinus canaria*»; мотивація такого зв'язку неясна. — Див. ще **канар**¹, **канар**².

[**канáрхати**] «співати на криласі; не виразно, в ніс говорити; не лягати спати вночі, сидіти пізно ввечері Ме», [канархіст] «крилошанин»; — р. заст.

канонáрх «той, хто читає канон у церкві», **конáрх** «тс.», **канонáрхать** «співати канони, яким вторить хор», [конáрхать], бр. [конáрхаць], цсл. **канонархати** «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено з середньогрецької; сгр. *κανονάρχω* «читаю канони», *κανονάρχης* «той, хто читає канон» утворені з основ іменника *κανών* «зразок, правило; лінійка; прут» і дієслова *άρχω* «починаю, йду попереду, управляю». — Фасмер II 181; Bern. I 479. — Див. ще **архаїчний**, **канон**.

канáт, **канáтник** «майстер, що робить канати»; — р. бр. болг. заст. *канáт*; — очевидно, запозичення з новогрецької мови; нгр. *κανάτι* «мотузка» через сгр. *καννάτα* «тс.» зводиться, очевидно, до гр. *κάννα* «очерет». — Фасмер II 178; Горяев 131. — Див. ще **канка**¹.

[**канáти**] «докучливо, набридливо просити» Я, **каніючити** «настирливо, жалібно просити», [канькати] «тс.» Я, **каніюка** «набридливий прохач»; — р. **каніючить**, бр. **канькаць** «канючити», цсл. **канити** «докучати»; — пов'язується з **каня** «хижий птах, схожий на шуліку», р. **каніюк** «польовий шуліка з неприємним криком»; у такому разі спочатку означало «скиглити, як каня». — Фасмер II 183; Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Преобр. I 293; Потебня РФВ 3, 109; Brückner 216; Bern. I 483. — Див. ще **каня**¹.

канва́; — р. бр. *канва́*, п. *kanwa*, ч. слц. *kanava* «полотно для вишивання», болг. *канавá* «рідка бавовняна тканина», м. *канавá* «основа для вишивання», схв. *канáвац* «мішковина; шматок тканини», слн. *kanava*; — запозичення з французької мови; фр. *canvas* «канва» походить від іт. *canavaccio* «тс., ганчірка», яке зводиться до лат. *canabalis* «конопля» і, далі, до гр. *κάνναβις* «тс.», запозиченого з якогось східного джерела, як і псл. *копорја, укр. *коно́пля*. — Фасмер II 178; Преобр. I 291; Sławski II 47—48; Brückner 217; Holub—Lyer 230; BER II 196; Matzenauer 193; Walde—Hofm. I 154. — Див. ще **коно́плі**.

[**кандяки**] «дрібні жучки, що літають по степу після заходу сонця» Я; — неясне.

канделя́бр; — р. *канделя́бр*, ст. *канде-делабра* (1499, з лат.), бр. *кандэлябр*, п. *kandelabr*, ч. *kandelábr*, слц. слн. *kandeláber*, болг. *канделáбър*, м. *канде-лабар*, схв. *кандѐлабар*; — запозичення з французької мови; фр. *candelabre* походить від лат. *candelábrum* «свічник, канделябр», похідного від *capdēla* «свічка», пов'язаного з *candeo*, -ēre «бути білим, блищати, сяяти», спорідненим з гр. *κάνδαρος* «вугіль», дінд. *capdati* «освітлює», алб. *hane*, *hene* «місяць». — СІС 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 43; Фасмер II 179; Holub—Lyer 230; БЕР II 201; Dauzat 134; Walde—Hofm. I 151—152. — Пор. **кандидат**.

[кандзю́ба] «кривизна, крючок», **[кандзю́бити]** «полетіти носом» ЛексПол, **закандзю́битися** «закарлючитися; виявити перші ознаки переходу в інший стан», **скандзю́бити** «скорчити, звести», **скандзю́битися** «скорчитися, померти»; — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання словотворчого компонента *ка(н)-* (з *н* епентетичним), того самого, що і в словах *ка́верза*, *ка́діб* та ін., і основи слова *дзю́б* (*дзюб*). — Трубачев *Slavia* 29, II; Фасмер—Трубачев II 179. — Пор. **дзю́ба́ти**.

[канди́ба] «шкапа», **[канди́юга]** «тс.» Ж, **[канди́югі]** «ноги» Ж, **[канди́бистий]** «високий, худий» Я, **[канди́бити]** «повільно працювати» Я; — р. **[канди́ба]** «кульгава людина», **[канди́ба́ть]** «кульгати, повільно щось робити», бр. *канди́ба* «кульгава людина, [повільна людина] *канди́баць* «кульгати»; п. **[kandyba]** «шкапа, худа й велика коняка; велика й худа жінка; кульгава людина (з укр.); — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання словотворчого компонента *ка(н)-* (того самого, що і в *ка́верза*, *ка́діб* та ін.) і основи дієслова *ди́бати* «ходити на ходулях, ходити повільно і незграбно, витягуючи ноги». — Трубачев *Slavia* 29, 10—11; Фасмер—Трубачев II 179; SW II 231. — Пор. **ди́бати**, **шканди́ба́ти**.

канди́бо́бером «химерно, з викрутасами», **[канди́бо́бером (канди́бо́бером)]** «браво, молодщовато, заграючи» Я; — р. **[канди́бо́бер]** «щось незвичайне, мудроване», **[канди́бо́бером]** «важно, з шиком;

вигинаючись, з викрутасами; стрімголов», бр. *кандзі́бо́берам*; — афективне утворення; очевидно, виникло на ґрунті російської мови.

канди́да́т, кандидату́ра, заст. **кандидува́ти** «бути кандидатом»; — р. болг. м. *канди́да́т*, бр. *канды́да́т*, п. *kandydat*, ч. слц. слн. *kandidát*, вл. *kandidat*, схв. *канди́да́т*; — запозичення з німецької або латинської мови; нім. *Kandidát* походить від лат. *candidátus*, букв. «одягнутий у біле», пов'язаного з *candidus* «білий» (*toga candida* «біла тога») і, далі, з *candeo*, -ēre «бути білим, блищати, сяяти»; лат. назва зумовлена тим, що в Римі претендент на посаду повинен був з'являтися одягнутим у білу тогу. — СІС 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 43—44; Фасмер II 179; Hüttl-Worth 16; Sławski II 44; БЕР II 201—202; Kluge—Mitzka 344. — Див. ще **канделя́бр**.

[канди́ти] «заощаджувати, жити економно» Я, **[канди́бити]** «скнарити», **[кандзю́бити]** «тс.» Я, **[канди́бе́й]** «скнара, скупердяй» Я; — р. **[канди́ть]** «зменшувати, урізувати»; — неясне; можливо, пов'язане з **[каланди́ти]** «бідувати» (пор. р. **[каланди́ть]** «економити»). — Пор. **кала́дник**.

канди́тний — див. **танди́та**.

[канди́йка] «миска з трохи загнутими всередину краями; вид дерев'яної посудини Ж; посуд на гас, воду і рідину взагалі; дерев'яна лійка Мо», **[канди́йка]** «церковна посудина, у якій святять воду»; — р. **[канде́я]** «яндола», **[канди́я]** «тс.», ст. *канди́я (канде́я)* «мідна чаша, яка правила в монастирях за дзвінок», цсл. **ка́нди́я** «дзвін»; — очевидно, запозичення з середньогрецької мови (сгр. *κοντιόν* «майстерно зроблений дзвоник, використовуваний у трапезних монастирів»); менш імовірно походження від гр. *κόψο* «чаша, кубок, кухоль» (Фасмер ГСЭ 3, 94), від свн. нвн. *Kante* «посуд, кофейник» (*Matzenauer* LF 8, 42; *Bern.* I 481) чи від лат. *candes* «глиняний посуд» (*Matzenauer* 193). — Фасмер II 179—180.

кандьо́р «рідка каша; [куліш]»; — р. **[канде́р]** «юшка з обдертого пшона», бр. **[ка́ндзер]** «рідка каша»; — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання сло-

вотворчого компонента *ка(н-)* (того самого, що і в *каверза*, *кадіб* та ін.) з основою дієслова *дѣрти* (*дѣор*); припускається також можливість походження від уг. *kenyég* «хліб» (пор. удм. *kefiġ*, *keŋiġ* «крупа, каша»); малоімовірно припущення (Фасмер II 179) про зв'язок з п. *ķędziog* «кучер». — Трубачев *Slavia* 29, 110—112; Фасмер—Трубачев II 179; *Unbegaun BSL* 50, 172.

[**канийця**¹] «дитяча гра з камінцями»;— очевидно, результат спрощення не засвідченого в цьому значенні слова **кам(е)ниця*, похідного від *камінь* (див.).

[**канийця**²] (бот.) «королиця, (*Chrysanthemum*) *leucanthemum*» Г, Ж;— неясне.

канікули, *канікулѧрний*;— р. *канікулы*, бр. *канікулы*, п. *kanikuła* (жін. р.), слц. *kanikula*, болг. *канікула*;— запозичення з латинської мови; лат. *canīcula* «сучка» (*dies canīculares*, букв. «собачі дні»), застосовуване в давнину для позначення зорі Сіріуса як калька гр. *κόων* «пес; зоря Пес Оріона», а звідси й для позначення періоду літньої спеки, коли Сонце зближалося з Сіріусом (бл. 1000 р. до н. е.), є похідним від лат. *canis* «собака, пес», спорідненого з гр. *κόων*, дінд. *śvāp-*, вед. *śuvan-*, ав. *srā*, тох. *ku*, вірм. *šun*, гот. *hunds*, лит. *šūb*, лтс. *suns*, можливо, також з псл. *suka*, укр. *сўка*.— СІС 306; Булаховський Нариси 18; Шанський ЭСРЯ II 8, 44; Фасмер II 180; *Hüttl-Worth* 16; *Walde-Hofm.* I 152—153.—Пор. **сўка**.

каністра;— р. *каністра*, бр. *каністра*, п. слц. вл. *kanister*, ч. *kanyster*, *kanistr*, болг. *калістра* (з рос.);— очевидно, через посередництво німецької мови (нім. *Kanister*) запозичено з англійської; англ. *canister* походить від лат. *canistrum* «кошик», яке зводиться до гр. *κάμιστρον* «кошик з очерету, комишу», похідного від *κάμνα* «очерет».— СІС 306; Костомаров ВКР II 205—206; *Kopaliński* 471—472; *Holub-Lyer* 231; БЕР II 170; *Kluge-Mitzka* 345; *Klein* 231; *Frisk* I 779.— Див. ще **канал**.— Пор. **канка**¹, **канов**.

каніфоль «склоподібна речовина з живиці», *каніфолити*;— р. *канифоль*, бр.

каніфоль, п. *kalafonia*, ч. *kalafuna*, слц. *kolofónia*, болг. *колофѧн(ум)*, м. *колофѧниум*, схв. *колѧфѧниѧ(ум)*, *калѧфѧниѧ*, *калѧфѧниѧ*, слц. *kolofónija*;— очевидно, через російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Kolophonium* «тс.» походить від лат. *colophonium*, *colophonia* (*gēsīna*) «колофонська (смола)», яке зводиться до гр. *κολοφόνια* (*ρῆτινῆ*) «тс.», пов'язаного з назвою міста Колофѧн (у Лідії).— СІС 306; Булаховський Вибр. пр. II 275; Шанський ЭСРЯ II 8, 45; Фасмер II 180; Преобр. I 292; *Sl. wug. obsyeh* 330; *Holub-Lyer* 227.

[**канка**¹] (бот.) «комиш, *Scirpus lacustris*» Г, Ж, ВеЗн, [*Ганка* ВеЗн], *камка* «морська трава, *Zostera marina* L.; [напівперегнила маса з різних рослин, здебільшого очерету, на дні лиману Мол];— р. [*камка*] «*Zostera*», бр. [*канка*] «клістирна трубка»;— видозмінене запозичення з грецької мови — гр. *κάμμα* «очерет, *Arundo donax*». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 62.— Див. ще **канал**.— Пор. **каністра**, **канов**.

[**канка**²] «жіночий головний убір; діадема, обруч Ж», *камка* «жіночий головний убір», [*тканка*] «діадема, жіноча прикраса з перлів і коралів»;— ч. *канка* «обруч, діадема з перлинками або люстерками на голові нареченої», нл. *kanica* «чорна прикраса на голові нареченої», болг. *каница* «тканий жіночий пояс», [*каница*] «чоловічий пояс», схв. *кѧница* «пояс», стсл. *кѧноуѧ* «жіноча головна прикраса»;— неясне; зіставлення чеської форми з ч. *tkanice* «тасьма, стрічка» (*Machek ESJČ* 239), як і виведення болгарських форм від болг. *тканіца* (БЕР II 206), навряд чи розкриває справжній генетичний зв'язок.

[**канка**³] «волочок» Мо, Берл;— очевидно, результат спрощення форми [*тканка*] «густа сітка для вилування дрібної риби», пов'язаного з *ткати* (див.).

канкѧн «вид естрадного танцю»;— р. бр. болг. *канкѧн*, п. ч. слц. *kanpan*, схв. *канкѧн*, слц. *kankѧn*;— запозичення з французької мови; фр. *cancan* «вид швидкого танцю», очевидно, тотожне з *cançon* (дит.) «качка», пов'язаним з *canard* «качка», що походить від фр. ст. *canart* «тс.», пов'язаного з *caner* «кря-

кати» звуконаслідувального походження; назва танцю зумовлена подібністю його рухів до способу пересування качки.— СІС 306; Шанский ЭСРЯ II 8, 45—46; Фасмер II 180; Dauzat 134; Bloch 117; Holub—Lyer 230; Klein 230.

[ка́нов] «кухоль; бідон» Ж, ВеЛ, [ка́нва Е36 25, канóвка Ж, ВеЛ, кановца́ Ж] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Ка́ппе «тс.», свн. каппе, двн. шаппа походить від лат. саппа «очерет, комиш», пізніше «бочка з вивідною трубкою»; на українському ґрунті відбулося зближення з запозиченим раніше кінва (конівка, конóвка) того ж походження.— Kluge—Mitzka 345.— Див. ще канáл.— Пор. кані́стра, ка́нка¹, кінва.

канóн «церковне правило, догма; пісня на честь святого; усталена норма», каноніза́ція, каноні́чний, канонізува́ти; — р. бр. болг. канóн, др. канонъ, канунъ, п. вл. капоп, ч. слц. ка́поп, м. канон, схв. ка́нон, ка́нон, слн. ка́поп, стел. ка́нонъ; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. κανών «брусок; прут; лінійка; правило, норма», очевидно, пов'язане з канна «очерет, комиш». — СІС 306; Фасмер II 180—181; Шанский ЭСРЯ II 8, 46; Преобр. I 292; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Frisk I 780.— Див. ще канáл.— Пор. кані́стра, ка́нка¹, ка́нов, канона́да.

канона́да; — р. болг. м. схв. канона́да, бр. канана́да, п. вл. капопада, ч. слц. слн. капопа́да; — через російську і, можливо, через німецьку мову (нім. Капопа́де) запозичено з французької; фр. сапоппаде пов'язане з сапоп «гармата», яке через іт. саппопа «тс.; широка труба», збільш. від саппа «ствол (вогнепальної зброї); труба; очерет; комиш», зводиться до лат. саппа «очерет; комиш». — СІС 306; Фасмер II 181; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Dauzat 136.— Див. ще канáл.— Пор. кані́стра, ка́нка¹, ка́нов, канóн, каноне́рка.

каноне́рка «невелике військове судно»; — р. болг. каноне́рка, бр. канане́рка, п. капопієрка; — через російську мову запозичено з французької; фр. сапопієре «тс.» пов'язане з сапоп «гарма-

та». — СІС 306; РЧДБЕ 307; Sl. wug. obsyuh 336; Dauzat 136.— Див. ще канона́да.— Пор. каноні́р.

каноні́р «гармаш»; — р. болг. каноні́р, бр. канані́р, п. слц. капопієр, ч. капопі́г, вл. капопі́г, схв. каноні́р, слн. капопі́г; — через російську мову запозичено з німецької; нім. Капопі́єр походить від фр. сапопієр «тс.», пов'язаного з сапоп «гармата». — СІС 306; Фасмер II 181; Шанский ЭСРЯ II 8, 47; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Dauzat 136.— Див. ще канона́да.— Пор. каноне́рка.

кант¹ «облямівка, край, ребро, круг», канті́вка, канті́вка «кирка або молоток для обтісування каменю», кантува́ти «обшивати; обтісувати; перевертати», ка́нтовий, [кантя́стий] Ж; — р. бр. болг. кант, п. kant; — запозичене з німецької мови, можливо, через польську; нім. Kante «ребро, край» походить від фр. ст. сат «тс.», яке зводиться до лат. сатус «обід колеса», мабуть, галльського походження (*kanto «край, кут», пор. кімр. сат «коло, обід», брет. сат «круг», споріднені з псл. *kōtъ, укр. кут). — Шелудько 32; Фасмер—Трубачев II 181; Шанский ЭСРЯ II 8, 48; Sławski II 45—46; Brückner 216; Bern. I 602; Kluge—Mitzka 347; Walde—Hofm. I 155—156; Matzenauer LF 8, 43.

кант² «урочистий спів, пісня духовного чи світського змісту»; — р. бр. кант, п. kant, болг. заст. кантус, ка́нти «вірш з урочистого приводу»; — через посередництво польської мови запозичене з латинської; лат. сатус «спів» пов'язане з сапо, -еге «співати, грати», спорідненим з кімр. сапу, брет. сапа «тс.», дірл. сапім «співаю», гр. καναχή «шум, звучання», тох. А кап «мелодія», гот. һапа «півень», можливо, також р. укр. ка́ня «яструб». — Фасмер II 181; Brückner 216; SW II 235; Walde—Hofm. I 154—155.— Пор. акце́нт, діска́нт, канті́чка, ка́нтор, ка́ня¹.

канталу́па (бот.) «сорт високоякісних динь», канталу́пка «тс.»; — р. канталу́па, канталу́пка, п. kantalupa, kantaluṗ, ч. слц. kantaluṗ, болг. канталу́па, схв. канталуп, канталупа «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. cantaloupe «тс.» походить від італій-

ської назви папської вілли Cantalupo (Cantaluppi, поблизу Рима), де було виведено цей сорт. — СІС 307; Фасмер II 181; Kopaliński 472; SW II 235; Holub—Lyer 231; Dauzat 136; Gamillscheg 184.

[кантамірити] «стискувати, придушувати одне до одного» Я; — очевидно, okazionale афективне утворення.

[кантáпка] «ремінець, яким скріплюються дві частини ціпа» ЛЧерк; — бр. ст. *кантаба* «засувка, ручка» (1556), *гантаба* «тс.» (1682); — результат видозміни форми *[антáбка]* «ручка, держак», *[антáба]* «тс.» (від нім. *Hándhabe*, днн. *hanthaba* «тс.», утвореного з основ *Hand* «рука» і *haben* «мати»).

[кántáръ¹] «вуздечка» СУМ, Г, *[кántáрка, кантáрок]* «тс.», *[закантарювати]* «накласти віжки» ЕЗб 25; — бр. *кántар* «вуздечка», ст. *канторъ* (1616), п. *kantar*, *[kantor, kentar, ķętar, kapdaral]*, ч. *kántár*, ст. *kandárek*, слц. *kántár*, вл. *kandara*, схв. ст. *кантар* «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *kántár* «вуздечка» походить з тюркських мов; тур. *kantarğa* «вудила», чаг. *kantar* «тс.» споріднені з монг. *qantar(i)* «чіпляти вудила до луки сідла». — Орос Доп. УЖДУ II 76; Макарушка 9; Булыка 137; Sławski II 46; Karłowicz SWO 247; Brückner 216; Machek ESJC 239; Holub—Lyer 231; Bern. I 482; Mikl. EW 111; Bączni 149; MNTESz II 350; Räsänen Versuch 231.

кántар² «безмен, вага», *[кántер]* ЛЧерк, *[кántур]* «тс.», *[кántáрий]* «ваговий на базарі» Ж, ст. *кантарь* «одиниця ваги» (1408); — р. *[кántáрь]* «безмен», *[кántáръ]*, ст. *кентарь* (*кентарь*) «одиниця ваги», п. ст. *kantar* «одиниця ваги в 50 кг», ч. *kantar*, болг. *кántáръ*, м. *кантар* «тс.», схв. *кántáръ, кántáръ* «одиниця ваги»; — запозичення з турецької мови; тур. *kantar* «одиниця ваги; безмен» походить від ар. *kinřar* «тс.», яке через гр. *κεντηνάριον* зводиться до лат. *centenarium* «одиниця ваги в 100 фунтів». — Винник 132—133; Фасмер II 181; Стаховский Этимология 1965, 205; Преобр. I 292—293; Sławski II 46—47; БЕР II 208—209; Bern. I 482; Mikl. TEI I 326; Räsänen Versuch 231. — Див. ще *центнёр*.

[кántичка] «книжка колядок» Ме, *[кántички]* «колядки і пісні» Я; — бр. ст. *кántыка* «збірник релігійних пісень» (поч. XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *kantyczka* «релігійна пісня; колядка; збірка релігійних пісень, колядок» походить від лат. *capitulum* «пісня, спів», пов'язаного з *cano*, -ere «співати». — Булыка 137; СІ. вуг. *obsuch* 337. — Див. ще *кант²*.

кántор «півчий, соліст хору у католицькій церкві; шкільний учитель церковного співу і музики»; — р. болг. *кántор*, бр. *кántар* «тс.», п. *kantor* «співак», ч. *kantor* «учитель», слц. *kantor* «співак; учитель», вл. *kantor* «регент хору», схв. *кántор* «співак», слн. *kántor* «співак у церкві»; — очевидно, через польську чи німецьку мову (нім. *Kantor*) запозичене з латинської; лат. *cantor* «співак» пов'язане з *cano*, -ere «співати». — СІС 307; Kopaliński 473; Holub—Lyer 231; Kluge—Mitzka 348. — Див. ще *кант²*. — Пор. *акцэнт, дїскánt, кантїчка, кáня¹*.

[кántучить] «прив'язувати канат одним кінцем до пакола, забитого у дно річки, а другим кінцем — до дерев'яного виступу у човні» Мо; — неясне.

[канúдити] «нудити, тошнити»; — результат поєднання словотворчого компонента *ка-*, наявного також у словах *каверза, кáдїб* та ін., з дієсл. *нудїти* (див.).

канупер (бот.) «*Tanacetum balsamita* L.», *[канúпїр, канúфер]* Ж, *калúпїр* ВєНЗн, *калúфер* ВєНЗн, *карúпїль* ВєНЗн, *карúпїр* «тс.», *[канúпїрь пільний]* «шавлія лучна»; — р. *калúфер* «канупер», бр. *канúфер, [калúфар]*, п. ст. *karupiel* «гвоздики, *Dianthus* L.», *karupieň, karupier* «тс.», болг. *[калúфер]* «*Chrysanthemum balsamita*», *[калúбер]* «тс.», схв. *калúпер* «канупер»; — очевидно, походить від гр. *καρυόφυλλον* «гвоздики», букв. «горіховий лист»; менш переконливе пов'язання (Bern. I 474; Младенов 229) з лат. *canna-fegula* (букв. «очерет-ферула»). — Фасмер II 171; Преобр. I 287; Jagić AfSIPh 6, 625; Karłowicz SWO 254; Skok II 22.

кάνути «пірнути, зануритися; капати, текти»; — р. *кάνуть* «тс., зникнути», бр. *кάνуть* «пропасти, зникнути», др. *кάνути* «капнути», п. [kaпać], ч. kapouti «капати, текти», слц. kapút' «падати, текти», схв. *кάνути* «капнути», слн. kániti, стсл. **кánити** «тс.»; — псл. kapoti <*кар-пoti (внаслідок дії закону відкритих складів), пов'язане з karati. — Булаховський Вибр. пр. III 425; Фасмер II 182; Преобр. I 293—294; Machek ESJČ 239—240; Mikl. EW 111. — Див. ще **кáпати**.

канцелярія, *канцелярізм*, *канцелярист*, *канцеляріщина*, *канцелярійний*; — р. *канцелярія*, бр. *канцьяльярия*, п. cancellaria, ч. kancelář, слц. kancelária, болг. *канцелария*, м. *канцеларија*, схв. *канцеларија*, слн. kancelarija; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; пізньолат. cancellaria походить від лат. cancellarius «воротар; писар; начальник канцелярії», пов'язаного з cancelli (мн.) «решітка, огорожа, загородка; поміст для обнародування розпоряджень властей», зменш. від canceller «решітка», canceller «тс.» — Richhardt 61; Фасмер II 182; Преобр. I 293; Hüttl-Worth 16; Sławski II 43; Brückner 216; Holub—Lyer 230; Walde—Hofm. I 150—151. — Див. ще **кárцер**.

[канцілюга] (лайл.) «бродяга, арештант, пройдисвіт» Я, **[канціубиль]** «тс.» Я; — неясне; можливо, результат семантичної і фонетичної видозміни форми **[канцелюбра]** (згруб.) «канцелярист».

кánцлер; — р. бр. болг. *кánцлер*, п. kanclerz, ч. kancelář, слц. kancelár, вл. kancler, м. *канцелár*, схв. *канцелár*, *кánцлэр*, слн. káncler, заст. kancelár; — запозичення з німецької мови; нім. Kánzler походить від лат. cancellarius «воротар; начальник канцелярії». — SIC 307; Фасмер II 182; Преобр. I 293; Kopalinski 470—471; БЕР II 211; Kluge—Mitzka 347. — Див. ще **канцелярія**, **кárцер**.

[кánцур]¹ «дрантя, лахміття; шматок», **[кánур Ж, кándур Ж]** «тс.», **[кánцуррля]** (зб.) Г, Ж, ВеЗн; — бр. **[канчур]** «шматок (мотузки, каната)»; — неясне.

кánцур² — див. **кárцер**.

канчук «нагайка, батіг», **[канчабўра]**,

«довгий батіг» Я; — р. **[канчўк]** «нагайка», **[камчўк, камчá]**, бр. *канчўк*, п. kańczug, [kańcuch], ч. kańčík, [kańčuk], слц. заст. kańčuka, [kańčuch, końčuka], болг. *камшик*, **[камджўк, камчик]**, м. *камшик*, схв. *кámција, кánција* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. kamčí «нагайка» споріднене з крим.-тат. аз. тат. тел. алт. *камчы* «тс.» — Макарушка 9; Фасмер II 178; Шипова 157; Преобр. I 290; Горяев 131; Sławski II 48; Karłowicz SWO 248; SW II 238; БЕР II 195; Bern. I 477; Mikl. EW 110, 425; Lokotsch 84; Räsänen Versuch 229.

[канюпка] «дерев'яна загнута кочерга» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з **[кандзюба]** «кривизна, гак», **коцю́бка** «кочерга».

канючити — див. **канáти**.

кánя¹ (орн.) «хижий птах родини яструбових, схожий на шуліку, Milvus; мишоїд, Buteo», **каню́к** «птах родини яструбових», **каню́ка** «тс.», **кánькати** «кричати» (про каню); — р. **каню́к(а)** «польовий шуліка з неприємним криком; вид невеликої сови», **[кánя]** «тс.», бр. *кánя* «чайка (звичайна)», **[кánя]** «тс.», п. *kania* «шуліка», [kaniuk] «сокіл, кібчик», ч. káně «мишоїд», слц. *ка́я* «тс.», вл. нл. *каня* «шуліка червоний», болг. **[кánя]** «шуліка», схв. *кánья* «шуліка, мишоїд, кібчик», слн. *кánja, kápjes* «тс.»; — псл. *kanja*, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з характером крику птаха; можливо, споріднене з лат. sícōpia «лелека», двн. huon «курка», гот. hana «півень», лат. capo «співаю», гр. *καναχίζω* «звучу», *καναχή* «звук, шум», дінд. *kanáh* «чапля». — Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Фасмер II 183; Преобр. I 293; Sławski II 44—45; Machek ESJČ 239; БЕР II 212; Skok II 36; Bezlaj ESSJ II 15—16; ЭССЯ 9, 142; Bern. I 483; Moszyński PZJP 226; Walde—Hofm. I 212. — Пор. **канáти**.

[кánя²] «чотирикутний отвір, видовбаний долотом у підвалині, в яку входить чіп стовпа», **[кань]** «один із способів горизонтального кріплення колод у стіні (без стовпів)» ЛексПол; — п. *каня* «чіп, замок, який затискається подібно до хвоста кані або ластівки, що має на кінці більшу ширину»; — неясне.

[каня́³] «веселка» Ж; — неясне.

[ка́ньки] (під.) «ковзани» Я; — очевидно, результат видозміни форми *конькі*, зумовленої впливом акаючої вимови цього слова у російській мові. — Див. ще *конькі*.

каолін «біла вогнетривка глина, з якої виробляється порцеляна»; — р. болг. м. *каолін*, бр. *каалін*, п. вл. *kaolin*, ч. слц. слн. *kaolin*, схв. *кадлін*; — запозичення з китайської мови; кит. *Kao-ling*, букв. «високий горб», є назвою місцевості, в якій видобували каолін. — СІС 307; Шанський ЭСРЯ II 8, 51; Holub—Lyer 231; БЕР II 212.

[кап] «вовняний мішок, у якому підсмажене конопляне насіння кладеться в олійницю для вичавлювання олії» (у виразі *волосовий к.*); — р. ст. *капъ* «міра зерна; міра ваги», *капá* «тс.», др. *капъ* «вмістище; піхви; покрив крил у жуків; одиниця ваги (близько 4 пудів); гиря з цією вагою», *капа* «міра ваги»; — очевидно, давнє запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. джурк. *qar* «посудина, міх, бурдюк, мішок», *qab* «тс.», тур. *kar* (-b) «посудина, посуд; блюдо; зовнішній покрив, покривка, верх, обгортка, футляр, чохол; обкладинка (книжки); тара», чув. *кёпе* «сорочка», тат. [кэп] «одяг»; тюркські слова, очевидно, походять з іранських мов; пор. пехл. *karāh* «плащ», перс. *qabā* «верхній одяг, плащ», які разом з дінд. *kārā* «збруя» пов'язуються з іє. *кар- «охоплювати»; вживання слова в словосполученні *волосовий к.* при наявності в тих самих говірках слова [ка́па] «залізний лист, що покриває дно ступи в олійниці» дозволяє припустити, що [кап] зазнало дееимологізації і семантичного зближення з [ка́па]. — Фасмер II 189; Егоров 105—106; Абаев ИЭСОЯ I 615. — Пор. *капа*¹.

[ка́па¹] «покривало (на ліжку); попона; відлога; капор, шапка; залізний лист, що покриває дно ступи (в олійниці); дашок над кухонною піччю Ж; верхній одяг священника; невеличкий килим для оздоблення хати ЛЖит», [ка́пка] «шапка; відлога, каптур» Ж, [ка́бка] «тс.» Ж, [ка́пи] «союзки (у чоботах)», [підка́пок] «чепець; шлик; ками-

лавка»; — р. [ка́па] «шапка, кашкет; хутряна шапка з вухами; покривало (на ліжку)», бр. *капа* «пікейне покривало (на ліжку)», п. кара «покривало (перев. на ліжку, канапу); верхній літургійний одяг; [покривало від бджіл; дашок над піччю; капиця (ціпа)]; (ст.) верхній одяг (королівський, жіночий), плащ», ч. *каре́* «відлога, плащ з відлогою», слц. [кара] «тс.», вл. кара «чепець; каптур; бляшана оббивка (на дишли); [верхній чоловічий одяг]», нл. кара «сюртук; капиця», болг. [ка́па] «шапка, ковпак», м. *капа* «шапка, капелюх», схв. *ка́па* «шапка, кепка, кашкет», слн. *ка́ра* «тс.», цсл. *капа* «шапка; плащ»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з пізнолатинської мови; плат. *сарра* «вид чоловічого убору; плащ з відлогою», слат. «вид світського і чернецького одягу» етимологічно неясні; недостатньо обгрунтоване віднесення до цієї групи слів (Bern. I 485) др. *капа* «міра зерна». — Фасмер II 183; Sławski II 49—50; Brückner 217; Machek ESJČ 240; Bezlej ESSJ II 16—17; Walde—Hořm. I 162; Ernout—Meillet I 97.

[ка́па²] (бот.) «горошок шорсткий, *Vicia hirsuta* L.» ВЕНЗн; — неясне.

[капа́к¹] «плуг для оранки парового поля» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з уг. кара (мн. *кара́к*) «мотика», *кара́пні* «працювати мотикою», що походять, очевидно, з якоїсь слов'янської мови (пор. укр. *копа́ти*, слц. *kopat'*, схв. *копати*, слн. *kopáti* < псл. *kopati*); менш обгрунтоване виведення форми [капа́к] (ВЕЗн 23) безпосередньо від укр. *копа́ти*, оскільки перехід ненаголошеного *о* в *а* перед наголошеним *а* для південно-західних говірок, звідки походить слово, не характерний (пор. півд.-зах. [бога́тий, кола́ч] і под.). — MNTESz II 355; Bárczi 150; Kniezsa 248—249. — Пор. *копа́ти*¹.

[капак²] (бот.) «махорка, *Nicotiana rustica* L.» («сильніший дуган мадярський») ВЕНЗн; — очевидно, утворене на основі уг. *kapadohány* «кнастер (вид курильного тютюну)», яке складається з іменників кара «мотика» і *dohány* «тютюн»; наявність компонента кара «мотика» в уг. *kapadohány* (букв. «мо-

тичний тютюн») не зовсім ясна.— Див. ще **капак**¹.

[**капар**¹] «збіднілий, зубожілий (чоловік); бідність, занепад (у виразі *в к.*, *нак. переходити* «бідніти, занепадати»)», [**капарка**] «збідніла, зубожіла жінка», [**капарник**] «нікчема; маруда; партач, поганий працівник», [**капарниця**] «тс.» (про жінку), [**капарство**] «жалюгідне життя; погана робота», **капарити** «бідувати, жити в злиднях; погано робити, партачити, паскудити Г; (знев.) куховарити Ме», [**капарати**] «вести нужденне життя» ВеЗн; — р. [**капара**] «хвороблива, квота людина», п. [**карагуц**] «робити щось погано, аби збутися; погано жити; погано, несмачно готувати їжу»; — не зовсім ясне; можливо, походить від гебр. *карага* «вибачення; покутна жертва; (перен.) щось жалюгідне, нічого не варте» (напр. у виразі *ja'æ 'ællā l'karraḡōṭ* «він ні на що не здатний» (букв. «(він) годиться лише на покутні жертви»); гебр. *карага* пов'язане з дієсловом *караг* «покривати, кіраг «вибачати» (первісно «покривати провину»); до польської мови слово проникло, можливо, через українську (SW II 239—240).— Gesenius 393, 394.— Пор. **капурис**.

капар² — див. **кафар**.

[**капаран**] «вид верхнього козацького (у задунайських січовиків) одягу з відкидними рукавами»; — неясне; можливо, пов'язане з іт. *sarramagna* «мантія» або тур. *карапіче* «парадний хутряний одяг, шуба (султана, сановника)».

капарець (бот.) «*Sarraris spinosa* L.», **капарці** (мн.) «тс.»; (кул.) приправа, виготовлена з маринованих бруньок цієї рослини», **капорець**, **капорці**, **каперси** «тс.», ст. **капаровий** «темно-зелений, кольору капарців» (1727—1753 рр.); — р. **каперс** (частіше мн. **каперсы**), **каперцы**, **капорцы**, ст. **капарсы** (1771 р.), бр. **каперс** (**каперсы**), п. **караг**, **карагек**, ст. **карагі** (бот.), **карагі** (кул.), ч. **карага** (бот.), **карагу** (мн., кул.), слц. **караг** (бот.), **карагу** (мн., кул.), схв. **капра**, ст. **капара**, слн. **карга**; — очевидно, через російське і, далі, голландське (гол. *каперс*), а також через польське посередництво запозичено з латинської мови;

лат. *sarragis* (бот.) походить від гр. *καλλιαρῖς* «тс.», етимологічно неясного.— Фасмер II 184; Шанский ЭСРЯ II 8, 52—53; Vries NEW 304; Frisk I 782.

капати, **капотіти**, [**капкати**] «падати в воду, ловлячи здобич» (про чайок) ВеУг, [**каптіти**] «капати», **кап** (виг.), **капаніна** «капання, капіж; дрібний заробіток УРС; дрібна виплата Ж», **капанка** «великодна писанка, зроблена плямами від накапаного воску» Я, [**капельник**] «сталактит» Ж, **капельниця** (мед.), **капіж** «капання», **капля**, **капельіна**, [**капілочка**] «капелька» Ж, [**капіна**] «тс.; трохи» Ж, [**капка**] «капля; цятка Г; трохи; мале джерело Ж», [**капкіна**] «капля» Я, [**капліна**] «тс.» Я, [**капота**] «капання» О, [**капотіж**] «тс.» Я, [**капнух**] «слід від каплі воску, свічки, олії на одязі» Я, [**каплистий**] Ж, [**капканістий**] «покритий цятками», [**капку**] «трохи» ВеЛ, [**накапник**] «сталагміт» Ж, [**накаповатий**] «краплеподібний» Ж, **кап** «бурулька»; — р. **капать**, бр. **капаць**, др. **капати** «капати, текти, лити; старіти, руйнуватися», п. **карац** «капати; перебувати в достатку; давати щось потроху; [убожіти; помирати, здихати]», ч. **капати** «капати; гинути, падати від виснаження (про худобу)», слц. **капат'** «зникати; гинути,дохнути (про худобу)», вл. **карац** «капати», нл. **карац** «тс.», полаб. **корє** (<**каре*) «капає», болг. **капа** «капаю; падаю (про листя, плоди), випадаю (про волосся); протікаю», м. **капе** «капає; падає (про листя, плоди), випадає (про волосся); протікає», схв. **капати** «капати; текти (про посуд); крапати (про дощ)», слн. **капати** «капати; литися», стсл. **капати** «капати, стікати»; — псл. **капати**; — споріднене з лит. **карпобі** «капати» (про дощ); очевидно, слово звуконаслідувального походження (хоча вигук сучасних мов укр. р. **кап**, ч. **кар** (*ка́р*), п. вл. **кар**, схв. **кап** може бути вторинним); пов'язується також з **копати** «копати» (ЭССЯ 9, 144—145); менш переконливе пов'язання (Младенов 231; РФВ 71, 460—462) з дінд. **кара**-«слиз», виведення (Ильинский РФВ 73, 288—291) з псл. **каргја*, розглядання **капати** (Отре́бски LP 8, 307) як ітератива від **кото-**

piti або як форми, вторинної (Machek ESJC 239—240) щодо kvaratí (пор. слн. kvaratí «капати»), етимологічно навряд чи пов'язаних (Фасмер II 217).— Фасмер II 184; Sławski II 50; Brückner 217; БЕР II 227—228; Skok II 40; Bezlej ESSJ II 17—18; Bern. I 487.

капéла, заст. *капéлія* Г, Ж, [*капел-ля*] «гурт» Я, заст. *капеліста* «музикант», *капеліянець* «тс.»;— р. *капéлла*, бр. *капéла*, п. ч. слц. *kapela*, вл. нл. *kapala*, болг. *капéла*, м. схв. *капéла* «капела; каплиця», слн. *kapéla* «тс.»;— запозичення з італійської мови; іт. *sarpella* «каплиця; капела, хор, що виступає в каплиці» походить від нар.-лат. *sarpella* «плащик», зменшеної форми від пізнолат. *sarra* «плащ (з відлогою)»; спочатку означало, зокрема, «плащ св. Мартина Турського у Франції» (помер у 400 р.), звідки пізніше «місце зберігання й культу цього плаща», шанованого як реліквія; нарешті, стало узагальненим позначенням кожного малого храму, звідки слат. *sarpella* «каплиця», відбите в італійському слові.— СІС 308; Фасмер II 184; Sławski II 52—53, 57; Brückner 217—218; Machek ESJC 240; БЕР II 216; Skok II 41; Battisti—Alessio 741—742; Mestica 267—268; Walde—Hofm. I 162.— Див. ще *капа*¹.— Пор. *капліця*¹.

капелюх «брить; зимова шапка з вухами», [*капелюхи*] «навушники в хутрянній шапці», *капелюха* «зимова хутряна шапка з навушниками», [*кепелюх*] «капелюх» Ж, *капелюш* «тс.», [*капелюші*] «листя рослини латаття жовте (*Nuphar luteum* Smith.) і латаття біле (*Nymphaea alba* L.)», *капелюшанка* «шматок старого капелюха», *капелюшик* «жіночий капелюх», *капелюшок* «тс.», [*капелюшина*] «капелюх ВеБ; плетиво з соломи (для капелюха) Ж», *капелюшник* «майстер, що виготовляє капелюхи; продавець капелюхів; [носій капелюха] Ме; (бот.) лопух, *Arctium* ЛЖит»;— р. [*капéлюх(a)*] «шапка, кашкет; хутряна шапка з вухами», бр. *капелюш*, ч. заст. *kapelůš*, слц. [*kapel'uch*, *kapel'usa*];— запозичення з польської мови; п. [*kapeluch*] утворене за зразком поширених у польській народно-розмовній мові

похідних на *-uch* (напр. *paluch* (<*palec*) «палець») з *kapelusz*, яке походить від слат. *sarpellus* «вид головного убору», пов'язаного як зменшена форма з пізнолат. (нар.-лат.) *sarra* «тс.; плащ з відлогою»; інші пояснення — з іт. *sarpelluccio* «шапка» (Bern. I 484; Фасмер II 184), з іт. *sarpello* «тс.» доданням латинізуючого суфікса *-usz* (Mogawski SO 12, 20)— менш переконливі.— Sławski II 53—54; Brückner 217; Walde—Hofm. I 162; Ernout—Meillet I 97.— Див. ще *капа*¹.

[*капéль*] (чол. р.) «один із двох навушників хутряної шапки, капелюхи» (частіше мн. *каплі*);— п. [*kapla*] «чепець або шапка в одружених жінок», [*kapelka*] «головний убір», болг. заст. *капéла*, [*капéло*] «капелюх», м. заст. *капéла* «тс.»;— очевидно, результат семантичного зближення первісного *капéль* у давнішому значенні «капелюх, шапка», що зводиться до іт. *sarpello* (<слат. *sarpellus*) «капелюх», і пізнішого [*кляп*] «один із двох навушників хутряної шапки».— Sławski II 53—54.— Див. ще *капелюх*, *кляп*.— Пор. *капловухий*.

капельмейстер, заст. *капельмайстер* Г;— р. *капельмейстер*, бр. *капельмайстар*, п. *kapelmistrz*, заст. *kapelmajster*, *kapelmejster*, ч. заст. *kapelmistr*, болг. *капелмайстор*, схв. *капелмайстор*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Kapellmeister* «капельмейстер», складне слово, відоме з кінця XVI ст., утворилося з іменників *Kapelle* «капела» і *Meister* «майстер, керівник».— СІС 308; Scheludko 134; Фасмер II 184; Sławski II 53; Kluge—Mitzka 349.— Див. ще *капéла*, *майстер*.

[*капéстра*] «оброть, вуздечка», [*капáрства*, *капéйстра* Ко] «тс.»;— болг. [*капáйстра*] «залізна оброть для буйволів»;— запозичення з румунської мови; рум. *căpăstru* (мн. *căpăstre*) «тс.» продовжує лат. *capistrum* «оброть; намордник», очевидно, похідне від дієслова *capio* «хапаю, охоплюю, беру», спорідненого з гот. *hafjan* «підіймати», гр. *κάπτω* «хапаю, глитаю», дінд. *караї* «дві жмені», алб. *кар* «хапаю».— Scheludko 134; Кобилянський Гуц. гов. 84;

Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130; Crânjâlă 304, 432; Vrabie Romano-slavica 14, 152; DLRM 126; Pușcarii 23—24; Parahagi 268; Walde—Hofm. I 159, 160.— Пор. **каптур**².

капець¹ «взуття без халяв, шкарбан; хатня туфля; [вид сукоонних шитих шкарпеток Г]», [капиця] «капець», [капчур] «тс.» Ж, [капчирі] «вовняні панчохи, зимові штани у гуцулів» Ж, [капчурі] «тс.» Ж, [капцювати] «ходити в капцях» Ж; — р. [капци] «капці», слц. карес (мн. карсе) «валянок», ч. [карсе] «вид валянків»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [каре́с] «нижня частина чобота; старий подертий чобіт», карсіе (мн.) «примітивне взуття; старе зношене взуття; хатні туфлі; вид шкарпеток», [карсе] «вид валянків» походять, можливо, від уг. карса «онуча; (ст.) повстяне взуття», яке виводять із слов. корутса (мн.), зменшеної форми від псл. коруто «копито» (пор. схв. kōrica «шкарпетка; підбор на взутті», а також др. *копытце* «вид взуття») або (менш імовірно) з тюрк. (чаг.) карсақ (qarsaq) «ганчірки для обгортання (ніг)»; менш обгрунтовані інші пояснення: від рум. сărîță «носок чобота» (Malinowski Rozprawy 17, 9), з п. [parcie] «капці» (Bern. I 484; Crânjâlă 304), з ч. каре́ «носок чобота» (Brückner KZ 48, 173—174), з п. łarsie «лапті» під впливом п. карка «носок взуття» (Otrębski ŻW 284), з псл. *карсь, похідного від кореня *кар- «покривати» (Moszyński JP 39/1, 4—5).— Sławski II 51—52; Richardt 61; MNTESz II 357—358; Bączni 150; Kniezsa 249.— Див. ще **копїтѡ**.

[капець²] «кінець, смерть» ЛЧерк, [копѣць] «тс.» ЛЖит; — бр. *капѣц* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. [копѣц] «тс.»; межа, кінець» виникло на основі [копѣц] «межовий знак; яма; невеликий насип», пов'язаного з дієсловом *копѣть*, спорідненим з укр. *копати*. — СРНГ 14, 289.— Див. ще **копати**¹.

[капір] ? («А що, ви капири чи запорожці?»); — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kâfir «невіра (про людину), невірний; не мусульманин, гяур; шахрай, шельма, бестія», похо-

дить від ар. kâfir(-un) «невдячний; невіра, нечестивий; невірний; безбожник, гяур», пов'язаного з ар. kaḫāfa «покривати, приховувати; бути невірою; бути гяуром», спорідненим з гебр. kārā «заперечувати; не вірити (в бога)», kārāp «той, що заперече взяті на себе зобов'язання (борги тощо); невіра (про людину)»; очевидно, це слово запорожці як захисники християнської (православної) віри застосовували до іновірців або — ширше — до порушників козацьких звичаїв.

[капиріти] «терпіти від негоди, холоду, переживаючи щось чи чекаючи чогось» Па; — неясне; можливо, наслідок семантичного розвитку форми *капирити* «вести нужденне життя», пов'язаної з [капар] «збідніла людина» (пор.).

капиця¹ «ремінь, що з'єднує бич ціпа з ціпилом; [гребінь стріхи на хаті; зношена покривка хому́та Я]»; — п. каріса «чернеча ряса; чернечий каптур; (ст.) верхній одяг (зокрема, мусульманських палігримів); (ст.) головний убір польських гірників, гірничий одяг з відлогою; капиця ціпа, гребінь даху»; ч. ст. карісе́ (зменш.) «каптур», слц. [каріса] «халявка чобота; частина ціпа», вл. kharisa «покривка; головний убір», нл. каріса «гарний чоловічий сюртук», болг. [капица] «шапочка», м. *капица* «шапочка; стручок, шкаралуца; куна снопів», схв. *капица* «шапочка», слн. kárica «тс.»; — пов'язане як зменшена форма з *капа* «покривало, попона; відлога; капор, шапка» (через переносне значення «щось, що покриває»). — Sławski II 54—55; Moszyński 39/1, 5.— Див. ще **капа**¹.

[капиця²] (ент.) «чорний тарган, Periplaneta orientalis» ВеБ; — очевидно, утворене на основі запозиченого п. каріса (перен.) «чернець; (ст.) чернеча ряса, чернечий каптур» за спільною ознакою чорного кольору. — Див. ще **капиця**¹.

капище «язичницький храм»; — р. *капище*, бр. *капища*, др. *капище* «вівтар, жертовник; зображення, статуя; ідол», *капъ* «образ, зображення», болг. *капище* «язичницький храм»; — запози-

чення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **капиште** «язичницький храм» пов'язане з стсл. **капъ** «видиво, привид, образ», яке є, мабуть, старим запозиченням з давньочуваської (дунайсько-булгарської) мови; булг. *kār (пор. чув. *кап* «зовнішній вигляд, форма; фігура, корпус», уйг. кер «форма, картина», алт. кер, шор. kārka «міра; зразок; копил», дтюрк. кер «форма»), очевидно, належить до пратюркського шару лексики тюркських мов; походження не з'ясовано; порівняння з р. *копáть*, гр. *κόπτω* (Meringer IF 18, 280), з гр. *σκάπτω* «костур, скіпетр», лат. *scāpus* «костур, стрижень», двн. *skaft* «стрижень» (Bern. I 468) і виведення від іє. *кедор (Ильинский ИОРЯС 148—150) необгрунтовані. — Шанский ЭСРЯ II 8, 55—56; Фасмер II 185—186; Горяев 132; Егоров 153; Попов Ист. лекс. 42—44.

[ка́пів] «мисливський собака», [*капівий*] (у виразі *капові пси* «мисливські собаки»), [*каповъ*] «гончак, мисливський собака; удар (у грі в м'яч) Чопей; — слц. коров «гончак»; — запозичення з угорської мови; уг. *koró* «гончак; собака-шукач» етимологічно не з'ясоване, можливо, пов'язане з хант. *korult-* «халати», фін. *korroa-* «тс.». — Чопей 143; MNTESz II 564—565; Bárczi 170; Балецкий St. sl. 9, 338.

капіляр; — р. *капилляр*, бр. *капіляр*, п. *kapilaga*, ч. слц. слн. *kapilára*, вл. *kapilary* (мн.), болг. *капиляр*, м. *капилър*, схв. *капильр*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *capillaris* «капіляр», субстантивований прикметник із значенням «волосяний, волосяний» (можливо, як результат скорочення словосполучення (*vēna*) *capillaris* «волосна (судина)», є похідним від іменника *capillus* «волос» неясного походження. — СІС 308; Шанский ЭСРЯ II 8, 53; Holub—Lyer 231; Walde—Hofm. I 158—159; Ernout—Meillet I 95.

капітал, *капіталізація*, *капіталізм*, *капіталіст*, *капіталістичний*, *капіталізувати*; — р. болг. м. *капитъл*, бр. *капітáл*, п. *kapitał*, ч. слц. слн. *kapitál*, вл. нл. *kapital*, схв. *капитáл*; — очевидно, через посередництво німецької мови (нім. *Kapital*) запози-

чено з французької; фр. *capital* «капітал» є субстантивованим прикметником, що набув свого значення внаслідок скорочення виразу *fond capital* «основний фонд» і як прикметник є запозиченням з латинської мови; лат. *capitális* «головний» є похідним від *caput*, -itis «голова», спорідненого з дісл. *hofud*, дангл. *hafud* «тс.» (<перм. *habuda), дінд. *karuschalam* «волосся на потилиці, чуб»; менш обгрунтоване виведення слова (Фасмер II 185) від іт. *capitale* «капітал». — СІС 308; Kluge—Mitzka 349; Dauzat 138; Bloch I 120; Walde—Hofm. I 163—164; Ernout—Meillet I 98—99. — Пор. **капітáльний**, **капіта́н**, **капітeль**, **Капітоліна**, **Капітoн**, **капітулюва́ти**, **капрáл**.

капітáльний «дуже важливий, головний, основний; міцний; великий; ґрунтовний, солідний»; — р. *капитáльний*, бр. *капітáльны*, п. вл. *kapitalny*, ч. *kapitální*, слц. *kapitálny*, болг. м. *капитáлен*, схв. *капитáлан*, слн. *kapitálep*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *kapital* «капітáльний, ґрунтовний», фр. *capital* «головний», англ. *capital* «головний, основний, найважливіший, капітáльний» походять від лат. *capitális* «стосовний до голови; відмінний, видатний», пов'язаного з *caput*, -itis «голова». — СІС 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 54; Holub—Lyer 231; Klein 234—235. — Див. ще **капітáл**. — Пор. **капіта́н**, **капітeль**, **Капітоліна**, **Капітoн**, **капітулюва́ти**, **капрáл**.

капіта́н, [*капитáн*, *копитáн*, *копитáн*, *копитáншиа*], *капіта́нка*, заст. *підкапіта́н* «штабс-капітан» Ж, *підкопитáн* «тс.»; — р. болг. *капитán*, бр. *капіта́н*, п. вл. нл. *kapitan*, ч. слц. слн. *kapitán*, м. *капетán* (військ.), *капитeн* (спорт.), схв. *капeтáн*, [*капeтáн*]; — через російське і польське посередництво запозичено з середньолатинської мови (можливо, для російської мови слід прийняти ще посередництво іт. *capitano*); слат. *capitaneus* «ватажок; граф; капітан», первісно прикметник із значенням «головний», пов'язане з лат. *caput*, -itis «голова». — СІС 309; Фасмер II 185; Демьянов РР 1975/3, 111—117; Sławski II 56; Brückner 217; Holub—

Lyer 232; Kluge—Mitzka 349; Dauzat 138; Bloch 120.— Див. ще **капітал**.— Пор. **капітальний**, **капітэль**, **Капітоліна**, **Капітён**, **капітулюва́ти**, **капрал**.

капітэль «горішня частина колони, пілястра або стовпа»;— р. *капитэль*, бр. *kapitěľ*, п. вл. *kapitel*, ч. *kapitála*, *kapitel*, болг. *капитѐл*, м. *капител*, схв. *капител*, слн. *kapitel*;— запозичено з латинської мови, можливо, за посередництвом німецької (нім. *Kapitell*) або італійської (іт. *capitello* «тс.»); лат. *capitellum* «капітэль; голівка» є зменшеною формою від *caput* (-pitis) «голова».— СІС 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 54—55; Фасмер II 185; Walde—Hofm. I 163.— Див. ще **капітал**.— Пор. **капітальний**, **капітан**, **Капітоліна**, **Капітён**, **капітулюва́ти**, **капрал**.

Капітоліна, [*Капителіна Я*, *Копітáшка Я*];— р. *Капитоліна*, бр. *Капиталіна*;— запозичення з латинської мови; лат. *Capitōlīna* «Капітоліна» (букв. «капітолійська») є формою жіночого роду прикметника *Capitōlīnus* «капітолійський», утвореного від *Capitōlium* «Капітолій» (назва одного з семи пагорбів Рима або його вершини, на якій знаходилися храми Юпітера, Юнони і Мінерви), що розглядається як похідне від лат. *caput*, -pitis «голова; (перен.) вершина».— Сл. вл. імен 242; Петровский 128—129; Суперанская 87; Walde—Hofm. I 161; Ernout—Meillet I 97.— Див. ще **капітал**.— Пор. **капітальний**, **капітан**, **капітэль**, **Капітён**, **капітулюва́ти**, **капрал**.

Капітён, [*Копитён*], ст. *Капитонъ* «сирѣч князь» (1627);— р. *Капитон*, бр. *Капитон*, болг. *Капитон*, стсл. **Капитонъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Καπίτων* походить від лат. *Capitō* «Капітон» (букв. «головань»), похідного від *caput*, -pitis «голова».— Сл. вл. імен 213; Фасмер II 185; Петровский 129; Суперанская 78; Walde—Hofm. I 162.— Див. ще **капітал**.— Пор. **капітальний**, **капітал**, **капітэль**, **Капітоліна**, **капітулюва́ти**, **капрал**.

капітулюва́ти, *капітулянт*, *капітулянтство*, *капітуляція*;— р. *капиту-*

лировать, бр. *капитуляваць*, п. вл. *kapitulować*, ч. *kapitulovat*, слц. *kapitulovat'*, нл. *kapitulacija*, болг. *капитулирам*, м. *капитуліра*, схв. *капитулірати*, слн. *kapitulirati*;— очевидно, через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. *capitulāre* «домовлятися, укладати угоду» (звідки пізніше звужене значення «здаватися на підставі угоди») є похідним від *capitulum* «розділ; умова угоди, пункт угоди», первісно зменшеної форми від *caput*, -pitis «голова».— СІС 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 55; Фасмер II 185; Коралиński 474—475; Walde—Hofm. I 163.— Див. ще **капітал**.— Пор. **капітальний**.

[*ка́пка*¹] «вишивка у вигляді квітки з однаковими пелюстками, що розпукнулася»;— очевидно, результат семантичної видозміни запозиченого п. [карка] «покривало на меблі» (у зв'язку з характерною для деяких видів цих покривал вишивкою), що є зменшеною формою від кара «покривало (на великі меблі); (ст.) верхній одяг»; пор. п. карма «вид чіпка в заміжніх жінок», р. [*ка́пка*] «шапка», як і ч. [ка́рка] «відлога, каптур», слц. карма «вид прикрашеного жіночого чіпка».— Див. ще *ка́па*¹.

[*ка́пка*²] «поденниця, поденна наймичка» Ж;— неясне.

капкан, *закапкάνити* «піймати в капкан»;— р. бр. *капкан*, п. ч. карма;— запозичення з тюркських мов; кипч. *qarqaq* «хапаючий; пастка», тат. башк. кирг. ккалп. ног. уйг. *капкан* (*qarqaq*), чув. *капкән*, узб. *копкон*, каз. *какпан* (< *капкан), туркм. *гапан*, тур. карма, кумик. *капгун*, карач. *капхан*, тув. *капка*, хак. *хапхан* походять від тюркського дієслівного кореня *qar-* «хапати»; непереконливе припущення (Vincenz II) про можливість запозичення слова за посередництвом румунської мови (рум. *sarcăna*).— Фасмер II 186; Шипова 160—161; Bern. I 485; Дмитриев 536; Егоров 89; Räsänen Versuch 233.

[*капкáč*] «дерев'яна кришка до казана»;— запозичення з тюркських мов; тат. *капкач* «кришка», дтюрк. *qaraq*, кирг. *капкак*, узб. *копкок*, башк. *капкас*, як. *хаппах* «тс.» є похідними від

тюркського дієслівного кореня *qar(a)* (<**karuā*) «закривати, зачиняти». — Радлов II I, 405, 420; Егоров 305; Räsänen Versuch 234.

каплиця¹, ст. *каплица* (XVI ст.); — р. [*каплица*], бр. *каплица*, слц. *karliśa*; — запозичення з польської мови; п. *karlica* (з XV ст.), [*karla*], ст. *karła* походить від ч. ст. *karla* «каплиця» (ч. *karle*), що за посередництвом давньоверхньонімецької мови (свн. *kárpelle*: *karëlle*) зводиться до слат. *carpella* «каплиця». — Фасмер II 186; Sławski II 57; Machek ESJČ 240; Kluge—Mitzka 349. — Див. ще **капéла**.

[каплиця]² (бот.) «груба квасоля» ВеБ; — неясне.

капову́хий «з відвислими або великими відстовбурченими вухами», [*каплаву́хий*, *капложу́хий*] «тс.», [*капложуха*] (у виразі *к. уйáпка* «хутряна зимова шапка з вухами»), [*капла(в)у́х*] «каповуха істота», [*капову́ха*] «свиня», [*капложу́х*] «шапка з довгими вухами»; — р. [*капложу́хий*] «коротковухий (у кого вуха обрізані або малі від природи)», [*капл(о)у́х*] «роззява, бевзь»; — складні слова, утворені з основ іменників [*капель*] «один з двох навушників шапки» і *вух* за аналогією до складного прикметника *капову́хий*. — Див. ще **вух**о, **капель**, **клапову́хий**.

каплу́н¹ «кастрований півень; [хитрий віл; порода півня з шишкою на голові; кнур з одним ядром ЛЖит]», *каплу́нити* «каструвати» (півня), [*заканплу́нити*] «убити, зарізати» Я, [*заканплу́нитися*] «почервоніти, як каплун» Ж; — р. *каплу́н* (з XVIII ст.), бр. *каплу́н*, п. *karłun*, [*karłón*], ст. (і діал.) *karłun* (XV—XVIII ст.), ч. *karoun*, ст. *karún*, слц. *karún*, вл. *кароп* «півень», нл. *карлоп* «каплун; півень», схв. *кoпlу́н*, ст. *карип* (XVI ст.), слн. *кору́п*; — через польське і, далі, старочеське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *каррiп* (нвн. *Караип*) «каплун» походить від нар.-лат. *саррōне(m)* (зн. в. одн. від *саррō* «тс.»), що продовжує лат. *sārō* (род. в. *sārōnis*), старіше *sārus* «каплун», споріднене з псл. **skorь*, **skoriti*, укр. [*скоп(éць)*] «кастрований баран», *скó-*

пiти «каструвати»; появу *l* у польському *karłun* пояснюють зближенням з п. *karłan* «священик (католицький), що не має права брати шлюб»; пор. ч. [*karlan*] «каплун», нл. ст. *карлап* «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 8, 56; Фасмер II 186; Sławski II 58; Brückner 218; Machek ESJČ 240; Holub—Lyer 232; Bern. I 486; Kluge—Mitzka 348—349; Walde—Hofm. I 161—162. — Див. ще **скóпiти**.

[каплу́н]² «їжа, приготована з хліба, води й солі» ЛЖит; — р. [*каплу́н*] (кул.) «холодник, тетеря»; — запозичення з польської мови; п. [*karłun*] «суп з води, хліба, часнику, солі, масла і яєць», [*karłon*] «суп з води і хліба або булчи, розварених з доданням солі, кмину, рідко масла або смальцю; тетеря (страва) не цілком ясні; пов'язані, очевидно, з *карлоп* «каплун», ст. і діал. *карлун* «тс.»; назва могла виникнути як іронічне позначення бідної, непоживної страви (на відміну від високоякісної їжі з каплунів). — Див. ще **каплу́н**¹.

[каплю́жник] «п'яниця» Я, [*каплі́й*] «тс.» Я; — запозичення з російської мови; р. [*каплю́жник*] «п'яничка; п'яниця, що любить пити по шинках, особливо чужим коштом», [*каплю́га*, *каплю́жка*] «тс.» є похідними від дієслова [*каплю́житьь*] «зливати в шинку каплі, залишки з посуду, упиваючися цим; пити, пиячити, жадібно шукати нагоди впитися», пов'язаного з *капля*, *капати*; форма [*каплі́й*] є, очевидно, калькою російських форм, похідних від [*каплю́житьь*]. — Див. ще **капати**.

[капні́к] «велике дерев'яне кільце, яким з'єднуються між собою плуг і колісня»; — неясне.

капор, [*капорéць*] «вид жіночої шапки» Ж; — р. *капор*, заст. *капар*, *капер*, бр. *капар*; — через російську мову запозичено з голландської; гол. *карег* «шапка, капор» є, очевидно, похідним від *кар* «шапка, ковпак, капор; відлога; покривало», що виникло під впливом іменника *каргоен* «шапка; чепець, капор; (чернецький) каптур», яке походить від фр. [*сарегон*] «шапка; відлога» (пор. фр. *charegon* «тс.»); гол. *кар* (снідерл. *karre*) запозичене з роман-

ських мов і продовжує нар.-лат. сарра «відлога; плащ з відлогою»; менш обгрунтоване прийняття безпосереднього запозичення слова в російську мову з романських мов (Фасмер II 184; Вегр. I 485). — Шанский ЭСРЯ II 8, 56—57; Vries NEW 302, 303, 304. — Див. ще *капа*¹.

[капорщ] «капусняк (борщ з кислої капусти) (?)» Ж; — неясне; можливо, жаргівливе утворення з початкової частини слова *[капу́ста]* «густий борщ із шаткованої капусти» і кінцевої частини слова *борщ*; пор. інше слово подібного типу (з народного анекдоту) *м'яса́ло* «м'ясо і сало»; принцип подібного схрещування слів відомий і іншим мовам (напр., п. *głaskać* «пестити, гладити» з *gładzić*+*łaskać*, англ. *smog* «смог» з *smoke* «дим»+*fog* «густий туман»).

[капостра́к] «подушечка для голови, ясик» Ко; — п. *[karuzdrak, kapustrak]* «(у війську) подушка, набита сіном, соломкою; мішок із соломкою, вживаний як подушка»; — не зовсім ясне; можливо, в основі лежить нвн. *Korfpolster* «подушечка для голови, ясик», що проникло в українські говірки за польським посередництвом; п. *[karuzdrak, kapustrak]* могли набрати своєї форми в результаті фонетичних перетворень, а також детимологізації і зближення з словами *karuza* «велика хутряна шапка; відлога», *[karudrak]* «сюртук; куртка, каптан», слова німецького походження (нвн. *Kaput(t)rock*), у свою чергу оформленого за зразком численних польських іменників з суфіксом *-ak*; менш обгрунтоване виведення слова (Кобилянський Гуц. гов. 81) безпосередньо від нвн. *Korfpolster*.

ка́пость, ка́посник, ка́посний, ка́посничати, ка́постити, [ка́постіти] «робитися гідким»; — р. *[ка́пость]*; — результат метатези в слові **на́кость*, яка мала відбутися в умовах збереження *-о-* в теперішньому новому закритому складі (пор. *на́кість*); судячи з вузькості явища (навіть чи навіть спільно-східнослов'янське), воно відбулося не раніше XIII ст., після остаточного розпаду східнослов'янської єдності; первісною територією його постання були, очевидно, північноукраїнські говірки,

особливо східна і центральна їх частини; про це свідчить як характерне для цих говірок збереження о нового закритого складу в ненаголошеній позиції, так і поширення слова в основному лише на території Наддніпрянщини. — Булаховський Вибр. праці II 272. — Див. ще *па́кість*.

капо́т «одяг; покривка мотора», *[капо́та]* «верхній одяг (чоловічий і жіночий)», *[капо́товий]* «дрібний міщанин» (букв. «той, що носить капот») Ж; — р. *капо́т*, бр. *капо́т*, *капо́та*, п. *karota* «верхній одяг (балахон, каптан, лапсердак); (ст.) вид жіночого капелюшка», *karot* «капот (мотора)», ч. *karota* «тс.», *[karot]* «плащ із відлогою; відлога», слц. *karota* «капот (мотора)», болг. заст. *капо́т* «сюртук; презерватив», *капу́т* «плащ», м. *капу́т* «піджак, сюртук; пальто», схв. *капу́т* «піджак, сюртук; плащ», *капо́т* «тс.»; — за посередництвом російської й польської мов запозичено з французької; фр. *carote* «солдатська шинель; лікарняний халат; дамський капелюшок», *саро́т* «плащ з відлогою; покривка мотора» вважаються похідними від сар «плащ з відлогою», яке зводиться до іт. сарра «тс.», або безпосередніми запозиченнями з італійської мови (від іт. *sarrotto* «плащ, пальто», *sarrotta* «плащ; жіночий капелюшок»), які є похідними від іт. сарра. — СІС 309—310; Шанский ЭСРЯ II 8, 57; Фасмер II 187; Sławski II 58—59; Holub—Lyer 232; Dauzat 139; Bloch I 119, 120; Mestica 269. — Див. ще *капа*¹.

[ка́пра] «гній в очах» ДзУЗЛП, *[ка́при]* ДзУЗЛП, *ка́при* ДзУЗЛП, *ко́пра* «тс.», *ка́п्रा́вий* СУМ, ДзУЗЛП, *[ко́п्रा́вий, ка́п्रा́вість]* Ж, *ка́п्रा́вість* Я], *[ка́п्रा́вити]* «гноїтися» (про очі), *[ка́п्रा́вити]* «тс.» Я; — р. *[ка́п्रा́вие (очи)]* (з укр.), п. *karawu* (з XVIII ст.), ч. *[kápra]* «крапля», слц. *[karpa]* «слиз з очей», *[карпаву́]*, *карпаву́*; — псл. *[karpa]* «капання, крапля», пов'язане з дієсловом *карати* «капати»; п. *karawu* у зв'язку з його ізольованістю і пізньою появою можна розглядати як запозичення з української або словацької мови; менш переконливе виведення *карга-* у п. *karawu* (Otrębski LP 8,

307) з гіпотетичної редульованої форми *k(r)о-рг-; малоймовірне пов'язання (Горяев 132) з гр. *κάλπος* «гній; бруд, болого». — Дзєндзелівський УЗЛП 70; Sławski II 59—60. — Пор. **капро-вóкий**.

капрáл; — р. бр. болг. *капрáл*, п. *karǵal*, ч. слц. *karǵál*, вл. *korǵoal*, м. *каплар*, схв. *кǎплǎр*, *kǎrgǎl*, слн. *karǵól*; — за посередництвом російської і польської мов запозичено з німецької; нвн. [Karǵál] через проміжне *Karogál* походить, очевидно, від фр. *sarogal*, яке зводиться до іт. *sarogale* «капрал», похідного від *saro* (мн. *sároga*) «голова» або пов'язаного з слат. *sarogalis* «командир», похідним від нар.-лат. *sarus* (род. в. одн. *sarogis*), що розвинулося з лат. *sarut*, *-pitis* «голова». — СІС 310; Фасмер II 187; Sławski II 59; Dauzat 138; Bloch I 120; Walde—Hofm. I 163. — Див. ще **капітáл**. — Пор. **капітáльний**, **капітáн**, **капітéль**, **Капітóліна**, **Капітóн**, **капітуловати**.

капрі́з, *капрізу́ля*, *капрізу́н*, *капрізу́ха*, *капрі́зний*, *капрізува́ти*; — р. болг. *капрі́з*, бр. *капрі́з*, п. *karǵys*, ч. розм. *karǵic*, *karǵice*, слц. розм. *karǵic*, *karǵica*, м. *каприц*, схв. *кǎприц*, *капрі́ца*, *кǎприс*, *капрі́са*, слн. *karǵica*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *sarǵice* походить від іт. *sarǵiccio* «каприз; (муз.) каприччіо». — Фасмер II 187; Sławski II 60; Holub—Lyer 232; Dauzat 139. — Див. ще **капрі́ччіо**.

капрі́ччіо (муз.), *капрі́ччіо* «тс.»; — р. *капрі́ччіо*, *капрі́ччіо*, бр. *капрі́ччыо*, п. ч. слц. *sarǵiccio*, болг. м. *капрі́ччио*; — запозичення з італійської мови; іт. *sarǵiccio* «каприччіо; твір у вільній формі; каприз, примха» (раніше — «гидування, огида; жак»), очевидно, виникло з іт. ст. *sarogiccio* «гидування, огида; жак» (пор. також [sarǵiccio] «каприз»), похідного від іт. *saro* (мн. ст. *sároga*) «голова», що продовжує нар.-лат. *sarus* (мн. *saroga*) < лат. *sarut*, *-pitis* «тс.»; отже, первісне значення — «те, що прийшло в голову»; менш певне виведення від іт. *sarǵa* «коза» (Шанский ЭСРЯ II 8, 58; Sławski II 60; БЕР II 223), вплив якого міг бути лише додатковим фак-

тором при формуванні семантики слова, або від іт. *saro giccio* «скуйовджена голова» (Bloch I 120). — СІС 310; Battisti—Alessio I 739, 740, 745; Bloch I 120. — Див. ще **капітáл**.

[**капровóкий**] «каправий», [*капро-вóкий*] «косоокий» Ме; — складне слово, утворене з іменників [*капра*] «гній в очах» і *о́ко* (діал. *вóко*); первісна семантика прикметника — «той, у кого капляють (=гнояться) очі». — Див. ще **ка́пра**, **о́ко**¹.

капрóн; — р. бр. болг. *капрóн*, п. ч. *karǵon*, слц. *karǵón*; — слово, утворене в російській мові за зразком назв інших синтетичних тканин з новим суфіксом *-(л)он*, словотворчим зразком для яких стало слово *нейлóн* (<англ. *nylon*); основою для виникнення слова, мабуть, стало р. *капроновая кислота* (назва речовини, необхідної для виготовлення капрону), утворене від лат. *sarǵa* «коза», оскільки ця кислота незначною мірою входить до складу козячого молока; лат. *sarǵa* «коза» (*sarǵe* «цап, цапний запах») споріднене з дісл. *haǵr* «цап», гр. *κάλπος* «кабан». — СІС 310; БСЭ 20, 81; Голанова ВКР VIII 224—225; Sł. wyg. obcych 339; Walde—Hofm. I 157—158; Ernout—Meillet 94—95.

[**ка́пса**] «гаманець», [*ка́бза*] «тс.» Г, Ж; — р. [*кабза́*, *ко́бза*] «тс.», п. *kabza* «калитка, капшук», ст. *капса* «скриня; торба, сумка мандрівника; футляр», *карза* «тс.», ч. *капса* «кишеня; (ст.) потайник, схованка, місце зберігання реліквій; жіночий статевий орган», слц. *капса* «торба; [кишеня]», [*kabza*] «волоцюга; повія», вл. *капса* «кишеня; гаманець, капшук», нл. *капса* «кишеня; футляр», болг. заст. *ка́бза* «пістон», схв. *кǎпса* «труна»; — можливо, за польським посередництвом запозичено з латинської мови; лат. *sarǵa* «схованка, скриня (особливо на книжки)» споріднене з гр. *κάλη* «ясла», алб. *karasë* «посудина на олію», сірл. *sar(p)* «віз». — Фасмер II 151; Sławski II 11; Brückner 211; Machek ESJČ 241; Holub—Lyer 239; Walde—Hofm. I 162—163.

ка́псуль, *ка́псула*, [*ка́псель*] «пістон (рушничний); мідна оправа для отворів у шкірі або матерії, через які прово-

диться шнурок», [капслевій] «пістонний» (про рушницю); — р. *капсюль*, *капсұля*, *капсуль*, *капсула*, бр. *капсуль*, *капсуля*, п. *capsla*, *capsel* «капсуль; металевий ковпачок (на пляшках)», *capsulka* «капсула», ч. *capsle* «капсуль; (заст.) футляр; капсула», слц. *capsl'a* «капсуль», вл. *capsla* «капсуль; капсула; (бот.) коробочка», болг. *капсул* «капсуль», *капсула* «тс.; капсула», м. *капсла* «капсуль», *каписла*, схв. *капсла*, *каписла* «тс.»; — за посередництвом російської, польської і німецької мов (нвн. *Kapsel*) запозичено з латинської мов; лат. *capsula* «скринька, коробочка, банка» є зменшеною формою від *capsa* «вмістище, футляр, скриня». — СІС 310; Шанский ЭСРЯ II 8, 58; Фасмер II 187; Sławski II 60—61; Holub—Lyer 232; Walde—Hofm. I 162—163. — Див. ще *капса*.

капта́н, [кафта́н] «каптан; куртка» Ж, [кавта́н] «вид напівкаптана з відкидним коміром, жіночий святковий одяг галицьких городянок», [капта́нка] «верхній одяг, подібний до кофти; піджак із вибійки», *капта́нник* «той, хто шиє каптани»; — р. *кафта́н*, ст. *кавтан*, *ковтан*, бр. болг. *кафта́н*, п. ч. слц. *kaftan*, м. *кафтан*, схв. *кафтан*, слн. *kaftan*; — запозичення з турецької мови; тур. *kaftan* «вид верхнього довгого одягу» загальноприйнятої етимології не має; за одним припущенням (Радлов II 461; Lokotsch 61; Фасмер II 212; Супрун Тюркизмы 69—72; Sławski II 20), турецьке слово походить від перс. *kaftān*, за іншим (Корш ИОРЯС 1903, 30; Bern. I 468), є власне тюркським, утвореним з *kap* «мішок; футляр» і *ton* «одяг». — Шанский ЭСРЯ II 8, 102; Шипова 173—174; Дмитриев 560.

[капті́ти] «скнарити», [копті́ти] «тс.», [капті́й] «скнара»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *копте́ть* «чорніти від диму; сидіти над чимось», ретельно працювати, скніти (над чимось)», [копту́ха] «скнара» допускають можливість семантичного зближення дієслова, первісно похідного від *копоть* «кіптява, кіпоть», із *копа́ть(ся)* «возитися (з чимсь)» і *копи́ть* «нагромаджувати»; акання у *капті́ти* (зам. *копті́ти*) є наслідком його усного запозичення

з південноросійських говірок; похідне *капті́й*, утворене українським суфіксом *-ій* (пор. *води́й*, *вози́й*, *носи́й*), нехарактерним для російської мови, очевидно виникло вже на українському ґрунті. — Див. ще *кіпоть*.

ка́птур¹ «чернецький клобук; відлога в верхньому одязі; старовинний жіночий головний убір, різновид очіпка», [капту́рка] «чоловічий головний убір (вовняний ковпак у вигляді зрізаного конуса)», *капту́рник* «чернець», [закапту́рити] «закрити каптуром» Ж, ст. *каптуроносци* (XVI ст.); — р. [капту́ра] (жін. р.) «відлога; башлик», [капту́рок] «каптанець», ст. *каптуръ*, *капътуръ*, *каптура* «тепла шапка», бр. *капту́р* «капор, чепець; [шапка з навушниками; вид дитячого головного убору; найвища передня частина печі; абажур; покришка на казанок для самогону]», п. *kartur* «відлога; чернецький каптур; (ст. і діал.) ковпак, що одягають на голову чи на очі деяким тваринам, птахам; покриття для різних знарядь; дашок над коминном; капиця (ремінь, що з'єднує обидві частини ціпа)», ч. ст. *kartúr*, *kartour* «каптур, відлога», [kartur] «чепець»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. чаг. *kartur*, *каптур-баи* «великий, глибокий мішок» (Mikl. TEI Nachtr. II 142); менш переконливе пов'язання через п. *kartur* з лат. *capūra* «хання» (Sławski II 61), з ч. ст. *kartúr* (Karłowicz SWO 252), що самé, мабуть, походить від п. *kartur*, а також виведення слова з нар.-лат. *sarra* через якесь із пов'язаних з ним романських слів типу слат. *sarraĝo*, іт. *sarregone* «плащ», фр. *chapeçon* «каптур» (Bern. I 485—486; Преобр. I 294; Соболевский РФВ 70, 85). — Фасмер II 187—188; Шипова 162; Machek ESJČ 241.

[ка́птур]² «вид покарання жінок: тримаючи в лівій руці над головою караної весь її одяг, правую сікли різками»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *kartur* «конфедерація, створювана після смерті короля на час безкоролів'я; карний суд під час безкоролів'я; ухвала каптурової конфедерації; кара, визначена каптуровим судом, каптурова кара» (у зв'язку з анархією, яка вини-

кала в Польщі під час безкоролів'я, вироки цих судів часто відзначалися суворістю) походить від лат. *capitūa* «хапання, ловіння; (слат.) в'язниця», утвореного від саріо «хапаю, ловлю, беру»; видозмінене, можливо, під впливом картур «відлога, чернецький каптур, клобук» у зв'язку із звичаєм на знак жалоби після смерті короля одягати суддям створених у цей час судів чернецькі каптури; менш переконливе виведення п. *kartur* «конфедерація, карний суд під час безкоролів'я» (Vgüskner 218) лише від п. *kartur* «каптур, відлога»; на семантиці українського слова, можливо, відбився вплив з боку *káptúr* «каптур, відлога» (одяг над головою караної нагадував каптур).— Sławski II 62.— Див. ще **капестра**.

[капу́за] «зимова тепла шапка з вухами Г; головний убір (картуз чи шапка), що насувається на лоб аж до очей Па»;— п. *kariza* «головний убір, велика шапка; відлога», ч. *karise* «відлога», слц. *karisňa*, вл. *кариса* «відлога, капор», полаб. *кариз* «вид каптура для захисту від бджіл», схв. *каріса* «відлога», слн. *каріса* «тс.»;— через польське і німецьке (нвн. *Karúze* «відлога») посередництвом запозичено з італійської мови; іт. *sarrussio* «відлога; башлик» продовжує слат. *sarutium* «чернецький каптур, відлога», що є похідним від сарра «вид головного убору; плащ з відлогою».— Шелудько 32; Sławski II 63; Machek ESJČ 241; Holub—Lyer 232.— Див. ще **капа**¹.

[капу́зитися] «сердитися» Па;— очевидно, пов'язане з [капу́за] «головний убір (картуз чи шапка), що насувається на лоб аж до очей»; у такому разі первісно означало «насплюватися, нахнюплюватися; ховати очі (під капузою)».— Див. ще **капу́за**.

[капу́ка] «кінець, смерть» Л;— очевидно, результат видозміни слова *капу́т* «тс.», яка могла відбутися внаслідок експресивної деформації кінцевої частини слова за зразком численних слів негативного забарвлення з суфіксом *-ук(а)* (*-юк(а)*) типу *каменю́ка, змію́ка*.— Див. ще **капу́т**.

[капу́ра] «ворота» ДзАтл II, [капу́рка]

«хвіртка» Доп. УжДУ 4;— слц. [карига] «ворота»;— очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *карига* (букв.) «на ворота» або (раніше) «у ворота» є формою верхньонаблизного відмінка (сублатива) від *кари* «ворота» (запозичення в цьому значенні саме даної форми пояснюють лексикалізацією угорської команди *карига* «на ворота (біжи, дивись)», усвідомленої українцями й словаками як «ворота»), запозиченого з тюркських мов (ще до оселення угорців в Угорщині); дтюрк. *qarıu* «двері, ворота», тур. *карі*, чув. *хапха* «тс.» пов'язані з тюркськими дієсловами типу тур. *кара* «зачиняти, замикати, закривати», ккалп. *жап*, чув. *хуп* «тс.».— Дзензелівський Доп. УжДУ 4, 62—63; Қирай St. sl. 7, 5; Шулан St. sl. 10, 170; Bączni 151; Егоров 286, 305.

[капу́рис] «кінець, смерть»;— п. *karipes* «кінець, загибель»;— запозичення з мови ідиш; ід. *karopes*, [kapures] «кінець, загибель, капут» походить від гебр. *каppāgōt* «покутні жертви» (одн. *каppāgā*); семантичний перехід «покутні жертви» > «загибель, кінець» пов'язаний із звичаєм різати як покутні жертви курей перед днем покути *ḵōm ha kiruḡm* (букв.) «день покут» або (пізніше) *ḵōm kiruḡ* «день прощення, (або) покутної жертви» (отже, «покутні жертви (кури)» > «кінець, загибель (курей)» > «кінець, смерть (взагалі)»); гебр. *каppāgōt* є похідним від кореневого дієслова *каppāg* «покривати» (пор. його іншу форму *кіppāg* «прощати», власне «покривати провину»), спорідненого з ар. *каpāga* «покривати, приховувати; покутувати».— SW II 252; Kluge—Mitzka 350; Gesenius 393, 394.— Пор. **капар**¹.

[капусня́к] «дрібний дощ, мжичка» Ж;— запозичення з польської мови; п. *каришніак* «тс.», очевидно, виникло з [кар] «крапля, накрапання, капотіння» через проміжне **каpusiak* (з нарощенням двох зменшених суфіксів *-uś* і *-ak*) і далі через зближення з *каришніак* «капусняк (борщ із квашеної капусти)».— Див. ще **капати**.

капу́ста (бот.) «*Brassica oleracea* L.; густий борщ із квашеної шаткованої

капусти», [капу́ст] «бруква, Brassica napus D. С.» Ж, [капу́стиця] «капу́ста» Ж, капу́стї «город (грядки) з капу́стою» Ж, капу́стїна «головка (листок) капу́сти», [капу́стиско] «поле, на якому росте (росла) капу́ста» Ж, капу́стище «місце, де росла капу́ста», капу́стник (ент.) «гусїнь капу́стянки; город з капу́стою», капу́стїя (ент.) «капу́стянка, *Pieris brassicae* L.», капу́сїяк, [капу́стїйник] «горщик для варїння капу́сїяку», [капу́стїяник] «камїнь, яким прикладають кружки в дїжї з квашеною капу́стою» ДзАтл II, [капу́стїяники] «вареники (пирогї) з капу́стою», [капу́стїяця] «капу́сїяк», [капу́стїяця] «бочка з квашеною капу́стою» Ж, капу́стїянка (ент.) «вовчок, *Gryllotalpa vulgaris*; дїжка на капу́сту; місце, де росте (росла) капу́ста Ж», капу́стїяний, капу́сїяковий, [капу́сїячий], [капу́стїянити] «псувати» Ж, перекапу́стїти «зїпсувати», розкапу́стїтися «зайняти багато мїсця, невимушено розсїстися»; — р. бр. капу́ста «(бот.); капу́сїяк», др. капу́ста «страва їз квашеної капу́сти» (1193 р.), п. ч. слц. karusta, болг. [капу́ста], схв. kàpusta «(бот.) дрїк, *Genista* L.», слн. [kapùsta] «капу́ста», kàpus «тс.», р.-цсл. капу́ста «страва» (1073); — очевидно, результат видозміни запозиченого слат. *compos(i)ta* «квашена, консервована капу́ста» (букв. «склад(е)на, змішана (зелень, капу́ста)»), пов'язаного з лат. *compositus* «склад(е)ний, змішаний», *compr̃po* «складаю», або іт. *composta* «компот; сумїш»; виникнення голосного а в капу́ста намагалися пояснити зникненням носового приголосного (-m-) або існуванням носового голосного в романському слові (*kapusta), що було джерелом запозичення (Brückner 48, 208; Machek ESJC 241); за іншим припущенням, слово набуло своєї теперїшньої форми під впливом контамінації з близькою за значенням групою романських слів — слат. *carutium* «качан капу́сти» (від *carut* «голова»), іт. *carussio* (<слат. *carutium*) «качанна капу́ста» і фр. (запозичене з іт.) (*chou*) *cabus* «тс.» (Bern. I 486; Brückner 218; Брандт РФВ 22, 135; Karłowicz SWO 252 і наст.); виведення безпосередньо

з іт. *composta* (Matzenauer 40; Mikl. EW 111), що не пояснює -а-, незадовільне, так само, як пов'язання (Gebauer II 20; Mikkola Verühg. 118) з днв. *charuz*, свн. *karūz* (<слат. *carutium*), що не пояснює кінця слова. — Дзєндзелівський St. sl 6/1—2, 130; Филин Образ. яз. 113; Фасмер II 188; Sławski II 62—63. — Див. ще капі́тал, компози́ція.

капу́т, капу́титися (вульг.) «померти»; — р. бр. капу́т, п. *carut* (і *karút*), ч. слц. (розм.) *carut*; — запозичення з німецької мови; нвн. *karútt* «розбитий, зламаний, зіпсований; той, що загинув» походить від фр. *carot* «пропав, програв» (картярський термін з виразів *être (faire) carot* «втрачати всі взятки при грі в карти»), етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з точніше не визначеним (Dauzat 139) провансальським словом, похідним від пров. *car* (<нар.-лат. *carus*; лат. *carut*, -pitis) «голова». — Фасмер II 188; Kluge—Mitzka 350—351; Bloch I 120.

[капу́трак] «сюртук, вид верхнього одягу» ВеУг; — п. [kapudrok, kapudrak, kaputrok] «сюртук, куртка, каптан», ч. [kaputrok] «пальто»; — запозичення з німецької мови; нвн. [Kaputrock] «довгий сюртук, пальто; солдатська шинель (в австрійській армії)» утворене з нвн. [Karut] «тс.» і Rock «сюртук»; нвн. Карут найвірогідніше походить від фр. *carot* «плащ з відлогою», на семантичний розвиток якого в німецькій мові, можливо, вплинуло формально близьке фр. *carote* «солдатська шинель»; менш обгрунтоване виведення слова (Ванков БЕ 1960/1, 28) від іт. *carrotto*; нвн. Rock — слово прагерманського походження, споріднене з дірл. *rucht* (<*rucht-) «куртка»; зміна форми слова на українському ґрунті (кінцеве -р-ак зам. -р-ок) сталася, мабуть, через деєтимологізацію і зближення його з іменниками із суфіксом -ак. — Kluge—Mitzka 604. — Див. ще гейро́к, капо́т.

[капу́ша] (ент.) «овечий кліщ, *Melophagus ovinus* L.» ВеНЗн, [капу́ш Г, Ж, кепу́ша ВеНЗн] «тс.»; — болг. [капу́ш] «кліщ», м. [капу́ш] (бот.) «рицина, *Ricinus communis* L.», схв. крпу́ша «овечий кліщ»; — запозичення з молдавської мо-

ви; молд. *kəpúșă* «овечий кліщ; (бот.) рицина» (друге значення є, можливо, калькою лат. *gicinus* «вид великого кліща, паразита свійських тварин; рицина», пор. р. *клещевіна* «рицина» як кальку латинського слова), очевидно, споріднене з алб. *këpúshë* «кліщ (паразит тварин)» і разом з ним належить до шару субстратної лексики, успадкованої з дако-фракійських говірок; виведення рум. *sârúșă* від рум. *sar* «голова» (Cgânjală 305; Philippide II 703; Dgăganu Români 75) непереконливе. — Scheludko 134; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130; Vrabie Romanoslavica 14, 152; Cgânjală 438; DLRM 127; СДЕЛИМ 225; Rosetti ILR II 102—103, 107, 111.

[капц́ан] «голяк, бідар Г; зубожілий, занепалий Ж», [капс́ан] «лайливе слово (стосовно єврея) Г; губань (лайливе слово) Я», *капц́аніти* «убожіти, занепадати» (про людину); — р. бр. [капц́ан] «голодранець», п. *karcap*, заст. *karcon*, *karson*, [kabzon, kapsan, kabcap, karsoŋ] «зубожілий; голий, бідак; безпорадна людина; нероба; бевзь»; — запозичення з мови ідиш; ід. *kárcap* «жебрак, бідак» походить від гебр. *qabšāp* «жебрущай; жибрак; той, хто живе з милостині», пов'язаного з дієсловом *qabāš* «збирати», спорідненим з ар. *qabaḏa* «брати в руки, стискати (руку)», *qabbaḏa* «вручати гроші, платити», *qabḏa* (-tup) «жменя; володіння (чимось)». — Фасмер II 188; Sławski II 51; Газов-Гинзберг 56, 140—141.

[капц́ані] «капці»; — бр. [капц́ань] «лахміття, обірваний одяг»; — результат видозміни форми *káпці* «взуття без хляв, шкарбани; хатні туфлі», зближеної з [капц́ан] «голяк, бідар» завдяки народній етимологізації слова як «взуття капц́анів, бідних людей»; формальній зміні слова могло сприяти також зближення з близьким за значенням словом *шкарбані*. — Див. ще *капець*¹, *капц́ан*. — Пор. *шкарб́ан*.

[капц́юва́ти] «падати лапатими пластівцями» (про сніг); — очевидно, пов'язане з [ка́пці] «суконні шиті шкарпетки» (пор. семантично близьке лемківське [сніг іде онучами] «тс.»). — Див. ще *капець*¹.

[ка́пша] «гаманець, капшук» Ж; — результат контамінації близьких за значенням і подібних формою слів *káпса* і *капш́ук* «тс.» (див.).

[капш́ивий] «неохайний, брудний Г; у лахмітті, обірваний Ж», [ка́пшиі] (лайливий вираз); — р. [капш́ивый] «худий, худорлявий, малий на зріст, виснажений»; — можливо, через російське посередництво запозичене з якоїсь тюркської мови; пор. тат. [капшаґай] «тонкий, вузький, худорлявий», алт. шор. *капшаґай* «швидкий, прудкий».

капш́ук «калитка, гаманець; кисет; малюк», [капш́уки] (бот.) «суниці, *Fragaria vesca* L.; полуниці, *Fragaria collina* L.», *капш́учок* «ковпачок», [капч́ук] «гаманець» (перев. на тютюн) Ж, [капш́укиі] (бот.) «дзвоники, *Samprula glomerata* L.», ст. *капш́ук* (вж *капш́уци*) (XVII ст.); — р. [капч́ук] «мішок, гаманець», [капш́ук] «мішечок, кисет; малюк», бр. *капш́ук* «кисет; сечовий міхур», [капш́ух] «кисет», п. *karciuch* «тс.; (жарт.) старий зношений капелюх», [karszuk] «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. *karşık* «гаманець, мішечок, кисет; мала посудина, футляр», чаг. уйг. *капш́ук*, каз. *капшык* «тс.» є зменшеними формами від рефлексів дтюрк. *qar* «посудина, міх, бурдюк, мішок». — Дзєндзелівський RKJ LTN 15, 157; Фасмер II 189; Шипова 162—163; Sławski II 52; Lokotsch 94; Радлов II 1, 400—403, 429, 430, 432.

ка́пщина (іст.) «податок з напоїв», ст. *капщина* (1556 р.); — п. *kapszczyzna* «податок за право виготовлення горілки або пива»; — не цілком ясне; найімовірніше, походить від др. *капъ* «вмістище; одиниця ваги (близько 4 пудів); гиря з цією вагою», що в даному разі могло позначати певну місткість (кількість) напоїв, за яку сплачувався податок; укр. *ка́пщина*, п. *kapszczyzna* могли б у такому разі бути безпосередньо утворені від прикметників у словосполученнях **капъска(я дань)*, **kapska* (dań); не виключено також, що польське слово є калькою відповідного (старо)українського юридичного терміна; менш імовірний, насамперед, з погляду фонетичного і словотворчого, припушуваний

зв'язок (SW II 250) із слат. *caragium* «вид податку». — Див. ще **кап**.

кар (вигук для відтворення крику ворони), *ка́ркати*; — р. *ка́ркать*, бр. *ка́ркаць*; — східнослов'янське звуконаслідувальне утворення, аналогічне до [кiр] (вигук для відтворення крику курей), п. *карка́с* (<*kʲr̥katiʔ) «кудку-дакати, квоктати», ч. [kr̩kati] «каркати», слц. *křkat'* «тс.» і т. д.; реконструкція псл. **kar̩kati* на підставі цих форм (Sławski II 78) здається сумнівною. — Пор. **кир**², **коркотіти**, **кра́кати**¹, **крук**.

ка́ра, *кара́льник* КІМ, [кара́ник] «жебрак, що робить сам собі рану» ВеУг, [кара́ніна] «погана погода» Ж, *кара́тель*, *кара́льний*, *ка́рний* «кримінальний», *кара́ти*, *кара́тися* «мучитися», [нака́ра] Пі, *пока́ра*, *покара́ння*, [скара́йний] «каральний, невблаганний, суворий» Ж; — р. бр. *ка́ра*, п. *кага*, ч. *ка́га* «докір; покарання», слц. *ка́га* «покарання», нл. *кагаś* «бити багатом; карати», болг. *ка́рам се* «голосно, сердито кажу; лаю, кричу», м. *кара* «лає», *кара се* «свариться, лається», схв. *ка́р* «докір, догана; лайка; кара; біда, неприємність; турбота», слн. *kaŕ* «сварка», *kaŕati* «докоряти, ганити», с.-псл. *ка́ра* «сварка»; — псл. *кага* з похідним від нього дієсловом *karati* (або навпаки) пов'язане з *koriti* (укр. *кори́ти*); — споріднене з лтс. *karipāt* «дражнити, дратувати», лит. [ki-rinti] «тс.», лат. *sāgino* «знущаюся, глузую», гр. *καρνη* «шкода, збиток; грошове стягнення; кара», дірл. *saire* «догана»; недостатньо обгрунтоване пов'язання (Fick I 377; Trautmann 118; Преобр. I 355) з дперс. *kāga-* «військо, народ», лит. *kāgias* «військо», гр. *καρναγός* «полководець»; не цілком певне також зіставлення (Machek ESJČS 193) з лит. *keipoti* «карати; бруднити», яке через лтс. *kepnāt* «бруднити» може бути, принаймні частково, пов'язане з лів. *kārņā* «тс.». — Фасмер II 190, 194; Sławski II 63—64; Brückner 218; БЕР II 236; Skok II 155—156; ЭССЯ 9, 151, 152—153; Bern. I 578. — Див. ще **кори́ти**.

[кара́б] «вид їжі» Ж; — неясне.

карабе́ля (заст.) «шабля (крива)»; — ч. *karabela* «крива оздоблена шабля, яку носили в давнину при урочистому

одязі»; — запозичення з польської мови; п. *karabela* «тс.» (з XV ст.) пов'язується з назвою міста *Кербела* (ар. *Karbalā'*) в Іраку, відомого торговельного пункту, біля якого, нібито, вироблялися подібні шаблі; менш обгрунтоване виведення (Zajaczkowski PJ 1954/2, 8) від прізвища *Karabela*, яке належало зброяреві, що виготовляв такі шаблі. — Sławski II 64; Brückner 219.

кара́бін «коротка гвинтівка; гачок в ланцюжках, повідках», *карабінка* (розм.) «коротка гвинтівка», *карабін* (заст.) «тс.», *карабінёр*, *карабінёр* (заст.); — р. *карабін* «коротка гвинтівка; гачок (у годинникарів)», бр. *карабін* «коротка гвинтівка», п. *karabin* «гвинтівка, рушниця», *karabinek* «малокаліберна гвинтівка, карабін; годинникарський інструмент», ч. *karabina* «карабін; вид інструменту», *karabinka* «коротка гвинтівка; годинникарський інструмент», слц. *karabina*, *karabín* «карабін», *karabínka* «сталева обручка з пружиною (для з'єднання, підвішування і под.)», болг. *карабина* «карабін», м. *карабін*, *карабінка*, схв. *карабѣн*, *карабѣна*, слн. *karabínka* «тс.»; — запозичено, очевидно, за російським і польським (можливо, також німецьким — нвн. ст. *Karabin*) посередництвом з французької мови; фр. *carabine* «карабін» є похідним від фр. ст. (з XVI ст.) *carabin* «солдат легкої кінноти; кінний розвідник», етимологічно неясного; первісно позначало зброю відповідного роду військ. — СІС 310; Шанский ЭСРЯ 8, 60—61; Фасмер—Трубачев II 190; Hüttl-Worth 19; Sławski II 64; Dauzat 140; Bloch I 121.

[кара́бкатися] «дертися, видиратися нагору» Ж, [карабу́нитися] «лізти, дертися нагору», [одкара́бковатися] «відкараскуватися» Пі; — р. *кара́бкаться* «лізти нагору, хапаючися руками й ногами», бр. *кара́бкаца* «тс.», п. [kaɣab-kaɕ siɛ] «лізти, видиратися нагору» (з укр.); — неясне; можливо, східнослов'янське афективне утворення, близьке до р. *цара́пать* (пор. р. [кара́бить (пашню)] «боронувати, скородити (ріллю)»); менш певне пов'язання р. *кара́бкаться*, укр. [кара́бкатися] (Шахматов ИОРЯС 7/2, 354) з р. *коробить*, укр. [ускороб-

чити] «видовбувати». — Преобр. I 296.

[карабóйка, карабóлька] «коробочка (бляшана)» Ме, [карабóйка] «коробка з лубу, берести Везн; чашечка в стільнику Ж»; — очевидно, запозичено з російської мови, частково через румунську (пор. рум. [сагабіџса] «коробочка з кори дерева, у якій зберігають тютюн»); — р. [коробóйка] «берестяна коробка», [коробóйка] «тс.» виникли як зменшені форми від р. кóроб, що відповідає укр. кóроб; про російське походження слова свідчить як відбиття російського акання в українських (і румунському) словах, так і вірогідність поширення реалії носіями російської мови, відомими до революції роздрібними торговцями, що продавали спеціфічні вироби російських ремісників далеко поза межами Росії. — Див. ще кóроб.

[карабóлька] (зоол.) «річкова черепашка Upio» Ж; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з словами [карабóлька] «коробочка (бляшана)», [карабóйка] «коробка (з лубу або берести)». — Пор. карабóйка.

карабóульці — див. калáбурці.

каравáн¹ «валка в'ючних тварин; юрба людей, що шукають роботи; частина табуна з одного жеребця і кількох кобил; кілька річкових суден, що пливуть разом», [каравáна] Ж, [каравáнець] «купець, що йде з караваном» Я, каравáнник «той, хто супроводжує, обслуговує караван», каравáнчики (заст.) «гультяї, що грабували татарські каравани Я»; — р. бр. каравáн, п. karawan, ст. (XVII ст.) karawan, ч. karavana, слц. karavána, болг. кервáн, м. карван, керван, схв. карáвāн, кáрвāн, каравáна, слн. karavána; — запозичено, можливо, за посередництвом російської і польської мов, з перської; перс. kárwān «група мандрівників, караван верблюдів» походить від дінд. karabhāñ «верблюд; молодий верблюд; молодий слон», етимологічно неясного (можливо, не індоєвропейського за походженням); для р. каравáн при запозиченні з перської мови допускають також (Фасмер II 190) французьке посередництво (фр. caravanе). — СІС 311; Баскаков та ін. Вза-

имод. и взаимообог. 52; Stawski II 69; Holub—Lyer 233; Lokotsch 86; Maughofer I 165.

каравáн² (заст.) «гуральня, винниця»; — р. ст. і діал. каравáн «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з турецької мови; тур. kârhane «фабрика, майстерня; (вульг.) публічний дім» походить від перс. kârxane «за завод, фабрика, майстерня», складного слова, утвореного з іменників kâr «справа, діло, робота; заняття», спорідненого з дінд. kṛñóti «робить», і хане «дім», пов'язаного з ав. kaṛṇaṇi «копати» і спорідненого з дінд. khānati «копає»; значення «публічний дім» з'явилося, очевидно, вже в турецькій мові як первісно ефемістичне. — Räsänen Versuch 256; Horn 103, 185; Bartholomae 437—439, 444—448. — Пор. каргáн¹.

[каравáн³] «великий віз, фургон Г; катафалк Ж», [каравáняр] «візник катафалка; факельник, що супроводжує катафалк»; — р. [карафáшка] «лінійка, віз»; — запозичення з польської мови; п. karawan «катафалк; (довгий вантажний віз); (ст.) навантажений віз з амуніцією, провіантом (застосований на війні)», ст. karwan, karaban «довгий, важкий великий віз», [karaban, karawón] «тс.» відбивають запозичене нвн. Kárgenwagen «віз, у який коні запряжено один за одним; віз з кузовом», складне слово, утворене з іменників Kárgen «віз, візок; тачка», що через свн. karge, двн. karro, karra походить від лат. carrus «чотириколісний віз», і Wagen «віз» (у польській мові скорочене: -wan — так само, як у gudwan < свн. geit-wagen «ридван»), споріднене з псл. vozъ, укр. віз; у польській мові значення «катафалк» у слова karawan виникло лише в другій половині XVIII ст. у зв'язку з застосуванням у цій функції військового воза; зважаючи на хронологію п. karawan «катафалк», наймовірним видається його виведення (Malinowski PF 2, 261; Matzenauer 195; Korbut PF 4, 475; Karłowicz SWO 255) з незасвідченого свн. karwagen, двн. karawagen, перший компонент яких (свн. kar, двн. kara) має означати «жалоба, оплакування», як у нвн. Karfreitag

«велика п'ятниця», букв. «сумна, жалібна п'ятниця». — Sławski II 67—68; Brückner 219. — Див. ще **віз**, **кар-карезний**.

кара́вка [ганчірка; (знев.) нікчемна, слабівільна людина] Л, [кара́вка] «тс.» Л, [кара́вник] «ганчірник» Л; — бр. [кара́вачник] «ганчірник»; — пов'язане, очевидно, з бр. *кара́вы* «брудний, зашкарублий від бруду (пор. *каравая ануча* «брудна ганчірка»); корявий, шкарубкий», похідним від *кара́*, спорідненого з укр. *кора́* (див.).

карага́ч (бот.) «різновид в'яза, ільм, *Ulmus foliasea*»; — р. *карага́ч*, [кара́ич], бр. *карага́ч* «тс.», болг. [карага́ч] «в'яз, берест»; — очевидно, через російське посередництво запозичено з якоїсь тюркської мови; тур. *кагаағас* «в'яз», уйг. *кагауас* «тс.» означає буквально «чорне дерево» (можливо, від кольору кори) і утворилося з поєднання слів колишнього словосполучення прикметника *кага* «чорний» та іменника *ағас* «дерево», слова пратюркського походження (пор. дтюрк. *іуас*, уйг. *йагач*, чаг. *йығач*, узб. *ёғоч*, туркм. тат. *агач*, каз. ккалп. пог. алт. шор. *агаиш*, тув. *ыяиш*, башк. хак. *агас*, кирг. *жыгач*, чув. *йывас* «тс.»). — Фасмер II 191; Шипова 164; Шанский ЭСРЯ II 8, 63; Севортян 71—73; Егоров 83; Räsänen Versuch 7. — Див. ще **ка́рий**. — Пор. **кара́єць**, **кара́нчика**.

кара́єць (бот.) «один з різновидів береста», [кара́єч, кара́ячина Я] «тс.»; — пов'язане з тюркськими назвами різновиду береста, карагача, тур. *кагаағас*, уйг. *кагауас*; українська форма могла виникнути або внаслідок засвоєння турецького слова в діалектній стамбульській вимові [кагаааґ], або шляхом засвоєння тюркського слова за посередництвом р. [кара́ич], де другий компонент *-ич* відбиває, очевидно, уйг. *йыґач*, чаг. *йґач* (пор. також дтюрк. *іуас*) «дерево»; на українському ґрунті слово було видозмінене за зразком іменників чол. р. з суфіксом *-єць* (*-єць*). — Див. ще **карага́ч**. — Пор. **кара́нчика**.

каразі́й (орн.) «просянка, *Emberiza calandra* L. (*E. milliaris*)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з тур. крим.-тат. *кагаса* «чорнуватий, темний» з огляду на темне оперення птаха. — Воїнств. —

Кіст. 256; Птицы СССР 539, табл. 42 (3). — Пор. **ка́рий**.

кара́зія «просте товсте сукно», ст. *каразія* (*каразіями*) (XVI ст.); — р. [караза́єя] «рідка і груба вовняна тканина», ст. *каразієво* (*сукно*) (XVI—XVII ст.), бр. ст. *каразея*, *каразыя* «сорт сукна», п. *караза* «грубе просте сукно; домо-ткане сукно», схв. ст. *каразія* «просте сукно»; — очевидно, за посередництвом польської і, далі, голландської мов (гол. *kaarsaai* «грубе сукно») запозичено з англійської мови; англ. *kersey* «тс.» свою назву дістало від назви села Kersey (Керсі) у графстві Суффолк в Англії, де таке сукно виробляли. — Richhardt 63; Фасмер II 191; Булька 139; Sławski II 69; Brückner 219; Klein 843; Skeat 277.

кара́ім «представник однієї з тюркомовних народностей», [кара́йма] «низька бараняча шапка з плоским верхом»; — р. *кара́ім*, бр. *кара́ім*, п. ч. слц. *Кагаіп*, болг. *кара́йми* (мн.); — запозичення з гебрайської мови; гебр. *qāgā'īm* (мн.) «читці (біблії)» (одн. *qāgā'*) пов'язане з дієсловом *qāgā'* (пізніша вимова *qāgā'*) «кликав, звав, називав; читав (у тому числі й уголос)», спорідненим з араб. *qāgā'* «кликав; читав», ар. *qaqa'a* «читав (зокрема вголос, особливо про коран), декламував», що зводяться до псем. QR' (KR') «критати, кликати»; назву було дано кара́ймам як представникам особливого різновиду іудаїзму, які, на відміну від євреїв-талмудистів, що, крім писаного закону (біблії), визнають ще й усний закон (талмуд), не визнали талмуда за свою священну книгу. — Фасмер II 191; Мусаев Грамматика караимского языка (М., 1964) 5; Gesenius 745—746; Газов-Гинзберг 45, 168.

кара́йма́н «судно, корабель» Я, [кара́йма́н] «тс.» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *кагагасап* «вид морського судна», яке в процесі запозичення могло змінити форму внаслідок зближення з тур. *кагагатап* «великий залізний молот, уживаний на кораблях».

кара́кавка (зоол.) «жаба райка, *кряк-кряк*, *Нула агвогеа* L.» Ж, [кара́кюшка] «тс.» Ж, [кара́кюля] «ропуха, *Вифо*; —

[кара́куля²] «ручка коло рала» Я; — р. [кара́куля] «криве дерево; залізні вила для гною»; — очевидно, пов'язане з [кара́ки] «місце, де стовбур дерева розділяється надвое»; необгрунтоване зіставлення р. [кара́куля] «криве дерево» (Фасмер II 192; Грот Фил. раз. 2, 433) з тюрк. кага «чорний; поганий» і кул «рука» при цілком можливому зближенні цих тюркських слів з р. кара́куля (кара́кули) «карлючка (погане письмо)». — Див. ще кара́ки, короку́ля.

кара́куль «цінне овече хутро; порода овець», каракульніцтво, каракульча «шкурки, що їх знімають з ягнят-викиднів або з плоду каракульських овець»; — р. бр. кара́куль, п. kaḡakuḷy (мн.), ч. слц. kaḡakul, вл. karakul(-wowska) «каракульська вівця», болг. караку́л, схв. караку́л, слн. kaḡakúl; — через російське посередництво запозичено з узбецької мови; узб. [қорақу́л] «порода овець з чорною кучерявою вовною» походить від назви містечка Қорақу́л «Каракуль», розташованого біля м. Бухари в Узбекистані; помилковим є пов'язання (SW II 257) з тур. (очевидно, узбецьким) kaḡakulak (узб. қорақулоқ) «рись». — СІС 311; Фасмер II 192; Шипова 165; Дмитриев 539; Holub—Lyer 233; Корш AfSIPh 9, 510.

[караку́т] (іхт.) «окунь, що водиться в Дністрі» Ж; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. караку́дэ «карась; родові ім'я, дане малим риbam» пов'язане як запозичення з болг. караку́да «тс.», яке, можливо, зводиться до гр. κορακόβις «подібний до ворона»; необгрунтованим (без наведення будь-якого слова-джерела) є твердження (Scheludko 134) про тюркське (турецьке) походження назви. — DLRM 116; СДЕЛМ 175; БЕР II 234—235.

[караку́ц] «карлик» ВеБ; — очевидно, пов'язане з [караку́цька] «різновид гарбуза», яке частково зводиться до тур. kaḡruz «кавун; (перен.) мала дитина»; пор. р. карапу́з, слово того самого тюркського походження. — Див. ще гарбу́з, караку́цька. — Пор. карапу́з.

[караку́цька] (бот.) «різновид гарбуза, Cucurbita pepo L. Var. citrifomis» Ж, [караку́цьки] «тс.»; — очевидно, ре-

зультат контамінації запозиченого тур. kaḡruz «кавун» і [тараку́ца] «різновид гарбуза». — Див. ще гарбу́з, тараку́ца.

[каралу́ш] «клин, яким збивають плоти»; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. kalauz «провідник» походить від тур. [kalaḡuz] «провідник, лодман; ватажок»; при запозиченні слово зазнало великих фонетичних змін, які частково можуть пояснюватися зближенням з рум. саḡайу́ «візник»; семантичний розвиток слова йшов, очевидно, в напрямі «провідник» > «інструмент провідника (який керував збиванням плотів або сам їх збивав)» > «клин, яким збивають плоти». — Пор. карау́ша.

[каралю́х] (енг.) «тарган, Blatta orientalis L.» Ж; — запозичення з польської мови; п. kaḡaluch «тарган» утворене від kaḡakon «тс.». — Sławski II 66. — Див. ще карако́н.

[карамáн] «назва чорного вола; чорний (масть і кличка собаки) Ме»; — болг. [карамáн] «чорнявий, смаглий; чорної масті (про тварин)», [карамáнес(т)] «чорної масті (про тварин), з чорним волоссям (про людей)», м. караман «вівчарка (чорна)»; — запозичення з турецької мови; тур. kaḡaman «темний; смаглий; назва чорного собаки» утворене від кага «чорний»; для південно-західних говірок української мови не виключене посередництво молдавської (молд. каримáн «чорної масті (про тварин)») або — менш вірогідно — болгарської мови. — Scheludko 134. — Див. ще ка́рий.

карамéль, карамéлька, [кармéльок] Ж; — р. бр. карамéль, п. kaḡmel «карамéль; палений цукор», kaḡmelek «карамéлька, льодяник», ч. слц. kaḡamel «палений цукор», болг. карамéл «палений цукор для солодошів; карамéль (цукерки з цього цукру)», м. карамéла «карамéль», схв. карамéла «ірис (вид цукерок); [цукат, зацукровані фрукти]», слн. kaḡaméla «палений цукор; карамéль, льодяник»; — очевидно, за посередництвом російської і частково польської мови запозичено з французької; фр. saḡamel походить від ісп. saḡamel(o) «карамéль, льодяник», яке розглядається

як продовження видозміненого слат. саппа mellis (саппамелла) «цукрова тростина», з лат. саппа «тростина» і слат. mellis (mella) «цукровий (солодкий)» (Фасмер II 192; Dauzat 141; Meyer-Lübke 150), як відбиття лат. salamellus, букв. «тростинка» (за формою цукерок), зменш. від лат. salamus «тростина» (Преобр. I 296; Kluge—Mitzka 351), як наслідок контамінації саппа mellis «цукрова тростина» і salamellis «тростинка» на позначення цукерок (паленого цукру на паличці) (Holub—Lyer 233) або як засвоєне нлат. sagamellis «карамель», утворене в результаті контамінації саппа mellis «цукрова тростина» і лат. salamus «тростина» (Gamillscheg 189).

[кара́мза] (бот.) «кабачок, тиква, Cucurbitis ovifera L. Ж (II); диня, Cucurbitis pepo deliciosa Mak»; — неясне; можливо, пов'язане з тур. кагруз «кавун».

[карамшія] (ент. зб.) «попелиця, Arhi dodea; взагалі дрібні комахи» Ж; — неясне; можливо, походить від тур. кагпса «мурашка».

[карандіч] (іхт.) «морський півень (летюча риба), Trigla» Ж; — р. карангич «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kırlangıç (balığı) «летюча риба» є словосполученням, утвореним з іменників kırlangıç «ластівка» і balık «риба». — Фасмер II 192.

карантін, [каланті́р]; — р. м. карантін, бр. каранцін, п. kwarantana, заст. kwarantana, ч. слц. karanténa, вл. kwarantana, болг. карантіна, схв. карантін, слн. karanténa; — очевидно, за посередництвом російської мови запозичено з французької; фр. quarantaine «карантин; сорокаденний піст; сорок років; штук із сорок; близько чотирьох десятків» як числівникова форма, що позначає приблизну кількість «близько сорока», є похідним від числівника quarante «сорок», що через нар.-лат. quaranta зводиться до лат. quadrāgintā «тс.», спорідненого з гр. τετράκοντα, τεσσαράκοντα, вірм. k'tafasun (<*tʰar(a)-konʰə); слово первісно означало «сорок (днів)», які звичайно тривала тимчасова ізоляція під час захворювань; менш переконливо виведення слова (Фасмер II 192) від іт. quarantena «карантин». —

Holub—Lyer 233; Dauzat 600; Walde—Hofm. II 394—395.

[кара́нчика] (бот.) «вид береста (в'яз), Ulmus campestris microcarpa» Ж; — пов'язане з тур. караағас «берест (в'яз)», що лежить в основі походження кількох українських назв різних видів родини в'язових; могло виникнути в результаті контамінації двох інших форм таких запозичених назв — [кара́ячина] «Ulmus suberosa Ehrh.» і [карачник] «тс.» — Див. ще карагач. — Пор. караєць.

[карап] «худе поросся ВеУг; нікчемне (поросся); недоброякісний, дефектний, кепський Чопей»; — неясне.

кара́павка, карапán, карапáня, карапáтиця — див. коропáвий.

карапúдитись, карапúдливий — див. харапúдитись.

карапу́з «пузань, капшук» (про дитину), [карапу́зь] «низькоросла людина» Л, [карапу́жень] «тс.», [карапу́зка] «сорт круглої дині», [карапу́нчик] «карапузик» Я; — р. бр. карапуз «капшук» (про дитину); — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. кагбуз «кавун», аз. карбыз, тат. карбыс і т. д. є тим самим словом, фонетичний варіант якого відбився в укр. гарбу́з; зміна б > п виникла в результаті зближення з пу́зо; припущення про зв'язок з фр. caroussin «карапуз» (Соболевський РФВ 70, 79; Matzenauer LF 8, 45; Фасмер II 193), про походження від п. кагруз «кавун» (Преобр. I 297) або від *короткопу́зий (Даль II 91, 171) позбавлені підстав. — Фасмер—Трубачев II 193; Шипова 197; Дмитриев 522. — Див. ще гарбу́з.

[кара́ска] «вид довгої жіночої кофти» Ва, Я; — неясне.

кара́сь (іхт.) «Carassius carassius, Carassius vulgaris, Cyprinus carassius» СУМ, Ж, [ка́рас Ж, кара́сько Ж, карахвѣт] «тс.», карася́ «карасик», карасьчá «тс.», карася́ччя (зб.), [карасова́тий] «багатий на карасів» Я, кара́сячий; — р. бр. кара́сь, др. карась, карасъ, п. караś, ч. слц. вл. нл. karas, болг. карáс, кара́и, схв. кáра̄и, слн. káras, korêselj; — псл. карась, карасъ, очевидно, запозичення з якоїсь сусідньої мови (пор. мар. удм. карака, тат. кáрака «тс.»); виведення від нвн. Karásusche, ст. karas

«тс.» (Преобр. I 297; Bern. I 489; Korbut PF 4, 466), яке зводять до гр. *κοραμί-νος* «вид морської риби» через фр. *carassin* (*corassin*) «карась», іт. *coassin* «особлива риба», лат. *coassinus* «вид риби» (Kluge—Mitzka 350—351), недостатньо обгрунтоване, оскільки фр. *carassin* саме виводиться від нім. [kagas] (Machek ESJČ 242; Dauzat 141).— Коломиец Происх. назв. рыб 127—130; Фасмер—Трубачев II 193—194; Moszyński JP 39, 5—6; Sławski II 67; БЕР II 242; ЭССЯ 9, 152; Mikl. EW 112.

кара́т «дрібна міра ваги»;— р. бр. болг. *кара́т*, п. вл. *karat*, ч. слц. слн. *karát*, м. *karat*, схв. *ка́рат*;— запозичення з німецької або італійської мови; нвн. *Karát*, іт. *carato* «тс.» походять від ар. *qīrāt* «тс.», яке зводиться до гр. *κεράτιον* «срібна монета; (бот.) ріжок», похідного від *κέρας* «ріг», спорідненого з лат. *cornu*, днв. *horn* «тс.»; зернинки ріжка використовувались як міра невеликої ваги.— СІС 311; Шанский ЭСРЯ II 8, 66; Фасмер II 194; Machek ESJČ 242; Kluge—Mitzka 350; Mestica 271; Lokotsch 94.— Див. ще **горн**.

[каратися] «удаватися, пощастити» (*не кареся* «не щастить, не ведеється»; *не викаралося* «не вдалося») Вел;— неясне.

карау́л, [калаву́р], карау́лка, карау́льня, карау́лити, [калаву́рити];— р. болг. м. *карау́л*, р. ст. *караулъ* (1356), бр. *караву́л*, п. *karaul*, ч. *karaul*;— запозичено з тюркських мов, можливо, через російську; тур. чаг. *kağauıl* «сторожа», чаг. уйг. *каравул*, узб. *коровул*, кирг. *короол*, каз. ккалп. башк. *карауыл*, ног. тат. тур. діал. *каравыл*, аз. туркм. *гаравул*, ойр. *каруул*, чув. *хурал*, дтюрк. *карағу* «тс.» споріднені з монг. *харуул*, *каруул*, бур. *харул*, *харур* «тс.» і походять від спільнотюрк. *кага* «дивитись, берегти», спорідненого з монг. *хар(ах)* «тс.»; виведення від тюрк. *караавыл* «охороняй аул» [(Реформатский, Введение в языкознание, 1967, 104) викликає сумнів.— СІС 311; Макарушка 9; Шанский ЭСРЯ II 8, 66—67; Фасмер II 194; Шипова 167—168; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55; Преобр. I 297; БЕР II 241; Bern. I 489; Егоров 307; Räsänen Versuch 235—236.

[карау́ша] «великий вантажний віз» Ж, **[караву́ш]** «караван, транспорт; посудина на борошно» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *кэрэушые* «візництво; гужове перевезення, транспорт» утворене від *кэрэуш* «візник», пов'язаного з дієсловом (а) *кэра́* «везти, перевозити», яке походить від лат. **carraġe* «тс.», пов'язаного з *carraġus* (*carraġum*) «віз»; значення «посудина на борошно» виникло, мабуть, у зв'язку з посудом, використовуваним при перевезенні борошна.— Scheludko 134; Vrabie Romaposlavica 14, 153; Crânjala 438; СДЕЛМ 226; Puşcariu 25.— Див. ще **каре́та**, **караке́зний**.

кара́фа «графин», *кара́фка*, [кара́фінка] Мо «тс.»;— р. ст. *карафін*, бр. **[карафінка]**, п. *karafa*, *karafka*, *karafipa*, ч. слц. вл. *karafa*, болг. *кара́фа*, м. *карафина*, схв. *кара́фа*, слн. *kařafa*;— через польське посередництво запозичено з італійської або французької мови; іт. *caraffa* «тс.», *caraffina* (зменш.), звідки фр. *carafe*, через іспанську мову (ісп. *garrafa* «тс.») прийшло з арабської; ар. *garrāfa* «пупуля пляшка» пов'язане з дієсловом *garāfa* «черпати» прасемітського походження або з іменником *kar'á* «гарбуз» (Lokotsch 54).— Richhardt 63; Sławski II 65; Machek ESJČ 241; Фасмер I 453; БЕР II 241; Dauzat 140; Battisti—Alessio I 751.— Пор. **графін**.

[карахо́нька] «невелика тиква, патисон», **[карафо́нька]** «тс.»;— експресивне утворення, паралельне до **[тапалу́нька]** «тс.».

[кара́чі] «густий чагарник» Ж;— р. **[карага́ч]** «терен» (Даль у значенні сумнівається);— запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. *kağaçalı* «терен», утворене з основ *кага* «чорний» і *çalı* «чагарник»; у російській мові відбулося зближення з *карага́ч* в'яз.— Див. ще **карага́ч**.

каרב «нарізка, зарубка», **[ка́рба]** «борозна», **[ка́рбань]** «людина з віспуватим обличчям» Я, **[карбу́р]** «бирка» Ж, Пі, **карбіж** «нарізки на дереві для рахунку, позначення та ін. Г; бирка Ж, Пі», **карбівка** «карбований орнамент; інструмент для карбування; [сушена риба з нарізками]», **[карбівнік]** «таврувальник»,

карбівничий [тс.; лісник], [карбоваль] «той, хто карбує» Ж, Пі, *карбованка* «карбована річ» Ж, [карбівка] «сушена риба з нарізками», *карбувальник*, [карбу́н] «той, хто таврує дерева» Я, [карб-жити] «робити надрізи» Я, *карбувати*, *карбований*, *карбувальний*, *розкарбовувач*; — р. [карб] «бирка для рахування овець», бр. *карбавіць* «карбувати; робити складки»; п. *karb* «карб, насічка; зморшка», вл. *karba* «насічка», слц. [karb] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. *Kerbe* «зарубка, насічка», свн. *Kerbe* «тс.», пов'язане з дієсловом нвн. *kerben* «карбувати», двн. **kērfan* «тс.», спорідненим з дангл. *seorfan* «різати, вирізувати», англ. *carve* «тс.», гр. *γράφω* «видряпую; пишу», псл. **žerbъ*, **žerbъjъ*, укр. *жéреб*. — Шелудько 32; Фасмер II 195; Richhardt 63; Sławski II 69—70; Kluge—Mitzka 363—364. — Див. ще *жéреб*. — Пор. *графіка*, *карбованець*.

[карбас] «великий весловий човен»; — р. *карбас* «великий поморський вантажний човен», бр. *карбас* «тс.»; — через російське посередництво запозичено з угро-фінських мов (вепс. *karbaz* «невелике вантажне судно», фін. *karvas* «тс.»); менш переконливе виведення від гр. *κάραβος* (Преобр. I 298; Горяев 134; Matzenauer 196) або від лат. *carbassus* «певне судно» (Соболевский РФВ 70, 79). — Фасмер II 195; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56; Kalima 105.

[карбач] «батіг, нагай; джгут у гри», [карбу́н] «батіг» Я, [корб́ач] «кийок» Ж, [корбачкувати] «бити корбачем» ЕЗб 25; — р. бр. [карбач] «батіг», п. заст. *karbacz* «нагайка», *korbacz*, схв. *кдрб́ач*, *крб́ач*, слн. [korbač] «тс.»; — запозичення з турецької мови (тур. *kiğbaç*, *kiğraç* «тс.»). — Фасмер II 195; Шипова 168; Skok II 153; Mikl. EW 130.

карбід «сполука металу з вуглецем»; — р. болг. *карбид*, бр. *карбид*, п. ч. слц. *karbid*, м. *карбид*, схв. *карбид*, слн. *karbid*; — суфіксальне книжно-наукове утворення, паралельне до *сульфід*, *бромід*, *хлорид* і под., від лат. *carbo* «вугілля», спорідненого з гот. *hauri* «вугілля», двн. *herd* «вогнище», лит. *kūrti* «запалювати вогонь, топити», псл. *ku-*

rii, укр. *курити*. — СІС 311; SJP III 557—558; Walde—Hofm. I 165—166.

карбідка «карбідна лампа»; — п. ч. слц. *karbidka*, болг. *карбитка* «тс.»; — результат лексикалізації виразу *карбідна лампа*, можливо, зумовлений впливом західнослов'янського зразка. — Див. ще *карбід*.

карбованець, [карбованка] «металева монета» Пі; — р. [карбованец] «кусяка дзвінка монета», [карбовець, карбовець] «тс.», бр. *карбованец* (з укр.), п. *karbowaniec* (з укр.); — власне українське утворення від дієслова *карбувати* «робити насічки» (на обводі монети); твердження про запозичення з польської мови (Фасмер II 195; Sławski II 70; Bern. I 489) не підтримується наголошенням і не узгоджується з тим фактом, що п. *karbowaniec* означає тільки «карбованець на Україні» (SJP III 561). — Чернов ДБ VII 40—41. — Див. ще *карб.*

карболка «карболова кислота», [карбівка] «тс.», [карболовий]; — р. бр. *карболка*, п. ч. слц. вл. *karbol*, ч. *karbolka*, болг. *карбол*, м. *карбол*, схв. *карбол*, слн. *karbolen*; — розмовне утворення від виразу *карболова кислота*; самостійно не вживана в східнослов'янських мовах, основа *карбол-* (*karbol*) є книжним складним утворенням з лат. *carbo* «вугілля» і *oleum* «олія, масло». — СІС 312; SJP III 559. — Див. ще *карбід*, *олія*.

карбонад «запечена свинина»; — р. *карбонад*, бр. *карбанад*, п. *karbonada*, ч. *karbonátek*, слц. *karbonatka*, схв. *карбонада*; — через російське і французьке посередництво запозичено з італійської мови; іт. *carbonata* «м'ясо, засмажене на вугіллі» (звідки фр. *carbonnade* «тс.») утворене від іменника *carbone* «вугілля», що походить від лат. *carbo* «тс.»). — СІС 312; Фасмер II 195; Machek ESJČ 242. — Див. ще *карбід*. — Пор. *карбонат*.

карбонат «сіль вугільної кислоти; мінерал, що містить групу вуглекислоти CO₂; чорний алмаз (карбонадо)», *карбонізація* «звуглювання», *карбонізувати*; — р. болг. м. *карбонат*, бр. *карбанат*, ч. слц. вл. *karbonat*, схв. *карбонат*, слн. *karbonát*; — запозичення з французької мови; фр. *carbonate* утворене в 1787 р. Ж. де Морво від лат. *carbo*,

-ōpis «вугілля». — СІС 312; Dauzat 141. — Див. ще **карбід**. — Пор. **карбонад**.

карбуляти «кидати палку так, щоб вона ударялась об землю то одним, то другим кінцем», [карбу́ляти] «тс.»; — експресивні утворення, паралельні до [кабу́ляти] «тс.», [камбу́ляти] «розхитуватись під час обертання» (про колесо). — Пор. **кабу́ляти**.

карбункул «глибинне запалення шкіри; рубін», *карбункульозний* «чирякуватий»; — р. бр. *карбункул*, п. *karbunkul*, ч. *karbunkul* «рубін», *karbunkl* «запалення», слц. *karbunkul*, болг. *карбункъл* «запалення», схв. *карбункул*, слн. *karbúnkel* (*karbúnkul*) «тс.», стсл. *каръвънъкоулосъ* «рубін»; — очевидно, через посередництво польської мови запозичено з наукової латини; лат. *carbunculus* «вуглинка», зменшена форма від *carbō* «вугілля», було застосоване в обох значеннях через подібність рубіна і чиряка до розжареної вуглини. — СІС 313; Фасмер II 195; Sławski II 70—71; Machek ESJČ 242. — Див. ще **карбід**.

карбюратор «прилад для перетворення рідкого палива в газову суміш», *карбюра́ція*, *карбюрува́ти*; — р. бр. *карбюратор*, п. *karburator*, ч. слц. *karburátor*, болг. м *карбуратор*, схв. *карбуратор*; — запозичення з французької мови; фр. *carbureteur* «карбюратор», *carburer* «карбюрувати» утворені в кінці XIX ст. від *carbure* «вуглецева сполука», похідного наукового утворення від лат. *carbō* «вугілля». — СІС 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 68; Dauzat 141.

карва́тка «кварта, кухоль; карнавка для збирання грошей Г; скринька Ж», [кару́вка] «тс.» Ж, [каврáтка] «кварта; карнавка»; — р. [карва́тка] «кварта, коновка, жбан», п. [karwatka] «кварта; міра рідини»; — результати суфіксальної і семантичної видозміни др. *карвана* «церковна скарбниця»; виведення з польської мови (Фасмер II 195; Brückner 221) позбавлене підстав. — Див. ще **карна́вка**.

[карва́ш] «обшлаг», [закарва́ш, закаврáш] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *karwasz* «обшлаг, манжет, (іст.) металевий нараменник у гусарів», [karwas] «манжет» походить від уг. *karvas*

«металевий нараменник», утвореного з основ іменників *kar* «рука», запозиченого з тюркських мов (пор. уйг. *qar* «рука», дтюрк. *qaġı*, кирг. алт. *кари* «тс.»), і *vas* «залізо». — Балецкий St. sl. 9, 338; Фасмер II 196; SJP III 593—594; Brückner 221; MNTESz II 369. — Див. ще **вошолу́(в)**.

карга́ (лайл. про стару жінку); — бр. *карга́* (лайл.); — запозичення з російської мови; р. *карга́* «тс.; ворона» є словом тюркського походження (тур. крим.-тат. каз. кирг. алт. тат. кипч. уйг. чаг. *kaġa* «ворона»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 68—69; Фасмер II 196; Зеленин РФВ 56, 243; Верн. I 490; Mikl. EW 112.

[карга́н¹] «лабаз, приймальний пункт для риби» *Мо*, [кирга́н] «тс.» Берл.; — запозичення з турецької мови; тур. *kaġane* «льодовня, холодильник» утворене з основ іменників *kaġ* «сніг», пратюркського походження, і *hane* «будинок, приміщення», яке походить від перс. *hānā* «тс.». — Räsänen Versuch 235. — Див. ще **каравáн²**.

[карга́н²] «кажан» Ж, [каргане́ць] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [карга́] «залізна скоба з гострими кінцями, що забивають у колоду», бр. [каргэ́ньць] «схопити, ущипнути».

[каргани́] «сорт чорних бобів» Ж, [карге́нка] «рослина чорного бобу» Ж; — очевидно, результат евфемістичної видозміни форми *таргани́*, що могла бути використана як назва чорних бобів через їх зовнішню подібність до чорних тарганів. — Пор. **тарга́н**.

ка́рда «залізна щітка для вовни і льону; чесальна машина»; — р. [ка́рда] «залізна або будякова щітка для вовни і бавовни», п. *kardacz* «скребло», болг. *кардѝрам* «ворсую», схв. *kãrtati* «чесати (вовну)»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. *Kärde* «ворсувальна шийка, скребло», двн. *karta*, *karda* «скребло» походить від лат. *carduus* (нар.-лат. *cardus*) «будяк», пов'язаного з *carere* «чесати вовну», спорідненим з дінд. *kaṣati* (<*karṣati) «тре, скребе», лит. *kařti* «почісувати, видовбувати, чистити скреблом», псл. **korsta*, укр. *короста*. — Richhardt 63; Шелудько 32; Фасмер II

196; SJP III 556; БЕР II 245; Bern. I 489; Mikl EW 69; Kluge—Mitzka 351; Walde—Hofm. I 173.—Див. ще **ко-роста**.

кардамб «східна рослина з родини імбирних, вживана в медицині і кулінарії»;—р. бр. болг. *кардамб*, п. *kardamon*, ч. *kardamot*, слц. *kardamón*, схв. *кардамом*, слн. *kardamóit*;—очевидно, через посередництво західнослов'янських і німецької (нвн. *Kardamót* «тс.») мов запозичено з латинської; лат. *cardamóitum* відтворює гр. *κάρδαμωμον* «тс.», до складу якого входить *κάρδαμον* (бот.) «кардам, крес», етимологічно неясне.—СІС 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 69; Фасмер II 197; БЕР II 245; Dauzat 142; Frisk I 786—787.

кардан «пристосування для збереження непорушності підвишеного тіла при хитанні опор; карданний вал»;—р. бр. болг. *кардан*, п. ч. слц. вл. *karđan*, схв. *kārđān*, слн. *kardānski*;—запозичення з західноєвропейських мов (нім. *Kardān*, фр. англ. *cardan*, іт. *cardano* «тс.»), у яких походить від прізвиська італійського математика Дж. Кардано (*Cardano*, 1501—1576).—СІС 313; Klein 239.

кардинал «високий духовний сан у католиків»;—р. болг. м. *кардинал*, бр. *кардынал*, п. *kardynał*, ч. слц. слн. *kardínál*, вл. *kardínal*, схв. *кардінāl*;—очевидно, через польську (можливо, також через російську і французьку, фр. *cardinal* «тс.») мову запозичено з латинської; пізньолат. *cardinālis* «тс.; головний» є похідним від *cardō* «завіси; головний пункт», спорідненого з гр. *κράδαω* «махаю, колишу», дінд. *kīrdati* «скаче», дісл. *hrata* «хитатись», псл. **kʹrkʹ* «шия», п. *kark*.—СІС 313; Фасмер II 197; Sławski II 75—76; Dauzat 142; Walde—Hofm. I 166.—Див. ще **карк**.

кардинальний «основний, головний»;—р. *кардинальний*, п. *kardynalny*, ч. *kardynální*, слц. *kardínálny*, вл. *kardínalny*, болг. м. *кардинален*, схв. *kārđinālan*, слн. *kardinálep*;—запозичення з західноєвропейських мов; фр. англ. *cardinal*, нім. *kardinál*, іт. *cardinale* походять від лат. *cardinālis* «головний», до якого зводиться й *кардинал*.—СІС 313;

Sławski II 75—76; Dauzat 142; Klein 239.—Див. ще **кардинал**.

кардіограма, кардіограф, кардіографія;—р. *кардиограмма*, бр. *кардыяграфма*, п. ч. слц. *kardiogram*, болг. *кардиограма*, м. *кардиограм*, схв. *кардидграм*, слн. *kardiogram*;—запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kardiogram*, фр. *cardiogramme*, англ. *cardiogram* є новим утворенням наукової мови з основ гр. *κάρδια* «серце», спорідненого з лат. *cor, cordis*, двн. *hērza*, псл. **sʹgʹdъse*, укр. *серце*, і *гра́ма* «риска», похідного від *γράφω* «пишу».—СІС 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 69—70; Klein 239; Frisk I 787—788.—Див. ще **графіка, серце**.

кардіологія, кардіолог, кардіологічний;—р. болг. *кардиология*, п. *kardiologia*, ч. *kardiologie*, слц. *kardiológia*, м. *кардиолог*, схв. *кардиолоґија*, слн. *kardiologija*;—запозичення з західноєвропейських мов; фр. *cardiologie*, англ. *cardiology* утворене з основ гр. *κάρδια* «серце» і *λόγος* «слово, судження, наука».—СІС 313; SJP III 567; Klein 239.—Див. ще **кардіограма, логіка, серце**.

[кардбвник] (бот.) «їжача голівка, *Sparganium L., Sparganium simplex* Huds., *Sparganium ramosum* Huds.»;—бр. [*кардоўнік*] «*Sparganium ramosum*»;—похідне утворення від [*карда*] «шітка для розчісування вовни і льону»; назва зумовлена, очевидно, тим, що колючі круглі плоди їжачої голівки могли застосовуватись для ворсування тканин.—БСЭ 15, 489.—Див. ще **карда**.

карé «лінійний стрій піхоти в формі чотирикутника»;—р. болг. *карé*, бр. *карá*, п. *kaře*, ч. ст. *kaře* «тс.», слц. *kaře* «поребрина», схв. *kārē* «військовий стрій», слн. *kaře* «тс.»;—запозичення з французької мови; фр. *carré* «квадрат» походить від лат. *quadrātus* «чотирикутний».—СІС 314; Фасмер II 197; БЕР II 246; Dauzat 144.—Див. ще **квадрат**.

карéл, Карéлія;—р. *карéл*, бр. *карéл*, др. *карѣлы, корѣла* (зб.), п. *Karelczyk*, ч. *Karelové*, слц. *Karel*, болг. *карéлски*;—запозичення з фінської мови; фін. *Karjalainen* «карельський, карел» остаточно не з'ясоване; пов'язується з фін. *karjalaima* «стадо» (гадане первісне значення топоніма — «пасту-

хи»); виводиться також (Бубрих Сов. финноугроведение I 1948) з балтійських мов. — Никонов 178; Фасмер II 325.

ка́рений «позбавлений місця» Я; — не зовсім ясне; зіставляється (Яворницький 338) з *ка́ра*; можливо, пов'язане з п. *kaņensja* «встановлений вичікувальний термін», ч. *kaņense*, слц. *kaņensia* «тс.»; брак харчування; брак», вл. *kaņensa* «строк очікування», схв. *карєнција* «нужда, нестаток», слн. *kaņensa* «брак поживних речовин в організмі; вичікувальний термін», що походять з латинської мови; лат. *cañentia* «брак» є похідним від *cañeo* (<**cañeo*) «не маю, я позбавлений; відмовляюсь», спорідненого з лат. *cañro* «обрізаю», гр. *κεῖω* (<**kesjō*) «розколюю», псл. *česati*, укр. *чесати*. — Kopaliński 477; Walde—Hofm. I 179; Мельничук Етимология 1966, 197—198. — Пор. *коса́¹*, *чеса́ти*.

каре́та, [*ка́рита*], *каре́тка*, *каре́тник*, *каре́тня* (заст.) «приміщення для карет»; — р. болг. *каре́та*, бр. *каре́та*, п. *kareta*, [*karytka*], ч. *kareta*, вл. *karejta*, нл. *karejta*, слн. *karéta*; — через російську і польську мови запозичено з італійської; іт. *carretta* «віз» пов'язане з *саго* «тс.», що походить від лат. *саггус*, запозиченого з кельтських мов; гал. *саггос* «віз, підвода», дірл. *сагг*, брет. *кагг* «тс.» споріднені з лат. *саггус* «віз», *сагго* «біжу». — Richhardt 63; Фасмер II 198; Sławski II 176; Brückner 218—219; Machek ESJČ 242; БЕР II 246; Берн. I 488; Walde—Hofm. I 174, 315. — Див. ще *курс*. — Пор. *кар'єр¹*, *ка́ри*.

ка́рець «поперечка у сохи, прибита спіднизу до голобель» Я; — неясне.

кар'єр¹ «швидкий біг коня», *кар'єра*, *кар'єризм*, *кар'єрист*, [*кариєрвнич*] «кар'єрист» Ж, *кар'єристичний*; — р. *карьєр*, *карьєра*, бр. *кар'єр*, *кар'єра*, п. *кариєр* «кар'єр», *кариєра* «кар'єра», ч. слц. *кариєра* «кар'єра», вл. нл. *кариєра* «тс.», болг. м. *кариєр* «кар'єр», *кариєра* «кар'єра», схв. *каријєр* «кар'єр», *каријєра* «кар'єра», слн. *кариєра* «кар'єра»; — запозичення з італійської мови (*кар'єр* через посередництво французької; фр. *саггієре* «іподром, кар'єр»); іт. *саггієра* «кар'єр, кар'єра; (первісно) возова дорога» виводиться від *саго* «віз». — СІС

314; Фасмер II 205; Sławski II 76—77; Dauzat 145. — Див. ще *каре́та*.

кар'єр² «каменоломня»; — р. *карьєр*, бр. *кар'єр*, болг. м. *кариєра*; — запозичення з французької мови; фр. *саггієре*, ст. *quaggiere* «тс.», пов'язане з *equaggi* «прямокутно обтісувати, робити чотирикутним», є давнім похідним від *саггер* «робити квадратним», яке походить від лат. *quadrāre* «тс.»; менш переконливе виведення фр. *саггієре* від *саггієр* «робітник каменоломні», нібито похідного від незасвідченого **сагге* «кам'яна плита» (Gamillscheg 194); *саггієр* могло утворитись на основі *саггієре*. — СІС 314; Шанський ЭСРЯ II 8, 81—82; Фасмер II 205; Dauzat 145. — Див. ще *квадрат*.

ка́рзякати «говорити дурниці; ба́зікати» Я; — афективне утворення, паралельне до *варнякати*, *базікати*, *верзті*.

ка́ри «водовозна підвода Г; дроги Ж»; — бр. *кары* «санки (вантажні)»; — запозичення з польської мови; п. *кагу* «двоколісна тачка для сміття; чотириколісні дроги», як і ч. слц. *кага* «візок, тачка», вл. нл. *кага* «тс.», схв. *кара* «двоколка», походить від нім. *Kárgе* (*Kárgen*) «візок, тачка», яке зводиться до лат. *саггус* «віз». — Richhardt 63; Sławski II 68; Kluge—Mitzka 353. — Див. ще *каре́та*.

ка́рий «чорний, темний»; — р. *ка́рий* «темно-гнідий, вороний», бр. *кары*, п. *кагу* «тс.» (з укр.); — запозичення з тюркських мов, можливо, з булгарської (булг. **каг*); тур. *кага* «чорний» (звідки також болг. *кара́*, схв. *кага* «тс.»), ккалп. *кумик*. ног. *тат*. *башк*. *кирг*. *каз*. *кара*, узб. *кара*, аз. *туркм*. *гара*, *хак*. *як*. *хара*, чув. *хура* «тс.» споріднені з монг. *хар*, бур. *хара* «тс.». — Баскаков та ін. Кримський — укр. і ор. 131; Добродомов РЯШ 1970/4, 105; Шанський ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 199; Преобр. I 298; Sławski II 91; Берн. I 488; Егоров 306; Räsänen Versuch 235.

карикату́ра, *карикатури́ст*, *карикатурива́ти* Ж; — р. болг. м. схв. *карикату́ра*, бр. *карыкату́ра*, п. *карыкатура*, ч. вл. *karikatúra*, слц. слн. *karikatúra*; — запозичення з італійської мови, можливо, через німецьку (нім. *Karikatúr*);

іт. *caricatura* «карикатура; перебільшення (негативних рис); перевантаження» є похідним від *caricare* «навантажувати; перебільшувати», пов'язаного з *cargo* «віз», що походить від лат. *carrus* «тс.».— СІС 314; Шанский ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 199; Kopaliński 480; Holub—Lyer 234.— Див. ще **карета**.

[карикї] «грядки на городі» Мо;— результат видозміни запозиченого фр. *carre* «садова грядка; квадрат».— Див. ще **карé**.

[каришувати] «лягати» Ж;— очевидно запозичення з тюркських мов; пор. тур. *karışmak* «вмішуватися, втручатися», споріднене з каз. хак. *karıs* «протівитися, грубити, лягтися».

[кария] «мука; важко, погано» ВеЛ;— не зовсім ясне; можливий зв'язок з *кара* словотворчо незрозумілий.

каріатїда «стагуя як опора в будівлі»;— р. болг. *кариатїда*, бр. *карыятїда*, п. *kariatyda*, ч. *kariatida*, слц. слн. *kariatida*, м. *каријатида*, схв. *каријатида*;— запозичення з давньогрецької мови; гр. *καρυάτις* (мн. *καρυάτιδες*) «колони в формі жіночої статуї; Карійська (з міста Карії — епітет Артеміди, храм якої був у цьому місті); каріанка» походить від назви міста *Καρία* «Карії»; в основі назви колон лежить назва рабинь з міста Карії, проданих у неволю за зрадницьку позицію міста під час війни з персами.— СІС 314; Kopaliński 478; Holub—Lyer 235; Вуяклија 407.

карієс «розпад тканини кістки або зуба», *карібз* «тс.», *карібзний*;— р. *кариес*, *карибз*, бр. *карыѐз*, п. слц. *karies*, болг. *кариес*, схв. *каријес*, слн. *karies*;— запозичення з латинської мови; лат. *caries* «гниль, гнилість» споріднене з дінд. *ḫrāti* «розбиває, роздрібнює», ав. *sari-* «уламок, черепок», гр. *κεραϊζω* «плюндрую, розвалюю», дірл. *ar-a-chri-* «розпадаюся».— СІС 314; Holub—Lyer 234; Walde—Hofm. I 167—168.

[карікї] «блочки у ткацькому верстаті» ДзАтл II 245, *[карічкї]*, *[гарічкї]* «тс.» тж, *[карічка]* «пряслице на веретені» ДзАтл II 238; вушна сережка ДзАтл II 163; колінна чашка ВеУг, *[карішка]* «пряслице» ДзАтл II 238, *[гарічка]*, *[гірічка]* «тс.» тж, *[карібк]* «сережка»

ДзАтл II 163;— слц. *karika* «кільце», схв. *карика* «тс.»; ланка ланцюга; верхнє ложове кільце у гвинтівки»;— запозичення з угорської мови; уг. *karika* «коло, обруч, диск», очевидно, пов'язане з уг. *kerek* «круглий», *kerék* «колоесо».— Дзєндзелівський УЛГ 62; St. sl. 13/3—4, 207; MNTESz II 382.

карк «потилиця, шия», *[ка́рок]* «тс.», *карчїло* «тс.» (збільш.), *[карковїна]* «м'ясо з потилиці тварини» Ж, *[карчок]* (зменш.) ВеЛ;— р. *[карк]*, бр. *ка́рак*;— запозичення з польської мови; п. *kar* «потилиця» споріднене з ч. слц. *krk* «шия», вл. *krk* «горло», укр. *[коркóші]* «потилиця, плечі».— Richhardt 63; Sławski II 77.— Див. ще **коркóші**.

[каркánити] «перевантажувати» Ж, *[накаркánїчити (собї)]* «багато взяти на плечі, на карк» Ж;— афективне утворення, пов'язане (можливо, вторинно) з *карк* (пор.).

[кар-карéзний] «надзвичайно, дуже, виключно, сила силенна, прекрасно» (*такої краси, що кар-карéзний* «...що це розкіш») Ж, *[ка́ра-ка́ренна]* «тс.» Ж;— видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *кар* «віз, візок; кількість (матеріалу, речей тощо), яка вміщується у віз; (перен.) дуже багато, сила силенна»,— напр., у виразах *ку ка́рул* (букв. «возом») «дуже багато, в достатку», *ун кар де мїнте* (букв. «віз розуму») «дуже розумний» — походить від лат. *carus* (*carum*); українське утворення виникло, очевидно, внаслідок додання підсилюючої прикметникової форми *карéзний* до сприйнятого як нечленний прикметник *кар* (за зразком можливих редульовано-підсилюючих прикметникових утворень типу **стар(ий)-старéзний*, **велик(ий)-величезний* і под.).— СДЕЛМ 174; Ruşcaru 25.— Див. ще **карета**.— Пор. **ка́ри, курс**.

каркас;— р. бр. болг. *каркас*, п. *kar-kas*, ч. *kar-kasa* «каркас покритишки пневматичної шини»;— запозичення з французької мови; фр. *carcasse* «скелет; каркас» походить від іт. *carcassa* «тс.», дальша етимологія якого залишається неясною.— СІС 315; Шанский ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 200; Dauzat 141; Gammillscheg 190; Mestica 273.

Карл, ст. *Карловичъ* (1498);— р. бр. болг. *Карл*, п. слц. *Karol*, ч. *Karel*, вл. *Karl*, нл. *Karlo*, схв. *Kārlo*, слн. *Karel*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Karl* походить від свн. *karl* «чоловік», двн. *karal* «тс.»; спорідненого з нвн. *Kerl* «хлопець, чолов'яга», дісл. *karl* «старий чоловік, чоловік; хлоп, слуга», гр. *γέρων* «старик», *γηράλεος* «старий», дінд. *já-ratí* «старіє; минає», перс. *zег* «старик», вірм. *сег* «тс.».— Kluge — Mitzka 364.— Пор. **король**.

[карлаш] «помічник отамана риболовної вагаги» Я;— неясне; можливо, пов'язане з молд. *кырмач* «стерновий; вагажок, керівник».

карлик «людина незвичайно малого росту», *[карло Бі, карлюжа, карлюк Ж, карля Ж]* «тс.»; *карлиця, карликовий* «низкорослий» (про рослину), *карликуватий, карлуватий* «приземкуватий», *[карлячий] Ж*;— р. *карла, карлик*, бр. *карлік*, п. *karle, karzel, karlik*, ч. *karlík*;— через польське посередництво запозичено з німецької мови; двн. *[karal]* «малюк», свн. *[karl]* «тс.»; як і нвн. *Kerl* «парубок», було семантичним варіантом до *karl* «чоловік».— Richhardt 63; Hüttl-Worth 18; Фасмер—Трубачев II 200; Шанский ЭСРЯ II 8, 72; Преобр. I 299; Isačenko ZfSl 2, 501; Sławski II 91; Machek ESJČ 243; Bern. I 490; Mikl. EW 112.— Див. ще **Карл**.

[карлуш] «скойка» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з р. *[карлушина]* «крушина».

карлюка «загнутий кінець палки», *карлючка* «тс.»; палка з загнутим кінцем; незграбно написана буква; гачок Пі», *[карлюк]* «ціпок, палиця» Л, *карлючкуватий, карлючити, закарлюка* «карлюка», *закарлючка* «тс.»; *закарлючистий* «з багатьма вигинами»;— болг. *кърлеж* «палка пастуха», м. *крлук* «пастуша палка з карлюкою; гак», *крлик* «тс.»; схв. *крльїк* «ковінька пастуха», слн. *křlj* «пень, колода»;— південнослов'янські форми зводяться до псл. *křlj-, похідного від кореня *kr-, того самого, що і в основі *křivъ*, укр. *кривий*; укр. *кар-* замість очікуваного **кор-*, *[кир-]*, можливо, є результатом впливу паралельних форм *каблїка, закаблїка*.— Мельничук Молд.

эл. 166; Младенов 265.— Див. ще **гирлига, кривий**.

[кармагал] «скандал» Я;— р. *[кармагал]* «галас, метушня», *[кармангал]* «тс.»;— зіставляється з тур. *karmağış* «метушня, плутанина» (Фасмер II 200); можливо, походить від тур. *karma hal* «змішане (заплутане) становище, заплутані обставини».

кармазін (заст.) «червоне сукно; червона фарба», *[кармазіна]* «тс.»; *[кармазіна]* (бот.) «рослина, використовувана для фарбування» Я, *кармазінка* «сорт червоних яблук», *кармазічник* (заст.) «багач»;— р. болг. *кармазін*, бр. *[кармазіні]*, п. *karmazyn*, ч. слц. *karmažín*, схв. *[karmáđín]*, *кр̋мез*, слн. *karmezín*;— через польську і, можливо, німецьку мови (нвн. *Karmesin* «червона фарба») запозичено з італійської; іт. *carmesino* «червона фарба» походить від ар. *kirmazī* «червоний, кармазинний», *kirmizī* «тс.»; похідного від *kirmiz* (енг.) «червець», яке зводиться до дінд. *křmīḥ* «черв'як», спорідненого з лит. *kirmis* «тс.»; псл. *čřvъ, укр. *черв*, або до дінд. *křmija-*, утвореного з основ *křmi-* «черв'як» і *jápatí* «родить», спорідненого з лат. *gēpo* «створюю, породжую», *gigno* «тс.»; гр. *γίγνομαι* «народжуюсь; роблюсь, виникаю», двн. *kind* «дитина».— Макарушка 9; Richhardt 63; Фасмер II 201; Шипова 169—170; Преобр. I 299; Sławski II 78—79; Brückner 220; Machek ESJČ 243; Bern. I 490—491; Kluge—Mitzka 352.— Див. ще **ген¹, черв.**— Пор. **кармін, червоний**.

[кармак] «рибальське знаряддя», *[карматник]* «робітник-рибалка при карматному заводі» Я, *[кармачний]* «належний до кармака» Я, *[кармачний]* «тс.» Я, *[кармачити]* «ловити в кармак» Я;— р. *[кармак]* «гачок (з блешнею)», *[кормак, кармакан]* «тс.»; болг. *[кармак]* «велика вудка»;— запозичення з тюркських мов; кипч. тат. чаг. каз. кирг. алт. *кармак* «гачок, вудка» є похідними від основи *карма* «зачепити, ухопити»; зведення до гр. *καμάκι* (*κάμαξ*) «жердина, стовп» (Mikl. TEI I 328) безпідставне.— Фасмер II 201; Шипова 170.

[кармалюк] «більярд»;— неясне.

[карман] «кишеня; торбинка біля пояса у жінок; частина плуга Я», [карманник] «кишеньковий злодій», [карманіш] «кишеня?»; — р. карман «кишеня», п. [кагман] «одяг», [когман] «тс.», ст. когман (когван) «кишеня»; — остаточно не з'ясоване; виведенню з пн.-тюрк. карман «калитка для грошей, торбинка» (Mikl. EW 112; Преобр. I 299; Lokotsch 88; Räsänen Mel. Mikkola 273—276) суперечить вказівка на запозичення алт. тел. карман з російської мови (Радлов II I, 217); непереконливі також тлумачення як власне слов'янського слова (Соболевский РФВ 70, 80), як пов'язаного з др. корванъ «карнавка» (Brückner KZ 48, 201), з лат. сгипена «калитка для грошей» (Вегп. I 490) або з гр. κείρω «стрижу» (Ильинский РФВ 73, 304). — Фасмер II 201; Шанский ЭСРЯ II 8, 72; Sławski II 487—488. — Пор. курман.

кармін «червона фарба з кошенілі»; — р. болг. кармін, бр. кармін, п. вл. кармін, ч. слц. слн. кармін, м. кармин, схв. кармін; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво німецької (нвн. Кармін); фр. carmin походить від слат. carmīnium «тс.», яке є результатом контамінації ар. kirmiz «червець» і лат. minium «кіновар» іберійського походження. — СІС 315; Фасмер II 201; Sławski II 79; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 352; Dauzat 143; Walde—Hofm. II 91—92. — Див. ще кармазін, мініатюра.

[кармінік] «хлів, саж» Ж, [карнік, скранік] «тс.» Ле; — запозичення з польської мови; п. кармнік «тс.; відгодований кабан», похідне від карміє «відгодовувати», карм «корм», є прямим відповідником ч. слц. кртпнік «хлів, саж, відгодований кабан», укр. [кормнік] «хлів, саж». — Див. ще корм.

карнавал «святкове гуляння з танцями, маскарадами і іграми»; — р. бр. болг. карнавал, п. карнавал, ч. слц. карневал, вл. карпewal, м. карневал, схв. карнєвал, слн. карневал; — запозичення з французької мови; фр. carnaval «масниця, запуск; карнавал» походить від іт. carnevale (первісно «залишки; широка масниця; останній день карнавалу»), яке є результатом видозміни форми carne-

peleva, букв. «забери м'ясо», утвореної з іменника carne «м'ясо», що походить від лат. caro, carnis «тс.», спорідненого з дісл. һорупд «тс.», гр. κείρω «відрізую», лит. kertù «зрубую, обрубую», р. черта «риска», і дієслова levare «знімати, усувати, забирати», яке походить від лат. levare «полегшувати, піднімати», похідного від levis (<*leguis) «легкий, швидкий», спорідненого з дінд. laghúh «тс.», псл. льгъкъ, укр. лёгкий; пояснення як іт. carne vale «м'ясо прощай» (Фасмер II 202; Machek ESJČ 243) є проявом народної етимології. — СІС 315; Аркадьєва РЯШ 1974/2, 106; Sławski II 81; Dauzat 143; Walde—Hofm. I 170, 788; Fraenkel 258; інакше Пизани 117. — Див. ще лёгкий, начертати.

карнавка «церковна кварта для збирання грошей»; — бр. [карбонка] «скринька, куди скидають гроші», др. карвана «храмова скарбниця», коръвана, корванъ, коръманъ, корнава «тс.», нл. карпава «кишеня; торбинка пастуха, мисливця, учня», стсл. коръвана «скарбниця», коръвала, коръвала, коръвала; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. κορβανὰς «храмова скарбниця» походить від араб. қарбапа «тс.» — Срезн. I 1197; SJSstl. II 15. — Пор. карватка.

карнавухий «з малими вухами, безвухий, з обрізаним вухом», карнаухий, [карноушка]; — бр. карнаухі; — очевидно, запозичення з російської мови; р. корноухий «коротковухий, з обрізаним вухом» утворене з основ прикметника [корний] «короткий, куций», спорідненого з укр. [корняти] «рубати, колоти», та іменника ўхо, що відповідає укр. вухо. — Див. ще вухо, корняти.

[карнати] «пасти» Я (? — очевидно, «обрізувати; стригти»), [карнявка] «безвуха» Я, обкарнати «обкраяти»; — не зовсім ясний різновид фонетично закономірної форми [карнати], аналогічний до карлюка. — Див. ще корняти. — Пор. карнавухий.

[карнатка] (орн.) «вівсянка, Embeliza miliaria L.» ВЕНЗн; — неясне, як і фонетично близьке до нього [скригнатка] «тс.» (пор.).

карніз, [корніз] Ж; — р. карніз, бр.

карніз, п. *karnisz*, ст. *karnes*, сл. *karnis*, схв. *кәрнїж*, *кәрнїз*, *карніза*, болг. *корніз*, сл. *karnisa*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Karnies* походить від іт. *cognice* «карніз» (як архітектурна оздоба), утвореного в результаті контамінації лат. *сogōpnis* «віночок; кінцевий розчерк на письмі», що походить від гр. *κορωνίς* «тс.», і лат. *cognix* «ворона». — Фасмер II 202; Шанский ЭСРЯ II 8, 73; Преобр. I 300; Kluge—Mitzka 352.

[каролька] «тиролька» (сорт яблук) Я; — результат видозміни форми *тиролька* під впливом особового імені *[Кароль]* «Карл» (пор. п. *karolek* «кмин, *Sagum sagvi* L.», бр. *[каралёк]* «тс.»). — Див. ще *тиролька*.

[карп] (іхт.) «короп, *Surgipus carpio* L.»; — р. бр. болг. *карп*, п. вл. полаб. *кагр*, нл. *кагра*, схв. *[кагр]*, сл. *кагр*; — запозичення з середньонімецької мови; снн. *кагре(п)*, як і двн. *кагрфо*, нвн. *Кагрфен* «тс.», походить із якоїсь праєвропейської мови, звідки й псл. **когръ*, укр. *кóроп* «тс.».— Фасмер II 202; Leder 114; Sławski II 81—82; Machek ESJC 240; Коломиец Происх. назв. рыб 110—111; Kluge—Mitzka 353.— Див. ще *кóроп*.

[карпалі] «дерев'яні вила» Мо, *[карпалойі]* «тс.» Мо; — неясне; можливо, видозмінене запозичення з болгарської мови; болг. *[кърпел]* «поліно», споріднене з схв. *кърпеле* «частина ярма», п. *кагра* «пень, підземна частина дерева після зрізання; [корчага під водою]», зводиться до псл. **кѣтра* «корч, пеня», якому, можливо, відповідає прус. *сигріс* «колода під ковадлом», лит. *керплі* «вирваний з корінням пеня; коріння зрубаного дерева». — Sławski II 82—83.

[карпель] (бот.) «бруква» Ж, *[карпé-ля]* «тс.» Ж, Вел, ДзУЗЛП; — ч. *[кареп]* «буряк; бруква»; — запозичення з польської мови; п. *карпіел* «капуста городня, *Brassica oleracea* L.» загальноприйнятої етимології не має; виводиться з псл. **кѣтр*-«пень, корч» і зіставляється з п. *кагра* «пень, коріння дерева», схв. *кърпель* «різновид мишію, *Setaria verticillata*» (Sławski II 85—86), з п. *карфіол* «цвітна капуста» (Machek Jm. rostl. 82); пов'язується з п. *карافیол*

«гвоздики, чорнобривці, *Dianthus* L.» (Brückner 219; Karłowicz SWO 254) і з п. *калагера* «кольрабі» (Bern. I 471). — Дзензелівський УЗЛП 71; Richhardt 63.

Карпó, *[Каріон]* Я, ст. *Карпъ* (1430); — р. болг. *Карп*, бр. *Карпа*, *Карп*, стсл. **Каръпъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Κάρλος* як чоловіче ім'я утворене на основі іменника *κάρλος* «плід», спорідненого з лат. *сагро* «зриваю», дінд. *кѣрапаш* «меч», двн. *herbist* «осінь», лит. *kiřpti* «стригти», псл. **сегръ*, **сѣтрати*, укр. *чѣреп*, *черпати*. — Сл. вл. імен 213; Беринда 215; Петровский 129; Frisk I 792—793; Walde—Hofm. I 172.— Див. ще *чѣреп*, *черпати*.

[карпúльці] «блочки у ткацькому верстаті», *[карпúлецъ]* Ж; — очевидно, результат багаторазових видозмін і контамінацій форм типу *[скра́клі, скрипúлиці, скрипúлькі]* «тс.» з наближенням до *Карпó*; разом з тим ця фонетична форма могла б бути закономірним відображенням на українському ґрунті запозиченого нвн. *Kərbholz* «бирка», утвореного з основ іменників *Kerbe* «зарубка, насічка» і *Holz* «дерево» (пор. *[гамúлецъ]* «гальмо» з нвн. *Nemmholz*).

карта, *[карта́р]* «виготовлювач паспортів для худоби Я»; *картяр* Я, *картіна*, *картка*, *карточка* «картка, фотокартка», *[картівнік]* «картяр», *[картник, картовнік]* Ж, *картѣжник* Ж, *картѣчник* Ж «тс.», *картя́р*, *картя́рня*, *картя́рство*, *[картівництво, картъожня]* Я, *карті́нний* «мальовничий», *[карті́ну-ва́тний]* «чотирикутний»; — р. бр. болг. м. *карта*, п. ч. сл. вл. нл. *karta*, схв. *ка́рта*, сл. *kárta*; — через польську або німецьку (нвн. *Kárte*) мову запозичено з французької чи італійської; фр. *carte*, іт. *carta* «папір; карта; документ» походять від лат. *carta* (*charta*) «папір; лист; документ; книга», що відбиває гр. *χαρτης* «папірусна карта», яке вважається запозиченням з єгипетської мови. — СІС 315; Richhardt 63; Шанский ЭСРЯ II 8, 74—75; Фасмер II 203; Hüttl-Worth 15; Sławski II 87—88; БЕР II 253; Kluge—Mitzka 354; Dauzat 145, 164.— Пор. *ха́ртія*, *ча́ртізм*.

[карталу́к] «головна щогла; щоглове дерево» Ж; — неясне.

[карта́н¹] «підтичка з тисненими квітами» Ж, [катра́н] «жіночий фартух; ганчірка» Ж; — результат видозміни форми [карту́н] «ситець» (див.).

[карта́н²] «низького росту чоловік» Ва; — неясне; можливо, результат видозміни форми *короту́н* «тс.», зближеної з р. заст. *карта́н* «облогова гармата (з коротким дулом)».

карта́ти, [корта́ти] «картати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [kartac] «намовляти», *karcić* «дорікати, картати» споріднене з болг. *къртя* «відламую», схв. ст. *křitiiti* «мучити, ламати», можливо, також слн. *zakřitiiti* «строго наказати, доручити», р. *карта́вый* «гаркавий», сболг. *крьтѣвникъ* «кувікання»; може бути зведене до псл. **křitiiti* «говорити; говорити неприємним голосом», очевидно, пов'язаного з **kortъ*, **когтькъ*, укр. *короткий*; споріднене з дінд. *křtauyati* «говорить». — Ткаченко УМШ 1959/2, 65; Richhardt 63; Шанский ЭСРЯ II 8, 75; Фасмер II 203; Ślawski II 71—72; Brückner 220. — Див. ще *короткий*.

карта́тий «помальований квадратом», *карта́цький* (заст.), [карта́стий Я, До] «тс.», [картува́ти] «розбивати на смуги» (поле); — власне українське утворення від *карта* «прямокутний аркуш» (пор. [карта́ннува́тий] під *карта*). — Див. ще *карта*.

[карта́ч] «скребло» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kardacz* «тс.», *kartacz* «карда; щітка для миття підлоги; перукарська щітка», як і ч. *kartáč* «щітка», слн. *krtača* «тс.», походить від нвн. *Kardätsche* «скребло», яке зводиться до іт. **cardeggio*, похідного від *carda* «карда». — SJP III 566; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 351. — Див. ще *карда*.

картвѐл; — р. бр. *картвѐл*, ч. слн. *Kartvel*; — запозичення з грузинської мови; груз. *kartvel* «грузин» споріднене з мегр. чан. *kortu-* «тс.». — Климов 196.

карте́ль «угода між підприємцями; (заст.) письмовий виклик на дуель», *картелюва́ти* «об'єднувати в картелі»; — р. *карте́ль*, бр. *карта́ль*, п. ч. слн. вл. *kartel*, болг. *карте́л*, м. *картел*, слн.

kartél; — можливо, через польську чи німецьку (нім. *Kartell*) мову запозичено з французької; фр. *cartel* «тс.» походить від іт. *cartello* «виклик на дуель» (букв. «картка»), зменш. від *carta* «карта». — СІС 316; Шанский ЭСРЯ II 8, 76; Dauzat 145. — Див. ще *карта*.

ка́ртер «спідня частина мотора; коробка для механізму»; — р. болг. м. *ка́ртер*, бр. *ка́ртэр*, п. ч. слн. *karter*, схв. *ка́ртер*, слн. *kárter*; — запозичення з англійської мови; англ. *carter* «тс.» походить від прізвища англійського винахідника Г. Картера (H. Carter); виведення англійського слова безпосередньо від англ. *cart* «віз» (Kopaliński 480) помилкове. — СІС 316; SSJČ I 845; Holub—Lyer 235.

карте́ч; — р. *карте́чь*, бр. *карце́ч*, п. *kartacz*, ч. слн. *kartáč*, болг. *карте́ч*, м. *картеч*, схв. *ка́ртеч*, слн. *kartéca*; — через російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Kartätsche* «картеч», зближене з англ. *cartage* «перевезення», через фр. *cartouche* «скручена паперова обгортка» зводиться до іт. *cartoccio* «крамарський кульок; картонний згорток з картечю», *cartaccia* «грубий папір», що походить від лат. *charta* (*charta*) «карта». — Фасмер II 204; Ślawski II 88; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 353; Dauzat 145—146. — Див. ще *карта*.

[ка́рте] «узори в березовій деревині» Ж; — очевидно, пов'язане з *карта*, *картина* (див.).

карто́н, карто́нка, карто́нник, карто́наж; — р. болг. *карто́н*, бр. *кардо́н*, п. вл. *karton*, ч. слн. слн. *kartón*, м. *картон*, схв. *ка́рто́н*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (нвн. *Kartón*); фр. *carton* походить від іт. *cartone*, що є збільшеною формою від *carta* «карта». — Шанский ЭСРЯ II 8, 78; Фасмер II 204; Holub—Lyer 235; Dauzat 145. — Див. ще *карта*.

карто́пля, картопелі́на, картоплі́на, [канто́пля, канто́ха, карто́на ВеБ, карто́фля (Ме), картофі́й Ж, Пі, карто́х Ж, карто́ха, карто́хель ВеБ, карто́хла, карто́шка], картоплі́ння, [картофлі́не Ж, картохлі́не ВеБ, картоші́не Ж], карто́плисько, картоплі́ще, [картофлі́сько] «картоплище» Я, [картопли́ця]

«тс.»), [картопляк] «міра картоплі», картопляник «страва з картоплі; [картоплище]», [картофляник] «страва з картоплі» Ме, [картохляник До, картобишник] «тс.»), [картоплянка] «самогон з картоплі» Я, картопляр, картоплярство; — р. картофель, бр. [картопля, картошка], п. kartofel, kartofla, слц. [kartofel], болг. картоф, схв. кртбла; — через російську і польську мови запозичено з німецької; нвн. Kartoffel, ст. Tartuffel «картопля» походить від іт. tartufo «трюфель», tartufolo «тс.» (від нар.-лат. *terrae tuber «земляна бульба», лат. terrae tuber «тс.»), яке було перенесене на ввезену в XVI ст. з Америки картоплю через подібність бульб). — За-кревська Досл. і мат. VI 29—30; Шелудько 32; Корлэтяну РР 1977/2, 145—146; Richhardt 63; Фасмер II 204; Преобр. I 300; Sławski II 89; БЕР II 255; Bern. I 491; Kluge—Mitzka 354.

картотéка, картотéкар; — р. болг. м. схв. картотéка, бр. картатéка, п. вл. kartoteka, ч. слц. kartotéka; — запозичення з німецької мови; нім. Kartothék утворене з Karte «картка» і елемента -thek, що походить від гр. θήκη «скринька, схованка». — СІС 316; Шанский ЭСРЯ II 8, 79; SJP III 591; Sl. wug. obcsuch 328; Hoľub—Lyer 235. — Див. ще **карта**, **тéка**. — Пор. **бібліотéка**.

картýз «кепка; пакет Ж», картýзник; — р. бр. картýз «кепка; паперовий пакет; (ст.) торбинка з порохом, патронами»; — через російську і, очевидно, середньоніжньонімецьку мови (снн. kartúse «паперовий кульок для тютюну») запозичено з французької; фр. cartouche «скручена паперова обгортка» походить від іт. cartoccio «крамарський кульок»; як назва кепки виводилось також від гол. kardoes «паперова гільза для рушниць» (Преобр. I 301; Vries NEW 306), karpoeets «дорожня шапка» (Шанский ЭСРЯ II 8, 80). — Фасмер II 204. — Див. ще **картéч**.

[картýн] «ситець» Ж; — р. [картýнний] «ситцевий», бр. заст. картýна «бавовняна тканина», п. kartup «ситець, вибійка», ч. kartoup «ситець», слц. kartúp, вл. kortup, нл. kartup «тс.», схв. кáртýн «грубий міткаль», картýна

«тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нім. [Kartun] «ситець» є результатом фонетичної видозміни форми Kattup «тс.», яке зводиться до гол. katoep «бавовна» (пор. фр. coton, іт. cotone «тс.»), що походить від ар. (al) koṭop «тс.». — Шелудько 32; SJP III 592; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 357. — Пор. **картáн**¹.

[картýник] «вид птаха» Вел; — неясне.

[кáртусь] «кличка собаки» Вел; — неясне; може бути зіставлене з [картýн] «ситець» або з п. chart «хорт».

[карувáти] «чарувати» (?), [карівніця] «художниця, яка підмальовує красуням карі очі» (?) Я, [накарувáти] «зробити карими, підмалювати»; — слова, які безпідставно зіставлялися з чарувати (Потебня К ист. зв. III 37); пов'язані з кáрий, що видно з такого контексту: «Ой хвалилася Ганночка, що у мене очі каресеньки... Ой не хвалися ж, Ганночко... карували оченьки карівниці для молоді Ганночки дівиці» (Я 338); пор.: «Я б твої очиді накарувала, тебе самого намалювала» (Грінченко II 492).

[карýн] «вид тканини» Ж, Пі; — можливо, результат видозміни форми [картýн] «ситець» під впливом карýнка «позумент» (пор.).

карýнка (заст.) «позумент; [карниз]»; — очевидно, запозичення з білоруської мови; бр. карýнкі «мереживо», як і укр. [корóнка] «ажурна тканина», р. ст. корýнки «зразки для вишивання», походить від п. [kogunka] «мереживо», ст. kogonka «тс.», що є результатом семантичної видозміни слова когопа «корона, урочистий головний убір» на підставі подібності малюнків мережива до форми королівської корони. — Sławski II 494. — Див. ще **корóна**.

карýпіль, карýпір — див. канýпер.

[кáрус] (бот.) «осока ворсиста, Carex hirta L.»; — результат видозміни латинської наукової назви Carex, можливо, пов'язаної з cargere (<*cāgere) «чесати» (вовну). — Walde—Hofm. I 167. — Пор. **карда**, **корóста**.

карусéль, карусéльник; — р. бр. карусéль, п. karuzela «карусель», ст. karuzel «тс.; рицарські перегони», ч. karusel «рицарська гра; легкий візок;

вертикальний токарний верстат; (заст.) карусель», сл. *karusel* «карусель; вертикальний токарний верстат», вл. *karuzel* «карусель», нл. *karusel*, болг. *карусѐл*, схв. *карусел* «тс.»; — запозичено з французької мови, можливо, через російську і німецьку (нім. *Karussel* «карусель; рицарська гра»); фр. *carrousel* «карусель; рицарська гра» походить від іт. *carosela* «тс.», яке зводиться до ар. *kur-gadž* «гра з дерев'яними кіньми» (від перс. *kur-gā* «лоша»). — СІС 316; Шанський ЕСРЯ II 8, 81; Фасмер II 205; Муравьев РР 1976/5, 87—90; Sławski II 90; Kluge—Mitzka 354; Dauzat 145.

[кару́ца] «віз»; — болг. *кару́ца*, схв. *каруца* «тс.»; — запозичення з східно-романських мов; молд. *кару́ца*, рум. *să-rúță* «тс.»; візок є похідним від *кар* (car) «віз», що відбиває лат. *carrus* «віз». — Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 153; Sławski II 81; СДЕЛМ 226; Rușcariu 25; DLRM 115, 128. — Див. ще *каре́та*. — Пор. *ка́ри*.

ка́рцер, [ка́нцур] «тюрма, камера» Па; — р. болг. м. *ка́рцер*, бр. *ка́рцэр*, п. ч. сл. *karcer*, схв. *ка́рцер*, слн. *karcer*; — книжне запозичення з латинської мови (можливо, за посередництвом нім. *Kärzer*); лат. *carcer* «в'язниця; стартовий бар'єр на іподромах» етимологічно не зовсім ясне. — Шанський ЕСРЯ II 8, 81; Фасмер II 205; Sławski II 71; Holub—Lyer 235; Walde—Hofm. I 166.

[ка́рчо́ха] (бот.) «артишок, *Synapsis scolymus* Ж, [ка́рчо́х] «тс.» Мак; — запозичення з польської мови; п. *karzoch*, ст. *karzof*, *karzok*, *arciok* «тс.» походить від іт. *carciofo* і *articioco* «тс.», що зводяться до ар. (al) *ḥaršōf* «тс.». — Richhardt 63; Sławski II 74—75.

ка́рюк «столярний клей», *ка́рюк*, [ко́рюк] «тс.» Ж, *ка́рючити*, *ка́рючити* Ж, *прика́рючити*, *розка́рювати* Нед; — р. [ка́рлюк] «риб'ячий клей», бр. [ка́рюка], *ка́рюк*, п. *karuk* «риб'ячий клей», [karug, karog] (з укр.), ч. *karuk* «тс.»; — походження неясне; очевидно, запозичення з східних мов. — Фасмер II 200; Sławski II 89—90; Machek ESJČ 243—244; Bern. I 490; Mikl. EW 112.

[ка́ря́жник] «вірвовка, з якої формуються пристосування для вилуви риби

в лиманах» Я; — запозичення з російської мови; р. [ко́ря́жник] «вірвовка з білої пряжі на неводи і рибальські снасті» є похідним від *ко́ра* «луб». — Див. ще *ко́ра*.

ка́рячки «навпочіпки», [ко́ря́кою] «розставляючи ноги» Я, *ка́рячкува́тий* «кривоногий, розчепірений», *ко́рячкува́тий* «кривий, вузлуватий (про дерево); кривоногий», [ка́ря́читися] «опиратися, опинатися» Я, [ко́ря́читися] «викривлятися» Я, *нака́ря́чках*, *нака́ря́чки*, *о́каряч* (присл.) «розставивши ноги», *розка́ря́ка* «що-небудь розчепірене», *розка́ря́кува́тий*, *розка́ря́кува́тий*, *розка́ря́чений*, *розка́ря́чити*, [ска́ря́чити] «широко розставити (ноги)»; — р. [ко́ря́чить] «ламати, розводити, розпинати», [ко́ря́ка] «розсоха», [ка́ря́чить] «розводити, розставляти (ноги)»; — результат видозміни форм *ка́рячки* і под. під впливом російських варіантів або як прояв гіперизму щодо закономірної твердої вимови *ра*, прийнятої за діалектне відхилення. — Див. ще *ка́ра́ки*.

ка́са; — р. *ка́сса*, бр. болг. м. *ка́са*, п. ч. сл. вл. нл. *casa*, схв. *ка́са*, слн. *kása*; — запозичено з італійської мови, можливо, через польську і німецьку (нвн. *Kasse*); іт. *cassa* «скриня; каса» походить від лат. *capsa* «скриня, капсула», пов'язаного з саріо «хапаю, беру», спорідненим з гр. *κάπτω* «проковтую», двн. *heffan* «піднімати», *havan* «горщик; гавань». — СІС 316—317; Фасмер II 207; Sławski II 91—92; Machek ESJČ 244; Walde—Hofm. I 159, 162—163. — Див. ще *га́вань*. — Пор. *касі́р*.

[ка́са́рня] «казарма», [ка́ша́рне] «тс.» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. *kasarnia*, як і ч. сл. *kasárna*, сл. *kasáreň*, вл. *kasarna*, схв. *ка́са́рна* «тс.», походить від нвн. *Kasérne* «тс.», до якого зводиться й укр. *каза́рма*; форма [ка́ша́рне] відбиває вплив п. [kasary] «тс.». — Шелудько 32; Sławski II 93. — Див. ще *каза́рма*.

каса́ція «скасування вищою інстанцією судового рішення»; — р. *каса́ція*, бр. *каса́цыя*, п. *kasacja*, ч. *kasace*, сл. *kasácia*, болг. *каса́ция*, м. схв. *каса́ция*, слн. *kasácija*; — через польське і, можливо, німецьке посередництво (нім. *Kas-*

satió) запозичено з французької мови фр. *cassation* «тс.» виводиться від дієслова *casser* «ламати, розбивати; скасовувати; звільняти з посади», яке походить від лат. *quassāre* «трясти; пошкоджувати; розбивати», пов'язаного з *quātere* «тс.», спорідненим з дісл. *hossa* «кидати, шпурляти, хитати», можливо, також з лит. *kutėti* «розворушитися, підбальоритися», з *касувати*, мабуть, етимологічно не пов'язане. — Шанский ЭСРЯ II 8, 85; Фасмер II 207; Holub—Lyer 235; Dauzat 147; Walde—Hofm. II 399—400. — Пор. **касувати**.

касѣта «коробка для пластинок у фотоапараті; (архит.) кесон»; — р. *касѣта*, бр. *касѣта*, п. слц. *kazeta*, ч. *kazeta*, *kaseta*, вл. *kaseta*, болг. *касѣтка*, м. *касѣта*, схв. *касѣта*, *касѣта*, слн. *kaséta*; — пізніше запозичення з французької мови; фр. *cassette* «тс.» походить від іт. *cassetta* «скринька», зменшеної форми від *cassa* «скриня, каса». — СІС 317; Sławski II 92; Dauzat 147. — Див. ще **каса**.

каси́н «клуб» Я, *каси́на* «тс.» Я; — запозичення з польської мови; п. *касупо* «клуб; кав'ярня; казино» походить від іт. *casino* «дача; клуб», пов'язаного з *casa* «будинок», лат. *casa* «халупа, барак», спорідненим з *cassis* «сітка, плетиво», *catēna* «ланцюг» і, можливо, з дісл. *hadda* «гак для казана». — SJP III 602—603; Walde—Hofm. I 175, 177.

каси́р, *каси́ер* Ж; — р. *каси́р*, бр. *каси́р*, п. *kasjer*, ч. слц. слн. *kasír*, болг. *каси́ер*, схв. *каси́р*; — запозичення з німецької і (друга форма) з польської мов; нім. ст. і діал. *Kassier*, як і п. *kasjer*, походить від іт. *cassiere* «касир», пов'язаного з *cassa* «каса». — Шелудько 32; Richhardt 63; Фасмер II 207; Sławski II 93—94. — Див. ще **каса**.

каска́; — р. бр. болг. *каска*, п. *kask*; — запозичення з французької мови; фр. *casque* «каска, шолом» походить від ісп. *casco* «шолом, каска; череп; черепок», пов'язаного з *cascar* «розбивати, роздробляти», яке зводиться до нар.-лат. **quascicare*, пов'язаного з лат. *quātere* «трясти; бити, розбивати». — Фасмер II 206; Sławski II 96; Dauzat 147. — Див. ще **каса́ція**. — Пор. **кашкѣт**.

каска́д; — р. бр. *каска́д*, п. ч. *kaskada*,

слц. слн. *kaskáda*, болг. схв. *каска́да*; — запозичення з французької мови; фр. *cascade* походить від іт. *cascata* «каскад, водоспад», пов'язаного з *cascare* «стрілко падати» (про водоспад, дощ), яке виводиться від нар.-лат. **casicare* «падати», пов'язаного з лат. *casus* «падіння», *cado* «падаю», спорідненими з дінд. *śad-* «випадати, відпадати», вірм. *casnum* «падати, знижуватись». — СІС 317; Фасмер II 206; Kopalínski 481; Holub—Lyer 235; Dauzat 146; Walde—Hofm. I 128.

ка́спер (орн.) «деркач, *Crex pratensis* Bechst.»; — запозичення з польської мови; п. *[kasper, kasper]* «тс.» утворене на основі власного імені *Kasper*, *Kasper*, що, як і укр. р. *Гаспа́р*, *Ка́спер*, бр. *Га́спар*, *Ка́спер*, *Ка́спар*, *Ка́шпар*, ч. *Kašpar*, слц. *Gašpar*, болг. *Гаспа́р*, *Каспа́р*, м. *Га́шпар*, *Ка́шпар*, схв. *Gašpar*, *Kašpar*, слн. *Gašper*, походить від гр. *Γάσπαρος* (>лат. *Caspar*, *Casparus*), яке виводиться від ір. *gazbar* «скарбник»; мотивація найменування птаха неясна. — Strutyński 64, 110; Илчев 127; Constanținescu 63.

ка́сп'яга «дерев'яний посуд для соління риби»; — неясне.

ка́ста «замкнута суспільна група»; — р. бр. болг. м. *ка́ста*, п. ч. слц. вл. *kašta*, схв. *ка́ста*, слн. *kásta*; — через німецьку або французьку мову (нім. *Káste*, фр. *caste*) запозичено з португальської; порт. *casta* «порода, походження; замкнута суспільна група в Індії; (ст) чиста порода» походить від лат. *castus* «чистий; вільний; стриманий», пов'язаного з *careo* «не маю, обходжусь, мені не вистачає», *castro* «обрізаю», спорідненим з дінд. *śasati* «ріже», гр. *κασάω* «розколюю», псл. *česati*, *kosa*, укр. *чеса́ти*, *коса́*. — СІС 317; Фасмер II 207; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 356; Dauzat 147; Walde—Hofm. I 167, 179, 180. — Див. ще *коса́¹*, *коса́²*, *чеса́ти*. — Пор. **каструва́ти**, **касува́ти**.

кастаньѣта; — р. бр. *кастаньѣта*, п. *kastanieta*, ч. *kastaněty*, слц. *kastaneta*, болг. м. *кастанѣти*, схв. *кастањѣте*, слн. *kastanjéta*; — через французьку мову (фр. *castagnette*) запозичено з іспанської; ісп. *castañeta* «кастаньєта; каштанчик» є зменшеною формою від *casta-*

їа «каштан»; назва перенесена за зовнішньою подібністю каштаньєт до малих каштанів. — СІС 317; Шанский ЭСРЯ II 8, 86; Фасмер II 207; Holub—Lyer 236; Dauzat 147. — Див. ще **каштán**.

кастѣт; — р. *кастѣт*, бр. *кастѣт*, п. *kastet*; — запозичення з французької мови; фр. *casse-tête* «кастет; головоломка» утворене з основ дієслова *casser* «розбивати», що зводиться до лат. *quassare* «трясти; бити», пов'язаного з *quatere* «тс.», та іменника *tête* «голова», який походить від лат. *testa* «глиняний горщик; обпалена глина», зіставлюваного з ав. *tašta* «чашка», лит. *tištas* «посудина мандрівних пастухів». — СІС 1951, 304; Dauzat 147, 707; Walde—Hofm. II 675—676. — Див. ще **каса́ція**.

[кастіти] «ганьбити» Ж, *костіти* «дуже лаяти»; — р. *костіть* «дуже лаяти; [поганити, бруднити]», **[кастіть]** «лаяти, лихословити; бруднити, смітити», **[касть]** «бридота, сміття, непридатні залишки на бойнях», бр. **[коціць]** «випорожнитися», **[касіць]** «тс.; псувати, бруднити, смітити»; — похідні утворення від др. **кость* (*касть*) «бридота, покидьки, залишки забитої тварини або людини, того самого, що і в словах др. *кость* «кістка», псл. *kostь* «тс.», *rakostь* «пакість» та ін., спорідненого з *косá*, *чеса́ти*; позбавлене ґрунту безпосереднє виведення (Вєрп. I 583; Жєлєх. I 370) від *кость* «кість». — Мельничук *Етимология* 1966, 237—238; Соболевский ЖМНП 1886 вересень 152. — Див. ще **кість**, *косá*¹, *косá*², *чеса́ти*. — Пор. **кощій**, **кощúnство**, **пáкість**.

кастор «сукно з ворсом на споді»; — р. бр. болг. *кастор*, п. *kastor* «тс.», ч. *kastor* «твердий капелюх», слн. *kastórec* «капелюх із заячої шерсті»; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *castor* «бобер; боброве хутро; боброва шапка» походить від лат. *castor* «бобер», яке зводиться до гр. *κάστωρ* «тс.», утвореного від власного імені *Κάστωρ* «Кастор, син царя Тіндарея і Леди», спорідненого з *κέκασμαι* «відзначитися, перевершити». — СІС 317; РЧДБЕ 319; Dauzat 148; Frisk I 799.

касторка; — запозичення з російської мови; р. *касторка*, можливо, по-

ходить від прибалтійсько-нім. *Kastoröl* «рицинова олія», яке відповідає лат. *castoreum* «боброва рідина», що походить від гр. *κάστωρον* «тс.», пов'язаного з *κάστωρ* «бобер». — Шанский ЭСРЯ II 8, 87; Фасмер II 208. — Див. ще **кастор**.

каструвати, *кастрáт*, *кастра́ція*; — р. *кастріровать*, бр. *кастрьравльць*, п. *kastrować*, ч. *kastrovati*, слн. *kastrovat'*, болг. *кастрірам*, м. *кастріра*, схв. *кастрірати*, слн. *kastrirati*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *castro* «підрубую, підрізую; каструю» споріднене з дінд. *śasati* «ріже», псл. *česati*, *kosa*, укр. *чеса́ти*, *косá*. — СІС 317; Фасмер II 208; Sławski II 94; Walde—Hofm. I 170. — Див. ще *косá*¹, *косá*², *чеса́ти*. — Пор. **ка́та**, **кастіти**, **касувати**.

кастру́ля, **[кастрю́ля]** Ж, *кастроль* Шел); — р. *кастрю́ля*, бр. *кастрю́ля*, ч. *kastroľ*, слн. *kastról*, вл. *kaserola*, болг. *кастрон*, схв. *касеро́ла*, *кастро́ла*, слн. *kastróla*; — через російське і, очевидно, німецьке посередництво (нім. *Kasserolle*) запозичено з французької мови; фр. *casserole* «каструля» є похідним від *casse* «черпак», яке через посередництво пров. *cassa* «сковорода» зводиться до нар.-лат. *cattia* «тс.», що походить від гр. *κάττιον* «черпак», пов'язаного з *κάττος* «тс.», можливо, спорідненим з *κάττος* «вушко голки». — Акуленко 140; Шелудько 32; Шанский ЭСРЯ II 8, 88; Фасмер II 208; Holub—Lyer 236; Dauzat 147; Gamillscheg 196; Топоров III 264; Frisk II 36.

касувати «анулювати», **[накасірувати]** «надбати, настаратися» ЛЧєрк, **розкасувати** «розформувати; витратити, ліквідувати», **розкасірувати** «тс.»; — р. ст. *кассовать*, бр. *касаваць*; — запозичення з польської мови; п. *kasować* «анулювати», як і р. *касіровать*, ч. **[kasírovati]**, слн. *kasírovat'*, болг. *касірам*, схв. *касірати*, слн. *kasirati*, походить від пізньолат. *casso* «касуя, анулюю», пов'язаного з лат. *causus* «порожній; даремний; недійсний», *caseo* (< **caseo*) «я позбавлений, не маю», спорідненим з лат. *castro* «підрізую», дінд. *śasati* «ріже», псл. *kosa*, *česati*, укр. *чеса́ти*, *косá*. — Фасмер II 207; Sławski II 94; Walde—Hofm. I 167. — Див. ще

коса́¹, коса́², чеса́ти. — Пор. **каса́ція**.

Кася́н, [Касья́н] Ж, ст. *Касіа́нъ* «мвроноси(тель)» (1627); — р. *Касья́н*, бр. *Касья́н*, *Кася́н*, п. *Kasjan*, слц. *Kasián*, болг. *Касия́н*, м. *Касиан*, схв. *Каси-ја́н*, слн. *Kasijan*; — запозичення з грецької мови; гр. *Κασσιανός* походить від лат. *Cassianus*, утвореного від римського родового імені *Cassius*, можливо, похідного від лат. *cassus* «порожній»; ім'я *Cassianus* виводиться також від лат. *cassis* «шолом, каска». — Беринда 215; Сл. вл. імен 213; Петровський 130; *Constantinescu* 28. — Пор. **касува́ти**.

кат, [ка́тіня] «жінка-кат; тортури» Ж, *катівка* «жінка-кат», *катівня*, [ка́тін-ня] «тортури», *катівство*, [ка́туш] «в'язниця» Ко, [ка́туша] «тортури, катування», *катіога*, *катіобжний* «катівський», *катува́ти*, [зака́тний] «звірячий, лютий»; — р. [ка́т] «кат; знаряддя фізичного покарання», бр. *кат*; — запозичення з польської мови; п. *kat* «кат; (ст.) лихо, дідько; нещастя», як і ч. слц. вл. нл. *kat* «кат», пов'язується (Jakobson Word 8, 388) з *ката́ти*, р. *ката́ть*, з огляду на колишне знаряддя катування у вигляді колеса; пор. лат. *tortor* «кат», похідне від *torgueo* «кручу, обертаю; катую, беру на тортури»; виводиться також як запозичення (Трубачев Етимология 1965, 76—77) з ав. *ка́да* «відплата, покарання (на страшному суді)»; спочатку *ка́ть* могло бути назвою дії, звідки значення п. «лихо, нещастя»; менш переконливі пов'язання з *ка́яти*-(ся) (Kofínek LF 17, 347—356), з свн. *gat*, нвн. *Gátte* «товариш; (давніше) підручний ката» (Jancko Slavia 7, 785—790), з р. *хват*, п. *chwát* (Machek ESJČ 245) та ін. — Richhardt 63; Фасмер II 208; Sławski II 98—99.

катава́сія «виконання церковних пісень двома хорами; розгардіяш, гармидер»; — р. *катава́сія*, бр. *катава́сія* «тс.», болг. *катава́сія* «церковна пісня, що виконується двома співаками, які сходять з клиросів», схв. *катава́сија*; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. *καταβάσιον* «вид церковної пісні» походить від гр. *καταβαίνω* «сходжу, спускаюся», утвореного з префікса *κατα-*, що означає рух униз, протидію,

посилення, перехідність, завершеність, пов'язаного з прийм. і присл. *κατά* «вниз; проти; вздовж; крізь», спорідненим з хет. *katta* «вниз, при, з, під», дкімр. *caṭ* «з, разом з», дірл. *ceṭ* «тс.», і основи дієслова *βαίνω* «ходжу, іду», до якої зводиться також укр. *ба́зис*. — Фасмер II 209; РЧДБЕ 320; Frisk I 208—210, 800. — Див. ще **ба́зис**.

катаклі́зм «руйнівний переворот, катастрофа»; — р. *катаклі́зм*, бр. *катаклі́зм*, п. *kataklyzm*, ч. *kataklyzma*, слц. *kataklyzma*, болг. *катаклі́зъм*, м. *катаклі́зма*, схв. *катаклі́зам*, *катаклі́зма*, слн. *kataklyzma*; — запозичення з французької мови; фр. *cataclysm* «стихийне лихо, катаклізм» походить від гр. *κατακλύσις* «потоп», пов'язаного з *κατακλύσειν* «наводняти, затопляти», утвореного з префікса *κατα-* із значенням руху вниз і основи дієслова *κλύω* «промиваю, змиваю», спорідненого з гот. *hlutis* «чистий», нвн. *lauter* «тс.», кімр. *slig* «ясний, чистий», лат. ст. *cluo* «очищаю», лит. *šlúoti* «замітати, витирати». — СІС 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 89; Kopalinski 483; Holub—Lyer 236; Klein 248; Dauzat 148; Frisk I 876—877. — Див. ще **катава́сія**, **клі́зма**.

катако́мба, мн. *катако́мби*; — р. бр. болг. м. *катако́мба*, п. *katakombu*, ч. слц. вл. *katakombu*, схв. *катако́мба*, *катако́мба*, слн. *katakómba* (мн.); — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Katakómba*, фр. *catacombe*, іт. *catacomba* походять від лат. *catacumbae* «підземне кладовище», утвореного на основі виразу **cata tumbas* «поруч з могилами» чи «подібно до могил» (з прийменником грецького походження), можливо, під впливом лат. *-cumbere* «лягати». — СІС 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 89—90; Фасмер II 209; Holub—Lyer 236; Klein 248; Dauzat 148; Gamillscheg 205; Walde—Hofm. I 180. — Див. ще **катава́сія**, **ту́мба**. — Пор. **катафа́лк**.

катала́жка (заст.) «холодна, буцегарня»; — бр. *катала́жка* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *катала́жка* «тс.»; [торбина] вважається результатом видозміни слова *такелаж* «снасті на судні» (Фасмер—Трубачев II 209; Даль II 96); можливо, пов'язане з

[каталáжний] «тривожний, згубний». — Шанский ЭСРЯ II 8, 90.

[каталáжний] «тривожний; згубний» Ж; — р. [каталáжный] «непокійний, невгамовний, буйний», [каталáжитъ] «галасувати, кричати, буянити; лякати; тривожити», [каталáж] «сум'яття; буйство», [каталáга] «галас, гомін, сум'яття; справа, що завдає багато клопоту»; — неясне.

[каталáне] «злиденне господарство; важкий труд» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [каталáть] «ноша, поклажа; майно при собі в дорозі; харч».

каталáлиз, каталáлизатор, каталáтичний; — р. катáлиз, бр. катáлиз, п. kataliza, ч. слц. katalýza, болг. м. схв. каталáиза, слн. katalíza; — запозичення з новолатинської мови; нлат. catalysis походить від гр. *κατάλυσις* «розпад; знищення; розпуск», пов'язаного з *κατάλω* «розв'язую, розпускаю», утвореним з префікса *κατα-* і основи дієслова *λόω* «розв'язую». — СІС 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 90—91; Holub—Lyer 237; Klein 248. — Див. ще **аналі́з**, **катава́сія**.

каталóг, каталóжний, каталогізува́ти; — р. бр. болг. каталóг, п. ч. вл. katalog, слц. слн. katalóg, м. каталог, схв. катáлог; — запозичення з грецької мови; гр. *κατάλογος* «перелік, список» пов'язане з дієсловом *κατάλεγω* «називаю, перераховую; записую», утвореним з префікса *κατα-* і дієслова *λέγω* «збираю; перераховую». — СІС 318; Шанский II 8, 91—92; Hüttl-Worth 13; Holub—Lyer 237; Frisk II 94—95. — Див. ще **катава́сія**, **логі́ка**.

[катáнка] «жіночий суконний одяг; чоловіча суконна куртка; спідниця з домотканого сукна Л»; — р. [катáнка] «широка сукня; довгий верхній селянський одяг з домотканого сукна», бр. [катáнка] «блузка»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *katanka* «вид каптана, куртки» пов'язується з *katana(a)* «жовнір, солдат», що, як і ч. [katan], слц. *katona*, укр. [кату́н] «тс.», виводиться від уг. *katona* «тс.». — Балецкий St. sl. 9, 338; Sławski II 100; Zareba JP 31/1, 118. — Див. ще **кату́н**².

[ка́танки] «валянки» Я; — бр. [ка́-

танкі] «тс.»; — запозичення з російської мови; р. [ка́тани, ка́таны, ка́таники, катаницы, ка́танки, ка́таньки, ка́танцы́] «тс.» пов'язані з дієсловом *катать* «валяти, виробляти з битої шерсті, качаючи її на колодці», спорідненим з укр. *ка́тати, коті́ти*. — Фасмер II 209; Соболевский РФВ 70, 81. — Див. ще **коти́ти**.

катапу́льта, катапу́льтува́ти; — р. бр. *катапу́льта*, п. *katapulta*, ч. слц. вл. *katapult*, болг. *катапу́лта*, м. *катапу́лт*, схв. *катáпулт(a)*, слн. *katapult*; — запозичення з латинської мови; лат. *catapulta* «військова машина для метання каменів, стріл, колод» походить від гр. *καταπέλτης* «тс.», утвореного з префікса *κατα-* і основи дієслова *πάλλω* «метаю; розмахую, розгойдую», можливо, спорідненого з лат. *pello* «штовхаю», псл. **roľxъ* «страх», укр. [пóлох] «жах». — СІС 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 92; Holub—Lyer 237; Frisk II 469. — Див. ще **катава́сія**, **пóлох**. — Пор. **пульс**.

ка́тар, [ко́тер] «нежить» ВеБ, *катарáльний*; — р. болг. *катáр*, бр. м. *ка́тар*, п. *katar* «катар; нежить», ч. слц. *katár* «катар», вл. *katarrh*, схв. *ка́тáр, ка́тáр*, слн. *katár* «тс.»; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Katárrh*, фр. *catarrhe* «тс.» походять від лат. *catarrhus* (термін медичної латини), що зводиться до гр. *κατάρροος* «стікання; катар, нежить», пов'язаного з дієсловом *καταρρέω* «стікати, обпадати», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і дієслова *ρέω* «текти», спорідненого з дінд. *srávati* «тече», лит. *sravà* «течія, кровотеча», псл. **sruja* «струмінь», укр. *струм*. — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 92; Hüttl-Worth 14; Holub—Lyer 327; БЕР II 268; Dauzat 148; Frisk II 650—652. — Див. ще **катава́сія**, **струм**. — Пор. **о́стрів**.

катарáкта «захворювання кришталика ока»; — р. бр. *катарáкта*, п. ч. слц. *katarakta*, вл. *katarakht*, болг. м. *катарáкт*, схв. *катáракт*, слн. *katarakht*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Katarákt(a)*, фр. *cataracte* походить від лат. *cataracta* «водоспад; захворювання кришталика», яке зводиться до гр. *καταράκτης* «водоспад», пов'язаного з *καταράττειν* «обрушуватися, ринути»,

утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *ῥάσσειν* (*ῥάττειν*) «бити, штовхати», етимологічно неясного; назва хвороби в медичній латині пов'язана з помилковим уявленням, нібито ця хвороба зумовлена мутною рідиною, яка стікає, подібно до водоспаду, між кристаликом і райдужною оболонкою ока. — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 92—93; БСЭ 20, 363; Kopaliński 484; БЕР II 269; Dauzat 148; Frisk I 801, II 643—644. — Див. ще **катава́сія**.

[ката́стра] «підкладка під бочку» Я; — очевидно, запозичення з італійської мови; іт. *catasta* «купа, штабель, стіс; вогнище» (звідки схв. ст. *kàtasta* «кара; місце кари») походить від лат. *catasta* «підмости, поміст (на якому виставлялись для продажу раби)», запозиченого з грецької мови (можливо, гр. *κατάστασις* «установлення; влаштування» або *καταστατή* «встановлена», утворені з префікса *κατα-* і основи дієслова *ἵστημι* «ставлю; стою», спорідненого з псл. *stati*, укр. *ста́ти*). — Skok II 62; Mestica 286; Walde—Hofm. I 181. — Див. ще **катава́сія**, **ста́ти**.

катастро́фа, *катастрофічний*; — р. бр. болг. м. схв. *катастро́фа*, п. ч. слц. *vl. katastrofa*, нл. *katastrofalny*, слн. *katastrófa*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Katastróphe*, фр. *catastrophe* походять від лат. *catastrophā* «різкий поворот; несподівана подія», запозиченого з грецької мови; гр. *καταστροφή* «переворот; кінець, загибель, знищення, зруйнування» пов'язане з дієсловом *καταστρέφω* «загинаю вниз; перевертаю, перекидаю», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *στρέφω* «повертаю, перекидаю». — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 93—94; Фасмер II 209; Kopaliński 484; Holub—Lyer 237; БЕР II 270; Skok II 62; Dauzat 148. — Див. ще **апо́стро́ф**, **катава́сія**.

ката́ти, *ката́ль*, *катері́ти*, *като́к*, *катуля́тися*, *кату́ль*, *кату́лька* — див. **коті́ти**.

катафа́лк, *катафа́льник* «візник катафалка»; — р. бр. *катафа́лк*, п. ч. слц. *vl. katafalk*, болг. м. *катафа́лка*, схв. *катафа́лк*, слн. *katafálk*; — запозичення з французької або італійської мови,

можливо, через німецьку (нім. *Katafálk*); фр. *catafalque* походить від іт. *catafalco* «катафалк», що, як і фр. *chafaud* (*échafaud*) «риштування; поміст; ешафот», зводиться до нар.-лат. **catafalicum*, утвореного з прийменника *cata* «згідно, відповідно» (з гр. *κατά*) та іменника *fala* «високий поміст» етруського походження (отже, первісне значення — «відповідне високому помосту»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 94; Фасмер II 210; Holub—Lyer 236; БЕР II 271; Gamillscheg 205; Walde—Hofm. I 446. — Див. ще **катава́сія**. — Пор. **катако́мба**.

[катафі́йка] «вуздечка» Ж; — очевидно, запозичення з угорської мови, в якій може йтися про вираз **katta-fej*, букв. «заціпни-голова»; можливо, сюди ж належить і схв. *[katáfič]* «замок», яке досі не дістало задовільного пояснення (Skok II 61).

категорі́чний; — р. *категорі́ческий*, *категорі́чний*, бр. *катэгары́чны*, п. *kateryczny*, ч. слц. *katerycký*, вл. *katerycki*, болг. *категоричен*, м. *категоричен*, схв. *категоричан*, *категоричкї*, слн. *katęgórīčen*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *katęgórīsch* «безумовний, рішучий, категоричний», фр. *catęgórīque* «тс.» походять від слат. *catęgórīcus* «обвинувальний; ствердний», *catęgórīa* «обвинувачення», запозичених з грецької мови; гр. *κατηγόριος* «обвинувальний; (філос.) ствердний» утворене від *κατηγόριος* «обвинувачення». — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 95; Фасмер II 210; Holub—Lyer 237; Dauzat 149. — Див. ще **категорія**.

категорія; — р. болг. *категорія*, бр. *катэгорыя*, п. *katęgoria*, ч. *katęgorie*, слц. *katęgoria*, вл. нл. *katęgorija*, м. *катęгоруја*, схв. *катęгоруја*, слн. *katęgorija*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Katęgorie*, фр. *catęgorie* походять від лат. *catęgoria* «обвинувачення; основна ознака предмета; категорія», запозиченого з грецької мови; гр. *κατηγόριος* «тс.» пов'язане з *κατηγόρεω* «дорікаю, обвинувачую; стверджую», утвореним з префікса *κατα-* і основи дієслова *ἀγορεύω* «виступаю з промовою, говорю». — СІС 319; Фасмер II 210; Kopaliński 485; Holub—Lyer

237; БЕР II 271; Skok II 62; Dauzat 149.— Див. ще **алегорія**, **катава́сія**.

кате́дра — див. **ка́федра**.

ка́тер, [ка́терка], **ка́терник** «член екіпажу військового катера»; — р. болг. *ка́тер*, бр. *ка́тэр*, п. слц. *kuter*, ч. *kutr*, вл. *kutter*, м. *кутер*, схв. *ку́тер*, слн. *kúter*; — запозичення з англійської мови; англ. *cutter* «катер» пов'язане з *cut* «різати», що походить від сангл. *cutten* «тс.», можливо, спорідненого з ісл. шв. діал. *kuta* «різати ножем», ісл. *kuti* «ніж», шв. [*kuta*, *kutti*] «тс.»; англійська назва характеризує катер як судно, що легко розрізає хвилі.— СІС 320; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 95—96; Фасмер II 210; БЕР II 271; Klein 388.

катерва́к — див. **тетерва́к**.

Катері́на, *Катрѝ́ся*, *Ка́тря*, [Ка́ся], ст. *Екатери́на* «наdejда, истин(н)а» (1627); — р. болг. *Екатери́на*, *Катері́на*, бр. *Кацяры́на*, др. *Катерина* (1108), п. *Katarzyna*, ч. *Kateřina*, слц. слн. *Katařina*, нл. *Kata*, м. *Екатерина*, *Катарина*, схв. *Катарі́на*, стсл. **Екатери́на**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Αἰκατερίνη, Καθαρίνη загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується (Сл. вл. імен 242; Петровский 108; Суперанская 86) з гр. καθάρος «чистий»; припускається також давніша грецька форма з початковим *ē*, похідна від 'Εκάτερος чи 'Εκάτος «який б'є здалеку» (про Аполлона) або від 'Εκάτη (ім'я богині).— Skok II 61—62; Constantinescu 48.

[**катері́на**] (бот.) «лепеха, айр, *Asopus L.*» Л; — неясне.

катері́нка (заст.) «невеликий механічний орган», **катері́нщик** (заст.) «бродячий музикант, жебрак з катеринкою»; — бр. (заст.) *катрѝ́нка*, *кацері́нка* «шарманка», болг. заст. *катері́нка*; — запозичення з польської мови (болг. через румунську; рум. *caterinca* «тс.»); п. *katarynka*, [katryna] «тс.» походить від німецької назви ляльки *die schöne Katharine* «прекрасна Катерина», яка виконувала головну роль у популярній виставі лялькового театру, супроводжуваний грою на шарманці.— Фасмер IV

410; Sławski II 101—102; БЕР II 271; Zeraschi ZISPh 8/1, 57—62.— Див. ще **Катері́на**.

ка́тет (мат.); — р. *ка́тет*, заст. *ка́тѣт*, бр. *ка́тѣт*, слц. слн. *katēta*, вл. *kateta*, болг. *катѣт*, м. *катѣта*, схв. *ка́тѣт*, *катѣта*; — через російське посередництво запозичено з французької або латинської мови; фр. *cathète* походить від лат. *cathetus*, запозиченого з грецької мови; гр. κάθετος «висок, перпендикуляр», букв. «спущений», пов'язане з дієсловом καθίημι «скидаю, спускаю», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова ἵημι «посилаю, рухаю; кидаю», спорідненого, можливо, з лат. *sego* «сію», псл. *sěti* «сіяти» або з лат. *iacio* «кидаю». — СІС 320; Шанский ЭСРЯ II 8, 96; БЕР II 272; Dauzat 149; Frisk I 714—715.— Див. ще **катава́сія**.

ка́тѣтер «трубка для промивання порожнин тіла або видалення з них рідини», **катетериза́ція**, **катетеризува́ти**; — р. *катѣтер*, бр. *катѣтѣр*, п. вл. *kateter*, ч. *katétér*, слц. слн. *katéter*, болг. *катѣтѣр*, схв. *катѣтар*, *катѣтер*; — очевидно, через німецьке посередництво (нім. *Kathéter*) запозичено з латинської мови; лат. *catheter* походить від гр. καθήτηρ «те, що спускають; зонд», пов'язаного з дієсловом καθίημι «скидаю, спускаю». — СІС 320; Фасмер II 210; Koraliński 485—486; Holub—Lyer 237.— Див. ще **ка́тет**.

катехі́зис «релігійна книга з викладом догматів віри у формі запитань і відповідей; основні положення», **катехі́ст** (заст.) «учитель закону божого»; — р. болг. *катехі́зис*, *катихі́зис*, бр. *катэхі́зіс*, п. вл. *catechizim*, ч. *catechismus*, слц. *catechizmus*, м. *катихі́зис*, схв. *катехі́зис*, *катихі́зис*, слн. *catekizem*; — запозичення з грецької мови, можливо, опосередковане латинською (лат. *catēhēsis*); гр. κατήχησις «усне повчання, настановна» пов'язане з дієсловом κατηχέω «(усно) повчаю», утвореним з префікса *κατα-* і основи дієслова ἵχέω «гримлю, звучу», похідного від ἦχη «звук, шум, тон», можливо, спорідненого з лат. *vāgĭre* «верещати, пищати, кричати», лит. *svagėti* «звучати», дангл. *swōgan* «звучати, лунати». — СІС 320;

Фасмер II 210; Sławski II 102; БЕР II 272—273; Skok II 62; Frisk I 646—647. — Див. ще **катава́сія**.

[катла́ма¹] «прісні коржики, смажені на баранячому жири» Г, Ж; — р. **[катла́м]** «рулет, начинений кавунним медом», **[катла́мы]** «здобні тонкі коржики, звернуті в трубку; листкова пампушка», **[катла́ми]** «вид пиріжків», **[катла́ны]** «здобні пшеничні коржики, звернуті у вигляді рулету», **[котла́ми]** «пампушечки з листового тіста»; — запозичення з кримсько-татарської або турецької мови; крим.-тат. тур. katlama «товстий листовий коржик» пов'язане з дієсловом katla «нашарувати, скласти в складки, похідним від kat «шар, ряд», спорідненого з хак. *çat*, чув. *çot*, *çit* «тс.», як. *çat* «подвійний, повторено», *kytta*, *gytta* «разом», шор. *kada* «тс.». — Räsänen Versuch 241.

[катла́ма²] «болотна трава» Я, **[катла́мига]** «тс.» Я; — результат видозміни форми **[батла́ма]** «тс.», зближеної з фонетично подібним **[катла́ма]** «прісні коржики, смажені на баранячому жири» і под. — Див. ще **батла́ма**.

катма́ «нема», **катма́е** «тс.»; — результат злиття слів у виразі **кат ма(е)** «чорт має, немає». — Див. ще **кат**, **ма́ти²**.

като́д; — р. бр. болг. *катод*, п. ч. вл. *katoda*, слц. слн. *katóda*, м. схв. *като́да*; — запозичено з англійської мови, очевидно, через посередництво німецької або французької (нім. *Kathóde*, фр. *cathode*); англ. *cathode* (*kathode*), введено англійським фізиком М. Фарадеєм, походить від гр. *κάθοδος* «рух донизу», утвореного з прислівника *κάτά* «вниз» та іменника *ὁδός* «шлях», спорідненого з псл. *ходъ*, укр. *хід*; пор. *анод*, яке зводиться до гр. *ἀνάδος* «шлях угору», утвореного з прислівника *ἀνά* «вгору» та іменника *ὁδός*. — СІС 320; Шанский ЭСРЯ II 8, 96; Holub—Lyer 237; БЕР II 274—275; Klein 251; Frisk II 349—350. — Див. ще **катава́сія**, **хід**.

като́лик, **[кателі́к]**, **католиці́зм**, **католиці́тво**, **[кателі́цтво]**, **[кателі́ковий]** «тиранський» Бі, **[кателі́цький]** «католицький; (лайл.) поганий», **[кателі́чий]**, **католиці́цький**, **католиці́чити**; — р. **като́лик**, бр. **като́лік**, **каталі́к**, п. вл. нл.

katolik, ч. слц. **katolík**, болг. *като́лік*, м. *католик*, схв. *като́лик*, *като́лик*, слн. **katólik**; — очевидно, через польське посередництво запозичено з латинської мови; слат. *catholicus* «загальний, всеохоплюючий; (церк.) католицький, правовірний» походить від гр. *καθολικός* «загальний; (церк.) правовірний», пов'язаного з *καθόλου* «в цілому; загальний», утвореним з прийменника *κάτά* «в, за, проти» і основи прикметника *ὅλος* «цілий, повний, весь», спорідненого з лат. *salvus* «здоровий», дінд. *sáŋva* «неушкоджений, цілий», ав. *haugva* «тс.». — СІС 320; Шанский ЭСРЯ II 8, 96—97; Фасмер II 210; Sławski II 102—103; Frisk II 381. — Див. ще **катава́сія**.

като́рга «вид кримінального покарання; старовинне веслове судно» Г, Ж, **[като́рга , катирга Бі]**, **[катаржніна]** «каторжні роботи, каторга» Я, **каторжани́н**, **каторжник**, **[катаржний, катержний]**, **[кати́ржний]** «каторжний; сильний, великий» Бі, **каторжний**, **каторжницький**; — р. **каторга**, ст. **катарга** «вид корабля», бр. **катарга**, п. ч. слц. **katorga** «примусові важкі роботи», болг. *като́рга*, слн. *katórga* «тс.»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. *κάτερον* (мн. *κάτερα*) «галера; примусова праця» пов'язане з дієсловом гр. *κατέρω* «заганяю; примушую; обмежую», *κατείρω* «тс.», утвореним з префікса *κατα-* і основи дієслова *εἶρω* (*εἶρω*, *ἔρω*) «змикаю; позбавляю», спорідненого з ав. *vəgəz-yaŋ* «вони повинні замкнути», можливо, також з псл. **vʹrzi* «плести, в'язати»; припущення турецького посередництва при запозиченні грецького слова (тур. *katırğa* «галера», Mikl. TEI I 321; Дмитрієв 536; Шипова 171—172) безпідставне. — Москаленко УІЛ 22; Фасмер II 210—211; Sławski II 103; БЕР II 275; Frisk I 465. — Див. ще **катава́сія**. — Пор. **верзті**.

катра́га «курінь», **[катра́га, катра́га]** «тс.»; — р. **[катра́га]** «повітка»; — очевидно, пов'язане з болг. **[катра́га, катра́га]** «міра, план будівлі», яке гіпотетично зіставляється з нгр. **[като́ро(в)]** «щось підготовлене, опрацьоване» (БЕР II 276).

катра́н¹ (бот.) «*Crambe* L.; [свербига східна, *Bunias orientalis* L.]»; — р. *катра́н*, ч. *katráp*, слц. *katrap* «тс.»; — очевидно, запозичення з якоїсь східної мови; пор. болг. [*катра́н*] «полин боже дерево, *Artemisia abrotanum* L.; полин пахучий, *Artemisia camphorata*; смолка, *Viscaria atropurpurea*». — *Machek Jm. rostl.* 60.

катра́н² (іхт.) «невелика чорноморська акула»; — р. *катра́н* «колоча акула, *Acanthias acanthias*»; — запозичення з невідомого джерела.

[катра́н³] «мазь (дъоготь) для рибальських сіток» Я, [*катра́ннити*] «змазувати дъогтем (рибальські сіті) Я; смолити невід Мо»; — р. [*катра́н*] «земля, просочена нафтою, для заливання плоских дахів; гірська смола», [*катра́ннить*] «покривати дах дъогтем, змішаним зі смолою», болг. *катра́н*, м. *катран*, схв. *ка́тран*, слн. *katráp*; — запозичення з турецької мови; тур. *katrap* «смола; дъоготь» походить від ар. *qatráp* «тс.» — *Фасмер II* 211; *БЕР II* 276; *Вєрп. I* 494; *Lokotsch 90.* — Пор. **гудро́н**.

катра́н⁴ — див. **карта́н¹**.

[ката́рафій] «сорт дерева для палищ Ж; (бот.) таволга в'язолиста, *Spirea ulmifolia* Scop. Мак», [*ката́рафійник*] «жимолость пухната, *Lonicera xylostemum* L.» Мак; — бр. *каприфоль* «жимолость козоліста, *Lonicera carniifolium* L.»; — результат видозміни латинської наукової назви жимолості *carniifolium* (**каприфоль* > **капрафоль* > **капрафіль* > *ката́рафій*), утвореної з основ іменників *сарга* «коза» і *folium* «лист»; для деяких місцевостей можна припустити вплив з боку рум. *carniifoi* «жимолость», молд. *каприфой* «тс.» (*Vincenz 8*). — Див. ще **капрон**, **фоліант**.

[ката́руца] «заглибина для дрібних кухонних речей поруч з комином Ме, Мо; піддувало; закуток біля печі, куди вигрібають жар МСБГ», [*котру́ца*] «піддувало; закуток біля печі» МСБГ, [*кутру́ца*] «тс.» МСБГ, [*котру́цик*] «піддувало» МСБГ, [*кутру́цик*] «тс.» МСБГ; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *котру́цэ* «припічок, запічок», рум. *coțruță* «невелика піч; порожнина між піччю і стіною; загли-

бина під піччю» виводяться від уг. [*katruc*] (*katruc, katrac, ketresz, ketrec*) «клітка; полівник; убога кімната», яке походить від слц. *koterec* «сгійло; собача будка; курник», що, в свою чергу, зводиться, як запозичення, до нвн. [*kotter*] «будка», спорідненого з [*kote, kate*] «хатина, халупа», дангл. *cot* «хатина, кімната», дісл. *kot* «халупа». — *Vincenz 12*; *СДЕЛМ 207*; *DLRM 193*; *MNTESz II 474—475*; *Kniezsa 267*; *Machek ESJĀ 283*; *Kluge—Mitzka 396*.

[кату́] (вигук, яким відганяють котів) До, [*кацу́ До, кац Мо*] «тс.»; — р. [*кацу́*] «тс.»; — афективне утворення, пов'язане з [*кота*] «тс.» — Див. ще **кіт**. — Пор. **кет¹**.

катульга́ти, кутильга́ти, кутульга́ти — див. **шкуютильга́ти**.

[кату́н¹] (бот.) «ліщія волотиста, перекотиполе, *Gypsophila paniculata* L.» [*кати́чник, покати́чник, покату́н*] «тс.» Мак; — р. [*кату́н, покату́н*] «тс.»; — похідне утворення від *кати́ти, кати́тися*, пов'язаного з *коти́ти*; назва зумовлена тим, що кулясте стебло ліщії після дозрівання насіння легко відламується від кореня і перекочується вітром по степу на далекі відстані, причому розсіюється насіння. — *БСЭ 32, 411*; *Machek Jm. rostl.* 79. — Див. ще **коти́ти**. — Пор. **ка́чим**.

[кату́н²] «солдат»; — п. [*катап, катана*], ч. [*katan*], слц. *katopa* «тс.», схв. *ка́тана, ка́тана* «тс.»; кавалерист, гусар», слн. [*katān*] «солдат»; — запозичення з угорської мови; уг. *katona* «солдат» вважається мандрівним словом, пов'язаним з віз.-гр. *κατοῦνα* «домашня челядь; вантаж, багаж; намет; табір», алб. *katúnd (katúnt)* «село», рум. *cătún* «сільце, хутір», болг. *кату́н* «циганський табір; його мешканець», м. *кату́н* «шатаровий циган», схв. *кату́н* «пастуша оселя», р.-цсл. *кату́нъ* «військовий табір». — *Лизанець НЗ УЖДУ 26, 124*; *Lizanec I 86, 106, 114*; *Орос Доп. УЖДУ II 75*; *Sławski II 100*; *Brückner ZfSIPh 16, 205—206*; *MNTESz II 409.* — Пор. **ката́нка**.

[кату́х] «хлівчик для овець» Я; — запозичення з російської мови; р. [*коту́х*] «хлів; загін для дрібної худоби; курник; повітка» пов'язане з [*коту́ець*] «загата

для ловіння риби», спорідненого з укр. *Котіць* «тс.». — Фасмер II 354. — Див. ще *котіць*.

катюша «реактивний міномет на автомашині»; — бр. *каціюша*, п. *katiusza*, ч. *katuše*, *kat'uše*, слц. *kat'uša*, болг. *катюша*, схв. *каћуша*, слн. *katjúša* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *катюша* «тс.» утворене від назви відомої пісні «Катюша» (на слова М. В. Ісаковського), пов'язаної з *Катеріна*. — Боровой 513—516. — Див. ще *Катеріна*.

[катя] (вигук, яким переслідують зайця); — неясне; можливо, пов'язане з *[кату]* (вигук, яким відганяють котів), *[кет]* «тс.». — Пор. *кет*².

каупер «повітрянагрівач біля доменної печі», *коупер* «тс.»; — р. болг. *каупер*, бр. *каўпер*, ч. рідк. *cowper*; — пов'язане з прізвищем англійського інженера і винахідника Е. А. Каупера (*Cowper*).

каустик «їдкий луг», *каустичний*; — бр. *каўстык*, п. *kaustyczny*, ч. слц. *kaustikum*, вл. *kawstika*, болг. *каустически*, м. *каустичен*, схв. *каустичан*, *каустичкї*, слн. *kávstičen*; — запозичення з російської мови; р. *каустик* утворено від прикметника *каустический*, запозиченого, очевидно, через німецьке посередництво (нім. *kaustisch*) з латинської мови; лат. *causticus* «пекучий, їдкий» походить від гр. *καυστίης* «горючий», пов'язаного з дієсловом *καίω* (*ка́ω*) < **каFіω* «запалюю, палю; горю», очевидно, спорідненого з лит. *kūlės* «зона, сажка», лтс. *kūla* «суха, торішня трава». — СІС 321; Шанский ЭСРЯ II 8, 99—100; Kopaliński 486—487; Holub—Lyer 238—239; БЕР II 280; Frisk I 756—757.

[каут] «плата, винагорода» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *kavut* «піджарене борошно».

каучук, *каучуківник*, *каучуківництво*, *каучуківницький*; — р. болг. *каучук*, бр. *каўчук*, п. *kauczuk*, ч. слц. *kaučuk*, вл. *kaučuk*, м. *каучук*, схв. *каучук*, *каучук*, слн. *kaučuk*; — через німецьке (нім. *Kautschuk*) або французьке (фр. *caoutchouc*) посередництво запозичено з індіанської мови майнас (*cañuchuc*). — СІС 321; Шанский ЭСРЯ II 8; 100; Фасмер II 211; Lokotsch EWAW 41—42.

[кауш] «ківш, черпак; ступка» Ж, МСБГ, **[кавіш]** «тс.» Ж, МСБГ; — запозичення з молдавської мови; молд. *кавіш* «дерев'яний черпак; велика ложка; совок» виводиться від укр. *ківш* (род. в. *кови́а*), р. *ковиш*. — СДЕЛМ 227—228. — Див. ще *ківш*.

[кафар] «баба копра; копер» Ж, **[канар]** «тс.; помпа»; — бр. **[канар]** «пристрій, яким заганяють у землю палі»; — запозичення з польської мови; п. *kafar* «тс.» походить від нім. *Kärfer* (*Kéffer*) «голова бруса», яке зводиться до лат. *sarē* «цап», пов'язаного з сарга «коза». — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Sl. wуг. obcuch 329; Kluge—Mitzka 348; Фасмер II 318. — Пор. *копер*¹.

[кафарос] «вид вишивки зірочками» Я; — неясне.

кафе «кав'ярня»; — бр. *кафэ*, п. *café*, *kafejka*, слц. *café*, болг. *кафэ*, м. *кафе*; — запозичення з російської мови; р. *кафе* походить від нім. *Káffee* «кава; кав'ярня» або від фр. *café* «тс.», які через турецьке посередництво (тур. *kahvé* > *kañfé* «кава») зводяться до ар. *qahwa* «вино; кава». — Шанский ЭСРЯ II 8, 100; Фасмер II 212; Kluge—Mitzka 337; Dauzat 126. — Пор. *кава*¹, *кофе*.

кафедра, заст. *катедра*, *кафедра́льний*; — р. бр. *кафедра*, п. ч. слц. вл. *katedra*, болг. *катедра*, м. *катедра*, схв. *катедра*, слн. *kátedra*; — через російське посередництво запозичено з грецької мови (форма *катедра* — через польську і латинську мови — лат. *cathedra*); гр. *καθέδρα* «сидіння, стілець» пов'язане з дієсловом *καθίζωμαι* «сідаю, сиджу», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *ἕζομαι* «сиджу, сідаю», спорідненого з лат. *sedeo* «сиджу», псл. *sěděti*, укр. *сидіти*. — СІС 321; Пономарів Мовозн. 1974/2, 42; Шанский ЭСРЯ II 8, 100—101; Фасмер II 212; Hüttl-Worth 13; Kopaliński 485; Frisk I 445—446. — Див. ще *катавасія*, *сидіти*.

кафетерій; — р. *кафетерий*, бр. *кафетэрий*, п. *kafeteria*, ч. *kafetérie*, слц. *kafetéria*, схв. *кафетарія*; — запозичення з англійської мови Америки; англ. *cafeteria* «ресторан із самообслуговуванням» походить від мексикансько-ісп. *cafeteria* «крамниця з кавою», пов'язане

ного з café «кава». — Крысин 94—95; Klein 220. — Див. ще кафе́.

кафешантán; — р. м. *кафешантán*, бр. *кафэшантán*, болг. *кафе-шантán*, схв. *кафешантán*; — запозичення з французької мови; фр. *café-chantant* утворене з іменника *café* «кав'ярня» і дієприкметника *chantant* «співаючий» від дієслова *chanter* «співати», що походить від лат. *cantare* «тс.», пов'язаного з сапере «співати, грати». — Шанский ЭСРЯ II 8, 102; БЕР II 282. — Див. ще кант², кафе́.

кафтán — див. каптán.

ках (вигук, яким передається крик качки), *ках-ках*, *кахкати* (про качок), *кахнути*, [кахотіти] Я; — р. [кахкати] «кахкати» (про качку), ч. *káchati*, слц. [kacnac] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення.

кахель, *кахля*, [кахоль], мн. *кахлі*, [кафля] Ж, *кахельник*, *кахляр*, *кахлярство*, *кахельний*, *кахлівий*, *кахляний*, *кахловий*, [кафляний] Ж; — р. *кафель*, бр. *кафля*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kafel*, *kachel*, як і ч. *kachel*, слц. *kachl'a*, вл. *kachle* «кахельна піч», нл. *kachla*, болг. *кахлен* «кахельний», схв. *кіль* (*кіль*) «кахля», слн. *káhla* «кахля; нічний горщик», походить від нвн. *Káchel* «кахля», свн. *kachel(e)* «кахля; глиняна посудина», яке зводиться до двн. *shachala* «глиняна посудина». — СІС 321; Richhardt 60; Шанский ЭСРЯ II 8, 101—102; Фасмер II 212; Sławski II 20; Kluge—Mitzka 336. — Див. ще *кагла́*.

кахі (вигук, яким передається кашляння), *кахі-кахі*, *кахікати*, *кахікнути*; — р. *кахі-кахі*, *кахікати*, бр. *кахі*; — звуконаслідувальне утворення, зближене з дієсловом *кашляти*.

кацавейка «вид жіночої юпки», [кацабайка, коцовейка] «тс.» Ж, [кацавейка] «нагрудник з рукавами без коміра» Я, [кацавейка] «тс.» Я, [куцбайка] «вид юпки»; — р. бр. *кацавейка*, п. [kasabajka] «вид куртки», [kasabaj(a), kasawejka, kusubejka, kusabajka] «тс.», [kuczбай(a)] «кошлата вовняна матерія», ч. [kasaba-ja, kasabajka] «куртка», слц. *kasabajka* «жіноча кацавейка», [kasabaj], схв. *кацабайка* «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. [Kutzboi] «груба тканина,

одяг з неї» утворене з нвн. *Kotze*, [Kutze] «тс.» (< свн. *kotze*, двн. *kozso*, *chozza* «тс.») і нім. ст. *Voí* «вовняна тканина», нн. *baie* «вид грубого сукна», звідки походить і укр. *бая*; виведення з рум. *sațaveică* (AfSIPh 35, 353), як і з перс. *kaḇāčā* (Макарушка 8), помилкове. — Richhardt 60; Фасмер—Трубачев II 212—213; Sławski II 11—12; Machek ESJČ 233. — Див. ще *бая¹*, *коц*.

кацán «великий горщик» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [каладзán] «тс.» і *казán* (див.).

кацán (заст., розм., знев.) «росіянин», [кацалán] «тс.», *кацаненя*, *кацання*; — р. бр. *кацán*, п. *касар*, ч. *Касар* (з укр.); — очевидно, утворене від *цап* за допомогою специфічного компонента *ка* як жартівливе позначення людей, що носять довгі бороди (Фасмер II 213; Преобр. I 302; Вгückпер 211); недостатньо обгрунтоване виведення (Крымский Укр. гр. I 20; Яворницький 342) від тур. крим.-тат. аз. *kassar* «м'ясник», яке походить від ар. *qaṣṣāb* «тс.». — Пор. *каблук¹*, *каверза*, *кадіб*, *кацár*.

кацár «великий цар» Ж, [кацаріха Ж, кацаренко Ж, кацарівна]; — похідні утворення від основи *цар* з не зовсім ясним початковим компонентом *ка*-, що розглядається як формант з підсилювальною функцією. — Див. ще *цар*. — Пор. *каблук¹*, *каверза*, *кадіб*, *кацán*.

кацубнути «замерзати, коцюбнути», [закацупати] «померти» Я; — очевидно, результат видозміни слова *коцюбнути*, що могла відбутися під впливом південноросійського наріччя, для якого характерне акання і заміна м'якого укр. *ц'* твердим *ц*. — Див. ще *коцюбнути*.

каця «хворостина з гачком для ловіння овець»; — запозичення з молдавської мови; молд. *кацэ* (рум. *sățá*) «тс.», можливо, є похідним від дієслова *акэца* (*acățá*), *агэца* (*agățá*) «вішати, начіплювати; зачепити», етимологічно не зовсім ясного. — Scheludko 134; Шаровольський 36. заходозн. 55; Vrabie Romaposlavica 14, 151; СДЕЛМ 18. — Пор. *кицяти*.

кацяти, *каця* — див. *кицяти*.

кач (слово в грі, яке означає наказ бігти); — запозичення з тюркських мов;

тур. чаг. полов. каš «тікати» споріднене з аз. каз. шор. каš «тс.» — Räsänen Versuch 217.

[качаванка] «сорт овчини»; — неясне; можливо, відтопонімичне утворення.

[качалайки] «залишки бадилля скошеної кукурудзи» Мо; — очевидно, афективне утворення, пов'язане з качан «початок кукурудзи» (див.).

качан «головка капусти; стрижень капусти; стебло суцвіття кукурудзи; початок кукурудзи; недоїдена середина яблука або груші», [качан] «тс.» Ж, качанка «сорт дині», качання (зб.) «качани», качаня «невеликий качан», качаністий, качанкуватий, [качаніти] «клякнути від холоду» Ж, [закачаніти] «заклякнути від холоду» Ж, [скачаніти] «заклякнути»; — р. качан «головка капусти; [стебло суцвіття кукурудзи; стрижень капусти]», бр. качан «тс.», п. kaczan, koczan (з укр.), слц. [košian] «бур'ян; стебло», схв. kōčāń «качан», р.-цсл. **кочанъ** «renis»; — псл. košapъ «качан»; — не зовсім ясне; вважається спорідненим з свн. hagen «бик, бугай», нвн. Hegel «тс.», Naksch «кнур» (Фасмер II 356; Берн. I 536; Младенов 254; Falk—Торр. 447); виводиться також (Sławski II 13—14; Mikl. TEI Nachtr. 2, 150; Lokotsch 95; Sköld 24—25) із тур. чаг. košan «стебло, качан», тат. košan, які далі пов'язуються з тур. чаг. коš «баран», хоча можуть бути й запозичені з російської мови (Радлов II 616). — Шипова 198.

качати, качалка, качалкувати, качало, качальниця, качальня, качеля, качильці, качілка, качка, качнути — див. **котіти**.

[качим] (бот.) «перекотиполе, Gypsophila paniculata L. Я; курай, Salsola kali L. Мак»; — р. [качим] «перекотиполе; курай, Salsola ericoides; кахрис степовий, Cachrys odontalgica Pall.»; — очевидно, пов'язане з катун «тс.», качати, котіти; словотворча структура не зовсім ясна. — Див. ще катун¹, котіти.

качка (орн.) «Апас», [качир] «качур», [каця] (дит.) «качка» Я, кача «качєня», качатина, качатко, качатник, качва (зб.), качєня. [качий] «качур з недорозвиненими статевими органами» Ж,

качківництво, [качник] «качатник» Ж, [качер, качор, качук Л], качур, [качурик] (орн.) «рінник (?), Cinclus aquaticus» Ж, качачий Г, Ж, качиний, [качий] Ж, качуриний, [кача] (вигук, яким відганяють качок) Мо; — р. [каченєнок] «качєня», [качка, качір], бр. качка, п. kaczka, ч. слц. вл. каšка, нл. каска, каса; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуком ках, що відтворює крик качки; виведення назви від зменшувальної форми жіночого імені п. Katarzyna, ч. Kateřina «Катерина» (Фасмер II 214; Булаховський Вибр. пр. II 214; Brückner 212; Mikl. EW 108) і тлумачення східнослов'янських форм як запозичених з польської мови недостатньо обгрунтоване. — Sławski II 14; Machek ESJČ 233—234; Schuster-Šewc 476; Bern. I 465. — Див. ще ках.

[качковал] «овечий сир» Бі; — болг. кашкавал «сорт овчого сиру», м. кашкавал, схв. качкăвãль, кашкăвãль, слн. kaškavalj «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. kaşkaval «сорт сиру», kaşkaval «тс.» походить від іт. caciocavallo «тс.», мн. caciocavalli (букв. «сири-коні», очевидно, за зовнішнім виглядом цього сорту сиру, який виготовляється подібним до видовженої тикви і зв'язується попарно, нагадуючи пару коней), утвореного з іменників cacio «сир», що походить від лат. cāseus «тс.», і cavallo «кінь», від лат. caballus «тс.» — Skok II 11; БЕР II 300; Младенов 234; Battisti—Alessio 654; Mestica 239. — Див. ще кавалєр, казеїн.

[качула] «молдавська смушева шапка»; — болг. заст. качул «башлик»; — запозичення з молдавської і румунської мов; молд. качулэ «хутряна шапка», рум. căciulă «тс.» загальноприйнятої етимології не мають; очевидно, успадковані з дунайської латині, до якої могли ввійти з дако-мізійської або фракійської мови. — БЕР II 294—295; Младенов 234; СДЕЛІМ 228.

[качулєя] «головка маку», [качулка] «тс.»; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. качулие «головка (маку, часнику)», рум. căciulie «тс.» пов'язані з качулэ (căciulă) «хутряна шапка». — Scheludko 134; Vrabie Roma-

poslávica 14, 152; СДЕЛМ 580. — Див. ще **качу́ла**.

[качуля́ти] «шкандибати»; — очевидно, результат вимозміни форми *[катульга́ти]* «тс.», можливо, зближеної з *качка* (качки, йдучи, перехилиються з ноги на ногу). — Див. ще *шкутильга́ти*. — Пор. **ка́чка**.

ка́ша, *[ка́шка]* «ракова або риб'яча ікра; нутрощі комах», *ка́шник* «горщик, у якому варять кашу», *[кашні́я]* «тс.» Я, *кашкува́тий*, *[ка́шний]* «ікрисий», *кашувáтий*, *[нака́шничок]* «невеликий рогач, яким виймають кашник»; — р. бр. болг. м. *каша*, п. *kasza*, ч. *kaše*, слц. *kaša*, схв. *каша*, *каша*, слн. *káša*, стсл. *кашица*; — псл. *каša*; — дальша етимологія висвітлюється по-різному; здебільшого зіставляється з лит. *kóšti* «цідити», лтс. *kāst* «тс.» і реконструюється початкове значення «просіяне потовчене зерно» або «проціджена (густа) їжа» (Фасмер—Трубачев II 214; Sławski II 94—95; Machek ESJC 244; БЕР II 297—298; Skok II 59; Zubatý St. a čl. I 2, 100); пов'язується також з дінд. *kváthati* «варить», псл. *kvasъ* «квас (Ijinskij AfSIPh 29, 164—166; Трубачев Slavica 29, 8); найбільш імовірним є походження з давнішого псл. **kōs-ja* «побити, потовчене (зерно)», спорідненого з р. *[косáть]* «бити», укр. *косá*, *чесáти*, псл. *časati*. — Преобр. I 302; Потебня К ист. зв. 3, 13; Мельничук Етимологія 1966, 232—233; ЭССЯ 9, 158—159; Valčáková Et. Brup. 123—124. — Див. ще **косá¹**, **чесáти**. — Пор. **кашавéць**, **кашкáтий**.

[кашавéць] (зоол.) «вовчок, соня, *Muxox glis*» Ж, *[кашавóк* Ж, *каше́вка* Ж, *каше́лка* ВеУг, *каше́лок* ВеНЗн, *кешелькó* ВеУг] «тс.», *[кашево́к]* (зоол.) «*Hypudaeus arvalis*»; — п. *koszatka* «вовчок, соня»; — очевидно, назви пов'язані з *косá*, *чесáти* (пор. *кошлáтий*, *[кашкáтий]* «розтріпаний, кошлатий») і зумовлені тим, що хвіст вовчка покритий ніби розчесаним спіднизу на два боки волоссям. — БСЭ 33, 652. — Див. ще **косá²**, **чесáти**. — Пор. **кашкáтий**, **кошлáтий**.

кашалóт; — р. бр. болг. *кашалóт*, п. *kaszalot*; — запозичення з французької мови; фр. *sachalot* «кашалот» походить від порт. *sacholotte* «тс.» (букв. «голо-

вань»), утвореного від *sachola* «голова», етимологічно не зовсім ясного. — СІС 321; Шанский ЭСРЯ II 8, 105; Фасмер II 214; Коралиński 482; БЕР II 298; Dauzat 124; Gamillscheg 169; Klein 217.

[кашатня́] «дітвора, гурт дітей» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з р. *[кашкала́]* (зб.) «хлопчаки, малюки», *[кашкалда́]* «тс.».

ка́шель, *ка́шляти*, *кашельну́ти*, *кашляну́ти*, *[кашли́вий]* Ж, *закáшлятися*; — р. *кашель*, бр. *кашаль*, др. *кашьль*, п. *kaszel*, ч. вл. нл. *kašel*, слц. *kašel'*, полаб. *kosal*, болг. м. *кашлица*, схв. *кашаљ*, слн. *kašelj*; — псл. *kašъль* < **kašljъ*, *kašljati*; — споріднене з лит. *kosulỹs* «кашель», *kòseti* «кашляти», лтс. *kāsus* «кашель», *kāsa*, *kāsis*, дінд. *kāsaḥ* «тс.», *kāsatē* «кашляе», двн. *h(w)uosto* «кашель», ірл. *casad*, алб. *kollë* (< **k^has-lā*) «тс.»; іе. **k^hās-/k^hēs-*. — Фасмер II 214—215; Преобр. I 302; Sławski II 95—96; Machek ESJC 244; БЕР II 301; Skok II 59; ЭССЯ 9, 160—161; Fraenkel 283—284; Pokorny 649.

кашемі́р «тонка вовняна тканина, терно», *кашмі́р* «тс.»; — р. болг. *кашемі́р*, бр. *кашмі́р*, *кашамі́р*, п. *kaszmír*, *kasze-mír*, ч. слц. *kašmír*, вл. *kašmír*, м. *кашмир*, схв. *кашмі́р*, слн. *kašmír*; — запозичення з французької мови; фр. *sachemire* (назва тканини) походить від назви колишнього князівства *Sachemire* «Кашмір» на півночі Індії, де виготовляли цю тканину (гінді *kašmīṛ* < дінд. *kašmīra*). — Фасмер II 215; БЕР II 302; Dauzat 124; Gamillscheg 169.

[каши́ця] «загата по берегах гірської річки для захисту від розмивання», *[каши́ця]* «навкисна загата в річці» Ж; — запозичення з польської мови; п. *kaszyca* «зруб», *kaszyca* «дерев'яні скріпи для захисту берегів при сплаві лісу», очевидно, походить від нім. **Kaischütze* «захисне укриття на набережній», утвореного з *Kai* (Quai) «набережна» від фр. *quai* «тс.» і *Schütze* «захист, захисна споруда», яке вживається паралельно з фонетично близьким *Stütze* «підпора, опора».

ка́шка¹ «дрібні квіти на рослинах»; — р. *[ка́шка]* «сережки берези; пуп'янок рослини; молоді соснові шишки; чоло-

вічі суцвіття сосни; білі квіточки деревю та інших подібних рослин», слц. [kaška] «бузковий цвіт»;— похідне утворення від *ка́ша*; первісно могло означати сукупність зернистих плодів на волоті, зокрема таких, які були придатні для приготування каші.— Mashek Jm. rostl. 63.— Див. ще *ка́ша*.

[**ка́шка**²] (бот.) «таволга в'язолиста, *Spiraea ulmaria* L.; конюшина повзуча, *Trifolium repens* L.; конюшина середня, *Trifolium medium* L. Мак; грицики звичайні, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic.; деревій звичайний, *Achillea millefolium* L. Мак; бурачок, *Alyssum saxatile* L. Мак; кучерявий горошок, *Coronilla varia* L. Мак; крупка, *Draba verpa* L. Мак; гадючник, *Filipendula Adams*. Мак; підмаренник весняний, *Galium verpmum* Scop. Мак; хрінниця польова, *Lepidium campestre* R. Br. Мак», [*кашка водяна*] «слабник водяний, *Malachium aquaticum* Fr.» Мак, [*ка́шка жовтенька*] «підмаренник справжній, медівник, *Galium verpmum* L.»;— р. [*ка́шка*] «таволга; конюшина; деревій», бр. [*ка́шка*] «конюшина», слц. [kaška] «тс.», слн. [kašica] «грицики»;— результат перенесення і спеціалізації назви *ка́шка*¹ «дрібні квіти на рослинах»; пояснюється також (Меркулова 90) як позначення рослин, які при перетиранні в руках утворюють щось подібне до крупи.— Mashek Jm. rostl. 63.— Див. ще *ка́шка*¹.

[**кашкára**] (бот.) «рододендрон, *Rhododendron hirsutum* L.» Ж;— запозичення з російської мови; р. [*кашкара́*] «рододендрон золотистий», [*кашкара́я*] «тс.» етимологічно неясне; зіставляється (Шипова 176) з тюрк. *мас* «п'яний» і *курай* «трава»; пор. інші назви рододендрона золотистого: р. [*пьянічник*, *пьяная трава*].

[**кашкáтий**] «розтріпаний, кошлатий» ВеУг;— очевидно, як і *ка́ша*, [*кашавéць*] «вовчок», зводиться до псл. *kas-j- < *kōs-j-, подовженого варіанта основи kos-/ces- (<*kes-) «чесати, скребти, бити, сікти»; пор. р. [*ка́шка*] «розчищене місце в лісі, зруб», яке може бути зведене до тієї ж основи.— Див. ще *коса́*², *чесáти*.— Пор. *ка́ша*, *кашавéць*, *кошлáтий*.

кашкѐт, *кашкѐтка*, *кашкѐтник*, [*каш-*

кит] Ж;— р. ст. *кашкет* «головний убір, шолом», *каскѐт* «тс.»;— запозичення з польської мови; п. *kaszkiet*, як і ч. *kašket*, *kasket*, слц. *kašket*, болг. *каскѐт*, схв. *качкѐт* «тс.», ст. *kāškēt* «вид шолома», походить від фр. *casquette* «кашкет», зменш. від *casque* «шолом, каска».— Richhardt 63; Sławski II 96; Mashek ESJČ 244; Dauzat 147.— Див. ще *ка́ска*.

[**кашламáтте**] «лахміття» Л;— афективне утворення, паралельне до *лахміття*.

кашлѐк «коклюш»;— р. [*кашлѐк*] «тс.»;— результат видозміни запозиченого слова *кѐкльѐш*, зближеного з основою іменника *кашель*.— Див. ще *кѐкльѐш*.

кашнѐ;— р. болг. *кашнѐ*, бр. *кашнѐ*, п. *cache-pez*;— запозичення з французької мови; фр. *cache-pez* «кашне» (букв. «ховай ніс») складається з основи дієслова *cacher* «ховати», що походить від нар.-лат. *coasticare «топтати; стискати», пов'язаного з лат. *coactāre* «примувувати», *cogere* (<*co-agere) «зганяти», утвореними з префікса *co(m)-* «з-» і основи дієслова *ago, agere* «приводити в рух, гнати», та іменника *pez* «ніс», що походить від лат. *pāsus* «тс.», спорідненого з псл. *посъ*, укр. *ніс*.— Шанский ЭСРЯ II 8, 106; Dauzat 124, 499; Walde— Hofm. II 145—146.— Див. ще *агѐнт*, *комбінáція*, *ніс*.

каштáн «дерево *Castanea* Mill.; плід цього дерева брунатного кольору; [масть і кличка коня кольору каштана Ж]», *каштáновий* «обсаджений каштанами; належний каштанам; брунатний», [*каштáновáтий*] «брунатний, схожий на каштан» Ж, Я;— р. бр. *каштáн*, п. *kasztan*, ч. *kaštan*, слц. *gaštan*;— через польське і чеське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Kastanie*, заст. *Kastáne* через лат. *castanea* зводиться до гр. *κάστανος* «каштан», запозиченого, очевидно, з мов Малої Азії (пор. вірм. *kask* «каштан», *kaskeni* «каштанове дерево»; пор. також болг. *кѐстен* «каштан», схв. *кѐстѐн* «тс.», які через тур. *kesten, keştan* зводяться до курд. *qeştan* або ар. *kaştanā* «тс.»).— Криренко Мовозн. 1973/2, 33; Макарушка 10; Фасмер II 215; Hüttl-Worth 15; Sławski II 97—98;

Machek ESJČ 245; БЕР II 344; Walde—Hofm. I 178—179; Frisk I 799.

[каштáнчик] (бот.) «гвоздики бородчасті, *Dianthus barbatus* L.», [каштанці] «тс.» Мак; — результат перенесення назви каштанчик (каштанець) «малий каштан»; мотиви перенесення неясні. — Див. ще каштáн.

каштеля́н «за середньовіччя — управитель цитаделі, наглядач замку; почесний титул польського сенатора в XV—XVIII ст.; особа, що завідує білизною в готелі, гуртожитку, лікарні», каштеля́нка «жінка, що завідує білизною», каштеля́нка «тс.»; — бр. каштэля́нка, ст. каштелянъ (1529), каштелянъ (1608); — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kasztelan*, як і ч. сл. *slн. kastelán*, болг. *кастелán*, схв. *кастѣлán*, *каштѣлán*, походить від лат. *castellanus* «належний до укріпленого місця; мешканець фортеці», пов'язаного з *castellum* «укріплене місце, фортеця», зменш. від *castrum* «фортеця; військовий табір», спорідненого з *castro* «обрізу». — Richardt 63; Фасмер—Трубачев II 207—208; Sławski II 98; Walde—Hofm. I 180. — Див. ще каструва́ти.

[кашуба] «засік; заглиблення біля комина для дрібних кухонних речей» ЛЧерк; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kaszuba* «піч у гуті для розправлення скляних листів» виводиться від етноніма *кашуби*. — SW II 293. — Див. ще кашуби́.

кашуби́ «етнографічна група поляків», кашуб; — р. бр. *кашубы*, п. *Kaszub*, ч. сл. вл. *Kašub*, слн. *kašúbščina* «кашубський діалект»; — запозичення з польської мови; п. *Kaszuby*, очевидно, утворилось на основі етимологічно неясного апелятива *kaszuby* «мочарі», яким спочатку було названо відповідну територію; виведення від іменника *szuba* «шуба» за допомогою підсилювального компонента *ка-*, як у *каверза*, *кадіб* (Brückner 222; Фасмер II 215), малопереконливе. — Dobrowolska *Opomastika* 4, 333—353.

[каюва́ти] «рубати в дереві замки для зв'язку», [каюва́ння] «дерев'яні рубані замки для зв'язку, напр., у засіці», [окаюва́ння] «замок, що зв'язує два кус-

ки дерева»; — очевидно, результат видозміни форми *калюва́ти* «вистругувати, обробляти калівкою» (див.).

каю́к¹ «невеликий човен»; — р. бр. *каюк*, болг. *кайк*, м. *каук*, схв. *каук*; — запозичення з турецької або кримськотатарської мови; тур. *каук* «човен», крим.-тат. *кајук* «тс.», споріднені з каз. *кайык*, тат. *каек*, зводяться до джурк. *кајгук* «тс.» (від *каі-* «ковзати, линути»). — СІС 321; Дзензелівський НЗ УЖДУ 13, 82—83; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23; Макарушка 9; Фасмер II 215; Шипова 176; Богородский—Кононов Вестник ЛГУ 1978/14, 117—127; БЕР II 142; Škaljić 382; Радлов II 4.

каю́к² «кінець, капут»; — бр. *каюк*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *каюк* «тс.» виводиться від виразу *каюк пришел* «прийшов кінець», первісно «прийшов човен-каюк», у зв'язку з тим, що в XVII ст. на Дону каюками перевозили убитих; виведення від *каюк* у значенні «ненадійний човен, який легко перекидається» (Дзензелівський НЗ УЖДУ 13, 83; Шипова 170), очевидно, неправильне. — Богородский—Кононов Вестник ЛГУ 1978/14, 117—127. — Див. ще каю́к¹.

каю́та; — р. бр. болг. *каюта*, п. ч. сл. вл. *кајута*, схв. *кајута*, *кајута*, слн. *кајута*; — через російське посередництво запозичено з німецької або голландської мови; виводилось також від шв. *кајута* (Зеленин РФВ 63, 410; РЧДБЕ 324); нім. *Кайüte* походить від гол. *кајуит*, яке зводиться до фр. *са-hutte* «кабіна на кораблі», що є, очевидно, результатом контамінації слів *сабапе* «халупа; намет» і *hutte* «тс.»; тлумачиться також (Dauzat 127; Valkhoff M. *Études sur les mots français d'origine néerlandaise*, 1931, 83) як утворення з *hutte* і пейоративного префікса *са-*; виведення гол. *кајуит* від гол. *кооі* «каюта» (Hollub—Lyer 227) помилкове. — СІС 322; Шанский ЭСРЯ II 8, 107; Фасмер II 216; Преобр. I 303; Kluge—Mitzka 339; Vries NEW 295; Gamillscheg 173.

[каюші́на] (бот.) «конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.; к. альпійська,

T. alpestre L.; — результат видозміни деетимологізованої форми *конюшіна* «тс.» (див.).

[ка́янський] (лайл.) «вражий»; — результат видозміни форми *ка́йнський «Каїнів, пов'язаний з Каїном». — Грінч. II 229.

ка́ятися, [ка́яти] «дорікати» Ж, ка́яння, каяття́, [ка́яний] «який розкався», [ка́ятий] «облаяний» Я, зака́ятися «заректися», [пока́й] «каяття» Нед, [пока́йник Нед, пока́йник Нед], пока́йня, пока́йний, розка́ятися «визнати помилковість свого вчинку», розка́яння, розка́яний, [спока́ятися] «закаятися»; — р. ка́яться, бр. ка́яцца, др. каяти «гудити; сповідати», каятисья, п. каја́с се, ч. káti se, слл. kajat' sa, вл. kač so, болг. ка́я се «шкодую; визнаю гріх», схв. ка́јати «мстити(ся)», ка́јати се, слл. ка́јати «гудити», ка́јати се, стсл. ка́јати сж; — псл. ка́јати «гудити, дорікати, картати; карати; відплачувати», пов'язане з сєпа (<*koipa) «ціна»; — споріднене з дінд. са́уатē «мстити, карає», ав. ка́у-«відплатити; каятися», сїкауа́т «хай розкається, карає, помститься», ка́фа-«відплата»; іє. *k^hōi- «відплачувати»; непереконливе виведення псл. kajati se (Vaillant RÉS 22, 189—190) від займенника ка «як» (з питання типу «як я міг це зробити?»). — Фасмер II 216; Преобр. I 303; Sławski III 22—23; Machek ESJČ 245; БЕР II 304; Skok II 15; ЭССЯ 9, 115—116; Берн. I 469; Pokorny 636—637. — Пор. ціна́.

ква (вигук, що відтворює крик жаби), ква-кв́а «тс.», ква́кати, ква́кнути, квакітлівий Ж; — р. ква-кв́а, ква́кать, бр. ква-ква, ква́каць, п. ква (вигук, що відтворює крик качки), квака́с «крякати» (про качок), ч. ква, кв́а, кв́акати (про жаб), слл. kvá, kvak, kvákati «тс.», вл. квака́с «крякати», нл. квака́с «тс.», болг. ква-ква, ква́кам, м. квак-квак, квака, схв. ква, ква́кати, слл. kvá, kvákati; — псл. ква, квакати; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до кра, кракати́, можливо, успадковане вже з індоевропейської прамови; пор. лит. kvakėti «квакати», лтс. kvákt, kvákt, нвн. quaken, лат. соаха́ре «тс.», гр. жо́ξ «ква». —

Фасмер II 217; Шанский ЭСРЯ II 8, 109; Преобр. I 303; Sławski III 456—457; Machek ESJČ 311; БЕР II 305—306; Skok II 250; Берн. I 655; Абаев ИЭСОЯ I 631; Pokorny 627. — Пор. кра.

ква́дра (заст.) «фаза (місяця)», [квадрóвий] «квадратний»; — р. [ква́дра] «фаза місяця», бр. ква́дра «тс.», ч. заст. kvádra «чверть»; — запозичення з польської мови; п. kwadra «фаза місяця; (ст.) чверть; квадрат; належний порядок» виводиться з двох джерел: іт. quadra «чверть кола, круга; спосіб, манера», що походить з латинської мови, і лат. quadra «квадрат; чотирикутний шматок», пов'язаного з quadrus «чотирикутний», похідним від quattuor «чотири», спорідненого з псл. četyre, укр. чоті́ри. — Sławski III 453—454; Walde—Hofm. II 395, 400—401. — Див. ще чоті́ри. — Пор. квадра́нець, квадра́т.

квадра́нець (заст.) «чверть години», квадра́нс; — бр. [квадра́нець] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. kwadrans, [kwadrans, kwadraniec] «тс.» походить від лат. quadrāns «чверть, чверть години», пов'язаного з quadgāre «робити квадратним, чотиригранним, чотирикутним», quattuor «чотири». — Sławski III 454. — Див. ще ква́дра, чоті́ри.

квадра́т, квадрати́ра; — р. бр. болг. квадра́т, бр. ст. квадратъ (1597), п. вл. нл. kwadrat, ч. слл. слл. kvadrát, м. квадрат, схв. ква́драт; — запозичення з латинської мови; лат. quadrátum (quadgātus) «чотиригранник, квадрат» пов'язане з quadgāre «робити квадратним, чотиригранним», quattuor «чотири». — СІС 322; Шанский ЭСРЯ II 8, 108—109; Фасмер II 216; Sławski III 454—455. — Див. ще ква́дра, чоті́ри. — Пор. кварта́.

квазі- (перший компонент складних слів типу квазінауко́вий, квазіреволюці́йний із значенням «несправжній, уявний»); — р. квази-, бр. квазі-, п. quasi «ніби; майже», ч. quasi-, слл. kvázi, kvázi- «тс.», болг. ква́зи «нібито», квази-, м. квази-, схв. ква́зи, квази-, слл. kvázi-; — через російську мову запозичено з західноєвропейських; нім. quasi «нібито», фр. quasi «майже, мало не; нібито», quasi-, англ. quasi, quasi- походять від лат. qua-si «нібито; майже» з давнішого

quāmsi, що складається з прислівника quam «як», пов'язаного з відносним займенником qui «хто, який», спорідненим з псл. къ-, укр. *хто*, і займенникового елемента sī «якщо, коли б; так», спорідненого з гот. swa «так», днв. sō «тс.». — СІС 322; Kopaliński 808; БЕР II 305; Dauzat 601; Klein 1286; Walde—Hofm. II 399, 404—405, 410, 530.

[квак¹] (орн.) «бугай, Botaurus paeuius» Дз, [квакун] «якийсь птах»; — р. [кв́ака] «Botaurus paeuius»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *ква*, *кв́акати*. — БЕР II 305. — Див. ще *ква*.

[квак²] (бот.) «бруква, Brassica oleracea parobrassica» Ж, [кв́ака] «тс.» Ж; — запозичення з західнослов'янських мов; п. kwak, ч. [kvaka], сл. kvaka, [kvak] «тс.» задовільного етимологічного пояснення не мають. — Дзензелівський УЗЛП 71—72; Sławski III 456; Machek ESJČ 310—311.

[квак³] (знев.) «мужик, мурло» Я; — афективне утворення.

кваліфікувати, **кваліфікація**, **кваліфікований**, **декваліфікуватися**, **декваліфікація**, **перекваліфікувати**, **перекваліфікація**; — р. *кваліфікувати*, бр. *кваліфікація*, п. вл. kwalifikować, ч. kvalifikovat, сл. kvalifikovat', болг. *кваліфікувати*, м. *кваліфікувати*, *кваліфікувати*, сл. kvalificirati; — через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. qualificare, qualificatio утворено з основ займенника quālis «який», спорідненого з гр. πηλίκος «який завбільшки, якого розміру», псл. koliko, укр. *кілька*, і дієслова facere «робити». — Sławski III 458; Walde—Hofm. II 397. — Див. ще *кілька*², *факт*.

[кв́андер] «попіл» Ж; — неясне.

[кв́анькати] «набридливо плакати, скиглити» Ж, [кв́анька] «скиглий» Ж; — афективне утворення, паралельне до *пх́анькати* «тихо плакати». — Пор. *квінкати*.

[квaп] «корм для свиней з картоплі й борошна» Ж; — п. ст. кварпу «ферментуючий, кип'ячий; розкислий (про болото)»; — псл. кварь «кип'яток; опара», пов'язане чергуванням голосних з кур'єті «кипіти», як квасъ «квас» пов'язане

з kysnōti «киснути». — Див. ще *кипіти*. — Пор. *кв́апити*.

кв́апити, *кв́апитися*, [квaпл'ятися], *квaпл'івий*, *квaпний*, [кв́апний] «привабливий» ЛексПол, [кoпл'івий] «квaпливий» Ж, [квaп] «квaпливість», [исквaпніший] Пі, *некв́апом*, [окв́апний] «поквaпний» Ж, [пóквaп] «поспіх», *пóквaпливий*, *пóквaпний*, *пóквaпом*, [пpикв́aпно] «дуже спішно» Нед, *сквaпл'івий*, *скв́апний*; — р. [кв́апит'ся] «поспішати; зазіхати, ласитися», бр. *кв́апица* «зазіхати, ласитися», *кв́апиць* «тс.», п. кваріс сіє, ст. кваріс «квaпитися, квaпити», ч. kvariti «поспішати», сл. заст. кварпу «швидкий, раптовий», вл. кваріс (so) «квaпитися»; — псл. (пн.) kvariti (первісно) «кип'ятити; збуджувати», каузатив до кур'єті «кипіти»; позбавлена підстав думка (Machek ESJČ 311) про експресивний характер утворення. — Фасмер II 217; Sławski III 459—461. — Див. ще *квaп*, *кипіти*.

[кв́арити] «чіпати і псувати» Ж, [квaрyвати] «хворіти, слабувати» Ж, [кв́арник] «хто все чіпає (кіт, дитина)» Ж, [кв́арний] Ж; — сл. kvārit' «псувати», kvārat', болг. *кв́аря* «тс.», *квар* «пошкодження; хвороба», схв. *кв́арити*, *кв́ар*, сл. kvāriti, kvār; — псл. kvaгъ «шкода, пошкодження», kvariti, пов'язане чергуванням голосних із *skv'gpa «скверна»; — дальше зіставлення з гр. κήρ «зла смерть, важка хвороба; нещастя, лихо», κεραιζω «руйную, знищую, спустошую» (Machek ESJČ 311; Matzenauer LF 9, 44) викликає сумнів. — БЕР II 307; Skok II 251. — Див. ще *скв́ерна*.

кв́арта «міра рідких і сипких тіл; кухоль», *квартіна* «тс.», ст. *кварта* (1627); — р. бр. болг. *кв́арта*, п. kwarta, сл. kvart (міра), схв. *кв́арта* «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. quarta «четверта частина, чверть» (від quartus «четвертий») пов'язане з quattuor «чотири», спорідненим з псл. četyre, укр. *чотири*. — СІС 323; Винник 118—119; Шанский ЭСРЯ II 8, 110—111; Sławski III 462; Walde—Hofm. II 399—401. — Див. ще *чотіри*. — Пор. *кв́адра*, *кв́адранець*, *кв́адрат*, *кв́артал*, *кв́артет*, *кв́артіра*.

квартáл, *квартáльний*; — р. бр. болг. м. *квартáл*, бр. ст. *кварталъ* (XVI—XVII ст.), п. *kwartał*, ч. слц. *kvartál*, вл. *kwartal*, схв. *кварт* «частина міста», *квартáл* «чверть року», слн. *kvárt* «частина міста», *kvartál* «чверть року»; — можливо, через посередництво німецької мови (нім. *Quartál*) запозичено з середньолатинської; слат. *quartale* «чверть, міра площини, об'єму, часу» пов'язане з лат. *quārtus* «четвертий». — Фасмер II 217; Sławski III 462—463; БЕР II 307. — Див. ще **квάρта**, **чотири**. — Пор. **квáдра**, **квaдрáнець**, **квaдрáт**, **квaртéт**, **квaртíра**.

квaртéт; — р. болг. м. *квaртéт*, бр. *квaртéт*, п. вл. *kwartet*, ч. слц. *kvarteto*, схв. *квaртéт*, слн. *kvartét*; — можливо, через посередництво німецької мови (нім. *Quartétt*) запозичено з італійської; іт. *quartetto* «квaртéт» утворено від числівника *quarto* «четвертий», що походить від лат. *quārtus* «тс.». — СІС 323; Фасмер II 217; Sławski III 464; БЕР II 307; Battisti—Alessio 3173. — Див. ще **квάρта**, **чотири**. — Пор. **квáдра**, **квaдрáнець**, **квaдрáт**, **квaртáл**, **квaртíра**.

квaртíра, *квaтíра* «квартира; (заст.) фаза (місяця); (заст.) шибка; [квaтíрка], [квaтéра], *квaртíрaнт*, *квaтíрaнт*, *квaтíрka* (у вікні); [«100 грамів»] МСБГ, [квaтíрник] «квaртíрaнт» Ж, *квaртíрувáти*(ся), *квaтíрувáти*; — р. болг. м. *квaртíра*, бр. *квaтéра*, п. *kwartera*, [kwartyr, kwartera], ч. *kvartýr*, слц. розм. *kvartiel'*, вл. *kwartěr*, схв. *квaртíр*, слн. *kvartír*; — через російське і через польське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Quartíer* (ст. *quatier*) «четверта частина; фаза місяця; міра рідини; міський квартал; військовий табір; помешкання» походить від свн. *quartíer* «четверта частина», яке зводиться до слат. *quarterium* «тс.» з лат. *quārtāgus* «четверта частина, чверть, кварта, мірка», пов'язаного з *quārtus* «четвертий». — Москаленко УІЛ 49; Шелудько 33; Richhardt 72; Добродомов ЭИРЯ IV 17—19; Шанский ЭСРЯ II 8, 112; Фасмер II 217; Sławski III 472—473. — Див. ще **квάρта**, **чотири**. — Пор. **квáдра**, **квaдрáт**, **квaртáл**, **квaртéт**.

[квaртoвá (цибуля)] «(цибуля), що залишається на насіння»; — похідне ут-

ворення від *квáрта* «кухоль; мірка»; назва зумовлена тим, що така дрібна цибуля продавалася квартами. — Грінч. II 230; Винник 119. — Див. ще **квάρта**.

квaрц (мінерал), *квaрцíт* (гірська порода); — р. бр. болг. м. *квaрц*, п. *kwarc*, заст. *kwarczec*, слц. *kwarc*, схв. *квaрц*, слн. *kvárec*; — запозичення з німецької мови; нім. *Quarz* походить від п. ст. діал. *kward*, *kwardy* (<*twardy*) «твердий», що відповідає укр. *твердий*; заперечення польського джерела (Фасмер II 218) непереконливе. — СІС 324; Шелудько 33; Шанский ЭСРЯ II 8, 113; Sławski III 461; БЕР II 308; Kluge — Mitzka 573. — Див. ще **твердий**.

квaрця́не (*військо*) «наймане військо в шляхетській Польщі в XVI—XVIII ст., яке використовувалось для придушення повстань і охорони кордонів»; — запозичення з польської мови; п. (*wojsko*) *kwarcíane* утворено від *kwarta* «податок з королівських маєтків (який становив четверту частину прибутку від маєтків)»: *квaрця́не* військо оплачувалося з цього податку. — Sławski III 462. — Див. ще **квάρта**.

квас, [квaсeні́на] «квашенина» Я, [квaсeні́нá] «кислий болотяний ґрунт» Ж, [квaсeць] (бот.) «щавель», [квaсі́вo] «незадоволений вигляд», *квaсівo* «квашенина», [квaсінá] «тс.», [квaслíна] «квашена гуща; хлібна гуща для чинення шкур», *квaсні́к* «той, хто готує або продає квас; [погріб для квашенини; діжка для квашення], [квaсні́на] «кисла сироватка» ВеУг, *квaсні́ця* «дика яблуня; дике яблуко, кислиця; [барбарис Я; ряжанка; діжа Ж]», [квaсні́чка] (бот.) «брусниця, *Vaccinium vitis-idaea* L.» ВеБ, [квaснiчник, квaсні́вкi] «тс.» Мак, [квaсoві́нa] «кислий болотяний ґрунт» Ж, [квaсoк] «щавель; вид страви Я; березовий або кленовий сік Л», [квaсyвкa] «їжа, приготовлена на квасі» Л, *квaшa* (вид страви), [квaшaнкa] (вид страви) До, *квaшeні́на*, [квaшiя] «довга смуга шкури», [квaшiня] «кваша» Ж, [квaсі́льний] «пов'язаний з квашенням» Ж, [квaскoві́тний] «кислуватий» Ж, [квaскyвáтий] «тс.», *квaсні́й*, *квaшeні́й*, *квaсити*, [квaсні́ти] «робити кислим» Ж, *квaсні́ти* «киснути», *квaснyти* «тс.», [зá-

квас] Ж, *закваска* СУМ, Ж, [нідкваска] «кусочок кислого тіста для заквашування хліба» ЛексПол, *рóżkwas* «закваска», *różkwasli* «бездоріжжя, грузькі дороги», *różkwasli* «мокрій, грузький»; — р. бр. болг. м. *kwas*, др. *kvasъ*, п. вл. нл. *kwas*, ч. слц. *kvas*, схв. *квас*, слн. *kvás*, стл. *квасъ*; — псл. *kvasъ*, пов'язане чергуванням голосних з *kuspoti* «киснути»; — зіставляється з лат. *cāseus* (<іе. *k^hātso-) «сир», дінд. *kvāthati* «кип'ятить, варить», *kvāthāh* «відвар», гот. *hārō* «піна»; пов'язання з *kāshlyati* та ін. (Machek ESJČ 311) необгрунтоване. — Крищенко Вступ 552; Шанський ЭСРЯ II 8, 113; Фасмер II 218; Преобр. I 303—304; Sławski III 464—466; Brückner 286—287; БЕР II 308; Skok II 252; Bern. I 655—656. — Див. ще *киснути*. — Пор. *квápити*.

квасеніця (бот.) «Oxalis»; — р. *кислиця*, бр. *кислиця*, [квасок, квасец], ч. слц. *kyslička*, ч. заст. *kysánek*, болг. [киселец] «тс.»; — похідне утворення від *квасний* «кислий»; назва зумовлена тим, що листя квасеніці містить щавелеву кислоту. — БСЭ 21, 141—142. — Див. ще *квас*.

[квасик] (бот.) «конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.; гадючник в'язолистий, *Filipendula ulmaria* L.» Мак; — похідне утворення від *квас*; назва зумовлена, очевидно, кислуватим присмаком відповідних рослин. — Див. ще *квас*.

квасоля (бот.) «Phaseolus L.», *квасолина*, *квасоління* «бадилля квасолі», [квасіоля] «квасоля» ЛІ, [красоля Мак, пасоля Мак, пасуля Мак, фасоля, фасоліне Нед, фасуля Мак, фізола Мак, фізоля Мак, хвасоля, хвасоліна, хвасоління], *квасолівий*, [квасоліюватий] (про смушок) «із завітками розміром у квасолину», *квасоліяний*, [фасольковатий] Нед; — р. *фасоль*, бр. *фасоля*, п. *fasola*, [fazola, fasol, fazol, fizola], ч. *fazol, fazole, fazule*, слц. *fazul'a*, вл. *fasola*, болг. *фасул*, схв. *пàсӯль*, [bāžūlj, fasulj, fasol(j)]; — через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *fasol* походить від лат. *phaseolus* «квасоля», яке зводиться до гр. *φάσηλος* «тс.», очевидно, середземноморського походження. — Крищенко Мовозн. 1973/2, 31—32; Дзедзелівський St. sl. 6/1—2, 120—121; RKJ ŁTN 15,

160—161; Richhardt 17; Фасмер IV 187; Sławski I 221; Machek ESJČ 141; Младенов 660; Skok I 126—127; Walde—Hofm. II 299; Frisk II 996.

квácяти «розмазувати», *квácяти* «тс.», *квácнути*, *квácьнути*, [квácювати] «сильно намазувати», *квécяти* (розм.), [квácюк] «шматок м'якої глини» Ж, [заквácяний] (Me), *наквácювати* «багато намазати», [розквácюватися] «розмокнути, стати грузьким»; — р. [квécять] «замазувати жовтою глиною», бр. *квécяць* «розмазувати», болг. [квácям] «мажу, заліплюю стіни болотом, вапном», слн. [kvasáti] «брикати, хлюпати»; — очевидно, псл. *kvasati*, звуконаслідувальне утворення. — Sławski III 453; БЕР II 309.

квач, [квачня] «шматок черевика, в який втикають квач» Я; — р. діал. бр. *квач*, п. *kwač* (з укр.); — очевидно, пов'язане з укр. *квácяти* «розмазувати», *квácяти* «тс.», болг. [квácям] «мажу»; пов'язання з псл. *kvača* «гак» (Brückner 286), як і виведення з нвн. *Quast(e)* «пензель; пучок» (Шелудько 33; Потєбня РФВ 1879 I 262; Karłowicz SWO 305), необгрунтоване. — Sławski III 452—453. — Див. ще *квácяти*.

квécтия «проблема, питання», ст. *квécтия*; — бр. ст. *квécтия*; — запозичення з польської мови; п. *kwestia* «питання, справа», як і ч. *kvestie* «тс.», походить від лат. *quaestio* «питання, справа, пошук, дослідження», пов'язаного з *quaere* «шукаю; питаю; досліджую», етимологічно неясним. — Sławski III 476; Walde—Hofm. II 396—397.

[квívнути] «хникати, скиглити», [квívніти] «тс.»; — афективне утворення, вторинно зближене з *киснути*.

[квívкати] «кувікати (про поросля); кричати (про каню) ВеУг, [квívчати] «кувікати»; — р. [квívчать] «пищати, вищати», бр. [квívчяць], др. *квívчати*, п. *kwikač, kwiczeč*, ч. *kvikati, kvíkati, kvíčeti*, слн. *kvíkat', kvíčat'*, вл. *kwikač, kwíčeč*, нл. *kwikaš, kvicaš*, болг. *квívкам, квívча*, м. *квívчи*, схв. *квívчати* «тс.», слн. *kvíčati* «щебетати; скиглити», [cvíkati] «тс.»; — псл. *kvikati, kvíčati* (<*kvíkēti), похідне від звуконаслідувального вигуку *kví(k)*; паралельне до лит. *kvūkti* «пищати», лтс. *kvīkti*, нвн. *quieken* «тс.».—

Фасмер II 219; Sławski III 483—484; Machek ESJČ 312; Schuster-Šewc 752, 753; БЕР II 311; Skok II 253; Trautmann 147; Kořínek 219—220.— Пор. **куві**.

[квику́н] (орн.) «чайка, Vanellus cristatus» ВеУг, [кувік] «Vanellus vanellus» Шарл; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією крику чайки. — Булаховський Вибр. пр. III 191; ВеНЗн 23.— Пор. **кувік**.

КВИЛІТИ «скиглити», [квілити] «іржати» Чопей, [квиліна] «плач, стогін», [квілля] «стогін, плач, завивання вітру», [квил] «стогін, жалібний крик», [зацвиліти] «заквилити», [сквиліти] «стогнати; скиглити» Нед; — р. [квиліть] «скиглити», [квѣліть] «тс.», др. цвилити «плакати; сумно співати», п. kwilić «тихо, жалібно плакати; скиглити», ч. kvíletí (kvílití) «ридати, лементувати; завивати», слц. kvílit' «жалібно плакати, стогнати; пищати», вл. čwílować (čwěł-) «мучити», нл. ст. kwiliś «хлипати, плакати, лементувати», полаб. kvajlě «плаче, квилить, пищить» (про дитину), болг. цвіля «іржу», м. цвила «лементує, пищить», жалібно ірже; сичить», схв. цвільети «лементувати, плакати; скиглити; скрипіти», слн. cvílití «кувікати, скиглити; вити; скрипіти», стсл. цвилити, цвиліти «плакати, оплакувати, голосно скаржитися»; — псл. kvílití < *kveiltí-tei «жалісно плакати; скиглити», звуконаслідувального походження, можливо, споріднене з дісл. væla, англ. wail «тс.»; пов'язується також (Sławski III 490—491) з kvikati; початкове cv- замість kv- походить із основи каузатива псл. kvělití < *kvoiltí-tei, яка в південнослов'янських мовах зазнала зміни початкового kv- в cv- під впливом наступного ě з oi.— Фасмер II 218; Преобр. I 304—305; Потебня К ист. зв. 4, 5; Machek ESJČ 312; Schuster-Šewc 130; Vaillant RES 37, 156—157; Kořínek 220.— Пор. **квілити**, **цвіліти**.

КВИТ «квитанція; розрахунки закінчено; кінець, усе, годі», *квиток* «тс. (заст.); судова повістка (заст.); посвідчення; картка з написом», *квитатися* «відплачувати, відомщати», *квитуватися* «тс.», [заквитати] «внести до списку»,

поквитати(ся) «розрахуватися», *розквитатися*, *сквитати(ся)*, *сквитувати(ся)* «тс.»; — р. *квит* «розрахунки закінчено», *квіты* «тс.», бр. *квіт* «квитанція», *квіты* «розрахунки закінчено», п. *kwit* «квитанція», *kwit* «не мати претензій», ч. ст. *kwit* «звільнений від зобов'язань», ч. *býti kwit*, слц. *sme kwit* «ми розраховалися», вл. *kwit* «квитанція» (з п.), болг. м. *квит сме* «ми розраховалися», схв. *kwit* «тс.», *квіта* «квитанція», слн. *kwit* «ми розраховалися»; — можливо, через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *quīt* (quit) «вільний, звільнений, оплачений» походить від фр. ст. *quite* «тс.», яке зводиться до слат. *quit(t)us* «звільнений, вільний від зобов'язань, зокрема грошових», *quietus* «тс.», лат. *quiētus* «спокійний; мирний», пов'язаного з лат. *quiēs* (*quiētis*) «відпочинок, спокій», спорідненим з псл. *ročiti*, *rokojь*, укр. *почіти*, *спокій*; значення «розписка» розвинулось на ґрунті польської мови.— Шелудько 33; Фасмер II 219; Преобр. I 304; Sławski III 496—497; Machek ESJČ 313; БЕР II 311; Kluge—Mitzka 575; Walde—Hofm. II 406.— Див. ще **покій**, **спочіти**.

КВИТА́НЦІЯ, ст. *квитанця* (1487), *квитанція*, *квитанця* (1499); — р. болг. *квитанця*, бр. *квітанця*, п. *kwitacja*, ст. *kwitancja*, ч. *kwitance*, слц. *kwitancia*, м. *квитанција*, схв. *квітанција*; — очевидно, через польське і через чеське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. *quitantia* пов'язане з дієсловом *quietāre* «звільняти від боргу», похідним від лаг. *quiēs* (*quiētis*) «відпочинок, спокій». — Гумецкая Исслед. п. яз. 222; Sławski III 497; БЕР II 311—312.— Див. ще **квит**, **покій**, **спочіти**.

[квич] (орн.) «чикотень, ялівник, Turdus pilaris L.» Ж, [квичаль ВеНЗн, квичиця Ж, квичола Ж, квичаль ВеЛ] «тс.»; — п. *kwiczol*, ч. *kvíčala*, [kvíčela], слц. [kvíčela, kvíčala, cvičel, cvíčal, cvíčala, čvíčala], вл. *kwíčel*, схв. *kvíčela* (з ч.?) «тс.»; — псл. **kvíčь*, *kvíčalь*, пов'язане з *kvíčati* «кувікати, вищати»; назва зумовлена специфічним криком чикотня, подібним до порослячого вис-

ку.— Дзензелівський Мовозн. 1974/5, 90; Булаховський Вибр. пр. III 193; Sławski III 484—485; Schuster-Sewc 752—753.— Див. ще **квікати**.

кві, **квік**, **квікало**, **квікати**, **квіча́ти** — див. **куві**.

[**квілити**] «дражнити» Я, [**пóквіл**] «наруга, знущання», [**пóквол**] «тс.», [**оквілити**] «засмутити» ВеЛ, [**оквилити**] «тс.» ВеЛ, [**уквілити**] «відчутно укоротити» Нед;— р. [**квѣліть**] «дражнити, сердити, кривдити», бр. [**квяліць**] «доводити до сліз», п. ст. **kwielić** «ревно плакати, лементувати», ч. ст. **kvieliti** «тс.; мучити», вл. **čwělić** «мучити», болг. [**цвѣля**] «дратую, серджу» (напр., дітей), схв. **цвѣлити** «засмучувати, змушувати гірко плакати», слн. **swěliti** «доводити до плачу; мучити; засмучувати»;— псл. **kwěliti/cwěliti** <*kvoil- «доводити до плачу», каузатив до **kwiliti** <*kveil- «квилити, скиглити, плакати». — Фасмер II 218; Sławski 488; Младенов 675; Skok I 283; Bezlaĵ ESSJ I 69.— Див. ще **квилити**. — Пор. **цвіліти**.

[**квінка́ти**] «плакати, пхия́кати» ВеБ;— результат контамінації форм [**квікати**] «вищати» і **пхия́кати** «пхика́ти, плакати». — Див. ще **куві**, **пхика́ти**. — Пор. **кванькати**.

квінтѣт;— р. болг. м. **квинтѣт**, бр. **квинтѣт**, п. вл. **kwintet**, ч. слц. **kvinteto**, схв. **квінтѣт**, слн. **kwintét**;— очевидно, через німецьке посередництво (нім. Quintett) запозичено з італійської мови; іт. quintetto «квінтет» пов'язане з **quinto** «п'ятий», що походить від лат. **quintus** «тс.», спорідненого з псл. **peťь**, укр. **п'ятий** «тс.». — СІС 324; Шанский ЭСРЯ II 8, 115; Mestica 1329; Walde—Hofm. II 407—408.— Див. ще **п'ятий**.

квіт, **квіте́нь**, [**квіті́на**] «квітка», **квітні́ня**, **квітка**, **квітка́р**, **квітні́к**, **квітні́ка́р**, **квітні́ка́рство**, **квітні́цтво**, [**квітні́ця**] «альтанка» Ж, [**квітні́чник**] «букет» Ж, [**квітні́чнá**] «все, що цвіте» Я, [**квітні́чник**] «квітник», **квіття**, **квітні́стий**, **квітні́стий**, [**квітні́ковáтий**] «перістий» ВеУг, **квітні́ковий**, **квітні́вий**, **квітні́й** **квітні́цький**, [**квітні́ючий**] «квітучий», **квітні́чий**, **квітні́чий** «квітковий», **квітні́стий**, **квітні́чий**, [**квітні́ючий**], **квітні́ти**, **квітні́ти**, [**квині́ти**] «цві-

сти» Ж, **закві́тлий**, [**накві́тник**] «квітковий горщик» Ж, [**окві́чений**] «заквітчений» Ж, **ро́зквіт**, **ро́зквітлий**, [**ро́зквітний**] Пі, [**укві́тува́ти**] «уквітчати»;— р. [**квет**] «забарвлення, колір; квітка; цвітіння води», [**квѣтка**, **кветок**], бр. **квет** «колір; квітка», **квѣтка** «квітка», п. **kwiat**, ч. **květ**, слц. **kvet**, вл. нл. **kwět**, полаб. **kjot**, болг. **цвят**, **цветѣт**, м. **цвет**, схв. **цвѣт**, слн. **swět**, стсл. **цвѣтъ**;— псл. **kwěty/cwěty** <*kvoitъ, пов'язане чергуванням голосних із **kwisti/cwisti** <*kveit-tei «цвісти», **kwěto/cwěto** <*kwiťo «цвіту»; споріднене з лтс. **kwitēt** «блмати, блищати»; іе. *kwei- «цвісти», очевидно, пов'язане давнім паралелізом приголосних з *kwei- «світити». — Фасмер IV 292—293; Sławski III 493—496; Schuster-Sewc 750—751; Skok I 281—282; Trautmann 147—148; Pokorny 628—629.— Пор. **світ**, **цвіт**.

квіте́нь «четвертий місяць року», ст. «травень», [**цвіте́нь**] «тс.»;— р. ст. **цвѣте́нь** «тс.», бр. ст. і діал. **квѣце́нь** «квіте́нь», п. **kwieścień** «тс.», ч. **kwěten** «травень», слц. заст. **kweteń** «тс.», болг. [**цвѣтен**] «квіте́нь», схв. ст. **swjetanj** «травень»;— псл. *kwětyнь/*swětyнь «травень; квіте́нь», пов'язане з **kwěty/cwěty** «цвіт»; назва зумовлена тим, що в ці весняні місяці починають цвісти рослини.— Кочерган Мовозн. 1967/1, 54—55; Кравчук УМШ 1955/3, 61; Шаур Этимология 1971, 95; Hołyńska-Baranowa 41—43; Добродомов РР 1968/2, 95; Sławski III 486; Zubatý St. a čl. I 1, 340.— Див. ще **квіт**, **цвіт**.

квок (вигук, що відтворює крик квочки), **квок-кво́к**, [**кво-кво́**, **квох** Я] «тс.», [**кво́кати**], **квокта́ти**, [**кво́чити**] «висиджувати, виводити» Ж, [**кво́чку-ва́ти**] «квоктати» Я, **квокта́ха**, [**кво́кша**] «квочка» Л, [**квохта́ння**] «стогнання, квотання» Я, **кво́чка**, [**квоку́ха**] «квочка» Л;— р. **квок**, [**кво́каты**], **квохта́ть**, **квохта́ть**, бр. [**кво́кі**] «квоктання», **квокта́ць**, **квохта́ць**, [**кво́шка**] «квочка», п. **kwok**, **kwo-kwo**, **kwokać**, ч. **kwok**, **kwokati**, слц. **kwo-kwo**, **kwokat'**, схв. **kwō**, **kwōц**, **kwōцати**;— псл. **kwo**, **kwok**-, звуконаслідувальне утворення, аналогічне до **ква** «ква»; пор. паралельне лит. **kvaksėti** «квоктати». — Булаховський Вибр. пр.

III 193, 244; Фасмер II 219; Sławski III 500—501; Machek ESJČ 313; БЕР II 312; Мирчев БЕ 1959/3, 252; Skok II 253.— Пор. ква, кло́ка.

[квóли] «повільно» Ж, [поквільно] «неквапливо» Нед, поквóлом, [прóкволо], прóквóлом, проквóлисто «тс.», проквóлистый, сквóлу «поступово», споквóлу «поволі», споквóла «тс.», спроквóла «не поспішаючи», спроквóлу «тс.»;— результат стягнення прийменникового виразу *кѣ воли з первісним значенням «як хочеться, вільно, без примусу», паралельний до поволі (з прийменникового виразу по воли «тс.»).— Див. ще во́ля, к.— Пор. квóлий.

квóлий «німецький, тендітний; млявий; слабкий; повільний; невправний», квóлитися «нездужати; скаржитися», квóлити «ставати кволити; нездужати», [квіль] «кволість» Бі;— р. [квóлий] «кволий, в'ялий, плаксивий, хворобливий», [квѣлий] «тс.»; лінивий; блідий», бр. квóлы «кволий», квóлиця «почувати себе хворим; стогнати; [скаржитися на хворобу];— очевидно, результат видозміни давнішого значення «повільний», пов'язаного з прислівником [квóли] «повільно»; у похідних утвореннях відчувається семантичне зближення з квиліти «скиглити, плакати»; безпосередне виведення р. [квóлий, квѣлий] від р. [квеліть] «дражнити; доводити до сліз» (Фасмер II 218—219), очевидно, неточне; виведення від гіпотетичного псл. *кѣв-, пов'язуваного з кув-ати «кивати» (Ильїнський РФВ 1917/3—4, 204—206) сумнівне; зіставлення р. [квóлий] з хілий з реконструкцією давнішого *хволий (Преобр. I 304) необґрунтоване.— Див. ще квóли.

квóрум;— р. бр. болг. м. схв. квóрум, п. kwogum, ч. kwogum, слц. слн. квóгум;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Quogum, фр. англ. quogum «кворум, достатня кількість присутніх на зборах» походить від латинської формули quogum praesentia sufficit «чия присутність достатня», в якій слово quogum є формою род. в. мн. чол. р. від відносного займенника quī «хто, який», спорідненого з псл. кѣ-жь, кѣ-то, укр. кий, хто.— СІС 324; Шанський ЭСРЯ

II 8, 116; Фасмер II 220; Kopaliński 812; БЕР II 312; Klein 1292; Walde—Hofm. II 404—405.— Див. ще кий², хто.

квóта «частка, частина, норма»;— р. бр. болг. м. квóта «тс.», п. kwota «сума», вл. kwota «частка, норма», ч. слц. kvota, слн. kvóta «тс.»;— запозичення з німецької, англійської або італійської мови; нім. Quóte, англ. it. quota «тс.» походять від слат. quota «частина данини, що припадає на одну особу; сума, кількість» (результат скорочення лат. quota pars «яка частина»), пов'язаного з лат. quot «скільки» з давнішого quoti «тс.», спорідненого з дінд. káti, хет. kuwatta, ав. čaiti «тс.».— СІС 324; Шанський ЭСРЯ II 8, 116; Sławski III 501—502; Klein 1292; Walde—Hofm. II 412.

ке (виг.) «дай, подай; ану; глянь, дивись», [кей] «тс.», кѣте «дайте»;— р. [ке] «ну, ану; дай», [кѣте];— очевидно, результат редукції форм кажі, кажіте з давнім значенням «покажи, покажіть» через проміжні стадії *кай, *кайте, аналогічні до редукованої форми (він) кае (<каже); виведення ке з компонента -к вузькодialeктного варіанта частки [лишек] (Німчук ІУМ Морфологія 490) непереконливе.— Див. ще казати.

[кѣба] «здібність, уміння», кѣбѣта «тс.»; хист, розум», [кибѣта, кибисть, кибіт] «тс.», [кибѣта] «навичка» Ж, [хибѣта] «здатність; щастя; нагода» Нед, кѣбѣтливий, кѣбѣтний, [кѣбѣтливий, кѣбѣтний], [кѣбати] «розуміти, розбиратися» Ва, [безкѣбѣття, безкѣбѣтний, нескѣбѣтний] Ва;— задовільного пояснення не має; виводилось від тур. tabiat «природна властивість, характер», яке зводиться до ар. tabiat «природа», причому припускалося тур. *tebiet «природні здібності» (Крымский Древнекиевский говор. Спб. 1907, 12; Кравчук УМШ 1960/6, 60—61); зводилось також до тур. kuvvet «сила, міць, могутність» (Кобилянський Зб. наук. праць 80); форми [кѣба] і похідна від неї [кѣбати] утворені, очевидно, шляхом зворотного словотвору від кѣбѣта.

[кебзувати] (не к. «(чогось) не знати») Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. кибзуі «обдумувати, міркувати», як і рум. chibzuí «тс.»; зважувати,

виводиться від уг. kérezni «підготовляти; формувати, виховувати», похідного від кѣр «картина, вигляд, образ», запозиченого з давньотюркської мови (дтюрк. kĭb «зразок, форма»). — СДЕЛМ 180; DLRM 139; MNTESz II 447—448, 450.

[кѣби] «коли б» Ж; — р. [кѣбы], п. [kieby]; — результат стягнення виразу др. *коє бы* (п. ст. *које бу), в якому займенникова форма *коє* (від псл. *ко-је* «яке», *къ-јь* «який») мала значення «де, коли» та ін. — Sławski II 137—138; Mačhek ESJČ 249—250. — Див. ще **кий**², **хто**.

кѣбуз — див. **кѣбуз**.

кѣв (вигук, що відтворює крик кані тощо), *кѣв-кѣв* «тс.», *кѣвкати*; — звуконаслідувальне утворення; пор. схв. *кѣв* «гав» (про собачий гавкіт), *кѣвкати* «гавкати».

кѣвбаска, *кѣвбуска* — див. **кіба**¹.

кѣвкати «видавати звуки, що нагадують гикавку», *кѣвкнути*; — звуконаслідувальне утворення.

[кегінка] «попадає» Ж, **[кегенька]** «велика жінка» Чопей, **[кегеня]** «тс.» Чопей; — неясне; можливо, результат видозміни форми *княгіння*.

кѣгли¹ «вид гри; стовпчики для цієї гри», одн. *кѣгель*, *кѣгля*; — р. *кѣгли*, одн. *кѣгля*, бр. *кѣгли*, одн. *кѣгля*, вл. *kehel* «кегля», болг. *кѣгли*, одн. *кѣгла*, *кѣгъл*, м. *кегла* «дерев'яна фігура в більярді», схв. *кѣгл(а)* «кегля», слн. *kêgelj* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Kegel* «кегля; конус», свн. снн. *kegel* «кегля, лóмака, палка», двн. *kegil* «кіл» пов'язане з нвн. (баварськ.) **[Kag]** «стовбур, качан капусти», гол. *kag* «клин», шв. **[kagel]** «пень», спорідненими з лит. *žagagas* «хворостина», лтс. *žagari* «хмиз». — СІС 325; Фасмер II 220; Kluge—Mitzka 360, 409.

[кѣгли²] «робочі черевики» Ва; — неясне.

кѣди «спортивне взуття»; — р. *кѣды*, *кѣты*, бр. *кѣды*, ч. слн. *kesky*, болг. *кѣцове* «тс.»; — неясне; припускається (РЧДБЕ 330) походження від незасвідченого прізвища англ. *Kads*. — Holub—Lyer 239; БЕР II 349.

кѣдзень — див. **гедзь**.

[кѣдзі-кѣдзі] (вигук для підкликання кіз); — р. **[кѣзя-кѣзя]** (вигук для підкликання кіз, корів); — очевидно, пов'язане з *козá*; зіставлення з алб. *kedh* (kes) «щапеня» (Габинський Вост.-сл.-молд. взаим. II 130) викликає сумнів. — Див. ще **козá**¹.

кедр (види хвойних дерев), **[кѣдра]** «тс.», *кѣдріна* «кедрове дерево; кедрові зарості», *кѣдрівнік* «невелике дерево родини соснових; кедрові зарості»; — р. бр. *кедр*, др. *кедръ*, п. ч. *cedr*, слн. *céder*, вл. *cedra*, болг. *кѣдър*, м. *кедар*, схв. *кѣдар*, *цедар*, слн. *cédra*, стсл. **кедръ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *кѣброс* «кедр (ліванський)», давніше «яловець, Juniperus L.», переконливого етимологічного пояснення не має. — Фасмер II 221; Frisk I 808.

кѣдрівка (орн.) «*Nucifraga caryocatactes* L.», **[кѣдрівка]** «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *кѣдрівка* «тс.» пов'язане з *кедр*; назва зумовлена тим, що ці птахи, поширені переважно в північній частині СРСР, частково в Карпатах та ін., живляться здебільшого насінням кедра сибірського (сосни кедрової). — Воїнств. — Кіст. 233—234; БСЭ 20, 486; *Urania Tierg. Vögel* 366. — Див. ще **кедр**.

[кедь] «коли, якщо», **[кед]** «тс.»; — запозичення з словацької і польської мов; слн. *ked'*, п. **[kied]** через проміжні форми *kedi*, *kedy* і давнішу *kedyu* утворилися з псл. *кѣ-гѣду/*кѣ-гѣда, що складалося з питальної займенникової основи *кѣ* «хто, який» і основи *гѣд-*, наявної також у псл. *тѣ-гѣда «тоді». — Дзензелівський УЗЛП 72; Німчук ДБ IX 81; Sławski II 138—139. — Див. ще **кий**², **тоді**, **хто**.

[кез] (вигук, яким відганяють овечь) Дз; — неясне; можливо, пов'язане з *козá* (пор. *кѣдзі-кѣдзі*, вигук для підкликання кіз). — Пор. **акѣз**.

кѣйло, *кѣйлóвий* — див. **кѣйло**¹.

[кѣйса] «рептух, підвісна торбина для годівлі коней» Ж; — очевидно, результат видозміни форми **[кѣса]** «сумка, калитка» (див.).

кейф (жарт.) «післяобідній відпочинок; приемне байдюкування», *кейфуа́-*

ти; — р. кейф, болг. кейф, заст. кеф, схв. кѣф «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. keyif, keyf «добрий настрій; насолода» походить від ар. kāuf «тс.» — СІС 325; Фасмер II 221; Дмитриєв 536; Шипова 177; БЕР II 346.

кекс; — р. бр. м. кекс, п. ч. слц. вл. keks, болг. кейк, кекс, схв. кѣкс, слн. kéks; — запозичення з англійської мови; англ. cakes «торти, солодкі пироги, тістечка» є формою множини від sake «торт, кекс, солодкий пиріг, тістечко, коржик, млинєць», що походить від дісл. кака, спорідненого з снідерл. kōke, гол. kock, двн. chuohho, kuoscho, нвн. Kuchen «тс.» — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 118; Holub—Lyer 239; Klein 221.

[келб] (іхт.) «пічкур, Gobio gobio L.» Л; — р. [кельб], бр. [келб] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. kielb «тс.» споріднене з укр. [кóвбик, кóвбель] «тс.» — Коломиєц Общесл. назв. рыб 103; Sławski II 143. — Див. ще **кóблик**¹.

келебердяньський (у виразі *келебердяньська верства* «висока людина»); — похідне утворення від назви *Келебердяньський шлях*, пов'язаної з назвою села *Келеберда* (тепер Кременчуцького району Полтавської області), аналогічне до *пирятинська верства*, *чугуївська верства* з тим самим значенням; первісне значення виразу — «високий верстовий стовп на шляху». — СУМ I 331.

келеп¹ «старовинна зброя в формі молота», [кѣлев, кѣлеф] «тс.»; — р. [кѣлеп] «палка з рукояткою в вигляді молотка; ціпок у вигляді милиці»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kel(e)re «жердина, розсоха» чіткої етимології не має. — Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23—24; Фасмер II 221; Берп. I 499; Räsänen Versuch 249.

[келеп²] «чрепаха»; — неясне.

кєлих, кєлєх, кєлишóк, кєлєшóк, [кєліх], [кєлішóк] «чарка», [кєлюх] «кєлих», [кєлаш] «вид глиняної посудини» Я, ст. кєліхъ (XV ст.); — р. [кєліх] «церковна чаша; чарка» (з укр.), бр. кєліх «кєлих»; — запозичення з польської мови; п. kielich, як і ч. kalich, ст. kalich, kelich, слц. kalich, вл. нл. keluch, ст. keluch, kelich, слн. kėlih, походить від двн. chelih (старше свн. kelich, kelch,

нвн. Kelch) «кєлих», яке зводиться до лат. calix «тс.», спорідненого з гр. κάλιξ «кубок, кєлих», κάλυξ «чашечка квітки», дінд. kaláša- «горщик, кухоль, миска». — Москаленко УІЛ 28; Шелудько 33; Richhardt 64; Фасмер II 222; Sławski II 140—141; Bern. I 472—473; Kluge—Mitzka 362; Walde—Hofm. I 138—139; Frisk II 46—47.

[кєліця] «китиця як прикраса на капелюсі» Г, Ж; — неясне.

кєлія, кєлійник «служник ігумена, архієрея; чоловік, що живе в кєлії», [кєльня] «кєлія» Бі, ст. кєліа, кєліа (1443); — р. кєлья, бр. кєлля, др. кєлія, кєлья, болг. кєлія, килія, м. кєлія, схв. ħeliĭa, стл. кєліа «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. κελίον «комірчина, конурка, підвал; кєлія» походить від лат. cella «тс.; клітка», спорідненого з дінд. śālā «хатина, приміщення; стайня», гр. καλιᾶ «хатина; клуня; гніздо», καλύβη «притулок, хатина», κάλυθρος «мішок, кишенья», дангл. helustr «схованка», двн. hella «пекло», дісл. holl «великий будинок». — Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Фасмер II 222; Преобр. I 305; БЕР II 363; Walde—Hofm. I 195—196. — Пор. **целюлоза**.

[кєлтувати] «глитати, ковтати», [кєльтувати] «споживати» Ж, [кєлтувати] «тратити» Ж, [кєльчійк] «кошти, витрати; споживання; щоденна потреба в харчах; продовольство» Ж, [кєльтунок, кєлтунóк, кєльчійк] «тс.» Ж, [некєльтивний] «такий, що не робить видатків» ВєЛ, [скєльтуватися] «минутися» Нєд; — слц. keltovat' «витрачати, споживати»; — запозичення з угорської мови; уг. költeni «витрачати; споживати» (звідки költség «витрати») є каузативом від дієслова kel «вставати, виникати, рости, зникати», спорідненого з манс. käl- «вставати, приставати до берега, причалювати», хант. kúl- «вставати; сходити на берег». — Балецкий St. sl. IX 338; Ivanová—Šalingová—Maňíková 451; MNTESz II 428, 607.

[кєлюх¹] «киянка для обробки гончарної глини» Ж; — очевидно, пов'язане з кєльма «лопатка муляра» (див.).

кєлюх² — див. **кєлюх**.

кельма «лопатка муляра», *кельня* «тс.»; — р. *кельма*, *кельня* «тс.», [келька] «лопатка для укладання цегли», бр. *кельма*, *кельня*, п. *kielnia* «лопатка муляра», каш. [kela], ч. [kel'ňa] «тс.», слц. [kel'ňa] «тс.»; ящик для корму у возі», слн. *kéla* «лопатка муляра»; — через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *kelle* (нвн. *Kelle*) «лопатка муляра; кухонний черпак» вважається спорідненим з псл. **želbъ* (<**gelb-*), укр. *жоблоб*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Шелудко 33; Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Sławski II 141—142; Bern. I 499; Kluge—Mitzka 363. — Див. ще *жоблоб*. — Пор. **кельня**.

кельнер «служник у ресторані чи готелі в деяких західноєвропейських країнах»; — р. бр. *кельнер*, п. *kelner*, болг. м. *келнер*, схв. *келнер*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Kellner* «тс.», двн. *kělnari* «доглядач винного погреба» походить від слат. *cellenarius* «тс.», пов'язаного з лат. *cellarium* «комора, підвал», похідним від *cella* «комірчина». — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Sławski II 124; Kluge—Mitzka 363. — Див. ще *келія*.

кельня «каретний кузов; [потайний ящик] Бі», [кільня] «козли для кучера» Ж; — запозичення з польської мови; п. ст. і діал. *kielnia* «ящик для пакунків у возі» походить від нім. (*Wagen*) *kelle* «тс.», тотожного з *Kelle* «кельма; кухонний черпак». — Sławski II 141—142. — Див. ще **кельма**.

кельти «давні індоевропейські племена в Центральній Європі», *кельт*, *кельтка*, *кельтський*; — р. бр. *кельты*, п. *Celtowie*, ч. *Keltové*, слц. вл. *Kelt*, болг. *келти*, слн. *Kelte*; — запозичення з німецької мови; нім. *Kelten* «кельти» походить від гр. *Κέλται*, *Κέλται* «тс.». — Klein 257.

[кєма] «тяма» Ж, [кємити] «тямити» Ж, [кємувати] «думати, міркувати» Я, [кємувати] «здогадуватися»; — бр. *кєміць* (розм.) «тс.», *кємлівы* «тямучий», *кємны* «тс.», п. [kímować] «розумітися, бути обізнаним»; — очевидно, запозичення з старопольської мови; незасвідчене п. ст. **kiešny* «тямучий», **kiemliwy* «тс.» слід було б у такому разі розгля-

дати як рефлекс псл. **къш-*, до якого зводяться також слова укр. *кмітливий*, *прикмета*. — SW II 338. — Пор. **кміта**, **кумєкати**, **прикмета**.

кємбрії «перший період палеозойської ери», *докємбрії*; — р. болг. *кємбрій*, бр. *кємбрый*, п. *kambg*, ч. слц. *kambrium*, схв. *кємбрїї*, слн. *kambrij*; — результат скорочення виразу *кємбрійський період*, пов'язаного з англ. *Cambrian period*, у якому прикметник *Cambrian* походить від латинської назви Уельсу *Cambria* (>англ. *Cambria*); у південно-західній Англії (Уельс) уперше виявлено осадові породи, які належать до цього геологічного періоду. — БСЭ 20, 506; Kopaliński 468; Klein 227.

[кємзувати] «думати, міркувати», [кємзовитий] «тямучий» Я; — очевидно, результат контамінації слів [кємувати] «думати» і [кєбзувати] «знати». — Див. ще *кєбзувати*, **кєма**.

[кємпя] «острів у річці» Ж, [кємпіна] «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. *kępa* «тс.»; *купка*, *кєріпа* «острівець» споріднені з укр. *купа*; виведення від рум. *cîmp* «поле» (Scheludko 134; *Vrabie Romanoslavica* 14, 153) необгрунтоване. — Дзєндзелівський St. sl. 12, 110; Richhardt 64; Sławski II 127—128. — Див. ще *купа*.

кємпінг «табір для автотуристів»; — р. *кємпинг*, бр. *кємпінг* «тс.», п. слц. *kemping*, *camping*, ч. *kempink*, *camping*, вл. *camping*, болг. м. *кємпинг*, схв. *кємпинг*, слн. *camping*, *kámping*; — запозичення з англійської мови; англ. *camping* «тс.» пов'язане з дієсловом *camp* «розташовуватися табором» та іменником *camp* «табір» (спортивний, піонерський та ін.), що походить від лат. *campus* «поле», до якого зводиться й укр. *кампанія*. — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 119—120; Брагина 101—103; Holub—Lyer 110; Klein 228. — Див. ще **кампанія**.

кєнаф (болг.) «*Hibiscus L.*»; — р. *кєнаф*, *кєнап*, бр. болг. *кєнаф*, п. ч. слц. *kepař*; — запозичення з тюркських мов; аз. *кєнаф*, узб. *кєнап* «тс.» походять від перс. *капар* (капab) «тс.»; конопля, запозиченого з якогось давнього східного джерела, як і гр. *κάνναβις* «конопля», лат. *cannabis*, псл. *koporja* «тс.», укр. *ко-*

нопля. — СІС 325; Шипова 178; Дмитриев 537; Фасмер—Трубачев II 312; Räsänen Versuch 252. — Див. ще **коно́плі**.

кенгуру́, *кенгуро́вий*; — р. бр. *кенгуру́*, п. kangur, ч. слц. kenguru, вл. kengurih, болг. кѐнгуру, м. кенгур, схв. кѐнгуру(у), слн. kengurú; — запозичення з французької або англійської мови; фр. kangourou походить від англ. kangaroo, запозиченого з якоїсь австралійської мови. — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 120; Dauzat 423; Klein 840.

[кендері́ця] (бот.) «кукурудза», *[тенгері́ця, тендері́ця]* «тс.», *[кендері́чаний]* ВеУг, *кінди́рчаний* ВеУг; — п. [teǵierzycal] «кукурудза», слц. [tengerică, kenderical] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. tengeri «тс.» є результатом скорочення давнішого виразу tengeri búza «тс.» (букв. «(за)морська пшениця»), перший компонент якого tenger «море» є запозичення з давніх тюркських мов; джурк. tāngiz «тс.» споріднене з узб. *денгиз*, тат. башк. *дингез*, тур. deniz. — Дзензелівський Доп. УжДУ II 68; MNTESz III 888; Räsänen Versuch 474.

кенді́р (бот.) «Аросупум L.»; — р. бр. *кенды́р*; — нове запозичення з тюркських мов; каз. узб. туркм. *кендир*, тур. kendir «клоччя, конопля», уйг. kändir «конопля» походять, можливо, з перс. мови. — СІС 325; Фасмер II 222; Шипова 178; Дмитриев 537; Räsänen Versuch 252.

[кѐнді] «валянки; повстяні калози», *[кінді]* «тс.», одн. *[кѐндя, кіндя]*; — бр. *[кѐньги]* «теплі калози»; — запозичення з російської мови; р. *[кѐньги]* «тепле взуття; чоботи», *[кѐнги]* «тс.», *[кѐнди]* «валянки з відрізаними халявами» походять із прибалтійсько-фінських мов; пор. карел. kengä «черевик», фін. kengkä, ест. king, keng «тс.». — Трубачев ЭИРЯ III 51; Фасмер II 223; Kalima 111.

кѐндюх «перший відділ шлунка жуйних тварин; начинений м'ясом шлунок тварини, сальцесон; вайлувата людина; [шлунок]», *[вікѐндюшити]* «випатрати» Я; — р. *[кѐндюк]* «живіт; шлунок», *[кѐндюх]* «тс.», бр. *кіндзю́к* (розм.) «шлунок», п. [kindziuk] «свинячий шлунок» (з укр. або бр.); — запозичення з турецької мови; тур. kindik «пуп» споріднене з хак.

kin, kindik, каз. kəndək, уйг. kintik, кумик. ğıppik, монг. küj(i) «тс.». — Супрун Тюркизмы 76—77; Brückner 230; Räsänen Versuch 271.

кеп «дурень; вид гри в карти; [глум] Ж», *[кепа́р]* «веселий насмішник; шахрай» Ж, *кепкю́н* «тс.», *[кѐпство]* «дурість; глузування», *[кпи]* «глузування», *кпи́ни* «тс.», *кепкюва́ти* «глузувати», *[кпи́лити]* Ж, *кпи́ти(ся)* «тс.», *[докѐпкатися]* «докепкуватися, доглузуватися»; — р. *[кеп]* «дурень», *[кѐпа]* «дурпа», бр. *кѐпикі* «кепкування, клини», *[кепкава́ць]*; — запозичення з польської мови; п. kіep «бевзь», ст. «vulva», як і ч. заст. і діал. кер «нахаба», ст. «vulva», слц. [kіep] (прізвисько нечистого), зводиться до псл. *кър-, яке пов'язується з іє. *кеур- «заглибина» (гр. κόλτη «печера, яма», дінд. kūraḥ «тс.») або з іє. *(s)keub(p)- «рубати, рвати». — Richhardt 64; Ильинский ИОРЯС 23/1, 149; Sławski II 151; Bańkowski JP 56/1, 46—47; Bern. I 664—665. — Пор. **кѐпський**.

кѐпа «кепка», *кѐпі*, *кѐпка* «тс.», *кепко́вий*, *кѐпочний*; — р. *кѐпи*, *кѐпка*, бр. *кѐпі*, *кѐпка*, п. кері, вл. керіj, болг. *кѐпе* «військова безкозирка»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з французької мови; фр. kéri походить від швейц.-нім. Kärri, зменш. від Карре «шапка, ковпак, берет», що зводиться до нар.-лат. сарра «плащ з капюшоном». — Шанский ЭСРЯ II 8, 121; Kluge—Mitzka 349. — Див. ще **ка́па**¹.

кепеня́к, *кѐпень* — див. **кобеня́к**.

кѐпський «поганий»; — р. *[кѐпский]* «дурний, поганий», *[кѐпство]* «погане життя», бр. *кѐпскі* «не такий, як треба, кепський»; — запозичення з польської мови; п. kіepski «поганий, кепський», паралельне ч. заст. і діал. kerský «дурний, недоречний, поганий», є похідним від іменника kіep «бевзь, бовдур» і первісно означало «властивий бовдуrowi, нікчемний». — Ильинский ИОРЯС 23/1, 149; Sławski II 152. — Див. ще **кеп**.

кепта́р «хутрянний одяг без рукавів», *[кипта́р]* «тс.»; — болг. *[кипта́р]* «вид кожуха; вид верхнього суконного одягу»; — запозичення з молдавської мови; молд. *[кепта́р]* (*penmár*) «безрукавка» пов'язане з *penm* «груди», яке зводиться

до лат. *pectus* «тс.», спорідненого з тох. А *pāśśām* «тс.», дінд. *pākṣa* «плече», псл. *рахъ*, укр. *пах*. — Кобилянський Гуц. гов. 84; Scheludko 135; Vincenz 3; Crânjală 432; Vrabie Romanoslavica 14, 153; БЕР II 376; DLRM 615; СДЕЛМ 309; Walde—Hofm. II 270; Pokorny 792. — Див. ще *пах*.

кераміка, *керамік* «фахівець з кераміки», *кераміст*, *керамічний*; — р. болг. м. *керамика*, бр. *кераміка*, ч. слц. вл. *keramika*, схв. *керамика*, слн. *keramika*; — запозичено з грецької мови, очевидно, через посередництво західноєвропейських (нім. *Keramik* «гончарство; керамічні вироби», фр. *céramique*, іт. *ceramica* «тс.»); гр. *κεραμική* «гончарство», *κεραμικός* «глиняний» пов'язані з *κεραμος* «гончарна глина», яке загальноприйнятого етимологічного пояснення не має. — СІС 326; Шанский ЭСРЯ II 8, 121—122; БЕР II 333; Frisk I 823—824.

кербуд «керівник будинку (державного житлового)»; — аббревіатура, утворена на основі виразу *керівник будинку* (-ів) як калька р. *управдом*, утвореного на основі виразу *управляющий домами*. — Див. ще *будінок*, *керувати*.

[кeрвань] (бот.) «плакун верболистий, *Lythrum salicaria* L.» Ж; — п. *krwawnica*, ч. *krvavnice* (з п.) «тс.»; — пов'язане з *кров*, *кравівий* (*кeрвaвий*); назва зумовлена, очевидно, тим, що плакун здавна використовують як кровоспинний засіб; пор. грецьку назву плакуна *λύθρον* букв. «застигла кров». — Заверуха 119; Machek Jm. rostl. 149. — Див. ще *кров*.

[кeрвeль] (бот.) «бугиля, *Anthriscus cerefolium* Hoffm.; скандикс Венерин гребінь, *Scandix pecten Veneris* L.» Г, Ж, Мак; — р. *[кeрвeль]* «*Scandix cerefolium*», *[кeрвeль]*, п. *[kierbel, kierwel]*, ч. *kerblík* «тс.», болг. *[кeрвeл]* «бутень, *Chaerophyllum* L.»; — через російське або польське посередництво запозичено з нижньонімецької або голландської мови; нн. *Kervel*, гол. *kervel*, якому відповідає нвн. *Kerbel* (свн. *kērvēl(e)*), двн. *kērvōl(l)a*, походить від лат. *caerifolium*, що відтворює гр. *χαίρεφύλλον*, яке складається з основи дієслова *χαίρω* «радію», спорідненого з дінд. *hāryati* «ді-

стає насолоду, радіє, любить», лат. *horigor* «спонукаю», та іменника *φύλλον* «лист», спорідненого з лат. *folium* «тс.»; назва зумовлена приємним запахом листа бугиля садової. — СІС 326; Шелудько 33; Фасмер II 223; Machek ESJČ 249; БЕР II 334; Bern. I 501; Kluge—Mitzka 363; Frisk II 1050—1051, 1062—1065. — Див. ще *фоліант*.

[кeрдаль] «кнур» Ж, *[кeрда]* «тс.» ВеБ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *[kierda, kiędra]* «тс.» є результатом діалектної видозміни форми *kiepnoz* «тс.», що відповідає укр. *[кнo-роз, кoрноз]*. — Sławski II 155—156. — Див. ще *кнoроз*.

[кeрeз] «через» Г, Ж; — очевидно, результат контамінації слів *чeрeз* і *кpізь*; думка про часткове збереження давнього *ke* в псл. **kerzъ* без переходу в *če* (Miklosich Altsl. Lautl. 247 у Потебні; пор. Mikl. EW 115) позбавлена підстав. — Bern. I 148—149; Потебня К ист. зв. II 41. — Див. ще *кpізь*, *чeрeз*.

[кeрeкoрiти] «воркувати; квоктати» Ж; — р. *[кeркaть]* «кричати (про птахів, тварин); каркати; видавати особливий горловий звук; кашляти; бурмотіти, невиразно говорити», бр. *[кeркнyць]* «киркнути»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *кaркaти*, *кiркaти*. — Фасмер II 225. — Пор. *кар*, *кир*².

кeрeчyн — див. *кpачyн*.

кeрeя — див. *кирeя*.

[кeркa] (рослинна фарба) Я; — неясне.

[кeрлiбa] «сироватка»; — неясне.

кeрмa (заст.) «кермо», *кeрмaнич*, *[кeрмaч]* «стерновий» Ж, *кeрмo*, *кeрмoвий*, *кeрмyвaти* «спрямовувати кермом; керувати», *[пiдкeрмaнич]* «помічник стернового» Ж, *[пiдкeрмич]* «тс.» Ж; — р. *[кирмa]* «велике стернове весло на носі і на кормі судна» (з укр.?), *[кирмoвaть]* «працювати стерновими веслами»; — результат видозміни закономірної звукової форми основи *кoрмa* (<*кърмa*), яка зазнала зближення з запозиченою основою дієслова *кeрyвaти*. — Див. ще *кoрмa*. — Пор. *кeрyвaти*.

кeрмeк (бот.) «*Limonium* Mill. (*Statice* L.)» СУМ, Ж, *[кeрмик, кiрмaк, кiрoмaк, кирoман]* «тс.» Мак, *[кeрмeчництвo]*

«добування трави кермека для одержання з неї фарби» Я;— р. *кермек* «*Limolium*; дубильний корінь, *Statice latifolia*; жовтий корінь, *Statice tatarica*», [*кермешник*] «робітник, що викопує коріння кермека»;— запозичення з тюркських мов; кирг. *кермек* (багаторічна рослина, з коріння якої добувається жовта фарба) споріднене з каз. *кермак* «гірка трава; гіркий».— Фасмер II 225; Шипова 179.

[**керме́нь**] (бот.) «перстач сріблястий, *Potentilla argentea* L.» Ж, Пі;— неясне.

[**керме́с**] (ент.) «польська кошеніль, *Porphyrothoa polonica* L.» Я;— р. [*кермес*] «тс.», п. *kermes* «натуральний барвник з кошенілі», ч. *kermes* «сушені саміці кошенілі, з яких виготовляється червона фарба кармазин», слц. *kermeš* «тс.», болг. *кермес* «кошеніль»;— запозичення з тюркських мов; тур. *kırmızı* «кошеніль», каз. *қырмызы*, чаг. *qırmız* «тс.» пов'язані з тур. *kırmız* «червоний», аз. *қырмыз* «тс.».— БСЭ 47, 124; Нолуб—Lyer 239; Räsänen Versuch 267.— Див. ще **карма́зин**.— Пор. **черво́ний**.

[**керме́ш**] «храмове свято; ярмарок» Ж;— р. [*кірмаши*] «ринок, базар; ярмарок; гуляння, народне свято», бр. *кірмаши* «ярмарок; храмове свято», п. *kiepmasz* «річний ярмарок, пов'язаний з народними святами; (ст.) урочистість посвячення костюлу», ч. [*karmaš*] «частування після похорону або після виводу породіллі; (ст.) відпуст», слц. *kermeš* «відпуст», [*karmaš*, *karmeš*] «тс.», вл. *kermeš* «посвячення костюлу», *kermeša*, нл. *kermeša*, *kjarmeša* «тс.», м. *кермес* «ярмарок; забава», схв. [*kermes*] «відпуст»;— через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *kirmešse*, *kirchmēsse* е, очевидно, результатом скорочення складного слова **kirchwīhmēsse* «богослужіння з нагоди освячення церкви», утвореного з основ іменника *kirche* «церква», дієслова *wīhen* «святити», спорідненого з лат. *vincēre* «зв'язувати», дінд. *-vīša* «пута», і *mēsse* «служба, меса».— Шелудько 33; Richhardt 64; Фасмер II 238; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 370, 849.— Див. ще **ме́са**, **це́рква**.

керн «стовпчик гірської породи під час буріння свердловин»;— р. бр. *керн*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Кегн* «серцевина, стрижень; кісточка, зернятко» пов'язане чергуванням голосних з Когп «зерно», спорідненим з лат. *granum* «тс.», псл. **zъrno*, укр. *зе́рно*.— СІС 326; Kluge—Mitzka 364, 394.— Див. ще **зе́рно**.

кернер «сталевий стрижень з вістрам для розмічування деталей», *керн(er)* «крапка, зроблена кернером на деталі», *кернувати* «розмічувати кернером»;— р. бр. *кернер*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Köfner* «кернер» пов'язане з Когп «зернина, зерно», спорідненим з псл. **zъrno*, укр. *зе́рно* (див.).— Пор. **керн**.

керога́з;— бр. *керага́з*;— запозичення з російської мови; р. *керога́з* є абрєвіату́рою, утвореною з виразу *керосиновий газ*.— Шанский ЭСРЯ II 8, 122; СРЯ II 58.— Див. ще **газ**, **кероси́н**.

кероси́н, *кероси́нка* «нагрівальний газовий прилад; газовий ліхтар», *кероси́нник* (заст.) «газовик»;— р. болг. *кероси́н*, бр. *карасі́на* (розм.), п. *kerosin*, слц. *kerozín*, схв. *керо́зін*, слн. *kerozín*, *kerosin*;— семантично видозмінене запозичення з німецької мови; нім. *Cerosin*, *Ceresin* «гірський віск, озокерит» утворено від гр. *κηρός* «віск», очевидно, запозиченого з східних мов.— Шанский ЭСРЯ II 8, 122; Фасмер II 225; Frisk I 843—844.— Пор. **анце́рада**, **це́рага**.

[**керпець**] «личак; постіл»;— п. *kiepries*;— очевидно, запозичення з словацької мови; слц. *krpes* «постіл», як і ч. ст. і діал. *krpes*, слн. [*křpes*] «тс.», споріднене з п. [*karple*] «примітивне пристосування для ходіння по снігу і болоту», [*karpie*] «ходаки, черевики з дерев'яною підошвою і шкіряним верхом», *karpač* «лагодити, латати, будь-як шити», укр. [*ко́рпати*] «працювати; порпати».— Ślawski II 83—84, 157.— Див. ще **ко́рпати**.

керсе́т, *керсе́тина*, *керсе́тка*, *керсе́тник* — див. **корсе́т**.

[**керсик**] (бот.) «мигдаль степовий, *Amygdalus papua* L.» Я;— неясне.

керспра́в;— абрєвіату́ра, утворена з виразу *керуючий справами* як калька р.

управделами, розм. *управдѣл*, утвореного з виразу *управляющий делами*.— Див. ще **керувати**, **справа**.

керт, *кертїна*, *кертїти*, *кертїця*, *кертїчина*, *кертїяк* — див. **крїт**.

керувати, [*Герувати*] «правити кіньми, возом; направлятися», [*Гирувати*] «тс.», [*кертати*] (кіньми) Ж, *керівник*, *керівництво*, [*керова*] «керівництво» Ж, [*керівничий*] «ватажок» Я, [*керон*] «керівник» Ж, [*керуваль*] «тс.» Ж, Пї, *керунок*, *керуючий*, *керівний*, *керівничий*; — р. [*кировати*] «керувати; повертати; працювати; торгувати», бр. *кіравіць* «керувати; показувати напрямом»; — запозичення з польської мови; п. *kierować*, як і слц. [*karovat'*, *károvat'*, *kerovat'*] «тс.», походить від нвн. *kehren* «тс.» (свн. двн. *kēren*, двн. *kēran*, *chēren*), спорідненого з дісл. *keisa* «високо нести, підноситись, видаватись чимсь», норв. [*keis*] «вигин, рух», [*keisa*] «робити криві рухи, бігти», можливо, також з р. [*жихать(ся)*] «хитатися, гойдатися». — Шелудько 33; Richhardt 64; Sławski II 156; Machek ESJCS 194; Kluge—Mitzka 361.

керцун «середня частина ярма» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з алб. *kërcun* «обрубок стовбура, пень».

кѣса «сумка» Я, *кисá* (заст.) «гаман, калитка»; — р. [*кисá*] «мішок, сумка, кисет», [*кы́са*] «тс.», бр. [*кѣска*] «гаманець», п. заст. *kiesá* «гаман, калитка», болг. *кесія* «тс.; кисет», м. *кесе* «тс.», схв. *кѣса* «тс.; певна кількість грошей», *кѣса* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kese* «торбинка, калитка, що містить 500 піастрів», [*kisel*] «тс.» походить від ар. *kīs* «тс.».— Фасмер II 239; Sławski II 157—158.— Пор. **кисѣт**.

кѣсар (титул імператорів давнього Риму); — р. *кѣсарь*, бр. болг. *кѣсар*, др. *кесарь*, схв. *кѣсар*, стсл. *кѣсарь*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Καίσαρ* «римський імператор» походить від лат. *Caesar* «тс.», що розвинулось на основі особового імені *Caesar*, починаючи з часів імператора Октавіана (63 р. до н. е.—14 р. н. е.).— СІС 326; Шанский ЭСРЯ II 8, 122; Фасмер II 226; Дворецкий—Корольков 128.— Пор. **цар**, **цїсар**.

[**кѣскати**] «таскати» Ж; — очевидно, результат афективної видозміни звукової форми *таскати* (див.).

кесон «камера для підводних робіт і для проходження тунелю метро; коробка з циркулюючою водою для охолодження металургійних печей; художньо оформлена заглибина на поверхні арок або склепінь», *кесонник*; — р. *кесон*, бр. болг. *кесон*, п. ч. *keson*, слц. слн. *kesón*, схв. *кѣсон*; — запозичення з французької мови; фр. *caisson* «кесон, ящик» походить від іт. *cassone*, збільш. від *cassa* «ящик»; на французькому ґрунті італійське слово знало впливу з боку фр. *caisse* «ящик». — СІС 326; Dauzat 127; Mestica 283.— Див. ще **каса**.

[**кестемѣн**] «хустина ВеУг; весільна хустина Ж; повна шия ВеУг», [*кестеман*] «хустка; підгорля корови» УЛГ, [*кестимѣнь*] «сукно» ЕЗБ 4, [*кистимѣнь*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; виводиться від тур. *testimē* «рушник; серветка; велика хустина» (ВеУг 224); зіставляється також з уг. *keszkenő* «хустка» (Дзензелівський УЛГ 58).

кесь-кесь — див. **кось-кось**.

[**кет¹**] (вигук, яким відганяють котів) ЛЧерк; — результат афективної видозміни звукової форми *кота* «тс.».— Див. ще **кіт**. — Пор. **акѣт**, **кату́**, **кѣт²**.

[**кет²**] (вигук, повторенням якого переслідують зайця) Ме; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *катя́* «тс.» (див.).

кет³ — див. **кѣти**.

кѣта «риба з родини лососевих, *Osoghynchus keta* Walb.»; — бр. болг. *кѣта*, п. ч. слц. *keta*; — запозичення з російської мови; — р. *кѣта* походить з тунгусо-маньчжурських мов; пор. евенкійське *кѣта* «кета», евенське *кѣта*, негідальське *кѣта* «тс.», маньчж. *к'ата* «кета (після метання ікри)», етимологія яких поки що не з'ясована. — Сопоставительный словарь тунгусо-маньчжурских языков I 389.

кѣти (одн. *кет*, *кѣтка*) «народ у районах середньої і нижньої течії Єнісею»; — бр. *кѣты*, п. *Ketowie*; — запозичення з російської мови; р. *кѣты* походить від кетського *кет* «людина». — БСЭ 12, 70; Кетский сборник 24, 36, 161.

кѣтяг «гноно; [пень] Ж», [кѣтях] «гноно», [кїтяг] «тс.», [кѣтяийна], кѣтяжїстїий; — очевидно, пов'язане з [кїта] «китиця»; кореневе е, мабуть, виникло фонетично на місці и; суфіксальна частина слова вимагає з'ясування. — Див. ще кїта.

кефáль (іхт.) «Mugil cephalus L.», [кефáлї] «тс.»; — р. бр. кѣфáль, болг. кѣфáл, схв. цїпáл; — очевидно, запозичення з новогрецької мови; нгр. гр. κέφαλος «кефаль» пов'язане з κεφαλή «голова», спорідненим з тох. А śpāl «тс.», двн. gebal «череп»; грецька назва зумовлена широкою головою риби (пор. укр. [лобáн] «кефаль», пов'язане з лоб). — Фасмер II 227; БЕР II 346; Skok I 268; Frisk I 835—836.

кефір; — р. болг. кѣфір, бр. кѣфір, п. вл. кефіг, ч. слц. слн. кефіг, схв. кѣфір; — запозичене, очевидно, через російське посередництво з якоїсь мови Кавказу; пор. мегр. кірїг «кисле молоко, приготовлене в міху», ос. к'æру (к'æри) «кефір», балкар. гэрэ «тс.»; походження цих слів неясне. — Фасмер—Трубачев II 227; Шанский ЭСРЯ II 8, 123—124; Sławski II 123; БЕР II 347; Абаев ИЭСОЯ I 627.

[кѣца] «волохата вовняна ковдра» Ж; — п. кієска «сукня, спідниця», ст. кієса «дорогий одяг; попона; ковдра, покривало», кієсца «покриття для зброї», ч. (мор.) [кѣсек] «коротка спідниця», [гѣса] «плахта, в якій циганки носять дітей на плечах», болг. кѣчѣ «повсть, повстяна ковдра», м. кѣчѣ «албанська шапка», схв. [кѣча] «гуня у верховинців; албанська шапка»; — запозичення з турецької мови; тур. кеѣ «повсть, фетр; кошма; вовняний килим» споріднене з тат. кїєз «повсть; кошма», чув. кѣѣ «дюрк. кеѣ «тс.»; укр. кѣца, можливо, відбило вплив з боку паронімічного укр. коц «ковдра, покривало»; менш обгрунтоване прийняття (Brückner 226; Верп. I 498) посередництва уг. кесє «вид плаща».

[кѣцала] (у виразі к. дати «побити») Я; — очевидно, афективне утворення.

[кѣцати] «підкидати, трясти (наприклад, при їзді по камінню)» Ме; — очевидно, слово звуконаслідувального походження; пор. формально й семантично близькі п. кісає «скакати з припаданням

до землі» (наприклад, про зайця), [кісає сіє] «валятися», ч. (мор.) [kickat, gickat] «стрибати на одній нозі», слц. кукат' «розкидати, розсипати», схв. [кїčkatі] «гнати»; виведення з псл. *kud-sati як інтенсива від kudati «кидати» (Mačhek ESJČ 248, 313) недостатньо переконливе. — Sławski II 132; Brückner 226. — Пор. кѣцятн, кїцїти.

[кѣцяти] «заляпувати» Ме, [кѣцятися] «заляпуватися» Ме, [кѣцатися] «тс.» Ме; — очевидно, афективне утворення.

[кець-кець] «вигук, яким підкликають свиней», [кеч-кеч Л, кацію-кацію Л, коць-коць Ме, коць-коць Ме, вац-вац Л, вец-вец Л, вець-вець Л, ець-ець Л] «тс.»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; для всіх форм властивий цямкаючий приголосний ц' (ц), що дає підставу думати про виникнення їх з наслідування порослячого цямкання; відхиленням є [кеч-кеч], яке можна пояснити стороннім, можливо, польським впливом.

[кѣчик] (іхт.) «стерлядь, Acipenser ruthenus L.» ВеНЗн, ВеУг, [кѣчєгє] «тс.» Ferіanc; — слц. [кеѣга, коцїгал, схв. [кеѣга, кеѣга, кеѣка, кеѣга, каѣга, каѣга, коѣга, коѣгал, слн. [кеѣга, кеѣа]; — запозичення з угорської мови; походження уг. кесєге (kőczöge) «стерлядь» не з'ясоване. — Коломїец Происх. назв. рыб 134; Ferіanc Názv. rűb 19—20; Skok II 72; MNTESz II 419. — Пор. чечуга.

[кѣша] «рябий віл ВеЛ; віл із загнутими назад рогами Ж», [кѣшєль] «рябий віл» Ж, [кїшєль] «тс.» ВеНЗн, [кѣшїля] «віл із загнутими назад рогами» Ж, [кѣшєлістїий] «рябий» (про вола) Ж, ВеНЗн, [кїшєлістїий] «тс.» ВеНЗн; — неясне.

кѣшта (знев.) «хатина» Мо; — запозичення з болгарської мови; болг. кѣща «хата, житло, дім» продовжує стсл. (болг. ст.) кѣшта, відбите також в укр. кїща (див.).

[кїба'] (орн.) «чайка, Vanellus vanellus L.» Ж, Шарл, [кебіс Шарл, кѣбіска ВеБ, кевбáска Ж, кевбўска Ж, кельбаска Шарл, кїбіска ВеБ, Шарл, кїба Шарл, кобавка Шарл, підскибиця Шарл, скебаска Шарл] «тс.»; — бр. [кїбіс] «бо-

лотяна пташка», болг. [кїбис] «чайка»;— звуконаслідувальні утворення, пов'язані з імітацією своєрідного крику чайки, що нагадує звукосполучення *кїбіт*; паралельні до *чїбис*, п. [kiwita, kiwyska, kiwuta], слц. *sibik*, нвн. *Kiebitz* «тс.»; болг. [кїбис] виводиться також (БЕР II 352) разом з болг. [кїбиц] «тс.» від нвн. *Kiebitz*.— Фасмер—Трубачев IV 357; Ferians Názv. vtákov 43; Kluge—Mitzka 366.— Пор. **кигі**.

[кїба²] «страховище, потвора» Ж;— неясне; можливо, слово з дитячої мови (пор. дещо подібне *кава* (дит.) «страховище»).

кїбáлка (заст.) «вид жіночого головного убору; [шнурок або туго скручений кусок полотна, пов'язаний навколо голови, на який закручували волосся; може бути у вигляді дерев'яного обруча], [кїбáвка Я, кїбáвка Ж, кїбáлиця, кимбáлка Я, Л, кинбáлка Я, кїбáльник Я, гїбáвка Ж, гїбалка Никончук—Романюк (див. нижче), гїбалка тж] «тс.»;— р. [кїбала, кїбáлка, кїбола], бр. [кїбалка], п. *kibałek, kibałka* (з укр.) «тс.»;— пов'язане з [гїбáти] «бгати» (первісно «згинати»; пор. *гїбать гїбалку* «закручувати волосся на обручик» Никончук—Романюк); причини збереження давнього проривного г і послідовної заміни його глухим к не зовсім ясні.— Никончук—Романюк *Вопр. общего и славянск. языкозн.* Днепропетровск 1976, 101—104; Желех. I 341.— Див. ще **гїбáти**, **гнўти**.— Пор. **збганка**.

[кїбáта] «звичка» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з [кєбéта] «здібність, дар, уміння».— Пор. **кєба**.

[кїбель] «баддя, цебер»;— р. *кїбель* «гірничий цебер», п. *kibel* «тс.»; відро для нечистот; горщик», ч. [kýbl] «відро, цебер», слц. [kýbel], схв. [кїбла], слн. *kíbla* «тс.»;— очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. *Kübel* «цебер, баддя» походить від двн. *kubil* (у *miluhchubilī* «малий цебер на молоко»), яке, мабуть, виникло на основі лат. *sūra* «бочка», спорідненого з дінд. *kīraḥ* «яма, печера; колодязь», гр. (ἀμφι-)κύπελλον «(подвійний) кубок», дангл. *hūf* «вулик», дісл. *hūf* «корпус корабля».— Шелудь-

ко 33; Sławski II 131; Kluge—Mitzka 409; Walde—Hofm. I 310—311.— Пор. **кўбел**.

[кїбич] «іронічне прозивання горбатого носа» Ва;— неясне; можливо, пов'язане з *кїбець*.

[кївайло] (орн.) «плиска біла, *Motacilla alba* L.» Шарл, [покивайлик] «тс.» Шарл;— очевидно, пов'язане з *кївáти* (хвостом) з огляду на довгий хвіст (Птиці СССР 418), що може звертати на себе увагу при рухах птаха (пор. семантично подібні назви цього виду: [вертигузка, трєпєхвістка, трєсихвіст(ка), трєсихвоста, трєсигузка]).— Булаховський *Вибр. пр.* III 222.— Див. ще **кївáти**.

кївáти «похитувати (здебільшого головою); [чіпати; красти], *кив*, [кїва] «той, хто любить кивати», [кївáч] «липень (місяць, коли коні кивають головою, відганяючи мух)», [кївєнь] «тс.»», [кїви] (мн.) «рухи головою» Я, *кивк*, [кївўн] «той, хто любить кивати», [кївўха], [кївáйло] «ціп» Я, *кїванєць* (у словосполученні *іванєць-к.* «рід ляльки, що сама встає, коли її ложать»), *покивáн* (у словосполученні *івáн-п.* «тс.»), [некївáльний] «недоторканний», [покивáха] «велика ложка-копистка» До;— р. *кївáть*, бр. *кївáць*, п. вл. *kiwać*, ч. *kývati*, слц. *kývat'*, нл. *kiwać*, болг. *кївам*, слн. ст. *kívati*, стсл. **покївáти** «покивати», *кївадўж* «кивали», цсл. **кїти** «кивати»;— псл. *kuvati*, ітератив від *kyti*, *кївати (як *byvati* «бувати» від *byti* «бути»), який після занепаду слабко засвідчених основних форм узяв на себе їх функції;— споріднене з лат. *sēveo* «рухаю, кручу задом; піддобрююсь (як собака, що виляє хвостом)», а також, мабуть, з ос. *ǵtʷyn* «нидіти», що зводяться до іє. *kaiw- «хитатися, гоїдатися»; сумнівні пов'язання з лит. *kučėti* «оживати» (Младенов 237; БЕР II 353) і укр. *квóлий* (Ильинский РФВ 78, 206).— Фасмер II 228; Шанский ЭСРЯ II 8, 124—125; Sławski II 180; Brückner 231; Machek ESJČ 316; Абаев ИЭСОЯ I 520.

кигі (виук, що імітує крик чайки), *кигїк* «крик чайки», [кїгїтка] (орн.) «чайка, *Vanellus vanellus* L.», [кїгїця Ж, кїгїчка, кїкїгїця Ж, кїгїчка Шарл] «тс.», *кїгїкати*, [кїгати] Пі, *кїгїчий*.

«який кигикає»; — р. [кигікати] «кигикати», бр. кігікаць, п. [kihićzeć] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер II 229; Берн. I 676. — Пор. кйба¹.

кидати, кинути, кидь (виг.), **кид** «кидок», [кидавка] «катапульта» Я, **кидальник, кидій** «той, хто підкидає снопи на молотарку», **кидбк, кидьбк, кидь** «відстань, на яку щось можна кинути», **кидальний, кидовий** (у словосполученні **кидові дрова** «тонкі дрова завдовжки до півметра»), **кидком, кидькома, вікинутися** «удатися, бути схожим; стати винятком» Я, **вікид, викидач, вікидень, вікидка** «викидання; [жарт, витівка]» Ж, **вікидок** «пай, частина» Я, **викидча** «викидень» Я, **вікидьки** «сміття, відходи» Я, **викидний** «той, що викидається; (у словосполученні **викидна цурка** «вид дитячої гри»), **вікидом, відкид, відкидний** СУМ, Ж, **закид, [закидний]** «багатосніжний», **накидати** «примувувати до чогось», **[накидальник]** «робітник, що вантажить снопи» Ж, **накидач, накидка** «додаток; [вид рибальської сітки]», **накидка** «вид одягу; покривало», **[накидальний]** «призначений для накидання» Г, Ж, **накидний, [накидом]** «силоміць, під примусом», **[накидки, навкид'я, навкидяча, навкидь, навкидьки, навпокін'я]** Ж, **нарозкидку, [окид]** «колосся, що лишлось після жнив», **[окидь]** (жін. р.) «легкий весняний сніг (після того, як розтанув зимовий)», **[окиди]** (мн.) «зовнішні вияви наскірних хвороб (висипка, короста тощо)» Ж, **[обкидан]** «бордюр у вишивці на полотні» Ж, **[обкидень]** «місце, пропущене під час сівби вручну» Л, **[обкидок]** «малі поточні витрати» Ж, **перекідач, перекідько** «перекинчик», **[перекінець]** «тс.», **перекінчик, [перекін'я]** (жін. р.) Нед, **перекідистий, перекідний** СУМ, Нед, **[перекідький]** «перекидистий», **перекідом, [перекидки]** «перекидом», **перекидьки** «тс.», **[підкид]** «перша оранка», Нед, **[підкиданка]** «тс.» Нед, **[підкидач]** «той, хто підкидає», **[підкидачка, підкидок]** «підкидьок», **підкидьок** СУМ, Нед, **[підкидча́та]** «малі санчата, які при перевезенні дерева підставляють під кінець, що звисає з великих саней», **підкидний** «той, що підкидають; (у словосполученні **п. дурень** «гра в карти»)»,

[покидачка] «жінка, що розлучилася з чоловіком» Л, **[покидище]** «людина, яку покинуто», **покидь** «покидьок», **покидька** «кинута річ; покинута жінка (дівчина)» СУМ, Ж, **покидьок** «кинута непотрібна річ; людина, що відкидається суспільством», **покидьки** (мн. до **покидьок**), **[покидько]** «покинута істота чоловічої статі; покидьок (про людину)», **[покинько]** «покидьок» Нед, **покидьковий, прикидатися** «удавати», **прикиди** «удавання», **[прикидка]** «додаток», **[прикидок]** «приклад коло скирти» Ва, **[прикидливий]** «старанний, охочий (до чогось)», **[прикидливий]** «оманливий, фальшивий; який легко починає гноїтися» Нед, **[прикидчивий]** «той, хто чіпляється (до чогось); надміру послужливий», **прокидати** «будити», **прокидатися, [прокида́цца]** «з'являтися (про гриби в лісі)» Л, **пркид** «пробудження», **рзкид, розкидач** (техн.), **[розкидка]** «спосіб орання землі (від країв до середини)» Л, **розкидистий, розкидливий, розкидний, розкидчастий, скидатися** «бути схожим», **скинути** «передчасно народити», **скид** (геол.), **скидальник, скидач, скидка, [скидча́]** «ягнянедоносок», **скидальний, скидний, [скидя́]** «кидаючи», **уперекидь, урзкид, урозкидку, урзкидь**; — р. **кида́ть** «кидати», бр. **кідаць** «тс.», п. **kidać** «капати (про густе); кидати, ч. **kudati** «кидати (гній)», сл. **kudat'** «тс.», вл. **kidać** «висипати, вилити; розкидати (гній)», нл. **kidaś** «тс.», полаб. **pŭřajna** (<*rokupe) «звалить», болг. **[кидам]** «кидаю», **[кіна]** «деру, рву», схв. **кидати** «рвати, ламати», слн. **kidati** «викидати», стсл. **искыдати** «викидати»; — псл. **kudati**, ітератив від зниклого ***kysti** (<*kyd-ti); — споріднене з лтс. **kūdit** «поганяти», лит. **skudrūs** «живий, жвавий», дісл. **skjōta** «стріляти; пхати; кидати», двн. **skiozan** «стріляти; кидати» (>нвн. **schießen** «стріляти»), нвн. **[hutzen]** «поганяти; цькувати; пхати», дінд. **sodati** «поганяє; запалює», **skūndate** «спішить», що зводяться до іе. *(s)keud- «кидати; стріляти; цькувати»; можливо, сюди ж лит. **šauti** «стріляти; штовхати; швидко рухати», лтс. **šaut** «швидко рухати в певному напрямі», **saut** «стріляти» (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 156). — Фасмер II 230; Sławz-

кї II 137; Brückner 226; Machek ESJČ 313—314; БЕР II 355, 368—369; Skok II 77; Bern. I 676; Pokorný 955—956.

[кїдик] «маленька людина; попелюшка» ВеЗн; — неясне; очевидно, утворене на основі *кїдати*.

[кїдли́на] «вощина» Я; — неясне.

[кїдра] «підшва з лубу» Ж; — очевидно, утворене на основі запозиченого п. [kídra] (бот.) «сосна кедрова європейська, *Pinus cembra* L.», [kiedra, kídrg, kieder] «тс.», етимологічно пов'язаного з укр. *кедр*; пор. п. kiedra «канти з лакованої шкіри», вни. Köder «шкіра для заблуків». — SW II 320, 321, 743. — Див. ще *кедр*.

[кїдрев] «кедр, кедрина» Ж; — очевидно, результат злиття словосполучення *кедрове дерево* або «складеного слова *кедр-дерево*. — Див. ще *дрєво, кедр*.

[кїзік] «овечий послід» Ме; — р. [кїзік] «кїзяк»; — очевидно, запозичення з якоїсь тюркської мови (пор. тур. tezek «кїзяк», чаг. täzät «тс.»), пов'язане походженням із словом *кїзіяк*¹ (див.).

кїзіл (бот.) «дерен, *Cornus* L.», [кїзіль, кїзіль] «тс.» Мак, [кїзіль] «свидина криваво-червона, *Thelycrania sanguinea*» Мак, *кїзільний* «кущі або зарості кїзілу»; — р. *кїзіл* «дерен», *кїзіль*, бр. *кїзіл* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. kizil «червоний», kizilcik «дерен (ягода)», уйг. чаг. kuzul «червоний» є похідними від тюрк. kuz «червоніти» (тур. kız «червоніти, гарячіти, розпалюватися», аз. кыз «червоніти», чаг. kiz, як. кыз «тс.»); назва кїзілу зумовлена червоним кольором ягід, свидини криваво-червоної — червоно-бурым або пурпуровим кольором молодих пагонів (Флора УРСР 7, 623). — Шанский ЭСРЯ II 8, 126; Фасмер II 230; Шипова 180; Дмитриев 537; Machek Jm. rostl. 114; Bern. I 506; Räsänen Versuch 269.

[кїзлик¹] «ковганка з заморожених кїзяків, що служить для катання з гірки»; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з тур. kizak «сани, полози; колиска» і з тур. tezekli «з кїзяком, гноем».

[кїзлик²] (бот.) «сорт слив» Ж; — не зовсім ясне, можливо, результат контакмінації слів *кїзіл* і *кїслий*.

[кїзлик³] «молодий лящ» Я; — оче-

видно, діалектний фонетичний варіант назви молодого ляща [кóзлик]. — Див. ще *козєл*³.

кїзляк (бот.) «Naumburgia Moench.; [вербозілля звичайне, *Lysimachia vulgaris* L. (*L. thyrsoiflora* L.)» Я, [кїзлик] «тс.» Мак; — неясне; очевидно, запозичене з тюркських мов.

*кїй*¹ «частина тонкого стовбура або грубої гілки, очищена від пагонів; палиця для гри в більярд», *кїйок*, [кїйчя] (зб.) «кїй» Я, [кїй] «важіль у млині» Я; — р. *кїй* «більярдний кїй; [палиця, дрючок; товкач]», бр. *кїй* «палиця; костур; більярдний кїй», п. kij «тс.», ч. сл. куј «кїй, дрюк», вл. kij «кїй», нл. kij «великий (особливо, залізний) молот», полаб. t'əjanájsə «дрюк, уживаний як морський знак», болг. [кїй] «кїй, дрюк», схв. kǐjǎk «дрюк», слн. kij «тс.; дерев'яний молот»; — псл. кујь (<*kū-jo-) «кїй, молот, довбня», пов'язане з kūti (<*kou-tei) «бити, ударяти», укр. *ковати* (*кїти*); — споріднене з лит. kújis «важкий ковальський молот», прус. sigis «молот», лтс. kija «дрючок, кїй»; більярдний термін *кїй*, мабуть, походить від р. *кїй* або п. kij (bilardowy) «кїй (більярдний)», що виникли під впливом фр. queue «хвіст; шлейф; черга; стебло; більярдний кїй», яке продовжує лат. cōda (cauda) «хвіст», віддалено споріднене з псл. kuti (kovq), укр. *кувати*. — Фасмер II 231; Sławski II 159; Machek ESJČ 314; БЕР II 355—356; Skok II 78; Бернштейн Очерк 1974, 289; Dauzat 602; Walde—Hofm. I 185, 186, 300—301. — Див. ще *кувати*¹. — Пор. *кїях*.

[кїй²] «який» (перев. у виразах типу к. *bic*); — р. *кой*, п. [ki], ч. сл. kú «тс.», болг. *кой* «який; хто», м. *кој* «тс.», схв. *кòjї* «який», слн. ki «тс.; хто», стсл. *кыи* «який»; — псл. *кь-јь, утворене з питального займенника *кь (<*kos) «який, хто» (того самого, що і в займеннику кь-to «хто»), спорідненого з лит. kàs «хто, що», лтс. kas «тс.», дінд. káñ «хто», гот. has «що»; лат. quod «тс.», які зводяться до іє. *k^ho-, *k^he- «хто, що, який», і з вказівного займенника jь (<*jos) «той» (того самого, що і в займеннику *jакь «який», первісно «такий», стсл. *жє* «який»), спорідненого з лит.

jis «той; який», дінд. уаѣ «який, котрий», гр. ὅς «ге.», які зводяться до іє. *jo- «той, такий, який». — Фасмер II 280; Durpovo ZfSIPh 2, 381—382; Machek ESJČ 313; БЕР II 527—528; Skok II 110—112; ESSJ Sl. gr. 2, 298—302, 389—391, 393—395; Pokorny 281—283, 644—645. — Пор. хто, який.

[к^ік^і] «кінець, смерть, загибель» Я, [к^ік^ін^ути] «загинути»; — очевидно, продовжує псл. *кук- «згинатися; (перен.) гинути» (<іє. *кеук- «кривити, згинати, скручувати»); ідея смерті асоціювалася з ідеєю згинання і скручування; як семантичні паралелі пор. укр. *г^ігнути* й *г^ігнути*, *кру^ітитися* і *скру^ітитися* («Щоб ти скрутився!») — емфатичне побажання смерті); малу поширеність слів *к^ік*, *к^ік^ін^ути* можна пояснювати табу на назви такого роду і магічною силою, яка приписувалась подібним словам. — Пор. *г^ігнути*, *к^ік^а*², *к^ік^оть*.

*к^ік^а*¹ (дит.) «м'ясо; сало Па»; — неясне.

[к^ік^а²] «головний убір, що надівається молодій на другий день після вінця» Бі, [к^ік^іч^а] «старовинний головний убір заміжною жінки; віхтик льону, заплетений у косу нареченої; повстяна прокладка під хомутом; кільце для зачіски Ж; пучок пір'я на картузі Ж; пучок соломи або очерету для покриття даху Ж; земляний горб Ж», [к^ік^іч^а] «віхтик льону, заплетений у косу нареченої; дерев'яна цурка для гри; задня частина воза; різновид воза» Ж; — р. [к^ік^а] «жіночий головний убір; частина хомута; переклада на носі судна», [к^ік^іч^а] «тс.; заплетене або зібране в пучок волосся у жінок; верхівка; тім'я; передня частина річкового судна; пень», бр. [к^ік^іч^а] «смоляний пень», др. *к^ік^а* «верх голови; волосся на голові; пов'язка», п. *кісзка* «цурка; палка; пучок, в'язка; [сніпок соломи для покриття даху; звій, валик волосся]», ст. *Кіка* (прізвисько чоловіка, який утратив руку), ч. [кусзка] «суцвіття проса, вівса; пучок волосся, чуб, чуприна; прикраса з пір'я; плетена різка», слц. [кука] «безрукий каліка; прут, палка; напханий кінським волоссям валик для підкладання під чепець; чепець», болг. заст. *к^ік^а*

«довгий пучок волосся, залишений на остриженій голові», схв. *к^ік^а* «коса», слн. *кіка* «пучок волосся; пипоть», стсл. *к^ік^а* «волосся»; — псл. кука «щось загнуте, скручене, сплетене, зламане, обрубане»; — споріднене з лтс. *kūķītis* «карлик», *kūķša* «стара зігнута жінка», *kauka* «чуприна, чуб», *kūoks* «дерево; прут; кий», лит. *kūkis* «гак, гачок», *kikā* «дрюк», *kukė* «товста частина палки», гот. *hauh* «високий», двн. *hōh* «тс.», дінд. *kucāti*, *kupcate* «звивається, кривиться»; іє. *keu-k-/kouk-/kuk- «кривити, гнути, скручувати»; відрив р. [к^ік^а] від [к^ік^іч^а] (Фасмер II 231, 241—242) або припущення первісного значення «кучер» (Machek ESJČ 243) непереконливі. — Sławski II 134—136; БЕР II 356—357, 405; Skok II 79; Trautmann 121—122; Fraenkel 229—230. — Пор. *к^ік^оть*, *к^іч^ера*, *к^ік^са*, *к^іч^ер*.

[к^ік^ік^іти] «кувати» (про зозулю); — р. [к^ік^ік^іть] «кричати» (про птахів), др. *к^ік^ік^іти* «кричати; кувати, кукати»; — псл. *kykati* (<*kūka-), звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією крику зозулі; — споріднене з лит. (su)-*kūkti* «(за)вити», *kaūkti* «вити, завивати», лтс. *kāukt* «тс.», дінд. *kōkaŋ* «вовк; гуска»; прагнення до точності звуконаслідування викликало (після переходу *ū > u*) появу новішої звукової форми дієслова *к^ік^ік^іти* (пор. аналогічний процес, відбитий у р. *м^іч^іать* (<псл. ст. *mūkē-) — укр. *м^ік^іати*). — Фасмер II 231; Верп. I 676. — Пор. *к^ік^ік^і*.

[к^ік^ік^іт^ін^ія] «кокетка» Ж; — неясне; можливо, результат трансформації слова *к^ік^іт^іка* у народній мові за зразком слів типу *г^осп^од^ін^ія*, *г^аз^ді^ні^я* тощо.

[к^ік^ік^іч^ев^кати] «кричати по-совиному» Я; — можливо, результат контамінації звуконаслідувальних утворень *к^ік^ік^іти*, *кукува^вк^іти* і *кав^чати*.

[к^ік^ік^іть] «кукса, залишок відрізаного пальця, руки, ноги; недорозвинена рука, нога», [к^ік^ік^іт^і] «тс.», [к^ік^ік^іт^а] «людина з спотвореними пальцями на руках або ногах» Я; — п. *кікієс* «кукса», *kikut* «кукса; безрукий каліка; пень зрізаної ялини або смереки, ще живий», слц. [kykot] «кукса»; — псл. *кукътъ* «кукса», похідне від кука «щось зігнуте, скру-

чене, обрубане»; — думка про запозичення українських форм з польської мови (Sławski II 160—161) не підтверджується географією слова. — Див. ще *кіка*². — Пор. *кічера*, *кукса*, *кучер*.

кил «гірська порода, різновид вибілих глин у Криму і на Кавказі», *кіл* «тс.»; — р. *кил*, бр. *кіл* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kil* «кил» походить від перс. *gel* «глина; болото, багнока». — СІС 327; Радлов II 1366.

кіла «грижа; хвороба деяких рослин у вигляді наростів на корінні», *кіла* «зона (на кукурудзі)», *кіла* «грибкова хвороба (на капусті)» Я, *кілавець* «хворий на грижу», *кілавка* «рано опала слива» Ж, *кілавий* «грижовий» Ж, *кілавий* Ж, *кіловий* Я «тс.», *покилівити* ВеЛ, ВеУг; — р. *кіла* «грижа, пухлина, наріст на дереві», бр. *кіла* «тс.», п. *кіла* «сифіліс; (заст.) пухлина», ч. *kyła* «пухлина», слц. *kyła* «тс.», болг. *кіла* «тс.»; *ісук*», схв. *кіла* «грижа; гуля (на тілі); наріст (на дереві); зона (на кукурудзі)», слн. *кіла* «пухлина; наріст на дереві; зона — хвороба на кукурудзі»; — псл. *kyła* «пухлина, наріст»; — споріднене з лит. *kiła* «наріст, шишка», *kūlas* «пухлина»; дальшими відповідниками, можливо, є гр. *[κῆλη]* «пухлина», двн. *hōla*, дісл. *haul* «тс.», а також лат. *cūlus* «пряма кишка, зад», дірл. *cūl* «хребет», що зводяться до іє. **kāc(e)lā/kūlā*. — Шанський ЭСРЯ II 8, 127; Фасмер II 232; Sławski II 163—164; БЕР II 359—360; Skok II 79—80; Верн. I 677.

кілавий (у виразі *кілаві уставки* «вишиті вставки на плечах сорочки з певною вишивкою»); — неясне.

кілемня «келія» Я; — не зовсім ясно; можливо, результат деформації слова *кельня* «келія» під впливом *кілим*.

кілікати «щебетати»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення.

кілим, *килимар*, *килимарниця*, *килимарство*, *килимкар* «килимар» Я, *килимкарство* «килимарство» Я, *кілімниця*, *киліміваний* «закритий килимами» Я; — р. *кілім*, *келім* «килим», бр. *кілім* «тс.», п. *kilim* «килимок без ворсу», ч. *kelim* «декоративний барвистий килим ручної роботи», *kilim*, слц. *kelim* «тс.», болг. *кілім* «килим», м. *ки-*

лим, схв. *кїлим*, *кїлим* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; аз. крим.-тат. тур. *kilim* «килим» походить, очевидно, від перс. *kilām* (*kelim*, *gelim*) «килим без ворсу». — Макарушка 10; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. 130—131; Шанський ЭСРЯ II 8, 127; Фасмер II 232; Шипова 177; Sławski II 161; БЕР II 362; Радлов II 1373; Räsänen Versuch 270.

Килина, (розм.) *Куліна*, *Калина*, (рідк.) *Якиліна*, *Кліна* Пі, *Куляха* Я; — р. *Акиліна*, (розм.) *Акуліна*, бр. *Акуліна*, (розм.) *Куліна*, п. *Akwilina*, ч. *Akvilina*, болг. *Акуліна*, м. *Акилина*, схв. слн. *Akilina*, стсл. *Акоуниа*; — через церковно-слов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Ἀκυλίνα* походить від лат. *Aquilina* (букв. «орлина»), пов'язаного з лат. *aquila* «орел», можливо, похідного від *aqua* «вода». — Фасмер I 67; Петровский 43; Walde—Hofm. I 60—61.

киліця «хата»; — неясне; можливо, утворене на основі *келія*.

киліна «долина» Ж; — неясне.

кіля «хвиля» Ж; — очевидно, фонетичний варіант форми *філя* «хвиля» Ж (субституція щільного ф проривним к у запозичених словах зустрічається порівняно рідко; пор. *курго́н* зам. *фурго́н*). — Див. ще *хвіля*.

кильдїм «буфет, закуочна» Ва; — р. (арг.) *кильдїм* «публічний дїм»; — очевидно, запозичення з тюркських мов (пор. тат. *kildim* «я прийшов»). — Дмитриев 497.

кима́к «обрубок дерева», *кимачина* «невеликий обрубок дерева», *кимачійсько* (згруб. від *кимак*), *кимачійце* «тс.», *кима́чя* (зб.) «обрубки дерева, частки жердин»; — очевидно, похідні утворення від *кім* «грудка» (див.). — Пор. *комель*.

кімати «дримати» Ва, *кімарити* «тс.» Ва; — р. *кіма́ть* «спати», бр. *кімаць*, п. (арг.) *kimac* «тс.»; — запозичення з грецької мови (через російське арго мандрівних торговців-офенів); гр. нгр. *κεῖμα* «лежу, відпочиваю» споріднене з дісл. *séte* «лежить», а також із двн. *heim* «дїм; батьківщина» і псл. **sěmъja*, укр. *сім'я*; припущення про польський вплив на р. *кіма́ть*

(Селищев Язык революционной эпохи 76, 79) сумнівне, так само як його пов'язання (Bern. I 680) з схв. слн. *kimati* «хитатися», болг. *кімам* «киваю головою» і под. — Бондалетов *Этимология* 1980, 69; *Sławski II* 165; *Frisk I* 809—810; *Boisacq* 426. — Див. ще *сім'я*.

[кимбріна] «цямрина»; — не зовсім ясне; можливо, утворене на основі запозиченого днн. *timbar* «будівельний ліс; дерев'яна будова; кімната», спорідненого з свн. *zimber* (<двн. *zimbar*) «тс.», що лежить в основі укр. *цямріна*.

[кимштувати] (у виразі *к. кого розуму* «ставити кого на пробу, пробувати») Ж; — неясне; можливо, утворене на основі контамінації слів *[коштувати]* «куштувати» і *[кунит]* «витвір мистецтва; мистецтво».

кинджál, [гінджál]; — р. болг. *кинжál*, бр. *кінжál*, п. *kindžał*, ст. *gindžał*, ч. *kinžál*, *kindžál*, слц. *kinžal*, *kindžal*, схв. *кінцал*, слн. *kindžál*; — очевидно, запозичення з кумикської мови; кумик. *кзынчал* «кинджал», як і карач. *χin-džal*, разом з відповідниками в інших тюркських мовах (пор. тур. *hançer*, туркм. *ханчар*, аз. *хэнчэр*, *ханчал* «тс.»), мабуть, походить від перс. *хінджяр* «кинджал»; менш вірогідне виведення слова (*Sławski II* 166) від карач. *χin-džal*; — польське, чеське і словацьке слова прийшли через східнослов'янське посередництво. — *Фасмер—Трубачев II* 234; *Шипова* 181—182; *Дмитриев* 537. — Див. ще *ганджар*. — Пор. *чингál*.

[киндибál] «вид гарячого напою Ж; поганий напій Ме», **[кіндибál]** «вид алкогольного напою» Пi; — п. **[kindybał]** «вид горілки; вид простого пива; вид соусу», **[kiendybał]** «тс.» (з укр.); — запозичення з турецької мови; тур. *kendi bal* букв. «самий мед» (як оціночна характеристика напою чи солодкої страви) складається з займенника *kendi* «сам», спорідненого з крим.-тат. *gendí*, уйг. *kendü*, джюрк. *kántü* «тс.», як. *kiní* «він» і, далі, з монг. *gendün* «чоловічий», та іменника *bal* «мед», спорідненого з ккалп. туркм. каз. кирг. уйг. *bal*, ойр. *pal*, чув. *пыл*, далі з монг. *bal* «тс.»; виведення польських форм від нвн. *Kindelbier* «бенкет на хрестинах дитини» (*SW II*

339) позбавлене підстав. — *Егоров* 173; *Räsänen Versuch* 59, 252. — Пор. *киндибál*².

[киндибál²] «земляний віск» Ж; — п. **[kindybał]** «тс. (у Галичині); вид бальзаму, яким намащують вагітних жінок»; — запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. *kendi bal* «самий віск», утворене з займенника *kendi* «сам» та іменника *bal* «мед; віск»; виведення від нвн. *Kinderbalsam* (*SW II* 339) здається менш переконливим. — Див. ще *киндибál*¹.

киндяк (заст.) «бавовняна тканина для підкладки; стрічка», **киндячний** (заст.) «з киндяка» Я, **[скиндяк]** «стрічка», **[скиндячка]** «тс.»; — р. ст. *киндяк* «червона бавовняна тканина», *кандакъ*, *киндюк* «тс.», п. *kindiak* «попона»; — запозичення із східних мов (пор. там. *kindan* «вид бавовняної тканини» або уйг. *köñäk* «сорочка», чаг. *köñläk* «тс.»); непереконливе пов'язання (*Mikl. TEL*, *Nachtr.* 2, 149) з тур. *kinçuga* (*kancuga*) «рем'я для кріплення вантажу на коні»; п. *kindiak* запозичене, мабуть, через українське посередництво (*Sławski II* 309; *SW II* 339). — *Фасмер II* 234.

[киніпа] (бот.) «коноплі звичайні, *Cannabis sativa L.*» Пi; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *кбнепэ* (*кбніпэ*) «коноплі» разом з рум. *сіперă* «тс.» продовжує нлат. **сапара*, яке розвинулося на основі лат. *cannabis*, що походить від гр. *κάνναβις*, запозиченого, як і псл. **копорја* «конопля», з якоїсь давньоєвропейської або близькосхідної мови. — *СДЕЛМ* 221; *DLRM* 152; *Walde—Hořm. I* 154; *Frisk I* 779; *Boisacq* 407. — Див. ще *коноплі*.

[кинівний] «вередливий, капризний» Ж; — неясне.

кіпа «велика пакувальна міра; тюк Ж; неповоротка товста людина»; — р. *кіпа* «стос, кипа», бр. *кіпа* «тс.», п. **[кіра]** «плетений кошик»; — запозичене з німецької мови, очевидно, за посередництвом російської і польської; н. *Кіере* «кошик для перенесення вантажів» є формою нижньонімецького походження (пор. снн. *кїре* «кошик»), спорідненою з дангл. *сїра* «кошик», *сїре* «тс.», англ. **[кїре]** «верша», що зводяться до герм.

* кур- від іє. *geu- «гнути, кривити»; для р. *кіпа* приймається також (Фасмер II 235; Верн. I 504) походження від снн. кір «зв'язка шкір або льону», пов'язаного з н. Kiere.—Шанский ЭСРЯ II 8, 133; Kluge—Mitzka 368.

кипаріс «південне шпилькове дерево, переважно з пірамідальною кроною», [капаріс, кабиріс Я] «тс.»;—р. болг. *кипаріс*, бр. *кіпаріс*, п. *сургус*, ст. *суррес*, ч. *сургіш*, слц. *сургус*, заст. *сургіш*, вл. *сурреса*, нл. *сурреса*, м. *кипарис*, схв. *кіпарис*, *чёмпрес*, слн. *сірреса*, цсл. *кїпарисъ*;—запозичення з грецької мови; гр. *κυλάρισος* є словом середземноморського (Voisacq 535; Frisk II 50) або семітського (пор. гебр. *gōrher* «дерево, з якого зроблено біблійний ковчег», Klein 393) походження; форми західнослов'янських і словенської мов запозичені за посередництвом латинської мови (лат. *суррессус*), схв. *чёмпрес*, мабуть, за посередництвом іт. *сіррессо* (<лат. *суррессус*).—Шанский ЭСРЯ II 8, 133—134; Фасмер II 235; БЕР II 374.

[**кіпень**] «кобеняк» ЕЗб IV;—очевидно, діалектний фонетичний варіант дестимологізованої форми [кєпень] «тс.», зближеної з основою *кипіти*.—Див. ще **кобеняк**.

кіпєць — див. **типчак**.

кіпіти «клекотіти, вирувати від сильного нагрівання (про рідину); (перен.) виявлятися великою мірою», *кип'ятити*, [кїпа] «кип'яток, окріп», *кіп'яток*, [кип'яч], *кіпень*, [кїпіть Ж, кипок Ж] «тс.», [кїпень] «холод, мороз» Л, [кїпитень] «дуже великий холод» ЛЧерк, [кїпінь] «тс.»; [точка кипіння Ж]», *кип'ятільник*, *кип'ятільня*, *кип'ятіння* «піна під час кипіння», [кип'ячка] «нафта», *кипучий*, *кип'ятільний*, *накип*, [накіпник] «накип» Ж, [накипчастьий] «наваристий» (про зерна) Ж, [прикіпник] «накип» Нед, [скипеніти] «скип'ятити» Нед, [скїпень] «лютий мороз»;—р. *кіпєть* «кипіти», бр. *кіпєць*, п. *кірієс*, ч. *курєті*, слц. *купієт* «тс.», вл. *кіріс* «сочитися, витікати», нл. *кірже* «кипіти», полаб. *čāprē* «кипить», болг. *кіпя* «киплю», м. *кипи* «кипить; грає, шумує (про вино)», схв. *кїпети* «кипіти», слн. *кірєті* «тс.», стсл. **кыпѣти** «витікати»;—

псл. *курєті* (<іє. *kūr-) споріднене з лит. *kūrėti* «кипіти», лтс. *kūrēt* «диміти, куріти», дінд. *kūruati* «гнівається, кипить гнівом», лат. *cupio* «прагну, жадаю»; можливий зв'язок з псл. *корьтєті «коптїти».—Фасмер II 236; Sławski II 167—168; Machek ESJČ 314—315; БЕР II 377—378; Skok II 82—83; Fraenkel 325—326.—Пор. **кв́пїти**, **кїпоть**.

кїпоть, *киптіти*, *киптюга*, *кїптява*, *кїптявий*, *киптяга*, *кипть* — див. **кїпоть**.

кіпрєй (бот.) «зніт, *Epilobium* L.»;—р. *кіпрєй* «зніт», [кїпєрь], п. *кіргзуса*, слц. *кўрга*, *кургіпа*, болг. заст. *кіпрєй*, слн. *кіпреј*, *кірге* «тс.»;—псл. *курзь (*курзь), очевидно, пов'язане з *курєті* «кипіти» (з огляду на те, що визріле насіння, висипаючися з чашечки, ніби кипить) або з давнім коренем тієї ж основи іє. *кцєр-/кур- у значенні «пахнути»;—пов'язання з п. *кірговач* «ткати крученими нитками» (Rostafiński I 283) або з гр. *κίπριος* «кіпрський» (Фасмер II 236) помилкове; не виключено, що українське слово походить від р. *кіпрєй*.—Шанский ЭСРЯ II 8, 134; Фасмер—Трубачев II 236; Sławski II 168—169; Меркулова Очерки 128—129; Этимология 1964, 84; БЕР II 375—376.—Див. ще **кіпіти**.—Пор. **кіпрїй**.

[**кїпрїй**] «пористий; пухкий (про землю) Ж, [кїпряк] «сир з великими порами» Терит. діал.;—ч. *кургў* «пухлий, буйний; (ст.) старанний, жвавий», слц. *кургў* «пухлий, м'який», вл. нл. *кіргу* «слабкий», болг. [кїпър] «гарний, стрункий», цсл. **кыпрыи** «губчастий»;—псл. *курзь* «киплячий, набряклий» (звідки, з одного боку, «пористий, губчастий», а також «слабкий, безсилий» і протилежне значення «жвавий, буйний, гарний»), утворене від *курєті* «кипіти», як *хутгь* «хитрий» від *хутїти*.—Дзендзєлівський Терит. діал. 82; Sławski II 169; Schuster-Sewc 526; БЕР II 377.—Див. ще **кіпіти**.—Пор. **кіпрєй**.

[**кїптіор**] «босяк» Я;—неясне.

[**кір**¹] «сорт легкого сукна Ж; (ст.) сукно Я»;—запозичення з польської мови;—п. *кір* «чорне сукно; (перен.) символ жалоби», [kír, kier] «проста вовняна тканина різного кольору», ст. *кієр*

«сукно кращого гатунку; сукно низької якості» виникло на основі скорочення п. ст. *kiertuch* «добре, якісне сукно», що походить від нвн. *Kerntuch* (<свн. *kēntuoch*) «найкраще сукно на проти-вагу звичайному», яке є складним словом, пов'язаним з *Keen* «зерно, ядро», спорідненим з псл. **z'ŋno*, укр. *зёрно* і *Tuch* «сукно»; пов'язання з тур. *kir* «сірий, попелястий» (*Karłowicz SWO* 273; *Bern.* I 504—505) непереконливе, зокрема, з погляду семантики. — *Sławski II* 169—170; *Brückner* 230—231; *Kluge*—*Mitzka* 365, 395, 795. — Див. ще *гáл-стук*, *зёрно*.

кир² (імітація курячого крику), *кір-кати* (про курячий крик); — звуконаслідувальне утворення.

Кір, *Кіра*, ст. *Күрѣ* «пан» (1627); — р. *Кир*, бр. *Кір*; — очевидно, запозичення з грецької мови; гр. *Κίρος* (*Κῆρος*) походить від дпер. *Κιρῖς* «Кір», що відповідає дінд. *Κιρῖς* (чоловіче ім'я), і виводиться від іран. **kir* «народжуватися»; пов'язання з гр. *κῆρος* «пан» (*Петровский* 131—132) менш певне. — *Constantinescu* 30; *Абаев Этимология* 1965, 286—291. — Пор. **Киріло**.

киргán «великий очеретяний курінь, де проживає і зберігає свої знаряддя рибальська артіля на Дніпрі»; — неясне; можливо, утворене на основі тур. *kirgan* «фортеця, укріплення».

киргізи «народ тюркської мовної групи», (одн.) *киргіз*; — р. болг. *киргіз*, бр. *кіргіз*, п. ч. сли. вл. *Kirgiz*, м. *Киргиз*, схв. *Кіргіѝ*, сли. *Kirgiz*; — запозичене з киргизької мови за посередництвом російської; кирг. *кыргыз* «киргиз» продовжує дтюрк. *gīrgīz* (назва одного з племінних об'єднань тюрків); зближення з тюрк. *куг* «пустеля; поле» і *giz-tāk* «кочувати» (*Фасмер II* 237; *Мельхеев* 45) необгрунтоване. — *Никонов* 192; *Юнусалиев Яз. нар. СССР II* 482; *Боев BE* 14, 425.

киргік (орн.) «степовий дерихвіст, *Glareola prdmani* Fisch.» *Шарл*; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; пор. інші назви птаха: укр. [*киргиз*], р. *тиркушка*; його голос передається як тріскуча трель *кітті-кіррі-кітті-тіі* (Птицы СССР 217—218) або *кірліяк*,

кірліяк. — *Булаховський Вибр. пр. III* 213.

[кирд] «отара овець», [*кірда*] «тс.» *Мо*, [*кирт*] «зграя, стадо» *Я*, [*кирдач*] «чабан великої отари овець» *Мо*, [*кирдовій*] «старший чабан» *Мо*, [*кирдовік*] «чабан» *Ж*; — запозичення з молдавської мови; молд. *кырд* «отара, череда» походить від схв. *крд* (<псл. **k'rdь*) «череда», спорідненого з укр. *чередá*. — *Scheludko* 134; *Vrabie Romanoslavica* 14, 158; *Sławski II* 153; *Crânjala* 324; *СДЕЛМ* 221. — Див. ще *чередá*. — Пор. **кирділь**.

[кирдáтий] «людина з великим носом, догори задраним *Я*; курносий *Ва*, [*кирдуватий*] «кремезний» *Я*, [*кирзатий*] «курносий» *Ва*, [*кирдійчка*] «мала на зріст жінка, людина» *Ва*, [*кірдя*] «тс.» *Ва*; — неясне; можливо, результат контамінації слів [*куртій*] «короткий» і *кирнатий* з дальшими фонетичними змінами.

[кирділь] «частина отари овець» *Ж*, [*кирдéля*] *Ж*, [*кердéль*] «тс.» *Ж*; — п. [*kierdel*] «стадо овець (кіз), рідше свиней, курей, гусей; група дітей», ч. [*krdel, krdel'*], схв. *крдело*, слн. *krđelo* «тс.»; — запозичення з словацької мови; слц. [*krdel', krdol'*] «тс.» виникло як похідне від псл. **k'rdь*, пов'язаного з псл. **čerda* «череда» (пор. псл. **g'rdlo* «горло» і **žerdlo* «джерело»). — *Sławski II* 152—153; *Machek ESJČ* 291. — Див. ще **кирд**.

кирeя (заст.) «вид довгого верхнього плаща», [*керeя*] «тс.»; — р. ст. діал. *кирея* «верхній каптан; лисячий кожух», п. заст. *kiegeja* «широкий верхній одяг, підбитий хутром»; — запозичення з турецької мови; тур. *kegece* (*kägäya, kegeke*) «широкий плащ» утворено від *ker-«розтягати»*, звідки також схв. [*čerěcel*] «вид бавовняного домотканого сукна»; раніше (*Bern.* I 504—505, *Brückner* 228) безпідставно виводилося з тур. *kir* «сірий, попелястий»; безпідставним є також зближення (*Фасмер ГСЭ* 3, 88) з гр. *κῆρος* «пан». — *Фасмер II* 237; *Sławski II* 153; *Zajaczkowski JP* 19, 36.

[кіржа] «пастиша палиця» *Ж*; — запозичення з молдавської мови; молд. *кіржэ* «палиця» походить, очевидно, від стсл. *крижь* «хрест». — *Vrabie Romapo-*

slavica 14, 158; Crânjală 334; СДЕЛМ 221. — Див. ще криж.

кірза «багатошарова технічна тканина (спеціально оброблена, використовується як замітник шкіри)», *кірзівий*, *кєрзівий*; — р. *кірза*, бр. *кірза*; — очевидно, через російську запозичене з англійської мови; англ. kersej «кірза» утворено від назви місцевості Kersej «Керзі» в Англії. — Шанский ЭСРЯ II 8, 135; ТСБМ II 688; Klein 843.

[кірзати] «просуватися з великими труднощами» Ж, *[кірзатися]* «тс.» Ж; — неясне.

[кірик] «мала на зріст людина» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з *[кідик]* «маленька людина; попелюшка».

Кірик; — р. болг. *Кірик*, бр. *Кірык*, стсл. *Кѣрикъ*, *Кюрикъ*; — запозичення з грецької мови; гр. *Κήρυκος* є похідним від *κήρυξι* (інколи *κῆρυξι*) «оповісник; проповідник», пов'язаного з *κῆρυκαίρω* «гуджу», спорідненим з дінд. *kārūh* «співець, поет», *car karti* «згадає, славлячи», дісл. *hgōd* «слава, хвала», див. (h) *ruod* «слава». — Петровский 132; Илчев 256; Frisk I 845; Boisacq 413—414.

кирилиця «один з двох старослов'янських алфавітів, найближчий до грецького», *кирилічний*; — р. *кириллиця* «кирилиця», бр. *кірыліца* «тс.», др. *кѣриловица* «глаголиця», п. *cyrylica* «кирилиця», ч. *cyrilika*, *cyrilice*, слц. *cyrilika*, вл. *cyrilika*, *cyrilica*, болг. м. *кириллиця*, схв. *кѣрилиця*, слн. *cirilica* «тс.»; — утворення, що продовжує із зміною (спрощенням) др. *кѣриловица*; похідне від стсл. *Кѣрилъ* «Кирило», імені одного з просвітителів слов'ян (827—869 р.), якому приписують винахід глаголиці, названої спочатку його ім'ям, що згодом було перенесене на інший старослов'янський алфавіт. — Фасмер II 237; Истрин Разв. письма 258—306. — Див. ще Кирило.

Кирило, *[Кирей]* Ж, *Кирилко*, *Кирилець*; — р. *Кирилл*, бр. *Кірыла*, *Кірыл*, п. *Сугул*, ч. слц. вл. *Сугіл*, болг. *Кирил*, схв. *Кѣрило*, слн. *Ciril*, стсл. *Кѣрилъ*, *Кирилъ*, *Коуриль*, *Кюриль*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Κυρίλλος*

(род. в. *Κυρίλλου*) «Кирило» пов'язане з *κύριος* «володар; пан, господар, глава; господь» і, можливо, первісно означало «господарський»; західнослов'янські і словенська форми запозичено за посередництвом лат. *Syrgillus* «Кирило». — Сл. вл. імен 213; Петровский 132.

[кіринити] «порпатися; приводити в безладдя; бруднити; густо текти» Ж, *[керинити]* «тс.» Ж, *[кирінник]* «безладна людина; нехлюй, нечепура; багач» Ж, *[кирінниця]* «помийниця; лайливе слово на позначення жінки», *[киріння]* «купа; мазанина», *[керинє]* «тс.» Ж, *[киріня]* «горілка», *[кирінний]* «брудний, забруднений»; — неясне; виводилось (Макарушка 10) від тур. *kiğ* «бруд».

[кіричкі] «овечі загони з пакілків та повсті проти хуртовини» Я; — неясне.

кірка «великий молоток із загостреними кінцями», *[кірочка]* «невелика сапка для цибулі, моркви» Дз, *окиркѡвка*, *окиркувати*; — р. *кирка* «кірка», бр. *кірка* «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; пор. тур. *kürek* «лопата; совок; весло»; менш певне пов'язання (Matzenauer LF 8, 165) з гр. *κερκίς* «ткацький човник; велика гомілкова кістка; осика». — Фасмер—Трубачев II 238.

кирліг — див. *гирліга*.

[кірлик] (орн.) «чайка, *Vapellus vapellus* L.» Я; — очевидно, звуконаслідувальне утворення (пор. інші назви чайки: *[кигітка]*, *[кигічка]*, *[гігічка]*, *[кѡвбик]*, *[кикѣн]*). — Пор. *кир²*.

[кірнак] «палиця, пати́к» ВеЛ, *[кирнїччя]* «паліччя» ВеЛ, *[кирмак]* «кривий шматок дерева» Ж; — неясне; можливо, видозмінене щодо словотвору і семантики запозичення з словацької мови (пор. слц. *krpáč* «кряж, колода, оцупок»).

[кірнастий] «поганій, неотесаний» Я; — не зовсім ясне; можливо, утворене на основі схв. *крѣаст* «обламаній; ушкоджений; вищерблений; неповноцінний», етимологічно пов'язаного з укр. *[корняти]* «колоти, бити, рубати» (слово, мабуть, походить з мови сербів, що селилися на Україні в XVIII ст.).

[кірняти] «хворіти» Ме, *[кірнявий]* «хворобливий, нікчемний» Ме; — неясне; можливо, результат формального перетворення вихідного *[хірляти]* «не-

здужати, хворіти» під впливом болг. [кѣрня] «обрізаю (дерева); обрубую (гілки)», [кѣрн] «із зламаним рогом; з відбитими вінцями (про посуд)».

[киромán] (бот.) «кермек широколистяний, *Limonium latifolium* (Sm.) Ktze (*Statice latifolia* L.); гоніолімон татарський, *Goniolimon tataricum* (L.) Boiss. (*Statice tatarica* L.)» Ж, [кіроман] «тс.» Мак; — очевидно, пов'язане з кѣрмек (див.).

кірпа¹ «кирпатий ніс; кирпата людина», *кирпáнь*, *кирпáтий*, [кирпáвий] «кирпатий» Ж, [кірпний, кирсáтий] «тс.» Ж, *кірпнитися* «задиратися» (про ніс) Ж; — бр. *кірпáты* «кирпатий», п. [kirpaty, kierpaty] «присадкуватий» (з укр.); — остаточно не з'ясоване; можливо, походить від видозміненого п. *perkaty* «кирпатий», слова нез'ясованого походження (Büskper 402), можливо, пов'язаного з п. [perkal] «картопля» (SW IV 115); українські і білоруські форми зіставляються також (Мартынаў Лексічныя балтызмы ў белар. мове 28; Булахаў Веснік БДУ 1970/2, 84—85) з лит. *kiřpti* «різати»; іменник *кірпа* є, очевидно, зворотним утворенням від прикметника *кирпáтий*.

[кірпа²] «жіночий очіпок» Мо; — запозичення з молдавської та румунської мов; молд. *кѣрпэ* «хустка, ганчірка» і рум. *сѣгрá* «тс.» походять з південнослов'янських мов; пор. болг. *кѣрна* «хустка», схв. *кѣрна* «ганчірка, латка», що зводяться до псл. *кѣтра «щось відрізане», спорідненого з лит. *kiřptius* «швець», *kiřpti* «кроїти», які виводяться від іє. *(s)ker- «різати», розширеного елементом -р- (з іншим розширенням -п- (-н-) той самий корінь виступає в псл. *кѣтпъ «обрізаний», укр. *карна(в)і́хий*). — СДЕЛМ 222; DLRM 154; Skok II 210. — Пор. карнаву́хий.

[кірпіч] «плитки гною як паливо», [керпіч] «плитки для палива з моху, кізаків та ін.; плитки глини з соломою як будівельний матеріал» Ва, [кирпичіна] «плитка гною для опалення»; — р. *кирпіч* «цегла»; — запозичення з тюркських мов; тур. *kerpiç* «цегла-сирець», тат. *кирпеч* «цегла» виводяться з перської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 136; Фасмер II 238; Шипова 183; Vern. I 501.

[кирполóї] «дерев'яні вила з трьома зубцями», [кирполóги, тирполóгил] «тс.» Ва; — неясне.

[киртáвий] «скарлючений» Вел, [киртáвець] «невелика скарлючена людина» Вел; — неясне; можливо, пов'язане з слц. *kr̥t* «кріт».

[кіря] «сокира» Ва; — неясне; можливо, результат деформації слова *сокіра*, властивий дитячій мові, про що свідчить також палатальність р'.

кісá — див. кѣса.

кісень «хімічний елемент Oxugenium»; — похідне утворення від *кіснути*, вільний переклад новолатинського наукового терміна *oxugenium*, утвореного на підставі гр. *ὀξύς* «кислий» і *γεννάω* «народжую» (пор. точніші кальки р. болг. *кислорóд*, бр. *кісларóд*); виникнення українського терміна припадає на кінець XIX ст. (відбитий уже у словнику Желехівського I 1886 р.); можливо, безпосередніми зразками були схв. *кісѣк* «кісень» (для основи) і п. заст. *żywień* «тс.» (для суфіксальної частини). — Див. ще *кіснути*.

кісѣт, [кесѣт Ж, кесѣтіна, кесѣтіна Ж]; — бр. *кісѣт*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *кісѣт*, мабуть, виникло на основі [кисá], пов'язаного з укр. *кісá* «мішечок; кашук»; — причина виникнення форми неясна (можливо, вплив з боку якогось французького слова, наприклад, *cassette* «шкатулка»); виведення слова безпосередньо від фр. *cassette* (Желтов ФЗ 1876/1, 23) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 136; Фасмер II 239; Шипова 184. — Див. ще кѣса.

[кісим] (у словосполученні *кісим (сѣким) голова* «про відрубування?») Ж; — неясне; можливо, запозичення з турецької мови (пор. тур. *kisim* «частина, частка», *kisim kisim* «частинами»).

[кісір] (зб.) «вівцематки із щойно народженими ягнятами» Ж; — очевидно, запозичення з тюркських мов (пор. тур. *kisir* «безплідний», тат. *кысыр* «ялова; нетільна, нежеребна»).

[кис-кис] (вигук, яким нацьковують собак), [кs-кs-кs] «тс.» (Me); — нл. *куs* «тс.»; — очевидно, результат фонетичної деформації та одночасної деетимологіза-

ції вихідного *кусі-кусі*, форми наказового способу від *кусати* (див.).

[кислице] «стадо, гніздо, зборище риб, комах»;— очевидно, результат фонетичного перетворення попереднього **[кишлище]* «тс.», пов'язаного з *[кішлб]* «житло, гніздо; хуторець». — Грінч. II 240. — Див. ще *кйшлб*.

киснути «ставати кислим; довго мокнути», *кiсти*, *кисліти*, *кисліти*, *кислішати*, *кислий*, *кислуватий*, *кислотний*, *киселиця* «кисла страва, компот із свіжих вишень, слив; [яблуня, що родить кислі яблука Мо]», *[киселичник]* «посуд для кислого компоту» Ж, *кисль*, *[кислань]* «кислота» Я, *[кислєць]* «кисень» Я, *[кислицівка]* «наливка, настояна на кислицях» Я, *кислиця* «кисле яблуко; яблуня, що родить кислі яблука», *[кислицья]* (зб.) «дикі яблуні», *[кислівка]* «яблуня, на якій ростуть кислі яблука; річка, на берегах якої ростуть дикі яблуні» Я, *кислота*, *кислотування*, *[кислоці]* «кислота», *[кислявка]* «порода грибів» Мо, *кисляк* «кисле молоко; [похмура людина Я]», *кислятина*, *[кислятиння]* «кислятина» Я, *[кисник]* «заквас» Ж, *закис*, *окис*, *окисел*, *окислювач*, *окислювальний*, *окисний*, *перекис*, *розкислювач*; — р. *киснуть* «киснути», бр. *киснуць* «тс.», др. *кыснути* «мокнути на дощі», п. *kisnąć* «киснути», ч. *kysnouti*, сл. *kysnít'*, вл. *kisnyć*, нл. *kisnuć* «тс.», болг. *кисна* «мочу, мокну», м. *кисне* «кисне», схв. *кйснути* «киснути; мокнути на дощі», слн. *kispiti* «киснути», стсл. **въ(с)кыснѣти** «квасити, киснути»; — псл. *kysti*, *kysnoti* «киснути; (первісно) мокнути»; — споріднене з лтс. *kūsāt* «кипіти», а також, мабуть, з дінд. *kuthitah* «смердючий»; іє. **ku-* > балто-сл. **kūt-*-; пов'язують також (Machek ESJCS 315) з псл. *kurēti* «кипіти», вбачаючи, зокрема, в ч. *kysati* «киснути» інтенсивну форму з суфіксом -s-; пов'язання з лит. *kaužoti* «киснути» (Janáček LF 59, 419) менш переконливе. — Фасмер II 239—240; Sławski II 172—174; БЕР II 389—390; Skok II 84—85; Bern. I 678—679; Pokorny 627—628. — Пор. **квас**, **кисень**, **кисянка**.

[кисіть] (бот.) «вид плісняви, *Penicillium glaucum* Link. (*Penicillium*)» Ж, *[кистянка]* (у словосполученні к.

цвіль «тс.») Мак;— очевидно, похідне утворення від *[кисть]* «пензель, щітка»; найімовірніше, слово є неточною калькою нвн. *Pinselschimmel* «тс.» (букв. «пензель-цвіль (пліснява)»). — Див. ще **кисть**.

кистимєнь — див. **кестемєн**.

[кистюх] (ент.) «*Seratorogon Meig.*» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з *[кисть]* «пензель, щітка» у зв'язку з зовнішнім виглядом комахи (пор. німецьку назву *Bartmücke*, букв. «бородатий комар»).

кисть «рука (від зап'ястя до кінця пальців); [щіточка, пензель; гроно Ж]», *[кйстка]* «щіточка; гроно» Ж; — р. *кисть* «частина руки; пензель; гроно», бр. *кісьць*, др. *кисть* «пучок, в'язка», п. *kiść* «пучок, гроно», ч. *[kyst']* «пучок, в'язка, букет», сл. *[kyst', kystka]* «китиця», нл. *kista*, *kis(t)ka* «пучок, снопик, китиця», болг. діал. м. *кйска* «букет, пучок, китиця», схв. *кйст* «пензель», слн. *[kist]* «тс.», цсл. **кисть** «пучок; гроно»; — псл. *kustь* (<**kyttь*) пов'язане з *kyta* «китиця». — Фасмер II 240; Преобр. I 310; Sławski II 176—177; Brückner 231; Machek ESJCS 315—316; БЕР II 390; Bern. I 679. — Див. ще **кйта**.

[кисянка] (бот.) «барбарис звичайний, *Berberis vulgaris* L.» Я, *[кислиця* Мак, *кислич* Ж, *кисличник* Мак, *кислянка* Мак] «тс.», *[кисичка]* «ягода барбарису»; — похідні утворення від *кислий*; назви зумовлені кислим смаком ягід і листя цього дерева. — Див. ще **кйснути**.

кит¹ (зоол.) «*Balaena*, *китеня*; — р. болг. м. *кит*, бр. *кіт*, др. *китъ*, схв. *кйт*, стсл. **китъ**; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. гр. *κῆτος* «кит» етимологічно неясне. — Шанский ЭСРЯ II 8, 139; Фасмер II 240; БЕР II 392—393; Skok II 85; Bern. I 506; Klein 263; Frisk I 845—846; Boisacq 451.

кит² «замазка для вікон», *[кіт]* «тс.» Ж, *[китоват]* Л, *[китуват]* Нед; — р. *[кіт]* «замазка для вікон», бр. *кіт*, п. *kit*, ст. *kita*, ч. *кут*, сл. *git*, вл. *kit*, нл. *kita*, м. *кит*, схв. *[кйт]*, слн. *kit* «тс.»; — запозичене, можливо, за польським посередництвом, з німецької мови; нвн. *Kitt* (<двн. *quiti* (*kuti*) «клей»)

«замазка, мастика; цемент» споріднене з дінд. *jātu* «лак; гума», лат. *bitumen* «мінеральна смола, асфальт», лат. (з галльської) *bētulla* «береза» (з дерева кельти видобували смолу), що разом з ним виводяться з іє. *g²etu- «смола, живиця». — Sławski II 177; Machek ESJC 315; БЕР II 393; Kluge—Mitzka 372; Walde—Hofm. I 103.

[кіта] «китиця», [китай] «волоть», ВеЛ, [китайка] «тс.» Ж, китиця, [китичка] «вид розмальовування глиняного посуду» Я, [китъ] «тс.» Ж, [китюх] «лисячий хвіст», [киткі] (мн.) «коси над вухами», [китчастий] «оздоблений китицею», [китистий] «волотистий» (про просо) ВеБ, [китіти] «робити китиці»; — р. [кіта] «стебло (хмелю, гороху тощо)», бр. *кіта* «в'язка», п. *кіта* «китиця; пук, в'язка», ч. ст. *kyta* «гноно, китиця; в'язочка, букет», ч. *kytice* «букет», вл. *кіта* «гноно, пук», болг. *кітка* «букет», м. *кіта*, *кітка* «в'язка; букет», схв. *кіта* «зелена гілка», слн. *кіта* «коса; пук, в'язка (льону)»; — псл. *kyta* «гноно; пук, в'язка»; — споріднене, мабуть, з лит. *kūtis* «пасмо волосся» (пор. слн. *кіта* «коса; пук, в'язка льону»), яке зводиться до іє. *kūpta- з коренем *kūr-, що пов'язується також з сівь, укр. *чуб*; зіставляється ще з лит. *skūsti* «брити, скребити», *skūtas* «клапотъ» (Schuster-Sewc 520—521); менш переконливе пов'язання з лат. *cicūta* «болиголов» (Petersson IF 34, 227—228). — Фасмер II 240; Sławski II 178; Brückner 231; БЕР II 393; Skok II 86; Pokorny 956. — Пор. **кетяг, кисть, китник, скубти, чуб.**

китайка «шовкова або бавовняна тканина, вивезена з Китаю; [обрізок кольорової тканини як дитяча іграшка Mel], [китай] «китайка», [китайський] Ж, *китайковий* СУМ, Ж, [китайський, китайський]; — р. *китайка* «китайка», бр. *китайка* «тс.», п. *кітайка* «блискуча шовкова тканина», слц. *kytajku* «оздоблені торочки, китиці», болг. (заст.) *китайка* «вид бавовняної тканини», схв. *кітайка* «китайка»; — похідне утворення від назви країни *Китай*; п. *кітайка*, мабуть, запозичено із східнослов'янських мов. — Sławski II 179; Brückner 231; Bern I 505—506. — Див. ще **китайці.**

китайці (одн. *китаець*) «народ, що становить основне населення Китайської Народної Республіки», *китайст*, *китайстика*, *китайча*, *китайченя*, *китайчук*, *китайнка*; — р. *китайці* «китайці», бр. *китайці* «тс.», ч. слц. заст. *kytajský* «китайський», болг. *китайци* «китайці»; — запозичення з тюркських мов (пор. тат. *кытай* «китаець; китайський», *Кытай* «Китай», тур. ст. *Хытай* «північний Китай», джурк. *Хітай* «Китай; китайський»), де значення «китаець; китайський; Китай» виникло замість давнішого етнонімічного «кидани» у зв'язку з тим, що в X ст. тунгусо-маньчжурське плем'я киданів захопило північну частину Китаю; джурк. *Qitaj* «кидани» через кит. *K'itaj* зводиться до самоназви киданів *кидан* (пор. евенкійське фольк. *кидан*, евенське фольк. *кідані*, *кіданін'за* «тс.»). — Фасмер II 240—241; Никонов 193; Мельхеев 45—46; Sławski II 179; БЕР II 394; Bern. I 506; Радлов 2, 1723; ССТМЯ I 391.

китник (бот.) «лисохвіст, *Alopecurus* L.» Мак; — пов'язане з [кіта] «китиця, волоть»; назва зумовлена формою суцвіття рослини — густої колосовидної волоті (Вісюліна—Клоков 152). — Див. ще **кіта.**

[китушка] (бот.) (у словосполученні *к. червона* «лобода багатоліста, *Chenopodium foliosum* (Moench.) Aschers (*Blitum virgatum* L.)» Мак; — можливо, похідне утворення від [кіта] «китиця» з огляду на численність листя (Флора УРСР 4, 284—285).

[ких] (імітація сміху), [кіхкати] «хихотіти, сміятися, кевкати», [кіхавиця] «коклюш» Ж, [кіхавка] «чхавка» ВеЛ; — п. вл. *kichaś* «чхати», ч. *kýchati*, слн. *kýchat'*, нл. *kichaś*, болг. *кіхам*, м. [кіхка], схв. *кіжати*, *кіхати*, слн. *kíhati* «тс.», *kíhati se* «хихотіти»; — псл. *кухъ* (=слн. *kèh* «чих»), *кухати*, що існували, очевидно, як фонетичні варіанти до псл. *сіхъ* «чих», **сьхъ* «тс.», *сьхати*, *сіхати*; — звуконаслідувальні утворення; поєднання значень «чхати» і «хихотіти», судячи з його наявності також у словенській мові, можливо, давне. — Фасмер IV 367—368; Sławski II 133; БЕР II 401; Bern. I 658. — Пор. **чхати.**

кіці-баба «гра в жмурки; різновид цієї гри»;— очевидно, складне утворення з основи дієслова [киця́ти] «доторкатися рукою (у грі в жмурки)» та іменника *баба*.— Див. ще *баба*, *киця́ти*.

[**кіцка**] «кусок дерну; грудка землі, вивернута плугом», [кѣцка] «тс.»;— неясне.

кіця¹, *кіцька*, *кіцю-кіцю*, *кицькиць* — див. **кіт**.

[**кіця**²] «мале горнятко» Ж, [киціне, *киця́тко*] «тс.»;— очевидно, утворене на основі нвн. Kessel (<двн. kezzil) «котел, казан», спорідненого з дфриз. *zetel*, дангл. *cietel*, англ. *chettle*, дісл. *ketill* <пгерм. *katila-, що походить від лат. *catil(l)us*, зменш. від *catilpus* «глиняна чаша, миска, блюдо; плавильний тигель».— Kluge—Mitzka 365.— Див. ще **котѣл**.— Пор. **кишлик**.

[**киця́ти**] «бити, доторкатися рукою у грі в жмурки» Ж, [каця́ти] «тс.» Ме, [кіця́нути] «вдарити рукою одного з учасників якоїсь дитячої гри» Мо, [каця́] (вигук, з яким той, хто жмуриться, доганяє і вдаряє рукою тих, хто ховаються і втікають) Ме;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане (як запозичення) з молд. *акэца* «зачепити», рум. *асэца* «тс.»; може бути зіставлене також з етимологічно неясним слц. *куска́т'* «плямити»; пов'язання всіх цих слів з п. *кіса́с* «стрибати з припаданням до землі» (напр., про зайця), [кіса́с сіє] «валятися», ч. (мор.) [kickat (gickat)] «стрибати на одній нозі», слц. *куска́т'* «розкидати, розсипати» (Sławski II 132) необгрунтоване.— Пор. **каця**.

[**кіча**] «бугай» Я;— неясне.

[**кічеленок**] «кісточка, щиколотка; кукса» Ж, [кічере́нок] «тс.» Ж;— очевидно, результат метатези форми [чі-коло́нок] «кісточка, щиколотка» і вторинного зближення її з [челѣ́нок] «кістка, суглоб (у пальці)» та дальшої деетимологізації.— Див. ще **челѣ́н**, **чіколо́нок**.

[**кічера**] «гора, покрита лісом, крім вершини»;— ч. [ку́сєга] «верх», слц. [кѣ́сєга, кѣ́сєг] «стрімка гола вершина», м. *кичер* «пасмо; китиця, гроно (винограду тощо)», схв. [кічер] «заросла вершина гори»;— псл. *ку́сєга, очевидно, похід-

не від *кука «жіноча зачіска, коса»; менш обгрунтоване виведення (Schełudko 134; Vrabie Romaposlavica 14, 158) від рум. *chiciură* «іній, паморозь».— Див. ще **кіка**².— Пор. **кікоть**, **кѣкса**, **кѣчер**.

кічка — див. **кіка**².

[**кичкилда́**] (лайл. про крихкотілу повільну жінку) Я;— неясне; можливо, афективне зображальне утворення.

[**кічматися**] «копатися, возитися»;— неясне.

[**кичува́ти**] «корчувати»;— очевидно, пов'язане з р. [кічка] «пень або корінь, що лишився в землі після зрубаного дерева».— Див. ще **кіка**².

киш (вигук, яким відганяють курей), *кішкати*;— р. [киш] «киш», бр. *кыш*, п. *kysz* (з бр.) «тс.», ч. *кущ* (*кѣщ*) (вигук, яким відганяють кіз), болг. *кѣш* (вигук, яким відганяють птахів, зокрема курей), схв. *кѣш* (вигук, яким підкликають або відганяють собак);— очевидно, псл. *куш*, *кѣш* звуконаслідувального походження, паралельне лит. *tiš* (вигук, яким відганяють курей і птахів), лтс. *tīš* «тс.».— Фасмер II 242; Sławski III 502.— Пор. **кшу**.

кише́ня, [кешѣ́ня], *кишенѣ́ковий*;— р. [кише́нь] «кишеня», [кише́ня] «тс.»; черво, бр. *кише́нь* «кишеня», *кише́ня*, п. *kieszeń*, ч. [kešeň], слн. [kešeň, kešeň, kišeň] «тс.»;— псл. *куше́ня, можливо, «гаман з кишки», утворено, мабуть, від *кушѣ́ка* «кишка»; варіант *кешѣ́ня* виник вторинно внаслідок дистантної асиміляції голосних;— п. *kieszepia* могло постати внаслідок схрещення рефлексів псл. *куше́ня і *кѣше́нь «шлунок, нутроші» (збереженого в п. ст. *ksieniec* «тс.» і полаб. *t'èsin* «шлунок»); те саме, можливо, стосується також чеських та словацьких слів; думка (Mikl. TEI 2, 109; Machek ESJC 249) про зв'язок слова з тюркізмом *киса́* «мішечок» не доведена.— Дзензелівський УЗЛП 72—73; Фасмер II 242; Sławski II 158—159; Brückner 278; Wańkowski JP 61, 44; Bern. I 503.— Див. ще **кішка**.

киші́ти, [киши́ня] «велика кількість» Я, *киши́ма* (у виразі к. *киши́ти* (підсилене) «особливо, дуже кишіти»);— р. *ки-*

ше́ть, бр. *кішэць*; — псл. [kyšėti]; — споріднене з лит. *kušėti* «ворушитися», *kūšinti* «мішати, зачіпати», лтс. *kustēt* «рухатися, ворушитися», *kušnāt* «рухати, ворушити»; пов'язується також (Bańkowski JP 56, 46) з псл. *kys-* як первісне «киснути, бродити, ворушитися»; менш переконливе пов'язання (Bern. I 672) з гр. *κίση* «мішаю, зачіпаю, ворущу». — Фасмер II 242; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 124—125.

кішка, *кише́чник*, [*кишкі́вка*] «струна з кишки» Ж, [*кишмані́*] «нутроці зарізаної свині; неїстівні нутроці риби» Мо, [*кишкі́н*] «кабан з одним ядром», [*кишкі́нь*] «тс. (і про чоловіка)» Я, [*кишкі́тий*] «з червоним наростом на голові» (про індику); — р. *кишка́* «кишка», бр. *кішка*, п. *kiszka* «тс.», ч. [kyška] «ліверна ковбаса», полаб. *t'ájsə* (<*kyša) «нирка», болг. [*кішка*] «квач, умочений в дьоготь, для зволоження пальців при прядінні; квачик», слн. *kiška* «чорнильний горішок», цсл. *кишька* «шлунок; утроба»; — псл. **kyša*, **kyška* «кишка, живіт, шлунок»; — можливо, споріднене з дінд. *kóşṭhaṅ* «нутроці, кишки», утвореним від іе. *(s)keu- «покривати, затуляти» (Pokorny 951—953); пор. як семантичну паралель лтс. *zařpa* «кишка», лит. *žarpa* «тс.», пов'язане з іе. **g'heg-* «обіймати, оточувати, хапати», а також лтс. *deša* «кишка, ковбаса», лит. *deš(e)ga* «ковбаса», пов'язані з іе. **dek'-* «брати» (Mühl.—Endz. IV 690—691); можливо також, що праслов'янська форма зводиться до іе. **kūs-* «випуклість, склепіння» (Janzén ZfSlPh 15, 49—60); етимологічний зв'язок з р. *кише́ть* (Brückner 231) не очевидний. — Шанский ЭСРЯ II 8, 140; Фасмер II 242; Sławski II 174—175; Bańkowski JP 56/1, 46. — Пор. **кише́ня**.

кишля́к; — р. болг. *кишля́к*, бр. *кішля́к*; — запозичене з узбецької мови, очевидно, за російським посередництвом; узб. (<чарг.) *қишлоқ* «кишлак» («зимове кочовище»), як і споріднене тур. *kişlak* «зимівля; зимові квартири; зимове пасовище», є похідним від *қиш* «зима», спорідненого з тур. *kiş* «зима, холод», тат. *кыш* «тс.», як *кыс* (*устата*) «(протягом) зими», *кыстык* «зимовий»,

чув. *хёл* «зима», дтюрк. *qış* «тс.», можливо, пов'язаного з фін. *kuhlma* «холод», саам. *galmas* «тс.», ерз. *кельме* «холод, холодний», мар. *кы́лме* «мерзлий, мерзлота». — Шанский ЭСРЯ II 8, 140; Шипова 186; Дмитриев 588; Егоров 297.

[кишлик] «військовий казанок» ВеЛ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kišlik] «казанок (особливо військовий)», мабуть, походить від нвн. *Kessel* «котел, казан». — SW II 343. — Див. ще **киця́**².

[кишл́о] «житло, гніздо; ліжко, постіль» Ж; хуторець Мо; — очевидно, видозмінене запозичення з турецької мови; тур. *kişla* «казарма; зимові квартири» є похідним від *kiş* «зима, холод» і споріднене з узб. *қишлоқ* «кишлак». — Див. ще **кишля́к**. — Пор. **кислице**.

[кишме́н] «береза» Мо, [*кишмі́н*] «тс.» Мо; — неясне.

кишмі́ш «сорт дрібного винограду без кісточок, з якого виготовляють ізюм з тією самою назвою»; — р. болг. *кишміш*, бр. *кішміш*, п. *kiszmisz*; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. аз. *кишмиш* «сухий виноград, ізюм; виноград без кісточок», мабуть, походить від перс. *kešmeš* «кишмиш; ізюм»; виведення слова від тюрк. *qis-* «стикати, давити» (Vámbéry 84) сумнівне; п. *kiszmisz* вважається (SW II 342) запозиченим через російське посередництво. — СІС 327; Фасмер II 243; Шипова 186; Дмитриев 538; Lokotsch 95.

[кишне́ць] (бот.) «коріандр посівний, *Coriandrum sativum* L.» Пі, Мак; — р. [*кишне́ць*] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kişniş* «коріандр» походить від перс. *kišniš* (*kišniš*) «тс.» — Макарушка 10; Фасмер II 243; Шипова 186; Mikl. TEI 2, 110; Räsänen Versuch 273.

[кишб́ра] «копиця з п'ятнадцяти снопів» Мо, [*кішб́ра* Ме, *кісьб́ра* Мо, *касьб́р* ЛЧерк] «тс.»; — запозичення з молдавської мови; молд. *пичб́р* «копиця; нога», [*кичб́р*, *кишб́р*] «тс.», як і рум. *pişior* «тс.», аром. *chişior* «нога», походить від лат. *petiolus* «ніжка», зменш. від *pes, pedis* «нога». — Мельничук Молд. эл. 167; СДЕЛМ 316. — Див. ще **педаль**.

київчати — див. **кіявкати**.

[киї́н] «дрюк ВеЛ; великий ковальський молот Л», *кия́нка* «довбешка; [дерев'яний молоток у столаря; праник Ж]», *[кия́нь]* «киянка; дерев'яний молоток у бондаря» Ж; — р. *кия́нка*, п. *[кія́н]* «дерев'яна палиця; дрюк, дерев'яний молот», ст. *кіяпіа* «праник; терлиця», ч. *кујап* «кий», слц. *[кіјап]* «довбня, товкач, яким б'ють по сокирі при рубанні товстих колод», вл. *кієпса* «праник»; — очевидно, експресивне збільшувальне утворення від *кий* (псл. *куъ*); не виключений частковий вплив з боку польської або словацької мов. — Schuster-Šewc 523. — Див. ще **кий**¹.

[киянєць] «нога із стегном у м'ясній туші» (Лебедин. пов.); — неясне; можливо, результат вторинної адаптації (зближення з *кий*) запозиченого лит. *koja* «нога, kójinis «ножний».

[киях] (бот.) «рогіз, Турпа Л.; качан (кукурудзи); волоть проса», *[кияхі]* «палки рогозу ВеНЗн; кукурудза Л», *[киях]* «рогіз» Мак, *[кияхи]* «тс.» ВеЗН, *[києхі]* «кукурудза» Л, *[кийкі]*, *кибишки*, *кійкі* Я, *кіляхі*, *кітяхі*, *кіяхі* «тс.» Л, *[кийошник]* «поле, з якого зібрано кукурудзу; стебла кукурудзи» Л, *[кияхі́нне]*, *кишинник*, *кіяшинне*, *кішинник* «тс.» Л; — р. *[кия́х]* «рогіз», *[кияхешк]* «тс.», *[кибишка]* «кукурудза», *[киёвка]* «тс.; рогіз», *[киёк]*, *кийкі* «тс.», бр. *[кіёўка]* «рогіз», *[кіёўнік]* «тс.», *[кыя́х]* «початок кукурудзи», *[кія́ш]* «тс.; рогіз; палка рогозу», *[кібішка]* «кукурудза»; — назви рогозу є похідними від др. *кый* «кий, палка» за подібністю суцвіття рогозу до круглої палки; назви кукурудзи є похідними від назв рогозу за подібністю качана кукурудзи до суцвіття рогозу. — Див. ще **кий**¹.

[кібгати] «важко щось підіймати» Ж; — неясне.

кібернєтика «наука про загальні закони одержання, зберігання, передавання й перетворення інформації у складних керуючих системах», *кібернєтїчний*; — р. болг. *кібернєтика*, бр. *кібернєтька*, п. *cybernetyka*, ч. слц. вл. *kybernetika*, схв. *кібернєтика*, слн. *ki-bernetika*; — запозичення з російської мови; р. *кібернєтика* (1968 р.) є каль-

кою англ. *cibernetics* «кібернетика» (у цьому значенні запроваджено вперше американським ученим Н. Вінером у 1947 р.), утвореного на підставі гр. *κυβερνητική* (Платон) «мистецтво управління», похідного від *κυβερνάω* «правляю; веду; управляю, керую», яке є словом нез'ясованого, мабуть, середземноморського (неіндоевропейського) походження. — СІС 327; Шанский ЭСРЯ II 8, 124; Коралиński 188; Н. Вінер, *Кибернетика*. М., 1968, 56—57; Klein 389; Boisacq 527—528. — Пор. **губернатор**.

кібєць (орн.) «кібчик, Falco vesper-tinus L.», *[кібєць* Пі, *кбєць* Пі, Ж, *ковбєць* Ж], *кібчик*, *[кібчик* Ж, *кбчик*, *купєць* ВеБ, *якубєць* ВеБ] «тс.», *кібченя* «пташеня кібця»; — р. *кбчик* «кібєць», п. *kobies*, слц. *kobes* «тс.», болг. *[кбъци]* «рід сокола», м. *кобєц* «яструб-гороб'ятник», схв. *кббац*, слн. *kobes*, *skobes* «тс.»; — псл. *ковьсь* «кібєць; хижий чтах»; — слово без твердо встановленої етимології; можливо, пов'язане з псл. **kobiti* «ворожити з лету птахів»; у такому випадку споріднене з дісл. *happ* «щастя», норв. *herrep* «щасливий», дірл. *sov* «перемога» (Moszyński KLS II 1, 408—413; Skok II 116); можливо також, що псл. *ковьсь* споріднене з такими назвами хижих птахів, як двн. *habuh*, дісл. *haukr*, свн. *habich*, нвн. *habicht* «яструб» (Булаховський Вибр. пр. III 262; Berg. I 535); менш певне звуконаслідувальне пояснення і зближення з словами *кббза* і *щєбетати* (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25), як і зближення з алб. *shkabë* «орел, коршак» (Meyer EW 406). — Шанский ЭСРЯ II 8, 178; Фасмер II 267—268; Sławski II 295—297; Brückner 240—241; БЕР II 501; ЭССЯ. 10, 101—102.

[кіблик] «сидень, домонтар» Я; — неясне; можливо, утворене на основі *кублò* «лігво; гніздо; (перен.) людське житло».

[кібчити] «бити, лупцювати»; — очевидно, афективне утворення; можливо, пов'язане з *кібєць* (*бити*, як *кібєць*).

[ків] «імітація крику свині» Я, *[ківікати]* «кигкати» (про чайку) ВеБ; — звуконаслідувальні утворення. — Пор. **кувікати**.

ківер «військовий головний убір», *[ківер]* «тс.»; — р. *ківер* «ківер», ст. *кі-*

верь «тс.; весільний вінець», бр. *ківер* «ківер», п. *kiwiog* «висока гостроверха шапка, ковпак», ст. *kiwierz* «тс.», ч. ст. *кувії* «вид капелюха», [(мор.) *gevērec*] «вид валаського капелюха», слц. [ge-*verec*, *geverek*] «тс.», болг. *ківер* «ківер», схв. *čiverica* «шапка»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ківер* походить, мабуть, за посередництвом якоїсь субстратної волзько-фінської мови з приголосним в як заміником іншомовного б (пор. мар. *ківар* (вим. *ki̯var*) «велика дерев'яна чаша») з прибалтійсько-фінських мов (пор. ест. *kūbar* «капелюх, шапка», [kū̯r̩], лів. *kibār* (*kū̯bār*), фін. *kurāgi*, [kur̩ägi], вод. *čūrāg* «тс.»); прибалтійсько-фінські слова є запозиченням з балтійських мов (пор. лит. *kerūgė* «шапка; кашкет», лтс. *seriugė* «шапка», споріднені з псл. *šerъсь*, укр. *чепець*); менш обгрунтованим є пряме виведення слова (Kiparsky Baltend. 160) від сумнівного прибалт.-фін. **kūvār*; ще сумнівніші інші пов'язання: з псл. *киворь* (<сгр. *κίβωριον*) «металевий кубок у формі бобового стручка» (Brückner ZSIPh 16, 206), з псл. *kyvatī*, укр. *кивати* (Brückner PF 6, 592; Bern. I 680), з р. *коврига*, *ковьяльть* (<іе. **keu-* «гнути») (Ильинский ИОРЯС 4/1, 122—124), з нн. *kiever* «шелепа, вилиця» (Соболевский РФВ 70, 80), з гр. *κίβωρις* «вид перського тюрбана» (Tiklin I 347); окремого з'ясування вимагають факти західно-й південнослов'янських мов. — Фасмер II 228—229; Sławski II 180—182; Fraenkel 241. — Див. ще *чепець*.

[ківетора] «половина плота сплавного дерева»; — неясне.

ківі (орн.) «безкрилий птах Нової Зеландії (*Arterix australis*)», *ківі-ківі* «тс.»; — р. *ківи*, *ківи-ківи*, бр. *ківі*, *ківі-ківі*, п. *kiwi*, болг. *ківи*, схв. *кйви*, слн. *ківі*; — запозичено з англійської мови, очевидно, за російським і польським посередництвом; англ. *kiwi* (*kiwi-kiwi*) походить з мови маорі, тубільців Нової Зеландії, де відповідне слово є звуконаслідувальним утворенням. — Klein 848.

[ківіта] «обід навколо ліри» Я, [кібі-та] «тс.» Я; — неясне.

[ківкі] (деталі ткацького верстата — дві вертикальні планки, які разом з ля-

дою створюють раму для основи; інакше *хвосту* або *лядобійці*); — п. *ківкі* «вид коловорота»; — очевидно, фонетичний варіант форми **кивки*, пов'язаної з [киві́тися] «гойдатися». — Див. ще *ки-віти*.

ківш; — р. *ковиш*, бр. *коуш*, др. *ковшъ*, п. [kowsz] (з укр. або бр.); — запозичення з литовської мови; лит. *kaušas* «ополоник, ківш, велика ложка; череп; черепашка слимака» пов'язане з лит. *kiáušas* «череп, чаша», лтс. *kaùss* «тс.; ложка», спорідненими з дінд. *kōšah* «посуд, бочка», гр. *κωπιον* «кубок»; виведення з східних мов (Шанский ЭСРЯ II 8, 181—182) малопереконливе. — Москаленко УІЛ 31; Фасмер—Трубачев II 273; Лауцоте ВЯ 1972/3, 102, 105; Bern. I 594; Fraenkel 231—232. — Пор. *кауш*.

[ківшія] «нога до коліна» Я; — неясне; можливо, утворене на основі зменш. [**кульшиця*] від *кульшиа* «стегно», що зазнало гіперичного переходу у >і (за зразком [вул] — віл) і вторинного зближення з *ківи*.

кіготь, [кіготь Ж, кіхоть Г, кóготь Ж], *кігтістий*, *кігтястий*, [кігтіти]; — р. *кóготь* «кіготь», бр. [кóкоць] «тс.», вл. *kocht* «остюк, вусик (на колосі)», нл. [kochś] «тс.»; — псл. **kogъть*; — споріднене з двн. *hachit* (нвн. *hecht*) «шука», дангл. *hasod* «тс.», двн. *hasō* (нвн. *haken*) «гак»; іе. **keg-*, **kek-* «гачок». — Фасмер II 275; ЭССЯ 10, 109—110; Bern. I 538; Kluge—Mitzka 282. — Пор. *гак*¹.

[кіз] «кал тварин»; — очевидно, зворотне утворення від *кізяк* (див.).

[кіз²] «тепле нутро убитої скотини» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *кіз¹* «кал тварин» (пор.).

[кізівер] «круте узгір'я, яке можна орати згори вниз, вертаючися з плугом упорожні»; — неясне.

[кізлаті] «повільно лаштувати або будувати (хатину тощо)» Ж; — неясне.

кізлі — див. *коз²*.

[кізлик] «відгородка для палива на чабанській гарбі»; — очевидно, пов'язане з *козла* (*козли*, *кізлі*) «сидіння на фаєтоні для погонича, передок». — Див. ще *коз²*.

кізяк¹ «послід, кал свійських тварин», *кизяк*; — р. *кизяк*, [кизек, тизек],

бр. кізяк, болг. [тезék]; — запозичення з тюркських мов; пор. аз. крим.-тат. чаг. алт. tázák «кізяк», тур. tezek, тат. тизэк «тс.». — Фасмер II 231; Шипова 180; Дмитриев 537. — Пор. кизйк.

[кізяк²] «бурдюк із козячої шкіри» Ж; — очевидно, пов'язане з коза́; звідси й укр. (заст.) коза́ «бурдюк». — Див. ще коза́¹.

[кізь-кізь] «вигук, яким підкликають кіз»; — очевидно, результат скорочення попереднього *кізю-кізю, подвоєної кличної форми, утвореної на основі кізка, зменш. від коза́¹ (див.).

[кійло¹] (бот.) «ковила пірчаста, *Stipa pennata* L. (S. Joannis Hel.), [кейло] «тс.», [кейлбвий] «ковиловий»; — неясне; можливо, давніше *кіvlo (<*ковъло).

[кійло²] (бот.) «таволга в'язолиста, *Spiraea ulmifolia* Scop. (*Spiraea ulmaria*) Ж; гадючник в'язолистий, *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim.»; — неясне; можливо, пов'язане з [кійло] «ковила» (пор.).

[кікати] «бити копитами» Я; — неясне; можливо, пов'язане з англ. kick «бити ногою».

[кікбля] «назва вівці з певною формою рогів» Доп. УЖДУ 4; — неясне.

кіл «загострена товста палиця, кілля (зб.), кілбк, [кілкувати] «ставити стіну з кілля», [обкілювати] «зробити стіну з жердин», [пáкіл] «кілок», [пáкілля], [пáкол] «межовий знак» Л, [пáколок], прикіл «кіл, вбитий у землю» СУМ, Нед, прикілок «невеликий кілок, вбитий у землю», [прикіл] «тс.», [прикілень] «тс.; невеличкий кілок, що прикріплює жердину до даху; частина кола, вбитого в землю», [прикільне] (зб.) «кілки» Нед; — р. бр. болг. м. кол, др. колъ, п. нл. kół, ч. kůl, слц. kōl, вл. koł, схв. кóлац, ст. кол, слн. kōl, стсл. колъ; — псл. koł, пов'язане з *kolti «колот»; — споріднене з лит. kiólas «кілок», гр. κίλος «надламаний, з відрізаними рогами», можливо, також з лит. skalá «тріска», гр. σκῆλος «кілок». — Шанский ЭСРЯ II 8, 195; Фасмер II 285; Sławski III 39—40; БЕР II 543—544; Skok II 122; ЭССЯ 10, 160—161. — Див. ще колóти. — Пор. ікло.

кіла́ — див. кя́ла.

[кілаш] «горщик на кашу (близько п'яти вершків заввишки)»; — неясне.

[кілець! «паросток, кільчик», [кільче] (зб.) «паростки, кільчики» Ж, кільчик, [колéць] «кільчик, паросток» Ж, [кільчтил, «пророщувати» Ж, кільчитися; — п. kietek «кільчик», ст. kiel, каш. [kto], ч. klíček, заст. keř, слц. keř, klík, klíček «тс.», вл. kołoch «кільчик, паросток; недозрілий плід», нл. keř «паросток», keřk (зменш.) «тс.», болг. кълн «кільчик», схв. кáлац «перша порость, молода трава», слн. kál «паросток; зародок»; — псл. *кълъ «кільчик» (букв. «те, що коле»), пов'язане з *kolti «колот»; наявність фонетично незакономірного кореневого і в більшості форм пояснюється, мабуть, дією аналогії, можливо, вторинним зближенням з кіл (кілбк) або з кільце́ (від ко́ло); пояснення кореневого і як відбиття апофонічного варіанта з попереднім первісним о (Берп. I 661) менш вірогідне; виведення псл. *кълъ від *кълти, що відповідало б лит. kulti «бити», лтс. kult «тс.» (Machek ESJČ 248—249), недостатньо обгрунтоване. — Sławski II 145—146; Brückner 227. — Див. ще колóти.

кіло́ «кілограм»; — р. болг. килó «кіло», бр. кілб, п. ч. слц. вл. kilo, м. кило, схв. кйло, слн. kilo «тс.»; — запозичене з французької мови, очевидно, за посередництвом російської; фр. kilo постало шляхом скорочення терміна kilogramme «тисяча грамів»; виведення від нім. Kilo (Фасмер II 233) сумнівне. — СІС 182, 327; Шанский ЭСРЯ II 8, 127—128; Sławski II 166—167; Kluge—Mitzka 369; Dauzat 424. — Див. ще грам, кілограм.

кілограм́ «міра ваги (1000 грамів)»; — р. кілограм, бр. кілаграм, п. ч. слц. вл. kilogram, болг. кілограм, м. кілограм, схв. кйлограм, слн. kilográm; — запозичення з французької мови; фр. kilogramme є складним словом, утвореним поєднанням складової частини kilo-, що зводиться до гр. χίλιοι «тисяча», спорідненого, можливо, з дінд. sahás-gam, ав. hazaŋgət «тс.», з іменником грамте «грам»; кілограм був узаконений як одиниця ваги Національними зборами Франції в 1795 р. — Dauzat 424. — Див. ще грам. — Пор. кілб.

[кіля] «біля», [коля, куля] «тс.» СМ III; — результати контамінації приймен-

ників *коло* і [біля]. — Мельничук СМ III 149; Булаховський Нариси 199; ESSJ Sl. gr. I 89. — Див. ще *біля*, *коло*².

кіль «основний брус по довжині судна», [киль Ж] «тс.», *кілювати*; — р. *киль*, бр. *кіль*, п. *kił*, болг. *кил*; — запозичення з голландської або німецької мови; гол. *kiel* «кіль», нвн. *Kiel* «тс.», очевидно, споріднені з двн. днфранк. *kela* «горло», дірл. *gelim* «ковтаю», псл. *gl̥tati* «глитати»; для німецького слова не виключене також скандинавське походження (пор. етимологічно пов'язані дісл. *kjōlr* «кіль», ісл. *kjölug*, норв. *kjørl*, шв. *kōl*, дат. *kø* «тс.»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 129; Фасмер II 233; Vries NEW 310, 317; Kluge—Mitzka 361, 367—368; Vries AEW 312—313. — Див. ще *глитати*.

кілька¹ (іхт.) «шпрот, *Sprattus sprattus* (L.)», [киль, килька] «тс.» Шарл — Тат; — р. *кілька* «[кілька, шпрот]; тюлька», бр. *кілька* «тс.», п. *kiłka* «кілька, шпрот»; — запозичене з естонської або фінської мови за російським і, можливо, латиським посередництвом (пор. лтс. *ķilava*, [ķilata, ķilate, ķilis, ķilka] «шпрот, кілька»); ест. *kilu* «кілька», фін. *kilo* «тс.» є, мабуть, скороченням ест. *kilusilk*, фін. *kilohaili*, де другий компонент (ест. *silk*, фін. *haili*) має значення «салака»; у зв'язку з цим не позбавлене вірогідності припущення (Фасмер—Трубачев II 233) про походження ест. *kilu*, фін. *kilo* від германської назви кіля (пор. нвн. *Kiel* «кіль»); у такому разі ест. *kilusilk*, фін. *kilohaili* означали б «кільова салака» — кільки відзначаються наявністю кіля на череві (Рыбы СССР 66); про посередництво латиської мови може свідчити паралелізм р. *килька* «тюлька» — *тюлька* «тс.», як відбиття лтс. *ķ-*. — Фасмер—Трубачев II 233. — Пор. *тюлька*.

кілька² «деяка, невелика кількість», [кілько, кілко], *кількоро*, [кільки, кілки, кількись, кельо ВеЛ, кельоро ВеЛ, келя ВеЛ] «тс.», *кількість*, [кількиця] «деяка кількість, дешиця» Ж, *кількісний*; — р. [кілько] «кільки», бр. *кількі*, др. *колько* «тс.», п. *kiłka* «кілька», ст. *kolko* «кільки; кілька», ч. *kolik* «кільки; кілька», слц. *ko'ko* «кільки», вл. *keko*, вл. *kelko*, [keliko], болг. *кълко*, м. *колку*,

схв. *кѡлико*, слн. *kóliko*, стсл. *колико* «тс.»; — псл. *koliko*; — суфіксальне утворення від псл. **kolī* «кілька, скільки» (др. *коль* «скільки»), спорідненого з лит. *kelī* «деякі», гр. *κλίκο* «який завбільшки». — Фасмер II 291; Sławski II 161—162; Machek ESJĀ 269; БЕР II 556—557, 558; ЭССЯ 10, 135—136; Bern. I 674. — Див. ще *колі*. — Пор. *скільки*.

кільня — див. *кельня*.

кільце, *кільцювати*, *кільчастий*, *кільчатий*, *кільцювати* — див. *коло*¹.

[**кільця**] (бот.) «калячки непомітні, *Malva neglecta* Wallg.» Я; — пов'язане з *кільце*, як і назва *калячки* з *каляч*, що мотивовано заокругленими краями плодиків рослини (Вісюліна — Клоков 264, 265). — Див. ще *коло*¹.

[**кім**] (у словосполученні *к. снігу* «грудка снігу») Ж, [кім'є] (зб.) Ж, *кім'ях* «гною; [грудка ягід, що злиплися]», [кім'ях, *кимнях*] «тс.», [кімлях] «камінець» Я, [кімтях] «грудка; клаптик» Я, [кімоть] «грудка» Я, [кімлястий] «грудчастий» Я, [кімчити] Я; — р. *ком* «грудка», п. [kom] «грудка, брила», ч. заст. *komіпу* «виноградні вижимки», болг. [кѡміна], м. *комиѣ* (зб.), схв. [кѡм] «тс.», *кѡмина* «тс.»; зелена шкірка волоських горіхів»; — псл. *komъ*; — споріднене з лтс. *kams* «грудка», *kama* «брила», *kamōls* «клубок», лит. *kamuoļūs* «тс.», а також з снн. *ham* «обгороджена ділянка», нн. «обгороджене поле», гр. *κῆμος* «зв'язка»; пов'язання з дінд. *саміћ* «миска, чашка» (Petersson Glotta 8, 76) сумнівне; п. [kom] є, мабуть, запозиченням з російської мови (Sławski II 389), ч. *komіпу* — з південнослов'янських мов (Machek ESJĀ 271). — Фасмер II 300; БЕР II 572; Skok II 130—131.

Кім «чоловіче особове ім'я»; — р. *Ким*, бр. *Кім* «тс.»; — утворено від абрєвіатури *КИМ* — *К(омуністичний) І(нтернаціонал) М(олоді)*, що є калькою р. *КИМ*; не виключено, що українське ім'я *Кім* є також запозиченням з російської мови. — Сл. вл. імен 213; Петровський 131. — Див. ще *інтернаціонал*, *комунізм*, *молодій*.

[**кімбур**] «східний вітер» Берл; — очевидно, утворене від власної назви *Кімбурнська коса* (піщана коса між Дніпров-

ським лиманом і Ягорлицькою затокою) або *Кінбурн* (назва фортеці, спочатку турецької, на цій косі, що існувала до 1857 р.— УРЕС 2, 111); назвою Кінбурнської коси, розташованої на схід від Дніпровського лиману, міг позначатися східний вітер у місцевостях на захід від лиману.

кімв'ял «стародавній музичний інструмент у вигляді двох металічних тарілок»;— р. *кимв'ял*, бр. *кімв'ял*, др. *квмвал* «тс.»;— запозичення з середньогрецької мови; сгр. гр. *κίμβαλον* «кімвал» пов'язане з *κίμβη* «миска, чаша; човен», спорідненим з дінд. *κίμβαη* «товстий кінець кістки» і сірл. *comh* «посудина»; усі ці слова є, очевидно, запозиченнями з якогось неіндоевропейського джерела.— Пономарів *Мовозн.* 1974/2, 43; Фасмер II 233; Frisk II 48; Boisacq 534.— Пор. *клавесін*, *цимб'яли*.

кімзівитий — див. *кемзувати*.

[кімлік] «калмик», **[кімлічка]** «калмичка; дерев'яна люлька з довгою шийкою і опуклою кришкою», **[кімлашн'я]** (зб.) «калмики», **[комлік]** «калмик»;— результат видозміни назви *калмик*, зближеної з якимось іншим словом (наприклад, *[кім]* «грудка»).— Див. ще *калмик*.— Пор. *камлік*.

[кімля] «різновид ятера», **[кімляч Ж]**, *кімло Я*, *кімля Ж*, *кімня Л*, *кловня*, *кломля Л*, *кломня Л*, *клом'я Л*, *кюмля Л*, *комля Ж*, *кюмля Л* «тс.», **[комул'ець]** «палиця у сітці подібного ятера» Ж;— бр. **[кломля**, *клом(е)ль*, *кломьяль* «вид ятера», п. *klomia*, *klom*, *kloma*, **[klonia]** «тс.», ч. ст. *sklonku* «сітка на птахів», сл. *klonka*, **[kloj]**, *kloja* «кошик для квочки», схв. *кломья* «сильце на пташок», сл. *klonek*, *klonja* «тс.; клітка для птахів»;— псл. *kloma*, **klomyja*;— не зовсім ясне; можливо, споріднене з гот. *hlampa* «пастка, сильце» (Machek ESJCS 206), яке зводиться до іє. **kel-* «кликати; дзвонити»; пов'язується також з псл. *kloniti* «клонити» (Вегп. I 522) і з *klapati* «хитатися, гнутися» (СССЯ 10, 65—66; Brückner 238).— Sławski II 262—263.

кімн'ата, **[кімн'ата Ж]**, *комн'ата Ж*, *кун'ата Вел*;— р. *комната*, заст. *комн'ата* «кімната», ст. *комната* «будівля у дворі архієпископа», п. *komnata* («заст.)

світлиця, горниця; (ст.) опалована кімната», ч. сл. *komnata* «парадна кімната», сл. *komnata* «комора; спальня»;— запозичене з середньолатинської мови, очевидно, за польським посередництвом; слат. *сам(i)nata* «кімната, що обігрівається каїном; будинок» є похідним від *саміnus* «піч; горно; каїн».— Присяжнюк УМЛШ 1976/7, 85; Москаленко УІЛ 26; Шанский ЭСРЯ II 8, 237; Фасмер—Трубачев II 304; Sławski II 387—388; Machek ESJCS 271.— Див. ще *каїн*.

кімон'о «вид халата з широкими рукавами»;— р. болг. *кимон'о*, бр. *кімон'о*, п. ч. сл. вл. *кімоно*, схв. м. *кімоно*, сл. *кімоно*;— запозичено з японської мови, очевидно, за посередництвом французької (фр. *кімоно*); яп. *кімоно* «одяг; кімоно» утворене з основ *кі* «одягання» (від дієслова *кігу* «одягати») і *моно* «річ»; думка (Фасмер II 234) про посередництво німецької мови (нім. *Кімоно*) сумнівна.— СІС 328; Шанский ЭСРЯ II 8, 130; Sławski II 165; Holub—Lyer 240; Kluge—Mitzka 369; Dauzat 424.

[кімса] «грудка (напр., землі); шматок хліба»;— очевидно, пов'язане з **[кім]** «грудка»; щодо суфікса *-са* пор. *кюкса* «обрубок руки».— Див. ще *кім*.

[кімсол'а] «зароблене працею» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з **[кімса]** «шматок хліба».

кімувати — див. *кема*.

кін «місце гри; сцена; (заст.) місце публічного покарання; [кут] Ж», **[кон]** «сцена» Ж, *к'оновий*, **[кон'атий]** «кутас-тий» Ж, **[кон'астий]** «тс.» Ж, **[к'онати]** «міряючись руками на палиці, розподіляти ролі при грі у м'яча» Я, **[кон'іти]** «класти певним способом палицю на кону»;— р. *кон* «місце у грі, куди треба влучити або куди кладуть гроші; окрема партія у грі; [початок; кінець]», бр. *кон* «місце гри, куди треба влучити; окрема партія у грі», др. *кон'ъ* «мета», п. *рокоп* «[початок]; (ст.) кінець», ч. ст. *dokopa* «до кінця, повністю», сл. *парокоп* «нарешті, кінець кілцем», нл. *к'оп* «зовнішність, вигляд; термін, строк», схв. *к'он* (у виразі *од кона до кона* «від початку до кінця»), *йскон* «початок»;— псл. *коп'ъ* похідне від **čęti* «п'очати», що має спільний корінь із *закоп'ъ* «закон»;— спорід-

нене з лтс. аtкап «знову» (<балт. *капа-), дінд. капtпаћ «молодий», капуā «дівчина». — Фасмер II 307; Sławski II 419; Machek ESJČ 217; ЭССЯ 10, 195—196; Вегп. I 560—561; Trautmann 133—134. — Див. ще **почати**. — Пор. **закон¹**, **кінєць**.

[**кінатів**] (вигук гуцульських дроворубів при спусканні з гір зрубаних дерев по жолобу, коли дерево опиняється внизу і його відкинуть; сигнал того, що шлях вільний для нового дерева); — неясне; можливо, утворене на основі уг. kipp ott van «зовні там є», зближеного в останній частині з вигуком *гов*. — Пор. **клейгів**.

кінва «кухоль, цебрик», *конівка*, [кóнов, *конóвецъ* Ж], *конóвка*, [коновля Ж, коновок Пі, *конóпка* Ж] «тс.», [кóноб] «цебер» Я; — р. [кóновъ] «глек», [кóновка] «тс.», бр. *кóнаўка* «кухоль», п. копew «кінва», ч. копew, [kopva], слц. капва, [kopva], полаб. tōpāi, слн. kópva «тс.», стсл. **коновъ** «казан»; — запозичене з німецької мови (можливо, через посередництво польської); найімовірніше, джерелом слова є двн. schappa (нвн. Каппе) «глек» з огляду на кореневий голосний *о*, який відповідає давньому германському *а*, і звукосполучення *ev* (пор. укр. *цёрква*, п. *serkiew*); менш імовірно пов'язання (Фасмер II 311; Machek ESJČS 218; Вегп. I 558) з свн. *каппе* «тс.»; походження німецького слова не з'ясоване. — Дзензелівський НЗ УЖДУ 14, 104; Фасмер II 311; Sławski II 412; Machek ESJČ 273; ЭССЯ 10, 196; Бернштейн Очерк 1974, 237; Kluge—Mitzka 346.

[**кіндзер**] «волосяний пук на кінці бича» Ж; — запозичення з польської мови; п. *kedziog* «волосяний пук, локон» споріднене з укр. *кúдрі*. — Sławski II 126—127. — Див. ще **кúдрі**.

Кіндрат; — р. *Кондрат*, *Кондратий*, бр. *Кандрат*, др. *Кодратъ*, болг. *Кодрат*, стсл. **Конъдратъ**; — запозичення з грецької мови; гр. *Кодрāтос* (ім'я) походить, очевидно, від лат. *Quadrātus* (букв.) «чотирикутний; квадратний». — Петровский 134; Фасмер II 309; Илчев 261. — Див. ще **квадрат**.

кінематóграф, *кінематогрāфия*, *кінематогрāфичний*; — р. *кинематограф*,

бр. *кінематóграф*, п. ч. слц. вл. *kinematograf*, болг. м. *кинематограф*, схв. *кинематóграф*, слн. *kinematograf*; — запозичено з французької мови за посередництвом німецької (н. *Kinematógraph*), а також російської і польської; фр. *cinématographe* утворене французом Булі (1892, до винайдення кіноапарата братами Люм'єрами, 1896) від гр. *κίνημα* (род. в. *κίνηματος*) «рух», пов'язаного з *κινέω* «рухаю», спорідненим з лат. *сіео* «тс.», дінд. *суāvatē* «рухається», і *-γραφος*, похідного від *γραφω* «пишу». — СІС 328; Шанский ЭСРЯ II 8, 130—131; Klein 289; Dauzat 177; Frisk I 855, 862—863. — Див. ще **графā**. — Пор. **кінó**.

кінєць, [конéць] Ж, *кінцівка*, [кінчāк] «меч з вузьким лезом», [кінчанін] «той, що живе наприкінці села» Ж, [кінчинā] «кінцівка» Ж, [кончйна] «кінєць, смерть» Ж, *кінцєвий*, [кінчāстий] «з гострим кінцем», [кінчāтий] «тс.», [конéчний], [концєвий] «який живе чи знаходиться наприкінці села» Я, *кінче* «обов'язково, неодмінно», [конéчне, конéчно] «тс.», *кінчāти*, *безконéчник*, *безконéчний*, *доконéчний*, *докóнче*, *закінчення*, *наконéчник*, *напрікінці*, [наскінчū], *нескінчєний*, [оконéчний] Ж, [поконéць], [поконéче] «кінєць» Нед, [приконéччя, приконéчний], *прикінцєвий*, [скінчā] «кінєць» Нед, [сконéць] «тс.» тж, *укінєць*; — р. *конéц* «кінєць», бр. *канéц*, др. *коньць*, п. слц. *копєс*, ч. *копєс*, вл. *кóпс* «тс.», нл. *кóпс* «кінєць; початок», полаб. *tūpēs* «кінєць», болг. *конéц* «нитка; (заст.) кінєць», м. *конец* «нитка; волосінь», схв. *кóнац* «нитка; кінєць, край», слн. *кóпєс* «кінєць; початок; ціль; нитка», стсл. **коньць** «кінєць»; — псл. *копсь* «кінєць, початок»; похідне від *копъ* або **копъ* «тс.» (пор. стсл. **ис-кони до кони** «з початку до кінця»), пов'язаних з **çeti* «починати»; фонетично незакономірна форма *кінєць* зам. *конéць* виникла під впливом форм типу *кінця* (<**коньця*) з закономірним і (<о) в новому закритому складі. — Фасмер II 310; Sławski II 418—419; БЕР II 588—589. — Див. ще **кін**.

кінó «будинок, у якому демонструються кінофільми», *кіно-* (частина складних слів типу *кіноактóр*, *кіноапарāт* і

под.); — р. *кинó*, бр. *кінó*, п. ч. слц. вл. нл. *kíno*, болг. м. *кіно*, схв. *кїно*, слн. *kíno*; — очевидно, запозичене з німецької мови за посередництвом російської; нім. *Kíno* є скороченням слова *Kíne-matográh* «кінематограф» (через проміжну форму *Kíentopp*), мабуть, за зразком *Kílo* «кіло» і *Aúto* «авто»; переміщення наголосу в російській мові відбулося за зразком слів французького походження (пор. р. *автó*, *кїлó*). — Фасмер—Труба-чев II 234; Sławski II 166—167; Kluge—Mitzka 370. — Див. ще **кінематограф**.

кіновар «мінерал класу сульфідів червоного кольору; фарба з цього мінералу»; — р. *кіноварь*, бр. *кінавар*, п. супобег, ч. *сіпабаріт*, *сіпобг*, слц. *сіпабаріт*, *сіпóбер*, вл. *сіпобег*, болг. *киновар*, м. *цинобер*, схв. *цинóбер*, слн. *сіпóбер* «тс.»; — запозичення з грецької мови візантійського або пізнішого періоду; гр. *κιννάβαρι* «кіновар» є словом нез'ясованого, мабуть, східного походження (можливо, етимологічно близьким до перс. *šāngārī* «червоний свинець, кіновар»); ч. слц. *сіпабаріт* запозичені за посередництвом лат. *сіпабаріс* «кіновар», форми типу п. супобег — за посередництвом н. *Zinnóber* «тс.» — Шанский ЭСРЯ II 8, 132; Фасмер II 234; Holub—Lyer 113; Klein 289; Frisk I 855; Boisacq 457. — Пор. **цинóбра**.

кінь (зоол.) «*Equus L.*», [кїнвá] (зб.) «коні», [конвá, коновá] «тс.» Л, кіннік «кавалерист» СУМ, Ж, [кіннік] «стайня», [кїнніцá] «тс. Г; кіннота Ж», [кїннічка] «упряжка» Ж, кіннóта, кіннóтник, коненя́, конїна «кінське м'ясо; кінський екземпляр», конівніцтво, кóнох, конїшій, конїшня, коня́, [коня́к] «кінський гній» Ж, коня́ка, коня́р, [коня́рня] «стайня» Ж, коня́рство, коня́птина «(м'ясо) конина», коня́чїна «шкапа», коня́чка, кінський, коня́чий, [окóнїтї] (заст.) «зробити кінним», [пáкїнь] «шкапа»; — р. бр. *конь*, др. *конь*, п. ко́п, ч. кїп, слц. кóп, вл. ко́п, нл. ко́п, болг. *кон*, м. ко́нь, схв. кóнь, слн. кóпj, стсл. **кoнь**; — псл. копъ; — не зовсім ясне; очевидно, становить етимологічну єдність з псл. *кoпoпъ* «кінь», укр. *комoнь* і псл. *кoбулa*, укр. *кoбїлa*, але взаємний фонетичний стосунок цієї групи слів поки що

задовільно не з'ясований; виводиться ще з кельт. **копко-* «кінь» (ЭССЯ 10, 197—198); менш переконливі пов'язання (Moszyński PZJP 235—236) з псл. *skopiti* «каструвати», зближення (Трубачев Назв. дом. жив. 51) з лат. *sareg* «цап», гр. *κάλπος* «кабан» або виведення (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55) з монгольської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 299; Фасмер—Трубачев II 316; Филин Образ. яз. 114; Sławski II 446—447; Machek ESJC 307; БЕР II 578—580; Skok II 143. — Пор. **кобїла**, **комóнь**.

кіоск, *кіоскér*; — р. болг. *киоск*, бр. *кїєск*, п. ч. слц. вл. *kiosk*, схв. *кїоск*, слн. *kiósk*; — запозичене з турецької мови за посередництвом французької (фр. *kiosque* «альтанка; кіоск») або німецької (н. *Kiósck* «кіоск»); тур. *köşk* «вілла; літній палац; павільйон; башта, вежа; каюта на задній палубі судна» походить від ар. *kušk* «павільйон, кіоск, рундук; альтанка; будка, кабінка», що, мабуть, є словом іранського походження (пор. перс. *gōše* «куток», курд. *gūž*, *gūše* «тс.»), а також ар. (<іран.) *gāusaq* «палац», що зводяться до ав. **gaošaka*). — Шанский ЭСРЯ II 8, 132—133; Фасмер II 235; Sławski II 167; Dauzat 424; Kluge—Mitzka 370; Klein 847; Horn 211.

кіот «засклена скринька або шапка для ікон», [кївóт] Ж; — р. *киóт*, [кївóт, кивóть]. бр. *кївóт*, др. *кивотъ* «тс.», схв. *кївот* «скриня з мощами якого-небудь святого у православній церкві», *кївот* «тс.», стсл. **кивотъ** «кіот»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. *κιβωτός* «скриня, ковчег» є, мабуть, словом семітського походження (пор. гебр. *tēbā* «скриня, ящик»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 133; Фасмер II 229; Bern. I 506; Frisk I 848—849; Boisacq 453.

[кїп] «спосіб?» (у прикладі *Яким кіпом ти міг то учинити?*) Ж; — м. *кїп* «статуя», схв. *кїп*, слн. *kír* «тс.»; — запозичення з румунської чи молдавської мови; рум. *chír* «спосіб, манера; образ», молд. *кїп* «тс.», походить від угорського *kér* «картина; обличчя; образ», що є словом давньотюркського походження (пор. дтюрк. *кер* «форма», тур. *gibi* «подібно до того, як», чув. *кап* «зовнішній вигляд; форма; постать; корпус»). — Sche-

ludko 135; DLRM 141; СДЕЛМ 181; MNTESz II 447—448; Егоров 88—89.— Див. ще **капище**.

кіпний, *кіпніти*, *кіпно* — див. **копнінь**.

кіпніна — див. **копати**¹.

кіпоть «кіптява», [кіпоть], *кіптюга* «курява», [кіптюга], *кіптява*, [кіптява], *кіптяга* «тс.», [кіптяга], *кіптяга* «сажа» Ж, *коптільник*, *коптільня*, *копченіна*, *копченія*, *копченя*, *коптіти* «пров'ялювати у диму», *коптіти* «чадити», [кіптіти] «тс.», *кіптявий*, [кіптявий], *коптільний*, *копчений*, [скопотіти] «збити, підняти куряву»; — р. *копоть*, *коптіть*, *копмь*, бр. *копаць*, *капціць*, *капціць*, др. *копѣтъныи*, п. *корєс*, *корсіс*, ч. *korť*, ст. *koret*, *korťiti*, слц. *zast. korť*, [korťit' sa], вл. *korć*, нл. *korś*, *korśis*, болг. [коптя, коптєя] «темнію; мовчу»; — псл. *корѣтъ* «кіптява» з похідними *корѣтіти*, *корѣтєті*, очевидно, пов'язане з *курєті* «кипіти», *кваріті* «квипити»; — споріднене з лит. *kvāras* «дихання; запах», лтс. *kvērt* «диміти, коптіти», гр. *καπνός* «дим; піна; водяний пил». — Шанский ЭСРЯ II 8, 305—306; Фасмер II 319; Преобр. I 351; Sławski II 453—455; Brücker 255; Machek ESJČ 275; БЕР II 622; Ijinskij AfSIPh 29, 162; Верн. I 565; Trautmann 147; Роконпу 596—597. — Пор. **квипити**, **квипіти**.

[кіпстися] «лякатися» Ж; — неясне.

[кіпшіти] «кишіти» Ж; — очевидно, фонетично видозмінений (ки > кі) результат контамінації слів *кишіти* і *кипіти*.

кір¹ «дитяча заразна хвороба, що супроводиться висипом»; — р. *корь* «кір», др. *корь* «кора», п. *kir* «краснуха; (заст.) кір», [kor] «скарлатина», [kór, chór] «кір» (з укр.?). — псл. *когь*, пов'язане з *кога*, укр. *корá* (оскільки шкіра хворої дитини лущиться); — споріднене з лит. *кагаї* (мн.) «кір; вітрянка; червоно-сині плямки на тілі при тифі»; сумнівні пов'язання (Petersson AfSIPh 36, 153—154) з гр. *κάρυς* «блочиця», дінд. *karāṭaḥ* «темно-червоний» при реконструкції іє. **ког-* «щось червоне». — Меркулова Этимология 1970, 171—174; Фасмер II 343; Sławski III 387—388. — Див. ще **корá**.

[кір²] «прізвисько цигана (=злодій)»

Ж; — п. [kirg] «вигук при зустрічі цигана; (знев.) циган» (з укр.); — неясне. — SW II 341.

кіраса «нагрудні лати», *кірасір* «кавалерист, одягнений у кірасу»; — р. болг. *кираса*, бр. *кіраса*, п. *kirys*, ч. *kyrys*, слц. *kyrys*, *kyras*, вл. *khēras*; — запозичення з французької мови; фр. *cuirasse* (ст. *cuirasse*) «кіраса» походить від ісп. ст. [cuiraza] «тс.», що продовжує лат. *coriāseus* (жін. р. *coriāseua*) «шкіряний» (отже, первісно — «шкіряний панцир»), яке є похідним від лат. *corium* «шкіра; шкура», спорідненого з псл. *кога*, укр. *корá*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 135; Фасмер II 236—237; Sławski II 170, 172; Dauzat 223. — Див. ще **корá**.

[кіржак] «шолудивий» Ж, [кіржіти] «шолудивіти» Ж; — очевидно, пов'язане з [коржавий] «висохлий і жорсткий» (про шкіру), *корж*, оскільки голова шолудивого покривається струпами. — Див. ще **корж**.

[кірка] «ложка» Ж, [кórка] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з *корá*, як і семантично близьке *корєць* «ківш для пиття води». — Див. ще **корá**.

[кірувати] «лікувати (?)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [курувати] «лікувати».

кірх — див. **корх**.

кірці, *кірці* — див. **корєць**.

[кірчик] «недоїдений кусочок хліба» Мо; — неясне; можливо, результат контамінації слів *корá* і *окрайчик*.

кіс¹ (орн.) «чорний дрізд, *Turdus merula* L.», [kos] «тс.» ВЕНЗн; — р. ст. [kos] «шпак», п. ч. слц. *kos* «чорний дрізд», вл. нл. слн. *kós*, болг. м. *kos*, схв. *кос* «тс.»; — псл. *козь* (<**korpsъ*) «тс.»; — споріднене з гр. *κόψυχος*, *κόσσυφος* «чорний дрізд»; можливо (Meillet MSL 18, 171—172), походить від звуконаслідувального іє. **Кор-*, звідки також псл. **sopti*, укр. *соті*, *сопіти* (іє. **Кор-* могло зазнати дисиміляції в *кор-*, пор. укр. *гуска*, псл. *gōs* і лит. *žąsis* «гуска»); на думку інших (Vaillant RES 35, 94—95), споріднене з псл. *козь* «косий» і *kositi* «косити» (назва птаха могла бути зумовлена способом літання); пов'язання з лит. *žėše* «чорний дрізд» (Brücker 259) недостатньо об-

грунтоване. — Фасмер II 344; Sławski II 515—516; Machek ESJĀ 279; Schuster-Sewc 630—631; БЕР II 652; Bern. I 585.

[кіс²] (*гра у коса́* «вид ритуальної гри у Галичині й Угорщині біля тіла померлого») Я; — неясне; можливо, пов'язане з п. *kos* «чорний дрізд; (перен.) хитрий, спритний», звідки ст. *kosy* «фокуси, пустощі, виверти».

[кіснійк] «застібка в чоловічій сорочці» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *кіснійк* «стрічка для кіс (заплетеного волосся)».

кіста́ «пухлина, наповнена рідкою масою»; — р. *киста́*, бр. *кіста́*, п. сл. *cysta*, ч. *cysta*, *kysta*, болг. *кіста*, схв. *киста*; — запозичення з грецької мови; гр. *κύστις* «пузир, пухир; кишка; мішечок» утворене суфіксом *-τι-* від утраченого дієслова із значенням «дути», спорідненого з дінд. *śvāsati*, *śvāsiti* «свистить», дісл. *hvisla* «шептати на вухо», дангл. *hvisprian* (англ. *whisper*) «шепотіти», укр. *свистіти*. — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 138; БЕР II 390; Walde—Hofm. II 403—404; Frisk II 56. — Див. ще **свист**.

кістєнь «коротка палка з причепленою до кінця гирею»; — р. *кістєнь*, бр. *кісцєнь*, п. *kiścień* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. башк. *кистән* «дрюк; дротик» здебільшого виводиться від перс. *kistān* «прес, тиски; олійницька палка». — Фасмер II 240; Шипова 185; Дмитриев 538; Sławski II 175—176; Räsänen Versuch 272.

кість, *кістка*, **[кістнійк]** «кістяк», *кістяк*, **[кістянка]** «перезріла маслина» Ж, **[кістяр]** «збирач кісток» Ж, **[костак]** (орн.) «костолуз, Saccothraustes» Ж, **[костар]**, **[костур]** «тс.» Ж, **[костір]** «гравець у кісті», **[костіря]** «тс.» Я, **[костовище]** «кістяк» Ж, **[косток]** «кістка» Я, **[костяк]** «кістяк», **кощій** «(худий, як) скелет», *кістлявий*, *кістяній*, **[кістяністий]** Ж, **[кістястий]** Я, *костістий*, **[костовістий]** «костистий» Я, **[костявий]** Я, *костяній*, **[костяністий]** Ж, **[костянкуватий]** (про ягуду) Ж, **[кощавий]**, *костеніти*, *накістєнь* «болісне кісткове утворення у коня», *накістник* «тс.», *надкісниця* (анат.), *окіст*, *окістя*, **[окіста]** «шинка» Ж, *окістуватий* «костистий; твердий, як

кістка» Г, Ж; — р. *кость*, бр. *косць*, др. *кость*, *пасти костю* «полягти на полі бою», *на костехъ* «на полі битви (яка тільки що закінчилася)», п. *kość*, *kości świętych* «мощі святих», ст. *košnica* «передпогребальний дім (для складання тіл перед похованням)», ч. *kost*, сл. *kost'*, вл. *kósc*, нл. *kosć*, полаб. *t'üst*, болг. *кост*, м. *коска*, схв. *кѡст*, слн. *kóst*, ст. *košnica* «приміщення для померлих», *kostenjāca* «тс.», стсл. **кость**; — псл. *kostь* «кість; труп забитого або його частина», пов'язане з *kosati* «бити, рубати», *česati* «чесати, скребити»; зіставлення з лат. *costa* «ребро» (Фасмер—Трубачев II 349; Преобр. I 368; БЕР II 661—663; Bern. I 582—583) або з лат. *os* «кістка», гр. *ὀστέον*, дінд. *ásthi* «тс.» (Machek ESJĀ 280—281; Ernout—Meillet 146; Persson Beitr. 526) залишаються непереконливими. — Мельничук *Етимологія* 1966, 234—237; Шанский ЭСРЯ II 8, 254—255. — Див. ще **коса́¹**, **чесати**.

[кісяк] «на поливних городах земляний валик, за допомогою якого пускають воду» Дз; — неясне; можливо, пов'язане з *кѡсий*.

[кіськати] «вдруге орати землю під паром» Ж; — неясне.

[кісьма́] «китиці біля хустки» Мо; — очевидно, результат видозміни форми *тасьма́*, зближеної, можливо, з *кѡси* (ор. в. *кісьмі*). — Див. ще **тасьма́**.

кісьора — див. **кишѡра**.

кіт (зоол.) «*Felis felis*», *кітка*, *кішка*, *кіця*, **[кіця]** Ж, *кіцька*, **[кіцька]** Ж, **[кіцяк]** «кіт» Я, **[котар]** «кіт (?)», **[коцур]** «кіт» Ж, **[коцурятко]** «кошеня» ВеБ, *котіна*, *котя́*, *котеня́*, *кошеня́*, *кошати́на*, **[кошва́]** (зб.), *котячий*, *кошачий*, **[коше́чий]**, *киць-киць* (вигук, яким підкликають котів), *кіцю-кіцю*, **[куціюсь-куціюсь]** Я «тс.», *котá* (вигук, яким відганяють котів); — р. бр. болг. *кот*, др. *котъ*, п. *kot* «кіт; (мисл.) заець», ч. сл. *kot* «кіт», вл. *kóčka* «кішка», нл. *kot*, полаб. *tōtāi* (<**koty*) «коти»; — псл. *коть*; — споріднене з лит. *katė* «кішка», лтс. *kaķis* «тс.», прус. *caŕto* «кіт», двн. *kazza* «кішка», свн. нвн. *Katze* «тс.», дісл. *koŕtr* «кіт», *ketta* «кішка», дангл. *cat* «кіт», англ. *cat*, лат. *cattus*, дірл.

ірл. *cat*, кіпр. *kath*, брет. *kaz* «тс.»; можливо, псл. *koť* запозичено з латинської мови у IV ст. н. е. через германське посередництво або й прямо; можливо також, що германські і кельтські форми запозичено з латинського джерела, або, навпаки, латинське слово походить із германського; подібна назва для *кота* існує і в неіндоевропейських мовах (пор. ар. *qitt* «кіт», *qitta* «кішка»), що дає підставу розглядати цю назву як давнє мандрівне слово суспільно-етнічних культур Європи і Азії. — Фасмер II 350; Sławski II 558—559; Machek ESJČ 282—283; Schuster-Sewc 644—645; БЕР II 669—670; Трубачев Назв. дом. жив. 95—97; Топоров III 269—273; Klein 247; Vries AEW 343.

[кітва́] «якір», **[кóтва́, кітві́ця, кóтві́ця]** «тс.»; — р. **[кóтва]**, п. *kotew*, *kotwica*, ч. *kotev*, *kotva*, слц. *kotva*, *kotvica*, вл. *kotwica*, нл. *kotwa*, *kotwica*, болг. м. *кóтва*, схв. *кòтва*, слн. **[kòtva]**; — псл. **koty* (род. в. **koťve*), пов'язане з *коť* «кіт» на підставі подібності хапання предмета кігтями (пор. укр. *кішка* «маленький якорець, яким витягають відра з дна колодязя»); менш переконлива думка (Bern. I 590; Бернштейн Очерк 1974, 238) про запозичення слова з германських мов. — Фасмер II 350—351; Sławski III 16—17; Machek ESJČ 284; Schuster-Sewc 648—649. — Див. ще **кіт**.

[кітві́ця] «дошки, по яких скочують воза до річки для перевезення на другий берег; коліщатко в колішні Я», **[кітві́ця]** «дерев'яний циліндр, що підкладається під важіль для підймання млинового жорна»; — назви, очевидно, пов'язані з *котіти* (див.).

кітель «куртка військової форми», **[кітель, кітля Ж]** «тс.», **[кітлик]** «літня свита домашнього полотна» Я; — р. *китель*, бр. *кіцель* «китель», п. *kitel* «полотняний плащ-халат; [верхній полотняний одяг, спідниця]», ч. *kytle* «проста, груба одежа», слц. *kitl'a* (*kytl'a*) «спідниця», вл. *kit(e)l* «куртка», нл. *kitel* «куртка, жіночий капот», болг. *кітел* «літня офіцерська блуза»; — запозичення з німецької мови; свн. *kit(t)el*, нвн. *Kittel* «верхній полотняний або сукошний одяг» не має твердо встановленої

етимології; можливо, походить від ар. *quṭn* «бавовна» або через *Kutte* «(чернецька) ряса» (пор. написання *Küttel* — 15—18 ст.) пов'язане з слат. *cotta* «чернецький одяг», що походить з дфранк. **kotta* «грубий вовняний матеріал, покриття». — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 139; Фасмер II 241; Sławski II 179—180; БЕР II 395; Kluge—Mitzka 372, 415.

[кіткати] «лоскотати» Ж; — п. *kitkaś* «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, звукообразальне утворення; не виключена також можливість запозичення з німецької мови (пор. нвн. *kitzeln* «лоскотати», свн. *ketelen* «тс.»). — SW II 344; Kluge—Mitzka 372; Klein 848.

[кіто́к] «обмотаний вірвочками скрутеніть соломи, що прибивається по краях дверей для захисту від холоду»; — очевидно, пов'язане з *котіти* (див.).

[кітя́] «вид свяченого хліба» Вел; — неясне; можливо, пов'язане з *кутя́*.

кіть-кіть, кіть-кіліть — див. **коти́ти**.

[кіфлик] «вінок; латка (на підошві)» Ж; — неясне.

[кіцький] «який великий, який малий» Ж, **[кіцький]** «тс.» Ж, **[кіцько]** «як багато (як мало)»; — займенникова форма, утворена, очевидно, на основі слів *якій* (або *кий*, — пор. *кий біс*) і *(с)кільки*, близька за характером до здрібнолопестливих утворень дитячої мови. — Див. ще **кий²**, **кілька²**, **скільки**, **якій**. — Пор. **тіцький**.

[кічка] «загострена з обох кінців паличка для дитячої гри; частина воза; вид воза для перетягання колод і балок» Ж; — можливо, утворене від *котіти* (пор.).

кіш¹ «кошик (особливо великий)», **[кош]**, **ко́шик**, **[коша́лка, кошáрик]** ВЕУГ, **коша́рка** ВЕУГ, **коше́лка** ВЕУГ, **коше́льна** «тс.», **кошика́р** «майстер, що плете кошики», **коши́вка** «кошик», **коши́ль** «тс.», **[коши́вниця]** «кіш для зерна», **[коши́ниця]** «повітка для качанів кукурудзи», **[кошо́вка]** «кошик» Ж, **покоше́вщина** (заст.) «подать з млинів» Бі; — р. бр. болг. м. *кош*, др. *кошь*, п. *kosz*, ч. слц. вл. нл. *koš*, схв. *кòш*, слн. *kòš*, стсл. **кошь** «тс.»; — псл. *koš* (<**kosjo-*); — споріднене з лат. *quālum* (<**quaslo-*) «пле-

тений кошик»; іє. *k⁴as- «тс.» — Фасмер II 359—360; Sławski II 536—538; Machek ESJC 282; БЕР II 690—691; Берн. I 586—587; Walde—Hofm. II 397; Pokoḡny 635. — Пор. **кошара**.

кіш² (іст.) «козачий стан; літнє житло кочовиків; табір, стан», заст. *кош*, *кошовий*; — р. *кош*, бр. *кашавіць* «стати кошом», п. *kosz* (з укр.); — запозичення з тюркських мов; чаг. *koš* «сукупність юрт, табір», кирг. *koš* «повстаний намет, юрта», башк. *koš* «курінь», тур. *koš* «стадо», балкар. *koš* «стійло, стійбище», як і монг. *qoš* «дорожний намет», можливо, пов'язані з дюрк. *qoš* «пара», *qoš-* «з'єднувати, сполучати». — Москаленко УІЛ 26; Фасмер II 359; Шипова 199; Sławski II 538—539; Берн. I 585—586; Дмитриев 538; Räsänen Versuch 283. — Пор. **відкоша́** (да́ти), **окоши́тися**.

[кіша́стий] «рябий, двомасний»; — неясне; можливо, початкове **кетешастий* від уг. *kettős* «двоятий, двоїстий».

кішка — див. **кіт**.

[кішка́рь] «один з гравців у плаза (гру, де палицею влучають в іншу, що лежить на землі)»; — очевидно, пов'язане з **[кічка]** (див.).

[кішкати] «дбайливо виховувати» Ж; — очевидно, похідне утворення від *коха́ти* «плекати, вигохувати, виховувати, вирощувати» (див.). — Пор. **ро́зкіш**.

кішні́ця, кішні́я — див. **коса́²**.

[кія́вкати] «кричати, кавкати» (про галок), **[кія́вчати, кия́вчати]** ВелI «тс.»; — очевидно, звуконаслідувальні утворення, паралельні до *ка́вкати, кавча́ти*. — Пор. **кав**.

Кла́вдій, Кла́вдія, **[Кла́вдик Ж, Кла́вдзя Ж]**; — р. болг. *Кла́вдий, Кла́вдия*, бр. *Кла́ўдзі́й, Кла́ўдзі́я*, п. *Klaudiusz, Klaudia*, ч. *Claudius, Klaudie*, слц. *Klaudius, Клаудіа*, м. *Клаудіе, Клаудіја*, схв. *Klaudija, Klaudija*, слн. *Klavdij, Klavdija*; — запозичення з латинської мови; лат. *Claudius* споріднене з *claudus* «кульгавий», «кривий», етимологічно неясним. — Сл. вл. імен 213; Петровский 133; Walde—Hofm. I 231; Klein 296.

клавесі́н «старовинний клавішний музичний інструмент»; — р. болг. *клавесі́н*, бр. *клавесі́н*, п. *klawesyn*, ч. *kla-*

vesin, схв. *клавесі́н*, слн. *klavesin*; — запозичення з французької мови; фр. *clavesin* (XVII ст.) походить від *clavesimble* (<*clavysimbale*), що виникло з слат. *clavicymbalum* «клавішний струнний інструмент», утвореного з *clavis* «ключ, клавіш» і *cymbalum* «кім вал» (<гр. *κύμβαλον* «тс.»). — СІС 330; Фасмер II 243; Назарова РЯШ 1973/1, 84—85; Sławski II 192; БЕР II 410; Klein 296—297; Dauzat 181. — Див. ще **кімва́л, кла́віш**. — Пор. **цимба́ли**.

клаві́р «усякий клавішно-струнний інструмент; переклад партитури для виконання на фортепіано»; — р. болг. *клаві́р*, бр. *клаві́р*, ч. слц. слн. *klavír*, вл. *klawér*, нл. *klawir*, м. *клавир*, схв. *клаві́р*; — запозичення з німецької мови; нім. *Klavier* «рояль, піаніно, фортепіано» виникло на основі фр. *clavier* «ряд клавішів (особливо в органі)», що походить від лат. *clavis* «ключ, клавіш»; інше значення виникло в результаті скорочення слова *клавірау́сцуг* (<нім. *Klavierauszug*, букв. «клавішний витяг»). — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 142; Назарова РЯШ 1973/1, 84—85; Kluge—Mitzka 375. — Див. ще **кла́віш**.

кла́віш, кла́віша, клавіа́тура, [кла́вуши] «клавіші в лірі» Я; — р. *кла́виш*, *кла́виша*, бр. *кла́віш, кла́виша*, п. *klawisz*, ч. *kláves, klávesa*, слц. *kláves*, болг. *клаві́ш*, м. *клавиш*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *clavis* «ключ (у т. ч. до органної труби)»; клавіш пов'язане з *clāvus* «цвях», *claudio* «замикаю» і разом з ними споріднене з гр. *κλεις* «ключ», *κλειω* «замикаю», дірл. *clō* «цвях», *clōim* «перемагаю», псл. *ključь*, укр. *ключ*. — СІС 330; Фасмер II 243; Sławski II 192; Machek ESJC 252; БЕР II 410; Walde—Hofm. I 229—230. — Див. ще **ключ**. — Пор. **клавесі́н, клаві́р**.

кла́дезь (заст.) «колодязь; джерело»; — р. *кла́дезь*; — запозичення з церковнослов'янської мови; — цсл. *кладзь* (1627), стсл. *кладзь* відповідає укр. *ко́лбдязь* (див.).

клад, кла́двище, кладі́й, кладі́льник, кла́дка, кла́добище, кла́дбівсько, кла́дбівще — див. **кла́сти**.

[кладні́к] «трава, що вживається при

болях живота» Я;— очевидно, пов'язане з *клясти*; мотивація назви неясна.— Див. ще *клясти*.

[клай] «ряд п'ятнадцяток на ниві» Мо;— очевидно, запозичення з румунської або молдавської мови; рум. *clăe* «стіг сіна, соломи, копа снопів, купа», молд. *clăe* «тс.» є словами слов'янського походження, пов'язаними з болг. [кляд-ня] «висока копа снопів, сіна; стіг» або укр. [клян] «півкопи, 30 снопів», [кляня] «тс.», похідними від псл. *klasti* «клясти». — Сгъпjală 311—312. — Див. ще *клясти*. — Пор. *клян*.

[клак] — див. *ікло*.

*кляка*¹ «група людей, що аплодує або свистить за гроші», *клякер* «особа, належна до клаки»;— р. бр. *кляка*, п. ч. слц. *klaka*, болг. *клякѡр* «клякер», схв. *кляка*, слн. *klāka*;— запозичення з французької мови; фр. *claque* «клака» утворено від звуконаслідувального дієслова *claque* «плескати (в долоні); ляскати (пугою)». — СІС 330; Sławski II 184; Dauzat 180.

[кляка²] «гуртова праця у сусіда чи родича, толока» Ме, Мо, Дз, [клак Мо, Дз, кляква Дз] «тс.»;— запозичення з молдавської мови; молд. *клякэ* «панщина; гуртова робота», як і рум. *clăcă* «тс.», походить від схв. *тляка* «панщина, примусова робота» або болг. *тляка* «вечорниці; безплатна колективна допомога в роботі (сусідам, родичам)», споріднених з укр. *толѡка*. — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 101—102; Vrabie Romanoslavica 14, 154; СДЕЛМ 183; DLRM 155; БЕР II 414. — Див. ще *толѡка*².

[кляки] «клочья», [клячїтїся] «кошлатитися, куйовдитися» Ж;— п. *klak* «клочья»;— псл. *klakъ*, утворення з суфіксом *-акъ* (пор. *зпакъ*, *злакъ*, укр. *знак*, *злак*), пов'язане з **klъkъ*, **klъсьje*, р. *клок*, укр. *кльчя*. — Sławski II 246—248; ЭССЯ 9, 182. — Див. ще *кльчя*.

кляксон «механічний сигнальний гудок автомобіля, мотоцикла тощо», *кляксонїти*;— р. болг. *кляксон*, бр. *кляксан*, п. ч. *klakson*, слц. *klakson*, схв. *кляксон*;— запозичення з англійської мови; англ. *klaxon* (спочатку назва фабричної марки) утворено на базі гр. *κλάξω*

«вїкрикую», спорідненого з лат. *clang* «кричу», дісл. *hlakka* «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 8, 144; Klein 295, 848; Frisk I 863—864; Walde—Hofm. I 227—228.

[клям] «брехня» Ж, [клямати] «брехати» Ж, [клямало] «брехун» Ж, [клям-тво] «брехня, зрада» Я, [оклямник] ВеЛ;— запозичення з польської мови; п. *klam* «брехня», як і ч. слц. *klam* «помилка, обман», нл. *sklāmaś* «ошукати», схв. *клямати* «кивати, хитатися, точитися», слн. [klām] «сон, вічний сон, сон смерті», *klāmiti* «поводитися безглуздо», походить від псл. *klamati* «вводити кого у стан вагання, ошукувати кого», яке зіставляється з дїнд. *klām(y)ati* «слабне, втомлюється», *klamañ* «ослаблення, втома» (Вегп. I 508—509; Stawski II 248—249; Maughofer I 281) або в давнішому значенні «хитатися, гнутися» пов'язується з псл. *kloniti* «клонити» (ЭССЯ 9, 182—183). — Дзендзелівський УЗЛГ 73—74.

клян «родова громада, рід (спочатку в кельтських племен)»;— р. бр. болг. *клян*, п. слц. *klan*, ч. *klán*, *clan*, схв. *клян*, слн. *klān*;— запозичення з ірландської мови (очевидно, через посередництво англ. *clan*); ірландське *clann* (<дірл. *cland* «рослина; нащадки») «нащадки, діти» походить від лат. *planta* «пагіні». — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 144; Klein 295; Walde—Hofm. II 317. — Див. ще *плантация*.

[кляндати] «благати», [укляндати] «умовити»;— неясне; можливо, афективне утворення.

[клянцък] (їхт.) «порода бичків, водиться на дні лиману в болоті» Берл;— неясне.

[клянцати] «кляцати (зубами)», [клямцати] «тс.»;— афективне утворення від *кляцати*, можливо, як результат контамінації з [клянцятїй] «зубатїй». — Див. ще *кляц*. — Пор. *клянці*.

[клянці] «ікла і зуби тварин ВеЗн; зуби, великі зуби Ме», [клянцятч] «зубач, людина з великими зубами» Ме, [клянцятїй] «зубатїй»;— п. (мисл.) *klāñce* «вовчі зуби»;— очевидно, похідне утворення від [кля] «ікла», п. *klū* «тс.». — Див. ще *ікло*.

кляня — див. *клян*.

кля́нятися — див. **клоніти**.

[кля́нь] «півкопи, 30 снопів», [кля́ня] «тс.»; — очевидно, псл. *klāpъ* (<*kladpъ), пов'язане з *klasti* (<*kladti) «класти». — Див. ще **кля́сти**. — Пор. **клай**.

[кляп] «зубець в одязі; наушник у шапці», [кля́пи] «вуха свині», [кля́па] «клапан; ганчірка» Ж, [кляпа́ня] «капельох», [кляпа́ня, кляба́ня, кляба́н, кляба́нка, кляба́нина] «тс.»; — п. *klara* «лацкан; клапан», ч. слц. *klarka* «тс.; клавіш», болг. *кля́па* «лацкан; клапан», схв. *klārka* «кришка», слн. [klārka] «вилога»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Klārre* «хлопавка, клапан, лацкан, заслінка» споріднене з *Klarr* «ляпас», *klarrepen* «ляскати, ляпати», *klaffen* «бути розкритим, роззявленим», дісл. *klarra* «стукати», англ. *clar* «ляскати, бити». — *Sławski II 186; БЕР II 419; Vgies AEW 314*. — Пор. **кля́пан**.

кля́пан; — р. бр. *кля́пан*, болг. *кля́па, кля́пан*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Klārpen* є формою множини від *Klārre* «кришка, заслінка». — *CIC 330; Фасмер II 244; Sławski II 186; БЕР II 420; Bern. I 509*. — Див. ще **кляп**.

кля́пати «бити, хляпати», [кля́пати] «стукати», [кляпа́ч] (кличка собаки), [кляпа́чка] «кляпачка, калатало», [кля́понький] «обвислий» Пі; — п. *klaraś* «лунко бити; чалапати; ляскати (зубами)», ч. *klarati* «бити; хляпати», слц. *klarat'* «хляпати; стукати», вл. *klaraś* «стукати, бити», нл. *klaraś* «тс.», болг. [кля́пам] «стукати; хляпати; трясти вухами; квохтати; чалапати, важко ходити», схв. *klarati* «стукати, калатати», слн. *klarati* «повільно, незграбно ступати»; — псл. *klarati*, звуконаслідувальне дієслово, близьке за формою і значенням до *кля́пати*. — *Sławski II 250; БЕР II 420; ЭССЯ 9, 184—185*. — Пор. **кляпову́хий, кляпа́ти**.

[кля́пач] «вид ножа» ВеЛ, [кля́пач, кляпа́чик, кляпа́чик] «тс.» ВеЛ, [кля́пачи] «складаний ніж»; — неясне.

[кля́пати] «квипити» Ж; — очевидно, гіперкоректна звукова форма замість *квя́птити*, в якому губно-губний приголосний в помилково був сприйнятий як характерна для польської мови і частини суміжних українських говірок замі-

на етимологічного **і** (л). — Див. ще **квя́птити**.

кляпову́хий «з обвислими вухами», *кляпоу́хий, [кляпаву́хий Ме, клопоу́хий Ж], каплоу́хий, [каплоу́хий]* «тс.»; — п. *klarouchy* «кляповухий», ч. *klarouchy* «тс.», слц. [kлеру́ч(a), клору́ч(a)] «кляповуха свиня», болг. *кляпоу́х* «кляповухий», слн. *klarouh* «тс.»; — псл. **klarouchъ*, складне слово, утворене з основ дієслова *klarati* «хляпати» та іменника *ихо* «вуха». — *Sławski II 251—252; БЕР II 436*. — Див. ще **вухо, кля́пати**.

кля́поть, кля́птик, [кляпта́вий] «обірваний, у кляптях» Ж, [кляпши́вий] «тс.» Ж; — п. *klarec* «кляпоть, кавалок», ч. (мор.) [klareť'] «пень, колода», ст. *klápet* «тс.»; — псл. **[klarъtъ]* «кавалок» (<іе. *(s)kelp- «розгинати»); — споріднене з лит. *kalpa* «поріг», прус. *kalpus* «лушня», двн. *halp, halap* «ручка»; пов'язання з псл. **klarati* (*Bern. I 510; ЭССЯ 9, 186—187*) або з нвн. *Kloben* «поліно» (*Machek ESJC 251*) менш певне. — *Sławski II 251*.

Кля́ра; — р. бр. болг. м. *Кля́ра*, п. *Klaga*, ч. слц. слн. *Klāga*, схв. *Klāga*; — запозичення з латинської мови; лат. *clāra* утворене від *clārus* «світлий; ясний; голосний, чіткий», пов'язаного з *clāto* «кричу» і *calō* «скликаю», спорідненими з псл. **kolkolъ*, укр. *колокіл*. — *Сл. вл. імен 242; Петровский 133; Walde—Hofm. I 141—142, 227, 228*. — Див. ще **колокіл**. — Пор. **кларне́т**.

кларне́т, [кля́рнет] Ж, *кларнеті́ст*; — р. бр. *кларне́т*, п. *klarnet*, ст. *klarynet*, ч. слц. *klarinet*, вл. *klarinet*, нл. *klarneta*, м. *кларинет*, схв. *кларінет*, слн. *klarinet*; — запозичене, очевидно, через російську і польську мови з французької; фр. *clarinette* «кларнет» походить від іт. *clarinetto* «тс.», зменш. від *clarino* «кларино (музичний інструмент з високим звуком)», утвореного від лат. *clārus* «ясний, виразний, голосний»; фр. *clarinette* пояснюють також (*Фасмер II 244; БЕР II 422; Dauzat 180; Gamillscheg 234*) як утворене від фр. ст. *cler* «музичний інструмент з високим звуком; дзвоник», похідного від фр. ст. *cler* «світлий, ясний» (<лат. *clārus*). — *CIC 330; Sławski II 187; Ма-*

chek ESJČ 251; Mestica 323.— Див. ще **Клара**.

клас, *класик*, *класика*, *класицизм*, *класичний*, *класний*, *класовий*, *надкладсовий*; — р. *класс*, бр. *клас*, п. ч. вл. нл. *klasa*, болг. *клас* «клас (у школі)», *класа* «клас (суспільства)», схв. *класа* «тс.»; — запозичено з латинської мови через посередництво нім. *Klasse* або фр. *classe* «тс.»; лат. *classis* «відділ війська; флот; група людей» етимологічно пов'язане з *salō* «оголошувати; скликаю», спорідненим з псл. **kolkoľ* «дзвін», укр. *колокіл* «дзвін; дзвоник»; форми *класик*, *класика*, *класицизм*, *класичний*, утворені за зразком нім. *Klassik*, *klässig* і фр. *classique*, зводяться до латинської моделі *classicus* «військовий, воєнний; належний до першого класу, зразковий». — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 145—146; Фасмер II 244; Sławski II 187—188; БЕР II 424; Walde—Hofm. I 141—142.— Див. ще **колокіл**. — Пор. **Клара**, **класифікація**.

класифікація, *класифікатор*, *класифікаційний*, *класифікувати*; — р. *классификация*, бр. *класифікацыя*, п. *klasyfikacja*, ч. *klasifikace*, слц. *klasifikacija*, вл. *klasifikacija*, болг. *класифікация*, м. схв. *класифікација*, слн. *klasifikacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Klassifikation*, фр. англ. *classification* утворено на основі лат. *classis* «клас» і *faciō* «роблю». — СІС 331; Sławski II 189.— Див. ще **клас**, **факт**.

класти, *кластися* «лягати», [*кладовіти*] «класти» Я, [*кладовітися*] «лягати спати» Я, *клад*, [*кладвище*] «кладовище» Ж, [*кладіна*] «все, що кладеться з певною метою: балка, камінь тощо» Ж, [*кладіжка*] «кладіння, укладання», *кладій*, *кладільник*, *кладка*, [*кладня*] «копиця хліба з 15—10 снопів», [*кладобище*] Я, *кладова*, [*кладовисько*] Г, Ж, *кладовище* СУМ, Ж, *кладівка*, *кладь*, [*кляжа*] Ж, *вклад*, *вкладка*, *вкладник*, *вкладистий*, *вкладний*, *викладати*, *вклад*, *викладіч*, *вкладка*, [*вкладний*] «розумілий», *відкладчастий* «відігнутий; відкладний» (про комір), *відклад*, *відклад*, *відкладний* «виложистий» (про комір), *всклад* (про оранку) «від середини лану до меж», *доклад*, [*дбкладка*] «насмішка», *заклад*, *заклад*, *закладчини* «урочисте закладання

фундаменту нової будівлі», *закладчини*, [*закладчини*] «тс.», *закладка*, *закладка*, [*закладчини*] «гість на закладах», *закладний*, *наклад* «збиток», [*наклад*] «видання, тираж», *накладальник*, *накладка*, [*накладники*] «кусочки шкіри, пришиті до оброті, щоб кінь не бачив, що робиться збоку» Л, [*наклажа*] «вантаж» Ж, *накладальний*, *накладний*, [*накладно*] «збитково; важко» Ж, [*навзаклад*] «об заклад», *наприклад*, [*насклад*] «всклад» Л, *невідкладний*, [*недбклад*] Ж, *оклад*, [*окладина*] «верхня балка на дерев'яній стіні будівлі; обкладина», [*окладка*] «тс.», [*окладкуватий*] «кремезний», *окладний*, [*обклад*] «дифтерит», [*обклада*] «обкладина; обшивка» Ж, *обкладина*, *обкладка*, [*обкладіч*] «дифтерит» Г, Ж, *переклад*, *перекладіч*, *перекладина*, *перекладний*, *підклад*, [*підкладіч*] «колода, що підкладається під човен при його витяганні», *підкладка* Г, Ж, *підкладний*, *покладатися*, *побклад*, *побкладень* «покладок», *побклади*, *побкладок*, *поклажа*, *покладливий*, [*покладний*] «запасливий, дбайливий», [*побклад*] «вузька смужка ріллі на краю» Нед, *приклад*, *приклад*, *прикладний*, [*прикладно*] «до ладу; личить» Ме, *прокладка*, *розкладатися*, *розклад*, *розкладіч*, *розкладіч*, [*розкладистий*] «розлогий» Нед, *розкладний*, *розкладницький*, *склад*, *складальник*, *складальний*, *складаний*, *складний*, [*спокладіч*] «каструвати (жеребця)» Л, *уклад*, *укладальник*, *укладіч*, *укладка*, *укладальний*; — р. *клясть*, бр. *кляці*, др. *клясти*, п. вл. нл. *klāśc*, ч. *klāsti*, слц. *klást'*, полаб. *klodě* «кладе», болг. *кладá* «укладаю, складаю», м. *кладе* «покладе, поставить», схв. *клясти*, слн. *klāsti*, стсл. **клясти**; — псл. *klasti* (<**kladti*) «класти»; — споріднене з лит. *klóti* «слати, розстилати», лтс. *klāt* «покривати; тяти, рубати», гот. (af)hlaþan «накладати», двн. *hladen*, нвн. *laden* «тс.»; іє. **kla-* є поширенням (за Vailant Gr. comp. I 170) іє. **kel-*, збереженого у лит. *kėlti* «підносити». — Фасмер II 244; Sławski II 252—254; БЕР II 411—412; Skok II 90—91; ЭССЯ 9, 187—189; Рокотпу 499.— Пор. **кляця**.

кляц, *кляцати*, [*кляцалка*] «вид дитячої цяцьки» Я, [*кляцун*] «той, хто кла-

klīj, ст. klīj, сл. glej, вл. нл. klīj, болг. *клеї* «живиця; клей», схв. *кля́ја* «клей», слн. klēj; — псл. *кълѣъ, *кълъъ; — споріднене з гр. κόλλα (<*κόλλα) «клей», снн. helen «клеїти» (<*haljan); пов'язання з днн. klei, нвн. Klei (Uhlenbeck AfSIPh 15, 488), як і виведення з іе. *glēi- (Machek ESJĀ 254), непереконливе. — Фасмер II 246; Sławski II 200—201; БЕР II 428—429.

клеї́онка, *клеї́ончастий*; — запозичення з російської мови; р. *клеї́нка* (з 1771 р.) «клеїонка» є похідним від *клеї́ти* «клеїти» (при сучасному дедалі поширенішому наголосі *клеї́ти*); п. klejopka «бутівка; клеєна фанера; (мн. klejopki) спортивні лижі; штучна шкіра; (перен.) погана компіляція» є, мабуть, незалежним утворенням. — Шанский ЭСРЯ II 8, 149. — Див. ще *клеї*.

[клеї́гов] «стережися» (вигук гуцульських дроворубів), *[клеї́гов]* «тс.» Шух; — неясне; можливо, наслідок скорочення й деформації уг. ki, (ki)lenn, hó «геть, хто внизу, гей». — Пор. *кінатів*.

клеї́мо, *[клеї́но]* «клеїмо; тавро на худобі», *клеї́мува́льний*, *клеї́мува́ти*, *[клеї́ніти]* «ставити клеймо, тавро»; — р. *клеї́мо* «клеїмо, тавро», *[клеї́но]*, бр. *кля́ймо*, *[кля́йно]* «тс.», п. klejta «знак бортника на дереві», *[klejto, klejpo]* «тс.», ч. klejto «знак, прикмета», болг. *клеї́мо* «тавро; печатка»; — не зовсім ясне; найвірогіднішою є думка (Mikola Berühr. 101; Thörnqvist Studien über die altnordischen Lehnwörter im Russischen 1948, 179—185; Scandoslavica I 26; Gardiner ZfSIPh 28, 150—153), що слово як запозичення походить від снн. kleinōe (<kleinōde) «коштовність; родовий герб»; у поляків шляхетським гербом могло позначатися лісове володіння; пов'язання із сканд. kleima «пляма» (Miklosich EW 119), з п. *kleim «клеїка рідина» (Фасмер II 246), з псл. кълѣъ «клеї» (Brückner 233) менш переконаливі. — Шанский ЭСРЯ II 8, 150—151; Фасмер—Трубаев II 246; Sławski II 201—202; БЕР II 429. — Див. ще *клеїно́д*.

клеї́но́д «коштовність; знак влади», заст. *клеї́но́ти* (мн.) «коштовності; регалії» Ж, рідк. заст. *клеї́нодець* «юве-

лір», ст. *клеїно́тъ* «дорогоцінність, скарб (1572); прикраса, намисто (1627)»; — р. *клеїно́ды* «коштовності; знаки влади», ст. *клеїно́тъ* «знак, клеймо» (XVII ст.), п. klejnot «коштовність, зокрема дорогоцінний камінь; (давніше) родовий герб», ч. сл. klepot «коштовність»; — запозичення з середньовісньонімецької мови; свн. kleinōt, kleināt (>нвн. Kleinod, звідки сучасні форми з д) «художньо виконана дрібничка» пов'язане з kleip «малий, дрібний», у свн. також «чистий, гарний, витончений», що зводиться до іе. *g'el- «блищати, світитися», варіантної форми до *g'hel-, звідки псл. *zolto, укр. *зо́лото*. — Фасмер II 246; Sławski II 202; Machek ESJĀ 254; Brückner 233. — Див. ще *зо́лото*. — Пор. *клеї́мо*.

клеї́стер, *[кля́йстер]* Ж, *[кля́йструва́ти]* «клеїти; змазувати клейстером» Ж; — р. *клеї́стер*, бр. *кле́йста́р*, п. klajster, болг. *кля́йстер*; — запозичення з німецької мови; нвн. Kléister, сн. klīster(e) «клеїкий предмет» є суфіксальним утворенням, пов'язаним з нвн. Kleie (<двн. klī(u)a) «висівки, спорідненим з укр. *глей*. — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Фасмер II 246; БЕР II 414; Kluge—Mitzka 376. — Див. ще *глей*.

клеї́тух — див. *флейтух*.

кле́к — див. *клець*.

[кле́кавка!] (ент.) «вид сарани Acridium stridulum» Ж; — звуконаслідувальне утворення; комаха названа так за сухий тріскучий звук, який вона видає (ця ж ознака відображена і в лат. означенні stridulum «свистяче, тріскотливе»).

[кле́ка́цка!] (бот.) «агрис, Grossularia Mill.» ВеЛ, *[клеко́цка]* «тс.» Мак; — очевидно, результат видозміни форми *[га́гацка]* «тс.» (див.).

[кле́кі!] «щілини в бочці» Я; — неясне.

клеко́тати, *клеко́тіти*, *клекта́ти*, *[клоко́тіти]* Ж, *кле́кіт*, *кле́кт*, *[кліко́нь]* «чорногуз» Мо, *клекі́тлівий*, *клекі́тний*, *клеко́тлівий*, *розкле́котаний*; — р. *клекта́ть* «клекотати», бр. *клекта́ць*, п. klektać, klekotać, ч. klektati, *[klechtati, klehtati]*, сл. *[klektat']* «тс.», вл. *klekotać* «каркати; базікати», слн. *klektati* «грюкати»; — псл. *klekьtati,

*klegz̄tati «клекотати»; — утворення звуконаслідувального походження, споріднене з лит. klegėti «клекотати, галасувати, реготатися», klegėnti «клекотати» (про чорногозуза), лтс. klėgāt «кричати, гегати», лат. slangere «звучати, гримкотити, кудкудакати, каркати», гр. κλαγγεῖν (κλάζω) «звучати». — Фасмер II 247; Sławski II 204; Machek ESJĈ 254; Берн. I 511—512. — Пор. **клóка, клóкати.**

клéма «затискач для з'єднання електричного проводу з машиною, приладом та ін.»; — р. *клéмма*, бр. болг. *клéма*, п. *klema* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Klemme «затиск» утворено від дієслова klemmen «затискувати», спорідненого з лит. glomóti «обіймати», лат. glomus «кулька, клубок». — Шанский ЭСРЯ II 8, 151; Kluge—Mitzka 373. — Пор. **кля́мка.**

клемезі́ти «склеювати докупи» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. *klemięzić* «погано щось робити».

клементува́тися [«зазіхати» Я; — неясне.

клен¹ (бот.) «*Aser L.*», *клені́на, клені́ця* «тс.», [*кленьчук*] «клен гостролистий, *Aser platanoides*» Mak, [*пáклен*] «клен польовий (чорноклен), *Aser campestre L.*»; — р. бр. *клён* «клен», п. вл. нл. *клоп*, ч. слц. полаб. *klep*, болг. м. *клен*, схв. *клён*, слн. *klėn* «тс.»; — псл. *кльпъ*, **кльпъ*; — споріднене з дмакед. κλυνóτροχος, гр. κλίνοσ «сорт критського клена», дісл. *кльпг* «клен», кимр. *kelyn*, джорн. *kelip*, лит. (з іншим суфіксом) *klėvas* «тс.»). — Фасмер II 247; Булаховський Вибр. пр. II 255; Sławski II 231—232; Machek ESJĈ 254; БЕР II 432; Skok II 94—95; ЭССЯ 9, 194—195; Берн. I 512; Trautmann 136.

клен² «вишневий або сливовий глей» Л; — неясне.

клені́ти «давити»; — очевидно, результат видозміни деетимологізованого давнішого **клинити*, пов'язаного з *заклині́ти, клин* (див.).

кленува́тка «втягування яйця в пах чоловіка» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*клені́ти*] «давити».

кленца́к (орн.) «дубоніс, костолуз, *Coccothraustes coccothraustes L.* (*Fringilla coccothraustes*)» Ж; — очевидно, по-

хідне утворення від *клáнциати* «кляцати»; назва зумовлена міцним дзвобом костолуза. — Див. ще **клáнциати.**

клень [іхт.] «головень, *Leuciscus cerphalus L.*; елець, *Leuciscus leuciscus L.* Усачева», [*клен*] «тс.» Усачева, [*клéник*] «головень» Ж, [*клені́ця* Ж, *клéнич* Мо] «тс.», [*кленок*] «елець» Усачева, [*кленчук*] «головень» тж, [*клин*] «тс.»; елець Усачева», [*клі́ник*] «головень» Ж, [*клинника, клинівка*] «тс.» Усачева, [*клинчу́к*] «тс.»; елець Усачева», [*клинъ*] «головень» Усачева, [*клін, клінчук, клінь*] «тс.» тж; — р. [*кленъ*] «головень; елець», бр. [*кленъ*] «головень», [*клянёк*] «елець», п. *kleń* «головень; елець», ч. *klepě* «головень», слц. *klej*, болг. *клен, клян*, м. *клен*, схв. *клён, kljєn*, слн. *klėn*; — псл. *кльпъ*, похідне від назви дерева *кльпъ*; назва риби мотивується, очевидно, тим, що вона нереститься під час цвітіння клену; пов'язання з п. *klerieň* «харіус» (Brückner 233), з коренем *клей-* (Младенов 242), з псл. *кльпъ* «клин» (Sławski II 205) або з псл. *kolo* (Leder 50—51) позбавлене підстав. — Коломиец Іхтиол. номенкл. 13—14; ЭССЯ 9, 195—196. — Див. ще **клен¹.**

Клеопáтра; — р. бр. болг. *Клеопáтра*, п. ч. слц. *Клеопатра*; — запозичення з грецької мови; гр. *Κλεοπάτρα* (*Κλεοπάτρα*, *Κλεοπάτρα*) утворене з *κλέος* «слава» і *πατήρ* «батько»; буквально значення — «(дочка) славного батька». — Сл. вл. імен 243; Петровский 133—134; Constantinescu 32. — Див. ще **пáтер, сла́ва.**

кльéпавка (ент.) «гедзь, *Gastrophilus intestinalis* Deg.» ВеУг, [*кльéпавка*] «тс.» ВеУг; — пов'язане з *клепáти*; назва пояснюється тим, що кінь, захищаючись від цього гедзя, махає головою (ніби клепле). — ВеУг 226. — Див. ще **клепáти.**

клепáти, [*кльéпáти*] «багато балакати» Ж, [*кльéпáти*] «тс.» Ж, *кльéп* «поклепана частина коси», [*кльéпáло*] «хто клепле», *кльéпáльник*, [*кльéпáк*] «дошка, на якій клепають шкіру», *кльéпáло, кльéпáлка, кльéпáч* «молоток Г; наклепник Я», [*кльéпíсько*] «тік у стодолі» Я, [*кльéпíшко*] «тс.» Я, [*кльéпéць*] «молоток», *кльéпáльний, вкльéпáтися* «потрапити в неприємне становище, помилитися», *зáкльéпка, закльéпочний, закльéпувальний,*

на́клеп, на́клéпка, на́клéпник, на́дклéпка, [оклéпанець] «околот», [оклéпок] «тс.», переклéпка, пóклеп «наклеп», поклéпник, при́клéпка УРС, Г, розклéпка, розклéпник, склéпка; — р. клепа́ть «клепати», бр. кляпа́ць «тс.», др. клепати «звинувачувати», п. вл. kleras̄ «клепати», ч. klerat', слц. klerat', нл. kleras̄ «тс.», болг. клéпя «клепаю», м. клепа «клепає», схв. клéпати, слн. klépati «тс.», стсл. клепати; — псл. klerati; — слово звуконаслідувального походження, споріднене з лит. klàpterėti «стукнути, грюкнути», лтс. klapstët, klapšket «стукати, торохтіти»; пов'язання з лит. plàkti «бити, клепати», як і відрив ч. klerati «робити наклепи» (Machek ESJČ 254—255) менш обгрунтоване. — Шанський ЭСРЯ II 8, 151—152; Фасмер II 247; Sławski II 206—207; БЕР II 437—438; ЭССЯ 10, 7—9. — Пор. кла́пати, кло́пити, кло́пит, склеп.

[клепе́ць] (іхт.) «білозірка, Abramis sara Pall.», [клепчик Л—Г, клипе́ць Я, кляпе́ць Ж] «тс.»; — р. [клепец, клепчик], бр. [клепец], п. [kleriec], схв. [kleba, klebica] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з кліпати з огляду на великі очі білозірки (пор. р. гла́зіч, пучегла́з «тс.»); можливий також зв'язок з клепа́ти «бити; сплющувати», зумовлений сильно сплющеною з боків, плоскою формою тіла цієї риби. — Сабанеев Жизнь и ловля пресноводных рыб 1976, 355—356.

клéпка «кожна з опуклих дощечок, з яких складається діжа, бочка і под.»; — р. бр. клéпка, п. klerka «клепка; дощечка (паркету); [цокотуха]; (ст.) черниця», ч. klerka «клепка» (з п.); — очевидно, псл. *klerьka від *klernoŕi «прикрити». — Булаховський Вибр. пр. II 256; Sławski II 209—210; БЕР II 435, 437—439. — Див. ще кліпати. — Пор. склеп.

клерика́л «представник духовенства; прихильник клерикалізму», клерикалі́зм «політичний напрям, що обстоює панування церкви», клерика́льний; — р. болг. клерика́л, бр. клерыка́л, п. klerykał, ч. слц. klerikał, вл. klerikal, м. клерикалеу, схв. клерика́л, клерика́лац, слн. klerikáles; — запозичення з французької мови; фр. clerical «клерикал» походить від лат. clēricālis «духовний, церковний»,

утвореного від clēricus «клірик, священнослужитель», пов'язаного з clēgus «клір, духівництво», яке зводиться до гр. κληρος «тс.» — СІС 332; Шанський ЭСРЯ II 8, 152; БЕР II 439. — Див. ще клір.

[кляст] (орн.) «шишкар, Loxia curvirostra L.» Ж, [кляс, кліщ] «тс.» ВеНЗн; — р. клёст «тс.», слн. klesk «кедрівка, Nucifraga caryocatactes»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; сумнів щодо наявності укр. кляст (Булаховський Вибр. пр. III 255) невиправданий, пор. діалектні варіанти. — Фасмер II 248; ЭССЯ 10, 13—14; Bern. I 203.

[клясува́ти] «розгладжувати шви на взутті», [клясува́ти] «тс.», кляса́чка «шевське знаряддя для розгладжування швів», [кляса́к, кляца́к] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; пор. нвн. glätten «розгладжувати», Glättzahn «лющильний зуб, гладильний зуб, гладилка», пов'язані з glatt «гладкий», спорідненим з лат. glaber, псл. gladьkь, укр. гла́дкий «тс.» — Kluge—Mitzka 259. — Див. ще гла́дити.

[кля́ць] «колода, чурбак, обрубок стовпа», [кляк Ж, кляц ВеЗн, кляцо́к Ж, кляцо́к, окляцо́к] «тс.», [окляцо́куватий] «невисокий і товстий», [скляцо́к] «відрубана тріска» Пі, Ж, [скляцо́к] «наповнений (не до кінця) мішок; (перен.) важка дитина на руках» Ме; — видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. Klotz (мн. Klötze) «колода, чурбак» є тим самим словом, від якого походить і запозичене пізніше укр. [кляцо́к] «тс.» (див.).

кляча́ти «убирати, прикрашати зеленню», кляча́ння «зелене гілля як окраса житла в час зелених свят», [кляча́нє] «тс.» Ж, [кляча́ніна] «гілочка з клячання», кляча́льний (клячальна неділя «неділя зелених свят»), кляча́ний «тс.» Г, СУМ; — р. [кляча, клячанє] «клячання», [клячь] «стеблина, хмеліна»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з р. [кляк] «щось затверділе», [клякнуть] «в'янути, зморщуватися, висихати» і разом з ним споріднене з лит. klėkti «гуснути, застигати», suklėkēs «загуслий»; первісне значення могло бути «зелень для засихання». — Фасмер II 246; Bern. I 511.

[кляшá] «отвір для затички» Ж; — неясне.

[клицевина] «бот.» «рицина, *Ricinus communis* L.» Ж; — р. *клицевина*, *клицовина* (1704 р.), бр. *клицавина*, схв. *kljěštevína*, слн. *kleščevína*; — через російське посередництво запозичено з польської мови; п. *kleszczowina*, як і інші слов'янські відповідники, похідне від *kleszcz* «клич», е калькою лат. *ricinus* «клич; рицина»; латинська назва зумовлена, очевидно, подібністю насіння рицини до клища. — Фасмер II 250; *Sławski* II 213; *Bern.* I 517. — Див. ще *клич*.

клѣмпа — див. *кляпа*.

[кличи] «великі, нековирні ноги» Я; — неясне; можливо, пов'язане з р. *кличпа* «кличня».

[клича] «гола гірська вершина» Ж; — очевидно, пов'язане з власною назвою гори *Клича*, етимологічно неясною.

кличати «важко, повільно йти», *окличати* «одужати, поздоровішати»; — р. *кличати* «іти повільно, по-старечому; кульгати», *кличіти* «ноги (голі, брудні, худі)», бр. *кличаць* «шкандибати»; — неясне; можливо, споріднене з *ковганка*, *кульгати*, *човгати* і зводиться до псл. *k^hig-, *k^hig- з пейоративним суфіксом -g-. — *Sławski* I 124.

клич «лежень, підвалина» Ж; — неясне.

[кличати] «іти» Бі; — очевидно, споріднене з *кличати* і *ковзати* (див.).

клик «ікло»; — р. бр. *клик*, п. нл. *klyk*, ч. *klyk* «тс.», схв. *klík* «узгір'я»; — псл. *кыкы*, очевидно, похідне від *k^hiti «колоти». — Фасмер II 255—256; *Sławski* II 278—279. — Див. ще *ікло*, *колоті*. — Пор. *клин*¹.

кличати, *клик* «поклик, клич», *клич* [*кличач*] «той, хто привселюдно щось оголошував» Ж, *кличун* «тс.», *кличка*, *кличний*, *віклик*, *відклик*, *заклик*, *закличний*, [*невідкличний*] «незмінний», *оклик*, *окличний*, *переклик*, *перекличка*, *поблик*, *покликання*, *покличач* «той, хто привселюдно щось оголошував», [*приклик*] Нед, *склик*, *скликанець* «закличний дзвін»; — р. заст. розм. *кличать*, бр. *кличаць*, др. *кличати* «кликати; публічно оголошувати», п. *klicz* «клич», болг. *кличам* «кличу, публічно оголошую», м. *клика* «кричить» (про орла та інших птахів), схв. *кличнути* «весело вигукну-

ти; покликати», *кличовати* «кликати, гукати», *кличати* «тс.», слн. *klicati* «гукати, кликати», стсл. *кличати*, *кличати*, *кличати*, *кличати*; — псл. *klíkati* «тс.»; — споріднене з лит. *klūkti*, *klūkauiti* «кричати, шукати», лтс. *kliekti* «сильно кликати, кричати», дангл. *hligan* «судити (про кого)». — Фасмер II 250; *Sławski* II 222—223; БЕР II 448—449; *Bern.* I 519; *Skok* II 98—99; ЭССЯ 10, 41; *Vūga* RR I 445. — Пор. **крик**.

[кличбас] «дурень, бевзь» Ж; — неясне; можливо, афективне утворення.

Кличмент, *Кличментий*, *Клич*, *Кличко*, [*Кличок*] Я, *Кличусь*, [*Кличуню*, *Клича*]; — р. *Кличмент*, *Кличментий*, *Клич*, бр. *Кличментій*, др. *Кличментъ*, п. *Klemens*, ч. слц. *Klement*, *Kliment*, вл. *Kliment*, болг. м. *Кличмент*, схв. *Кличмент*, *Klement*, слн. *Klement*, стсл. **Кличментъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; сгр. *Κλήμεντος* (род. в. *Κλήμεντος*) походить від лат. *Clemens* (-mentis), утвореного на основі прикметника *clemens* «м'який, поганий, ніжний», спорідненого з *clino* «згинаю, нахилляю», гр. *κλίνω* «схилляю, згинаю, прихилляю», дангл. *hlinōp* «прихилитися», двн. (h)līnōp «тс.», псл. *sloniti*, укр. *прислоніти*, *заслоніти* — Петровський 134; БЕР II 450; *Walde—Hořm.* I 231—232, 234. — Див. ще *слоніти*. — Пор. **кличент**.

[кличмець] (орн.) «порода голубів» Я, [*кличмух*] «тс.» Я; — р. [*кличмух*] «дикий голуб»; — неясне.

кличмя, *кличня* — див. **кличмя**.

клин¹ «загострений з одного кінця шматок дерева чи металу», *кличень*, *кличня* (зб.), *кличок* (зменш.), *кличчик*, [*кличатий*] «клиноподібний» Я, *кличкуватий*, *кличовий*, *кличуватий*, *кличюватий*, *кличчастий*, [*кличчатий*] Ж, [*кличкувати*] «оббивати клинцями (дерева) стіну хати» Ж, [*кличнути*] (у виразі *к. зуби* «зціпити зуби») Ж, *кличювати*, *вкличитися*, *закличити*, [*покличчастий*] Нед, *розкличити*, *розкличювальний*, [*рбскличне*] «вид орнаментики в різьбі», [*рбсклички*] «прикрашені різьбою верхні кінці стовпів на ганку»; — р. болг. м. діал. *клин*, бр. *клин*, др.

клинъ, п. слц. вл. нл. *klip*, ч. *klip*, схв. *кльпн*, слн. *klip*; — псл. *klipъ* або **кълпъ*, пов'язане з **koliti* «коло́ти» або **кълти* «тс.». — Фасмер II 251; Sławski II 225—227; БЕР II 451—453; Skok II 100; ЭССЯ 10, 44—46; Трубачев Рем. терминолог. 156. — Див. ще *коло́ти*. — Пор. *клик*.

*клин*² — див. *клень*.

клиннок «лезо; шабля, кинджал»; — р. *клиннок*, бр. *кльнок*; — через російську мову запозичено з голландської; гол. *kling* «лезо» походить від нвн. *Klinge* «тс.», пов'язаного із звуконаслідувальним *klingep* «дзвеніти». — Шанский ЭСРЯ II 8, 160; Фасмер II 251; Kluge—Mitzka 376.

*кльнтух*¹ — див. *кльмець*.

*кльнтух*² — див. *флётух*.

кльиути — див. *кльн*¹.

[*кльпні*] «лацкани, вирізані дугою на свиті по вирізу ший» Я; — неясне.

[*кльцяти*] «ледве животити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. [*kliczyć*] «кульгати».

[*кльша*] «кльшонога людина», [*кльшань*] «людина, що кульгає або волочить ноги» Па, [*кльшмай*] «кльшонога людина» Я, *кльшавий* «кльшоногий» СУМ, Г, [*кльше*] «чпляє ногою за ногу під час ходи» Ме; — бр. [*кльшаваты*] «кльшоногий», п. *kliszawy*, вл. *klěšiwu*, *klěšniwu* «тс.», *klěšiwic* «ходить кльшаво»; — псл. **klīša* (**klěša*) «кльшня рака»; — споріднене з лит. *klīšas* «кривоногий», *klīšės* «кльшні рака». — Sławski II 214, 228—229. — Див. ще *кльшня*, *кльш*.

кльєнт, *кльєнтура*; — р. болг. м. *кльєнт*, бр. *кльєнт*, п. ч. слц. вл. *klieñt*, схв. *кльєнт*, *кльєнат*, слн. *klieñt*; — через посередництво німецької мови (н. *Klieñt*, з XVI ст.) запозичено з латинської; лат. *clieñs* (-ntis) «залежна людина, васал» пов'язане з лат. *clīno* «гну, хилю», споріднене з гр. *κλίνω* «схилляю, згинаю, прихилляю», псл. *sloniti* «прислоняти», укр. *прислоніти*. — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 155—156; Фасмер II 250; Walde—Hofm. I 233. — Див. ще *слоніти*. — Пор. *Кльєнт*, *кльмат*.

кльзма; — р. болг. м. *кльзма*, бр. *кльзма*, схв. *кльзма*, слн. *klizma*; — запозичення з грецької мови; гр. *κλύσμα* «промивання; місце морського прибою»

є похідним від дієслова *κλύω* «плещу, б'ю (про хвилі); промиваю, споліскую», спорідненого з гот. *hlutrs* «світлий, чистий, ясний», кімр. *clig* «тс.», лат. *cluo* «очищаю», лит. *šlūoti* «підмітати, витирати». — Шанский ЭСРЯ II 8, 156; БЕР II 448; Frisk I 876—877; Boisacq 473. — Пор. *кльстёр*, *кльока*.

клька; — р. болг. м. *клька*, бр. *клька*, п. ч. слц. вл. *klīka*, схв. *клька*, слн. *klīka*; — запозичене з французької мови (можливо, через посередництво н. *Klique*); фр. *clique* «зграя, банда» утворене з фр. ст. *cliquer* «галасувати, плескати» звуконаслідувального походження. — Шанский ЭСРЯ II 8, 156; Фасмер II 250; Sławski II 224; БЕР II 448; Dauzat 182.

кльмакс «у житті людини — період переходу від статевої зрілості до старості», *кльмактєрій* «тс.», *кльмактєрічний*; — р. *кльмакс*, бр. *кльмакс*, п. ч. *klimategium*, слц. *klimategium*, болг. м. *кльмактєрицум*, схв. *кльмактєрїј*, *кльмактєрїјум*, слн. *klimaterij*; — запозичення з латинської мови; нлат. *climacterium* «кльмакс» утворено від *climactēr* «переломний період у житті людини», що походить від гр. *κλίμακτῆρ* «східець, шабель; віковий переломний момент», пов'язаного з *κλίνω* «схилляю». — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 156—157; Klein 300; Frisk I 873—875. — Див. ще *кльмат*.

кльмат «метеорологічні умови, властиві певній місцевості», [*кльмат*, *кльмайт*, *кльмайт*, *кльмайт*] «тс.» Л, *кльмайтчний*; — р. болг. *кльмат*, бр. *кльмат*, п. *klimat*, ч. вл. *klīma*, слц. слн. *klīma*, схв. *кльма*, цсл. *кльматъ* «сторона світу»; — запозичення з французької мови; фр. *climat* «кльмат; зона» походить від лат. *clīma* (род. в. одн. *clīmatis*) «небосхил, небесна сфера; зона, сторона світу», запозиченого з грецької мови; гр. *κλίμα* (род. в. *κλίματος*) «тс.» пов'язане з *κλίνω* «схилляю», споріднене з лат. (in-)clīno «згинаю», двн. *hlinēp* (> нвн. *lehnen*) «прихиллятися», псл. *sloniti*, укр. *прислоніти*. — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 158; Фасмер II 250; Sławski II 224; БЕР II 450. — Див. ще *слоніти*. — Пор. *Кльмєнт*, *кльєнт*, *кльмакс*.

кльніка, *кльніцїст*, *кльнічний*; — р. болг. м. *кльніка*, бр. *кльніка*, п. ч. слц.

вл. *klínika*, схв. *κλίνικα*, слн. *klínika*; — через посередництво німецької мови (н. *Klínik*) запозичено з французької; фр. *clinique* «клініка; клінічний» через лат. *clínicus* «клінічний лікар, терапевт» зводиться до гр. *κλινικός* «тс.», *κλινική* «догляд за лежачим хворим, лікування», похідних від *κλίνω* «ліжко», пов'язаного з *κλίνω* «схиляю, кладу; лягаю, лежу», спорідненим з лат. (*in-*)*clīno* «згинаю, нахиляю», двн. *hlinēn* «прихилитися», псл. *sloniti* «прихилити», укр. *прислоніти*. — СІС 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 159; Фасмер II 251; Sławski II 227; Frisk I 873—875. — Див. ще **слоніти**. — Пор. **Клімент**, **клієнт**, **клімат**.

клінкер «вид міцної, добре випаленої цегли», *клінкерувати*; — р. болг. *κλίνкер*, бр. *κλίνкер*, п. *klinkier*; — запозичення з німецької або (через російську) з голландської мови; н. *Klínker* «камінь для бруку» походить від гол. *klínker* «тс.», пов'язаного з *klínken* «дзвеніти», спорідненим з нвн. *klínpen* (<двн. *klínpan*) «тс.». — СІС 333; Фасмер II 251; БЕР II 455; Sl. wyr. obcych 357; Kluge—Mitzka 377, 378; Vries NEW 329.

[клінтіти] «майструвати, партачити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з **[клісніти]** «тс.».

[клінчити] «ставати на коліна» Пі; — запозичення з польської мови; п. *klęczeć* «стояти на колінах» етимологічно пов'язане з укр. *клякнути* (див.).

кліпати, *[κλίνпати, κλίνпати]* Нед, *κλίν* (виг.), *[κλίνпа]* «вія», *[κλίνпавка]* «повіка», *[κλίνпайка, κλίνпка]* «тс.», *[κλίνпкó]* «той, хто кліпає очима», *[κλίνпавка]* «повіка» Нед; — давня ітеративна форма від псл. **klepoti* «прикрити, збереженого в ч. *klepouti* «зводити склепіння», слц. *klepút'* «тс.», укр. *склеп*; пор. *склепінти* (очі, повіки) «звести, студити, закрити». — Machek ESJČ 254; Варбот Sl. Wortst. 155. — Пор. **клéпка**, **склеп**.

клір «сукупність служителів у християнській церкві»; *[κлер, κлир]* «тс.» Ж, *[κлерик]* «(католицька) духовна особа» Ж, *[κлїрос]* «крилас», *[κлирошанин]* «співак на криласі» Ж; — р. болг. *κлир*, бр. *κлїр*, др. *κлирость* «клір; крилас», п. *kler*, ч. *kler*, *klerus*, слц. *klérus*, м.

κлер, схв. *κлїр*, слн. *klér*, стсл. *κлїръ*; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької, пізніше вторинно в українську мову (звукові форми з *є*) через посередництво латинської (лат. *clérus*) і західнослов'янських; гр. *κλήρος* «жереб; спадщина; духівництво» пов'язане з *κλάω* «ламаю», спорідненим з псл. **koliti*, укр. *колóти*. — СІС 333; Фасмер II 251; Sławski II 211; БЕР II 457. — Див. ще **колóти**. — Пор. **κлерикал**, **κрїлас**.

[клісніти] «майструвати, партачити» Ж, *[κліснітися]* «кривитися (про обличчя); бурчати»; — п. *klešnić* «каструвати, оскопляти; плюндрувати», ч. *klestiti* «обтісувати дерево; каструвати», слц. *kliesnit'* «обтинати непотрібні гілки дерев», слн. *klēstiti* «обрубувати гілляки; бити»; — псл. **klēsniiti* «стискати, здавлювати (напр. κліщами); каструвати», очевидно, пов'язане з **klēst-jь* «κліщ», **klēst-jě* «κліщі»; семантичний розвиток слова *mīg* бути таким: «стискати» > «каструвати (здавлюванням)» > «каструвати (відтинанням)» > «обтинати» > «грубо обтісувати; партачити»; пов'язання ч. *klestiti* з вихідним **sklep-*, лит. *sklepniti* «гладко обтинати» (Machek ESJČ 255) непереконливе. — Фасмер II 248; Sławski II 213—215. — Див. ще **κліці**. — Пор. **κліщ**.

κлістір (заст.) «κлізма»; — р. болг. *κлїстїр*, бр. *κлїсїр*, п. *klistera*, ч. *klystyr*, слц. *κlystír*, вл. *κlistēr*, м. *κлїстир*, схв. *κлїстїр*, слн. *κlistír*; — запозичено з грецької мови, очевидно, за посередництвом латинської (лат. *clyster(ium)*) і німецької (н. *Klistier*); гр. *κλυστήριον* «трубка для промивання» є похідним від *κλύξω* «промиваю». — Фасмер II 251; БЕР II 459; Frisk I 876—877; Boisacq 473. — Див. ще **κлізма**.

[κлісувати] «місити глину для горшків» Ж; — п. *klusować* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *klossen* «дробити (грудки землі)» пов'язане з *κλοβ* «грудка» (<двн. свн. *klōz* «грудка, куля»), спорідненим з р. *[κλύδα]* «брила, грудка», дінд. *gláuh* «тюк, кипа», гр. *γλουτός* «сідниця». — Фасмер I 415—416; Kluge—Mitzka 379; Frisk I 313—314. — Пор. **κлець**, **κлюска**, **κльоц**.

кліть «підймальний пристрій; [клітка; комора Ж]», [клеть] «комора; клітка» Ж, *клітіна, клітка, кліткови́на*, [клітчátка] «клітковина» Ж, *клітчáстий*, [покліть] «підземна частина колодязного зрубу; рама борони», [пříкліт (пříкліть)] «прибудова; ганок» Нед; — р. *клеть* «кліть», бр. *клецъ*, п. *kleć* «тс.», *klátka* «клітка», ч. *kletka*, сл. *klietka*, вл. нл. *klětka*, болг. [клет] «тс.», м. *клет* «льох», схв. *клѣт*, *kljet* «будка, курінь, комора, хижка», сл. *klēt* «льох», стсл. *каѣтъ* «хат(к)а»; — псл. *klěť* «хата, комора, хижка»; — зіставляється з лит. *klėtis* «комора», лтс. *klėts* «тс.» або з гал. *clēta* «загін», гот. *hleifra* «намет» (ЭССЯ 10, 25—27); вважається також запозиченням з пракегельтської мови (пкельт. *klēt-) (Мартьянов Язык 38—42). — Фасмер II 249; Sławski II 198—199; БЕР II 439—440; Skok II 99.

кліше́ «форма високого друку для поліграфічного відтворення і ілюстрацій», р. болг. м. *клише́*, бр. *клишэ́*, п. *klisza*, ч. сл. *klíšé*, вл. *klíšej*, схв. *клішѣ*, сл. *klíšé*; — запозичення з французької мови; фр. *cliché* «тс.» утворено від *clicher* «стереотипувати», що є, очевидно, словом звуконаслідувального походження; як джерело менш імовірне н. [Klitsch] «грудочка; клейка маса». — СІС 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; БЕР II 461; Dauzat 181.

клішнѣ́, *клѣшнѣ́*, [клішá] «клішня» Ж; — р. *кleshнѣ́*; — очевидно, результат видозміни др. *кльщнѣ́, похідного від *кльщци* «кліщі»; фонетично незакономірне *клѣшнѣ́* є або північноукраїнською діалектною звуковою формою (пор. [ведро́, деді́, песо́к] < вѣдро, дѣды, пѣсѣкъ), або наслідком запозичення з російської мови. — Булаховський Нариси 77; Фасмер II 249; ЭССЯ 10, 23—24; Берн. I 517. — Див. ще **кліщ**. — Пор. **кліша**.

кліщ (ент.) «Asagus», [кліщáк] «черв'як у вусі, Forficula» Ж, [клещшóк] «книжковий черв'як, Chelifer caneroides» Ж, [кліщíха] «самиця коростяного кліща» Я; — р. *клец*, бр. *кleshч*, п. *kleszcz*, ч. *klíšť*, сл. *klíšť*, вл. нл. *klešč*, сл. *klěšč*; — псл. *klěščь* «кліщ»; виводиться від *klěštiti «кліщити, стискати» або (ЭССЯ 10, 20—22, 23) від звуконаслідувального

*kleskati/klěskati «ляскати»; пов'язання з ч. *kleviti se* «тремтіти, корчитися (від холоду, болю)» (Machek ESJČ 256) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер II 249; Sławski II 212; Берн. I 517. — Пор. **кліша**, **кліснити**, **клішнѣ́**, **кліщі**.

[клішинѣ́ць] (бот.) «козяча борода, Agum L.», [клещíнець] Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [клещинець] «тс.», мабуть, етимологічно пов'язане з п. *klesnica* «тс.», що є похідним від п. ст. *klešnić* (суч. *kleszczyć*) «оскопляти, каструвати», спорідненого з укр. *кліщі*; назва рослини виникла, очевидно, у зв'язку з приписуваною їй дією (пор. її німецьку назву *Hodenzeher* «тс.» (букв. «пожирач ячोक»). — Фасмер II 250; Sławski II 215; Brückner 234; Берн. I 516. — Див. ще **кліші́**.

кліщі́ «металевий інструмент у вигляді шипців; (перен.) охоплення супротивника; клішні (рака); дерев'яний овал у хомуті» СУМ, Г, [кліщити] «стискати», *кліщитися* «соіге» (про собак); — р. болг. *клещци* «кліщі», бр. *клѣшчы*, др. *кльщци*, п. *kleszcze*, ч. *kleště*, ст. *klěščě*, *klěščě*, сл. *klíšte*, вл. нл. *klěščě*, полаб. *kleštā*, м. *кleshци*, схв. *клѣшца*, *клѣште*, сл. *klěščě*, стсл. *каѣщца*; — псл. *klěšča (дв. *klěščě > *klěšči); виводиться, як і *klěščь* «кліщ», від дієслова *klěs-titi* «стискати» або (ЭССЯ 10, 20—22; Machek ESJČ 255) від звуконаслідувального *kleskati/klěskati «ляскати». — Фасмер II 250; Sławski II 212—213; Skok II 99; Трубачев Рем. терминолог. 371. — Пор. **кліщ**.

кло, *кла*, *клевáк*, *кли*, *клив*, *кливáк*, *клова*, *кловáк*, *кловий* — див. **ікло**.

клоа́ка, *клоа́чні* «ряд ссавців, що мають клоаку»; — р. болг. *клоа́ка*, бр. *клаа́ка*, п. ч. сл. вл. *kloака*, схв. *клоака*, сл. *kloа́ка*; — запозичено з латинської мови, можливо, через посередництво французької (фр. *cloaque*) або німецької (н. *Kloáke*); лат. *cloaca* «канал, стік; шлунок, черево» пов'язане з *cluo* «чищу», спорідненим з гр. *κλύω* «промиваю». — СІС 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; Sławski II 230; Walde—Hofm. I 237. — Див. ще **клізма**.

клубу́к «головний убір православних ченців», [клубу́к] «тс.» Ж, [клубу́к] «купол над гончарною піччю», [клубука́р] «той, хто робить речі з повсті» Ж, [клубу́чна] «повість» Ж, [клубу́чі] «валянки» Ж, [клубу́чний] «повстяний» Ж, [клубу́чний] «тс.» Ж, [клубу́чити] «робити повість» Ж; — р. клубу́к, бр. клубу́к, др. клубу́к «клубук; ковпак», п. вл. klubuk «ковпак», ч. klubouk «капелюх», слц. klubúk, нл. klubuk, klubuk, полаб. klübëk «тс.», схв. клубу́к «капелюх, шапка», слн. klubúk, цсл. клубоу́к «клубук; ковпак»; — псл. *kolbukъ; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. крим.-тат. тат. kalpak «шапка», запозичене в українську мову у формі *ковпак*; назва тюркського племені др. *чърнии клубуци* є калькою тюрк. karakalpak «каракалпак» (букв. «чорна шапка») (XI—XII ст.); пояснення форми klubukъ як метатези з *koblukъ, складеного з *ko + oblukъ (Matzenauer LF 8, 172—173) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; Шипова 186; Sławski II 257—258; Machek ESJČ 258; Schuster-Sewc 533—534; БЕР II 409; ЭССЯ 10, 61—62; Верн. I 474—475. — Пор. каракалпáк, ковпáк¹.

кльовня — див. кімля.

кльо́зет; — р. болг. *кльо́зет*, бр. *кльо́зет*, п. ч. слц. klozet, м. *кльо́зет*, схв. *кльо́зет*, слн. klozét; — запозичення з англійської мови; англ. (water-)closet, букв. «вбиральня з водою» через фр. closet «кімната, що замикається», зменш. від clos «тс.», зводиться до лат. clausus «замкнений». — Шанский ЭСРЯ II 8, 162—163; Фасмер II 252; Sławski II 232; БЕР II 462. — Див. ще *кля́уза*.

кльо́к «жмут; клапоть», [кльо́чник] «кустар, що плете мережі», [кльо́чнка] «прядиво з кльочья», [кльо́чок] Я, *кльо́ччя*, *кльо́чкватий*, [кльо́чний] Ж, [кльо́чнийстий], *кльо́ччастий*, *кльо́ччяний*, [кльо́чина] «повість» Нед, [кльо́читися] «скуйовдитися» Нед; — р. *кльо́к*; бр. [кльо́чце] «кльо́ччя», др. *кльо́к* «пук, в'язка», ч. слц. kłk «жмут», болг. *кльо́чица* «кльо́ччя», м. *кльо́чишта*, схв. [кльо́к], слн. kólke «тс.», цсл. *кльо́к* «утік тканини»; — псл. kłkъ «кльо́ччя, найпростіше прядиво», очевидно, пов'язане з *kolti «колоти», спо-

рідненим з лит. kulti «молотити, бити», лтс. kulti «тс.» (первісне значення — «відходи волокна (при чесанні льону)»); пов'язання з *rłkъ «волос; волокно» (Фасмер II 252), з лит. klėkti «гуснути» (Machek ESJČ 258), з лат. culcita «подушка» (Pettersson Vgl. Wortst. 3), з гр. *κάλιά* «хатина», *κάλυθος* «кошик» (Loewenthal AfSIPh 37, 386) менш певні. — Дзензелівський St. sl. 13/3—4, 197—198; Шанский ЭСРЯ II 8, 163; Sławski II 246—248; Трубачев Рем. терминолог. 86. — Див. ще *кльо́ти*. — Пор. *кльо́к*.

[кльо́ка] «квочка» ДзАтл I, [кльо́чка тж, *кльо́ка*, *кльо́чка* Ж, *кльо́чка* ВеУг] «тс.», [кльо́кати] «квокати», [кльо́котать] «кричати (про індика) Л, [кльо́ччати] «кричати (про тетерука); — р. [кльо́ка] «квочка», *кльо́коть* «квокати», [кльо́коть] «тс.», слц. [kloka] «квочка», болг. *кльо́к-кльо́к* «квок-квок», *кльо́чка* «квочка», слн. kłokati «квокати»; — псл. kłok-, звуконаслідувальне утворення, паралельне до квок-, укр. *кльо́чка*, [кльо́кати], а також до *кльо́к*, укр. *кльо́кит*, *кльо́коти*; можна припустити запозичення в західноукраїнські говори з словацької мови. — Фасмер II 253; БЕР II 462, 472; ЭССЯ 10, 62—63. — Пор. *кльо́к*, *кльо́коти*, *кльо́кати*.

кльо́кати «видавати короткі глухі звуки», [кльо́коти] «сильно кипіти» Ж, [кльо́кічка] «дерев'яний дзвоник для худоби», [кльо́кічка] «тс.», [кльо́кічка] «дощечка у вигляді ложки, якою рибалки б'ють по воді, щоб звуком привабити сома» Я, [кльо́кішка] «тс.»; — р. *кльо́коть*, «кльо́коти», др. *кльо́коти* «кипіти», *кльо́коть* «кипіння, шипіння», ч. kłokotati «кльо́коти», слц. kłokotat' «тс.», нл. kłokotaa «хлебтати; бурчати (у животі)», болг. *кльо́кам* «булькотити, кльо́коти», *кльо́котя*, м. *кльо́коти* «тс.», схв. *кльо́коти* «кльо́коти», слн. kłokotati «кльо́коти, кипіти; бурчати (у животі)», стсл. *кльо́коти* «кльо́коти, кипіти»; — псл. kłok-, звуконаслідувальне утворення, паралельне до *кльо́к*-, укр. *кльо́кит*, *кльо́коти*, лит. kłakt (вигук, що відображає глухий звук падіння), kłakti «буцнути», лтс. kłakš (виг.) «буц». — Sławski II 261; ЭССЯ 10, 64—65. — Пор. *кльо́коти*, *кльо́ка*, *кльо́кічка*.

клокiчка (бот.) «*Staphylea pinnata* L.», [клекачка Мак, клекiчка Мак, клекiчка, клекитина, клекiця, клекiчка, клочка, клочичка тж, кокиця Пi] «тс.»; — р. *клекiчка*, п. *kłokaszka*, ч. слц. *klokoč*, болг. [к*локоч*], схв. *клѡкѡч*, слн. *klóček* «тс.»; — псл. *klokočь*, похiдне вiд *klokati* «клокати, видавати короткi глухi звуки»; назва зумовлена шелестом насiння в коробочцi рослини. — Sławski II 260; Machek Jm. *rosl.* 141; ESJС 258; БЕР II 463. — Див. ще **клѡкати**.

клѡмля, **клѡмня**, **клѡм'я** — див. **кiмля**.

клонiти, **кланятися**, **клiнно**, **вiд-клiнне** (заст.) «прощальний подарунок», **вiдклiнщина** (заст.) «прощальний банкет», [н*аклiн*] «нахил, схильнiсть» Ж, **поклiн**, **поклѡнник**, **уклiн**, **уклiнний**; — р. *клонiть*, бр. [кланiця], др. *клонити*, п. *klōpić* «хилити, нагинати», ч. *klōpiti*, слц. *klōpit'* «тс.», вл. *klōpić* (so), нл. *klōpiš* (se), болг. *клоня*, схв. *клѡнити се* «ухилитися, уникати», слн. *klōniti* «пересилати, дарувати; хилитися, опадати», стсл. **клонити** «хилити, згинати»; — псл. *klōpiti* «хилити, нахилити, гнути, згинати»; — спорiдне з гр. *κλiνω* «нахилити», лат. *-clino* «тс.», iрл. *clōin* «нахилений», двн. *hlainan* «нагинати»; — iе. *kel- «хилити» (на вiдмiну вiд укр. *слонiти*, яке виводиться з iе. *kel-*); пов'язання з лит. *leĩkti* «клонити» (Machek ESJС 258—259) безпiдставне. — Фасмер II 253—254; Sławski II 264—265; БЕР II 465—466; Skok II 102—103; ЭССЯ 10, 66—68; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 150—151. — Пор. **слонiти**.

клонiця «бiчний стояк у возi» Ж, [кланiця Ж, пiдклонь Нед] «тс.»; — п. вл. нл. *klōnica*, ч. *klānice*, слц. *klānica*, полаб. *klānājē* «тс.», слн. *klānica* «полiно, трiска»; — псл. *kolnica «кiлок, стояк», пов'язане з *koliti «колоти»; з огляду на групу **ло** або **ла** (замiсть укр. **оло**) слово є, очевидно, запозиченням з польської i словацької мов; виведення з *kolp-nica (Machek ESJС 251) сумнiвне. — Sławski II 263—264; ЭССЯ 10, 139. — Див. ще **колѡти**.

клонцi «дзѡб» ВеУг; — запозичення з молдавської мови; молд. *клонц* (рум.

clonț) «тс.» походить вiд болг. *клѡнец* «дзѡбик», зменш. вiд *клѡн* «дзѡб», пов'язаного з *клѡем* «кляю», що вiдповiдає укр. *кляѡати*. — СДЕЛМ 186; DLRM 159. — Див. ще **кляѡати**.

клоп (ент.) «блѡщиця, *Cimex lectularius* L.», **клопiвня** «мiсце з великою кiлькiстю блѡщиць»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *клоп* «блѡщиця», як i бр. *клоп*, болг. *клѡпуш* «тс.», схв. *клѡп* «клiщ», слн. *klōp* «тс.», походить вiд псл. *klōpъ*, яке тлумачиться по-рiзному: як пов'язане з *klepati* «бити» (ЭССЯ 10, 72; Фасмер—Трубачев II 254), з болг. [к*лѡпам*] «бити; шумiти; кишiти» (БЕР II 469), з р. [к*лѡпiк*, к*ляпiк*] «короткий широкий нiж» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 133—134) або як спорiнене з лат. *culex* «комар» (Соболевский Slavia 5, 447). — Пор. **клопiвник**.

клопiти «винищувати» Я, [клопiтися] «сваритися» ВеЛ; — п. [k*lōpić* się] «сперечатися, сваритися; клопотатися», ч. *klōpiti* «перевертати, вiдвертати, схилити», слц. *klōpit'* «нахилити, нагинати», болг. [к*лѡпам*] «стукаю; дзвеню», м. *клопа* «торохтитъ», схв. [к*лѡпити*] «ударити; (ст.) складати, спаювати»; — псл. *klōpiti* з вокалізмом кореня **o**, пов'язане з *klepati*; пов'язання з дiсл. *hlemm* «пастка», дат. *lem* «дверцята; пастка», шв. *lättn* «тс.» (Machek ESJС 259) непереконливе. — Sławski II 266; БЕР II 467; ЭССЯ 10, 69—70. — Див. ще **клепiти**. — Пор. **клiпати**, **клiпiт**.

клопiвник (бот.) «хрiнниця смердюча, *Lepidium ruderale* L.» Мак; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *клопѡвник* «тс.» є похiдним вiд *клоп* «блѡщиця»; назва рослини зумовлена її гострим неприємним запахом (пор. р. [вонѡчка] «тс.»). — Див. ще **клоп**.

клѡпiт «турботи; дощечка з отвором, прибита зверху до жердини в ручних жорнах» Ж, **клопiтнiя** «клопiт», [к*лѡпотi*, к*лѡпотi*я], **клопотнiча** «тс.», [к*лѡпотнi*ця] «та, що клопоче» Я, [к*лѡпотнi*я] «клопiтнiя», **клопотiн**, **клопотiха**, [к*лѡпотi*] Нед, **клопiткiй**, **клопiтлiвий**, **клопiтнiй**, [к*лѡпотлi*вий], **клопотiти(ся)**, [к*лѡпотi*тис(ся)] «сваритися» ВеЗа, [к*лѡпотi*ти(ся)] Нед, [к*лѡпотько*] «клопiтно» Я; — бр. *клѡпат* «клопiт», болг.

[*клопот*] «дзвоник, особливо на шії худоби», м. *клопот* «стукіт, торохтіння», схв. *кльпѣт* «стукіт, гук», псл. *клопотъ* «галас, гук»; — псл. *кlorotъ*, звуконаслідувальне утворення, означало, насамперед, «стукіт, тупіт, галас»; значення «турбота, неспокій» розвинулося пізніше на підставі значення «неспокій»; р. *хлопоты* «клопіт», п. [chłopot] «тс.», слц. *chłopot* «галас, колотнеча», болг. *хлопот* «стукіт», м. [*хлопуть*] «дзвінок» е, очевидно, продовженнями праслов'янського експресивного варіанта до звуконаслідувального *кlor-*; виведення з іе. **ker-* (Machek ESJC 259) непереконливе. — Фасмер II 254; Sławski II 266—267; БЕР II 468. — Див. ще **клопіти**. — Пор. **клáпати**, **клепáти**.

[**клотіти**] «колотити»; — результат видозміни форми *колотіти*, можливо, зумовлений впливом п. (кулінарного) *кльбіс* «колотити» (пор. укр. *злото* під впливом п. *złoto*) — Див. ще **колотіти**.

клоун, *клоунада*; — р. бр. болг. *клоун*, п. вл. *clown*, ч. слц. *cloun*, *clown*, схв. *кляун*, слн. *klóvn*; — запозичення з англійської мови; англ. *clown*, можливо, споріднене з ісл. *kluppi* «мугир», фриз. [*klöppe*] «дурень; блазень», гол. *klomp* «козир-дівка» або походить від лат. *colonus* «селянин, мужик». — СІС 334; Фасмер II 254; БЕР II 471; Klein 303.

[**клохтіти**] «сильно кипіти»; — очевидно, результат видозміни форми [*клокотіти*] «тс.». — Див. ще **клокати**.

кльччя, *кльчáник*, *кльчáнка*, *кльчѣк*, *кльчкувáтий*, *кльччий*, *кльчнійстий*, *кльччáстий*, *кльччяній* — див. **клок**.

клуб¹ «згорток, жмут; (анат.) стегно», *кльбѣк*, [*кльбáк*] «балка, що скріплює одвірки вгорі; клубок» Ж, [*кльбѣк*] «клубок; грудка» Ж, [*кльбѣця*] «стегно (кістка)» Ж, *кльбѣвѣннѣя*, [*кльб'я*] (зб). «клубки», *кльбáтий*, *кльбкувáтий*, *кльблівий*, *кльбчáстий*, [*кльбенітися*] «згортатися клубком» Ж, [*кльбетувáти*] «тс.» ВеЛ, *кльбітися*, *кльботáти* «клубочитися; [валити клубами Ж]», *кльботáтися* «підійматися клубами», *кльботіти*, *кльботітися*, *кльбочітися*, *кльбочіти*, [*кльбувáтися*] «тс.», [*кльбáчитися*] «звиватися»; — р. бр. *клуб* «клубок», п. *klubb* «згорток, клубок; випуклість при поед-

нанні кісток на погилиці у тварин, особливо у коней», ч. *kloub* «суглоб, випуклість кісток у суглобі; пук, в'язка», слц. *klb* «суглоб; [стегно]», *klbo* «згорток, клубок, купа», вл. *kluba* «стегно», нл. *klub* «клубок; [стегно; суглоб погилиці]», полаб. *klqb* «стегно», болг. *кльбѣ* «кулястий предмет, клубок, згорток», м. [*кльмбѣ*] «згорток, клубок», схв. *кльпко*, слн. *klwbkō*, *klwbek* «тс.»; — псл. *кльбѣ* «згорнутий або кулястий предмет», звідки постали значення «згорток, клубок» і «частина тіла кулястої форми»; — зіставляється з лат. *globus* «клубок», *globus* «тс.; куля» (Трубачев Рем. терминол. 108—109; ЭССЯ 10, 74—75) або з лтс. *klambars* «кім'ях», англ. *lump* «тс.» (Фасмер II 254—255; Sławski II 254—255); зіставлення (Matzenauer LF 8, 184) з гол. *klup*, н. *Klumpen* «кім'ях» наштовхується на фонетичні труднощі; зіставлення з лит. *klūpti* «спотикатися» (Brückner 236—237), з гр. *κλυπδρος* «валик, згорток» (Соболевский Slavia 5, 440, 447), з гр. *κλυβός* «покалічений» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 128) непереконливі; погляд, за яким псл. *кльбѣ* пов'язане лише із значенням «стегно» (Machek ESJC 259), недостатньо обгрунтований.

клуб² «громадський, культурно-освітній заклад, його приміщення»; — р. *клуб*, ст. *клуб*, бр. болг. м. *клуб*, п. *клуб*, ст. *кlor*, ч. слц. вл. *klub*, схв. *кльб*, слн. *klúb* «тс.»; — запозичено з англійської мови через російську або польську і німецьку (н. *Klub*); англ. *club* (<сангл. *clubbe*) «дрюк, палиця; клуб, товариство» споріднене з дісл. *klubba* «палиця, дрюк»; значення «товариство» виникло через переносне вживання слова «палиця», бо за англійським звичаєм палиця, обношувана по домах бажаних гостей, була знаком їх запрошення. — Фасмер II 254; Аристова РЯШ 1971/5, 102; Sławski II 233; БЕР II 473; Kluge — Mitzka 379. — Пор. **кльмба**.

кльбáня — див. **ковбáня**.

[**кльбнікі**] (мн.) (бот.) «полуниця, *Fragaria L.*» Ж; — бр. *кльбніцы* «тс.»; — запозичення з російської мови (аргументом на користь цієї думки є широкое вживання слова на сході України в фор-

мах клубніка і клубніка); р. клубніка «тс.» пов'язане з клубень «бульба», похідним від клуб, з огляду на форму ягід.— Шанский ЭСРЯ II 8, 166; Фасмер—Трубачев II 255; Bern. I 524; Matzenauer LF 8, 184.— Див. ще клуб¹.

клубак, **клубок** — див. клубок.

[клубакуватий] «тямущий»; — неясне; можливо, результат зближення тлумачити з клубак «клубок», [тлубак] «тс.».

клубба «квітник у формі геометричної фігури»; — р. бр. клубба, п. klomb «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. clump «купа (дерев, кущів)» споріднене з нн. klump «брила; купа», дісл. klumba «дрючок, палиця», пов'язаним з дісл. klubba «тс.».— Шанский ЭСРЯ II 8, 166; Фасмер II 255; Sławski II 231; Klein 303; Jóhannesson 368—369.— Пор. клуб².

клубля — див. кімля.

клубок «дорожня торба; вузол з речами; півмішка як міра», [клубок] Мо, клубак, [оклубок] Пі, [заклимакувати] «міцно скласти, спакувати, зв'язати» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації слів тлубок «торба, мішок» і клубня «приміщення для зберігання снопів, сіна, соломи та ін.».

клубня «стодола», [клубня] «тс.» Ж, [клубнище] «місце, де стоїть клубня»; — р. бр. клубня, п. klubnia (із східнослов'янських мов); — запозичення з балтійських мов; лит. klubnas «тік, стодола, клубня», лтс. klubnas «тік» пов'язані з лит. klóti «слати», лтс. klát «простилати», спорідненими з псл. klasti, укр. класти; зіставлення (Bern. I 522) з п. [klubnia] «кімля» безпідставне.— Фасмер II 255; Непокупный 174; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Sławski II 276.— Див. ще класти.

клуб (тех.) «прилад для нарізування різби», [клубці] «тс.» Я; — р. клуб, клубн, болг. клуб «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Kluppe «клуб; обченьки» зводиться до двн. kluppa «обченьки», пов'язаного з kluff «тс.», kluban «розколювати» і спорідненого з гр. γλύφο «видовбути», псл. [glūbokъ], укр. глибокий.— СІС 334; Kluge—Mitzka 380; Frisk I 315.— Див. ще ієрогліф, глибокий.— Пор. клуба.

клуб «рись», клубувати «бігти рисою», клубя «риссю», клубсом, [тлубса] «тс.»; — запозичення з польської мови; — п. klub «рись», як і ч. слц. klub, вл. klub, kołs «тс.», болг. [клубс] «інохід», схв. клубсати «бігти рисою», слн. klub «рись», зводиться, очевидно, до псл. *klusati, *klusati, *kulsati, споріднених з лит. klūpti «спотикатися, падати», лтс. klupt «спіткнутися, повернутися, впасти», kušus «той, що біжить рисою», можливо, також з гр. κάλλι «рись». — Фасмер II 258; Sławski II 276, 277—278; ЭССЯ 10, 78; Otrębski LP 1, 136.— Пор. клубпати.

клубня — див. лубня.

[клуба] «лещата; викопане з коренем дерево, яке возили на річкових суднах; блок для піднімання тягарів; знаряддя тортур, жердина з гаком Ж», [клубака] (бондарське знаряддя) Ж, [клубака] «жердина з гаком для витягування відра з колодязя»; — бр. [клубы] «кличі», п. kluba «лещата», ч. klub (бондарське знаряддя), слц. [kloba] «блок для піднімання тягарів», вл. kloba «в'язка», схв. клубба «блок для піднімання тягарів»; — запозичення з німецької мови; свн. klobe, klube «розколота частина дерева; лещата, кличі; пута» (>нвн. Kloben «поліно; скоба; лещата, кличі») пов'язане з свн. klieben, двн. kluban (>нвн. klieben) «розколювати». — Sławski II 233—234; Brückner 235; Kluge—Mitzka 377.— Див. ще клуб.— Пор. клубо.

клубати, [клубати] «клепати» МСБГ, клуб, [клубак] «дятел; дзьоб», [клубака] «сучкувата палиця» Ж, [клуб] «дзьоб» Ж, [клубець] «молоток» СУМ, Г, [заклубок] «надклонуте з середини яйце», [клубач] (орн.) «дятел» ДзАтл II; — р. клубать, бр. клубець, др. клубъ «дзьоб», клубъ «тс.», п. klub «клубати, дзьобати», klubac, ч. klubati, ст. klubati, слц. kl'ut' «тс.», вл. klubac «викльовуватися» (про пташенят у яйці), нл. ст. klub «дзьобати, клубати», полаб. k'l'aja «вигрібають, клубють», болг. клубя «клубувати», м. колве, схв. клубувати, слн. klubiti, нсл. клубати «тс.»; — псл. klubati «клубати, дзьобати»; споріднене з лит. klubiti «зависнути, зачепитися», лтс. klubiti «опертися»; пов'язання з лит. glian-

dyti «вилушувати, вибирати» (Machek ESJC 260) непевне.— Фасмер II 245; Sławski II 237—238; ЭССЯ 10, 82—83; Bern. I 527—528.— Пор. **кльока**¹.

кльога «металевий наконечник до списа»;— очевидно, результат фонетичної видозміни слова [кльока] «ломака з сучком, ковінька» (пор. [скьока] «жаба», [скьога] «тс.»).— Див. ще **кльока**¹.

кльока¹ «кловати», [кльоцати] «рубати» Я, [кльоцитися] «проростати, пускати пагони», [кльоцитися] «трапитися» Ж, [кльокувати] «метати пеллі», [кльоц] «дерев'яний гак, дерев'яний гвіздок; вид дитячої гри Я; відлога ЛЧерк», [кльока] «ломака з сучком, ковінька», [кльоква] «лата на даху, кроква» ВеЗн, **кльоц**, [кльоца] «дерев'яний гак», **кльоцар**, **кльоцка**, **кльоцник**, [кльоціна] «жердина, лата, кроква Л», [кльоціння] (зб.) «жердини на даху», **кльоціця**, [кльоцівник] «могузка на гаку, забитому в стелю, для навішування шкіри», [кльоце] «крокви, скріплені попарно», **кльокастий**, **викльоцати**, **викльоцний**, **закльоцний**, [накльоцистий] «згорблений» Ж, **підкльоцити**, **прикльоцитися**, **прикльоцка**;— р. [кльокаць] «ходить з палицею, кульгати», [кльоцить] «тс.»), **кльока** «ломака, ковінька», п. kluca «дрюк з гаком, кльоц у колодязі», ч. kliška «клямка; ковінька», слц. kl'uka «корба, клямка, гак», вл. kluca «закривлення, гак», полаб. kl'aukə «repis», болг. **кльока** «плітка; інтрига», схв. [кльока] «гак; закривлений, роздвоєний дрюк», слн. kljuka «гак; закривлений дрюк; засув»;— псл. kljukati «кловати; рубати», kljuka «закривлений дрюк, крюк»;— споріднене з лит. klišti «зависнути, зачепитися», лтс. klišti «нахилити, нагинати», лат. slāvis «кльоц; дрюк; засув», slāvis «гвіздок», гр. κλεις «засув, кльоц», κλειω «запираю, засуваю», дірл. slō «гвіздок», а також н. Schlüssel «кльоц», днн. slōzap «запирати»; іє. *(s)kleu- : *klu- «гак, крюк, ковінька; зачепити; заперти, замкнути»; пов'язання з нвн. Krücke «милиця» (Machek ESJC 256) викликає сумнів.— Фасмер II 257; Sławski II 239—240; БЕР II 483; Skok II 104—105; Трубачев Рем. терм. нол. 150; ЭССЯ 10, 56—57; Bern. I 528—529.— Пор. **кльоцати**, **кльоц**¹.

кльока² «випивати, пиячити»;— р. **кльокаць** «тс.», п. klucaś «квоктати», вл. klucaś «квоктати, булькотати», нл. klucaś «тс.», болг. **кльокам** «стукаю; кусаю, гризу», м. **кльока** «стукає, калатає; смикає (про рану); [дзьобає, кльоє]», схв. **кльоцати** «гнітити, товкти; [стукати, калатати]», слн. kljukati «стукати, бити», цсл. **кльоцати** «густити»;— псл. kljukati «стукати», похідне від звуконаслідувального *klju-klju; пор. у типологічному плані лит. kliškti «дзюрчати».— Фасмер II 257; Sławski II 241—242; ЭССЯ 10, 56—57; Bern. I 529.

кльока (бот.) «журавлина, Vaccinium oxycoccus L.»;— ч. kliška;— запозичення з російської мови; р. **кльока** пов'язують з **кльока** (ЭССЯ 10, 58), із звуконаслідувальним *кльоц (звук розчавленої ягоди, пор. схв. **кльоц** «вичавлений виноград», Bern. I 529), з **кльокаць** «шуміти» і з старою назвою журавля (Желтов ФЗ 1876/4, 32), з [кльоцвіна] «болото» як назву болотної ягоди (Горяев 145; Machek ESJC 256).— Фасмер—Трубачев II 257—258.

кльоцати «стукати», [кльоца] «товкач у ступі», [кльоцач] «важіль товкача в ступі», [кльоцак] «ручиця» Ж;— п. klupić (się) «хилити(ся), згинати(ся)», ч. klipiti «звішувати, спускатися додолу»;— псл. [kljupati, kljupiti] «згинати»;— можливо, споріднене з лит. klaūpti «ставати на коліна», klūpti «спотикатися, падати», лтс. klūpāt «спотикатися», klūpt «спіткнутися, перевернутися, впасти»; пов'язання з р. [кльоцати] «кульгати» (Machek ESJC 207) непевне.— Фасмер II 256; Sławski II 242—243.

кльоцка «лінійний вареник»;— р. **кльоцка** «галушка», п. kluška «галушечка з тіста», ч. [kluska], слц. [klocky] (мн.) «тс.»;— запозичення з німецької мови (прийняття польського посередництва (Sławski II 244) необов'язкове); нвн. Kloß (<свн. klōz) «грудка, скибка; галушка» споріднене з р. [кльоцка] «брила, грудка».— Див. ще **кльоцати**.— Пор. **кльоц**, **кльоц**.

кльоцта «паяльна трубка»;— неясне.

кльоц, **кльоца**, **кльоцар**, **кльоціна**, **кльоціння**, **кльоцитися**, **кльоцитися**, **кльоціця**,

ключівнік, кльбчка, ключкувати, ключчник — див. **кльокати**¹.

[**кльчик**] (бот.) «первоцвіт, *Primula L.*» Ж; — бр. *кльчыкі* «тс.», п. *kluczuk* «*Primula officinalis Hill.*»; — очевидно, похідне від *ключ*; мотивація назви неясна. — Див. ще **кльокати**¹.

[**клявий**] «добрий, гарний» Франко, [*кляво*] «добре» Франко; — п. *klawy* «чудовий, добрячий», ч. арг. *klavo* «добре»; — неясне; можливо, запозичення з польської мови, в якій задовільного пояснення не має, або споріднене з р. [*кльвый*] «красивий; дорогий; вдалий; тямущий», яке пов'язується з *клевать* як первісно рибальське позначення місця, де добре клює риба (Фасмер II 245; Преобр. I 312); виводиться також (Бондалетов Етимология 1980, 69) від нгр. *каля* «добре». — *Sławski II* 192—193.

кля́г, *кля́галка*, *кля́ганець*, *кля́гати*, *кля́гівниця*, *кляк* — див. **гляг**.

[**кляк**] «зарубка на дереві; залом; межовий знак (деревце); льодова бурулька; кожен із двох дерев'яних кругів млинового колеса», [*кляковий*] (у виразі [*клякове дерево*] «дерево, помічене знаком, що вказує межу»), [*клячат*] «робити тин у лісі, підрубуючи тонкі дерева і переплітаючи їх», [*клячат*] «заламувати стебла рослин на позначення чогось»; — р. [*кляч*] «перекладина; соснова цурка», п. *klek* «криве дерево; полозок рала; полозок саней», ч. *klek* «криве дерево», вл. *klak* «чепіга, полозок рала», слн. *kléka* «сучкувате закривлення дерева»; — псл. **klekъ*, **kleka* пов'язане з **klekati* «згинати, закривляти, згинати коліна, ставати навколішки», укр. *клякати*. — Фасмер II 260—261; *Sławski II* 216—217, *Machek ESJC* 253; *ЭССЯ* 10, 31—32. — Див. ще **клякати**. — Пор. **кляч**.

[**клякати**] «ставати навколішки», [*клячат*] «стояти навколішках», [*клячниця*] «різновид ослона» Ж, [*у приклячки*] «навколішки» ВеУг, [*наприклячох*] «тс.» ВеЛ; — р. [*клякать*] «ставати навколішки», бр. *клякнутъ* «сидіти навпочіпки», п. *klekaś* «ставати навколішки», ч. *klekati*, слц. *kl'akat'*, вл. *klakaś* «тс.», нл. *klëkaś* «тс.; іти похитуючись», полаб. *klacě* (<**kleci*(ть) «шкутильгає, кульгає», болг. *клякам* «присідаю», *кль-*

кам «тс.», м. *клекне* «стане навколішки», схв. *кльцати* «згинати коліна», слн. *klekati* «ставати навколішки», стсл. *клячати* «стояти навколішках»; — псл. *klekati* «стояти зігнувшись, іти зігнувшись»; — зіставляється з *kloniti* «клонити» (*ЭССЯ* 10, 28—29; *Brückner* 234) або з лит. *klėnkti* «швидко йти», лтс. *klėnkāt* «кульгати» (Фасмер II 259; *Sławski II* 218; *Otrębski LP* 1, 134—136); пов'язання з н. *hipken* «кульгати» (*Machek ESJC* 254) сумнівне. — Пор. **кляк**, **кляч**.

клякнути «мерзнути; дубіти; втрачати гнучкість; не досягнувши, сохнути від суховію, спеки (про рослини)»; — р. [*клякнутъ*] «тужавіти (про землю); промерзати; погано пропікатися, варитися», [*клькнутъ*] «твердіти, покриватися кіркою (про землю); робитися розгрузною і клейкою після дощу (про землю); висихати, ставати твердим; в'янути, схилитися»; — псл. **[kleknoiti]*; — очевидно, споріднене з лит. *klėkti* «густіти, застигати», (su)*klėkęs* «загуслий». — Фасмер II 246.

[**клямати**] «плямкати, жвакати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до **пльямкати** (пор.).

кля́мка, [**клямати**] «стукати клямкою»; — р. діал. бр. *кля́мка*, п. ч. *klamka*; — запозичення з німецької мови; свн. *klam* «спазм; пута; клямка; держак», нвн. *klemmen* «стискати», споріднене з дангл. *slam*(m) «міцна хватка; кіготь; пута», лит. *glomoti* «обіймати». — Фасмер II 259; *Sławski II* 185; *Machek ESJC* 250. — Пор. **кляма**, **кля́мра**.

кля́мпа — див. **кля́па**.

кля́мра «скоба для дерев'яних деталей», [*кля́мбра*, *кля́мба*, *кля́мар*] «тс.», [*кля́мрувати*] «скріпляти докуп» Ж; — р. [*кля́мра*, *кля́мера*] «кля́мра», бр. *кля́мар*, п. *klamra*, [*klambia*], ч. *klamr*, *klamra*, слц. [*klamra*], вл. *klamoга*, схв. *кля́мер*; — запозичення з німецької мови; свн. *klamer*, *klamere* (нвн. *Klammer*) «тс.» пов'язане з свн. *klamben*, *klambere* «міцно спаювати, сполучати скобою», спорідненим з сангл. *slameren*, *slambren* «дертися вгору», *climben* «тс.» (англ. *climb* «тс.»), дісл. *kembra* «стискати». — *Sławski I* 289—290, II 185; *Kluge—Mitz-*

ка 373; Klein 294, 300; Vries AEW 298. — Пор. **кля́мка**.

[кля́нути] «политися»: — варіант звукової форми [хля́нути] «тс.», пов'язаної з хля́нути; пор. аналогічне співвідношення в *кóвзати* і [хóвзати], *кебéта* «хист» і [хибéта] «тс.». — Див. ще хля́нути.

кляп «чип; затичка; [repis] Я», [кля́па] «чип; ганчірка» Ж, [скляп] «вид гри; кусок дерева в цій грі» Нед; — р. *кляп* «чип, затичка», бр. *кляп* «чип; repis»; — псл. *клерь* «затичка», давніше «зібгане» зіставляється з *кле́кати* «згинатись» і зводиться до іє. *kel- «гнути» (ЭССЯ 10, 34—35); зіставляється також з псл. *клар*, укр. *кля́поть*, ч. *klápet* «тулуб, колода» (Machek Studie 32). — Фасмер II 260; Sławski II 210.

[кля́па] «стара корова» ВеЛ, [кля́мна] «неохайна жінка; нікчема; стара корова» Ж, [кля́мна] «тс.» Ж, [а кля] «вигук, яким підкликають корову» ВеЛ; — п. *клер* «самиця лося; неохайна жінка; [стара важка корова]», слц. [kl'amra] «неохайна жінка; розбещена дівка», слн. *klámpa* «людина з вайлуватою ходою; вівця, що вайлувато ходить; капелюх з обвислими крисами»; — псл. *клерь- (jь) «вайлуватий, неоковирний» (<іє. *kel- «кривити, згинати»); — у частині форм (*кля́мна*, *кля́мна*), можливо, відбивається вплив польської мови, проте форма [кля́па] є, очевидно, успадкованим утворенням праслов'янського походження; пов'язаний з ним. *Klámpe* «колода» (Karłowicz SWO 277), з прус. *glumbe* «лань» (Matzenauer LF 8, 183) непереконливі. — Sławski II 218—219. — Див. ще **кляп**. — Пор. **кляч**.

[кля́пач] «малий поганий ніж» Ж; — р. [кля́п] «ніж», [кля́пик (кля́пик)] «ремісничий ніж; тупа сокира»; — неясне; можливо, зводиться до псл. *клер- (<*kel- «кривити, згинати») і в такому разі первісно означало «крива, зігнута річ». — Фасмер II 260; ЭССЯ 10, 34—35. — Див. ще **кляп**, **кляпа**.

[кля́пець] «клітка для ловіння птахів» Я; — р. [кля́пець] «капкан», [кля́пча] «тс.; сильце», [кля́пцы] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. *Кларре* «капкан», пов'язано

не з *кларреп* «закриватися», є нижньо-німецькою звуковою формою, що відповідає нвн. *klaffen* «зяяти», англ. *clap* «бити; базикати». — Kluge—Mitzka 372—373.

[кляс] (орн.) «дубоніс (довгоніс, костолуз), *Coccothraustes coccothraustes* L.» Шарл; — неясне; можливо, пов'язане з **кля́скати**.

кля́скати «ляскати; цмокати (язиком)»; — р. [кля́скать, кля́скать] «ляскати», бр. [кля́скаць] «тс.», п. *klaskać* «ляскати, плескати», вл. *kleškać*, нл. *klaskať* «тс.», слн. *klešniťi* «ляснути»; — псл. *kleškati* «ляскати, плескати», похідне від звуконаслідувального вигуку *klešz*; — споріднене з лит. *klès*, *klèst* (виг.) «бух, беркиць», *klàst* «тс.» (про глухий звук від падіння), *klėšti* «ляскати, шмагати батоном», лтс. *klest* «жертти», *kleškėt* «базикати, плести»; пор. також нвн. [kleschen] «звучати, густити», англ. *clash* «грюкати». — Фасмер II 248; Sławski II 188—189; Brückner 232; Bern. I 514. — Пор. **кляц**.

кля́сть «проклинати; ляятися», *кля́стися* «присягатися», [кля́ньба] «прокляття» Ж, [кля́н, кля́н, кля́нни Ж, кля́ння, кля́ття], *кля́тьба* «тс.», *кля́тва*, *кля́тий*, [кля́тований Я, кля́тущий Я], *закля́н*, (заст.) *закля́натель*, *закля́нч*, *закля́ття*, *закля́тий*, [накля́тя] ВеЛ, [покля́те] Нед, [прокля́нч] Нед, *прокля́н*, [прокля́нство] ВеБ, [прокля́тниця] «проклята» Нед, *прокля́ття*, *прокля́нни*, *прокля́тий*, [прокля́тєнний] Нед, [прокля́тний] «лайливий» Нед, *прокля́тущий*, [сукля́тий]; — р. *кля́сть*, бр. *кля́сьці*, п. *klać*, ч. *klíti*, слц. *kliať*, вл. *kleć*, нл. *kleś*, полаб. *kláně* (<*кльпе(ть) «кляне», болг. *кля́на* «клену», м. *колле* «клене», схв. *кля́ти* «проклинати», слн. *klėti*, стсл. *кля́ти* «тс.»; — псл. *kleťi* «клясти, проклинати»; — споріднене з псл. *kloniti*, укр. *кля́нути* (Brückner 232), з лат. *inclino* *mē* «нахиляюся», гр. *κλίνομαι* «схиляюся» (Machek ESJCS 205); зв'язки з дангл. *hlímpan*, дісл. *hlumja* «дзвеніти» (Bern. I 525—526) менш вірогідні; лтс. *klentėt* «проклинати», прус. *klantemai* «проклинаємо» запозичені з слов'янських мов. — Фасмер

II 259; Sławski II 193—194; ЭССЯ 10, 37—38; Gołąb LP 16, 65—66.

кляуза «наклеп», *кляузник, кляузничтво, кляузничати*; — р. *кляуза*, бр. *кляўза*, п. *klauza* «клаузула (застереження у юридичному документі)», болг. *кляуза* «тс.»; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; слат. *clausa* «закінчення (наприклад, урядових оголошень), кінцева формула» пов'язане з *claudo* «замикаю», *clavis* «ключ, засув», спорідненими з псл. *kljuśь*, укр. *ключ*. — Richhardt 65; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Фасмер II 260; Sławski II 191; БЕР II 426; Klein 296; Walde—Hofm. I 229—231. — Див. ще **кльока́ти**¹. — Пор. **клезёт, кляштор**.

кля́цики «тістечко, що ним оздоблюють верх великодньої паски» Я; — неясне; можливо, пов'язане з п. *plasek* «солодкий пиріг» (*plasek wielkoposny* (кул.) «великодня баба»).

кляч «жердина невода, волока Г, Мо, Дз; кобила Ж», *кляча* «кобила» Ж, *клячник* «жердина невода», *кляшник* «тс.»; — р. бр. *кляча* «шкапа», п. *klasz* «кобила», ч. *[kl' aʃa]* «кобила, шкапа; нога», кле́ «чепіга плуга», слц. *kl' aʃa* «тс.», болг. *клячка* «патик, тріска», м. *клячка* «тріска», схв. *клячка* «колодка біля ніг худоби для гальмування їх рухів», слн. *kléka* «шкапа»; — псл. **klekja* «ломака, колодка, ковінька», пов'язане з **klek-* «згинати, ламати»; значення «шкапа» в ряді слов'янських утворень виникло на основі «ломака, ковінька», можливо, за незграбну ходу тварини (пор. укр. *кляпа* «стара коро́ва»). — Дзензелівський НЗ УжДУ 13, 86; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Фасмер II 260—261; Одинцов 145; Sławski II 182—183; Machek ESJČ 253; БЕР II 444—445; ЭССЯ 10, 29—31; Верп. I 514—515. — Див. ще **кляк, кляка́ти**. — Пор. **кляпа**.

кляштор «(католицький) монастир»; — р. *кляштор*, бр. *кляштар* «тс.», п. *klasztor* «монастир», ч. *klášter*, слц. *kláštor*, вл. *klóštr*, нл. *kloštar*, схв. *[klòštar]*, слн. *klóšter* «тс.»; — через німецьке (а в східнослов'янських мовах ще й через польське) посередництво запозичено з латинської мови; свн. *klóšter* «монастир» (нвн. *Kloster* «тс.») походить

від слат. *clostrum*, лат. *claustrum* «замок, твердиня, монастир», пов'язаного з *claudo* «замикаю, засуваю, огорожую», спорідненим з псл. *kljuśь*, укр. *ключ*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Фасмер II 261; Sławski II 189—190; Machek ESJČ 252. — Див. ще **кльока́ти**¹, **кля́уза**.

кльо́б «повісмо Г; в'язка з 30 повісом Ж; в'язанка клоччя Ме»; — п. *[klub]* «міра льону», ст. *klóba, klóba* «міра; порядок», ч. *klób* «в'язка льону», нл. *klóba* «в'язка, пук»; — вважається запозиченням з німецької мови і зводиться (Sławski II 233—234) до того самого свн. *klóbe* (*klóbe*) «розколота частина дерева; лещата; пута», що й укр. *кльо́ба* «лещата». — Дзензелівський St. sl. 13/3—4, 200. — Див. ще **кльо́ба**.

кльо́к¹ «свинка (дитяча гра)»; — р. *кля́к* «гра в городки», *кля́ка* «дерев'яний брусок (у гри)»; — очевидно, пов'язане з *кля́к* «вид дитячої гри» Я, *кля́цати* «рубати» Я; первісно могло означати «обрубок». — Див. ще **кльока́ти**¹.

кльо́к² «картуз» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з п. *klak* «шапокляк», що виникло в результаті скорочення форми *szaroklak* «тс.»; аналогічне скорочення могло відбутися й незалежно від польської мови на власне українському мовному ґрунті.

кльо́ка, кльо́кати, кльоко́тати, кльо́чити, кльо́чка — див. **кльо́ка**.

кльо́мзати «цюкати»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, паралельне до *кля́бцати* «тс.». — Пор. **кльо́цати**.

кльо́пацок «грудка» Ж; — неясне.

кльо́сйво «шматок дерева для тимчасового з'єднання порваного ланцюга» Ж; — неясне.

кльо́ф «кайло»; — п. *kilof* «кайло», ч. *kylof* «тс.», слц. *[ki(e)lho]* «дрюк», вл. *kiłor* «кайло»; — запозичення з німецької мови; прийняття польського посередництва (Онышкевич Исслед. п. яз. 243) необов'язкове; свн. *kiłhouwe* (нвн. *Keilhoue*) «кайло, чекан» утворене з *kil* (*Keil*) «клин», спорідненого з двн. *kīmo* (нвн. *Keim*) «росток», лтє. *ziet* «проростати», вірм. *cił* (*ciul*) «стебло», і *houwe* (нвн. *Haue*) «кайло», спорідненого з псл. *kūti* (<**koutei*), укр. *кувати*. —

Sławski II 163; Kluge—Mitzka 293, 362.— Див. ще **кува́ти**.

[**кльоц**] «колода, брус; чинбарський інструмент (кобила) Я», [**кльоцок**] (у виразі *кльоцок соли*) «невелика форма для набивання солі» ВеЛ;— п. *клос* «обрубок дерева, пень, колода», ч. *клос* «пень, колода», слц. [kłosok] «кий; корч», вл. *клос* «пень, колода», полаб. *kłūs* «кий; паличка для биття у бубон»;— запозичення з німецької мови; свн. *klöz* (нвн. *Klotz*) «грудка; корч; пень, колода», як і нвн. *Клоѿ* «грудка; галушка», етимологічно споріднене з р. [głȕda] «грудка».— Фасмер I 415—416; Sławski II 230; Machek ESJČ 258.— Пор. **клець**, **клісува́ти**, **кльо́ска**.

[**кльоцати**] «рубати (сокирою); майструвати (з деревом) Па; цюкати, майструвати Ме», [**кльо́нцати**] «тс.» Ме;— очевидно, звуконаслідувальні утворення, випадково зближені з запозиченням [**кльоц**] «колода».— Пор. **кльо́мзати**.

кльош «вид крою спідниці або штанів (з розширенням знизу)», **кльо́шник** (знев.) «матрос», *розкльо́шити*;— р. бр. *кльош*, п. *klosz* «скляний ковпак у формі дзвона», болг. *клош* «пошитий кльошем»;— запозичення з французької мови; фр. *cloche* «дзвін; скляний ковпак» походить із слат. *сlossa* «дзвоник», запозиченого з кельтських мов, пор. дірл. *сloss* «дзвін», кімр. *cloch* (cloc'h) «тс.».— Фасмер II 249; Sławski II 232; БЕР II 473; Dauzat 182; Klein 301.

кметь «селянин, господар; тямуща людина», [**кмет**] «селянин, проста людина Пі», [**кміть**] «селянин, господар» Ж, [**кміта**] «спостерігач» Я, [**кметі́ня**] «селянка, господиня», [**кметі́ця**] «селянка, жінка селянина-господаря» Ж, [**кметя́**] «селянка» Пі, [**кметові́н**] «селянський син, господарський син» Ж, [**кметство́**] «селянство» Ж, [**кміт**] «увага» Ж, [**кміетки**] «кмітливий» Л, [**кметлі́вий**], **кмітлі́вий** «тс.», [**кметі́ти**] «розуміти», [**кміті́ти**] «тс.», [**кметува́ти**] «думати», [**кмітува́ти**] «тс.», [**невкміту́**] «невтямки», [**по́кміть**] «ознака, слід» Нед, [**покмі́тити**] «попасти на слід, зауважити» Ж, [**покмі́тливий**] «спостережливий», *прикме́та*, *прикме́тник*;— р. ст. *кметь* «селянин, юнак, вояк», др.

кѣметь, *кѣметѣ*, *кѣмѣть* «вояк», п. *кміе́с* «селянин, хлібороб; багатий господар», ч. *кмет'* «дід; гласний», ст. *кмет* «хлібороб; підданець», слц. *кмет'* «мудрий дід; (заст.) гласний», вл. *кміе́с* (заст.) «перший селянин; привідець, голова», болг. *кмет* «війт, міський голова», м. *кмет* «війт», схв. *кме́т* «селянин, хлібороб; орендатор», слн. *кмѣт* «селянин», цсл. **кѣмѣть**, **кме́ть** «славетна людина»;— очевидно, споріднене з п. [kīmo-waś] «розумітися»; виводиться також від лат. *comes* (род. в. *comitis*) «товариш володаря, вождя; супутник», пов'язаного з **sumire* «йти разом» (Фасмер II 261; Sławski II 279—281; Machek ESJČ 261—262; Bezlaĵ ESSJ II 47—48); менш переконливе зіставлення з гр. *κομῆτης* «селянин» (від гр. *κόμη* «село») (Birkenmajer JP 21, 174—176), з укр. *кім*, *кім'ях* (п. *кієп* «колода», ч. *кмеп* «стовбур; плем'я, рід, покоління») (van Wijk Slavia 4, 209—212).— Див. ще **кѣма**.

кмин (бот.) «тмин, *Sagitt L.*», [**кмен**] Ж, [**кмині́вка**] «горілка на кміні» Ж, [**кмині́ти**] «заправляти кмином» Ж;— р. болг. [кмин], бр. *кмен*, др. *кѣминѣ*, *кименѣ*, п. *кміп*, ч. слц. *кміп*, схв. *кміп*, слн. *кміп*;— запозичено з німецької мови (у східнослов'янські мови, можливо, за західнослов'янським посередництвом, зокрема польським); двн. *кміп* «кмин» походить від лат. *sumĭpium* «тс.», яке зводиться до гр. *κόμενον* «тс.», очевидно, слова східного походження, пор. гебр. *кашпѣн*, аккад. *каміп* «тс.»; можливо, що безпосереднім джерелом слов'янського слова було лат. *sumĭpium*.— Пономарів Мовозн. 1974/2, 43; Фасмер IV 65; Sławski II 281—282; Machek ESJČ 262; Bezlaĵ ESSJ II 48; Вегп. I 530; Kluge—Mitzka 411—412; Frisk II 49.— Пор. **тмин**.

кмі́та, **кмі́тити**, **кмі́тливий**, **кмітува́ти**, **кміть** — див. **кметь**.

[**кнап**] «ткач»;— п. *кнар* «ткач сукна, сукновал», ч. *кнар* «(іст.) зброєносець; (заст.) підмайстер сукновала; (ст.) підмайстер», слц. [knapit'] «бути ткачем», слн. *кпàр* «гірник»;— запозичення з німецької мови; свн. *кпарре* «юнак; паж; підмайстер у сукновала або мірошника», нвн. *Кпарре* «наймит; паж; гірник»,

пов'язане з нвн. Knabe (двн. knabo) «хлопець», дангл. снафа (сангл. snave) «хлопець; (молодий) слуга», дангл. спара «тс.», є, очевидно, словом догерманського субстрату. — Sławski II 284; Bezlaž ESSJ II 48; Kluge—Mitzka 380.

[кнек] «кілок на носі і кормі човна» Дз, Берл, [кнек] Дз, Берл, *кнехт* «тс.»; — р. [кнека, кнек] «стовпчик, до якого прикріплюються снасті човна», *кнехт* «тс.», п. knecht «столярський прилад»; — запозичення з голландської мови; гол. knecht «кнехт; слуга, наймит» споріднене з нвн. Knecht «слуга, наймит»; підставка до столярного верстата», англ. knight «рицар». — Фасмер II 262; Kluge—Mitzka 381; Klein 850.

кнель «галушка із м'ясного або рибного фаршу»; — р. *кнель* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. quenelle «кнель, фрикаделька» походить від нвн. Knödel «галушка; (обл.) картопля». — СІС 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Dauzat 601; Klein 1287; Kluge—Mitzka 384. — Див. ще **кнідлі**.

кніга¹, *книгар*, *книгарня*, *книго́вник* (заст.) «бібліотекар» Ж, *кніжка*, *кніжнич* «учений; палітурник Ж», *книжництво* (заст.) «література, писемність» Ж; — р. болг. м. *кніга*, бр. *кніга*, др. *кънигы*, (рідше) *к(ъ)нига*, п. księga (<*knięga, пор. каш. [knega, knęgal], ч. слц. kniha, вл. kniha, knižka, нл. knigty (мн.), схв. *кнѣга* «книга, письмо», слн. knjiga «книга, список», стсл. *кънигы*; — псл. *кнпигу* (мн.); — не зовсім ясне; можливо, судячи з р. *книгочѣй* (яке має бути тюркізмом, подібно до *казначѣй*), через посередництво дтюрк. *küinig, *küiniv (уйг. kuin) зводиться до кит. k'üen «сувий, згорток»; джерело слова можна шукати і в ассір. kuniḫku «печать», kapḫku «запечатане», вірм. knik «печать» (також з ассірійського джерела); менш переконливі думки про слов'янське походження слова: пов'язання з р. [кнея] «ліс», др. *кнѣсъ* «коник на даху» (Соболевский РФВ 70, 81) або виведення слова від *кнп*-, спорідненого з ч. knep «стебло, стовбур», і суфікса -iga (Schuster-Sewc ZfSl 16, 47—51) як слова на позначення дерев'яних дощочок для письма. — Кравчук УМШ

1957/4, 80; Добродомов РР 1971/5, 83—91; Шанский ЭСРЯ II 8, 171—172; Фасмер II 263; Sławski III 271—273; Machek ESJČ 262—263; БЕР II 496—498; Трубачев Рем. терминолог. 30—31.

кніга² (орн.) «чайка, Vanellus vanellus»; — ч. kniha, knihačka, knihalka, [knihavka] «тс.»; — очевидно, утворене на основі звуконаслідувального вигуку, пор. укр. *кигі* (імітація крику чайки), а також [кигіця, кигічка, кигітка] «чайка» і ч. kní-kní (імітація крику чайки). — Machek ESJČ 263.

[кнідлі] «страва в вигляді галушок з тертої картоплі і пшеничного борошна, начинених сливами, политих маслом або олією» Я, [кнідлі] «тс.» Я; — п. knedel «круглий пиріжок, найчастіше з сливою або кусочком яблука в середині» (мн. knedle), [knydel], ч. knedlík, knedle (мн.), слц. knedl'a, knedle (мн.) «тс.», нл. knedela, knedla «картопля; влєжана груша», схв. *кнѣдл*, *кнѣдла* «галушка»; — запозичене з німецької мови (можливо, через польське посередництво); нвн. (півд.) Knödel є здрібнілою формою від Knode «вузол»; варіантом knode було свн. knote (звідки укр. *ґніт*). — Sławski II 285, 287—288; Machek ESJČ 262; Schuster-Sewc 574—575. — Див. ще **ґніт**. — Пор. **кнель**, **кнут**.

кніжка «один із відділів шлунка жуйних тварин» СУМ, [кніжк] BeH3н; — р. *кніга*, *кніжка*, бр. *кніжка*, [кнігі], п. księgi, księga, ч. слц. kniha, вл. knihi, нл. knigty, болг. *кніга*, схв. *кнѣге*, слн. knjiga; — псл. *кнпигу (мн.) «тс.», результат перенесення назви *кнпигу* «книга (для читання)»; перенесення мотивоване подібністю складок слизової оболонки частини шлунка до сторінок книжки (пор. н. Büchlein «книжка; частина шлунка жуйних тварин»); про давність слова, крім поширеності у слов'ян, свідчить збереження у багатьох слов'янських мовах архаїчної множинної форми, втраченої словом в основному значенні. — Sławski III 274; Schuster-Sewc 569—570; БЕР II 498. — Див. ще **кніга¹**.

кніп¹ — див. **ґніп**.

[кніп²] «неотеса, мугир», [кніпоть] «тс.» Я; — неясне.

кніця «металева пластина як деталь

корабля; [дерев'яна дощечка як деталь човна] Мо»; — р. *кніца* (*кніса*) «кривий брус для сполучення частин корабля», п. *kńisa* «тс.»; — запозичене з англійської мови (в українській, очевидно, через російське посередництво); англ. *knees* «коліна» (мн. від *knee* «коліно»), споріднене з дісл. *kπέ* «коліно; член; криве дерево», нвн. *Knie* «коліно», лат. *genu*, гр. *γόνυ*, дінд. *jānu*, тох. А *kanw-*, тох. В *keni-* «тс.».— Фасмер II 264; Klein 849; Kluge—Mitzka 382; Vries AEW 320.

книш «вид печеного хліба», [*книшу-в'атий*] «схожий на книш» Я; — р. [*кныш, книш*], п. *knysz* (з укр.); — певної етимології не має; можливо, запозичення з грецької мови, пов'язане з гр. *κνίσα* «запах і пара жирного печеного м'яса; сало, в яке загорталося жертвове м'ясо, призначене до спалення», сгр. *κνισάριον* «жир, жирна страва», нгр. *κνισάρι* «вид хліба, сала» (Фасмер ГСЭ 3, 90); менш певне виведення (Brückner 240) від **къп-*, збереженого у р. [*кнея*] «гай», п. *knēja* «хаші, пуша»; сумнівне пов'язання (Bern. I 531; Москаленко УІЛ 47) з н. [*knītsch*] «вальок», [*knitschel*] «галушка з борошна», а також виведення (Karłowicz SWO 282) від н. [*knīst*] «кенігсберзька булочка»; цілком гіпотетичне виведення (Zubatý St. a čl. I 2, 175—177) з іє. **skp-* «тиснути, м'яти». — Sławski II 293.

кнікс «уклін з присіданням», *кніксен* «тс.»; — р. *кнікс, кніксен*, бр. *кніксен*, п. [*kniks, knyks*], ч. *kniks*, болг. *кніксен*, схв. *кнікс* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Knicks* «тріск; кніксен» пов'язане з *knicken* «надламуватися; підгинати коліна (при ходінні); підігнути (про коліна)», що походить від нн. *knikken* «надламувати, згинати», спорідненого з дісл. *kneikia* «тиснути, затискати», норв. [*kneikja*] «загинати назад», *kneik* «згин дороги». — СІС 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 173; Фасмер II 263—264; Kluge—Mitzka 382.

кнопка; — р. *кноп* (мор.) «гудзик; вузол на кінці каната», р. бр. *кнопка*; — запозичення з нижньонімецької або верхньонімецької мови (р. *кноп*, можливо, також із голландської); гол. *knop*,

нн. *кпёр* «гудзик, набалдашник», нвн. *Knopf* «гудзик, кнопка» споріднені з нвн. *knürfen* «зчіплювати». — Фасмер II 264; Kluge—Mitzka 384.

[**кнóроз**] «кнур» Ж, [*кнóрос, кóрноз* ВеЛ, *кóрназ* ВеЛ, *кёрноз* ВеЛ, *кёрніз* ВеЛ] «тс.»; — р. ст. *кнороз*, бр. *кнóроз* «тс.», *кнóрез* «погано кастрований кабан чи жеребець», п. *kiegnoz* «кнур», ст. *kiegnos*, слн. [*konáz*], вл. *kundroz*, нл. *kjandroz, kjandros*, болг. м. *нэрез*, схв. *нёрэст* «тс.»; — не зовсім ясне; найпереконливіше реконструювалось (Фасмер II 264—265; Sławski II 155—156; Откупщиков 121; Bern. I 663—664) як псл. **къгнозъ*, утворене з давнішого **къгногъ*, що складалося з **к'ъпъ* «обрізаний» та **огъ* «ядро», спорідненого з гр. *ὄρχις* «яйце, ядро», лит. *ežilas* «огир», і первісно означало «(почасти) кастрований» (значення, збережене в білоруській формі); перший компонент реконструюється також (Schuster-Sewc ZfSl 16, 372—376; Шаур ZfSl 24, 117) у вигляді **къму-* (**къпъ-*) <**къ-mpo-* «основа; стовбур; плем'я». — Пор. **кнур**.

[**кнувати**] «підступно замишляти» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *knucь, knować* «тс.»; (ст.) обмірковувати; розтинати дерево» може бути зведене до псл. **къповати* «розтинати, розколювати (дерево)» (<**къпъ* «стягий стовбур дерева, колода», пор. п. ст. *kiep* «тс.», споріднене з укр. [*кім*] «грудка»); пов'язання (Рокоту 562—563; Fraenkel 278—279) з лит. *kniaūstis* «копатися», гр. *κνύω* «дряпаю» недостатньо обгрунтоване. — Sławski II 289—290; Zubatý St. a čl. I 2, 177. — Див. ще **кім**.

кнур «самець свині», [*кнурь, кнурь*] «тс.» ДзУЗЛП, [*кнуровіна*] «м'ясо дикого кабана» Г, Ж, [*кнуроватий*] «схожий на кнура», *кнурячий* «належний кнурові»; — р. [*кнур*], бр. *кныр*, п. *knur* «тс.», ч. *кнур* «дикий кабан»; — результат скорочення і видозміни давньої форми **къпогъ* «кнороз», можливо, зближеної із звуконаслідувальними словами типу ч. *knourati* «ячати, скавучати, квилити» (пор. нвн. *knurgen* «бурчати»). — Фасмер II 265; Sławski II 290. — Див. ще **кнóроз**.

[кнут] «пуга», [кнутови́ще] «пужално» Ж, [кнутува́ти] «бити пугою» Ж; — р. кнут, бр. кнут «пуга»; [гілки, якими зміцнюють лати солом'яного даху], др. кнутъ «пуга», п. knut, ч. knuta, knut, сл. knuta, вл. knut, knuta, болг. кнут, схв. кнѹта, кнѹт, сл. knūta «тс.» (усі з р.); — запозичення з давньоскандинавських мов; дісл. knūtr «вузол» споріднене з шв. ст. knuter, нвн. Knoten «тс.» (звідки укр. гніт), Knödel «галушка»; розвиток значення пояснюється тим, що первісно це був вузлуватий бич; немає підстав для виведення від гот. hnufa «паля» (Schrader Reallexikon II 154), а також для зв'язку з словами кніга, р. кнея «гай» (Соболевский РФВ 70, 80—81); сумнів щодо скандинавського походження слова у зв'язку з його семантикою (Machek ESJČ 263) невинуватий. — Фасмер I 531; Vries AEW 322. — Див. ще гніт. — Пор. кнелъ, кнідлі.

[кнью́іти] (у виразі к. коло чого «сидіти над чим; пиячити») Ж; — неясне; разом з бр. [скніпа] «скнара» виводиться (Zubatý St. a čl. I 2, 176—177) від лит. knibti «щипати», knubti «згинатися».

[кнюх] «вайло, неповоротка людина», [кню́хало, кню́хѣло] «тс.» Я, [кню́хатий] «череватий»; — неясне; можливо, суфіксальне утворення від не збереженого в кореневій формі псл. * [кьпъ] (п. ст. kien, kień) «колода». — Пор. кнува́ти.

князь, княгіня, [княгівна] «князівна», [княгнѣ] «княжа», княжѣ, [княжѣвич] Ж, княженѣцтво (заст.) «гідність князя», [княжѣнко], княжич, княжнѣ УРС, Ж, [княжество], князѣнко, [князьство], князівна, князьство, князівщина «система князювання» Ж, князьо́к «здрібніле від князь; (іхт.) вожак, порода дніпровських лящів» Я, [княжѣцький] «князів», [княженѣцький] «тс.», княжий, [князький], княжѣти УРС, Ж, князюва́ти; — р. бр. князь, др. кънязь, п. książe «князь», ksiądz «католицький піп», ч. kníže «князь», kněz «піп», сл. knieža «князь», kňaz «піп», вл. knjez «пан; князь; дідич; ксьондз», полаб. knaz «дворянин, шляхтич», болг. м. кнез «князь», схв. кнѣз «тс.», сл. kněz, knéz «граф; князь», стсл. кѣназь «князь»; — псл. кьпѣдзь

(<*кьпегъ); — запозичення з прагерманської мови; пгерм. *kuningaz «король» (пор. гот. *kuninggs, двн. kuning «тс.») утворене від kuni «рід», спорідненого з дінд. jāpatī «народжує», гр. γένος «рід», лат. genus «тс.», псл. zęty, укр. зять; спроба обгрунтувати здавна слов'янське походження псл. *кьпѣдзь (Ondruš Jaz. št. 13, 209—212) малопереконлива. — Шанский ЭСРЯ II 8, 175; Фасмер II 266; Machek ESJČ 262—263; БЕР II 495; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 47—48; Bern. I 663; Feist 316; Kluge—Mitzka 392; Klein 846—847; Vries AEW 346. — Див. ще зять. — Пор. ген¹.

-ко — див. -ка.

коалі́ція «об'єднання для досягнення спільної мети»; — р. болг. коали́ция, бр. каали́ция, п. koalicja, ч. koalice, сл. koalicia, вл. koalicija, м. схв. коалі́ция, сл. koalicija; — інтернаціоналізм латинського походження; нлат. coalitio «об'єднання, коаліція» утворене від лат. coalēscere «зростатися, міцно об'єднуватися», що складається з префікса со-, скороченої форми від соm- (соn-), пов'язаного з прийменником сm «з, разом з» і спорідненого з дірл. соn- «тс.», гал. дірл. соn- (префікс), гот. ga-, двн. ga-, gī-, дангл. ge-, і дієслова alēscere «виростати» (<alēre «живити»). — СІС 335; Шанский ЭСРЯ II 8, 175; БЕР II 499; Klein 305; Walde—Hofm. I 14, 31—32, 251—253. — Див. ще аліме́нти.

[коба¹] «капюшон, відлога, верхній убір для захисту шапки від дощу», [кобе́нь] «відлога при бурці», [кобе́ня] «доморобна чоловіча свита з каптуром» Л, [кобура] «каптур, відлога» Я; — неясні форми; можливо, зворотні утворення від кобе́няк.

[коба²] (іхт.) «бичок-пісочник, Gobius fluviatilis Pallas» Вел; — неясне; можливо, пов'язане з [коблик] «пічкур».

[коба́лька] (ент.) «коренеїд смугастий, Dorcadion holosericum Кгуп.»; — неясне.

коба́льт; — р. бр. коба́льт, п. ч. сл. вл. нл. kobalt, болг. коба́лт, м. кобалт, схв. кобалт, сл. kobalt; — запозичене з німецької мови, можливо, за посередництвом нлат. cobaltum «тс.»; н. Kobalt

утворено від н. Kóbold «домовик», очевидно, складного слова, перший елемент якого kob- споріднений з дісл. корі «хатина», псл. žира «яма», укр. *жу́па* «соляна копальня», а другий old пов'язаний з двн. waltan (нвн. walten) «панувати, управляти», псл. *voldēti, укр. *володіти*. — СІС 335; Фигуровский 81—82; Волков 22—23; Шанский ЭСРЯ II 8, 175—176; Machek ESJČ 264; БЕР II 500; Kluge—Mitzka 305, 386, 835—836; Klein 305; Vries AEW 324. — Див. ще *володіти*, *жу́па*. — Пор. *кобеля*.

[*кобелина*] (бот.) «рогіз, Turpa L.» ВеНЗн, [*кобельник*] «комиш, Scirpus L.» Ж, Мак; — очевидно, пов'язані з *кобеля* «кошик» як назви рослин, з яких плетуть кошики. — Див. ще *кобеля*.

[*кобеля*] «корзина, кошик; рибальське знаряддя, схоже на сак», [*кобел*] «корзина» ВеУг, [*кобіва* Ж, *кібел* НЗ УЖДУ, *кобілка* тж, *кобільчина* Ж, *кобіва* Ж] «тс.»; — п. kobiel «кошик», ч. слц. kabela «сумка», вл. kobjel «кошик; зморшка», нл. kobjela «кошик; грозова хмара»; — запозичення з німецької мови; свн. kobel «халупа; курник, саж; коробка воза» утворене від кобе «саж, клітка», спорідненого з гр. γόβλη «печера», псл. žира «яма», укр. *жу́па* «соляна копальня». — Sławski II 297—298; Machek ESJČ 233; інакше Schuster-Sewc 577—578; ЭССЯ 10, 87. — Див. ще *жу́па*¹. — Пор. *кобальт*.

кобеніти(ся) «лаяти(ся), сваритися», [*кобеняти*] Пі; — р. [*кобенить*] «корчити, ламати», [*кобянить*] «тс.», др. *кобь* «гадання по пташиному польоту», м. *коби* «передчуває нещастя; пророчить біду», схв. *кобити* «передчувати лихо; зустрічати»; — очевидно, споріднене з лит. kãbe «гак», kabėti «висіти», лтс. kabināt «тс.». — Фасмер II 267; ЭССЯ 10, 101; Топоров III 108. — Пор. *скоба*.

кобеняк «верхній одяг з відлогою без рукавів», [*кепеняк*] «вид угорської чермерки; верхня жіноча суконна кофта», [*кєпень*] «тс.», ст. *копенякъ*; — р. [*кебеняк*, *кобеняк* (з укр.), *тебеняк*], п. *корієпіак* «тс.», слц. керей (керієпок) «плащ без рукавів, [кожух]», схв. [карепак] «вид плаща» (з 1595 р.), [керенек] «дошовик», слн. [керенжек] «плащ»; — запо-

зичення з угорської і з тюркських мов; уг. kőrönyeg «плащ» (з кінця XV ст.), керепуег (так само давнє), kőrönyeg) (зворотнє утворення від kőrönyeg) запозичене з тюркських мов; тур. чаг. керенек «опанча», кирг. kebäpäk «плащ», кепенек, узб. *кебанак* «тс.» споріднені з монг. kebeneg «короткий плащ». — Фасмер II 220; ССРЛЯ 5, 1083; Шипова 187—188; Sławski II 463—464; Machek ESJČ 249; Bezlaj ESSJ II 29; MNTESZ II 616; Räsänen Versuch 254.

кобёр, *кобёрець* — див. *кобёр*.

кобза, *кобзар*, *кобзіна* «кобза», *кобзарювати*; — р. бр. болг. *кобза*, п. *kobza* (з укр.), ч. слц. *kobza* (з п. та укр.); — запозичення з тюркських мов; очевидно, походить від тур. кориз «вид однострунної гітари»; пов'язання (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25) з словами *кібець* і *цебетати* безпідставнє. — Москаленко УІЛ 22; Шанский ЭСРЯ II 8, 177; Фасмер II 268; Шипова 188; Sławski II 308—309; Machek ESJČ 264—265; Sulan St. sl. 3, 283—285.

[*кобзати*] «рити, ворушити» Ж; — неяснє; можливо, пов'язане з р. [*кобзовать*] «требувати».

[*кобі*] «якби», [*коб*] «тс.»; — р. *кабь* «якби», бр. *каб* «щоб; якби»; — складний сполучник, утворений з питального займенника с. р. ко-(je) «що, як» (<псл. къ-, ка-, ко-) і частки *би*. — Фасмер II 152; ESSJ Sl. gr. 2, 349—350; Sławski II 139—140; ЭССЯ 10, 85. — Див. ще *би*, *хто*. — Пор. *колі*.

[*кобилиця*] «байка, небилія» Ж, [*кобиліця*] «тс.» Ж; — складнє утворення з [*кобі*] «якби» і *биліця* «бувальщина»; первісне значення — «ніби правда»; форма *кобиліця* постала шляхом стягнення першої. — Див. ще *биліця*, *кобі*.

[*кобик*] «людина низького зросту» Я; — очевидно, пов'язане з [*ко́вба*] «низька, товста, неповоротка жінка» (див.).

кобіла «самця коня; знаряддя праці або спорту, схоже на коня», *кобілина* «кобиляче м'ясо, конина», [*кобилінець*] «кінський гній», *кобілиця*, *кобілка* (назва різних знарядь, деталей знарядь, грудної кістки у птахів), [*кобиля*] «лошичка», [*кобиляк*] (ент.) «гнойовик, Geotrupes stercorarius L.» Ж, [*кобилянка*]

«сорт великих круглих слив», [кобилярка, кобильо́ха] «тс.», кобиля́тина «кінське м'ясо», [кобильник] «любитель коней» Ж, Пі, [кобильниці] «поручні», [кобильниця] «козла; верстат майстра, що робить вози Ж; липова дошка, на якій витягують шкіру Я; кусок дерева, на якому розбивають шкіру Я», кобилячий, [скобилкува́тися] «зноворитися» (про коней) Нед; — р. кобыла, бр. кабыла, п. kobyła «кобила; сорт великих слив; купа сіна, стіг», ч. слц. kobyła «кобила», вл. kobła, kobyła, нл. kobyła, kobuła, полаб. t'übälä «тс.», болг. кобыла, м. кобила, схв. кобила, слн. kobíla «кобила», стл. кобыла «тс.»; — псл. kobyła «кобила; знаряддя або предмети, схожі на коня»; — зіставлялося з гр. καβάλλος «робочий кінь», лат. caballus «кінь, особливо робочий; шакапа», савб «мерин», н. [kōb] «кінь, шакапа»; взаємний стосунок цих слів залишається нев'яясненим; можливо, це мандрівний термін малоазіатського або фракійського походження. — Шанский ЭСРЯ II 8, 178—179; Фасмер II 269; Sławski II 305—307; Machek ESJČ 264; БЕР II 501—503; ЭССЯ 10, 93—98; Трубачев Назв. дом. жив. 48—53; Мартынов Язык 71; Bern. I 534—535.

[кобильник] (бот.) «хвоц, Equisetum L.» Ж; — очевидно, похідне від кобыла, що виникло як калька лат. equisetum «хвоц», утвореного з equus «кінь» і sēta, saeta «волос, грива»; пор. англ. horsetail «хвоц», букв. «кінський хвіст»; назва зумовлена схожістю хвоцна на кінський волос. — Симонович 182—183. — Див. ще кобыла.

[кобіл] «одноокий» Я; — неясне.

[кобіта] «жінка Ж; літня жінка Я; (ірон. рідк.) жінка ЛЧерк»; — бр. [кабѣта] «(заміжня) жінка», ч. заст. koběta «жінка», слц. [kobieta] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. kobieta, [kobita] «тс.», незважаючи на численні спроби, є словом без визначеної етимології; пов'язується з днв. gabetta, свн. gebette «наложниця, дружина» (Machek SMF 26, 164—165), чому суперечать фонетичні та хронологічні співвідношення; зіставлялося з етимологічно неясними вн. kebse, Keksweib «наложниця», з фін. kave «жінка, мати» та ест. [kabel

(род. в. [kabeda] «жінка. пані») (Mikkoла FUF 2, 73), з ч. kuběna «наложниця» (Ciszewski Žeňska twarz 1927, 26—31); неперекоплива думка (Brückner 241) про зв'язок з п. ст. kob «хліб» або п. ст. koba «кобила»; виводиться від псл. ковь «ворожіння» (ЭССЯ 10, 88—91). — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 300, 303; Bern. I 533.

[ко́бка] «бурдюк чи мішок з волячої шкіри для витягання води з колодязя» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [ко́блик] («свинячий») шлунок.

[ко́бла] «піжмурки» МСБГ, [ко́блати] «жмуритися» тж, [ко́бле] «вигук у грі в піжмурки» Ж; — неясне; пор. [ко́біл].

[ко́блик¹] (іхт.) «пічкур (бичок), Gobio gobio» Ж, Па, Мо, [ко́вблик Ж, ЛЧерк, ко́вбель Ж, ко́вбень Ж] «тс.»; — р. [ко́лба, ко́ль, ко́ль, ко́блик] «пічкур, бичок», бр. [коу́б] «невелика річкова риба», п. kielb (род. в. kielbia) «тс.», слц. [kolbik] «пічкур», схв. [kolba] «тс.»; — псл. *k¹ьь «пічкур»; — можливо, споріднене з алб. kulp (-bi) «вид прісноводної риби»; може бути запозиченням з германських мов, зокрема пов'язаним з гот. *kalba «теля» (пор. укр. бичо́к «пічкур»). — Коломиец Присх. назв. рыб 103—104; Фасмер—Трубачев II 286; Sławski II 143; Bern. I 659.

[ко́блик²] (ент.) «жук-носорог, Oryctes nasicornus L.» ЛЧерк; — неясне; можливо, пов'язане з ко́блик¹.

[ко́блина́] «податок священикові, сплачуваний зерном»; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. koblina (заст.) «податок (для уніатських священиків) генетично пов'язане з псл. кьъльь (міра сипких тіл), укр. [ґбол] (міра сипких тіл); неприйнятне пов'язання (Machek ESJČ 210) з р. кабала́. — ВеУГ 226; Фасмер II 267; Sławski I 268; Brückner 279; Младенов 243; Skok II 8—9; Bern. I 656; Mikl. EW 154. — Див. ще ґбол (у Додатках).

[ко́блиця] «дуга; вигнута ніжка лави» Ж, [ко́вблиця] «ніжка лави» Шило, [ко́блиця] «тс.» тж, [ко́блиця] «ніжка старовинного ліжка» МСБГ; — зіставляється з каблук (Желех. I 353) або з скоба́ (Варбот Этимология 1979, 34—37; ЭССЯ 10, 91).

[кóбло] «кущ комишу, що підіймається над оточенням; зупинена частина плаваючого комишу»;— очевидно, пов'язане з р. [кóбѣл] «висохле дерево (на березі)», [кóбл] «кіл, пень; корч, купина», [кóблѣх] «тс.», які разом з [кóбень] «твердолоба, норавлива, манірна людина», [кóбѣня] «гак на стіні; кривляка», пов'язуються з лит. *kābė* «гак», *kabėklis* «тс.», *kabėti* «висіти», лтс. *kauba*, *kabe* «кроква», *kabināt* «висіти».— Фасмер II 266, 267; ЭССЯ 10, 102—103.

[кóбочка] «якесь приладдя в бджільництві» Я;— неясне; можливо, пов'язане з р. [кóбка] «торба, мішок».

[кóбша] «кругла верша» Ж, [кóбша] «конусоподібне рибальське знаряддя» До, [кóбѣха, кóвѣха] «верша», [кóвѣша] «прилад для ловлі риби» Ва;— результати видозміни форми [кóбша] «верша», зближеної, можливо, в частині випадків з *кóвѣня*.— Див. ще *кóбша*.

кóбра (зоол.) «очкова змія, *Naja paja* L.»;— р. бр. болг. *кóбра*, п. ч. слш. вл. *kobra*, схв. *кóбра*, слн. *kobra*;— очевидно, через російське, польське і німецьке (нім. *Kobra*) посередництво запозичене з португальської мови; порт. *cobra* (de) *carelo* «кобра», букв. «змія з кашпоном» (назва зумовлена подібністю шиї роздратованої змії до кашпонона) походить через нар.-лат. **colobra* з лат. *colūbra* «невеличка змія, зміяка», спорідненого з гр. *κόλλος* «згінутий», дінд. *kuṇiṇ* «з паралізованою рукою».— Акуленко 141; СІС 335; Фасмер—Трубачев II 268; Шанский ЭСРЯ II 8, 177—178; Holub—Lyer 245; БЕР II 504; Dauzat 184; Bloch I 156; Klein 305—306, 316; Walde—Hofm. I 248; Ernout—Meillet I 133—134.

[кóбри] «вид козлів на солом'яній покрівлі для захисту від вітру» Я;— неясне.

[кóбрик] «кошик» ЕЗб;— очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *korblik* «кошик» є зменшеною формою п. ст. *korb*, що походить від нвн. *korb* (свн. *corp*-(b), двн. *churp*) «тс.», яке зводиться до лат. *corbis* «кошик», спорідненого з псл. **korbъ*, укр. *кóроб*.— Sławski II 477; Kluge—Mitzka 394; Wal-

de—Hofm. I 272—273; Ernout—Meillet I 142.— Див. ще *кóроб*.

[кóбуз] (орн.) «підсоколик, чеглик, *Hypotriorchis subbuteo* L. (*Falco subbuteo* L.)» Ж, [кéбуз] «луговий лунь, *Circus pygargus* L.» Ж;— р. [кóбуз] «яструб», п. *kobuz* «підсоколик», вл. *kobušk* «кібчик»;— очевидно, споріднене з псл. *кобрьсь*, укр. *кібець*, пор. також схв. *кóба* «кібчик»; сумнівне виведення слів'янських назв хижого птаха з германських мов (Suolahti, *Die deutschen Vogelnamen* 360) або з слат. *carus* «вид сокола» (Matzenauer 207), як і пов'язання з укр. *кóбза* (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25); припущення про польське походження укр. *кóбуз* (Булаховський Вибр. пр. III 243; Берг. I 535—536) піддається сумніву (Sławski II 303).— Фасмер II 268; Преобр. I 325; Sławski I 388—389, II 303—304; Brückner 240—241; ЭССЯ 10, 92—93.— Див. ще *кібець*.

[кóбуля] (зоол.) «морська свинка, *Cavia Klein* (*Cavia sobaya* L.)» Ж;— очевидно, видозмінене запозичення з східнороманських мов; молд. *кобай* «морська свинка», рум. *sobai* «тс.» походять від фр. *sobaye*, пов'язаного з нлат. (*cavia*) *sobaya*, утвореним на основі *karib*. *kobiai* «тс.».— DLRM 161; Dauzat 122, 183—184; Bloch 156; Lokotsch EWA 31.

кóбура¹ «шкіряний футляр (для пістолета тощо); шкіряна торбина біля сідла», [кóбур, кúбур] «тс.» Ж;— р. *кóбурá*, заст. *кóбур*, бр. *кабура́*, болг. *кóбур*, *кúбур* «тс.», м. заст. *кубур* «пістолет», схв. заст. *кúбур* «пістолет (який звичайно возили у сідельній торбині)», *кúбура* «пістолет; кобура»;— запозичення з тюркських мов; тур. *kubur* «довга посудина у формі циліндра; банка; унітаз; кобура; довгий, тонкий (як труба)», кумик. *кэубур* «кобура (для пістолета)», туркм. заст. *кубур* «гробниця» зіставляються з монг. *qagur-ṣag* «великий ящик; труна» або з ар. *qubūr*, мн. від *qabr* «труна».— Фасмер II 269; Болдырев Тюркизмы 54—55; Шипова 188; Дмитриев 538; БЕР II 504—505; Škaljić 421—422; Škok II 219; Räsänen Versuch 274.

[кóбура²] «капошон до свити» Я;— очевидно, результат видозміни форми [кóба] «капошон до верхнього одягу».

зближеної з *кобура́* «шкіряний футляр». — Див. ще *кóба*¹, *кобура́*¹.

кóбух — див. *кúбах*.

[**ков**] «кутній зуб; ікло кабана» Ж; — результат діалектного переходу -л > -в з давнішого [кол] (<псл. *кълъ), пов'язаного з [кло] «ікло» (див.).

ковáдло «залізна підставка для роботи в кузні»; — бр. *кава́дла* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *kowadło*, як і ч. діал. слц. *kovadlo*, вл. *koładło* «тс.», пов'язане з *kować* (<псл. *kovati*) «кувати», відповідає укр. [*ковáло*] «ковадло». — Див. ще *кува́ти*.

[**ковáлдo**] «молот для пересування шпал»; — очевидно, результат видозміни давнішого *кува́лда*, зближеного з *ковáдло*. — Див. ще *ковáдло*, *кува́лда*.

ковáлик (орн.) (у складеній назві *вівчарик-к.* «*Phylloscopus collybitus Vieill.*»), [*ковáльчик*] «пищуха звичайна, підкоришник, *Certhia familiaris L.*», [*ковáльчúк*] «чорна горихвістка, *Phoenicurus ochruros Gm.* (*Lusciola tithys*) Ж; повзик, *Sitta europaea L.* ВеНЗн»; — п. *kowalik* «повзик»; — похідні утворення від *ковáль*, зумовлені дзвінким криком або співом цих птахів, подібним до звучання металу (Птицы СССР 454, 473, 527, 531). — Див. ще *ковáль*¹.

[**ковáлік**] (бот.) «квіточка жита» Лекс-Пол; — неясне.

[**ковáль**¹] (ент.) «ковалик, *Elatер L.*, гнойовик звичайний, *Geotrupes sterco-garius L.*; жук-олень, *Lucanus cervus L.* ВеНЗн; тарган чорний, *Periplaneta orientalis L.*», *ковáлик* «*Elatер*; [безкрилий деревний червоний клоп, *Pugghoscoris apterus L.* Ж]», [*ковáльк*] «гнойовик звичайний»; — п. *kowal* «безкрилий деревний червоний клоп; [хрущак], [*kowale*] «червоногруді мурашки-деревоточці», [*kowalik*] «світляк, *Lampyrus*», ч. [*kowal*] «якийсь жук», нл. *kowalik* «клопшитник, *Scutellera*; (мн.) ягідний клоп, *Pentatoma bassarum L.*», болг. [*кóвач*] «жук-рогач», слн. *kováč* «жук-ковалик»; — очевидно, результат переносного застосування слова *ковáль* до різних комах за певними рисами подібності — до ковалика за здатністю клацати, як коваль залізом, до жука-оленя і гнойовика звичайного за наявністю жувальців, по-

дібних до ковальських обцееньків, до таргана чорного за його кольором, що нагадує вкритого кіптявою коваля. — Горностаев 116, 136; *Sławski III 21*; *Schuster-Sewc 650*. — Див. ще *кува́ти*.

[**ковáль**²] «вид гри в Галичині і в Закарпатті біля мерця» Я; — п. *kował* «дитяча гра з танцем і співом у такт кування; [вид танцю]»; — неясне.

[**ковáль**³] «назва вола, що погано ходить»; — неясне; можливо, пов'язане з [*ковилгáти*] «шкутильгати».

[**ковáль**⁴] «шматок сала, що дають кращому гонщиків берлин і плотів»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форм *кава́лок* «шматок», [*ковéлок*] «тс.».

[**ковацува́ти**] «роздавлювати» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни і переосмислення дієслова [*кавальцова́ти*] «дробити, кришити, різати на куски», пов'язаного з [*кава́л*] «кусок».

[**ковáчик**] «клапоть ганчірки, якою обв'язують живіт дитини» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни форми *квáчик*.

[**кóвба**] «коротка, товста, незграбна жінка» Я, [*кóвбля*] (знев.) «вайло» Па, [*кóвблятися*] (знев.) «копатися, длубатися» Па; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з [*ковба́н*] «колода, на якій рубають дрова; короткий товстий оцупок дерева»; разом з тим не виключена можливість зв'язку з р. [*колба́н*] «непорушна, нерозвинена людина», [*колобáна*] «ледача, неакуратна жінка».

[**кóвбаль**] «варений свинячий шлунок, начинений м'ясом і здоров; кендюх» Л, [*кóвбик*] «сальтисон; [шлунок Л; кендюх, начинений м'ясом з свинячої голови Ж, До], [*кóвбики*] «фляки, начинені серцем, печінкою і салом» До, [*кóвбик*] «шлунок» Л; — очевидно, результати видозміни назви *ковбасá*, зближеної з [*ковба́н*] «колода, чурбак», [*кóвбик*] «тс.» за зовнішньою подібністю реалій. — Див. ще *ковба́н*, *ковбасá*.

[**ковба́н**] «колода, на якій рубають дрова; короткий товстий оцупок дерева замість табурета; колода, чурбак, пень Ж», [*кóвбик*] «чурбак, колодочка (дерева)» Ме, [*кóвбиця*] «колода, на якій рубають дрова; підпора, стояк (глиня-

ний) для лави Ж», [кóвбок] «товстіша частина дерева, відрізнана від верхини; пень Шух; колода, чурбак», [ковбо́н] «колода, чурбак» Ж; — р. [колба́к] «відрубок колоди, чурбак», п. [коцбан (кобан)] «пень, колода, на якій рубають дрова» (з укр.); — очевидно, утворення, пов'язані з укр. р. *колобо́к* «невеликий круглий хлібець», р. [колоба́н] «товстий коржик»; виведення від нвн *Kolbe* «кінець колоди» (Шелудько 34), як і зближення з псл. *k¹ǫbasa «ковбаса» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 126—129), викликає сумнів. — Фасмер II 287; Берн. I 542—543. — Див. ще *колобо́к*.

[ковбани́] «хавтури, побори духівництва» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [кóвбаль] «кендюх».

ковба́ня «улоговина або глибока яма, наповнена водою; яма в річці, морі, стрімка западина у воді; калюжа Ж», [клуба́ня] «тс.» Ж, [ковба́нка] «невелика заглибина, наповнена водою» Ва, *ковба́нитися* «качатися, борсатися в ковбані»; — п. [коцба́н] «грузьке озеро, став, калюжа; глибоке місце в річці, болоті» (з укр.); — очевидно, складне утворення з основ слів *коло* (псл. *kolō*) «колесо» або псл. *kol-* «колоти, бити» і [ба́ня] (псл. *banja*) «копальня; яма, заглибина»; пов'язання з [ковба́н] «чурбан» і з *ковбаса́* (Ильинский ИОРЯС 24/1, 126—129) позбавлене підстав. — Толстой 230—232. — Див. ще *ба́ня*³, *коло́*¹, *колю́ти*. — Пор. *баю́ра*, *калаба́ня*, *калаба́тина*.

ковбаса́, [кiвбаса́] Ж, *ковба́ска* «вид ковбаси», [ковбаскí] (мн.) «сосиски» Ж, *ковба́сна* «ковбасна крамниця», *ковба́сня* «тс.»; (заст.) кустарне підприємство, де виробляли ковбаси», *ковба́сник* СУМ, Ж, [ковбася́ник] «ковбасник», [ковба́сниця́] «кишка для ковбаси» Г, Ж, [ковбася́нка] «тс.»», [ковбасо́вий] «ковбасний» Ж; — р. *колбаса́*, бр. *каўбаса́*, [келбаса́] (з п.), *кілбаса́* (з п.), др. *колбаса*, п. *kiełbasa*, ст. *kiełbodziej* «прилад для фарширування ковбас», каш. *kiełbas* «ковбаса», ч. *klobása*, рідк. *klobás*, ст. *koblása*, слц. *kolbasa*, [klbása], *klobása*, *kubása*, вл. *kołbasa*, [kołbas], нл. *kjałbasa*, рідк. *kjałbas*, болг. *колба́са*, *колба́с*, [калба́са, *кѣлба́са*, *коба́са*], м. *колба́са*, схв. *коба́сица*, [коба́са, *клоба́са*, *клоба́сица*],

заст. *kobása*, слн. *klobása* «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; наявність слов'янських варіантів з -ǫ- (-ы-) і -lo- (-o-, -u-), що передбачають праформи *k¹ǫbasa (*кѣлбаса) і *klobasa, *kobasa, свідчить, що цей кулінарний термін є давнім запозиченням, але його джерела не зовсім ясні; найбільш вірогідним вважається походження з тюркських мов, зокрема від тур. *külbasti* «м'ясо, смажене на рашпорі; смажені котлети» (похідне від *kül* «попіл», спорідненого з аз. каз. кумик. туркм. кирг. ойр. хак. уйг. *кѣл*, чув. *кѣл*, башк. *кѣл*, тат. *кѣл* і, далі, дтюрк. *kül* «тс.») і тат. **kolbasa* «ковбаса»; можливий також зв'язок із сх.-сл. **колб-* (**ковб-*), засвідченим у р. *колоб* «невеликий круглий хлібець», р. укр. *колобо́к* «тс.» та укр. [кiвби́ця] «колода», [ковба́н] «тс.»», [кóвбик] «шлунок», [ковба́тка] «кусень м'яса, або із звуконаслідувальним іє. *kǫ- (**kol-*, **kel-*), до якого зводяться і болг. *кѣлцям* «рубати, дрібно різати (м'ясо та ін.); колоти (цукор); лускати (горіхи); дзьобати (про птахів)», стсл. *кѣлчѣтати* «клатати (зубами)», укр. *кѣлчѣтати*; малопереконливе припущення про спорідненість з псл. **[k¹ǫbja]* «пичкур, *Gobio fluviatilis*», р. [колба́, *колбѣ́*], укр. *ко́блик*, *ко́вблик* «тс.»» (Brückner 227; Rudnicki SO 18, 241—245; Holub—Lyer 243); неприйнятне з погляду семасіології, хронології та географії поширення слов'янських форм виведення їх від гебр. *köl-bāsār* «м'ясо, будь-яка плоть; жива істота» (Karłowicz SWO 268; SW II 325; Berneker Jagić-Festschr. 600—601; Bern. I 542; Mittwoch UngJb 8, 290—291) або від фр. *calebasse* «тиква» (Даль II 241; Karłowicz SWO 268), засвідченого вперше лише у XVI ст. — КЭСРЯ 204; Петлева Этимология 1966, 150; Фасмер II 286; Преобр. I 332; Соболевский ИОРЯС 27, 327; Ильинский ИОРЯС 24/1, 127; Дмитриев 560; Sławski II 143—144; Brückner KZ 45, 32—33; 48, 171; Machek ESJČS 205, ESJČ 258; Schuster-Sewc 592—593; БЕР II 549; Младенов 228; Skok II 117; Егоров 104; Радлов II 1479; Kniezsa I 1, 272. — Пор. *кѣлкотати*, *ковба́н*, *ковба́тка*, *колобо́к*.

[**ковбасити**] «невміло прати (білизну) Ме, Ва; довго, погано виконувати якусь роботу Ва», [**ковбаситися**] «взистися в грязі Г; бути довго намоченим, киснути; дутися, сердитися Ме»; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації дієслова [**ковбáнитися**] «валатися в грязі» з іменником *ковбасá*.

[**ковбáтка**] «шматок, частина; великий шматок м'яса Ж», [**заковбáти**] «залатати» Я; — очевидно, результат видозміни й переосмислення іменника [**ковбáн**] «колода, чурбак, оцупок дерева» під впливом дієслова *бáтувáти* «різати великими шматками, панахати», [**бáтáти**] «тс.». — Див. ще **ковбáн**, **бáтáти**.

кóвбах, *кóвбаха* — див. **кúбах**.

кóвбашка — див. **кóвбиця**.

[**ковбéбина**] «ямка в озері, річці або плесі» Я; — очевидно, видозмінений результат контамінації слів *ковбáня* і [**ковдбáбина**] «вибій». — Див. ще **ковбáня**, **ковдóба**.

кóвбель, *кóвбень*, **кóвбик**, **кóвблик** — див. **кóблик**¹.

ковбéць — див. **кíбéць**.

[**ковбéшка**] «голова» Я; — очевидно, результат контамінації слів [*довбéшка*] «ступиця, тупа голова», похідного від *дóвбня*, і [**ковбáн**] «колода, чурбак, пень». — Див. ще **довбáти**, **ковбáн**.

кóвбик¹, *кóвбиця* — див. **ковбáн**.

кóвбик², *кóвбики*, **кóвбик** — див. **кóвбал**.

[**ковбíр**] «глибока тиха вода» Шух, [*кóвбíр*] «заросле болото» Ж, [*кóвбúр*] «яма у воді, ковбаня; стрімка западина у воді; вікнина (у болоті) Ж»; — очевидно, результат контамінації слів [*гóвбур*] «вир» і *ковбáня* (див.).

ковбíха, *ковбúша* — див. **кóбóша**.

[**кóвбиця**] «заглибина для попелу у печі; виступ для лампи у куточку між комином і рештою печі Ме», [*кóвбашка*] «заглибина в печі» Я, [*кóвбочка*] «виступ для лампи у куточку між комином і рештою печі» Ме, [*кóвбиця*] «заглибина під припiчком» Шило; — можливо, результат зближення слова *кабiця* «відкрита літня кухня (пiч)» з [*кóвбиця*] «колода, на якій рубають дрова».

ковбóй «пастух-вершник (у західних штатах США)», *ковбóйка* «вид сорочки,

бриля»; — р. болг. *ковбóй*, бр. *каўбóй*, п. *kowboj*, ч. слц. *kovboj*, м. *каубој*, схв. *каўббј*, слн. *káuvoj*; — запозичення з англійської мови; англ. *cowboy* «ковбой» (букв. «коров'ячий хлопець») утворене з основ іменників *cow* (<дангл. *cū*) «корова», спорідненого з див. *čiuo*, *kuo*, нвн. *Kuh*, дісл. *куг* «тс.», а також псл. *govędo*, укр. [*гóв'єдо*] «рогата худоба», і *voу* «хлопець», спорідненого з дфриз. *voу* «молодий чоловік», свн. *vuobe* «хлопець», нвн. *Vube* «тс.». — СІС 335; Шанский ЭСРЯ II 8, 180; Kopaliński 184, 535; Holub—Uyer 265; Klein 193, 364. — Див. ще **гóв'єдо**.

[**ковбóта**] «яма в болоті, річці; стрімка западина у воді, вікнина (у болоті) Ж»; — очевидно, результат зближення слова *ковбáня* з [*калábáтина*] «ковбаня» і дальшої формальної видозміни утворення. — Див. ще **калábáня**, **ковбáня**.

[**ковгáн**¹] «шматок криги або облитий водою й заморожений кізяк, на якому діти катаються з гори», [*кóвганка*] «тс.»; — очевидно, давній фонетичний варіант кореня *ковз-* (у *кóвзати* і похідних); пор. подібну варіативність у п. *peřzac* «повзати» — *peřgać* «тс.» — Див. ще **кóвзати**.

[**ковгáн**²] «кабан»; — неясне.

кóвгáнка «дерев'яна ступка для товчення сала; [жлукто Ж; корчага, кiвш, мiска, горщик Бі, Пі], [*кулгáнка*] «скринька на сiль (без кришки)» Я; — р. [*калгáн*] «дерев'яна миска»; — етимологічно неясні форми; зближення з сумнівним тюрк. *kořan* (Горяев 440) непереконливе. — Фасмер II 165; Шипова 154.

[**кóвдня**] (з приказки *Щоб тебе свята ковдня не минула*) «?» Я; — результат зближення й контамінації назви колишнього містечка *Кóдня* (тепер село в Житомирському районі Житомирської області) з приказки «Щоб тебе Кодня не минула» (у цьому містечку після придушення гайдамацького повстання 1768 р. було страчено близько 3000 його учасників) і слова [*мóвня*] «блискавка» з приказки «Щоб тебе свята мовня не минула». — УРЕ 6, 529.

[**ковдóба**] «озерце», [*ковдбáшка*] «ковбаня, що лишається на лузі після пове-

ні» Л, [ковдóбина] «вибій» Ж, [ковдóвбина] «тс.», [кавтѣба] «яма з водою; ковбаня», [кавтѣба, кóвтѣб, кóвтѣб] «тс.» Л, [ковтѣба] «ковбаня на лузі після повені» Л, [ковтѣбина, ковтѣбанка] «тс.» Л, [ковтѣба] «заглиблення на лузі, наповнене водою після повені і заросле осокою», [ковтѣбина] «тс.», [колдóбина] «яма, заглиблення у землі» Ва, [колдóб'є] (зб.) «тс.» Л, [колодóвбина] «вибій»;— р. колдба «вибоїна, ковбаня», колдóбина, [колдóбина, колдыбáнь, колдубáнь, колтобáнь] «тс.»;— певної етимології не має; найвірогідніший зв'язок з псл. *kolti (пор. лит. kálti) «довбати, видовбувати» і вихідне значення «видовбана (яма)» (Откупщиков 127, 164); менш обгрунтоване зближення з [ка́довб] «кадіб» (Фасмер II 287; Толстой 220—222; Miklosich EW 108; Bern. I 467); сумнівне також пояснення слова (Брандт РФВ 22, 139; Соболевский Slavia 5, 444) як рефлекса *kolod²ja, пов'язаного з ко́ло (кóлесо) і довба́ти.

кóвдра, [кóвдря] «ковдра», [кóдра] «доморобна товста ряднина» Л, [кóдри] «смужечки старої тканини, з яких роблять підстилки або основу для вовняного рядна, вовняної пілки» Мо, [кóдря] «ковдра Ж; грубе рядно Ва», [кóлдра] «ковдра», ст. ко́вдра (XVIII ст.), ко́лдру (1646);— р. ст. колтырь «сорт сукна», бр. коўдра «ковдра»;— запозичення з польської мови; п. kołdra «ковдра; (ст. і діал.) покривало для ліжка, столу, на стіну, на підлогу; вид плаща; паперові шпалери», як і ч. ст. koltra «завіса; ковдра, покривало для ліжка», слц. [koltra] «завіса; покривало», слн. [kolter] «ковдра», [koltra] «тс.», походить від іт. ст. coltra «покриття, покривало», яке через нар.-лат. sulcitra «подушка, матрац» зводиться до лат. sulcitra «тс.», можливо, спорідненого з дінд. kūgcañ «в'язка, жмуток».— Ткаченко УМШ 1958/4, 73; Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Шелудько 34; Richhardt 68; Фасмер II 298; Sławski II 366; Bern. I 549—550; Mestica 336; Walde—Hořm. I 304.

[кóвдуш] «(убогий) мандрівник» Ж, [ковдош] «жебрак, старець» Чопей, [кóйдош] «тс.» ВеУг, [кóвди] «мандрування Ж; старцювання Чопей; вижебрані речі

Чопей», [ковдовати] «старцювати, жебракувати» Чопей;— слц. [kolduš] «негідник; жебрак; злодій»;— запозичення з угорської мови; уг. [kóldus], koldus «бідний, убогий, злиденний, нужденний, жебрак, злидар» є, мабуть, словом давнього тюркського походження; дтюрк. qoldacı «прохач, прошак; жебрак», qol- «просити», очевидно, зводяться до спільнотюркського qol «рука».— Чопей 151; Желех. I 354; Лизанець НЗ УЖДУ 26/2, 119; Lizanec 83, 99; Crânjala 120; MNTESz II 524; Егоров 303; Lokotsch 95; Vambery 81.— Пор. гóвдаш.

[ковезá¹] «нечепурна, неповоротка людина» Ва;— неясне; можливо, пов'язане з [ковѣзка] «палиця», [кові́зка] «палиця із загнутим кінцем».— Пор. ко-визá¹.

ковѣзá²— див. кові́зїтися.

[ковеня́] «кочерга; палиця для мішання соломи при горінні» Л, [кавеня́, ковеня́, ковиння́, коменя́] «тс.» Л, [ковѣнька] «ковінька; гуляста горбата колода», ковінька;— бр. [кавяня́] «кочерга», [кавѣнька] «палка для опори під час ходіння»;— очевидно, пов'язане з [кавѣ́ля] «загнутої форми палиця», [ковѣ́зка, кові́зка] «тс.», разом з якими може бути виведене від псл. kovati «кувати; бити»; зіставлення з р. ковылять «шкандибати» (Фасмер II 274), як і виведення з ко + вѣти (Никончук Етимология 1977, 125), викликає сумнів.— Див. ще кува́ти.— Пор. кавѣ́ля², кий¹, ковіза¹.

[кóвѣр] («заст.» килим; ковдра) СУМ, Г, Ж, [кобѣр] «килим», [кобѣрець] «невеликий килим», [ковѣрець] (заст.) «тс.», [ковернік] «килимник» Ж, [ковѣрніця] «вишивальниця килимів» Ж, Пі, [ковѣрцѣвий] «килимний»;— р. ковѣр «килим», бр. [кабѣрац, кабѣлац], др. ко-веръ, ковѣръ, коворь, п. kobierzec, [kobielec], ст. kobierz, ч. koberec «тс.; [плахта, у якій циганки носять дітей за плечима], ст. kobec «тонкий плащ», кобѣес «килим», слц. koberec «тс.; [покривало; жебрацька торба], kobecsek «теплий вовняний кольоровий одяг», полаб. t'über «покривало (на ліжку); ліжко», st'üvegac «скатертина», болг. гѣбер «килим», м. губер «тс.», схв. гѣбер «покривало, ковдра; килим (домотка-

ний)», *güber* «покривало (на ліжко); вовняна попона», [*kober*] «попона», ст. *koberes* «килим»; — переконливої етимології цього мандрівного терміна немає; за фонетичними ознаками найімовірнішим є походження з давніх тюркських мов, але конкретні джерела запозичення не зовсім ясні; можливо, слов'янські форми походять від кипч.-тур. *köwer* «килим», *köbez* (пов'язаних з тат. [*köbes*] і, далі, дюрк. *kiviz* «тс.», огуз. *küvüz* «кошма», чаг. сх.-тюрк. *kigiz* «вовняна ковдра», тат. *киез* «вовна, кошма», тат. каз. *kTz* «тс.», що зіставляються також із монг. *kebis* «килим», калм. *кевс* «тс.» або від протобулг.-чув. **kavǝr* < **kebir*; недостатньо обгрунтовані зближення з р. *ковирять* із гіпотетичним значенням «плести» (Соболевский РФВ 66, 350—351) і **ко-вьгъ* «ковдра», [*ковора*] «тс.» (Ijinskij PF 11, 191—192); неприйнятне виведення від етимологічно неясного дісл. *koqur* «тс.»; ковдра» (Mikola Métn. Soc. Néophilol. I 389—390), від англ. *cover* «покривало» (Matzenauer 48—49; SW IV 383; Корш Словарь русского языка IV 1253) й уг. *guba* «хутряне пальто» (Meyer EW 133) або від лат. *coopere* «покривати» (Machek ESJC 264; Hořub—Lyer 245). — Фасмер II 270—271; Добродомов УЗ МГПИ 403, 41—53; Шипова 189; Преобр. I 327; Sławski II 298—300; Brückner 241; KZ 45, 27, 102; БЕР I 291; Zajaczkowski StOr 56—57; Räsänen FUF 29, 166; ZisIph 20, 448; Ramstedt 230; Bern. I 592; Mikl. EW 136.

[**коверда**] «дурниця, нісенітниця» (?) Я; — неясне; можливо, результат зближення іменника [*коверза*] «тс.» з р. *кавардак* «безладдя, розгардіяш, плутанина»; не виключена також можливість зв'язку з [*ковиртати*] «базікати, балакати».

ковёрза́, коверза́ти, ковёрзний, ковёрзні, коверзувати, коверзуха — див. **ка́верза**.

коверіти — див. **ковиріти**.

коверко́т (сорт тканини); — р. болг. *коверкот*, бр. *каверкот*, п. *kowerkot*, ч. слц. слн. *coverkot*; — запозичення з англійської мови; англ. *covercoat* утворене з іменників *cover* «покривало, футляр», пов'язаного з дієсловом *cover*

«покривати», яке через фр. ст. *couvrir* «тс.» зводиться до лат. *coopere* «закривати», утвореного з префікса *co-* і дієслова *apere* (<**ap-vere*) «відкривати», спорідненого з псл. **verti* «зачиняти, закривати», укр. *верёта, верёя, [vir]* «огорожа», та *coat* «піджак, мундир», яке через фр. ст. *cote* «чоловіча туніка» зводиться до франк. **kotta* «вид верхнього одягу», спорідненого з нвн. *Kotze* «груба вовняна ковдра». — СІС 335; Hořub—Lyer 265; БЕР II 511; Klein 305, 364; Walde—Hořm. I 56; Dauzat 211. — Див. ще **верёта, коаліція, коц**.

[**коверня́га**] «гудзуватий пенъ» ВЕНЗн, [*коверня́ка*] «тс.» ВЕНЗн, [*коверня́к*] «тс. ВЕНЗн; негарний, нечепурний Я»; — неясне.

[**ковертáти**] «направляти, керувати, правити, повертати» Ж; — очевидно, утворення, що складається з словотворчого елемента *ко-* і дієслова *вертáти*; зближення з р. *ковёркать* «псувати; перекручувати; калічити, спотворювати» (Фасмер II 271; Георгиев БЕ 28, 202) не зовсім переконливе. — Machek ESJC 210. — Див. ще **вертіти**. — Пор. **каблук¹, ка́верза, ка́діб, ко́ворот**.

кóвзати, [кобза́тися] «кататися на льоду» Кур, *кóвза́тися* «тс.», [*ко́лзнути*] «ковзнути» Ж, *ко́взалка, ко́взанка, [ковзі́ль]* «ковзанка» ЛексПол, [*ковзі́лька*] ЛексПол, *ковзі́лі, ко́залка* Ж) «тс.», *ковза́н, [ковзани́]* «ковзани» Я, *ковзани́р, [ковзе́лиця]* «ожеледь», [*ковзу́н*] «дитина, що повзає», *ковзкі́й, ковзні́й* «який рухається поковзом», [*ковз*] (виг.), [*ковзь*] «тс.», *підковзні́тися, поковзні́тися, [пóковзень]* «рукоятка, кулак; повзун, хрестовина», *пóковз* «ковзачи», *пóковзом* «тс.», *розко́взати* «зробити слизьким», *розко́взатися*; — р. [*ко́лзати*] «ковзати», ст. *кользъкъши* «ковзкий», *кольсъкъши* «тс.», бр. *коўзаць, коўзацца*, п. [*kieřzać*] «ковзати», ст. *kieřzać się* «тс.», ч. *klouzati* (se), ст. *klúzati* «тс.; повзти», слц. *kl'zat'* «рухати, пересувати по гладкій поверхні»; — псл. **k¹l¹zati* «ковзати», що є давнім варіантом основи **sk¹l¹zati* «тс.» з рухомим початковим іє. **s-*; розрив цих двох варіантів (Sławski II 147—148) необгрунтований; недостатньо аргументоване пояснення давнього *-l¹* як ре-

зультату контамінації з псл. *pʎz-, до якого зводиться й укр. *повзті* (Gebauer Hist. mluvn. jaz. česk. I 296; Nitsch Wybór pism pol. II 159—160; МРКJ III 289—291); неприйнятне твердження (Machek ESJCS 207; Holub—Lyer 244) про спорідненість з нім. *gleiten* «ковзати», пов'язаним з *gʷlīdh- і, далі, іє. *ghleidh- «тс.»; зовсім сумнівні зіставлення з іт. *glissando* «ковзко» (Holub—Lyer 244), з гр. *κάλλι* «пурпурний слимак» і *κόλλος* «слимак» (Petersson BSl. Wortst. 75).— Фасмер II 290, 294; III 641, 642, 646—647; Шахматов Очерк 125; Марков РФВ 76, 267; Потєбня К ист. зв. III 110; Преобр. I 333, II 299—300; Соболевский ЖМНП 1886 вересень 156; Brückner 227—228, 531; Machek ESJCS 259—260; Mikl. EW 300; Meillet MSL 14, 351—352.— Див. ще *скóвзати*.— Пор. *хóвзати*.

[*ковиза́*¹] «бондарський інструмент для згинання обручів», [*Говéзка*] «палиця, на яку опираються при ходінні» Ва, [*ковéзка*] «тс.» Ва, [*ковíзка*] «палиця із загнутих кінцем, вид кийка»;— не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *ковінька*, [*ковен'я́*] «кочерга» (див.).

[*ковиза́*²] «фартух (?)» Ж;— неясне.

[*ковізити*] «мучити» Ж, [*кові́зчуги*] «животити; хворіти, нездужати» Пі, [*закóвлязнути*] «застигнути, змерзнути, заклакнути, закошобнути; зав'язнути, занепасти», [*закóвизти*] «тс.»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*кові́зка*] «палиця із загнутих кінцем, вид кийка»; у такому разі первісним було значення «згинати, скручувати».— Пор. *ковиза́*¹, *ков'я́за*.

[*кові́зйтися*] «комизитися; вередувати; норовитися Г; гедзатися, скаженіти Ж», [*ковéза́*] «вередлива, примхлива людина Л; вередлива, плаксива дитина Ва», [*закóвезйтися*] «закомизитися; зноровитися; завередувати»;— очевидно, результат контамінації слів *комизі́тися* (*комиза́*) і *коверзува́ти* (*коверза́*); виведення *ковеза́* з основи *вéзти*, ускладненої слотоворчим елементом *ко-* (Никончук Етимологія 1977, 123) непереконливе.— Див. ще *ка́верза*, *комизі́тися*.

[*кові́ка*] «затримка, зупинка, перешкода» Я, *закóвіка* «тс.»;— р. *каві́ка*

«надрядковий знак; завиток на письмі, кривуля; [перешкода, утруднення], [*кові́ка*] «тс.», *каві́чки* (мн.) «лапки», бр. *закаві́ка* «утруднення; хитрість», болг. *каві́чки* «лапки», слн. *káuka* «гак; нерозбірлива буква», цсл. *каві́ка* «крюковий знак»;— псл. *kovyka* «гак»;— не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*каві́ля*] «загнута палиця», [*ковен'я́*] «кочерга», *кові́нька*; пов'язання з др. цсл. *кү-ко(носъ)* «горбоносий», з яким зіставляється укр. *кү́кса* «залишок покаліченої руки» (Фасмер—Трубачев II 154, 404; Куркина Етимологія 1970, 94; Преобр. I 280; Горяев 126; Младенов 226), потребує додаткової аргументації; ще менш імовірно виведення з іт. *cavicchia* «кілочок», що продовжує лат. *clāvicula* «ключик; вусик виноградної лози», демінутивного утворення від *clāvis* «ключ; засув; гачок» (Pisani Paideia (1953) 8/2, 112).— Шанский ЭСРЯ II 8, 11, БЕР II 124; ЭСРЯ 9, 167.— Пор. *каві́ля*², *ковен'я́*, *кү́кса*¹.

ковилá (бот.) «тирса, *Stipa* L.; [біловус стиснутий (мичка), *Nardus stricta* L. Мак], [*кові́л*] «тирса», [*кові́ле*] «ковила пірчаста, *Stipa pennata* L.» Ж, [*кові́лка*] «ковила волосиста (тирса), *Stipa capillata* L.» Мак, *кові́ль* «ковила», *кові́льок* «ковила Лессінга, *Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.»;— р. *кові́ль* «ковила», [*кові́л*], бр. *каві́ль*, др. *кові́льце*, ч. *kavyl* (з р.), слн. *kavyl'* (з р.), болг. [*кові́л*], схв. *кд'їльз*, слн. *kovilje* «тс.»;— псл. **kovylь*, похідне від *kovati* «кувати» (первісно «бити, рубати»), укр. *кува́ти*;— паралельне до гот. *hawī* «сіно», днв. *hewī*, нвн. *Heu* «тс.», похідних від рефлексів пгерм. **hau-* «бити, рубати», далі генетично пов'язаного з псл. *kovati*; спочатку слово означало «те, що рубають (>косять)»; менш переконливе пов'язання з р. *кові́льць* «кульгати, [гнути]» (Вегн. I 594; Moszyński PZJP 65—66) або виведення слова як запозичення з тюркських мов (Менгес 105—107; Ванюшечкин РР 1971/2, 132—135).— Фасмер — Трубачев II 273—274; Machek Jm. rosl. 278—279; БЕР II 511.— Див. ще *кува́ти*¹.

[*ковилга́ти*] «кульгати, хитатися, нахилитися то в один, то в другий бік»

Я;— очевидно, результат контамінації запозиченого р. *ковьяльть* «шкутильгати; кульгати», етимологічно не зовсім ясного (пор. болг. [ковѣлям се] «тс.»), з укр. *кульгати*.— Фасмер II 274.— Див. ще *кульгати*.

[**ковілка**] «дерев'яна вставка у круглому кінці весла, за яку беруться обома руками під час веслування» Я, [*кобілка*] «ручка весла, перпендикулярна до лопати»;— р. [*ковилѣк*] «держак лопати»;— неясне; можливо, пов'язане з р. [*ковилѣк*] «сажень у вигляді трикутника для обмірювання площі землі».

[**ковиліошка**] «звивина, закрут» Я;— р. [*ковиліога*] «звивина, вигин, кривизна», [*ковіліна*] «тс.»;— очевидно, пов'язане з р. *ковьяльть* «шкутильгати», етимологічно не зовсім ясным.— Фасмер II 274.— Пор. *ковилгати*.

ковіль, *ковилѣк* — див. *ковіла*.

[**ковирдяка**] «великий шматок» (найчастіше про хліб) Па;— очевидно, афективне утворення.

[**ковіріти**] «хворіти, нездужати, марніти» Ж, [*коверіти*] «стогнати, пхикати; скиглити, верещати, кричати» Ж;— неясне.

[**ковиртати**] «базікати, балакати» Пі;— очевидно, етимологічно тотожне з [*ковертати*] «направляти, керувати, повертати», утвореним на основі дієслова *вертати*: у такому разі первісним було значення «повертати (язиком)».— Див. ще *ковертати*.

[**ковіря**] «потворно закутана жінка» Я, [*кувіря*] «тс.» Я, [*кувѣрдя*] «жінка, надто закутана хустиною, з недбало намотаним одягом» Я, [*закувѣрдитися*] «закритися, замотатися» Я;— неясне; зіставлення з [*невковірний*] (Яворницький 362) позбавлене підстав.

[**ковіряти**] «колупати, чистити» Ж, [*ковирувати*] Ж, [*ковіряти*] Пі «тс.»;— р. *ковірять* «колупати», [*ковіриться*] «упиратися, пручатися»;— можливо, запозичення з російської мови, в якій задовільної етимології не має; пов'язання з р. *ковьяльть* «кульгати» (Фасмер II 274) потребує додаткової аргументації; виведення з фін. *kavertaa, kovertaa* «видовбувати» (Погодин РФВ 47, 208) або розчленування на **ко-выряти* (Matzenauer

LF 8, 190) ще більш сумнівні.— Шанський ЭСРЯ II 8, 183.— Пор. *ковилгати*.

ковіки — див. *кóвки*.

ковінька — див. *ковеня*.

[**кóвкати**] «жувати» ВеБ, [*кóвкнути*] «ковтнути» ВеБ, Ж;— очевидно, пов'язане з *ковати*; стосунок між звуками **к** і **т** неясний.

[**кóвки**] (мн.) «сережки» Ж, [*ковіки*] «тс.» Ж;— можливо, результат спрощення слова [*ковткі*] «тс.».— Пор. *ковтók*¹.

[**ковма**] «корм з товченої картоплі й полови; товчена картопля, картопляне пюре» Л, [*кома*, *кóмка*, *кума*] «тс.» Л, [*ковмі*] «їжа з товченої картоплі з конопляним сім'ям або товченим маком» Я;— неясне; можливо, пов'язане з [*кóвмо*] «в'язка коноплі або льону» (пор.).

[**кóвмо**] «в'язка коноплі або льону»;— очевидно, як і бр. *калматы* «волохатий», походить від псл. **kъm-o* «пучок», спорідненого з *kъkъ* «клок».— Трубачев Рем. термиол. 86.— Пор. *клок*, *ковма*.

[**ководка**] «хребець (спинний)» ВеЛ;— неясне; можливо, діалектний фонетичний варіант слова *колóдка*.

[**ковок**] «дерев'яний цвях» Пі;— не зовсім ясне; можливо, результат видозміни іменника *кілók* (<**колок*).

кóворот (заст.) «ворота, якими перекривали вихідні вулиці села для охорони посівів від свійських тварин»;— р. [*кóворот*] «коловорот; ворота; стовп, до якого прикріплюються ворота», бр. [*кóварат*] «колодязний журавель»;— очевидно, утворене з словотворчого елемента *ко-*, того самого, що і в словах [*коверза*], *коверзувати* та ін., і основи *врот*, пов'язаної з *вертіти*.— Фасмер II 271—272.— Див. ще *вертіти*.— Пор. *каблук*¹, *каверза*, *кадіб*.

[**кóвочка**] (орн.) «галка, *Corvus popedula*» Ж;— очевидно, пов'язане з [*кава*] «тс.»; фонетичний характер зв'язку неясний.

[**ковп**] «качан; стебло» Ж;— неясне. **ковпак**¹ «головний убір; накривка, накриття», [*ховпак*] «тс.» Нед, [*ковпакватий*] «схожий за формою на ковпак» Я;— р. *колпак* «ковпак; дурень», ст. *калпакъ* «висока шапка», *колпакъ* «тс.»;

опанча з капюшоном; міра місткості», бр. *каўпáк* «ковпак», п. *koľrak* «тс.» (з р.), ч. *kaľrak* «висока шапка, обшита хутром», рідк. заст. *kolpak* «тс.», ст. *kolpat* «головний убір», слц. заст. *kaľrak* «висока гусарська шапка, обшита хутром», [koľrak] «висока шапка, обшита хутром», нл. *kaľrak* «солдатська шапка» (з р.), болг. *калпáк* «хутряна шапка, ковпак», м. *калпак* «тс.», [калпáк] «півнячий гребінь», схв. *калпак* «висока хутряна шапка», слн. *káľrak* «хутряна шапка, угорський головний убір»; — за позичення з тюркських мов; пор. тур. *kaľrak* «шапка; військовий головний убір; папаха», крим.-тат. тат. ккалп. каз. *калпак* «шапка, ковпак», кирг. *калпак* «гострокінцева повстяна шапка», чув. *калпак* «шапка; дитячий капор», узб. *калпак* «тс.»; повстяний капелюх»; деякі слов'янські форми з початковим *ко* (ко) і болг. *калпáк* «хутряна шапка» вважаються доосманськими запозиченнями з тюркських мов. — Фасмер II 252, 297; Шипова 155, 192; Vasmer ZfSlPh 7, 506; Преобр. I 338—339; Брандт РФВ 18, 35; Дмитриев 560; Menges ZfSlPh 23, 331; Korsch AfSlPh 9, 508; Соболевський РФВ 71, 24—25; Sławski II 373; Brückner 248; Muchliński 64; Karłowicz SWO 278; Machek ESJČS 205—206; Holub—Lyer 228; БЕР II 175; Младенов 229; Боев БЕ 15, 13; Małeckі Dwie gwary maced. II 46; Skok II 22—23; Skaljić 388; Bern. I 474—475; Mikl. EW 120; TEI I 324; TEI Nachtr. I 56, II 141; Егоров 87. — Пор. **клобу́к**.

ковпáк² (бот.) «види грибів (розитес тьмянний, *Rozites caperata*; [*Meuilius cantharellus*; *Polypogus ovinus* Fr. Ж; вид їстівних грибів Я])»; — р. *колпáк* «розитес тьмянний; [*Agaricus comatus*]»; — очевидно, пов'язане з *ковпáк* «головний убір»; мотивація назви неясна.

ковпáк³ «суцвіття, котик рогозу» Л; — результат перенесення назви *ковпáк* «рід головного убору» у зв'язку з певною подібністю початків рослини до шапок. — Федченко—Флеров 40. — Див. ще **ковпáк¹**.

ковпані́ця «полоз» Я; — результат видозміни деетимологізованої форми [ко-

пані́ця] «викопане з коренем із землі скривлене дерево, з якого виготовляють полоз», похідної від *копáти* (див.).

ковпа́ня (назва вівці) Доп. УЖДУ IV; — неясне.

ковпа́нька (орн.) «чубатий жайворонок, *Galerida cristata* L.» ВеУг, ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з *ковпáк¹*; як семантичну паралель пор. нім. *Haubenlerche* «чубатий жайворонок» (букв. «жайворонок в очіпку, очіпковий жайворонок»).

ко́впень (у сполученні *к. зелистий* (бот.) «солонець звичайний, *Salicornia herbacea* L.») Ж, Мак; — очевидно, пов'язане з [ковп] «стебло»; назва могла бути зумовлена соковитим і товстим стеблом та міжвузлями, дещо потовщеними вгорі (Федченко — Флеров 354). — Див. ще **ковп**.

коври́га «великий шматок» (найчастіше про хліб) Па; — бр. *каври́га*; — запозичення з російської мови; р. *коври́га* «скиба, шматок хліба; хлібина» походить від др. *коврига* «хліб (цілий)», *коврыгъ*, *ковригъ* «тс.», що, як і болг. *коври́г* «пиріжок», прийшло ще у домонгольські часи, мабуть, з північнотюркських мов у двох формах *коврыгъ* і *ковригъ* «хлібина (ціла); міра хліба»; конкретне джерело запозичення поки що не встановлено. — Шанский ЭСРЯ II 8, 181; Фасмер II 272; Шипова 189; БЕР II 512.

ковта́ря (кличка вівці) Доп. УЖДУ IV, [ковта́ня, ковта́ша, ко́втка, ко́втя] «тс.» тж; — не зовсім ясне; можливо, корінь той самий, що і в слові *ко́вти́н* «жмут збитого волосся, вовни, шерсті».

ковта́ти¹ «глитати», [ковка́ти ВеБ, колка́ти Ж] «тс.», [ко́вкнути] «ковтнути» Ж, *ковто́к*, *ковта́льний* «пов'язаний з ковтанням», *ковть* (виг.); — р. [ко́вкнути] «ковтнути», [колто́к] «ковток», бр. [каўта́ць] «ковтати», ч. [klutati] «тс.»; — псл. *k²ūtati «ковтати», пов'язане паралелізмом початкових приголосних з *glūtati, укр. *глита́ти* «тс.» — Фасмер I 414—415, II 297; Machek ESJČS 132; Верп. I 309. — Пор. **глита́ти**.

ко́вта́ти² «бити, стукати; битися, стукатися» СУМ, Ж, [ковта́тися] «стукатися крашанками (напівобрядова ди-

тяча гра) Ме, [ковт] (вигук, що відтворює звук від удару) Ж; — р. [колтáть] «хитати; кульгати, шкандибати», п. [kieřtać] «різати; молоти; коливати, ворущити, мішати», мак. [се клѣтя] «хитатися»; — псл. *k^hŕtati «ворущити, хитати, штовхати», пов'язане чергуванням голосних з *kolŕiti «колотити». — Sławski II 147; Bern. I 660. — Див. ще **коло́ти**.

[кóвтáч¹] (орн.) «дятел зелений, Pīcus (viridis L.); дятел великий, строкакий дятел, Dryobates major L. Шарл, ВеУг, ВеНЗн, ДзАтл II; повзик, Sitta europaea L. Ж», [ковтáниця] «дятел» ВеНЗн, [ковтáниця, ковтáнка, покóвтáч] «тс.» Шарл, ВеНЗн; — назви, пов'язані з [кóвтáти] «бити, стукати» і зумовлені тим, що дятел стукає дзьобом по дереву, здобуваючи собі поживу або видовбуючи дупло для гнізда (Воїнств. — Кіст. 214, 219; Птицы СССР 379—380, 383—384); пор. інші, подібні з семантичного погляду назви цього птаха: [товкач, потовкач, довбало, довбáр, подовбидерево, клюйдерево, дзюбдерево, дзюбодерево, дзьобавка, дзьобáк] тощо; перенесення цієї назви на повзика викликане тим, що він часто моститься в старих гніздах дятлів (Птицы СССР 526—527); менш переконливе пояснення назви дятла як результату метатези в слові *товка́ч*, зближеному вторинно з *ковтáти* (Булаховський Вибр. пр. III 236). — Див. ще **кóвтáти**².

кóвтѣб, *кóвтѣб*, *ковтóба*, *ковтóбина*, *ковтѣба*, *ковтѣбанка*, *ковтѣбина* — див. **ковдóба**.

[кóвтóк¹] «сережка» Ме, ДзАтл II, [кóвтка] «тс.» ДзАтл II, [кóвткі] «сережки; підвіски»; — р. [кóлткі, колт'юшкі] «тс.», п. ст. kořtka «сережка» (з укр.); — пов'язане з р. [колтáть] «хитати», [колтáться] «хитатися, теліпати», яке зводиться до псл. *k^hŕtati «ворущити, хитати; штовхати». — Sławski II 374. — Див. ще **кóвтáти**².

[кóвтóк²] «ганчірка; частка; клаптик»; — очевидно, етимологічно тотожне з [ковтóк] «сережка» (первісно «те, що теліпається, зокрема на рваному одязі»). — Див. ще **ковтóк**¹. — Пор. **кóвтун**¹.

ковтóк³ — див. **кóвтун**¹.

ковтрушкóвий — див. **кóлтріш**.

кóвтун¹ «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; хвороба шкіри, при якій волосся сплутується і злипається, Plicarolopica», [ковтóк] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті», [ковт'як, ковт'ях] «тс.», [ковт'уння] «клапти, патли, грудки (про волосся) Я, [ковт'урря] «патли на голові» Я, [ковт'уноватий] «з ознаками ковтуна на голові» Я, [ковт'унястий] «тс.» Я; — р. *колт'ун* «ковтун (хвороба)», бр. *каўт'ун* «тс.; збите волосся», п. kořtun (з укр. або бр.), ч. koltoun, koltun; — псл. *k^hŕtupъ «ковтун, жмут збитого волосся», похідне від *k^hŕtati (se) «теліпати(ся), колихати(ся)», з яким етимологічно пов'язане укр. [кóвткі] «сережки»; пов'язання слова з кирг. kũltũ «вузол, підв'язаний кінський хвіст» (Bern. I 550; Machek ESJCS 215—216) або виведення його від лит. kaltũnas «ковтун», kaldũnas, лтс. kaltuons «тс.» (Blese, Beiträge zur Namenforschung IV 63) сумнівне. — Фасмер II 298; Потєбня РФВ 7, 70—71; Вярэніч Белар. лінгв. 2, 71—73; Sławski II 375—376; Brückner 248. — Див. ще **кóвтóк**¹.

[кóвтун²] «філістер, обиватель, міщанин» Ж; — ч. мор. [koltún, koldún] «неохайна людина, вошивець»; — запозичення з польської мови; п. kořtun (з XIX ст.) «небагатий шляхтич або міщанин (зневажливе прізвисько); (пізніше) відстала, обмежена, дріб'язкова людина» виникло, очевидно, як переносне вживання основного значення слова «ковтун; сплутане волосся на голові». — Sławski II 375; Brückner 248; Machek ESJCS 215—216. — Див. ще **кóвтун**¹.

[кóвт'юх] «карлик; кретин Ж»; — очевидно, етимологічно пов'язане з укр. *кóвтун* «жмут сплутаного волосся, вовни, шерсті; хвороба»; неприйнятне зіставлення (ВеЗн 26) з р. *колд'ун* «чарівник, чаклун». — Sławski II 375—376. — Див. ще **кóвтун**¹.

[ковт'яга] «брила, грудка» Ж; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми [ковт'ях] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; збите у грудки волосся», похідного від *кóвтун* «тс.».

[**ковт'ях**¹] «кінський або коров'ячий кізяк» Л; — очевидно, результат видозміни форми [кот'ях] «кізяк», зближеної з [ковт'яга] «брила, грудка». — Див. ще **ковт'яга**, **кот'ях**.

[**ковт'ях**²] «гноно; суцвіття (ягід, бузку, дрібних плодів)» Л; — результат видозміни слова *к'етяг* (*к'етях*) «гноно», зближеного з [ковт'ях] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; збите у грудки волосся»; зближення зумовлене, очевидно, загальною схожістю форми грона чи суцвіття з формою збитого у грудки волосся; пор. подібний семантичний зв'язок у слові *брунька* «ще не розвинений пагін рослини; зачаток квітки або стебла з листям; [жмут забрудненої і зліпленої вовни на вівці]». — Див. ще **к'етяг**, **к'овт'ун**¹.

[**ковт'оба**] «незугарна, неохайна людина»; — афективне утворення, близьке до [к'овба] «коротка, товста, незграбна жінка» (пор.).

[**ковх'ан**] (дит.) «стусан» Л; — неясне; можливо, результат фонетичної видозміни слова *шт'овх'ан*.

[**ковц'ур'ря**] «патли на голові» Я; — очевидно, результат афективної видозміни слова [ковт'ур'ря] «тс.». — Див. ще **к'овт'ун**¹.

ковч'ег «(бібл.) судно Ноя; громіздке, старомодне судно, екіпаж тощо; (церк.) скринька для зберігання т. зв. святих дарів»; — р. *ковч'ег*, бр. *каўч'эг*, др. *ковч'егъ* (*ковьчегъ*) «ящик; сховище, скарбниця; гробниця з мощами святого; кіот завіту, де євреї зберігали скрижалі; ковчег Ноя», болг. *ковч'ег* «скриня, ящик; труна; огорожа колодязя; ковчег», м. *ковчег* «скриня, ящик; труна», схв. *к'овчег* «ящик, скриня; рундук; труна; ковчег», стсл. *ковьчегъ* «ящик, скриня; кіот завіту; гробниця з мощами святого»; — очевидно, слово східного, не встановленого точно походження; пор. чаг. кориг «посудина», ковиґ'ақ «коробка», монг. *қуағсақ* «великий ящик; труна», калм. *хүртсэг* «тс.»; менш імовірно зближення з тур. [кар'сук, кар'сук] «футляр» (Mikl. EW 136; Berg. I 594), з сгр. *каф'ажиюв* «ящик, скриня; сховище; посудина; футляр» (Matzenauer 48) і з др. *ковъ* «посудина» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 230). —

СІС 335; Баскаков та ін. Кримський укр. і оріент. 133—134; Фасмер II 272—273; Шипова 189; БЕР II 513; Преобр. I 327—328; Lokotsch 78, 98; Ramstedt 202; Gombocz 98; Mikkola JSFOUgr 30/33, 16.

[**ковш'ак**] (ент.) «тарган чорний (східний), *Blatta orientalis* L. (*Periplaneta orientalis* L.)» ВеНЗн; — очевидно, похідне утворення від *к'ивш*; назва зумовлена ковшоподібною формою самиці, характерною для цього виду тарганів. — Див. ще **к'ивш**.

[**ковшинка**] (бот.) «вид грибів [паршивка], *Peziza ciborioides* Hoffm.» Мак; — пов'язане з [ковш] «к'ивш»; назва зумовлена чашоподібною формою гриба (Словн. бот. 416; Симонович 346); пор. інші його назви: р. *чашечник* (від *чашка*), схв. *чашаста г'лива* (букв.) «чашоподібний гриб», нім. *Becherpilz* (букв.) «чаша-гриб», *Napf'pilz* (букв.) «миска-гриб». — Див. ще **к'ивш**.

[**ков'яз**] «мерзляк» Ж, [**ков'язливий**] «тс.» Ж, [**ков'язити**] (у виразі *к. біду* «терпіти нестатки, бідувати, страждати») Ж, [**ков'язнути**] «ціпеніти; вмирати» Ж, [**заков'язнути**] «тс.» Ж; — очевидно, псл. **kovęz-*, здавна пов'язане з [**ков'язнути**] «животіти; хворіти, нездужати», [**ков'язка**] «палиця із загнутим кінцем». — Див. ще **ковиз'а**¹, **ковизити**.

[**к'ога**] «к'ашель» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [koga] (хвороба худоби), (каш.) [kága] «тс.» походять від снн. *koge* «тс.». — Sławski II 327; SW II 390.

[**ког'ітнік**] (бот.) «рододендрон карпатський, *Rhododendron kotschyi* Simk. (*Rhododendron ferrugineum* L.)» Ж, Мак; — очевидно, результат видозміни іншої, більш поширеної назви цієї рослини [**кох'ітнік** (*кохитнік*)], деетимологізованої і зближеної з словом [**к'оготь**] (*кіготь*). — Див. ще **кох'ітнік**.

когорта; — р. *ког'орта*, бр. *каг'орта*, п. ч. слц. вл. *kohorta*, болг. *кох'орта*, схв. *к'ох'орта*, сль. *kohórta*; — запозичення з латинської мови; лат. *cohors* (род. в. *cohortis*) «когорта (підрозділ легіону); міцно згуртована група людей; почет претора у провінції; натовп; скотний двір» складається з префікса *co-* «з» і основи іменника *hortus* «обгороджене

місце; город, садок; (ст.) вілла», спорідненого з гр. *χóρτος* «огорожене місце; огорожа, двір; пасовище, корм», гот. *gards* «дім», лит. *gaĩdas* «загорода, кошара; загорожа», псл. **gordъ*, укр. *гóрод* «місто». — СІС 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 183—184; Kopaliński 500; Holub—Lyer 246; Klein 310, 363; Walde—Hofm. I 242, 660. — Див. ще **гóрод**, **коаліція**.

[кóгút¹] «півень», *Gallus domesticus*; китиця з півнячого пір'я на капелюсі» Г, Ж, [когóш] «півень; півняче, страусове перо» Ж, [когутя́нка] «півняче перо» Ж, [кúгут] «півень», [когутій] «півнячий», [когúтячий] «тс.»; — р. [кóгут] «півень», бр. [кагút], п. *kogut*, ч. *kohout*, ст. *kohút*, слц. *kohút*, нл. ст. *kogot* «тс.»; — результат спільної для частини східних і західних слов'янських мов видозміни псл. **kokotъ* «півень»; рідковживаний суфікс *-ut-* замінив функціонально тотожне з ним *-ot-*; менш переконливі спроби пояснити слово в польській і східнослов'янських мовах як запозичення з чеської мови (Nitsch RSI 8, 83—91; Navránek Slavia 24, 180; Дзензелівський УЗЛП 77) або як збільшену форму до псл. **kokotъ* (Otrębski Slavia 20, 236). — Фасмер II 283; Преобр. I 331—332; Sławski II 328—329; Brückner 243; Machek ESJČ 266—267; Holub—Lyer 246; Holub—Kop. 175; ЭССЯ 10, 107—108; Верп. I 540—541; Mikl. EW 122—123. — Пор. **кóкош**¹.

[кóгút²] (орн.) «тетеря, *Lyrurus tetrix* L. (Tetrao tetrix L.)» Г, Шух, ВЕНЗн, [когуті́ця] «тс.» ВЕНЗн; — п. [kogut], ч. [kohout], слц. [kohút] «тс.»; — результат перенесення на тетерю назви [кóгút] «півень», викликаної зовнішньою подібністю цього птаха з ряду курячих до курей (Воїнств.—Кіст. 23—24; Птицы СССР 174); як семантичні паралелі пор. інші назви тетері: [дика курка, когúт дикий, дикий півень], нвн. *Birkhahn* (букв. «березовий півень»). — Див. ще **кóгút**¹.

[кóгút³] (орн.) «чорна жовна, *Picus martius* L. (*Dryocopus martius* L.)» Ж, [когуті́ць] «тс.» Ж; — результат перенесення на чорну жовну назви [кóгút] «півень», очевидно, у зв'язку з деякою подібністю до півнячого гребеня черво-

ної плями на голові в цього птаха. — Воїнств.—Кіст. 215—216; Птицы СССР 379—380. — Див. ще **кóгút**¹.

[когутéша] «назва овець» Доп. УжДУ IV, [когутпáня] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [кóгút] «півень»; мотивація зв'язку неясна.

[когúтик¹] «верхівка смереки; вузол на перевеслі снопа», [кóгутóк] (рідк.) «сережка (з підвіскою)» Ж, ДзАтл II; — очевидно, результат переносного застосування слова [когúтик] «півник», зумовленого зовнішньою схожістю з півнячим гребінцем або півником; пор. подібні з семантичного погляду п. *kogutek* «чуб», ч. *kohoutek* «вид дитячої або жіночої зачіски». — Див. ще **кóгút**¹.

[когúтик²] (бот.) «веснівка дволиста, *Majanthemum bifolium* (L.) F. W. Schmidt (*Convallaria bifolia*)»; — очевидно, пов'язане з [кóгút] «півень» назва зумовлена тим, що загальний вигляд рослини подібний до постаті півня з розгорнутими крилами; цю схожість можуть підсилювати червоні ягоди на верху рослини з кольором півнячого гребінця. — Нейштадт 164. — Див. ще **кóгút**¹.

[когúтик³] «курок рушніці»; — ч. *kohoutek* «курок», слц. *kohútik* «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. заст. *kogutek* «курок» виникло, очевидно, в результаті переносного вживання *kogutek* «півник», зменш. від *kogut* «півень», спорідненого з укр. [кóгút] «тс.»; можливо, розвиток семантики польського слова пов'язаний із впливом нвн. *Naup* «півень; курок». — Див. ще **кóгút**¹.

[когúтик⁴] (бот.) «купина, *Polygonatum* (Tourne.) Adans.» Ж, [когутник] «купина лікарська, *Polygonatum officinale* (L.) All.» Мак; — очевидно, результат перенесення назви [когúтик] «півник», похідної від [кóгút] «півень»; перенесення могло бути зумовлене червоним кольором ягід деяких видів рослини, зокрема, купини кільчастої (Федченко—Флеров 253), або її довгасто-ланцетними листочками, що створюють подібність до забарвлення або форми півнячого гребінця; на те саме семантичне зближення вказують інші назви купини: [кукуріч-

ка, кукуричка, кокоричка, кур-зілля, півник].— Див. ще **КОГУ́Т**¹.

[**когутик**⁵] (бот.) «косарики черепичасті, *Gladiolus imbricatus* L.» Мак;— похідне утворення від [кóгyт] «півень»; назва зумовлена, очевидно, схожістю рожевого забарвлення квіток і пурпурової оцвітини рослини з кольором півнячого гребінця (Нейштадт 169; Федченко—Флеров 258—259) або подібністю лінійно-мечовидного листа до довгастого пір'я у півнячому хвості; подібність до півня відбивають також інші назви косариків черепичастих: укр. [півники червоні], р. [кочеткі] (букв. «півники»), схв. [божји петеші] (букв. «божий півник»).— Див. ще **КОГУ́Т**¹.

[**когутики**¹] (бот.) «вид довгастих, низу широких кислих яблук» ВеЛ, [когyтик] «тс.»;— запозичення з польської мови; п. [kogutki] «сорт яблук», [kogutek] «тс.» є, очевидно, результатом перенесення назви kogutek «півник», похідної від kogut «півень», спорідненого з укр. [кóгyт] «тс.»; мотивація перенесення неясна.— Див. ще **КОГУ́Т**¹.

[**когутики**²] (бот.) «целозія гребінчаста (гребінець), *Celosia cristata* L.» Мак;— похідне утворення від [кóгyт] «півень»; назва рослини зумовлена тим, що її квітки зібрані в щільне суцвіття, яке часто нагадує півнячий гребінець.— Віслюкіна—Клоков 149.— Див. ще **КОГУ́Т**¹.

код «система умовних знаків; ключ для шифрування чи розшифрування тексту», *кодувати*;— р. бр. болг. м. код, п. ч. слц. kod, слн. kóđ;— запозичення з французької мови; фр. code «звід; збірник законів, кодекс» походить від лат. codex «збірник, реєстр, книга для записів, список постанов» (давніше «дощечка для записів»).— СІС 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 184; Копалиński 499; Holub—Lyer 245; Dauzat 185; Walde—Hofm. I 185; Ernout—Meillet I 130.— Див. ще **КОДЕКС**.

[кóда] (рідк.) «поясок, крайка Я; стрічка на капелюсі Ж», [кóди] (мн.) «стрічки на капелюсі» Ж;— можливо, запозичення з молдавської мови, але молд. *коадэ* «хвіст; коса (волосся); держак; шлейф» сумнівне як основа виник-

нення українського слова з погляду семантики; ще більш сумнівним є зближення (Stocki AfSlPh 25, 354) з незасвідченим рум. coda «хвіст; кочерга».— Scheludko 135; Vrabie Romanoslavica 14, 154; Crânjälă 313, 438.

[кодáш] «дружко, боярин Ж; той, хто виконує обов'язки візника на весіллі (на Буковині)»;— р. [кодáш] «товариш»;— запозичення з тюркських мов; уйг. kadaš «товариш, друг», дтюрк. qadaš «родич, брат, молодший брат; товариш, однодумець», очевидно, утворене за допомогою суфікса -daš із загальним значенням сумісності від іменника qa «родич, старший брат»; припускають також (Покровская ИРЛТЯ 58—60, 68—72; Малов Пам. др.-тюрк. письм. 409; Боровков 192, 193; Zajączkowski NWT 127—128) зв'язок із чаг. qajaš «родич», уйг. qajaš «тс.» і нерозкладний корінь у формі дтюрк. qad-/qat-, тюрк. qaj- з історичним чергуванням -d/-t- і -j-, представлений у шор. телеут. *кат* «жінка», тув. башк. кирг. *катын* «тс.; дружина», каз. ккалп. *қатын* «тс.», тур. *kadın* «жінка, дама», дтюрк. *qadın* «тесть» і, можливо, у тур. *каун* «двер, шурин», аз. *кайын* «молодший брат дружини», гаг. *кайынчу* «тс.», дтюрк. огуз. кипч. *qajın* «тесть»; менш переконливе виведення західноукраїнського слова (Scheludko 135; Crânjälă 313, 341; Vrabie Romanoslavica 14, 154) з рум. *codăş* «останній, відсталий; [той, хто йде останнім у кортежі молодого], похідного від рум. *codă* «хвіст».— Болдырев Тюркизмы 52—54; Фасмер II 275; СРНГ 14, 44; Дмитриев 496, 497; БЕР II 517; Бурнашева ИСГТЯ IV 116, 119—120; Қаз. тіл. қысқ. этим. сөзд. 113, 123—124; Радлов II 92, 315; Räsänen Versuch 214.

кодеїн (лікарський препарат);— р. болг. м. *кодейн*, бр. *кадэйн*, п. *kodeina*, ч. *kodein*, слц. слн. *kodein*, схв. *кодэйн*;— запозичене, очевидно, через російське посередництво з новолатинської мови; нлат. *codeinum* походить від гр. *κώδεα* «маківка» або *κώδία* «тс.», мабуть, споріднених з *κώδων* «дзвін, дзвінок, бубонець», даліші етимологічні зв'язки яких не з'ясовані; назва зумовлена тим, що **кодеїн** міститься в опіумі,

який видобувається з маку. — СІС 336, Шанський ЭСРЯ II 8, 184—185; Koralíński 499; Holub—Lyer 246; Klein 308, 253; Walde—Hofm. I 191—192; Frisk II 59.

кодекс «сукупність законів у якій-небудь галузі права; сукупність правил поведінки, звичок, переконань тощо; старовинний рукопис в оправі»; — р. болг. м. *ко̀декс*, бр. *ко̀дэкс*, п. вл. *ko-deks*, ч. *kodeх*, слл. *kódeх*, схв. *кóдекс*, слн. *kódeks*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōdex* «стовбур дерева, колода, пень; навоскована дощечка для письма, книга; записна книжка, книжка для заміток» разом з архаїчним варіантом *caudex* «тс.» пов'язане з дієсловом *cūdo* «б'ю», спорідненим з двн. *houwan* «рубати, бити», дангл. *hēawan* «тс.», тох. А *ko*- «вбивати», тох. Б *kau*- «тс.», лит. *káu-ti* «бити, кувати», псл. *kovati*, укр. *кува́ти*. — СІС 336; Шанський ЭСРЯ II 8, 185; Фасмер II 275; Горяев 148; Koralíński 500; Holub—Lyer 246; Младенов 244; Bern. I 593; Walde—Hofm. I 185, 186, 300—301; Егпout—Meillet I 106, 130. — Див. ще *кува́ти*. — Пор. **код**.

[кодї] «коли» ВеЛ, **[кодї]** «тс.» Ж; — р. **[кады́, када́]**, п. *kiedy*, ч. **[kedy]**, слл. *kedu*, *ked'*, вл. *hdy*, нл. *gdy*, ст. *kedu*, болг. *кога́*, м. *кога*, схв. *ка̀да*, слн. *kdáj*; — псл. *ko-du*, **кь-du*/**ко-da*, **кь-da*; — споріднене з лит. *kadà* «коли», **[kadù]** «тс.», прус. *kaden*, *kadden* «як, тимчасом як, коли», лтс. *kad* «коли», дінд. *kadá*, ав. *kadā* «тс.»; у першій своїй частині (кь-/ко-) належить, як і перший компонент праслов'янського особового займенника *кь-то* «хто», до первісного індоєвропейського займенникового кореня **k^o*- (щодо розвитку значення пор. споріднені гр. *λόθε* «коли», гот. *huan* «тс.»), а в другій містять псл. *-da/-dy* того самого походження, що й кінцеві частини в псл. **вььсѣду* (-y), **вььсѣду* (-ě), укр. *всю́ди*. — Фасмер II 274—275; Sławski I 270, II 138—139; Schuster-Sewc 268—269; БЕР II 514—515; ЭССЯ 10, 108—109; Bern. I 418, 673, 675; Топоров III 117—119; Trautmann 111; Рокгупу 644—648. — Див. ще *всю́ди*, *хто*.

кодифікація «зведення у систему, в єдиний комплекс різних законів і по-

станов», *кодифікатор*, *кодифікувати*; — р. болг. *кодифіка́ция*, бр. *кадыфіка́ция*, п. *kodyfikacja*, ч. *kodifikace*, слл. *kodifikácia*, вл. *kodifikacija*, м. схв. *кодифіка́ция*, слн. *kodifikacija*; — запозичення з французької мови; фр. *codification* «кодифікація» утворене з іменника *code* «звід, збірник, зібрання законів, кодекс» і іменникового компонента *-fication*, що походить від лат. *-ficatio* (зн. в. *-ficatio* *tipem*), пов'язаного з дієсловом *facere* «робити». — СІС 336; Шанський ЭСРЯ II 8, 185; Koralíński 500; Holub—Lyer 246; Klein 308, 588; Bloch I 157; Dauzat 185. — Див. ще **код**, **факт**.

[кодїй] «назва вола з товстими ногами», **[кодїян]** «товстоногий» (як епітет до особового імені) Я; — неясне.

ко́дло «рід, плем'я; поріддя, виплодок, виводок», **[ко́дловатий]** «багатосімейний»; — р. **[ко́дло]** «поріддя, виплодок»; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. *godło* «умовний знак, символ; (ст.) знак, гасло, родове гасло», від якого походить і укр. **[го́дло]** «рід, плем'я; поріддя, ко́дло», пов'язується з дієсловом *godzić* (*się*) «годити(ся)»; сумнівне пояснення слова (Vasmer ZfSlPh 9, 369) як запозичення з германських мов (пор. нвн. **[kütt]** «згряя птахів», голл. *kudde* «стадо») або пов'язання з р. *коти́ться* «родити» (про тварин) (Vaillant RES 13, 251), як і виведення з метатези форми, спорідненої з дісл. *tygill* «ремінь, зав'язка», нвн. *Zügel* «узда» (Loewenthal AfSlPh 37, 389). — Фасмер II 275; Преобр. I 329; Sławski I 306; Brückner 148. — Див. ще **го́дло**.

кодóла «канат; [сільськогосподарський пристрій для витягування соломи кінцями від молотарки на ожеред Mel], **[кадо́ла]** «канат» Кух, **[каду́л]** «тс.» Кух, **[кодїлка]** «прядиво чи вовна, змотані в кужіль; основна вірвовка в переметі, до якої чіпляються гачки» Мо, **[кодільниця]** «стовп, на якому сушать вірвовки рибальських снастей» Мо, **[кодільня]** «балки (стояки) риштування з висячими канатами» Ж, **[кодільчик]** «рибалка, що стежить за вірвовками, до яких прив'язані рибальські сіті» Мо, **[коділь-**

щик] «рибалка, що тягне кодолу невода» Дз, [кодол] «товста вірвовка» Пі, [кодольщик] «крилаш (помічник рибальського атамана)» Ж, [кодільничий] «тс.» Ж; — р. [кадóл] «ланцюг, путо (на ноги коней); якірний канат, канат для витягування рибальських сіток», [кодóл] «тс.»; — очевидно, запозичення з давньоскандинавської мови; дісл. kaðall «якірний канат, мотузок» виводиться через снн. kardēl «канат», kordēl (kordēel) «тс.» від фр. cordelle «мотузок з вузлами; кручений пояс, шнур», похідного від фр. corde «вірвовка, мотузок, шнур; канат»; зближення з фін. kahle «вірвовка» (Погодин, Варшавск. Университ. изв., 1904, 30) або з р. кандалы (Kalima 27; RSI 5, 84) сумнівні. — Фасмер II 276; Brückner KZ 48, 189; Vries AEW 296; Jóhannesson 1039; Falk—Torp I 482; Kluge—Mitzka 394; Dauzat 122, 207; Bloch I 177. — Див. ще кóрда¹.

коєфіцієнт «сталий множник при іншій величині; відношення двох значень фізичної величини»; — р. коєффициєнт, бр. каєфіциєнт, п. коєфісјєнт, ч. слц. вл. коєфісієнт, болг. м. коєфициєнт, схв. коєфициєнат, слн. коєфісієнт; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Koeffizient, англ. coefficient походять, очевидно, від фр. coefficient, створеного в XVI ст. математиком Ф. Вієтом (Viète) на основі слат. coefficients, -ntis «сприяючий», пов'язаного з coēficere «діяти, виконувати разом», що складається з префікса со- «разом» і дієслова efficere «діяти, виконувати, робити». — SIC 336; ССРЛЯ 5, 1564; SW II 390; Holub—Lyer 40, 246; БЕР II 518; Klein 308; Bloch—Wartburg 205. — Див. ще ефєкт, коаліція.

[кóєць] «клітка для курей», [кóєц] «тс.»; клітка для великої свійської птиці» Ж, [кóйць] «клітка для курей, гусей, качок» Дз, Мо, [кóйци] «клітка для свійської птиці» Ме, [кóйци] «купки, на яких сідають у пташнику свійські птахи» Я, [кóюшник] (заст.) «скупник свійської птиці» Мо, [кóяшник] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. коєс «клітка для свійської птиці; огорожа на скотному дворі, у хліву, у курнику; приміщення

для пташенят, маленьких тварин; [місце в коморі, огорожене для зерна; скриня, ящик для зерна; огорожа за домом для свиней чи інших маленьких тварин] пов'язане з ст. коєс «клітка; клітка для домашньої птиці, приміщення для птахів і тварин», що є результатом видозміни форми коєс «тс.», якій відповідає укр. [котєць] «комишева загата для ловлі риби», [кутіць] «клітка; огорожа для свиней, овець»; виводиться також (Куркина Этимология 1970, 94—95) від псл. *kojiti «заспокоювати» (пор. укр. пóкій). — Richhardt 67; Sławski II 310, 330—331; Brückner 244; Łoś Gr. p. I 173—174; Nitsch RSI 8, 130; SW II 391; Bern. I 588. — Див. ще котєць. — Пор. кóпці, кутіць.

[кóжа] «шкіра, шкура», [кажанóк] «хутряна або шкіряна куртка; короткий кожух Ж», [кожанóк] «тс.», [кожанєць] «черевики із суцільного шматка шкіри», [кóжєнець] «вид черевика» Ж, [кожіця] «шкіряний фартух» Ж, [кожівня] «вид сорочки (?)» Ж, [кожняр] «кушнір», кожїх, кожухár «кравець, що шиє кожухи», кожїшник «тс.», [кожухárство] «шубне ремесло» Я, кожущánка «шуба з овечої шкури, покрита зверху сукном; жіноча шуба, покроєна як свита Г; короткий кожух, хутряна куртка Ж; вид шапки (з овчини?) Г», кожущина «не покритий тканиною кожухок; вичинена овеча шкура; шматки старого кожуха; [шуба, легка шуба Пі, Г; короткий кожух, хутряна куртка Ж]», [кожїшка] «жіноча шуба, покроєна як свита; вид шапки (з овчини?)», [кожїшно] «шуба, кожух», кожїшóк «маленький кожух; густа плівка на поверхні заололого молока, кисело; зовнішній покрив комахи, гусениці; шкіра змії, скинута під час линяння; жаб'яча шкіра; луска з горіха», [кажїшка] «короткий кожух; (ст.) шушон» Л, [кожістий] «шкірястий» Ж, [кожовáтий] «тс.» Ж, [кожущáний] «пошитий з кожущини», [кожїшний] «тс.», [кожїшитися] «здуватися, підніматися вверх, випинатися» Я, náкожні «шкіряні рукавиці», [накоржень] «шкіряна рукавиця»; — р. бр. діал. др. болг. м. кóжа «шкіра, шкура», п. ст. koža, ч. kůže, слц. вл. koža, нл.

слн. *koža*, полаб. *t'ūzə* (*kūza*), схв. *кожа*, стсл. *кожа* «тс.»;— псл. *koža* < **kozja*, похідне від *koza* «коза»; первісне значення «козяча шкура»; пор. гр. *ῥα* (*ῥα*, *οῖα*, *ῥα*) «овеча шкура» від *ῥίς* «вівця, баран», псл. *азьпо «шкіра, шкура», дінд. *ajīpat* «тс.», лит. *ožīpis* «козлий», *ožys* «козел», *ožkà* «коза», дінд. *ajá* «тс.».— Критенко Вступ 542—543; Фасмер II 276—277; Преобр. I 329; Sławski III 37—38; Grückner 263; Holub—Lyer 275; Machek ESJČ 310; БЕР II 518—519; Младенов 244; Георгиев Върп. на бълг. етим. 19, 58—59; Skok II 174; Bern. I 597—598; Meillet Études 396.— Див. ще *коза*¹.

[кожанка] «шкірянка, шкуратянка»;— запозичення з російської мови; р. *кожанка* «шкіряна куртка або пальто» є похідним від *кожа* «шкіра».— ССРЛЯ 5, 1109.— Див. ще *кожа*.

[кожара] (орн.) «гагара, *Gavia* (*Columbus*)» Шарл;— очевидно, результат контамінації слів *гагара* і *кожа* «шкура, шкіра»; назва могла бути зумовлена цінністю шкурки птаха, що використовується як пташине хутро.— Воїнств.— Кіст. 107; Птицы СССР 24, 25.— Див. ще *гагара*, *кожа*.

[кожевник] (бот.) «скупія звичайна (райдеро), *Cotinus coggygia* Scop. (*Rhus cotinus* L.)» Я;— пов'язане з *кожа* «шкіра»; назва зумовлена тим, що скупія звичайна є цінною дубильною рослиною, яку вживають також як барвник дерева, шкіри та вовни.— Віслюліна—Қлоков 197.— Див. ще *кожа*.

кожний, *[каждий Ж, кажний, кождий]*, *кожен*, *[кажнінький]* «кожний без винятку», *[кажнісінський, кождісінський]*, *кожнісінський* «тс.»;— р. *каждый*, *[каждный, кажен, кажённый, кажёный, кажень, кажин, кажний, кажный, кожен, кожный]*, бр. *кожны*, *[кажен, кажінький, кажный, кождый, кожен, кожный]*, др. *кажьды*, *кожды*, *козьдо*, *кэжьдо*, *кыжьдо* «тс.», *кажьдо* «тс.», хто», *коэжьдо*, *кыжьдо* «тс.», п *každy* «кожний», *[každen, kožden, koždy, kužden, kuždy]*, ч. *každý*, *[koždy]*, слн. *každý*, вл. нл. *kóždy*, полаб. *kozdümě*, с.-цсл. *každe, každi, každo, kэžde, kэždo*,

стсл. *кожьдо, кэжьдо, кэжьде, кыжьде*, *кыжьдо* «тс.»;— псл. **кэжьдо/кэжьде* «тс.», спочатку, очевидно, «хто-небудь, будь-хто», що було результатом злиття відмінюваного компонента **кэ-* «хто» з складним компонентом *-жьдо/-жьде*, утвореним з підсилювальної частки *že* (*жь*) «же, ж» та неозначеної і питальної частки *-do/-de*, як у **кэде* «де»; пор. гот. *hwajis* «котрий, який; який-небудь» і *hwag* «де», лит. *kuris* «котрий, який; який-небудь» і *kuī* «де, куди»; відмінювання займенникового компонента **кэ-* з первісним нерозрізненням його за родами пізніше замінилось відмінюванням складного компонента *-жьдо* (>*-жьды*); паралелізм початкових **ко-*, **ка-* не зовсім ясний; складний компонент *-жьдо* у порівнянні з *-жьде* є пізнішим утворенням — кінцеве *-о* могло виникнути під впливом займенника **кэто* «хто» (*Vasmer ZfSIPh* 20, 321—323); неприйнятне зближення *-жьдо* з лат. *hīc* «цей», *hōc* «тс.» (*Otrębski PF* 20, 182—184); сумнівне виведення *-жьде*, *-жьдо* від псл. *žьdati* «чекати» (*Bern. I* 675; *Mikl. EW* 62; *Holub—Lyer* 238; *Machek ESJČS* 197).— Бевзенко Доп. УЖДУ IV 103—104; Крымский Укр. гр. 148—149; Фасмер II 158; Преобр. I 281; Sławski II 114—116; Rozwadowski RSI 7, 14—16; Birkenmajer JP 13, 154; Urbańczyk JP 38, 52—56; Machek ESJČ 246—247; Schuster-Sewc 656—658; Vondrák II 97.— Див. ще *де*¹, *же*¹, *хто*.

[кожняк] (ент.) «шкіроїд, *Dermestes* L.» Ж;— похідне утворення від *кожа* «шкіра»; назва зумовлена тим, що частина жуків цього роду поїдає й псує шкіру.— Горностаев 127—128; *Urania Tierg. Insekten* 236.— Див. ще *кожа*.

кожұлкі — див. *кужіль*.

[кожуховати] «щепити дичок під кору» Я, *[кожухувати]* «прищеплювати (фруктове дерево)» Ж;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *kożuchować* «оббивати дім дошками, шалювати; обновляти і зміцнювати оправою стовбур шахти; прищеплювати під кору, очкувати, окулірувати» є похідним від *kożuch* «кожух; шкурка, кожушок», якому відповідає укр. *кожух*, пов'язане з

[*ко́жа*]. — Sławski III 38—39; SW II 517. — Див. ще *ко́жа*.

[*кожушка*] (бот.) «липучка їжакова, *Lappula echinata* Gilib. (*Echinospertum lappula* Lehm.); парило звичайне, *Agripontia eupatoria* L.» Мақ, [*кожушкі*] «липучка»; — пов'язане з *кожушк*; назва зумовлена, очевидно, тим, що плоди цих рослин вкриті тонкими шипиками, якими вони причіплюються до тварин і до одягу, зокрема до кожухів. — Вісюдіна—Клоков 266—267; Нейштадт 328, 452—453; Федченко—Флеров 533, 778—780. — Див. ще *ко́жа*.

*коза́*¹ (зоол.) «самиця козла, *Sarga hircus* L.», *козліця*, [*козіця*, *козіна*] «тс.», [*козіна*] «копчене бараняче м'ясо» Ж, [*кізліця*] «сарна» Ж, [*кізлічка*] «козина шкура» Ж, [*кізля*] «маля кози», [*кізляк*] «тс.» Ж, *козеня*, [*козя*], *козятко*, *козля* «тс.; цапеня», *коза́р* «пастух кіз», [*коза́р*] «тс.» Ж, [*коза́рка*] «загін, хлів для кіз» Ж, *козёл* «цап», [*козінець*] «сарай для кіз», *козівник* «фахівець з козівництва», *козівництво*, *козлик*, *козлице* (заст.) «цап, козел», [*козловіна*] «козяча або козляча шкіра» Ж, *козліна* «тс.; м'ясо козла або кози», [*козловня*] «підприємство, де обробляється козляча шкіра» Я, *козлятина* «м'ясо козла або кози», *козуля* «дика коза, сарна», *косуля* «тс.», [*коза́рка*] «обгризена (козами) гілка» ВеЛ, Ж, [*кізія*] «козячий», *козіний* «такий як у кози; який пасе кози» СУМ, Ж, [*козінячий*], [*козія*] «козячий» Ж, *козіячий*, [*козі́н*] «цапиний, баранячий» Ж, *козлячий* «тс.; пошитий із шкіри, хутра цапа», [*козлуватий*] «з коротким хвостом», [*козуватий*] «схожий на козу» Я, [*кізь-кізь*] (вигук, яким підкликають кіз), [*козію-козію* МСБГ, *козію-козію* Я, *козь-козь*] «тс.», [*коз*] (вигук, яким відганяють кіз) Дз; — р. болг. *коза́*, бр. *казá*, др. *коза*, п. ч. слц. вл. *koza*, нл. слн. *kóza*, полаб. *t'õzã* (*kũza*), м. *коза*, схв. *kõza*, стсл. *коза* «тс.»; — псл. *koza*; — очевидно, споріднене з дінд. *ajã* «тс.», *ajãh* «козел», сперс. *azak* «коза», лит. *ožkã* «коза», *ožys* «козел», прус. *wosse* «коза», як псл. *kość* «кістка» з дінд. *ãsthi* «тс.»; зіставляється також з алб. *keth* «козеня», дангл. *hæscen* «тс.», *haceler* «плащ», гот. *hakuls*, дісл. *hōkull*

«тс.; верхній одяг», снн. *hōken* «козлик» (Meyer EW 185; Pedersen KZ 36, 335; Holthausen AeWb 143; Младенов *Slavia* 10, 251; RÉS 4, 197; Meillet *Études* 172; Bern. I 595—596; Торп 67; Pokorný 517—518) і з дінд. *chãgaḥ* «козел», *chãgã* «коза» (Uhlenbeck 94; Zupitza GG 27); існує думка про давню контамінацію двох первісних основ — *(s)kēgos/*(s)kōgos «козел» (походить від *(s)kēg-/*(s)kæg- «підскакую») і *ãg'a-/*ãg'i- «коза» (Георгиев Вьпр. на бълг. етим. 18, 58—59); виведення псл. *koza* і дінд. *ajã* від давнішого іє. *xag'a (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 161—162) непереконливе; неприйняте твердження про запозичення слов'янських форм з тюркських мов, у яких є слова типу тур. *kãzã* «коза», крим.-тат. чаг. *kãtši*, тат. [*kãdzã*], чув. *качака* «тс.» (Korsch RSI III 337; Niederle RÉS II 23—25; Трубачев Назв. дом. жив. 86—89); запозиченням із слов'янських мов вважається алб. *kozinë* «вовна», *k'ozë* «печене козяче м'ясо». — Кристенко Вступ 544, 545; Шанский ЭСРЯ II 8, 186—187; Фасмер—Трубачев II 277—278; Трубачев ВЯ 1959 I 23; Sławski II 23—26; Brückner 262; Moszyński KLS I 122—124; PZJP 227—228; Schulze Jagić-Festschr. 347; Zubatý St. a čl. II 87, 134; Holub—Lyer 265; Machek ESJČ 286; Schuster-Sewc 651—652; БЕР II 520—524; Младенов 244; Meillet *Études* 246; RÉS 5, 8—9; BSL 25, 119.

[*коза́*]² «дрюк з двома суками для підпирання воза під час змазування; вид човна на Кубані» Я, [*кози*] «примітивний ткацький верстат» Л, [*козка*] «примітивний плуг без колішні» Л, [*козёл*] «стовп чи підставка для череня гончарної печі; сидіння для кучера», *козла* «сидіння для кучера; [кроква] Я», [*козельць*] «штатив у витушці; знаряддя, що підкладалося під важіль», [*козлик*] «витушка» Л, [*козельци*] «дрючки, зчеплені під кутом і накладені на гребінь хати для зміцнення даху від вітру» Я, [*козлі* Л, Я, *козлики* Л, *козлини* Л, *кізілини* Я, *кізілїня* Я, *кізьяла* Я] «тс.», [*кізлі*] «крокви» Г, Ж, [*кізілини*] «підставки, на яких лежить кінець вала; кілочки, забиті в боки цих підставок,

щоб по них можна було лазити», *ко́злы* «сидіння для кучера; підставка для пиляння дров», [кізлик] «відгородка на гарбі для палива»;— р. [коза́] «козли для пиляння дров; вогнище під час молотіння вночі; пристосування для перенесення тягарів на спині; верстат кустаря, що робить іграшки; пристосування для виття канатів», *ко́злы* «сидіння для кучера; підставки з колод, дрючків, дощок; [основи, опори мостів; крокви], [козё́л] «козли, підставка, колоди, поставлені в піраміду; два ввіткнуті в землю коли, з'єднані і перев'язані вгорі; оборіг для зерна; копиця сіна», бр. *казá* «двометрова мірка у формі циркуля, сажень; (заст.) заплічні носилки», *ко́злы* «сидіння для кучера; козли для пиляння дров; підставка», п. *koza* «заплічні носилки; давній вид сплавного судна; дерев'яний плуг; борона з дерев'яними зубами», *kozioł* «сидіння для кучера», *kozły* «збиті навхрест або під кутом дрючки чи дошки різного призначення», ч. *koza* «козли для пиляння дров; [чотиринога підставка], [kozell] «стояк для сушіння снопів», *kozlık* «пристрій для різання дров; сидіння для кучера», слц. *koza* «козли», *kozol* «копиця», вл. *kózly* «кроква», *kozol* «тс.; сидіння кучера», *kózlik* «сидіння кучера; козли для пиляння», болг. [коза́] «поперечна балка в даху», *козёл* «кроква», *ко́зла* «дерев'яна опора пішоходного моста; сидіння для кучера», схв. *ко́зе* (мн.) «козли для пиляння і риштування», [кóзла] «дерев'яна деталь плуга», [кóзлац] «підставка для сушіння сіна», [коза́лац, козля́ц] «тс.», слн. *kôza* «козли, підставки; [глиняна посудина на трьох ногах], *kôzel* «сидіння для кучера; підставки з дерева, козли»;— псл. *koza*, *kozylъ* «обрубок дерева чи примітивний дерев'яний пристрій, схожий на тварину з ногами», результат перенесення назв тварин *koza* «коза», *kozylъ* «козел»; думка про запозичення р. *ко́злы* «сидіння для кучера» з польської і німецької мов (Фасмер II 278; Берп. I 596) позбавлена підстав.— Sławski III 23—26; Machek ESJĈ 286; БЕР II 520, 525—526; Skok II 173.— Див. ще *коза́*¹.

*коза́*³ «волинка», [кози́ця, кози́ці] «тс.»

BeУг;— р. [коза́], п. слц. [koza] «тс.», ч. [koza] «частина волинка», ч. ст. *kozicě* «волинка», вл. *kozoł*, нл. *kózel* «тс.»;— псл. *koza* «волинка», *kozylъ* «тс.»;— результат перенесення назви *коза́* «самиця козла», зумовленого тим, що між волинок робиться з козячої шкіри.— Machek ESJĈ 286.— Див. ще *коза́*¹.

[коза́⁴] (орн.) «великий норець, *Solymbus cristatus* L. (*Podiceps cristatus* L.)» Ж;— п. [koza] «тс.»;— очевидно, результат перенесення назви тварини *коза́*, зумовленого тим, що парний чуб норця скидається на роги кози; пор. інші назви птахів: [пірні́коза, пурні́коза].— Воїнств.— Кіст. 110—111.— Див. ще *коза́*¹.— Пор. *пірні́коза*.

[коза́⁵] (іхт.) «щиповка звичайна, *Sikavka*, *Cobitis taenia* L.» BeHЗн, [коза́ сі́кавка] «тс.»;— п. [koza] «щиповка звичайна», слц. [koza, kozica] «тс.»;— результат перенесення на щиповку назви *коза́* «волинка», зумовленого тим, що витягнута з води щиповка видає своєрідний писк.— Ferianc Názv. rúb 65.— Див. ще *коза́*³.

[коза́⁶] «засохлий бруд у носі», [козля́к, козьо́л] «тс.» Л, [закóзятися] «запустити бруд у себе в носі і під носом» Me, [закóзьяний] Me;— р. [коза́] «бруд у носі», п. [koza, koziel], ч. [koza] «тс.»;— очевидно, результат перенесення назви *коза́* «волинка», оскільки дихання носом із засохлим брудом може викликати свист.— Див. ще *коза́*³.

*коза́*⁷ (заст.) «холодна, буцегарня; карцер»;— бр. *казá*, ч. [koza] «тс.»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *koza* «тс.» виникло, мабуть, на основі п. ст. *kloza* «замкнене приміщення (особливо для бжевільних); в'язниця; холодна, буцегарня; карцер», що походить за посередництвом свн. *klōs(e)* «келія (у монастирі)» і нар.-лат. **clōsa* «замкнене місце» від лат. *clausa* «комора»; зміна форми етимологічно непрозорого слова є результатом зближення з словом *koza* в одному з його значень.— Richhardt 68; Sławski II 232; Brückner 262; Kluge—Mitzka 375; Paul DWb. 330.— Див. ще *кля́уза*.

*коза́к*¹ «на Україні в XV—XVIII ст.— вільна людина з кріпосних селян

або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини; у Росії XVI—XVIII ст. — вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на окраїни держави (Дон, Яїк); у дореволюційній Росії з XVIII ст. — представник військового стану, уродженець військових областей, який був зобов'язаний служити в армії за пільгове користування землею; рядовий кавалерійської частини, укомплектованої з таких представників; уродженець колишніх військових областей; парубок, юнак; відважний, завзятий, хоробрий чоловік; веселий, жвавий український народний танець, спочатку поширений серед козацтва; музика до цього танцю», *козарлюга* «богатир-козак», *козацтво* «козаки. козацький стан», [коза́ча] (зб.) «козацтво» Ж, [коза́ча] «дитя козака», *коза́ченко* «син козака», [коза́чизна] «козаччина; козацький стан, козацький край Ж», *коза́чина* «козак», [коза́чиня] «козацький край, козацький стан» Ж, [коза́чя] «козаки, козацький стан» Ж, *коза́чка* «дружина або дочка козака», *коза́чок* «хлопчик-слуга (у дворянському побуті); веселий, жвавий український народний танець, музика до цього танцю; [маленький козак], *коза́чина* «період в історії України (друга половина XV—XVI ст.), коли козаки вели визвольну боротьбу проти шляхетської Польщі й турецько-татарських загарбників; [козацький край, козацький стан Ж], [коза́р] «козарлюга» Ж, [коза́рля] «маленький козак» Г, Пі, [коза́кува́тий] «такий, що має козацький норів», *коза́чий*, *коза́кува́ти* «бути козаком; парубкувати», [коза́чити] «тс.» Я; — р. *казак* «козак», заст. *коза́к*, ст. *казакъ* «тс.», *козакъ* «робітник, батрак», бр. болг. *казак* «козак», п. вл. *козак* (з укр.), ч. слц. *kozák*, м. *козак*, схв. *кòзѣк*, слн. *kozák* «тс.»; — давнє запозичення з тюркських мов; тур. *kazak* «козак», крим.-тат. *казак* «вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга», каз. тат. кирг. аз. башк. *qazaq* «тс.; слуга», кумик. *казак* «зброносець у феодала, дружинник», чаг. *казак* «віль-

на людина; бродяга, розбійник» пов'язуються з джурк. *kez-* «ходити, блукати, мандрувати». — Москаленко УІЛ 20—21; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 24; Макарушка 9; Шанский ЭСРЯ II 8, 16; Фасмер II 158; Дмитриев 496, 535; КЭСРЯ 183; Преобр. I 282; Горяев 127; Sławski III 26; Brückner 262; Holub—Lyer 265; Machek ESJCS 230; Schuster-Sewc 652—653; БЕР II 136; Младенов 227; Берн. I 496; Mikl. EW 114; AfSIPh II, 111; TEL I 330; Егоров 92, 309; Менгер 196; Самойлович зб. «Кзаки», 1927, 5—16; Радлов II 364; Будагов II 54.

[коза́к²] «лісник» Ме; — семантичне запозичення з польської мови, що звузило й конкретизувало одне з своїх значень; — п. *kozak* «козак; українець, що служить у великого пана; слуга, одягнений по-козацькому» походить від укр. *коза́к*. — Sławski III 26. — Див. ще *коза́к*¹.

[коза́к³] (ент.) «чорний тарган, *Blatta orientalis* L. (Pteriplaneta orientalis L.)» ВеНЗн, [коза́ка, коза́к] «тс.» ВеНЗн, [коза́чка] «тс. ВеУг; лісовий стрибун, *Cicindela silvatica* L.; жук з підродино гнойовиків, *Sorripaе* Ж», [коза́ка] «жук із роду скрипунів, *Serambox* L.» ВеНЗн, [коза́чечка, коза́чок] «тс.» ВеУг, [коза́чки] «вил червоної мухи з чорними плямами, що живе в трухлявих пнях із землі» Пі; — р. [каза́к] «плавунець»; — очевидно, результати перенесення назви *коза́к* (іст.), подібні до назв комах типу *пруса́к*, [шваб, моска́ль] та ін.; мотивація перенесення неясна. — Див. ще *коза́к*¹.

[козак⁴] (бот.) «дубовик, *Boletus luridus* Schäff.» Мак, [коза́р] «тс.; маслюк звичайний, *Boletus luteus* L. (B. annulatus Pers.) Ж; боровик королівський, *Boletus regius* Krombh. (B. appendiculatus) Мак; моховик жовто-бурий, *Boletus variegatus* Fr. Ж; підберезник, *Boletus scaber* Fr. ex Bull. Мак», [коза́рі] «вид їстівних грибів» Я, [коза́рь] «опеньок осінній справжній, *Armillariella mellea* (Fr. ex Vahl.) Karst. (*Agaricus melleus* Vahl.)» Мак, [коза́ль] «маслюк звичайний», *коза́ль* «*Boletus bovinus* L. (*Photomus bovinus* Qué.)»; [будь-який їстівний гриб, крім білого гриба (*Boletus edulis* Bull.) ЛексПол], [коза́лькі] (за-

гальна назва всіх видів грибів, крім білого гриба) Л, [козьяк] «будь-який їстівний гриб, крім білого гриба» Лекс-Пол; — р. [коза́к] «підберезник», бр. [казля́к] «масливо», п. козак «підберезник», koźlak «тс.», ч. слц. kozák, vl. kozak, болг. [козач] «лисичка (гриб)», схв. [козак] «підосичник»; — псл. *kozakъ «вид їстівного гриба», пов'язане з koza (назва тварини), очевидно, як скорочення виразу *козьь (gribъ), букв. «козячий гриб», яким могли позначатися всі менш цінні породи грибів (подібно до того, як кози вважаються найменш цінним видом худоби).— Sławski III 26; Machek ESJC 286.— Див. ще коза́1.

[коза́к⁵] «вершник з червоним поясом на «коні» з двох хлопців (під час весілля у вівторок увечері в хаті молодого)» Я; — п. [kozak] «один із відповідно перодягнених учасників весілля, що сідають поруч із друзками»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з коза́к (іст.); проте не виключена можливість первісного зв'язку з коза́ (пор. п. [kozak] «хлопець, що супроводжує козу»).

[коза́к⁶] (бот.) «льон посівний (довгунець), *Linum usitatissimum* L.» Лекс-Пол; — неясне.

[коза́к⁷] «неміцна самогонка, добута наприкінці куріння» Л; — неясне.

козачкі́, козачкі́ — див. ко́зи.

козачі́н (заст.) «чоловічий короткий каптан на гапליках із брижами ззаду», [казакі́нка] «вид жіночої кофти» Дз; — р. казакі́н «козакин», бр. казакі́н «тс.», п. kazak «короткий плащ, куртка», kazakin(k)a «вільна жіноча сукня без рукавів», ч. kazak «вид блузи», слц. kazak «каптан», схв. каза́кїн «тс.»; — запозичення з фр. мови; фр. casaquin «чоловічий плащ; куртка», casaque «тс.; жіноча блузка» походить від іт. casacca, casacchino «тс.», утворених від назви Cosacchi «козаки», спочатку як позначення одягу, характерного для козаків.— Фасмер II 158; Sławski III 26—28; Holub—Lyer 238; Bern. I 377; Kluge—Mitzka 354—355; Dauzat 146; Gamillscheg 195; Mestica 281.— Див. ще коза́к¹.

[коза́ня] (назва вівиці) Доп. УЖДУ IV, [коза́чка] «тс.» тж; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з коза́.

коза́рка — див. каза́рка².

[коза́рня] «казарма для розсильних козаків у панських маєтках»; — очевидно, результат контамінації слів [каса́рня] «казарма» і коза́к¹ (див.).

[коза́чка¹] (зоол.) «гадюка звичайна, *Viperca berus* L. (*Pelias cherssea* L.)» Ж; — неясне; можливо, результат табуїстичної видозміни і зближення з назвою тварини коза́; пор. семантично й формально близьке р. [козю́ля] «гадюка», зближуване з коза́ (Фасмер II 279; Преобр. I 330). — Пор. казю́ка.

коза́чка², коза́чечка, козачкі́, коза́чок — див. коза́к³.

[козачкі́] (бот.) «щириця волотиста, *Amaranthus paniculatus* L.» Мак; — неясне.

[ко́згирь] «залізна лопата», [ко́зирь] «тс.»; — неясне.

[коздéрити] «чіплятися, в'язнути; допикати, бурчати» Я; — очевидно, результат видозміни незасвідченої форми *коздéрити, (пор. р. [коздéрить] «ляяти, гудити», [коздіть] «випорожнюватися, гидити; бруднити, ляяти»), що продовжує псл. *kostь (укр. кість) «тіло вбитого», яке, крім значення «кістка (частина кістяка)», набуло значення «гідота». — Мельничук Етимологія 1966, 235, 237—238. — Див. ще ка́стїти.

[коздю́шка] (орн.) «коноплянка, *Acanthis cannabina* L. (*Carduelis cannabina* L.)» Л; — неясне.

козе́л¹ — див. коза́1.

[козе́л²] (бот.) «бедринець ломикаменевий, *Pimpinella saxifraga* L.; борщівник сибірський, *Heracleum sibiricum* L.; борщівник європейський, *H. spondylium* L.», [ко́злики] «бедринець ломикаменевий»; — р. [козе́л] «тс.», [козелéц] «тс.; борщівник сибірський»; — результат перенесення на бедринець ломикаменевий назви тварини козе́л; перенесення зумовлене, очевидно, високою поживністю цієї рослини для свійських тварин, у т. ч. й кіз; борщівник сибірський, який належить до тієї самої родини зонтичних, має багато ознак, спільних з бедринцем ломикаменевим. — БСЭ 4, 377—378; 5, 607. — Див. ще коза́1.

[козе́л³] (іхт.) «молодий лящ, *Abramis brama* (L.)» Маркевич—Короткий,

[козлик] «тс.» Шарл—Тат;— очевидно, результат перенесення назви *козёл* «цап»; мотивація перенесення неясна.— Див. ще *коза́*¹.

*козэлець*¹ — див. *коза́*².

*козэлець*², *козёллик*, *козёлки*, *козёлчок*, *козельки*, *козельчок* — див. *козельці*.

*козелець*³, *козельця* — див. *кози*.

козельці (бот.) «*Tragorogon* L.; [холодок лікарський, *Asparagus officinalis* L. Ж], [козел] «козельці великі, *Tragorogon major* Jacq.» Мак, *козэлець* «козельці», [козёллик(и)] «тс.» До, *козёлки* «козельці лучні, *Tragorogon pratensis* L.», *козёлчок* «тс.», *козельки* «козельці», *козельчок* «тс.», [козельци] «козельці великі» Мак, [козельчики] «козельці лучні» Мак, [козли] «козельці великі; козельці лучні» Мак;— р. [козельці] «*Tragorogon*», [козёллик] «козельці лучні», бр. [казялок] «тс.», ч. [kozical] «*Tragorogon*», слц. [koziak], схв. [кѡзѣк] «тс.»;— похідне утворення від *козёл* «цап», пов'язане з складною назвою козельців укр. діал. р. *козлобородник*, бр. *казлабарод*, схв. [козобрад], слн. [kozjebhradnik, kozobradka] і складеними назвами типу укр. [козя борода]; назва зумовлена подібністю до козиної бороди нерозкритого кошика або листя у козельців і холодка лікарського; пор. також нвн. *Bocksbart* «козельці» (букв. «цапина борода»), нлат. *tragorogon* «козельці», утворене з гр. τράγος «цап» і πώγων «борода».— Вісюліна—Клоков 333—334; Нейштадт 584; Machek Jm. rostl. 235; Симоновіч 472.— Див. ще *коза́*¹.

козенька, *козенка*, *козенька* — див. *кози*.

козеріг (зоол.) «дикий гірський козел з великими рогами, *Capra ibex* L.», *Козеріг* (назва сузір'я), [Козеріг] «тс.» Ж, [козоріг] «козеріг» Ж;— р. *козеріг* «козеріг (тварина)», *Козеріг* (сузір'я), заст. *козоріг*, бр. *казяріг*, *Казяріг*, др. *Козьльрогъ* (знак зодіаку), п. *koziogožes*, *Kozioogožes*, ст. *kozogožes* «козеріг (тварина)», ч. *kozogoh*, *Kozogoh*, *kozogožes*, слц. *козогоžес*, *Kozogožes*, вл. *козугѡžк* «козеріг (тварина)», нл. *kózygožk* «тс.», болг. *кѡзирѡг*, *Козиріг*, схв. *коздрог*, *Коздрог*, слн. *kozogóg*, *Kozogóg*;— складне утворення з основ іменників *коза́* і *ріг*,

що є, очевидно, калькою гр. αἰγόκερος «козеріг (тварина; сузір'я)» або (як назва сузір'я) лат. *Capricornus* «Козеріг».— ССРЛЯ 5, 1115; Sławski III 32—33; Ho-lub—Lye 265; Младенов 244.— Див. ще *коза́*¹, *ріг*.

козётка «невелика кушетка», *козета* (заст.) «тс.»;— р. заст. *козётка*, бр. (заст.) *казётка*;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *kozetka* «тс.»; (ст.) *дружня бесіда*, *kozeta* (рідк.) «козетка», очевидно, виникло внаслідок змішання споріднених французьких форм *causette* «дружня бесіда» і *causeuse* «невелика кушетка на дві особи; бесідниця, балакуха», похідних від дієслова *causer* «розмовляти, балакати», що продовжує лат. *causārī* «виправдовуватися, вибачатися, посилатися», похідне від іменника *causa* «причина, привід, заперечення, справа, зв'язок».— СІС 320; Фасмер II 278; ССРЛЯ 5, 1116; Sławski III 29; Kopalіński 534; Bloch 110, 128; Dauzat 150; Walde—Hofm. I 190.— Див. ще *ка́вза*.

[козёрнік] (бот.) «ситняг, *Heleocharis* R. Вг.» Л;— неясне; результат спрощення незасвідченої форми *[колоозернік], букв. «колоозерна (рослина)».

[кози] (бот.) «жовтець їдкий, *Ranunculus acer* L.; сокирки польові, *Consolida argensis* Opiz. (*Delphinium consolida* L.); анемона жовтцева, *Anemone ranunculoides* L.; первоцвіт весняний, *Primula veris* L.» ЛексПол, [козакі, козачкі, козійник] «тс.» ЛексПол, [козельці] (мн.) «жовтець їдкий» ВеНЗн, [козелець] «тс.»; анемона жовтцева» Пі, [козелець барабольчик] «пшінка весняна, *Ficaria verna* Huds. (*Ficaria ranunculoides* Roth)» Мак, [козельця] «жовтець їдкий» ВеНЗн, [козенька] «сокирки польові» Мак; анемона дібровна, *Anemone nemorosa* L. Ж», [козенька] «сокирки польові» ВеНЗн, [козенка] «тс.» Мак, [козник] «отруйна болотна рослина, що цвіте жовтим цвітом» Л;— р. [козельці] «жовтець їдкий», бр. [казельці] «тс.», п. [kozielec] «анемона жовтцева», [kozielek] «сокирки польові»;— назви, пов'язані з *коза́*, *козёл* і зумовлені, очевидно, отруйністю рослин, їх небезпечністю для худоби, зокрема, кіз, що відзначає-

ться для жовтцю їдкою і пшінки (ВРУ 266, 281), сокирок польових (Нейштадт 254) та анемонів (ВРУ 275), або зовнішньою подібністю (у сокирок польових) до голови кози з рогами (ВРУ 272) чи (щодо первоцвіту весняного) певною подібністю квітів та інших особливостей до властивостей жовтцю (Нейштадт 261, 436); зморшкувате кучеряве листя первоцвіту весняного подібне до вовни баранів (пор. народну назву [баранчики]), теж могло дати підставу для порівняння з козою. — Sławski III 33—34. — Див. ще *коза́*¹.

[кбзик] «ніж для знімання шкіри» Пі; — ч. рідк. *kozík* «ніж для знімання шкіри з тварин»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kozík* «гострокінцевий складаний ніжик; [нескладаний ніжик]; (ст.) ніж для знімання шкіри з тварин, ніж різника; складаний ніж циркульника, скальпель», найвірогідніше, пов'язане з назвою тварини *koza*, укр. *коза́*, хоч не виключена також можливість первісного зв'язку з п. ст. *koža* «шкіра» як у ножа для знімання шкір; менш імовірне пояснення (Mozsyński KLS 337) назви ножа тим, що його оправа виготовлялася з козячого рогу. — Sławski III 30—31, 34; Brückner 263.

козинець «хворобливе викривлення передніх ніг коня, собаки в колінах»; — р. [козинець] «кривина передніх ніг у коней — копитами нарізно», бр. *казинец* «подагра», п. *kozíniec* «козинець (хвороба ніг у коней); скривлення ніг у коней внаслідок форсованої їзди»; — псл. **kozíньсь*, пов'язане з прикметником *kozíнь* «козиний (властивий козі)», похідним від *koza*, укр. *коза́*; назва могла бути зумовлена певною подібністю ніг хворого коня до козячих. — SW II 513. — Див. ще *коза́*¹.

[козійниця] «корова із загнутими назад рогами» ВеНЗн, [козі́й] «віл із загнутими назад рогами; віл, роги у якого розходяться в різні сторони, а їх кінці закручені назовні» ВеНЗн, [козу́ля] «невелика корова (із загнутими назад рогами)», [козу́лька] «тс.»; — п. [kozij] «віл із загнутими назад рогами» (з укр. ?); — очевидно, пов'язане з *коза́* за подібністю форми рогів (як семантичну пара-

лель пор. нл. *kózlik* «віл із закрученими назад рогами»). — Див. ще *коза́*¹.

кбзир «масть гральних карт, яка оголошується старшою, такою, що б'є (покриває) карти інших мастей; [спритна, брава людина; картуз; пристрій у снях для захисту від снігу і бруду Я]», *козі́рка* «козирна карта; [картуз, шапка з козирком]», *козі́ркі* «легкі виїзні сани» СУМ, Л, *козі́рбк* «щиток головного убору над чолом; щиток для захисту очей без головного убору; дашок, піддашок; [картуз, кашкет]», [козі́рство] «великі карти; сила, вплив, багатство Я», [козі́р'яччя] «козирні карти» Я, [козі́р'бк] «пристрій у снях для захисту від снігу і бруду» Я, [козі́р] «щиток для захисту очей на військовому кашкеті, ківері» Ж, *козі́р'їтися* «триматися помолодецькому, бадьоритися, хизуватися; поповнюватися козирними картами», *козі́р'їти* «ходити з козирної карти; виставляти щось як свою перевагу; хвалитися, чванитися чимось; [брутально лаятися Я]»; вітати по-військовому, прикладаючи руку до козирка», *безкозі́рка*; — р. *козі́рь* «старша масть у картах; [франт, ферт; спритна, моторна, смілива людина, молодець, хват; козирок; кашкет, картуз; головки саней, загнуті наверх; сани з критим задком; піддашок над дверима; пришва взуття]; (ст.) високий стоячий комір», [козі́ра] «старша масть», *козі́р'єк* «козирок; дашок (над окопом)», [козі́ркі] «легкі сани з щитами, що захищають від снігу», [козі́ркі] «крила у саней; сани з козирками», бр. *козі́рь* «старша масть», *казы́рбк* «козирок», п. *kozera* «старша масть; (заст.) важлива причина», [kozeg] «старша масть», ст. *kozug*, *kozuga* «тс.», [kozugrek] «козирок», ч. *kozera* «старша масть», *kozuga* (з п.), *kozuy* (з р.) «тс.», болг. заст. *козір* «тс.», *козірка* «козирок» (з р.); — очевидно, псл. (пн.) *козугь* (*козуга*) «щит (з козячої шкіри)», похідне від назви тварини *koza* «коза»; картярське значення розвинулось через проміжну семантику «те, що покриває (інші карти)»; пор. зв'язок гр. *αἰγίς* «козяча шкура; плащ; щит Зевса або Афіни» з *αἴξ* «коза» (Frisk I 32); пор. ч. [koz(l)ub] «дашок над фронтоном; дашок над коми-

ном у хаті»; спроби пов'язання з р. *казаться*, з тур. *koz* «козир; горіх» (Шанский ЭСРЯ II 8, 188—189; Bern. I 380; Mikl. TEL I 335), з нім. Kaiser «кайзер» (Korsch AfSIPh 9, 512) менш переконливі. — Фасмер II 279; Sławski III 28—29; Machek ESJC 287; Bern. I 597. — Див. ще *коза*¹. — Пор. *ко́жа*, *ко́зуб*.

[*козі́рити*] (у виразі *к. уші́ма* «щупити вуха, насторожувати вуха» (про коней); — неясне; можливо, пов'язане з *кози́ритися* «триматися по-молодецькому, бадьоритися», похідного від [*ко́зир*] «спритна, брва людина».

[*кози́рбк*] «конусоподібна залізна посудина для збирання живиці з соцен» Л; — неясне.

*ко́зирь*¹ — див. *ко́згирь*.

[*ко́зирь*²] (у виразі *висякаться* по *кози́рю* «висякаться без носовика, прямо на землю або підлогу») Я; — неясне.

[*кози́рбк*] «назва вола, у якого роги розходяться в різні сторони майже горизонтально, а кінці їх загнуті всередину»; — неясне; можливо, результат видозміни р. *козербе* «козерог». — Пор. *кози́ниця*.

[*козі́вка*] «чашка, миска; початок кукурудзи» Ж; — неясне.

[*ко́злик*¹] (ент.) «цвіркун польовий, *Gryllus campestris* L.» Кух; — бр. [*казе́л*] «коник»; — похідне утворення від *козе́л*, очевидно, зумовлене формою вусиків комахи, подібних до козлиних рогів (Горностаев 59; Upania Tierg. Insekten 77, 78); пор. р. *козя́вка* «комашка, кузька», пов'язане з *коза́* через схожість вусиків комах з рогами кози (Фасмер II 279). — Див. ще *коза*¹.

[*козли́к*²] (бот.) «валеріана, *Valeriana* L.» Мак, [*козляк*] «тс.» Мак; — п. *kozłek* «валеріана», ст. *kozieł*, *koźlik*, ч. *kozlík*, [*kozelec*], слц. *kozlík*, слн. *kozlik*, [*kózelc*, *kozič*] «тс.»; — псл. **козьлік*, похідне від *козьль* «козел, цап», пов'язаного з *koza*, укр. *коза́*; назва зумовлена неприємним запахом кореня рослини що порівнювався з запахом, козла. — Sławski III 33—34; Brückner 263; Rostafiński Symbola I 313; Machek ESJC 286; Jm. rostl. 224. — Див. ще *коза*¹.

[*козлі́нник*] (бот.) «вовчуг польовий,

Onopis arvensis L. (*Onopis hircina* Jacq.) Ж, [*козлятник*] «тс.» Мак; — р. [*козлі́нник*] «вовчуг польовий»; — пов'язане з *козе́л*; назва, очевидно, зумовлена тим, що рослина вся вкрита волосками і її листя має неприємний запах (Нейштадт 342). — Див. ще *коза*¹.

козлорободник — див. *козе́льці*.

[*козля́к*] «пагін у картоплі» Л; — неясне.

козля́тник (бот.) «*Galega* L.; [вид рослини Я]», [*козляк*] «козлятник лікарський, *Galega officinalis* L.» Мак, [*козяк*] «тс.» Мак; — р. *козля́тник*, бр. *казля́тник*, схв. [*коз'яча*] «козлятник»; — похідне утворення від *коза́*, зумовлене, очевидно, тим, що рослина використовується як корм для худоби. — Флора УРСР 6, 435—437; ВРУ 409; Вісюліна — Клоков 216; Симонович 205. — Див. ще *коза*¹.

[*козні́к*] «погане болотне сіно» Лекс-Пол, [*коз'я́тник*] «тс.» Лекс-Пол; — очевидно, пов'язане з [*ко́зник*] «отруйна болотна рослина, що цвіте жовтим цвітом». — Див. ще *кози*.

[*козоді́й*] (орн.) «дрімлюга, *Sarptimulgus europaeus* L.» Ж; — р. болг. заст. *козодбй* «дрімлюга», бр. *казадо́й*, п. *kozodój*, ч. слц. *kozodoj*, схв. *kōzodoj*, слн. *kozodój* «тс.»; — складне слово, утворене з основ іменника *коза́* і дієслова *дої́ти* як калька лат. *sarptimulgus* «пастух, що доїть кіз; (орн.) дрімлюга» (від лат. *sarpa* «коза» і *mulgeo* «дою»); назва птаха виникла під впливом народного повір'я, нібито цей птах уночі висмоктує молоко в кіз. — Фасмер II 279; Булаховський Вибр. пр. III 240; Sławski III 34; Brückner 262; Machek ESJC 286; Bern. I 595. — Див. ще *доїти*, *коза*¹.

[*козодрі́ст*] (бот.) «підсніжник звичайний, *Galanthus pivalis* L.» ВеУг, ВеНЗн, [*козодри́ск* Мак, *козодри́сьт* Мак, *козодри́чка* Мак, *козьодри́ск* Мак, *козьодри́ст*] «тс.»; — р. [*козодри́сть*] «анемона жовтцева, *Anemone ranunculoides* L.»; — складне утворення з основ іменника *коза́* і дієслова *дри́стати*; пор. п. [*kozi drzyst*, *kozi dryszcz*] «анемона», ч. [*kozí dříst*] «тс.»; слц. [*kozí drist*]

«підсніжник»; назва зумовлена тим, що підсніжник так само, як і анемона, містить у собі отруйні речовини (ВРУ 170, 275; Нейштадт 255—256); виведення укр. [козодріст] з первісного *скорозріст (Machek Jm. gostl. 272) менш переконливе. — Див. ще дристáти, коза́¹. — Пор. конодріст.

[кóзорь] «?» (у прикладі: Про гречку, лін і козорь нема що й казати, — гарні та й годі! Волин. губ. Овруцьк. пов.) Я; — неясне.

кóзуб «короб, кошик з лика», [кóзубень, козубенька, козубець, козубка, козубня, кúзоб, кúзуб, козубенька] «тс.», [кузенька] «невеликий луб'яний кошик з двома ручками, переважно для ягід» Л, [козубáтий] «пузатий» Ж, [кóзубом] (у виразі к. стати) (про мокрий одяг) «від морозу зробитися твердим, як кора»; — п. kozub «кошик з кори; (ст.) пташине гніздо; вид кошика; жebraцька торба», ч. [kozúbek] «кошик з березової кори», сл. kozub «топка, камінь»; — псл. kozubъ «мішечок, торбинка, сумка, кошик з кори», похідне від koza «коза»; пор. близькі за значенням утворення від того самого кореня: р. [козіца] «шкіряний мішечок, сумка, горбинка; мішечок для грошей», [кóзевка] «шкіряний бурдюк», [козіна] «мішечок для грошей, гаманець», сл. kozòl «кошик з кори»; розвиток значення «торбинка з козячої шкіри» — «кошик з кори» не зовсім ясний; малоюмовірні зближення з р. кúзов «кошик з лика або березової кори» (Brückner KZ 45, 27; 48, 205; Machek ESJČ 287; Mikl. EW 136), а також з лат. incōhāre «присідати навпочіпки», псл. *čezpōti «зникати» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 238); неприйнятні також гіпотеза про іллірійське походження слов'янських форм (Meyer EW 408) і пов'язання з іменником ко́жа «кора дерева, луб» (Горяев 173). — Фасмер II 402; Преобр. I 406; Sławski III 34—36; Brückner 263; Bern. I 596. — Див. ще коза́¹.

[козубе́ць¹] (бот.) «рябчик великий, Fritillaria meleagris L.» Ж; — очевидно, результат перенесення назви козубе́ць, зменш. від козуб «луб'яний кошик»; народна назва цієї рослини (так само, як і наукова, пов'язана з лат. fritillus «чаш-

ка для гральних костей») зумовлена подібністю зовнішньої форми квіттки рябчика з козубцем (Флора УРСР III 157; Вісюліна—Клоков 70; Нейштадт 161; Симоновић 202). — Див. ще козуб.

[козубе́ць²] (ент.) «нічний метелик» Ж; — неясне.

[козу́ля] (ент.) «чорний усач, Geotrupes L. Ж; гнойовик звичайний, Geotrupes stercorarius L. ВеНЗн», [козу́лька] «чорний усач» Ж; — похідне утворення від коза́ «самця козла»; назви зумовлені, очевидно, схожістю зовнішньої форми вусів усачів і жувальців гнойовиків з козячими рогами (Горностаев 119, 165—166; Urapia Tierr. Insekten 263, 258); як семантичну паралель пор. нім. Bockkäfer «чорний усач» (букв. «козел-жук»). — Див. ще коза́¹.

[козу́лька] (бот.) «тирлич війчастий, Gentiana ciliata L. (Gentiana germanica Willd.)», [козу́ля] «тс.» Я, [козу́лиха] «річка, вкрита тирличем» Я; — очевидно, похідне утворення від коза́ «самця козла»; назва могла бути зумовлена виглядом яйцеподібно-ланцетних стеблових попарно розташованих листків рослини (Федченко—Флеров 756), що мають деяку подібність до рогів кози. — Див. ще коза́¹.

[козьо́лок] «прилад для змотування пряжі» Мо; — очевидно, запозичення з польської мови; п. koziołek «козлик; [прилад для змотування клубків або ниток]», зменш. від kozioł «козел», пов'язаного з koza, укр. коза́, відповідає укр. [козілець] «прилад для змотування пряжі». — Див. ще коза́².

кóїти¹ «робити щось недобре; виробляти, чинити», кої́тися «відбуватися (переважно про щось недобре); траплятися Ж», накої́ти «зробити, заподіяти щонебудь (переважно погане, варте осуду)» СУМ, Ж, скої́ти «зробити щонебудь (переважно погане); учинити» СУМ, Ж, скої́тися «відбутися; трапитися; виникнути»; — п. [koіć się] «вестися, провадитися, складатися; везти, щастити»; — очевидно, псл. kojiti «чинити, виробляти», пов'язане чергування голосних з čipъ «дія, вчинок»; зв'язок з псл. kojiti «заспокоювати, вгамовувати», укр.

[*koïtu*], п. *koïc* «тс.», ч. *kojiti* «тс.; годувати груддю» (ЕССЯ 10, 113) можливий. — *Sławski* II 329; *Bern.* I 538—539. — Див. ще **чин.** — Пор. **коїти**².

[**коїти**²] «заспокоювати, вгамовувати» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *koïc* «тс.», як і ч. *kojiti* «тс.; годувати груддю», сл. *kojit'* «тс.», вл. *kojić* «утішати», схв. [*kòjiti*] «годувати, пестити», сл. *kojiti* «виховувати», споріднене з укр. *по́кій.* — *Sławski* II 323; *Schuster-Sewc* 585; ЕССЯ 10, 113. — Див. ще *по́кій.* — Пор. **гсчіти.**

[**кой**] (зах.) «коли, якщо» Ж, Г; — р. [*кой*] «поки»; — очевидно, результат давньоруської діалектної видозміни сполучного слова (прислівника) *коли* (>*коль*) «коли». — ЕССЯ Sl. gr. II 356—358. — Див. ще **колі.**

[**кой-**] (частка з семантикою неозначеності; у сполученнях типу [*к.-як*] «як-небудь», [*к.-який*] «який-небудь, будь-який», [*к.-де*] «де-небудь») Ж, До; — р. (розм.) *кой-*, *коє-*, бр. [*кой-*] «тс.»; — результат скорочення форми с. р. одн. **коє* займенника *кий* «який, котрий», що набула значення частки; для східноукраїнських говірок не виключене запозичення р. *кой-*, що має те саме походження. — *Фасмер* II 276, 280. — Див. ще **кий**².

койка «подвійне ліжко на кораблі; ліжко в лікарні, гуртожитку», *кобчаний*; — р. бр. болг. *ко́йка*, п. *kojka*, *koja*, ч. *kóje*, сл. *kója*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *койка* походить від гол. *kooi* «клітка; загін, загорода, кошара; (мор.) койка», що зводиться (можливо, за посередництвом раннього нвн. *kaue* «гірнична хатина над шахтою») до лат. *caeva* «перегородка; обгороджене місце, клітка; вулик», похідного від прикметника *cavus* «порожній, пустий; видовбаний; порожнистий»; існує думка про русифікацію голландської форми під впливом р. *-ко́ить*, *поко́й* і под. (Зеленин РФВ 63, 406); сумнівне виведення слова *койка* від нн. *kóje* «перегородка» (*Фасмер* II 280) чи безпосередньо від нн. *Ко́је* «місце для спання на пароплаві» (Шелудько 34). — *Шанский ЭСРЯ* II 8, 189—190; *Фасмер* II 280; *Преобр.* I 330; *Holub—Lyer* 246;

БЕР II 528; *Matzenauer* 208; *Bern.* I 539; *Kluge—Mitzka* 388; *Vries NEW* 348—349. — Див. ще **каверна.**

[**койлати**] «збирати невід у коло Я, Мо; збирати канат у коло Мо», [*койлати*] «тс.», [*койло*] «зібрані у вигляді кола рибальські снасті» Мо; — схв. [*kòjiti*] «складати канат у коло»; — неясне; схв. [*kòjiti*] пов'язується (*Skok* II 120) з псл. *kojiti* «заспокоювати».

кок¹ «вид зачіски з піднятим чубом»; — бр. *кок* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *кок* «тс.», очевидно, пов'язане з фр. *coq* «півень», звуконаслідувального походження (зачіска подібна до гребінця півня); іншою е, мабуть, етимологія п. *кок* «волосся, зібране у вузол ззаду голови», болг. м. *кок* «тс.», які іноді зводяться через фр. *coque* «зачіска, бант у зачісці» до того самого *coq* «півень» (*Kopaliński* 501), але здебільшого виводяться від фр. *coque* «шкаралупа» (*Sl. wug. obsyeh* 362) або від фр. *coque* «клямка; неправильний вузол на канаті» (*Gamillscheg* 260, 366). — *Фасмер* II 280.

кок² «кухар (на кораблі)»; — бр. болг. *кок*, п. *кок*; — запозичення з російської мови; р. *кок* походить від гол. *kok* «кухар», що виводиться з нар.-лат. *cocus*, яке продовжує лат. *coquus* «тс.», похідне від дієслова *coquo* «кухарю; варю, смажу», спорідненого з псл. **pekti*, укр. *пекти*. — *СІС* 336; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 190; *Фасмер—Трубачев* II 281; *Fogaraszki St. sl.* 4, 65; *Kopaliński* 501; *РЧДБЕ* 282; *Vries NEW* 344; *Walde—Hofm.* I 270—271. — Див. ще **пекти**.

кок³ «одноклітинний кулястий організм з родини бактерій», *-кок* (друга частина складних слів на позначення бактерій типу *ехінокок*, *стрептокок*); — р. *кокк*, бр. *кок*, п. *-кок*, *-kokus* ч. сл. *kokus*, болг. *ко́ки* (мн.), м. *-коки* (мн.), схв. *-кока*, сл. *kókus*; — запозичено з новолатинської мови (можливо, за посередництвом російської); влат. *coccus* пов'язане з гр. *κόκκος* «зернина, ядро», словом нез'ясованого (можливо, неіндоєвропейського) походження. — *СІС* 337; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 192; *Kopaliński* 501; *Holub—Lyer* 247; *РЧДБЕ* 283; *Frisk* I 895; *Boisacq* 482—483.

ко́ка (бот.) «вид тропічних кушових рослин родини кокаїнових, *Erythroxylum coca* L.», *кокаїн*, *кокаїнізм*, *кокаїніст*, *кокаїновий*; — р. бр. болг. *ко́ка*, п. ч. слц. *koaka*, вл. *kokain*, схв. *кока*, слн. *kóka*; — запозичено за посередництвом німецької (н. *Koka*) або французької (фр. *coca*) мови з іспанської; ісп. *coca* походить від етимологічно нез'ясованого слова мови кечуа *kúka* «кока». — СІС 336; Фасмер II 281; Kopaliński 501; Holub—Lyer 246; БЕР II 530; Klein 306; Kluge—Mitzka 388.

кока́рда «значок на головному уборі; (заст.) вид банта»; — р. болг. *кока́рда*, бр. *кука́рда*, п. ч. слц. вл. *kokarda*, м. *кокарда*, схв. *ко́карда*, слн. *kokárda*; — запозичено, з французької, через н. *Kokárde* «кокарда», з французької мови; фр. *co-carde* «тс.» пов'язане з фр. ст. *cocard* «пихатий, чванькуватий; (первісно) півень», похідним від соф «півень». — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 191; Фасмер II 281; Sławski II 332—333; Brückner 243; Holub—Lyer 246; Machek ESJČ 267; БЕР II 533; Kluge—Mitzka 388; Bloch I 156, 176; Dauzat 184, 205. — Див. ще **кок**¹.

[ко́катень] «кусок дерева; держак віника» Л; — неясне; можливо, субстратне слово балтійського походження; пор. лит. *kúoka* «дрючок, ломака», [*kúokas*] «палиця з шишкою на кінці», лтс. *koks* «дерево; палиця», прус. *queke* «гілка ялини або сосни, що використовувалася як жердина у паркані».

ко́кати¹ (розм.) «бити, стукати, розбивати», *ко́кнути*; — р. *ко́кать* «бити, розбивати», *ко́каться* «бити яйце яйцем», *ко́кнуть* «розбити; ударити; лопнути», [*кок*] (виг.) «стук, брязь, хлоп», бр. [*ко́каць*] «бити (особливо що-небудь кругле)», [*ко́кацца*] «битиися яйцями; ударятися об що-небудь необережно»; — очевидно, похідне утворення від іменника *ко́ко* «куряче яйце»; зближення з дісл. *skaka* «трясти» (Matzenauer LF 8, 193) або з р. *ко́каться* (Горяев 149) неприйнятні; схв. *ко́кати* «смажити кукурудзу, так щоб зерна лопались», мабуть, сюди не належить. — Шанский ЭСРЯ II 8, 191; Фасмер II 281. — Див. ще **ко́ко**².

[ко́кати²] «стригти (переважно овець)»; — неясне.

коке́тка «жінка, що намагається подобатися чоловікам», [*коке́та*] «тс.» Ж, *коке́тство*, *коке́тливий* СУМ, Ж, *кокетувати*; — р. болг. *коке́тка*, бр. *каке́тка*, п. *kokietka*, *kokietka*, ч. слц. *ko-keta*, *koketka*, вл. *koketa*, м. *кокета*, схв. *коке́та*, слн. *kokétká*; — запозичення з французької мови; фр. *coquette* «кокетка», жін. р. прикметника *coquet* «той, хто прагне подобатися, занадто стежить за своєю зовнішністю», через дієслово *coqueter* «кокетувати, залиятися до когось (< походити як півень; кудкудакати)» виводиться від соф «півень». — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 191—192; Фасмер—Трубачев II 282; Hüttl-Worth 78; Sławski II 333; Brückner 243; Holub—Lyer 246; БЕР II 533; Ву-якляк 436; Dauzat 206. — Див. ще **кок**¹.

[ко́кін] «півень кохінхінської породи» ВеУг, [*кокиняк*] «тс.» ВеУг, [*кокиня*] «курка кохінхінської породи» ВеУг; — очевидно, спрощене запозичення з угорської мови; уг. *kokinkína* (-*tyúk*) «кохінхінська (курка)» відповідає укр. *кохінхінка*. — Див. ще **кохінхіни**.

[ко́кіл] «відлюдник, мовчун, вовкуватий» Кур; — неясне.

[ко́кірний] «заманливий, привабливий» Ж; — неясне.

ко́клюш «інфекційна дитяча хвороба з конвульсивним кашлем», [*ко́колич*] «тс.» Л; — р. *ко́клюш*, бр. *ко́клюш*, болг. *ко́клюш*, п. *koklusz*, м. *коклиш*, схв. *коклиш*; — запозичене з французької мови (очевидно, за посередництвом польської); фр. *coqueluche* «коклюш» (спочатку «капюшон») пов'язується з лат. *cucullus* «капюшон (яким закривають голову під час кашлю, грипу)», що знало впливу з боку соф «півень» (у зв'язку з подібністю кашлю до крику півня) (Dauzat 206; Bloch I 176); французьке слово виводиться також від нім. *Keuchhusten* «коклюш» (Schuchardt ZfRPh 41, 696; Matzenauer LF 8, 193). — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 192; Фасмер II 282; Sławski II 333; Kopaliński 501; Śl. wyr. obcych 343; БЕР II 535.

[кóкляцка] «назва вовни у залежності від її довжини, якості» Доп. УжДУ IV; — неясне.

кóко¹ (вигук, що передає квоктання курки, півня), [кóкати] «сокотати» (про курей) МСБГ; — р. *кóко*, *кокобó*, п. *ко-ко-ко*, ч. *kokoko*, болг. *ко-ко-ко*, схв. *кò-ко-*; — псл. *ко-ко-ко*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до близьких форм інших мов: фр. *soso*, лат. *soso* «тс.» — Фасмер II 283, 284; Sławski II 332; Brückner 244; Machek ESJC 266—267; БЕР II 532, 535; Берн. I 541.

[кóко²] «яйце; картоплина»; — р. [кó-ко] «яйце», [кóка] «тс.»; ласощі; іграшка; пшеничний хліб, пиріг», бр. [кóка] «яйце», п. *коко* «тс.», [коку] «картоплина», ч. *коко* «цукерки; [яйце]», нл. *коко* «яйце», болг. *кòко* «тс.; горіх», м. *коко* «тс.; яблуко; цукерка»; — псл. *коко*, слово дитячої мови з характерним для неї подвоєнням; очевидно, виникло спочатку як звуконаслідувальне слово на позначення яйця, яке зносить курка (пор. також іт. *sosso* «яйце», фр. *soso* «тс.»); непереконлива думка про запозичення з романських мов; недосить аргументоване прийняття впливу фін. *kuikko* «якийсь пиріг; півень» на російські діалектні форми (Kalima 122—123). — Фасмер—Трубачев II 281; Sławski II 333—334; Brückner 244; Schuster-Sewc 587—588; БЕР II 535; Берн. I 539. — Див. ще кóко¹.

[кокоїжитися] «стовбурчиться; упиратися; пишатися, чванитися» Ж, [кокоїжний] «надутий, чванливий, пихатий» Ж, [кокіжний] «тс.» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [кóкош] «півень» і *їжитися*, похідного від [їж] «їжак»; можливий вплив з боку складного слова *гороїжитися* «гордо поводитися; виступати гордо і з викликом». — Див. ще *їж*, кóкош¹. — Пор. *гороїжитися*.

[коколюс] (зоол.) «мальовнича черепашка (вид річкової черепашки), *Uroplatorum L.*» ВЕНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з гр. *κοκ(κ)άλμα* «слимаки».

кóкон; — р. *кóкóн*, бр. *кóкан*, п. ч. вл. *кокоп*, слц. слн. *кóкóп*, болг. *кóкóн*, м. *кокона*, схв. *кòкòн*; — очевидно, за по-

середництвом російської або польської мови запозичене з французької; фр. *soson* «кокон; шкаралупа яйця», що зводиться до слат. *soso* «шкаралупа яйця (<яйце)», слова звуконаслідувального походження; менш обгрунтоване виведення фр. *soson* через англійське посередництво (англ. *sosoon* «кокон») з кит. *kiap-kiap* «тс.» (Holub—Lyer 247). — СІС 337; Фасмер II 282; Sławski II 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 192—193; Kluge—Mitzka 388; Bloch I 157; Dauzat 185; Gamillscheg 240.

кóкóра «нижня частина стовбура дерева з великим коренем»; — р. *кóкóра* «тс.»; дерево, викорчуване з коренем, корч; [корінь дерева, пенз з корінням; колода з кривим кінцем, з кореневищем; затонуле дерево; видовбана колода; важка палиця з потовщеним кінцем], [кóкóрина] «корінь дерева; скривлене суцкувате дерево; кокора», [кóкóрица] «корінь дерева; корч», [кóкóрь] «вирите з коренем дерево, коряга, кокора», [кóкóрить] «чистити від кори зрубані дерева», п. [kokorecka] «дошка, у якій стирають кий, шток для обертання каменя жорна», [kokorpak, kokorniak] «тс.», ч. ст. *кокогаву* «кучерявий», болг. [кóкóр] «грабовий куш; куш, з якого виготовляють віники», [кóкóринка] «кучерик; верхнє кольорове пір'я селезня», [кóкóрúтка] «кучерик», [кóкóрúшка] «тс.», *кóкóрко* «франт; [пихата, чванькувата людина], м. [kokoraf] «кучерявий», [kokoridha] «локон», схв. *кòкара* «гілка куща», *кòкорица* «кучерик», [кóкóраз] «кучерявий, чубатий, кудлатий, розпатланий», *кóкóруша* «кучер; кучерява дитина», слн. [kokoga] «локон, кучері; пасмо волосся», стсл. *кóкóравъ* «кучерявий»; — не зовсім ясне; можливо, псл. [kokog-] «корінь дерева, пенз з кореневищем; скуповджене наче коряга кучеряве волосся» утворене від **когэ* «корінь рослини» шляхом редуплікації початкового **ко-*; інший ступінь вокалізму цього ж кореня засвідчений у р. [кóкóра] «сукувате дерево», ч. *се́се́řiti* «завивати волосся, кучерявити; скуповджувати; їжити; страхати», слц. *се́се́řit'* «тс.», болг. [чéкóр] «суку», [чéкóрест] «сукуватий, гілчастий, розложистий», а також

у лтс. *sesers* «пень дерева, викорчуваного з корінням; обрубок; кучері», *sefs* «вузлувате коріння, кущ», *seġa* «волосся (на голові); скуйовджене волосся», *kakagains* «кошлатий, кудлатий», лит. *kēras* «кущ, корінь, засохлий пеня» і *kakaflis* «гак, кочерга; дошка для розмішування»; пов'язується також з псл. *košapъ* «качанъ» (ЭССЯ 10, 105, 114—115; Фасмер II 282—283, 325); менш певні зближення з р. укр. *кочерга* (Ильинский РФВ 73, 294—295) або нар.-лат. **sochlea* «локон, пасмо волосся» (Bern. I 540); непереконливі твердження про запозичення з фінської мови (*Kalima* RSI 5, 85) або з романських мов (*Strekelj* 29—30); неприйнятне з огляду на фонетичні труднощі зближення з дінд. *śikharaḥ* «гострокінцевий», *śikhā* «локон; шпиль» (Agrell BSI. Lautst. 45).—*Sławski* II 335—337; *Brückner* 244; *Machek* ESJČS 212; *БЕР* II 537, 538, 539; *Skok* II 120—121; *Bern.* I 540; *Matzenauer* LF 8, 193; *Fraenkel* 205; *Trautmann* 124; *Vüga* RR I 445; *Mühl.*—*Endz.* I 367.—Див. ще **кóрінь**.—Пор. **кокоричка**.

[**кокоричка**] (бот.) «купина лікарська, *Polygonatum officinale* (L.) All.; ряс порожнистий, *Corydalis cava* (Mill.) Schweig. et Koerte; атрагена альпійська, *Atragene alpina*» *Мак*, [*кокіричка*] «ряс порожнистий» *Мак*, [*кокірічки*] (мн.) *Ж*, *Пі*, [*кокірчики*] *Г*, *Мак*] «тс.», [*кукуруічка*] «тс. *Мак*; хвилівник звичайний, *Aristolochia clematilis* L. *Ж*, *Мак*; конвалія травнева, *Convallaria majalis* L. (*Convallaria multiflora*) *Г*; воловик лікарський, *Anchusa officinalis* L. *Ж*», [*кукорник*] «хвилівник звичайний» *Мак*, [*кукоричко*] «купина лікарська» *Мак*;—р. [*кокорички*] «ряс порожнистий», [*кокорочки*] «тс.», [*кокорвяга*] «хвилівник звичайний», [*кокорнак*, *кокорник*, *кокорняк*] «тс.», [*кокорыш*] «собача петрушка, *Aethusa cynapium*; рутка лікарська, *Fumaria officinalis* L.», п. *kokoguczka* «купина; [ряс порожнистий; рутка лікарська]; (заст.) конвалія», *kokogucz* «ряс; рутка лікарська», *kokorzuk* «тс.; копитняк, *Asarum* L.», *kokornak* «хвилівник; ряс; рутка», ст. *kokogak* «хвилівник звичайний», *kokorzek* «тс.; ряс», *kokogek* «ряс», ч. *kokořik* «купина», [*ко*

kořinek, *kokořičník*] «тс.», [*koukořiček*] «конвалія», мор. [*kokořič*] «тс.», ст. *ko-kořiek* «купина», *kokořič* «тс.», [*kokořice*] «повитиця, *Cuscuta*», [*kokořák*] «ромашка лікарська, *Matricaria chamomilla* L.», слц. [*kokořik*] «купина», [*kukurik*, *kykurik*], вл. *kokořička* «тс.», *kokogč* «ряс», *kokogac* «бруслина європейська, *Evonymus europaea* L.», *kokornak* «хвилівник звичайний», вл. [*kokogac*] «бруслина», [*kokognac*] «тс.», *kokogdac* «рутка лікарська», *kokrik* «тс.», *kokognak* «рїжки, *Claviceps purpurea* Tul.», болг. [*кокорче*] «фіалка триколірна, *Viola tricolor* L.; ромашка лікарська», [*кокорчо*] «нагідки лікарські, *Calendula officinalis* L.», *кукуруяк* «чемерник білий, *Helleborus odorus*», [*кукуруйн*, *кукуруок*, *кукуруяг*] «тс.», [*кокор*] «тс.; адоніс весняний, горицвіт, *Adonis vernalis* L.; максамосійка, *Paraver rhoeas* L.», м. *кукуруек* «чемерник білий», [*кукурушка*] «глід (дерево), *Crataegus*», схв. *kòkornjāk* «ромашка лікарська», *кокорнак* «тс.», *кокогуша* «собача петрушка», *kukòrijek* «чемерник», *kukùrijek*, *kukùřk* «тс.», *кукурурєк* «тс.; мак польовий, *Paraver argemone* L.», слн. *kokogek* «цикламен європейський, *Cyclamen europeum* L.», [*kokogček*] «тс.», *kokogik* «тс.; повитиця»;—загальноприйнятої етимології немає; реконструюються [**kokogu-k-*, **kokogu-сь*, **kokogu-шь*, **kokog-(ь)п-*] як похідні від назви якоїсь рослини [**kokog-*], можливо, редуцльованого варіанта основи **kor-ę* «корінь рослини» або від [**kokog-*] «корінь; дерево, кущ; пеня з корінням; скуйовджене волосся», оскільки одні види цих рослин мають сильно розгалужене чи довге кореневище, інші своїм розчепірим у різні боки і вгору листям чи гіллям або китицями квіток подібні до розгалуженого кореневища чи скуйовдженого волосся; пор. синонімічні назви цих же рослин п. ст. *korzeń bukowy* «хвилівник звичайний; рутка лікарська; ряс», вл. *swjateje Marijne koguški* «тс.», букв. «корінці св. Марії», п. ст. *korzyk* «ряс; рутка лікарська», слн. *kògček* «цикламен європейський»; зближення з нар.-лат. **sochlea* «локон, пасмо волосся» (Bern. I 540), як і з р. [*кокорра*] «товстий коржик», [*кокура*] «ве-

сильний пиріг, калач» (Фасмер II 283), недостатньо аргументоване; виведення польських назв цих рослин від ст. *koko-gzyka* «півник» (Karłowicz SWO 286) викликає сумнів.— УРЕ I 77, 294, V 346; Флора УРСР III 254, V 186; Sławski II 335—337; Brückner 224; Machek ESJCS 212; Jm. rostl. 270; БЕР II 537; III 111—112; Schuster-Sewc 588; Bern. I 540; Симонович 142—143.— Див. ще **кобринь**.— Пор. **кобра**.

кокоруддя, *кокорудзка*, *кокорудка* — див. **кукурудза**.

коко́с (бот.) «кокосова пальма, *Cocos nucifera* L.; кокосовий горіх», [*ко-ко́совець*] «кокосова пальма» Ж;— р. *ко́-ко́с* «кокос», бр. *како́с*, п. *kokos*, ст. *kokus*, ч. слц. вл. *kokos*, болг. *коко́сов* «кокосовий», м. *кокос*, схв. *кѣкос*, слн. *kѣkos*;— очевидно, за посередництвом російської мови запозичено з німецької; нім. *Kókos*(nuß) «кокос(овий горіх)», *Kókos*(baum) «кокос(ове дерево)» етимологічно не зовсім ясне; можливо, пов'язане з порт. *сосо* (мн. *сѳсос*) «кокосова пальма; кокос, кокосовий горіх», що через лат. *соссит* «кісточка (плоду)» зводиться до гр. *κόκκος* «зерно; кісточка (плоду)»; зіставляється також з ісп. *сосо* (мн. *сосос*) «кокосова пальма; кокосовий горіх», яке, можливо, походить від *сосо* «хо, страховище» у зв'язку з тим, що із шкаралупи кокосового горіха легко робляться страшні маски.— СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 193; Фасмер II 283; Sławski II 337—338; Holub—Lyer 247; БЕР II 539; Kluge—Mitzka 388—389; Klein 307; Bloch I 157; Dauzat 185.— Див. ще **кок**³.

[**ко́косом**] «злобно, скося»;— неясне; можливо, результат контамінації основ слів *ко́кош* «півень» і *ко́сий* (про погляд).

[**коко́тик**] (бот.) «сережка (у берези, вільхи)» ВеБ, ВеНЗн, [*коко́ци*] «сережки на деревах (зокрема, у верби, берези)» ВеБ, ВеНЗн, [*коко́цькі*] «сережки (у вільхи)» ВеБ;— очевидно, результат видозміни слова [*ко́тик*] «сережка (на дереві)», зближеного з словом [*ко́кош*] «півень».— Див. ще **ко́тик**, **ко́кош**¹.

[**коко́тіти**] «лепетати, базікати», [*ко́кот*] «пустун, жвава дитина», [*ко́котень*] «тс.»;— очевидно, пов'язане з *ко́-ко* (виг.),

[*ко́кати*] «сокотати».— Sławski II 332; ЭСЯ 10, 117—118.— Див. ще **ко́ко**¹.

коко́тка «жінка легкої поведінки»;— р. болг. *коко́тка*, бр. *како́тка*, п. слц. *kokota*, *kokotka*, ч. *kokota*, схв. *коко́та*, слн. *kokóta*;— запозичення з французької мови; фр. *сосо́те*, спочатку «курочка, курка», (перен.) «коко́тка» є звуконаслідувальним утворенням з дитячої мови того ж походження, що й *сосо* «яйце», разом з яким пов'язується з криком курки.— СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 193; Фасмер II 284; Sławski II 340; БЕР II 539; Bloch I 157, 176; Dauzat 185.— Див. ще **ко́ко**².— Пор. **коко́тка**.

[**ко́коть**] «кіготь, пазур» Ж, Л;— очевидно, результат видозміни форми [*ко́хоть*], пов'язаної з *кіготь* (див.).

[**ко́кош**¹] (орн.) «півень», [*коко́шка*] «курка, квочка», [*коко́шний*] «чванливий, пихатий», *коко́шитися* «триматися зарозуміло, гордовито; бундючитися, чванитися, хизуватися»;— р. фольк. [*кокоша*] «зозуля», ст. *кокошь* «курка, квочка», др. *кокошь*, п. *kokosz* «тс.», ч. заст. рідк. *кокош* «півень», ст. *кокеш* «репіс», слц. [*кокош*] «півень; репіс», вл. нл. *кокош* «курка, квочка», болг. заст. [*кокош*] «курка», м. *кокошка*, схв. *ко́коши*, слн. *кокош* «тс.», стел. **кокошь** «тс.; квочка»;— псл. *кокошь* «півень; курка, квочка», похідне від звуконаслідувального вигуку *ко-ко*, що імітує сокоріння курки, півня, до якого зводиться також паралельне за словотворчою структурою й семантикою *коко́т-ь* «півень» і віддаленіше укр. [*ко́кот*] «пустун; пустотлива, жвава дитина».— Фасмер II 284; КЭСРЯ 204; Пресбр. 331—332; Sławski II 338—339, 340; Brückner 244; Machek ESJCS 267; Holub—Kop. 175; Schuster-Sewc 589; БЕР II 540—541; ЭСЯ 10, 115—116; Bern. I 540—541; Mikl. EW 122; Mihăilă Studii și cercetări lingvistice 13, 376.— Див. ще **ко́ко**¹.— Пор. **коко́тіти**.

ко́кош² «курок (у рушниці)» Ж;— запозичення з угорської мови; уг. *какас* «півень; куро́к», слово слов'янського походження, наявне також в українській мові (пор. укр. [*ко́кош*] «півень»), у значенні «курок» (з 1838 р.) є, очевидно, калькою нім. *Напп* «півень; ку-

рок». — Желех. I 357; Kniezsa 239—240; MNTEsz II 311. — Див. ще **ко́кош**¹. — Пор. **курóк**.

[**коко́ша**] «жарене кукурудзяне зерно (тріснуте, з вивернутим назовні білим вмістом) Ме; — запозичення з молдавської чи румунської мови; молд. *кокоше́й* (рум. *socoșeii*) «півники; підсмажені зерна кукурудзи» е формою множини від молд. *коксше́л* (рум. *socoșel*) «півник», зменш. від молд. *куко́ши*, *коко́ши* (рум. *socoș*) «півень», запозиченого з слов'янських мов (пор. укр. [*ко́кош*] «півень», болг. [*ко́кош*] «курка», схв. *кѡкѡш* «тс.»). — СДЕЛМ 215; DLRM 163. — Див. ще **ко́кош**¹.

[**коко́ші**] (мн.) «ноги»; — неясне.

кокс «основний продукт сухої дистиляції кам'яного вугілля, [*ко́кус*] «тс.», *коксува́ти*, *коксівни́й*, *коксува́льний*; — р. бр. болг. м. *кокс*, п. ч. слц. вл. *koks*, схв. *кѡкс*, слн. *kòks*; — запозичене, очевидно, через російське посередництво з німецької мови; н. *Koks* «кокс» походить від англ. *coke* «тс.», мн. від *coke* «тс.; серцевина, ядро; кісточка (плоду); попіл, зола», спорідненого з сангл. *kelkes* «риб'яча ікра», шв. [*kälk*] «серцевина (дерева), стриженя», гр. ἄγλις «зубець часнику», ἄγλις «тс.»). — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 194; Фасмер II 284; Sławski II 340—341; Holub—Lyer 247; Machek ESJČ 267; БЕР II 543; Kluge—Mitzka 389; Klein 311.

кок-сагіз (бот.) «каучуконосна рослина *Tagahasum kok-saghys* Rod.»; — р. бр. *кок-сагіз*, п. *kok-sagiz*, ч. слц. *koksagyuz*, болг. *коксагіз*, слн. *koksagiz*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з казахської мови; каз. *көк сағиз* «кок-сагіз» (букв. «зелений каучук») утворене з основ слів *көк* «синій, небо; зелень, зелений; сірий (про масть); сизий; пліснявий», спорідненого з тур. *gök* «небо; блакитний, лазуровий; синій», тат. *күк* «тс.», як. *күөх* «синій, блакитний; зелений», чув. *ка́вак* «синій, блакитний; сизий; сивий», монг. *көке* «синій, зелений», і *сағиз* «каучук; жувальна смола», спорідненого з хак. *сагыс* «жувальна смола», башк. *һағыз*, уйг. *сеғиз* «тс.», тат. *сагыз* «смола на шпилькових деревах», чув. *сухӓр* «сірка

жувальна; соснова живиця, вишневий глей»; назва рослини пов'язана з її каучуконосністю, наявністю в ній клейкого смолоподібного соку. — СІС 337; Акуленко 142; Шанский ЭСРЯ II 8, 194; Шипова 191; Kopalinski 501; РЧДБЕ 295; Радлов II 1218—1221, IV 270; Егоров 96, 198; Räsänen Versuch 287, 396.

коктéйль «напій із суміші горілки, вин, соків, вершків, морозива тощо; кінь з підрізаним хвостом»; — р. *коктéйль*, бр. *кактéйль*, п. *koktajl* (cocktail), ч. *koktail* (cocktail), слц. *koktail*, болг. *ко́ктайл*, *ко́ктейл*, м. *коктел*, схв. *ко́к-тел*, слн. *koktajl*; — запозичення з англійської мови; англ. *cocktail* «коктéйль» (букв. «півнячий хвіст») е складним словом, утвореним з іменників *cock* «півень», слова *follow* «наслідувального походження, і *tail* «хвіст», спорідненого з двн. *zagal*, гот. *tagl* «волосся», дісл. *tagl* «кінський хвіст», дірл. *dūal* «локон волосся, кучері», дінд. *daša* «бахрома, торочки»; назва напою пояснюється строкатістю суміші його складників, порівнюваних із строкатістю півнячого хвоста. — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 194—195; Kopalinski 176, 501; Holub—Lyer 247; БЕР II 543; Klein 306, 1566.

[**ко́кус**] (бот.) «перстач Кранца, *Potentilla Crantzii* Beck. (*Potentilla verna* L.)»; — неясне; можливо, утворення від гр. *κόκκος* «кісточка (плоду); сім'ячко, зерно» у зв'язку з видовжено-яйцеподібною формою плодиків цієї рослини (Віслюліна—Клоков 210—211; Нейштадт 321—324; Симонович 375—376).

кол, **кола́к** — див. **ікло**.

[**кола́н**] «вовняна або бавовняна пов'язка у вигляді широкої стрічки» Я; — можливо, запозичення з сербохорватської мови (переселенців з Югославії); схв. *кѡлан* «жіночий (пістрявотканий) поясок» е похідним від *кѡло* «круг».

[**кола́стра**] «молозиво» Ж, [*ко́лэстра*, *кува́стра* Ж, *кула́стра*, *куле́йстра* Ж, *куля́стра*, *кура́стра* Ж] «тс.»; — п. [*kułastral*, ч. [*kurastva*, *kuřastva*], слц. [*kulajstra*, *kurástva*] «тс.», [*kuł'astral*] «жа, печиво з молозива», [*kurásla*] «юшка з молозива», болг. *кола́стра* «молозиво», [*кула́стра*], схв. *кѡнастра* «тс.»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *coarăstră* «моло-

живо», corástă, lcoráslă, curástă, curástră], молд. *корáслэ* разом із формами з -l-рум. colástră, lculástră], молд. *колáстрэ, кулáстрэ* зводяться до лат. [*colastral], що продовжує етимологічно неясне лат. colostrā (colostrum) «тс.». — Мельничук Молд. эл. 168; Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 108; Кобилянський Гуц. гов. 84; Scheludko 137; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 134; Vrabie Romanoslavica 14, 157; Кленикова 109—116; Sławski III 357—358; Machek ESJĈ 306; БЕР II 548; Skok II 137; Bern. I 542; Mikl. EW 123; Crânpălă 326—328; СДЕЛМ 203; Puşcariu 40; Walde—Hofm. I 247; Ernout—Meillet I 133.

кóлба «скляна посудина з видовженою шийкою»; — р. бр. болг. *кóлба*, п. kolba, ч. заст. kolba «тс.»; — очевидно, через російське і польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Kolben (<двн. kolbo «товстий ціпок») «дрючок; поршень; колба; приклад (рушниці)» споріднене з дісл. kōlġ «спис (для метання); стріла; бульба», псл. globiti, globa, укр. [глобá] «зігнуте дерево; клин; турбота». — СІС 338; Фасмер II 286; Sławski II 345; Machek ESJĈ 267; Holub—Lyer 247; БЕР II 549; Kluge—Mitzka 389. — Див. ще **глобá**.

колгóсп, колгóспник, колгóспівський, колгóспний; — складноскорочене слово, утворене з початкових частин прикметника й іменника у словосполученні *колективне господарство* як калька р. *колхоз* із *коллективное хозяйство*. — СУМ IV 216. — Див. ще **госпóдь, колектів**.

[**колдибáхнути**] «випити (дзвінко)» Я; — афективне утворення, можливо, пов'язане з р. [*колдыбáхнуть*] «кинути з шумом у воду; шубовснути».

[**колдóвина**] «жінка-знахарка» Ва; — очевидно, видозмінене запозичення з російської мови; р. *колдовать* «чаклувати» (первісно «замовляти, заклипати») споріднене з лит. kalbà «мова», лтс. kalada «шум, сварка», лат. calo «викликаю, скликаю», гр. *καλέω* «кликати», *κῆλαδος* «шум», двн. halōp «кликати; приносити», holōp «тс.», псл. *kolkoľ «дзвін», укр. [*колокіл*] «тс.». — Фасмер II 287—288, 294; Ильинский РФВ 62, 250; Fraenkel 207—208;

Walde—Hofm. I 141—142; Frisk I 762—763; Pokorny 548. — Див. ще **колокіл**.

колдуни «вид пиріжків з м'ясом»; — р. *колдуны*, бр. *калдуны* «тс.», п. ст. діал. kaldon «тс.; нутроші», ч. kaldoun (kaltoun) «гусячі потрухи», вл. kaldony (кул.) «рубці», нл. kaldony «нутроші, тельбухи»; — давне запозичення з німецької мови; свн. kaldūne, нвн. [Kaldáune] «кишки, потрухи; рубці» походить від слат. caldūna <*caldumen, очевидно, «свіжі, ще теплі потрухи», яке зводиться до лат. calidus «теплий», пов'язаного з calēre «бути теплим». — Фасмер II 288; Sławski II 35; Machek ESJĈ 236; Schuster-Sewc 485; Bern. I 472; Kluge—Mitzka 340. — Див. ще **калорія**. — Пор. **кавдун**.

колéга, колéгийум «закритий середній або вищий навчальний заклад у XVI—XVIII ст.», *колéгия*, [*коллежанка*] «колега (жінка)» Я, *колегіальний*; — р. *коллéга*, бр. *калéга*, п. ч. слц. вл. kolega, болг. м. схв. *колéга*, слн. *колéга*; — запозичення з латинської мови; лат. collēga «спільно обраний товариш по роботі в державній установі; товариш по службі; співробітник» пов'язане з collēgium «товариство, спільна державна служба; співробітництво; колегія» і утворене за допомогою префікса cop- (>col-) «з-» і дієслова lego «збираю; обираю». — СІС 338; Фасмер II 292; Sławski II 349—350; Brückner 245; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247; БЕР II 551; Matzenauer 210; Walde—Hofm. I 244, 779—780, 789—790; Ernout—Meillet I 131, 353—354. — Див. ще **коаліція, легáльний**.

[**колеїна**] «колія» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. koleina «колія» вважається запозиченням із східнослов'янських мов; р. [*колеина*], бр. *каляіна* є похідними від р. *коляя*, бр. *каляя*, споріднених з укр. *колія*. — Sławski II 350; JP 35, 371—373; Karłowicz SGP II 400. — Див. ще **колія**.

колектів, колектівізація, колектівізм, колектівіст, колектівістичний, колектівний, колектівізувати; — р. *колектів*, бр. *калектів*, п. kolektwy, ч. kolektiv, слц. слн. kolektiv, вл. нл. kolektiv, болг. м. *колектів*, схв. *кóлектив*; — очевидно, через російське по-

середництво запозичене з німецької мови; н. Kollektiv «колектив» походить від слат. collectivus «спільний», лат. collectivus «збірний; нагромаджений», пов'язаного з дієсловом colligo «збираю, набираю, нагромаджую», утвореним за допомогою префікса col- (<con-) «з» від дієслова lego «збираю, набираю». — СІС 338; Шанский ЭСРЯ II 8, 204; Koraliński 502; Holub—Lyer 247—248; БЕР II 552; Walde—Hofm. I 780; Ernout—Meillet I 348—350. — Див. ще коаліція, легальний.

колектор «установа чи особа, яка щось збирає або розподіляє; частина динамомашини; трубопровід, труба; підземна галерея»; — р. коллектор, бр. калектар, п. ч. слц. kolektor, болг. м. колектор, схв. колектор, слн koléktor; — очевидно, запозичення з новолатинської мови; нлат. collector «збирач» пов'язане з дієсловом colligo «збираю, набираю, нагромаджую». — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 204—205; Koraliński 502; Holub—Lyer 247—248; РЧДБЕ 341; Klein 312, 313; Dauzat 187; Bloch 160. — Див. ще колектів.

колекція, колекціонер, колекціонерство, колекціонувати; — р. коллекция, бр. калекция, п. kolekcja, ч. kolekse, слц. kolekcija, вл. kolekcija, болг. колекция, м. колекција, схв. колекција, слн. kolékcija; — запозичення з латинської мови; лат. collectio «збирання, збір; короткий огляд» є похідним від дієслова colligo «збираю; підбираю; підіймаю». — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 205; Sławski II 351; Koraliński 502; Holub—Lyer 247—248; БЕР II 553. — Див. ще колектів.

коленкор «фарбована бавовняна проклеена тканина»; — запозичене з французької мови (очевидно, через російську); фр. calençat «ситець, бавовняна фарбована тканина» походить від перс. kalankar «вид фарбованої тканини»; виведення р. коленкор з фр. colicot «коленкор», утвореного від назви міста Kalikati (Calicut) «Калькутта (в Індії)» (Горяев 150; Lokotsch 83), сумнівне. — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 198; Фасмер II 289; Преобр. I 333; Matzenauer 190; Dauzat 129; Gamillscheg 173.

[колесачкі] «сорт великих яблук» Ж; — неясне, можливо, утворене на основі *колесо* у зв'язку з великим розміром яблук.

[колесниця] «дранка, дранина» Я; — неясне.

колесо, колесар, колесити, колесник, колесництво, колесниця, колесня, колесувати, колесня — див. **кболо**¹.

[колестовати] «ганити, ображати» Я; — неясне; можливо, результат видозміни *колесувати* «піддавати жорсткій смертній карі, ламаючи кістки на спеціально обладнаному колесі, що крутиться», викликаній зближенням з п. molestować «набридати, надокучати, чіплятися (до когось)».

колеша, колешеник — див. **куліш**.

[колєя] (у сполученні *к. залізна*) «залізниця» Ж, [кóлій] Ж, [кóлія] «тс.» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. kolej (żelazna) «залізниця» (букв. «(залізна) коля») є, мабуть, неточною калькою фр. chemin de fer «залізниця» (букв. «дорога залізна»). — Sławski II 350—351. — Див. ще **кóлія**.

коли «в який час; аж ось, як ось; в той час як, після того як; як, якщо», [коль] «в який час; як, якщо» Ж, *вікóли, [звідкóли]* «відколи», [звідукіль] «тс.», [наколі] «коли, якщо», [наколь, накой] «тс.» Ж; — р. заст. *кóлі* «як, якщо; [коли, в який час; чи, чи так; або]», *коль* «як, якщо», бр. *калі* «коли», др. *коли* «в який час, коли; як, якщо», *коль* «як, якщо», болг. [кóле] «як», [коль], заст. [кóли] «тс., якщо; коли, в який час», схв. [kólje] (у виразах *піје ті kólje* «не маю часу», букв. «не маю коли», *петат kólje* «тс.»), ст. [kolil] «тс., скільки, як», слн. *kóli* «наскільки, скільки», *kóli* «як багато; досить», стл. **коли** «коли, в який час; скільки», **коль** «як; як багато; скільки»; — псл. *kolě/koli/kolь* «коли, в який час; як, якщо; скільки», результат розширення суфіксальним формантом -l-(ě, i/ь), пов'язаним з часткою псл. *li/lь* «чи», займенникової основи *ko-, утвореної, як і коренева частина *къ*- питально-відносного займенника *къто* «хто», від питального займенника *къ, що продовжує *іє*. *k^ho-/k^he-/k^hi-; — споріднене

з лит. *kelī* «декілька; скільки, як багато; деякі», *kōlī* «як довго; поки», *kōliai*, *kōlei* «тс.», гр. *λίλιμος* «наскільки великий», лат. *quālis* «який»; слов'янські прислівники з кінцевим -ь, можливо, більш давні порівняно з *kolī*, *kolē*, що тлумачаться або як прислівникові утворення, видозмінені за аналогією до інших прислівників на -і, -є (Specht KZ 52, 90), або як адвербіалізовані займенниково-прислівникові утворення у різних формах місц. в. одн., співвідносні з *kolь*, старим зн. в. одн. (Vondrák I 482); генетичне розмежування сл. *kolī*/*kolь* «коли, в який час; як, якщо» і питального *kolī* «скільки, наскільки» недостатньо аргументоване, як і зближення -*kolī* у постпозиції до займенників, прислівників і частки *пi* «ні» з дінд. *khalu* (пá *khalu* «ніколи, зовсім ні»), *khálu* «справді, дійсно» (Machek ESJCS 214; Slavica 16, 168—170; 23, 67). — IУМ Морфологія 345, 349, 363—364, 449, 460—461, 467; Лукінова Вступ 206; Фасмер II 290; КЭСРЯ 205; Преобр. I 334—335; Sławski II 361—363; Brückner 246—247; Holub—Lyer 248; БЕР II 549—550, 555, 563—564; ЭССЯ 10, 85—86; Bern. I 673—674; Мейе ОЯ 377, 378; Vaillant Gr. comp. II 703; Trautmann III; Walde—Hofm. II 397, 405; Brugmann Grundriss II 1, 382; IF 4, 226; Prellwitz BV 22, 96; Benveniste Studii baltici III 128; Pokorny 646. — Див. ще *ли*, *хто*. — Пор. *кілька*², *кой*.

[*коли́ба*] «пастуший курінь; зимове дерев'яне житло гуцулів-лісорубів», [*ко́либа*] «тс.» Вел, [*кулі́ба*] «курінь, хатинка» Мо, [*пi*ко́либок] Доп. УжДУ IV, ст. *колыба* «пастуший курінь» (XVII ст.); — п. *koliba* «тс., примітивна будова; покрівля з дошок (для соломи)», *koleba* «пастуший курінь (у горах)», ч. *koliba* «тс., дерев'яна будівля (курінь)», слл. *koliba* «тс.», болг. *коліба* «тс., невеликий дім, хатинка», м. *колиба* «тс.», схв. *ко́либа* «хатина, халупа; курінь», *ко́леба* «тс.», ст. *koliba* «тс.; кухня», слл. *koliba* «барак; дерев'яна сторожка»; — мандрівне пастуше слово; для української і західнослов'янських мов імовірно румунське посередництво; рум. *colibă* «халупка», як і уг. *kaliba* «курінь, примітивна

хатинка», алб. *kalibe* «злиденна хатка», запозичене від південних слов'ян, до яких, очевидно, прийшло з грецької мови (пор. гр. *καλύβη* «мазанка, хата; покриття; завіса»); припускається давня спорідненість із словом *халу́па*; сумнівне посередництво тур. *kulübe* «курінь; хатина; будка», [*kaliba*, *koliba*] «тс.» (Karłowicz SWO 93; Malinowski Rozprawy 17, 9; Фасмер ГСЭ 2, 243; 3, 92; Vasmer AfSIPh 38, 282—283; ZISIPh 4, 283; 5, 285; RSI 5, 141—142; Bern. I 546) або фракійське (Romanski RES 2, 51—55). — Дзєндзелівський ОЛА 1965, 129; Присяжнюк УМЛШ 1976/7, 84; Габинский Вост.-сл.-молд. взим. II 131; Sławski II 354—355; Brückner 246; Machek ESJČ 214; БЕР II 555—556; Skok II 124; ЭССЯ 10, 162—164; Клепикова 207—217; Сл. и балк. языкозн. 191; Czekanowski Wstęp 168, 419, 424; Mikl. EW 125; Kniezsa I 1, 244; Cránjalá 313—315; Нерознак 198. — Пор. *халу́па*.

[*колиба́ти*] «розхитувати, коливати» Ж, [*колеба́ти*, *коліба́ти*] «тс.» Ж, [*ко́либка*] «колиска Я; дерев'яна або металева втулка в колесі» Л, [*колі́бка*] «тс.» Ж, [*коліба́нець*] «невеликий важіль» Ж, [*ко́лібень*] «маятник, висок» Ж, [*ко́лібний*] «хиткий, слабкий (про здоров'я); нетвердий (про ходу); який коливається» Ж, [*ко́лібний*] «який гойдається» Ж; — р. *колеба́ть* «колисати, хитати», [*колыба́ть*] «тс.; гойдати», [*кулыба́ть*] «тс.», др. *колебатися* «колисатися, хитатися», *колы́батися* «тс.», п. вл. *kolebać* «колисати, колихати», ч. *kolébatí*, *kolíbatí*, слл. *kolembat'*, [*kolimbat'*], нл. *kolebaś* «тс.», болг. *колеба́я се* «вагаюся», м. *колеба* «колише» (дитину), схв. *ко́лебати* «колисати, гойдати», *ко́лебати се* «вагатися», ст. *koljébatí* «колисати, гойдати», слл. *kolébatí* «коливати», стсл. *колы́баты* «колисати, хитати»; — псл. *kolébatí/kolebatí* «колисати; хитати»; — етимологічно неясне; виводилося з *ko-* і **ioib-* (Machek ESJČ 268; ЭССЯ 10, 129—130, 164); зіставлялося з дангл. *scelfan* «гойдатися», дісл. *skialfa* «тс.; дрижати», двн. *sciluf* «очерет» (Zupitza GG 154; Fick III 461; Hellquist 972); тлумачилось як звуконаслідувальне (Bern. I 545; Sławski II 347—348; Skok II

125); разом з *колицати*, *колихати* виведено до псл. *kolo* «колесо» або до його кореня іе. *k^hol- (Brückner 245; БЕР II 550); малопереконливі зіставлення з дінд. *skhalati* «спотикається, хитається» (Потебня К ист. зв. III 110; РФВ 4, 210), болг. *клатя се* «гойдаюся, хитаюся» (Младенов 246), як і виведення від гіпотетичних *кольба «возіння», *koliti «везити» (Matusiak Pol. jez. 11, 151—153). — Шанский ЭСРЯ II 8, 197; Фасмер II 288; Преобр. I 333; Schuster-Sewc 599—600. — Пор. **коливати**, **колицати**.

коливати «хитати, колихати; гойдати», *коливальний*, *коливний*; — бр. *кальвіаць* «колицати, хитати»; — очевидно, результат контамінації дієслів *колібати* (*колебати*) і *кивати* (див.).

коливо¹ «поминальна кутя», [коливо Пі, *колово* Ж] «тс.»; — р. болг. діал. *коливо*, др. *коливо*, схв. *коливо*, цсл. *коливо* «тс.»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; сгр. *κόλλυβα* (мн.) «кутя (варена пшениця, що роздавалася парафіянам у церкві в певні дні, як правило, у зв'язку з поминками); [варена пшениця]» разом із формою чол. р. *κόλλυβος* «дрібна розмінна монета, мала золота гиря; вексельний курс, завдаток», мабуть, є давнім запозиченням із семітських мов (пор. гебр. *ḥālar* «змін; вексель». — Фасмер II 291; ГСЭ 2, 244; 3, 92; БЕР II 556; Skok II 130; Десницькая Сл. языкозн. 1983, 83; Bern. I 547; Frisk I 900; Voisacq 485.

[**коливо**²] «курінь запорізький» Ж, Пі, [коливо] «тс.» Пі; — неясне; можливо, результат видозміни слова [коліба] «житло чабанів, пастуший курінь; зимове дерев'яне житло лісорубів» або похідне від *коло*.

[**колігати**] «хитатися, коливатися» Я; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни дієслова *колихати* «коливати, хитати» під впливом *кульгати* «шкандибати».

колимáга «старовинний закритий екіпаж; громіздкий і незграбний екіпаж, візок», [колимáг] «шатро, намет», [каламáшка] «безтарка» ЛЧерк; — р. заст. *кольма́га* «колимáга», [каламáга, калыма́га] «шлюбний поїзд; візок, у якому

іде молода», бр. *каламáжка* «бричка, коляска; візок», др. *колимогъ* «шатро», *колымагъ* «табір; табірна стоянка», *кольмагъ* «тс.», п. ст. *kolimaga* «візок», ч. ст. *kolimah* «тс.», [kolmahal] «одномісна тачка», слц. *kolimaha* «парадний критий віз», цсл. **КОЛИМОГЪ** «шатро», **КОЛИМАГЪ** «тс.»; — слово без переконливого пояснення; можливо, давнє запозичення з монгольських мов, яке прийшло через тюркське посередництво; пор. монг. *хальмаг* (<*qali-maq > дтюрк. *qaly-maq) «калмик», букв. «високі возинамети» (Корш САН 1632; Menges ZfSlPh 23, 327—334); менш переконливе пов'язання (Bang-Gabain, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Klasse 1931, 484) з дтюрк. *külüngü* «судно; сумнівним є виведення слова від сгр. *καλύπτειον* «оболонка, покров» (Срезневский I 1252), пояснення його як складного утворення, пов'язаного з *kolo* «коло, колесо» і п. ст. *мага, ма́га* «візок» (Brückner 246) або з *koli-ti «ходить, рухатися» і *могъ* (*мага*) «житло» (Moszyński PZJP 106). — Фасмер—Трубачев II 291; Шипова 193; Sławski II 34—35; Machek ESJČ 269.

колицати «колихати», *колицанка* «колискова пісня; [дитяча колиска]», *колицка*, *колицьба* «пісня, яку співають, заколисуючи дитину», *колицочний* «колицковий» Пі; — р. [колицать] «гойдати, колихати», бр. [калысáчка] «колицка», *калыска* «тс.», п. *kołysac* «гойдати, колихати, коливати», ч. *kolísati* «(підк.) колихати; коливатися, вагатися; [гойдати, коливати]» (з слц.), слц. *kolísat*, «тс.», вл. *kołysac* «гойдати на колінах»; — псл. (пн.) [kolysati] «колицати, коливати», як і паралельне [koluxati] «тс.», найчастіше зближується з псл. [koliti] «кружляти, крутити, вертіти», представленим у п. *kołować* «тс.»; колесити, колувати», ст. *kolić* «кружляти», схв. ст. *koliti* «оточити», укр. *колувати* «рухатися по колу; їхати в об'їзд, об'їжджати», яке походить від *kolo* «коло, круг; колесо», пор. також м. [коле] «колице, гойдає»; виведення п. *kołysac* від *kołysa, гіпотетичного деминутива до *koło* (Matusiak Pol. jez. 11, 136—138), недостатньо аргументоване; неприйнятне глу-

мачення північнослов'янських форм як звуконаслідувальних утворень (Bern. I 545); заслуговує на увагу виведення з словотворчого компонента *ko-* і основи **ib-sa-*, реконструйованої у зв'язку з лтс. *laĩbs* «тонкий, слабкий» (ЭССЯ 10, 130, 165—166) або з лат. *l̥t̥rāre* «розгойдувати, кидати» (Holub—Lyer 248; Machek ESJČS 214; Sborník FFBrU I 84).—Фасмер II 299; Sławski II 376—379; Brückner 249.—Див. ще *кóло*¹.—Пор. **колиба́ти**.

колиха́ти «злегка гойдати; колисати», *колиха́тися* «коливатися; похитуватися; хитатися», [ко́лих] (виг.) Я, [ко́лиха́лочка] «та, що гойдає колиску, няня», [ко́лиха́льниця] «тс.» Я;—р. *ко́лиха́ть* «колихати», бр. *ка́льха́ць*, п. [koľuchać] «тс.» (з укр. або бр.);—псл. (пн.) [kolyxatī] «колисати, гойдати», пов'язане чергуванням приголосних *s* і *x* з паралельним [kolysatī] «тс.».—Фасмер II 299; Sławski II 376—377; ЭССЯ 10, 165—166; Bern. I 545.—Див. ще **ко́лиса́ти**.

[ко́ли́ця] (іхт.) «щиповка звичайна, *Cobitis taenia* L.» Ж;—очевидно, похідне утворення від *ко́лоти*, зумовлене тим, що на голові риби є підочні колючки, а також попереду очей поздовжній досить гострий кіль (Маркевич—Короткий 141—142).—Див. ще **ко́лоти**.

ко́лібри (орн.) «Trochilus L.»;—р. болг. м. *ко́лібри*, бр. *калі́бры*, п. *koliber*, рідк. *kolibr*, заст. *kolibry* (мн.), *kolibryk*, *koluber*, ч. *kolibrík*, заст. *kolibr*, *kolibri*, слн. *kolibrík*, вл. *kolibrík*, схв. *кóлибар*, слн. *kolibri*;—запозичення з французької мови; фр. *colibri* разом з ісп. порт. *colibri* походить від каріб. (галібі) *col-ib(a)ri* «колібри», букв. «сяюча поверхня»; назва птаха зумовлена його яскравим, блискучим оперенням.—СІС 339; Фасмер II 290; Sławski II 355; Machek ESJČS 269; Holub—Lyer 248; БЕР II 556; Bloch 159; Dauzat 186; Kluge—Mitzka 389; Lokotsch EWAW 42—43.

ко́лізія «зіткнення протилежних сил, інтересів, прагнень»;—р. *ко́ллізія*, бр. *калізія*, п. *kolizja*, ч. *kolize*, слн. *kolízia*, вл. *kolizija*, болг. *ко́лізія*, м. *ко́лизія*, схв. *кóлізія*, слн. *kolizija*;—запозичення з латинської мови; лат. *collīsiō* «зіткнення; струс, хитання, коливання» по-

в'язане з дієсловом *collīdo* «ударяю одне одним; зіштовхую, стикаю; роздаю; сварю, озброюю, підбурюю», утвореним за допомогою префікса *col-* (>*col-*) «з-» від етимологічно неясного дієслова *laedo* «ушкоджую, псую; порушую; дратую, ображаю, засмучую; шкоджу».—СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 206; Sławski II 356; Kopaliński 503; Holub—Lyer 248; РЧДБЕ 342; Walde—Hofm. I 749; Ernout—Meillet I 337.—Див. ще **коа́ліція**.

Колі́вщина «велике народно-визвольне повстання на Правобережній Україні 1768 р.»;—р. *Колі́вщина* «тс.»;—похідне утворення від *кіл* (род. в. *ко́ла*); назва зумовлена тим, що кіл був зброєю значної частини повстанців.—УРЕ VII 5.—Див. ще **ко́лоти**.

ко́ліки (мн.) «різкі колючі болі, переважно у черевній порожнині»;—р. болг. *ко́лики* (мн.), *ко́лика* (одн.), п. ч. слн. нл. *kolika*, вл. слн. *kólíka*, схв. *кóлика* «тс.»;—запозичення з середньолатинської мови; слат. *colica* (*passio*) «всяка болюча хвороба нутроців» (букв. «хвороба ободової кишки») пов'язане з гр. *κώλική* (*vócos*) «білий, хвороба ободової кишки», у якому прикметник *κώλική* «пов'язаний з ободовою кишкою» є похідним від *κῶλον* «член (тіла); товста кишка, ободова кишка», спорідненого з псл. *kolěpo*, укр. *ко́ліно*.—Шанский ЭСРЯ II 8, 200—201; Sławski II 356—357; Machek ESJČS 214; Holub—Lyer 248; Schuster-Sewc 602; БЕР II 557; Вуяклича 439; Kluge—Mitzka 389; Frisk II 60—61; Boisacq 543.—Див. ще **ко́ліно**.

ко́ліно «суглоб, що з'єднує стегнову і гомілкові кістки; місце згину ноги; певна частина, ланка стебла злаків і деяких інших рослин; покоління в родоводі, рід», *ко́лінко* «коліно», [ко́ління] «коліна», [ко́лінце] «частина стебла рослини», [ко́лінчик] «тс.», [ко́лінці] «щиколатки» ВеУГ, [ко́лін'ячка] «хвороба ніг у овець та курей» Ж, [ко́лінкóватий] «вузлуватий» Ж, *ко́лінкуватий* «тс.»; який складається з колін» СУМ, Г, [ко́лінува́тий] «тс.»; звивистий, покручений», *ко́лінний*, *ко́лінчастий*, *ко́лінчатий* СУМ, Ж, [ко́ліні́читися] «згинатися» (про дрiт) Ж, *ко́лінкува́ти* «повзати; стояти на

колінах» СУМ, УРС, [колінчити] «бити (коліном?)» СУМ, Г, [колінячити] «хворіти на ноги (про овець і курей) Ж, [доколінниці] «вид довгих панчох у гуцулів», [навколінки] «на коліна; на колінах», [навколінці], навколішки, навколюшки «тс.», навколішках «на колінах», навколюшках (розм.) «тс.», [навкольки] «навколішки», наколінник «пов'язка, накладка, що носиться на коліні; частина старовинного бойового спорядження, що прикривала коліно», [наколінниці] «вид гуцульських жіночих гамаш з білої вовни, які зав'язують вище колін» Шух, Г, наколінний, [наколінках] «навколішках» Ж, надколінок (анат.), надколінний, підколінник, підколінок, підколінний, [поколінець] «той, хто носить короткий (до колін) одяг» Нед, [поколінник] «пальто до колін; великий горщик» Нед, [поколінниці] «довгі панчохи», покоління «сукупність родичів; потомство тварин або рослин; люди близького віку; (заст.) плем'я, рід, родина», поколінний, [сколініюватися] «ослабнути на ноги», [сколінкувати] «тс.»; — р. колéно, бр. калéна, др. колéно «місце згину ноги; плем'я, покоління», п. kolapo «тс.; згин руки, труби; закрут дороги, ріки; вузол у стеблі трави», ч. слц. vl. kolepo «тс.», нл. kólepo «коліно», полаб. t'ül'on, болг. коляно «тс.»; частина, ланка стебла рослини; загин, поворот (дороги, ріки, труби); рід, походження», [колéно] «задруга, артіль», м. колéно «коліно, згин ноги, руки та ін.»; рід, плем'я, коляно, схв. кóлено, кд́лено, слн. kolépo, стсл. колéно «тс.»; — псл. kolépo «коліно, кривина, згин; член; покоління, рід», пов'язане чергуванням голосних з *čelpъ (<*kelpъ) «член, частина»; — споріднене з лит. kelėnas «коліно, колінна чашечка» і kelūs «коліно», [kēlias] «коліне (рослини)», лтс. celis «коліно», а також гр. κώλον «член (тіла); кінцівка», κώλην «стегнова кістка, кістка плеча», κώλην «колінний суглоб»; до розвитку семантики «коліно, член» — «покоління, рід» пор. лат. genus «коліно; вузол (стебла рослини)» — genus «рід, покоління, плем'я», гр. γένος «тс.»; зближення з р. колéсо «колесо», прус. ro-quelbton «на колінах, навколішки»

(Ijinskiј AfSIPh 29, 163—164) викликає сумнів; неприйнятне розмежування р. колéно «коліно, згин ноги, руки» і колéно «рід, покоління» (Fortunatov BB 3, 57; Meillet Études 444; MSL 8, 237; RS1 9, 73). — Шанский ЭСРЯ II 8, 198; Фасмер II 289; Sławski II 343—344; Brückner 245; Machek ESJČ 268; Schuster-Sewc 601; БЕР II 565—566; ЭССЯ 10, 132—134; Трубачев Терм. родства 161; Benveniste, Meillet, Cohen BSL 27, 51—67; Meillet MSL 14, 375; Bernard Балк. езикозн. 4, 106; Bern. I 545—546; Pedersen KZ 39, 387; Suman AfSIPh 30, 296—297; Reichelt KZ 46, 328; Trautmann 125; Эндзелин РФВ 76, 308—309; Fraenkel 237; Mühl.—Endz. I 368; Hofmann I 168; Pokorny 640. — Пор. член.

кóлiр, колорiст, [кóльор] Ж, [колірiвий], колористичний, кольористий, кольорiвий, [кóлярний] «кольоровий» Ва; — р. бр. колер, п. ч. слц. kolor, м. колор, схв. кóлр, слн. kolór; — запозичення з латинської мови; лат. color (< colos) «колір; фарба» зіставляється з дінд. šaga «вершки; півка на кип'яченому молоці», двн. hēlap «ховати», причому припускається первісне значення «покриття» (у т. ч. й кольорове). — Фасмер II 289; Sławski II 359; Brückner 246; Holub—Lyer 249; Kluge—Mitzka 297, 319; Walde—Hofm. I 196—197, 247; Ernout—Meillet I 111—112, 133.

колісник, колісниця, коліснiя, колісчiстий, колісчiтий, кóлiш, колішiнний, колішнiя, коліщiя, коліщiстий — див. кóло¹.

коліт «запалення слизової оболонки товстої кишки»; — бр. калiт, п. colitis, ч. слц. kolitida, болг. колiт, схв. колiтис, слн. kolitis; — очевидно, запозичення з російської мови; р. колiт походить від нлат. (мед.) colitis «коліт», утвореного від лат. cōlon (cōlum) «ободова кишка»; захворювання ободової кишки, коліки», слова грецького походження, або безпосередньо від гр. κώλον «член (тіла); товста кишка, ободова кишка». — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 201; Kopaliński 177; Holub—Lyer 248; БЕР II 557; Вуяклија 439. — Див. ще кóлiки.

коліти «клякнути; дубіти, ціпеніти»,

заколїти «задубїти, залякнути»; — р. *колѣть* «заклякати; дохнути, помирати», *околѣть* «здохнути», бр. [колѣць] «мерзнути»; — псл. (сх.) [kolēti] «клякнути», похідне від *коль* «кіл»; сумнівні пов'язання з лтс. *arkala* «ожеледиця», *atkala* «тс.», *atkalētiēs* «відпочити, набратися сил», *kālst* «сохнути, засихати», свн. *hel* «втомлений», снн. *hellich* «гой, хто страждає від спраги» (*Zubatý AfSIPh* 16, 395; *Mühl.* — *Endz.* I 164, II 144) і з р. *калїть* (*Meillet MSL* 14, 373); семантичний розвиток р. (о)колѣть «(з)дохнути» слід, очевидно, розглядати як наслідок впливу якоїсь субстратної фінно-угорської мови, де існувало близьке за звуковою формою дієслово із значенням «помирати» (пор. фін. *kuolla* «умирати», ест. *koolla*, морд. *куломс*, мар. *колаш*, удм. *кулыны*, комі *кувны*, манс. *қал*, хант. *қал*-, уг. *hal*- «тс.») (*Kalima* 126); прийняття тут самостійного семантичного розвитку і заперечення фінно-угорського впливу (Фасмер II 290) менш переконливе з огляду на негативні дані інших східнослов'янських мов. — *ЭССЯ* 10, 134; *Вєрп.* I 551. — Див. ще *кіл*.

кблїя «наїжджене заглиблення від коліс на дорозі; залізнична чи трамвайна лінія; [поїзд]; узвичаєний, природний хід життя, звичайний перебіг справ; [черга] Ж»; [кблїй] «колія; черга» Ж; — р. *колея* «колія, слід коліс; залізничне полотно; дорога; спосіб життя», бр. *каляя* «залізнична колія», *каляйна* «колія», п. *kolej* «залізниця; черга; (заст.) слід від коліс, колія, дорога», ч. *kolej* «слід колеса, колія; рейка, залізничне полотно; [польова дорога], ст. *kolejě* «слід колеса, колія», слц. *koľaj*, *koľaja* «тс.», вл. *kolija* «слід (особливо глибокий) коліс; колія», нл. *kólej* «тс.», слн. *kolēja* «слід воза»; — псл. [kolēja] «слід колеса», похідне від *колю* «круг; колесо»; значення «черга» є наслідком впливу з боку п. *kolej*, у якого воно виникло в процесі семантичного розвитку. — *Шанский ЭСРЯ* II 8, 200; *Фасмер* II 290; *Sławski* II 350—351; *Brückner* 245; *Machek ESJČ* 268; *Schuster-Sewc* 602; *ЭССЯ* 10, 131; *Mikl. EW* 124; *Вєрп.* I 545. — Див. ще *кболо*¹.

[колкати] «ковтати» Ж; — неясне; можливо, звуконаслідувальне утворення.

кболо¹ «замкнена крива; круг; предмет, що має форму круга або кільця», *кільцє*, *кільця* «гімнастичний прилад із двох підвішених обручів», [кбала] «віз», [колесар] «колісний майстер» Ж, [колєсник] Ж, МСБГ, *колісник*, [коляр] «тс.», [колєсництво] «ремесло колісника» Ж, *колісництво* «тс.», *колєсниця* «особливо обладнаний двоколісний візок», *колісниця* «тс.; візок як засіб пересування у стародавніх греків і римлян; (заст.) багато прикрашений колісний екіпаж», [колєснїя] «верстат для вставляння спиць в обід, колісна майстерня» Ж, Г, *кблєсо*, [колєсо] «кошик соняшника» Л, *кблєчко* «предмет, який має форму кола; коло, обвід», [колєшнїя] «сарай для карет», [колієс] «колеса, система зубчастих коліс» Ж, [колієсницїя] (мн.) «передня колісна частина плуга» Ж, *колієснїя*, *колієшнїя* «тс.», [колієснї] (мн.) «вид вишивок» Ж, Г, [колієчки] (мн.) «тс.» Ж, *колієцє* «невелике колесо», [колієцїя] «тс.», [колієцїтки] (мн.) «вид вишивки або прозви на білизні», [колієцїтко] «різець для тіста», [кблїш] «колесо на валу (над криницею?)» Г, Ж, [кблїшнї] «тс.» Ж, *колієцїя* «невелике колесо», *колієцїга* «частина старовинного військового спорядження у вигляді сорочки з металевих кілець (можливо, з п.), *кільцєвїтїй* «схожий на кільцє», *кільцїстїй* «який складається з кілець», *кільцїстїй* «тс.», [колієчкєвїтїй] «завитий, закручений» (про волосся) Ж, *колієснїй*, [колієчкєстїй] «колісний; виготовлений, намальований з кільцями» Ж, [колієчкєстїй], *колієчкєстїй* «тс.» Ж, [колієшнїнїй] (у словосполученні *колієшнїнї волї* «перша пара волів, що йдуть біля колієшнї плуга») Г, Ж, [колієшнїнїй] «тс.», *кільцєвїтїти* «насаджувати мічені кільцїя; робити круговий зріз; обмазувати смолою навколо стовбур дерева», *колієсїти* «кружляти», *колієсїтїти* «тс.; карати колєсунням», *колієсїтїти* «рухатися по колу; їхати в обїзд», [відкблїцїя] «накладка на маточину для її подовження» Ж, *заколєсник* «кілок, який закладають в отвір на осї, щоб не спало колесо», [закблїсник] «тс.» Ж, [поблєснє] «подать від млино-

вого колеса», [поколѣицина] «тс.»; — р. [кóло] «круг, обід; колесо», колесó «колесо», бр. кóла «коло; натовп», калясó «колесо», [калѣсы] «віз, візок», др. коло «круг, дуга; колесо», колеса наз. в. мн., кола «візок», п. ко́ло «колесо; круг, коло», заст. kolasa «візок, карета», [kolosa] «транспорт на колесах», [kolasa] «колеса» (з слц.), ч. ко́ло «колесо; велосипед; танок; товариство», koleso «велике колесо», koleza «візок», слц. kolo «круг; танок; колесо; велосипед», koleso «колесо; [коло, круг]», вл. ко́ло «тс.»; танок; гурток», koleso «колесо; круг; велосипед», нл. [kólesol], kolasa «тс.», полаб. t'ólŭ «колесо», t'ólä (мн.) «віз», болг. заст. [кóло] «колесо; круг», колелó «тс.»; (розм.) велосипед», м. коло «млинове колесо», схв. кóло «колесо; круг; гурток, товариство; танок», колѣса (мн.) «колеса», кóла «екіпаж, візок, коляска, карета; автомобіль; вагон», ст. koleso «колесо», слн. koló «колесо, круг; танок», kolésa род. в. одн., стсл. колó «колесо, круг; (мн.) візок», колесе род. в. одн.; — псл. kolo «колесо; коло, круг» (кореневе -о- вторинне замість очікуваного -е-, як у псл. pebo «небо», гр. κλέος «звістка, слава») із збереженням давньої -es-основи; — споріднене з прус. -kelan «колесо» (у складному утворенні maluna-kelan «млинове колесо»), лтс. du-celes «двоколісний віз», дісл. hvel «колесо», дангл. hvēol «тс.», гр. πλόος «вісь, полюс; небо; оберт», πολέω «рухаюсь навколо, обертаюсь», πέλω «рухаюсь», лат. solo «обробляю, вирощую; насаляю», дірл. sul «віз», дінд. sáratī «мандрує, рухається», а також з реду-плікованим початковим компонентом лит. káklas «шия» (первісно «те, що обертається»), дінд. sakráḥ/sakráṁ «колесо воза», ав. šaḥga-, гр. κύκλος «круг, коло; колесо; танок, хоровод», тох. A kukäl «віз». — Критенко Вступ 515; Шанский ЭСРЯ II 8, 199; Фасмер II 289—290; Sławski II 367—369; Brückner 247—248; Machek ESJČ 270; Holub—Lyer 248; Schuster-Sewc 595—596; БЕР II 559; Младенов 245; Скок II 126—127; ЭССЯ 10, 141—144; Бернштейн Очерк 1974, 148—149; Meillet Études 357; MSL 14,

373; 22, 203; RES 5, 12—13; Noreen IF 4, 320—323; Vaillant Gr. comp. II 1, 237; BSL 52, 165; Bern. I 548—549; Trautmann 125; Топоров III 305—307; Fraenkel ZfSIPh 20, 71—72; Mühl.—Endz. I 368, II 138; Ernout—Meillet 236—238; Pokorny 639—640.

кóло² «поблизу, біля; навколо, близько (про приблизну кількість, неточний час)», вкóло «навколо», [дóкола] Я, довкі́л (рідк.) «тс.; кругом», довкóла «тс.», довкóлишній, навкі́л «кругом, навкруги», навкóло «тс.», навкóлишній, [навдóкола, навдóколо, надокóла, надукóла, укóло]; — р. [кóло] «коло, поблизу, біля, навколо, близько (про кількість, час)», бр. [ка́ла] «коло, біля, поруч, при», [кóло] «тс.», п. ко́ло «тс.»; навкруги, навколо; близько (про кількість, час)», [kole] «коло, біля», ч. сх.-мор. [kol'e] «біля; поруч; близько», слц. поет. kolo «біля, навколо, довкола; кругом, навкруги», болг. заст. [кол] «біля, поруч», схв. рідк. kolo «біля, навколо»; — псл. kolo «біля, поруч, близько», прийменник, утворений на основі форми зн. в. одн. іменника kolo «коло» (пор. лат. circus «навколо» і зн. в. одн. від circus «коло»); пізніше на українському ґрунті з цим прийменником злився прислівник-прийменник ст. окóло «навколо, біля», в якому зазнало редукції початкове о (результатом його неповної редукції є ў, в, що зберігається в формах [вкóло] «навколо», довкóла, навкóло). — Мельничук СМ III 140, 146—147; IУМ Морфологія 437—438; Фасмер III 129; Sławski II 369; Machek ESJČS 215; ESSJ Sl. gr. 88—91. — Див. ще кóло¹, óкóло.

колоб́ок «невеликий круглий хлібець; [круглий коржик; омлет Ж]»; — р. колоб́ок «невеликий круглий хлібець»; [круглий пиріг; пиріг довгастий; печиво, ватрушка; грудочка тіста], [кóлоб] «тс.», [колобáн] «хліб різної форми», бр. [калаб́ок] «пиріжок, булочка»; — задовільного етимологічного пояснення не має; можливо, пов'язане з псл. *kľfь «щось скручене, звите подібно до кулі», укр. клуб; зближення з укр. [ковбáн] «колода, оцупок дерева, чурбак, пень», [кóвбок] «товстіша частина дерева, від-

різана від вершини; пень, колода, чурбак», [кóвбик] «шлунок», [ковбáтка] «кусок м'яса», очевидно, вторинне; зіставляється також з лтс. kalbaks «шматок хліба»; думка про зв'язок з псл. kolo «колесо», р. [кóло] (КЭСРЯ 205; Горяев 151) достатньо не аргументована; з точки зору фонетики непереконливе виведення слов'янських форм від гр. κóλλαρος «вид пшеничного хліба, пиріг» (Korsch AfSIPh 9, 513; Bern. I 542—543) або від шв. klabb «турка», норв. klabb «грудка» чи дісл. kolfr «брус, паля, жердина» (Knutsson GL 49; Vasmer RS1 5, 136); безпідставне твердження про спорідненість із слн. sklobotina «осад, намив» (Torbiörnsson I 80).— Шанский ЭСРЯ II 8, 207; Фасмер II 292; Преобр. I 335; Соболевский ИОРЯС 27, 327; Ильинский ИОРЯС 24/1, 127, 129; Потёбня ФЗ 1876 II 93; Sławski II 365; Brüeckner KZ 45, 32.— Пор. клуб¹, кóвбаль, ковбáн, ковбáтка.

колобрóдити «безцільно ходити; тинятися; бешкетувати»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *колобрóдить* «тс.», мабуть, пов'язане з діал. заст. *кóло* «круг, коло» і *брóдить* «тинятися»; менш обгрунтованим з огляду на давність (фіксується з початку XVIII ст.) і поширеність у російській мові був би розгляд укр. *колобрóдити* як власного українського утворення.— ЭССЯ 10, 144—145.— Див. ще *кóло*¹, *брóдити*.

[**колóвáтень**] «окремо виросле і через це гіллясте, крилате стебло конопель», [*колóвáтниця*, *колóвáтниця*] «тс.» Ж, Г;— неясне.

[**колóвáтиця**] «вертячка (овеца хвороба), Hydrocephalus hydatidens» Ж, Г, [*колóвáтка*] (ент.) «головний черв'як, що викликає у овець вертячку, Sarcophaga cerebrales; (вет.) вертячка» Ж, [*колóвáйка*] (у сполученні *мозговник к. «головний черв'як»*) Ж;— очевидно, пов'язане з [*колóвáти*] (<**колóвати*) «кружляти», похідним від *кóло*, з огляду на те, що віці при цій хворобі від болю починають кружляти, вертітися (пор. інші назви цієї хвороби: *вертячка*, *вертіж*).— Sławski II 371.— Див. ще *кóло*¹.

[**кóловатній**] (бот. у сполученні *кóловатне зілля* «розторопша плямиста, Si-

lybium marianum Gaertn.»);— очевидно, пов'язане з [*колóвáтень*] «гіллясте крилате стебло конопель, що виросло окремо»; зв'язок міг бути зумовлений подібністю зовнішньої форми внутрішніх листочків обгортки розторопші до форми крилатого стебла конопель (Вісюліна—Клоков 313; Симонович 439).

[**колóвіна**] «вибої» Ж, [*колéвинá*] «тс.» Ж;— не зовсім ясне; можливо, результат (спрощення) іменника *колóдовбина* «вибоїна»; може бути й давнім похідним від *кóло* «колесо».

кóлóворот «ручне свердло; вир; (заст.) ворота, якими перекидали вихідні вулиці села для охорони посівів від свійських тварин; [верхня (рухома) подушка на передній осі воза; колода, якою повертається вітряк Г, Ж]», [*кóловоріт*] «тс.», [*колóворот*] «прядка; дерев'яна колода для намотування каната; турнікет; кінний привод; верхня (рухома) подушка на передній осі воза» Ж;— р. *колóворот* «ручне свердло; [вир; ворот для підіймання вантажів; вигин річки; непостійна людина]», бр. *калавáротны* «колóворотний», п. *kołowót* «вал, що обертається (з різним призначенням,— напр., у лебідці); прядка; колóворот (ворота у селі); вир», ч. *kolovrat* «прядка; колóворот (у знаряддях для підіймання вантажів)», вл. *kołowót* «прядка; махове колесо», нл. *kołowót* «обертальний рух; прядка; колóворот (у підіймальних механізмах); знаряддя для звивання ниток; свердло; вертячка (хвороба овець)», схв. *кóловáрт* «прядка; вир», слн. *kołowrat* «прядка; колóворот (як підіймальний механізм)»;— псл. **kolovortъ*, складне слово, утворене з основ *kolo* «колесо» і **v'gtétí* «вертіти» з вихідним значенням «знаряддя, що обертається за допомогою колеса; обертання навколо (колесом), кружляння».— Sławski II 371—373; Machek ESJC 270; Schuster-Sewc 598—599; ЭССЯ 10, 149.— Див. ще *вертіти*, *кóло*¹.

колóда «стовбур зрубаного дерева; обрубок товстої деревини; комплект гральних карт; (мн.) масивні дерев'яні кайдани, диба», [*колóтка*] «оправа чи ручка (до ножа)» Ж, *колóдка* «тс.; невелика колода; копил; взуття з дерев'я-

ною підошвою або видовбане з дерева; брусок у гальмі; планка з орденською стрічкою; (мн.) масивні дерев'яні кайдани, диба», *колóддя* «колоди, обрубки товстої деревини, кайдани» СУМ, Г, *колодя́чця* «тс.», *[колóдїця]* «колода; колodka, маточина в колесі» Г, Ж, *колóдник* «арештант, в'язень у колодках або інших кайданах», *[колóднічий]* «підсудний» Ж, *колóдочка* «вільний від пуху кінець стрижня пташиного пера», *[колóдоватий]* «подібний до колоди, необгесаний» Я, *[заколóдити]* (мед.) «затвердіти» (про запор), *[підколóдник]* «частина капкана», *[підколодь]* «тс.», *підколóдний*, *[пóколодва]* «капкан на лисицю і куніцю», *[поколóдне]* «відступна плата за прив'язування колодки (у грі)»; — р. *колóда*, бр. *калóда*, п. нл. *kłoda*, ч. *kláda*, слц. *kláda*, вл. *kłóda* «колодки, кайдани; в'язниця», полаб. *kláda* «бочка», болг. *[клáда]* «колода, пень», м. *клада*, схв. *клáда* «тс.; колodka, кайдани», слн. *kláda* «тс.; ярус», стсл. *кладда* «паля, брус, колода», *гладда* «тс.; пень; колodka»; — псл. **kolda* «колода, чурбак, пень» (первісно «щось розсічене, розщеплене, відтяте»), похідне від **kolti* «рубати, розсікати, розщеплювати, колоти»; — споріднене з дісл. *holt* «дерево; лісок», двн. *holz* «тс.», нвн. *Holz* «дерево, деревина», кельт. **kaldī* «ліс», сірл. *caill*, кіпр. *cellī* «тс.», гр. *κλάδος* «гілка, пагіна». — Фасмер II 293; Откупщиков 122—123; Sławski II 258—259; Brücker 238; Machek ESJĈ 250; Holub—Lyer 240; БЕР II 410—411; Bezlaĵ ESSJ II 35; ЭССЯ 10, 122—123; Fortunatov BB 6, 216; Bezenberger BB 16, 240—241; Bern. I 543; Kluge—Mitzka 315; Persson Beitr. I 175—176; Pokorny 546—547. — Див. ще *коло́ти*.

[колода́ч] «великий ніж з дерев'яною колodкою; ніж, що носять у піхвах на поясі; великий незграбний ніж Ж», *[колodі́й]* «великий ніж з дерев'яною колodкою»; — р. *[колodé́й]* «великий кухонний ніж» (мабуть, із укр.); — очевидно, пов'язане з *колóда*, оскільки ручкою такого ножа є дерев'яна колodka; менш переконливе і семантичного погляду пов'язання форм укр. *[колodі́й]* «великий ніж», р. *[колodé́й]* «великий кухонний

ніж» з укр. *[колodі́й]* «колісник» (Sławski II 370), а також виведення р. *[колodé́й]* від слів *кóло*, *о́коло* і *дéяты*, *дéло* (Фасмер II 293). — Див. ще *коло́да*.

[колóдец(ь)] «колодязь» Л; — запозичення з російської мови; р. *колóдец* «тс.» є, очевидно, вторинним утворенням, результатом зближення первісного *колóдязь* з *колóда*: припущення про первинність форми *колóдец* (Кипарский ВЯ 1956/5, 134) менш переконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 209; Фасмер II 293. — Див. ще *коло́да*, *коло́дязь*.

[колodі́тися] «скаржигися, жалітися на біль»; — очевидно, результат видозміни слова *[корóді́тися]* «тс.; кволітися; не погоджуватися, упиратися» (див.).

колodі́й¹ «спиртово-ефірний розчин нітроцелюлози»; — р. *колodі́й*, заст. *колodі́ум*, бр. *калodі́й*, п. *kolodium*, *kolodion*, ч. слн. *kolódiŭm*, болг. *колodі́й*, *колodі́ум*, схв. *колodі́й*, *колodі́јум*, слн. *kolódiĵ* «тс.»; — запозичення з нолатинської мови; слат. нлат. *colodium* «колodі́й» походить від гр. *κόλλωδες* «клейкий, в'язкий», пов'язаного з *κόλλα* «клей», спорідненим з псл. **kyľejь*/**kyľjь* «тс.», укр. *клей*. — СІС 339; ССРЛЯ 5, 1167—1168; Kopaliński 503; Holub—Lyer 248; РЧДБЕ 342; Вуяк-лија 439; Klein 314; Dauzat 187; Bloch I 160; Frisk I 898—899; Boisacq 484. — Див. ще *кле́й*.

[колodі́й²] «колісник»; — р. *[колodé́й]* «тс.», п. *kołodziej* «тс.; каретник», ч. *[koloděj]* «дурень; (мор.) шахрай, підступна людина», ст. *koloděj* «колісник», слц. *kolodej* «дурень», вл. *[kołodžeĵ]* «колісник; каретник», нл. *kołodzej* «тс.»; — псл. *kolodějь* «колісник» є складним словом, утвореним з осн. іменника *koło* «колесо» і дієслова *děti* (*dějati*) «робити, діяти». — Sławski II 369—370; Machek ESJĈ 270; Holub—Lyer 248; Schuster-Sewc 596; ЭССЯ 10, 145; Bern. I 193. — Див. ще *ді́ти²*, *ді́яти*, *кóло¹*.

[колóдка] «висячий замок», *[колóдочка]* «тс.» Ме; — р. заст. *колóдки* (мн.) «дерева́не пристосування, що одягалосся на ноги арештантам», п. *kłódka* «висячий замок», ч. *kladka* «засув; [висячий замок]», слц. *[kladka]* «висячий замок»; —

очевидно, результат семантичного розвитку слова *колѳдка* (мала колода) у значенні «засув», на який могло вплинути інше значення слова «дерев'яні кайдани, що одягалися на ноги», оскільки первісно висячий замок так само складався з двох частин; може бути також калькою п. *kłódka*. — Sławski II 273—274. — Див. ще *колѳда*.

[**колодріст**] (бот.) «підсніжник біло-сніжний, *Galanthus nivalis* L.» Ж, Мак; — результат деетимологізації і зближення з словом *кѳло* назви рослини *козѳдріст* (див.).

[**колодіох**] (бот.) «ожина сиза (звичайна), *Rubus caesius* L.»; — неясне; можливо, результат видозміни якоїсь форми, похідної від *колѳти*.

колѳдязь, [*колѳдезь* Кур, *колѳдездз* Кур, *колѳдязь* Ж, *колѳзь* Ж], *колѳдязник* «той, хто копає і ремонтує колодязі» СУМ, Ж, [*заколѳдязний*] Я; — р. *колѳдец*, *колѳдезь*, бр. *калѳдзезь*, *калѳдзезь*, др. *колодезь*, *колодязь*, болг. м. *клѳденець*, схв. *клѳдечац*, слн. *kladēnes*, *klādez*, стсл. *клатдязь*, *клатденць*; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого реконструюється псл. **koldędzь*, яке виводиться від не засвідченого в жодній германській мові герм. **kalding-*, похідного від основи герм. **kald-*, відображеної в гот. *kalds* «холодний», дісл. *kaldr*, днв. свн. нвн. *kalt* «тс.», спорідненому з псл. **holdь* «холод», укр. *хѳлод* (Мартынов Сл.-герм. взаимод. 65—68; Фасмер II 293; Преобр. I 336; Соболевский Лекции 82, 145; РФВ 22, 31; Младенов СГЕ 22; Bern. I 543—544; Meillet Études 355; Jagić AfSIPh 10, 195; Vondrák I 438, 471; Torbiörnsson LM I 81; Stender-Petersen 277—278; Mikl. EW 123; Fraenkel IF 70, 106; Kluge—Mitzka 343; Uhlenbeck AfSIPh 15, 488; Setälä FUF 13, 375); пов'язується також з псл. **kolda* «колода, чурбак; обрубок дерева» як назва копаного джерела, обкладеного дерев'яним зрубом (Откупщиков 124—126; Кипарский ВЯ 1956/5, 134; Kiparsky GLG 38—40; Neuphilol. Mitt. 54, 378—379; Brückner ZfSIPh 6, 65; AfSIPh 42, 139; BEP II 412—413; Görner ZfSIPh 32,

330; Skok II 87; Буга РФВ 70, 255); потребує додаткової аргументації твердження про походження кінцевої частини *-ędzь* із суфікса псл. *-eńсь* (Machek Slavia 20, 218); немає достатніх підстав виводити псл. **koldędzь* із проблематичного **holdędzь* «колодязь» (від **holdь* «холод»), нібито видозміненого за аналогією до **kolda* «колода» (Брандт РФВ 22, 138—139). — Критенко Вступ 532; Фасмер—Трубачев II 293; ЭССЯ 10, 123—125. — Пор. *колѳда*, *хѳлод*.

[**колѳдра**] «лутовка (сорт вишень)» Ме, [*колѳдрій*] «про один із сортів скороспілих яблук» Я, [*колѳдрявий*] «скороспілий» Ж; — очевидно, результат видозміни слова [*скорѳдра*] (букв. «скороспіла»), форми жін. р. прикметника [*скорѳдрій*] (див.).

[**колокіл**] «дзвін; дзвінок на шиї у корови, кози», [*колокілок* Ж, *кѳлокіль* Ж, *колокѳлець* Ж] «тс.», [*колокільце*] «бубонець?»; — р. *кѳлокол* «дзвін; дзвінок», полаб. *klukü'öl*, *klät'öl* «тс.», *klät'öläk* «дзвінок», болг. ст. *клаколна* «дзвін», цсл. *клатколь* «тс.»; — псл. [**kolkolь*] «тс.»; — редульоване утворення, очевидно, споріднене з лит. *kaikalas* (<**kalkalas*) «серце дзвона; дерев'яний бубонець», дінд. *kalakalaḥ* «безладні крики, шум», а також з редульованими гр. *καλέω* «кличу», *κέλαδος* «шум», лат. *calo* «кличу, скликаю», днв. *hellan* «звучати», хет. *kalleš-* «кликати», що зводяться до *ie*. **kalā-*, **kel(ə)-* «кликати, звати». — Фасмер II 294; Polański 2, 249—250; BEP II 414; ЭССЯ 10, 137—139; Bern. I 547; Meillet Études 229; Fraenkel 207—208; Эндзелін СБЭ 196; Solmsen PBrV 27, 364; Hujer LF 35, 220; Frisk I 762—763; Boisacq 397—398; Walde—Hofm. I 141—142; Ernout—Meillet I 87—88; Pokorny 548.

[**колокоц'ей**] (бот.) «підсніжник звичайний, або білосніжний, *Galanthus nivalis* L.» ВеНЗн, Мак; — видозмінене запозичення з молдавської мови, зближене з основою слова [*колокіл* (*колокѳлець*)] «дзвінок»; молд. *клопоц'ей* «(бот.) «дзвіночки», мн. від *клопоц'ейл* «дзвінок», пов'язане з *кѳлот* «дзвін», яке походить від стсл. *клатоть* «дзвін, шум» (пор. болг. *кѳлот* «дзвінок на шиї тварини»,

укр. *клóнит* «турбота»).— СДЕЛМ 186; DLRM 159.— Див. ще **клóпит**.

колома́зь «дьоготь і мазь для коліс» СУМ, Ж, [колимáз, колома́сть] «тс.» Ж, [колимаза́р] «дьогтьяр, смолокур» Ж, [колімажа́р] «той, хто продає мазь для коліс, дьоготь», [колома́зник] «тс.»;— р. [ко́ломазь] «мазь для коліс», бр. *каламáзь*, п. [kołomaż], ч. *kolomaz*, слц. *kołomaž*, вл. *kołmaz*, схв. *кòломáз*, слн. *kolomáz, kolomást* «тс.»;— псл. *kolomazь* «мазь для коліс», складне слово, утворене з основ іменника *коло* «колесо» і дієслова *mazati* «мазати».— Brückner 248, 326; Machek ESJC 270; Holub—Lyer 279; Schuster-Sewc 594; ЭССЯ 10, 145—146.— Див. ще **коло**¹, **мазати**.

[**коломієць**] «солевар» Ж, [коломій-ця] «тс.» Ж;— очевидно, похідне утворення від назви міста *Коломия*, яке в епоху середньовіччя було центром добування солі, що вивозилася на Придніпров'я (УРЕ 7, 15); власна назва *Коломия* пов'язана, мабуть, з апелятивом *коломія* (див.).

коломійка¹ «українська народна пісенька типу частівки; гуцульський масовий танець»;— р. *коломійка* «українська народна пісенька», бр. [каламійка] «тс.», п. *kołomyjka* «тс.»; гуцульський масовий танець», ч. слц. *kolomyjka* «тс.»;— похідні утворення від назви міста *Коломия*, біля якого виникли і дістали найбільше поширення такі пісня і танець.— Грінч. II 272; УРЕ 7, 13—14; ССРЛЯ 5, 1178; Sławski II 371; Brückner 248; Machek ESJC 236; Holub—Lyer 227.— Див. ще **коломієць**, **коломія**.

[**коломійка**²] (бот.) «деревій благородний, *Achillea nobilis* L.» ВеНЗн, Мак, [коломійки] (мн.) «вид рослини» Ж;— можливо, пов'язане з іменником [коломія] «глибокий вибій, наповнений водою», але мотивація цього зв'язку неясна.

[**коломія**] «глибока вибоїна, наповнена водою»;— п. [kołomyje] «тс.» (можливо, з укр.), схв. [kolómija] «колія», слн. *kolómija* «тс., слід від коліс»;— псл. [kolomyja] «вибій, наповнений водою» (букв. «те, що колесо мие»), складне слово, утворене з основ іменника *коло* «коло, колесо» і дієслова *myti* «мити».—

Sławski II 371; Bezlej ESSJ II 59; ЭССЯ 10, 147.— Див. ще **коло**¹, **мити**.

[**коломітний**] «каламутний» Ж;— фонетичний варіант слова *каламутний*, що розвинувся з його попередньої форми **каломутний* (<**kalomótъпъ(jь)*); перехід у > і (через проміжну стадію о), мабуть, аналогічний до подібного явища в *дїбрóва* (< *дубрóва*), *зámіж* (< *зámуж*) тощо і передбачає завершення зміни в умовах наголосу **каломутний* (пор. *каламутний*).— Див. ще **каламуть**.

коло́на «вертикальна опора; стрій військових підрозділів; апарат циліндричної форми», *колонáда* «ряд колон, об'єднаних загальним перекриттям», *ко́лонка* «стовбець друкованого тексту; пристрій у формі видовженого циліндра»;— р. *колонна*, бр. *кало́на*, ч. слц. *kołona*, болг. м. схв. *коло́на*, слн. *ко́па*;— очевидно, через російське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; фр. *colonne* «стовп, колона», іт. *colonna*, н. *Kolónne* «тс.» виводяться з лат. *colūna* «колона, стовп; межовий стовп, кордон», пов'язаного з *colūmen* «вершина, верх; стовп, колона», а також з *celsus* «високий; високо піднятий» і *collis* «горб, пагорок, гора», спорідненими з псл. *čelo*, укр. *чóлб*.— СІС 340; Шанский ЭСРЯ II 8, 211—212; Фасмер II 295; Sławski II 360; Holub—Lyer 249; БЕР II 560—561; Вујаклија 440; Dauzat 188; Bloch 160.— Див. ще **чóлб**.

ко́лонія «країна, позбавлена імперіалістичними державами незалежності; поселення переселенців з іншої країни; лікувальний або виправний заклад; складна сукупність біологічних організмів», [ко́ло́на] «поселення переселенців з іншої країни» Л, *колоніалізм*, *колоніза́тор*, *колоніза́торство*, *колоніза́ція*, *колоніст*, *колонізаційний*, *колонізува́ти*;— р. болг. *коло́ния*, бр. *кало́нія*, п. *kolonia*, ч. *kolonie*, слц. *kolópnja*, вл. *kolopija*, м. *коло́нија*, схв. *кòлòнија*, слн. *kolopija*;— запозичення з латинської мови; лат. *colōnia* «поселення громадян якоїсь держави на чужих землях; земельна власність, сільськогосподарська ділянка» зводиться до дієслова *colō* «обробляю (землю тощо); вирощую, зрощую; проживаю, насаляю», спорід-

неного з дінд. *sáratí* «рухається, мандрує», гр. *πóλος* «вісь (точка обертання); переорана земля», а також псл. *коло*, укр. *кóло*. — СІС 340; Шанский ЭСРЯ II 8, 211; Фасмер II 295; Sławski II 358—359; Koraliński 504; Brückner 246; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Walde—Hofm. I 246, 247; Ernout—Meillet I 132—133. — Див. ще *кóло*¹.

КОЛОНÓК (зоол.) «хижий звірок з родини куніцевих, *Mustela sibiricus*»; — бр. *каланóк*, п. *kułopka* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *колонóк* «тс.» походить від евенкійськ. *холонггё* (*солонггё*) «колонок, тхір». — УРЕ 7, 21; Фасмер II 295; Karłowicz SWO 326.

[КОЛÓНСЬКИЙ] «одеколоновий» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kołoński* «кельнський» входить до складу словосполучення *woda kolońska* «одеколон», друга частина якого походить від назви міста *Kolonia* (нім. *Köln*) «Кельн», етимологічно пов'язаного з лат. *colōpnia* «колонія (поселення громадян якоїсь держави на чужих землях)»; польський вираз є калькою фр. *eau de Cologne* «одеколон» (букв. «вода кельнська»). — Brückner 246; SW II 404. — Див. ще *ко́лбнія*. — Пор. *одеколо́н*.

КОЛОРИ́СТ, КОЛОРИСТИ́ЧНИЙ — див. *ко́лір*.

КОЛОРИ́Т «загальний характер забарвлення; співвідношення фарб, домінуючий тон; колір, відтінок кольору»; — р. болг. м. *ко́лорит*, бр. *калары́т*, п. *kologyt*, ч. слц. вл. *kolorit*, схв. *колдрит*, слн. *kolorít*; — можливо, за посередництвом російської і німецької мов (нім. *Kolorít*) запозичено з італійської; іт. *colorito* «пофарбований, фарбований; колорит» пов'язане з *colóre* «барва; фарба; колір обличчя; фарби, колорит; забарвлення», що зводиться до лат. *color* «колір, барва, фарба». — СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 213; Sławski II 359; Brückner 246; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Вуяклија 441; Klein 315; Mestica 334, 335. — Див. ще *ко́лір*.

КÓЛОС¹ (тип суцвіття), *ко́лосся*, *ко́лосóк* СУМ, Ж, *ко́лосі́на* «колос; [колосся, відірване від стебла; колосся після молотби]», *[ко́лосі́не]* «полова» Ж, *[коло-*

сі́й] «колосиста рослина», *[ко́лосі́льник]* «той, хто збирає колосся» Ж, *ко́лосі́ння* «стан і пора викидання колоса; [колосся, відірване від стебла; колосся після молотби]», *ко́лоско́ві* (мн.) «злакові хлібні рослини», *ко́лоско́ві* «тс.»», *[ко́лосні́ця]* (у словосполученні *Федоська ко́лосні́ця* «день 29 травня, коли жито починає колоситися») Я, *[ко́лосува́ння]* «відірване від стебла колосся, колосся після молотби», *[ко́лоса́тий]* «який має багато колосків, з великим колосом», *ко́лосі́с-тий* «тс.»», *[ко́лося́ний]* «колосковий» Ж, *ко́лосі́ти(ся)* «викидати колос; виднітися колосками», *[ко́лосі́ти]* «тс.»», *[ко́лоснува́ти]* «молотити зрізане колосся, відмолочувати остюки від збіжжя (ячменю та ін.)» Ж, *[ко́лосува́ти]* «тс. Ж; обмолочувати колосся (?) Г», *[ко́лосова́ть]* «очищати ячмінне зерно від остюків» Л, *[обко́лосова́ть]* «обмолотити, не розв'язуючи снопа» ЛексПол, *[на́коло-сок]* «колосочок» Нед; — р. *кóлос*, бр. *кóлас*, п. *kłos*, ч. слц. *klas*, вл. *kłós*, *kłosa*, нл. *kłos*, полаб. *klâs*, болг. м. *клас*, схв. *кля́с*, слн. *klás*, стсл. *класъ*; — псл. **kolsъ* «колос», що виводиться від **kolti* «колоти»; — споріднене з алб. *kall* (<**kalso-*) «колос, соломинка»; первісно означало «колючий, з гострою формою»; пор. нім. *Ähre* «колос», гот. *ahs*, дісл. *ax*, пгерм. **akes* «тс.»», пов'язані з іє. **ak-* «бути гострим», і гр. *στέ-χης* «колос», що продовжує іє. **stengh-* «колоти»; менш обґрунтоване твердження про генетичний зв'язок з нім. *Hülse* «оболонка, стручок» (Holub—Lyer 241; Machek ESJČS 200), яке відповідає свн. *hülse*, двн. *hulsa* «тс.» і разом з двн. дангл. *hēlap* «ховати, покривати», герм. **hul-/hēl-* «тс.» (пгерм. **kēl* «ховаючи накривати») продовжує іє. **kei-* «покривати, закривати, укугувати», представлене гакож у лат. *cēllāge* «ховати, укривати», кіпр. *celu* «тс.»», дірл. *celip* «укриваю», гр. *καλύπτω* «тс., закутую» (тоді вихідним значенням псл. **kolsъ* мало б бути «те, що покриває зерна; оболонка»); зближення з лат. *collum* «шия», гот. *hals* «тс.» (Zurpita GG 50; Topf 82) через фонетичні труднощі зовсім неприйнятне, як і зіставлення з дінд. *śīlaḥ* «колос, що залишився на

ниві» (Agrell BSl. Lautst. 44—45) та *kāṣṭhām*, *kāṣṭham* «поліно, обрубок дерева», гр. *κλών* «гілка, пагін» (Bezzenberger BB 16, 120). — Фасмер II 295; Преобр. I 337; Sławski II 268—269; Brückner 238; Fowkes LP 6, 96; БЕР II 423—424; Skok II 89—90; Bezlaj ESSJ II 37; ЭССЯ 10, 152—153; Bern. I 549; Trautmann 115; Топоров III 307—308; Pedersen IF 5, 55—56; Walde—Hofm. I 245; Kluge—Mitzka 11, 297, 319—320; Solmsen PBrB 27, 366; Uhlenbeck 52—53; PBrB 30, 208; Meyer EW 168; BB 14, 53; Brugmann Grundriss II 1, 539; Pokorny 545. — Див. ще **коло́ти**.

коло́с² «статуя, предмет, створіння величезних розмірів; велетень», *колосальный* «величезний»; — р. *колосс*, бр. *калос*, ч. слц. *vl. kolos*, болг. м. *кѳлос*, схв. *кѳлос*, слн. *кѳлѳс*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Koloss* «колос, гігант», фр. *colosse* «тс.» походять від лат. *colossus* «велетенська статуя», що виводиться від гр. *κόλοσσος* «статуя великого розміру», слова невідомого, мабуть середземноморського, походження. — СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 214; Фасмер II 296; Sławski II 360; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Kluge—Mitzka 389; Dauzat 188; Bloch 136; Klein 316; Frisk I 903—904; Boisacq 486.

[ко́лоса́тка] (бот.) (у сполученні *к.-осока* «осока лисяча, *Carex vulpina* L.») Ж, **[ко́лоса́дка]** (у сполученні *осока-к.* «тс.») Мак; — похідне утворення від слова *кѳлос*; назва зумовлена тим, що квітки цієї рослини зібрані в колоски і утворюють колосовидні, волотисті або китицевидні суцвіття (Словн. бот. 386; Флора УРСР II 468; Вісюліна—Клоков 109—110; Нейштадт 136; Симоновіч 98—99). — Див. ще **кѳлос¹**.

ко́лоснік¹ «чавунний брусок решітки в топках», *колошник* «верхня частина доменної печі»; — бр. *каласнік* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *колосник* «тс.»; брусок або жердина для сушіння хмелю, укладання снопів; будова для зберігання відходів обмолоту (соломи, полови); критий тік для снопів; сарай для сіна», **[колошнікѳ]** «ряд брусків або жердин для сушіння снопів» пов'язані з *кѳлос* «тип суцвіття»,

що відповідає укр. *кѳлос* «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 8, 213—214; Преобр. I 337. — Див. ще **кѳлос¹**.

[ко́лоснік²] «кошик соняшника» Л; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми **[ко́лѳсо]** «кошик соняшника», зближеної або з *кѳлос* «тип суцвіття», або, через схожість кліток кошика соняшника і колосникових ґраток, з *колоснік* «чавунний брусок решітки в топках». — Пор. **кѳло¹**, **кѳлос¹**, **ко́лоснік¹**.
ко́лосні́к (бот.) «*Leymus* Hochst. (*Elymus* L.)», **[ко́лоснік]** «тс.» Мак; — р. *ко́лоснік*; — похідне утворення від слова *кѳлос*; назва зумовлена тим, що суцвіття цієї рослини утворює густий колос, який закінчується верхівковим колоском. — Флора УРСР II 373; Словн. бот. 267; Вісюліна—Клоков 87—88; УРЕ 7, 22; Симоновіч 179. — Див. ще **кѳлос¹**.

[ко́лотати] (іноді замість *коротати* у сполученні *колотати свій вік, літа марне* «животіти, вести довгий час важке й жалюгідне життя») Ж; — результат деетимологізації слова *коротати*; його заміна близьким за формою **[ко́лотати]** «калатати, бити» могла бути зумовлена впливом з боку семантично близького виразу *добивати віку* «доживати життя». — Див. ще **коротати**. — Пор. **ка́латати**.

[ко́лотач¹] (орн.) «дятел, *Picus* L.; повзик звичайний, *Sitta europaea* L.» Ж; — похідне утворення від **[ко́лотати]** «калатати, бити»; назви зумовлені тим, що обидва птахи у пошуках личинок комах стукають по стовбурах дерев своїм міцним дзьобом. — Воїнств. — Кіст. 215, 216, 280; Птиці СРСР 379, 526—527; ССРЛЯ 10, 1299. — Див. ще **ка́латати**.

[ко́лотач²] (ент.) «шашіль, *Termes pulsatorium*» Ж; — похідне утворення від **[ко́лотати]** «калатати, бити»; можливо, калька латинської видової назви комахи *pulsatorium*, похідної від *pulsare* «сильно стукати, ударяти; бити, ламати; розбивати, товкти» у зв'язку з тим, що вона пробиває, точить дерево (*Urania Tierr. Insekten* 226, 237); як семантичну паралель пор. нім. *Klopikäfer* «шашіль», пов'язане з *klopfen* «стукати» і *Käfer* «жук». — Див. ще **ка́латати**.

[**КОЛОТВИЦЯ**] «скалка, скіпка, лучина; дрань», [**КОЛОТВИЦЯ**] «тс.»; — очевидно, похідне утворення від незасвідченої форми **колотва* (зб.) «скалки, скіпки, лучини; дрань», пов'язаної з *колоти* (див.).

[**КОЛОТІЧКА**] (бот.) «клокочка периста, *Staphylea pinnata* L.» Ко, [**КОЛОТІЧКА**] «тс.» Мак; — результат видозміни детимологізованої назви *клокочка*, вторинно зближеної із словами *коло* і *текстий*, можливо, у зв'язку з тим, що насіння рослини містить олію, яка має проносні властивості (ВРУ 452).

КОЛОТИ «натискати або проколювати чим-небудь гострим; розсікати, роздрібнювати щось тверде на частини», [**КОЛІВАТИНА**] «розколотий до половини оцупок дерева, яким можна прищемити лапу; розщелина» Я, *колий* «той, хто забиває свиней; ніж, яким колють свиней», *кółка* «образ, дорікання» УРС, *колоття* «розсікання, роздрібнювання чогось твердого на частини; [почуття болю, що нагадує укол Я]», [**КОЛОТЬБА**] «гострий біль у боці» Ж, *колін* «важка сокира для розколювання колод і дров», [*коляр*] «той, хто коле (забиває) свиней», [*кółоватина*] «щілина», [*кологá*] «велика колючка» Я, [*кółох*] «колюча рослина», *колючка*, [*колюшка*] «все колюче, колючка» Ж, [*кółька*] «тс.; голка їжака», [*колюбак*] «колючка» Мо, *кілький* «який легко розколюється; колючий; яким колють, проколюють що-небудь», *колючий*, *кółочий*, [*колючкуватий*] «який має колючки» Я; [*колющий*] «колючий», *кółкий* «колючий», *відколоти* «зняти щось приколоте; сказати що-небудь несподіване, недоречне», *відкół* «відколювання, відокремлення», *заколоти* «убити, проткнувши», [*заколюець*] «жук наїзник» Ж, [*закółи*] «залом, злом», *надкół* «щілина, тріщина, утворена надколенням», *надкółина* «тс.», *накółка* «наколювання; прикраса з тканини або мережива, що наколюється на жіночу зачіску», [*підкół*] «підколення Г; укол, прокол Ж», *підкółовач*, *прикółка* «заціпка для волосься», *прокół*, *прокółина*, *прокółка*, *розкół*, *розкół*, *розкółина*, [*розкółоватина*], *розкółник* «(заст.) учасник релігійного руху проти офіційної церкви;

(перен.) той, хто вносить розлад, розкол», *розкółництво*, *скółок* «точна подоба, копія», *скółовач*, *укół*; — р. *колоть*, бр. *калоць*, др. *колоти*, п. *kłuc*, ч. *kláti*, слц. *klat'*, вл. *kľóc*, нл. *kľojś*, болг. *кóля*, м. *коле*, схв. *кľáти*, слн. *kláti*, стсл. *клати*; — псл. **kolti* «колотити, проколювати, бити чимсь гострим; лупати, розколювати»; — споріднене з лит. *kálti* «бити (молотом), кувати; ударяти (сокирою); вбивати, довбати, видовбувати», *káltis* «викльовуватися, вилуплюватися (про пташенят); прорізуватися (про зуби); проростати (про траву, вуси)», *kulti* «молотити (про хліб); бити, ударяти», лтс. *kalt* «кувати, бити, ударяти», *kult* «молотити», лат.-cello (у *percello* «валю додолу; сильно вдаряю, штовхаю»), ірл. *cellach* «війна», гр. *κλάω* «ламаю, калічу», *κλεῖς* «бойова сокира», прус. *greicalis* «ковадло», *kalopeilis* «сапа, сікач»; іе. **kel-/kol-* «бити, рубати, розсікати, колотити», з яким, очевидно, пов'язаний варіант кореня **skel-/skol-* лит. *skélti* «колотити, розколювати», *skalà* «скалка», гот. *skilja* «м'ясник», хет. *iškallā(i)*- «ламати, розбивати», гр. *σκάλλω* «розколюю, рию» і іе. *(s)kel- «різати, відрізати», псл. *skala* «скеля», укр. *скалá* «тс.», *скалка* «тріска, скабка», *оскільок* «тс.» — Фасмер II 296; Преобр. I 338; Sławski II 274—276; Brückner 237; Holub—Lyer 241; Machek ESJČ 252; Schuster-Sewc 534; BEP II 564—565; Skok II 92; Bezlaj ESSJ II 38; ЭССЯ 10, 154—156; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 151—152; Bern. I 552; Vaillant RÉS 22, 27; Fortunatov AIsIPh, 4, 579; Fraenkel 211—212; Trautmann 114—115; Эндзелин СБЭ 18, 193; Endzelin RSl 11, 37; Mühl.—Endz. II 145; Walde—Hofm. I 225, II 286; Ernout—Meillet 165—166; Pokorny 545—546. — Пор. *кółька*, *оскільок*, *скалá*, *скалка*¹, *щілина*.

КОЛОТИТИ «розмішувати що-небудь рідке, каламутити; бити, завдавати ударів; викликати неспокій, підбурювати; трусити від гніву, роздратування», [**КОЛОТИТИ**] «каламутити», *колотитися* «колюватися, битися (про серце); трястися; тремтіти; хвилюватися; [не ладитись (у сім'ї)]», [*колотіштити*] «колотити, бити» Я, [*кółот*] «безладний рух, гомін людей;

сум'яття; стихійний вияв незадоволення; заворушення; побутові незгоди, сварки, *колотнеча*, [колотн'я] «тс.», [колотівка] «тріскачка, торохкало; збивачка, колотівка» Ж, [колотанка] «мішалка для пюре» Ж, [колотень] «каша; мус; повидло; пюре» Ж, [колотило] «сварлива людина; забіяка; інтриган; той, хто порушує спокій, підбурювач» Ж, [колотнік] «тс.» СУМ, Ж, *колотівка* «збивачка, паличка із сучками на кінці для колотіння, збивання чого-небудь», [колотов, колотівця ВеБ] «тс.», [колотішка] «тс.; знаряддя для вибивання пилу», [колотка] «страва, приготовлена з шматочків сала і м'яса, заправлених борошном» Л, [колотіуха] «тс.; ряжанка», [колотіуша] «ряжанка Г; сир, перемішаний з вершками (вид страви) Ж», [колотянка] «сколотини» Л, [колотчанка] «вид страви з засмаженого на олії картопляного пюре, змішаного з пшоном і борошном» Я, [колотній] «каламутний; сварливий, неспокійний» Ж, [заколотцькати] «абияк замішати» Я, *заколот* «стихійне повстання, бунт; збройний виступ ворожих сил проти державної влади; побутові незгоди, сварки; шум, галас, метушня, сум'яття», [заколотка] «пійло для тварин; погана рідка страва», *заколотник* «учасник заколоту, бунтівник; баламут, підбурювач», [заколотчене] «плутанина, метушня, сум'яття» Ж, *заколотний* «який бере участь у заколоті; схильний до заколоту, бунту», *околотіти* «обмолотити снопи, не розв'язуючи їх; [покрити дах околотами]», [околотувати] ВеЗн, *околотина* «солома з снопів, обмолочених нерозв'язаними», *околіт* «тс.; сніп житньої соломи, обмолочений нерозв'язаним або перев'язаний після обмолоту», *околіт* «тс.», [поколотцькати] «помішати колотівкою» Нед, [по'околотка] «підлива» Л, [приколоток] «невеликий околіт; не повністю обмолочений сніп», [приколоток] «околіт» ВеЗн, *сколотіти* «організувати, створити щонебудь», *сколотітися* «трапитися, відбутися, зробитися, скоїтися», [сколотень] «маслянка» Ж, [сколотина], *сколотини* «тс.; побічний рідкий продукт, що одержують при збиванні масла з вершків, сметани; [мутна з осадом рідина; сивуха;

осад Ж]», [сколотяник] «корж на сколотинах», [сколотчиний] «приготований із сколотин»; — р. *колотіть* «бити, стукати; розбивати, розколювати; трясти; [замішувати (тісто)]», *колотіться* «клопотатися, бідувати; [битися, стинатися]», бр. *калаціць* «трясти, трусити, колихати, молотити», *калаціцца* «тремтіти; битися, колотитися; сваритися, гризтися», п. *к'юсіє* «енергійно змішувати, бовтати, колотити, потрясати; мучити, руйнувати, викликати незгоду, чвари; (слнц.) [забивати, убивати]», *к'юсіє сіє* «сперечатися, сваритися», ч. *klátiti* «трясти, хитати (руками, ногами, гіллям); збивати, струшувати (плоди)», *klátiti se* «колихатися; вагатися; тинятися, вештатися», мор. [klátit sa] «хитатися» (про зуб), слц. *klátit'* «колихати, хитати (ногами, руками)», вл. *klóšíc* «збивати (плоди з дерева)», *klóšíc so* «бути в тічці» (про корів), нл. *klóšís* «збивати (плоди з дерева); бити, лупити; тіпати (льон)», *klóšís se* «бути в тічці; битися; тинятися, вештатися», болг. *кл'ятя* «колихати; хитати», *кл'ятя се* «плентатися», м. *клати*, *клати се*, схв. *кл'ятити* «колихати; хитати; збивати плоди з дерева», *кл'ятити се* «тинятися, вештатися», слн. *klátiti* «збивати плоди з дерева», *klátiti se* «тинятися, вештатися», стсл. **клатити** «коливати»; — псл. **koltiti* «бити, стукати; змішувати; трясти, колівати, порушувати стан спокою», очевидно, похідне від **kolti* «колоти, ударяти, бити чимсь гострим; різати, убивати; розколювати»; досить переконливе також виведення з псл. [**koltь/*kolta/*koltol*] «колода; товкач», також утворених від дієслова **kolti* «колоти», і безпосередне зіставлення з більш віддаленими лит. *káltas* «долото, зубило», дісл. *hildr* «боротьба» (КЭСРЯ 206; ЭССЯ 10, 156—158; Mikl. EW 125); твердження про зв'язок з псл. [**kol(o-mo)titi*] «змішувати», [**kolo(mo)titi*] «тс.» та з [**kol(o-mo)tati se*] «хитатися, мотатися», [**kolo(mo)tati se*] «тс.» (Machek ESJCS 201) викликає сумнів, як і зближення з двн. *scaltan* «штовхати», свн. *schalten* «тс.; рухати», двн. *sceltan* «лаяти, ганити» (Matzenauer LF 8, 170—171; Brückner 237) або з лат. *quatio* «трясу, махаю, б'ю» (Machek

ESJĈ 252); припущення про звуконаслідувальне походження кореня слов'янських форм (Преобр. I 337) безпідставне. — Шанский ЭСРЯ II 8, 214—215; Фасмер II 296; Stawski II 270, 271—272; БЕР II 425—426; Skok II 92; Bern. I 551; Pokorny 546. — Див. ще **кологіти**.

[колотнік] (бот.) «плаун булавовидний, *Lusorodium clavatum* L.» ВЕНЗн; — неясне; можливо пов'язане з **кологіти**, оскільки стебла цієї рослини густо вкриті дрібними лусковидними або шпильковидними, голчастими листками (Флора УРСР I 139; Вісюліна—Клоков 60—61; Нейштадт 60—61; Симоновіч 286); з формальної точки зору природнішим був би зв'язок з **колотіти**.

[колотівця] (бот.) «підмаренник чіпкий, *Galium aparine* L.»; — неясне.

[колоть] (зб.) «грудки замерзлої грязі на дорозі»; — неясне.

[кологіче] «назва овець (баранів), пов'язана з формою рогів» Доп. УжДУ IV, **[кологічка, кологічена, кологічання]** «тс.» тж; — неясне; можливо, похідне від **кологіти**.

[кологіша] «штанина, одна половина штанів», **хологіша** «тс.», **[кологіші]** «нитки, які надіваються на пруточки начиння; нитяні рукава» Л, **[кологішка]** «нижня частина рукава сорочки, який не має манжет» Л, **[кологішні]** «зимові суконні штани», **[хологішні]** «тс.»; — р. **[кологіша]** «штанина», бр. **калогіша**, п. **[kołoszal]** «тс.», **[chołosznie]** «полотняні селянські штани» (з укр.), болг. **клогішня** «груба тканина», **клогішнік** «верхній одяг без рукавів», м. **клогішна** «домоткане сукно», **клогішеник** «жіноча безрукавка (з домотканого сукна)», **клогішник** «тс.», схв. **клогішњак** «вид панчохи», **клогішње** (заст.) «рідка тканина (в одну нитку)»; — здебільшого вважається давнім запозиченням з романських мов; зіставляється з фріульськ. **tχaltse** «панчоха», ретороманськ. **chotscha** «тс.», що походять від лат. **calcea** «тс.» (Трубачев ВЯ 1959/1, 26; Рот Мовозн. 1967/6, 14; ЭССЯ 8, 56; 10, 154), або безпосередньо з лат. **calcea** (Фасмер II 297; Mikkola Berühr. 124; Torbiörnsson LM I 83). — Skok I 670; Bezlaj ESSJ I 195.

кологішкати «полохати, лякати; раптово порушувати спокій, переривати сон; турбувати; кошлати, робити кошлагим», **[кологішкатися]** «пробуджуватися, розбуркуватися, вибиватися зі сну» Ме; — очевидно, результат контамінації слів **[кологішкати]**, похідного від **кологіхати**, і **кологіти** «викликати замішання; [турбувати]». — Див. ще **кологіти, кологіхати**.

кологішматити «кошлати, скуйовджувати; смикати, кусати зубами (про собаку); сильно бити», **[кологішматити]** «бити; скубити, рвати волосся» Я; — бр. **калогішматіць** «бити, лупцювати»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. **кологішматить** «бити, лупцювати; [шматувати, шарпати; катати, валяти; верзти] е, мабуть, експресивним утворенням, результатом контамінації слів **кологішть** «бити; трусити», якому відповідає укр. **кологіти**, і **[кологішть]** «валяти, збивати в кошму», похідного від **кологіма**. — Шанский ЭСРЯ II 8, 215. — Див. ще **кологіти, кологіма**.

кобліця (орн.) «косар, *Platalea leucorodia* L.», **[ковлик Шарл, колпа Я, коблік Ж, Шарл]** «тс.»; — звукові форми з **ол** (замість закономірного для української мови **ов**) запозичені з російської і, можливо, чеської мов; р. **кобліця**, **коблік** «косар», **[коблі]** «тс.», ст. **коблі** «якийсь білий птах», як і п. (каш.) **[kieř]** «лебідь», слнц. **[kœp, kœp]** «тс.», ч. **kolřík** «косар», вл. **koř** «лебідь», схв. **[kír]** «тс.», зводяться до псл. ***k^hřь** «лебідь», очевидно, спорідненого з лит. **gulbė** «лебідь», **gulbis**, лтс. **gūlbis**, прус. **gulbis** «тс.»; далі можливе пов'язання або з днн. **galřp** «гучно, голосно кричати; вихвалитися», свн. **gelpfen** «кричати, ревти», **gelfen** «тс.», дісл. **gialpa** «вихвалитися», що зводяться до звуконаслідувального іе. ***ghel-** «волати, кричати» (отже, тоді такий птах міг бути названий за його голосом), або з іе. ***ghel-** «блищати, сяяти; виблискувати», до якого зводяться також споріднені укр. **злото, зелений, жовтий** і под. (у такому випадку назва птаха могла бути зумовлена його сніжно-білим забарвленням, як у псл. ***olb** **ođь** «лебідь», укр. **лєбідь**); значення «кобліця, косар», оче-

видно, у східнослов'янських мовах з'явилось вторинно замість початкового «дебідь»; ч. *kolpík* є запозиченням з російської мови. — Критенко Вступ 525; Непокупный *Baltistica* II/1, 81—87; Фасмер—Трубачев II 297; Булаховський Вибр. пр. III 259; Соболевский ИОРЯС 27, 330; Sławski II 146—147; RSI 21, 37—40; Brückner 227; Machek ESJČ 270—271; Schuster-Sewc 596—597; Skok II 223; Bern. I 660; Топоров II 330—334; Fraenkel 175; Trautmann 101; Мартынов БСИИ 27; Мартынов Язык 74.

[кóлтріш] «вид сукна» Я, [колтришовий] «зроблений з простого, грубого сукна» Пі, [ковтрушкóвий] (про сукно) «зроблене з простої недостатньо очищеної шерсті»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *koltrysz* «сукно простого виготовлення», *koltryś* «тс.» не зовсім ясне; найбільш переконливе виведення від назви міста Kortrijk (Courtrai) у Фландрії, відомого ткацького центру; неприйнятні пов'язання з іт. *cóltrice* «пуховик» (SW II 413; Karłowicz SWO 290) або з н. *geldersch* (Tuch) за назвою міста Geldern (Brückner 248).

[колубáха] «ковбаня», [колубах] «вир, круговорот» ВеЗн, [кóльбах] «вибоїна; яма, наповнена водою» Я, [кóльба] «тс.» Я; — очевидно, результат контамінації форм *ковбáня* і [калábуха] «тс.» — Див. ще калабáтина, ковбáня.

[колудáр] «низина, долина» Мо; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. кумик. *кэол* «долина, вярток», споріднене з хак. шор. уйг. *кол* «низина, долина (без річки)», джурк. *qol* «долина», монг. *gool* «середина; русло річки»; кінцеве *-дáр* пов'язане з тюркським суфіксом множини. — Мо 42; Болдырев Тюркизмы 54; Радлов II 582, 583, 987; Егоров 123; Räsänen Versuch 277.

колупáти СУМ, Ж, *колупáтися*, *колупнýти*; — р. (розм.) *колупáть* «колу-паючи, відділяти частину чого-н.», ст. *колупати* «колупати (віск)», бр. *калупáць* «колупати, копірсати»; — псл. (сх.) [kolupatil не зовсім ясне; вважається похідним від дієслова *lupati*, пов'язаного з *lupiti*, укр. *лупити*, утвореним за допомогою словотворчого елемента *ко-*, укр. *ко-* (Фасмер II 298; Brück-

ner KZ 48, 168); може розглядатись і як результат контамінації псл. *kopati* «копати» і *lupati* «лупати, відбивати, відламувати»; виведення від **кололупати* (Соболевский *Slavia* 5, 444) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 216—217.

[колупівок] «полукіпок» До, [колупопок До, *колупіток* ВеБ] «тс.»; — результати видозміни деетимологізованого слова *полукіпок* «стіжок із 30 снопів», утвореного з основ *пол-* «пів-» і *копá* «стіжок із 60 снопів; 60 штук». — Див. ще *копá*, *полу-*.

[колупішок] «плетений короб екіпажа» Ж; — результат видозміни деетимологізованого слова [полукішок] «тс.», утвореного з основ *пол-* «пів-» і *киш* «кошик; короб воза, саней (спочатку плетений)». — Див. ще *киш¹*, *полу-*.

[колхóз] «колгосп» Ме; — п. *kołchoz*, ч. слл. *kolchoz*, болг. *колхóз*, м. *колхоз*, схв. *кòлхоз*, слн. *kolhóz* «тс.»; — запозичення з російської мови; рос. *колхóз* «колгосп» є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин прикметника *коллективный* «колективний» і іменника *хозяйство* «господарство». — Шанский ЭСРЯ II 8, 217; Kopaliński 505; Holub—Lyer 248; БЕР II 562; Вуякляія 441. — Див. ще *колектів*, *хазяїн*.

колчán (іст.) «сагайдак, піхви для стріл», ст. *ковчанъ* «тс.» (1617); — р. *колчán*, *калчán*, бр. *калчán*, п. *kołczan*, болг. *колчán*, слн. *kołčan*; — запозичене, мабуть, через російське посередництво, з татарської мови; тат. заст. *калчан*, як і башк. *калчян* «тс.», можливо, походить від незасвідченого булг. **kałčan*, яке було б відповідником відомої в інших тюркських мовах звукової форми *кешен*, похідної від *кеш* «сагайдак»; безпосереднє виведення російської форми від булг. **kałčan* (Добродомов РР 1974/4, 115—119) чи від чаг. *kalkaп* «щит» (Matzenauer LF 8, 41) або зближення з тур. *kolçak* «муфта; залізна рука в панцирі» (Bern. I 543) чи *kałca* (*qaldža*) «бедро» (Баскаков РР 1974/4, 119—120) менш обгрунтовані. — Одинцов Этимология 1973, 101—104; Шанский ЭСРЯ II 8, 217; Фасмер II 298; Шипова 193; Sławski II 365—366; Brückner 247; БЕР II 563; Mikl. EW 123; TEI I 334; Lokotsch 95.

колчедан «загальна назва мінералів, що являють собою сполуки сірки, іноді миш'яку й сурми з металами групи заліза, міді, цинку, нікелю, кобальту», [колчадан] «тс.» Ж;— бр. *калчадан* «тс.»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *колчедан*, заст. *колчадан*, через фр. *calcédoine* «халцедон» виводиться від слат. *calcedonius* «тс.», утвореного, мабуть, на основі виразу *chalcidonus lapis*, букв. «халцедонський камінь», перший компонент якого походить від назви малоазійського міста *Chalcēdōn* (*Calchēdōn*) «Калхедон».— Шанский ЭСРЯ II 8, 217—218; Фасмер II 298; Matzenauer 210; Dauzat 128; Дворецкий 145, 176.— Див. ще **халцедон**.

[колю́би] «сучкуваті, зігнуті куски дерева, що йдуть на виготовлення шпангоутів» Я, [кулюби] «тс.» Я;— очевидно, пов'язане з [колю́ба] «лещата, кліщі; стовбур дерева з кривим коренем, який викопують для виготовлення з нього річкових човнів» (див.).

[колю́к] (бот.) *Cirsium* L. ВеНЗн; дурман звичайний, *Datura stramonium* L. Мак, [колюка] «дурман звичайний» Мак, [колюки] «тс.»; будяк кучерявий, *Carduus crispus* L. (*Carduus tenuiflorus* L.) Мак, [колюх] «тс.» Мак, [колюхи] «дурман звичайний» Ж, [колючиха] «нетреба колюча» Мак, [колючка] «тс. Мак; курай, *Salsola*; будяк, *Carduus* L. Ж; осот польовий, *Cirsium arvense* (L.) Scop. Мак; нетреба колюча, *Xanthium spinosum* L., [колючки] «дурман звичайний» Ж, [колючник] «осот» ВеНЗн, [коляк] «нетреба колюча; будяк; осот», [колячина] «осот» ВеНЗн, [колячник] «будяк» ВеНЗн, ВеУг, [колюковник] «тс.» ВеНЗн;— р. [колюка] «дурман; курай», [колючки] «будяк; осот польовий; нетреба звичайна; курай», бр. [калючка] «будяк кучерявий»;— псл. (сх.) [koljuck, koljuka, koljak] «колючка (рослинна)», похідні від *kolti «колотий»; назви зумовлені тим, що колючими є всі відповідні рослини (ВРУ 236, 588, 670, 699, 700).— Див. ще **колю́ти**.

колю́чка (іхт.) (у сполученнях: *мала нівденна к.* «*Pungitius platygaster* Kessl.» і *к. триголкова*, або *звичайна* «*Gasteros-*

teus aculeatus L.»);— р. бр. *колюшка*, п. *koluszcza*, [koluszka], ч. діал. слц. схв. діал. *koljuška*, болг. *колюшка*;— похідне утворення від **колю́ти**; назва зумовлена наявністю на животі і на спині цих риб гострих кісткових пластинок — колючок.— Коломиец Проісх. назв. рыб 36.— Див. ще **колю́ти**.

коляд'я «старовинний обряд славлення різдвяних свят піснями; обрядова різдвяна пісня; винагорода за колядування», [коляд'я] (у жартівливій пісні *Коляд, коляд, колядин, а я в батька один*), *колядка* «обрядова різдвяна пісня, обряд колядування», [коляд'янин] «той, хто колядує» Я, [колядчик] Ж, *колядник* «тс. СУМ, Ж; [книга, що містить різдвяні пісні, пісенник Ж; праник у формі вісімки, який роздавали колядникам Мо], *колядний*, [коляд'яний], [коляд'яничити] «ходити, співаючи різдвяні пісні» Ж, Пі, *колядувати* «тс.», [поколядь] «приспів до колядки на честь господаря»;— р. *коляд'я* «обряд славлення різдвяних свят піснями; обрядова різдвяна пісня; винагорода за колядування; милостиня; жебрак; міфічна істота, якою лякали дітей; сум'яття», бр. *каляд'я* «коляда; святвечір; різдво», др. *коляда* (*коледа*) «ходіння з піснями по домівках на святки і різдво; обрядові пісні на трапезі у великдень і різдво», п. *koleda* «колядка; винагорода колядникам; [подарунок; посаг, віно; завдаток; суміш святвечірніх страв]», ч. *koleda* «коляда; (рідк.) новорічний подарунок; (заст.) відвідини парафіян ксьондзом», ст. *kolada* (*koleda*) «подарунок на ялинку», слц. *koleda* «колядка; винагорода колядникам; відвідини парафіян ксьондзом», [kol'ada] «тс.», нл. ст. *koloda* «новорічний подарунок», полаб. *koléde*, *kolēd-pjak* «грудень», болг. *коледа* «різдво», м. *коледе* «[тс.] передень різдва, колядування», схв. *коледа* «колядка; весела компанія; (заст.) різдво, колядники», слн. *koleda* «колядування; група колядників; колядка», стсл. **колад'я** «коляда, новорічне свято»;— псл. *koleda* «Новий рік; різдво; новорічний або святвечірній подарунок; колядування (обряди й пісні)»;— давнє запозичення з латинської мови; лат. *Calendae* (*Kalendae*)

«календи (у римлян перший день місяця, день сплати боргів) пов'язане з *calāre* «скликати, викликати», спорідненим з псл. [**kolkoľ*] «дзвін», укр. [ко́локіл] «тс.», а також, можливо, з укр. [каля́кати] «базікати, торохтіти; ревити, пхикати»; латинська назва першого дня місяця мотивується тим, що у давньому Римі за традицією в ці дні проводилось обрядове викликання Нон (п'ятого чи сьомого дня місяця); твердження про посередництво для слов'янських форм романських мов (Machek ESJC 268; ESJCS 213) недостатньо аргументоване, як і припущення про посередництво гр. *καλάνδα* (Фасмер ИОРЯС 12/2, 244). — УРЕ 5, 296; Криченко Мовозн. 1973/2, 30; Фасмер II 299—300; Vasmer RS1 5, 137—138; Потебня РФВ 11, 33—37; Sławski II 27—28, 353—354; Brückner 245—246; Kopaliński 466; БЕР II 551—552; Младенов 246; Skok II 124; ЭССЯ 10, 134—135; Десницкая Сл. языкозн. 1983, 80—82; Bern. I 544—545; Meillet Études 186; Bartoli Jagić-Festschr. 38; Schwarz AfSIPh 41, 129; Meyer EW 196; Walde—Hofm. I 136—137, 141—142; Ernout—Meillet 131; Boisacq 397—398. — Див. ще ко́локіл. — Пор. календа́р, каля́кати.

коляса «чотириколісний екіпаж з відкидним верхом», *коляска* «тс.»; невеликий візок; візочок, у якому возять малих дітей», ст. *коляси* (XVII ст.); — р. *коляска*, бр. *каляска*, болг. *каляска* (з рос.), слн. заст. *koleska*; — запозичення з польської мови; п. *kolasa* «екіпаж, карета; [бричка, коляска]», зменш. *kolaska* «коляска», як і ст. *kolasa* «вид воза, селянський віз», є незакономірною фонетичною формою, що поступово витіснила збережене тільки діалектно регулярне *kolosa* «тс.», яке разом із спорідненими ч. заст. *kolesa* «вид коляски, повоза; ручний візок із двома колесами», ст. *kolesa* «віз», слн. *kolesá* (мн.) «віз для перевезення дров», р. [ко́леса] «віз, селянська повозка», [ко́лэска] «селянський чотириколісний віз; дитяча іграшка на колесах», бр. *калэсы* (мн.) «селянський віз, підвода», схв. *колэса* (мн.) «віз» виводиться від псл. [kolesa] «віз», букв. «колеса», мн. від *kolo* «колесо»; неприй-

нятно виведення п. *kolasa* (*kolaska*) із східнослов'янських (Brückner 245) або романських мов (Bern. I 549); безпідставним є пояснення його (Matusiak Pog. jez. 11, 133—136) як похідного від **kolasač* «возити» або визнання його (Machek ESJC 268—269) запозиченням з чеської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 221; Фасмер II 300; Потебня РФВ 14, 286; Sławski II 343—344; Holub—Lyer 248; БЕР II 182. — Див! ще ко́ло¹.

колястра — див. кола́стра.

[коля́ча] «сорт кукурудзи» Доп. УжДУ II; — неясне.

[ко́льба¹] (зах.) «приклад ручної вогнепальної зброї»; — запозичення з польської мови; п. *kolba*, як і ч. слн. *kolba* «тс.», виводиться від нвн. *Kölb* «тс.»; *колба*; булава; качан». — СІС 338; Sławski II 345; Brückner 245; Machek ESJC 267; Holub—Lyer 247. — Див. ще ко́лба.

[ко́льба²] «корба; коловорот; ручка» Л; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kolba] «ручка, рукоятка, корба коловорот» є, мабуть, результатом вторинного зближення у народній мові слова *kolba* «приклад» і *korba* «ручка». — Див. ще ко́льба¹, ко́рба.

кольє «намисто з коштовного каміння, перлів та ін.»; — р. *кольє*, бр. *кальє*, п. *kolia*, ч. *kolier*, *kolíér*, *kolíe*, *collier*, слн. *collier*, болг. *колиє*, схв. *кдльє*, слн. *koljé* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *collier* «намисто; нашійник, хомут» виводиться з лат. *collāre* «вид кайданів на ший; нашійник», що походить від іменника *collum* «шия», ст. *collus* «тс.», спорідненого з гот. дісл. днн. *hals*, дангл. *heals*, нвн. *Hals* «тс.». — СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 219; Фасмер II 299; Sławski II 354; Holub—Lyer 248; БЕР II 556; Вуяклија 442; Bloch 136; Dauzat 187; Walde—Hofm. I 245; Ernout—Meillet I 132. — Пор. га́лстук.

кільза (бот.) «ярій ріпак, *Brassica napus oleifera*», *кільзовище* «поле, на якому зібрано кільзу»; — р. *кільза*; — через російське посередництво запозичено, очевидно, з французької мови; фр. *colza* походить від гол. *coolzaad* «тс.», букв. «капустяне насіння», утвореного з іменників *cool* «капуста», яке разом з нвн. *Kohl*, двн. *chōlo*, *kōl(i)*, англ. *cole*,

дангл. *caul*, *sāwel*, дісл. *kāl* «тс.» походить від лат. *caulis* «стебло, стрижень, качан; капуста», спорідненого з гр. *καυλός* «стебло; стрижень пера; рукоятка», прус. *caulan* «кістка; нога», лит. *kāulas* «кістка; кісточка у ягоді», лтс. *kaũls* «тс.; стебло», і *zaad* «насіння», пов'язаного з *zaaien* «сіяти», спорідненим з двн. *sāwen*, дангл. *sāwan*, дісл. *sā*, псл. *sěti*, *sějati* «тс.».— *Dauzat* 189; *Vries NEW* 349; *Kluge—Mitzka* 386—387; *Walde—Hofm. I* 188—189; *Топоров III* 275—278.— Див. ще **сіяти**¹.— Пор. **кольра́бі**.

ко́лька «гострий, приступоподібний біль у животі, у боці», *колькі* (мн.) «тс.»;— п. [*kolka*] «коліки; колючка», нл. *kólka* «коліки»;— очевидно, результат видозміни слова *ко́лики* «тс.», зближеного з [*ко́лька*] «колючка, скабка», [*ко́лькій*] «колючий», похідними від *ко́лоти*.— *Sławski II* 356—357; *Schuster-Sewc* 602.— Див. ще **ко́лики**, **ко́лоти**.

[**ко́льо**] (дит.) «хліб»;— неясне; можливо, пов'язане з [*ко́лач*] «калач, крендель, взагалі білий хліб».

кольра́бі (бот.) «сорт капусти»;— бр. *кальра́бі*, болг. *ко́лра́ба*, схв. *келера́ба*, слн. *kolę́raba*;— очевидно, запозичено з російської мови; р. *кольра́би* походить від нім. *Kohlraibi* «тс.», яке зводиться до іт. *savoli gare*, [*cauliravil*] «тс.», що складається з іменників *savoli* «капуста» від лат. *caulis* «тс.» і *gare*, мн. від *гара* «ріпа» від лат. *gара* «тс.», спорідненого з гр. *ράβος*, псл. *гэра* «тс.».— *SIC* 341; *Дзенделівський St. sl.* 6/1—2, 131; *Шанский ЭСРЯ II* 8, 219; *Kluge—Mitzka* 387; *Walde—Hofm. II* 418.— Див. ще **ко́льза**, **ріпа**.

кольт «система індивідуальної вогнепальної зброї (револьвер, автоматичний пістолет тощо)»;— р. бр. *кольт*, п. *colt*, ч. слц. *kolt*, схв. *ко́лт*, слн. *kólt* «тс.»;— запозичення з англійської мови; англ. *Colt* «кольт (револьвер або кулемет відповідної марки)» утворене від прізвища *Colt* американського зброяра С. Кольта (1814—1862), засновника заводу і компанії, що виготовляла ручну вогнепальну зброю.— *SIC* 341; *Шанский ЭСРЯ II* 8, 219—220; *БСЭ* 22, 96; *Kopaliński* 178; *Holub—Lyer* 249; *Klein* 316; *Weekley* 334, 1232.

[**кольчак**] (бот.) «їжовик, *Hudnium L.*» *Мак*, [*колчак*] «тс.» *Мак*;— р. [*колчак*] «їжовик»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *kolczak* «тс.», мабуть, утворене від *kolka* «колючка, шип» або *kolcz* «тс.; паросток», що є похідними від *kłóc* «колотити», спорідненого з укр. *ко́лоти*; назва гриба зумовлена тим, що пластинки на нижньому боці його шапинки мають форму колючок (*Словн. бот.* 237, 268; *Зерова* 152—153).— *Меркулова* 188, 195; *Moszyński JP* 37, 379.— Див. ще **ко́лоти**.

[**ко́льчик**] (ент.) «шипоноско, *Mogdella L.*» *Ж*;— похідне утворення від *ко́лоти*; назва зумовлена тим, що верхівка черевця комахи витягнута в гострий шип, колючку (*Горностаев* 151; *Плавильщиков* 232).— Див. ще **ко́лоти**.

[**ком**] (*ком, ком, ком* — вигук на позначення повільної їзди) *Я*;— неясне.

ко́ма¹ (розділовий знак);— п. ч. вл. *кома*, болг. заст. м. *ко́ма*, схв. *ко́ма*, слн. *ко́ма* «тс.»;— очевидно, через польське, чеське і німецьке (нім. *Komma*) посередництво запозичено з латинської мови; лат. *comma* «кома» (спочатку «частина періоду, цезура») походить від гр. *κόμμα* «кома; (ст.) частина речення; чеканка», пов'язаного з *κόμω* «ударяю, б'ю; кую; відсікаю, відрубую», спорідненим з псл. *kopati* «копати, рити», укр. *копа́ти*.— *Пономарів Мовозн.* 1974/2, 38; *Kopaliński* 505; *Holub—Lyer* 249; *БЕР II* 566; *Skok II* 131; *Вуяклија* 442; *Kluge—Mitzka* 390; *Walde—Hofm. I* 161—162; *Ernout—Meillet I* 98; *Frisk I* 915—916; *Boisacq* 492—493.— Див. ще **копа́ти**².

ко́ма², *ко́мі* — див. **ковма́**.

[**комана́**] (бот.) «конюшина, клевер, *Trifolium L.*; фіалка триколірна, братки, *Viola tricolor L.*», [*коман*] «конюшина лучна, *Trifolium pratense L.*» *ВеБ*, *Мак*, [*комані́на*] «конюшина» *ВеНЗн*, *Мак*, [*комані́ця*] «тс.; фіалка триколірна», [*комані́чина*] «конюшина» *ВеНЗн*, *Мак*, [*коман́ка*] «тс.; фіалка триколірна», [*комані́чка*] «конюшина лучна» *ВеБ*, *Мак*, [*команни́ця*] «конюшина хмельова, *Trifolium agrarium L.*» *Мак*, [*комени́ця*]

«конюшина лучна» Мак, [комоні́ця] «тс. Мак; конюшина польова, *Trifolium arvense* L. Мак, НЗ УЖДУ 26/2; лядвенець рогатий, *Lotus corniculatus* L. Мак», комóнник «*Succisa M. et. K.*», [комóнниця] «конюшина польова», [кумані́ч] «конюшина» ВеНЗн, Мак, [кумані́чина] «конюшина лучна» ВеДо, Мак; — р. [комані́ка] «порічка червона, *Ribes rubrum* L.; ожина звичайна, *Rubus caesius* L.; морошка, *Rubus chamaemorus* L., *Rubus arcticus* L.», [комані́ця] «тс.; лядвенець рогатий», [комоні́ка] «ожина звичайна; морошка; костяниця, *Rubus saxatilis* L.; суниці лісові, *Fragaria vesca* L.», [комоні́ця] «морошка, *Rubus arcticus* L.; костяниця; комонник лучний, *Succisa pratensis* Moench.», п. *komonica* «лядвенець, *Lotus* L.; [комонник лучний; буркун, *Melilotus Adans.*; конюшина] (з ч.), [комоні́ка] «лядвенець», *komunica* «тс.»; (ст.) комонник лучний; буркун; конюшина», ч. *komonice* «буркун», [комонка], ст. *komonice*, *komonice* «тс.», сл. *komonica* «тс.; конюшина», вл. заст. *komonica* «вид конюшини», *komonc* «буркун», болг. *комоні́ца* «тс.»; [буркун жовтий, медова конюшина, *Melilotus officinalis* (L.) Desr.; шавлія лучна, *Salvia pratensis* L.; фіалка лісова, *Viola silvestris* Lam.; фіалка триколірна], [комані́ча, комані́ка, комуні́ча] «тс.», [комоні́ка] «полин звичайний, *Artemisia vulgaris* L.; буркун жовтий; шавлія лучна; фіалка лісова», м. *комоні́ка* «буркун», схв. *комóні́ка* «полин звичайний; ромашка, *Matricaria* L.», *комóтьі́ка*, *комóльі́ка* «тс.», *komòtljika* «полин звичайний», сл. *komónika*, *komónjica* «тс.»; — псл. *komonika/komonica* «конюшина; буркун; фіалка; шавлія; полин», найвірогідніше, похідне від *komonjъ* «кінь»; назва зумовлена тим, що більшість з цих рослин є цінним кормом для коней, а деякі живляють як ліки для них; до словотвору і розвитку семантики пор. подібні укр. *конюші́на* «*Trifolium* L.», п. *koniczyna*, ст. [konik, konicz], ч. заст. *koníček*, *kopníček* «тс.», р. [кóніки] «полин звичайний», а також ч. *koňský dětel* «*Trifolium sabalinum*»; тлумачення первісного значення як «бджолина

рослина, бджолина трава» й пов'язання слов'янських форм з якимось гіпотетичним праслов'янським апелятивом у значенні «(дика) бджола», спорідненим з лит. *katāpė* «джміль», лтс. *katapė* «тс.; дика бджола» (*Moszyński JP* 33, 364; 35, 295—297; *Holub—Lyer* 251; *Machek ESJČ* 271; *ESJČS* 216), непереконливі; зближення з псл. *комъ* «грудка, брила», р. *ком*, *комók* «тс.» (Младенов 247—248) неприйнятне, як і виведення від кореня **къп-* «жива істога; рослина» і, далі, пов'язання з р. [комі́яга] «човен», [камі́яга], п. *komiega* «тс.» (*Schuster-Sewc Probeheft* 48). — Фасмер II 304; Меркулова Очерки 220—221; *Sławski* II 389—390; *Doroszewski PF* 13, 147—148; *Machek Jm. rostl.* 120, 121; БЕР II 574; *Skok* II 134; ЭССЯ 10, 175—176; *Bern. I* 555; *Топоров III* 196. — Див. ще **комóнь**. — Пор. **конюші́на**.

комáнда «короткий наказ, розпорядження; керівництво військовою частиною; невелика військова частина, виділена в окрему одиницю; екіпаж судна; спортивний колектив на чолі з капітаном; група людей, що виконує якусь роботу», [комáндерство] «військове начальство», *команді́р*, *команді́риха* (розм.), *комáндувач*, *комáндуючий*, *комáндний*, *комáндувати*; — р. болг. м. *комáнда*, *команді́р*, бр. *камáнда*, *камандзі́р*, п. заст., ст. *komando* «наказ, розпорядження», ч. *komando* «командування, влада; (заст.) військовий наказ; штаб, комендатура», *komandýr* «військовий начальник», *komandér* «кавалер певного ордена; (заст.) військовий начальник», сл. *komando* «[наказ, розпорядження]; (заст. військ.) начальство; короткий наказ», *komandír* (заст., військ.) «командир», *komandér* «тс.», вл. *komando* «командування; загін, підрозділ (військовий; міліції, поліції)», *komander* «командир; комендант; командор», болг. м. *комáнда*, схв. *кóмáнда* «команда, командування; комендатура», *комáнді́р* «командир», сл. *kománda* «команда», *komándo* «загін», *komandír* «командир», *komandér* «тс.»; — очевидно, через російську і, далі, через німецьку чи французьку мови (нім. *Kommando* «командування; наказ, загін;

спортивний колектив», фр. *commande* («замовлення; керування») запозичено з італійської; іт. *comando* «команда, наказ; командування», як і ісп. *comando* «тс.», зводиться до нар.-лат. *commando* «доручаю, наказую», пов'язаного з лат. *compendo* «доручаю, передаю, рекомендую», утвореним за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *mando* «вручаю, передаю; довіряю; замовляю», до якого зводиться й укр. *мандат*; слово *команді́р*, очевидно, через посередництво російської і, можливо, німецької мови (нім. *kommandieren* «наказувати, командувати» або *Kommandeur* «командир, начальник; командор») запозичено з французької; фр. *commandeur* «командор (ордену)», ст. *commandeur* «тс.» пов'язані з дієсловом *commander* «наказувати, командувати; керувати» (до якого зводяться також р. *комáндовать*, укр. *комáндувати*), що походить від нар.-лат. *commando* «доручаю, наказую». — СІС 342; БСЭ 22, 105; Фасмер II 300, III 540; КЭСРЯ 206; Шанский ЭСРЯ II 8, 222—223; Смирнов 146, 147; Christiani 35, 36; Sławski II 380; Kopaliński 505; Brückner 249; Holub—Lyer 245, 249, 250; Machek ESJCS 210; БЕР II 567; Младенов 247; Вујаклија 442; Kluge—Mitzka 390; Dauzat 189; Bloch 161; Mestica 336—337; Walde—Hofm. II 24—25; Ernout—Meillet I 382. — Див. ще **коаліція**, **мандат**. — Пор. **командóр**, **комéнда**, **комендáнт**, **комендерува́ти**, **комендо́р**.

командáрм «командувач армії»; — бр. *камандáрм* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *командáрм* «тс.» є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин слів *комáндующий* «командуючий, командувач» і *áрмия* (*армии*) «армія»; українське слово може розглядатись і як калька російського. — СУМ IV 239; ССРЛЯ 5, 1216. — Див. ще **áрмія**, **комáнда**.

командóр «у середньовічних духовних і лицарських орденах — одне з найвищих звань; один з вищих ступенів в ієрархії масонських лож; флотський чин (у Росії XVIII — початку XIX ст.); звання голови яхт-клубу (в СРСР до 1926 р., у країнах Західної Європи і

США); керівник пробігів та екскурсій; (заст.) начальник загону кораблів, який не має адміральського звання»; — р. болг. *командóр*, бр. *камандóр*, п. *komandor* «тс.»; — очевидно, через російське і, можливо, через польське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; фр. *commandeur* «командор (ордену)», ст. *commandeur*, гол. *commandeur* «тс.»; військовий командир», англ. *commander* «командир, офіцер, який командує; старший офіцер, командуючий; (заст. рідк.) командор ордену» зводяться до нар.-лат. *commandāre* «доручати, наказувати», з яким генетично пов'язане також укр. *комáнда*; конкретні джерела запозичення переконливо не встановлені, найвірогідніше, для окремих значень вони були різними; до розвитку давніших значень «командор чернечого ордену» і «один з найвищих титулів духовно-лицарських орденів» пор. подібні п. *kommandor* (заст. рідк.) «кавалер ордену; начальник духовно-лицарського ордену (Мальтійського і ін.)», ст. *comendor* «магістр ордену іоаннітів (з 1530 р. — Мальтійського)», *komendar*, *komender* «тс.», ч. ст. *komendor* «монастирський начальник», р. ст. *кумендеръ* «командор ордену мечоносців», *кумендеръ* «тс.», що, як і свн. *kommandūr* «командор (ордену)», *kommandūr*, фр. ст. *commandeur*, походять з слат. *compendor*, паралельного до *compendator* «тс.», якому відповідають п. ст. *komendator* «магістр ордену іоаннітів», ч. *komendátor* «командор (ордену)», схв. слн. *komendátor* «тс.»; до поширення пізнішого значення «флотський офіцерський чин, начальник загону кораблів» пор. укр. *комодóр* «командир загону кораблів, який не має адміральського звання (у Великобританії, США і Нідерландах)», р. *коммодóр*, п. *komodor* «тс.»; титул голови яхт-клубу», ч. *komodor* «старший флотський і військово-повітряний чин (в англійській армії та ін.); командир, начальник», *komodore* «тс.», болг. *комодóр* «флотський командир (по чину — після контр-адмірала)», слн. *komodor* «командир загону військових кораблів», що через посередництво західноєвропейських мов (англ. *commodore* «флотський

офіцерський чин; начальник загону кораблів, старший офіцер ескадри; голова яхт-клубу; авангардний конвоір купецьких суден», іт. *commodoro* «флотський офіцерський чин», ісп. *comodoro* «тс.; комодор» зводяться також до лат. *compendāre*: тлумачення р. *командор* як видозміненого за аналогією до форм *команда*, *командоватъ* запозичення з італійської мови (іт. *comodoro*, Фасмер II 300) викликає сумнів; зовсім неприйнятне з огляду на семантику виведення р. *командор* «флотський чин» від п. *komandor* (Смирнов 147). — СІС 342, 344; БСЭ 22, 107; ССРЯ 5, 1221; Фасмер — Трубачев II 300—301; Sławski II 401; Kopaliński 505—506, 509; Brückner 249; Hořub — Lyer 250, 251; РЧДБЕ 345; Dauzat 189; Bloch 161; Klein 319, 321; NSD 535; Vries NEW 101. — Див. ще *команда*. — Пор. *комэнда*.

комар (ент.) «*Culex*», [кумар] «тс.» Ж, [комаріця] «тс. Ж, Г; москіт ВеЗн», [комарик] «вид комахи — шкідника трави й хвойних дерев, *Cecidomyia opobrychidis* Br. (*Cecidomyia brachyhetera* Schwäg.)» Я, [комарник] «тс.; комарик пшеничний, *Cecidomyia tritici* Kirby.» Я, [комаріхал] Я, *комарня* (зб.), [комарство] «тс.» ВеБ, [комаря] «комарик» Я, [кумарка] «комар звичайний» ВеНЗн, ВеЗа, *комаріний*, [комарячий] Я, [комарістий] «багатий на комари», [камарно] (присл.) «багато комарів» Ж; — р. *комар* «комар; [мурашка]», [камар] «мурашка», бр. *камар* «комар», др. *комаръ*, п. *komar*, [kamog, kamosa, komos, komosa, kómas, kómogal], ст. [komog, komóg, kumar, kumog], ч. слн. слн. *копаг*, вл. заст. *комог*, нл. ст. *комаг* «тс.», болг. *комар* «тс.; довгоніг, *Tipula L.*», [комар] «темно-коричневий хрущ; гедзь», [кумар] «комар», м. *комар*, *комарец*, [кумар], схв. *кѹмар*, стсл. *комаръ* «тс.»; — псл. *комагъ*, пов'язане чергуванням голосних з *šьteljъ «джміль»; — споріднене з лит. *katāpė* «джміль», [kamīnė] «дика бджола», лтс. *katapė* «тс.; джміль», *катепе* «джміль», *kamīne*, прус. *satius* «тс.»; далі зіставляється з днв. *humbal*, свн. *humbel*, *hutmel* «тс.», свн. сангл. *hutmep* «джижчати», дінд. *saṁaṁāḥ* «*Bos grunniens*», лит. *kīmti* «хрипнути», що

зводяться до звуконаслідувального індоєвропейського кореня *kem-; припускається також (Sławski II 377—378) зв'язок з псл. *(š)šьmiti/šcēmīti «затискати», укр. *щеміти* «тс.» (щодо семантики пор. лит. *ūodas* «комар», яке зіставляється з іе. *ōd-/ēd- «істи», Schulze KZ 43, 41; Fraenkel 1164); менш переконливе виведення від псл. *комъ* «брила, гліба; грудка», р. *ком*, лтс. *kams* «тс.» (Niemiņep LP III 187—205; Fraenkel 212), яким відповідає укр. [кім] «брила, грудка». — Шанский ЭСРЯ II 8, 224; Фасмер II 301; Цыганенко 209; Ильинский ИОРЯС 23/2, 243—245; Преобр. I 379—380, 1241; Sławski II 377—378; Brückner 249; KZ 48, 179—180; Doroszewski PF 15/2, 285—287; Machek ESJCS 216; Janáček Slavia 24, 3; Schuster-Šewc 605; БЕР II 568; Младенов 247; Skok II 132; Bezlaž ESSJ II 60; ЭССЯ 10, 169—171; Bert. I 167, 552—553; Matzenauer LF 7, 34—35; Mikl. VGr. II 87; Trautmann 115—116; Топоров III 201—202; Mühl. — Endz. II 149; Uhlenbeck PBrB 35, 174—175; Kluge—Mitzka 320; Güntert IF 45, 346; Торп 95; Pokorny 556. — Пор. *джміль*, *комаха*, *щеміти*.

[комарнік] «вид куреня для вівчаря Г, Доп. УЖДУ IV; відгороджена в вівчарському приміщенні комора для сиру та інших молочних продуктів ОЛА 1965; намет, де складається сир, посуд тж; навіс на стовпах для просушування сиру тж; полицка для сиру тж», [комарок] «відгороджена у вівчарському приміщенні комора; навіс для просушування сиру тж», [кормак] «тс.» тж, [коморник] «намет, де складається сир, посуд тж; — бр. *камарнік* «намет», п. *komarnik* «місце для зберігання сироватки, бринзи, сиру», ч. *котарнік* «столик у колибі, на якому сушать бринзу», слн. *komarník* «тс.», болг. [комарнік] «плетений намет для ночівлі чабанів, зберігання їх речей, молочних продуктів», схв. [комарник] «приміщення для молочних продуктів»; — запозичення з молдавської мови; молд. *комарник* (рум. *comarnic*) «намет для чабанів; покрівля для зберігання свіжого сиру; полицка, на якій сушать сир» виводиться від сл. *комога* (*комора*) або безпосередньо від болг. *комарник*. —

Дзензелевский ОЛА 1965, 130—131; Scheludko 135; Vrabie Romanoslavica 14, 154—155; Vincenz 12; Machek ESJČ 271; Клепикова Сл. и балк. языкозн. 166, 189; Crânpală 315—316; СДЕЛМ 192; DLRM 169; Tiktiп 394.

комаха (ент.), [кома́ство] «комахи» (зб.) Я, *комашня́* «тс.»; (розм.) мурашки, мурашник», *кома́шник* «мурашник» Ж, СУМ, [комахня́] «тс.»; руді мурашки» ВеБ, *кома́шина* «одна комаха; [комашка Ж]», *кома́шка* «маленька комаха; [мурашка Ж, Пі]», [кома́шниця] «мурашник»; — р. [комаха́] «фарбувальний хробак, червець, Soccus casti», [кома́шка] «будь-яка маленька комаха; комарик; мошка; [мурашка]», [кома́шник] «мурашник», [кома́шня́] «рій комарів або мошок; мошкара; мурашки», п. [кóмасы] «комарі»; — пн.-сл. [kom-ax-/kom-as-], очевидно, пов'язане давнім паралелізмом кінцевих суфіксальних приголосних -г- і -s-, -х- з однокореневим терміном псл. kom-ag-ъ «комар»; можливе також вторинне зближення з укр. *мура́ха* «Fogfűcsa», *мура́шка* «тс.», що входять, як і комари, бджоли, джмелі, до класу комах. — СРНГ 14, 228; Преобр. I 341; Даль II 146; Sławski II 378. — Див. ще **комар**. — Пор. **мура́ха**.

кома́шитися «метушитися; [копошитися]», [коме́шитися] «копошитися» Ж, [кома́шкатися] «тс.» Я, [комо́ситися] «неспокійно триматися» Ж; — р. [кому́шиться] «ретельно і тихо чим-небудь займатися», [коме́шиться] «возитися», п. kotosić «дратувати, робити норовистим» (коня), kotosić się «бути неприборканим» (про коня), схв. [кому́шати се] «опиратися, сперечатися»; — не зовсім ясні утворення; зіставляються (Sławski II 393—394) з р. [комі́ть] «збивати в грудки; давити, стискати, м'яти»; пов'язувалися також (Brückner 254) з псл. kotoń «кінь»; на ґрунті української мови зазнали зближення з основою слів *кома́ха*, *кома́шка*, *кома́шник*.

[кома́шня] «обід для кумів; званий обід, бенкет; поминки»; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. komaság «кумання», похідне від kota «кум», запозиченого з слов'янських мов (псл. kumъ, укр. *кум*), на

українському ґрунті зазнало втрати кінцевого -ág і часткової адаптації до українського словотвору (додання суфіксального -ня); виводиться також (Дзендзєлівський RKJ ŁTN 15, 133—134) від тур. komşu «сусід»; менш переконливе виведення (Scheludko 135) від рум. comeseán «співтрапезник». — Kniezsa 275—276; MNTESz II 533—534. — Див. ще **кум**. — Пор. **кума́шня**.

комба́йн, *комба́йнер*, *комбайнува́ння*; — р. болг. *комба́йн*, бр. *камба́йн*, п. ч. слц. вл. *komбайн*, м. *комба́йн*, схв. *кѡмбајн*, слн. *комба́јн*; — запозичення з англійської мови; англ. combine (с.-г.) «комбайн» виникло в результаті скорочення термінологічного словосполучення combine harvester букв. «комбінована збиральна машина», де слово combine як субстантивована форма із значенням «з'єднання, поєднання» відповідає дієслову combine «об'єднувати; комбінувати, сполучати, змішувати», що походить від пізнього лат. combinare «з'єднувати дві одиниці, дві частини у щось ціле», до якого зводиться й укр. *комбіна́т*; форма *комба́йнер* походить від англ. combineer «комбайнер», пов'язаного з combine. — СІС 342; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 224; Фасмер II 301; ССРЛЯ 5, 1223; Крысин 96—97; Оразова Научн. докл. высш. шк. Филол. науки 1966/3, 156—159; Koraliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 569; Вујаклија 442; NSD 533; Klein 317. — Див. ще **комбіна́т**.

комба́т «командир батальйону; командир батареї»; — бр. *камба́т* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *комба́т* є двома складноскороченими словами, утвореними з початкових частин слів *команді́р* «командир» і *батальйо́н* (*батальюна*) «батальйон» або *батаре́я* (*батареи*) «батарея»; українські слова можуть розглядатися і як кальки відповідних слів російської мови. — СУМ IV 242; ССРЛЯ 5, 1224. — Див. ще *батальйо́н*, *батаре́я*, *команда*.

комбі́д «комітет бідноти»; — бр. *камбе́д* «тс.»; — запозичення-калька з російської мови; р. *комбе́д* є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин іменників *коміте́т* «комітет»

і *беднота́* (укр. *бідно́та́*, похідне від слова *бідá*).— СУМ IV 242; ССРЛЯ 5, 1224.— Див. ще *бідá*, *комітét*.

комбі́орм «комбінований корм (суміш сухих кормів)»;— бр. *камбі́орм* «тс.»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *комбикóрм* «тс.» є складноскороченим словом, утвореним з початкової частини слова *комбі́нований* «комбінований» і з слова *корм* «корм, їжа тварин»; українське слово може розглядатись і як калька російського.— СУМ IV 242; УРЕ 7, 44; Шанский ЭСРЯ II 8, 225; БСЭ 22, 117.— Див. ще *комбі́нат*, *корм*.

комбі́нат «підприємство або виробниче об'єднання, яке складається з кількох спеціалізованих виробництв»;— р. болг. м. *комбі́нат*, бр. *камбі́нат*, п. вл. *kombinat*, ч. слц. слн. *kombinát*, схв. *комбі́нат* «тс.»;— запозичення з німецької або французької мови; н. *Kombinát*, фр. *combina*т виводиться від лат. *combīnātus* «з'єднаний», пов'язаного з *combīno* «зв'язую (по два), здвоюю; з'єдную», утвореним за допомогою префікса *com-* від числівника *bīnī* «по два», похідного від *bis* «двічі, удвоє».— СІС 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 225; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Вуяклија 442; Walde—Hofm. I 106, 107.— Див. ще *біс²*, *коалі́ція*.— Пор. *комбі́нація*, *комбі́незон*.

комбі́нація «сполучення або розташування чого-небудь у певному порядку; ряд цілеспрямованих прийомів гри; жіноча сорочка, яку надягають під сукню, та ін.»; *комбі́натор* «(жарт.) спритний, хитрий ділок»; *комбі́наторний*, *комбі́наційний*, *комбі́нований*, *комбі́нува́ти*;— р. болг. *комбі́нація*, бр. *камбі́на́цыя*, п. *kombinacja*, ч. *kombinace*, слц. *kombinácia*, вл. *kombinacija*, м. схв. *комбі́на́ција*, слн. *kombinacija*;— запозичення з латинської мови; слат. *combīnātio* «поєднання, з'єднання; об'єднання», рідк. *combīnācia* «тс.» походять від лат. *combīno* «зв'язую по два, поєдную», до якого зводиться й укр. *комбі́нат*, до розвитку нового значення «жіноча сорочка» пор. фр. *combinaison* «комбінація (жіноча білизна); робочий одяг» (звідки також укр. *комбі́незон*), ст. *com-*

bination «тс.», англ. *combination* «комбінація (білизна)», утворені від пізнолат. *combīnātio* «поєднання, з'єднання»; форма *комбі́натор* вважається запозиченням з французької мови; фр. *combineur* «той, хто має хист до комбінування; спритна людина, аферист» походить від слат. *combīnātor* «той, хто дві речі з'єднує, об'єднує», пов'язаного з лат. *combīno* «зв'язую по два, поєдную».— СІС 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 225—226; Sławski II 378—379; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Младенов 247; Вуяклија 442; Bloch 161; Dauzat 189; Klein 169, 317.— Див. ще *комбі́нат*.— Пор. *комбі́незон*.

комбі́незон «робочий одяг, сполучення куртки зі штанами»;— р. болг. м. *комбі́незон*, бр. *камбі́незон*, п. *kombinezon*, ч. слц. *kombiněza*, схв. *комбі́незон*, слн. *kombinezón* «тс.»;— запозичення з французької мови; фр. *combinaison* «комбінація; комбінезон» є похідним від слова *combīner* «комбінувати, з'єднувати», яке зводиться до лат. *combīnāre* «тс.; здвоювати».— СІС 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 226; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Dauzat 189.— Див. ще *комбі́нат*.— Пор. *комбі́нація*.

комбри́г «командир бригади»;— бр. *камбры́г* «тс.»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *комбри́г* є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин слів *команді́р* «командир» і *брига́да* (*бригады́*) «бригада»; українське слово може вважатися і калькою російського.— СУМ IV 243; ССРЛЯ 5, 1226.— Див. ще *брига́да*, *комáнда*.

комді́в «командир дивізії; командир дивізіону»;— бр. *камды́в* «тс.»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *комді́в* є двома складноскороченими словами, утвореними з початкових частин слів *команді́р* «командир» і *диві́зія* (*дивизи́и*) «дивізія» або *диві́зіон* (*дивизи́она*) «дивізіон»; українські слова можуть бути і кальками відповідних російських слів.— СУМ IV 253; ССРЛЯ 5, 1227.— Див. ще *диві́зія*, *комáнда*.

комедія, *кумедія* (розм.), *комеді́ант*, *кумеді́ант* (розм.), *комеді́антство*, *комеді́йний*;— р. болг. *комедия*, бр. *камéдыя*, п. *komedia*, ч. *komedie*, слц. *komé-*

dia, вл. komedija, м. *комедија*, схв. *кѡмѣдија*, слн. *komédija*; — очевидно, через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *comœdia* «комедія» походить від гр. *κωμῳδία* «тс.», пов'язаного з *κωμῳδός* «комік, комедійний актор» (первісно «співак під час веселих і шумних процесій або у театральному комедійному хорі»), *κωμῳδοίος* «тс.», що складається з етимологічно не зовсім ясною *κῶμος* «весела, галаслива процесія; галаслива юрба гуляк; натовп, військо; пісня» (можливо, пов'язаного з іменником *κῶμη* «село, поселення, містечко», спорідненим з лит. *kāimas*, *kēmas*, лтс. *siems* «тс.», *sàite* «родина», псл. *sěm'ja*, укр. *сім'я* «тс.») і слова *αἰὸδος* «співак; заклинач, чарівник», пов'язаного з *αἰδῶν* «співати», *αἰὸδῶ* «пісня; спів; сказання», *ῶδῆ* «тс.», до яких зводиться також укр. *ода* «урочистий ліричний вірш; хвалебна пісня»; форма *комедіант*, найвірогідніше, через посередництво російської мови запозичена з італійської; іт. *commediante* «актор; (перен.) комедіант» пов'язане з *commedia* «комедія», що походить від лат. *comœdia* «тс.»; менш переконливе виведення р. *комедіант* від нім. *Komödi-ant* (Фасмер II 301; БЕР II 571) або п. *komedjant* (Смирнов 147). — СІС 342—343; Акуленко 136; Фасмер—Трубачев II 301; Будагов Ист. слов 194—207; Hüttl-Worth 15, 79; Преобр. I 380; Sławski II 379; Korałiński 507; Brückner 249; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Топоров III 151—154; Klein 318; Dauzat 189; Bloch 161; Дворецкий 1976, 214; Ernout—Meillet 136; Frisk I 22—23, II 61—62; Boisacq 15, 544. — Див. ще *ода*, *сім'я*. — Пор. *комік*.

комезітисся — див. **комизітисся**.

[комель] «товстий кінець відрубаного деревного стовбура Г; шматок дерева; держак віника Л»; **[окомельок]** «шматок дерева; товстун» Л; — р. *комель* «тс.»; частина дерева, рослини біля кореня; **[корінь дерева, рослини; стовбур дерева; пень; палиця; стеблина рослини; дрова; нижня частина снопа; жіноча зачіска]**, бр. *камель* «товстий нижній кінець колоди; частина дерева, рослини біля кореня; шматок дерева», п. **[komet]**

«тс.» (з бр.); — сх.-сл. **[kometjъ]** «тс.», як і пов'язане з ним чергуванням суфіксальних голосних псл. **[kometъ]** «безрогий», укр. *комблій* «тс.», е, очевидно, похідним від псл. **[kometъ]** «брила, грудка», укр. **[кім]** «тс.»; — споріднене з лит. *kamėnas* «пень, колода, стовбур; стебло; серцевина», *kamienas* «стовбур; частина стовбура дерева біля кореневища», лтс. *kamaps* «товстий кінець балки або колоди». — Шанский ЭСРЯ II 8, 228; Фасмер II 302; Sławski II 389; Brückner 249; Trautmann 115; Mühl.—Endz. II 148; Schulze KZ 40, 259; Meillet MSL 14, 376. — Див. ще *кім*. — Пор. *комблій*, *ком'яга*.

[комельга] «перекид, переверт (у повітрі)» Ж, **[комельгувати]** «перекидатися, перевертатися (у повітрі)» Ж; — неясне.

[комєнда] «вередлива особа» Ме, **[комєндувати]** «вередувати, проявляти примхи, розпоряджатися» Ме, **[закомєндувати]** «задумати, розпочати» Ме; — результат семантичної видозміни слова **[комєнда]** «начальство; команда, загін», що є запозиченням з польської мови; п. *komenda* «команда, командування» походить від слат. *com(m)enda* «наказ тимчасово взяти на себе управління бенедиктинською», що походить від лат. *commendare* «доручаю». — Sławski II 379—380. — Див. ще *команда*.

комендант «той, хто стоїть на чолі залоги фортеці або укріпленого району; військовий начальник у населеному пункті; той, хто керує військовими перевезеннями; керівник будинку, що належить установі; **[командир]**, *комендантура* «установа, яку очолює військовий комендант»; — р. болг. *комендант*, бр. *камендант*, п. *komendant*, ч. заст. *komendant*, слц. **[komendant]**, м. *командант*, схв. ст. і діал. *komēdanat*, *komēndāt*, слн. *komandant* «тс.»; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької або німецької мови; фр. *commandant* «комендант; командуючий, командир, начальник», нвн. *Kommandant* «військовий комендант; командир корабля», ст. *Kommandant* «командир» зводяться до лат. *commendans* (род. в. *commendantis*) «той, хто дає доручення,

рекомендує», субстантивованого дієприкметника теп. ч. від дієслова *commendāre* «доручати, передавати; рекомендувати». — СІС 343; УРЕ V 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 228; Фасмер II 302; Christiani 36; Sławski II 380; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Младенов 247; Dauzat 189; Bloch 161; Kluge—Mitzka 390. — Див. ще **команда**. — Пор. **комєнда**.

[комендерувати] (зах.) «бути начальником, керувати; командувати», [*комендирувати*] «командувати, наказувати» Ж; — п. *komenderować* «командувати, наказувати; (заст.) скеровувати», ч. [*komendýgovač*] «командувати» (з п.), схв. заст. *komendírati* «тс.»; — очевидно, через польську мову запозичено з німецької; нім. *kommandieren* «наказувати, командувати», як і *Kommandeur* «командир, начальник» (звідки, можливо, також укр. *командір* «начальник»), етимологічно пов'язане з фр. ст. *commander* «наказувати, командувати; керувати», до якого зводиться й укр. *командувати* «тс.» — Sławski II 381; SJP II 855—856; SW II 417. — Див. ще **команда**.

комендёр «морський артилерист; матрос-навідник»; — р. *комендёр* «тс.»; старший з обслуги морської гармати», бр. *камендёр* «тс.»; — через посередництво російської мови запозичено, найвірогідніше, з англійської; англ. *commander* «командир (флотський і піхотний — від роти і вище); старший офіцер, командуючий», як і гол. *commandeur* «військовий командир», утворене на основі нар.-лат. *commendāre* «доручати, наказувати» або лат. *commendāre* «доручати», з яким етимологічно пов'язане й укр. *команда* «наказ, розпорядження». — СІС 343; ССРЛЯ 5, 1231; Ушаков I 1420; БСЭ 22, 132; Klein 319; NSD 535; Vries NEW 101. — Див. ще **команда**. — Пор. **командёр**, **комєнда**.

комєнтър, **комєнтáрий**, **комєнтáтор**, **комєнтувати**; — р. *комєнтáрий*, *комєнтувати*, бр. *каментáрий*, *каменціраваць*, п. *komentarz*, *komentować*, ч. *komentář*, *komentovati*, слц. *komentár*, *komentovat'*, вл. *komentar*, *komentować*, болг. м. *комєнтър*, *комєнтърам*, схв. *комєнтър*, *комєнтърисати*, слн. *komentár*, *komentírati*; — запозичення з ла-

тинської мови; лат. *commentārium* «записна книжка; записки; протокол; тлумачення» пов'язане з *commentāri* «ретьельно продумувати, вивчати; викладати, писати; тлумачити» (звідки також, можливо, через польську мову, укр. *комєнтувати*), що є інтенсивним дієсловом до *commentāre* «пригадувати; видумувати; винаходити», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *meminī* «пам'ятати, думати; згадувати», перфекта з подвоєнням кореня *mem-*, представленого також у *mēns* «розум; думка», спорідненому з пл. *mynēti* «думати», *pa-mētē* «пам'ять», укр. [*мніти*], *пáм'ять*. — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 232; Hüttl-Worth 15; Sławski II 381; Kopaliński 507; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Walde—Hofm. II 65—67; Ernout—Meillet I 395, 396—397. — Див. ще **коаліція**, **мніти**, **пáм'ять**.

[комєня] «коцюба, кочерга, палиця для мішання соломи, що горить у печі або грубі» Л; — очевидно, результат контамінації слів [*ковєня*] «тс.» і *кóмин* «частина димаря над дахом; труба для виведення диму з печі» (див.).

комєрція «у буржуазному суспільстві — торгівля і пов'язані з нею справи», *комєрсáнт*, *комєрційний*; — р. *комєрция*, заст. *комєрция*, бр. *камєрця*, п. *komercja*, ч. *komerciální* «комерційний», слц. *komerciálnu*, болг. *комєрчески*, м. *комєрцијален*, схв. *кòмерцијалан*, слн. *komercialen* «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; нвн. ст. *Kommerzien* (мн.) «комерції», фр. англ. *commerce* «комерція, торгівля» походять від лат. *commercium* «торгівля, торгові зносини, товарообіг; спілкування, зносини, зв'язки», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від іменника *merx* (род. в. *mercis*) «товар», спорідненого з дінд. *mṛśáti* «доторкається». — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 233; Фасмер II 303; Kopaliński 507; Holub—Lyer 250; БЕР II 571, 572; Вуяклија 444; Klein 320, 964; Weekley I 337; Dauzat 190; Bloch 162; Walde—Hofm. I 251—253, II 78—79. — Див. ще **коаліція**.

комета; — р. болг. м. *комєта*, бр. *камєта*, ст. *комета* (близько 1580), п. ч. *kometa*, слц. *koměta*, вл. *komet*,

схв. *комѣта*, *кѡмѣт*, ст. *кѡмѣта*, слн. *komét* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *comēta* «комета», *comētēs* «тс.» походить від гр. *κομήτης* (*ἀστὴρ*) «комета, зірка з хвостом» (букв. «волосата (зірка)»), пов'язаного з *κόμη* «хвіст комети; волосся», слова неясного походження. — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 229; Фасмер II 302; Булыка 163; Sławski II 382; Machek ESJC 271; БЕР II 572; Вујаклија 444; Klein 317, 318; Kluge—Mitzka 390; Frisk I 908—909.

КОМЕТИ — див. **КОМІТЬ**.

КОМИЗИТИСЯ «вередувати, капризувати; упиратися, норовитися», [*камезітисся*, *комезітисся*] «тс.» Ж, *коміз* «вередування, примха, каприз», *комиза* «тс.; вереду», [*комизистий*] «вередливий» Я, *комізливий* «тс.», [*розкомизитисся*] «набундючитися; наїжитися, розсердитися»; —р. [*скам'езливий*] «вередливий, перебірливий до їди», ч. (мор.) [*komzit'*] «дерти, рвати, скубити», [*oskomizat se*] «зволікати, вагатися», схв. [*комізати*] «смикатися, крутитися», [*комізгати sel*] «тс.», слн. [*komizgati*] «знизувати плечима»; — не зовсім ясне; пояснюється як утворення з префіксом *ko-* від основи **myz-* (*myzg-*) «ворушити і под.» (ЭССЯ 10, 180—181; Skok II 133); зіставляється з псл. [*komiti*] «збивати (в грудки); вижимати, видавлювати» (пор. р. [*коміть*] «стискати», схв. *кѡмити* «луштити (кукурудзу від листя; грецькі горіхи, мигдал від зеленої шкірки)», що виводяться від псл. *комъ* «брила, грудка») (Sławski II 393—394; Machek ESJC 272); пов'язується також (Варбот Етимологія 1973, 27—29) із слн. *skomēti* «тужити, нудьгувати», псл. *ščepiti*, укр. *щеміти*. — Пор. **КОВИЗИТИСЯ**, **КОМАШИТИСЯ**.

[**КОМИКА**] «загримка, зупинка, утруднення» Я; — неясне; можливо, результат видозміни слова [*ковіка*] «тс.», зумовленої народно-етимологічним зближенням з *кома* (розділовий знак). — Яворницький 362.

КОМИН «передня (нижня) частина димоходу варистої печі; димохід; димар; [поличка кременної рушниці]», [*комін*] «тс.: частина димаря над дахом Л», [*ко-*

мен] «димохід, димар Ж; особливий вид ковпака для димарів з чотирма проти-лежно розташованими виходами для диму Я», [*комінар*] «сажотрус», [*коміняр*, *коміняр Ж*] «тс.», [*комінярчук*] «хлопець-сажотрус», [*комінярчук*] «тс.», [*коміннє*] «подимне», [*комінове*] «тс.» Ж, *комінók* «кімнатна піч із широким отвором для палива та прямим димоходом; [циліндр у рушниці, куди закладаються пістони; пістон, виступ у рушниці Ж]», [*комінярство*] «ремесло сажотруса» Ж; — р. [*комін*] «передня частина печі; димохід, димар; верхня частина печі за трубою; невелика плита у кутку печі», [*комен*] «тс.», [*комень*] «передня частина печі; пічна труба, димохід; карниз для сірників; верх голландської печі», [*комінь*] «передня частина печі, виступ біля димоходу; пристосування перед піччю для виходу диму і для перегородки», бр. *комін* «димар», ст. *коминъ* (1516), п. *комін* «димохід: димар (на даху будинку), комин; камін, коминок», ч. *комін* «димохід; [циліндр лампи]», слн. *комін* «димар; пристрій для провітрювання, висушування і под., схожий на димар; вертикальний жолоб у кам'яній стіні», болг. *комін* «димар; [вогнище]», [*коміна*] «отвір над печерою», [*комінь*] «сажа», м. *камин* «димар», схв. [*кѡмін*] «димохід, димар; (ст.) вогнище, кухня», слн. *кѡтеп* «вогнище; димохід, димар; припічок», [*кѡтіп*] «тс.»; — очевидно, через польську або чеську і далі, можливо, через середньовірнонімецьку мову (свн. *kāmp* «топка; камін, коминок; димохід, димар») запозичено з латинської; лат. *camīnus* «піч, горно; вогнище, жаровня» походить від гр. *κάμινος* «піч (для випалу або плавки), горно; кухонна піч», до якого зводиться також укр. *камін*. — Richhardt 67; Топоров III 190; Фасмер II 302; Цыганенко 210; Галай Веснік БДУ 1978/2, 34; Sławski II 385; Korbut PF 4, 398; Brückner 250; Holub—Lyer 250; Machek ESJC 271; БЕР II 572; Skok II 133; Popović ZfSlPh 23, 127—128; Bern. I 553—554; Kluge—Mitzka 343; Fraenkel 213; Дворецкий 1976, 149; Ernout—Meillet I 90; Walde—Holm. I 147. — Див. ще **КАМІН**.

коміш (бот.) «*Scirpus* (Tourne.) L.; куга, *Schoenoplectus* Pall.; очерет, *Phragmites communis* Trin.; поріз, *Typha angustifolia* L.», [камыш] «тс.» Мак, *комишйна* «стебло комишу», *комишит* «будівельний матеріал із комишу, спресованого з глиною, гіпсом», *комишин* (заст.) «розбійник, що ховався в очеретах і комишах пониззя Дніпра; [довгі джугути з комишу на човнах-чайках Я]», [камошний] «зроблений з комишу» Ж, [комишний] «тс.» Ж, *комишуватий* «з комишем»; — р. *камьш* «комиш; [очерет]», [камеш] «тс.», [камьшник] «зарості комишу; болотяна трава; білозір болотяний, *Parnassia palustris* L.; мисливець; (фольк.) розбійник, що ховався у комишах», бр. [камьш] «комиш, очерет», п. *komysz* (з укр.), ст. *komesz*, *komeszupa* «тс.» (з укр., р.), [komyszni] «комишник» (з укр., р.), ч. заст. *камуш* «чапелець пісковий, *Ammophila arenaria* Roth. (*Psamma arenaria*)», *камушек* «рослина подібна до ситнику, [кошатник головатий]; *Scirpus holoschoenus*», *камушнік* «бульбокомиш, *Bolboschoenus*», болг. [камыш] «очерет», [камьш] «тс.; комиш», [камуш] «вид болотяної рослини; цукрова тростина», схв. *камыш* «чубук трубки», слн. заст. *камеж*, [капіш] «тс.»; — очевидно, давнє запозичення з тюркських мов; пор. тур. *каміш* «очерет; комиш; бамбук, *Bambusa*», тат. крим.-тат. башк. кирг. алт. *камьш* «комиш; очерет», уйг. *комуш*, узб. *камыш*, каз. *камыс*, аз. туркм. *гамьш*, чув. *хәмьш*, *хумьш*, хак. *хамыс*, тув. *хымыш*, як. *хомус* «тс.», дтюрк. *qamış* (*qamış*, *qamuş*) «тс.; зарості очерету, комишу», *qamış* «тс.», дальші зв'язки яких переконливо не встановлені. — Халимоненко УМЛШ 1977/9, 24; Макарушка 9; Фасмер II 176; Меркулова Очерки 53—54; Шипова 157—158; Дмитриев 536; Преобр. I 328; Горяев 131; Sławski II 405; Brückner 249; Holub—Lyer 229; Machek ESJC 238; Jm. rosl. 277; БЕР II 192, 194, 195; Bern. I 478—479; Mikl. EW 110; TEI I 325; Muchliński 64; Lokotsch 84; Егоров 291—292; Räsänen Versuch 230.

[**комишитися**] «миготіти?» (*А то що за світ комишиться у малій хатині?*); — очевидно, тотожне з *комашитися* (див.).

[**комишівка**] (орн.) «болотяна гаїчка, *Parus palustris* L.» Шарл.; — р. *камышівка* «гаїчка», *камышівка* «тс.»; — похідне утворення від *комиш*; назва зумовлена тим, що птах часто живе в чагарнику в заплавах річок, отже й у комишах (Воїнств.—Кіст. 285; Птицы СССР 523; БСЭ II, 291); не виключена також можливість того, що слово є калькою р. *камышівка*, похідного від *камьш*, яке відповідає укр. *комиш*. — Див. ще **коміш**.

комі (загальна назва комі-зирян, комі-перм'яків і комі-язьвинців, що населяють Комі АРСР, а також Комі-Перм'яцький автономний округ і Красновішерський район Пермської області); — р. *кóми* «комі», бр. *кóмі* «тс.», п. *komí* (język) «комі (мова)»; — через російське посередництво запозичено з мови комі, у якій слово *коми* (самоназва народу; первісно, очевидно, «людина») є спорідненим з удм. (*выжы*) *кум* «родич» (букв. «рід-людина»), манс. *қит* «чоловік», хант. *қит* «людина, чоловік», селькупським *қит* «тс.» і, можливо, має відповідники в іє. мовах (пор. лат. *homo* «людина», гот. *guma* «тс.»); менш вірогідне пояснення етноніма *комі* у пов'язанні з назвою *Кама* (*Uotila*, — див. Лыткин—Гуляев 132) як «житель Ками». — Лыткин Этнография имен М. 1971, 254—255; Фасмер II 302; Лыткин—Гуляев КЭСЯ 132; Никонов 202; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 57.

комік «актор, який виконує комічні ролі; той, хто має здібність смішити, викликати сміх; (заст.) автор комедій», *комізм*, *комічний*, *комікувати*; — р. *кóмик*, бр. *кóмік*, п. ч. сл. вл. *komik*, болг. *комік*, м. *комик*, схв. *кóмик*, *кóмйк*, слн. *komik*; — запозичення з латинської мови; лат. *comicus* «комедіограф, автор комедій; комічний актор, комік, комедіант» походить від гр. *κωμικός* «комічний, комедійний», пов'язаного з *κῶμος* «весела процесія, гучне гуляння; галаслива юрба гуляк; натовп, рій, сонм; пісня, славослів'я», яке певного етимологічного пояснення не має. — СІС 343; Фасмер II 302; Sławski II 284; Holub—Lyer 250; БЕР II 572; Kluge—

Mitzka 390; Ernout—Meillet I 136; Frisk II 62.— Пор. комедія.

Комінтёрн «Комуністичний Інтернаціонал»;— р. болг. *Коминтёрн*, бр. *Каминтёрн*, п. *Komintern*, ч. *kominterna*, сл. *Kominterna*, м. *Коминтёрна*, схв. *Коминтёрна*, слн. *Kominterna* «тс.»;— складноскорочене слово, утворене з початкових частин прикметника *комуністичний* та іменника *інтернаціонал*; очевидно, в українській мові, як і вряді інших, є калькою російського слова.— СУМ IV 246; УРЕ 7, 53; БСЭ 22, 258; Шанский ЭСРЯ II 8, 230; Kopaliński 507; РЧДБЕ 346; Вуяклија 444.— Див. ще **Інтернаціонал, комунізм**.

комір «смужка в одязі коло шиї», [кóвмір], кóвмір, [ком'ёр Л, кóвмір Г, Л, конір ВеЛ, кавнёр Л] «тс.», *комірєць, підкомірєць*;— р. [ковнёр, кóвнёрь, кóвник], бр. *каўнёр*, ст. *колнеръ* (1515);— запозичення з польської мови; п. *kołnierz* «комір», як і вл. *копнар*, схв. *кòлиjer, кòлийр* «тс.», слн. *kolér* «тс.»; верхня планка ярма», походить від свн. *kolper* (*koller, kollier*) «комір, хомут», яке через фр. ст. *collier* «частина обладунку, що закриває шию; ошийник; хомут» зводиться до слат. *collāre* (*collarium*) «комір; оздоба на шию; ошийник», що походить від лат. *collum* «шия», спорідненого з гот. двн. дангл. *hals* «тс.», псл. *koło*, укр. *коло*.— Шелудько 34; Richardt 9, 18, 68; Фасмер II 271; Sławski II 367; Brücker 247; Dauzat 187; Walde—Hofm. I 245.— Див. ще **коло**¹.

[**комірєць**] «заглиблення у віконній рамі для скла» Я, [**комірчик**] «тс.» Я;— неясне.

[**комірсатися**] «ледве вибиратися, пробиватися» Ж;— неясне; можливо, результат видозміни слова [*корицматися*] «тс.» (пор.).

комісар «службова особа, наділена урядом особливими повноваженнями; у деяких країнах і в Росії ХІХ — початку ХХ ст. поліцейський чиновник; пристав», *комісаріат* «установа, яку очолює комісар»;— р. *комиссар*, бр. *камісар*, п. *komisarz*, ч. *komisář*, сл. *sl. komisar*, вл. *komisar*, болг. *комисар*, м. *комесар*, схв. *комєсар*;— очевидно, через російське й польське посередництво

запозичено з західноєвропейських мов; нім. *Kommissár* «комісар», *Kommissariat*, фр. *commissaire* «комісар; уповноважений», *commissariat* походять від слат. *commissarius* «довірена особа, уповноважений», пов'язаного з дієсловом *committere* «зводити (для змагання, боротьби); зіставляти, з'єднувати; доручати», до якого зводиться й укр. *комісія*.— СІС 343—344; Фасмер—Трубацев II 302; Fogarasi St. sl. 4, 65; Смирнов 148; Sławski II 386; Kopaliński 508; SW II 420; Morawski SO 12, 18; Holub—Lyer 250; БЕР II 573; Walde—Hofm. II 97—99.— Див. ще **комісія**.

комісія, комісіонер, комісійний, перекomisія «повторний огляд комісією», **підкомісія**;— р. *коміссія*, бр. *камісія*, п. *komisja*, ч. *komise*, сл. *komisia*, вл. *komisija*, болг. *комісія*, м. *комісија*, схв. *комісија*, слн. *komisija*;— очевидно, через посередництво польської мови запозичено з латинської; слат. **commissio* «доручення», лат. *commissio* «збирання; поєднання, зв'язок; змагання; промова» пов'язані з лат. *committere* «зводжу (для змагання, боротьби); зіставляю, з'єдную; доручаю», утвореним за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *mittere* «кидаю, випускаю, посилаю», до якого зводиться й укр. *місія*.— СІС 344; Фасмер II 303; Смирнов 149; Christiani 29; Sławski II 386; Kopaliński 508; Holub—Lyer 250; БЕР II 573; Walde—Hofm. II 97—99.— Див. ще **коаліція, місія**.— Пор. **комісар, комітєт**.

[**комісний**] (у виразі *к. хліб* «солдатський хліб») Ж, [**коміський**] «тс.» Ж, [**коміснійк**] «солдатський хліб» Ж;— п. *komisny* «який видається солдатам державою», *komisowy*, ч. *komisni*, сл. *komisny* «тс.», схв. *komis* «солдатський хліб; речі, що видаються державою», слн. *komisen* «який видається солдатам державою», *komis* «солдатський хліб»;— запозичене (частково за польським посередництвом) з німецької мови; н. *Kompiß* «армія, солдатчина» (ст. «військові запаси»), що входить до складу композитів, зокрема *Kompißbrot* «солдатський хліб», відбитого в семантиці українського слова, походить від лат. *commissum* «довірена, доручена річ», пов'язаного з

дієсловом *committo* «доручаю». — Sławski II 386—387; Kluge—Mitzka 390. — Див. ще **комісія**.

комітет «колегіальний орган, що керує якоюсь суспільною діяльністю; орган державного управління», *комітетник*, *підкомітет*; — р. *komitēt*, ст. *комите*, бр. *камітэт*, п. *komitet*, ч. *komitét*, *komité*, сл. *komitét*, вл. *komitej*, болг. м. *комитѣт*, схв. *комітѣт*, сл. *komité*; — запозичення з французької мови; фр. *comité* «комітет» виводиться від англ. *committee* «т.с.; опікун», що продовжує фр. [*committee*] «особа, якій щось доручено», похідне від дієслова *commetre* «виконувати; доручати; довіряти», яке зводиться до лат. *committēre* «зводити (для змагання, боротьби); доручати, довіряти». — СІС 344; Шанский ЭСРЯ II 8, 231—232; Фасмер II 303; Kopaliński 508; Sławski II 387; Brückner 250; Holub—Lyer 251; БЕР II 573; Dauzat 189; Klein 321. — Див. ще **комісія**.

коміть (у словосполученнях *коміть головою* «стрімголов, сторчголов; [униз головою], [*коміть іти*] «перекидатися, перевертатися» Ж), [*кометі* Г, ВеЗн, Ж, *комнять* ВеБ, *комьять* ВеБ] «т.с.», [*комнядь*] «т.с.; наїжено (про шерсть); сторч (про палицю)» Пр. XII діал. н., [*комнять*] «горілиць» МСБГ, [*комети пасти* (*падати*)] «перекидатися в повітрі» (про голуба); — схв. *кѡмицѣ* «сторч», *окѡмити* «поставити сторч»; — не зовсім ясні форми; можливо, пов'язані з [*ком'ядувати*] «непокоїти, затримувати», [*комнядовати*] «штовхати кулаками», [*комнядний*] «прикрій, дошкульний» (Німчук Пр. XII діал. н. 268—269); тлумачаться також як утворення з словотворчого компонента *ко-*, того самого, що і в словах *коверзувати*, *кѡворот*, і основи дієслова *метати* «кидати» (ВеЗн 27).

комка — див. **ковма**.

комкати, *комоть*, *комчити* — див. **кім**.

[**комлік**] «калмик»; — очевидно, результат видозміни слова [*камлік*] «т.с.», підтриманої вторинним народноетимологічним зближенням із словом *комель* (род. в. *комля*) «товстий кінець відрубаного стовбура дерева». — Див. ще **камлік**. — Пор. **кімлік**.

комля — див. **кімля**.

комнезám «комітет бідноти»; — р. *комнезám*; — складноскорочене слово, утворене в радянський період з початкових частин двох іменників у словосполученні *комітет неможливі* «комітет неможливих селян»; очевидно, є калькою р. *комбѣд* (<*комитет бедноты*). — УРЕ 7, 63; ССРЛЯ 5, 1224. — Див. ще **комітет**, **могті**, **не**.

комбд «шафа з шухлядами для білизни», [*комбда*] «т.с.»; — р. болг. *комбд*, бр. *камбда*, п. ч. сл. вл. *komoda*, схв. *комода*, сл. *komóda* «т.с.»; — запозичене через російське і польське посередництво з французької мови; фр. *commode* «комод» є результатом субстантивзації прикметника *commode* «зручний (зручна)», що походить від лат. *commodus* (ж. р. *commoda*) «зручний; сприятливий; належний; повний», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від іменника *modus* «міра, обсяг, об'єм; спосіб, вид». — Москаленко УІЛ 52—53; Шанский ЭСРЯ II 8, 237—238; Фасмер II 304; Sławski II 388—389; Brückner 250; Holub—Lyer 251; БЕР II 574; Kluge—Mitzka 390; Dauzat 190; Bloch 163; Walde—Hofm. II 99—100. — Див. ще **коаліція**, **мбда**.

[**комблій**] «безрогий»; — р. *комблій* «т.с. (про худобу); [однорогий; гладкий, рівний; незавершений, недобудований (про будинок, споруду); тупий, без верхньої частини; безплідний чоловік], [*комлатьий*] «безрогий», [*комлаться*] «битися (про безрогу худобину)», п. ст. *komolū* «безрогий», ч. *komolū* «тупий, кудий, зрізаний», сл. [*komól*] «безрогий»; — псл. *komolъ* «безрогий; тупий, зрізаний», очевидно, пов'язане чергуванням суфіксальних голосних із сх.-сл. [*komelъ*] «товстий кінець колоди; оцупок дерева», укр. [*комель*] «т.с.», що зводиться до псл. *копъ* «брила, грудка», укр. [*кім*] «т.с.», і чергуванням початкових кореневих приголосних — із зах.-сл. [**gomolъ*] «безрогий», п. ст. *gomolū* «т.с.; з тупим кінцем, заокруглений», ч. мор. [*gomol'a*] «безрога корова», нл. *gomolū* «безрогий, затуплений», спорідненими з лит. *gamulà* «безрога худобина», *gāmulas* «безрогий» і псл. **gomola* «брила, грудка», укр. [*гомилка*] «головка

сиру»; можливе також зближення з п. *komolec* «жердина, до якої прикріплюються краї невода», ч. мор. [*chomolec*] «вид сітки для раків», схв. *kōmolaц* «ліктова кістка», слн. *komólec* «лікоть»; міра довжини; лопатка (у тварин); пагорб»; зіставляється ще з двн. *hamai* «скалічений», нвн. *Hammel* («кастрований») баран» та дінд. *šámalam* «помилка, вада, шкода, втрата» (*Machek IF 53, 89—90*); проблематичним є пов'язання з гр. *κόλορος* «скалічений» (*Machek LP 5, 84*; *ESJC 271*). — Фасмер—Трубачев II 304; *Sławski I 315, 316, II 389*; *Dogoszewski PF 13, 75—105; 14, 67*; *ЭССЯ 10, 174—175*; *Мартынов Сл. и ие. аккомод. 152—153*; *Bern. I 554—555*; *Meillet MSL 14, 376*; *Топоров III 197—200*; *Būga RR I 328*; *Matzenauer LF 8, 196*; *Schulze KZ 40, 259*; *Kluge—Mitzka 286*. — Див. ще **гомілька**, **кім**, **комель**.

КОМОНЬ (заст.) «кінь», [*комон*] «тс.» Пі, Ж, [*команійця*] «похитлива безплідна жінка» Ж, [*коменіця*] «тс.» Ж, *коменне* (заст.) «податок з верхового коня» Ж, [*комінниця*] «безплідна корова; безплідна жінка» Я, [*комонниця*] «тс.» Я, [*комінник*] «вершник; власник коня; стайня» Ж, [*комоніця*] «похитлива кобила; безплідна жінка» Ж, *комонник* (заст.) «вершник», *комонний* (заст.) «який їде на коні»; — р. *комонь* «кінь» (у піснях), др. *комонь*, п. *komunik* (іст.) «кінний загін; вершник», ст. *komon(p)ik* «вершник» (з др.?), ч. *комой* «кінь», стсл. *комонь* «тс.»; — псл. *комопь*; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з дінд. *saṃaṅā* (різновид бика, *Bos grunniens*), нвн. [*Himmel*] (назва бика), норв. *himgre* «тихо іржати» (*Moszyński PZJP 238*; *Трубачев Назв. дом. жив. 50—51*); пов'язується також з *кінь*, псл. *копь* (<**компль*), прус. *сампет* «кінь» (*Брандт РФВ 22, 139*; *Bohač LF 33, 107*). — Фасмер—Трубачев II 304—305; *Одинцов 32*; *Преобр. I 348—349*; *Sławski II 402—403*; *Machek ESJC 271—272*; *ЭССЯ 10, 177—178*; *Bern. I 555*; *Топоров III 191—196*; *Мартынов БСИИ 23—24*; *Мартынов Язык 70—71*. — Пор. **команá**.

комора «приміщення для продуктів харчування, хатніх речей; [крамниця,

скарбниця Ж; митниця]», *комірка* «невелика комора; кімнатка; заглиблення, гніздо; ямка; вічко», *комірне* (заст.) «плата за найману кімнату; наймана кімната», *комірник* «квартирант», *комірник* «той, хто завідує коморою», *комірний* «тс.», [*комірня*] «проживання в найманій квартирі» Ж, [*комірство, комірщина*] «тс.» Ж, *комірчина* «мала комірка», [*коморець*] (ент.) «мучна міль. Асоріа» Ж, [*коморник*] «адвокат; нотаріус» Ж, [*коморніцтво*] «міська скарбниця» Ж, [*коморчина*] Пі, [*кумора*] «комора, комірчина» Я, *комірний* «пов'язаний з коморою; квартирний», [*комірницький*] «квартирантський; митницький», [*коморний* Я, *коморчий* Пі, *коморчий*], [*коморити*] «жити в найманій квартирі» Г, Ж, [*коморувати*] «тс.», [*закомірок*] «закамарок; відгороджене місце за коморою», [*закомори*] «закамарки» Пі, [*закоморок*] «закамарок», *підкоморій* (іст.) «суддя, який займався міжуванням володіння», *прикомірок* «прибудова коло хати або комори», [*прикоморок*] «тс.» Бі; — р. заст. діал. *камора* «кімната», [*комора́*] «тс.; комора», бр. *камора* «комора», р.-цсл. *комора*, п. ч. слд. *комога* «тс.; палата», вл. нл. *комога* «спальня; палата», схв. *кōмора* «палата; комора», слн. *кōмога* «закрите приміщення»; — давнє запозичення з грецької або латинської мови; лат. *camara* (*camera*) «склепіння», слат. «кімната, приміщення; спальня; скарбниця» походить від гр. *καμάρα* «склепіння», очевидно, спорідненого з ав. *kaṃaṅā* «пояс», лат. *camicus* «викривлений, склепінчатий», дінд. *kmāratī* «кривиться», гот. *himins* «небо», нвн. *Himmel* «тс.» — *Макарушка 9*; *Фасмер II 305*; *Преобр. I 289*; *Sławski II 390—392*; *Brückner 250—251*; *Bern. I 555—556*; *Топоров III 191*; *Walde—Hofm. I 146—147*; *Frisk I 770—771*. — Пор. **закамáрок**, **камера**¹.

комобситися — див. **комашітисся**.

комоть — див. **кім**.

компáктний; — р. *компáктный*, бр. *кампáктны*, ч. *kompaktní*, слд. *kompaktný*, вл. *kompaktny*, болг. *компáктен*, м. *компактен*, схв. *кōмпактан*, слн. *компáктеп*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *kompákt*, фр. англ. *com-*

раст походять від лат. *compactus*, пасивного дієприкметника від дієслова *compingo* «збиваю; збираю; виготовляю», що складається з префікса *com-* «з-» і основи дієслова *pingo* «вбиваю, встромляю; засаджую (рослинами); творю», спорідненого з гр. *πίγγυμι* «зміцнюю, збиваю», гот. *īahan* «хапати, ловити», нвн. *fängen* «тс.».— СІС 344; Шанский ЭСРЯ II 8, 238; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Dauzat 191; Walde—Hofm. II 245—246.— Див. ще **коаліція**.

компанія «товариство; [військовий загін]», [компаніст] «товариш», *компанієць* (іст.) «козак легкокінного гетьманського полку», [компанійщик] «тс.» Я, *компанійці* (іст.) «легка регулярна кіннота» Ж, [компанство] (іст.) «вояцтво» Я, [компанчик] «солдат», *компаньйон*, [кумпанія] «товариство», [кумпанія] «тс.», [кумпан] «компаньйон», [кумпанство] «товариство; (іст.) вояцтво Я», *компанійський*, [компанувати] «товаришувати», [ковпанувати] «бути колегою по роботі» ЛЧерк;— р. болг. *компанія*, бр. *кампанія*, п. *котрапіа*, ч. *котрапіе*, слц. *котрапіа*, вл. *котрапіја*, м. *компанія*, схв. *компанія*, слн. *котрапіја*;— через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. *compagnia* «товариство» походить від нар.-лат. **comprānia*, утвореного за допомогою прийменника *cum* «разом» від іменника *pānis* «хліб», пов'язаного з *pāscō* «годує, пасу», спорідненим з псл. *pasti*, укр. *пастити*; первісне значення — «група людей, що разом їсть хліб».— СІС 344; Шанский ЭСРЯ II 8, 238—239; Фасмер II 305; Аркадьєва РЯШ 1973/3, 105—106; Sławski II 394—395; Kopaliński 509; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Mestica 342; Walde—Hofm. II 246—247, 260.— Див. ще **коаліція**, **пастити**.

компас;— р. *кѹмпас*, бр. *кѹмпас*, ст. *кѹмпасъ* (1589), п. ч. слц. вл. *котрас*, болг. *компас*, м. *компас*, схв. *кѹмпас*, слн. *котрас*;— очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. *Kompass* «компас» походить від іт. *compasso* «циркуль; (ст.) стрілка компаса», похідного від *compassare* «міряти циркулем», яке продовжує нар.-лат. **compassāre* «міряти» (букв. «міряти кроками»), утворене від

лат. *passus* «крок» за допомогою префікса *co(m)-*.— СІС 344—345; Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 8, 239—240; Фасмер—Трубачев II 305—306; Sławski II 395; Kopaliński 505, 509; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Kluge—Mitzka 391; Dauzat 191; Mestica 343; Walde—Hofm. II 244—245.— Див. ще **коаліція**, **па**.

компенсація, *компенсатор* (тех.), *компенсаційний*, *компенсувати*;— р. болг. *компенсація*, бр. *кампенсация*, п. *компенсація*, ч. *kompenzace*, слц. *kompenzacia*, вл. *kompenzacija*, м. схв. *компензация*, слн. *kompenzacija*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kompensation*, фр. англ. *compensation* походять від лат. *compensatio*, *-onis* «винагорода, компенсація; урівноваження», пов'язаного з дієсловом *compensō* «зважаю, зрівнюю вагу; винагороджую, урівноважую, компенсую», утвореним за допомогою префікса *com-* «з-» від основи дієслова *pensō* «зважаю; порівнюю; винагороджую», пов'язаного з *pensō* «важу, зважаю; виплачую», *penseo* «вішаю», спорідненими з гр. *πένομαι* «напружуюсь», лит. *pinti* «плести», псл. *рѣдь* «п'ядь».— СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 240; Kopaliński 509; БЕР II 575; Dauzat 192; Walde—Hofm. II 278—280.— Див. ще **коаліція**, **п'ядь**.

[**комперя**] «картопля» ВеУг, ВеЛ. [*компера* Ж, *компір*, *конфєря*] «тс.», [*комперянка*] «стебло картоплі; вода, у якій варили картоплю», [*конфєряник*] «вид коржика з картоплі і сиру»;— болг. [*кѹмпіръ*] «картопля»;— очевидно, запозичення з угорської мови; уг. [*komrę*] «тс.» походить від н. (бав.-австрійськ.) [*krumpir*], що є фонетичним варіантом н. [*Grundbirne*] «тс.» (букв. «земляна груша»), складного слова, утвореного з *Grund* «грунт, земля» і *Birne* «груша», що походить від лат. *pirum* «тс.», слова невідомого, мабуть, середземноморського (неіндоевропейського) походження.— БЕР II 576; MNTESz II 650—651; Kluge—Mitzka 79; Walde—Hofm. II 309—310.— Див. ще **грунт**.— Пор. **крѹмпель**.

компетенція, *компетентний*;— р. болг. *компетенция*, бр. *кампетѣнция*, п. *kompetencja*, ч. *kompetence*, слц. *kompetencia*, вл. *kompetenca*, м. *компетен-*

ција, схв. *компетєнција*, слн. *kompetєnса*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *competentia* «відповідність, узгодженість» пов'язане з *competere* «разом домагатися, прагнути; сходитися, зустрічатися; відповідати, узгоджуватися», що складається з префікса *com-* «з-» і дієслова *petere* «прагнути, домагатися». — СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 241; Sławski II 396; Kopaliński 510; Holub—Lyer 252; БЕР II 575; Walde—Hofm. II 297—298. — Див. ще *апетит*, *коаліція*.

комплекс «сукупність об'єктів, що становлять єдине ціле»; — р. бр. м. *кóмплекс*, п. вл. *kompleks*, ч. слн. *komplex*, болг. *кóмплєкс*, схв. *кóмплекс*, слн. *кóмпрлєкс*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Komplєx*, фр. *complexe*, англ. *complex* походять від лат. *complexus* «охоплювання; обійми; зв'язок, сполучення; побудова», пов'язаного з дієсловом *complexor* «охоплюю, обіймаю», утвореним з префікса *com-* «з-» і основи дієслова *plecto* «плету, сплітаю», спорідненого з двн. *flehtan* «плести», нвн. *flechten*, псл. *plesti* «тс.». — СІС 345; Булаховский РЯШ 1956, 4, 14; Sławski II 396; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Dauzat 192; Klein 324; Walde—Hofm. II 321. — Див. ще *коаліція*, *плєсті*.

комплєкт, *комплектация*, *комплектувальник*, *комплектувальний*, *комплектувати*; — р. болг. *кóмплєкт*, бр. *камплєкт*, п. ч. слн. вл. *komplet*, м. *комплет*, схв. *кóмплет*, *кóмплєт*, слн. *кóмплєт*; — через польське і, далі, французьке (фр. *complet*) посередництво запозичене з латинської мови і видозмінене під впливом *комплектувати*, р. *комплектóват*, яке походить від нім. *komplektieren* «поповнювати, доповнювати», що зводиться до лат. *complexor* «охоплюю, обіймаю; досягаю, набуваю, одержую», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *plecto* «плету, звиваю», спорідненого з псл. *plesti*, укр. *плєсті*; лат. *complētus* є пасивним дієприкметником від дієслова *compleo* «наповняю; комплектую, поповнюю», що складається з префікса *com-* і дієслівної основи *-pleo* «наповняю», пов'язаної з прикметником *plēnus* «повний», спорід-

неним з псл. *р¹пъ «повний», укр. *пóвний*. — СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 242; Фасмер II 306; Преобр. I 343; Sławski II 397; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Dauzat 192; Walde—Hofm. II 321, 322. — Пор. **кóмплекс**, **кóмплєкція**, **кóмплїмент**.

кóмплєкція «будова тіла, статура»; — р. *кóмплєкція*, ст. *кóмплєксія*, бр. *камплєкція*, п. заст. *kompleksja*, болг. *кóмплєкція*, *кóмплєксія* «тс.», схв. *кóмплєксія* «тс.; забарвлення шкіри і волосся», слн. *kompleksiја* «забарвлення шкіри і волосся»; — через російське і польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *complexio* «зв'язок; сполучення; сукупність, система», слат. «будова тіла» пов'язане з *complexor* «охоплюю, обіймаю». — СІС 345; Фасмер II 306; Sławski II 396; Kopaliński 510; РЧДБЕ 348. — Див. ще **кóмплекс**.

[**кóмплїк**] «обрізки шкіри, склеєної і збитої у бруски (йдуть на підбори); низький підбор»; — неясне; можливо, пов'язане з *кóмплєкт*.

кóмплїмент, *кóмплїментник*; — р. болг. м. *кóмплїмент*, бр. *камплїмент*, п. *komplement*, ч. слн. вл. *kompliment*, схв. *кóмплїмент(а)т*, слн. *kompliment*; — через російське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; н. *Kompliment*, фр. *compliment*, іт. *complimento* (>*complimento*) «кóмплїмент; виконання, здійснення (бажань)», пов'язаного з дієсловом *complir* (<*complir*) «виконати, завершити», яке через нар.-лат. **complire* «тс.» зводиться до лат. *compleo* «наповняю; формую; завершую; виконую». — Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 243; Фасмер II 306; Sławski II 396—397; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Kluge—Mitzka 390; Dauzat 192; Gamillscheg 248. — Див. ще **кóмплєкт**.

кóмпозїція «структура художнього твору; музичний твір; складання музичних творів», *кóмпозїтор*, *кóмпонєнт*, [*кóмпонїста*] «кóмпозитор» Я, [*кóмпонóвка*] «створювання, творчість» Я, *кóмпозїційний*, *кóмпонувальний*, *кóмпонувати* «створювати композицію картини, мелодію та ін.»; — р. болг. *кóмпозїція*, бр. *кампозїція*, п. *kompozycja*,

ч. kompozice, слц. kompozicia, вл. kompozicija, м. схв. *композиція*, слн. kompozicija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Komposition «композиція, музичний твір; склад», фр. composition «тс.»; складання, створення» походять від лат. compositio «складання розміщення; створення; упорядкування», пов'язаного з com-рбо «складаю; створюю, упорядковую», утвореним за допомогою префікса com- «з-» від дієслова рбо (*rosipo) «кладу, кидаю; розміщую», до якого зводиться також укр. *пѳза*; слово *композитор* запозичено з французької чи італійської мови; фр. compositeur «композитор», іт. compositore «тс.» походять від лат. compositor «укладач, автор; організатор; редактор», пов'язаного з com-рбо, від якого виводиться й укр. *компонувати*. — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 244; Фасмер II 306; Цыганенко 211; Смирнов 152; Sławski II 398; Brückner 250; Kopaliński 511; Holub—Lyer 54, 252; БЕР II 577; Bloch—Wartburg 140; Dauzat 193; Mestica 346—347; Walde—Hofm. II 335—336. — Див. ще *коаліція*, *пѳза*². — Пор. *гєзіція*.

компѳст «органічне добриво змішаного складу»; — р. болг. *компѳст*, бр. *кампѳст*, п. ч. слц. вл. kompost, схв. *кѳмпѳст*, слн. kompost «тс.»; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Kompost, англ. compost виводяться від фр. ст. compost «суміш, гній; складений, змішаний», що походить від лат. compositus «складений, складний», пов'язаного з дієсловом com-рбо «складаю, збираю». — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 245; Sławski II 62—63, 398; Brückner 218; Holub—Lyer 252; Weekley I 342; Klein 325; Bloch 140; Dauzat 193. — Див. ще *композиція*. — Пор. *канѳста*.

компѳстер, *компѳстїрувати*, *компѳстувати*; — р. *компѳстер*, бр. *кампѳстер*, п. *компѳстер*, ч. слц. *компѳстєр*, болг. *компѳстєр*; — запозичення з французької мови; фр. composteur «складацька верстатка; компѳстер» походить від іт. compositore «тс.» (букв. «складач»), яке зводиться до лат. compositor «складач», пов'язаного з com-рбо «складаю». — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8,

245; РЧДБЕ 1982, 291; Dauzat 193; Gammillscheg 249. — Див. ще *композиція*.

компѳт, *компѳтниця*; — р. болг. *компѳт*, бр. *кампѳт*, п. ч. вл. *компѳт*, слц. слн. *компѳт*, м. *компѳт*, схв. *кѳмпѳт*; — запозичення з французької мови; фр. compote «компѳт», ст. composte «тс.», продовжує лат. composita, форму жін. р. дієприкметника compositus «складений, складний» від дієслова com-рбо «складаю; збираю; з'єдную». — Москаленко УІЛ 59; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 245—246; Фасмер II 306; Sławski II 62—63, 398—399; Brückner 218; Machek ESJČ 272; Holub—Lyer 252; Schuster-Sewc 606; БЕР II 577; Dauzat 193; Bloch 165. — Див. ще *композиція*. — Пор. *канѳста*, *компѳст*.

компрєс «волога пов'язка для лікування», *компрєсія* «стиснення», *компрєсор* «машина для стиснення повітря, газу, пари»; — р. *компрєсс*, бр. *кампрєс*, п. слц. *компрес*, ч. *компрес*, *компрєса*, вл. *компрєса*, болг. *компрєс*, м. *компрєс*, схв. *кѳмпрєс*, слн. *компрєса*; — запозичення з французької мови; фр. compresse «компрес; (ст.) стиснення, утиск» пов'язане з дієсловом compresseur «стискати, придавлювати», що походить від лат. compressare «тс., тиснути», утвореного за допомогою префікса com- «з-» від дієслова pressare (presso) «давнити, тиснути». — СІС 346; Фасмер II 306; Шанский ЭСРЯ II 8, 246; Sławski II 399; Kopaliński 511; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Вуяклија 448; Dauzat 193; Bloch 165. — Див. ще *коаліція*, *прєс*.

компрометувати «шкодити добрій славі когось, чогось», *компромітувати* «тс.», *компрометіювати*, *компромітїювати*; — р. *компрометіювати*, бр. *кампрометаєць*, п. вл. *компромитоваць*, ч. *компромитовати*, слц. *компромитоват'*, болг. *компрометірам*, м. *компромитіра*, схв. *кѳмпромитовати*, *компромитірати*, слн. *компромитірати*; — очевидно, через російську і через польську мови запозичено з французької; фр. compromettre «компрометувати; наражати на небезпеку; іти на компроміс; передати на третейський суд» (первісно «зобов'язуватися; погоджуватися на полюбовне вирішення спору») походить від лат. compromit-

то «погоджуюся з тим, щоб виконати рішення третейського судді», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *rgōmitto* «відпускаю, обіцяю, пропоную», яке складається з префікса *rgō-/рго-* «перед-» і дієслова *mitto* «кидаю, посилаю; доручаю», до якого зводиться й укр. *місія*. — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sławski II 400; Kopaliński 511; Brückner 250; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Kluge—Mitzka 391; Bloch—Wartburg 140—141; Dauzat 193; Walde—Hofm. II 97—98. — Див. ще **коаліція**, **місія**, **провізія**. — Пор. **компроміс**.

компроміс «угода; поступка»; — р. *компрѡмісс*, бр. *кампраміс*, ст. *компромісѣ* (1570), п. ч. слц. вл. *компроміс*, болг. *компрѡмис*, м. *компромис*, схв. *компрѡмис*, слн. *компроміс*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kompromiß*, фр. *compromis*, англ. *compromise* походять від лат. *compromissum* «угода, компроміс», пов'язаного з *compromitto* «погоджуюся з тим, щоб підкоритися рішення третейського судді», утвореним з префікса *com-* «з-» і основи дієслова *rgōmitto* «обіцяю; пропоную», яке, в свою чергу, складається з префікса *рго-* «перед-» і основи дієслова *mitto* «кидаю; випускаю; насилаю». — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sławski II 399; Kopaliński 511; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Dauzat 193; Gamillscheg 249; Klein 326. — Див. ще **коаліція**, **місія**, **провізія**. — Пор. **компрометувати**.

[компулєць] «дерев'яна жердина невода» Я; — неясне; може бути результатом видозміни слова **[комулєць]** «стрижень сітки для ловлі риби» або **[кремпулєць]** «дерев'яний простий каркас».

[кѡмпут] «реєстр; рахунок; перепис козаків; список людей (ревізія)» Бі; — бр. **[кѡмпут]** «загальна кількість, реєстр; зібрання, збори (людей), збірка (предметів)», ст. *компутъ* «кількість, список» (1687); — очевидно, запозичення з польської мови; п. заст. *копрут* «число, кількість, реєстр; особовий склад (війська); загін війська», як і ч. *копрут* «обчислення днів свят з несталими числами», слц. заст. *копрут* «обчислення, рахунок», походить від нлат. *computus* «обчислення, рахунок», що зводиться до

лат. *computo* «лічу, рахую; обчислюю», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *puto* «лічу, рахую; ріжу». — Sławski II 400; Brückner 250; Kopaliński 511—512; Klein 326, 1276. — Див. ще **ампутація**, **коаліція**. — Пор. **депутат**, **діспут**, **конт**², **кѡнто**, **кѡнтора**.

комсомѡл, *комсомѡлецъ*, *комсомѡлія*; — бр. *камсамѡл*, п. *komsomol*, ч. слц. вл. *komsomol*, болг. *комсомѡл*, м. *комсомол*, схв. *Комсѡмѡл*, *Кѡмсомѡл*, слн. *komsomol*; — запозичення з російської мови; р. *комсомѡл* є аббревіатурою, що виникла в радянський період з початкових частин слів у словосполученні *Коммунистический Союз Молодежи* «Комуністична Спілка Молоді». — УРЕ 7, 70; Фасмер II 307; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sł. wyg. obcych 352; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Вуякля 449. — Див. ще **комунізм**, **молодий**, **союз**.

комсѡрг; — бр. *камсѡрг*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *комсѡрг* є складноскороченим словом, утвореним у радянський період з початкових частин слів у словосполученні *комсомольский организатор*; українське слово може розглядатись і як калька російського. — ССРЛЯ 5, 1270. — Див. ще **комсомѡл**, **організація**.

[комулєць] «стрижень сітки для ловлі риби» Ж; — очевидно, результат видозміни слова **[комля]** «різновид насті, сітка для ловлі риби», зближеного з **[кремпулєць]** «кусок дерева; кілок для затискання чогось; примітивний дерев'яний каркас». — Желех. I 362. — Див. ще **кімля**, **кремпулєць**. — Пор. **компулєць**.

комуна «форма сільськогосподарського кооперування; адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління (у деяких країнах); незалежна від феодала міська громада з правом самоврядування (за середньовіччя у Зах. Європі)», **комунальник** «той, хто працює у системі комунального господарства», **комунар** «учасник Паризької комуни; член комуни (сільськогосподарської та ін.)», **комунальний** «який належить до міського господарства, пов'язаний з ним»; — р. *коммѡна*, бр. *камѡна*, п. ч. вл. *комупа*, слц. слн. *копѡпа*, болг. м. схв. *комѡ-*

на; — запозичення з французької мови; фр. *communie* «комуна; община; волость» походить від нар.-лат. *communia* «група людей, які живуть разом», пов'язаного з лат. *commūnis* «спільний, загальний; звичайний», букв. «разом виконуваний, разом зобов'язаний», утвореного з применника *cum* «разом, з» і основи іменника *mūnus* «зобов'язок, служба, посада; завдання», спорідненого з псл. тєпа «зміна, обмін», укр. *міна* «тс.». — СІС 346, 347; УРЕ V 1980, 322; Фасмер II 598; Шанский ЭСРЯ II 8, 233—234; Sławski II 402; Brückner 250; Holub—Lyer 50, 252—253, 309; БЕР II 577; Bloch—Wartburg 138—139; Dauzat 191; Kluge—Mitzka 390—391; Ernout—Meillet I 136; Walde—Hofm. I 254—255, II 128. — Див. ще *коаліція*, *міна*³. — Пор. *комунізм*, *комунікація*.

комунізм, *комуніст*, *комуністичний*; — р. *коммунизм*, бр. *камунізм*, п. вл. *komunizm*, ч. *komunismus*, слц. *komunizmus*, болг. *комунизъм*, м. *комунизам*, схв. *комунизам*, слн. *komunizem*; — через російську і далі, можливо, через німецьку мову (нім. *Kommunismus* «комунізм»); *Коммунист* «комуніст») запозичено з французької; фр. *communisme* «комунізм», *communiste* «комуніст; комуністичний», англ. *communism*, *communist* утворені в кінці 30-х років XIX ст. від лат. *commūnis* «спільний, загальний; звичайний; товариський», до якого зводиться й укр. *ком'яга*. — СІС 347; Деборин ВЯ 1957, 44—45; Шанский ЭСРЯ II 8, 234—235, 236; Фасмер II 303; КЭСРЯ 208; Даль II 149; Sławski II 402; Kopalinski 512; Holub—Lyer 253; БЕР II 577; Kluge—Mitzka 390—391; Dauzat 191; Bloch 138—139. — Див. ще *ком'яга*.

комунікація «спілкування; шляхи сполучення», *комунікативний*, *комунікаційний*; — р. *коммуникация*, бр. *камунікацыя*, п. *komunikacija*, ч. *komunikace*, слц. *komunikacia*, вл. *komunikacija*, болг. *комуникация*, м. схв. *комуникација*, слн. *komunikacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kommunikation*, фр. англ. *communication* походять від лат. *communiciatio* «повідомлення; передача», пов'язаного з дієсловом *communico* «роблю спільним;

повідомляю; з'єдную», похідним від *commūnis* «спільний». — СІС 347; Шанский ЭСРЯ II 8, 235—236; Sławski II 403—404; Kopalinski 512; Holub—Lyer 253; Dauzat 191; Klein 322. — Див. ще *ком'яга*. — Пор. *комунізм*, *комюніке*.

[**ком'юшка**] (бот.) «заяча конюшина багатоліста, *Anthyllis polyphylla* Kit. (*Anthyllis vulneraria* L.)» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни вихідної форми, пов'язаної з *ком'юнь* «кінь» (пор. [*комоніця*] «конюшина»).

комф'орт «найзручніші побутові умови, вигоди; затишок», *комфортабельний*; — р. болг. *комф'орт*, бр. *камф'орт*, п. ч. слц. вл. *komfort*, м. *комфор*, схв. *к'омф'орт*, слн. *komfort*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Komfort*, фр. *confort*, англ. *comfort* «комфорт» походять від фр. ст. *confort* «допомога; те, що додає сили, подає надію, підтримку», пов'язаного з дієсловом *conforter* «підкріплювати, підбадьорювати, потішати», яке продовжує пізніше лат. *confortare* «зміцнювати, укріплювати; потішати, підбадьорювати», утворене за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від основи прикметника *fortis* «твердий, міцний, сильний; могутній; підкріплюючий; хоробрый; енергійний». — СІС 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 247—248; Фасмер II 307; Sławski II 382; Brückner 249; Holub—Lyer 250; БЕР II 578; Skeat 101; Weekley I 335; Klein 318; Dauzat 197; Bloch 169. — Див. ще *коаліція*, *форт*.

комюніке «урядове повідомлення»; — р. *коммуникé*, бр. *камюніке*, ч. слц. слн. *komuniké*, вл. *komunikej*, болг. *комюніке*, схв. *комунік'е* (*j*); — запозичення з французької мови; фр. *communiqué* «комюніке» пов'язане з дієсловом *communiquer* «повідомляти, що походить від лат. *communiciare* «робити спільним; з'єднувати; повідомляти». — СІС 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 237; Holub—Lyer 253; БЕР II 578; Dauzat 191. — Див. ще *комунікація*.

[**ком'яга**] «вид плоту, барка; човен» Я, Пі, Ж, [*ком'яга*] «вид барки на Волині» Я; — р. [*ком'яга*] «човен, видовбаний з одного дерева; видовбане з дерева корито; колода; горщик для меду; незграбна людина», [*ком'яга*] «корито», [*ком'яга*]

«човен, видовбаний з цілого дерева», бр. [кам'яга] «видовбаний з колоди човен; дерев'яне корито», п. заст. komiega (komiega) «примітивне судно для сплаву збіжжя; видовбаний з колоди човен», [kamiahah], ст. komaga «тс.», komiega «барка, річкове судно; бочка»; — пн.-сл. [komiega] «барка, човен» (спочатку «видовбаний з колоди човен»), найімовірніше, пов'язане з псл. копъ «брила, грудка», укр. [кім] «тс.», до якого зводиться й сх.-сл. [komeļjъ] «товстий кінець колоди; корінь дерева», укр. [комель] «тс.», або з *къпеп- «стовбур»; до розвитку семантики «колода» — «видовбана колода» — «видовбаний з колоди човен» пор. псл. *čъlъ «човен», укр. *човен*, споріднене з лит. keinas «тс.; паром», kėlnas «пень», або лат. caudica «видовбаний з колоди човен», похідне від caudex «стовбур; колода, паля»; неприйнятне з погляду фонетики та географії поширення слов'янських форм виведення їх від гол. kommeken «невелика посудина, коритце», пов'язаного з коп «миска, чаша», снідерл. копте, нвн. Kупте, Kупт «тс.», нн. kupp(e) «глибока кругла посудина» (Фасмер II 307; Matzenauer 211—212; Bern. I 553), або від тур. gāmi (gemī) «судно, корабель», аз. тат. kāmā «човен» (Горяев 154; Karłowicz SWO 293; Lokotsch 56). — Преобр. I 382; Sławski II 382—384; Brückner 249—250; KZ 45, 316; 48, 224; ЭССЯ 10, 172—173; Vaillant RES 18, 77—79. — Див. ще кім, комель.

[ком'ядувати] «непокоїти; затримувати» Ж, [комнядовати] «штовхати кулаками, давати стусанів» Пр. XII діал. н., [комнядний] «неприємний, прикрий, дошкульний» тж, [комнядлівий] «тс.» тж; — можливо, пов'язане з псл. *kоm(u)diiti «непокоїти; затримувати», що реконструюється на підставі даних інших слов'янських мов (пор. п. [komudzić] «затемнювати; бруднити», каш. [k^hom^hudzęc sa] «захмарюватися», [roz^hk^hom^hudzęc] «нахмурити, понурити, засмутити», вл. komdžić «зволікати, затримувати», нл. komužiś «тс.; марнувати час», стсл. мждити «баритися») як утворення з словотворчим компонентом ко- (напр., в укр. [ко-вертати] «повертати») від діє-

слова mōditi (muditi); форма *ком'ядувати* у такому разі вказує на існування псл. komēditi з іншим ступенем вокалізму. — Фасмер II 669; Sławski II 401; Brückner 347—348; Schuster-Sewc 604—605; ЭССЯ 10, 178—179. — Пор. *коміть*.

[конар] «груба гілка, що росте від стовбура дерева», [конари] (мн.), [конора] «основне відгалуження дерева; один з двох чи кількох стовбурів, що ростуть з одного кореня» Ме, [конарістий] «гіллястий»; — п. конар «груба гілка, що росте з самого кореня», ч. (мор.) слл. konár «гілляка, особливо груба»; — псл. [копэгъ], очевидно, пов'язане з *къпъ «обрубаний стовбур дерева» (п. kien «тс.»); менш переконливе пов'язання з псл. копъ «кінець» (Bern. I 557) або з ч. [klomeň (glomeň)] «гілляка» (Machek ESJČ 272); думка про запозичення в українську мову з польської (Онышкевич Исслед. п. яз. 243) необгрунтована. — Sławski II 406—407; Brückner 252; ЭССЯ 10, 181. — Див. ще *комель*.

[конарá] «отара овець, відгодована для різання дерева» Ж; — запозичення з турецької мови; тур. kanara «бойня, різниця» є похідним від кан «кров», спорідненого з кумик. балкар. карач. кан, туркм. стюрк. kān «тс.» і, далі, з тунг. hāne «кровоточити». — Räsänen Versuch 230.

конати «умирати; мучитися», [канати] «гинути», [кónати] «міряться, переставляти руки на палиці, поки чиясь рука не виявиться зверху (на кінці)» Я, *віконати* «здійснити, закінчити, [вимерти], *виконáвець, виконáвчий, доконáти* «довести до важкого стану, замучити; здійснити, зробити; домогтися, досягти; виконати», [доконáтися] «переконатися; випробувати», *докónаний, переконáти* «довести, змусити погодитися; [переконатися], *переконáтися, переконáння, перекónливий, покónати* «повмирати; перемогти», [рóзкон] «останній подих» Нед, *сконáти, скін* «смерть; кінець; мета», *скон* «смерть», [уко́нáтися] «стомитися»; — р. [конáть, канáть] «кінчати, знищувати; мучити», [конáть] «вершити, робити; умирати», [конáться] «закінчуватися; умирати; міряться; примушувати один одного що-небудь роби-

ти», *доконать* «доконати», бр. *каніць* «умирати; наблизитися до кінця», [коновачь] «визначати», п. *копає* «умирати; (ст.) доводити до кінця; виконувати», ч. *kopati* «виконувати, робити; (ст.) кінчати; умирати», сл. *kopat'* «виконувати, робити», вл. [копає] «виконувати; кінчати», нл. ст. *kopaš* «кінчати; убивати; відплачувати», схв. [dokopati] «закінчити», слн. [konāti] «тс.»; — псл. *kopati* «кінчати, виконувати; умирати», похідне від *копъ* «кінець»; — пов'язання з гр. *κονέω*, *ἐκκονέω* «поспішаю», *ὄσκονέω* «служу; роблю послуги» (Machek ESJĈ 272) позбавлене підстав. — Фасмер II 307—308; Sławski II 406; Brückner 252; Holub—Lyer 253; Schuster-Sewc 608—609; ЭССЯ 10, 181—182. — Див. ще *кін.* — Пор. *досконатий*, *кінєць*.

конатий — див. *кін*.

[*конва*] «вовняна тканина» Пі; — очевидно, результат видозміни слова *канва* «сітчаста проклеена бавовняна (рідше льняна) тканина або папір, що вживається для вишивання чи гаптування» (див.).

конвалія (бот.) «Convallaria L.» СУМ, Г, [конвалій Бі, кунволія Пі] «тс.»; — р. [конвалей] «конвалія»; — запозичення з польської мови; п. *konwalia* (з XVI—XVII ст.), ст. *konwalijum*, як і ч. *konvalinka*, рідк. *konvalina*, [konvaliel], сл. *konvália*, *konvalinka* «тс.», походить від слат. (*lilium*) *convallium* «конвалія» (букв. «(лілея) долини»); лат. *convallis* (род. в. мн. *convallium*) «(закрита горами) долина; улоговина» утворене за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від *valles* (*vallis*) (**ǰalnis*) «долина; западина, улоговина», пов'язаного з лат. *volvō* «кочу; обертаю, повертаю; валю», спорідненим з псл. *valiti*, укр. *валіти*; назва рослини пов'язана з тим, що вона росте здебільшого в долинах річок (Попов Лек. раст. 103); словосполучення *lilium convallium*, на підставі якого виникла назва, походить з латинського перекладу біблійної «Пісні пісень» (пор. «Ego flos campi, lilium convallium» «я квітка поля, лілея долини», *Santium cantionum*, II 1). — Оньшкевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 442—443; Machek ESJĈ 274; Jm. rostl. 271; Holub—Lyer

259; Walde—Hofm. I 251—253, II 729, 832—833. — Див. ще *валіти*, *коаліція*.

конвѣйер «машина безперервної дії для переміщення вантажів з потрібним ритмом на певну відстань», *конвейеризація*, *конвѣйерник*, *конвейеризувати*; — р. болг. *конвѣйер*, бр. *канвѣер*, п. *konwejer*, ч. сл. *konvejer*, схв. *конвѣјер*, слн. *konvėjer*; — запозичення з англійської мови; англ. *conveyor* «конвейер» походить від дієслова *convey* «перевозити, переміщувати, транспортувати», що через фр. ст. *conveier* (*convoier*) «привозити, доставляти; транспортувати» зводиться до нар.-лат. **convīāre* «супроводжувати в дорозі», утвореного з префікса *com-* (*con-*) «з-» та іменника *via* «дорога, шлях». — СІС 126, 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 248; Фасмер II 308; Крысин 97; Kopaliński 526; Holub—Lyer 259, 506; БЕР II 581—582; Skeat 110; Weekley I 357; Kleip 347. — Див. ще *віддук*, *коаліція*. — Пор. *вояж*.

конвѣнція «угода, міжнародний договір; договір між підприємствами і організаціями», *конвенційний*, *конвенційно-нальний*; — р. болг. *конвѣнция*, бр. *канвѣнция*, п. *konwencja*, ч. *konvence*, сл. *konvencia*, вл. *konwensija*, м. *конвѣнција*, схв. *конвѣнција*, слн. *konvėncija*; — запозичення з латинської мови; лат. *conventio* «народні збори; зближення, зустріч; договір, угода» пов'язане з дієсловом *convenio* «сходжуся, збираюся; зустрічаюся; погоджуюся, домовляюся», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *venio* «приходжу, доходжу». — СІС 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 249; Фасмер II 308; Смирнов 152; Christiani 26; Sławski II 443; Kopaliński 526—527; Holub—Lyer 259; БЕР II 582; Walde—Hofm. II 747—749. — Див. ще *авантюра*, *коаліція*.

конвѣрт, *законвертувати*; — р. болг. *конвѣрт*, бр. *канвѣрт*, п. *kuwerta*, ч. *kuvert*, сл. *kuverta*, вл. *kuwert*, схв. *ковѣрта*, *кувѣрта*, слн. *kuvėrta*; — запозичення з французької мови; фр. *couvert* «конверт» пов'язане з *couvrir* «покривати», яке зводиться до лат. *coopertre* «тс.», закривати»; початкове *кон-* замість етимологічного *ку-* могло з'явитись під впливом

лат. *convertere* «повертати» чи похідних від нього форм західноєвропейських мов або в результаті помилкового надрукування в одному з словників фр. *convert* як *convert* (Колесников ЭИРЯ VI 58—61).— Фасмер II 308; Кипарский ВЯ 1956/5, 134; Holub—Lyer 275; Dauzat 215—216.— Див. ще **ковєркєт**.

конвєртор «апарат для перетворення розтопленого чавуну на сталь; одноакірний перетворювач електричного струму», *конвєртер* «тс.», *конвєртувати* «продувати в конвєрторі (чавун)»;— р. болг. *конвєртор*, *конвєртер*, бр. *канвєртар*, н. *konwertor*, ч. слц. *konvertor*, схв. *конвєртор*, слн. *konvèrtor*;— очевидно, запозичення з англійської і німецької мов; нвн. *Konvèrter* «конвєртор», англ. *converter*, *converter* «тс.» утворено від лат. *convertio* «змінюю, перетворюю; обертаю; повертаю», що складається з префікса *con-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *verto* «повертаю, перетворюю, змінюю».— СІС 349; ССРЛЯ 5, 1275; Крысин 97—98; Koralіński 527, 1038, 1039; Holub—Lyer 64, 259; РЧДБЕ 352; Weekley I 357; Klein 347.— Див. ще **вертикáль**, **вертіти**, **коаліція**.

конвєй «супровідний загін, охорона», [коновєй] «тс.» Ж, *конвєйр*, *конвоєвати*;— р. болг. *конвєй* «охорона», бр. *канвєй*, п. вл. *konwój*, ч. слц. *konvoj* «тс.», м. *конвєй* «охорона кораблів, літаків», схв. *конвєй*, слн. *konvój* «тс.»;— очевидно, через російське посередництво запозичено з голландської або французької мови; гол. *konvooi* «конвой, супроводження, прикриття» походить від фр. *convoi* «супроводження, обоз (військовий)»; **конвой** (військовий, морський), пов'язаного з дієсловом *convoyer* «конвоювати, супроводжувати», що походить від нар.-лат. **convīare* «супроводжувати», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від іменника *via* «дорога»; польське посередництво, припущуване для р. *конвєй*, неприйнятне (Christiani 36).— СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 251; Фасмер II 308; Савинов РФВ 21, 29; Sławski II 445; Vries NEW 348; Bloch 150; Dauzat 205.— Див. ще **віадук**, **коаліція**.— Пор. **воєж**.

конвєльсія «мимовільні скорочення

мускулатури тіла; сильні корчі всього тіла», *конвєльсійний*, *конвєльсійний*;— р. *конвєльсія*, бр. *канвєльсія*, п. *konvulsja*, ч. *konvulse*, *konvulze*, слц. *konvulzia*, болг. *конвєльсія*, м. *конвєльзія*, схв. *konvùljija*, слн. *konvulzija*;— запозичення з латинської мови; лат. *convulsio* «судорога, корчі, конвєльсія» є похідним від дієслова *convello* «вириваю, ламаю; розбиваю; мучу; підриваю; потрясаю», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *vello* «мучу; руйную; смикаю, деру, рву», з яким пов'язане лат. *lana* «вовна», споріднене з псл. **vъlъna*, укр. *вовна*.— СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 251; Sławski II 445—446; Holub—Lyer 259; БЕР II 583; Walde—Hofm. I 756—758, II 744—745.— Див. ще **вєвна¹**, **коаліція**.

конгломерáт «механічне поєднання різнорідних об'єктів; одна з форм капіталістичних монополій; осадочна гірська порода», *конгломерáція*;— р. болг. *конгломерáт*, бр. *кангламерáт*, п. вл. *konglomerat*, ч. слц. *konglomerát*, схв. *конгломерáт*;— очевидно, запозичене з французької мови, можливо, через німецьке посередництво (н. *Konglomerát*); фр. *conglomèrat* (1842) пов'язане з дієсловом *conglomèrer* «нагромаджувати», яке походить від лат. *conglomerāre* «нагромаджувати, зосереджувати, збирати; ущільнюватися; скручувати», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *glomerāre* «скручувати; згрібати; нагромаджувати, збирати», похідного від *glomus* «кулька; клубок; галушка», спорідненого з дірл. *glomar* «вуздечка», двн. *klamta* «звуження; затискач; міжгір'я», лтс. *glemzt* «стискати, набивати».— СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 252; Koralіński 517; Holub—Lyer 255; БЕР II 583; Dauzat 197—198; Walde—Hofm. I 609.— Див. ще **коаліція**.

конгрєс «з'їзд; парламент»;— р. *конгрєсс*, бр. *кангрєс*, п. ч. слц. вл. *kongres*, болг. *конгрєс*, м. *конгрєс*, схв. *кєнгрєс*, слн. *kongrès*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Kongrèss* «конгрєс, з'їзд», фр. *congrès*, англ. *congress* «тс.; парламент» походять від лат. *congressus* «зближення, сходження, спілкування», пов'язаного з дієсловом *congregior*

«сходжуся, зустрічаюся», утвореним за допомогою префікса *com* (*con-*) «з-» від дієслова *gradior* «ступая, іду; проходжу». — СІС 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 252—253; Фасмер II 308; Крысин 123; Sławski II 417; Koraliński 517; Holub—Lyer 43, 255; БЕР II 583; Dauzat 198; Weekley I 349; Walde—Hofm. I 615—616. — Див. ще **агресія**, **коаліція**.

[**конда́**] «некладений кабан, кнур; кладений кабан; свиня з поросятами» ВеУг, [ґонда́] ВеУг, ВеНЗн, [конді́й] «тс.» ВеНЗн, [конда́ш] «свинопас, свинар» ВеУг, Ж, [конді́к] «малий кнур» УЛГ; — запозичення з угорської мови; походження уг. *konda* «стадо свиней», *kondás* «свинар» не з'ясоване. — Дзендзелівський УЛГ 51—52; MNTESz II 546; Bárczi 169.

конденсува́ти «нагромаджувати, збирати; перетворювати газ на рідину; стискати (думку, виклад)», *конденса́т* «продукт конденсації», *конденса́тор*, *конденса́ція*, *конденсва́ний*; — р. *конденсі́ровать*, бр. *кандэнава́ць*, п. вл. *kondensować*, ч. *kondensovati*, слл. *kondenzovat'*, болг. *кондензі́рам*, м. *кондензі́ра*, схв. *кондензі́рати*, слл. *kondenzirati*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *kondensieren*, фр. *condenser*, англ. *condense* походять від лат. *condēnsāre* «ущільнювати, стискати, згущувати», яке складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і дієслова *dēnsāre* «згущувати, ущільнювати, щільно заповняти», пов'язаного з прикметником *dēnsus* «густий, щільний, частий; застиглий; щільно зімкнений», спорідненим з гр. *δασύς* «густо зарослий». — СІС 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 253—254; Koraliński 514; Holub—Lyer 253; БЕР II 585; Dauzat 195; Klein 330; Walde—Hofm. I 341—342. — Див. ще **коаліція**.

конді́тер, *конді́терська*; — р. *конді́тер*, бр. *канды́тар*, п. [kondytor], ч. *konditorie* «кондитерська», слл. *konditor* «ґондистер», вл. *kondítar*, болг. *конді́тор*. *кондітьо́р* «тс.», схв. *кондіто́рї* «кондитерська»; — очевидно, через посередництво російської мови запозичено з німецької; нім. *Konditor* «кондитер», [Konditer] «тс.» походить від лат. *conditor* «той, хто приготував страву з пря-

нощами», пов'язаного з дієсловом *condite* «приправляти, робити духмяним, маринувати; бальзамувати; прикрашати», яке зближується з *condere* «закладати; споруджувати», утвореним з префікса *com-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *date* «давати, споруджувати, наносити», спорідненого з псл. *dati* «дати». — УРЕ V 1980, 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 254; Фасмер II 309; КЭСРЯ 208; Преобр. I 344—345; SW II 435; Kluge—Mitzka 391; Walde—Hofm. I 258—259, 360—362; Ernout—Meillet I 137, 178—180. — Див. ще **да́ти**, **коалі́ція**.

конді́ція «якість, норма, яким повинен відповідати товар, матеріал; (заст.) умова договору, угоди», *конді́ці́й* (заст.) «тимчасові підробітки домашніх учителів, репетиторів; приватні уроки», *конді́ці́йний*, *конді́ці́юва́ти* «доводити до кондиції»; — р. *конді́ція*, бр. *канды́цьця*, ст. *конды́цьця* (1567), п. *кондусця* «якість фізична, форма; (заст.) умова, застереження; громадське становище, матеріальні умови, можливість; платна посада, (мн.) посада домашнього вчителя», ч. *kondíce* «стан, форма; (заст.) приватні уроки; умова», слл. *kondícia* «стан, форма; (мн.) приватні уроки», вл. *kondicionalny* «умовний», болг. *конді́ція* «умова договору, угоди; норма, якість», м. *конді́ція* «тс.», схв. *конді́ці́я* «умова; приватні уроки; форма», слл. *condicija* «стан, форма; умова»; — запозичення з латинської мови; лат. *condicio* «умова, вимога; пропозиція; договір; стан, положення, обставини» пов'язане з *condico* «умовляюся, домовляюся; визначаю», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *dico* «говорю; стверджую; називаю; визначаю, вибираю». — СІС 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 254; Фасмер II 309; Булыка 166; Sławski II 411; Brückner 251; Koraliński 514—515; Holub—Lyer 38, 254; БЕР II 586; Вуякля 454. — Див. ще **дикта́т**, **коалі́ція**.

конді́йка — див. **канді́йка**.

[**кондрі́читись**] «вередувати, капризувати»; — неясне; можливо, арготичне (бурсацьке) утворення, пов'язане з лат. *contradico* «суперечу», що зазнало формальних і семантичних зрушень.

кондуїт «штрафний журнал, список, до якого в школах дореволюційної Росії заносили провини учнів»; — р. болг. *кондуїт*, бр. *кандуїт* «тс.», п. (розм.) *кондуїта* «поведінка», ч. слц. *konduita* «кондуїт», схв. *кондуїта* «тс.»; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *conduite* «поведінка; керівництво» пов'язане із зворотною формою *se conduire* «поводитися» від дієслова *conduire* «вести, супроводжувати; керувати», яке походить від лат. *condūcere* «переводити, приводити; утворювати; брати на себе», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *dūcere* «вести, водити; проводити; очолювати». — СІС 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 255—256; Sławski II 410; Kopaliński 514; Holub—Lyer 38, 254; Bloch 143; Dauzat 196. — Див. ще **дук**, **коаліція**.

кондуктор; — р. болг. *кондуктор*, бр. *кандуктар*, п. слц. *konduktor*, ч. *konduktér*, ст. *konduktor*, м. *кондукто(е)р*, схв. *кондуктёр*, слн. *konduktêr*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konduktor* «кондуктор, провідник», фр. *conducteur* «тс.; наглядач», англ. *conductor* «кондуктор», походять від слат. *conductor* «той, хто веде; супровідник, конвоїр», пов'язаного з дієсловом лат. *condūco* «збираю, переводжу; утворюю, зводжу», яке складається з префікса *con-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *dūco* «веду, проводжу, тягну». — СІС 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 256; Фасмер II 310; Sławski II 410—411; Kopaliński 514; Brückner 251; Holub—Lyer 38, 254; БЕР II 587; Bloch—Wartburg 105; Walde—Hofm. I 377; Ernout—Meillet I 185—186. — Див. ще **віадук**, **дук**, **коаліція**.

[кондурі] «вид чобіт (на Покутті)»; — запозичення з молдавської мови; молд. (заст.) *кондур* (мн. *кондурь*) «вишита відкрита туфля» походить від тур. *kundura* «взуття; грубі туфлі». — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 131; Макарушка 10; Scheludko 135—136; Vrabie Romanoslavica 14, 159; DLRM 176.

[кондуряка] «великий дрючок, велика палиця» Я; — неясне.

[кондяк] «дяк і вчитель церковної школи»; — неясне; можливо, результат фонетичної зміни і переосмислення імен-

ника *кондяк* «церковна пісня», зближеного із словом *дяк* «служитель православної церкви, який також часто був учителем церковної школи».

[коневник] (бот.) «конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.» Мак; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [коневник] «тс.; конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.; щавель, *Rumex* L.; полин звичайний, чорнобильник, *Artemisia vulgaris* L.; іван-чай, *Chamaenerium angustifolium* Scop.» пов'язане з *конь* «кінь»; назва, очевидно, зумовлена тим, що деякі з цих рослин є цінними кормовими травами для коней. — Див. ще **кінь**. — Пор. **конюшина**.

коненя, **коніна**, **конівництво**, **кониюх**, **конюший**, **конюшня**, **коня**, **коняка**, **коня́р**, **коня́рство**, **конячина**, **конячий** — див. **кінь**.

ко́ник¹ (ент.) «*Tettigonia* L.; [сапана, *Locusta* L.]»; — р. [конёк] «*Tettigonia*; бабка, *Libellula* L.», бр. *ко́ник* «*Tettigonia*», п. *konik* «*Locusta*», ч. *konik* «*Tettigonia*», слц. *konik* «тс.; *Locusta*», вл. (swjateje Marcynu) *konik* «*Libellula*», болг. [(зелено) *ко́нче*] «*Locusta viridis*»; — псл. *копикъ* «комаха, що стрибає», пов'язане з *копикъ* «невеликий кінь» за спільною ознакою — здатністю стрибати. — Див. ще **кінь**.

[ко́ник²] «підставка в нижній частині даху Ж; підставка в гончарному крузі; один з чотирьох стояків витушки, на які надівається пряжа; частина ткацького верстата»; — р. *конёк* «верхня частина даху; дошка особливої форми для обробки хутра білки; частина млинового жорна», бр. *канёк* «верхній край даху; прикраса на даху», п. *копик* «рухома частина якого-небудь пристрою», ч. *копик* «тс.»; — результат перенесення назви *ко́ник* «невеликий кінь», зумовленого зовнішньою схожістю відповідних предметів чи їх первісних форм до коня. — Див. ще **кінь**.

[ко́ники¹] (бот.) «в'язіль барвистий, кучерявий горошок, *Coronilla varia* L.» Л (у словосполученні *сорочи коники* «живокіст польовий, сокирки польові, *Consolida arvensis* Opiz. (*Delphinium consolida* L.)» Г, Мак), [коніки] «аконіт, *Aconitum* L.» Вел, Мак; — п. [koniki]

«аконіт, *Aconitum napellus* L.» (можливо, з укр.), ч. [копі́ску] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *ко́ник* «малий кінь»; назва зумовлена, найвірогідніше, отруйністю деяких із цих рослин для свійських тварин, зокрема коней. — УРЕ II 1978, 431, IV 1979, 115; Нейштадт 253—254, 256; Machek Jm. rostl. 44—47. — Див. ще *кінь*.

[*ко́ники*²] (бот.) «березові бруньки» Ж; — очевидно, пов'язане з *ко́ник* «малий кінь»; мотивація назви неясна. — Див. ще *кінь*.

ко́нич, *ко́ничина*, *ко́ничнісько*, *ко́нич*, *ко́ничина*, *ко́ничніско*, *ко́ничник* — див. *ко́нюшіна*.

[*ко́ничек*] «шафка для посуду, прибудована до стіни» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [ко́н(н)и́к] «широка лава біля дверей у вигляді скрині для спання, зберігання посуду, продуктів; лава під іконами; місце, де ставлять ікони; шафка під лавою для посуду і продуктів», [ко́н(н)и́чек] «широка лава біля дверей у вигляді скрині» є результатом видозміни слова [ико́нник] «поличка для ікон; лава, що йде від переднього кутка хати», похідного від *ико́на* «ікона»; пов'язання з р. *ко́йка* (Даль II 151) або з *поко́й* (Фасмер II 310; Преобр. I 330) позбавлене підстав. — СРНГ 12, 181; 14, 255—256. — Див. ще *ико́на*.

ко́ничний — див. *ко́нус*.

ко́нка (заст.) «міська залізниця з кінною тягою; вагон цієї залізниці»; — бр. *ко́нка*, ч. *ко́йка*, слц. *копка*; — запозичення з російської мови; р. *ко́нка* «тс.» виникло, мабуть, як розмовне скорочення словосполучки *ко́нно-же́лезная доро́га*, до складу якої входить основа прикметника *ко́нный*, похідного від *ко́нь*, спорідненого з укр. *кінь*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 257; Даль II 158. — Див. ще *кінь*.

[*ко́нкра́л*] «сорт фарби з олією» Я; — неясне.

ко́нкрéтний «який існує реально; цілком точний, предметно визначений», *ко́нкрéтиза́ція*, *ко́нкрéтизува́ти*; — р. *ко́нкрéтний*, бр. *канкрéтны*, п. вл. *konkretny*, ч. *konkrétní*, слц. *konkrétny*, болг. *конкрéтен*, м. *конкретен*, схв.

ко́нкрéтан (*ко́нкрéтан*), слн. *konkréten* «тс.»; — видозмінене запозичення з німецької або французької мови; нім. *konkrét*, фр. *concret* походять від лат. *concretus* «згущений, густий; ущільнений, затверділий; матеріальний, відчутний (на дотик)», пов'язаного з дієсловом *concreo* «зростаюся, згущуюся, твердішаю, ущільнююся, густішаю; утворююся; замерзаю», яке складається з префікса *con-* (*con-*) «з-» і дієслова *creo* «росту, зростаю, виникаю; збільшуюсь», пов'язаного з дієсловом *creo* «створюю, створюю; роблю; викликаю». — СІС 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 258—259; Sławski II 422; Brückner 251; Holub—Lyer 256; БЕР II 591; Kluge—Mitzka 392; Dauzat 195; Bloch 142; Klein 329, 369, 722; Weekley I 345; Walde—Hofm. I 204, 288—289, 290. — Див. ще *коалі́ція*, *креа́ту́ра*.

ко́нкуре́нція «суперництво», *ко́нкуре́нт*, *ко́нкурува́ти*; — р. болг. *ко́нкуре́нция*, бр. *канкурэ́нция*, п. *konkurencja*, ч. *konkurence*, слц. *konkurencja*, вл. *konkurencja*, м. *конкуренција*, схв. *конкурэ́нция*, слн. *konkurencja*; — запозичене, можливо, через польське посередництво, з латинської мови; слат. *concurrentia* «змагання, суперництво» походить від лат. *concurrere* «збігатися, зустрічатися; скупчуватися; стикатися; змагатися, конкурувати», що складається з префікса *con-* (*con-*) «з-» і дієслова *currere* «бігти, поспішати; змагатися з бігу». — СІС 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 259; Фасмер II 311; Sławski II 423; Koraliński 519; Holub—Lyer 256; БЕР II 591; Вуяклија 458; Klein 329, 386. — Див. ще *коалі́ція*, *курс*. — Пор. *ко́нкурс*.

ко́нкурс «змагання з метою виявлення найкращого з учасників; відбір претендентів на заміщення деяких посад», *ко́нкурсник* «учасник конкурсу»; — р. бр. м. *ко́нкурс*, п. ч. вл. *konkurs*, слц. *konkurz*, болг. *конку́рс*, схв. *ко́нкурс*, слн. *konkúrz*; — запозичене, можливо, через польське посередництво, з латинської мови; лат. *concursum* «скупчення; зіткнення, зустріч; бій; сприяння; допомога; суперництво, участь у змаганні, конкуренція» є похідним від дієслова *concurro* «стикуюся, зустрічаюся; збі-

гаюся; роблю наскоки; суперничаю», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *сигго* «біжу». — СІС 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 199—200; Фасмер II 311; Sławski II 423; Holub—Lueg 256; БЕР II 591. — Див. ще **коаліція**, курс. — Пор. **конкурєнція**.

[ко́ноб] «цебрик Я, **[коно́пка]** «коновка, кухоль» Ж, Пі; — р. **[коно́б]** «таз, глечик (умивальний)», др. **конобъ** «казан, чан; таз», **конобь**, стсл. **конобъ** «тс.»; — переконливої етимології немає; можливо, пов'язане з *кінва* «глечик»; сумнівне припущення про походження від гіпотетичної форми **kabanos* і зв'язок з н. [Hafen] «горщик», лат. *саріо* «беру», алб. *кам* «маю» (Loewenthal AfSIPh 37, 386) або про спорідненість з двн. (h)парі «миска, чашка», свн. *парі* «чаша» (Fick I 514; Срезн. I 1269). — Фасмер II 311; БЕР II 591—592; Bern. I 558. — Пор. **кінва**.

[коновáля] (бот.) «тополя біла, *Rupulus alba* L.» ВЕНЗн; — неясне; можливо, результат перенесення назви іншої рослини *конва́лія* у зв'язку з певною подібністю блискучо-білих (знизу) листків тополі білої до білих квіток конвалії.

[конодріст] (бот.) «підсніжник звичайний, *Galanthus nivalis* L.» ВЕНЗн; — бр. **[коно́дрись]** «анемона, *Anemone* L.»; — складне слово, утворене з основ іменника *кінь* і дієслова *дристати* у зв'язку з отруйними речовинами, що містяться в цибулинах підсніжника (ВРУ 170) і можуть викликати отруєння худоби. — Див. ще **дристати**, **кінь**, **козодріст**.

[коно́здря] (бот.) «жовті квіти, що цвітуть на болоті ранньою весною» Ва; — очевидно, результат народноетимологічної видозміни вихідного **[скоро́здря]** «(букв.) скороспіла (квітка)» (пор. **[скоро́здря]** «ранній овес»). — Див. ще **скоро́здрий**. — Пор. **коло́здря**.

[коно́зити] «корчити, морщити (в роботі); (безос.) морозити? судомити?», **[коно́за]** «вередунка, задирака» Я, **[коно́зливий]** «вередливий, задирикуватий» Я; — п. **[kopozić]** «намовляти, посилено наполягати», **[kopozić się]** «виявляти нетерпіння, поспішати»; — псл. *ko-poziti*, похідне від **ko-pozā*, пов'язаного з діє-

словом (про-)позити, *nizati*, укр. *низати* (пор. *(за-)но́за*, похідне того самого кореня й ступеня вокалізму) і утвореного від нього за допомогою словотворчого компонента *ко-* (пор. **[ко-вертати]** «повертати»); в основі семантичного розвитку лежить переносне вживання дієслова *низати* «колоти наскрізь» (>«дошкуляти, непокоїти»). — ЭССЯ 10, 195. — Див. ще **низати**. — Пор. **зано́за**, **ка́верза**, **ковертати**, **ніж**¹.

Ко́нон (чоловіче ім'я), **Ко́наш** (розм.), **[Конін]**, ст. **Кононъ** (1427); — р. **Кобон**, бр. **Кобан**, **Кобаш** (розм.), **Канаш** (розм.), болг. **Конон**, псл. **Кобонъ**, стсл. **Кононъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. **Κόνων**, **Κόνων** (власне ім'я деяких діячів культури та ін. з Афін і Самоса) етимологічно неясне. — Сл. вл. імен 214.

[коно́па] «неспокійне поводження; неспокій» Ж, **[коно́падь]** «тс.» Ж, **[конопа́дити]** «обтяжувати, дратувати, дражнити; принаджувати» Ж, **[коно́пити]** «тс.» Ж, **[коноплівий]** «задирикуватий» Ж, **[при́конопа]** «принада» Нед, **[прико́но́пити]** «принадити» Нед; — неясне.

[конопатий] «з рябим обличчям» Ва, **конопля́стий** «веснянкуватий, ластатий»; — р. **конопа́тый** «веснянкуватий; поритий віспою», п. **[koporaty]** «веснянкуватий; подібний до конопель (за кольором)», **[koporiaty]**, **koporiasty**, **[koporisty]** «тс.»; — псл. **koporaty* «веснянкуватий; (спочатку) подібний за кольором до конопель», **koporjaty*, **[koporjasty]**, **koporisty** «тс.», похідні від псл. **koporja* (**kopory*) «коноплі звичайні, *Cannabis sativa* L.»; п. **[koporlasty]** «подібний до конопель (за кольором); веснянкуватий», мабуть, запозичено з української мови; укр. **[конопля́стий]** «веснянкуватий, ластатий», можливо, є порівняно новим безпосереднім утворенням від **коно́плі**, паралельним до р. **[конопля́стий]** «веснянкуватий». — Шанский ЭСРЯ II 8, 260; Фасмер II 311—312; Зеленин РФВ 63, 407—409; Преобр. I 345—346; Sławski II 424—425; Bern. I 559. — Див. ще **коно́плі**.

конопа́тити «забивати, затикати щілини, діри мохом, клоччям», **конопа́тка** «маленька залізна лопаточка для коно-

пачення», *конопатник*, [конопати] «матеріали для конопачення суден» Я;— р. *конопатить*, [конопловать] «конопатити», ст. *конопатити* (1584), бр. *канапáциць*, *канапáтчык*, п. [копорасіс], заст. *копорасзуѣ*, ч. заст. *копорасіти*;— псл. (сх.) [копоратити], похідне від копорать (пор. укр. [конопати] «матеріали для конопачення суден», р. (діал., ст.) *кóнопат* «коноплі, мох, клоччя для конопачення суден»), що через копорать «коноплястий» зводиться до псл. *копорја «коноплі»; менш обгрунтоване виведення (Фасмер II 311) від іт. *calafatare* «конопатити», що походить від ар. *qalafa* (*qallaf*) «конопатити кораблі».— *Sławski* II 424—425; *Bern.* I 470.— Див. ще **коноплі**.— Пор. **конопатий**.

коноплі (бот.) «*Sannabis L.*», [колóпні, колóпня] «тс.», *конопліна*, *коноплисько* «місце, де росли коноплі», *конопліще* «тс.», *конопляр*, *коноплярство*, *конопельний*, *конопляний*;— р. *конопля*, бр. *канóпли*, п. *копоріе* (мн.), ч. *копорѣ*, *копорі*, слц. *копоре*, вл. нл. *копорје*, болг. *коноп*, м. *коноп*, схв. *кóнопля*, слн. *копóрлја*, р.-цсл. **конопльни** «конопляний»;— псл. *копорја «коноплі», *копорь;— запозичене з невідомого джерела, як і пгерм. *напара- (>двн. *напaf*), гр. *κάνναβις* «тс.»; припускається запозичення в праслов'янську мову з народної латини (нар.-лат. **сапаріс* чи **сапаріу* від гр. *κάνναβις*); можливо, першоджерелом є індоіранське *капа- (скіфське *капа-) або шумер. *купібу* «тс.».— *Фасмер*—*Трубачев* II 312; *Sławski* II 425—426; *Machek ESJČ* 273; *БЕР* II 592—593; *ЭССЯ* 10, 188—193; *Bern.* I 558—559; *Абаев ИЭСОЯ* I 512; *Нарр IF* 68, 99.— Пор. **кенáф**.

коноплянка (орн.) «*Carduelis sannabina L.*», [конопельник, конопенька, конопляник, конопляр, коноплярка, коноплячок] «тс.» *Шарл*;— р. *коноплянка*, бр. *канаплянка*, п. [копорник], п. ч. *копорка*, слц. *копóрка*, вл. *копораѣк*, нл. *копорас*, болг. [конопáрче], схв. *коноплярка*, слн. *копорлјепка* «тс.»;— псл. *копорјапка, *копорјагька, *копорька, похідні від *копорја; назви зумовлені тим, що цей птах живиться конопляним сім'ям.— *Булаховський Вибр.* пр. III

206; *Machek ESJČ* 273.— Див. ще **коноплі**.

коношок (пестливе) «мала дитина; щось маленьке» Ва;— неясне.

консерви, *консерва*, *консервація*, *консервник*, *консервувати*;— р. *консервы*, *консерва*, бр. *кансервы*, п. вл. *konserwa*, ч. слц. *konzerva*, болг. *консерви*, м. *конзерва*, схв. *кòнзєрва*, слн. *konzèrva*, *konzèrva*;— запозичення з французької мови; фр. *conserve* «консерва» пов'язане з дієсловом *conserver* «берегти, зберігати», що походить від лат. *cōnservāre* «тс.», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *servāre* «тс.», спорідненого з ав. *haraiti*, *haurvaiti* «приділяє увагу, захищає», гр. *ἡρωσ* «захисник».— *SIC* 352; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 262—263; *Фасмер* II 312; *Sławski* II 428—429; *Dauzat* 199; *Walde—Hofm.* II 525—526.— Див. ще **коаліція**.— Пор. **консервативний**, **консерваторія**.

консервативний, *консерватизм*, *консерватист*, *консерватор*;— р. *консервативный*, бр. *кансерватіўны*, п. *konserwatywny*, ч. *konzervatívni*, слц. *konzervativny*, вл. *konserwativny*, болг. *консервативен*, м. *конзервативен*, схв. *кòнзєрватіван*, слн. *konservativen*, *konzervativen*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *konservativ*, англ. *conservative* походять від фр. ст. *conservatif*, яке зводиться до лат. *cōnservātīvus* «охоронний, зберігаючий», пов'язаного з дієсловом *cōnservo* «бережу, зберігаю, охороняю».— *SIC* 352; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 261—262; *Sławski* II 428—429; *Kopaliński* 520; *БЕР* II 594; *Klein* 337; *Dauzat* 199.— Див. ще **коаліція**, **консерви**.— Пор. **консерваторія**.

консерваторія, *консерваторець*;— р. болг. *консерватория*, бр. *кансерваторья*, п. *konserwatorium*, ч. *konzerwatoř*, слц. *konzervatōrium*, вл. *konserwatorij*, м. *конзерваториум*, схв. *конзерватòрїј*, *конзерватòрїја*, *конзерватòрїјум*, слн. *konservatorij*;— запозичення з італійської мови; іт. *conservatorio* «притулок; учбовий заклад; консерваторія» є похідним від дієслова *conservare* «зберігати, берегти», яке зводиться до лат. *cōnservo*, -āre «тс.».— *SIC* 352; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 262; *Holub—Lyer*

260; БЕР II 594; Mestica 366. — Див. ще **коаліція**, **консерви**. — Пор. **консервативний**.

консіліум «нарада лікарів»; — р. болг. *консіліум*, бр. *кансіліум*, п. *consylium*, ч. *konsilium*, *konziliium*, слц. *konziliium*, м. *конзилиум*, схв. *кднэйлії*, *кднэйліјум*, слн. *konziliij* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *consilium* «нарада» є похідним від *consulo* «раджуся, обговорюю», утвореним з префікса *com-* (*con-*) «з-» і кореневої частини, пов'язаної, мабуть, з іє. **sel-* «взяти, брати; хапати, схопити» (пор. гр. *ἐλεῖν* «брати», дірл. *selb* «власність», кіпр. *helw* «тс.»). — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 263; Sławski II 409; Brückner 251; Holub—Lyer 260; Walde—Hofm. I 264—265. — Пор. **консул**.

консистенція «ступінь щільності або густини речовини»; — р. болг. *консистенція*, бр. *каністэнцыя* «тс.», ст. *консистенция* «перебування» (1686), п. *konsystencja* «консистенція; (ст.) постій, місце розквартирування війська», ч. *konstistence* «консистенція», *konzistence*, слц. *konzistencia*, вл. *konsistenca*, схв. *конзистэнцыја*, слн. *konsisténca*, *konzisténca* «тс.»; — запозичення з латинської мови; слат. *consistentia* «склад, густота; стан, положення» пов'язане з лат. *consisto* «стаю; затримуюся, зупиняюся; складаюся з чогось», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *sisto* «ставлю; споруджую; зміцнюю». — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 263; Булыка 167; Sławski II 433; Walde—Hofm. II 548. — Див. ще **асистент**, **коаліція**.

консолідація «зміцнення, згуртування», *консолідувати*; — р. болг. *консолідація*, бр. *кансалідацыя*, п. *konsolidacja*, ч. *konsolidace*, слц. *konsolidacia*, вл. *konsolidacija*, м. схв. *консолідацыја*, слн. *konsolodacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konsolidation*, фр. англ. *consolidation* походять від пізньолат. *consolidatio* «згуртування», пов'язаного з *consolido* «зміцнюю, підтримую; консолідую», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *solido* «зміцнюю», пов'язаного з *solidus* «масивний; твердий; цілий,

весь». — СІС 353; Kopaliński 520; Holub—Lyer 256; БЕР II 595; Klein 338—339; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 555. — Див. ще **коаліція**, **солідний**.

конспект, *конспективний*, *конспектувати*; — р. болг. *конспект*, бр. *канспект*, п. ч. слц. вл. *konспект*, м. *конспект*, схв. *конспект*, слн. *konspékt*; — запозичене з латинської мови, очевидно, через німецьке посередництво (нім. *Konspékt*); лат. *conspectus* «зір, видіння; огляд» пов'язане з дієсловом *conspicio* «дивлюсь, бачу, спостерігаю», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *spicio* (*specio*) «дивлюсь». — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 265; Sławski II 429; Brückner 88; Holub—Lyer 257, 59; БЕР II 595; Вуяклича 461. — Див. ще **аспект**, **коаліція**.

конспірація, *конспіратор*, *конспіративний*, *конспіраційний*, *конспірувати*; — р. болг. *конспірація*, бр. *канспірацыя*, п. *konspiracja*, ч. *konspirace*, слц. *konšpiracia*, вл. *konspiracija*, м. схв. *конспірацыја*, слн. *konspiracija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konspiration*, фр. англ. *conspiration* походять від лат. *conspiratione* «змова; угода», пов'язаного з *conspirare* «разом звучати; бути згодним; узгоджуватися; таємно змовлятися», що складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *spiro* «дую; дихаю», спорідненого з псл. *piskati* «свистати, пицати», укр. *піскати*, *пицати*. — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 266; Sławski 429—430; Holub—Lyer 257; БЕР II 595; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 575—576. — Див. ще **коаліція**, **піскати**.

констатувати, *констатація*; — р. *констатувати*, бр. *канстатавыць*, п. вл. *konstatować*, ч. *konstatovati*, слц. *konštatovať*, болг. *констатірам*, м. *констатіра*, схв. *констатірати*, слн. *konstatirati*; — запозичення з французької мови; фр. *constater* «констатувати, встановлювати» утворено на основі лат. *constat* «установлено, відомо», пов'язаного з дієсловом *constare* «твердо стояти; залишатися незмінним», що складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і дієслова *stare*, *sto* «стояти», спорідненого з псл. *stati*, укр. *стати*. — СІС 354; Шанский

ЭСРЯ II 8, 267; Kopaliński 521; Holub—Lyer 257; БЕР II 596; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 596—598. — Див. ще **коаліція, ста́ти.** — Пор. **конститу́ція.**

конститу́ція «основний закон держави; будова організму», *конституціоналізм, конституціоналіст, конститутивний* «визначальний; який становить основу чого-небудь», *конституційний* (політ.), *конституціональний* (біол.), *конституювати* «установлювати склад, зміст»; — р. болг. *конститу́ция*, бр. *канстыту́цыя*, ст. *констыту́цыя* (1565), п. *konstytucja*, ч. *konstituace*, сл. *konštitúcia*, вл. *konstytucija*, м. схв. *конститу́ция*, сл. *konstitúcija*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōstitutio* «установа; постанова; конституція» пов'язане з дієсловом *cōstituo* «встановлюю; постановляю; влаштовую», утвореним з префікса *com-* (*cop-*) «з-» і основи дієслова *statuo* «ставлю; зупиняю; саджаю», пов'язаного з *sisto* «ставлю, розташовую, зупиняю», *sto* (*stāre*) «стою», спорідненими з псл. *statī*, укр. *ста́ти.* — СІС 354; Фасмер II 313; Sławski II 431; Holub—Lyer 257; БЕР II 596; Walde—Hofm. II 596—598. — Див. ще **коалі́ція, ста́ти.** — Пор. **констатува́ти.**

констру́кція, конструктиві́зм, конструктиві́ст, констру́ктор, конструктивний, конструкційний, конструюва́ти; — р. болг. *констру́кция*, бр. *канстыру́цыя*, п. *konstrukcja*, ч. *konstrukce*, сл. *konštrukcia*, вл. *konstrukcija*, м. *конструкција*, схв. *констру́кција*, сл. *konstrúkcija*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōnstrūctio* «будова» пов'язане з *cōnstruo* «складаю; споруджую, будую», утвореним з префікса *com-* (*cop-*) «з-» і дієслова *struo* «кладу одне на одне; розкладаю; будую, споруджую», спорідненого з гот. *straujan* «розсипати», двн. *strewen* «тс.», лит. (жем.) *[strunýti]* «будувати, зводити», псл. *struna*, укр. *струна́.* — СІС 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 270; Фасмер II 313; Sławski II 430—431; БЕР II 597; Walde—Hofm. II 607—608. — Див. ще **коалі́ція, струна́.**

ко́нсул «представник однієї держави в іншій», *консула́т, ко́нсульство;* — р. бр. болг. *ко́нсул*, п. ч. вл. *konsul*, ч. сл. *konzul*, м. *конзул*, схв. *ко́нсул*,

ко́нзул, сл. *konzul*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōnsul* «консул, кожний з двох виборних найвищих урядових осіб Римської республіки; (рідк.) радник; той, що дає поради (прізвисько Юпітера); (слат.) міський радник, бургомістр» пов'язане з *cōnsulo* «раджусь, обговорюю, думую; дію, турбуюсь; питаю». — СІС 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 270; Фасмер II 313; Смирнов 156; Hüttl-Worth 15; Sławski II 431; Kopaliński 522; Machek ESJC 273; Holub—Lyer 260; БЕР II 597; Walde—Hofm. I 264—265. — Див. ще **консі́ліум.**

консульта́ція, консульта́нт, консультативний, консультаційний, консу́тува́ти; — р. *консульта́ция*, бр. *кансульта́цыя*, п. *konsultacja*, ч. *konzultace*, *konsultace*, сл. *konzultácia*, вл. нл. *konsultacija*, болг. *консулта́ция*, м. схв. *консулта́ция*, сл. *konzultácia*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konsultation*, фр. англ. *consultation* походять від лат. *cōnsultatio* «нарада; розгляд; звертання за порадою», пов'язаного з дієсловом *cōnsulto* «раджуся; обмірковую; прошу поради», фреквентатива до *cōnsulo* «тс.», утвореного з префікса *com-* (*cop-*) «з-» і основи *-sul-*, пов'язаної з *-sil-* у *cōnsilium* «консіліум». — СІС 355; Шанский ЭСРЯ II 8, 271; Sławski II 432; Holub—Lyer 260; БЕР II 597; Dauzat 201. — Див. ще **консі́ліум.** — Пор. **ко́нсул.**

[конт¹] «продовольство, харчі»; — не зовсім ясне; можливо, результат зворотного словотвору, пов'язаний з *контентува́ти* «годувати, харчувати, утримувати» (пор.).

[конт²] «кінець» Я; — р. [конт] «тс.»; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *compte* «рахунок; квит» пов'язане з дієсловом *compter* «рахувати», яке походить від лат. *computāre* «тс.; вважати», утвореного за допомогою префікса *com-* від дієслова *putāre* «міркувати, зважувати, рахувати, думати; чистити; різати»; пор. бр. *конт* у виразі *на гэты к.* «відносно цього» (букв. «на цей рахунок»). — Dauzat 193; Walde—Hofm. II 393. — Див. ще **ампу́тація, коалі́ція.** — Пор. **дену́та́т, диспу́т, ко́нто, конто́ра.**

конта́кт, *конта́ктор*, *конта́ктний*, *контактува́ти*; — р. болг. *конта́кт*, бр. *канта́кт*, п. ч. слц. вл. *kontakt*, м. *контакт*, схв. *контáкт*, слн. *kontaḱt*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Kontákt*, фр. *contact* походять від лат. *contáctus* «дотик, зіткнення», пов'язаного з дієсловом *contingo* «торкаю, дотикаюся», утвореного за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *tango* «дотикаюся». — СІС 355; Шанский ЭСРЯ II 8, 272—273; Sławski II 434; Holub—Lyer 61, 257; БЕР II 598; Bloch I 147; Dauzat 201; Walde—Hofm. II 647—648. — Див. ще **коаліція**, **такт**.

конте́кст «цілісна частина тексту, до складу якої входить дане слово або речення»; — р. болг. *конте́кт*, бр. *канте́кт*, п. вл. *kontekst*, ч. слц. *kontext*, м. *контекст*, схв. *конт́екст*, слн. *kontéktst*; — запозичення з французької мови; фр. *contexte* походить від лат. *contextus* «з'єднання, зв'язок», пов'язаного з дієсловом *contexo* «з'єдную в процесі ткання; сплітаю», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *texo* «тчу; сплітаю; складаю; komponую». — СІС 356; Шанский ЭСРЯ II 8, 273—274; Sławski II 434; Kopaliński 523; Holub—Lyer 257; БЕР II 598; Dauzat 202; Walde—Hofm. II 678. — Див. ще **коаліція**, **текст**.

контентува́ти (заст.) «годувати, харчувати, утримувати; пригощати», [*контентува́ти*] «годувати, утримувати; годити, догоджати МСБГ», [*контити́увати*] «годити, догоджати» МСБГ, [*континти́уватися*] «задовольнятися, обмежуватися, бути радим» Ме, [*контетува́тиси*] «задовольнятися; пригощатися» МСБГ, [*контити́уватиси*] «тс.» МСБГ, [*контéнтій*] «задоволений», [*контéтний*] МСБГ, *конті́тний* ЖІ «тс.», *уконтентува́ти* «задовольнити; пригостити»; — слц. [*kontentný*] «задоволений»; — запозичення з польської мови; п. [*kontentować*] «задовольняти», *kontentować się* «задовольнятися», *kontent* «задоволений», як і ч. заст. *kontent* «задоволення, спокій», схв. *контен* «задоволений», *контен(а)т*, слн. *kontènt* «тс.», походять від слат. *contentare* «задовольняти, догоджати, оплачувати», лат. *contentus* «задоволений чимсь»,

пов'язаних з дієсловом *continēre* «утримувати, тримати разом, тримати в певних межах, обмежувати». — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 435. — Див. ще **континент**.

[**кóнти**] (мн.) «вузол волосся в угорських жінок» Ж; — слц. *kont* «жіноча зачіска, вузол довгого волосся на потилиці», [*kont'*] «тс.», схв. *конт́а* «вид жіночого головного убору»; — запозичення з угорської мови; уг. *konty* «пучок, вузол (волосся); шиньйон» не зовсім ясне, можливо, пов'язане з *kunkorodni* «загинатися, закручуватися». — Machek ESJČS 218; Берп. I 560; Mikl. EW 127; Bárcezi 169; MNTESz II 555—556.

континéнт, *континентáльний*; — р. болг. м. *континéнт*, бр. *кантынéнт*, п. *kontyent*, ч. слц. вл. *kontinent*, схв. *контй́нент*, *контй́ненат*, слн. *kontipènt*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kontinènt* «континент, материк», фр. *continent* «тс.» зводяться до лат. *continēns* (род. в. *continentis*) «тс.; тверда земля, що виникло в результаті скорочення термінологічного словосполучення *terra continens* «тс.» (букв. «неперервна земля») і субстантивації прикметника *continēns* «неперервний, суцільний; суміжний; зв'язний», первісно дієприкметника теп. ч. від дієслова *continēre* «містити; утримувати; охоплювати, зберігати; з'єднувати, пов'язувати», утвореного з префікса *com-* (*con-*) «з-» і дієслова *tenēre* «тримати», спорідненого з псл. *teneto* «сітка для ловлі звірів і птахів», укр. *тенéта* «тс.». — СІС 356; Шанский ЭСРЯ II 8, 274—275; Лукичева Проблемы ономастики. Вологда 1974, 127—129; Sławski II 441—442; Kopaliński 526; Brückner 251; Holub—Lyer 257; БЕР II 599; Bloch—Wartburg 147; Kluge—Mitzka 194; Ерnout—Meillet I 140. — Див. ще **коаліція**, **тенéта**.

кóнто «рахунок»; — п. ч. слц. вл. *konto*, болг. м. *кóнто*, схв. *кóнто*, слн. *kónto*; — очевидно, через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. *conto* «рахунок, розрахунок; звіт» пов'язане з дієсловом *contare* «лічити, рахувати; обчислювати», що походить від лат. *computāre* «тс.». — СІС 356; Sławski II

436; Koraliński 523—524; Holub—Lyer 258; БЕР II 599; Вујаклија 464; Klein 344; Mestica 348, 376.— Див. ще коаліція, ампутація.— Пор. депутат, діслут, компут, конт², контóра.

контóра, [кантóра], *контóрка*, *контóрник*;—р. болг. *контóра*, бр. болг. *кантóра*, п. *kantor* «контора; письмовий стіл», ч. *kontor* «канцелярська робота», слц. вл. *kontor* «контора», схв. *контóра*, слн. *контóг* «тс.»;—запозичено за російським і польським посередництвом з німецької й голландської мов; нім. *Kontor* «контора», гол. *kantoor* «тс.» походять від фр. *comptoir* «контора; письмовий стіл, прилавок», пов'язаного з *compter* «рахувати, лічити; зважати», що продовжує лат. *computāre* «міркувати; розраховувати».— Акуленко 140; Шанський ЭСРЯ II 8, 275; Фасмер II 313; Sławski II 47; Kluge—Mitzka 393; Dauzat 193; Walde—Hofm. II 393—394.— Див. ще коаліція, ампутація.— Пор. депутат, діслут, компут, конт², кóнто.

контóсити— див. **кундóсити**.

контр- (префікс із значенням «протилежний, проти») у словах типу *контратáка*, *контргáйка*, *контрзáхід*, *контрна́ступ*, *контрпáра*, *контррóзвідка*, *контрудáр*);—р. бр. *контр-*, п. *kontr-*, *kontra-*, ч. слц. слн. *kontra-*, болг. м. схв. *контра-*;—запозичення з французької мови; фр. *contre* «проти», *contre-«тс.»* походить від лат. *contra* «проти, навпроти, всупереч», *contra-* «проти-», що є результатом злиття префікса *com-* (*con-*) «з, разом, проти», давнього прийменникового походження, і суфікса *-trā-*, представленого також у прийменнику (прислівнику) *extrā* «поза, зовні, без, збоку; крім, над»; до семантики пор. гр. *ἀντί* «замість, разом, через, крім», *ἀντι-* «проти, замість, разом».— СІС 356; Фасмер II 314; ССРЛЯ 5, 1328; Лехин—Петров 357; Sławski II 436—437; Koraliński 524; Brückner 253; Holub—Lyer 258; БЕР II 599—600; Ernout—Meillet I 140.— Див. ще коаліція.

контрабáнда «незаконне перенесення або перевезення через кордон товарів», *контрабандіст*;—р. болг. м. *контрабáнда*, бр. *кантрабáнда*, п. *kontrabanda*, ч. *kontraband(a)*, слц. *kontra-*

band, вл. *konterbanda*, схв. *контрабанд*, *контрбáнда*, слн. *kontrabánda*;—очевидно, через російське посередництво запозичене з французької мови; фр. *contrebände* походить від іт. *contrabbando* «контрабанда», що складається з прислівника *contra* «проти», який продовжує лат. *contra* «тс.», та іменника *bando* «оголошення; урядове розпорядження, указ», яке походить від дфранк. **ban* «тс.» (пор. двн. *ban* «наказ під загрозою смертної кари; заборона»).— Шанський ЭСРЯ II 8, 276; Фасмер II 313; Смирнов 156; Dauzat 71, 203; Mestica 377; Kluge—Mitzka 50.— Див. ще банáльний, баніт, баяти, контр-

контрабáс, *контрабасіст*;—р. *контрабáс*, заст. *контрбáс*, бр. *кантрабáс*, п. ч. слц. вл. *kontrabas*, болг. *контрбáс*, м. *контрабас*, схв. *контрабас*, слн. *kóntrabas*;—запозичення з італійської мови; іт. *contrabasso* «контрабас», букв. «бас, розташований проти (віолончелі)» утворене з прийменника *contra* «проти», що походить від лат. *contra* «тс.», та іменника *basso* «бас».— Фасмер II 313; Koraliński 524; БЕР II 600; Dauzat 77; Mestica 377.— Див. ще бас, контр-

контра́кт «письмова угода про взаємні зобов'язання», *контрактáція*, *контрактáнт*, [контра́кти] «вибір парубками дівчат на водохрещі» Я, *контра́ктний*, *контрактуюáти*;—р. болг. *контра́кт*, бр. *кантра́кт*, п. ч. слц. вл. *kontrakt*, м. *контракт*, схв. *контра́кт*, слн. *kontrákt*;—запозичення з німецької мови; н. *Kontrákt* походить від лат. *contractus* «стягання; здійснення; угода, договір, контракт», пов'язаного з *contra* «стягаю; спричиняю; викликаю», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від *trahō* «тягну; викликаю».— СІС 356; Фасмер II 314; Sławski II 437; Michejda JP 37/2, 159; БЕР II 600.— Див. ще абстрагува́ти, коаліція.

контрамáрка;—р. *контрамáрка*, заст. *контрмáрка*, бр. *кантрамáрка*, п. *kontramarka* «контрамарка; додатково викарбуваний знак на монеті», ч. слц. *kontramarka* «знак на монеті», болг. *контрамáрка*, схв. *контрамáрка*;—очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови.

фр. *contremarque* утворене з прийменника *contra* «проти» та іменника *marque* «марка». — Шанский ЭСРЯ II 8, 278; Dauzat 461. — Див. ще **контр-, мар́ка.**

контра́ст «гостро виражена протилежність», *контрастува́ти*; — р. болг. *контра́ст*, бр. *кантра́ст*, п. ч. сл. вл. *kontrast*, м. *контраст*, схв. *контра́ст*, слн. *kontrást* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *contraste* виводиться від іт. *contrastato* «тс.», похідного від дієслова *contrastare* «протиставляти, контрастувати», що продовжує нар.-лат. **contrastare* «тс.», утворене за допомогою префікса *contra-* «проти» від дієслова *stāre* «стояти», спорідненого з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС 357; Шанский ЭСРЯ II 8, 279; Фасмер II 314; Sławski II 4 37—438; Brückner 253; Holub—Lyer 60, 258; БЕР II 601; Dauzat 203; Bloch 148; Walde—Hofm. II 596—599. — Див. ще **контр-, ста́ти.**

ко́нтри (мн.) «напружені стосунки, великі суперечки», [*контрива́ти*] «ворогувати, лаятися, сваритися» Я; — бр. *ко́нтри*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ко́нтри* походить від фр. *contre* «проти», що зводиться до лат. *contra* «тс.». — Фасмер II 314; Bloch 174; Dauzat 203. — Див. ще **контр-**.

контро́ль, контроле́р, контролюва́ти; — р. *контро́ль*, бр. *кантро́ль*, п. ч. сл. вл. *kontrola*, болг. *контро́л(а)*, м. схв. *контро́ла*, слн. *kontróla*; — запозичення з французької мови; фр. *contrôle* є результатом спрощення давнішого **conterole*, букв. «зворотний, протилежний, подвійний рахунок», утвореного з префікса *contre-* «проти» та іменника *gōle* «список, перелік, реєстр», до якого зводиться й укр. *ро́ль*. — СІС 358; Фасмер II 314; Sławski II 438; Holub—Lyer 258—259; БЕР II 601; Bloch—Wartburg 531; Dauzat 203; Gamillscheg 257. — Див. ще **контр-, ро́ль.**

конту́зія, конту́жений, конту́жити; — р. болг. *конту́зия*, бр. *канту́зия*, п. *kontuzja*, ч. *kontuze*, *kontuse*, сл. *kontúzia*, м. *контужи́а*, схв. *контужи́а*, слн. *kontuzija*; — запозичення з латинської мови; лат. *contusio* «контузія; удар; розбиття, розтирання; полом, псування» пов'язане з *contundo* «розбиваю, знищую,

б'ю; товчу, подрібнюю, розтираю», утвореним за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *tundo* «б'ю, стукаю; товчу, мелю», спорідненого з дінд. *tundatē* «штовхає, коле, жалить», *tudāti* «тс.», дангл. *stuptan* «штовхати», *stōtan*, двн. *stōzan*, гот. *stautan*, дісл. *stauta* «тс.», *stuttr* «короткий», дірл. *dotuit* «валить», алб. *shtynj* (**studniō*) «штовхаю», вірм. *t'ndal*, *t'ndel* «ставати приголомшеним, труситись», можливо, також з псл. *studiti* «охолоджувати; морозити, трусити», укр. *студі́ти* «тс.». — СІС 358; Шанский ЭСРЯ II 8, 283; Фасмер II 314, III 786—787; Sławski II 441; Holub—Lyer 259; БЕР II 601; Kluge—Mitzka 754, 762; Bloch—Wartburg 149; Walde—Hofm. II 716—717. — Див. ще **коалі́ція.** — Пор. **студі́ти.**

ко́нтур «обрис», *оконтуро́вка, оконту́рити, оконту́рювати*; — р. *ко́нтур*, заст. *конту́р*, бр. *ко́нтур*, п. *kontur*, ч. вл. *kontura*, сл. слн. *kontúra*, болг. м. схв. *конту́ра*; — очевидно, запозичене за російським і, можливо, німецьким посередництвом (н. *Kontúr* «контур») з французької мови; фр. *contour* «обрис, контур» виникло на основі засвоєного іт. *contorno* «обрис, контур; гарнір; оточення», похідного від дієслова *contornare* «оточувати, облямовувати; оперізувати», утвореного за допомогою префікса *co(n)-*, що продовжує лат. *con-* (*con-*), від дієслова *turnare* «повертатися; знову ставати; приводити (до чогось); бути доречним; належати; (заст.) обертати; віддавати назад», яке продовжує лат. *turnāre* «точити, обточувати, погладжувати», пов'язане з *turnus* «різець для тесання; токарний верстат», що походить від гр. *τόρνος* «циркуль; токарний верстат», пов'язаного з *τεῖρον* «тру; мучу», спорідненим з псл. **terti*, укр. *те́рти*. — СІС 358; Шанский ЭСРЯ II 8, 283; Фасмер II 314; Sławski II 440; Holub—Lyer 259; Bloch 173; Dauzat 202; Mestica 376—377, 1927; Walde—Hofm. II 692; Frisk II 885, 913—914; Boisacq 948—949. — Див. ще **коалі́ція, те́рти.**

[**контіо́х**] «свинячий шлунок, ковбаса Ж; кінський шлунок; сліпа кишка ВеЗн»; — очевидно, результат видозміни слова *кєндіо́х* «шлунок; рубець; сальце-

сон», зближеного із словами *конячий*, *конятина*, похідними від *кінь*, або з п. *kaṭnica* «сліпа кишка; велика ковбаса», похідним від *kaṭ* «кут». — ВеЗн 27. — Див. ще *кєндюх*, *кінь*, *кут*.

кону́ра «буда; тісне й брудне приміщення», [кану́ра] «тс.» Slavica 5; — р. *конура*, *канура*; — остаточно не з'ясоване; вважалось утвореним із словотворчого компонента *ко-* (*ка-*), як у *коверзувати*, *каверза*, і основи **нура* «нора», як п. ст. *пуга* «тс.» (Mikl. EW 153, 213; Otrębski ZW 275); виводилось від калм. *ᠬᠣᠨᠢᠭ* «нічліг, (пташине) гніздо», монг. *ᠴᠣᠨᠢᠭ* (Bern. I 483) або монг. *конох* «ночувати», *конуур* «місце ночівлі тварин» (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимособог. 55); зіставлялося з лат. *canis* «собака» (Matzenauer 194). — Фасмер II 182.

кѳнус, *конічний*, *кѳнусний*; — р. бр. болг. м. схв. *кѳнус*, п. вл. *konus*, ч. *kopisovŭ* «конічний», *kónický*, слц. слн. *kópus*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōpus* походить від гр. *κῶπος* «шпичак шолома; соснова шишка; дзига; конус», яке зіставляється здебільшого з лат. *cōs* «точильний камінь, дінд. *śāpa-* «тс.», *śi-śāti* «точить, гострить». — СІС 359; Фасмер II 315; Kopaliński 517; Holub—Lyer 255—259; БЕР II 602; Белецький Принципи 34; Frisk II 62—63.

конферѳнци́я; — р. болг. *конферѳнци́я*, бр. *конферѳнци́ця*, п. *konferencja*, ч. *konference*, слц. *konferencia*, вл. *konferenca*, м. *конференци́я*, схв. *конферѳнци́ця*, слн. *konferéncsa*; — запозичення з латинської мови; слат. *conferentia* «присудження (церковної бенефіції); розмова», букв. «постанова, рішення» пов'язане з дієсловом слат. *conferre* «збиратися разом; порівнювати, розмовляти, радитися; пропонувати», лат. *cōnferre* «збирати, з'єднувати»; ставати поруч, наближатися; розмовляти; порівнювати; доручати, вживати», утвореним за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *ferre* «нести; одержувати; вести; витримувати; повідомляти, пропонувати; говорити; обмірковувати», спорідненого з псл. *brati* «брати, здобувати», укр. *брати* «тс.». — СІС 359; Фасмер—Трубачев II 315; Sławski II 413—414; Kopaliński 515; Holub—Lyer 40, 254; БЕР II 603;

Ernout—Meillet I 227—229; Walde—Hofm. I 483—485; Fogarasi St. sl. 4, 65. — Див. ще *брати*, *коаліція*.

конфѳета (розм.) «цукерка»; — р. *конфѳета*, ст. *конфѳеты*, бр. ст. *конфѳеты* (1616), ч. *konfet(a)*, *konfekt*, слц. *konfekt*, вл. *konfekt* (зб.), болг. заст. *конфѳети*, *конфѳети*, схв. *кѳнфѳек(а)т*, слн. *konfěkt*, *konfět*; — запозичення з італійської мови; іт. *confetto* «цукерка» зводиться до лат. *cōnfectus* «вироблений, виготовлений», пас. дієприкм. від дієслова *cōnfacio* «виробляю, виготовляю», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *facio* «роблю»; звукові форми з *-кт-* (*-kt-*) запозичені, очевидно, через німецьке посередництво (нім. *Konfekt*). — Москаленко УІЛ 59; Фасмер II 315; Преобр. I 347; Аркадьева РЯШ 1974/2, 109—110; Hüttl-Worth 16; Булыка 169; Holub—Lyer 254; БЕР II 602—603; Mestica 357. — Див. ще *коаліція*, *факт*. — Пор. *конфѳетті*.

конфѳетті «кружальця кольорового паперу, якими обсипають один одного на святах»; — р. *конфѳетті*, бр. *канфѳетці*, п. *confetti*, *konfetti*, ч. *konfet(a)*, слц. *konfety*, болг. м. схв. *конфѳети*, слн. *konfěti*; — очевидно, через російське і французьке (фр. *confetti*) посередництво запозичено з італійської мови; іт. *confetti* «конфѳетті» є результатом семантичної видозміни слова *confetti* «цукерки» (одн. *confetto*); семантичний розвиток пояснюється тим, що в давнину учасників карнавалів у Римі обсипали цукерками, які пізніше були замінені кольоровими папірцями. — СІС 359; Шанский ЭСРЯ II 8, 287—288; Фасмер II 315; БЕР II 603; Dauzat 196. — Див. ще *конфѳета*.

конфіденці́альний «довірчий», *конфіденційний* «тс.»; — р. *конфіденці́я* «довіра», *конфіденці́альний*, бр. *канфідѳнци́яльны*, п. *konfidencjonalny*, *konfidencja* «фамільярність», ст. «довірче повідомлення», ч. *konfidence* «довіра», *konfidenciální*, слц. *konfidencia*, *konfidenciálny*, болг. *конфіденці́я* «довірча розмова», *конфіденці́ялен*; — очевидно, через російське і польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *cōnfidētia* «довіра» пов'язане з *cōnfirmo* «твердо надіюсь, покладаюсь», утвореним за до-

помогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *īdo* «вірю, покладаюся», спорідненого з гр. *πειθομαι* «довіряю, покладаюся; даю себе переконатися», *πειθω* «переконую», псл. *bēditi* «спонукати», *bēda* «біда», укр. *бідá*. — СІС 359; Шанський ЭСРЯ II 8, 288; Фасмер II 315; Sławski II 414—415; Walde—Hofm. I 493—495. — Див. ще *бідá¹*, *коаліція*.

конфіскувати, *конфіска́ція*, *конфіска́та* (зах.) «конфіскація»; — р. *конфисковать*, бр. *канфіскавіць*, п. вл. *konfiskować*, ч. *konfiskovati*, слц. *konfiškovať*, болг. *конфискувам*, м. *конфискува*, схв. *кѡнфисковати*, слн. *konfiscirati*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *confisco* «конфіскую, обертаю в казну» утворене за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від основ іменника *fiscus* «кошик, грошова скринька; державна казна», пов'язаного з *fidēlia* «посудина з глини, скла» і спорідненого з гр. *πίθος* «бочка; великий кухоль», дісл. *βίθα* «молочний чан». — СІС 359; Фасмер II 315; Sławski II 415; Holub—Lyer 255; БЕР II 603; Walde—Hofm. I 506. — Див. ще *коаліція*.

конфіту́рал «цукерки, ласощі; варення, спеціально виготовлене» Ж, *конфіту́ри* (зах.) «варення», *конфіту́р* «різновид джему»; — р. болг. *конфитюр* «конфітур», п. *konfitury* «варення», *konfetury*, ч. *konfitura*, слц. *konfitúra* «тс.», вл. *konfitira* «варення, джем»; — запозичене за польським і російським посередництвом з французької мови; фр. *confiture* «варення» є похідним від дієслова *confire* «варити фрукти в цукрі, меді; маринувати», що походить від лат. *conficere* (-cio) «готувати (у тому числі страви); виготовляти; складати». — СІС 359; Sławski II 415—416; Bloch 143; Dauzat 196—197. — Див. ще *конфєта*.

конфлі́кт «зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка», *конфлі́ктува́ти*; — р. болг. *конфликт*, бр. *канфликт*, п. ч. слц. вл. *konflikt*, м. *конфликт*, схв. *кѡнфликт*, слн. *konflikt*; — можливо, через німецьке посередництво (н. *Konflikt*) запозичене з латинської мови; лат. *conflictus* «зіткнення, удар; боротьба, бій» є похідним від дієслова *conflicto*

«стикаюся; борюся, б'юся; зіштовхую, з'єдную; зіставляю», утвореного за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *īlto* «ударяю, зіштовхую», очевидно, спорідненого з укр. [близна] «шрам, рана». — СІС 359; Шанський ЭСРЯ II 8, 289—290; Sławski II 416; Holub—Lyer 100, 255. — Див. ще *близна*, *коаліція*.

конфо́рка «отвір у кухонній плиті; кружок на цей отвір; палиник газової плити», [камфо́рка] (Me); — бр. *канфо́рка*; — запозичення з російської мови; р. *конфо́рка*, заст. *камфо́рка* «конфорка; прилад для варіння без печі у приміщенні», *канфо́рка* «тс.» походить від гол. *komfoog* «жаровня; плитка; спиртівка», яке через нідерл. *kaffoog* «жаровня» зводиться до фр. ст. [caffoof] «котел для підігрівання води», що відповідає фр. ст. *chauffoie* «тс.», пов'язаному з *chauffer* «зігрівати; палити». — Шанський ЭСРЯ II 8, 290; Фасмер II 176; Преобр. I 347; Matzenauer 389; Vries NEW 347; Dauzat 166. — Див. ще *шофе́р*.

конфу́з «замішання; ніяковість; незручне становище», *конфу́зити*, *конфу́зливий*, *конфу́зний*; — бр. *канфу́з*, болг. *конфу́з*; — запозичення з російської мови; р. *конфу́з* виникло на основі нім. *konfus* «збентежений, розгублений, сконфужений» або фр. *confus* «неясний, туманний, заплутаний; збентежений, сконфужений», які походять від лат. *confusus* «безладний, заплутаний; змішаний, збентежений», пов'язаного з дієсловом *confundo* «вливаю, зливаю; змішую; бентежу», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *funo* «лялю; сиплю; кидаю; розсіюю», спорідненого з гр. *ῥόθην* «вилитий, достатній», гот. *giutan* «лити». — СІС 360; Шанський ЭСРЯ II 8, 290—291; Фасмер II 315; БЕР II 603—604; Dauzat 197; Walde—Hofm. I 563—564. — Див. ще *коаліція*.

концє́нтр, *концє́нтри* «концентричні кола; послідовні ступені у шкільному викладанні того самого матеріалу», *концє́нтризм*; — бр. *канцє́нтр*, болг. *концє́нтър*; — запозичення з російської мови; р. *концє́нтр* є, очевидно, зворотним утворенням від прикметника *концє́нтричєский* (з виразу *концє́нтричєские круги*

«концентричні кола»); думка про безпосереднє утворення з префікса *кон-* та іменника *центр* (СІС 360) менш переконлива. — Див. ще **концентричний**.

концентрат «продукт з високим вмістом поживних речовин; продукт збагачення корисних копалин», *концентрація*, *концентрувати*; — р. болг. м. *концентрат*, бр. *канцэнтрат*, п. вл. *koncentrat*, ч. слц. слн. *koncentrát*, схв. *концэнтрат*; — очевидно, за російським посередництвом запозичене з німецької мови; н. *Konzentrat* походить від слат. *concentrātus* «об'єднаний, зосереджений, концентрований», пов'язаного з дієсловом *concentrāre* «об'єднувати, зосереджувати, концентрувати», утвореного з префікса *con-* «з-» і основи іменника *centrum* «центр». — СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 291—292; Sławski II 407; БЕР II 604. — Див. ще **коаліція**, **центр**.

концентричний «який має спільний центр з чим-небудь»; — р. *концентрический*, бр. *канцэнтрычны*, п. *koncentryczny*, ч. слц. *koncentrický*, вл. *koncentriski*, болг. *концентричен*, *концентрически*, м. *концентричен*, схв. *концэнтрычан*, слн. *koncéntričen*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *konzentrisch*, фр. *concentrique*, англ. *concentric* утворені за зразком слат. *concentricus*, пов'язаного з дієсловом *concentrāre* «зосереджувати, концентрувати». — СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 293; БЕР II 604; Klejn 327. — Див. ще **концентрат**.

концепт «формулювання, загальне поняття, думка», *концепція* «система поглядів на певне явище; ідейний задум твору», *концептуалізм* «напрямок у сучасній філософії, за яким загальні поняття не існують поза розумом пізнаючого суб'єкта»; — р. болг. *концепт*, бр. *канцэпт*, п. *koncept* «задум; проект; дотеп», ч. *koncept* «начерк, чернетка», слн. *koncept* «концепт, концепція; конспект; чернетка», вл. *koncept* «план; конспект», м. *концепт* «чернетка; начерк», схв. *кднцен(а)т*, слн. *koncěrt* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *conceptus* «водоїма; спалах; зачаття, запліднення; плід (зародок); (слат.) думка, уявлення» є похідним від *con-* «збираю, приймаю; задумую», утво-

реного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *capio* «беру; одержую, приймаю», спорідненого з двн. *heffan* (нвн. *heben*) «підіймати», гр. *κάλτω* «глітаю», лтс. *kàmp̃t* «хапати, лапати», дінд. *kapātī* «(дві) жмені», алб. кар «хапаю». — СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 293—294; Sławski II 407; Holub—Lyer 253; Skok II 138; Walde—Hofm. I 159—160. — Див. ще **коаліція**.

концерн «об'єднання капіталістичних підприємств різних галузей промисловості, банків та ін.»; — р. болг. *концерн*, бр. *канцэрни*, п. ч. слц. вл. *koncern*, м. *концерн*, схв. *кднцерн*, слн. *koncěpn* «тс.»; — запозичене, очевидно, через російське і німецьке (н. *Konzern*) посередництвом, з англійської мови; англ. *concern* «тс.» пов'язане з дієсловом *concern* «об'єднувати; стосуватися, цікавитися», яке походить від лат. *concernere* «разом просіювати, змішувати; (слат.) стосуватися чогось», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *cerno* «розрізняю; пізнаю; визначаю; просіваю», спорідненого з лит. *skirti* «відокремлювати», алб. *harr* «полоти». — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 294; Kopaliński 513; Holub—Lyer 253; БЕР II 604; Klein 327—328; Walde—Hofm. I 205—206. — Див. ще **коаліція**.

концерт, *концертант*, *концертувати*; — р. болг. *концерт*, бр. *канцэрт*, п. ч. слц. вл. *koncert*, м. *концерт*, схв. *кднцер(а)т*, слн. *koncěrt*; — через німецьку мову (н. *Konzert*) запозичене з італійської; іт. *concerto* «суголосся, гармонія; концерт; згода, угода» пов'язане з *concertare* «узгоджувати; улагоджувати, домовлятися; налаштовувати (інструменти); концертувати, яке продовжує лат. *concertāre* (*concerto*) «змагатися; сперечатися», утворене за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від *certo* «стараяся, змагаюся; прагну», пов'язаного з *cerno* «розрізняю; пізнаю; просіюю»; менш певне виведення н. *Konzert* через фр. *concert* «концерт» безпосередньо з латинської мови (Holub—Lyer 253). — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 294—295; Фасмер II 316; Сендровиц РЯШ 1974/3, 95; Sławski II 407—408; Kopaliński 513; Brückner 251; БЕР II 604; Kluge—Mitza

393; Dauzat 194; Battisti—Alessio II 1044; Walde—Hofm. I 205—206, 207.— Див. ще **коаліція**, **концёрн**.

концесія «передача права експлуатації лісів, надр, підприємств», *концессіонер*; — р. *концессия*, бр. *канцэсія*, п. *koncesja*, ч. *koncese*, слц. *koncesia*, вл. *koncesija*, болг. *концесия*, м. *концесія*, схв. *концесія*, слн. *koncesija*; — запозичене, можливо, за російським, французьким (фр. *concession* «концесія; поступка») або німецьким (н. *Konzession* «концесія») посередництвом, з латинської мови; лат. *concessio* «присвоєння; згода, дозвіл; визнання (провини); поступка» пов'язане з *concedo* «відходжу; поступаюся; погоджуюся», що складається з префікса *con-* (*con-*) «з-» і дієслова *cedo* (< **ce-zdo* «крокую сюди») «іду, ходжу; відходжу; поступаюся»; утвореного з частки **se-* «тут», спорідненої з дірл. *soi* «тут», двн. *hē* «він», і дієслова **(-)zdo* «крокую, ступаю, іду» (від кореня **sed-* «ходити»), спорідненого з псл. *choditi*, укр. *ходити*. — СІС 361; Шанський ЭСРЯ II 8, 296—297; Sławski II 408; Holub—Lyer 253; БЕР II 605; Dauzat 194; Walde—Hofm. I 192, 193—194.— Див. ще **коаліція**, **ходити**.

[**конч́ан**] «вид кинджала з довгим клинком для пробивання броні» Я, [**конч́ар**, **кóнчир**] «тс.» Я, [**кінч́ак**] «меч з вузьким клинком»; — р. *конч́ан* «меч з вузьким клинком», *конч́ар* «тс.», п. *koncerz* «довгий важкий меч», ст. *konczerg*, *kończerg*, *kończyrg*, *kuncerz* «тс.», ч. *končír* «еспадрон», ст. *končieř* «короткий меч», слц. *končiar* «довгий ніж, спис», [*končur*] «тс.»; — видозмінене запозичення з тюркських мов; тат. *kandžar* «кривий кинджал», крим.-тат. *ħandžar*, тур. *hançer*, аз. *хəнчəр* «тс.», як і кумик. *хьнжал* «тс.», походить від перс. *хəнджəр* (< ар. *ħanğar* «тс.»); формальні зміни в українській, як і в інших слов'янських мовах, частково, можливо, пояснюються зближенням з укр. [**конце́ць**] «кінець, край». — Яворницький I 375; Фасмер II 316; Sławski II 166, 408; Brückner 230, 252; Machek ESJČ 217; Holub—Lyer 187, 253; Берн. I 384; Mikl. TEL I 307; Lokotsch 64; Räsänen Versuch 155.— Пор. **ганджар**, **кинджál**.

[**кóнша**] «вид трави» Ж; — неясне.

[**конш́ахти**] (мн.) (про підступи, махінації, інтриги, змову — у виразі *заходити собі з ким в к.*) Ж; — бр. [*канш́ахты*] «махінації, таємні зносини»; — запозичення з польської мови; п. *konsha-chty*, ст. *kunshafty* «тс.», як і ч. *kunšaft* «змовник, клієнт», *kunšoft*, *kunšaft*, *kunšoft*, заст. *kunt* «тс.», ст. *kunšoft* «звістка, відомість», слц. *kunšaft* «клієнт», схв. [*kunšaft*] «посвідчення, свідоцтво, атестат», походить від нвн. *Kundschaft* (зб.) «клієнти; звістка, відомість; (ст.) знайомство; найближче оточення; фамільярність, спорідненість», утвореного за допомогою суфікса *-schaft*, пов'язаного з дієсловом *schaffen* «творити», спорідненим з псл. *skobliti*, укр. *скобл́ити*, від основи *kund* «відомий», спорідненої з псл. *znati*, укр. *знáти*. — Sławski II 433—434; Machek ESJČ 247; Holub—Lyer 273; Kluge—Mitzka 412, 631, 632.— Див. ще **знáти**, **скобл́ити**.

кон'юнктура «сукупність умов, збіг обставин, здатний впливати на розв'язання якої-небудь справи; сукупність ознак, які характеризують стан товарного господарства», *кон'юнктурник* «безпринципна людина, що змінює свою поведінку залежно від кон'юнктури»; — р. *кон'юнктура*, бр. *кан'юнктура*, п. *konjunktura*, ч. вл. *konjunktura*, слц. слн. *konjunktúra*, болг. *конюнктура*, м. схв. *кон'юнктура*; — через німецьке посередництво (н. *Konjunktur*) запозичене з латинської мови; слат. *conjunctura* «з'єднання; зв'язок; склеювання» є похідним від лат. *conjungo* «з'єдную», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *jungo* «з'єдную», пов'язаного з *jugum* «ярмо», спорідненим з псл. **jъgo*, укр. *іго*. — СІС 361; Шанський ЭСРЯ II 8, 298—299; Sławski II 419, 420; Holub—Lyer 44, 255—256; БЕР II 606; Dauzat 198; Walde—Hofm. I 728—729, 730—731.— Див. ще **іго**, **коаліція**.

конюшина (бот.) «*Trifolium L.*», [**кóнич**, **конічина** ВеНЗн] «тс.», [**коничнісько**] «поле з конюшиною» ВеНЗн, [**кóнич**] «конюшина» ВеНЗн, [**конічина**] «тс.» Ж, [**конічиниско**] «поле з конюшиною» Ж, [**конічник**] «*Trifolium agrarium L.*» Мак, [**конютина**] «конюшина» Мак, [**конючина**,

коню́шка] «тс.» ВеБ, [коню́шиниско] «поле з конюшиною» Ж, коню́шинище «тс.», [коню́шиця] «конюшина» ВеНЗн, [коня́тина] «тс.» Ж, Бі, [конячина] «конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.» Мак, [куні́ч] «конюшина» ВеЗа; — р. [коню́шина], бр. каню́шына, п. kopiczyna, ч. kopíček, kopníček, kopíčina (з п.), слц. kopíčina (з п.); — очевидно, пов'язане з кінь; словотворча структура не зовсім ясна. — Меркулова 92; Sławski II 417—418; Brückner 253, 254; Machek Jm. rosl. 121; ЭССЯ 10, 183. — Пор. коман́а.

[коня́тич] (бот.) «ширцея звичайна, *Circea lutetiana* L.» Ж, Мак; — очевидно, пов'язане з коня́чий «кінський; такий, як у коня», коня́тина «кони́на», похідними від кінь; мотивація назви, словотвір і наголос не зовсім ясні; пор. іншу назву рослини [коня́че зілля]. — Див. ще кінь.

коню́к (мн. коню́кі) «ковзан; коник, малий казковий кінь; гребінь (на даху)»; — бр. канёк «ковзан; малий казковий кінь», болг. кѣнкѣ (мн.) «ковзани; кішки (пристосування для залізання на стовпи)»; — запозичення з російської мови; р. конёк є результатом видозміни слова конь «кінь»; російські назви зумовлені схожістю функцій ковзанів і коней, а також тим, що традиційно гребінь на даху прикрашався фігурками, схожими на кінські голови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 299; Фасмер II 310, 316; Булаховський Вибр. пр. III 349; БЕР III 195. — Див. ще кінь.

[коню́ці] «туфлі» Я; — неясне.

коню́як «міцний алкогольний напій, який виготовляють, переганяючи виноградні вина», коню́ячний; — р. коню́як, бр. каню́як, п. копи́ак, ч. слц. ко́пак, вл. копјак, болг. коня́к, м. ко́пак, схв. ко́пак, слн. kónјак; — запозичення з французької мови; фр. cognac «коню́як» походить від назви міста Cognac, де вперше виготовили цей напій. — Шанский ЭСРЯ II 8, 299—300; Фасмер II 316; Sławski II 417; Machek ESJČ 272; Holub—Lyer 253; Holub—Kop. 178; БЕР II 606; Младенов 250; Вујаклија 473; Kluge—Mitzka 387.

коопера́ція, коопера́тив, коопера́тор, коопера́вати; — р. болг. коопера́ция, бр.

коопера́ция, п. кооперасја, ч. кооперасе, слц. кооперасја, вл. кооперасја, м. схв. коопера́ция, слн. кооперасја; — запозичене через французьке (фр. coopération) або німецьке посередництво (н. Kooperatió) з латинської мови; пізньолат. cooperatio «співробітництво» є похідним від coopero «співробітничая», утвореного за допомогою префікса со(m)- «з-» від дієслова opero «працюю; дію», яке виводиться від іменника opus (род. в. operis) «робота, праця». — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 301; Sławski II 448; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Dauzat 205; Walde—Hofm. II 217—218. — Див. ще коалі́ція, опера́.

коопта́ція «введення до складу виборного органу нових членів без додаткових виборів», кооптува́ти; — р. болг. коопта́ция, бр. коопта́ция, п. коопта́ция, ч. коопта́ce, слц. коопта́ция, вл. коопта́ce «кооптувати», м. схв. коопта́ция, слн. коопта́ция; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. Kooptatió, як і англ. cooptation, походить від лат. cooptatio «кооптація, додаткові вибори», пов'язаного з дієсловом coopto «вибираю, обираю», утвореним за допомогою префікса со(m)- «з-» від дієслова opto «вибираю, обираю; бажаю, прошу», спорідненого з псл. зара «надія», укр. [за́пко] «прикро, неприємно; заздро». — СІС 361; ССРЛЯ 5, 1378; Kopalinski 528; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Вујаклија 473; Walde—Hofm. II 212—214, 217. — Див. ще за́пко, коалі́ція.

координ́ація, координ́ати «числа, якими визначається положення точки на лінії, на поверхні, у просторі відносно системи координат», координ́аційний, координ́увати; — р. болг. координ́ация, бр. координ́ация, п. koordynacija, ч. koordínace, слц. koordinácia, вл. koordinacija, м. схв. координ́ация, слн. koordinacija; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Koordinatió, фр. англ. coordination походять від пізньолат. coordinatio, пов'язаного з дієсловом coordino «разом прибираю, упорядковую», утвореним за допомогою префікса со(m)- «з-» від дієслова ordino «організую, прибираю, упорядковую», що виводиться від іменника ordo «порядок, ряд». — СІС 361; Шанский

ЭСРЯ II 8, 302; Koraliński 528; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Вуяклија 473.— Див. ще **коаліція**, **брден**.

копа́ «стіжок із 60 снопів хліба; невеликий стіжок соломи, сіна; (розм.) одиниця лічби, що дорівнює 60 (снопів, яєць і ін.); [одиниця лічби у віконників, що дорівнює 14, 16, 20, 40 і 60 вікнам]; (заст.) одиниця лічби грошей, що дорівнює 50 копійкам; [60 копійок Л]; збори сільської громади для розв'язання судових або громадських справ (на Україні в XV—XVIII ст.); судове засідання (у давнину)», [копeнь] «місяць серпень» Ж, [копiльник] «той, хто складає в копи сіно або скошений хліб», [копiльник] «тс.», [копiця] «невеликий стіжок сіна, соломи тощо; (рідк.) стіжок із 60 снопів; велика кількість, купа чого-небудь», [копiцьке] «хазяйська частина (як власника поля) від зібраного хліба» Ж, [копiчник] «машина для збирання сіна, соломи в копиці; частина комбайна, що збирає та відокремлює соломку від полови», [копнувач] «тс.», [копiшник] «півкарбованець, 50 копійок Г; місцевість і місце, де відбувався копний суд Ж», [копiяк] «залишок копиці або стіжка, мала копиця» Ме, [копна] «копа снопів» Л, [копник] (заст.) «член копного суду» Ж, Я, [копнитель] «помічник комбайнера; той, хто працює на копичнику», [коповiк] (заст.) «50 копійок», [коповiця] (рідк.) «вивезення хліба з поля після жнив, а також період, коли це робиться», [коповiще] «місцевість і місце, де відбувався копний суд» Ж, Я, [коп'як] «невеликий стіжок сіна, соломи тощо; велика копиця; велика кількість, купа чого-небудь», [коповий] «громадський», [копний] «[тс.]; належний зборам сільської громади», [копiти] «нагромаджувати» Ж, [копiчити] «складати в копиці, копи; (розм.) складати купою, нагромаджувати», [накопiчити] «поступово зібрати, нагромадити; накласти, навалити», [накопiчасто] «купами» Ж, [окопистий] «повний з верхом» Ж, [пiдкiпка] «літне курча, що вилупилось у час складання кіп» Нед, [питкiпень] «тс.» Л, [пiдкiплята] (мн.) «тс.» (Ме), [покопiти] «скласти у копи», [скiплина] (іст.) «частина врожаю, що віддавалася за оренду землі», [скiпщина,

[скoпщина Нед] «тс.», [скiпщик (іст.)] «селянин, що віддавав частину врожаю за оренду землі», [скоп «скупчення», [скoпщице] «тс.; [місце, де стояли копи, стіжки]», [скоповiна] «третина сіна, що віддавалась хазяїну сіножаті» ВеБ, [скопiти] «нагромадити, поступово зібрати; скласти у копи», [скопом «гуртом»;— р. [копа́] «купа сіна, снопів хліба, копиця; одиниця лічби (60 снопів, огірків, раків тощо); півкарбованець, 50 копійок; велика кількість, купа чого-небудь», бр. [копа́] «копиця сіна; одиниця лічби (60 штук)», др. [копа] «міра, 60 штук», п. [копа] «купа (снопів, 60 штук); копиця (сіна)», ч. [копа] «давня одиниця лічби (60 штук); скирта сіна, соломи; велика кількість чогось; шматок полотна ручної роботи», [kupa, ст. [копа] «тс.», слц. [копа] «купа каміння, землі; копиця; давня одиниця лічби (60, іноді 50 штук)», вл. нл. [копа] «купа; одиниця лічби (60 штук)», полаб. [kupa] «копа (60 штук)», болг. [копа́] «копа, копиця», м. [копа] «стіжок сіна, скирта», схв. [kupa] «скирта, копиця», [копа́] «тс.; купа дров на вугілля, укладених за формою скирти; п'ять горіхів, зібраних у купу», слн. [копа] «стіг; копиця; 60 штук снопів та ін.; укладена за формою скирти купа дров на вугілля; купка з чотирьох горіхів; натовп»;— псл. [копа] «купа; копиця, скирта; одиниця лічби; [громада], похідне від [копати] «копати» (первісно «нарита купа землі»);— споріднене з лит. [kupa] «могила», [копати] «кладовище», лтс. [kupa] «60 штук; могила», [kupa] (kupa) «дюна», [копати] «купа», а також, з іншим ступенем чергування, лит. [kupa] (мн.) «дюни», [копати] «велика кількість», [копати] «згромаджувати докупи»; лит. [копати] «копа; 60 штук», лтс. [копати] «тс.» вважаються запозиченнями з білоруської мови; зближення з [копати] ([l]jinskij AfSIPh 29, 162—163; Ondruš Sl. Wortst. 129; Šaur Slavia 46/1, 13—16) неприйнятне, як і виведення схв. [копати] з романських мов (Skok AfSIPh 30, 308).— Фасмер II 316; Stawski II 449—450; Brückner 254; Holub—Lyer 260; Machek ESJČ 274; Schuster-Šewc 612—613; БЕР II 607—608; Младенов 250; Skok II 144—145; Bern. I 362; Mikl. EW 129; Traut-

mann 116—117; Fraenkel 216, 217; Mühl.—Erdz. II 160; Топоров III 212—214; Pokorny 930—933.—Див. ще **копати**¹.

[**копага**] (іхт.) «малі риби типу широкоголової кефалі» Ж;—р. [**копага**] «найдрібніша кефаль»;—неясне.

[**копана**] «дерев'яна заслінка до печі»;—неясне.

копати¹, **копатися** «довго поратися; займатися клопітною роботою; возитися», [**копачити**] «копирсати, копати» Ж, **копнути**, [**кіпéць**] «горбок», [**кіпніна**] «купка землі, нарита кротом», [**копака**] «сапа» ДзАтл I, **копаліни** СУМ, Ж, [**копалля**] «копальниця» Ж, **копальник**, **копальня**, [**копаніна**] «марудне копання», **копаніця** «вид заступу або мотики: [викривлене дерево, викопане з коренем для виготовлення полоза], [**копаніці**] «полози саней», **копанка** «невелике водоймище; криниця без зрубу», [**копанка**] «рів; ковбана з дошовою водою; дорога з ровами по боках» Ж, **копань** «копанка; котлован», [**копатільник**] «копальник» Ж, **копач** «землекоп; знаряддя для копання», **копачка** «вид невеликого заступу або садового совка», **копéць** «насіпаний або викопаний межовий знак; [інструмент для додання меду]», [**копня**] «копальня» Ж, [**копуга**] «людина, яка повільно береться до роботи» Я, **копальний**, [**копачкій**] «старанний», **копкій** «який легко копати; пухкий; грузький», [**копний**] «пов'язаний з копанням; ямистий; покритий купами» Ж, [**копочкій**] «такий, що повільно але старанно працює» Я, [**вікопсти**] «виколоти» Ж, **викопний**, [**закопачити**] «зачепити чимсь гострим і вирвати» Ж, [**закіп**] «рів з насипом; яма для добування нафти» СУМ, Ж, [**закопанець**] «щось кралене і закопане; горб, оточений ущелинами» Ж, **окіп**, **окіп** «окоп; [єврейське кладовище], **окіп**, [**окіписько**] «єврейське кладовище», [**окіпище**] «тс.», [**окіпник**] «солдат, що воює в окопах», [**окіпний**] (у виразі **окіпна рослина** «рослина, що потребує обкопування, підкопування») Ж, **перекіп** «перекопане місце», [**перекіп**] «тс.» Нед, **перекіпка**, **перекіпувальний**, **підкіп**, **підкіп**, **підкопувач**, [**підкопистий**] «підступний, лукавий» Нед, **підкопувальний**, [**локопище**] «поле, з якого зі-

брано картоплю» ЛексПол, **прокіп**, **розкіп**, **розкопи** «розкопки», **розкопини** «тс.», **розкопка**, **розкопки**, **розкопувальний**, [**скіпéць**] «ямка глибиною в одну лопату; ямка для позначення межі», [**скопéць**] «межовий знак»;—р. **копáть**, бр. **капáць**, др. **копати**, п. вл. **кораś**, ч. **kopati**, слц. **korat'**, нл. **кораś**, болг. **копáя**, м. **копа**, схв. **кòпати**, слн. **kopáti**, стсл. **копати**;—псл. **kopati**, пов'язане з **skopiti** «каструвати» (корінь з рухомим s);—споріднене з лит. **karóti** «колоти, рубати», лтс. **karāt** «сікти, колоти», гр. **κόπτω** «ударяю, рубаю, колю», алб. кер «обтісую камені», а також гр. **σκάπτω** «рию, копаю», лат. **scarpulae** «лопатки».—Фасмер II 317; Преобр. I 349—350; Sławski II 450—451; Brückner 254—255; Machek ESJČ 274; БЕР II 610—613; Skok II 146; Bern. I 562—564; Trautmann 116—117; Fraenkel 217—218; Мельничук Етимология 1966, 223; Pokorny 930—933.—Пор. **скопіти**, **щепіти**.

копати² «ударяти, бити, штовхати ногою; брикати, хвицати (про тварин)», [**копкати**] «тс.» Ж, **копнути** «вбити; штовхнути, ударити (ногою когочого-н.)» Г, Ж, [**копнутися**] (у виразі **к. до чого** «старанно взятися за щось») Ж, **копняк** «удар ногою»;—п. вл. **кораś** «бити (ногою)», ч. **kopati**, слц. **korat'**, нл. **кораś**, м. **копа** «б'є ногами об землю» (особливо про коня), схв. **кòпати** «бити ногою по землі, тупати, рити землю ногами» (про коня);—псл. **kopati** «бити ногою в землю», очевидно, результат семантичного розвитку слова **kopati** «рити (землю тощо)», зумовленого тим, що деякі тварини риють землю, ударяючи її копитами; можливо однак, що тут частково відбито ще допраслов'янську індоєвропейську семантику дієслова **kopati** «бити» (чимсь гострим); пор. лит. **karóti** «сікти, рубати, колоти, розколювати дерево; бити, хльоскати; дзьобати; нівечити, псувати», лтс. **karāt** «рубати, сікти, бити; (і, очевидно, пізніше) обкопувати, скопувати землю», гр. **κόπτω** «б'ю, ударяю; відтинаю, відрубую; стукаю, товчу; дзьобаю».—Sławski II 450—451; Machek ESJČ 274.—Див. ще **копати**¹.

[**копати**³] «брести, бродити» Пі;—неясне.

[копач] «кілочок» ВеУг, [копачівля] (зб.) «кілочки (дерев'яні)» ВеУг; — неясне.

[копачка] «інструмент для виготовлення (вирізування) обода коліс» Ж; — неясне.

[копаш¹] «міра площі» НЗ УЖДУ 14; — неясне.

[копаш²] «той, хто шарує кукурудзу, картоплю тощо» НЗ УЖДУ 24; — запозичення з угорської мови; уг. *karás* «мотичний, просапний; з мотиною» (*karás* (ember) букв. «з мотиною (людина)») є похідним від *kará* «мотика», пов'язаного з *kará*лі «мотижити, сапати, шарувати; обгортати», словом слов'янського походження (пор. укр. *копати*, сл. *kopat'* «копати», болг. *копая* «копаю; обгортаю», схв. *кѡпати* «копати; обгортати», сл. *kopáti* «копати, рити»). — MNTEsz II 355; Kniezsa 248—249. — Див. ще *копати*¹.

[копень¹] «місяць серпень» Ж; — очевидно, похідне утворення від іменника *kopá* «зібрана на полі купа збіжжя»; назву, як і позначення інших місяців, створено за характерним для місяця явищем. — Hoľuńska-Baranowa 57. — Див. ще *копá*.

[копень²] «крижана бурулька», [копендаха] «крижана бурулька на солом'яній покрівлі» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [кіпніти] «танути» (пор.).

копер¹ «пристрій для забивання паль; споруда над стовбуром шахти», [копра] «будівля над шахтою» Я; — болг. [копра] «пристрій для забивання паль»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *копёр* «копер» виникло на основі н. *Köpfer* «голова бруса», яке походить від лат. *sarag* «козел», спорідненого з гр. *κάλπος* «кабан», дісл. *hafr* «козел»; безпосереднє виведення р. *копёр* з лат. *sarag* (Преобр. I 350), зближення його з рум. *sărgiog* «самець дикої кози; кроква» (Mikl. EW 108), а також припущення про його спорідненість з лат. *sarag* «козел» (Фасмер ГСЭ III 95) сумнівні. — Шанский ЭСРЯ II 8, 303—304; Фасмер II 318; Bern. I 468; Kluge—Mitzka 348; Vries NEW 312; Walde—Hofm. I 157—158. — Пор. *кафар*.

[копер²] (бот.) «кріп пахучий, Апе-

thum graveolens L., [копрій] «тс.» Мак; — р. [копёр, копр], др. *копръ*, п. *корег*, ст. *корг*, ч. *корг*, [корек], сл. *корег*, *кôрог*, вл. *корrik*, нл. *корг*, болг. *копър*, [копр], м. *копар*, *копра*, схв. *кѡпар*, сл. *кôрег*, стсл. *копръ* «тс.»; — псл. *коргъ* «кріп пахучий», очевидно, результат метатези псл. *кгоръ* «тс.»; менш прийнятне зближення з коренем **кор-* у псл. *коръть* «сажа, дим (від лучини тощо)», укр. [копоть] «сажа» (Фасмер II 318, 319; Brückner 255, 256; Machek ESJCS 220; Doroszewski PF 15/2, 275—276; Mikl. EW 129; Schuster-Šewc 616—617; Pokorny 596—597) або з *korřiva* «кропива» (Младенов 251); абсолютно необгрунтоване зіставлення з лат. *carpōnae* «чубок», дінд. *šiprag* «вуси» (Pettersson Argm. St. 96). — Макарушка 10; Sławski II 455—456; Holub—Lyer 260; БЕР II 624; Skok II 144—145; Bezlej ESSJ II 64. — Див. ще *кріп*.

[коперечка] «сорт груш, що досягають узимку» Я; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. *korogęcka*, рідк. *korogęcka* «тс.» етимологічно неясне. — SSSJ I 948.

[коперта] «конверт; кришка» Ж; — запозичення з польської мови; п. *koperta* «конверт; кришка годинника; підодіяльник», як і ч. (заст.) *kopert* «конверт», *koperta*, сл. [koperta, koperda], схв. (рідк.) *kõpęrta* «тс.», походить від іт. *coperta* «покриття; покривало, ковдра; обгортка», яке через слат. *cooperta* «прикриття; прикрите місце» виводиться від лат. *coopertio* (-ire) «прикриваю, накриваю, заступаю». — Sławski II 458; Brückner 255; Mestica 386, 388. — Див. ще *коверкѡт*.

[копершляк] «узор чорною фарбою на глиняному посуді» Я; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; — н. *Küpferschlag* «мідна окалина» складається з двох іменників — *Kupfer* «мідь» і *Schlag* «удар». — Див. ще *купервас*, *шляк*.

копйль¹ «шевська колодка; стовпчики (від 4 до 6), що зв'язують полози з ящиком саней», *копйлля* (зб.) «копили в санях», [копйль] «копил (у санях)» Ж, *копильчакі* (мн.) «вид саней», [накопйльник] «поздовжній брусок саней над

копилами»; — р. *копыл* «колодка; стояк, вбитий у полоз саней», [*копылók*] «костиль», бр. *капыл* «колодка; стояк (у санях)», п. [*кору҃а, кору҃у*] (мн.) «копили (в санях)», вл. коро҃ «вила (для гною); роззява», нл. [*кору҃ка*] «мотика (для гною)», коро҃ка, коро҃е҃ло, коро҃о «тс.», полаб. *t'ürə̀l* «мотика»; — псл. *кору҃л҃ь*, пов'язане з *кору҃ти* «копати»; необгрунтоване пов'язання (Фасмер II 320) з болг. *кóпеле* «байстрюк, незаконнонароджений», схв. *кòпїле* «тс.»; п. [*кору҃а, кору҃у*], можливо, є словами українського походження (Karłowicz SWO 298). — Sławski 470—471; Schuster-Sewc 616. — Див. ще *копáти*¹. — Пор. *копїтò*.

[*копїл*]² «сокира для виготовлення човнів, дерев'яних ночов і под.» Л; — неясне.

[*копїл*]³ «незаконнонароджена дитина, байстрюк; виронок» Ж, Г, [*кòпел* Ж, *копеля* Ж, *кòпив* Ж, *кòпилé* ВеЗн, Г, *кòпїлéць* Ж, ВеУг, Г, *копильчá, копилья́к, копильчу́к*] «тс.», [*копїлиця*] «незаконна дружина; коханка, любовниця; наложниця», [*копїлитися*] «народити дитину поза шлюбом», [*скопелїчити*] «звінчати; позбавити дівочтва» Нед; — др. *копелїчище* «незаконнонароджена дитина», слц. [*копїл*], болг. *кòпеле, кòпиле, м. копиле*, схв. *кòпїле*, цсл. *копиль, копель* «тс.»; — псл. [*копїл҃ь*]; — очевидно, субстратне слово дако-фракійського (або іллїрійського) походження, можливо, запозичене з старих румунських або албанських говірок (пор. рум. *copil* «дитина; хлопчик», [*сòпил*] «позашлюбна дитина, алб. *копїл* «тс.; слуга», нгр. *копéлы* «хлопчик; слуга»); алб. *копїл* остаточно не з'ясоване, можливо, утворене за допомогою префікса алб. *ко-*, спорідненого з дінд. *ка-* «погано-», від алб. *рјéлл* «народжувати» (про тварин) і продовжує фракійське/іллїрійське **ко-релпос* «неправильне (погане) народження»; менш імовірне пов'язання (Фасмер II 320) з р. *копыл* «колодка; копил (у санях)», укр. *копїл*. — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 131; Scheludko 136; Niřa-Armař та ін. Romanoslawica 16, 82; БЕР II 613—615; Skok II 147—148; Попов Ист. лекс. 55; Vern. I 564.

копїлити «випинати, надувати» (губи), *копїлити губи* (перен.) «величатися, бундючитися, дутися», [*одкопїлити*] «відкопїлити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*копыльный*] «впертий; який полюбляє сперечатися», а також з більш фонетично віддаленими [*копырзиться*] «величатися, бундючитися; вередувати, упиратися; сваритися», [*кòпырза*] «бундючна, самовпевнена жінка; вередлива, вперта, сварлива людина», що вважаються утвореними з словотворчого елемента *ко-* (як *коверзувати та ін.*) і основи *пырз-*, представленої у дієслові [*чупырзнуть*] «вдарити» (Фасмер II 320; Шахматов ИОРЯС 7/2, 337); можливий також зв'язок з *копїл*¹.

копирсáти «колупати», [*копирсáти*] «тс.», [*коперсáти*] «чесати, чухати; перебирати» Пі, *копирсáтися* «перебирати, перевертати, перекладати щось; (розм.) займатися якою-небудь клопітною роботою, копатися», [*копиря́ти*] «колупати», [*копирстка*] «копистка, дерев'яна лопатка для розмішування тіста; (знев.) погана зброя (про шпагу, шаблю); — р. [*копырсать*] «копатися, колупати», п. [*коперсаć*] «ритися; штовхати», [*коперзаć*] «згромаджувати листя»; — очевидно, афективне утворення, пов'язане з псл. *кору҃ти*, укр. *копáти*. — Sławski II 457. — Див. ще *копáти*¹.

[*копирснүти*] «швидко впасти, полетіти сторч головою» Ж, Пі; — р. [*копырнуть*] «звалити (противника), підставивши ногу», [*копыря́ть*] «тс.; штовхати», п. [*копыртаć*] «перекидати, кидати», [*копертаć*] «тс.», ч. *копграти* (se) «падати, перекидатися», слц. *коп҃сат'* «а» «тс.», схв. *коп҃рати се* «битися; тріпотіти», слн. *коп҃снїти* «упасти, звалитися»; — не зовсім ясне; можливо, утворене з словотворчого компонента *ко-* (*ко-*) і основи дієслова псл. **р҃грати* «штовхати, пхати» (пор. п. [*пертаć*] «тс.»). — Sławski II 458—459.

[*копїсть*] «клиноподібний зуб у ралі», [*копїстка*] «дерев'яна лопатка для розмішування тіста», [*копїстник*] «тс.»; — р. [*капыстка*] «лопатка; щїтка (для дьогтю, смоли)», бр. [*копыстка*] «копистка», п. [*копысь, копыстка*] (зменш.), ч. *копїст* (жін. і чол. р.), *копїстка*

(зменш.), [kopyst] (чол. р.) «тс.»; — псл. *koruсть*, пов'язане з *kor-ati* «копати» (**kor-ys-ati*, пор. укр. ст. р. ст. *копыса-ти* «бити копитом»); пов'язання з п. *кора* «копа» (Brückner 256; Bern. I 563) або витлумачення псл. **ko-puсть* як утворення з префікса **ko-* і основи **puсть*, спорідненої з лат. *fūstis* «кий» (Machek ESJČS 219; Holub—Lyer 260) сумнівні. — Sławski II 468. — Див. ще *копати*¹. — Пор. *копїт*о.

[копитаха] «вид плахти»; — неясне.

копїтнїк (бот.) «копитняк, *Asarum L.*» СУМ, Г, [копачень] Г, *копїтень* СУМ, Г, [копїтї, копїткї, копїтнїяк, копїтцї] «тс.»; — р. [копїтнїк, копїтень], бр. [капїтнїк], п. *корутнїк, корутнїк, корулнїк, [kopelnik, kopernik, koputniak]*, ст. *коруднїк, ч. корутнїк, ст. коруднїк, слц. корутнїк* «тс.», вл. *корутпїк* «підбіл, *Tussilago L.*», болг. *копїтнїк* «копитник», [копїтнїяк], м. *копиден, копидан*, схв. [kõritnĭk], kõritnjäk, kõrito, слн. kõritnik «тс.»; — псл. **корутнїк* «*Asarum*», очевидно, похідне від *коруто* «копито»; назва зумовлена подібністю листя до копита. — Sławski II 469; Rostafiński Symbola I 150; Machek Jm. rostl. 53; Holub—Lyer 261. — Див. ще *копїт*о.

*копїт*о «рогове утворення в кінці ноги в деяких ссавців; [колодка], [копїт] (чол. р.) «копито», [копїткбєл] «збір, податок (біля шлагбаума) за копитних тварин» Ж, [копїтнє] «тс.» Я, *копїтнї*, [копїтцє] «котушка з печеного тіста, що дають вівцям для запобігання хворобам» Я, [копїтяр] «виготовлювач колодок» Ж, [копїтковатїй] «схожий на копито» Ж, *копїтнїй*, [копїтати] «бити; стукати» Ж, [зкопїтїтїся] «вивихнути бабку» (про коня) Я, [зкопїтїтї] «вивих. бабки у коня» Я, [скопїтїтїся] «спїткнутися, підвернути копито» Дз; — р. *копїто*, ст. рідк. *копато*, бр. *капїт* (чол. р.), [капїто], др. *копыто*, п. *коруто* «копито», ч. *коруто* «тс.»; (ст.) взуття на дерев'яній підошві», слц. *коруто* «копито», вл. *коруто* «тс.», нл. *коруто* «тс.»; підковка на каблуках, підкова, болг. *копїто* «копито тварин», м. *копито* «тс.», схв. *кõпїто* «тс.»; [колодка], *кõпїта* (жін. р.), слн. kõrito «тс.:

приклад гвинтівки», цсл. *копыто* «копито»; — псл. *коруто* «копито тварин; (перен.) колодка», пов'язане з дієсловом *корати* «копати»; далі припускається зв'язок з дінд. *šarhá-* «копито; пазур», ав. *saša* «копито коня», двн. *huof* «копито» (Machek ESJČ 276; Мартынов Сл. и не. аккомод. 153—154). — Фасмер II 320; Sławski II 469—471; БЕР II 617; Skok II 148; Bezlaž ESSJ II 65; Bern. I 565—566. — Див. ще *копати*¹.

[копїш] «паличка, плоско загострена у формі лопатки, для копання землі (у дітей)»; — р. [копїч] «копистка; дерев'яна лопата», п. [kopysz] «знаряддя для згрібання гною»; — очевидно, пов'язане з [кõпїсть] «клиноподібний зуб у ралі» (початково, мабуть, «дерев'яна лопата»). — Sławski II 468. — Див. ще *кõпїсть*.

копїшитися — див. *копõшитися*.

[кõпїє] «спис, піка» Ж, [копїя] «тс.», [копїйб] «жердина на середині копиці сіна» Ж, [копїйце] «вістря, жало стріли» Ж, [кõпїєватїй] «схожий на спис» Ж; — р. *копбє* «спис, піка; вид літургічного ножа; [вид мисливської зброї]», бр. *кап'є* «спис, піка», др. *копїє*, п. *корїа* «тс.», ст. *корїја, корїје* (с. р.) «тс.»; [палиця, кий; велика дерев'яна кухонна ложка], ч. *корї* «спис, піка», ст. *корїє*, слц. *корїја, вл. корїо, нл. корїє*, ст. *корїа* «тс.», болг. *кõпє, кõпїє* «спис, піка; дротик», м. *копїє* «тс.», схв. *кõпїє* «спис, піка; трапеція, древко прапора», слн. *кõрїє* «спис, піка; весільний прапор», стсл. *копїє* «спис, піка»; — псл. **корїє* «спис, піка», пов'язане з *корати*, укр. *копати*; — споріднене з лит. *karlūs* «мотика», лтс. *karlis* «сокира», гр. *κοπίς* «ніж», двн. *hābba* «тесак, серп». — Фасмер II 320; Sławski II 459—460; Machek ESJČ 274—275; Schuster-Sewc 615—616; БЕР II 616; Skok II 148. — Див. ще *копати*¹.

копїйка «одна сота карбованця», [копїй], *копїйчина* СУМ, Ж «тс.», *копїйчаний* «який коштує копїйку», [копїйшнїй] «тс.»; — бр. *капїйка*, п. *корїєјка, корїјка* (XVIII ст.) (з укр.), *корєка* (XVIII ст.), ч. *корєјка, корєка*, заст. *корєјка*, слц. *корєјка*, болг. *копїйка, м. копєјка*, схв. *кõпєјка*, слн. *кõрєјка*; — запозичення з російської мови; р. *ко-*

пéйка виникло, мабуть, на основі словосполучення *копейная денъга* «копійка» як назви монети, на якій був зображений великий князь (цар) верхи на коні з списом у руці; отже, слово є похідним від р. *копьё* «спис»; виведення від р. *копѣть* (Брандт РФВ 22, 140), від тюрк. *köpäk* (букв. «собака») (Вєрп. I 566; Lokotsch 96) менш вірогідні. — Москаленко УІЛ 43; Шанский ЭСРЯ II 8, 303; Фасмер II 317—318; Sławski II 462—463; БЕР II 613. — Див. ще **кóпіє**.

[**копійник**] (бот.) «стрілолист звичайний, *Sagittaria sagittifolia* L.» Ж; — очевидно, похідне утворення від [**кóпіє**] «спис»; назва зумовлена стріловидною формою листа (ВРУ 53). — Див. ще **кóпіє**.

[**кóпінь**] «земля без снігу» Ж, [*кiпнiй*] (у виразі *кiпна дорога* «брудна від розталого снігу дорога (?»), [*кiпно*] «попелішало; відлига; брудно, грязько від снігу, що розтанув», [*кiпнiти*] «танути»; — п. ст. корпо «розм'якла, розмокла земля, особливо після того, як зійшов сніг; місце без снігу», каш. [*к^норпiо*] «місце без снігу», ч. слц. [корпо] «земля, що відтанула після того, як зійшов сніг», болг. [*кiпно* (*място*)] «місце, де станув сніг», ст. *кóпен* «тс.», м. *копно* «тс.; суходіл, земля», схв. *кiпно* «континент, земля», слн. *кiрпо* «тс.; безсніжна місцевість», *кiрп* «безсніжний»; — псл. [**корепь*, **корьпъ*], похідні від прикметника **корьпъ* «який годиться для копання», пов'язаного з псл. *корати* «копати», або безпосередньо від цього дієслова; менш переконливе пов'язання з псл. *корьтъ* «кіптява» (Grückner 256; Machek ESJČ 275; Вєрп. I 566). — Sławski II 464—466; БЕР II 617—618. — Див. ще **копáти**¹.

копірка — див. **кóпія**.

кóпіт, *кóпоть* — див. **кiпоть**.

копiткiй «марудний, клопiтний»; — р. розм. *копотливый*, *кóпотный*, заст. *кóпоткий*, бр. *капатливы* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *копáтися* «поратися; займатися клопiтною роботою; робити повільно», похідним від *копáти*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 305. — Див. ще **копáти**¹.

кóпія «точне відтворення, що цілком відповідає оригіналові», *копiїст*, *копірка*, *копiювальник*, *копiювальний*, *ко-*

пiювати, ст. *копие* (с. р.) (1496); — р. *кóпия*, бр. *кóпія*, ст. *копая* (1406), *копия* (1588), п. *коріа*, ст. *коріја*, ч. *коріє*, слц. *кóріа*, нл. *коріја*, болг. *кóпие* (с. р.), м. *копија*, *копие* (с. р.), схв. *кóпија*, *кiпија*, слн. *кóріја*; — запозичення з латинської мови; слат. *сbріа* «список, копія, розмножування» пов'язане з лат. *сbріа* (<**сооріа*) «запас; велика кількість», утвореним за допомогою префікса *со(m)-* від основи іменника *орс* «сила, могутність, можливість, влада». — СІС 362; Шанский ЭСРЯ II 8, 304—305; Фасмер II 318; Hüttl-Worth 16; Булыка 171; Sławski II 460; Holub—Lyer 260; БЕР II 616; Младенов 250; Вујаклија 473; Kluge—Mitzka 394; Bloch 150; Dauzat 205; Walde—Hofm. II 215—216, 217. — Див. ще **коаліція**, **оптимiзм**.

[**кóпка**¹] «невелика заглибина або ніша, куди загортають жар» Я, [*кóпочка*] «тс.» Я; — очевидно, результат спрощення і фонетичних змін давнішої форми **[кóвбка]*, пов'язаної з [*кóвбиця*] «запiчок»; зіставляється також (Непокупний Мовозн. 1974/6, 60) з *копáти* (пор. іншу назву цієї реалії [*ямка*]); менш переконливе тлумачення основи *коп-* у даному разі як результату метатези іє. **рек^н* «пекти», паралельної до лит. *kępti* «пекти», лтс. *серт* «тс.» (Непокупний тж) — Див. ще **кóвбиця**.

[**кóпка**²] (дитяча назва картоплі) Ва; — очевидно, результат фонетичного спрощення форми *картiпля* з доданням зменшувально-пестливим суфіксом *-к(а)*. — Див. ще **картiпля**.

[**кóпки**¹] (у виразі *дав йому к. «побив»*); — очевидно, пов'язане з *копáти* «бити ногами». — Див. ще **кóпáти**².

[**кóпки**²] «верхи» (про їзду); — неясне. [**кóпла**] (лайл.) «погань, нечисть, падло, сміття» Мо; — неясне.

кóпкий «не в'їжджений після снігопаду; [нерівний, вибоїстий Ж] (про шлях), *копнистий* «не зовсім уїжджений після снігопаду» (про шлях); — очевидно, пов'язане з *копáти*; первісне значення — «який легко копається; пухкий» (пор. *копкий* «який легко копати, пухкий (про землю); у якому грузнуть ноги; пухкий (про сніг)»). — Див. ще **копáти**¹.

[копёрснутися] «стрепенутися» Ж; — очевидно, результат контамінації і переосмислення форм [копёрснѹти] «швидко впасти, полетіти сторч головою» і порснѹти «вирватися з рук, вислизнути» (див.).

[копотіти] «стукати, тупотіти, бігти дрібним кроком», [кóпѹт] «тупіт»; — очевидно, результат видозміни слова [топотіти] (див.).

[кóпоть] «кіготь, пазур (у тварин)» Л; — очевидно, результат видозміни слова [кóкоть] «тс.», зумовленої народноетимологічним зближенням з дієсловом копати «рити». — Див. ще кóкоть, копати¹.

[копоушка] «купка» Я; — очевидно, видозмінене запозичення з російської мови; р. [копушка] «бідна копа поганого врожаю, маломірна копа; купка» є похідним від [копа] «копа, купа; (півд.) копа (хліба), копиця (сіна)», якому відповідає укр. копа (див.).

копошітися «ворушитися, возитися; метушитися», [копѹшитися] «тс.; кишіти Ж»; — р. копошітѣся «копошитися», [копыхаѣтѣся], заст. копѹшітѣся «тс.», [копошітѣ] «непокоїти», [кóпоститѣ] «тс.»; — очевидно, пов'язане з укр. ст. р. ст. копысати «бити копитом, копати землю копитом», бр. [капсаць] «штовхати, штурхати», п. [kopsać] «копати; бити, штовхати, штурхати»; у такому разі псл. kopsati (kopsati) «ворушити; кишіти; непокоїти; (початково) штовхати, бити, копати землю (копитом)», похідне від kopati «копати»; — споріднене з лит. karsėti «дзьобати», karstyti «ритися; гребтися» (про курей); неприйнятне зіставлення з гр. κόπος «втома, праця», κοπάω «втомлюю», κοπάω «тс.» (Matzner LF 8, 198—199) або з гот. hafjan «піднімати», дісл. hefja «тс.», двн. heffen, heven (Горяев 156). — Шанский ЭСРЯ II 8, 306; Фасмер II 316, 319; Преобр. I 350—351; Брандт РФВ 22, 140; Sławski II 466—467; Brückner 255; Bern. I 562; Graenkel 218, 282. — Див. ще копати¹.

кóпра¹ (бот.) «висушений м'якуш плодів кокосової пальми, з якого добувають кокосову олію»; — р. кóпра, бр. болг. кóпра, п. ч. слц. корга, схв. кóпра, слн. кóрга «тс.»; — запозичене, очевидно, через російське посередництво, з захід-

ноєвропейських мов; порт. фр. англ. сорга, н. Кóрга «тс.» виводяться з мал. коррага «кокосовий горіх», що походить від гінді khōrgā «тс.», пов'язаного з лінд. k(h)agrah «черепок; шкаралупа; череп», спорідненим з псл. *сѣгръ «череп», укр. чѣреп. — СІС 362; Шанский ЭСРЯ II 8, 306; Kopaliński 529; Holub—Lyer 260; РЧДБЕ 367; Klein 350; Kluge—Mitzka 394; Bloch 176; Dauzat 205; Mayrhofer I 174. — Див. ще чѣреп.

кóпра², копрáвий, кóпри — див. кáпра.

копрíва — див. копрíва.

копрíвник, коперняк, копривняк, копривняк — див. коприв'янка.

копрíй¹ (бот.) «фенхель, Foeniculum Adans», [копр, копрій] «тс.» Мак; — болг. [див копр] «Foeniculum capillaceum», [влашки копр, зимен копр] «тс.», схв. [кóпар] «фенхель звичайний», слн. [коргс, коргес, коргивес] «тс.»; — псл. коргъ «фенхель; кріп, Anethum graveolens»; — зв'язок народних назв цих рослин зумовлений подібністю їх у тому, що плоди їх містять ефірну олію і в кулінарії плоди фенхелю звичайного і кріп пахучий, як цінну пряність, додають до їжі (Флора УРСР VII 568—569, 602—603; Нейштадт 421). — Симонович 200. — Див. ще кóпер².

копрíй² — див. кóпер².

коптíти¹, коптíльний, коптíльник, коптíти — див. кіпоть.

коптíти² — див. каптіти.

[кóптур] «комин» ЕЗб 25; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни запозиченого молд. куртór (коптór) «ліч».

[кóпут] «клопіт, біда» Доп. УжДУ II; — запозичення з угорської мови; уг. karut «капут» з нвн. karútt відповідає запозиченому з того самого джерела, але іншими шляхами укр. капіт. — MNTESz II 368—369. — Див. ще капут.

[кóпці] «риболовецькі сітки, які ставляться у воду на пакодах» Берл, Мо; — р. [кóпцы] «пастка (зокрема, на птахів)»; — результат видозміни назви [котѣць] «загорожа в воді для ловіння риби», р. [котиць] «тс.; рибальська сітка», зближеної з основою дієслова копати (закóпувати). — Див. ще котѣць. — Пор. катѹх.

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ им. А. А. ПОТЕБНИ

**ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ
СЛОВАРЬ
УКРАИНСКОГО
ЯЗЫКА**

В СЕМИ ТОМАХ

Том 2

Д—КОПЦІ

СОСТАВИТЕЛИ

Ростислав Васильевич Болдырев,
Вера Титовна Коломиец,
Афанасий Прокофьевич Критенко,
Татьяна Борисовна Лукинова,
Александр Саввич Мельничук,
Григорий Петрович Пивторак,
Александр Данилович Пономарев,
Нина Сергеевна Родзевич,
Неонила Петровна Романова,
Виталий Григорьевич Скляренко,
Орест Борисович Ткаченко

(На украинском языке)

*Друкується за постановою
вченої ради Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні АН УРСР*

Редактори
*Л. К. Артем'єва, В. Є. Дудко,
Л. П. Марченко*
Оформлення художника
В. М. Флакса
Художній редактор
О. Я. Вишневський
Технічні редактори
*М. А. Притикіна,
Г. М. Ковальова*
Коректори
*Н. О. Луцька, Л. В. Малюта,
З. П. Школьник, О. С. Улезко*

Информ. бланк № 4225

Здано до набору 17.03.82. Підп. до друку 07.12.84. Формат 70×100/16. Папір друк. № 1. Літ.-гарн. Вис. друк. Ум. друк. арк. 46,47. Обл.-вид. арк. 52,08. Тираж 12 000 пр. Зам. 1-434. Ціна 3'крб. 60 к.

Видавництво «Наукова думка». 252601 Київ 4, вул. Репіна, 3.

Книжкова ф-ка ім. М. В. Фрунзе. 310057 Харків 57, Донець-Захаржевського, 6/8.

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О. О. ПОТЕБНІ